

**Ο ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΣΤ' Ο ΦΟΥΡΤΟΥΝΙΑΔΗΣ
ΕΝ ΜΕΣΩ ΕΘΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΘΝΟΦΥΛΕΤΙΚΩΝ
ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΩΝ**

ΧΡΗΣΤΟΣ Β. ΧΑΜΧΟΥΓΙΑΣ

**Ο ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΣΤ΄ Ο ΦΟΥΡΤΟΥΝΙΑΔΗΣ
ΕΝ ΜΕΣΩ ΕΘΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΘΝΟΦΥΛΕΤΙΚΩΝ
ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΩΝ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΥΠΟΒΛΗΘΕΙΣΑ ΠΡΟΣ ΕΓΚΡΙΣΗ ΣΤΟ ΤΜΗΜΑ
ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2006

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πίνακας Περιεχομένων	3
Πρόλογος	5
Είσαγωγή	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ : ΑΠΟ ΤΟ ΦΑΝΑΡΑΚΙ ΤΗΣ ΡΟΥΜΕΛΗΣ ΣΤΟ ΦΑΝΑΡΙ ΤΗΣ ΡΩΜΙΟΣΥΝΗΣ	
• α. Βιογραφικά στοιχεία	10
• β. Στήν ύπηρεσία του Πατριαρχείου	19
• γ. Μητροπολίτης Πελαγονείας	22
• δ. Μητροπολίτης Σερρών	33
• ε. Οί συσχετισμοί δυνάμεων στο έσωτερικό της Όρθοδόξου Έθνοθρησκευτικής Κοινότητας	42
• στ. Η πατριαρχική έκλογή	58
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ : Η ΠΡΩΤΗ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΑ (1835-1840)	
• α. Η Κεντρική Έκκλησιαστική και Πνευματική Έπιτροπή	74
• β. Αποκατάσταση έθνικού γοήτρου - Εύπρεπισμός έθνους	87
• γ. Ίδεολογική - Δογματική θωράκιση της Όρθοδόξου Κοινότητας	
1. Τό ζήτημα της μεταφράσεως της Άγίας Γραφής	108
2. Τό ζήτημα των προτεσταντών μισσιοναρίων	129
3. Η αντίπαράθεση μέ τους Ρωμαιοκαθολικούς	146
4. Τό ζήτημα του Παναγίου Τάφου- Σχέσεις μέ Άρμενίους	155
5. Τό ζήτημα του Καίρη και ή Θεολογική Σχολή Φαναρίου	161
• δ. Τά πολιτικά γεγονότα της έποχής	173
• ε. Τανζιμάτ-Όθωμανικές Μεταρρυθμίσεις	189
• στ. Τό ζήτημα των Ίονίων νήσων	197
• ζ. Η σύγκρουση του Γρηγορίου μέ την Βρετανική πολιτική Η δίκη και ή παύση του	210
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ : Η ΜΕΣΟΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΑ (1840-1867)	
• α. Πολιτικά γεγονότα της έποχής	
1. Η έθνική συνείδηση στά Βαλκάνια	224
2. Η Έλληνική Μεγάλη Ίδέα	228
3. Σλαβισμοί - Πανσλαβισμός	230
4. Ρωσικό ενδιαφέρον για τους Άγίους Τόπους	236
5. Τό Ζήτημα των Άγιων Τόπων και ό Κριμαϊκός Πόλεμος	240
6. Τανζιμάτ - Οί μεταρρυθμίσεις (ή συνέχεια)	244
• β. Η κατάσταση στό Οικουμενικό Πατριαρχείο και την Όρθόδοξο Έθνοθρησκευτική Κοινότητα	247

• γ.Τό Έλλαδικό Έκκλησιαστικό Ζήτημα	283
• δ.Τό Μοναστηριακό Ζήτημα	293
• ε.Τό Βουλγαρικό Ζήτημα	302

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ :Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΑ (1867-1871) ΚΑΙ ΤΑ ΜΕΤΑ ΑΥΤΗΝ 1871-1881

• α. Η εκλογή του Γρηγορίου ΣΤ΄ για δεύτερη πατριαρχία	330
• β. Η άναθεώρηση των Γενικών Κανονισμών	342
• γ. Η εκπαιδευτική κατάσταση	350
• δ. Τό Ζήτημα του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας	360
• ε. Τό Σιναΐτικό Ζήτημα	373
• στ. Η Μητρόπολη Κάρλοβιτς	380
• ζ. Σχέσεις με τους Ρωμαιοκαθολικούς	384
• η. Σχέσεις με τους Άγγλικανούς	388
• θ. Μοναστηριακό Ζήτημα και Ρουμανική Έκκλησία	392
• ι. Η Κρητική Έπανάσταση του 1866-1869 και τό Μοναστηριακό Ζήτημα Κρήτης	397
• ια.Τό Βουλγαρικό Ζήτημα	406
• ιβ.Πρός τό τέλος	449
Έπίλογος	458
Βιβλιογραφία	469

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μπορεί ή εργασία αυτή να επιγράφεται στο όνομα ενός μόνον ανθρώπου, αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι είναι και, καθ' ολοκληρίαν, έργο ενός. Η επιστημονική γνώση πού συνεχώς και σταθερῶς αυξάνεται και διευρύνεται, χάρις στους κόπους και στις θυσίες πλήθους «θεραπόντων» της, σήμερα συμβαίνει να επιταχύνεται μέ ολοένα και περισσότερο αυξανόμενους ρυθμούς, έξ αιτίας τῶν συγχρόνων κατακτήσεων τῆς τεχνολογίας. Η πληθώρα εκδόσεων, επανεκδόσεων, δημοσιεύσεων, ανακοινώσεων είναι τόση πού μέ δυσκολία -και πολλά έξοδα - είναι δυνατόν κανείς να τηρεῖται ενημερωμένος ικανοποιητικῶς. Είναι απαραίτητο, ιδιαιτέρως γιά τόν ἄπειρο, ἀκόμη, νέο επιστήμονα να προσφεύγει στήν αναντικατάστατη εμπειρία και γνώση τῶν παλαιότερων και πιά προηγμένων, δηλαδή τῶν διδασκάλων. Και είναι παρατηρημένο πώς ὅλοι ὅσοι κατέκτησαν ἕνα κάποιο ἐπίπεδο γνώσεως, συνηθίζουν να ἐγκαυχῶνται γιά τούς διδασκάλους ὑπό τούς ὁποίους μαθήτευσαν, καταρτίζοντας, ἔτσι, ἕνα εἶδος ἐπιστημονικῆς γενεαλογίας. Ἀπό τήν ἄλλη, πάλι, ἐπιτυχημένος διδάσκαλος θεωρεῖται αὐτός πού εὐτύχησε να ἀποκτήσει «τέκνα τέκνων», διαδόχους, ἔστω και κατά ἐπιστημονική υἰοθεσία, στό ἐπιστημονικό του ἔργο.

Ὁ δικός μου διδάσκαλος, ὑπό τόν κάπως αὐστηρό τίτλο τοῦ «ἐπιβλέποντος καθηγητοῦ», ὁ καθηγητής κ. Ἀθανάσιος Εὐθυμίου Καραθανάσης, μοῦ χάρισε, πρῶτα ἀπ' ὅλα, τήν ἐμπιστοσύνη του, ἀποδεχόμενος να ἀναλάβει τήν ἐπίβλεψη τῆς διατριβῆς μου. Η διαδικασία τῆς μαθητείας ἀκολούθησε. Τόν εὐχαριστῶ γιά τίς ὑπομονές του, τόν πολύ χρόνο πού μοῦ ἀφιέρωσε, ἀπό τόν λίγο πού διαθέτει, καθώς και γιά τίς συμβουλές, νουθεσίες και ὑποδείξεις του, γενικῶς. Ἐπίσης, θερμές εὐχαριστίες ὀφείλονται στά ἄλλα δύο μέλη τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς καθηγητῶν, δηλαδή τόν καθηγητή κ. Ἀθανάσιο Ἀγγελόπουλο, παλαιό μου διδάσκαλο και προπτυχιακῶς και μεταπτυχιακῶς, ὁ ὁποῖος πάντοτε μέ περιέβαλλε μέ τήν ἐκτίμησή του, καθώς και τόν ἀναπληρωτή καθηγητή κ. Μιχαήλ Τρίτο, τόν ὁποῖο γνώρισα κατά τήν ἐκπόνηση τῆς παρούσης διατριβῆς.

Πολλοί ἄλλοι συνέβαλλαν, ἀποφασιστικῶς, στόν καταρτισμό τῆς ἐργασίας μέ ιδέες, παρατηρήσεις και διευκολύνσεις. Καθηκόντως, ἐνημερώθηκε ὁ Παναγιώτατος Οἰκουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως κ.κ. Βαρθολομαῖος, ὥστε να εὐλογήσει, πατρικῶς, τήν ἀνάληψη τοῦ ἔργου ἀφοῦ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας θά ἦταν ἕνας ἐκ τῶν προκατόχων του στόν Θρόνο τῆς Μητροῦς Ἐκκλησίας. Ἀμέσως, ἐπιλήφθηκαν, προφρόνως, τοῦ θεματός μου ὁ σεβασμιώτατος μητροπολίτης Φιλαδελφείας κ.Μελίτων, νῦν Συντονιστής τῶν Γραμματειῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, καθώς και ὁ νῦν Ἀρχιγραμματέας τῆς Ἀγίας και Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, πανοσιολογιώτατος ἀρχιμανδρίτης κ.Ἐλπιδοφόρος, ἀμφότεροι διδάκτορες τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Η ἐπίβλεψη τῆς ἐργασίας μου στό Πατριαρχικό Ἀρχιεπισκοπικό ἀνατέθηκε στόν ὑπεύθυνο Ἀρχιεπισκοπικό, Οἰκονόμο π. Νικόλαο Πετροπέλλη, τόν ὁποῖον εὐχαριστῶ ιδιαιτέρως γιά τήν ἀνοχή του. Μνημονευτέα εἶναι και ἡ πολυτιμότερη συμβολή τοῦ μακαριστοῦ Γέροντος μητροπολίτου Κολωνίας κυροῦ Γαβριήλ, τοῦ μητροπολίτου Θεοδωρουπόλεως κ. Γερμανοῦ, τοῦ μητροπολίτου Πέργης κ. Εὐαγγέλου και τοῦ μητροπολίτου Δέρκων κ. Κωνσταντίνου. Γενικῶς, ἡ εὐγενής και φιλόξενος διάθεση πάντων, κληρικῶν και λαϊκῶν τοῦ Πατριαρχείου, βοήθησαν πολύ στήν διεξαγωγή τῆς ἔρευνάς μου.

Σημαντική, επίσης, ἦταν καί ἡ συμβολή τοῦ πάντοτε εὐγενικοῦ προσωπικοῦ στό Ἱστορικό καί Διπλωματικό Ἀρχεῖο τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν πού μέ διευθύντρια τήν κ. Φωτεινή Τομαῆ-Κωνσταντοπούλου, ἐπανειλημμένως ἐνέκρινε τίς αἰτήσεις μου γιά παροχή ἄδειας πρὸς ἀρχαιακή ἔρευνα. Τό ἴδιο κλίμα συνάντησα καί στίς ὑπόλοιπες συνεργασίες μου, στό Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, στήν Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, στό Ἱστορικό Ἀρχεῖο Μακεδονίας-Παράρτημα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, στό Πατριαρχικό Ἴδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν στήν μονή Βλατάδων, στήν βιβλιοθήκη τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς στήν Θεσσαλονίκη. Στήν Ἀθήνα, ἡ Γεννάδιος Βιβλιοθήκη ξεχωρίζει γιά τήν ἄνεση τοῦ ἀναγνώστη τῆς, τόν πλοῦτο τῶν βιβλίων καί τούς πολύ ἐξυπηρετικούς βιβλιοθηκάρους τῆς πού γνωρίζουν τήν τέχνη νά ἰσορροποῦν, εὐσταθῶς, τήν φιλική διάθεση μέ τήν ὑπηρεσιακή τυπικότητα. Στήν Καίρειο βιβλιοθήκη, στήν Ἄνδρο, ὁ διευθυντής ἱστορικός κ. Δημήτριος Ι.Πολέμης δέν φείσθηκε χρόνου πρὸς συζήτηση, οὔτε ἡ κ. Μαρία Χαλᾶ κόπου γιά εὔρεση στοιχείων καί ἀποστολή φωτοαντιγράφων.

Ὅμως, ἐκτός ἀπό τήν ὑψιπέτιδα ἐρευνητική, διανοητική, πνευματική ἐργασία πού καταλαμβάνει ἓνα μέρος τῆς ζωῆς του, ὁ ὑποψήφιος διδάκτορας, ἰδίως ὁ ἕγγαμος καί ἐργαζόμενος, ἔχει νά ἀντιμετωπίσει καί τίς πρακτικές, καθημερινές ἀνάγκες, ὅπως ἐπίσης καί τίς ἀνελαστικές ἐπαγγελματικές του ὑποχρεώσεις. Γιά νά ἀνταπεξέλθει θά πρέπει νά περιβάλλεται ἀπό συναντιλήπτορες πού νά ἀντέχουν σέ καταπονήσεις μεγάλης ἐντάσεως καί διάρκειας. Προσωπικῶς, θεωρῶ ὅτι εὐτύχησα στόν τομέα αὐτόν ἔχοντας ὡς σύζυγό μου, κυριολεκτικῶς, τήν Ζωή Ἀθανασιάδου. Αὐτή, πέραν τῆς ἀπαράμιλλης στωϊκότητας μέ τήν ὁποία μέ ὑπέμεινε ὅλα αὐτά τά χρόνια, ἀνέλαβε τήν εὐθύνη καί τόν κόπο τῆς μεταφορᾶς τῶν χειρογράφων μου στόν ἠλεκτρονικό ὑπολογιστή, μέ τό πολυτονικό σύστημα, καί τῆς ἐκτύπωσης τῆς ἐργασίας. Καί, μάλιστα, χωρίς νά παραμελεῖ τήν δική της ἐργασία καί τά τοῦ οἴκου μας. Παραλλήλως, βοήθησε καί στήν λειτουργία τοῦ φαρμακείου πού διατηρῶ ἀπό τό 1985. Ἐπίσης, πολύτιμη καί ἀναντικατάστατη ὑπῆρξε ἡ βοήθεια τῆς πνευματικῆς ἀδελφῆς καί συναδέλφου φαρμακοποιοῦ κ. Αἰκατερίνης Κριαρᾶ. Τέλος, παράλειψη θά λογιζόταν ἡ ἀπουσία τῆς μνημονεύσεως τῆς ἀγάπης, τῶν προσευχῶν, τῆς ἐνθαρρύνσεως καί τῆς στηρίξεως τοῦ πνευματικοῦ μου πατρός Γέροντος Ἀγάθωνος ἱερομονάχου Κωνσταμονίτου, τῶν πνευματικῶν μου ἀδελφῶν καί πάντων τῶν φίλων καί συγγενῶν μου.

Χρῆστος Χαμηούγιας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πρώτη φορά συναντήθηκα με την προσωπικότητα του Γρηγορίου κατά την εκπόνηση της μεταπτυχιακής μου διατριβής που είχε ως θέμα : «Τό Οικουμενικό Πατριαρχείο κατά την περίοδο 1839-1862, από τό Χάτι Σερίφ του Γκιουλχανέ έως τούς Γενικούς Κανονισμούς». Η εργασία περιλάμβανε την σύντομη βιογράφηση όκτώ, συνολικώς, πατριαρχών που διήνυσαν έντεκα πατριαρχείες, καθώς και τά κυριότερα έκκλησιαστικά γεγονότα που έλαβαν χώρα τότε¹. Ο Γρηγόριος μέ έντυπώσισε περισσότερο άπ' όλους και έτσι θέλησα νά άσχοληθώ έκτενέστερα μέ την έκρηκτική προσωπικότητά του.

Πολλά και σημαντικά τά γεγονότα της έποχής, έκκλησιαστικά και πολιτικά που προσδιόριζαν μιά διαρκώς μεταβαλλόμενη ιστορική σκηνή. Όλοι οί βιογραφούμενοι ύπήρξαν ισχυρές προσωπικότητες και, παρ' όλες τίς άνθρώπινες άδυναμίες και τά πάθη τους, στήριξαν και προώθησαν, στό μέτρο του δυνατού, τά συμφέροντα της Έκκλησίας και του Γένους. Μάλιστα, σέ μιά χρονική περίοδο που ή είσαγωγή μιās έπαναστατικής νεωτερικής έννοιας, αϋτής του έθνικισμού, άπειλούσε νά σαρώσει τά πάντα, άφανίζοντας κατακτήσεις και πρακτικές αιώων. Πρός την κατεύθυνση αϋτή όδηγοϋσαν και οί διαρκώς έντεινόμενοι άνταγωνισμοί τών Μεγάλων πολιτικών Δυνάμεων του καιρού εκείνου, καθώς και ή άγωνιώδης προσπάθεια του κυρίαρχου Όθωμανικού κράτους νά μεταρρυθμιστεί, συμμορφούμενο προς τίς σύγχρονες άπαιτήσεις, προκειμένου νά διασωθεί. Ίδιαιτερες παρενέργειες στό σημείο αϋτό είχε τό γεγονός ότι οί Μεταρρυθμίσεις έπιβάλλονταν όχι μόνον άπό την αϋτοσυνειδησία τών ύπευθύνων Όθωμανών ήγετών που ήταν πεπεισμένοι για την αναγκαιότητα της άλλαγής-έκσυγχρονισμού, αλλά και ύπό την πίεση τών Ξένων Δυνάμεων που είχαν ως άπώτερο στόχο την πολιτική, οικονομική και πολιτιστική διείδυση και κατόπιν έπικυριαρχία στό Όθωμανικό κράτος μέ παράλληλη, όμως, διατήρηση της ύποστάσεώς του.

Στήν πορεία αϋτή σαφές εμπόδιο πρόβαλε τό Οικουμενικό Πατριαρχείο ύπό την διπλή του ιδιότητα ως πρωτεύοντος θρησκευτικού Πανορθόδοξου κέντρου, αλλά και ως ήγέτου της έθνοθρησκευτικής κοινότητας τών Ρωμιών Όρθοδόξων, της δεύτερης σέ σπουδαιότητα κοινότητας στην Όθωμανική Αϋτοκρατορία. Η Όρθόδοξη Παράδοση θά έπιχειροϋνταν νά πληγεί μέ την πλήρη έκκοσμίκευση της παιδείας και την βαθμιαία νόθευση τών πηγών και την έξαλλαγή του Όρθοδόξου βιώματος. Οί Ρωμοί θά πλήττονταν άρχικώς μέ τόν ύπερτονισμό της έσωτερικής διακρίσεως κληρικών-λαϊκών, ώστε νά πληγεί ό διοικητικός (κληρικός) πυρήνας τους, κατόπιν μέ τόν διαχωρισμό σέ έπιμέρους άντιμαχόμενες συλλογικότητες μέ χαρακτήρα έθνικό-έθνοφυλετικό και, τέλος, μέ την σταδιακή άφαίρεση τών παραχωρηθέντων άπ' αιώων Προνομίων, δηλαδή την έξαφάνιση της κοινοτικής ιδιοπροσωπίας τους,

¹ Γρηγόριος ΣΤ' : 27 Σεπτεμβρίου 1835-20 Φεβρουαρίου 1840. Άνθμος Δ' : 21 Φεβρουαρίου 1840-6 Μαΐου 1841 και 18 Όκτωβρίου 1848 -30 Όκτωβρίου 1852. Άνθμος Ε' : 7 Μαΐου 1841-12 Ίουνίου 1842. Γερμανός Δ' : 14 Ίουνίου 1842 -18 Άπριλίου 1845 και 1 Νοεμβρίου 1852 -16 Σεπτεμβρίου 1853. Μελέτιος Γ' : 18 Άπριλίου 1845-28 Νοεμβρίου 1845. Άνθμος ΣΤ' : 4 Δεκεμβρίου 1845 -18 Όκτωβρίου 1848 και 24 Σεπτεμβρίου 1853-21 Σεπτεμβρίου 1855. Κύριλλος Ζ' : 21 Σεπτεμβρίου 1855-1 Ίουλίου 1860. Ίωακείμ Β' : 4 Όκτωβρίου 1860 -9 Ίουλίου 1863.

πάντοτε προβάλλοντας τήν πρόχειρη δικαιολογία περί τήν αναπόδραστη ανάγκη γιά ἐκσυγχρονισμό τῶν διοικητικῶν καί κοινωνικῶν δομῶν τοῦ κράτους, προκειμένου νά συμβαδίζουν μέ τίς νέες ἀπαιτήσεις καί ἀντιλήψεις τῶν καιρῶν.

Ἡ ἐμφάνιση ὄλων αὐτῶν τῶν γεγονότων, σάν σέ σύνοψη, ἔγινε κατά τήν πρώτη πατριαρχία τοῦ Γρηγορίου πού ἐπειδή ἦταν ὁ πρῶτος πού ἀναγκάστηκε νά τά ἀντιμετωπίσει ἦταν καί αὐτός πού πρότεινε λύσεις γιά τήν διευθέτησή τους. Πράγματι, τότε σημειώθηκε κάποια ἀνάσχεση τῶν ἐπιθέσεων, δυστυχῶς ὅμως, προσωρινά, ἀφοῦ ἡ γραμμή πού χάραξε δέν ἀκολουθήθηκε μέ τρόπο σταθερό καί ἀποφασιστικό ἀπό τοὺς διαδόχους του. Καί κατά τήν δεύτερη πατριαρχία του, ἡ στάση πού τήρησε ἦταν ἀταλάντευτη ἐκκλησιαστικῶς, μή διστάζοντας νά συγκρουσθεῖ ὅταν οἱ περιστάσεις τό καλοῦσαν, ἀλλά καί νά διαπραγματεύεται ἐπί ἔτη ὅταν αὐτό ἀπαιτοῦνταν. Χαρακτηριστικό ὅμως, ἦταν ὅτι πάντοτε ἐπιζητοῦσε τήν Συνοδική συναίνεση καί ἐπικύρωση.

Ἐκτός ἀπό τήν πολύ ἐνδιαφέρουσα, γιά ἐμένα τουλάχιστον, ἱστορική διάσταση τοῦ πράγματος, μιὰ ἀκόμη πτυχή τῆς προσωπικότητός του μέ ἔλκυσε νά ἀσχοληθῶ μέ τόν Γρηγόριο : οἱ ἄκρως ἐπαινετικοί γιά αὐτόν χαρακτηρισμοί πού βρίσκονται διάσπαρτοι στά διάφορα κείμενα. Γιά παράδειγμα : «...τῶν λοιπῶν ἀπάντων προέχοντα θεοσεβεία καί ἀμέμπω πολιτεία ἐμφαιδρυνόμενον, συνέσει τε καί φρονήσει κεκοσμημένον, λόγω καί παιδεία καί μαθήσει ἀπηρτισμένον... καί μόνον ἰκανόν ἐν τοῖς παροῦσι καιροῖς...»², «ἀξιοπρεπής, σπουδαῖος, ἀρχικός...»³, «...ὁ ἐναρετώτερος καί ἀγιώτερος τῶν καθ' ἡμᾶς Πατριαρχῶν...»⁴, «...ὁ ἐνδοξότερος τῶν νεωτέρων ποιμεναρχῶν τῆς ἀνατολικῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας...»⁵, «...πρότυπον πατριαρχῶν...»⁶. Θά πρέπει νά παραδεχθεῖ κανεῖς ὅτι οἱ χαρακτηρισμοί εἶναι βάσιμοι, ἔστω κι ἂν σέ ἐπίσημα κείμενα ὑπάρχει τάση γιά ὑπερθετικούς χαρακτηρισμούς καί οἱ ἀποδίδοντες αὐτούς ἐμφοροῦνταν ἀπό κάποια διάθεση κολακείας, ἢ ἤθελαν νά ἐξάρουν τήν συγκεκριμένη προσωπικότητα γιά διαφόρους λόγους.

Εὐλόγως, λοιπόν, νομίζω, δημιουργεῖται ἡ ἀπορία γιατί κανεῖς στό παρελθόν δέν ἀσχολήθηκε, ἢ, τέλος πάντων, δέν δημοσίευσε τά πορίσματα τῶν ἐρευνῶν του γιά μιὰ τέτοιου βεληνεκοῦς προσωπικότητα; Γιατί τά συγγράμματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καί τά χρονικά ἀναφέρουν μέν τόν ἄνδρα καί τοὺς ἄθλους του, περιληπτικῶς, δέν τοῦ δίδουν, ὅμως, τήν πρέπουσα, κατά τήν γνώμη μου πάντοτε, σημασία καί θέση;

² Κ.Π.Α., ΙΔ', 263 : Ὑπομνηματιστικόν Συνοδικόν Γράμμα Ἐκλογῆς Γρηγορίου ΣΤ'.

³ Γ.Κ.- ΓΕΛΕΩΝ, 714.

⁴ ΓΛΥΚΑΣ, 2, 27. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Γ., *Ἱεραρχία*, 1, 68.

⁵ Ε.Α. 1(1880-81) 57.

⁶ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Πατριάρχαι*, 1, 172.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

**ΑΠΟ ΤΟ ΦΑΝΑΡΑΚΙ ΤΗΣ ΡΟΥΜΕΛΗΣ
ΣΤΟ ΦΑΝΑΡΙ ΤΗΣ ΡΩΜΙΟΣΥΝΗΣ**

α. Βιογραφικά στοιχεία

Ο Γεώργιος Φουρτουνιάδης γεννήθηκε την 1^η Μαρτίου 1798¹ στο χωριό Φαναράκι² (Rumeli Feneri) της ευρωπαϊκής ακτής του Βοσπόρου. Οι γονείς του ονομάζονταν Άγγελης και Σουλτάνα Φουρτουνιάδου, εύσεβεις, ενάρετοι και «τά πρώτα φέροντες» της εκεί κοινότητας. Ο πατέρας του έφερε και την προσωνυμία χατζής επειδή είχε προσκυνήσει στα Ίεροσόλυμα. Η μητέρα του καταγόταν από το Γενί Μαχαλλέ³ της κοινότητας Σαρίγερι. Στην οικογένεια

¹ Για την ημερομηνία της γεννήσεώς του υπάρχουν αμφισβητήσεις. Οί πλείστοι συγγραφείς αναφέρουν την 1η Μαρτίου (ΓΕΛΕΩΝ, Πίνακες, 612, ΣΤΑΥΡΙΑΔΗΣ, Πατριάρχαι, 1, 170, ΤΣΙΜΑΝΗΣ, 2, 159), ενώ η 25η Μαρτίου αναφέρεται στο ΒΟΥΤΥΡΑΣ, λήμμα Πατριάρχες, 197.

Τό ίδιο συμβαίνει και μέ την χρονολογία. Οί ΓΕΛΕΩΝ και ΤΣΙΜΑΝΗΣ αναφέρουν ότι έγινε πατριάρχης τό 1835 σέ ηλικία 37 ετών, ενώ οί ΜΑΘΑΣ, Κατάλογος, 176, ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, 3, 546, ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 69 θεωρούν ότι ανήλθε στον θρόνο σέ ηλικία 42 ετών, δηλαδή πώς γεννήθηκε τό 1793. Ο ΒΟΥΤΥΡΑΣ, σημειώνει «τεσσαρακοντούτης επί την πατριαρχείαν εκλήθη», δηλαδή θέτει τό έτος 1795, αν εκλάβουμε τόν χρονικό προσδιορισμό κυριολεκτικώς ή μεταξύ 1793 - 1798, αν τόν εκλάβουμε σχετικώς, εντός κάποιων αποδεκτών χρονικών ορίων. Στόν επικήδειό του πού εκφώνησε ό Γρηγόριος Παλαμās, σχολάρχης τότε της Μεγάλης του Γένους Σχολής, τό 1881, (ΣΤΑΥΡΙΑΔΗΣ, ό. π., 191), αναφέρεται τό 37ο έτος της ηλικίας ως έτος αναρρήσεως στον θρόνο.

² Το Φαναράκι -παλαιότερη όνομασία Πάνιον- είναι γνωστό και από τίς μυθικές Συμπληγάδες πέτρες πού αναφέρονται στην Άργοναυτική Έκστρατεία. Άλλες όνομασίες τους είναι : «Κυάνεαι», «Συνορμάδες», «Πλαγκταί». Αύτές, λόγω του άργιλλώδους ύλικού τους και της άνταύγειας της θάλασσας, φαίνονταν από μακρυνά νά έχουν βαθύ κυανούν χρώμα και, άκόμη, σέ στιγμές έντονης θαλασσοταραχής, νά όrhoύν ή μία κατά της άλλης για νά συγκρουσθούν άνοιγοκλείνοντας έτσι τό στόμιο του Βοσπόρου. Είναι μιά εικόνα πού σχηματίζουν οί διαπλέοντες τόν Βόσπορο ό όποιος μέ τά περιήψια θαλάσσια ρεύματά του και τά συνεχή στριφογυρίσματα της άκτογραμμής έμποδίζει τόν θεατή νά έχει μιά συνολική θέα του στενού. Οί σημερινές Συμπληγάδες είναι ένα συγκρότημα ύφάλων και σκοπέλων πού καταλήγουν στην άκτή σέ βράχους (περίπου 20 μέτρα ό ύψηλότερος) και οί όποιοι δεσπόζουν στο μικρό λιμάνι του χωριού. Οί κάτοικοι τούς όνομάζουν Roke, ίσως από παραφθορά της παλαιότερης όνομασίας Öreke taşι πού σημαίνει ρόκα (ήλακάτη) αλλά και ύφαλος. Ός ρόκα έννοείται ή, κατά παράδοση, Στήλη του Πομπηίου, ένας κίονας από άριστο λευκότατο μάρμαρο Προικοννήσου πού στήριζε βωμό προς τιμή του Καίσαρος Αύγουστου. Καί σήμερα υπάρχουν διασπαρμένα μαρμάρια άρχαιολογικά μέλη. Ο πληθυσμός του χωριού πού σέ τρεις διαφορετικές καταγραφές (1874 - 1886 - 1906) ύπολογίζονταν σε 150-160 οικογένειες, δηλαδή περίπου 900 πρόσωπα, άσχολούνταν άνεκαθεν μέ την ναυτιλία και την άλιεία, ιδίως θύννων (=παλαμίδες, από όπου παρασκευάζεται ή φημισμένη λακέρδα). Τό γραφικό ψαροχώρι, έπαθε σημαντικές ζημιές από μεγάλη πυρκαγιά τό 1899, ενώ τό 1914 μέ την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ό πληθυσμός, όντας όλος έλληνικός, εκτοπίστηκε. Σήμερα δέν ζουν εκεί όμογενείς, ούτε σώζεται ή εκκλησία στην θέση της όποιος κτίστηκε τό Yeni Camii (1972). Έκκλησιαστικώς άνήκει στην Μητρόπολη Δέρων και μάλιστα ό οικείος μητροπολίτης έχει την φήμη : «υπέριτμος και έξαρχος Βοσπόρου Θρακικού και Κυανέων». Ο Γρηγόριος μερίμνησε για τό χωριό του και του κληροδότησε μέ διαθέκη σπουδαίο χρηματικό ποσό, ενώ οικονομικοί άρωγοί ύπήρξαν και ό άνηψιός του πατριάρχη Δημητράκης, οί πρέσβεις της Ρωσίας Ζηνόβιεφ και Έλλάδος Νικόλαος Μαυροκορδάτος, καθώς και τό κληροδότημα Γεωργιάδη.

(βιβλιογραφία : ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, 2, 183 -189, ΣΤΑΥΡΙΑΔΗΣ, Μητροπόλεις, 179-180, ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ Ε.Φ.Κ., (1906), 149 -150, ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ, Φαναράκι, 23, 814).

³ Τό Γενί Μαχαλλέ (Yeni Mahalle =Νέα Συνοικία), ή άρχαία Σκλητρίνα, άνήκει στον δήμο Σαρίγερι ή Σαρίγιαρ (παλαιότερα Μίλτον, Sarıyer = κίτρινος τόπος, Sarıyar = κίτρινη χαράδρα, έξ αίτίας του κοκκινοκίτρινου χρώματος των εκεί βράχων). Οί κάτοικοι, κάποτε όλοι χριστιανοί, άσχολούνταν μέ την ναυτιλία και την άλιεία. Ο άριθμός τους ύπολογιζόταν σέ 110-

ὕπῃρχαν καί ἄλλα παιδιά, γνωρίζουμε γιά ἕναν μικρότερο ἀδελφό, τόν Βασίλειο⁴, καί γιά δύο ἀδελφές, τήν Ἀναστασία, μητέρα τοῦ μετέπειτα μητροπολίτου Χίου Γρηγορίου Παυλίδη⁵ καί τή Δάφνη πού ἔμενε στό Φαναράκι⁶.

Μιά πληροφορία θέλει τούς γονεῖς τοῦ Γεωργίου νά ἔχουν ἡπειρωτική καταγωγή καί συγκεκριμένως ἀπό τήν Δροβιανή τῆς Βορείας Ἡπείρου (ἐπαρχία Δρυϊνουπόλεως)⁷.

Σύμφωνα μέ τήν πρακτική τῆς ἐποχῆς, ὁ μικρός Γεώργιος διδάχθηκε τά στοιχειώδη γράμματα στό χωριό του ἀπό ἱεροδιδασκάλους, προφανῶς ἐφημερίους τῆς τοπικῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Σέ ἡλικία 11 ἐτῶν οἱ γονεῖς του, θέλοντας νά τοῦ ἐξασφαλίσουν καλύτερη ἐκπαίδευση καί ἔχοντας διαπιστώσει, ἀσφαλῶς, κάποια σχετική ἔφεση τοῦ υἱοῦ τους, τόν ἔθεσαν (1η Ἰουλίου 1809) στήν ὑπηρεσία τοῦ ἐπιχώριου μητροπολίτου, τοῦ σεβασμίου Γέροντα Δέρκων κυρίου Γρηγορίου τοῦ Πελοποννησίου.

180 οἰκογένειες (ἀναφορές γιά τά ἔτη 1874, 1884, 1905) δηλαδή περίπου 650-1000 πρόσωπα, ἐνῶ σήμερα εἶναι μόνον 10 -15.

Ἡ ἐνοριακή ἐκκλησία τιμᾶται στό Γενέθλιο τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη Προδρόμου καί εἶναι κτισμένη πάνω σέ ὁμώνυμο ναό τοῦ 1530, πιθανόν μετοχίου τῆς ἱερᾶς σταυροπηγιακῆς μονῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τοῦ Μαύρου Μώλου (Karatas). Ὁ παλαιός ἐκεῖνος ναός εἶχε καταστραφεῖ στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα ἀπό τούς ἐξεγερμένους γενιτσάρους -- δοκίμους τοῦ πυροβολικοῦ τῶν γύρω φρουριῶν (tabya yamaklari), ἀλλά ξανακτίστηκε τό 1833 ἐπί μητροπολίτου Δέρκων Νικηφόρου. Σημαντικές ζημιές εἶχε ὑποστεί καί κατά τά Σεπτεμβριανά (νύχτα 6/7 Σεπτεμβρίου 1955), οἱ ὁποῖες ἐπιδιορθώθηκαν. Τελευταία ἀνακαίνιση ἔγινε τό 2000 ἐπί τοῦ νῦν μητροπολίτου Δέρκων Κωνσταντίνου (Χαρισιάδης).

Στήν βόρεια πλευρά τοῦ ναοῦ ὑπάρχει ὑπόγειο ἀγίασμα τιμῶμενο στήν Ἀποτομή τῆς Κεφαλῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου (29 Αὐγούστου), τό ὁποῖο πιστεύεται θαυματουργό γιά περιπτώσεις κωφώσεως, βαρνοκίας καί ἐλονοσίας. Ἐκτός ἀπό τήν ἀρχαία θαυματουργή εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Ἀποκεφαλισθέντος, ὑπάρχει στόν ναό καί ἡ μία ἀπό τίς δύο σωζόμενες εἰκόνες τῆς Παναγίας Μαυρομολίτισσας, ἡ μικρότερη - πιθανόν εἰκόνα ἀπό προσκυνητάρι. Ἡ ἄλλη, ἡ μεγαλύτερη - μάλλον εἰκόνα τέμπλου - κατέχει περιβλεπτή θέση ὡς θαυματουργή στόν ἱερό ναό Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Μεγάλου Ρεύματος (Arnavutköy).

Ἡ κοινότητα διέθετε μέχρι τό 1933 καί δημοτική σχολή πού λειτουργοῦσε στήν πλαγιά τοῦ ὑψώματος πού δεσπόζει τοῦ τοῖχου τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ. Ὑπῆρχε καί νεκροταφεῖο τῆς κοινότητος πού οἰκοπεδοποιήθηκε προκειμένου νά κτισθοῦν πολυκατοικίες. Ἀπό ἐκεῖ τά ὀστά μεταφέρθηκαν στό ὑπάρχον σκευοφυλάκιο τοῦ ναοῦ.

Μέχρι τήν κοίμηση τοῦ ἀοιδίμου π. Βασιλείου Γρηγοριάδη (2003) ἡ ἐκκλησία λειτουργοῦσε κανονικά ἐνῶ ὁ ἴδιος συχνά λειτουργοῦσε καί στήν Ἁγία Παρασκευή τοῦ γειτονικοῦ Βαθυρούακος (Büyükdere).

(βιβλιογραφία : ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, 2, 170 - 173, ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Μητροπόλεις*, 171-174, ΑΤΖΕΜΟΓΛΟΥ, 125, ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ, *Γενή Μαχαλέ*, 8, 190, ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ Ε.Φ.Κ., (1906), 145-158, Προφορικές πληροφορίες τοῦ ἐφημερίου τοῦ ναοῦ μακαριστοῦ π. Βασιλείου Γρηγοριάδη).

⁴ Ὁ ἰατρός Βασίλειος Φουρτουνιάδης γεννήθηκε στό Φαναράκι στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα. Σπούδασε ἰατρική στήν Πέστη, Βιέννη, Παρίσι, Λονδίνο καί Πετρούπολη. Ἀπεβίωσε τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1877 καί κηδεύτηκε στόν ἱερό ναό Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν στό Μέγα Ρεῦμα (ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Λόγοι*, 2, 150). Ἐπιπλέον ἦταν ἀνεπιστέλλον μέλος τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως : ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ Ε.Φ.Σ.Κ., 2 (1864) 106, 121, 267 καί 5 (1872) η'.

⁵ ΓΕΔΕΩΝ, *Παυλίδης*, 8, 728. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 178.

⁶ ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐφημερίδες*, 427 . Αὐτή ἀπεβίωσε στίς 10 Ἰανουαρίου 1843.

⁷ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, 9 (1932) 279 : τήν πληροφορία ἀποδίδει στόν Ἡπειρώτη Ν. Μυστακίδη.

Είναι πολύ πιθανόν, όμως, η κίνηση αυτή να μὴν ὀφειλόταν ἀποκλειστικά σέ ἐπιθυμία γιά περαιτέρω μόρφωση, ἀλλά νά ἦταν καί πράξη ἀνάγκης, ἄν λάβουμε ὑπ' ὄψιν μας τὰ τότε πολιτικά γεγονότα.

Οἱ μεταρρυθμιστικές ἐνέργειες τοῦ Σελίμ Γ' (1761- 1808, σουλτάνος 1789 -1807), ἰδιαίτερος αὐτὲς πού ἀφοροῦσαν στόν στρατιωτικό τομέα (Ni-zam-i Ceddid = Νέα Τάξη - Talimli Askeri = Ἐκπαιδευμένοι Στρατιῶτες - Νιζάμηδες), προκάλεσαν ἀρχικῶς τήν καχυποψία, μετὰ τήν ἐχθρότητα καί κατοπιν τήν ἀντίδραση γενιτσάρων καί οὐλεμάδων πού ἔβλεπαν νά περιθωριοποιῶνται. Κατ' ἐκείνη τήν περίοδο, ὁ Σελίμ, ἐκτός ἀπό τό βεβαρυμένο παρελθόν του τῆς εἰσαγωγῆς, δηλαδή, ξένων καί πρωτοφανῶν -ἀποκρουστικῶν γιά ἕναν μουσουλμάνο ἰδεῶν, στολῶν, ὀπλισμοῦ, εἶχε ἀπωλέσει καί τό θρησκευτικό του κῦρος ὡς χαλίφης⁸.

Ἀπό τό 1804 ἕως τό 1807, ὁ Ἀμπντουλλάχ ἱμπν Σαούντ, ἐπικεφαλῆς τοῦ κινήματος τῶν ἀκραίων συντηρητικῶν ἰσλαμιστῶν, τῶν Οὐαχαμιπιτῶν, εἶχε θέσει ὑπό τόν ἔλεγχό του μεγάλο μέρος τῆς Ἀραβίας καί ἔφθασε «ἐξαγνίζοντας» θρησκευτικά τοὺς διεφθαρμένους ὁμόπιστούς του μέχρι τήν Βαγδάτη. Ἡ μεγάλη του, ὅμως, ἐπιτυχία ἦταν ἡ κατάληψη τῶν δύο ἱερῶν πόλεων τοῦ Ἰσλάμ τῆς Μεδίνας καί τῆς Μέκκας. Διέταξε μάλιστα νά ἀντικατασταθεῖ τό ὄνομα τοῦ Σελίμ μέ τό δικό του κατά τήν προσευχή τῆς Παρασκευῆς στό Μεγάλο Τζαμί, ἀφαιρῶντας ἔτσι τόν τίτλο τοῦ «Ἵπερασπιστή τῶν Ἱερῶν Τόπων» ἀπό τόν ὀθωμανό σουλτάνο. Στήν Κωνσταντινούπολη αὐτό θεωρήθηκε ὡς θεϊκή τιμωρία γιά τίς ἄπιστες καινοτομίες τοῦ Σελίμ καί ὁ ἴδιος παραβάτης παραδόσεων καί θρησκείας, ἄρα καταδικαστέος. Ὁ φετβᾶς τοῦ Σεῖχουλισλάμη Ἀττάουλλαχ ἐφέντη μποροῦσε ἄνετα νά ἐκδοθεῖ.

Τόν Μάιο τοῦ 1807 κυκλοφόρησε ἕνα διάταγμα πού προέβλεπε πῶς οἱ βοηθητικοί στρατιῶτες στά ὄχυρά τοῦ Βοσπόρου - μισθοφόροι πού ὑπάγονταν στό σῶμα τῶν Γενιτσάρων - στό μέλλον θά συγχωνεύονταν μέ τόν Στρατό τῆς Νέας Τάξεως. Ἦταν ἡ ἀφορμή. Στίς 25 Μαΐου, ἡμέρα τῆς ἀνά τρίμηνο πληρωμῆς τους, ὁ διοικητής τῶν ὄχυρῶν Ραῖφ Μαχμούτ πασσᾶ, συνοδευόμενος ἀπό μονάδα Ἐκπαιδευμένων Στρατιωτῶν, πῆγε στό φρούριο Ρούμελι Χισάρ (εὐρωπαϊκὴ ἀκτὴ Βοσπόρου) καί ἀφοῦ τοὺς πλήρωσε, ἔκανε ἔκκληση νά ἐνταχθοῦν στόν Νέο Στρατό καί νά πολεμήσουν γιά τόν Σουλτάνο καί τήν Πίστη. Ἦταν τό σύνθημα. Οἱ «ἀποστάτες» τῆς πίστεως κατεσφάγησαν καί στάλθηκε μήνυμα καί στά ὑπόλοιπα φρούρια νά γίνει τό ἴδιο μέ ὄλους τοὺς ἀξιωματικούς καί στρατιῶτες πού ἐπέμεναν νά ὑποστηρίζουν τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ Σελίμ. Οἱ στασιαστές ἐξέλεξαν ἀρχηγό τους τόν Καμπακτσὶ Μουσταφᾶ Ἀγά ἢ Καμπακτσίουγλου καί κάλεσαν γενιτσάρους στήν Πόλη νά ἐνωθοῦν μαζί τους γιά ἐπαναφορὰ τοῦ παλαιοῦ καθεστῶτος. Ἡ ἐπανάσταση πέτυχε, ὁ Σελίμ ἐκθρονίστηκε καί φυλακίστηκε στό χαρέμι, ἐνῶ νέος σουλτάνος ἀναδείχθηκε ὁ ἐξάδελφός του Μουσταφᾶ Δ' (1779 -1808, σουλτάνος 1807 - 1808).

Στίς μεταρρυθμίσεις του, ὅμως, ὁ Σελίμ δέν ἦταν μόνος. Ὑπῆρχαν ἀρκετοὶ ὁμοφρονοῦντες καί μάλιστα ἕνας ἰσχυρός πυρῆνας εἶχε συγκεντρωθεῖ στό

⁸ Ἀνάμεσα στοὺς πολλοὺς καί βαρύνδουπους τίτλους πού ὁ σουλτάνος διέθετε ἦταν καί τοῦ hâdim - ul - haremeyn -şerifeyn = ὑπηρετῆς τῶν δύο ἱερῶν χαρεμιῶν, δηλαδή τῆς Μέκκας καί τῆς Μεδίνας (ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, 2, 171, WHEATCROFT, 163).

βουλγαρικό Ρουσσούκ⁹ (ομάδα γνωστή ως «Οί Φίλοι του Ρουσσούκ») γύρω από τον εκεί διοικητή Μουσταφά πασά, γνωστό και ως Μπαϊρακτάρ ή Άλεμτάρ (και τα δύο σημαίνουν σημαιοφόρος). Αυτοί αντέδρασαν δυναμικά. Στις 20 Ιουλίου 1808, ο Άλεμτάρ με 15.000 στρατιώτες του έφθασε στην πρωτεύουσα με διακηρυγμένο στόχο την επαναφορά του Σελίμ στον θρόνο ως του νομίμου κατόχου αυτού, αλλά και την επαναφορά σε ισχύ των καταργημένων πρό έτους μεταρρυθμίσεων. Ο Μουσταφά Δ', πολιορκημένος, διέταξε τον στραγγαλισμό του αδελφού του Μαχμούτ και του φυλακισμένου Σελίμ. Ο δεύτερος υπέκυψε, αλλά ο πρώτος διέφυγε. Ο Άλεμτάρ εκπόρθησε το όχυρο - παλάτι και, βρίσκοντας τον Μαχμούτ, τον ανέβασε στον θρόνο και αυτός με την σειρά του ονόμασε τον ευεργέτη του Μέγα Βεζύρη, ενώ για τον Μουσταφά Δ' επέλεξε τον θάνατο διά στραγγαλισμού.

Κατά την διάρκεια του κινήματός του ο Μπαϊρακτάρ έδωσε έντολή στον έμπιστό του Χατζή Άλη νά δολοφονήσει τον αρχηγό των στασιαστών, τον Καμπακτσίογλου, πράγμα που έγινε. Η συνέχεια, που ενδιαφέρει άμεσα την παρούσα έργασία, αφήνεται στον Σκαρλάτο Δημητρίου, τον αυτοαποκαλούμενο Σκαρλάτο Δ. Βυζάντιο¹⁰ «... Έντός του πύργου τούτου [σημείωση : έννοει τον του Φαναρακίου] ώχυρώθη, καταφυγών τον Ιούλιον του 1808, ο τολμηρός Χατζή-Άλης μετά των περι αυτόν εκατόν ίππέων, άφ' ου, κατ' έντολήν του περιφήμου Μουσταφά -Μπαϊρακτάρη, φονεύσας τον Καμπακτσή - όγλου, κατεδιώχθη υπό των δοκίμων του πυροβολικού των έν τω Βοσπόρω φρουρίων (Τάμπια -γιαμακλαρϋ), πυρπολησάντων και τό χωρίον, έν ταίς οίκίαις του όποιου είχον κλεισθή κατ' αρχάς οί περι των Χατζή-Άλην. Τρεις όλοκλήρους ήμέρας έκανονοβολήθη ό πύργος ούτος υπό των Γιαμακίων, άλλ' άντέσχεν εις τάς βολάς αυτών μή λαμβανόντων άλλως τε βοήθειαν, και στερουμένων διευθύνσεως άρμοδίας»¹¹.

Προφανώς, ή πυρπόληση του χωριού είχε δυσμενή αντίκτυπο - άγνωστου βεβαίως βαθμού - στην οικονομική κατάσταση των κατοίκων που, ούτως ή άλλως, δέν φημιζονταν ως ιδιαίτερος πλούσιοι. Υπ' αυτήν την έννοια, μορεϊ νά υποστηριχθεί ότι ή ανάθεση της προστασίας του νεαρού Γεωργίου Φουρτουριάδη στον σεβάσμιο Γέροντα Γρηγόριο Δέρκων υπαγορεύθηκε και από οικονομική ανάγκη της οικογένειάς του.

Ο Γρηγόριος Γ' μητροπολίτης Δέρκων (Ιούνιος 1801 -3 Ιουνίου 1821) δέν ήταν ένας συνηθισμένος ιεράρχης¹². Μεγάλης μορφώσεως, ικανότητας, πείρας

⁹ Όχυρο λιμάνι στον Δούναβη με μεγάλη έμπορική και στρατηγική σημασία. Γνωστό επί Ρωμαίων ως Sexantaprista, επί Όθωμανών Rusçuk, ελληνικά Ρουσσούκι ή Ρουχτσούκι, σημερινό Ruse (Βόρεια Βουλγαρία) (ORTAYLI, 56 -57).

¹⁰ ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, 2, 185.

¹¹ Οί πέντε τελευταίες παράγραφοι έχουν ένδεκτική βιβλιογραφία STAVRIANOS, 220 -221, I ORTAYLI, 55 - 63, WHEATCROFT, 162 -175.

¹² Ο «συνώνυμος και συμπατριώτης και έφάμιλλος και συναθλητής Γρηγορίου Ε'» γεννήθηκε τό 1760 στην Ζουμπάτα Άχαίας και σπούδασε στην Δημητσάνα, Ναύπλιο και Κωνσταντινούπολη (Μεγάλη του Γένους Σχολή). Επί πατριαρχίας Σωφρονίου Β' (1774 - 1780) χειροτονήθηκε μητροπολίτης Λακεδαμονίας (Φεβρουάριος 1777) σέ διαδοχή του έθνομάρτυρα μητροπολίτου Άνανία Λαμπάρδη (1750-1767). Τό 1790, διαφεύγοντας επικείμενη σύλληψή του από τον πασά της Τριπόλεως, μεταβαίνει στην Κωνσταντινούπολη και τοποθετείται από τό Πατριαρχείο μητροπολίτης στην Βιδύνη (1791 -1801). Τόν Ιούνιο του 1801, επί πατριάρχου Καλλινίκου Ε' (1801 -1806, 1808 -1809), μετατίθεται στην Μητρόπολη Δέρκων. Υπήρξε από τους πρώτους Φιλικούς με σημαντική έθνική δράση. Με την έκρηξη της ελληνικής επαναστάσεως συλλαμβάνεται και φυλακίζεται στις 9 Μαρτίου 1821, ενώ στις 3 Ιουνίου 1821 άπαγχονίζεται στον περίβολο του μητροπολιτικού μεγάρου στά Θεραπειά. Οί

καί μαχητικότητα, περίφημος γιά τήν πολιτική του σύνεση, διαρκῶς συμμετείχε στήν Ἱερᾶ Σύνοδο τοῦ Πατριαρχείου, μόνιμος σύμβουλος τοῦ ἐκάστοτε πατριάρχου. Ἰδιαίτερος ἐνδιαφερόμενος γιά τά γράμματα ἀναδείχθηκε προστάτης αὐτῶν. Παρακίνησε τούς Μουρούζηδες, Δημήτριο καί Ἀλέξανδρο, τούς πλέον ἰσχυρούς μεταξύ τῶν Φαναριωτῶν, τότε, νά μεσολαβήσουν πρός τήν ἐξουσία, ὥστε νά ἰδρυθεῖ στά 1803 μιᾶ Ἑλληνική Σχολή στά Θεραπειά. Πλήν τῆς πολιτικῆς προστασίας ἡ φιλογενῆς οἰκογένεια ἀνέλαβε καί τήν οικονομική, γι' αὐτό καί δικαίως ἡ σχολή ἐπονομάσθηκε Μουρούζειος. Ἡ Σχολή ἦταν ἡ πρώτη καί μόνη προκαταρκτική τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς γιά τήν ὁποία ἐπίσης φρόντισε ὁ Γρηγόριος, τόσο γιά τήν ἀναδιοργάνωσή της, ὅσο καί γιά τήν μεταφορά της ἀπό τό Φανάρι στήν Ξηροκρήνη (Κιουρτσμε), τό 1805, πάλι ὑπό τήν προστασία τῶν Μουρούζων¹³.

Ἔτσι ὁ νέος προστατευόμενος τοῦ Δέρκων, ὁ Γεώργιος, βρῆκε πανέτοιμες τίς δύο Σχολές νά τόν περιμένουν. Γιά τήν ἐποχή, ἦταν, ἴσως, ὅ,τι καλύτερο, σέ ἐκπαίδευση θά μποροῦσε νά ἔχει ἕνας συνομήλικός του στήν Ἀνατολή. Στήν Μουρούζειο εἶχε ὡς διδασκάλους πρῶτα τόν Θεραπειανό Ἀλέξανδρο Ἰωάννου Ραδινό¹⁴ καί κατόπιν τόν πρεσβύτερο Ζαχαρία Αἰνιᾶνα¹⁵. Συνέχισε στήν

παλιοί Θεραπειανοί θυμοῦνται ὅτι μέχρι τήν πυρπόληση τοῦ μεγάρου στά Σεπτεμβριανὰ τοῦ 1955, ὑπῆρχε στόν τόπο τοῦ μαρτυρίου του ἀκοίμητη καντήλα. (ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Δέρκων*, ΚΟΡΟΜΗΛΑΣ, *Δέρκων*, ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, *Δέρκων*, ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, 2, 152, ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Επισκοπική*, 168).

¹³ «*Μοναρχοῦντος, νά εἶπω οὕτω, τότε μεταξύ τῶν Φαναριωτῶν τοῦ Δημητρίου Μουρούζη*» κατά τόν Κ.Κούμα, ἢ σύμφωνα μέ τό σουλτανικό φιρμάνι «*τοῦ πρώτου τῶν πρωτίστων τοῦ ἔθνους τῶν Ρωμαίων*», συντελέσθηκαν τά δύο αὐτά ἔργα. Ὁ ἰδιαίτερος εὐνοούμενος τοῦ Σελίμ Γ' Δημήτριος, εἶχε διορισθεῖ ἀπό αὐτόν «*ναζιρῆς*» δηλαδή γενικός ἔφορος -ἐπόπτης ὄλων τῶν συναφῶν μέ τήν Ἱατρική ἰδρυμάτων τῆς πρωτεύουσας καί ἀκόμη εἶχε ἐπωμισθεῖ τήν εὐθύνη «*νά εἰσάξῃ εἰς τήν ἐν Κουροῦ Τσεσμέν Σχολήν ὄλας τάς ἐπιστήμας τῆς Εὐρώπης καί ἐξαίρετως τήν ἱατρικήν*» δηλαδή νά διοργανώσῃ ἕνα Πανεπιστήμιο - τό πρῶτο - στήν Πόλη. Τό μέτρο δέν προχώρησε λόγω τῆς πτώσεως τοῦ Σελίμ καί τῆς ἀναστολῆς τῶν μεταρρυθμίσεών του (1807). Ὁ Δημήτριος Μουρούζης διετέλεσε Μεγάλος Διερχμηνέας τῆς Πύλης (1808-1812). Ἀποκεφαλίσθηκε τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1812, ἐπειδή θεωρήθηκε ὡς ὑπεύθυνος γιά τίς παραχωρήσεις πρός τήν Ρωσσία πού περιλήφθηκαν στήν Συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου (28 Μαΐου 1812). Ὁ ἀδελφός του Ἀλέξανδρος διετέλεσε κι αὐτός, ἐπίσης, Μεγάλος Διερχμηνέας (1790 - 1792) καί Ἡγεμόνας Μολδαβίας (1792 -1795). Αὐτός μέ ἡγεμονικό χρυσόβουλλο προίκιζε τήν Μουρούζειο Σχολή μέ 400 γρόσια ἑτησίως.

ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, 2, 151, ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Μητροπόλεις*, 163, 265 -266, ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ Ε.Φ.Κ. (1906), 147, ΚΟΥΜΑΣ, *Ἱστορίαι*, 483-486, 492, 509, 575, Ε.Α., 1 (1880-1881), 261-263.

¹⁴ Ἡ σχολή τῶν Θεραπειῶν λειτούργησε τά ἔτη 1803 - 1821 καί ἄνοιξε πάλι τό 1835. Πρῶτος σχολάρχης τῆς ἦταν ὁ Θεραπειανός Γεώργιος Στεφάνου, τόν ὁποῖον διαδέχθηκε ὁ ἐπίσης Θεραπειανός μαθητής του Ἀλέξανδρος Ἰωάννου Ραδινός στά 1810 ἢ 1812. Ὁ Ραδινός ἔγινε ἀργότερα γυμνασιάρχης στήν Πάτρα. Στήν Σχολή σχολάρχης ἔγινε ὁ πρεσβύτερος Ζαχαρίας Αἰνιᾶν (ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ, 30 -33).

¹⁵ Ὁ παπᾶ Ζαχαρίας ὁ Αἰνιᾶν καταγόταν ἀπό τό Μαυρίλο Τυμφρηστοῦ, ὅπου καί μορφώθηκε. Στό Καρπενῆσι συμπλήρωσε τήν μόρφωσή του καί ἔγινε οἰκονόμος Ἡ φήμη του, ὡς κατόχου πολλῶν ἐγκυκλίων γνώσεων, ἔφθασε στήν Κωνσταντινούπολη. Σύντομα προσκλήθηκε ὡς οἰκοδιδάσκαλος τέκνων Φαναριωτῶν καί μάλιστα τῶν Μουρούζων.. Ὡς προστατευόμενος τοῦ Δημητρίου Μουρούζη, ὀρίσθηκε σχολάρχης στήν Σχολή Θεραπειῶν. Οἱ πλείστοι τῶν Φαναριωτῶν καί ἄλλων Κωνσταντινουπολιτῶν πού διακρίθηκαν στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα ὑπῆρξαν μαθητές αὐτοῦ καί τῶν τριῶν υἱῶν του πού ἐπίσης ἦταν οἰκοδιδάσκαλοι Φαναριωτῶν. Φιλικός, ἐκ τῶν πρώτων, διέφυγε τῶν σφαγῶν στήν Κωνσταντινούπολη καταφεύγοντας στήν Κίο τῆς Βιθυνίας καί ἀπό ἐκεῖ τό 1827 στήν πατρίδα του. (ΚΑΨΑΛΗΣ, 762).

Πατριαρχική Ακαδημία, δηλαδή τήν Μεγάλη του Γένους Σχολή, όπου είχε διδάσκαλο τόν σοφό Νικόλαο Λογάδη¹⁶.

Ο Δέρκων, εκτός από τήν μέριμνα νά σπουδάσει τόν προστατευόμενό του στά καλύτερα σχολεία τής πρωτεύουσας, φρόντιζε καθημερινά και για τήν πρακτική ήθικη διδασκαλία του, διαμορφώνοντας ενεργητικώς τήν προσωπικότητα του Γεωργίου. Η ὅλη διαπαιδαγώγηση συνέτεινε σ'έναν σκοπό: νά αναδειχθεῖ σέ ἀνάστημα του παιδαγωγούντος. Ο μαθητής ὄχι μόνον δέν διέψευσε τίς προσδοκίες αὐτές, ἀλλά, ἀπεναντίας, σέ τόσο βαθμό τίς ἐπαλήθευσε, ὥστε αὐτός μόνον - κατ'ἐξαιρέση - σέ νεαρότατη ἡλικία νά κριθεῖ ἀπό ἕναν αὐστηρότατο κριτή - ὅπως ὁ Δέρκων - ἄξιος γιά τήν ἱερωσύνη. Καί γιά νά γίνει αὐτή ἡ πατρική προτίμηση πιό ἐμφαντική του δόθηκε καί τό ὄνομα του κείροντος: Γρηγόριος.

Όταν ὁ Γέροντάς του ρωτήθηκε πῶς, παρά τήν συνήθειά του, παρέβλεψε τούς ἐκκλησιαστικούς κανόνες, ὅσον ἀφορᾷ στήν ἡλικία του χειροτονουμένου, ἀπάντησε ὅτι «*ὑπέρ τοῦ νεαροῦ Γρηγορίου ἐποιήσατο ἐξαίρεσιν τοῦ γενικοῦ κανόνος, ὃν ἠκολούθει ἐν ταῖς χειροτονίαις, διότι ἐν αὐτῷ διέβλεπεν ἕνα τῶν ἐκλεκτῶν πρωθιεραρχῶν τῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας*»¹⁷.

Στίς 20 Μαρτίου 1815 πραγματοποιήθηκε ἡ χειροτονία του ὡς διακόνου καί αὐθήμερόν διορίστηκε, συγχρόνως, καί ἰδιαίτερος γραμματέας του πνευματικοῦ πατρός καί ποιμενάρχου του, σέ ἡλικία -σημειωτέον- μόλις δεκαεπτά ἐτῶν¹⁸. Μιά ἀπό τίς βασικές ἀσχολίες ἑνός γραμματέως σέ Γεροντική Μητρόπολη (ἡ τῶν Δέρκων ἦταν τότε ὄγδοη στήν τάξη του Συνταγματίου) ἦταν καί ἡ γραμματειακή διεκπεραίωση τῶν ὑποθέσεων τῶν ἐφορευομένων ἀπό τόν συγκεκριμένο Γέροντα ἀρχιερέων. Κάτι τέτοιο ἔδινε στόν ἑνασχολούμενο τεράστιες εὐκαιρίες γιά χρήσιμες καί ὑψηλές γνωριμίες, πολύτιμη ἐμπειρία διαχειρίσεως ποικίλων προσωπικῶν ἀλλά καί γενικῶν συμφερόντων (ἐκκλησιαστικῶν καί ἐθνικῶν), ὅπωςδήποτε κάποια οἰκονομική ἄνεση, κοινωνική ἄνοδο καί ἀναγνωριστικότητα. Κάθε κονάκι Γέροντα λειτουργοῦσε ὡς πλήρης καί ὑψηλῆς στάθμης Σχολή Διοικητικῶν Στελεχῶν γιά τήν Ἐκκλησία καί τό Γένος. Ο ἱερωμένος ἀπόφοιτος μιᾶς τέτοιας ἄτυπης Σχολῆς εἶχε ὅλα τά ἐφόδια γιά νά σταδιοδρομήσει ἐπιτυχῶς στήν διαποίμηση μιᾶς λαχούσης αὐτῶ μητροπόλεως. Όλοι οἱ Γέροντες, ἐξάλλου, νοιάζονταν - ὄχι πάντοτε ἀνιδιοτελῶς ἢ ἀνυστεροβούλως - γιά τήν καλῶς ἐννοουμένη ἀποκατάσταση τῶν ἀναστημάτων τους.

Ο ἱεροδιάκονος καί γραμματικός Γρηγόριος Φουρτουνιάδης εἶχε ἤδη συμπληρώσει ἐξαετία στήν ὑπηρεσία τῆς Μητροπόλεως, ὅταν ἔφθασε στήν

¹⁶ Γεννήθηκε τό 1779 στή Σωτηρόπολη (Κουρί) Βιθυνίας καί ἐκπαιδεύτηκε σέ Ρύσιο, Χίο, Πάμιο. Στήν Χίο εἶχε διδασκάλους τόν Ἅγιο Ἀθανάσιο τόν Πάριο καί τόν Δωρόθεο Πρώτο. Δίδαξε σέ ἡγεμονικούς οἴκους στήν Κωνσταντινούπολη καί μάλιστα στοῦ Χαντζερῆ. Τήν 1η Δεκεμβρίου 1804 ἀνακηρύσσεται ἀπό τόν τότε σχολάρχη Δωρόθεο Πρώτο «μέλος τοῦ ἐν Βυζαντίῳ μεγάλου καί κοινοῦ τοῦ Γένους Μουσείου». Ἄρχισε νά διδάσκει στήν Σχολή, εἴτε μέ σχολάρχη τόν Πρώτο (1804 -1807), εἴτε ἀργότερα, πάντως ὅπωςδήποτε ἀπό τό 1812 καί μέχρι τό 1814, ὅταν σχολάρχης διορίστηκε ὁ Κούμας. Τότε, ἄφησε τήν διδασκαλία γιά νά ἀφοσιωθεῖ στήν σύνταξη τοῦ λεξικοῦ τῆς «Κιβωτοῦ» ὡς τό 1821. Διετέλεσε σχολάρχης καί στίς περιόδους 1821 - 1825 καί 1830 -1835 . Στό Πατριαρχεῖο τό 1830 ἀντικατέστησε τόν πατριαρχικό γραμματέα Γεώργιο Ἀφθονίδη πού ἀποχώρησε. Τό ἴδιο ἔτος ἐμφανίζεται νά κατέχει τό ὄφφικιο τοῦ Ἄρχοντος Δικαιοφύλακος. Ἀπεβίωσε στίς ἀρχές Σεπτεμβρίου 1835. ΓΕΛΕΩΝ, Λογάδης, Ε.Α., 1 (1880 - 1881) 293.

¹⁷ Ε.Α., 1 (1880 - 1881) 52.

¹⁸ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, Πατριάρχαι, 1, 176.

Πόλη τό νέο ότι ό ύπασπιστής του τσάρου τής Ρωσσίας, στρατηγός Άλέξανδρος Ύψηλάντης, επικεφαλής στρατιωτικού σώματος, διαβαίνοντας τόν Προϋθο, ύψωσε τήν σημαία τής έπαναστάσεως κατά του όθωμανικού κράτους, στό Ίάσιο τής Μολδαβίας (22 Φεβρουαρίου 1821).

Ό διωγμός άρχισε. Μάλιστα φαίνεται ότι αυτός έγινε σέ δύο κύματα. Τό πρώτο, όταν μαθεύτηκε ή έναρξη τής έπαναστάσεως στην Μολδαβία και τό δεύτερο, όταν έφθασε στην Πόλη ή είδηση (Κυριακή Βαίων 3 Άπριλίου 1821) πώς είχε ξεσηκωθεί και ή Πελοπόννησος.

Οί άρχικοί διωγμοί ξεκίνησαν στις 8 Μαρτίου, όταν μέ διάταγμα άποφασίστηκε ή δέσμευση όλων των ρωμαϊκών περιουσιών στην πρωτεύουσα. Σύμφωνα μέ τόν Κ.Βοβολίνη οί πρώτες σφαγές έγιναν στον Βαθυρρύακα (Büyükdere) του Άνω Βοσπόρου και από εκεί έξαπλώθηκαν στα υπόλοιπα προάστια και τό κέντρο. Συνελήφθησαν, έξορίστηκαν και θανατώθηκαν οί Καλλιμάχες Άλέξανδρος (πατέρας, Μέγας Διερμηνέας 1785-1788 και Ήγεμόνας Μολδαβίας 1795-1799), Ίωάννης (υιός, Μέγας Διερμηνέας 1818-1821) και Σκαρλάτος (υιός, Ήγεμόνας Μολδαβίας 1805-1818). Ό σουλτάνος Μαχμούτ Β΄, μαθαίνοντας ότι ό μητροπολίτης Μολδαβίας Βενιαμίν Κωστάκης είχε περιζώσει μέ τό πολεμικό ξίφος τόν Ύψηλάντη και είχε εύλογήσει τά όπλα των έπαναστατών, ξέσπασε και κατά των μητροπολιτών πού ως συνοδικοί ή ένδημοϋντες βρίσκονταν στην Πόλη. Πρώτον συνέλαβαν τόν Έφέσου (1803-1821) Διονύσιο Καλλιάρχη, «τόν φιλανθρωπότατον και φιλομουσότατον πάντων των άρχιερέων». Στις 9 Μαρτίου συλλαμβάνονται και φυλακίζονται στην διαβόητη φυλακή του Μποσταντζίμπασι (= Άρχικηπουρός - Bostancı başı) στα Άνάκτορα, οί εξέχοντες μητροπολίτες Δέρκων Γρηγόριος, Νικομηδείας Άθανάσιος (Καρύδης, ό Κύπριος, 1791-1821), Θεσσαλονίκης Ίωσήφ (όΠελοποννήσιος, 1810-1821), Τορνόβου Ίωαννίκιος, Άνδριανουπόλεως Δωρόθεος (Πρωίος, 1813 - 1821), Άγκιάλου Ευγένιος (Καραβίας, 1813 - 1821).

Στό δεύτερο κύμα, πρώτος μαρτύρησε ό επόμενος Μέγας Διερμηνέας Κωνσταντίνος Μουρούζης (Μεγάλη Δευτέρα 4 Άπριλίου), ένω ό αδελφός του Νικόλαος, Διερμηνέας του Στόλου, τόν άκολουθήσε στις 6 Μαΐου. Και ό νέος Μέγας Διερμηνέας (ό τελευταίος πριν τήν κατάργηση του αξιώματος) Σταυράκης Άριστάρχης θά έξοριστεί τό επόμενο έτος (Ίούνιος 1822) και θά θανατωθεί εκεί. Άλλα θύματα αναφέρονται οί Θεόδωρος Ρίζος, Μέγας Λογοθέτης του Πατριαρχείου, Μιχαήλ Χαντζερής, Γεώργιος Μαυροκορδάτος, Μιχαήλ Μάνος, Νικόλαος Σκαναβής, γενικώς όλόκληρη ή Φαναριώτικη άριστοκρατία άφανίστηκε. Άπό τους φυλακισμένους άρχιερείς, οί Έφέσου, Νικομηδείας, Άγκιάλου θανατώθηκαν τήν ίδια ήμέρα μέ τόν Πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄ (Κυριακή του Πάσχα, 10 Άπριλίου 1821), ένω στις 18 άπαγχονιζόταν στην μητρόπολη Άδριανουπόλεως ό πρώην Πατριάρχης Κύριλλος ΣΤ΄ (1813 -1818). Οί υπόλοιποι τέσσαρες (Δέρκων, Θεσσαλονίκης, Τυρνόβου, Άδριανουπόλεως) άπαγχονίστηκαν ως χωριστή ομάδα, τήν Παρασκευή 3 Ίουνίου 1821. Η άπόφαση για τό μαρτύριό τους λήφθηκε από τόν σουλτάνο, όταν έμαθε ότι ό Παπανικολής πυρπόλησε τουρκικό πλοίο, πού μετέφερε τόν μολλā τής Μέκκας και τήν οικογένειά του κοντά στις Οϊνούσες καθώς και τήν σφαγή αυτών, στις 27 Μαΐου¹⁹.

¹⁹ Ένδεικτικά για τά γεγονότα των διωγμών, όνόματα, ήμερομηνίες στα έργα : ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ίστορία*, 3, Β΄, 15, ΒΟΒΟΛΙΝΗΣ, 108 -122, ΚΟΥΜΑΣ, *Ίστορίες*, 495 κ.έ., 510. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Βιογραφία*, 146, 150, 164-189, ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Άγκιάλος*,

Ὁ Γρηγόριος συμπαραστάθηκε τοῦ Γέροντά του. Πολλές φορές μέ κίνδυνο τῆς ζωῆς του τόν ἐπισκεπτόταν στόν Φοῦρνο τοῦ Μποσταντζίμπαση, ἀποδεικνύοντας, ἐμπράκτως, τόσο τήν υἱική πνευματική ἀγάπη καί τόν σεβασμό πού ἔτρεφε γιά τόν ἄνθρωπο πού οὐσιαστικῶς τόν ἀνέδειξε, ὅσο καί γιά τά τρέχοντα ζητήματα τῆς Γεροντικῆς - Ἐφορικῆς Μητροπόλεως πού ὡς γραμματέας καλοῦνταν νά διευθετήσῃ²⁰.

Δέν γνωρίζουμε, ἂν ὑπῆρξε αὐτόπτης μάρτυρας τοῦ τέλους τοῦ πνευματικοῦ του πατρός, πάντως ἀπό τίς 3 Ἰουνίου 1821 καί γιά τρία χρόνια φέρεται νά ἰδιωτεύει.

Τί σημαίνει, ὅμως, ἰδιωτεύω γιά ἕναν κληρικό τῆς ἐποχῆς του, ὁ ὁποῖος παρ' ὅλον τόν διακονικό βαθμό στήν ἱερωσύνη κατεῖχε μιὰ ὄχι καί τόσο ἄσημη διοικητική θέση ; Μήν λησμονοῦμε ὅτι ἡ περιφανῆς ὀθωμανική πρωτεύουσα μαζί μέ τά περίχωρα δέν εἶχε, τότε, οὔτε 350.000 κατοίκους ²¹, ἕνα μέγεθος πόλεως πού, ἀπό κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως, σημαίνει μᾶλλον στενές σχέσεις μεταξύ τῶν κατοίκων. Καί ἐδῶ θά πρέπει νά συνυπολογίσουμε καί τόν παράγοντα ἐκπαίδευση, ἀφοῦ οἱ μορφωμένοι, μεταξύ τῶν κατοίκων ἦταν, τότε τουλάχιστον, σπάνιο εἶδος. Ἐξ ἄλλου ὁ Γρηγόριος ἦταν καί ἱεροδιάκονος, δηλαδή κατεῖχε ὀργανική θέση σέ κάποιο νασό, κατά πᾶσαν πιθανότητα τόν μητροπολιτικό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεραπειῶν. Ἐπί πλέον ὡς γραμματέας καί μάλιστα ὑπεύθυνος τῶν ἐφορικῶν ὑποθέσεων θά ἦταν ἕνα πρόσωπο διαρκῶς ἀναζητούμενο γιά παρουσιαζόμενα προβλήματα, ἐκκρεμότητες, διευκρινίσεις. Ἐπομένως, ὁ Γρηγόριος ἦταν ἕνα εὐρέως γνωστό πρόσωπο, ἕνα δημόσιο πρόσωπο.

Σέ συζητήσεις πού εἶχα τήν τύχη νά πραγματοποιήσω μέ πολυσεβάστους ἱεράρχες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, γνῶστες βαθεῖς τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καί πρακτικῶν, μοῦ ὑπέδειξαν δύο δυνατότητες πού, κατά τήν γνώμη τους, εἶχε ὁ Γρηγόριος. Ἡ πρώτη ἦταν νά ἐπιλέξει τήν προσωρινή ἀφάνεια, ἐάν καί ἐφ' ὅσον εἶχε θορυβηθεῖ ἀπό τά γεγονότα πού διεδραματίστηκαν πρῖν, κατά τήν διάρκεια καί μετά τό μαρτύριο τοῦ Γέροντός του καί νά καταφύγει σέ κάποιο γνωστό του μοναστήρι μέχρι τήν παρέλευση τοῦ ἐμπεριστάτου τῶν ἡμερῶν. Ἡ δεύτερη ἦταν νά ἐπιλέξει τήν ἀποχή ἀπό κάθε ἀνάμειξη σέ διοικητικῆς φύσεως ζητήματα τῆς Μητροπόλεως ὅπου ἀνήκε, χωρίς αὐτό νά σημαίνει καί ἀποχή ἀπό τά ἱερατικά (διακονικά) καθήκοντά του. Δηλαδή, θά τόν βλέπαμε νά διαμένει σέ ἰδιωτική οἰκία εἴτε ὡς ἰδιοκτήτης, εἴτε ὡς φιλοξενούμενος, τό πιθανότερο στά Θεραπεία, κατά προτίμηση κοντά στήν ἐκκλησία, μπορεῖ καί σέ κάποιο κελλί πού ἀνήκε στήν ἐκκλησία, καί νά διακονεῖ κατά τίς λειτουργίες τοῦ ναοῦ σέ συχνότερα ἢ ἀραιότερα χρονικά διαστήματα.

Ἀπό τίς δύο - θεωρητικές - ἐπιλογές ἡ δεύτερη φαίνεται νά συγκλίνει περισσότερο πρὸς τόν ὄρο ἰδιώτευση, ἀλλά καί στόν χαρακτήρα τοῦ Γρηγορίου. Καθ' ὅλο τό τρίμηνο πού διέρρευσε δέν ἔδειξε σημεῖα δειλίας,

ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ἰωσήφ, ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, Ἐπισκοπική, 114, 209-210, ΚΟΡΟΜΗΛΑΣ., Δέρκων, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Γρηγόριος.

²⁰ Γιά τίς ἐπισκέψεις στήν φυλακή, καθημερινές ἀναφέρονται στό ΒΟΥΤΥΡΑΣ, λήμμα Γρηγόριος, 256.

²¹ ÇELİK ZEYNER, 37 : σέ διαδοχικές ἐκτιμήσεις πληθυσμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί περιχώρων σημειώνονται : ἔτος 1844 : περίπου 391.000 κάτοικοι, 1856 : περίπου 430.000, 1878 : 547.437, 1886 : 851.527. Ἄν καί ὁ Ubcini γιά τό 1844 μᾶς δίνει τόν ἀριθμό 891.000, ἐκ τῶν ὁποίων Ἑλλήνες 132.000 : UBCINI, *Lettres*, 1, 27.

μάλιστα πρό τοῦ ὄρατοῦ ἐνδεχομένου νά συλληφθεῖ κι αὐτός, κατά τίς ἐπισκέψεις του στόν φυλακισμένο Ἅγιο Δέρκων, οὔτε καί τοῦ καταμαρτυρεῖται κάτι τέτοιο, σίς ὑπ'ὄψιν μας, τουλάχιστον, πηγές. Ἐπίσης, κανένα κείμενο δέν σημειώνει προσωπικές του σχέσεις μέ μονές γενικῶς, ὅπως, γιά παράδειγμα, συμβαίνει μέ τούς Γρηγόριο Ε΄, Ἄνθιμο ΣΤ΄, Ἰωακείμ Γ΄. Τέλος, ἡ μετά τριετία ἐπανάκλησή του στήν ἐνεργό διοικητική ὑπηρεσία, καί μάλιστα σέ νευραλγική θέση, δείχνει ὅτι οὔτε ὁ ἴδιος, οὔτε τό ποιόν του καί τά προσόντα του εἶχαν λησμονηθεῖ, ἀλλά ἐπίσης ὅτι οὔτε εἶχε παραμείνει ἐντελῶς ἀργός ἢ ἀμέτοχος στήν ἐκκλησιαστική ζωή.

Ἐνα ἀκόμη ἐρωτηματικό γιά τήν περίοδο αὐτήν τῆς ζωῆς τοῦ Γρηγορίου εἶναι τό, ἂν ὑπῆρξε μέλος, ἢ ἔστω, γνώριζε γιά τήν Φιλική Ἐταιρεία. Καί αὐτό γιατί ὀρισμένα πρόσωπα τοῦ στενοῦ του περιβάλλοντος μαρτυροῦνται ὡς Φιλικοί. Καί πρῶτος ἀπ'ὅλους ὁ Μέγας Δέρκων Γρηγόριος, ἀπό τά πιό σημαντικά στελέχη. Ὑστερα, ὁ πνευματικός του ἀδελφός ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Δικαῖος, ὁ φλογερός Παπαφλέσσας, ὁ πρωτεργάτης τῆς ἐπαναστάσεως στήν Πελοπόννησο²². Ἐπίσης, ὁ σοφός διδάσκαλός του στήν Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, ὁ Νικόλαος Λογάδης. Ἀκόμη, ὁ τότε μητροπολίτης Σερρών, καί κατόπιν πατριάρχης Χρῦσανθος, αὐτός πού τόν ἀνέσυρε ἀπό τήν ἀφάνεια τῆς ιδιωτεῦσεως καί τόν διόρισε ἀρχιδιάκονό του²³.

Ὅμως, οἱ πηγές σιγοῦν ὠθῶντας μας πρός τήν ἀρνητική ἀπάντηση. Ἐξ ἄλλου καί ἄλλα πρόσωπα τοῦ ἴδιου περιβάλλοντος δέν ἀναφέρονται ὡς κοινωνοί τοῦ μυστικοῦ τῆς Ἐταιρείας, ὅπως ὁ μετέπειτα πατριάρχης Ἄνθιμος Ε΄, ὁ ὁποῖος ἦταν πρωτοσύγκελλος τῆς μητροπόλεως Δέρκων, ὅταν ὁ Γρηγόριος ἦταν διάκονος, καθώς καί ὁ στενός του φίλος καί συμμαθητής Σωτήριος Καλλιιάδης, τόν ὁποῖο θά συναντήσουμε ἀργότερα.

²² Πνευματικά τέκνα, ἀναστήματα τοῦ Γρηγορίου Δέρκων πού διακρίθηκαν στήν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Γένους, ἦσαν οἱ πατριάρχες Γρηγόριος ΣΤ΄ καί Ἄνθιμος Ε΄, ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Θεόφιλος Βλαχοπαπαδόπουλος, ὁ ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Δικαῖος Παπαφλέσσας καί ὁ Σωτήριος Καλλιιάδης.

²³ ΜΕΞΑΣ Β., *Φιλικοί*, 12 γιά τόν Χρῦσανθο, ἀρχιεπίσκοπο (sic) Σερρών, 70 γιά τόν Νικόλαο Λογάδη. Γιά τόν Χρῦσανθο καί : ΠΕΝΝΑΣ, *Σέρραι*, 147.

β. Στήν ύπηρεσία τοῦ Πατριαρχείου

Στίς 9 Ἰουλίου 1824 ἐκλέγεται οἰκουμενικός πατριάρχης ὁ μέχρι τότε μητροπολίτης Σερρών Χρῦσανθος, «ὅς τόν νεαρόν μέν τήν ἡλικίαν, ἀλλά πολίον τήν φρένα ἱεροδιάκονον Γρηγόριον προσελάβετο καί κατέστησε Μ. Ἀρχιδάκονον τῇ 24 Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους»²⁴. Ἄς δοῦμε, ὅμως, τί ἀναγράφεται γιά τόν Χρῦσανθο, ἰδίως σέ σχέση μέ τήν ἀποδιδόμενη σ'αὐτόν βουλγαρική καταγωγή, γιατί θά ἦταν ἓνα ἀπό τά παράδοξα παιχνίδια τῆς ἱστορίας ἓνας βούλγαρος νά ἀναδείξει τόν Γρηγόριο ὁ ὁποῖος ἀργότερα θά ἀποδεικνυόταν ἀνάχωμα στήν ἐξάπλωση τοῦ βουλγαρισμοῦ.

Ὁ Χρῦσανθος, υἱός τοῦ Ἀναστασίου καί τῆς Αἰκατερίνης, καταγόταν ἀπό τό Γραμματικόβο Βοδενῶν (Βοδενά = σημερινή Ἔδεσσα τῆς Μακεδονίας), ὅπου γεννήθηκε στίς 25 Φεβρουαρίου 1768, ὅπως ἰδιοχείρως ἔγραψε στόν Κώδικα τῆς Μητροπόλεως Σερρών. Ἦταν ἤδη ἱεροδιάκονος ὅταν σπούδασε στή Κοζάνη καί στήν Θεσσαλονίκη μέ διδασκάλους τούς Ἀμφιλόχιο Παρασκευᾶ καί Ἰωνᾶ Σπαρμιώτη ἀντίστοιχα. Στίς 8 Φεβρουαρίου 1799 ἐκλέχθηκε μητροπολίτης Βερροίας, ἀπ' ὅπου μετατέθηκε στήν μητρόπολη Σερρών στίς 13 Ἰουλίου 1811²⁵.

Ὡς ποιμενάρχης Σερρών - θέση στήν ὁποῖα ἔμελλε νά τόν διαδεχθεῖ τό 1833 ὁ Γρηγόριος - ὁ Χρῦσανθος διέπρεψε. Μνημένος στήν Φιλική Ἐταιρεία προωθοῦσε τήν ἐθνική ὑπόθεση φροντίζοντας, συγχρόνως, νά διατηρεῖ τίς ἀπαραίτητες ἰσορροπίες στίς σχέσεις του μέ τούς ἰσχυρούς τῶν Σερρών. Μάλιστα ἡ ἐπιρροή του αὐτή ἦταν τόση, ὥστε νά κατορθώσει νά σώσει τούς Σερραίους ἀπό τήν γενική σφαγή πού εἶχε διαταχθεῖ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐπαναστάσεως στήν Μακεδονία πού κήρυξε ὁ Ἐμμανουήλ Παπᾶς. Ἡ 8η Μαΐου 1821 στάθηκε ἡ ἱστορική ἡμερομηνία καί ἔκτοτε ὁ ἑορτάζων τήν ἡμέρα αὐτή Ἀπόστολος καί Εὐαγγελιστής Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος θεωρεῖται σωτήρας καί προστάτης τῶν Σερρών. Ἐπίσης καί τήν ξακουστή ἱερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών, ἡ ὁποῖα εἶχε ληλατηθεῖ καί ἐρημωθεῖ ὡς συνέπεια τῆς ἐνεργοῦς συμμετοχῆς της στήν ἐξέγερση κατόρθωσε νά ἀνασυστήσει ἐξαγοράζοντας ἀπό τήν φυλακή καί τήν ἐξορία τόν ἡγούμενο Δαμασκηνό καί τούς μοναχοῦς της²⁶.

Περιγράφεται ὡς τυραννικός καί ἐκδικητικός, ἀλλά συγχρόνως ὡς φιλότιμος καί δραστήριος. Τήν ἐκδικητικότητα καί τήν «βουλγαρικότητά» του ἀνάγουν στήν περίπτωση τῆς συγκρούσεώς του μέ τόν μητροπολίτη Δέρκων Ἰερεμία (Ἰούνιος 1821 -17 Νοεμβρίου 1824), πρόην μητροπολίτη Βιζύης. Ὁ Ἰερεμίας λογιζόταν ἰσχυρότατος παράγοντας καί, οὐσιαστικῶς, διοικοῦσε τό Πατριαρχεῖο ἐπί πατριαρχείας Ἀνθίμου Γ' (30 Ἰουλίου 1822- 9 Ἰουλίου 1824). Ὅταν, μετά τόν θάνατο τοῦ πατριάρχου Εὐγενίου Β' (10 Ἀπριλίου 1821-29 Ἰουλίου 1822), προτείνονταν ὀνόματα ὑποψηφίων γιά τό πατριαρχικό ἀξίωμα, πού τελικῶς κατέλαβε ὁ Ἀνθιμος Γ', προτάθηκε καί αὐτό τοῦ Χρυσάνθου, πρᾶγμα πού δείχνει τό κύρος τοῦ ἀνδρός. Ὅμως, ὁ Ἰερεμίας ἀπώθησε τό ὄνομα τοῦ Χρυσάνθου λέγοντας ὅτι ἦταν βούλγαρος. Ὅταν ἀργότερα, ὁ Χρῦσανθος ἔγινε πατριάρχης, καθάρισε καί ἐξόρισε τόν Ἰερεμία,

²⁴ Ε.Α., 1 (1880 - 81) 52.

²⁵ ΠΕΝΝΑΣ, *Σέρραι*, 467 - 470, ΚΑΦΤΑΝΤΖΗΣ, 408 -409, ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Π., *Σέρραι*, 38 -39 καί 49. ΓΕΛΕΩΝ, *Πίνακες*, 605, ΓΕΛΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 302.

²⁶ ΠΕΝΝΑΣ, *Σέρραι*, 144-148.

κατάσχοντας συγχρόνως και την «κασσετιναν» του, η οποία βρέθηκε να περιέχει τό τεράστιο ποσόν τῶν 300 χιλιάδων γροσίων (ισότιμων πρὸς 300.000 χρυσᾶ γαλλικὰ φράγκα). Ἡ πλευρὰ τοῦ πατριάρχου ὑποστήριξε ὅτι ἡ δίωξις ἔγινε, ἐπειδὴ ὁ διωχθεὶς εἶχε καταληστεύσει τὰ χρήματα τοῦ Κοινοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ ἡ ἄλλη πλευρὰ καταμαρτυροῦσε στὸν πατριάρχη ἐκδικητικότητα καὶ ἐμπάθεια καὶ ὅτι ἐπιβεβαιωνόταν, ἔτσι, ἡ ἀλήθεια περὶ βουλγαρικῆς καταγωγῆς του²⁷.

Καὶ σὲ ἄλλους πατριάρχες τῆς περιόδου αὐτῆς, μετὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις ἀποδόθηκε βουλγαρικὴ καταγωγή : στὸν Ευγένιο Β΄ καὶ στὸν Ἀγαθάγγελο (25 Σεπτεμβρίου 1826-Ἰούλιος 1830). Καὶ στοὺς τρεῖς οἱ ἀναφορὲς πού στοιχειοθετοῦσαν τὸ γεγονὸς ἐλέγχονται ὡς σαθερές. Γιατί, γιὰ τὸν μὲν Εὐγένιο ἦταν ὅτι γεννήθηκε στὴν Φιλιππούπολη ἢ τὰ πέριξ αὐτῆς -μιά περιοχὴ μικτὴ πληθυσμιακῶς ἀλλὰ καὶ μαχητικῶς ἑλληνικὴ - γιὰ δὲ τὸν Ἀγαθάγγελο ὅτι καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολη - ἴδια περίπτωση μετὰ τὴν Φιλιππούπολη - καὶ ὅτι εἶχε ὡς στενότατο σύμβουλό του τὸν βούλγαρο Βασιλάκη Βούκα, τὸν κοινῶς λεγόμενον Τουρκοβασίλη²⁸.

Κατ'αὐτὸν τὸν τρόπο ἀφήνεται νὰ αἰωρεῖται μιὰ οἰονεὶ συνωμοσία καταλήψεως τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, ἀφοῦ ἐπὶ μιὰ δεκαετία σχεδόν (1821-1830), καὶ ἐπὶ τριῶν ἀπὸ τεσσάρων συνολικῶς πατριαρχῶν, ὑπῆρχε «βουλγαρικὴ κατοχὴ» τοῦ Πατριαρχείου. Διαγράφεται, ἔτσι, μιὰ πρῶϊμη ἀπόπειρα βουλγαροποιήσεως, ἡ πρώτη καὶ ἀσυνεΐδητη, ἀκόμη, προτύπωση τῆς ἐνσυνεΐδητης δεύτερης τῶν γεγονότων τῆς δεκαετίας τοῦ 1860. Ὅμως αὐτὰ εἶναι μᾶλλον φαντασιώδεις νοητικὲς κατασκευές τῶν μεταγενεστέρων στὴν προσπάθειά τους νὰ δημιουργήσουν ἐπιβουλές ἀλλοφύλων προβάλλοντας, ἀναδρομικῶς, καὶ ὑπὸ ἐθνικιστικὸ πρῖσμα, τὸ παρὸν στό παρελθόν.

Καὶ γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἐξιστὸρηση περὶ Χρυσάνθου, θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἕνας γεροντικὸς ὄψιμος ἔρωτάς του πρὸς τὴν μοιραῖα Εὐφημία, χήρα τοῦ «διπλοῦ» προδότη Ἀσημάκη, τὸν ὀδήγησε στὴν πτώση ἀπὸ τὸ πατριαρχικὸ ἀξίωμα, στίς 25 Σεπτεμβρίου 1826, καὶ στὴν ἐξορία στὴν Καισάρεια. Μετὰ ἀπὸ χρόνια ἔλαβε ἄδεια ἐπανόδου. Κατοίκησε στὴν Μονὴ Σωτήρος Χριστοῦ στὴν Πρίγκηπο, ὅπου ἀπεβίωσε καὶ τάφηκε στίς 10 Σεπτεμβρίου 1834²⁹.

Εἶχε συμπληρωθεῖ ἕνα ἔτος στὴν Μεγάλῃ Ἀρχιδιακονία καὶ ἡ εὐδόκιμη ὑπηρεσία τοῦ Γρηγορίου ἀνταμειφθηκε μετὰ νέα προαγωγή. Στίς 6 Ὀκτωβρίου 1825 διορίζεται Μέγας Πρωτοσύγκελλος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Διαδέχθηκε στὴν θέσιν αὐτὴ τὸν Ἄνθιμο Βαμβάκη, τὸν μετέπειτα πατριάρχη Ἄνθιμο Δ΄ (20 Φεβρουαρίου 1840 - 6 Μαΐου 1841 καὶ 19 Ὀκτωβρίου 1848-30 Ὀκτωβρίου 1852), ὁ ὁποῖος, μετὰ τὴν σειρά του, θὰ διαδεχόταν τὸν Γρηγόριο στὸν πατριαρχικὸ θῶκο τὸ 1840. Ὁ Γρηγόριος παρέμεινε στό ἐπίζηλο ἀξίωμα τῆς Μεγάλῃς Πρωτοσυγκελλίας μόλις 15 ἡμέρες, ὅποτε κρίθηκε ἄξιος γιὰ τὸν ἀνώτατο βαθμὸ τῆς ἀρχιερωσύνης, παραδίδοντας θέσιν καὶ καθήκοντα στὸν κατοπινὸ πατριάρχη Γερμανό Δ΄ (12 Ἰουνίου 1842-18 Ἀπριλίου 1845 καὶ 1

²⁷ ΣΙΔΕΡΙΔΗΣ Ε., *Δέρκων*, 25 -26, Γ.Κ.-ΓΕΔΕΩΝ, 699, ἴδιο 699 σημείωση 1.

²⁸ ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 602-603, 606-608, Γ.Κ. - ΓΕΔΕΩΝ, 691 -707.Οἱ περὶ βουλγαρικῆς καταγωγῆς πληροφορίες προέκυψαν ἀπὸ προφορικὲς μαρτυρίες παλαιῶν κατοίκων τοῦ Φαναρίου τίς ὁποῖες ἐπικαλεῖται ὁ Ἡλίας Τανταλίδης στό βιβλίον του «Τὰ ἐν τῇ «Ἀρμονίᾳ» περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ Ζητήματος» πού ἐξέδωσε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1866 (σχετικὰ : Γ.Κ.-ΓΕΔΕΩΝ, 702 σημ.1).

²⁹ Ἰδια μετὰ προηγούμενη.

Νοεμβρίου 1852 -16 Σεπτεμβρίου 1853), ο οποίος τό 1852 θά παρελάμβανε τήν πατριαρχεία από τόν Άνθιμο Δ΄. Συρροή, λοιπόν, μελλοντικῶν πατριαρχῶν τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1825 στήν Μεγάλη Πρωτοσυγκελλία ὅπου διαδέχονταν ὁ ἕνας τόν ἄλλο, ἐνῶ καί ὡς πατριάρχες θά ἐναλλάσσονταν. Σημειώνεται ἀκόμη ὅτι καί οἱ τρεῖς θά κληθοῦν ἀπό δύο φορές ὁ καθένας νά πατριαρχεύσουν, πρῶγμα πού δείχνει αὐξημένο κῦρος καί εὐρεία ἀποδοχῆ τοῦ προσώπου των. Ἡ ἐπισήμανση, βεβαίως, τιμᾶ καί τόν οἰκεῖο πατριάρχη Χρῦσανθο ὡς ἐπιτυχημένου ἐπιλογέως καί προστάτου πολλά ὑποσχομένων νέων κληρικῶν καί δημιουργοῦ φυτωρίου ἀξιόλογων στελεχῶν πού ἐκλείσαν τήν Ἐκκλησία καί τό Γένος³⁰.

Ὁ Γρηγόριος ἐκλέχθηκε ἀπό Μεγάλων Πρωτοσυγκέλλων Μητροπολίτης Πελαγονείας στίς 21 Ὀκτωβρίου 1825, ἡ δέ χειροτονία του σέ ἀρχιερέα ἔγινε τρεῖς ἡμέρες ἀργότερα, στίς 24 Ὀκτωβρίου. Στήν Πελαγονεία θά ἀντικαθιστοῦσε τόν μέχρι τότε μητροπολίτη Ἰωσήφ ὁ ὁποῖος μετατέθηκε στήν μητρόπολη Νικαίας³¹.

³⁰ Οἱ ἡμερομηνίες τῶν διαδοχικῶν προαγωγῶν τοῦ Γρηγορίου ἀναφέρονται ἐπακριβῶς μόνον στοῦ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Πατριάρχαι*, 1, 176. Ὁ Ἄνθιμος Δ΄ ἀπό Μ.Πρωτοσυγκέλλων ἐκλέχθηκε μητροπολίτης Ἰκονίου (Κ.Π. Α., ΙΔ΄, 81).

Γιά τήν περίπτωση τοῦ Γερμανοῦ Δ΄ ὑπάρχει ἀμφισβήτηση γιά τό ἄν ἔγινε Μ.Πρωτοσύγκελλος ἢ ἦταν ἱερέας καί Σύγκελλος. Τήν πρώτη ἐκδοχή ὑποστηρίζουν οἱ ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Γερμανός Δ΄*, 8, ΒΟΥΤΥΡΑΣ, 2, 101, ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, 6 (1929) 140 καί 9 (1932) 275, 279 -280, ἐνῶ οἱ ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 615 καί ΜΑΘΑΣ, *Κατάλογος*, 335, ἀναφέρουν τήν δεύτερη. Οἱ ΤΣΙΜΑΝΗΣ, 2, 177 καί ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ ΕΛ., 563 ἀναφέρουν μόνον τό Πρωτοσύγκελλος καί ὄχι τό Σύγκελλος, πιθανόν ἐξ ἀγνοίας τῆς διαφορᾶς τῶν τίτλων.

Στό ἔργο τοῦ ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Γερμανός Δ΄*, 8, ἀναφέρεται ὅτι ὁ Γερμανός Δ΄ διαδέχθηκε στό ἀξίωμα τοῦ πρωτοσυγκέλλου «κατά πᾶσαν πιθανότητα» τόν Ἰωσήφ ὁ ὁποῖος τόν ἴδιο μήνα ἐκλέχθηκε μητροπολίτης Ἰμβρου (ΚΠΑ, ΙΔ΄, σ.87 καί ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ, 31 (1956) 447.

³¹ ΚΠΑ, ΙΔ΄, 85 Ὑπόμνημα Πελαγονείας Γρηγορίου, Ὀκτωβρίου 1825, ἐπινεμήσεως ιδ΄. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ἐπισκοπική*, 136 : Ἰωσήφ Β΄ ἀπό Πελαγονείας, Ὀκτώβριος 1825-1858 καί ΚΠΑ, ΙΔ΄, 84 : Ὑπόμνημα Νικαίας Ἰωσήφ ἀπό Πελαγονείας.

γ. Μητροπολίτης Πελαγονείας

ƒ Τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Πελαγονείας ἀπροστατεύτου διαμεινάσης ἄτε δὴ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος κυρίου Ἰωσήφ διὰ κανονικῶν ψήφων, καὶ κανονικῆς ἐκλογῆς μετατεθέντος, καὶ προβιβασθέντος εἰς τὸν θρόνον τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Νικαίας, ἡμεῖς οἱ ἐνδημοῦντες ἀρχιερεῖς προτροπῇ, καὶ ἀδείᾳ τοῦ παναγιωτάτου, καὶ σεβασμιωτάτου ἡμῶν Αὐθέντου, καὶ Δεσπότη, τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυρίου κυρίου Χρυσάνθου, συνελθόντες ἐν τῷ πανσέπτῳ πατριαρχικῷ ναῷ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου, καὶ ψήφους κανονικὰς προβαλλόμενοι εἰς εὐρεσιν καὶ ἐκλογὴν ἀξίου καὶ ἀρμοδίου προσώπου, τοῦ ἀναδεξομένου τὴν ἀρχιερατικὴν προστασίαν, καὶ ποιμαντικὴν ῥάβδον τῆς ἁγιωτάτης αὐτῆς μητροπόλεως, πρῶτον μὲν ἐθέμεθα τὸν πανοσιολογιώτατον μέγαν πρωτοσύγκελλον τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας κύριον Γρηγόριον, δεύτερον δὲ τὸν Παρθένιον καὶ τρίτον τὸν Γρηγόριον ὧν καὶ τὰ ὀνόματα κατεστρώθη ἐν τῷδε τῷ Ἱερῷ κώδικι τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας, εἰς ἐνδειξιν διηνεκῆ, καὶ παράστασιν μόνιμον ἰαωκε´ : κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον : ἐπινεμήσεως ιδ´.

Ὁ Κυζίκου Ματθαῖος ἔχων καὶ τὰς γνώμας τοῦ τε Σεβασμιωτάτου Γέροντος ἁγίου Ἐφέσου κυρίου Μακαρίου, καὶ τοῦ Σεβασμιωτάτου γέροντος ἁγίου Δέρκων κυρίου Νικηφόρου.

Ὁ Νικαίας Ἰωσήφ ἔχων καὶ τὴν γνώμην τοῦ ἀγαπητοῦ συναδελφοῦ ἁγίου προύσης κυρίου Νικοδήμου.

Ὁ Ἰκονίου Ἄνθιμος. Ὁ Νέων Πατρῶν Δοσίθεος. Ὁ Μεσημβρίας Καλλίνικος. Ὁ Σηλυβρίας Διονύσιος. Ὁ Πελιγραδίου Κύριλλος. Ὁ Σισανίου Ἰωαννίκιος³².

Ἡ ἐκλογή φαίνεται νὰ αἰφνιδίασε τὸν Γρηγόριο. Καὶ εἶναι λογικὸ ἂν ἀναλογισθεῖ κανεὶς πὼς μόλις 15 ἡμέρες πρὶν εἶχε ἀναλάβει τὴν Μεγάλην Πρωτοσυγκελλία. Δέν θὰ εἶχε προλάβει οὔτε κἂν νὰ ἐνημερωθεῖ ὑπηρεσιακῶς γιὰ τὰ καθήκοντα τοῦ Ἁγίου Μέγα ὅταν θὰ τοῦ ζητήθηκε νὰ «φιλήσῃ χεῖρι» (τοῦ πατριάρχου) γιὰ τὴν προαγωγή³³. Τό χαρμόσυνο ἄγγελμα σίγουρα θὰ σκιαστήκε ἀπὸ τὴν ἄφευκτη ἀνάγκη νὰ ἐγκαταλείψει τὴν Πόλη, τὴν πόλη ὅπου γεννήθηκε, μεγάλωσε, σπούδασε, ὑπηρετήσε. Ἐπιπλέον θὰ εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ χρήματα καὶ μάλιστα ἀρκετά. Ἐπρεπε νὰ καλύψει τὸ φιλότιμον, τὸ ποσὸν πού θὰ κατέβαλε στὸν πατριάρχη ὡς ἀντίδωρον γιὰ τὴν ἐκλογή. Ἐπίσης τὰ πάσης φύσεως πεσκέσια : «καφές καὶ ζάχαρι ἀνά 5 ἢ 10 ὀκάδες παρὰ τῶν νέων ἀρχιερέων, παστά τινα, ἢ αὐγοτάραχα, ἢ χαλβάδες, ἢ τι ἀρνίον, ἢ ἐλαῖαι, ἢ καπνιστά...ἐντεριά καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν καρβιάδια...», σὲ πατριάρχη, συνοδικούς ἀρχιερεῖς, κληρικούς καὶ λαϊκούς ὑπαλλήλους τοῦ πατριαρχείου³⁴. Ἀκόμη τὰ ἔξοδα ἐκδόσεως τοῦ βερατίου, τοῦ ἐπισήμου κρατικοῦ διοριστηρίου ἐγγράφου καὶ τὰ συνακόλουθα ἀπειράριθμα φιλοδωρήματα (κοινῶς μπαξίσια). Τέλος τὰ ἔξοδα περιβολῆς (ἀρχιερατικὴ ἀμφίεση), παραστάσεως, μετακινήσεως καὶ μεταφορᾶς οἰκοσκευῆς στὴν ἐπαρχία του κ.λ.π. .

³² ΚΠΑ, ΙΑ´, 85 : Ὑπόμνημα Πελαγονείας Γρηγορίου, Ὀκτωβρίου 1825 ἰνδικτικῶνος ιδ´.

³³ ΓΕΔΕΩΝ, Μνεία, 193.

³⁴ Γ.Κ.- ΓΕΔΕΩΝ, 701 καὶ 701 σημ. 2.

Γιά όλους τούς νεοχειροτόνητους αλλά και τούς μετατιθέμενους άρχιερείς όλα αυτά αποτελοῦσαν ένα δυσβάστακτο οικονομικό φορτίο. Ένδεικτικό είναι τό αναφερόμενο στά χρόνια τῆς πατριαρχείας τοῦ Κωνσταντίου Α΄ από Σιναίου : «έπολλαπλασιάσθησαν δέ αἱ μετακινήσεις τῶν ἀρχιερέων ὡς οὐδέποτε ἄλλοτε, καί θρόνος οὐδεῖς μητροπολιτῶν ἀνενόχλητος παρήλθεν. Ἐπεδείκνυε δέ...τάς μεταθέσεις ταύτας ὡς σωτηρίουσ τῇ Ἐκκλησίᾳ, διότι ἐκ τῶν ἀδιακόπων φιλοτίμων ἀπεπληρώθη ἐν δυσίν ἔτεσι τό χρέος τοῦ Κοινοῦ ὄλον, καί περισσεύσαντος τοῦ εἰσοδήματος, ἀπετελέσθη, κατά πρῶτον τότε, ἀποθεματικόν τι κεφάλαιον ἐν αὐλικαῖς ὁμολογίαις. Αἱ ἐπαρχίαι ὅμως πᾶσαι κατεβαρύνθησαν, ἀπό μεγάλης ἄχρι μικρᾶς καί γογγυσμός ἐγένετο οὐ μικρός...»³⁵.

Βεβαίως, ὅλα τά ἔξοδα τελικῶς τά ἀποπλήρωναν οἱ ἐπαρχίες, δηλαδή οἱ πιστοί - οἱ ὅποιοι διαρκῶς γόγγυζαν καί προσπαθοῦσαν νά πληρώνουν ὅσο γίνεται λιγότερα ἢ καί καθόλου. Ὅμως, προηγουμένως, ἔπρεπε νά πληρωθοῦν ἀπό τόν ἀρχιερέα καί κατόπιν νά εἰσπραχθοῦν ἀπό τό ποίμνιο. Ἀλλά οἱ ἀρχιερείς δέν εἶχαν πάντοτε οικονομική εὐχέρεια, οὔτε ὅλοι. Ἔτσι ἡ λύση ἀναζητοῦνταν στόν δανεισμό . Ἡ ἀπόδοση, ὁ τόκος, ἐνός τέτοιου δανείου ἦταν φαίνεται ἀρκετά δελεαστική ὥστε νά ὑπάρχουν πολλοί πρόθυμοι δανειστές, ἐπενδυτές ἢ τοκογλύφοι. Καί ἡ ἐγγύηση δινόταν, συνήθως, μέ τήν μορφή τῶν αὐλικῶν ὁμολογιῶν, εὐρέως ἐκτιμώμενα χρεόγραφα τῆς ἐποχῆς. Δανειστές βρίσκονταν ἀρκετοί μεταξύ τῶν Γερόντων μητροπολιτῶν, ἐπειδή εἶχαν διαρκῆ ρευστότητα χρήματος ἐξ αἰτίας τῶν ἀδιάκοπων συναλλαγῶν μέ τούς ἐφορευομένους ἀπ'αὐτούς ἀρχιερείς (οἱ ἐφορικές κάσες ἦσαν μικρογραφίες σημερινῶν Τραπεζῶν). Ἐπίσης λαϊκοί ιδιώτες, ὁμογενεῖς καί μή, μέ κυρίαρχους τούς Ἑβραίους καί Ἀρμένιους σαράφηδες.

Εἶναι πιθανόν καί ὁ Γρηγόριος νά κατέφυγε στήν λύση τοῦ δανεισμοῦ, προκειμένου νά καλύψει τίς ἀνάγκες πού προέκυψαν. Δύο ἐγγραφές στά ἀρχεῖα ὑποδεικνύουν δανεισμό ἀπό κάποια γνωστή στήν κοινωνία καί ἰσχυρή Ἀνθή, χήρα ἐνός κασάπη Κωνσταντῆ, μέ ἐνέχυρο αὐλικά ὁμόλογα. Ἡ ὀφειλή μᾶλλον διευθετήθηκε τό 1827, ἀφοῦ δέν ὑπάρχει ἄλλη μνεῖα αὐτῆς³⁶.

Γιά νά μπορέσει νά τακτοποιήσει τίς διαφορές ἐκκρεμότητες καί ὑποθέσεις του ὁ Γρηγόριος ζήτησε καί ἔλαβε χρόνο ἀπό τόν πατριάρχη. Ὅμως γιά νά μήν ἀφεθεῖ ἡ ἐπαρχία του χωρίς διοίκηση στέλνει ἐκεῖ ὡς προπομπό καί προσωρινό γενικό ἀρχιερατικό ἐπίτροπό του τόν ἱερομόναχο Γαβριήλ ὑπό τήν ιδιότητα τοῦ πρωτοσυγκέλλου τῆς μητροπόλεως Πελαγονείας.

*Κλήρω καί λαῶ τῆς ἐπαρχίας Πελαγονείας συστατική τοῦ
πρωτοσυγκέλλου Γαβριήλ, ὡς ἐπιτρόπου τοῦ νέου Πελαγονείας Γρηγορίου
μέλλοντος διατρίψαι ἐν τῇ βασιλευσῶσι 1825 Νοεμβρίῳ, ἰνδ. ΙΔ΄.*

*✠ Χρῦσανθος ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας
Ρώμης καί Οἰκουμενικός Πατριάρχης.*

³⁵ Γ.Κ. - ΓΕΛΕΩΝ, 708.

³⁶ «Τῷ Πελαγονείας Γρηγορίῳ ἵνα ἐξομαλίση τήν μετά τῆς Ἀνθῆς διά τᾶς αὐλικᾶς ὁμολογίας διαφοράν ἵνα μή ὑποβληθῇ ἀργία» 20 Ὀκτωβρίου 1826 (Κ.Π.Α., ΙΣΤ΄, 8).
«Τῷ Πελαγονείας Γρηγορίῳ περί τῶν ὁμολογιῶν τῆς Ἀνθῆς, ἵνα μή προφασίζηται ἀλλά συμμορφωθῇ» 28 Ἰανουαρίου 1827 (Κ.Π.Α., ΙΣΤ΄, 33)

Ἐντιμότατοι κληρικοί τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Πελαγονείας μετὰ πάντων τῶν ὑποκειμένων αὐτῇ καζάδων, χωρίων τε καὶ χωρῶν, καὶ εὐλαβέστατοι ἱερεῖς, καὶ ὀσιώτατοι ἱερομόναχοι, καὶ τιμιώτατοι προεστῶται, καὶ κοτζαπασίδες, καὶ χρήσιμοι πρόκριτοι, καὶ λοιποὶ ἀπαξάπαντες εὐλογημένοι Χριστιανοὶ τῆς ἐπαρχίας ταύτης, τέκνα ἐν Κυρίῳ ἡμῶν ἀγαπητά, χάρις εἴη ὑμῖν, καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ, καὶ παρ' ἡμῶν εὐχή εὐλογία καὶ συγχώρησις. Ἐκ τοῦ σταλέντος πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν, καὶ ἀναγνωσθέντος εἰς τὰ αὐτόθι ἡμετέρου πατριαρχικοῦ, καὶ συνοδικοῦ γράμματος ἐπληροφορήθητε τὸν προβιβασμὸν τοῦ πρώην ἀρχιερέως σας περιποθήτου ἡμῶν συναδελφοῦ κυρίου Ἰωσήφ εἰς τὸν θρόνον τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Νικαίας, καὶ τὴν ἀρίστην καὶ ἀξιοπρεπεστάτην ἐκλογήν, καὶ ἀποκατάστασιν, καὶ διαδοχὴν τοῦ ἤδη γνησίου, καὶ κανονικοῦ κυριάρχου σας ἱερωτάτου μητροπολίτου Πελαγονίας, ὑπερτίμου καὶ ἔξαρχου πάσης βουλγαρικῆς Μακεδονίας, ἐν ἀγίῳ πνεύματι λίαν ἀγαπητοῦ ἡμῶν ἀδελφοῦ, καὶ συλλειτουργοῦ κυρίου Γρηγορίου, διὰ τὴν ὁποῖαν ὀφείλετε καὶ εὐγνωμονῆτε πρὸς τὴν κοινὴν μητέρα, καὶ εὐεργέτιδα ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίαν, καθότι κατὰ πολλοὺς τρόπους θέλει εἶναι ἐπωφελῆς αὐτῇ ἢ ἀποκατάστασις καὶ διαδοχὴ ἔνεκα τῶν ἀξιαγάστων προτερημάτων, μέ τὰ ὅποια εἶναι κεκοσμημένος ἡ ἱερότης του, καὶ βεβαίως θέλει σᾶς περιθάλλει πατρικῶς, θέλει σᾶς ποιμάνη εὐαγγελικῶς, καὶ θέλει φανῆ προστάτης φιλότιμος καὶ προνοητῆς οὐ μόνον τῶν ἀνηκόντων εἰς ψυχικὴν σωτηρίαν σας, ἀλλὰ καὶ τῶν συμφερόντων εἰς ἄνεσιν, καὶ ἡσυχίαν σας, ὡς καλὸς τῷ ὄντι ποιμὴν, καὶ τιθεὶς τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων, καὶ ὡς πεπλουτισμένος μέ ἀνάλογον ὑπόληψιν, καὶ ὑπερβάλλουσαν εὐνοίαν τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησίας, καὶ ὡς προσεκτικώτατος εἰς τὰ ἄφενκα χρῆ τοῦ πιστοῦ ῥαγιαλικίου, καὶ πιστότατος, καὶ προτετιμημένος καὶ διὰ τοῦτο. Ἐπειδὴ ὁμως ἔχει σκοπὸν ἡ ἱερότης του νὰ διατρέψῃ μερικὸν καιρὸν ἐνταῦθα εἰς βασιλεύουσιν, διὰ νὰ βάλῃ εἰς τάξιν τὰς ὑποθέσεις τῆς νέας του ἀρχιερατείας, καὶ ἐπὶ τούτῳ διοριζόμενος ἀποστέλλει ἐκ μέρους του γενικὸν ἐπίτροπόν του τὸν παρόντα ὀσιώτατον πρωτοσύγκελλον αὐτοῦ ἐν ἱερομονάχοις κύρ Γαβριήλ, ἄνδρα συνετόν, καὶ τοῖς ἤθεσι κόσμιον, καὶ εὐάρεστον, διὰ νὰ διοικῆ περιερχόμενος, τὰς ἀρχιερατικὰς ὑποθέσεις, καὶ νὰ παραλαμβάνῃ τὰ προσπίπτοντα εἰσοδήματα, καθὼς γράφει περὶ αὐτοῦ καὶ ἡ ἱερότης του πρὸς πάντας ὑμᾶς. Τούτου χάριν γράφοντες καὶ ἡμεῖς συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων, τῶν ἐν ἀγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῖν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν. Εὐχόμεθα, καὶ εὐλογοῦμεν ἀπαξάπαντας πατρικῶς, καὶ ἐντελλόμεθα, καὶ παραγγέλομεν ἐκκλησιαστικῶς, ὅπως παραγενόμενον τὸν διειληφθέντα ὀσιώτατον πρωτοσύγκελλον κύρ Γαβριήλ, ὑποδεχθῆτε μετὰ τῆς δεούσης περιποιήσεως καὶ τιμῆς, καὶ γνωρίζοντες γενικὸν ἐπίτροπον εἰς ὅλην τὴν ἐπαρχίαν τοῦ γνησίου καὶ κανονικοῦ ἀρχιερέως σας, τιμᾶτε καὶ ἀγαπᾶτε, καὶ διευλαβῆσθε, καὶ πείθησθε, καὶ ὑποτάσσησθε αὐτῷ, ὡς πρόσωπον ἐπιφέρωντι τῆς ἱερότητός του, καὶ τόσον οἱ ἱερωμένοι, ὅσον καὶ οἱ λαϊκοὶ ἐκάστης χώρας, καὶ ἐκάστου χωρίου εἰς τὰ ὅποια περιέρχεται, ὀφείλετε νὰ ἀναφέρετε πρὸς τὴν ὀσιότητά του κάθε ὑπόθεσιν ἀρχιερατικὴν, καὶ νὰ ἀποδέχησθε τὰς δαιτιήσεις καὶ κρίσεις, τὰς πρὸς τὸ δίκαιον ἀφορώσας, καὶ μέ κάθε προθυμίαν καὶ ἐτοιμότητα νὰ προσφέρητε, καὶ νὰ ἐγχειρίζητε τῇ ὀσιότητί του πάντα τὰ ἀνήκοντα κύρια καὶ τυχηρά εἰσοδήματα καὶ δικαιώματα, καὶ λογαριασμούς, καὶ εἴ τι ἄλλο ἀναγκαῖον, καὶ σύνηθες, φιλοτιμούμενοι ἐκ πρώτης ἀρχῆς εἰς τὸ νὰ δεῖξετε πραγματικὴν, τὴν πρὸς τὸν τοιοῦτον ἀρχιερέα σας εὐγνωμοσύνην

σας, και νά δόσητε εύκολίαν, τῇ ὀσιότητί του, διά νά προφθάση ἐκ τῆς συνάξεως τῶν εἰσοδημάτων μίαν ἰκανήν χρηματικήν ποσότητα, πρὸς ἐξοικονόμησιν τῶν ἀναγκαίων κατὰ τό παρὸν ἐξόδων τῆς ἱερότητός του, ὄντες πεπληροφορημένοι, και βέβαιοι, ὅτι πᾶν τό ἐκ μέρους σας γενόμενον πρὸς τὴν ὀσιότητά του, ἀνάγεται κατ' εὐθεΐαν πρὸς τόν ἴδιον κανονικόν ἀρχιερέα σας, και αὐξάνει τὴν πατρικὴν του διάθεσιν εἰς ὄλους σας και φιλοτιμίαν, και τὴν εὐμένειαν ἐπίσης τῆς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησίας πρὸς ὑμᾶς, ἕως ὅτου Θεοῦ συναιρομένου περαιώσας τὰς ὑποθέσεις του, νά ἔλθῃ και προσωπικῶς, και νά σᾶς ἀπολαύσῃ κατὰ τόν ἐγκάρδιον πόθον του, και νά συνευφρανθῆτε ἀλλήλοις τῷ πνεύματι ἐν Χριστῷ. Οὕτω τοίνυν γινώσκοντες, ποιήσατε καθὼς ἐντέλ : ὑμῖν γράφ: παρακελευόμεθα, και μὴ ἄλλως ἐξ ἀποφάσεως, ἵνα και ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις εἴῃ μετὰ πάντων ὑμῶν :-, αωκέ'.

Ἐν μηνί Νοεμβρίῳ, ἰνδικτιῶνος ιδ^η³⁷.

Ὁ Γρηγόριος, συγχρόνως μέ τὴν διευθέτησιν τῶν ὑποθέσεών του, συμμετείχε και ὡς ἐνδημῶν ἀρχιερέας στήν Ἱερά Σύνοδο τοῦ Πατριαρχείου μέχρι τόν Μάρτιο τοῦ 1826, ὁπότε ἀναχώρησε γιά τὴν Μητρόπολή του ³⁸. Ἐκεῖνον τόν καιρό τό Μοναστήρι, παρ' ὄλο πού ἦταν ἔδρα τῆς πολιτικῆς διοικήσεως τῆς Ρούμελης και τοῦ ἀντιστοίχου βαλή - διοικητοῦ, δέν θεωροῦνταν και τόσο ἰδανικό μέρος γιά νά διαμένει κανεῖς μόνιμα. Χαρακτηρίζεται ὡς μιά μέτρια κωμόπολη πληθυσμιακῶς, χωρὶς ἰδιαιτέρως σημαντική οἰκονομική και κοινωνική ἀνάπτυξη, οὔτε και σχολεῖα, ἄν ἐξαίρεσει κανεῖς τούς φημισμένους μεντρεσέδες τῆς οἱ ὁποῖοι, ὅμως, ἀπευθύνονταν ἀποκλειστικῶς σέ πιστούς μουσουλμάνους³⁹.

³⁷ Κ.Π.Α., ΙΕ', 318.

³⁸ Ε.Α, 1 (1880-1881) 52.

³⁹ Τό Μοναστήρι ἢ Βιτώλια (σημερινή ὀνομασία Bitola) εἶναι κτισμένο στή θέση περίπου (2 χιλιόμετρα βορείως) τῆς ἀρχαίας Ἡράκλειας Λυγκηστικῆς τὴν ὁποία εἶχε ἰδρύσει ὁ Φίλιππος Β' τόν 4ο π.Χ. αἰῶνα. Τῆς πόλεως δεσπόζει τό ὄρος Περιστέρι τῆς ὀροσειρᾶς τοῦ Βαρνοῦντος (Βαρνοῦς ἢ Γλίνσκα ἢ Μπαμπᾶ Ντάγ, σήμερα Μπάμπα Πλανίνα), ἐνῶ διαρρέεται ἀπό τόν ποταμό Ὑδραγόρα (Δραγόρη ἢ Drağor ἢ Dirahor) παραπόταμο τοῦ Ἐριγῶνα (σλαβικά Τσέρνα, τουρκικά Küçük Kara su) πού εἶναι ὁ σπουδαιότερος παραπόταμος τοῦ Ἄξιου ποταμοῦ. Ἡ Ἡράκλεια ἦταν ὁ σημαντικός σταθμός ἐπί τῆς Ἐγνατίας ὀδοῦ, ἄκμασε τούς δύο πρώτους αἰῶνες μ.Χ. και ἐπί Ρωμαίων ὀνομαζόταν Septima Aurelia Heraclea. Καταστράφηκε και ἐγκαταλήφθηκε τόν 7ο αἰῶνα ὡς συνέπεια τῶν διαδοχικῶν ἐπιδρομῶν Οὐννων, Ἀβαροσλάβων, Σλάβων (5ο - 6ο -7ο αἰῶνα μ.Χ.). Ἦταν γνωστή και ὡς Πελαγονία (ἄλλες γράφες Πελαγωνία, Πελαγωνεῖα) ἀπό τόν μυθικό Πελαγόνα, υἱό τοῦ Ἄξιου, κατὰ τόν Ὅμηρο.

Γιά τίς ὀνομασίες Μοναστήρι, Βιτώλια δίνονται ποικίλες ἐκδοχές.

Ἀπό ὀθωμανικῆς πλευρᾶς (ὀνομασία Manastir) γίνεται ἐπίμονη ἀναφορά στήν ὑπαρξη ἐνός ἢ πολλῶν μοναστηριῶν τὴν ἐποχή τῆς κατακτήσεως τῆς πόλεως τό 1385 ἀπό τόν σουλτάνο Μουράτ Α' διά χειρός τοῦ μπεηλέρμπεη Ρούμελης Καρά Τιμουρτάς πασσᾶ. Μάλιστα, ὁ γνωστός περιηγητής Ἐβλιγιά Τσελεμπή (17ος αἰῶνας) ἀνάγει τὴν ὑπαρξη ἐνός σπουδαίου μοναστηριοῦ στά χρόνια τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου !!

Οἱ Ἀλβανοὶ προτιμοῦν τό Βιτόγια =περιστέρι, ἀπό τό ὀνομα τοῦ βουνοῦ πάνω ἀπό τὴν πόλη.

Οἱ Σλάβοι δίνουν δύο ἐτυμολογίες : εἶτε ἀπό τὴν λέξη Ὅμπιτελ πού σημαίνει μοναστήρι εἶτε ἀπό τό Μπί Τόλη =οἱ ἄγῶνες τοῦ Τόλη, ἐνός ἀρχηγοῦ σλάβων ἐπιδρομῶν του 7ου αἰῶνος.

Ἡ ὀνομασία Βιτώλια θεωρεῖται μᾶλλον παραφθορά τῆς Βυζαντινῆς Βουτέλιον ἢ Βουτέλη. Τὴν βυζαντινὴ ὀνομασία ἀνέφερε και ὁ Κλεῖτος στήν περιγραφή του γιά τό Μοναστήρι πού δημοσίευσε στήν ἐφημερίδα τῆς Φλώρινας *Φωνή τοῦ λαοῦ* (ἀριθμὸς φύλλων 22 και 23 στίς 22 και 27 Αὐγούστου 1919. Τὴν παρατήρησιν σημειῶνει ὁ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ, 65 σημείωση 33, 66, 106. Στό *Μέγα Λεξικό Δ.Δημητράκου*, 3, 1477 ἀπαντοῦμε τίς λέξεις βούτη=ξύλινο κωνοειδῆς κάδος ἐντός τοῦ ὁποῖου ρίπτεται τό πρὸς ἀποβουτύρωσιν γάλα, βούτης = βουτελάτης = βουκόλος,

Ἡ ἀφετηρία γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ὅλης περιοχῆς θά πρέπει νά τοποθετηθεῖ στὰ 1767. Τότε καταργήθηκε ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος καί οἱ μητροπόλεις καί ἐπισκοπές τῆς συγχωνεύτηκαν μέ αὐτές τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀποκτῶντας, κατ' αὐτόν τόν τρόπο, ὑπερτοπικό χαρακτήρα. Μεταξύ τους συγκαταλεγόταν καί ἡ Μητρόπολη Πελαγονείας μέ ἔδρα τό Μοναστήρι. Ἐπόμενος σταθμός τό ἔτος 1770, ὅποτε καταστράφηκε ἡ Μοσχόπολη, ἡ πρωτεύουσα καί μητρόπολη τῶν Βλάχων. Πλήθος προσφύγων κατέφυγαν στό Μοναστήρι καί τὴν περιοχή του πυκνώνοντας τίς τάξεις τοῦ μᾶλλον ἀραιοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ. Γύρω στὰ 1800 παρατηρεῖται μιὰ διαρκῶς ἀϋξανόμενη τάση γιὰ ἀστυφιλία σ' ὁλόκληρο τόν Μεσογειακό κόσμο, ὡς συνέπεια τῆς πληθυσμιακῆς καί οἰκονομικῆς ἀνόδου. Εἰδικότερα γιὰ τὴν περιοχή πού μᾶς ἐνδιαφέρει, σημειώθηκε ἔντονη μετακίνηση πληθυσμῶν ἑλληνοφῶνων, βλαχόφῶνων, ἄλβανόφῶνων ἀπό Ἡπειρο πρὸς Μακεδονία, ὀφειλόμενη, τόσο στήν πίεση ἐξ αἰτίας τῆς ἐνδυναμώσεως τῶν ἄλβανικῶν πληθυσμῶν, ὅσο καί στίς πολιτικές ἐπιλογές - δράσεις τοῦ ἰσχύοντος τότε τοπάρχου Ἀλῆ πασσᾶ τῶν Ἰωαννίνων καί τὴν καταστροφή πολλῶν ἡμι-ἀστικῶν κέντρων στὸν Γράμμο.

Μεγάλῃ ἀλλαγῇ συνέβη τό 1806, ὅταν ἡ πόλη καταστράφηκε ἐξ ὁλοκλήρου ἀπό πυρκαγιά πιθανόν κατόπιν ἐπιδρομῆς Ἀλβανικῆς συμμορίας καί ξανακτίσθηκε. Μέχρι τότε, μέσα στήν πόλη κατοικοῦσαν κατά κύριο λόγο μουσουλμάνοι, ἐνῶ οἱ χριστιανοὶ ἔμεναν μαζικά στό προάστιο χωριό Βορί Μίτσα (=αὐτοὶ πού παλεύουν μέ ἀρκοῦδες). Μέ τὴν ἀνοικοδόμηση τό χριστιανικό χωριό (ὅπου σήμερα ὁ σιδηροδρομικός σταθμός) μᾶλλον συμπεριλήφθηκε ὡς συνοικία στήν νέα πόλη καί πιθανόν νά ἀποτελέσει τὴν κατοπινὴ συνοικία Μετσκάρ (Μετκαρ = ἀρκουδιάρης, στὰ βουλγαρικά). Σταδιακῶς, δημιουργήθηκαν καί ἄλλες χριστιανικὲς συνοικίες στήν πόλη, ἀφοῦ ἡ καινούργια πόλη θά ἀποτελέσει σίγουρα ἕναν πόλο ἔλξεως γιὰ νεόφερτους ἐπαγγελματίες, τεχνίτες, ἐμπόρους οἱ ὁποῖοι θά ἔδωσαν ἀποφασιστικὴ ὠθηση στήν ἀνάπτυξη. Ἀλλὰ καί ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις προέκρινε τὴν ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς ἐκδίδοντας σουλτανικό φιρμάνι (9 Δεκεμβρίου 1813) πού ὄριζε ὡς σταθερὴ ἔδρα τῆς Διοικήσεως Ρούμελης τό Μοναστήρι, κατὰ τὰ παλαιὰ ἔθιμα, καί ὑποχρέωνε τόν Ρούμελη - βαλεσί, τόν βαλή - διοικητή, (ἐν προκειμένῳ τόν Χατζὴ Μεχμέτ Μπαϊράμ πασσᾶ) νά διαμένει μονίμως ἐκεῖ.

Τό μεγαλύτερο πρόβλημα τῆς εὐρύτερης περιοχῆς Ἡπείρου καί Μακεδονίας ἦταν ἀνέκαθεν οἱ συχνές ληστρικές ἐπιδρομὲς ἀτάκτων ἄλβανικῶν

δηλαδή διακρίνουμε μιὰ συσχέτιση μέ ποιμενικὴ -κτηνοτροφικὴ κύρια ἀσχολία τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς.

Τό ὄνομα Βουτέλη ἀναφέρεται στήν Νεαρά -Χρυσόβουλλον τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου Β' Πορφυρογεννήτου (Βουλγαροκτόνος) περὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Βουλγαρίας (1018-1020) : «... καί τόν ἐπίσκοπο Βουτέλεως, εἰς τὴν Πελαγονίαν, καί εἰς τόν Πρίλαπον, καί εἰς τὴν Δευρετήν, καί εἰς τόν Βελεσσόν...» (ΡΑΛΛΗ-ΠΟΤΛΗ, 5, 266-269 καί ΔΕΛΙΚΑΝΗ, Ἔγγραφα, 3, 960-963).

Ἡ βιβλιογραφία πού χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν ἀντίληψη στοιχείων σχετικῶν μέ τό Μοναστήρι : ΤΣΑΛΛΗΣ, 8 -15, ΣΑΡΡΗΣ Ι., *Μοναστήριον*, ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἀχρίδος*, ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, *Θεσσαλονίκη*, 10-11, ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ, *Ἐβλιγιᾶ*, 19-21, 141-160. (Σημαντικὲς πληροφορίες ἀντλεῖ ἀπὸ τό βιβλίον τοῦ ὀθωμανοῦ Μ. ΤΕΥΦΙΚ, *Manastir Vilâyetinin Tarihçesi*, Manastir 1327 =1911), ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Μοναστήρι*, ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Μακεδονία*, ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ, *Ἀρχεῖα*, 1, 420, 480 - 484 καί 2, 304 ΑΝΔΡΕΟΥ, *Ἡράκλεια*, ΑΝΔΡΕΟΥ, *Ναός*, ΓΟΥΝΑΡΗΣ, ΒΟΥΡΗ, ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ, 66-69, 106-114, 374-386, 590, 617, 649.

συμμοριών καθώς επίσης και γενιτσάρων ή μισθοφορικών όθωμανικών στρατευμάτων. Η κατάσταση επιδεινώθηκε με την ελληνική επανάσταση στη Μακεδονία και τα βίαια μέτρα για την καταστολή της από την όθωμανική διοίκηση. Η άβεβαιότητα και ανασφάλεια των πληθυσμών αλλά και των μεταφορών - συγκοινωνιών δέν επέτρεπαν ικανοποιητική ανάπτυξη. Μόλις στά 1830 φαίνεται νά έμπεδώθηκε κάπως ή τάξη και ασφάλεια, όταν ό Μεχμέτ Ρεσίτ πασσάς, ό Κιουταχής, τότε βαλής της Ρούμελης, κατόρθωσε μέ τέχνασμα νά έξοντώσει τούς Άλβανούς μισθοφόρους της Πύλης, οί όποιοι είτε γιατί δέν πληρώνονταν τακτικά τούς μισθούς τους είτε γιατί άναζητούσαν ένα εύκολο συμπληρωματικό εισόδημα λεηλατούσαν τίς περιοχές άπ' όπου περνούσαν. Ό βαλής, τότε, κάλεσε τούς άλβανούς άρχηγούς Άρσλάν μπέη, Καπλάν μπέη, Βελίκο Γιατζο και άλλους μαζί μέ τούς άνδρες τους νά προσέλθουν στην πρωτεύουσα Μοναστήρι, για νά πληρωθοϋν τούς καθυστερούμενους μισθούς. Προκειμένου, μάλιστα, νά γιορτάσουν τό γεγονός τούς συνόδευσε έξω άπό την πόλη, όπου θά παρακολουθούσαν τά γυμνάσια-επιδείξεις του νεοϊδρυμένου τότε όθωμανικού στρατιωτικού σώματος των Asakir-i Mansure-i Muhammediye (= Νικηφόρος Στρατός του Μωάμεθ), τό όποιο πήρε την θέση του καταργημένου, τό 1826, σώματος των Γενιτσάρων. Κάποια προκαθορισμένη στιγμή, κατόπιν διαταγής, οί τακτικοί στρατιώτες έστρεψαν τά πυρά τους προς τούς άλβανούς έξοντώνοντάς τους όλους, 800 άτομα, πλήν 2 που διέφυγαν.

Τέλος, καθοριστική για μία νέα εποχή στην ανάπτυξη της περιοχής υπήρξε ή άπόφαση, τό 1841, για την εγκατάσταση του πολυανθρώπου Γ' Σώματος του Όθωμανικού Στρατού στό Μοναστήρι.

Οί γραπτές αναφορές για τον τόπο είναι πολύ λίγες και σποραδικές μέχρι τό 1856. Έκτοτε πυκνώνουν, ιδιαίτέρως μετά τό 1870, όποτε υπεισέρχεται τό έθνοφυλετικό στοιχείο στην διαφοροποίηση των κατοίκων. Έτσι για τά χρόνια της εκεί άρχιερατείας του Γρηγορίου γνωρίζουμε ελάχιστα.

Γιά τό έτος 1827 καταγράφονται επανειλημμένες αναφορές του Γρηγορίου και των κατοίκων έναντίον του καιμακάμη της πόλεως, του εκπροσώπου του Ρούμελι - βαλεσί που τότε ήταν ό Μεχμέτ Ρεσίτ πασσάς (διορίστηκε μέ φιρμάνι στις 8 Δεκεμβρίου 1824), ό περίφημος Κιουταχής. Τα παράπονα μεταφέρονταν, μέσω του Πατριαρχείου, προς τούς πολιτικούς ιθύνοντες «*Τῷ Πελαγωνείας Γρηγορίῳ καί τοῖς προκρίτοις ὅτι αἱ ἀναφοραὶ τῶν περὶ τοῦ Καίμακάμη παρεπέμφθησαν ὅπου ἔδει καί ἡ κυβερνητική ἀπόφασις θά γνωστοποιηθῆ τῷ Ρούμελι - βαλεσί, 19 Μαρτίου 1827*»⁴⁰.

Γιά τό έτος 1830 υπάρχουν δύο αναφορές σχετικές μέ τον Γρηγόριο. Την χρονιά εκείνη ένα μέρος της πόλεως καταστράφηκε από πυρκαγιά που κατέκαυσε και τον μικρό και μοναδικό χριστιανικό ένορικό ναό του Αγίου Δημητρίου. Ο ναός αυτός βρισκόταν στό ίδιο σημείο μέ τον σημερινό μεγάλο όμώνυμο μητροπολιτικό Ναό. Για νά άνοικοδομηθεῖ ό ναός χρειαζόταν άδεια, χώρος και χρήμα. Η κρατική άδεια, κατά πάγια τακτική των άρμοδίων υπαλλήλων, καθυστεροϋσε αρκετά. Η παρέμβαση όμως του ίδιου του Κιουταχῆ, κατόπιν επιμόνων παραστάσεων του Γρηγορίου, μέ τον όποιο φαίνεται νά γνωρίζονταν άπό την εποχή που ό Γρηγόριος ήταν Συνοδικός, είχε άμεσα και θετικά άποτελέσματα. Έννοείται ότι για την επίδοση της άδειας προκαταβλήθηκαν στό άκέραιο όλες οί απαιτούμενες δαπάνες κινήσεως της γραφειοκρατικής μηχανῆς (bahşis).

⁴⁰ Κ.Π.Α., ΙΣΤ', 43.

Τό γήπεδο για τήν οικόδομηση τοῦ ναοῦ ὁ ὁποῖος σχεδιάστηκε πολύ μεγαλύτερος ἀπό τόν παλαιότερο, ἐξασφαλίστηκε μέ ἀπαλλοτριώση τῶν γύρω οἰκιῶν. Τό κόστος ἀνεγέρσεως καλύφθηκε ἀπό τά ἔσοδα ἐνοικίων οἰκιῶν καί καταστημάτων πού ἀνήκαν στόν ναό, ἀπό συνεισφορές τῶν χριστιανικῶν συντεχνιῶν καί μέ δανεισμό, τόσο ἀπό χριστιανούς, ὅσο καί ἀπό μουσουλμάνους. Ἡ θεμελίωση ἔγινε στίς 6 Αὐγούστου 1830. Οἱ χριστιανοί ὅλης τῆς περιοχῆς συμμετεῖχαν ἐνεργῶς μέ προσφορές χρημάτων, ὑλικῶν καί δωρεάν προσωπικῆς ἐργασίας, ὥστε σύντομα νά ὀλοκληρωθοῦν οἱ ἐργασίες καί στίς 26 Ὀκτωβρίου 1830, ἀνήμερα τῆς ἐορτῆς τοῦ Ἁγίου, νά τελεστοῦν τά ἐγκαίνια. Νά σημειωθεῖ ὅτι οἱ χριστιανοί δροῦσαν ὡς ἐνιαῖο σῶμα, ἀφοῦ δέν εἶχαν ἐμφιλοχωρήσει ἀκόμα οἱ ἐθνοτικές διαμάχες (αὐτές ἄρχισαν ἀπό τό 1869 - 1870).

Τό ἴδιο ἔτος λειτούργησε καί τό πρῶτο χριστιανικό σχολεῖο στό Μοναστήρι⁴¹. Διευθυντής του ὑπῆρξε ὁ λόγιος Ν.Βαρνάβας πού εἶχε ὡς βοηθό του ἕναν ἱερέα γιά τά ἐκκλησιαστικά μαθήματα. Οἱ ὀκτώ τάξεις τοῦ σχολείου λειτουργοῦσαν σέ σύστημα δύο ἐπιπέδων : ἕνα πενταετές κατώτερο καί ἕνα τριετές ἀνώτερο. Διδάσκονταν ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, στοιχειώδη μαθηματικά, ἱστορία, μέ ἔμφαση στήν ἐλληνική, καί ἄλλα μεταξύ τῶν ὁποῖων καί γυμναστική. Συνολικά φοιτοῦσαν 25 -30 μαθητές, ἀριθμός ἱκανοποιητικός γιά τίς συνθῆκες τῆς ἐποχῆς. Οἰκονομικά συντηροῦνταν ἀπό τίς εἰσπράξεις τοῦ ναοῦ καί ἀπό συνδρομές - δωρεές τῶν κατοίκων, ἀφοῦ λειτουργοῦσε ὡς Κοινοτική Σχολή. Ἡ δράση τῆς σχολῆς, ἐκτός τῆς καθαρῶς ἐκπαιδευτικῆς, εἶχε καί τήν πατριωτική διάσταση, ἀφοῦ ἀπόφοιτοί της τό 1852, ἴδρυσαν τήν πρώτη πατριωτική ὀργάνωση, τό «Καζίνο» πού στούς σκοπούς της περιελάμβανε τήν ἀναζωπύρωση τοῦ πατριωτικοῦ αἰσθήματος τῶν χριστιανῶν συμπολιτῶν της καί τήν προστασία τους ἀπό ἀθαιρεσίες καί βιαιοπραγίες τῶν ὀθωμανῶν κυριάρχων⁴².

⁴¹ Ἀρχαιότερο στήν περιοχή ἦταν τό σχολεῖο τῆς κωμοπόλεως Μεγάροβο, ἀπό τό 1800, ἐνῶ μεταγενέστερο -1835- τό σχολεῖο τοῦ ἱστορικοῦ Κρουσόβου (ΤΣΑΛΛΗΣ, 82 κ.ἐξ.)

⁴² Ὡς πρὸς τό βαπτιστικό ὄνομα τοῦ Βαρνάβα, ὁ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ, τόν ἀναγράφει μιά φορά ὡς Δημήτριο (374) καί δύο φορές ὡς Νικόλαο (590, 617).

Διαφορετικά θέτει τό θέμα τῆς ἱδρύσεως τοῦ σχολείου, ἐκκλησίας καί πατριωτικῆς ἐταιρείας μιά ἄλλη μαρτυρία. Σύμφωνα μέ αὐτήν, μετά τήν Ἐπανάσταση, οἱ Μοναστηριῶτες συνέπυξαν μιά ἐθνική ἐταιρεία, τήν «Μυστικήν Ἐταιρείαν», ἡ ὁποία ἴδρυσε τό ἐλληνικό σχολεῖο τοῦ Βαρνάβα. Ἐπίσης τά μέλη της ἐργάσθηκαν μέ ζήλο γιά τήν διάδοση τῆς παιδείας καί στήν περιφέρεια πετυχαίνοντας νά δημιουργηθοῦν καί ἄλλα σχολεῖα στίς ἀκραῖες συνοικίες τῆς πόλεως. Οἱ Ὀθωμανοί δέν ἔφερναν μεγάλα προσκόμματα στήν ἴδρυση σχολείων. Πιό αὐστηροί ἦταν μέ τήν ἄδεια ἀνεγέρσεως ναῶν καί δέν ἐπέτρεπαν τίς θρησκευτικές τελετές ἐκτός αὐτῶν, ὥστε νά μήν προσκρούουν στό θρησκευτικό αἶσθημα τῶν μουσουλμάνων (οἱ ὁποῖοι στό Μοναστήρι θεωροῦνταν ἀπό τοῦς φανατικώτερους). Γιά τόν ἴδιο λόγο ὁ ναός κτίσθηκε σέ βάθος -μεγάλο του τμήμα κάτω ἀπό τήν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους -γιά νά μήν ὑψώνεται ὑπεράνω τῶν γύρω οἰκιῶν καί φαίνεται ὁ Σταυρός. Ἡ ὑπαρξή τῆς Ἐταιρείας ἀποκαλύφθηκε τό 1847 μέ ἀφορμή τόν θάνατο ἑνός μέλους της, τοῦ Γεωργίου Πυλαγόρα. Λίγα χρόνια μετά, τό 1851, οἱ Μαργαρίτης Δήμιτσα, Ἀναστάσιος Πηγεῶν, Σεραφεῖμ Ματλῆς καί Νικόλαος Χαλκιόπουλος ἴδρυσαν ὡς διάδοχη πατριωτική ὀργάνωση τόν Φιλολογικό καί Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο «Καζίνο». (χειρόγραφες σημειώσεις ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Β. ΩΡΟΛΟΓΑΣ : Ἀρχεῖον ΙΜΧΑ -ΑΙΜΧΑ/ Ζ / φάκελλος 29/ΕΠΓ 9 - ΣΤ/ 35, 3 - 7). Ὁ ΤΣΑΛΛΗΣ, 15) ἀναφέρει ὅτι τό 1851 (καί ἔως τό 1865) λειτούργησε ἡ πρώτη μετά τήν σχολή Βαρνάβα, ἰδιωτική, ὅμως, σχολή τοῦ Μαργαρίτη Δήμιτσα στήν ὁποία, ἐκτός τοῦ Δήμιτσα, δίδασκαν καί οἱ ὑπόλοιποι τρεῖς ἀναφερόμενοι στό χειρόγραφο Ὁρολογᾶ. Ὁ ἴδιος στήν σελίδα 17 λέει πῶς ἡ Ἐταιρεία «Καζίνο» ἰδρύθηκε τό 1852 ἀπό ἀποφοίτους τῆς σχολῆς Βαρνάβα καί σημειώνει ὅτι Καζίνα ὀνόμαζαν τότε οἱ Ὀθωμανοί τά

Καί τὰ δύο ἔργα, ἀναντιρρήτως, ὑπῆρξαν προϊόντα συλλογικῆς προσπάθειάς τῶν ἐκεῖ χριστιανῶν καί μάλιστα ἀδιακρίτως φυλετικῆς καταγωγῆς. Ὅπωςδήποτε, ὅμως, θά πρέπει τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς νά ἀποδοθοῦν στόν Γρηγόριο, ὁ ὁποῖος ἐκτός τῆς προσωπικῆς συμβολῆς θά μόχθησε καί ὡς ἀρχιερέας, ἀφοῦ εἶναι γνωστό ὅτι, ἄνευ τῆς ἐνεργοῦς ἀναμίξεως καί πρωτοβουλίας τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Κεφαλῆς, τίποτε ἀπολύτως δέν μποροῦσε νά γίνει στούς τομεῖς, τουλάχιστον, τῆς θρησκείας καί τῆς παιδείας. Καί ὁ Γρηγόριος ἄφησε ἀγαθές ἀναμνήσεις στό ποίμνιό του, ἀλλά θεωρήθηκε καί ἀπό τήν Ἐκκλησία ἐπιτυχημένος στό ἔργο του, ὥστε τρία χρόνια ἀργότερα νά κληθεῖ νά ὑπηρετήσῃ σέ κεντρικότερη θέση προαγόμενος ἱεραρχικῶς στή Μητρόπολη Σερρών.

Τήν παλαιά του Μητρόπολη δέν λησμόνησε οὔτε ὅταν ἔγινε πατριάρχης. «Πατριαρχική φιλοτιμία» θέλησε νά τήν ἀνυψώσει στήν σειρὰ τοῦ ἰσχύοντος, τότε, Συνταγματίου τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Ἔτσι ἡ μόλις 98ῃ ἐπί συνόλου 111 μητροπολιτικῶν ἐδρῶν, ἀνυψώθηκε στήν 15ῃ θέση, ἀμέσως μετά τήν Μητρόπολη Προύσης⁴³.

Συνοδικόν Γράμμα προβιβάζον τήν μητρόπολιν Πελαγονείας - διά τό εἶναι ἔδραν τῆς πολιτικῆς διοικήσεως τῆς Ρούμελης -εἰς 15ον θρόνον ἔπεσθαι δηλαδή τῇ μητροπόλει Προύσης (Αὐγ. 1836 ἰνδ. Θ')

Γρηγόριος ἐλέω Θεοῦ κ.λ.π.

Ἰ Ἀλλήλοις μέν ἴσους πρός τήν τοῦ μυστηρίου ὑπερφυᾶ δύναμιν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς ἢ ἀγία ἡμῶν ἐκκλησία παραδίδωσι, καί τῷ μέν πλεῖον, τῷ δ' ἔλαττον μετεῖναι τῆς θείας ταύτης δυνάμεως, οὐκ ἄν τις εὐσεβῶς οὔτε εἴποι, οὔτε φρονήσειε ἵ τὰς μέν τοι τῶν ἀρχιερατικῶν θρόνων τάξεις, καί τοὺς βαθμούς τῶν κατά μέρος ἐπαρχιῶν, τῶν εἰς Μητροπόλεις, ἀρχιεπισκοπὰς τε, καί ἐπισκοπὰς τεταγμένων, οἰαδὴ πρός εὐκοσμίαν, καί εὐταξίαν ἀπλῆν συμβαλλομένους, ἄλλοτε ἄλλως μεθαρμόζειν, καί μεταβιβάζειν, εἰθισμένον τῇ ἐκκλησίᾳ καθορᾶται, κατά τοὺς πάλαι τε, καί τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, λόγοις δικαίοις τε καί εὐλόγοις ἵ εἰ γάρ τις τὰς ἀρχαίας, καί τὰς ὕστερον ἐπέλθοι διατυπώσεις, ἀντικρως ἔσεται τῶν ἐπαρχιῶν τὰς μέν παντάπασι ἐκλελειπειάς, τὰς δέ εἰς τό μείζον, ἢ ἔλαττον τοῖς ὁρίοις μεταβεβλημένας, ἢ τοῦναντίον ἀπέκείνου εἰς ταύτας μεταπεσοῦσας, τινὰς δέ καί πολλῶ πλεον ἢ πρόσθεν τῇ λαμπρότητι προαχθείσας, πολιτικῶς τε τιμηθείσας, καί πληθῦνι κατοίκων, καί ἀρχιερέων λόγῳ καί παιδείᾳ, καί ἀρετῇ πολλῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν ὑπερτέρας γενομένας ἵ οἷα τις ὑπάρχει τὰ νῦν διατελοῦσα, καί εἰς ἀκμήν λαμπρότητος φθάσασα καί ἡ ἀγιωτάτη Μητρόπολις Πελαγονείας ἵ πρός γάρ τῷ πληθυσμῷ τῶν ἐγκατοίκων ὀρθοδόξων χριστιανῶν, ἐξ ὧν καθορῶνται πανταχοῦ λόγου ἄξιοι φιλογενεῖς, καί φιλόμουσοι ἄνδρες, ἡ Μητρόπολις αὕτη καθέδρα οὔσα

χριστιανικά καφενεῖα. Μάλιστα γράφει ὅτι ἡ Ἐταιρεία ἐνοικίασε καί αὐτὴ κτίριο, ὅπου τοποθέτησε καφετζῆ, δικαιολογώντας ἔτσι τήν ὀνομασία.

⁴³ Κ.Π.Α., Γ', β'-η' : Κατάλογος Μητροπόλεων, Ἐπισκοπῶν, Σταυροπηγιακῶν μονῶν καί Πατριαρχικῶν ἐξαρχιῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου (Γρηγορίου Ε' 1797 -1798) καί Κ.Π.Α. ΙΗ', 159 -160 : Συνοδικόν Γράμμα προβιβάζον τήν Μητρόπολιν Πελαγονείας -διά τό εἶναι ἔδραν τῆς πολιτικῆς διοικήσεως τῆς Ρούμελης -εἰς τόν 15ον θρόνον ἔπεσθαι δηλαδή τῇ μητροπόλει Προύσης, Αὐγούστου 1836, ἰνδικτιῶνος Θ'.

ὑπερτάτης ἡγεμονείας καί κέντρον τῆς πολιτικῆς κυβερνήσεως τῆς ῥούμελης, πολλῶν ἄλλων ἀναμφιλέκτως ὑπερέχει, καί ὑπερανίσταται τῇ εὐκλείᾳ καί τῇ λαμπρότητι. οὐ μέν δέ, ἀλλά καί ὁ ταύτης ἀρχιερατικῶς ἤδη προϊστάμενος, ἱερώτατος Μητροπολίτης πελαγωνείας, περιπόθητος ἡμῖν ἐν χριστῷ ἀδελφός, κύρ Γεράσιμος, ἀνὴρ τὰ τε ἄλλα βαθύφρων, καί παιδεία, καί ἀξιόητι συγκεκροτημένος, καί δὴ καί ζήλου ἀρχιεροπρεποῦς ἐμπλεως, οὐ διέλιπεν ἐν τῷ μικρῷ διαστήματι τῆς ἐν αὐτῇ ἀρχιερατικῆς αὐτοῦ προστασίας, τοῖς μὲν ἐπαρχιώταις αὐτοῦ ἐπωφελῆς τὰ μάλιστα καθιστάμενος, κοινῇ τε καί ἰδία συντελεστικός, καί προστάτης, τῇ δέ ἐκκλησίᾳ εὐάρεστος καί ποθητός δι' ἐνδείξεων εἰλικρινοῦς ἀφοσιώσεως αὐτοῦ, καί τῇ ὑψηλῇ ἐξουσίᾳ πιστῶς καί προθύμως ἐκδουλεύων, καί κόπους ἀτρύτους, καί πραγμάτων τύρβας ἀνεχόμενος διὰ τὴν ἄμεσον παρὰ τῇ ἡγεμονείᾳ παρουσίαν αὐτοῦ, ἔτι δέ καί πολλοῖς τῶν ἐκασταχόθεν τῆς ῥούμελης συναδελφῶν ἀρχιερέων, καί ἄλλων χριστιανῶν χρήσιμον ἑαυτὸν παρεχόμενος τῇ ἥπερ ἠύμοιρῆσε πλουτῶν διὰ τῆς φρονήσεως καί εἰλικρινείας αὐτοῦ πολιτικῆ εὐνοίᾳ. Διὰ ταῦτα γοῦν ἔγνωμεν κατ' ἐκκλησιαστικὴν φιλοτιμίαν, καί δικαιοδοσίαν ἀνάλογον τιμῆσαι τὴν Μητρόπολιν ταύτην, καί προβιβάσαι τὸν βαθμὸν αὐτῆς, ὥστε εἶναι τοῦ λοιποῦ καί τάττεσθαι ἀμέσως μετὰ τὴν Μητρόπολιν προύσης, καί ἔχειν διὰ παντός ἀμεταποίητον τὴν τοιαύτην τάξιν καί προεδρίαν ἑφ' ᾧ καί Γράφοντες ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς κ.λ.π., ἵνα ἡ ῥηθείσα ἀγιωτάτη Μητρόπολις πελαγωνείας, διὰ τοὺς ἐκτεθέντας εὐλόγους, καί ἀναγκαίους λόγους ὑπάρχη τό ἀπό τοῦδε, καί γινώσκειται τεταγμένη ἀμέσως μετὰ τὴν ἀγιωτάτην Μητρόπολιν προύσης, καί ὁ ἤδη γνήσιος αὐτῆς Κυριάρχης, ἱερώτατος Μητροπολίτης πελαγωνείας, ἐν ἀγίῳ πνεύματι ἀγαπητός ἡμῶν ἀδελφός καί συλλειτουργός, κύριος Γεράσιμος, καί οἱ μετ' αὐτὸν διάδοχοι ἔχωσι τοῦ λοιποῦ τὴν στάσιν καί ἔδραν ἀμέσως μετὰ τὸν προύσης, καί προκαθέζωνται τῶν ἄλλων μετὰ τὸν βαθμὸν τοῦτον Μητροπολιτῶν ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς συνελεύσεσι, καί χοροστασίαις, ὅποταν ἐνδημοῦντες τύχωσιν εἰς βασιλεύουσαν. Ὅθεν εἰς ἐνδειξιν ἀπελύθη καί τό παρόν τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλοτιμίας παραστατικόν, καί ἀποφαντικόν Γράμμα, καταστρωθέν κἄν τῷ Ἱερῷ Κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῆς ἐκκλησίας, καί ἐδόθη τοῖς κατὰ καιρὸν Μητροπολίταις τῆς ἀγιωτάτης Μητροπόλεως πελαγωνείας. αωλστ'.

Ἐν μηνί Αὐγούστῳ ἰνδικτιῶνος θ' ἡρακλείας Διονύσιος. Κυζίκου ἄνθιμος. νικομηδείας πανάρετος. χαλκηδόνος Ἱερόθεος. προύσης ἄνθιμος. ἄρτης Ἰγνάτιος. φιλαδελφείας πανάρετος. Μαρωνείας Δανιήλ. Λήμνου Ἱερώνυμος.

Θὰ ἄξιζε στό τέλος αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, ὡς εἶδος συμπληρώματος, νά ἀναφερθοῦν καί οἱ ἀπόψεις μιᾶς ἄλλης πλευρᾶς, τῶν σημερινῶν σλαβομακεδόνων ἱστορικῶν, ὅπως διατυπώνονται στό ἔργο τοῦ Krste Bitoski γιά τὴν ἱστορία τῆς μητροπόλεως Πελαγωνείας. Βεβαίως τό ἔργο ἀναφέρεται κυρίως στήν περίοδο 1878-1912, ἀλλά ὑπάρχουν καί πληροφορίες καί στοιχεῖα γιά τὴν ἐποχὴ πού ἐξετάζει ἡ παροῦσα ἐργασία. Σ' αὐτήν, ἐμπεριστατωμένη ἐπιστημονικὴ κριτικὴ ἤσκησε ὁ καθηγητῆς Ἀθανάσιος Ἀγγελόπουλος.

Ὁ Bitoski λέει ὅτι ἤδη ἀπό τὸν 16ο αἰῶνα ἡ καθαρῶς ἑλληνικῆς ἐθνικότητος ἱεραρχία τῆς τότε ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος ἐγκαινίασε τακτικὴ ἐξελληνισμοῦ τῶν τοπικῶν πληθυσμῶν διὰ τῆς Ἐκκλησίας. Ὅταν ἡ Ἀχρίδα προσχώρησε στό κλίμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τό 1767, ἡ

προσπάθεια ἐξελληνισμοῦ ἐντάθηκε καί οἱ ἀποστελλόμενοι ἀπό αὐτό μητροπολίτες ἀδιαφοροῦσαν πλήρως γιά πνευματική καί μορφωτική ἀνάπτυξη τοῦ ποιμνίου τους, ἐνδιαφερόμενοι μόνο γιά τόν πλήρη ἐξελληνισμό τους. Αὐτός ἦταν τόσο ἰσχυρός πού ἡ κυριλλική γραφή ἔσβησε καί ἡ σλαβική γλῶσσα ἀκουγόταν μόνο σέ λειτουργίες στήν Δίβρη, στόν Περλεπέ καί σέ λίγες μονές. Ὁ χριστιανικός, ὅμως, πληθυσμός, στό πρῶτο μισό τοῦ 19ου αἰῶνος, ἦταν σλαβικός καί βλαχικός (σελίδες 6-9). Ἡ μητρόπολη Πελαγονείας ὑπῆρξε τό κέντρο τῆς ἐλληνικῆς προπαγάνδας καί δέν ἦταν τυχαῖο ὅτι ὁ μητροπολίτης ἔφερε τόν τίτλο «ὑπέρτιμος καί ἔξαρχος Ἄνω Μακεδονίας» (σελ. 22 καί 70). Δίνει τήν πληροφορία ὅτι τό πρῶτο σχολεῖο στό Μοναστήρι δέν λειτούργησε τό 1830, ἀλλά ὑπῆρχε ἤδη τό 1809 ὡς ἐλληνικό σχολεῖο, ἐνῶ τό 1818 ἀναφέρονται δύο σχολεῖα, τό Ἑλληνικόν μέ διδάσκαλο τόν Νικόλαο καί τό Κοινόν μέ διδάσκαλο τόν ἱερέα Γεώργιο (σ.9). Σπουδαῖο ἔργο θεωρήθηκε ἡ ἀνέγερση (1830) τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στό Μοναστήρι, ἐπί Γρηγορίου (1825-1833), μέ δαπάνες καί ἐργασία ὅλου τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ ναός ὑπῆρξε ἡ κατ'ἐξοχήν οἰκονομική πηγή γιά τήν ἐκκλησιαστική, ἐκπαιδευτική καί κοινωνική δραστηριότητα τῆς Μητροπόλεως (σελ. 10). Τήν μεγαλοπρέπεια τοῦ ναοῦ ἐξήλωσαν καί οἱ κάτοικοι τοῦ Περλεπέ, ἔδρας τῆς δεύτερης ἐπαρχίας τῆς Μητροπόλεως Πελαγονείας. Καί αὐτοί μέσω τοῦ ἐκτιμώμενου ἀπό τόν Γρηγόριο πρώτου μεταξὺ τῶν προκρίτων λαϊκῶν χατζή Risto ἔλαβαν φιρμάνι πού ἐπέτρεπε τήν ἀνέγερση ὁμοίου ναοῦ, ὁ ὁποῖος ὀλοκληρώθηκε τό 1838 καί ἐγκαινιάστηκε στό ὄνομα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου ἀπό τόν διάδοχο τοῦ Γρηγορίου, τόν Γεράσιμο. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐπαρχία Περλεπέ ἐπειδή διοικοῦνταν ἀπό τόν μητροπολίτη μέσω συμβουλίου λαϊκῶν καί ὄχι ἀπευθείας ἀπό τόν μητροπολίτη, ὅπως ἡ ἐπαρχία Πελαγονείας, ἦταν στά χέρια τῶν «Μακεδόνων» πού ἐργάστηκαν γιά τήν καλλιέργεια τῆς σλαβικῆς γλώσσης μέ κέντρο τήν μονή Treskavec (σελ. 16).

Εἶναι περίεργο, ὅμως, πῶς ὁ ὁ μόνος Ἕλληνας στήν περιοχή, δηλαδή ὁ ἐκάστοτε μητροπολίτης, ἀφοῦ δέν ἀναφέρονται ἄλλοι Ἕλληνες, ἔστω καί λίγοι, μποροῦσε νά διεκπεραιώνει ἕνα τόσο μακροχρόνιο, σύνθετο καί δύσκολο ἐγχείρημα, ὅπως ὁ ἐξελληνισμός τοῦ ἀλλόφυλου ποιμνίου του. Τό ἐρώτημα μπορεῖ νά ἀπαντηθεῖ μόνο στήν περίπτωση πού ἀποδεχθεῖ κανεῖς ὅτι οἱ μὴ σλάβοι ἐκ τῶν χριστιανῶν κατοίκων, δηλαδή οἱ βλάχοι ἦταν οἱ πραγματικοί φορεῖς ἐξελληνισμοῦ ὄντας οἱ ἴδιοι Ἕλληνες στήν συνείδηση καί μόνον γλωσσικῶς βλαχόφωνοι ἢ καί σλαβόφωνοι ἀκόμη. Καί πράγματι, οἱ βλάχοι ὑπῆρξαν πάντοτε γριφος καί ἀντίπαλον δέος γιά τοὺς σλάβους. Λέει ὁ Bitoski : «οἱ βλάχοι εἶναι κατά πλειοψηφίαν φανατικοί χριστιανοί καί φανατικοί γραικομάνοι, βαθμιαίως καθίστανται ἡ κυρία δύναμις παρὰ τό πλευρόν τῆς μητροπόλεως Πελαγονείας γιά τήν προώθηση τῆς μεγάλης ἐλληνικῆς ἰδέας» (σελ.17) καί «κατά τοὺς ἐκκλησιαστικούς του ἀγῶνες τό μακεδονικόν ἔθνος (sic) δέν θά ἔλθῃ ἀντιμέτωπον πρὸς τοὺς λίγους Ἕλληνες τῶν πόλεων αὐτῶν, ἀλλά κυρίως πρὸς τοὺς βλαχογκραικομάνους κατευθυνόμενους ἀπό τήν Ἑλληνική Ἐκκλησία » (σελ. 15)⁴⁴.

Ἡ ὑπερεθνική πολιτική τῆς μητροπόλεως, ὅπως γενικῶς αὐτή τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, φαίνεται ἀπό τήν ὑπόθεση τῆς ἀνεγέρσεως τῶν δύο καθεδρικῶν ναῶν Μοναστηρίου καί Περλεπέ, ὅπου συμμετέχουν ὅλοι οἱ

⁴⁴BITOSKI.

χριστιανοί τῆς περιοχῆς ἀνεξαρτήτως φυλῆς. Μάλιστα ὁ μητροπολίτης Γρηγόριος δέν ἀγνόησε τήν εὐσεβῆ ἐπιθυμία τῶν κατοίκων τοῦ Περλεπέ περὶ ἀνεγέρσεως μεγάλου ναοῦ, ἐνῶ ὅπωςδήποτε θά εἶχε τήν πληροφορία ὅτι «σλαβίζουν» .

Αὐτό ὅμως πού νομίζω ὅτι ἀνατρέπει τήν θεωρία Bitoski καί ὅλες τίς παρόμοιες ἐλληνόφοβες σλαβικές ιστορικές θεωρήσεις περὶ συστηματικῆς πολιτικῆς ἐξελληνισμοῦ τῶν σλάβων ἐκ μέρους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, εἶναι τά ἴδια τά πατριαρχικά ἔγγραφα. Παράδειγμα εἶναι αὐτό πού δημοσιεύεται στήν σελίδα 15 τῆς παρούσης ἐργασίας. Ἔτσι στό γράμμα τοῦ πατριάρχου Χρυσάνθου πρὸς τόν κλῆρο καί λαό Πελαγονείας ἀναφέρεται ἡ φήμη τοῦ μητροπολίτου ὡς «ὁ Πελαγονείας ὑπέριτος καί ἔξαρχος ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗΣ Μακεδονίας» καί ὄχι «Ἄνω Μακεδονίας» ὅπως λέει ὁ Bitoski ἔχοντας ὑπόψη του, προφανῶς, μεταγενέστερα Συνταγμάτια, δηλαδή τοῦ 1855 (ΡΑΛΛΗ-ΠΟΤΛΗ, 5, 513-517) καί τοῦ 1862 καί μετά (ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, 3, 539 -542).

Δικαιώνεται, ἄραγε, ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος πού ἀγανακτισμένος ἀπό τούς ποταμούς αἵματος πού ἔχυσαν οἱ Ἕλληνες στούς διάφορους ἀγῶνες τους ἐναντίον τῶν σλάβων, κατηγορήσε τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ὅτι ἐπί τόσους αἰῶνες ὀθωμανοκρατίας δέν προσπάθησε νά ἐξελληνίσῃ τούς ὑπαγόμενους σ' αὐτό σλάβους τῆς Βαλκανικῆς ;

δ. Μητροπολίτης Σερρών

Υπόμνημα Σερρών Γρηγορίου από Πελαγονείας⁴⁵

Ἰ Τῆς ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Σερρών ἀπροστατεύτου διαμεινάσης, ἅτε δὴ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος κύρ Ἀνθίμου, διὰ κανονικῶν ψήφων, καὶ συνοδικῆς ἐκλογῆς μετατεθέντος καὶ προβιβασθέντος εἰς τὸν θρόνον τῆς ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Προύσης, ἡμεῖς οἱ ἐνδημοῦντες ἀρχιερεῖς, προτροπῇ καὶ ἀδείᾳ τοῦ παναγιωτάτου καὶ σεβασμιωτάτου ἡμῶν Αὐθέντου καὶ Δεσπότη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυρίου κυρίου Κωνσταντίου, συνελθόντες ἐν τῷ πανσέπτῳ πατριαρχικῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ ψήφους κανονικὰς προβαλλόμενοι εἰς εὐρεσιν καὶ ἐκλογὴν ἀξίου καὶ ἀρμοδίου προσώπου τοῦ ἀναδεχομένου τὴν ἀρχιερατικὴν προστασίαν καὶ ποιμαντικὴν ῥάβδον τῆς ἀγιωτάτης αὐτῆς Μητροπόλεως, πρῶτον μὲν ἐθέμεθα τὸν πανιερώτατον καὶ θεοπρόβλητον Μητροπολίτην Πελαγονείας, ἀγαπητόν ἡμῖν ἐν Χριστῷ ἀδελφόν κύρ Γρηγόριον, β^ον δὲ τὸν Ἀγαθάγγελον καὶ γ^ον τὸν Ἰωαννίκιον ὧν τὰ ὀνόματα κατεστρώθη ἐν τῷδε τῷ Ἱερῷ κώδικι τῆς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας εἰς ἐνδειξιν διηγεκῆ καὶ παράστασιν μόνιμον.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ αωλγ' κατά μῆνα Ἰούνιον,
ἐπινεμήσεως στ'.

Ὁ Καισαρείας Παΐσιος. Ὁ Χαλκηδόνος Ζαχαρίας ἔχων καὶ τὴν γνώμην τοῦ σεβασμιωτάτου γέροντος ἁγίου Δέρκων κυρ Νικηφόρου. Ὁ Μαρωνείας Δανιήλ.

Ὁ μητροπολιτικός θρόνος Σερρών ἔμεινε κενός ὡς συνέπεια τῆς μεταθέσεως τοῦ κατόχου του Ἀνθίμου στήν Προῦσα. Ὁ Σερρών Ἀνθιμος Γ' (Ἰούνιος 1829- Ἰούνιος 1833) δὲν ἦταν ἄλλος ἀπὸ τὸν Ἀνθιμο Ἰωαννίδη, τὸν Κουταλιανό -ἀπὸ τὴν Κούταλη τῆς Προποντίδος- τὸν μετέπειτα πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ἀνθιμο ΣΤ' (τρὲς πατριαρχίες : 4 Δεκεμβρίου 1845 - 18 Ὀκτωβρίου 1848, 24 Σεπτεμβρίου 1853 - 21 Σεπτεμβρίου 1855 καὶ 5 Σεπτεμβρίου 1871 - 30 Σεπτεμβρίου 1873). Κατὰ σύμπτωση, τὸ 1871, στήν τρίτη πατριαρχία του, θά διαδεχθεῖ τὸν Γρηγόριο ΣΤ' στὸν πατριαρχικὸ θρόνο⁴⁶. Ὁ Ἀνθιμος στίς Σέρρες δὲν ἄφησε καλές ἀναμνήσεις, μάλιστα θεωρήθηκε ὡς ὁ κύριος ὑπαίτιος τῆς ἐκεῖ διαλύσεως τῶν σχολείων. Χαρακτηριστικὴ εἶναι μιὰ παράγραφος σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Ἐμμανουὴλ Φωτιάδη πού ἀντιδιαστέλλει τὴν στάση τοῦ Ἀνθίμου καὶ αὐτὴν τοῦ διαδόχου του Γρηγορίου : «Ὁ Δεσπότης μας,

⁴⁵ Κ.Π.Α., ΙΔ', 222.

⁴⁶ Υπόμνημα Ἀνθίμου Προύσης ἀπὸ Σερρών : Κ.Π.Α., ΙΔ', 221. Υπόμνημα Σερρών Γρηγορίου ἀπὸ Πελαγονείας : Κ.Π.Α., ΙΔ', 222. Ὁ Ἀνθιμος ἔμεινε στήν Προῦσα μέχρι τὸν Ἀπρίλιο 1837 καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μετατέθηκε στήν Ἐφεσο μέχρι τίς 4 Δεκεμβρίου 1845, ὅποτε ἐκλέχθηκε πατριάρχης : ὁ ἀπὸ Ἐφέσου Ἀνθιμος. (ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, Πατριάρχαι, 1, 198 -199, ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, Ἐπισκοπικὴ, 62 -63 καὶ 242-243).

Ἐξι μητροπολίτες Σερρών ἀνῆλθαν στὸν οἰκουμενικὸ θρόνο : ὁ Μανασσῆς (1488) ὡς πατριάρχης Μάξιμος Δ' (1491-1497), ὁ Γαβριήλ (1735-1745) γιὰ τὸν ὁποῖον τὸ πρᾶγμα ἀμφισβητεῖται γιὰτὸ δὲν ἀνευρίσκειται τὸ ὄνομά του στοὺς πατριαρχικοὺς καταλόγους, ὁ Χρῦσανθος (1811-1824) ὡς Χρῦσανθος Α' (1824-1826), ὁ Ἀνθιμος Γ' ὁ Κουταλιανός (1829-1833) ὡς Ἀνθιμος ΣΤ' (1845-1848, 1853-1855, 1871-1873), ὁ Γρηγόριος Α' Φουρτουσιάδης (1833-1835) ὡς Γρηγόριος ΣΤ' (1835-1840, 1867-1871) καὶ ὁ Γρηγόριος Γ' Ζερβουδάκης (1892-1909) ὡς Γρηγόριος Ζ' (1923-1924). ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, Σερρών, 79-96.

φίλτατε, εἶναι ἀνὴρ φιλομαθέστατος, ὡσαύτως καὶ ὁ Ἀρχιδιάκονός του πρόθυμοι ἀμφοτέρωθεν διὰ τὴν σπουδὴν τῆς Νεολαίας, καὶ μὲ παιδεῖαν ἄνδρες ἄχ! νὰ ἦταν τὸ ἐν τέταρτον, τὸ ἐν ἑκατοστὸν τοιοῦτος ὁ προκάτοχός του, καὶ μακαρία ἤθελεν ἦσθαι ἡ πόλις μας ὁ αὐτὸς ἅγιος Δεσπότης μας ἔγραψεν δὲς πρὸς τὸν σεβαστὸν Ἀργύριόν μας, προσκαλῶν αὐτὸν μὲ παρακινήτικώτατους λόγους εἰς τὸν διδασκαλικὸν θρόνον, ὅθεν ἡ μισομάθεια τοῦ Ἀνθίμου τὸν ἀπεμάκρυνεν !»⁴⁷. Στὴν Πελαγονεῖα, στὴν θέσιν τοῦ Γρηγορίου, στάλθηκε ὁ ἱερομόναχος Γεράσιμος πού ποιῶναι τὴν ἐπαρχία ὡς Γεράσιμος Α΄. Αὐτὸς συνομήλικος τοῦ Γρηγορίου, γεννημένος στὴν Κρήτη τὸ 1798, ἔμεινε στὴν Πελαγονεῖα μέχρι τὸ 1840, ὅποτε μετατέθηκε στὴν Ἀδριανούπολη μέχρι τὶς 15 Μαρτίου 1853, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Χαλκηδὸνα μέχρι τὸν θάνατό του στὶς 24 Φεβρουαρίου 1875. Ὁ Γεράσιμος Χαλκηδόνος δὲν ἦταν ὁ ὁποιοσδήποτε ἱεράρχης. Μαζὶ μὲ τὸν Ἰωακείμ Κυζίκου (Ἀπρίλιος 1845 - 4 Ὀκτωβρίου 1860), τὸν κατοπινὸ πατριάρχη Ἰωακείμ Β΄ (ἐπώνυμο Κοκκώδης, 4 Ὀκτωβρίου 1860 - 9 Ἰουλίου 1863 καὶ 23 Νοεμβρίου 1873 - 4 Αὐγούστου 1878) ἦταν οἱ ἰσχυρότεροι ἀρχιερεῖς στὴν Ἱερά Σύνοδο τοῦ Πατριαρχείου γιὰ 30 χρόνια : 1845 - 1875. Ὁ Γεράσιμος προτάθηκε δύο φορές γιὰ πατριάρχη, τὸ 1860 καὶ τὸ 1867, ἐνῶ ἦταν αὐτὸς πού οὐσιαστικῶς ἀνέβασε στὸν πατριαρχικὸ θρόνον τοὺς Κύριλλο Ζ΄ (21 Σεπτεμβρίου 1855 - 1 Ἰουλίου 1860) καὶ Γρηγόριο ΣΤ΄ (δεύτερη πατριαρχία, 10 Φεβρουαρίου 1867 - 10 Ἰουνίου 1871)⁴⁸.

Ὁ Σερρῶν Γρηγόριος Α΄ ἔφθασε στὴν ἔδρα του δύο μῆνες μετὰ τὴν ἐκλογή του, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1833⁴⁹. Ἦταν χαρούμενος : «ἐμακαρίζομεν ἐμαυτὸν, εὐτυχῆ καὶ εὐδαίμονα ἀποκαλοῦντες ὅτι ἐλάχομεν ἐπαρχίαν πλουτοῦσαν ἐπαρχιωτῶν φιλομούσων, ἀγαπώντων τὴν παιδεῖαν, τιμώντων τὰς Μούσας, περιποιουμένων τοὺς ἐλλογίμους καὶ νοούντων τὰ ἀληθῆ τῆς πατρίδος συμφέροντα»⁵⁰. Ἡ παιδεία, ὅμως, στὶς Σέρρες εἶχε ὑποστῆ πλῆγμα ἀπὸ τὴν πολιτικὴν τοῦ προκατόχου του, ὁ ὁποῖος ἔξεδίωξε καὶ τὸν λαοφιλῆ σχολάρχην Ἀργύριο παπᾶ Ρίζου. Ἡ παρουσία σχολείου χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 1735 καὶ ὡς ἰδρυτῆς φέρεται ὁ μητροπολίτης Γαβριήλ (1735- 1745), ἐνῶ διδάσκαλοι ἀναφέρονται οἱ ἐξ Ἰωαννίνων Ἀναστάσιος Πώπας καὶ Νεκτάριος, κατόπιν μητροπολίτης Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων. Λειτουργοῦσε μέχρι τὸ 1780 ἢ τὸ 1800 ὅταν διέκοψε λόγω ἐλλείψεως πόρων. Ὅμως οἱ Σερραῖοι «πραγματευτάδες» ἔφεραν βαρέως τὸ πρᾶγμα καὶ σὲ γενικὴ συνέλευση (1800) ὑπὸ τὸν τότε μητροπολίτη Κωνστάντιο (1791-1811) ἀποφάσισαν νὰ ἐξοικονομήσουν πόρους ἐπιβάλλοντες ἐξαγωγικὸ φόρο 2 παρὰδων σὲ κάθε φορτίο βάμβακος -τὸ ἐξαιρετικῆς

⁴⁷ ΠΕΝΝΑΣ, *Σέρραι*, 471-472, ΚΑΦΤΑΝΤΖΗΣ, 336, ΦΩΤΙΑΔΗΣ, *Ἐπιστολή*, 7, 12-13.

Τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχιδιάκονου τοῦ Γρηγορίου στὶς Σέρρες δὲν ἀναφέρεται. Πιθανῶς ὅμως νὰ πρόκειται γιὰ τὸν Νεόφυτο τὸν Φαναριώτη. Αὐτὸς γεννήθηκε στὸ Φαναράκι τοῦ Βοσπόρου τὸ 1807, ἦταν συντοπίτης δηλαδὴ τοῦ Γρηγορίου. Οἱ γονεῖς του τὸν παρέδωσαν στὸν τότε Πελαγονεῖας Γρηγόριο γιὰ ἀνατροφὴ καὶ ἐκπαίδευση. Ὁ Νεόφυτος τὸν ἀκολούθησε στὶς Σέρρες, ὅπου χειροτονήθηκε διάκονος καὶ ὅταν ὁ Γρηγόριος ἔγινε πατριάρχης ὁ Νεόφυτος ἔγινε δευτερεύων τῶν πατριαρχικῶν διακόνων. Στὶς 2 Νοεμβρίου 1836 ἐκλέχθηκε μητροπολίτης Ἰμβρου, ὅπου ἔμεινε μέχρι τὶς 10 Ἰανουαρίου 1853, ὅποτε μετατέθηκε στὴν Μητρόπολη Στρωμνίτης ὅπου ἔμεινε 8 χρόνια. Στὴ συνέχεια μετατέθηκε στὴν Μητρόπολη Σαμακοβίου. Ἀπεβίωσε τὸ 1861. ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Λόγοι*, 2 : Γενναδίου Παππαρούση, «Λόγος Ἐπικήδειος εἰς τὸν αἰοίδιμον μητροπολίτην Σαμακοβίου Νεόφυτον», (ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ Συναίτικῳ Μετοχίῳ τῆ 12ῃ Δεκεμβρίου 1861). Ἐπίσης ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ἐπισκοπική*, 433.

⁴⁸ Ὑπόμνημα Πελαγονεῖας Γερασίου ἀπὸ ἱερομονάχων, Κ.Π.Α. ΙΔ΄, 223. ΤΣΑΛΛΗΣ, 81. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ἐπισκοπική*, 101, 151, 209. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 229-232.

⁴⁹ Ε.Α., 1 (1880-1881) 52.

⁵⁰ ΑΓΓΕΛΟΥ-ΒΛΑΧΟΥ, 18-21.

ποιότητας βαμβάκι ήταν τό κύριο προϊόν τής περιοχής - υπέρ τοῦ σχολείου. Τό 1805 φαίνεται νά λειτουργεῖ καί πάλι μέ διδάσκαλο τόν μοναχό τής μονῆς Τιμίου Προδρόμου καί συγχρόνως γραμματέα τής Μητροπόλεως Χρῦσανθο τόν Σερραῖο. Τό 1808 λέγεται ὅτι ἡ κοινότητα προσεκάλεσε ὡς σχολάρχη τόν Κωνσταντῖνο Οἰκονόμο τόν ἐξ Οἰκονόμων, κατόπιν παροτρύνσεως τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε', ὁ ὁποῖος τόν εἶχε ἐξαγοράσει καταβάλλοντας ἀδρά λύτρα, ἀπό τήν φυλακή τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ τῶν Ἰωαννίνων. Ὅμως, ὁ Οἰκονόμος δέν ἀνέλαβε τά καθήκοντά του γιατί ἦλθε σέ σύγκρουση μέ τόν μητροπολίτη Κωνσταντῖνο. Λίγα χρόνια πρῖν τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση, ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος (1811 -1824, ὁ ἀκολουθῶν πατριάρχης, 1824 -1826), ἐπανίδρυσσε τό σχολεῖο στό ὁποῖο ἀναφέρονται ὡς διδάσκαλοι οἱ Ἰωάννης Παπαβασιλόπουλος, Μηνᾶς Μινωΐδης, Κωνσταντῖνος Μηνιάτης, Ἀδάμ Ζαπέκος (1818-1821). Τό 1823 ὡς σχολάρχης ἐμφανίζεται ὁ Ἀργύριος παπᾶ Ρίζου, ἀπό τήν Πέλκα Σιατίστης, πού διατήρησε τήν θέση μέχρι τό 1829 ἢ 1830, ὅταν ἀποχώρησε μετά ἀπό διαφωνία, ὅπως ἐλέχθη, μέ τόν μητροπολίτη Ἄνθιμο. Τό 1827 ὑπάρχει καί ἄλλος διδάσκαλος, ὁ Μιχαήλ Ἐμμανουήλ Παπᾶ. Μιά πληροφορία θέλει τόν Ἀδάμ ἢ Ἄδαμο Ζαπέκο νά διδάσκει μεταξύ 1830 - 1834 στίς Σέρρες.

Ὁ νέος μητροπολίτης δέν ἀρκέστηκε σέ ἡμίμετρα. Ἦθελε νέα ἐξ ὑπαρχῆς σχολή, σέ ἰδιαίτερο καί ἰδιόκτητο κτίριο, μέ ὅ,τι νεώτερο σέ μέθοδο διδασκαλίας, μέ τόν καλύτερο διδάσκαλο πού θά μπορούσε νά ἔχει, γνώστη εἰ δυνατόν τῶν τοπικῶν συνθηκῶν, καί, τέλος, μέ πρόβλεψη γιά εἰδικῶς μετεκπαιδευμένο διδάσκαλο πού θά ἐφάρμοζε στή συνέχεια τό νέο σύστημα.

Ἡ ἀρχική δυσκολία ἦταν νά ἐξασφαλίσει τόν κατάλληλο διδάσκαλο. Φαίνεται πῶς ἡ περίοδος πού ἦταν συνοδικός γιά δεύτερη φορά στήν Πόλη (ἀρχές 1833 -Ἰούνιος 1833) ἦταν γόνιμη σέ γνωριμίες, μεταξύ τῶν ὁποίων θά πρέπει νά ἦταν καί αὐτή τοῦ Ἀργυρίου παπᾶ Ρίζου, ὁ ὁποῖος τότε εἶχε προσκληθεῖ νά ἀναλάβει τήν διεύθυνση τής Ἑλληνοεμπορικῆς Σχολῆς Χάλκης, ἀφοῦ ὁ ὡς τότε σχολάρχης Ἀντώνιος Σηλύμιος (1831 -1833) εἶχε ἀποχωρήσει γιά λόγους ὑγείας. Ἡ θέση ἦταν ἐπίζηλη, θεωρούμενη ὡς ἡ δεύτερη σέ κῦρος καί γόητρο μετά ἀπό αὐτήν τοῦ σχολάρχου τής Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς. Ἡ πρώτη προσπάθεια τοῦ Γρηγορίου δέν εἶχε ἐπιτυχία, ἡ δεύτερη ὁμως ἔπεισε τόν παπᾶ Ρίζου νά ἀποδεχθεῖ τήν σχολαρχεῖα Σερρῶν : «... *διά τόν εἰς τά αὐτόσε ἐρχομόν μου τοῦτο σᾶς λέγω, ὅτι τοῦ Ἀρχιερέως σας ὁ ζῆλος καί ἄκοντα μ'ἔκαμε νά λυγίσω ὡς τό πῦρ τόν σίδηρον...* ».

Στίς 13 Μαρτίου 1834 τίθεται σέ ἐνέργεια ἡ ἀπόφαση γιά τήν ἀνέγερση τοῦ ἀλληλοδιδασκτικοῦ σχολείου ἐκ θεμελίων μέ ἐπιστάτες τοῦς δημογέροντες Χατζῆ Ματάκο Βασιματζῆ καί Χρυσάφη Πολυμέρου Ἀμπατζῆ. Ὁ Γρηγόριος στίς 11 Ἀπριλίου 1834 ἐκδίδει ἐγκύκλιο ἐραρικῆς εἰσφορᾶς προσφέροντας πρῶτος, παραδειγματικῶς, 1.000 γρόσια. Οἱ Σερραῖοι παρακινήθηκαν ἔτσι νά ἐνεργοποιηθοῦν ὥστε νά συνεισφέρουν διάφορα ποσά, ὄχι μόνον οἱ πλούσιοι ἔμποροι καί πρόκριτοι ἀλλά καί ὅλες οἱ συντεχνίες. Σύντομα συγκεντρώθηκε ἓνα ποσόν 12.000 γροσίων, θεωρούμενο ὑπέρογκο, τότε.

Ὁ Ἀργύριος παπᾶ Ρίζου πρέπει νά διατήρησε τήν σχολαρχεῖα μέχρι τό 1837, ὅποτε τόν διαδέχθηκε ὁ μαθητής του Ἐμμανουήλ Φωτιάδης (1805 -1849) μέχρι τό 1844.

Τήν ἐποχὴ ἐκείνη, ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος διδασκαλίας θεωροῦνταν ὡς καινοτομία στήν ἐκπαίδευση. Μόλις τό 1819 εἶχε εἰσαχθεῖ στήν Ἀνατολή, ταυτοχρόνως, κατά σύμπτωση, στό Ἰάσιο ἀπό τόν φιλιππουπολίτη μαθηματικό

Γεώργιο Κλεόβουλο (1785-1828) και στους Δολούς της Μάνης από τον Χριστόφορο Περραιβό (1773-1863). Αυτή προκρίθηκε ως η καταλληλότερη για τό νέο σχολείο. Ταυτόχρονα στις 11 Ιανουαρίου 1834, με ύποτροφία 600 γροσίων από τον έμπορο Κωστάκη Σπανδωνίδα, έστειλαν για 6 μήνες τον κουτλουμουσιανό μοναχό από την Άμοργό Νεόφυτο Καλούδη να διδάχθει την άλληλοδιδασκτική μέθοδο στο καλύτερο σχολείο του Άρχιπελάγους. Προηγουμένως συμφωνήθηκε να διδάξει μετά στις Σέρρες ο Νεόφυτος με έτήσιο μισθό 800 γρόσια και δωρεάν κατοικία. Ο Νεόφυτος πράγματι επέστρεψε και ύπηρετησε στις Σέρρες πολύ καιρό χαρακτηριζόμενος από τους συγχρόνους του ενάρετος και φιλόπατρις⁵¹.

Τό έπόμενο μεγάλο έργο - συμβολή του Γρηγορίου στην έπαρχία του ήταν ότι επέτυχε να συμφιλιώσει τις δύο αντίπαλες μερίδες στα κοινοτικά πράγματα των Σερρών. Η μία ήταν αυτή των Τσορμπατζήδων (sorba=σουπά - sorbaci=προύχοντας, πρόκριτος χριστιανός) που περιλάμβανε τους εμπόρους, γαιοκτήμονες, πλουσίους. Η άλλη των Τσιπλάκηδων (ciprak=γυμνός, φτωχός, «ξεβράκωτος») που περιλάμβανε τους βιοτέχνες, εργάτες, αγρότες, φτωχούς. Τό πρόβλημα της διαφωνίας και διαστάσεως άπόψεων μεταξύ των μελών των κοινοτήτων στις διάφορες πόλεις ήταν σύνηθες, χρόνιο και περίπλοκο. Συχνά άπαιτούσε κάθε μία μερίδα από τον έπιτόπιο μητροπολίτη να λάβει θέση ύπερ της, ενώ και οι μητροπολίτες μεροληπτούσαν στις κρίσεις τους. Για την περίπτωση που έξετάζουμε ένας άνώνυμος έπιστολογράφος γράφει προς τον Έμμανουήλ Φωτιάδη : «... τά περί του άρχιερέως μας φίλε, είναι άληθέστατα, διότι τῶ ὄντι είναι άνήρ φιλομαθέστατος, και δικαιοτάτος κριτής εις τάς όποιας δήποτε ύποθέσεις, τάς συμβαινούσας εις τάς συνελεύσεις της Δημογεροντίας, διά τό όποιον είναι και μυρίων επαίνων άξιος. Σέ βεβαιῶ, φίλε, ότι ή πόλις μας είναι ευτυχής έχουσα τοιοῦτον Ποιμένα· εἶθε μόνον ή θεία Πρόνοια να μᾶς τόν χαρίση μέχρις γήρως πίνος και βαθυτάτου»⁵².

⁵¹ Όλα τά σχετικά με τό σχολείο και την παιδεία : ΓΕΔΕΩΝ, *Άποσημειώματα*, 108-110, 10, ΠΕΝΝΑΣ, *Σέρραι*, 385, 398, 412-416, 472, ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ, 53, ΚΑΦΤΑΝΤΖΗΣ, 301, 336-337, ΑΓΓΕΛΟΥ-ΒΛΑΧΟΥ, 11-12, 18-23, ΦΩΤΙΑΔΗΣ, *Έπιστολή*, 7, 9, 12-13, 21-24, ΜΕΞΑΣ Β., *Σχολείον*. Η έγκύκλιος του Γρηγορίου για την άνέγερση της σχολής : στις σελίδες 285-288. Άρθρο : «Σέρρες», ΠΛΜπ, 53, 371-374, ΣΤΟΠΙΟΓΛΟΥ. Ο ΣΤΡΑΤΗΣ, *Έκπαιδευτήρια*, μᾶς δίνει, μεταξύ άλλων, και τις έξης πληροφορίες : στο πρώτο σχολείο που ίδρυσε ο Σερρών Γαβριήλ τό 1735 χορηγός ήταν ο Χατζή Μιχάλης Ότουρακτζής. Στο θέμα του Οικονόμου ή δυσμενής διάθεση του μητροπολίτου Κωνσταντίνου άπέναντί του όφειλόταν στο ότι κατά την συνάντησή τους ο Οικονόμος έφερε τό καλυμμαύχι του κάπως άτημέλητα και τά χέρια του «πλέγδην επί των νώτων».

Ο Άργύριος παπᾶ Ρίζου ο Σιατιστεύς (ως καταγόμενος από την Πέλλα Σιατίστης) άναφέρεται για πρώτη φορά να ύπηρετεί ως διδάσκαλος στην Ραψάνη τό 1803. Κατά την έπομένη δεκαετία σχολαρχούσε στην σχολή Καστοριάς, ενώ τό 1820 μαρτυρείται να κατέχει ισόβαθμη θέση στη Σιάτιστα μνημονευόμενος ως «διδάκαλος ικανώτατος». Συνέχισε στις Σέρρες κατά τά έτη 1822/23 - 1829/30, όπου επέστρεψε, τό 1833, μετά σύντομη θητεία (πιθανόν λίγους μήνες του 1833) στην Έλληνοεμπορική Σχολή Χάλκης. Παρέμεινε στις Σέρρες σχολαρχών ίσως μέχρι τό 1837, πάντως όπωςόποτε μέχρι και τό 1835, όσο μητροπολίτης ήταν ο Γρηγόριος. Έτσι, έλέγχεται ως ανακριβής ή πληροφορία στο ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ, 54 : «ισοβίως διδάξας μέχρι του 1831». Συγκαταλέγεται, τιμητικῶς, στους 3 διδασκάλους που άφησαν όνομα (οι ύπόλοιποι : Δανιήλ Μάγνης και Άδάμ Ζαπέκος) για την άρετή και τις γνώσεις τους : ΓΕΔΕΩΝ, *Άποσημειώματα*, 106. Υιοί του ήταν οι λόγιοι και συγγραφείς Νικόλαος, Δημήτριος και Άθανάσιος, οι όποιοι από τό όνομα - και την φήμη - του πατέρα τους έπονομάζονταν «Άργυριάδαι». (ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ, 53-55, 87. ΓΕΔΕΩΝ, *Άποσημειώματα*, 8-10, 106-109).

⁵² ΠΕΝΝΑΣ, *Σέρραι*, 87, 472, ΚΑΦΤΑΝΤΖΗΣ, 262, ΦΩΤΙΑΔΗΣ, *Γραμματική*, ΦΩΤΙΑΔΗΣ, *Έπιστολή*, 12-13.

Ἡ εὐχή αὐτή δέν εἰσακούστηκε. Στίς 27 Σεπτεμβρίου 1835 ὁ ποιμενάρχης Σερρών ἐκλέχθηκε Οἰκουμενικός Πατριάρχης. Καί τώρα ἦταν αὐτός πού δέν ἤθελε νά ἐγκαταλείψει τήν ἐπαρχία του, χωρίς, βεβαίως, νά ἀρνηθεῖ καί τό πατριαρχικό ἀξίωμα. Κράτησε καί τά δύο. Μάλιστα, τόν Δεκέμβριο τοῦ 1835 προκάλεσε τήν ἐκδοση Πατριαρχικοῦ καί Συνοδικοῦ Τόμου πού ὄριζε ὅτι στό ἐξῆς ὁ ἐκλεγόμενος πατριάρχης θά συνέχιζε νά διοικεῖ τήν ἐπαρχία πού ποίμαινε τήν στιγμή πού ἔγινε ἡ ἐκλογή του. Κατά τήν διάρκεια τῆς πατριαρχείας θά διοικοῦσε μέσω τιτουλαρίου ἀρχιερέως, ἐνῶ ὅταν ἔχανε τό πατριαρχικό ἀξίωμα θά τήν διοικοῦσε καί πάλι αὐτοπροσώπως ὅπως πρῖν τήν ἐκλογή του σέ πατριάρχη. Γιατί, ὅμως, νά ὑπάρχει τέτοια ἀνασφάλεια γιά τό μέλλον καί μάλιστα σέ ἕναν νέο (37 ἐτῶν) πατριάρχη πού μόλις ἄρχιζε τήν πατριαρχία του ; Προφανῶς ἡ ἱστορία τῶν προκατόχων του. Στά τελευταῖα 50 χρόνια (1785-1835) ὑπῆρξαν 13 πατριάρχες μέ 17 πατριαρχεῖες, δηλαδή κάθε πατριαρχία εἶχε διάρκεια, κατά μέσον ὄρο, 3 ἔτη, ἐνῶ κάθε πατριάρχης πατριάρχευε συνολικῶς κάτι λιγότερο ἀπό 4 χρόνια. Ἐφ' ὅσον ἐπιζοῦσε, παύοταν ἀπό τήν πατριαρχία καί ἐξοριζόταν καί ἐάν τοῦ διδόταν ἡ ἄδεια νά ἐπαναπατριστεῖ πάλι δέν εἶχε ἐπαρκῆ οἰκονομικά μέσα γιά νά ζήσει ἀξιοπρεπῶς στά γεράματά του.

Βεβαίως, τό πρᾶγμα δέν ἦταν συμβατό μέ τούς ἐκκλησιαστικούς κανόνες, οὔτε καί μέ τά ἀκολουθούμενα διοικητικά ἔθιμα καί πρακτικές. Ἔτσι, δύομισυ σχεδόν χρόνια μετά, τόν Ἰούλιο τοῦ 1838, ὁ Γρηγόριος μετανοιώνει καί παραιτεῖται τῆς «πνευματικῆς προστασίας» τῆς ἐπαρχίας Σερρών φροντίζοντας νά ἐκλεγεῖ κανονικός μητροπολίτης γιά αὐτήν. Τήν μεταβολή ἀνακοινώνει μέ ἀπλό πατριαρχικό Γράμμα, χωρίς νά μεριμνήσει γιά τήν ἐκδοση νέου Συνοδικοῦ Τόμου πού νά ἀκυρῶνει αὐτόν τοῦ 1835, ἢ, ἔστω, κάποιας ἔγγραφης συνοδικῆς ἐκκλησιαστικῆς πράξεως πού νά ἀπολύει, τουλάχιστον, ἀπό τά ἐκκλησιαστικά ἐπιτίμια ὅσους τυχόν παρῆβαιναν τά ὀριοθετημένα ἀπό τόν Τόμο. Ἀργότερα, τό 1862, θορυβημένος πνευματικά ἀπό τήν παράλειψη καί «πληττόμενος τῇ συνειδήσει» θά παρακαλοῦσε τόν τότε πατριάρχη Ἰωακείμ Β' καί τήν Σύνοδο νά ἐκδώσουν Συνοδική Πράξη πού νά ἀπαλλάσσει τῶν ἐπιτιμίων ὅσους συνέργησαν στήν ἐκδοση τοῦ Τόμου. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο ἀποκαταστάθηκαν τά πράγματα.

Πρᾶξις Συνοδική ἀπαλλάττουσα τῶν ἐπιτιμίων τούς ὅσοι συνήργησαν τῷ Γρηγορίῳ ΣΤ' ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου τοῦ θεσπίζοντος ἵνα ὁ ἐκλεγόμενος Πατριάρχης διακρατῆ μετά τήν ἐκλογήν του τήν ἣν εἶχεν ἐπαρχίαν, διοικεῖν αὐτήν διά τιτουλαρίου καί νέμεσθαι μετά τήν ἀπό τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου παραίτησιν -ὅστις ἐφαρμοσθεῖς ὑπό τοῦ Γρηγορίου ΣΤ' ὡς πρὸς τάς Σέρρας, κατήρηται ὑπό τοῦ αὐτοῦ διά Συνοδικῆς Πράξεως -ὧν ἀμφοτέρων ἀντίγραφα ἀποστείλας νῦν, ἠξίωσεν ἐκδοθῆναι τήν συγχωρητικὴν ταύτην πρᾶξιν.

Ἰωακείμ ἐλέω θεοῦ κ.λ.π.

Ἐπί μέν τῶν ἐγκοσμίων καί ὑλικῶν ἔργων καί πράξεων, ἀφ' ὧν συνέβη πολλάκις, ἀμελεία τοῦ δρῶντος, ἢ ἄλλαις ἀπροόπτοις περιστάσεσιν βλάβην ἀντ' ὠφελείας προκύψαι, τούτων ὡς προσκαιρῶν καί ὑλικῶν, καί μόνῳ τῷ μετά σώματος βίῳ τήν δυσπραγίαν προοριζόντων, οὐχ αὐθις πρὸς βαρεῖαν

τινά, οὐδ' ἀθεράπευτον λογίσοιτο τὴν ἐξ ἀμελείας καὶ ὀλιγορίας ζημίαν. Ἀλλ' οὐχ οὕτω καὶ ἐν τοῖς πνευματικοῖς συμβαίνει πράγμασιν, ὅσα θεοὶς ἐξετάζονται λόγοις, καὶ ὅπου φρικτῶν ἁρῶν καὶ ἐπιτιμῶν δεσμός δεινὴν ἐπανατείνει τὴν δίκην πρὸς τοὺς ὅπως ποτε τῇ πνευματικῇ εὐθύνη περιπαρέντας(;) ἐπὶ τοιούτων γοῦν καὶ μικρὰ παρόρασις μεγάλην τὴν βλάβην ἀπεργάζεται, ἅτε τοῦ κρῖματος κατὰ ψυχὴν ἐπιφερομένου, ἧς οὐδὲν εὐρήσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα. Ταῦτα τοίνυν εἰδὼς καὶ ὁ Παναγιώτατος καὶ Σεβασμιώτατος Πατριάρχης πρῶην Κωνσταντινουπόλεως λίαν ἀγαπητός καὶ περιπόθητος ἡμῶν ἐν Χριστῷ ἀδελφός καὶ συλλειτουργός κύριος κύριος Γρηγόριος, καὶ πρὸς τὴν πνευματικὴν ἀκρίβειαν ἀπευθυνόμενος γνώμη εὐσεβόφρονι, τὴν ἐφεξῆς διεβίβασεν ἀδελφικὴν ἀξίωσιν τῇ ἡμῶν Μετριοτήτι, προκαθημένη Συνοδικῶς, διὰ Γράμματος αὐτοῦ, χρονολογουμένου τῇ 15^ῃ Μαΐου τοῦ τρέχοντος αὐξβ' Σωτηρίου ἔτους, μεθ' οὗ συνοδεύσας ἀπέστειλεν ἡμῖν πρωτότυπον ἐν μεμβράναις Πατριαρχικοῦ καὶ Συνοδικοῦ Τόμου, ἐκδεδομένου ἐπὶ τῆς Πατριαρχείας αὐτοῦ τῷ αὐλῆ Σωτηρίῳ ἔτει κατὰ μῆνα Δεκέμβριον, ἔτι δὲ καὶ Γράμμα Πατριαρχικόν τῆς αὐτοῦ Παναγιότητος, ὡς ἴσῳ ἀπαρλλάκτῳ ἐκδοθέν τῷ αὐλῆ κατὰ Ἰούλιον, ἀφ' ὧν, ἀναγνωσθέντων ἐν ἐπηκόῳ ἡμῶν καὶ τῆς περὶ ἡμᾶς ἱεραῆς ἀδελφότητος, ἐγνώσθη ὅσα ἐν ἀρχῇ τῆς πατριαρχείας τῆς αὐτοῦ παναγιότητος πρὸ εἰκοσιεπτὰ ἤδη χρόνων κοινῇ καὶ Συνοδικῇ διαγνώσει ἀπάντων τῶν τῆς Μεγάλης τοῦ χριστοῦ Ἐκκλησίας Μελῶν, τοῦ τε ἀρχιερατικοῦ καταλόγου, καὶ τοῦ τῶν ἐπιλεκτοτέρων καὶ προκριωτέρων τοῦ Γένους ἡμῶν διεπράχθησαν περὶ τῆς ἐπαρχίας Σερρόων, ἀφ' ἧς εἰς τὸν πατριαρχικόν ἀνήχθη θρόνον, καὶ ὅσα μετὰ τριετίαν σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἰδίας πάλιν αὐτῆς πατριαρχείας ἐγένοντο περὶ τῆς ἐπαρχίας ταύτης, διὰ λόγους εὐλόγους ὡς ἀναγκαίους δόξαντας τῇ αὐτοῦ Παναγιότητι ἐπὶ ἀναιρέσει τῶν προαποφανθέντων καὶ διαπραχθέντων. Αναφέρει γάρ ὁ διαληφθεὶς Συνοδικὸς Τόμος περὶ ὁροθεσίας τινός προεγκεκριμένης ὑπὸ τῶν τηλικαῦτα ἐνδημούντων ἁγίων ἀρχιερέων καὶ τῶν προϋχόντων τοῦ ἔθνους ὡς λυσιτελοῦς τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ πολλῶν καταχρήσεων ἀνασταλτικῆς, καὶ τῷ κατὰ καιροῦς Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ εὐκλείας καὶ ἀνέσεως περιποιοιτικῆς, μὴ καταλείπειν δηλονότι τὸν ἐκλεγόμενον εἰς τὴν πατριαρχικὴν περιωπὴν, μηδέ στερεῖσθαι τῆς ἀφ' ἧς προήχθη ἐπαρχίας εἰς τὴν Πατριαρχείαν, ἀλλὰ κατέχειν αὐτὴν ἐφ' ὅρου ζωῆς αὐτοῦ, διοικουμένην μὲν αὐτοῦ πατριαρχεύοντος καὶ διεπομένην πνευματικῶς διὰ τιτουλαρίου Ἀρχιερέως, περιερχομένην δὲ πάλιν καὶ μεταβαίνουσα ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτοῦ προστασίαν μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς πατριαρχείας παραίτησιν, ὥστε διὰ τῆς τοιαύτης προνοίας καὶ προασφαλίσεως τῶν πρὸς ζωάρκειαν αὐτοῦ, καὶ μετὰ τὴν πατριαρχείαν ἀναγκαιούντων μὴ ἐκβιάζεσθαι εἰς ἐκτόπους λήψεις, ἐπὶ δυσφημίᾳ τοῦ πατριαρχικοῦ ἀξιώματος, ἧτις ὁροθεσία εἰ καὶ παραδεχθεῖσα τότε καὶ παρὰ τῆς αὐτοῦ Παναγιότητος ἐπεκυρώθη, καὶ διὰ τὴν ἐς τὸ ἐπιόν διατήρησιν αὐτῆς καὶ ὁ ῥησθεὶς ἐξεδέδοτο Συνοδικὸς Τόμος, ἀραιῖς καὶ ἐπιτιμίαις καθυποβάλλων τοὺς παραβησόμενους καὶ ἀθετήσοντας τὰ ὀριοθετηθέντα, οὐκ ἔφθασε μέντοι, εἰ μὴ πρὸς καιρὸν διαρκέσαι διαλαμβάνει γὰρ τὸ συναποσταλέν ἤδη γράμμα τῆς Αὐτοῦ Παναγιότητος, ὅτι μετὰ τριετίαν τῆς Πατριαρχείας αὐτοῦ διασκεψαμένη ὠριμότερον, καὶ τὴν ῥηθεῖσαν πρᾶξιν ἀντιβαίνουσαν τοῖς ἱεροῖς κανόσι κατιδοῦσα, παραιτήσατο μὲν τῆς ἐπαρχίας Σερρόων, ἀπεποιήσατο δὲ τὰ προγεγονότα περὶ τῆς ὁροθεσίας ἐκείνης σεβασμῶ πρὸς τοὺς ἱερούς Νόμους. Καὶ ταῦτα μὲν διαλαμβάνουσι ὁ, τε Συνοδικὸς Τόμος καὶ τὸ Πατριαρχικόν Γράμμα. Ἐπεὶ δὲ τὴν ἀποστολὴν τῶν ἐγγράφων

τούτων συνοδεύσασα ἡ Αὐτοῦ Παναγιότης καί μετὰ σεβασμίου πρὸς ἡμᾶς καί τήν περί ἡμᾶς Ἱεράν Σύνοδον Γράμματος, ὡς διείληπται, διεδήλωσεν ἢν ὑφίσταται πνευματικὴν ἀνησυχίαν, διαπορούσα ἅμα πῶς ἄρα διέλαθε τότε τήν προσοχὴν αὐτῆς ἀκυρῶσαι τὸν διαληφθέντα Ἐκκλησιαστικὸν Τόμον καί διὰ τινος ἐγγράφου ἐκκλησιαστικῆς πράξεως, ὀριστικῶς ἀπολουούσης τῶν ἐν αὐτῇ περιεχομένων ἐπιτιμιῶν τοὺς μὲν τοῦ ἱερατικοῦ καταλόγου, τῆς καθαιρέσεως, τοὺς δὲ τοῦ τῶν λαϊκῶν, τοῦ ἀφορισμοῦ καί τοῦ αἰωνίου ἀναθέματος. τοῦτο δὲ ὡς ἀναγκαῖον κατιδοῦσα, ὅτε οὐ πρό πολλοῦ ἐν τῇ τῶν διαφόρων αὐτῆς ἐγγράφων παρατηρήσει, ἐντυχοῦσα τῷ διαληφθέντι Συνοδικῷ Τόμῳ, καί τὰ ἐν αὐτῷ προσεκτικῶς διελθοῦσα, ἐν ἀνησυχία κατέστη, πληττομένη τὴν συνείδησιν, μὴ τυχόν ὑπὸ τὴν ἐνοχίαν τῶν ἐπιτιμιῶν εὐρεθῶσι σύμπαντες οἱ τὰ τῆς ὑποθέσεως ἐκείνης συνδιαπραξάμενοι, ὡς μὴ γενομένης συγχρόνως τῇ ἀπρακτῆσει καί καταργήσει αὐτῆς μηδ' ἐπακολουθησάσης καθά εἴρηται πράξεώς τινος ἐκκλησιαστικῆς, ἐλευθερούσης αὐτοὺς, ἀπὸ τῆς ἐνοχῆς, καί ἀπολουούσης τοῦ δεσμοῦ, ταῦτα φάμεν γράψασα τῇ ἐκκλησίᾳ ἢ αὐτοῦ σεβασμία Παναγιότης, καί τὴν ἐπ' αὐτοῖς σκέψιν καί κρίσιν αὐτῇ ὑποβάλλουσα, ἀξίωσεν ἀδελφικῶς γενέσθαι τὴν ἀπαιτουμένην καί κατάλληλον Συνοδικὴν Πράξιν τὰ, τε ἄλλα καί πρὸς ἀνάπαυσιν τῆς Πατριαρχικῆς αὐτῆς συνειδήσεως. τούτου χάριν τὴν ἀδελφικὴν ἀξίωσιν τῆς Αὐτοῦ Παναγιότητος προθύμως πάνυ ἀποδεξάμενοι κοινῇ καί Συνοδικῇ διαγνώσει, ὡς εὐλογον καί δικαίαν, καί πρὸς ὅσιον καί ἱερόν ἀφορῶσαν σκοπόν, καί τὸ ἀκραιφνές τῆς εὐσεβόφρονος γνώμης αὐτῆς ἀγασάμενοι μετὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν δικαίων ἐπαίνων, γράφομεν τῇ χάριτι, καί δυνάμει τοῦ Παναγίου καί Ζωοποιοῦ Πνεύματος, καί ἀποφαινόμεθα Συνοδικῶς μετὰ τῶν περί ἡμᾶς Ἱερωτάτων Ἀρχιερέων καί ὑπερτίμων, τῶν ἐν ἀγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καί συλλειτουργῶν, ἵνα τοῦ διαληφθέντος Πατριαρχικοῦ καί Συνοδικοῦ Τόμου, καθά ἐξ ἐκείνου τοῦ καιροῦ ἀπρακτῆσαντος καί καταργηθέντος, οὕτω καί τοῦ λοιποῦ διὰ παντός ἀκύρου γνωριζομένου καί ἀνισχύρου, πάντες οἱ ὅπως ποτε ὑπεύθυνοι λογιζόμενοι τοῖς ἐν αὐτῷ περιεχομένοις ἐπιτιμίαις ἔκ τε τοῦ Ἱεροῦ Καταλόγου, καί λαϊκοὶ οἰασοδήποτε τάξεως, ὑπάρχωσι συγκεχωρημένοι, καί εὐλογημένοι παρὰ Θεοῦ Κυρίου Παντοκράτορος, λελυμένοι τε παντός δεσμοῦ καί ἐκκλησιαστικοῦ ἐπιτιμίου, καί τῶν προγραφεισῶν ἐκείνων συνοδικῶν ἀρῶν ἀνώτεροι, ἐλεύθεροί τε καί πάντῃ ἀνεύθυνοι, καί διόλου ἀκαταιτίαι, καί τῆς πνευματικῆς ἐνοχῆς, οἱ μὲν ἱερωμένοι τῆς καθαιρέσεως, οἱ δὲ λαϊκοὶ τοῦ ἀφορισμοῦ καί τοῦ αἰωνίου ἀναθέματος ὑπέρτεροι, καί ἀπηλλαγμένοι, καί ὅλως ἀμέτοχοι. Ὅθεν καί ἡ παροῦσα Πατριαρχικὴ ἡμῶν καί Συνοδικὴ Πράξις κατέστρωται ἐν τῷδε τῷ Ἱερῷ Κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῆς Ἐκκλησίας εἰς διηνεκὴ ἔνδειξιν ἐν ἔτει Σωτηρίῳ αὐξβ' κατὰ Μῆνα Ἰούνιον ἐπινεμήσεως ε' ¹⁵.

ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἀποφαίνεται.
Ἔπονται οἱ Συνοδικές ὑπογραφές ⁵³.

Πόσο πικρά, ὅμως ἄραγε, θά μετάνιωνε ὁ Γρηγόριος ὅταν δέκα χρόνια ἀργότερα, μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν δεύτερη πατριαρχία του, θά

⁵³ Κ.Π.Α., ΚΘ', 135-136.

βρισκόταν «εἰς ἄκραν χρηματικὴν ἀμηχανίαν» καὶ θὰ ἀναγκαζόταν νὰ δανειστεῖ γιὰ νὰ ζήσει ; Καὶ μάλιστα τὴν στιγμή πού τό Ἐθνικὸ Ταμεῖο τοῦ ὄφειλε πολλά, ὅπως θὰ δοῦμε στό οἰκείο κεφάλαιο, ἀλλὰ «ἀποροῦσε » καὶ ἀντὶ γιὰ ἐπιχορήγηση τοῦ συνιστοῦσε ὑπομονή ! Εὐτυχῶς πού ὁ ἔθνικός εὐεργέτης Χρηστάκης Ζωγράφος δέν ἀρνιόταν δανεικὰ στόν γηραῖό πατριάρχη⁵⁴.

Τὴν ἐπαρχία Σερρών ὁ Γρηγόριος διοίκησε ὅσο ἦταν πατριάρχης μέσω ἐπιτρόπων. Ὁ πρῶτος ἐπίτροπος ἦταν ὁ μητροπολίτης Κασσανδρείας Ἰάκωβος Παγκώστας (1832 -1846). Ὁ πάτριος στὴν καταγωγή ἀρχιερέας εἶχε βοηθήσει νὰ ἐπανεγκατασταθοῦν μὲ ἀσφάλεια στόν τόπο τους ὅσοι Ἕλληνες ἀπὸ τὴν ἐπαρχία του εἶχαν καταστῆ φυγάδες ἐπὶ Ἐπαναστάσεως (1821) καὶ μάλιστα λέγεται ὅτι οἱ ὀθωμανοὶ τοῦ εἶχαν δώσει τό παρωνύμιο Καρά γιλάν =μαῦρο φίδι, γιὰ τὴν ἐπιρροή πού ἀσκοῦσε ἐπάνω τους. Ὁ Ἰάκωβος ἐπιτρόπευσε στίς Σέρρες μέχρι τό 1836, ἐνῶ δέκα χρόνια ἀργότερα μετατέθηκε σέ αὐτὴν τὴν ἐπαρχία ὡς κανονικός τῆς μητροπολίτης (1846-1860). Ἀκολούθως ἐκλέχθηκε μητροπολίτης Κυζίκου (1860 - 1861) καὶ κατόπιν πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (1861-1865). Ἀπεβίωσε στὴν πατρίδα του τό 1865. Ὁ Γρηγόριος, προφανῶς ἐκτιμῶντας τό ἔργο του, τὸν τίμησε προσωπικῶς, ἀλλὰ καὶ δι'αὐτοῦ ὅλους τοὺς μετέπειτα μητροπολίτες Κασσανδρείας μὲ τὸν τίτλο τοῦ «ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου Κόλλου Θερμαϊκοῦ»⁵⁵.

Τό 1836 ὀρίστηκε νέος ἐπίτροπος, ἀντὶ τοῦ Ἰακώβου, ὁ Νεόφυτος Δράμας ὁ ὁποῖος ἐργάστηκε μέχρι τὸν Αὐγούστο τοῦ 1838, ὅποτε ὁ Γρηγόριος παραιτήθηκε τῶν ποιμαντορικῶν του δικαιωμάτων στίς Σέρρες. Στὴν θέση τοῦ κανονικοῦ ἀρχιερέως Σερρών προώθησε τὸν πρωτοσύγκελλό του στό Πατριαρχεῖο, τὸν Ἀθανάσιο, ὁ ὁποῖος ποίμανε τὴν ἐπαρχία μέχρι τό 1846⁵⁶. Ὁ Γρηγόριος, τό ἴδιο ἔτος 1836, ἔστειλε στίς Σέρρες καὶ τὸν πρό ὀλίγου προσληφθέντα στὴν ὑπηρεσία του διάκονο Σωφρόνιο⁵⁷.

Ὁ Νεόφυτος Δράμας συνδέεται μὲ τὴν περιπέτεια τοῦ θεωρουμένου ὡς ἀπωλεσθέντος Ἀρχαίου Κώδικος τῆς Μητροπόλεως Σερρών. Ὁ πολῦτιμος

⁵⁴ Κ.Π.Α., ΜΕ', 228. 3447, ΜΣΤ', 120.1711, ΜΣΤ' 376-377. 5891., ΜΖ', 53-54.1052.κ.λ.π.

⁵⁵ ΠΕΝΝΑΣ, *Σέρραι*, 472. ΚΑΦΤΑΝΤΖΗΣ, 411. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 228-229. ΚΡΙΚΡΗΣ, 22-23. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἰάκωβος*, ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Κασσανδρείας*. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ἐπισκοπική*, 100. Κ.Π.Α., ΙΗ', σσ. 83-84. ΣΤΟΓΙΟΓΛΟΥ.

Σημειῶνω ὅτι οἱ περισσότεροι συγγραφεῖς γράφουν ὅτι ὁ Ἰάκωβος ἐπιτρόπευσε μεταξύ 1834-1836. Τό 1834, ὅμως, μητροπολίτης ἦταν, ἀκόμη, ὁ Γρηγόριος.

Ὁ ΚΡΙΚΡΗΣ, 22, ἀναφέρει ὅτι τό 1832 ὁ Ἰάκωβος πῆγε στὴν Κωνσταντινούπολη ὅπου, χάρις στὴν προστασία καὶ εὐνοία τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίου Α', διορίστηκε ἐφημέριος καὶ διδάσκαλος στό Φανάρι. Μητροπολίτης Κασσανδρείας τοποθετήθηκε μετά 10ετία, ἐπὶ Γερμανοῦ Δ'. Τό ἴδιο ἔγραψε προηγουμένως καὶ ὁ ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἰάκωβος*.

⁵⁶ Γιὰ Νεόφυτο ἴδια μὲ προηγουμένη καὶ ἐπιπλέον ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Δράμας καὶ ΣΤΟΓΙΟΓΛΟΥ*.

Γιὰ Ἀθανάσιο : Ὑπόμνημα Σερρών Ἀθανασίου ἀπὸ Μ. Πρωτοσύγκελλων : Κ.Π.Α., ΙΔ', 320 καὶ Κ.Π.Α., ΙΘ', 13. Ὁ Ἀθανάσιος τό 1846 ἔγινε μητροπολίτης Τορνόβου μέχρι τὸν θάνατό του 1848: ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, 9(1932) 281.

⁵⁷ Ὁ Σωφρόνιος Σωτηράκης εἰσηλθε τό 1836 στὴν ὑπηρεσία τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ὡς διάκονος καὶ στάλθηκε ὑπ'αὐτοῦ στίς Σέρρες. Τό 1839 προσελήφθη ἀπὸ τὸν τότε Δέρκων Γερμανό καὶ ἔφτασε μέχρι τὴν θέση τοῦ πρωτοσυγκελλοῦ τῆς μητροπόλεως. Ὄταν ὁ Γερμανός ἔγινε πατριάρχης ἐξέλεξε τὸν Σωφρόνιο μητροπολίτη Φιλαδελφείας (Μάρτιος 1845-Ἰανουάριος 1849). Ἀπὸ ἐκεῖ μετατέθηκε στὴ μητρόπολη Ἄρτας (Ἰανουάριος 1849-17 Ἰανουαρίου 1864) καὶ τέλος στὴν μητρόπολη Ἀμασειας (17 Ἰανουαρίου 1864 -Ἰούνιος 1887). Ἀπεβίωσε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν Ἰούνιο τοῦ 1887. Ὑπῆρξε ὁ πρῶτος πρόεδρος τοῦ Ἐθνικοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου (1862-1863). Σχετικά : ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεία*, 185-186, ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ἐπισκοπική*, 223 καὶ 353.

χαρτῶς Κώδικας ὑπ' ἀριθμόν 1 εἶχε 198 φύλλα (396 ἐδάφια -σελίδες) σέ σχῆμα μέγα καί περιεῖχε πράξεις τῶν ἐτῶν 1603 -1837. Ὁ Νεόφυτος, ὅπως ἀναφέρει σέ ἰδιόχειρο σημειώματά του περί τοῦ Κώδικος, τόν διέσωσε ἀπό τήν καταστροφή. Τόν Ἰούνιο τοῦ 1913 κατά τόν ἐμπρησμό τῆς πόλεως τῶν Σερρῶν ἀπό τούς ὑποχωροῦντας Βουλγάρους, θεωρήθηκε πῶς ὁ κώδικας κάηκε κι αὐτός. Λίγα χρόνια ἀργότερα, τό 1918, ἐκδόθηκαν γιά πρώτη φορά στήν Βουλγαρία ἀποσπάσματα τοῦ Κώδικος μέ ἀρκετά βουλγαρικά ὀνόματα καί ἔγγραφα πού, συμπτωματικῶς, ἔτειναν πρός τόν γενικό σκοπό νά καταδείξουν τήν «βουλγαρικότητα» τῶν Σερρῶν. Ἐπομένως, εὐλόγως μπορεῖ κανεῖς νά ὀδηγηθεῖ στό συμπέρασμα ὅτι εἶναι δυνατόν ὁ κώδικας νά μήν κάηκε ἀλλά νά συναποκομιίστηκε ὅπως καί τά 430 περίφημα χειρόγραφα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης Παγγαίου καί τά χειρόγραφα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου Σερρῶν, στήν Βουλγαρία. Ἐπίσης, εἶναι πιθανή ἡ ἀπόσπαση τμημάτων τοῦ κώδικος πού «βόλευαν» τήν βουλγαρική προπαγάνδα ἢ καί ἡ χάλκευση αὐτῶν. Ἐνα παράδειγμα σχετικό μέ τό θέμα μας, εἶναι ἔγγραφο μέ ἡμερομηνία 15 Μαρτίου 1833 στό ὁποῖο ὁ μητροπολίτης Γρηγόριος ἐπικυρώνει συμφωνία τοῦ ἐσναφίου τῶν βασιματζήδων, ἡ ὁποῖα εἶχε γίνει ἐπί τοῦ προκατόχου του Ἀνθίμου. Στήν συμφωνία φαίνεται νά ὑπογράφουν βούλγαροι -μέλη τῆς συντεχνίας μεταξύ τῶν ὁποίων τρίτος στήν σειρά τῶν πρωτομαστόρων ὁ Χατζῆ Ματάκη Χατζῆ Ἐμμανουήλ (ὁ πρῶτος καί ὁ δεύτερος ὑπέγραψαν διά χειρός Χατζῆ Ματάκη, ὄντας, προφανῶς, ἀγράμματοι), ὁ γνωστός μας ὡς ἐπιστάτης τῆς ἀνεγέρσεως τῆς (ἐλληνικῆς, ὅμως) ἀλληλοδιδασκτικῆς σχολῆς Σερρῶν. Στό ἀναφερόμενο ἔγγραφο εὐκόλα μπορεῖ κανεῖς νά ἐπισημάνει τήν προβληματική ἡμερομηνία, ἀφοῦ ὁ Γρηγόριος ἐκλέχθηκε μητροπολίτης Σερρῶν τόν Ἰούνιο τοῦ 1833 καί ἔφθασε ἐκεῖ, ὅπως εἶδαμε, τόν Αὐγούστο τοῦ 1833, ἄρα δέν θά μπορούσε νά ἔχει ὑπογράψει ἔγγραφο τοῦ προηγηθέντος Μαρτίου ⁵⁸.

⁵⁸ GEORGIEV. ΑΓΓΕΛΟΥ-ΒΛΑΧΟΥ, 9. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Π., *Σέρραι*, 36 -39.

Ὁ ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗΣ ΦΑΙΔΩΝ, 119-123, γράφει ὅτι τά χειρόγραφα τῶν ἱερῶν μονῶν Τιμίου Προδρόμου καί Εἰκοσιφοινίσσης πού ἀφαιρέθηκαν ἀπό τά βουλγαρικά στρατεύματα κατοχῆς, τό 1917, ἐφανίστηκαν στήν Σόφια τῆς Βουλγαρίας τό 1988, ὡς ἀνήκοντα στήν συλλογή τοῦ ἰδρύματος Ivan Dujčev. Ἡ ΟΥΤΣΙΟΥ ΣΤΕΛΛΑ, 199-207, ἀνεβάζει τόν ἀριθμό τῶν ἀφαιρεθέντων χειρογράφων σέ 261 (ἢ κατ' ἄλλη ἐκτίμηση σέ 313) γιά τήν μονή Τιμίου Προδρόμου καί σέ 430 γιά τήν Εἰκοσιφοίνισσα. Ἀπό τό σύνολο τῶν, τουλάχιστον, 691 χειρογράφων, ἐπιστράφηκαν μέ βάση τήν Συνθήκη τοῦ Νεϊγύ (1919) τά 259, ἐνώ τό ἴδρυμα Ivan Dujčev ἐμφανίζεται νά κατέχει ἄλλα 418 τά ὁποῖα δηλώνει ὡς δωρεά τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Βουλγαρίας.

ε. Οί συσχετισμοί δυνάμεων στό έσωτερικό τής όρθόδοξης έθνοθρησκευτικής κοινότητας

Στό πέραςμα τών αιώνων τό όθωμανικό κράτος άναγνώρισε, κατά διαφόρους τρόπους, πέντε άντιπροσωπευτικά συλλογικά όργανα μέ τά όποια επέλεξε νά συνδιαλέγεται για τίς ύποθέσεις πού άφοροϋσαν στους ύπηκόους του χριστιανούς ρεαγιάδες ή ραγιάδες (teaya). Βεβαίως, τό ισλαμικό δίκαιο δέν άναγνωρίζει νομικά πρόσωπα, αλλά μόνον φυσικά ή έστω ένώσεις φυσικών προσώπων δίχως, όμως, αύτή ή ένωση νά έχει, έπισήμως, νομική ύπόσταση. Άκόμη και στίς ένώσεις οίασδήποτε μορφής ύπόλογοι και ύπεύθυνοι έναντι τής έξουσίας είναι ό καθένας χωριστά και όλοι μαζί οί συμβαλλόμενοι και, μάλιστα, βάζοντας ως προσωπική έγγύηση τά ίδια τους τά κεφάλια κυριολεκτικώς (kendülerinin kefaletleri, άρχή kefalet)⁵⁹. Η παραθεώρηση αύτης τής άρχής όδήγησε άπό τά μέσα του 19ου αιώνος, μέ τίς μεταρρυθμίσεις (Tanzimat), στην de facto άναγνώριση θεσμικής ύποστάσεως στά συλλογικά όργανα, χωρίς όμως ποτέ νά καταλήξει και στην de jure άναγνώριση. Τό πρόβλημα συνεχίζει νά ταλανίζει άκόμη και σήμερα τό Πατριαρχείο και τήν όμογένεια στην Τουρκική Δημοκρατία. Γι' αύτό και έλπίζεται ότι όπως στόν 19ο αιώνα ή, χάρις στην άσφυκτική πίεση τών ευρωπαϊκών Μεγάλων Δυνάμεων, ενεργοποίηση τών έστω και έπιλεκτικών μεταρρυθμίσεων όδήγησε στην άναγκαστική άναγνώριση εκ μέρους του όθωμανικού κράτους τής ύπάρξεως του Πατριαρχείου, έτσι και στόν 21ο αιώνα ή εισδοχή τής σημερινής Τουρκικής Δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση νά όδηγήσει στην άνευ ύποσημειώσεων και έπιφυλάξεων άναγνώριση τής νομικής ύποστάσεως και του διεθνούς - οίκουμηνικού ρόλου του περιλειπομένου Οίκουμηνικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Έννοείται ότι άνεξαρτήτως τών προθέσεων, άντιλήψεων και ενεργειών κράτους, πολιτικής και θρησκευτικής ήγεσίας και λοιπών μουσουλμάνων ύπηκόων του όθωμανικού κράτους, οί μή μουσουλμάνοι ύπήκοοι (gayri müslimler) πάντοτε άντιλαμβάνονταν και δροϋσαν μέ τά δεδομένα τών Ίερών Κανόνων και θρησκευτικών παραδόσεων πού προϋπέθεταν τήν νομική άναγνώριση τών θεσμών του Πατριαρχείου και Έκκλησίας (Όρθόδοξοι, Άρμένιοι, καθολικοί χριστιανοί) ή Άρχιεραβεινείας και Συναγωγής (Έβραίοι).

Έτσι, σέ έπίσημα όθωμανικά κείμενα ως άντιπρόσωποι τών όρθοδόξων άναφέρονται, κατά περίπτωση, ό Πατριάρχης ως πρόσωπο και ως προτύπωση όλων, γενικώς, τών όρθοδόξων ρεαγιάδων (μέχρι τόν 17ο αιώνα ως patrik-i keferesi = πατριάρχης τών άπίστων, μετά ως patrik-i rum =πατριάρχης τών ρωμαίων - ρωμιών), ή Ίερά Σύνοδος (cemaati mitrepolidan=όμάδα, σύναξη μητροπολιτών) ως άπλή συνάθροιση άτομων - μητροπολιτών, βοηθών στό έργο του Πατριάρχη και βασικών εκλεκτόρων αυτού, τό Κοινόν τής Μεγάλης Έκκλησίας (έμμέσως υπό τόν όρο keşihane = οίκος καλογήρων) πού άποτελοϋσε τήν οικονομική έπιτροπή του Πατριαρχείου⁶⁰, οί Συντεχνίες ή Έσνάφια ή Ρουφέτια (esnaf ή urfet, άντιπροσωπευόμενες άπό τους πρωτομαγιστορές τους : erbabi hifet = είδήμονες τών ρουφετιών ή ustabaşı =

⁵⁹ ΚΟΝΟΡΤΑΣ, *Θεωρήσεις*, 129-130, 376. Οί όροι άποδίδονται στα βεράτια ως : cümlesinin rayi ve marifeti= σύμφωνη γνώμη και ενεργεια όλων και kendülerinin kefaletleri=προσωπική έγγύηση τών ιδίων τών κεφαλών τους. ΣΑΡΡΗΣ Ν., *Όσμάνική*, 1, 274. ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Φωτίειος*, 1, 5, 27-30.

⁶⁰ ΚΟΝΟΡΤΑΣ, *Θεωρήσεις*, 350-354.

πρωτομάστορας), οί Κοινότητες ως φοροεισπρακτικές κυρίως μονάδες διακρινόμενες κατά μαχαλάδες (mahalle = συνοικία) ή ένορίες, άφοϋ μιά συνοικία δημιουργοϋνταν και λειτουργοϋσε γύρω άπό μιά ένοριακή έκκλησία.

Πέραν τών συλλογικών οργάνων, οί όθωμανοί πάντοτε άναγνώριζαν, ήθελαν, χρησιμοποιοϋσαν και επέβαλλαν ως συμμετόχους και ένδιαμέσους σε έσωτερικές κοινοτικές διεργασίες και όρισμένα μεμονωμένα πρόσωπα χαρακτηριζόμενα με όρους, όπως milletlerinin rüesa = προεξάρχοντες τής έθνοθηρησκευτικής κοινότητας, söz sahipleri = έχοντες λόγο, λογάδες, müteayy-inleri ve reayanin müsin ve ihtiyarları = γενικώς πρόκριτοι και γέροντες τών ρεαγιάδων⁶¹. Έδω θα πρέπει να έννοηθοϋν οί Φαναριώτες (όρος πού δέν χρησιμοποιήσαν οί όθωμανοί), οί πλούσιοι έμποροι, οί μορφωμένοι συνήθως τότε διδάσκαλοι και ιατροί, και ίσως οί προϊστάμενοι - επίτροποι κεντρικών ένοριών τής Πόλεως.

Στήν περίοδο πού ένδιαφέρει τά πολιτικά πράγματα και οί συσχετισμοί δυνάμεων μέσα στην όρθόδοξη κοινότητα όρίστηκαν άπό δύο, κυρίως, γεγονότα : τήν έλληνική επανάσταση τοϋ 1821 και τόν ρωσσοοθωμανικό πόλεμο τοϋ 1828-1829. Η Συνθήκη τής Άδριανουπόλεως (2/14 Σεπτεμβρίου 1829) έκλεινε τά δύο αυτά ζητήματα και ρύθμιζε τά πράγματα στην Βαλκανική Χερσόνησο. Για τήν Βλαχία και Μολδαβία ή επικυριαρχία τοϋ σουλτάνου γινόταν πλέον όνομαστική και δρομολογοϋνταν ή δημιουργία τοϋ προδρομου τοϋ Ρουμανικοϋ κράτους μορφώματος τών Ηνωμένων Ηγεμονιών. Η Σερβία άποκοϋσε μιά περιορισμένη άυτονομία ή όποία επιβεβαιώθηκε στις 28 Αϋγούστου 1830. Για τήν Ελλάδα ή Πύλη συναινοϋσε στην συγκρότηση άνεξαρτήτου έλληνικοϋ κράτους πού επίσημα όριστικοποιήθηκε με τά Πρωτόκολλα τοϋ Λονδίνου 22 Ίανουαρίου / 3 Φεβρουαρίου 1830 ένω ή Συνθήκη τής Κωνσταντινουπόλεως στις 27 Ίουνίου / 9 Ίουλίου 1832 καθόρισε τά όρια τοϋ έλληνικοϋ βασιλείου. Πολύ σημαντική ήταν και ή δέσμευση τοϋ σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ να κηρύξει γενική άμνηστία όλων τών έμπλεκομένων στις παραπάνω περιπέτειες. Έτσι, τό 1830, έκδόθηκε σχετικό διάταγμα σύμφωνα με τό όποιο όλοι οί τέως έξόριστοι μοροϋσαν να επανέλθουν στις έστιες τους και όλοι οί κρατούμενοι όμηροι άπελευθερώνονταν. Χαρακτηριστικά, λέει ό Γεδεών, ότι μετά τό 1829 «κατ' όλίγον αίθρίασεν ό όρίζων τής Ανατολής» και «λίαν άνεθάρρησαν οί Έλληνες τής Τουρκίας χάρις εις τήν Ρωσία» και «μετά τήν συνθήκη τής Άδριανουπόλεως και ή τοϋ παλατίου πρός ήμās εύνοια έγένητο περισσότερον έμφανής». Όσο για τήν άνταρσία τοϋ Μωχάμετ Άλυ τής Αιγύπτου, τήν προέλαση τοϋ υιοϋ του Ίμπραήμ σχεδόν μέχρι τήν Σμύρνη και τήν πρώτη κρίση στό Άνατολικό Ζήτημα (1831-1833), αυτά δέν επηρέασαν υλικώς, τουλάχιστον, τούς Ρωμιούς⁶².

Τήν πρώτη δεκαετία, μετά τήν θύελλα τοϋ 1821, οί συνθήκες ήταν έξαιρετικά δύσκολες για όποιον γινόταν πατριάρχης. Οί συχνές άλλαξοπατριαρχείες (5 εκλογές μέσα σε 9 χρόνια) δέν επέτρεπαν να παραχθεϊ πραγματικό έργο παρ' όλο πού οί προκαθήμενοι δέν στεροϋνταν εμπειρίας, καλών προθέσεων και ισχύος. Κρίνονταν άυστηρά για έλλειψη ίκανοτήτων σε συνδυασμό με διαρπαγή χρημάτων τοϋ ταμείου, μιά συνηθισμένη κατηγορία προκειμένου να παυθεϊ κάποιος, αλλά πόσο μοροϋν να άναδειχθοϋν οί ίκανότητες κάποιου όταν άσκει διοίκηση για δύο μόλις χρόνια ; Όσο για τό

⁶¹ ΚΟΝΟΡΤΑΣ, *Θεωρήσεις*, 147. ΑΡΑΜΠΙΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Φωτίειος*, 1, 27.

⁶² ΓΕΔΕΩΝ, *Άποσημειώματα*, 269, 284.

οικονομικό ζήτημα είναι κοινός τόπος, ακόμη και στον καιρό μας, να έπωφελούνται χρηματικῶς περισσότερο οἱ γύρω ἀπὸ τὸν πρῶτο παρά ὁ ἴδιος ὁ πρῶτος. Ὅπως δὴποτε ὑπαρκτές ἦταν οἱ ἐλλείψεις τῶν προσώπων ἢ καὶ οἱ παραλείψεις τους, ἀκόμη καὶ τὰ ἀνθρώπινα πάθη. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ ἰσοζυγίζονται μὲ τὶς φοβερές πιέσεις ἀπὸ ἐξωτερικούς καὶ ἐσωτερικούς τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ρεαγιά δυνάστες καθὼς καὶ τὶς δυσμενεῖς συγκυρίες πού θὰ ὀδηγοῦσαν τὸν ὁποιοδήποτε σὲ ἀπελπισία.

Ἔτσι, ὁ πρῶτος πατριάρχης, ὁ Εὐγένιος (10 Ἀπριλίου 1821- 29 Ἰουλίου 1822), ὑπῆρξε πρωτοσύγκελλος τοῦ Πατριαρχείου ἐπὶ Κυρίλλου ΣΤ΄ (4 Μαρτίου 1813 - 13 Δεκεμβρίου 1818) καὶ ἀπὸ τὸν Ἰούνιο 1814 μητροπολίτης Πισιδείας καὶ συνοδικός ἐπὶ Γρηγορίου Ε΄. Ἐμπειρος δηλαδή, καὶ μαχητὴς ὅταν χρειάστηκε νὰ ὑπερασπιστεῖ τὸ πατριαρχεῖο σὲ εἰσβολή ὄχλου ζητῶντας νὰ κρεμάσουν αὐτὸν ἀντὶ νὰ καταστρέψουν τὸ κτίριο, καὶ αὐτὸ παρ' ὄλο πού 13 ἡμέρες μετὰ τὴν ἀποκατάστασή του ὡς πατριάρχου, ξυλοκοπήθηκε ἀπὸ ὄχλο καὶ ἐκτός τοῦ ὅτι ὑπῆρξε αὐτόπτης τοῦ ἀπαγχονισμοῦ τοῦ Γρηγορίου Ε΄, μιά εἰκόνα πού τὸν συνόδευε ὡς συνεχῆς ὑπόμνηση στὴν δεκαπεντάμηνη πατριαρχεία του. Κατακριτέο, ἀσφαλῶς, ἦταν τὸ σκάνδαλο ἠθῶν μὲ τὴν Ἐλένω Ἐμφιετζίδου.

Ὁ διάδοχός του ὁ ἀπὸ Χαλκηδόνος Ἄνθιμος Γ΄ (30 Ἰουλίου 1822 - 9 Ἰουλίου 1824) ὑπῆρξε στενός συνεργάτης τοῦ Γρηγορίου Ε΄ ἀπὸ τὴν Σμύρνη ἀκόμη. Διετέλεσε πρωτοσύγκελλός του καὶ τὸν διαδέχθηκε στὸν θρόνο τῆς Σμύρνης τὸν Μάιο τοῦ 1797 ὅταν ὁ Γρηγόριος ἐκλέχθηκε πατριάρχης. Ὑπηρετήσε στὴν θέση μέχρι τὶς 20 Ὀκτωβρίου 1821 ὁπότε μετατέθηκε στὴν μητρόπολη Χαλκηδόνος. Κατὰ τὴν ἐκλογή του ὡς πατριάρχου αὐτὸς ἦταν φυλακισμένος ὡς ὄμηρος ἀρχιερέας στὴν φυλακή τοῦ μουχζούραγα καὶ ἡ ἐκλογή του σήμανε καὶ τὴν ἀποφυλάκισή του. Ἦταν ἐξαιρετικὰ ἀγαπητὸς στὸν λαό, μάλιστα ἕνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς πιὸ ἀγαπητοὺς στὸν λαό πατριάρχες τοῦ 19ου αἰῶνος (οἱ ἄλλοι δύο ἦταν ὁ Γρηγόριος ΣΤ΄ καὶ ὁ Ἰωακείμ Γ΄). Δεῖγμα τῆς ἀγάπης αὐτῆς ἦταν ἡ συγκέντρωση μεγάλου πλήθους λαοῦ στὴν αὐλή τοῦ πατριαρχείου, ὅταν μαθεύτηκε ἡ πτώση του, τὸ ὁποῖο διαδήλωσε ἐπὶ 2 ἡμέρες θορυβωδῶς μὲ κραυγές «Τὸν Ἄνθιμο θέλουμε» (Antimozu isteriz), καὶ αὐτὸ σὲ ἐποχὴ ἄκρως ἐπικίνδυνη γιὰ παρόμοιες ἀντικαθεστωτικὲς ἐνέργειες. Ἡ παύση του μπορεῖ νὰ ἐννοηθεῖ περισσότερο ὡς ἀποδοκιμασία του ἀπὸ τὴν ἐξουσία, ἐπειδὴ προώθησε τὴν ὑπόθεση τῆς σερβικῆς ἀνεξαρτησίας στὸν ἐκκλησιαστικό τομέα χειραφετῶντας τὶς μητροπόλεις Βελιγραδίου καὶ Οὐζίτσης πού ἀπετέλεσαν τὸν πυρήνα τῆς αὐτόνομης, ἀρχικῶς, Σερβικῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Χρῦσανθος πού τὸν διαδέχθηκε (9 Σεπτεμβρίου 1824- 25 Σεπτεμβρίου 1826), ἦταν ὁ ἀρχηγός τῆς συνοδικῆς ἀντιπολιτεύσεως διαθέτοντας πολλὰ προσόντα καὶ ἔχοντας εὐδοκίμως ὑπηρετήσῃ προηγουμένως σὲ Βέρροια καὶ Σέρρες, ἐνῶ τὸ ὄνομά του ἦταν ὑποψήφιο στὴν πατριαρχικὴ ἐκλογή τοῦ 1822. Ἀδόξως, ὅμως, παύθηκε καὶ ἐξορίστηκε χάρις στὸν ὄψιμο ἔρωτά του πρὸς κάποια μοιραῖα Εὐφημία.

Ὁ Ἀγαθάγγελος (26 Σεπτεμβρίου 1826 - 5 Ἰουλίου 1830), πρῶτην μητροπολίτης Βελιγραδίου καὶ κατόπιν Χαλκηδόνος, θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρξε πολὺ ἱκανός ἀφοῦ διαχειρίστηκε ἐπιτυχῶς γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ ποιμνίου του τὶς σημαντικὲς κρίσεις πού ἀκολούθησαν τὴν Ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου (20 Ὀκτωβρίου 1827) καὶ τὸν Ρωσοοθωμανικὸ πόλεμο (1828-1829). Ἡ τυρρανικὴ πολιτεία τοῦ ἰδιαίτερου του συμβούλου Βασιλάκη Βούκα, καθὼς καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἀφαιμάξη καὶ ἡ ἀποστολὴ στὶς ἐπαρχίες τους ὄλων τῶν

ένδημούντων άρχιερέων άποτέλεσαν τήν επίσημη έκδοχή τής πτώσεώς του. Όμως ή άποπομπή τών άρχιερέων ήταν διατεταγμένη άνωθεν λόγω τής σιτοδείας πού έπληξε τήν Πόλη κατά τόν πόλεμο του 1828-1829, όποτε και διατάχθηκαν όλοι, γενικώς, οι παροικοϋντες ρεαγιάδες νά απέλθουν στίς πατρίδες τους. Στήν πραγματικότητα δέν ήταν παρά ή κατάλληλη χρονική στιγμή, μετά τήν Ρωσική νίκη και τήν συνθήκη τής Άδριανουπόλεως, νά δοκιμαστέι ή άποτελεσματικότητα τής ισχύος τής άνερχόμενης δυνάμεως τών λαϊκών, πού πλέον έπανεμφανίζονται ως πόλος έξουσίας μετά τόν άφανισμό τών Φαναριωτών στά 1821.

Η έκλογή του Κωνσταντίου Α΄ (6 Ίουλίου 1830 -17 Αύγουστου 1834) του φημισμένου για τήν σοφία του, ύπηρξε μιá σοφώς ύπολογισμένη έκλογή, άφοϋ όλοι σχεδόν, οι παράγοντες έμειναν ίκανοποιημένοι. Οι λαϊκοί γιατί επέτυχαν νά δείξουν και νά άποδείξουν τήν άνερχόμενη δύναμή τους, οι άρχιερείς έπειδή άπαλλάχθηκαν άπό τήν καταβολή χρημάτων για τήν νέα πατριαρχία, κατόπιν σχετικής άποφάσεως του σουλτάνου, οι νικητές Ρώσοι γιατί θά είχαν νά συνδιαλέγονται μέ έναν άποδεδειγμένα ρωσσόφιλο και ρωσσοσπουδαγμένο πατριάρχη, οι όθωμανοί γιατί άντιλήφθηκαν ότι τούς συνέφερε πολιτικώς νά άναθεωρήσουν τίς ως τώρα σχέσεις τους μέ τούς μεγάλους και έπικινδύνους γείτονές τους Ρώσους και νά έγκαιριάσουν μιá πολιτική φιλίας και συνεργασίας μαζί τους.

Ο έπόμενος πατριάρχης Κωνσταντίος Β΄ (18 Αύγουστου 1834 -26 Σεπτεμβρίου 1835), ό πρώην Τορνόβου, μόνο ως άπρόοπτη εμφάνιση στήν σκηνή μπορεϊ νά χαρακτηρισθεί. Η έκλογή του όφειλόταν άπό τήν μιá πλευρά - τής έξουσίας - στήν έντονη ρωσσοφοβία του τότε ύπουργού έξωτερικών Περετέβ πασσά ό όποιος κάθε κατηγορία για ρωσσοφιλία έκλάμβανε ως πραγματική και τήν θεωρούσε ως άπειλή για τά θεμέλια του κράτους. Άπό τήν άλλη πλευρά - τών ραδιουργόντων έν προκειμένω ρωμιών - στήν διάθεση άντεκδικήσεως και προσωπικής προβολής του προκρίτου Παναγιωτάκη Άγγελόπουλου τόν όποιον άπεδοκίμαζαν οι λοιποί ισχύοντες λαϊκοί χωρίς νά του άναγνωρίζουν τήν συμβολή, ούτε και νά του δίδουν τήν χρηματική ίκανοποίηση, όπως ισχυριζόταν, για προηγηθείσα (τό 1827) έξαρχική άποστολή στήν Βλαχία. Προφανώς, μιá τέτοια έκλογή πού παραθεωρούσε και περιφρονούσε όλους τούς λοιπούς παράγοντες τής κοινότητος δέν μπορούσε νά έχει διάρκεια. Ο έπιβεβλημένος συνασπισμός τους προς άντίδραση εύκολα μπόρεσε νά άνατρέψει μέσα σέ ένα έτος τήν κατάσταση και νά άναδείξει στον πατριαρχικό θρόνο τόν μητροπολίτη Σερρών Γρηγόριο πού πατριαρχευσε ως Γρηγόριος ΣΤ΄.

Κατά τήν ίδια περίοδο ή Ίερά Σύνοδος λειτουργούσε υπό τό καθεστώς του Γεροντισμοϋ, τό ιδιότυπο και μή σύμφωνο μέ τούς Ίερούς Κανόνες και έκκλησιαστικές παραδόσεις διοικητικό σύστημα τών νεοτέρων χρόνων, αλλά πιθανόν άναγκαϊο έφεύρημα προς έξοικονόμηση τών περιστάσεων. Ήδη άπό τό 1829 οι Γέροντες είχαν μεταλλαχθεί σέ ένα είδος τυρράνων έπιβαρύνοντες μέ υπέρμετρη φορολογία τούς έφορευομένους άπό αυτούς ύπολοίπους άρχιερείς και έπιπλέον συμπεριφερόμενοι περιφρονητικώς προς αυτούς χαρακτηρίζοντάς τους «μικρούς» σέ άντίθεση μέ τούς ίδιους πού αυτοαποκαλοϋνταν «μεγάλοι» άρχιερείς⁶³. Ο συνολικός άριθμός τών συνοδικών μητροπολιτών κυμαινόταν μεταξύ 4-10 μεταξύ τών όποιων

⁶³ ΓΕΛΕΩΝ, *Μνεΐα*, 169.

συγκαταλεγόταν άπαραιτήτως και 2- 3 Γέροντες οί όποιοι ούσιαστικώς κατεύθυναν τίς συνοδικές έργασίες χάρις στό άδιαμφισβήτητο κϋρος τους.

Έπί Άνθήμου Γ΄ ισχυρός συνοδικός ύπήρξε ό Δέρκων Ίερεμίας (9 Ίουνίου 1821-Ίούλιος 1824) πολύ ικανός, εύφυής, δραστήριος και άγωνιστής ύπέρ τών έκκλησιαστικών και έθνικων συμφερόντων, στενότατος συνεργάτης και επίδοξος διάδοχος του πατριάρχου. Όμως, ό κατοπινός πατριάρχης Χρυσάνθος θεωρώντάς τον ύπεύθυνο για τήν μή άνάρρησή του στον θρόνο τό 1822, όπως είδαμε, και γενικώς επικίνδυνο αντίπαλο, τον έξόρισε στά Ίεροσόλυμα όπου και άπεβίωσε. Έπίσης ό Ματθαίος Κυζίκου (Αύγουστος 1823-1831), λόγιος και σημαντικός ιεράρχης, εύρύτερα γνωστός άπό τήν «Άντίρρησή» του στις προσπάθειες του Τορνόβου Ίλαρίωνος και του τότε Σεργών Χρυσάνθου νά πείσουν τήν Σύνοδο νά έγκρίνει προτεσταντική μετάφραση τής Άγίας Γραφής και νά τήν τυπώσει μάλιστα στό Πατριαρχικό Τυπογραφείο. Ό μετέπειτα πατριάρχης Άγαθάγγελος προσπάθησε, παρά τήν θέληση τών Άγιοταφιτών, νά επιβάλει τον Ματθαίο, άνεπιτυχώς, ως νέο πατριάρχη Ίεροσολύμων, προκειμένου νά τον άπομακρύνει ως επίφοβο αντίπαλο. Ό Ματθαίος και ό Έφέσου Μακάριος ό επιλεγόμενος Φοΐβος ή Σκαλιέρης (Απρίλιος 1821- Δεκέμβριος 1830) ύπήρξαν σημαντικοί συνοδικοί τόσο επί Χρυσάνθου όσο και επί Άγαθαγγέλου. Έπί του τελευταίου και επί του Κωνσταντίου Α΄ στή συνέχεια διακρίθηκαν οί Δέρκων Νικηφόρος ό Άραβας (17 Νοεμβρίου 1824-Νοέμβριος 1835) και Ζαχαρίας Χαλκηδόνας (Σεπτέμβριος 1826-Μάιος 1834). Η ισχύς τους άποδεικνύεται και άπό τό γεγονός ότι ήσαν οί μόνοι που παρέμειναν στις θέσεις τους, όταν δύο φορές, μία επί Άγαθαγγέλου και μία επί Κωνσταντίου Α΄, όλοι οί ύπόλοιποι ένδημοϋντες άρχιερείς άποπέμφθηκαν στις έπαρχίες τους.

Βασική κοινωνικοοικονομική συσσωμάτωση άποτελοϋσαν στό όθωμανικό κράτος οί συντεχνίες ή έσνάφια ή ρουφέτια. Μάλιστα, τό 1773, φιρμάνι του σουλτάνου Μουσταφά Γ΄ (1757-1774) καθιστοϋσε ύποχρεωτική για τούς πάσης φύσεως έπαγγελματίες και τεχνίτες τήν σύμπυξη συντεχνιών. Σέ αυτές άναγνωρίστηκε και δικαστική άρμοδιότητα σε θέματα διαιτησίας : «... οί έσναφικοί όμιλοι οί άποκλειστικώς άσχολούμενοι περι τήν βιομηχανίαν, τά έπαγγέλματα και τάς τέχνας, μόνοι έσναφικώς έξετάζουν, κρίνουν και άποφασίζουν περι τών άναφνομένων μεταξύ τών μελών τους διαφορών και ύποθέσεων φύσεως έπαγγελματικής κατά τά παλαιά των θέσμια έπέχοντα τόπον νόμου και κατά τό πνεϋμα τούτων λϋουν όριστικώς αυτάς... »⁶⁴. Ό θεσμικός χαρακτήρας τών συλλογικών αυτών όργάνων φαίνεται εκτός άπό τήν άπαραίτητη διακριτή σφραγίδα τους και άπό τήν όργανωμένη συμμετοχή τους σε έπίσημες κρατικές τελετές με άφορμή κάποιο ιδιαίτερο γεγονός, όπως για παράδειγμα τό 1582 στις έορτές για τήν περιτομή του Μεχμέτ (κατόπιν σουλτάνου Μεχμέτ Γ΄, 1595-1603) υίου του σουλτάνου Μουράτ Γ΄ (1574-1595) στην Κωνσταντινούπολη ή τις έορτές για τις νίκες του σουλτάνου Μουράτ Δ΄ (1623-1640) στις Σέρρες τό 1637, όπου όλες οί συντεχνίες παρέλασαν σε μεγαλειώδη πομπή⁶⁵. Άκόμη, είχαν τό δικαίωμα νά ύποβάλλουν παράπονα και άναφορές προς τούς κρατοϋντες για θέματα συντεχνιακά ή και κοινοτικά, συνασπιζόμενες συνήθως πολλές μαζί.

⁶⁴ ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ-ΜΑΡΙΝΑΚΟΥ, 29. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ, 43.

⁶⁵ ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ-ΜΑΡΙΝΑΚΟΥ, 50, 114, ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ, 52. ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεία*, 182 : ή τουρκική κυβέρνηση άναγνώριζε τά συνάφια ως εκπροσώπους του έθνους τών ρωμαίων.

Οί συντεχνίες ἦταν κατά κανόνα χωριστές γιά κάθε ἐθνοθηρησκευτική κοινότητα, δίχως, ὅμως, νά εἶναι ἄγνωστες καί μικτές. Ὁ ἀριθμός τους, γιά τήν πρωτεύουσα, ποικίλλει ἀπό 70-150, μέ πιό ἀληθοφανή τόν ἀριθμό 80⁶⁶. Ὁ πραγματικός ἀριθμός εἶναι δύσκολο νά ἐξακριβωθεῖ γιὰτις μερικές συντεχνίες περιελάμβαναν πλῆθος ὑποσυντεχνιῶν ἀφοῦ π.χ. ἡ συντεχνία τῶν χρυσοχόων (κουγιουμτζήδες) περιλάμβανε 25 ὑποειδικότητες. Ἐπίσης ἐξ αἰτίας ἰδιαιτέρων οἰκονομικῶν καί κοινωνικῶν συνθηκῶν κάθε ἐποχῆς ἄλλες συντεχνίες προβάλλονταν περισσότερο καί ἄλλες παρήκμαζαν ἢ καί ἐξαφανίζονταν ὅπως π.χ. ἡ συντεχνία καπνοπωλῶν μετά τήν ἴδρυση τοῦ κρατικοῦ μονοπωλίου καπνοῦ. Τό κῦρος τους ἦταν διάφορο στίς διάφορες ἐποχές ἀνάλογα μέ τήν χρησιμότητα τοῦ εἴδους πού κατασκεύαζαν ἢ ἐμπορεύονταν, τόν ἀριθμό τῶν μελῶν, τήν ἐπαγγελματική ἐπιτυχία αὐτῶν κ.λ.π. Ἐπί αἰῶνες τήν κορυφαία θέση κατεῖχε ἡ συντεχνία τῶν γουναράδων, ἐνῶ οἱ συντεχνίες κατασκευαστῶν τῶν διαφόρων εἰδῶν ὑφασμάτων (ἀμπατζήδες, χεταῖτζήδες, φερμελετζήδες κ.λ.π.) γενικῶς κατεῖχαν σπουδαία θέση. Ἐπίσης οἱ καπνοπῶλες, ἐμφιετζήδες, κάπηλοι, σαράφηδες, κουρεῖς καθῶς καί ὅσοι ἀσχολοῦνταν μέ εἶδη τροφίμων.

Γιά ὅσους χριστιανούς δέν ἀκολουθοῦσαν τό κληρικό στάδιο ἢ δέν εἶχαν Φαναριώτικη καταγωγή, ἡ συμμετοχή τους στίς ὀργανώσεις αὐτές καί ἡ ἀνάδειξή τους μέσω αὐτῶν στόν κοινωνικό περίγυρο, ἀποτελοῦσε μιά καλή εὐκαιρία γιά κοινωνική προβολή ἢ συνιστοῦσε ἕνα ὑποκατάστατο πολιτικῆς σταδιοδρομίας. Οἱ «τιμιώτατοι γέροντες καί πρόκριτοι τῶν ἐσναφίων ἢ ρουφετίων» εἶχαν βαρύνουσα γνώμη καί ἐνεργό ἀνάμιξη στά κοινοτικά δρώμενα, κυρίως ὡς ἐπίτροποι στήν ἐνοριακή ἐκκλησία ἢ ἔφοροι στό τοπικό σχολεῖο. Μεμονωμένες συντεχνίες ἢ ὀμάδες αὐτῶν -ὅπου ἀνελλιπῶς προσέφευγε τό Πατριαρχεῖο- ἔθεταν ὑπό τήν προστασία τους ὑφισταμένους, καταχρεωμένους ἢ φτωχοῦς συνήθως, ναούς καί σχολεῖα, ἐνῶ σέ εὐτυχέστερες ἐποχές ἀνέγειραν καί ἴδρυναν νέα καί μάλιστα καί ἀνωτέρου ἐπιπέδου ἐκπαιδευτήρια ὅπως π.χ. ἡ Ἑλληνοεμπορική Σχολή Χάλκης (1831). Θά πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι οἱ προϊστάμενοι τῶν συντεχνιῶν, οἱ πρωτομάστορες, δέν λάμβαναν κάποια ἀντιμισθία γιά τό παρεχόμενο ἔργο, ἐκτός ἀπό κάποια μικρή ἀποζημίωση γιά ἐξοδα παραστάσεως. Τό ἀξίωμά τους ἦταν τιμητικό⁶⁷.

Τό σημαντικότερο, ἴσως, προνόμιο πού εἶχαν οἱ συντεχνίες ἦταν ἡ συμμετοχή τους στήν ἐκλογή πατριάρχου, τοῦ κορυφαίου θεσμοῦ τῆς κοινότητος. Ἡ πρώτη ρητῶς ἀναφερόμενη τέτοια συμβολή χρονολογεῖται στά 1785 κατά τήν ἐκλογή τοῦ ἀπό Σμύρνης πατριάρχου Προκοπίου (29 Ἰουνίου 1785-30 Ἀπριλίου 1789)⁶⁸. Στίς μετέπειτα ἐκλογές ἡ ἐπιρροή τους φέρεται ἀὐξομειούμενη μέ κορύφωση τῆς ἰσχύος των τήν ἐκλογή τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ', τό 1835. Μετά τό 1862 (Γενικοί Κανονισμοί) περιορίστηκαν σέ δευτερεύοντα ρόλο παραχωρώντας τό προβάδισμα στούς λαϊκοῦς ἀντιπροσώπους τῶν ἐνοριῶν τῆς πρωτευούσης.

Οἱ συντεχνίες, πέραν τῆς αὐτοτελοῦς δραστηριότητάς τους, ἀπέτελεσαν τήν δεξαμενή πρὸς ἀντλήση ἀνθρωπίνου δυναμικοῦ προκειμένου νά στελεχωθεῖ ἡ λεγομένη Ἐπιτροπή τοῦ Κοινοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, δηλαδή ἡ κληρικολαϊκή ἐπιτροπή διαχειρίσεως τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Πατριαρχείου. Ἡ πρώτη οἰκονομική ἐπιτροπή θεωρεῖται αὐτή πού συστάθηκε τό 1564 ἐπί πατριάρχου Ἰωάσαφ Β' (1555-1565) ἔχοντας ὡς μέλη της τόν τότε μέγα

⁶⁶ ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ-ΜΑΡΙΝΑΚΟΥ, 50.

⁶⁷ ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ-ΜΑΡΙΝΑΚΟΥ, 98.

⁶⁸ ΨΗΛΛΑΝΤΗΣ, 641.

οικονόμο και μερικούς λαϊκούς. Παρόμοιες επιτροπές είτε άμιγώς κληρικές είτε μικτές κληρικολαϊκές αναφέρονται και κατά τά έτη 1635, 1643, 1652, 1676, 1745⁶⁹. Μόνιμη παρουσία απέκτησε ή επιτροπή πού συστάθηκε τό Μάιο του 1775 επί πατριάρχου Σωφρονίου Β΄ του από Ίεροσολύμων (24 Δεκεμβρίου 1774-8 Οκτωβρίου 1780). Αυτή καταρτίστηκε από 4 άρχιερατικά μέλη και 16 ή 18 λαϊκά μέ σκοπό τήν τακτοποίηση, γενικώς, των πατριαρχικών πραγμάτων και ειδικώς των οικονομικών⁷⁰. Έχοντας, από συστάσεως, άρκετή άνεξαρτησία στις ένεργειές της, φρόντισε νά διασφαλιστεί καλύτερα προκαλώντας τήν έκδοση χάρτι χουμαγιούν και φερμανίου πού τήν προσδιόριζαν ως ιδιαίτερο όργανο έντός του Πατριαρχείου. Ένδιαφέρον είναι ότι μέ τά δύο έπίσημα κρατικά διατάγματα κατόρθωσε ή Έπιτροπή νά περιορίσει κατά κάποιον τρόπο τήν ισχύ της Ίερās Συνόδου, αφού όριζόταν νά μή συνεδριάζουν ως συνοδικοί στην Πόλη πάνω από 8 μητροπολίτες⁷¹.

Οί έπίτροποι του Κοινοϋ είχαν μεγάλη ύπόληψη στην χριστιανική κοινότητα και μάλιστα τό άξιωμα τους επέιχε θέση έπωνύμου, αφού στό βαπτιστικό τους όνομα προσέθεταν τήν προσωνυμία «του Κοινοϋ». Έτσι, προσαγορεύονταν π.χ. ό Δημητράκης του Κοινοϋ ή ό Γεωργάκης του Κοινοϋ, ένω τό πλήρες κανονικό τους όνομα ήταν Δημήτριος Ζαφειρόπουλος ή Γεώργιος Παμουκτής (ταμίες του Κοινοϋ τά έτη 1824-1826 ό πρώτος, 1826 ό δεύτερος)⁷². Η επιτροπή είχε δικό της γραμματέα (όπως π.χ. ό Ίωάννης Πασπαλλής τον όποιο αντικατέστησε τό 1830 ό Άλέκος Φωτιάδης πού είχε διατελέσει γραμματέας και πριν τό 1821)⁷³ και δικό της ταμία, ένω τό κύριο σύμβολο έξουσίας της ήταν ή λεγομένη «Κάσσα του Κοινοϋ», θεωρητικώς τό ταμείο του Πατριαρχείου, στην πραγματικότητα όμως μιά μικρή Τράπεζα, ή όποία δεχόταν καταθέσεις άκόμη και από μουσουλμάνους ή δάνειζε σε κάποιες περιπτώσεις και κρατικούς άξιωματούχους⁷⁴.

Παρ' όλη όμως τήν ύπαρξη των συλλογικών αυτών μορφών έκπροσωπήσεως της χριστιανικής κοινότητας, οι κρατούντες προτιμούσαν νά διευθετούν τις διάφορες ύποθέσεις πού άφορούσαν στους ρεαγιάδες και ιδιαίτερος αυτές του Πατριαρχείου -και μάλιστα τις πιο ευαίσθητες -μέσω μεμονωμένων λαϊκών προσώπων -διαμεσολαβητών. Τέτοια παραδείγματα έχουμε τον Βασιλάκη Βούκα επί Άγαθαγγέλου, τον Στέφανο Βογορίδη επί Κωνσταντίου Α΄, τον Παναγιώτη Άγγελόπουλο επί Κωνσταντίου Β΄, τους Νικόλαο Άριστάρχη και Στέφανο Βογορίδη επί Γρηγορίου ΣΤ΄. Άργότερα πρωταγωνιστικούς ρόλους διεδραμάτισαν και άλλοι ισχύοντες κατά καιρούς όμογενείς, όπως οι Ίωάννης Ψυχάρης, Γεώργιος Ζαρίφης, Χρηστάκης Ζωγράφος, Κωνσταντίνος Άδοσίδης, Στέφανος και Άλέξανδρος Καραθεοδωρή, Σπυρίδων Μαυρογένης κ.λ.π..

Η άτυπη αυτή ομάδα θεωρήθηκε ότι δημιούργησε τό σύστημα των Νεοφαναριωτών, ένα αντίτυπο της άπωλεσθείσης τό 1821 υπό τήν σπάθη ή τήν

⁶⁹ ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Φωτίειος*, 1, 22. ΣΑΡΡΗΣ Ν., *Όσμανική*, 2, 484.

⁷⁰ ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Φωτίειος*, 1, 20-21. Ο ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, 540 αναφέρει 16 και όχι 18 λαϊκούς. Ο ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ παραθέτει στην σελίδα 27 τό κείμενο όπου σημειώνονται 4 μητροπολίτες και 18 πρόκριτοι λαϊκοί (... metropolidandan dört nefer ve... müteayyinandan ve esnafdan kendülerden emin oldukları on sekiz nefer müsün ve ehliirz...)

⁷¹ ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, 547-548.

⁷² ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεία*, 193.

⁷³ Γ.Κ. -ΓΕΔΕΩΝ, 706.

⁷⁴ ΣΑΡΡΗΣ Ν., *Όσμανική*, 2, 483-485.

ἀγγόνη τοῦ δημίου Φαναριωτικῆς ἀριστοκρατίας. Ὅμως, μιά τέτοια ἀντιστοίχιση μόνον ὡς πρὸς τὸν κοινὸ διαμεσολαβητικὸ ρόλο τῶν προσώπων αὐτῶν μπορεῖ νὰ ἐκληφθεῖ πῶς ἰσχύει.

Τὸ σὺνήθες γιὰ τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἦταν νὰ κατέχουν κάποια θέση στὸν κρατικὸ μηχανισμό ὥστε νὰ μποροῦν νὰ συνδιαλέγονται ὡς κάποιου κύρους κυβερνητικοὶ ἀξιωματοῦχοι ἢ νὰ τοὺς ἀπονέμεται κάποια κρατικὴ θέση (καὶ τὸ ἀπορρέον ἀπὸ αὐτὴν εἰσόδημα) ἢ νὰ ἔχουν πολὺ στενὲς φιλικὲς σχέσεις πρὸς κάποιον ὑψηλὰ ἱστάμενο στὴν κυβέρνησις ἢ ἀκόμη καὶ τὸν ἴδιο τὸν σουλτάνο ἢ τὸν μεγάλο βεζύρη. Τὸ Πατριαρχεῖο, ἐπίσης, τοὺς τιμοῦσε, ὡς ἐξέχοντες ὁμογενεῖς, εἴτε ἀπονέμοντάς τους κάποιο ὄφικιο εἴτε δίνοντάς τους τὸ προβάδισμα σὲ διάφορες γενικὲς συνελεύσεις εἴτε προσκαλῶντας τους μὲ πατριαρχικὸ πιττάκιο ὡς μέλη κάποιας ἐπιτροπῆς ἔκτακτης ἢ μόνιμης. Ἡ διπλὴ αὐτὴ διαπίστευση τοὺς προσέδιδε τὸ πλεονέκτημα νὰ ἔχουν ἄμεση πρόσβασις καὶ στοὺς δύο μηχανισμούς, χωρὶς νὰ προκαλοῦνται ἰδιαίτερες ἀντιδράσεις ἢ ὑπόνοιες γιὰ ὁποιαδήποτε διπλωματικῆς μορφῆς δράσις ἀνέπτυσαν.

Μετὰ τὸ 1830 οἱ σημαντικώτεροι πρόκριτοι τῆς κοινότητος ἦταν τρεῖς : Στέφανος Βογορίδης, Νικόλαος Ἀριστάρχης, Παναγιώτης Ἀγγελόπουλος. Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ δύο πρῶτοι δημιούργησαν ὁ καθένας τὴν δική του προσωπικὴ ομάδα, ἐνῶ ὁ τελευταῖος παρέμεινε ἀνεξάρτητος καὶ μοναχικός.

Ὁ Παναγιώτης ἢ Παναγιωτάκης Ἀγγελόπουλος καταγόταν ἀπὸ τὴν Αἴνο τῆς Θράκης καὶ ἐπαγγελόταν, ὅπως καὶ ὁ πατέρας του, τὸν καπνοπώλη (τουτουντζῆς = tütüncü). Πρέπει νὰ ἦταν εὐκατάστατος οἰκονομικῶς καὶ κοινωνικῶς, ἀφοῦ τὸ ἐπάγγελμα τότε θεωροῦταν πολὺ ἐπικερδὲς καὶ τὰ καπνοπωλεῖα ἦταν ἀπὸ τὰ πλέον ἐκτιμώμενα ἐντευκτήρια ἀπὸ λογίους καὶ προκρίτους τῶν ἐνοριῶν τῆς Πόλεως. Πρὶν τὴν ἐπανάστασις τοῦ 1821 διετέλεσε κυβερνητικὸς ὑπάλληλος στὴν διπλωματικὴ ὑπηρεσία τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Οἱ ὑπηρεσίες του ἀπέσπασαν τὴν εὐνοία τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ Β΄, πρᾶγμα πού μεταφράστηκε στὴν δωρεὰ ἐνός μεγάρου γιὰ κατοικία στὰ Θεραπεία τοῦ Βοσπόρου. Κατὰ τὴν ἴδια περίοδο θὰ πρέπει νὰ τιμήθηκε καὶ μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἄρχοντος κομίσου, ἓνα ἀπὸ τὰ μικρότερα ἀξιώματα, τῆς Ἡγεμονίας Οὐγγροβλαχίας. Δὲν παρέλειψε νὰ ἀναμιχθεῖ ἐνεργῶς καὶ στὰ ζητήματα τῆς ὀρθοδόξου κοινότητος⁷⁵. Καὶ στὸν τομέα αὐτὸν διακρίθηκε ὥστε ὁ πατριάρχης Χρῦσανθος, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1825, νὰ τοῦ ἀπονείμει τὸ σημαντικὸ ὄφικιο τοῦ ἄρχοντος Μεγάλου Σκευοφύλακος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας⁷⁶. Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1827 ἡ Ἐκκλησία ἀνέθεσε στὸν Ἀγγελόπουλο καὶ στὸν μητροπολίτη Σισανίου Ἰωαννίκιο ἐξαρχικὴ ἀποστολὴ στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες, προκειμένου νὰ παραλάβουν τὰ ἀφιερωμένα μοναστήρια πού ἀνῆκαν στὸν Πανάγιο Τάφο, Ἅγιο Ὅρος, μονὴ Σινᾶ, πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ σὲ διάφορες - ρουμελικὲς - μονὲς δικαιοδοσίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχεῖου⁷⁷. Τὸ 1821 οἱ τοπικὲς ἀρχές

⁷⁵ Γ.Κ- ΓΕΔΕΩΝ, 710-713, ὑποσημείωσις 1, 715-716, 733-734, 738-741. ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 17, ΜΑΘΑΣ, Κατάλογος, 174. ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ-ΜΑΡΙΝΑΚΟΥ, 52.

⁷⁶ Κ.Π.Α., ΙΕ΄, σ.348 : Συνοδικὸν Εὐεργετήριον Γράμμα ἀπονέμον τῷ ἄρχοντι Κομίσου Παναγιωτάκη Ἀγγελοπούλῳ τὸ ὄφικιον τοῦ Μεγάλου Σκευοφύλακος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας μετὰ τῶν συνημμένων αὐτῷ ἐξαρχικῶν δικαιωμάτων, 1825 Αὐγούστῳ, ἰνδικτιῶνος Π΄.

⁷⁷ Κ.Π.Α., ΙΣΤ΄, 85 : Τῷ Οὐγγροβλαχίας Γρηγορίῳ (σημείωσις:μητροπολίτης Γρηγόριος ὁ Διδάσκαλος, 1823-1834) ὅτι ἐκδοθέντος νεωστί ὑψηλοῦ ὀρισμοῦ διατάσσοντος ἵνα τὰ αὐτόθι μοναστήρια τῶν ἁγίων Τόπων διοικῶνται ὡς καὶ πρότερον ὑπὸ τῶν ἁγιωτάτων θρόνων οἷς

είχαν εξώσει τούς ήγουμένους τών αφιερωμένων μονών ως συνενόχους τής έλληνικής έπαναστάσεως (άπαρχή Μοναστηριακού Ζητήματος). Μέχρι τόν Μάρτιο του 1828 είχαν άποδοθει όλα τά μοναστήρια στίς κυρίαρχες μονές, πλὴν όμως ή έξαρχία είχε υπερβεί ή παραβεί μερικές φορές τίς πατριαρχικές οδηγίες ιδίως, άπ' ότι φαίνεται, σέ περιπτώσεις ένοικιάσεως γαιών τών μετοχιών. Τόν Οκτώβριο του 1829, ό Άγγελόπουλος αυθαιρέτησε επικινδύνως γνωματεύοντας πώς ή Έκκλησία θά συμβιβαζόταν μέ τήν καταβολή από τήν ρουμανική πλευρά του ενός τρίτου τών εισοδημάτων τών μονών. Έτσι προκάλεσε τήν παύση και ανάκλησή του στήν πρωτεύουσα, τόν Φεβρουάριο του 1830⁷⁸. Η έπιστροφή του συνοδευόταν από τήν φήμη περί πολυδάπανης και τρυφηλοῦς ζωής -έξ αίτίας τής όποιας έμεινε χωλός- στήν Βλαχία και Μολδαβία, περί κατασπαταλήσεως πόρων τών εκεί μονών. Αυτός, αντίθετως, άπαιτούσε 40.000 γρόσια ως άντιμισθία για τήν άποστολή του. Ο τότε πατριάρχης Κωνσταντίας Α΄ διαφωνοῦσε μέ τίς άπαιτήσεις αυτές θεωρώντας ότι κι αν άκόμη είχε νά λάβει κάποιο ποσόν θά έπρεπε νά τό διεκδικήσει από τίς κυρίαρχες μονές. Η άρνηση ήταν πιθανόν ή κύρια αίτια πού ό Άγγελόπουλος στράφηκε κατά του πατριάρχου και χρησιμοποιώντας τίς πολύ στενές σχέσεις του μέ τόν ύπουργό έξωτερικών Περγεφ πασσά κατόρθωσε νά τόν εκθρονίσει και νά ένθρονίσει στήν θέση του τόν φίλο του μητροπολίτη πρώην Τορνόβου Κωνσταντίο ό όποιος πατριάρχευσε ως Κωνσταντίος Β΄ (18 Αυγούστου 1834-26 Σεπτεμβρίου 1835). Έτσι μπόρεσε νά εισπράξει άμέσως τό

υπάγονται, έρχονται αυτόσε έξαρχοι τής Μεγάλης Έκκλησίας, του Αγίου Τάφου, του Σινά και του Άθωνος όπως έπιστατήσωσιν εις τήν αποκατάστασιν ήγουμένων και έξελεγεξιν τών λογαριασμών κατά τήν έξαετιάν ταύτην (1821-1827), καθ' ήν ήν άπηγορευμένη ή κατ' ευθείαν διοικήσις αυτών. 29 Σεπτεμβρίου 1827. Κ.Π.Α., ΙΣΤ΄, 87 : Όμοία τῷ Ηγεμόνι Ούγγροβλαχίας Ίωάννη Γρηγορίῳ Γκίκα ἵνα βοηθήσῃ. 29 Σεπτεμβρίου 1827. Κ.Π.Α., ΙΣΤ΄, 93 : Ο Π. Άγγελόπουλος διορίζεται Έφορος τής Ίερᾶς Μονῆς Θεοτόκου Καμαριωτίσσης Χάλκης και του μετοχίου αυτῆς Μαρκουτζα. 25 Οκτωβρίου 1827.

⁷⁸ Κ.Π.Α., ΙΣΤ΄, 102 : Τῷ Ηγεμόνι Ούγγροβλαχίας Ίωάννη Γρηγορίῳ Γκίκα, ότι του περί τών Μοναστηρίων νέου Χατ-Χουμαγιούν όρίζοντος σαφῶς «ἵνα πάντα τά έν Βλαχία Μοναστήρια, τά υποκειμένα εις Μονάς κειμένας εις άλλα μέρη τής Έπικρατείας δοθῶσι τοῖς κυρίαρχαῖς των» άποροῦμεν πῶς ή Ύψηλότης του εκχωρεῖ μέν τά Άγιοταφικά, Άγιορετικά και Σιναίτικα, σιγαῶ δέ περί τών Ρουμελικῶν, Άλεξανδρινῶν και Άντιοχικῶν. Ός προς τούς έξάρχους τής Μεγάλης Έκκλησίας, παρεγνώρισαν τήν άποστολή των και νουθετηθήσονται. 21 Ίανουαρίου 1828.

Κ.Π.Α., ΙΣΤ΄, 103 : Τῷ Ούγγροβλαχίας Γρηγορίῳ όμοία (Σημείωση: έννοεῖται προς τόν μητροπολίτη Ούγγροβλαχίας).

Κ.Π.Α., ΙΣΤ΄, 104 : Τῷ Σισανίου Ίωαννικίῳ και τῷ Μεγάλῳ Σκευοφύλακι Παναγιωτάκη Άγγελοπούλῳ έξάρχοις έν Βλαχομολδαβίαν, ότι παρεξετράπησαν ως μη έπεμβαίνοντες εφεξῆς εις τά πράγματα τών άγιοταφικῶν, σιναίτικῶν και άγιορειτικῶν, αλλά μόνον έποπτεύοντες, λάβωσιν όπισῶ όσας τυχόν συμφωνίας μετ' αυτών έποίησαν, ως άκύρους, και προσπαθήσωσι λαβεῖν τά μετόχια τών Ρουμελικῶν, Άλεξανδρινῶν και Άντιοχειακῶν μονῶν.

Κ.Π.Α., ΙΣΤ΄, 122 : Τῷ Ηγεμόνι Ούγγροβλαχίας Ίωάννη Γρηγορίῳ Γκίκα θερμή ευχαριστήριος Έπιστολή επί τῆ άποδώσει πάντων τών έν Βλαχία μοναστηριῶν ταῖς τῆ Άνατολή κυρίαρχαῖς μοναῖς. 11 Μαρτίου 1828.

Κ.Π.Α., ΙΣΤ΄, 244 : Έξάρχῳ Βλαχοπογδανίας Π.Άγγελοπούλῳ ἵνα ήσυχάσῃ ότι κύριος τών μοναστηριῶν Μίσλας και Σαρανταρίου είναι ό Χρυσουπόλεως Λαυρέντιος κανονικός ήγούμενος τής Μονῆς Πατέρων στα Ίωάννινα.

Κ.Π.Α., ΙΣΤ΄, 286 : Τῷ Π. Άγγελοπούλῳ έξάρχῳ έν Βλαχία γράψαντι τῆ 21η Οκτωβρίου 1829 ότι οἱ Βλάχοι θέλουσι ἵνα εκ τών αυτόθι αφιερωμάτων δίδωνται τοῖς κυριαρχικοῖς Μοναστηρίοις τό έν τρίτον τών εισοδημάτων και γνωματεύσαντι ότι συναινέσει εις τοῦτο ή Έκκλησία-έπιτίμησις ότι κακῶς ένγνωμάτευσεν οὔτω παραβάς τήν έντολήν του και ἵνα έπιστρέψῃ. 28 Φεβρουαρίου 1830.

ποσόν πού ζητοῦσε καί γιά ἓνα περίπου χρόνο ἀναδεικνυόταν στόν κορυφαῖο παράγοντα τῆς κοινότητος. Ἐναντίον τοῦ διδύμου Κωνσταντίου Β΄ - Ἀγγελόπουλου συνασπίσθηκαν σύντομα ὅλοι οἱ ἀρχιερεῖς καί λαϊκοί ἄρχοντες καί μέ κατάλληλες ἐνέργειες κατάφεραν νά ἀποκαθλώσουν καί νά ἐξορίσουν καί τούς δύο, ἀνεβάζοντας στόν θρόνο τόν Γρηγόριο ΣΤ΄⁷⁹. Μετά δύο χρόνια, τό 1837, τό ἐκκλησιαστικό ὄφφίκιο ἀφαιρέθηκε ἀπό τόν Ἀγγελόπουλο, ἀλλά τοῦ ἐπαναδόθηκε τό 1845⁸⁰. Ὁ βίος του μέχρι τόν θάνατό του (πιθανόν τό 1870) ἦταν πτωχικός καί ἀποζοῦσε ἀπό συνεισφορές γνωσῶν καί φίλων του, ἐνῶ σημαντικότερος προστάτης του ἦταν ὁ θεραπειανός Νεόφυτος Πετρίδης μητροπολίτης Φαναριοφερσάλων (1854; -1867, κατόπιν Σερρών 1867-1875, τέλος Λαρίσης 1875-1896)⁸¹.

Ἡ ἰσχὺς τοῦ Ἀγγελόπουλου δέν εἶχε διάρκεια εἴτε λόγω τοῦ κακοῦ χαρακτήρος του εἴτε γιατί δέν μπόρεσε νά ἀποκτήσει πιστούς συμμάχους ἢ γενικῶς ἱκανά ἐρείσματα ἐντός τῆς κοινότητος, ἐνῶ δέν φαίνεται νά εἶχε οἰκογένεια δική του πού θά μπορούσε νά τοῦ προσπορίσει πολύτιμη ὑποστήριξη μέσω γάμων συμφέροντος, ὅπως συνέβαινε μέ τούς ἀντιπάλους του Ἀριστάρχη καί Βογορίδη⁸².

Ὁ Στέφανος Βογορίδης (Κότελ Βουλγαρίας 1773/5 - Κωνσταντινούπολη 1 Αὐγούστου 1859) εἶχε τό οἰκογενειακό ἐπώνυμο Σάρρος καί οἰκογενειακή καταγωγή ἀπό τό Τύρνοβο τῆς Βουλγαρίας. Ἦταν ἐγγονός ἢ μικρανεψιός τοῦ Στόϊκο Βλαντισλάβωβ (1739-1813/5) τοῦ ἀργότερα γνωστοῦ ὡς Σωφρονίου ἐπισκόπου Βράτσης. Σπούδασε στήν Ἑλληνική Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου μέ δάσκαλο τόν φημισμένο λόγιο Λάμπρο Φωτιάδη (Ἰωάννινα 1752-Βουκουρέστι 1805). Τό 1812 παντρεύτηκε τήν Ραλλοῦ Σκαναβῆ ἀπό τήν Χίο, κόρη τοῦ προσωπικοῦ τραπεζίτη τῆς βασιλομήτορος (βαλιντέ σουλτάνας). Μέ σύσταση τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Ἰωάννου Καρατζᾶ (1812-1818) ὑπηρέτησε ὡς διερμηνέας τοῦ ναυαρχείου ὑπό τόν Χουσρέφ πασσᾶ (Husrev pasha 1756-1853). Ὄταν ἐπέστρεψε ἀπό κάποια ἀποστολή στήν Αἴγυπτο, ὑπό δυσμενεῖς συνθήκες, προστατεύτηκε ἀπό τόν ἰσχύοντα στά πολιτικά πράγματα Ἰωάννη Ψυχάρη ἀπό τήν Χίο. Μέ τήν βοήθεια αὐτοῦ καί τήν μεσολάβηση τοῦ κεχαγιά Ἰμπραήμ ἐφέντη, τέθηκε στήν ὑπηρεσία τοῦ ἡγεμόνα Μολδαβίας Σκαρλάτου Καλλιμάχη (1806, 1807-1810, 1812-1819) ὡς τοποτηρητής αὐτοῦ καί ἑπαρχος Γαλαζίου. Κατόπιν διορίστηκε ἀπό τόν Σελίμ Μεχμέτ πασσᾶ τοποτηρητής Σιλιστρίας⁸³. Ἀπό τά χρόνια τῆς ὑπηρεσίας του στίς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες ἔφερε τόν τίτλο τοῦ ἀρχοντος χατιμάνου. Ὄταν ἐπανῆλθε στήν Πόλη τό 1820 ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ τόν ἐπέλεξε ὡς ἓναν «ἐκ τῆς ἀρχοντικῆς χορείας» γιά νά στελεχώσει τήν ἐπιτροπή γιά τήν διοργάνωση καί λειτουργία τοῦ

⁷⁹ Ἰδία μέ ὑποσημείωση 74.

⁸⁰ Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 103 : Καθαίρεσις Ἀλέκου Θεολόγου ἀπό ὄφφικίου Μεγάλου Σκευοφύλακος ὡς τριτογαμήσαντος καί δὴ ἐν προβεβηκυῖα ἡλικία. Δεκέμβριος 1845 καί Συνοδικόν Γράμμα ἀπονέμον τό ὄφφικιον τῷ ἀρχοντι Κομίσω Π. Ἀγγελοπούλῳ τό ὅποιον τοῦ εἶχε ἀφαιρεθῆ πρὸ ὀκταετίας καί εἶχε δοθῆ τῷ Ἀλέκῳ Θεολόγῳ. Δεκεμβρίου 1845.

⁸¹ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Λαρίσης*.

⁸² Τό βλέπουμε αὐτό ἰδίως στήν περίπτωση Βογορίδη : Ἡ κόρη του Μαρία παντρεύτηκε τόν υἱό τοῦ Ἀλέκου Φωτιάδη, τόν Ἰωάννη, πού διετέλεσε πρεσβευτής τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους σέ Ἀθήνα, Ρώμη, Βρυξέλλες καθώς καί διοικητής Κρήτης. Ἡ κόρη του Ἄννα παντρεύτηκε τόν Κωστάκη Μουσοῦρο πασσᾶ πρεσβευτή σέ Ἀθήνα, Βιέννη, Λονδίνο. Ἡ Ἑλένη - Σμαράγδα τόν Μιχαήλ Στούρτζα ἡγεμόνα Μολδαβίας.

⁸³ ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Βογορίδης, ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, Βογορίδης, ΒΑΚΙΡΤΖΗΣ, Βογορίδης, ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, Μεταρρύθμιση*, 39-41, 359, 388-390.

πατριαρχικού τυπογραφείου πού είχε ιδρύσει τό 1798⁸⁴. Η Ύψηλή Πύλη, τόν Φεβρουάριο τοῦ 1821, τόν ἔστειλε στό Βουκουρέστι μαζί μέ τούς Ί. Σαμουράκη καί Κ.Νέγη γιά νά παρακολουθήσουν τά τῆς ἐπαναστατικῆς κινήσεως τοῦ Θεοδώρου Βλαδιμηρέσκου. Ὄταν αὐτός εἰσήλθε στό Βουκουρέστι (19 μαρτίου 1821) ὁ Βογορίδης ἐπέστρεψε στήν πρωτεύουσα ⁸⁵. Τόν ἴδιο χρόνο ὁ σουλτάνος τόν διόρισε τοποτηρητή τῆς Πύλης (καϊμακάμη) στήν ἡγεμονία Βλαχίας μέχρι τό 1824. Ἀπό τό 1825 ἕως τό 1828 βρίσκεται ἐξόριστος στήν Νικομήδεια, πιθανόν ἐξ αἰτίας τῆς δράσεως τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀθανασίου πού μετεῖχε τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως⁸⁶. Μέ τήν γενική

⁸⁴ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Γρηγόριος Ε΄*, 175.

⁸⁵ ΒΑΚΙΡΤΖΗΣ, *Βογορίδης*.

⁸⁶ Ὁ Ἀθανάσιος Βογορίδης γεννήθηκε στό Ἀλβανικό χωρι (ἢ Ἀρμπανάσι) ἢ στό Κότελ (ἢ Καζάν) τῆς περιοχῆς τοῦ Μεγάλου Τορνόβου Βουλγαρίας πιθανόν τό ἔτος 1785 ἢ 1788. Ὁ πατέρας του ὀνομαζόταν Ἰωάννης γι αὐτό πολλές φορές ὁ Βογορίδης χρησιμοποιοῦσε τήν ἐξελληνισμένη ἐκδοχή τοῦ ὀνόματός του : Ἀθανάσιος Ἰωάννου ἢ Ἰωαννίδης ἀντί τῆς βουλγαρικῆς Νάτζκο Στογιάν ἢ Στογιάννου. Παππούς του ἀπό τήν πλευρά τοῦ πατέρα του ἦταν ὁ Στόικο Βλαντισλάβοβ (1739-1813) μετέπειτα ἐπίσκοπος Βράτσης Σωφρόνιος (χειροτονήθηκε τό 1794), ὁ γνωστός πρόδρομος τῆς βουλγαρικῆς ἐθνικῆς κινήσεως Σωφρόνιος Βρατσάνσκι (Sofronij Vračanski). Κατά τά ἔτη 1800-1805 ἀπαντοῦμε τόν Ἀθανάσιο, μαζί μέ ἄλλους συγγενεῖς του, νά σπουδάζει στήν Ἡγεμονική Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου μέ διδάσκαλο τόν περίφημο λόγιο Λάμπρο Φωτιάδη, πιθανόν καί τόν Κωνσταντῖνο Βαρδαλάχο. Ὁ θάνατος τοῦ Φωτιάδη (1805) καί οἱ δυσμενεῖς συνθήκες, λόγω τοῦ ρωσοοθωμανικοῦ πολέμου καί τῆς ρωσικῆς κατοχῆς τῶν Ἡγεμονιῶν (1806-1812), συνετέλεσαν στήν παρακμή καί τό κλείσιμο τῆς Ἀκαδημίας. Τό 1810 ὁ νέος μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιος ὁ Λέσβιος (κατά κόσμον Ἰωάννης Μπάμπalos, 1765 / 1766-31 Αὐγούστου 1828, μητροπολίτης Ἄρτης καί Ναυπάκτου 1794-1805, Οὐγγροβλαχίας 5 Μαΐου 1810-Σεπτέμβριος 1812) ἀναδιοργάνωσε τήν Ἀκαδημία δίνοντάς της τό ὄνομα Λύκειο, πού ἐπαναλειτούργησε ἀπό 7 Ἰουλίου 1810. Αὐτός ἐπέλεξε τόν Ἀθανάσιο ὡς καθηγητή τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας. Ὁ ἴδιος ἱεράρχης ἰδρυσε τήν ἴδια χρονιά καί τήν *Φιλολογική Ἐταιρεία* στό Βουκουρέστι (1810-1812) πού λειτούργησε σέ συνάφεια μέ τό Λύκειο καί τῆς ὁποίας μέλος ἔγινε καί ὁ Ἀθανάσιος. Ἐπίσης συνέβαλε ἠθικῶς καί ὑλικῶς στήν ἐκδοχή τῆς ἐφημερίδος *Λόγιος Ἐρμῆς* (1811-1821) στήν Βιέννη, τό σπουδαιότερο κέντρο τοῦ ἐλληνισμοῦ στήν Κεντρική Εὐρώπη τόν 19ο αἰῶνα. Ἡ ἐφημερίδα μέ τήν ὁποία συνεργάστηκε καί ὁ Ἀθανάσιος μαζί μέ τόν φίλο του Στέφανο Κανέλλο, εἶχε σκοπό τόν φωτισμό καί προετοιμασία τοῦ Γένους γιά τήν ἀναγέννησή του. Ὁ Βογορίδης στίς ἀρχές τοῦ 1812 μεταβαίνει στήν Βιέννη γιά νά σπουδάσει ἰατρική καί παραμένει ἐκεῖ μέχρι τά τέλη τοῦ 1814. Συνεχίζει στό πανεπιστήμιο τοῦ Βύρτσμπουργκ ἀπ' ὅπου ἀναγορεύεται διδάκτορας τῆς ἰατρικῆς τό 1816. Τόν ἐπόμενο χρόνο τόν συναντοῦμε στό Ἰάσιο τῆς Μολδαβίας, στήν αὐλή τοῦ ἡγεμόνα Σκαρλάτου Καλλιμάχη, ὅπου ὑπηρετοῦσε ὁ ἀδελφός του Στέφανος. Τό φθινόπωρο τοῦ 1817 βρίσκεται, πάλι, στήν Βιέννη καί μετά παραμονή δύο ἐτῶν, μέσω Τεργέστης, φθάνει τόν Αὐγούστο τοῦ 1819 στό Παρίσι. Ἐκεῖ συνδέεται μέ τόν Ἀδαμάντιο Κοραῖ καί ἐντάσσεται στόν κύκλο του (ἀδελφοί Βαρδάκου, ἀδελφοί Σχινᾶ, Κ.Πολυχρονιάδης, Κ. Νικολόπουλος, Ν. Πίγκολος, Χρ. Κλωνάρης, Δ. Φωτήλας, Κύριλλος Λιβέριος, Ἀλ. Γλαράκης κ.λ.π.). Τό 1819 ὑπῆρξε μιᾶ σημαντικῆς χρονιά γιά τά ἐλληνικά γράμματα στό Παρίσι, ἀφοῦ τότε ἐκδόθηκαν 3 ἐλληνικά περιοδικά : ἡ *Ἀθηνᾶ* καί τό *Μουσεῖον* πού ὀλοκλήρωσαν τήν πορεία τους τό ἴδιο ἔτος, καί ἡ *Μέλισσα* (1819-1821). Ὁ κύκλος τοῦ Κοραῖ ἀγωνίστηκε γιά τήν ἐθνική ἀναγέννηση μέσω τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος καί παιδείας, δημιούργησε ρεῦμα φιλελληνισμοῦ, διατήρησε ἐπαφή μέ διπλωμάτες καί στρατιωτικούς, δραστηριοποιήθηκε στόν τομέα τῆς ἐξευρέσεως πόρων καί ὑλικοῦ γιά τίς ἀνάγκες τοῦ ἀγῶνα. Τό 1820 ὁ Βογορίδης πηγαίνει στό Λονδίνο, ὅπου ὑπῆρχε φιλελληνική κίνηση, ἴσως γιά νά προωθήσει περαιτέρω τίς δραστηριότητες της. Μιά ἄλλη ἐκδοχή πού ὑποστηρίζει ὅτι ἦταν μέλος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, ὅπως καί ὁ ἀδελφός του Στέφανος, θέλει νά ἐπισκεφθῆκε τήν Βρετανία γιά νά μνησεῖ καί ἄλλους στήν Ἐταιρεία. Δέν ἀποκλείεται, ὅμως, νά προσκλήθηκε ἐκεῖ ἀπό τόν λόρδο Γκίλφορντ, προκειμένου νά συζητήσουν τό ἐνδεχόμενο νά καταλάβει ὁ Ἀθανάσιος μιᾶ καθηγητικῆ ἔδρα στήν Ἴόνιο Ἀκαδημία. Πάντως, κατά τά τέλη τοῦ 1820 ἐπέστρεψε στό Παρίσι. Ὄταν ξέσπασε ἡ Ἐπανάσταση ὁ πάντα φιλάσθενος καί μέ κακή κατάσταση ὑγείας Ἀθανάσιος, ἐνεργοποιήθηκε

ἀμνηστεία πού κηρύχθηκε κατόπιν τῆς Συνθήκης τῆς Ἀδριανουπόλεως (2 /14 Σεπτεμβρίου 1829) ἐπέστρεψαν ὅσοι ἀπό τούς Φαναριώτες ἐπέζησαν ἢ δέν κατέφυγαν σέ ἄλλες χῶρες. Μεταξύ αὐτῶν ἀναφέρονται οἱ πρίγκηπες Ἀλέξανδρος Καλλιμάχης, Καρατζᾶς, ὁ Ἰάκωβος Ρίζος Νερουλός, ὁ πρῶην Μέγας Διερμηνέας Ἰάκωβος Ἀργυρόπουλος (1812-1815) καί ὁ Στέφανος Βογορίδης. Τότε ἔγινε πρόταση ἐκ μέρους τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως στούς Ἀργυρόπουλο καί Βογορίδη νά μεταβοῦν στήν Πετρούπολη ὡς μέλη τῆς διπλωματικῆς ἀποστολῆς ὑπό τόν ἀρχιναύαρχο (καπουδάν πασσᾶ) Χαλίλ γιά τήν ὀριστική διαπραγμάτευση καί ἐπικύρωση τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανουπόλεως. Ὁ Ἀργυρόπουλος, ὅπως καί ὁ Ρίζος, γνωρίζοντας ἐκ πείρας τό ἄστατον τῆς εὐνοίας τῶν κρατούντων, προτίμησαν νά διαφύγουν στήν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Ὁ Βογορίδης δέχθηκε, μετεῖχε τῆς ἀποστολῆς καί ὅταν ἐπέστρεψε εἶχε κατακτήσει τήν θέση τοῦ πλέον εὐνοούμενου ρωμοῦ στήν Ὑψηλή Πύλη⁸⁷. Ἐκτός ἀπό τήν προσωπική εὐνοια τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ καί τοῦ ὑπουργοῦ ἐξωτερικῶν Περτέβ ἐφέντη, εἶχε ἀποκτήσει καί τήν φιλία καί ἐκτίμηση τοῦ Στράντφορντ Κάννινγκ (sir Stratford Canning 1786- 1880), τοῦ πανίσχυρου πρεσβευτοῦ τῆς Μ.Βρετανίας, λόγω τῆς ἐπιτυχίας του νά πείσει τόν σουλτάνο νά συμβιβαστεῖ μέ τήν ἰδέα τῆς δημιουργίας αὐτόνομου, ἀρχικῶς, ἑλληνικοῦ κράτους, μιᾶς ἐκ τῶν ἐπιδιώξεων, τότε, τῆς βρετανικῆς πολιτικῆς. Οἱ ὑψηλές αὐτές γνωριμίες τόν κατέστησαν τόν σημαντικότερο πρόκριτο μεταξύ τῶν ρωμῶν. Συγχρόνως, τέθηκε ἐπικεφαλῆς τῆς ἄτυπης φιλοαγγλικῆς πολιτικῆς μερίδος τῆς ὀρθόδοξης κοινότητος.

Τό 1830 κατόρθωσε νά συσπειρώσει γύρω του καί νά κατευθύνει μέ διπλωματική δεξιότητα τοῦς λαϊκοῦς πρόκριτους πού ζητοῦσαν μέ ἀποφασιστικότητα νά διεκδικήσουν μερίδιο στήν διοίκηση τοῦ Πατριαρχείου. Ἡ εἰσαγωγή τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου ἐπιχειρήθηκε νά γίνει στά πρότυπα τῆς προηγουμένης τοῦ 1775 (πτώση ἀπό τήν δεύτερη πατριαρχία του τοῦ τότε πατριάρχου Σαμουήλ Χαντζερεῖ καί ἐκλογή τοῦ ἀπό Ἱεροσολύμων Σωφρονίου) μέ τήν ὁποία ἀνέλαβε τά οἰκονομικά τοῦ Πατριαρχείου ἢ Ἐπιτροπή τοῦ Κοινοῦ. Αὐτήν τήν φορᾶ, ὅμως, ἡ νίκη τῶν λαϊκῶν ὑπῆρξε

ἀκόμη περισσότερο ὡς μέλος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιτροπῆς στό Παρίσι. Ἡ ἐπιτροπή πραγματοποιοῦσε ἐράνους γιά συλλογή χρηματικῶν εἰσφορῶν πρὸς ἐνίσχυση καί περίθαλψη Ἑλλήνων προσφύγων στήν Γαλλία καί γενικῶς στήν Εὐρώπη, φρόντιζε γιά ἀποστολή Γάλλων ἐθελοντῶν πρὸς τήν Ἑλλάδα, συνέτασσε ἐκκλήσεις πρὸς διαφόρους ἐνημερώνοντάς τους γιά τόν Ἄγωνα. Γιά τήν διετία 1823-1825 δέν διαθέτουμε κάποια θετική πληροφορία γιά τόν Βογορίδη, ὁ ὁποῖος κατά τήν νεκρολογία πού ἔγραψε ὁ φίλος του Θεόκλητος Φαρμακίδης ἀπεβίωσε στό Παρίσι τήν 1η Μαρτίου 1826. Μιά ἄλλη ἐκδοχή ἀναφέρει ὅτι κατέβηκε στήν Ἑλλάδα, ὅπου συμμετεῖχε στόν ἄγωνα καί σκοτώθηκε κατά τήν πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου τό 1826.

Ὁ Βογορίδης ὑπῆρξε μιᾶ διακεκριμένη προσωπικότητα τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ μέ μεγάλη προσφορά στήν ἑλληνική παιδεία -γράμματα καί στόν ἄγωνα τῆς ἀνεξαρτησίας. Ὅσο γιά τήν βουλγαρική του καταγωγή, ὁ ἴδιος παρ' ὅλο πού δέν τήν ἀρνήθηκε, ὅμως δέν ἔδωσε τήν παραμικρή νύξη γιά βουλγαρισμό στό ἔργο του, οὔτε ποτέ συνδέθηκε μέ βουλγαρικούς κύκλους πού δραστηριοποιούνταν στίς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες ἐργαζόμενες γιά βουλγαρική ἐθνική ἀναγέννηση, οὔτε συνέχισε, ὅπως θά μπορούσε, ὡς λόγιος πού ἦταν, τό ἔργο τοῦ παπποῦ του Σωφρονίου Βράτσης. Ἐπίσης ὅσοι, ἔστω καί σκωπτικά, ἀναφέρθηκαν στήν καταγωγή του τό ἔκαναν μέ τήν γεωγραφική ἔννοια τοῦ ὄρου καί ὄχι τήν ἐθνική. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι οἱ βούλγαροι ἱστορικοί θεωροῦν τήν «γραικομανία» τοῦ Βογορίδη καί τοῦ Πίγκολου ὡς καταστρεπτική γιά τήν ἐθνική βουλγαρική λογοτεχνία. (βιβλιογραφία : ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, *Βογορίδης*, 125-168. ΤΣΕΖΑΡ, 129-133. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 388, ὑποσημ. 18.

⁸⁷ Γ.Κ.-ΓΕΛΕΩΝ, 705.

στιγμιαία άφοϋ ό διάδοχος τοϋ έκπτωτου πατριάρχου Άγαθαγγέλου, ό Κωνσταντίος Α΄, ύπαναχώρησε άπό τά συμφωνηθέντα και άρνήθηκε νά ακολουθήσει τό παράδειγμα τοϋ πρώτου μισθωτοϋ πατριάρχου, τοϋ Σωφρονίου. Πάντως, εύγνωμόνως, διατήρησε τόν Βογορίδη ώς πρωτοκορυφαίο σύμβουλό του μαζί μέ τόν «έκ παιδικής ήλικίας οικειότατον και δυσασπόσπαστον» Άλέκο (Άλέξανδρο) Φωτιάδη, τόν κατοπινό συμπέθερο τοϋ Βογορίδη⁸⁸. Τό 1833 κατά τίς συνομιλίες για τήν σύναψη τής Συνθήκης τοϋ Χουνκιάρ Ίσκελεσί μέ τήν Ρωσία, ή Πύλη άντικατέστησε στήν διαπραγματευτική της όμάδα τό άρχικό δίδυμο Χαλίλ πασσά -Βογορίδη μέ τό δίδυμο Άχμέτ Φεβζί πασσά - Νικόλαος Άριστάρχης. Τότε σημειώνεται μιá κάμψη τής έπιρροής Βογορίδη και άπό τότε, πιθανόν, νά χρονολογεΐται και ή διαμάχη μεταξύ τών δύο κορυφαίων παραγόντων τής όρθόδοξης κοινότητας⁸⁹. Μετά και τόν σύντομο «διεμβολισμό» τής έπιρροής άπό τόν Παναγιώτη Άγγελόπουλο πού πέτυχε τήν εκθρόνιση τοϋ Κωνσταντίου Α΄ ένθρονίζοντας, μέ τήν βοήθεια τοϋ Περτέβ πασσά, τόν φίλο του Κωνσταντίο πρώην Τορνόβου ώς πατριάρχη Κωνσταντίο Β΄, τό 1834, ό Βογορίδης επανέρχεται στό προσκήνιο μέ δύο πρώτης τάξεως έπιτυχίες. Διορίζεται ήγεμόνας τής αυτόνομης Σάμου (1834-1850), μιá θέση πού τοϋ χαρίζει τόν τίτλο τοϋ πρίγκηπος και τήν προσωνυμία Αϋθέντης, ένώ τόν ίδιο χρόνο όρίζεται άπό τόν νεοδιορισμένο ήγεμόνα Μολδαβίας Μιχαήλ Στούρτζα άντιπρόσωπος του (καπού κεχαγιās) στή Ύψηλή Πύλη. Όμως, ή μικρή χρονική ύστέρηση στήν έπιρροή έδωσε στόν άνταγωνιστή του Μέγα Λογοθέτη τοϋ Πατριαρχείου Νικόλαο Άριστάρχη ένα συγκριτικό προβάδισμα τόσο στήν κρατική μηχανή όσο, και κυρίως, στήν όρθόδοξη κοινότητα.

Ό Νικόλαος Άριστάρχης (Κωνσταντινούπολη 1799 - Κάϊρο 1866) ήταν υίός τοϋ Σταυράκη Άριστάρχη (1770-1822), τοϋ τελευταίου ρωμοϋ Μεγάλου Διερμηνέως τής Ύψηλης Πύλης, και τής Σοφίας, τής πρώτης γυναίκας στήν Άνατολή πού τιμήθηκε μέ παράσημο άπό τόν σουλτάνο Μαχμούτ Β΄⁹⁰. Οί Άριστάρχες ήταν όρθόδοξοι Άρμένιοι (έλληνοαρμένιοι - χαΐχορούμ) μέ καταγωγή άπό τό Τζιμίσχ τής Μεγάλης Άρμενίας⁹¹. Τό στίγμα για τήν πορεία τής οικογενείας έδωσε ό γενάρχης τοϋ κωνσταντινοπολίτικου κλάδου της, ό χοτζά Νικόλας ένας άπό τούς σαράφηδες (πρώϊμους τραπεζίτες) στό Οϋζούν τσαρσί. Ως δανειστής -τραπεζίτης έγκαθίδρυσε προνομιακές σχέσεις μέ ύψηλόβαθμους άξιωματούχους τοϋ κράτους και συγκεκριμένα μέ τόν Χασάν Τζεζαερλή πασσά πρώτα ναύαρχο και κατόπιν Μ.Βεζύρη, εκ τών σημαντικότερων όθωμανών πολιτικών τοϋ 18ου αϊώνος, και τόν Νικόλαο Μαυρογένη πασσά ήγεμόνα τής Βλαχίας (1786-1790)⁹². Επίσης φρόντισε νά δώσει στόν υίο του Σταυράκη εύρυτάτη μόρφωση μέ πολλές ξένες γλώσσες και σπουδές κοντά στόν σοφό Νικόλαο Λογάδη στόν όποιο, εκτός τών άλλων, ή οικογένεια όφειλε και τό επώνυμό της, άφοϋ εΐναι γνωστή ή τακτική τοϋ Λογάδη νά δίνει ένα επώνυμο πού εφεύρισκε σέ όποιο μαθητή του δέν διέθετε ήδη κάποιο. Ό Σταυράκης Άριστάρχης, πλέον, έγινε υπάλληλος τοϋ,

⁸⁸ Γ.Κ.-ΓΕΛΕΩΝ, 705-708. ΎΨΗΛΑΝΤΗΣ, 540.

⁸⁹ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 39-42.

⁹⁰ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Λόγοι*, 4, 89.

⁹¹ ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Βιογραφίαι*, 185. Άπό τήν κωμόπολη αυτή καταγόταν και ό αυτοκράτορας Ίωάννης Α΄ Τσιμισκής (969-976). Οί Άριστάρχες μυθολογούντες τήν καταγωγή τους δήλωναν συγγενείς τοϋ Τσιμισκή.

⁹² ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, *Άριστάρχης*. ΎΨΗΛΑΝΤΗΣ, 645.

έμβρουδους τότε, ύπουργείου έξωτερικών διοριζόμενος τό 1806 τοποτηρητής τής Πύλης στήν Βλαχία (ήγεμόνας ό Άλέξανδρος Σούτσος). Συνδυάζοντας καί τό πατρικό επάγγελμα διευκόλυνε ως τραπεζίτης τόν ήγεμόνα τής Μολδαβίας Σκαρλάτο Καλλιμάχη ό όποιος του άπένειμε τό άξίωμα του Μεγάλου Ποστελνίκου καί τόν διόρισε επίτροπό του (καπού κεχαγιά) στήν Πύλη. Στή συνέχεια ό ήγεμόνας τής Βλαχίας Άλέξανδρος Σούτσος (1818-1821) τόν διόρισε καπού κεχαγιά τής Βλαχίας στήν Πύλη. Μετά τήν καρατόμηση (1821) του Μεγάλου Διερμηνέως Κωνσταντίνου Μουρούζη, ό Σταυράκης διορίστηκε εκείνος Μέγας Διερμηνέας, αλλά τήν θέση διατήρησε μέχρι τόν Ίούνιο του 1822 όποτε έξορίστηκε στήν Κλαδιούπολη (Bolu) Παφλαγονίας όπου καί δολοφονήθηκε. Ό υίός του, ό Νικόλαος, μετά αντίστοιχη μέ τόν πατέρα του εκπαίδευση, σε ήλικία μόλις 19 ετών, προσλήφθηκε (1818) ως σφραγιδοφύλακας του ήγεμόνος Βλαχίας, Άλεξάνδρου Σούτσου. Θα τόν ξανασυναντήσουμε τό 1824, αυτήν τήν φορά ως Μεγάλο Λογοθέτη του Οικουμενικού Πατριαρχείου, τό ανώτατο εκκλησιαστικό άξίωμα που μπορεί να άπονεμηθεί σε έναν όρθόδοξο λαϊκό. Ό Νικόλαος τό διατήρησε μέχρι τόν θάνατό του, τό 1866⁹³.

Έδω θα πρέπει να γίνει κάποια παρέμβαση σχετικά μέ τό όφφίκιο του Μεγάλου Λογοθέτου καί αυτό για να καταδειχθεί τό μέγεθος τής δυνάμεως του εκάστοτε φορέως του καί στήν προκειμένη περίπτωση του Νικολάου Άριστάρχη. Τό άξίωμα αυτό δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως μονοδιάστατα εκκλησιαστικό, τουλάχιστον μέχρι τήν περίοδο 1859 -1862, των Γενικών, δηλαδή, Κανονισμών. Πρέπει να θεωρείται έξίσου καί ως πολιτικό καί μάλιστα εκ των ανωτάτων τής όθωμανικής κρατικής μηχανής. Υπό αυτό τό πρίσμα μπορούμε να δοϋμε πότε άρχισε ή άπογείωση τής δυνάμεως των ρωμιών υπηκόων του σουλτάνου - ακόμα τότε αποκαλουμένων keferе = άπιστοι καί όχι άκόμη ρωμοί - στις αρχές, δηλαδή του 18ου αιώνος. Τότε που ό Άλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ό έξ Άπορρήτων, κατείχε συγχρόνως τά άξιώματα του Μεγάλου Διερμηνέως τής Πύλης καί του Μεγάλου Λογοθέτου του Οικουμενικού Πατριαρχείου (1673-1709) καί ό υίός του Νικόλαος γινόταν ό πρώτος ρωμιός ήγεμόνας Μολδαβίας (1709 -1710, 1711 -1716) καί ό πρώτος ρωμιός ήγεμόνας Βλαχίας (1715-1716, 1719-1730) εγκαινιάζοντας τήν Φαναριωτική εποχή (-1821) στις Παραδουνάβιες Ήγεμονίες. Τό ίδιο καί ό Άλέξανδρος Ματθαίου Γκίκας (1727-1740) καί ό Γεώργιος Καρατζάς, ό έξ Άπορρήτων, (1764-1765) καί ό πατέρας του Σκαρλάτος Καρατζάς (1765-1768, 1770-1774). Μάλιστα ό Γεώργιος Καρατζάς πέτυχε τό 1757 τήν εκδοση σουλτανικού φερμανιου που επικύρωνε τήν ως τότε παράδοση καί όριζε τήν πρωτοκαθεδρία του Μεγάλου Λογοθέτου του Οικουμενικού Πατριαρχείου εναντι όλων των λοιπων Διερμηνέων τής Πύλης καί όλων των κοινοτικών καί θρησκευτικών μη μουσουλμάνων αρχηγών. Επίσης πολλές φορές ή Πύλη έξ αιτίας τής σπουδαιότητας του άξιώματος δεν έμενε άδιάφορη καί παρενέβαινε στήν εκλογή καί διορισμό του Λογοθέτη, όπως για παράδειγμα τό 1769 στήν περίπτωση του ιατροϋ Μανουήλ Μάνου ή τό 1786 για τόν Στέφανο

⁹³ ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ. ΓΕΛΕΩΝ, *Άριστάρχει*. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Βιογραφία*, 184-189. Τό άξίωμα του ποστελνίκου ίσοδυναμούσε μέ τό σημερινό του ύπουργου έξωτερικών, βλέπε FLORESCU, 305. Τό ύπουργείο έξωτερικών του όθωμανικού κράτους ιδρύθηκε επίσης μόλις στις 11 Μαρτίου 1836 (Nezaretı Hariciye) μέ πρώτο ύπουργό τόν Μουσταφά Ρεσίτ πασσά (Mustafa Reşit paşa) : ΚΙΤΣΙΚΗΣ, *Ίστορία*, 240-241.

Μαυρογένη⁹⁴. Καί μόνο υπό αὐτήν τήν ὀπτική γωνία μπορεῖ νά κατανοηθεῖ ἡ φράση σέ ἔγγραφο τῶν ἀρχείων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὅτι τόν Μάιο τοῦ 1841 «κατηργήθη ἡ Μεγάλη Λογοθετεία βασιλικῶς τε καί ἐκκλησιαστικῶς» πού ἀναφερόταν σέ μιὰ προσωρινή διετή ἔκπτωση τοῦ Νικολάου Ἀριστάρχη ἀπό τό ἀξίωμα⁹⁵. Ἐπιπλέον ὁ Μέγας Λογοθέτης ἦταν αὐτός πού συνδιαλεγόταν προνομιακῶς μέ κυβερνητικούς ἀξιωματούχους γιά σοβαρά ζητήματα τοῦ Πατριαρχείου καί τῆς Κοινότητος καί ἐπίσης αὐτός πού συνόδευε καί παρουσίαζε τόν ἐκάστοτε πατριάρχη στόν σουλτάνο ἢ στόν ὑπουργό ἔξωτερικῶν.

Ἔτσι, λοιπόν, ὁ Νικόλαος προκειμένου νά ἐκλεγεῖ στό ἀξίωμα τό 1824 εἶχε ὀπωσδήποτε τήν συγκατάθεση τοῦ πολιτικοῦ παράγοντος καί μάλιστα ἄν ληφθεῖ ὑπ' ὄψη ὅτι στήν θέση αὐτή διαδέχθηκε τούς σφαγιασθέντες ὡς προδότες τοῦ κράτους, τό 1821, δύο τελευταίους ἀλληλοδιαδόχους Μεγάλους Λογοθέτες, τόν Θεόδωρο Ρίζο καί τόν Στέφανο Μαυρογένη⁹⁶. Ἐπίσης τό ἐκκλησιαστικό ἀξίωμα δέν ἐμπόδισε τόν σουλτάνο Μαχμούτ νά ὀρίσει τόν Ἀριστάρχη μαζί μέ τόν Ἀχμέτ Φεβζί πασσά ὡς διαπραγματευτές στίς συνομιλίες γιά τόν καθορισμό τῆς ἀποζημιώσεως πού ὄφειλε τό Ὄθωμανικό κράτος στήν Ρωσία ὡς συνέπεια τοῦ πολέμου τοῦ 1828-29. Οἱ συνομιλίες εἶχαν θετικό ἀποτέλεσμα γιά τούς Ὄθωμανούς πράγμα πού μεταφράστηκε στήν δωρεά ἀπό τόν σουλτάνο πρὸς τόν Νικόλαο πολυτελοῦς μεγάρου στό Νεοχώρι τοῦ Βοσπόρου. Ἐκεῖ ὁ Ἀριστάρχης διαπραγματεύτηκε μέ τούς Ρώσους καί τά τῆς Συνθήκης τοῦ Χουνκιάρ Ἰσκελεσί (Ἰούλιος 1833). Γιά τήν ἐπιτυχημένη διαμεσολάβηση ὁ Ἀριστάρχης τιμήθηκε μέ παράσημα καί τῶν δύο χωρῶν καί μάλιστα ἦταν ὁ πρῶτος χριστιανός πού τιμήθηκε μέ τό ἀδαμαντοκόλλητο παράσημο νισάν-ἰφτιχάρ ἀπό τόν σουλτάνο. Πέραν τούτου ὁ Μαχμούτ τόν προσέλαβε καί ὡς διδάσκαλο τῆς γαλλικῆς γλώσσας γιά τόν υἱό καί διάδοχό του Ἄμπντούλ Μετζίτ (Abdul Mecid 1823 - 1861) τοῦ ἀμέσως ἐπομένου σουλτάνου (1839-1861). Τό 1834 ἔγινε περαιτέρω αὔξηση τῆς δυνάμεως τοῦ Νικολάου :ὀρίστηκε καποῦ κεχαγιᾶς τῆς ἡγεμονίας τῆς Βλαχίας στήν Ὑψηλή Πύλη (1834-1856). Καί αὐτό τό ἀξίωμα συνοδευόταν ἀπό τά ἀνάλογα εἰσοδήματα. Ἄν γιά τήν Μεγάλη Λογοθετεία πῆρε ὡς ἐξαρχία (εἴσπραξη εἰσοδημάτων) τά Ψαρρά καί τό Πυργί καί Βολισσό στήν πλούσια Χίο, στήν Βλαχία βρισκόταν τά 125 ἀπό τά 128 κτήματα πού ἐξαρτιόταν ἀπό μονές πού ἀνήκαν σέ μητροπόλεις τοῦ κλίματος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου⁹⁷. Πέραν τούτου ἀπό τήν θέση του ὁ Λογοθέτης ἐρχόταν σέ καθημερινή ἐπαφή μέ προκρίτους τῆς κοινότητος καί πρωτομαγίστορες συντεχνιῶν γιά ποικιλία θεμάτων, καί δικαστικῶν - δέν πρέπει νά παραβλέψουμε καί τήν ἰσχὺ τοῦ Λογοθέτου ὡς παρέδρου τοῦ πατριαρχικοῦ δικαστηρίου - καί γραφειοκρατικῶν⁹⁸. Συμπερασματικῶς, ἡ ἰσχὺς του ἐκτεινόταν σέ ἐσωτερικούς καί ἔξωτερικούς τῆς ἐθνοθηρησκευτικῆς

⁹⁴ ΚΟΥΚΟΥ, *Προνόμια*, 134 - 137 καί 267- 269. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Βιογραφίαι*, 60 -114, 122-123, 128 -131.

⁹⁵ Κ.Π.Α., Κ', 268 : Γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου Ε' πρὸς τόν μητροπολίτη Βάρνης Ἰωσήφ (18 Ἰουνίου 1841). Σέ γράμμα τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ Δ' πρὸς τόν μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Νεόφυτο, στίς 19 Φεβρουαρίου 1843, ἀναφέρεται καί πάλι ὁ Νικόλαος Ἀριστάρχης ὡς Μέγας Λογοθέτης : Κ.Π.Α., ΚΑ', 183.

⁹⁶ ΚΟΥΜΑΣ, *Ἱστορίαι*, 496-497.

⁹⁷ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 39 -41, 388. Γ-Κ. ΓΕΛΕΩΝ, 715. Ὁ Ἀχμέτ Φεβζί πασσάς ἔγινε γαμπρός τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ νυμφευόμενος μιὰ ἀπό τίς κόρες του : ΓΕΛΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 239 -240.

⁹⁸ ΓΕΛΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 229-231. ΓΕΛΕΩΝ, *Μνεία*, 195-197. Γ-Κ-ΓΕΛΕΩΝ, 714-717.

κοινότητος κύκλους, σέ κυβερνῶντες καί κυβερνωμένους καί ὅπωςδήποτε δέν
μποροῦσε παρά νά λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν πάντοτε.

στ. Ἡ πατριαρχική ἐκλογή

Στίς ἀρχές τοῦ 1835 οἱ ἰσορροπίες τῶν δυνάμεων ἐντός τῆς ὀρθοδόξου κοινότητος ἔχουν ἤδη διαμορφωθεῖ. Οἱ ἀνταγωνιστές αἰσθάνονται πλέον ἀρκετά δυνατοί ὥστε νά ἐπιχειρήσουν μιά ἀναμέτρηση μεταξύ τους, ἄλλωστε ἡ δύναμη πρέπει νά δοκιμάζεται καί νά ἀποδεικνύεται στήν πράξη. Ὡς πρόσφορο πεδίο δοκιμῆς καί καθρέπτῆς πραγματικῆς ἰσχύος ἐπιλέχθηκε ἡ πατριαρχική ἐκλογή, ἡ πλέον σημαντική πολιτική πράξη γιά τούς ρωμιούς, ἀφοῦ ὁ Πατριάρχης ἦταν ὁ ὑπέρτατος ἐκπρόσωπος τοῦ Γένους στό Ὄθωμανικό κράτος. Ἡ ἀφορμή ὑπῆρχε μιᾶς καί ὁ ἤδη πατριάρχης Κωνστάντιος Β΄ ἦταν ἀνεπιθύμητος ἀπό ὅλους. Ἐκτός τοῦ ὅτι εἶχε ἐπιβιβαστεῖ τοῦ θρόνου «ἀλλαχόθεν καί οὐχί διά τῆς θύρας», χάρις στήν μηχανορραφία τοῦ Παναγιώτη Ἀγγελόπουλου, ἀποδείχθηκε καί ἀνίκανος πρός διοίκηση, ἐνῶ καί ἡ πολιτεία τοῦ δίδυμου αὐτοῦ ἦταν καθολικῶς ἀπορριπτέα καί μισητή. Βεβαίως, ἡ ἀπόφαση γιά ἔξωση θά μπορούσε νά ἔχει ληφθεῖ νωρίτερα, ἀλλά ἴσως νά μήν ἦταν ἐφικτή ἡ πρόωγη ἀντίθεση μέ τήν θέληση τοῦ ὑπουργοῦ ἐξωτερικῶν Περτέβ πασσᾶ πού ἐπέβαλε τόν Κωνστάντιο. Ἐπιπλέον, ἐκτός ἀπό τόν χρόνο πού χρειάζονται οἱ ζυμώσεις γιά μιά τέτοια ἐνέργεια, ὑπῆρχε καί τό πρακτικό ζήτημα τῆς ἐξευρέσεως τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ πού ἀπαιτοῦσε κάθε ἀλλαξοπατριαρχεία.

Ὁ Ἀριστάρχης ἀνέλαβε τόν συντονισμό τῶν παρασκηνιακῶν ἐνεργειῶν ἔχοντας μᾶλλον τήν δυνατότητα νά προσεγγίσει τούς μαπαγεντζίδες (θαλαμηπόλους τοῦ κοιτῶνος) τοῦ σουλτάνου τούς Ριζᾶ μπέη καί Μεχμέτ Ἀλή μπέη καθώς καί τόν διάδοχο τοῦ Περτέβ στό ὑπουργεῖο ἐξωτερικῶν, τόν Ἀκήφ πασσᾶ. Ἐπιπλέον θά πρέπει νά εἶχε ἄνετη πρόσβαση στά ἰδιαίτερα διαμερίσματα τοῦ σουλτάνου ὡς ἔμπιστο πρόσωπο καί, κυρίως, ὡς διδάσκαλος τοῦ διαδόχου Ἀμπντούλ Μετζίτ. Ὁ ἀπαραίτητος ἔρανος μεταξύ τῶν ἀρχιερέων ἀπέφερε τό ἀναγκαῖο ποσό (1.100.000 γρόσια) γιά τόν προσεταιρισμό τῶν παραπάνω κατανομαζομένων καί λοιπῶν ἀξιωματούχων. Στήν κατάλληλη στιγμή φάνηκε καί ἄλλος ἓνας σύμμαχος : ὁ προσφάτως ἀναγνωρισμένος ἀπό τόν σουλτάνο ἡγεμόνας τῆς αὐτόνομης Σερβίας, ὁ Μίλος Ὀβρένοβιτς, τόν ὁποῖο ἐκτιμοῦσε καί ὑποληπτόταν ὁ σουλτάνος. Ὁ Μίλος δέχθηκε νά μεσολαβήσει γιά τήν ἀντικατάσταση τοῦ πατριάρχου καί τό αἶτημα αὐτό πρός τόν Μαχμούτ συνόδευσε μέ ἓνα ἀξιοπρόσεκτο δῶρο 5.000 χρυσῶν αὐστριακῶν νομισμάτων. Ἡ πτώση τοῦ Κωνσταντίου Β΄ ἦλθε γρήγορα⁹⁹.

Ἡ ἐκλογική συνέλευση γιά ἐκλογή νέου πατριάρχου συνήλθε στίς 27 Σεπτεμβρίου 1835 στήν αἴθουσα τοῦ Μεγάλου Συνοδικοῦ τοῦ Πατριαρχείου. Συμμετείχαν ἐκτός τῶν ἐνδημούντων ἀρχιερέων, οἱ προύχοντες, οἱ ἐπίτροποι τοῦ Κοινοῦ καί οἱ πρωτομαγίστρος τῶν συντεχνιῶν τῆς πρωτεύουσῆς¹⁰⁰. Στήν

⁹⁹ Γ.Κ. - ΓΕΔΕΩΝ, 712- 714.

¹⁰⁰ Γιά τήν ἡμερομηνία ἐκλογῆς ὑπάρχουν τρεῖς διαφορετικές ἀναφορές γιά 2, 26, 27 Σεπτεμβρίου 1835. Ὁ ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 612 (ἐκδοση 1885/ 1890) γράφει 26 Σεπτεμβρίου, ἐνῶ ὁ ἴδιος στήν *Μνεία*, 195 (ἐκδοση 1934) θέτει τήν 2α Σεπτεμβρίου. Ἡ διαφορά ὀφείλεται στό ὅτι στό δεύτερο ἔργο ἀκολουθεῖ τήν πληροφορία πού ἔδωσε ὁ χατζῆ Γεώργιος Κωνσταντινίδης στό σύγγραμμά του «*Ἱστορικός πίναξ περί τῶν μετά τό 1821 πατριαρχευσάντων*» τοῦ ὁποῖου ὁ Γεδεών ἐπιμελήθηκε τήν ἐκδοση καί ἐξέδωσε τό 1922. Τόν *Πίνακα* τοῦ τόν χάρισε ὁ πατριάρχης Ἰωακείμ Γ΄, τό 1891, ὅταν συναντήθηκαν στό Ἅγιο Ὅρος. Οἱ δύο αὐτές ἡμερομηνίες εἶναι λανθασμένες γιατί καί οἱ δύο συγγραφεῖς ἀγνοοῦσαν τό περιεχόμενο τοῦ Ὑπομνήματος ἐκλογῆς τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ΄ καί τό ὁποῖο ἀνευρίσκεται στό Ἀρχεῖο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (Κ.Π.Α., ΙΔ΄, 263-264). Ἀντιθέτως, ὁ μητροπολίτης

σύνθεση του έκλογικού σώματος βλέπουμε να αντιπροσωπεύονται όλα τα κοινωνικά στρώματα και μάλιστα από αριθμητικής πλευράς την συντριπτική πλειοψηφία να έχουν οι συντεχνίες. Οι ποικίλες έπιρροές που μπορούσαν να ασκήσουν στην ομάδα οι άρχιερείς και οι πρόκριτοι λαϊκοί δεν μειώνει την σημασία της συμμετοχής που ήταν πραγματική και όχι εικονική. Έπιπλέον, λόγω του ότι η έκλογή γινόταν διά βοής και όχι διά ψηφοφορίας, οι συντεχνίτες είχαν ένα συγκριτικό πλεονέκτημα κατά την ψηφοφορία. Η έκλογή πατριάρχου «κοινή ψήφω» κλήρου και λαού παρείχε έχέγγυα στον έκλεγόμενο πατριάρχη ότι θα ύποστηριζόταν ένεργως και από την λαϊκή βάση ή πολιτική που σκόπευε να ακολουθήσει κατά την θητεία του.

Οί ύποψηφιότητες που τέθηκαν ήταν, τελικώς, τρεις.

Η πρώτη ήταν του μητροπολίτου και προέδρου Άγκύρας Γερασίμου. Αυτός είχε διατελέσει μητροπολίτης Ουζιτζής και Βαλιόβου στην Σερβία (1816-1830) και ήταν γνωστός στον Μίλος και τους σέρβους άξιωματούχους που τον συνόδευαν. Ο Μίλος τον πρότεινε αφού προηγουμένως είχε βολιδοσκοπήσει τους ύπολοίπους παράγοντες οι όποιοι ύποσχέθηκαν την ύπερψήφιση του Γερασίμου¹⁰¹. Μέ τό ειδικό βάρος της φυσικής παρουσίας του (έναν όρθόδοξο ήγεμόνα αυτόνομης χώρας, έναν όρθόδοξο σχεδόν βασιλιάς) ό Μίλος είχε την έλπίδα μιάς σερβικής νίκης στον έκκλησιαστικό τομέα. Άραγε έναν φίλος των Σέρβων πατριάρχης δεν θα μπορούσε να δώσει την αυτοκεφαλία στην ήδη αυτόνομη (1830) Σερβική Έκκλησία ; Και έναν προκαθήμενος μιάς άνεξάρτητης Σερβικής Έκκλησίας (πιθανόν μέ τον τίτλο του πατριάρχη, όπως στην Ρωσία κάποτε) δεν θα μπορούσε να στέψει, ίσως, τον ήδη μεγάλο κνιέζ Μίλος σε βασιλιά ή άκόμη και αυτοκράτορα ; Είναι έξ άλλου γνωστή από τους Μέσους Χρόνους άκόμη ή πρόθεση των Σλάβων να αποκτήσουν έκκλησιαστική άνεξαρτησία έπιπέδου πατριαρχείου για να μπορέσουν να έχουν πολιτική άνεξαρτησία μέ έπικεφαλής αυτοκράτορα.

Μέ την έναρξη της έκλογικής διαδικασίας, ό Μίλος άντιλήφθηκε ότι τον είχαν παραπλανήσει. Είχε έξαντλήσει, όμως, τίς ύπηρεσίες που ήθελαν από αυτόν να προσφέρει και δεν είχε πλέον την δυνατότητα περαιτέρω

ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Πατριαρχικοί Κατάλογοι*, 2, 177 όρθως αναφέρει την 27η Σεπτεμβρίου, αφού έτσι αναγράφεται στο Ύπόμνημα : «... τή ύστεραία συνεκροτήθη» δηλαδή μία ήμέρα μετά την πώση του Κωνσταντίου Β΄ που συντελέστηκε στις 26 Σεπτεμβρίου. Έξ άλλου ό Σάρδεων παραθέτει, συντομευμένο, τό Ύπόμνημα : 2, 179-181. Ίδια ήμερομηνία μέ τον Σάρδεων αναγράφει και ό καθηγητής ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Πατριάρχαι*, 1, 173.

¹⁰¹Ο Γεράσιμος Δομνηνός γεννήθηκε και σπούδασε στην Τραπεζούντα. Διετέλεσε πρωτοσύγκελλος του Τραπεζούντος Παρθενίου (1798-1830), έφορος του Φροντιστηρίου Τραπεζούντος, έπίτροπος, σκευοφύλακας και από τό 1813 ήγούμενος της Μονής Σουμελά. Τό 1816 στην Κωνσταντινούπολη χειροτονήθηκε μητροπολίτης Ουζιτζής και Βαλιόβου Σερβίας, θέση που διετήρησε μέχρι τό 1830 όποτε ή Σερβία απέκτησε αυτόνομία και ή Ουζιτζα θα είχε στο έξής έντοπίους άρχιερείς. Τότε ό Γεράσιμος προάγεται στην μητρόπολη Καισαρείας, ένώ από τό 1832 αναφέρεται ως μητροπολίτης και πρόεδρος Άγκύρας. Χαρακτηριζόταν ως δραστήριος, φιλοδίκαιος και ήταν πάρα πολύ λαοφιλής. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Γεράσιμος* . ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεία*, 168. ΓΕΔΕΩΝ, *Άποσημειώματα*, 225. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Έπισκοπική*, 43, 338 (τόν αναφέρει ως πρόεδρο και όχι μητροπολίτη Άγκύρας 1834-Σεπτέμβριος 1836. Κατόπιν τον Σεπτέμβριο 1836 έγινε Έφέσου : 62).

Ο Μίλος Όβρένοβιτς (1780-1860) διετέλεσε ήγεμόνας Σερβίας δύο φορές :1815-1839 και 1858-1860. Γενάρχης της οικογενείας που έδωσε 5 ήγεμόνες και βασιλείς στην Σερβία κατά την περίοδο 1815-1903. Βλέπε άρθρο «Μίλος», ΠΑΜπ, 42, 200 και άρθρο «Όβρένοβιτς ή Όμπρένοβιτς», ΠΑΜπ, 46, 249. ΒΕΡΡΟΣ.

διαπραγματεύσεων για να υποστηρίξει το πρόσωπο του εκλεκτού του υποψηφίου.

Ο δεύτερος υποψήφιος ήταν ο πρωτόθρονος των μητροπολιτών του Πατριαρχείου, ο Καισαρείας Παΐσιος, εκλεκτός του Αϋθέντου Στεφάνου Βογορίδη. Υποστηριζόταν και από τον αρχιγραμματέα της Ισχυρής Επιτροπής του Κοινοῦ, τόν Άλέκο Φωτιάδη, καθώς και από μερικούς αρχιερείς¹⁰².

Ὡς τρίτος υποψήφιος προωθήθηκε από τόν ἐνδοξότατο Μεγάλο Λογοθέτη Νικόλαο Ἀριστάρχη ὁ μητροπολίτης Σερρών Γρηγόριος. Υποστηριζόταν και από τόν παιδικό φίλο και πνευματικό ἀδελφό του Σωτήριο Καλλιάδη και συγχρόνως γαμπρό του Ἀριστάρχη από τήν ἀδελφή του Ἑλένη. Ἀνάμεσα στους ἀρχιερείς υποστηρικτές αὐτῆς τῆς υποψηφιότητος διακρινόταν ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιος και ὁ μητροπολίτης Κεσπεντηλίου Ἀρτέμιος. Μεγάλο πλεονέκτημα ἦταν ὅτι τόν υποστήριξαν και σχεδόν ὅλοι οἱ πρωτομαγίστρος τῶν συντεχνιῶν πού τελοῦσαν ὑπό τήν ἐπιρροή του Λογοθέτου και ἀποτελοῦσαν τὸ πιό δυναμικό κομμάτι τῆς συνελεύσεως¹⁰³.

¹⁰² Ὁ Παΐσιος Κεπόγλου γεννήθηκε στή Φάρασα τῆς Καππαδοκίας τὸ 1777. Σπούδασε στήν Ἱερατική Σχολή Ἰωάννου Προδρομοῦ Φλαβιανῶν τῆς ὁποίας ἀργότερα ἀνέλαβε τήν διεύθυνση, ἀφοῦ ἐπέστρεψε ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη ὅπου πῆγε γιά ἀνώτερες σπουδές και ὅπου χειροτονήθηκε διάκονος και ἱερέας. Τὸ 1832 χειροτονήθηκε μητροπολίτης Καισαρείας, θέση πού διετήρησε μέχρι τὸ θάνατό του στίς 30 Ἰανουαρίου 1871. Ἀγωνίστηκε θαρραλέως γιά τὸ ποιμνίό του σέ καιρό διωγμοῦ και ἐκτιμῶταν πολὺ ὡς ἐνάρετος και λόγιος, ἐνῶ διέθετε σύνεση και κύρος. Βλέπε σχετικῶς ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Παΐσιος*, ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ *Ἐπισκοπική*, 43. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 224. Γ.Κ.-ΓΕΔΕΩΝ, 713.

¹⁰³ Ὁ Σωτήριος Καλλιάδης γεννήθηκε τὸ 1796 στήν Ἀκαρνανία καταγόμενος ἀπό τήν ἐκεῖ οἰκογένεια τῶν Καραγιαννόπουλων τήν ὁποία ἀφάνισε ὁ Ἄλῃ πασσᾶς τῶν Ἰωαννίνων. Ἀπό τήν ὅλη πατριά μόνον ἡ οἰκογένεια του Σωτηρίου διασώθηκε περνώντας στήν Πάτρα. Ἀπό ἐκεῖ ἕνας θεῖος του τόν ἔφερε στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου τέθηκε (ὅπως και ὁ Γρηγόριος Φουρτουριάδης) ὑπό τήν προστασία του Πελοποννήσιου μητροπολίτου Γρηγορίου Δέρκων. Ὁ Σωτήριος, συγχρόνως μέ τίς ἐγκύκλιες σπουδές του στή σχολή Θεραπειῶν, ἦταν και ἱεροψάλτης στόν μητροπολιτικό ναό Ἁγίου Γεωργίου Θεραπειῶν. Ὁ Σταυράκης Ἀριστάρχης, ὁ τελευταῖος ρωμιός Μ.Διερχμηνέας τῆς Πύλης, βλέποντας τά προσόντα του Σωτηρίου, τόν ζήτησε ἀπό τόν Δέρκων και τόν προσέλαβε ὡς προσωπικό του γραμματέα. Μετά τόν θάνατο του Σταυράκη, ὁ Σωτήριος ἔγινε γαμπρός στήν οἰκογένεια νυμφευόμενος τήν Ἑλένη, τήν ἀδελφή του Νικολάου. Διετέλεσε Μέγας Ὑπομνηματογράφος τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας, Μέγας ποστέλνικος τῆς Ἡγεμονίας Βλαχίας και τιμήθηκε μέ διάφορα παράσημα ἀπό τόν σουλτάνο. ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Λόγοι*, 4, 67.

Ὁ Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιος ὁ Ε΄ (1827-1845) γεννήθηκε στήν Ραιδεστό τῆς Θράκης ἴσως τὸ 1753. Ὅταν ἀπεβίωσε στήν Κωνσταντινούπολη ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Πολύκαρπος (1808-1827), ἀρχές Ἰανουαρίου 1827, ὁ Ἀθανάσιος ἦταν ἀρχιμανδρῆτης ἡγούμενος του μετοχίου του Παναγίου Τάφου στό Νεοχώρι τῆς Πόλης. Τότε οἱ ἐνδημοῦντες ἀγιοταφῖτες τόν ἐξέλεξαν ὡς διάδοχο του Πολυκάρπου και ἔπεισαν τόν οἰκουμενικό πατριάρχη Ἀγαθάγγελο νά τόν χειροτονήσει. Πράγματι, ὁ Ἀθανάσιος χειροτονήθηκε, ἀρχικῶς, στίς 15 Ἰανουαρίου 1827 ὡς μητροπολίτης Καισαρείας Παλαιστίνης και τήν ἐπομένη μετατέθηκε ἀπό ἐκεῖ στόν πατριαρχικό θρόνο τῶν Ἱεροσολύμων. Τήν ἐκλογή ἀποδέχθηκαν ὅλοι οἱ ἀρχιερείς και ἡ ἀγιοταφική ἀδελφότητα τῆς Ἁγίας Πόλεως και ἐπίσης ἐγκρίθηκε ἀπό τήν Πύλη. Τὸ μεγαλύτερο ἔργο του Ἀθανασίου ὑπῆρξε ἡ διευθέτηση του τεράστιου χρέους του Πατριαρχείου του, πού ἀνερχόταν σέ 15 ἑκατομμύρια γρόσια, σέ συνεργασία μέ τούς οἰκουμενικούς πατριάρχες Ἀγαθάγγελο και Κωνσταντίνο Α΄, ἐνῶ σημαντική βοήθεια προσέφεραν ὁ ἴδιος ὁ σουλτάνος Μαχμούτ και ὁ ἡγεμόνας Σερβίας Μίλος. Μέχρι τά τέλη του 1837 εἶχαν ἀποπληρωθεῖ τά δύο τρίτα του χρέους. Ὁ Ἀθανάσιος διέμενε στήν πρωτεύουσα, ὅπου και πέθανε στίς 17 Δεκεμβρίου 1844. Στήν πατριαρχική ἐκλογή του Γρηγορίου ΣΤ΄ ὁ Ἀθανάσιος, πιθανόν, νά ἦταν ὁ πρόεδρος τῆς ἐκλογικῆς συνελεύσεως. Βλ. Γ.Κ.-ΓΕΔΕΩΝ, 703, 728-730. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, *Ἀθανάσιος*, ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀθανάσιος*. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, *Ἀθανάσιος*.

Ἡ συνέχεια ὑπῆρξε ἐπεισοδιακή, ἀφοῦ οἱ ἐκλογεῖς «...συμπλέκονται ἐν λόγοις, καί ὕβρεσι πολλαῖς καί λοιδορίαις ἀπέπλυναν ἀλλήλους, καί βοαῖς ἀτάκτοις τῶν παρεστώτων ταλαντευθείσης ἐπί πολλήν ὥραν τῆς ἐκλογῆς...». Καί τότε «ἐν μέσῳ τῶν κρωγμῶν καί τῶν φωνασιῶν καί τῶν ἀντεγκλήσεων, καί ἐνῶ θορυβωδῶς ὁ Ἀθανάσιος ἐπέμενε εἰς τὴν ἄνευ συζητήσεων πολλῶν ἐκλογῆν τοῦ Γρηγορίου...συνέβη νά διαρραγῆ μία ἐκ τῶν ἐν τῷ Μεγάλῳ συνοδικῷ καθεδρῶν, ἔνεκα ἀτάκτου στάσεως ἐνός τῶν ἐκλογέων· τοσοῦτον δέ φοβερόν προὔξενησε ψόφον ἢ θραῦσις τῆς καθέδρας, ὥστε νά ἀρπάσῃ τό συμβάν ὑπὲρ ἑαυτοῦ καί ὑπὲρ τοῦ Γρηγορίου, δῆθεν τρέμων, ὁ Ἀριστάρχης. Ἀνεπήδησεν ἐκ τοῦ καθίσματος αὐτοῦ, καί τρέχων βιαίως πρὸς τὴν θύραν τῆς αἰθούσης, ἤρξατο κραυγάζων· Ἀδελφοί, καιρόν δέν ἔχομεν· Γέροντές μου! τό Συνοδικόν γκρομηνίζεται. Δέν ἔχομεν καιρόν. Τόν Γρηγόριον ἀμέσως, καί νά τελειώσωμεν. Οἱ πρωτομαγίστορες χειροκροτοῦντες φωνασκοῦσιν ὑπὲρ τῆς ἀναδείξεως τοῦ νέου μέν, ἄλλ' ἐναρέτου Γρηγορίου, καί ὁ πρῶτος τῶν φίλων αὐτοῦ μητροπολιτῶν ἐγερεῖται ἀσπάζεται, κατ'ἔθος, τὴν χεῖρα τοῦ Ἀθανασίου Ἱεροσολύμων, ἐν ταραχῇ πολλῇ, διότι πάντες ἔτρεχον, ὅπως μὴ ταφῶσιν ὑπὸ τὰ δῆθεν ἐρείπια. Συνελθόντες εἰς ἄλλην αἴθουσαν, ὑπέγραψαν, ἢ μᾶλλον ἐσφράγισαν τό τουρκιστί γεγραμμένον πρακτικόν τῆς ἐκλογῆς, ἀποσταλέν εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλιν».

Ὁ σουλτάνος ἐπικύρωσε τὴν ἐκλογή καί ἀμέσως στάλθηκε ἔξαρχος (τσαούσης) στίς Σέρρες γιά νά προσκαλέσει τόν ἐκεῖ διαμένοντα Γρηγόριο¹⁰⁴. Αὐτός φτάνοντας στήν Κωνσταντινούπολη τόν Ὀκτώβριο παρουσιάστηκε στόν σουλτάνο γιά τὴν τελετὴ τῆς πολιτικῆς ἐγκαθιδρύσεως καί «περιβληθεῖς τό ἐκλαμπρον βασιλικόν καββάδιον» ἀνεχώρησε μέ τὴν συνηθισμένη πομπή γιά τό πατριαρχεῖο. Ἐκεῖ ἔγινε ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐνθρόνιση καί συντάχθηκε, ὑπογράφηκε καί καταστρώθηκε στόν κώδικα τοῦ Πατριαρχείου τό σχετικὸ ὑπόμνημα τῆς ἐκλογῆς¹⁰⁵.

¹⁰⁴ Ὁ Ἀρτέμιος Παρδαλάκης καταγόταν ἀπὸ τὴν Κρήτη καί ἦταν συγγενῆς τοῦ μητροπολίτου Κρήτης Γεράσιμου Παρδαλάκη καί κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 διατελοῦσε ἐπίσκοπος Ἱερᾶς. Ἦταν ὁ μόνος πού διασώθηκε ἀπὸ τοὺς ἱεράρχες τῆς Κρήτης. Ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι σφαγιασθήκαν ἢ ἀπέθαναν κατὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1821. Ὁ Ἀρτέμιος εἶτε βρισκόταν στήν Κωνσταντινούπολη εἴτε πῆγε ἐκεῖ ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο (ἢ κατ'ἄλλους τὴν Θήρα) ὅπου εἶχε διαφύγει. Τοποθετήθηκε μητροπολίτης Κεσπεντηλίου τὸ 1834. Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1845 (Κ.Π.Α., ΚΒ', 91) ἐκλέχθηκε πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἀλλὰ παραιτήθηκε μετὰ διετία στίς 30 Ἰανουαρίου 1847 (Κ.Π.Α., ΚΒ', 142). Ἡ Ἐκκλησία τόν ἀποκατέστησε, πρὸς ζῶαρκεια, μέ συνοδικὸ γράμμα ὡς πρόεδρο Κεσπεντηλίου, τῆς πρώην ἐπαρχίας του (Κ.Π.Α., ΚΒ', 141. Τό συνοδικὸ προηγεῖται τῆς παραιτήσεώς του). ΒΟΒΟΛΙΝΗΣ, 126. Ἄρθρο «Ἀρτέμιος, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας», ΠΛΜπ, 11, 200. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, Ἀρτέμιος.

¹⁰⁴ Γ.Κ.-ΓΕΔΕΩΝ, 713-714. ΓΕΔΕΩΝ, Μνεῖα, 195-197.

¹⁰⁵ Κ.Π.Α., ΙΔ', 263-264.

Ἐπιτομή συνοδικῶν δηλοῦν ὅτι παυθέντος ὑψηλῶ ὀρισμῶ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίου Β', ἐξελέγη πατριάρχης ὁ Σεργῶν Γρηγόριος ὃς μετακληθεὶς ἐκεῖθεν δι' ἐξάρχου, ἐνεθρονίσθη σήμερον Ὁκτ. 1835.

Ἐπ' οὐδενός ἄν τῶν ἀνθρωπίνων συστημάτων ἀμφισβητήσῃ τις μὴ οὐχὶ ἀναγκαίαν εἶναι νόμιμον τινα τάξιν, καθ' ἣν εὖ μάλα πρὸς τὸ κοινῆ συμφέρον διοικηθήσεται· οὐκ ἀπόχρη γε μὴν, εἰ ὄρισται μὲν ἡ τάξις, ἔξεστι δὲ τοῖς βουλομένοις ἀκινδύνως παραβαίνειν. οὕτω γάρ τοῦ μὲν τὸ ἡδύ, τοῦ δὲ τὸ ἰδίᾳ συμφέρον, καὶ νῦν μὲν τότε, νῦν δ' ἐκεῖνο, καὶ ἄλλοτε ἄλλο προαιρουμένον, ὅ,τι περ ἄν βουλομένῳ αὐτῷ τύχη ἄν εἰς μάτην ἔσται ἡ τάξις ὄρισμένη, καὶ οἱ μὲν νόμοι παραβαθήσονται, ὡς εἰκός, συγχύσεις δὲ καὶ ἀμφισβητήσεις δειναὶ τὸ σύστημα καταλαβοῦσαι, ἐλεεινὸν παρῆξονται θέαμα καὶ ταῦτόν σείσεται, ὅπερ ἡ ναῦς πρὸς τὰς ἐν χειμῶνι τρικυμίας καὶ σάλους. Ταύτη τοι ἀνάγκη πᾶσα μὴ μόνον τοὺς νόμους κείσθαι ὀρθῶς ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπὶ τούτων ἀκριβεῖ φυλακῇ ἀρχὴν ὀρθὴν ὑπάρχειν καὶ νόμιμον. ὥσπερ γάρ οἱ ἄνθρωποι ὀρθῶν δέονται νόμων πρὸς εὐζωίαν, οὕτω καὶ οἱ νόμοι ἀγαθῶν χρήξουσιν τῶν προΐσταμένων πρὸς διατήρησιν. πολλῶ δὲ τοι ἀναγκαιότερον ἠγήσαντο ἄν τις τὸν ἐπὶ τῆς ὑπερτάτης ταύτης περιωπῆς προΐστάμενον, τοῦ ἀγιωτάτου φαμέν, πατριαρχικοῦ ἀποστολικοῦ καὶ οἰκουμενικοῦ θρόνου τοῖς εὐσεβέσι, καὶ ὀρθοδόξοις χριστιανοῖς, ἀφ' οὗ ὡς ἀπὸ ἀγαθῆς ῥίζης ἀγαθοὶ καὶ οἱ τῶν κατὰ μέρος παροικιῶν κλάδοι εὐθαλεῖς τε καὶ ἀδιάστροφοι ἀναβλαστάνουσι πρὸς τοὺς καρπούς τῆς κατ'εὐσέβειαν ἐπισκέψεως. Ταύτη τοι καὶ ἤδη τοῦ πατριαρχεύσαντος κυρίου Κωνσταντίου δι' ὑψηλοῦ προσκυνητοῦ ὀρισμοῦ ἐκπτώτου γενομένου τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, ἐγγράφου δὲ ἐπιταγῆς γενομένης σύμπασιν ἡμῖν, καὶ εὐμενοῦς ἀδείας ἐπιδοθείσης ἐλέει βασιλικῶ κατὰ τὰ ἐπικεχορηγημένα τῷ Γένει ἡμῶν ὑψηλὰ προνόμια, ἐλέσθαι πατριάρχην, ἀνάλογον τῷ ὑπερτάτῳ τούτῳ ἀξιώματι, σύνοδος περὶ τούτου τῆ ὑστεραία συνεκροτήθη ἐν τῷ μεγάλῳ συνοδικῷ τῶν πατριαρχείων ὑπερτελεστάτῃ πάντων ἡμῶν τῶν ἐν βασιλευούσῃ ἐνδημούντων συναδελφῶν ἀγίων ἀρχιερέων, παρουσιάζοντος ἐν αὐτῇ τοῦ τε ἐκλαμπροτάτου αὐθέντου κυρίου Στεφάνου Βογορίδη, τοῦ πανευγενεστάτου ἄρχοντος μεγάλου λογοθέτου κυρίου Νικολάου Ἀριστάρχου μετὰ τῆς λοιπῆς εὐγενοῦς χορείας, τοῦ εὐαγοῦς κλήρου, τῶν τιμιωτάτων ἐφόρων καὶ ἐπιτρόπων τοῦ Κοινοῦ, καὶ τῶν προκριτοτέρων ἀφ' ἐκάστου τῶν εὐλογημένων ῥουφετίων καὶ τῆ ἐπικλήσει τῆς χάριτος τοῦ παναγίου καὶ τελεταρχικοῦ πνεύματος συνδιασκεψάμενοι ἐν εἰλικρινῇ γνώμῃ τίς ἄν εἴη ὁ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἀξίως προσιστόμενος, ἄριστα καὶ κατὰ σκοπὸν συμφέροντα τὰ τε κοινὰ καὶ τὰ ἴδια διοικήσων, ἐργηρόρως, καὶ ὁμμάτων βολαῖς ἀγρούπνοις τὰ πάντα ἐπισκεψόμενος, καὶ τὴν ἀπαιτουμένην ἐκάστῳ παραμυθίαν εὐεπιβόλῳ διανοίᾳ καὶ εὐσταθεῖ φρονήματι οἷος τε καὶ νοῆσαι καὶ διαπράξασθαι, ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐνὶ φρονήματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ ἐξελεξάμεθα τὸν πανιερώτατον καὶ ἔλλογιμότατον καὶ θεοπρόβλητον Μητροπολίτην Σεργῶν, ὑπέριτον καὶ ἔξαρχον πάσης Μακεδονίας περισπούδαστον καὶ ἐπιπόθητον ἡμῶν ἐν Χριστῷ ἀδελφόν κύριον κύριον Γρηγόριον, ὡς τῶν λοιπῶν ἀπάντων προέχοντα θεοσεβείᾳ καὶ ἀμέμπτῳ πολιτείᾳ ἐμφαιδρυνόμενον, συνέσει τε καὶ φρονήσει κεκοσμημένον, λόγῳ καὶ παιδείᾳ καὶ μαθήσει ἀπηρτισμένον, ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας ἐν τοῖς κόλποις τῆς κοινῆς ἡμῶν Μητρὸς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας ἐντεθραμμένον, καὶ τὴν σύστασιν αὐτῆς διακαῶς ποθοῦντα ἅτε δὴ λόγῳ καὶ ἔργῳ τέως ὠφελήσαντα αὐτῇ ὄση δυναμῖς, καὶ κοσμήσαντα τὴν

ἱεράν τῶν ἀρχιερέων ὁμήγουριν, καί τας ἐμπιστευθείσας αὐτῷ δύω ἐπαρχίας θεοφιλῶς ἐπισκεψάμενον, καί μόνον ἱκανόν ἐν τοῖς παροῦσι καιροῖς, καθ' οὓς ἢ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων κατάστασις, ὡς τίς οἰκεία καταπεσοῦσα τήν ἐκ νέου ἀνέγερσιν ἐπιζητεῖ. Ὅθεν καί κατά κοινήν δεητικὴν ἡμῶν καί παντός τοῦ Γένους πρόσκλησιν, καί ἔκδοσιν ὑψηλοῦ βασιλικοῦ προσκυνητοῦ ὀρισμοῦ εὐμενῆ, καί ἀνάλογον τῆς ἐκ μέρους ἡμῶν καί παντός τοῦ Γένους ἐξαιτητικῆς δουλικῆς ἀναφορᾶς πρὸς τὸ βασιλεῖον Κράτος, πρὸς δέ καί δι' ἐξάρχου ἐπ' αὐτῷ τοῦτο ἀποσταλέντος, μετακλησθεῖσα ἢ αὐτοῦ σεβασμιωτάτη παναγιότης ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας Σεβρόων, καί ὡς ἕα ποθεινόν πᾶσαν ἀθυμίας ἀγλύν διασκεδάσαν ἐπιφανείς τῇ ἐκκλησίᾳ διὰ τῆς συνήθους περιβολῆς τοῦ ἐκλάμπρου βασιλικοῦ καββαδίου, ἐνίδρυνται σήμερον εὐκλεῶς ἐπὶ τοῦ ἀγιωτάτου πατριαρχικοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, παναγιώτατος καί σεβασμιώτατος ἡμῶν Αὐθέντης καί Δεσπότης καί οἰκουμενικός πατριάρχης νομίμως καί κανονικῶς ἐπιγνωσθεῖς πᾶσιν ἡμῖν καί παντὶ τῷ Γένει μετὰ χαρᾶς ἀνεκκλήτου ἐκ βαθέων καρδίας συνεπευχόμενοις, ὅπως ἢ φιλάγαθος πρόνοια τοῦ ὑψίστου, ἢ ἐπιδοῦσα ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν ἡμῶν, καί ταῦτα πανσόφως οἰκονομήσασα χαρίσεται ἡμῖν τὴν αὐτοῦ σεβασμιωτάτην παναγιότητα σώαν, ἔντιμον, ὑγιᾶ, ὀρθοτομοῦσαν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, ἐντείνουσιν ἐν πᾶσι καί κατευοδουμένην, καί ἀστεμφῶς ἐρηρισμένην ἐπὶ τῆς ἀγιωτάτης οἰκουμενικῆς ταύτης περιωπῆς μέχρις τερμάτων ζωῆς ἐπιμηκίστου, πρὸς κοινήν ἡμῶν πάντων παραμυθίαν, εὐκλειαν διηνεκῆ τῆς ἁγίας αὐτοῦ ἐκκλησίας, καί εἰρηναίαν διαγωγὴν θεῶ εὐάρεστον, καί κοινήν ὠφέλειαν, καί προστασίαν παντός τοῦ χριστωνύμου πληρώματος. Ὅθεν εἰς ἔνδειξιν καί διηνεκῆ παράστασιν κατέστρωται ἐν τῷ παρόντι ἱερῷ κώδικι τὸ παρόν ἡμῶν ἀρχιερατικόν ὑπομνηματιστικόν Γράμμα. αὐλέ', κατὰ Μῆνα Ὀκτώβριον ἐπινεμήσεως θ'.

Ὑπογραφαί : Ὁ Ἐφέσου Χρῦσανθος - ὁ Ἡρακλείας Διονύσιος - ὁ Νικομηδείας Πανάρετος - ὁ Χαλκηδόνος Ἰερόθεος ἔχων καί τὴν γνώμην τοῦ σεβ. γέροντος Δέρκων - ὁ Θεσσαλονίκης Μελέτιος - ὁ πρόεδρος Ἀγκύρας Γεράσιμος - ὁ Μεσημβρίας Σαμουήλ - ὁ Δράμας Γερμανός - ὁ Διδυμοτείχου Ἀβέρκιος - ὁ Σοφίας Παΐσιος - ὁ Βελλᾶς Ἰωσήφ - ὁ Κεσπεντηλίου Ἀρτέμιος - ὁ Πόσνας Βενιαμίν.

Τὰ βεράτια (berat) ἦταν νομικῆς φύσεως ἔγγραφα διεπόμενα ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ ἔννομη τάξιν καί προσδιόριζαν τὸ πλαίσιο τῶν σχέσεων μεταξύ τῆς ὀθωμανικῆς διοικήσεως καί τοῦ κατόχου τους. Καθόριζαν καί τίς ἀρμοδιότητες πού ἐπιτρεπόταν στὸν φέροντα νά ἀσκεῖ. Ἦταν αὐστηρῶς προσωπικά ἔγγραφα καί δινόταν ἀπὸ τὸν ἐκάστοτε σουλτάνο πρὸς ἓνα συγκεκριμένο πρόσωπο, ρύθμιζαν, δηλαδή, οὐσιαστικῶς, διαπροσωπικὲς σχέσεις μεταξύ κυριάρχου καί ὑποτελοῦς μετὰ τὴν ἔννοια τῆς παραχωρήσεως ἐνός συγκεκριμένου μέρους τῆς ἐξουσίας τοῦ κυριάρχου πρὸς τὸν συγκεκριμένο ὑποτελεῖ. Ἀπεικόνιζαν τίς πολιτικὲς, κοινωνικὲς καί οικονομικὲς συνθήκες κάθε ἐποχῆς ἔχοντας ὅμως ἓναν στερεότυπο χαρακτήρα. Ὑπόκειντο σὲ ἀνανέωση ἰδίως σὲ περίπτωση ἀλλαγῆς σουλτάνου. Τὰ βεράτια ἦταν ἀπαραίτητα, προκειμένου νά νομιμοποιηθεῖ κάποιος ἔναντι τῶν κατὰ τόπους ὀθωμανικῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ καί κάθε τρίτου. Κάτοχοι μποροῦσαν νά εἶναι ὁ πατριάρχης καί οἱ ἀρχιερεῖς τοῦ Πατριαρχείου καί τῶν λοιπῶν ὀρθοδόξων καί ἄλλων χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν ἐντός τῆς ὀθωμανικῆς ἐπικρατείας. Ἐπίσης κρατικοὶ ἀξιωματοῦχοι, ἀλλὰ καί ἰδιῶτες ὅπως π.χ. οἱ «μπερατλήδες» ἔμποροι, μιά τάξιν πού ἔχαιρε μεταχειρίσεως

ισότιμης μέ τούς ξένους πρεσβευτές. Στά βεράτια πού ἀφοροῦν στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί μάλιστα στά λεγόμενα πατριαρχικά διασώζονται τά προνόμια τοῦ Γένους. Ὅμως θά πρέπει νά ἔχουμε ὑπόψη μας ὅτι ἐκφράζουν τίς ἀντιλήψεις καί ἀπόψεις τῆς ὀθωμανικῆς διοικήσεως γιά τήν Ἐκκλησία πού δέν ταυτίζονταν μέ τίς ιδέες τῆς Ἐκκλησίας γιά τόν ἑαυτό της οἱ ὁποῖες ἐκφράζονται μέσα ἀπό τά δικά της ποικίλα ἐκκλησιαστικά ἔγγραφα ¹⁰⁶.

Τό συγκεκριμένο βεράτι τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ' ἐκδόθηκε τόν μήνα Σαμπάν τοῦ ἔτους ἀπό ἐγίρας 1251, δηλαδή μεταξύ 22 Νοεμβρίου καί 20 Δεκεμβρίου 1835 (νέο ἡμερολόγιο), ἐνῶ μέσα στό κείμενο ἀναφέρεται ὅτι διατάχθηκε νά προετοιμαστεῖ τήν 8η Ρετζέπ 1251, δηλαδή τήν 1η Νοεμβρίου, ἂν ὑπολογιστεῖ ὁ μήνας μεταξύ 25 Ὀκτωβρίου καί 21 Νοεμβρίου. Τό ἔγγραφο σώθηκε μόνο σέ ἑλληνική μετάφραση τοῦ ἐπισήμου ὀθωμανικοῦ κειμένου. Ἀπό ἄποψη ἀριθμοῦ διατάξεων εἶναι τό πιό ἀναπτυγμένο ἀπό ὅλα τά γνωστά πατριαρχικά βεράτια καί μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς καί βάση γιά τήν μελέτη τῶν ὁμοίων του. Ἀντικατοπτρίζει τήν κατάσταση ὅπως αὐτή εἶχε διαμορφωθεῖ λίγο πρὶν τήν ἔναρξη τῆς περιόδου τοῦ Τανζιμάτ (Μεταρρυθμίσεων) ¹⁰⁷.

Μπεράτι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ' ¹⁰⁸

Κατά τήν ἔννοϊαν τοῦ ἐν εἴδει Μαχζαρίου προσενεχθέντος εἰς τό βασιλικόν μου Διβάνι ἐνσφραγίστου Ἀρζουχαλίου τοῦ ἐν βασιλευούσῃ παροικοῦντος ἀθροίσματος τῶν ἐνδημούντων Μητροπολιτῶν, καί τῶν προκρίτων τοῦ ἔθνους, ἐπειδή καί ἀνηγγέλθη μετά πληροφορίας εἰς τό βασιλεῖον Κράτος μου, ὅτι κατά τόν ἐκδοθέντα ὑψηλόν ὄρισμόν μου, διαληπτικόν τοῦ νά ἐξωσθῇ ὁ Κωνσταντινουπόλεως τῶν Ῥωμαίων Πατριάρχης (δεῖνα) διά τήν κακήν διοίκησίν του, καί νά ἐκλεχθῇ ἄλλος ἀντ' αὐτοῦ, συνελθόντες εἰς ἐν ἐξελέξαντο τόν ἀνά χεῖρας φέροντα τό παρόν ὑψηλόν Μπεράτι (δεῖνα), (οὔ τά τέλη σφραγισθεῖσαν ἐπ' ἀγαθῶ), ὡς ἄνδρα δεδοκιμασμένον κατά τό πολίτευμά του, νουνεχῆ, πιστόν, καί ἱκανόν εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν ῥεαγιαδικῶν καθηκόντων · καί ἐπειδή ἐξαιτήσαντο ν' ἀφαιρεθῇ ἡ πατριαρχεῖα ἀπό τόν (δεῖνα), νά πιστευθῇ δέ εἰς τόν (δεῖνα), καί νά δοθῇ εἰς χεῖρας του ὑψηλόν Μπεράτι τῶν σουρουτιῶν περιεκτικόν, διά τοῦτο ἐθεωρήθησαν τά ἐν τῷ βασιλικῷ μου Χαζινέ ἀποτεταμειμένα δευτέρια τοῦ Πίσκοπος Μουκατασί, ἀπό τά ὁποῖα ἐπειδή καί ἔγινε Δερκενάρι ὅτι ἡ πατριαρχεῖα Κωνσταντινουπόλεως μετά τῶν παρεπομένων ἦτον εἰς τήν διοίκησιν τοῦ (δεῖνα) μέ ὑψηλόν Μπεράτι συνηρμοσμένον μέ τήν Πατριαρχεῖαν τῆς Ὁχριδος καί τῶν παρεπομένων, ἐπὶ συνθήκῃ καί λόγῳ τοῦ, ὅτι ἐπάνω εἰς τά 20.625 γρόσια παλαιόν Μακτοῦ τῆς ῥηθείσης Πατριαρχίας, ἡ μέ χάτι βασιλικόν καί φερμάνι ὑψηλόν γενομένη προσθήκη κατά τό 20 ἔτος τῶν 12.500 γροσίων, καί ἡ κατ' εὐλογοφανῆ διάκρισιν γενομένη προσθήκη τῶν 300 γροσίων 20 παράδων καί 34 ἄσπρων, δηλαδή ἡ ὀλική τοῦ Μακτοῦ ποσότης τῶν 33.425 γροσίων, 20 παράδων καί 34 ἄσπρων (κατά τήν ἀρχαίαν συνήθειαν) νά δίδεται ἀπό α' μαρτίου εἰς τούς τόπους τῶν καλεμιγιέδων τοῦ βασιλικοῦ μου χαζινέ, ἐπὶ τέλος τοῦ ἔτους νά θεωρῆται ὁ λογαριασμός, καί νά λαμβάνη καί τό ἴσον τοῦ λογαριασμοῦ, ἔτι δέ ἐκ τῆς εἰρημένης τοῦ Μάλι Μακτοῦ ποσότητος νά δίδονται ἐν εἴδει Ὀντζακλικίου 5.000

¹⁰⁶ ΚΟΝΟΡΤΑΣ, *Θεωρήσεις*, 45-48.

¹⁰⁷ ΚΟΝΟΡΤΑΣ, *Θεωρήσεις*, 58, 73, 74, 392 σημ.10. Στίς σελίδες 73-93 γίνεται συνοπτική παρουσίαση τοῦ βερατίου κατ' ἄρθρο καί προσπάθεια γιά κωδικοποίησή του.

¹⁰⁸ ΦΡΑΝΤΖΗΣ ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ, *Ἐπιτομή*, 3, 251-271. Τηρήθηκε ἡ ὀρθογραφία καί ἡ ὀρολογία τοῦ κειμένου.

Ὁ ΓΕΛΕΩΝ, *Γράμματα Τουρκικά*, ε'- σ', ἀναφέρει ὅτι πρὶν τό 1880 ὑπῆρχε κάποια σημείωση ὅτι, μεταξύ ἄλλων, σώζονταν καί τά βεράτια τοῦ Γρηγορίου ΣΤ' ὡς μητροπολίτου Πελαγονείας (1825, ἐγίρας 1241), Σερρών (1833, ἐγίρας 1249) καί ὡς Πατριάρχου (1839, ἐγίρας 1255) (sic), ἀλλά δυστυχῶς ἐχάθησαν. Ὅμως ὁ Αἰμιλιανός Τσακόπουλος: *ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ*, 34 (1959) 235, σέ σημείωσή του σχετικῶς μέ τά ὑπάρχοντα φερμάνια καί βεράτια στό Ἀρχιεπισκοπικεῖο τοῦ Πατριαρχείου, γράφει ὅτι σωζόταν τό βεράτιο τοῦ Γρηγορίου ὡς μητροπολίτου Πελαγονείας.

γρόσια εἰς τοὺς κατὰ καιρὸν Δραγουμάνους τοῦ βασιλικοῦ Διβανίου μου, καὶ πάλιν ἀπὸ τὸ ἐτήσιον μακτοῦ τὸ ἀπὸ Μουχαρρέμι λογιζόμενον, καὶ παρεπόμενον εἰς τὴν Πατριαρχεῖαν Κωνσταντινουπόλεως τῶν 90.000 ἄσπρων, ἐπειδὴ καὶ καθ' ὑψηλὸν μου Ἰραδέ ἀπὸ μαρτίου μηνὸς τοῦ 1251 ἔτους 65.940 ἄσπρα διωρίσθησαν εἰς ἔξοδα τοῦ Ῥεδίφ Ἀσκέρι Μανσουρί νά μετρῶνται εἰς τὸν χαζινέ τῶν Μανσουρίδων, τὰ δὲ λεγόμενα Ἰσραλιγιέδες, καὶ μένοντα 24.060 ἄσπρα ἀφ' ἑνὸς ἔτους εἰς ἕτερον νά καταμετρῶνται εἰς τὸν βασιλικὸν μου χαζινέ, νά πληρῶνται, ὡς εἴθισται, οἱ καλεμιγιέδες των, καὶ ἐπὶ τέλους τοῦ ἔτους θεωρουμένου τοῦ λογαριασμοῦ, νά λαμβάνηται τὸ ἴσον αὐτοῦ · ἔτι δὲ λόγῳ τῶν παρεπομένων εἰς τὴν πατριαρχεῖαν Ἰπεκίου τὸ ἐτήσιον Μάλι Μακτοῦ 163.000 ἄσπρα νά δίδονται εἰς τὸν βασιλικὸν μου χαζινέ, νά πληρῶνται εἰς τοὺς καλεμιγιέδες των κατὰ τὴν συνθήειαν εἰς τοὺς τόπους των, καὶ ἐπὶ τέλους τοῦ ἔτους θεωρουμένου τοῦ λογαριασμοῦ, νά λαμβάνηται τὸ ἴσον αὐτοῦ. Ἐπὶ τούτῳ διὰ νά ἦθελεν ἐκδοθῆ ὑψηλὸν Μπεράτι κατὰ τὸν ἐκδοθέντα ὑψηλὸν ὀρισμὸν μου δίδομι κατὰ τὴν 8 Ῥετζέπ τοῦ 1251 ἔτους τὸ παρὸν ὑψηλὸν Μπεράτι μου, καὶ θεσπίζω ὥστε ὁ ἀντὶ τοῦ εἰρημένου (δεῖνα) ἀποκαταστάς ἐπὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἔθνους Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (δεῖνα) (σφραγισθείησαν τὰ τέλη αὐτοῦ ἐπ' ἀγαθῶ), ἐξουσιάζων καὶ διοικῶν συγχρόνως τὰς ἐπὶ τῶν προκατόχων του προστεθείσας εἰρημένας πατριαρχείας, νά θεωρῆ καὶ νά διεξάγῃ μετὰ τῶν Μητροπολιτῶν τὰς ὑποθέσεις των καὶ τὰ θρησκευτικὰ των, νά μὴ ἐκπίπτῃ τῆς πατριαρχείας ἀνεγκλήτως, οὔτε λόγῳ προστασίας νά διορίζηται ἄλλος · ὥστε ὁψέποτε τις Πατριάρχης ὢν ἐπὶ λόγῳ προσθήκης ἢ χορηγίας χρημάτων ἢ τις ἤθελε προκύψει, νά μὴ ἀξιῆται εὐηχοίας · καὶ ἐπειδὴ σώζεται ἔνθα δεῖ καῖδι διαληπτικὸν τοῦ ὅτι προλαβόντως ἐξεδόθη ὑψηλὸς ὀρισμὸς ἀποκαθιστῶν τοὺς κατὰ καιρὸν Πατριάρχας πληρεξουσίου εἰς τὴν ἐκ συμφώνου μετὰ τῶν ἐνδημούντων Μητροπολιτῶν διευθέτησιν τῶν ὑποθέσεων των, νά μὴ ἤθελον ποτέ οἱ Πατριάρχαι μόνοι οὔτε μέχρι κεραίας νά ἐνεργήσωσιν ἄνευ τοῦ ἀθροίσματος τῶν Μητροπολιτῶν τὸ παραμικρὸν κίνημα, ἀντιβαῖνον εἰς τὸν ὑψηλὸν ὀρισμὸν · ἐπειδὴ καὶ ὁψέποτε χρεῦσαι ἢ πατριαρχεῖα, ἐπεκράτησε τὸ νά ἀποκαθίσταται Πατριάρχης κατὰ τὰ θρησκευτικὰ των ἔθιμα ἐκ τοῦ συστήματός των, τόσον μετὰ τὴν συγκατάθεσιν τῶν ἀνεκαθεν ἐν τῇ βασιλευσῆ ταύτῃ παρευρισκομένων Μητροπολιτῶν Ἡρακλείας, Κυζίκου, Νικομηδείας, Νικαίας καὶ Χαλκηδόνος, ὅσον καὶ τοῦ ἀθροίσματος τῶν λοιπῶν ἐνδημούντων, ὁ τοιοῦτος ὁποῖος ποτ' ἂν ἦ ἐξ αὐτῶν ἀφ' οὗ ἐκλεχθῆ, ἀναγγελθῆ εἰς τὴν βασιλείαν, καὶ ἀποκατασταθῆ Πατριάρχης, θέλει διευθετῆ τὰς ὑποθέσεις των καὶ τὰ θρησκευτικὰ των μετὰ τῶν εἰρημένων Μητροπολιτῶν, ὥστε ἐν ὅσῳ δὲν ἤθελε προξενεῖ ἀδικίας, καὶ ἐπηρείας εἰς τοὺς ῥεαγιάδες του, δὲν ἤθελεν ἀντιβαίνει εἰς τὰ θρησκευτικὰ των, καὶ δὲν ἤθελε ποτε φωραθῆ χαΐνης εἰς τὴν βασιλείαν, θέλει μένει ἀδιάσειστος εἰς τὴν πατριαρχεῖαν ἐφ' ὄρω ζωῆς του · καὶ πάλιν ὁψέποτε φωραθῆ ἀπεριορίστως πράττων καὶ πολιτευόμενος, ἐάν δὲν ἤθελεν ἦναι ἡ γνώμη καὶ συγκατάθεσις ὄλων τῶν Μητροπολιτῶν, ἀλλὰ μερικῶν ἐξ αὐτῶν, καὶ τινων κακοτρόπων καὶ κακεντρεχῶν, νά μὴ δίδεται ποτέ ποσῶς ἀκρόασις εἰς τὰ προβλήματα καὶ Ἀρζουχάλια των, ἀλλ' ἀπεναντίας χάριν ἐξακριβώσεως τοῦ πράγματος νά ἐρωτῶνται καὶ νά ἐξετάζονται οἱ Μητροπολιταὶ · ὥστε τελευταῖον τῆς ἀληθείας ἐναποδείκτως καταφανοῦς γενομένης, νά ἐνεργῆται τὸ δίκαιον καὶ ἀνήκον ἐπὶ τοῦ πράγματος.

Ἐπειδὴ ἡ διεξαγωγή καὶ διευθέτησις τόσο τῶν ὑποθέσεων ὄλων τῶν ἐν τῇ βασιλικῇ μου ἐπικρατεῖα εὐρισκομένων ῥεαγιάδων, ὅσων τῶν ἰρατίων καὶ μασαραφίων τοῦ κεσισχανέ, καὶ ἄλλων πραγμάτων κατὰ τοὺς θρησκευτικούς των κανόνας, δὲν περιορίζεται εἰς μόνην τὴν γνώμην καὶ θέλησιν τῶν κατὰ καιροὺς πατριαρχευσόντων, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἀνεκαθεν ἐπεκράτησεν τὸ ν' ἀνατίθεται εἰς τὸ ἄθροισμα τῶν ἐνδημούντων Μητροπολιτῶν, καὶ ἐπειδὴ τὸ ἄθροισμα δίδωσι τὴν ἐπὶ τῶν χρεῶν ἐγγύησίν του, καὶ παρέπεται τὸ νά γνωρίζῃ τὰς ἐκ δανείων λαμβανομένων ποσότητας, καὶ ἀπ' ἀρχῆς εἰς χεῖρας των ἐνεπιστεύθη ἡ βοῦλλα, καὶ ἐπειδὴ διὰ νά ἤθελεν ἦναι τὸ ἄθροισμα τοῦτο ἀνώτερον πάσης ἐπηρείας καὶ βλάβης, αἱ βοῦλλαι ὄλων τῶν ἐν τῇ βασιλικῇ μου ἐπικρατεῖα κειμένων Μοναστηρίων ἀνετέθησαν εἰς χεῖρας των, εἰς τρόπον ὅτι, καθὼς ποτέ δὲν ἐπιτρέπεται παραμικροτέρα τινὸς ἄλλου παρείσφρυσις καὶ παρείσδυσις, καὶ ἐπομένως καθὼς ἀπ' ἀρχῆς ἡ βοῦλλα τοῦ κεσισχανέ ἦτον εἰς αὐτοὺς ἀνατεθειμένη, μετὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ λόγον ἡ αὐτὴ βοῦλλα ἀνετέθη εἰς τὸ ἄθροισμα καὶ ἐπὶ τῶν παναισίων ἡμερῶν μας τούτων, διὰ νά ἐγχειρίζηται εἰς οὓς ἂν ἐγκρίνοι ἐκ τοῦ συστήματός των τὸ ἄθροισμα · ὥστε διὰ νά ἤθελε δύναται νά ἀποκρίνωνται τὰ πρὸς βακούφια, χήρας, καὶ ὀρφανὰ πολλά καὶ μεγάλα χρῆσιν των, ἐξεδόθη καὶ φερμάνι ὑψηλόν, ἐγένετο καῖδι εἰς τὸ Πίσκοπος καλεμί, καὶ καταχωρηθὲν κατεγράφη εἰς τὰ Μπεράτια των · καὶ ἐπειδὴ τὸ μὲν ἄθροισμα μετὰ Μαχζάρια, ὁ δὲ Πατριάρχης μετὰ ἐνσφράγιστον ἀρζουχάλι του, παρεκάλεσαν διὰ νά γένῃ προσταγὴ εἰς τὸ νά γίνῃ καῖδι, καὶ νά καταγραφῆ ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἰς τὰ Μπεράτια των, καὶ ἐπομένως ἐξεδόθη ὑψηλὸς ὀρισμὸς, καὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο κατεχωρήθη καὶ κατεγράφη ἔνθα δεῖ, δὲν πρέπει ποσῶς ποτέ νά τολμήσῃ καὶ νά πράξῃ ἀπ'

έναντίας τοῦ ὑψηλοῦ ὀρισμοῦ οὔτε μέχρι κεραίας · καί ἐπειδή ἐγένετο μουσααδές νά ἐνεργῶνται τά κατ' αὐτούς κατά τήν ἀρχαίαν διαίτησίν των, διά τοῦτο ὁ ῥηθείς (δεῖνα) ἀκλονήτως ἤδη ἀποκαταστάς Πατριάρχης ἐπί συντηρήσει τῶν ἀρχαίων ἐθίμων τε καί κανόνων θέλει διεξάγει τήν πατριαρχίαν κατά τά ἀρχαία σουρούτια, θέλει συνδιευθετεῖ μετά τῶν εἰρημένων Μητροπολιτῶν τάς ὑποθέσεις καί τά θρησκευτικά των, καί θέλει εἶναι καί αὐτός, καθῶς ἀνέκαθεν ἐπεκράτησε, πληρεξούσιος καί ἀδιάσειστος ἐπί τῆς πατριαρχείας Κωνσταντινουπόλεως καί τῶν παρεπομένων αὐτῇ · καί ἐπειδή τό ἀπέρχεσθαι ἀπό τῆς βασιλευούσης ταύτης καί εἰς αὐτήν ἐπανέρχεσθαι τοὺς Μητροπολίτας, ἀνέκαθεν κείται εἰς χεῖρας τοῦ Πατριάρχου καί τοῦ ἐνδημοῦντος ἀθροίσματος, δέν πρέπει νά φανῇ ποτέ ποσῶς παρ' οὐδενός ἢ παραμικροτέρα ἐπί τούτῳ ἐναντιότης. Μᾶλλον ὅτι δέν εἶναι ἀνέκαθεν ἐμποδιζόμενοι εἰς Ππατριάρχας, Μητροπολίτας, καί ἄλλους τοῦ συστήματος τῶν Παπάδων τό νά ἀναγινώσκωσιν ἄνευ εἰκόνων εἰς τά ὀσπήτιά των τό Εὐαγγέλιον, ἐπειδή ὅμως ἐπί σκοπῶ καί λόγῳ χρηματολογίας παρεισδύνουν οἱ Διοικηταί, καί προφασιζόμενοι λέγουσιν «σεῖς εἰς τά Μούλκια ὀσπήτιά σας καί καταγῶγια, λειτουργίας ἐπιτελεῖτε, ἀναγινώσκετε τό Εὐαγγέλιον, κανδήλας κρεμάτε, κηρία ἀνάπτετε, θρόνους συγκροτεῖτε καί στασιδία, θυμιᾶτε, βακτηρίαν κρατεῖτε, κτλ.» καί ἐπειδή διά νά μή ἤθελον ἐνοχλῶνται εἰς τό ἐξῆς κατά τοῦτο ἀπό Μιρμιράνιδες Ζαμπίτας, Ἐχλιόρφιδες ἐναντίον τοῦ Σεριοῦ καί ἀδίκως, προλαβόντες ἔνθα δεῖ, ἔγινε κἀῖδι, καί συμπεριελήφθη δι' ὑψηλοῦ ὀρισμοῦ εἰς τά σουρούτια τοῦ μερατίου των, διά τοῦτο εἰς τό ἐξῆς δέν πρέπει νά ἐνοχλῶνται ἀπ' ἐναντίας τοῦ ὑψηλοῦ ὀρισμοῦ αἱ ὑπό τήν ἐξουσίαν τοῦ Πατριάρχου καί τῶν Μητροπολιτῶν ἐκκλησίαι καί τά μοναστήρια χωρῆς ὑψηλοῦ φερμανίου ἐπί λόγῳ μπουγιουρουλδίου καί τεφτισίου νά μή ἐνοχλῶνται παρὰ τῶν Ἐχλιόρφιδων ποσῶς, οὔτε νά τξερεμετίζωνται, ἀλλά νά ἦναι ὡς ἐκπαλαι εἰς τήν ἐξουσίαν των κατά τά ἀρχαία σουρούτια των · καί καθῶς ἀνέκαθεν ἐπεκράτησεν ἡ πατριαρχία Κωνσταντινουπόλεως μετά τῶν παρεπομένων, καί αἱ ἐπαρχίαι Καισαρείας, Ἐφέσου, Ἡρακλείας, Ρουτζουκίου, Καλλιουπόλεως, Μυριοφύτου, Μετρῶν, Συρουλῶς, Κυζίκου, Νικομηδείας, Νικαίας, Χαλκηδόνος, Δέρκων, Χαλδαλάρ, Θεσσαλονίκης, Κύτρους, Καμπανίας, Πλαταμῶνος, Σερβίων, Δογρᾶν, Πέτρας, Ἀρδαμερίου, Τερισσοῦ, Τορνόβου, Τζιρμενίου, Λοτζφοῦ, Ζούμνας, Ἀδριανούς, Ἀμασίας, Προύσης, Νεοκαισαρείας, Ἰκονίου, Βερόδοίας, Ἀταλίας, Ἀθηνῶν, Ταλαντίου, Σκύρου, Σάλωνος, Κρήτης, Τραπεζοῦντος, Λαρίσης, Τρικκάλων, Μολδαυίας, Οὐγκροβλαχίας, Ἄρτης, Ναυπάκτου, Φιλιππουπόλεως, Ρόδου, Σερόδων, Δράμας, Ζιχνῶν, Σμύρνης, Μιτυλήνης, Ἰωαννίνων, Χαλεπίου, Διδυμοτείχου, Ἀγκύρας, Φιλαδελφίας, Πεισειδίας, Μελενίκου, Νέων Πατρῶν, Θηβῶν, Αἴνου, Μεθύνης, Νάξου, Μεσημβρίας, Βιδύνης, Δρίστρας, Εὐρίπου, Σοφίας, Μηδείας, Βιζύης, Ἀγχιάλου, Βάρνης, Προϊλάβου, Κιουμουρτζίνας ἢ Μακρυνείας, Σηλυμβρίας, Σωζουπόλεως, Ξάνθης, Βόλου, Δημητριάδος, Χίου, Λήμνου, Ἰμβρου, Κορίνθου, Μονεμβασίας, Παλαιῶν Πατρῶν, Καλαβρύτων, Μισίστρας, Ὠλένης, Χριστιανουπόλεως, Ναυπλίου, Προικονήσου, Λέντζης Γαλός, Σαντορίνης, Ἐλασσῶνος, Σάμου, Κύου, Φαναρίου, Χαλδείας, Τήνου, Μεζίτ ἀρασί, Κασσανδρείας, Μήλου, Σίφνου, Ἄνδρου, Αἰγίνης, Πωγωνιανῆς, Γρεβενῶν, Λευκάδος, Ἐλακλείσια, Ῥεβενδός, Κεφάλια, Ἀκώβων, Ζαρνάτας, Γαστούνης, Ἀγχιάλου, Νισάβας, Ἀνδρόπολι, Περγόφζας, Τριπολιτζᾶς · ἔτι καί πρότερον οὔσαι εἰς τό Μπεράτι τῆς πατριαρχίας Ἰπεκίου, ἤδη δέ προστεθεῖσαι εἰς τήν Πατριαρχίαν Κωνσταντινουπόλεως ἐπαρχίαι Δοῦπνιτζας, Ῥαζλίκι, Ἰχτιμάν, Σαμακοβίου, Ὀλαρίτζης, Ἐρσεκίου, Πατηγέ Ζουγούρ, Κασαμπᾶ κουσουρλί, Οὔρκειούπι, Σκοπίων, Βάρνης, Ἐγρί Παλάγκα, Καλκανδιλέν, Νύσσης, Ἀλατζᾶ Ἰσάρ, Ῥόσοβας, Κιουκιχλίκ, Ῥαδομόρι, Κεστεντηλίου, Ἰστίπι, Κράτοβας, Κοτζάν, Μπόσνας, Ῥαντζιγιέρ Παρακίν, Τραβνίκ, Γενί Παζαρί, Γενί Βαροῦς, Περγόπιστα, Λάδεδνίκ, Μητρόφτζας, Πελαντζίτζας, Αἰχιμίρ Τιμάρ, Σερμάνδρας, Κατζίγα, Χισαρτζίκ, Καράδαγι, Πυρέπολι, Τασιλίτζα, Μειδάνι, Ἰάσοβα, Βελιόβα, Ζβορνίκου Καζᾶ, Σοκόλας, Οὐζιτζης, Ναχιγιέδης Δολακιούρδα, Μετζοβάλι, Ἐκκλησίαι εἰς τό Σαντζάκι, Μπόσνας, καί Αἰσερσικίου, Βελιγραδίου, Σιρέν, Πουρζερίου, Νόβα, Πρέσπαις, Πριστίνας, Γιάνκωβο, καί αἱ πρότερον οὔσαι εἰς τό Μπεράτι τῆς πατριαρχίας τῆς Ὀχριδος, ἤδη δέ προστεθεῖσαι εἰς τήν πατριαρχίαν Κωνσταντινουπόλεως ἐπαρχίαι Πελαγονίας, Πίρλεπε, Κιουπρουλί, Τεικοῦς, Ῥεδοστίνας, Στρομνιτζης, Τιρίτζα, Βαρανδό, Ποιμίγαις, Κιοκέλι, Γιάννιτζα, Βαρδάρι μετά ἐκκλησιῶν, Βελλάτα, Ναχιγιέδες, Ἰσλάνιτζα, καί Καρατζόβα ὀβασί, Στάροβα, Φλωρίνια, Τζουμᾶ, Ἐγριμπουτζᾶκ, Καστορίας, Χούρπιστα, Νασελίτζ, Σισάν, Καρίνα, Βενίτζα, Πελεσιέ, Κιοπρίτζε, Χουγιάρ, Καλόγγια, Ἰσχογιάρ, Πρεμετέζ, Τεπεδελέν, Βελιγράδων, Μαλιγεκαστί, Νεζανιγιέ, Καραμπουρνάρ, Αὐλώνος, Σίτας, Ἐλμπασανίου, Καβάγια, Δουράτζου, Τιράν, Λεβρών, Κίρτζοβας, Πρέσται, Δεμίρ χισάρ Λατίνων, καί λοιπαί, νά γνωρίζωνται ὑπό τήν πατριαρχίαν Κωνσταντινουπόλεως · οἱ ὑπ' αὐτάς τάς ἐπαρχίας εὐρισκόμενοι Μητροπολίται, Ἀρχιεπίσκοποι, Ἐπίσκοποι, Ἠγούμενοι, καλόγηροι, καλογραῖαι, καί πᾶς ὁ τοῦ χριστιανικοῦ

πληρώματος λαός, κάτοικος και πάροικος, να γνωρίζωσι τόν ειρημένον Πατριάρχην επί κεφαλής των, να ἔχωσι τήν καταφυγήν των εἰς τόν Πατριάρχην, ὡς πρός τὰς παρεμπιπτούσας ὑποθέσεις των, τὰς ἀνηκούσας εἰς Πατριάρχην, να μὴ παραβαίνωσι τοὺς εὐτάκτους λόγους του, καὶ να ὑποτάσσωνται κατὰ τὸ αἶνί των εἰς αὐτόν· ἡ πατριαρχία μετὰ τῶν παρεπομένων, καθ' ὃν ἀνέκαθεν τρόπον διεξήγητο καὶ διεκυβερνήτο, κατὰ τόν αὐτόν τρόπον θέλει διοικεῖται καὶ εἰς τὸ ἐξῆς· ὁ Πατριάρχης θέλει διευθετεῖ τὰς ὑποθέσεις των καὶ τὰ θρησκευτικὰ των μαζῇ μετὰ τοὺς ειρημένους Μητροπολίτας ἐκ τῶν προκυπτόντων ῥουσομιῶν ὅσα ὀφείλονται ἐτησίως ἀπὸ τῆς πατριαρχίας των να δίδονται μετὰ τὴν εὐλογοφανῆ διαστολήν, καὶ μετὰ τὴν νέαν προσθήκην τοῦ Μακτοῦ, καὶ μετὰ τὸ Μουαφιγιέτ Μπεδελέ τῶν ειρημένων μοναστηρίων καὶ τοῦ ὄντζακλικίου τοῦ Δραγουμιάνου τοῦ βασιλικοῦ μου Διβανίου εἰς τέσσαρα ἐτησίως ταξίτια να δίδονται· τῶν δὲ Πατριαρχείων Ἰπεκίου καὶ Ὁχρίδος τὸ μάλι Μακτοῦ μετὰ τοὺς καλεμιγιέδες του να δίδεται ἐτησίως ἀπὸ ἄ Μουχαρρόεμ εἰς τὸν χαζινέ μου καὶ εἰς τὸν χαζινέ τῶν Μανσουρίδων· διὰ δὲ τὰ τακτικά καὶ προσδιωρισμένα καποῦ χαρτζί τεκλίφ ἀβαγιετινά καὶ ἀβαγιέτια καλεμιῶν, οὐδεὶς περισσότερον να ζητῇ οὐδὲ να ἐνοχλῇ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου γινομένην διοίκησιν τῶν ὑποθέσεων καὶ τὴν συναινέσει τῶν Μητροπολιτῶν ἐκτέλεσιν τῶν θρησκευτικῶν των οὐδεὶς να εἰσχωρῇ ἀπ' ἐναντίας τῶν σουρουτιῶν τοῦ Μπερατίου, οὔτε να στασιάζῃ· τὰ ἐν τῇ βασιλικῇ ἐπικρατεῖα μου ἀνέκαθεν κείμενα μοναστήρια καὶ τὰς Ἐκκλησίας των χωρὶς ἱεροῦ ὀρισμοῦ κἀνεὶς να μὴ δύναται ν' ἀπαλλοτριῇ ἀπὸ τὰς χεῖρας των, ὥστε καὶ ὅταν ἤθελε μερεμετηθῶσιν ἐπὶ τῶν πρώτων θεμελιῶν τῆ ἀδεία τοῦ Σερίου, κἀνεὶς να μὴ ἀνακατῶνεται· ἀνευ ἀρζουχαλίου ἐνσφραγίστου τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν Μητροπολιτῶν, Μητρόπολις, Ἀρχιεπισκοπὴ, καὶ ἐπισκοπὴ να μὴ δίδεται οὐδέποτε· οὔτε ποτέ κατ' ἄλλον τρόπον παρ' ἄλλων να ἐξουσιάζεται· εἰς σύζευξιν, εἰς διάζευξιν ῥωμαίων χριστιανῶν ῥεαγιάδων ἐκτὸς τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν διωρισμένων ἐπιτρόπων του, οὐδεὶς ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν να εἰσχωρῇ· ὀψέποτε ἐκτὸς τῆς ἀδείας τοῦ Πατριάρχου εἴτε ἐπίτροπος, εἴτε παπᾶς, συζεύξει ἀνδρόγυνον ἀπ' ἐναντίας τοῦ αἰνίου των, καὶ κἀμὲ χρεῖα να παιδευθῇ, κἀνεὶς να μὴ ἀνακατῶνεται, ἐπὶ συζεύξεως, ἢ διαζεύξεως, καὶ ἄλλων ὑποθέσεων, ἢ ὅταν δύο ῥεαγιάδες ἔχουν κατὰ τὸ αἶνι των Δαβά μεταξὺ των, ὀφείλει ν' ἀνακατῶνεται ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ ὑπ' αὐτόν διοριζόμενοι μετὰ Μπεράτι ὑψηλὸν Μητροπολίται Ἀρχιεπίσκοποι, Ἐπίσκοποι, καὶ ἐπίτροποι, εἰς τρόπον ὅτι, καὶ ὄρκος κατὰ τὴν χρεῖαν ἂν ἤθελεν ἐν ταῖς ἐκκλησιαῖς δοθῇ, λόγῳ συμβιβασμοῦ, καὶ ἐξακριβώσεως τοῦ πράγματος, ἢ ἀφορισμός διὰ τιμωρίαν, Καδδῆδες Ναίπιδες, καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι να μὴ ἀνακατῶνονται ἀπ' ἐναντίας τῶν παλαιῶν ἐθίμων, οὔτε να δύναται να παιδεύουν μετὰ τζερεμέδες, παρὰ γνώμην καὶ ἀδειαν τοῦ Πατριάρχου, τῶν Μητροπολιτῶν, καὶ τῶν ἐπιτρόπων των· οἱ ὑπ' αὐτούς παπάδες να μὴ τολμῶσι να συζευγνύωσι ἀνδρόγυνα μὴ ἐπιτετραμμένα θρησκευτικῶς· ἐπειδὴ καὶ κατὰ τὸ αἶνι των ἢ διάζευξις καὶ τὸ γυναικὰ ἐπὶ γυναικὸς λαμβάνειν δέν ἐπιτρέπεται εἰς αὐτούς, εἰ μὴ ὅταν ἀποθάνῃ εἷς ἐξ αὐτῶν, καὶ τότε δύναται ἐπομένως ἕως εἰς τριγαμίαν να ἐκτανθῶσιν, καὶ τὸ περισσότερον εἶναι ἐναντίον εἰς τὸ αἶνι των, οὐ μόνον δέν θέλει τοῖς δίδεται ἀδεία, ἀλλὰ καὶ θέλει παιδεύονται οἱ τοιοῦτοι ἐλευθέρως· ἐπειδὴ καὶ εἰς τοὺς παρανόμως συζευγνομένους δέν ἐπιτρέπεται ἢ εἰς τὰς ἐκκλησίας εἰσοδος, ὀψέποτε οἱ τοιοῦτοι ἀποθάνωσι, Καδδῆδες, Ναίπιδες καὶ ἄλλοι Ζαμπίται καὶ ἰσχυροὶ να μὴ δύναται να βιάζωσι τοὺς παπάδες να σηκώνουν τοὺς τοιοῦτους νεκροὺς των· οἱ ἀποθνήσκοντες Μητροπολίται, Ἀρχιεπίσκοποι, Ἐπίσκοποι, παπάδες, καλόγηροι, καὶ καλογραῖαι, καὶ ἄλλοι τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος ὀψέποτε τι ἀφίσωσι κατὰ τὸ αἶνι των, εἰς ἐκκλησίας, εἰς πτωχοὺς, πατριαρχεῖον, Μητροπολίτας, Ἀρχιεπισκόπους, Ἐπισκόπους, ἢ διαθήκη των να ἔχη τὸ κῦρος κατὰ τοὺς κανόνας τοῦ αἰνίου των, καὶ οἱ ἐπὶ τούτῳ ῥωμαῖοι μάρτυρες να ἦναι δεκτοὶ ἀπὸ μέρους τοῦ Σερίου· ὀψέποτε τινες ῥωμαῖοι χριστιανοὶ ζῶντες ἀφίσωσι ποσότητα εἰς Πατριάρχην, Ἀρχιεπίσκοπον, Μητροπολίτην, Ἐπίσκοπον, ἐκκλησίαν, καὶ λοιπούς, τὸ τοιοῦτον μετὰ θανατόν των να παραλαμβάνεται μετὰ τὸ μέσον τοῦ Σερίου παρὰ τῶν κληρονόμων των· τὰ λεγόμενα παρδῆσια, πρόθεσις, Ρουσοῦμα ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν να παραλαμβάνονται ὡσαύτως τῇ δυνάμει τοῦ Σερίου παρὰ τῶν κληρονόμων· ὅταν μερικοὶ ῥεαγιάδες ἀφήσουν τὸ τρίτον τῆς περιουσίας των εἰς ἐκκλησίαν, μοναστήριον, Πατριάρχην, Μητροπολίτην, Ἀρχιεπίσκοπον, καὶ Ἐπίσκοπον, τῇ ἀδεία τοῦ Σερίου να λαμβάνονται παρὰ τῶν κληρονόμων των· ὀψέποτε τις τῶν ὑπὸ τόν Πατριάρχην Ἀρχιεπισκόπων, Μητροπολιτῶν, Ἐπισκόπων, Ἡγουμένων, παπάδων, καλογραῖων καὶ ἄλλων καλογήρων φωραθῇ εἰς ἔγκλημα θρησκευτικόν, ἢ ἤθελε παιδευθῇ κατὰ τὸ αἶνι των ἀπὸ μέρους τοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ ἀθροίσματος τῶν Μητροπολιτῶν, κἀνεὶς να μὴ ἀνακατῶνεται· εἰς ἔξωσιν καὶ διορισμόν κατὰ τὸ αἶνι των παπάδων ἔξωθεν οὐδεὶς να παρεισχωρῇ, οὔτε να ἐνοχλῇ· ὀψέποτε ἐξωσθῶσι καὶ διορισθῶσιν ἄξιοι κατὰ τὸ αἶνι των Μητροπολίται, Ἀρχιεπίσκοποι, Ἐπίσκοποι, ἐπίσης καλόγηροι καὶ ἠγοῦμενοι τῇ συναινέσει τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν Μητροπολιτῶν, ἢ ἀντὶ τῶν

ἀποθνησκόντων κατά τούς κανόνας των διορισθῶσιν ἄξιοι Μητροπολίται , Ἀρχιεπίσκοποι, Ἐπίσκοποι, καί ἡγούμενοι, πάλιν γινομένης δεκτῆς τῆς συγκαταθέσεως καί ἐκλογῆς τῶν εἰρημένων Μητροπολιτῶν, δοθέντος εἰς τό βασιλεῖον κράτος μου ἐνσφραγίστου ἀρχουχαλίου τῆ σφραγίδι τοῦ Κεσισχανέ, καί πληρωθέντος εἰς τόν βασιλικόν μου χαζινέ τοῦ ἀπαιτουμένου κατά τήν παλαιάν συνήθειαν πεσκεσίου, διά νά ἐκδοθῆ ὑψηλόν μου Μπεράτι εἰς τό νά παραλαμβάνωσι καί νά ἐξουσιάζωσι τάς Μητροπόλεις, ἀρχιεπισκοπάς, καί ἐπισκοπάς, θέλει ἐκδίδεται ὑψηλός ὀρισμός μου, ὥστε νά μή τολμῶσι λόγω παρακλήσεως καί μεσιτείας, νά ἐνοχλῶσι καί νά βιάζωσι λέγοντες, κάμε αὐτόν τόν καλόγηρον Μητροπολίτην, Ἀρχιεπίσκοπον, ἢ Ἐπίσκοπον · οἱ ὑπό τόν Πατριάρχην ἐν ἐπαρχίαις εὐρισκόμενοι Μητροπολίται, Ἀρχιεπίσκοποι, καί Ἐπίσκοποι, ἢ διά νά γίνουν ἄζλι καί νά ἐξορισθῶσιν, ἢ τό ἀπλῶς κακόν πολίτευμά των ἀναγγελθῆ ὑπό Παπάδων, Καδδήδων, Ναίπιδων, καί ἤθελε φανῆ κατ' αὐτόν ἀγωγή, ἄνευ ἐξακριβώσεως καί εἰδήσεως τοῦ Πατριάρχου καί τοῦ ἀθροίσματος, καί τυχόν φανῆ εἴτε προγενέστερον εἴτε μεταγενέστερον φερμάνι ἐκδεδομένον, νά μή ἔχη τό κῦρος · καί ἄν τρόπον τινά σταλῆ ὑψηλόν φερμάνι ἐπιτοπίως, νά μένη ἀνίσχυρον · ὁπῆ ποτε φανῆ ἄρξι, καί ἰλάμι, ὥστε αἱ παρεπόμενοι πατριαρχίαι τοῦ Ἰπεκίου καί τῆς Ὁχριδος, ἢ μία Μητρόπολις ν' ἀφαιρεθῆ ἀπό τόν Κεσισχανέ, καί εἰς ἄλλον τινά νά δοθῆ, ποσῶς νά μή γίνωνται δεκτά. Ἄλλ' ἐπειδή ἔγινε καῖδι ἔνθα δεῖ, καί ἐξεδόθη ὑψηλός ὀρισμός μέ χάτι, ἐπιτάττων νά σώζηται τό εἰρημένον νιζάμι καθ' ὅλον τό κῦρος του, νά μή ἤθελε γένη ποτέ παραμικρότερον κίνημα ἐναντίον τοῦ βασιλικοῦ χατίου · ὁπῆποτε φανῆ δαβᾶς Πατριαρχῶν, Μητροπολιτῶν, Ἀρχιεπισκόπων, Ἐπισκόπων, καί ἐπιτρόπων, καί τῶν ἀνθρώπων των, ἀναγόμενος εἰς τό Σερί, νά μή γίνεται ἡ κρίσις εἰς κανέν ἄλλο μέρος ἐκτός τοῦ ἐν βασιλευούσῃ βασιλικῷ Διβανίου μου · κανεῖς ποτέ νά μή βιάξη χριστιανόν ἀκουσίως νά ἐξωμώσῃ · οἱ ἐκ 15 ἀνθρώπων μετά τοῦ Καποῦ Κεχαγιᾶ, τοῦ Πατριάρχου συγκροτούμενοι ὑπουργοί του νά μή ἐπιφορτίζωνται μέ χαράτζι, ἀβαρίσια, καί τεκιαλούφια · ἐκ τῶν Πατριαρχῶν Ἰπεκίου καί Ὁχριδος, τοῦ μέν Ἰπεκίου ἐπτά ὑπουργοί, τοῦ δέ Ὁχριδος 15, εἶναι ἐκπαλαί εἰς τά Μπεράτιά των καταγεγραμμένοι ἐλευθῆροι ἀπό χαράτζια, ἀβαρίσια, καί τεκιαλούφια · καί ἐπειδή αἱ πατριαρχίαι αὐτά προσετέθησαν εἰς τόν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως καί τά σουρούτια των συμπεριελήφθησαν εἰς τό Μπεράτι τῆς πατριαρχίας Κωνσταντινουπόλεως, διά τοῦτο κατά τό ἐκπαλαί ὅλοι οἱ ῥηθέντες ὑπουργοί θέλουν διαμένει πάντοτε ἐλευθῆροι ἀπό χαράτζια, ἀβαρίσια, καί τεκιαλούφια. Τά εἰς ἐκκλησίας ὑποκείμενα καί εἰς τήν Πατριαρχίαν ἀναγόμενα, μπαχτζέδες, ἀμπέλια, τζιφλίκια, χωράφια, τζαίρια, πανηγῆρια, μοναστήρια, ἀγιάσματα, μῦλοι, καί τά τοῦτοις ὅμοια, ὀσπῆτια, ἐργαστήρια, τά εἰς ἄλλας ἐκκλησίας βακφικά κτήματα καί ζῶα, νά μή ἐνοχλῶνται παρ' οὐδενός, ἀλλά καθῶς ἀνέκαθεν ἐπεκράτησε, νά ἐξουσιάζωνται καί νά διοικῶνται. Ὁπῆποτε ὁ Πατριάρχης κατά τόν παλαιόν κανόνα καί τά σουρούτια φανῆ ὅτι ἔχει νά λαμβάνῃ ἐτήσια τῆς πατριαρχίας ῥουσοῦμια ἀπό Μητροπολίτην, Ἀρχιεπίσκοπον, ἐπίσκοπον, καλόγηρον, ἡγούμενον, καί ὅποιονδήποτε ῥεαγιάν ὅποιονδήποτε τόπου καί μέρους, νά τῷ δίδεται φερμάνι, καί κατ' ἐκεῖνο οἱ κατά τόπους κριταί τῆ δυνάμει τοῦ Σεριοῦ νά δίδωσι χεῖρα βοηθείας εἰς τούς στελλομένους ἐπιτρόπους διά τό ταχσίλι, μέ γράμματα τοῦ Πατριάρχου καί τοῦ ἀθροίσματος, καί νά τοῖς ἀλιβερδίζουν, τά ἀπαιτούμενα ῥουσοῦμια. Ὅσα ἐτησίως ὀφείλουσι νά πληρώνωσιν οἱ ῥωμαῖοι ῥεαγιαδες ῥουσοῦμέτια μιριοῦ, ἐλεμιοσύνας, πανηγύρια, συνοικεσιῶν ῥουσοῦμέτια, μοναστηριακά, καί ὅσα ἄλλα τῆς Πατριαρχίας προῖοντα, καθῶς ἀνέκαθεν ἐπεκράτησε, νά παραλαμβάνωνται καί νά δίδωνται εἰς τούς Πατριάρχας ἄνευ δισταγμοῦ. Οἱ εἰς ταχσίλι, ῥουσοῦμέτιον μιριοῦ διοριζόμενοι ἐπίτροποι ἐκ μέρους τοῦ Πατριάρχου καί ἀνθρωποῖ του θέλει συνεπιφέρουσι μεθ' ἑαυτῶν καί κουλαούζιδες, οἱ ὅποιοι θέλει δύνανται νά ἀλλάζωσι τήν ἐνδυμασίαν των, διά νά διέλθωσι μέ περισσοτέραν ἀσφάλειαν, καί θέλει εἶναι ἔνοπλοι εἰς ἀποφυγῆν ἐπηρείας, καί συντήρησιν τῆς ὑπάρξεώς των · οἱ δέ Μίρι μιράνιδες, Μιριβαλίδες, Βοεβόδαι, Σουμπασίδες, καί ἄλλοι Ἐχλιόφιδες, νά μή τούς ἐνοχλῶσιν, οὔτε νά ἀπαιτῶσιν ἀβαέτια, καί χεδιγιέδες παρ' αὐτῶν ἀπ' ἐναντίας τοῦ Σεριοῦ · διά τό Μίρι Μακτοῦ αἱ παρὰ τοῦ Πατριάρχου καί τοῦ ἀθροίσματος διδόμεναι γενναῖαι καί ἀσφαλεῖς ὁμολογίαι πρὸς Μητροπολίτας, Ἀρχιεπισκόπους, καί ἐπισκόπους νά ἔχωσι τό κῦρος των, καί ἀπ' ἐναντίας τῆς παλαιᾶς τάξεως νά μή προσγίνηται ἔξωθεν παραμικρότερα ἐνόχλησις · ὁπῆποτε τις τῶν Μητροπολιτῶν, Ἀρχιεπισκόπων, καί ἐπισκόπων δέν ἤθελεν ἔχει μετρητά νά δώσῃ διά λογαριασμόν ῥουσοῦμιῶν μιριοῦ, καί ἀντί μετρητῶν ἤθελε δώσῃ κουμάδια, καί τά τούτοις ὅμοια, οἱ κομισταί τούτων ἐπίτροποι καί ἀνθρωποῖ των νά μή ἐνοχλῶνται παντελῶς παρὰ τῶν ἐμίνιδων, μέ ἀπαίτησιν μπάτζ γκιουμουρκ, χετιγιέ, καί ἀβαῖδων, εἰς μενζήλια, δρόμους, σκάλας δι' ὅσα γρόσια, ἢ πράγματα ὅσα ἤθελον συνεπιφέρει. Μαχσοῦλι ἀμπελιῶν ἀνήκον εἰς τόν Πατριάρχην, λόγω ἐλέους διδόμενα παρὰ τῶν χριστιανῶν, μούστοι, μέλια, καί ἄλλα

κομιζόμενα ὑπό τῶν ἀνθρώπων των εἰς σκάλας καὶ πόρτας, καθὼς ἐπεκράτησεν, ἀπὸ Ἐμίτιδες γκιουμουρκιουῦ καὶ ἀνθρώπους των, καὶ τῶν τούτοις ὁμοίων νά μὴ ἐνοχλῶνται μέ τὴν παραμικροτέραν ἀπαίτησιν. Τά χρονικά Μιρὶ ῥουσουμάτια, ζαράρι κασαμπιγιέ, ζητείαι γροσίων, ἐλαιῶν, ἀγιασμών, παννυγήρων, τὰ ἔκπαλαι διδόμενα ῥουσουμία πρώτου, δευτέρου, καὶ τρίτου γάμου καὶ τὰ λοιπὰ δικαιώματα Πατριαρχῶν, Μητροπολιτῶν, Ἀρχιεπισκόπων, Ἐπισκόπων, ἡγουμένων, παπάδων, καὶ ἄλλων ῥεαγιάδων ῥωμαίων νά τοῖς ἀλιβερδιζῶνται, ἀπὸ κάθε ὀσπῆτι ἀνά 12 ἄσπρα, καὶ ἀπὸ κάθε παπᾶν ἀνά ἓν φλωρί διὰ τὴν Πατριαρχίαν· καὶ πάλιν τὰ ἐτησίως ἀπὸ κάθε ὀσπῆτι ἀνά 12 ἄσπρα, καὶ ἀπὸ κάθε παπᾶν ἀνά ἓν φλωρίον διὰ τὸν Μητροπολίτην, Ἀρχιεπίσκοπον, Ἐπίσκοπον, νά τοῖς ἀλιβερδιζῶνται. Ὅσα ἔκπαλαι ἀντί μιρὶ ῥουσουματίων δίδουν μερικοὶ ῥεαγιάδες σιτάρια, λάδια, ὀψέποτε τὰ παραλαμβάνει ὁ Πατριάρχης, Μητροπολίτης, καὶ ἐπίτροποι των, νά μὴ ζητῆται παρὰ αὐτῶν ῥέσμι, γκιουμουρκιουῦ μπάτζ, καὶ ἄλλα παραπλήσια· τὰ κατ' ἀναλογίαν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ χωριῶν των ἐμβατίκια καὶ ἄλλα πολλὰ ὀλίγα ῥουσουμάτια, καὶ ὅλα τὰ προϊόντα ὅταν συναχθῶσι παρὰ τῶν Πατριαρχῶν, ἐπιτρόπων τε λόγῳ μιριοῦ κατὰ τὸ ἔκπαλαι, ἐπειδὴ καὶ γίνονται παρεισδύσεις, ὥστε μερικοὶ ῥεαγιάδες ἐν καιρῷ ταχυλίου μάλι μιριοῦ παραλαμβάνοντες τὰς γυναῖκας καὶ παιδία των χώνονται εἰς ἓν ὀσπῆτιον, λέγοντες «εἰς τὸ μεράτι σας γράφει νά πέρνετε ἀπὸ τὸ κάθε σπῆτι ῥουσουμάτια μιριοῦ, ἡμεῖς τώρα εἴμεθα εἰς ἓν ὀσπῆτιον.» νά μὴ προφασίζονται ἐναντιούμενοι, οὔτε νά προξενοῦν ζημίαν εἰς τὸ μιρὶ μερικοὶ ἰσχυροί, οἶον Ζαήμηδες καὶ τιμάρ Σαχιπλερί κατοικοῦντες εἰς καζάδες καμπασάδες, καὶ χωρία, ἐμπεριλαμβανόμενα εἰς τὸ Μπεράτι τοῦ Πατριάρχου, λόγῳ προστασίας πρὸς τοὺς τὰ τζιφλίκια, κισλάδες, καὶ χωρία των εὐρίσκομένους ῥεαγιάδες, ὅτι αὐτοὶ εἶναι κεχαγιάδες, ἄνθρωποι των, καὶ δούλοι των, νά μὴ προξενοῦν ζημίαν εἰς τὰ ῥουσουμάτια τοῦ μιριοῦ· τῶν ἀποθηνησόντων Μητροπολιτῶν, Ἀρχιεπισκόπων, Ἐπισκόπων, ἡγουμένων, καλογήρων, καὶ Καλογραιῶν τόσο τὰ μετρητά, ὅσον πράγματα, ἄλογα, καὶ ὅ, τι ἄλλο ἤθελον ἔχον, ὅταν ἤθελε τὰ παραλάβει ὁ Πατριάρχης, ἢ οἱ Μητροπολίται ἐπὶ λόγῳ μιριοῦ, μ' ὅλον ὅτι εἶναι σουροῦτι ὅτι οἱ μπεϊτμαλτζίδες κασέμιδες μοντεβελλίδες βοεβόδαι, σουμπασιδες, ἄνθρωποι των, καὶ ἄλλοι νά μὴ εἰσχωροῦν λέγοντες, μπεϊτουλμάλ μερικόν καὶ γενικόν εἶναι καταγεγραμμένον εἰς τὸ βασιλικόν δεφτέρι καὶ εἰς ἡμᾶς προσδιωρισμένον. Ἐπειδὴ ὁμως καὶ μέ χάτι βασιλικόν προλαβόντως ἐδόθη νιζάμι, καὶ σουροῦτι ὥστε ὅταν ὁ ἀποθανὼν δέν ἤθελεν ἔχη κληρονόμον, νά παραλαμβάνονται λόγῳ μιριοῦ τὰ κτήματά των, καὶ ὅταν ἔχη κληρονόμον, τόσον εἰς τὰ μετρητά, ὅσον καὶ εἰς τὰ κτήματά των, νά μὴ βάζουν χέρι, θέλει ἐνεργεῖται ἀπαρἀλλάτως τὸ περί τούτων νέον σουροῦτι· οἱ μὴ θέλοντες νά δώσουν ῥουσουμάτια μιριοῦ Μητροπολίται Ἀρχιεπίσκοποι, Ἐπίσκοποι, καὶ ἄλλοι καλόγηροι, ὀψέποτε κατὰ τὸ αἰνὶ των παιδευθῶσιν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου μέ τὴν εἶδῃσιν καὶ μέ τὸ μέσον τῶν Μητροπολιτῶν, ἢ ξυρισθῶσι τὰ γένειά των, ἢ ἐξωσθῶσιν ἀπὸ τὸ ὑπόυργημά των, καὶ ἀντικατασθῶσιν ἄλλοι, οὐδεὶς νά τολμᾷ ν' ἀνακατωθῆ εἰς τὰ τοιαῦτα πρακτικά των· μερικοὶ ῥεαγιάδες σκοπεύοντες κατὰ τὸ αἰνὶ των νά συζευχθῶσιν, ὀψέποτε καταφύγουν εἰς ἄλλους, νά μὴ τοὺς συζευγνῶσιν· μερικοὶ ἰσχυροὶ ἀπ' ἐναντίας τοῦ αἰνίου των, δηλαδή “σύζευξον τὴν (δεῖνα) γυναῖκα μέ τόν (δεῖνα) ῥεαγιᾶ” προτείνοντες, νά μὴ βιάζον τοὺς παπάδες των, οὔτε ἐνοχλοῦντες τὸν Πατριάρχην, ἢ τοὺς Μητροπολίτας, δηλαδή “ἔξωσον αὐτόν τόν παπᾶν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἀντικατάστησον ἐκεῖνον” λέγοντες, νά μὴ τοὺς βιάζον, οὔτε νά ἀνακατῶνται, ἢ νά ἐμποδίζον κατὰ τὸ αἰνὶ των τὰ στελλόμενα ἀφοριστικά ἐπὶ λόγῳ τιμωρίας καὶ σωφρονισμοῦ ῥεαγιάδων· μερικοὶ καλόγηροι καταλιπόντες τὰ ἐγκόσμια, νά μὴ περιφέρωνται ὅπου θέλουν, καὶ ὀψέποτε σταλῶσι εἴτε διὰ τοῦ Πατριάρχου εἴτε διὰ Μητροπολίτου εἰς τὰ μοναστήρια, ὅπου ἐξ ἀρχῆς εὐρίσκοντο, κάνεις νά μὴ ἀνακατῶνται, οὔτε νά ἐπηρεάζη· ὀψέποτε τινες ἄλλων μερῶν Πατριάρχαι ἐπὶ σκοπῷ διευθετήσεως ὑποθέσεών των ἤθελον ἔλθει εἰς βασιλεύουσαν, διὰ τοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ ἄθροίσματος θέλουν θεωρεῖ τὰς ὑποθέσεις των ἐπ' ἀδείας· ὀψέποτε τῆ ἀδεία τοῦ σεριοῦ ἤθελε κάμει χρεῖα νά ἀλικοδισθῆ εἰς Μητροπολίτης, ἢ παπᾶς, ὁ τοιοῦτος νά ἀλικοδίζεται μέ τὸ μέσον τοῦ Πατριάρχου· μερικοὶ καλόγηροι μὴ ἔχοντες μοναστήρια καὶ ἐκκλησίας, περιφερόμενοι ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, καὶ προξενοῦντες σκάνδαλα, θέλει παιδεύονται ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν Μητροπολιτῶν, καὶ στέλλονται εἰς τὰ Μοναστήρια, ὅπου ἀνέκαθεν ἔφθασαν νά διατρίβουν· ὀψέποτε ἐπίτροποι ἐκκλησιῶν καὶ Μοναστηρίων ἤθελον σφετερίσει προσπίπτοντα μαχσουλάτια, νά θεωρῆται ὁ λογαριασμός των ἀπὸ μέρος τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν Μητροπολιτῶν, νά ἐνεργῆται ὅ,τι ἀνήκει καὶ ἀπαιτεῖ, καὶ κάνεις νά μὴν ἀνακατῶνται· οἱ ὑπὸ τόν Πατριάρχην μέ μεράτι μου Μητροπολίται, Ἀρχιεπίσκοποι, καὶ Ἐπίσκοποι διὰ νά μὴ ἐνοχλῶνται ἐν καιρῷ ταχυλίου μάλι μιριοῦ ἀπὸ μέρος τῶν ἐχλιόρφιδων καὶ ἄλλων, ζημιούμενοι, τὸ περί τούτων σουροῦτι, θέλει εἶναι καταγεγραμμένον εἰς τὰ μεράτιά των εἰς ἀποσκορακισμόν πάσης ἐπὶ τούτῳ ζημίας καὶ ἐπηρείας· τὰ μέ τὴν

βοῦλλαν τοῦ κεσισχανέ ἄρζια τοῦ Πατριάρχου καί τοῦ τζεμαατίου νά ἔχωσι τό κῦρος των, ὥστε ὀψέποτε τό ἀναγόμενον εἰς τό αἶνι των ἀναγγελθῆ, νά γίνεται μουσααδές εἰς τό πρόβλημά των · κάνεις νά μή ἐνοχλῆ τόν Πατριάρχην δι' ἣν φέρει εἰς χεῖρας του βακτηρίαν, οὔτε ἀπ' ἐναντίας τῆς παλαιᾶς τάξεως ν' ἀνακατώνηται εἰς τάς ὑποθέσεις του · κάνεις ἐπί λόγῳ τοῦ νά γένη ὑπουργός του νά μή ἐνοχλῆ οὔτε νά βιάξῃ τόν Πατριάρχην, ὥστε ὀψέποτε ἢ ὁ Πατριάρχης, ἢ οἱ Μητροπολίται δέν θέλουν, νά μή τοῦς γίνεται βία εἰς τό νά δέχωνται δούλους καί ὑπουργούς · ὁ Πατριάρχης θέλει εἶναι ἀκλόνητος καί πληρεξούσιος εἰς τήν διοίκησιν τῆς πατριαρχίας καί τῶν ἐν αὐτῇ παρεπομένων, τῇ συγκαταθέσει τοῦ ἀθροίσματος τῶν Μητροπολιτῶν, χωρίς ποτέ τις ἄλλος ἀλλαχόθεν νά τολμήσῃ ποσῶς εἰς τό νά ἀνακατωθῆ, ἢ νά ἐνοχλήσῃ τό παραμικρότερον · οὕτω γινωσκέτωσαν, καί τῷ ἱερῷ τούτῳ ὑποταγήτωσαν σημείῳ.

Ἐξεδόθη τῇ ... Σιαμπάν, τοῦ ἔτους.

Ὁ Χατζῆ Γεώργιος Κωνσταντινίδης στό ἔργο πού ἐξέδωσε ὁ Γεδεών λέει ὅτι κατόπιν «προσκλαύσεως» τοῦ Γένους, ὁ σουλτάνος θέλοντας νά εὐχαριστήσῃ τήν Ρωσσία, μέ τήν ὁποία μόλις εἶχε συνάψει συμφωνία εἰρήνης καί φιλίας, διέταξε, τό 1830, νά καταργηθεῖ «ἡ αὐθαίρετος καί φορτική δασμοφορία, ἣτις, εἰς 150 περίπου χιλιάδας γροσίων συμποσομένη, ἐδίδοτο τοῖς κρατοῦσιν ἀπό τοῦ ἐπιτρόπου μέχρι τῶν ὑποδεεστέρων ὑπαλλήλων τῆς Πόρτας» καί μάλιστα ἐξέδωσε καί σχετικό «ἀνακτορικό χάρτι»¹⁰⁹. Δίνει ἔτσι τήν ἐντύπωση ὅτι χαρίστηκε ἀπό τόν σουλτάνο πρὸς τό Γένος ἕνα ἀκόμη προνόμιο. Ὅμως ἡ κατάργησις τῶν προσφορῶν αὐτῶν (τζαγιζέδες), ἃν ἔγινε τελικῶς, ἀφοροῦσε ἀτομικῶς στόν ἐκλεγέντα τότε πατριάρχη Κωνσταντῖο Α΄, ἀλλά ὄχι καί στοὺς μετέπειτα πατριάρχες. Μάλιστα, ὁ Γρηγόριος ΣΤ΄ προκειμένου νά παραλάβῃ τό βεράτιό του ἀναγκάστηκε νά «προσφέρει» τά ἐξῆς ποσά, σέ γρόσια, στοὺς ἀντιστοιχοῦς ἀξιωματούχους :

• Σερασκέρης, ἀρχηγός στρατοῦ	20.000
• Χαλήλ πασσᾶς, γαμπρός τοῦ σουλτάνου	15.000
• Καπουντάν πασσᾶς, ἀρχηγός ναυτικοῦ	15.000
• Ἀχμέτ πασσᾶς, στρατάρχης	15.000
• Κετχουντᾶ μπέης	10.000
• Ρεῖς οὐλ κιτάμπ	10.000
• Ἀντιστράτηγος αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς	7.500
• Ναμίκ πασσᾶς	5.000
• Σαντραζάμης	20.000
• Κετχουντᾶς τοῦ σαντραζάμη	10.000
• Πρῶτος βοηθός τοῦ σαντραζάμη	10.000
• Μεκτουπτσῆς τοῦ σαντραζάμη	2.000
• Γραμματέας τοῦ κετχουντᾶ τοῦ σαντραζάμη	1.500
• Μπεηλικτσῆς τοῦ αὐτοκρ. Ντιβανίου	2.000
• Τεσριφαττσῆς	2.000
• Κεσεντάρης τοῦ τεσριφαττσῆ	500
• Ἀκόλουθος (γιαμάκι) τοῦ κεσεντάρη τοῦ τεσριφαττσῆ	150
Σύνολο	147.650¹¹⁰

Εἰδικά γιά τόν Γρηγόριο στάλθηκε στό Πατριαρχεῖο ἀρχές Ἰανουαρίου 1836, ἕνα ἀκόμη σουλτανικό ἔγγραφο «ἀγγέλον τόν διορισμόν αὐτοῦ πολιτικῶς εἰς πατριάρχην τῶν Ρωμαίων καί παραγγέλον πατριαρχεῦειν

¹⁰⁹ Γ.Κ.-ΓΕΔΕΩΝ, 706 -707.

¹¹⁰ ΣΑΡΡΗΣ Ν., Ὀσμανική, 2, 473.

άνενοχλήτως» σύμφωνα μέ τό «αὐτοκρατορικό βεράτιο» πού ἤδη εἶχε στά χέρια του¹¹¹. Τό ἔγγραφο φέρει τήν ἔνδειξη «Ἵψηλόν βουγιουρουλί » ἀλλά δημιουργεῖ ἐρωτηματικά, ἐπειδή τό περιεχόμενό του δέν προσφέρει τίποτε τό νέο ἢ διαφορετικό ἀπό ὅτι ὀρίζει τό βεράτιό του. Τό ζήτημα διευθετεῖται, ἂν δεχθοῦμε ὅτι τό ἔγγραφο δέν ἀνήκει καθαρῶς στήν κατηγορία τῶν βουγιουρουλιῶν, ἀλλά ἀνήκει στήν κατηγορία τῶν φερμανιῶν (ferman) καί εἰδικότερα τῶν διοριστηρίων φερμανιῶν μέ τά ὅποια ὁ σουλτάνος ἐφοδίαζε τούς ἤδη μπερατλήδες ἐνεργοποιώντας κατά κάποιον τρόπο τίς διατάξεις τῶν βερατιῶν πού ἤδη κατεῖχαν.

Ἵψηλόν βουγιουρουλί τῷ πατριάρχῃ τῶν Ῥωμαίων Γρηγορίῳ ἐκδοθέν ἀρχομένου Ἰανουαρίου 1836 ἀγγέλον τόν διορισμόν αὐτοῦ πολιτικῶς εἰς πατριάρχην τῶν Ῥωμαίων καί παραγγέλον πατριαρχεῦν ἀνενοχλήτως συνωδά τῷ αὐτοκρ. βερατίῳ του. (Λαμπρόν προνομιακόν ἔγγραφον !). [σημ. :ὁ χαρακτηρισμός ἀνήκει στόν ἀρχιεποφύλακα τοῦ Πατριαρχείου πού ἀρχιεποθέτησε τό ἔγγραφο]

Ἵσον τοῦ σταλέντος ἡμῖν βουγιουρδί περί τās ἀρχάς Ἰανουαρίου τοῦ 1836 ἔτους.[σημ.: διαφορετικός γραφικός χαρακτήρας ἀπό τοῦ κειμένου πού ἀκολουθεῖ].

Ἐπειδή ἀφ' ὅτου διωρίσθης πατριάρχης τοῦ ἔθνους τῶν Ῥωμαίων, οἵτινες εἰσὶν ῥαγιαδες, καί ὑπήκοοι, τῆς ὑψηλῆς καί κραταιᾶς βασιλείας, προσφέρεσαι μέ πίστιν, μέ σαδακάτι, καί μέ τήν ἀπαιτουμένην συμπεριφοράν, σύμφωνον τῇ ὑψηλῇ βουλῇ, καί εὐχαριστήσαι, καί ἐπειδή ὑπό τήν πρός πάντας γενικῶς, τόπους τε καί ὑπηκόους ἐπιδαψιλευομένην ἀμφιλαφῇ σκιάν τοῦ εὐσπλαγχνικωτάτου, καί πολυχρονίου βασιλέως μας, ἐπιμελῆσαι καί προσέχεις ἀκριβῶς εἰς τε τήν διατήρησιν τοῦ οὐσουλιῦ τῆς ἀνέσεως καί ἡσυχίας τοῦ εἰρημένου ἔθνους, καί εἰς τήν ἀρίστην οἰκονομίαν, καί διοίκησιν τῶν ἐθνικῶν ὑποθέσεων, καί ἅπαντες οἱ Μητροπολίται, καί οἱ πρόκριτοι τοῦ γένους ἐν γένει εἰσὶν εὐχαριστημένοι ἀπό ἐσέ, καί ἐπειδή ὁ ἀδιάλειπτος ζήλος, καί ἡ ἐπιμέλεια δι' ὧν ἐκτελεῖς τά καθήκοντα τοῦ ὑπουργήματός σου ἐγένοντο γνωστά τῇ Ἀνακτορικῇ αὐτοῦ μεγαλειότητι, καί κατά τήν φιλυπήκοον εὐεργετικὴν διάθεσιν καί ἔμφυτον ὑψηλὴν εὐσπλαγχνον πρόνοιαν ἀπαιτεῖται παρὰ σοῦ καί τοῦ λοιποῦ, ἢ κατά πάντα ἄνεσις καί ἡσυχος κατάστασις τοῦ εἰρημένου ἔθνους, καί αἱ παρὰ πάντων γενικῶς εὐχαί ἀγαθαί πρός θεόν ὑπέρ τῆς κραταιᾶς βασιλείας. ἐγένετο εὐσπλαγχνος Μουσααδές τοῦ Γαληνοτάτου ἀνακτός μας καί καθ' ἐπιταγὴν βασιλικὴν του διορίζεσαι σύ ἐπιστηριγμένος καί πληρεξούσιος εἰς τό ὑπουργημά σου. ὅθεν ἔστω σοι γνωστόν, ὅτι θέλεις διατηρεῖ, πράττει καί ἐνεργεῖ, αὐτολεξί καθ' ὅλην τήν ἔκτασιν ὅλα τά διαλαμβανόμενα εἰς τό ἀνά χεῖρας σου εὐρισκόμενον βασιλικόν περάτι σουρούτια, προνόμοια, καί λοιπά κεφάλαια. ὅτι εἰς τās μέ τήν γνώμην καί συναίνεσιν τῆς συνόδου τῶν Ἀρχιερέων γινομένης κατά τό οὐσοῦλι τῆς θρησκείας, ἐκλογάς καί ἀποκαταστάσεις τῶν Μητροπολιτῶν, καί εἰς τήν διοίκησιν διατάξιν καί ἐνεργειαν τῶν λοιπῶν θρησκευτικῶν, καί ἐθνικῶν ὑποθέσεων, ὅλον γενικῶς τό ἔθνος τῶν Ῥωμαίων θέλει γνωρίζει σε πληρεξούσιον, καί οὐδεὶς ἄνευ ἐξαιρέσεως εἴτε ἀμέσως, εἴτε ἐμμέσως εἰς τās

¹¹¹ Κ.Π.Α.ΙΗ', 104.

θρησκευτικὰς ὑποθέσεις, καὶ εἰς τὰ λοιπὰ τοῦ πατρικχανέ μασλαχάτια, καὶ εἰς τὰς ἐκλογάς, καὶ ἀποκαταστάσεις τῶν Μητροπολιτῶν, καὶ εἰς ὅσα ἄλλα καθέκαστα καὶ παρεπόμενα αὐτῶν πράγματα, κατ'οὐδένα τρόπον νά μὴν ἀνακατώνηται, ὅτι εἰς τὴν διατήρησιν τῶν καθηκόντων τοῦ ῥαγιαδικοῦ οὐσουλίου, καὶ εἰς τὴν διαχείρησιν τῶν ὑποθέσεων τοῦ ἔθνους, καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ἐναπαιτούμενα παρὰ τοῦ κράτους κατεπείγοντα καὶ ἀναγκαῖα πράγματα ἐπαξίως θέλεις προθυμοποιῆσαι, καὶ ἐπιμελῆσαι ἀόκνως, καὶ κατὰ πάντα τρόπον θέλεις δεικνύει, καὶ τοῦ λοιποῦ τὰ καθήκοντα τῆς ὑποταγῆς καὶ σαδακατίου, προσέχων ἐπιμελῶς, ὥστε νά μὴν ἀναφανῆ παρ'οὐδενός εἰς καμμίαν ὑπόθεσιν τρόπος, καὶ ἔργον ἐναντίον τῶν χρεῶν, καὶ εὐσχημοσύνης τοῦ ῥεαγιαλικίου, φιλοτιμούμενος εἰς τό νά ἀποπέμπωσιν ἅπαντες εὐχάς πρὸς θεόν ἀγαθὰς ὑπὲρ τῆς πολυτίμου ζωῆς καὶ εὐημερίας τοῦ Γαλινοτάτου καὶ εὐσπλαγχνικωτάτου ὑμῶν βασιλέως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

**Η ΠΡΩΤΗ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΑ
1835-1840**

α. Η Κεντρική Εκκλησιαστική και Πνευματική Επιτροπή

Στόν Κώδικα Πατριαρχικής Άλληλογραφίας ή πρώτη, χρονολογικῶς, επιστολή πού ὡς πατριάρχης ἔστειλε ὁ Γρηγόριος ἔχει ἡμερομηνία 16 Ὀκτωβρίου 1835¹. Ἀπό τότε, ἐπομένως, πρέπει νά θεωροῦμε ὅτι ἀνέλαβε στήν πράξη τά πατριαρχικά του καθήκοντα, ἐνῶ ή ἐκλογή του ἔγινε στίς 27 Σεπτεμβρίου 1835, ὅπως εἶδαμε. Τό χρονικό διάστημα πού ἀκολούθησε, ἀσφαλῶς, ἀναλώθηκε στήν ἐνημέρωση γιά τήν πραγματική κατάσταση στήν ὁποία βρισκόταν τά ἐκκλησιαστικά καί ἐθνικά θέματα : «... ἅμα τοῦ παγκοίνου τῆς Ἐκκλησίας σκάφους ἀναλαβόντες τήν διοίκησιν, εἰ καί ὑπέρ τήν δύναμίν μας οὔσαν, κατά κοινήν τοῦ Ἔθνους ἐπίμονον πρόσκλησιν, γνωρίζομεν χρέος μας ἀπαραίτητον, τό νά παρατηρήσωμεν προηγουμένως τήν πνευματικήν τοῦ ποιμνίου κατάστασιν, τό ὁποῖον ὁ Ἄρχιποιμήν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός μᾶς ἐνεπιστεύθη, διά νά εὔρωμεν ἐπομένως τοὺς ἀρμοδιωτέρους τρόπους τῆς ἐκτελέσεως τῶν ποιμαντικῶν ἡμῶν χρεῶν...»². Πέραν, βεβαίως, τῆς ἐσωτερικῆς ἐνημερώσεως τό πρῶτο διάστημα θά χρησίμευσε γιά τήν στερέωση καί ἐμπέδωση τῆς πατριαρχικῆς ἐξουσίας του, τόσο ὡς πρὸς τόν ἐκκλησιαστικό καί ἐθνικό τομέα, ὅσο καί ὡς πρὸς τόν ἀντίστοιχο πολιτειακό. Αὐτό γιατί, ὅπως εἶδαμε, ή ἐκλογή του οὔτε ὁμόφωνη ὑπῆρξε, οὔτε ή ὑποψηφιότητά του ἦταν ή μόνη πού προτάθηκε, οὔτε οἱ συνθήκες διεξαγωγῆς τῆς ψηφοφορίας ἦταν ἄψογες. Ἄρα θά ὑπῆρχαν ὁπωσδήποτε ἐνστάσεις καί ἀμφισβητήσεις καί ἀπό τοὺς συνυποψηφίους ἀλλά καί, κυρίως, ἀπό τοὺς ὑποστηρικτές αὐτῶν. Ἐξ ἄλλου, ή ἀλλαξοπατριαρχεῖα ἐπιτεύχθηκε μέ οὐσιαστική ἱεραρχική παράκαμψη τοῦ πολιτικῶς προϊσταμένου τοῦ Πατριαρχείου, τοῦ τότε ὑπουργοῦ ἐξωτερικῶν Περτέβ πασσᾶ, ἐνέργεια πού διέθεσε δυσμενῶς τόν τελευταῖο ἔναντι τοῦ Γρηγορίου. Εὐτυχῶς, τό ὑψηλό διάταγμα πού ἔφθασε στό Πατριαρχεῖο ἀρχῆς Ἰανουαρίου 1836 (βλ. σελίδες 65-66 παρόντος), διέλυσε κάθε ἀμφιβολία καί ἐμπεριεῖχε τήν «ἐν λευκῶ» ἐξουσιοδότηση καί ἐκ τῶν προτέρων συναίνεση τοῦ πολιτικοῦ παράγοντος γιά τήν ἄσκηση προσωπικῆς πολιτικῆς ἐκ μέρους τοῦ νέου πατριάρχου. Κανείς, τώρα, δέν μποροῦσε νά τοῦ ἀντισταθεῖ.

Τί ἀπέγινε ὁμως, μέ τήν ἐξέταση τῆς πνευματικῆς καταστάσεως τοῦ ποιμνίου, τήν διαποίμανση τοῦ ὁποίου ἀνέλαβε ὁ Γρηγόριος ; Τό ἀποτέλεσμα ἦταν μᾶλλον ἀπογοητευτικό : «...Ἀλλά καιρίως ἐπλήγημεν τήν καρδίαν, ἰδόντες παρ' ἐλπίδα τήν πνευματικήν τοῦ ποιμνίου κατάστασιν· μεγίστη ψυχρότης καί ἀδιαφορία εἰς τά θρησκευτικά, ἀμάθεια τῶν Χριστιανικῶν καθηκόντων, χωρίς κἀνένα πόθον πρὸς γνῶσιν καί ἐκτέλεσιν τούτων, τρυφή, διαφθορά, πολυτέλεια, περιφρόνησις τῶν Ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, καί τῆς Ἐκκλησίας, ἐξουδένωσις τοῦ Κλήρου, καί γενική σχεδόν ἀπείθεια εἰς τόν ἔνδοξον ζυγόν τῆς Πίστεως. Πλήθος Ἐτεροδόξων καί διεφθαρμένων, ἢ ἀργυρωνήτων ὁμοεθνῶν, οἵτινες ἠνωμένοι ἀγωνίζονται νά διαφθείρωσι τήν Ὁρθοδοξίαν, καί νά σπειρώσι τήν κακοδοξίαν εἰς τοὺς Ὁρθοδόξους πιστούς. Διδάσκαλοι διεφθαρμένοι καί κατά τήν θρησκείαν, καί κατά τά ἡθη βιβλιάρια ἑτερόθρησκα, καί πλήρη αἰρέσεων πανταχοῦ εὔρισκόμενα, καί

¹ Κ.Π.Α., ΙΗ', 75.

² ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ, 2 παράγραφος 1.

κυκλοφοροῦντα πρὸς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν τῶν Πιστῶν ! Ταῦτα πάντα, καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἀξιοδάκρυτα, καὶ λυπηρὰ θεάματα παρῶρησιαζόμενα ἀδιακόπως εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς μας, τοσοῦτον καταπληγώνουσι τὴν ψυχὴν μας, ὥστε ἤθελον μᾶς ῥίψη εἰς ἀπόγνωσιν, ἐάν δέν ἐδοξάζομεν κατὰ τὸ Ἱερὸν Εὐαγγέλιον, ὅτι αἱ πύλαι τοῦ Ἄδου δέν θέλουσι κατισχύσει ποτέ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ.»³. Φαίνεται πὼς περιέμενε ὅτι τὰ πράγματα θά ἦταν καλύτερα. Παρ'ἐλπίδα ὅμως!

Ἀναγνωρίζει ὅτι δέν εἶναι ὁ πρῶτος πού ἐπισήμανε τὰ προβλήματα, οὔτε καὶ ὁ πρῶτος πού προσπάθησε νά τὰ διορθώσει : «...οἱ ἡμέτεροι προκάτοχοι ἰδόντες τὸν κίνδυνον, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ Ὁρθοδοξία εὐρίσκετο, ἤρξαντο μὲν νά λαμβάνωσι μέτρα...»⁴. Καταγράφει ὅμως τὴν χαλαρότητα, ἀσυνέχεια, ἀναποτελεσματικότητα αὐτῶν τῶν μέτρων : «...ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ κακὸν καθ' ἐκάστην γιγαντιαίως προχωρεῖ, καὶ φθείρει, ἐστοχάσθημεν ἀναγκαίως, ὅτι πρέπει νά ληφθῶσι μέτρα δραστηριώτερα καὶ τακτικώτερα, καὶ μία ἀκατάπαυστος ἀγρυπνία καὶ ἐπιστασία, διὰ νά κάμωμεν στάσιν εἰς τὸ κακὸν, καὶ νά θεραπεύσωμεν κατὰ τὸ δυνατόν, τὰς πληγὰς τῆς Ἐκκλησίας»⁵. Γιά τὴν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ καλεῖ σέ συστράτευση «ὄλα τὰ γνήσια τέκνα τῆς Ὁρθοδοξίας... καὶ μάλιστα οἱ Ἱερωμένοι...»⁶. Ἐπιπλέον, θά ἔπρεπε «... νά ἀποφασίζονται τὰ πάντα ἐννομώτερα καὶ βασιμώτερα, καὶ νά ἐνεργῶνται ταχύτερα καὶ ἀσφαλέστερα...»⁷. Τέτοιο, ὅμως, ἔργο ξέφευγε τῶν δυνατοτήτων ἑνὸς μόνου ἀνθρώπου -συνήθως, ὡς τότε, μόνος ὁ ἐκάστοτε πατριάρχης ἀναλάμβανε ὅλο τὸ βάρος- καὶ ἐπομένως ἀποδεικνυόταν ἀλυσιτελές : «... τὰ ὁποῖα καὶ νά ἐκτελέσωμεν μόνοι μας βλέποντες σχεδὸν ἀδύνατον, διὰ τὰς πολλὰς καὶ διαφόρους ἀσχολίας μας...» καὶ «... καθότι γνωρίζομεν, ὅτι ὅστις ἐπιχειρεῖ μόνος τὰ πάντα νά πράττη, ἢ οὐδέν, ἢ ὀλιγώτατα κατορθώνει · ὁ Ποιμὴν πρέπει εἰς ὅλα νά ἐπαγρυπνῇ, ὅλα νά τὰ μανθάνῃ, καὶ ὅλα νά τὰ ἀποφασίζῃ, ἀλλὰ διὰ νά κατορθώσῃ ταῦτα, πρέπει νά βοηθῆται καὶ παρ' ἄλλων... ὅταν τὰ πράγματα διενεργῶνται μετὰ κοινῆς σκέψεως ἐκ διαφόρων ἀτόμων ὁμοφρόνων, ἐναρέτων, θεοσεβῶν καὶ πεπαιδευμένων, τότε λαμβάνουσι τὴν καλητέραν ἔκβασιν... “ὅπου εἰσὶ δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖ εἰμὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν ”... καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν δέν ὑπόσχεται τὸ ἀλάνθαστον εἰς ἓνα καὶ μόνον, ἀλλ' εἰς δύο, ἢ τρεῖς, ὅταν συνέρχονται δι' ἀγάπην του, καὶ διὰ τὸ ὄνομά του, μηδένα ἄλλον σκοπὸν ἔχοντες, εἰμὴ τὴν δόξαν του, καὶ τὴν ὠφέλειαν τοῦ πλησίον...»⁸.

Ἔτσι : «...σκέψεως Συνοδικῆς περὶ τούτων γενομένης... ἐκρίναμεν ἀναγκαῖον τε καὶ συμφέρον εἰς τὰς παρούσας τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τοῦ Ἔθνους περιστάσεις, νά συστήσωμεν μίαν Ἐπιτροπὴν περὶ πασῶν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ πνευματικῶν ὑποθέσεων, τῆς ὁποίας μέλλομεν νά προεδρεύωμεν ἡμεῖς αὐτοί, καὶ νά διευθύνωμεν μετὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου...»⁹.

Εἶχε καταλάβει ὁ Γρηγόριος ὅτι γιὰ νά ἔχει πιθανότητες ἐπιτυχίας ἓνας τόσο ἀπαιτητικὸς διμέτωπος ἀγώνας ἐναντίον ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν

³ ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ, 2, παράγραφος 1.

⁴ ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ, 2, παράγραφος 2.

⁵ ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ, 2, παράγραφος 2.

⁶ ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ, 2-3, παράγραφος 2.

⁷ ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ, 3, παράγραφος 3.

⁸ ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ, 3, παράγραφος 3 καὶ 10-11, παράγραφος 8.

⁹ ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ, 3, παράγραφος 3.

ἐπιβουλῶν, ἦταν ἀναγκαία ἡ σύσταση εἰδικοῦ ἐπιτελικοῦ καί συντονιστικοῦ ὀργάνου, ὑπὸ τὴν καθοδήγηση καί συνολικὴ ἐποπτεία τοῦ ἰδίου. Ὅλες οἱ ἐνέργειες θὰ ἀποφασίζονταν σέ τακτὲς κοινὲς συσκέψεις τῆς ὀλομελείας τῆς ἐπιτροπῆς καί στὴν συνέχεια ὁ ὑπεύθυνος κάθε σαφῶς προκαθορισμένου καί διακριτοῦ τομέως εὐθύνης θὰ ὑλοποιοῦσε τὶς ἀποφάσεις πού ἀφοροῦσαν στὶς δικές του ἀρμοδιότητες. Τὸ σχῆμα θὰ ἦταν ὀλιγομελές, προκειμένου νά διαθέτει εὐελιξία καί ταχύτητα στὴν λήψη ἀποφάσεων. Θὰ στελεχωνόταν ἀποκλειστικῶς ἀπὸ ἔμπειρους προσοντούχους κληρικούς μέ ἀνεπὶληπτο βίο καί μαρτυρούμενη πνευματικὴ ζωὴ : «...Κάθε μέλος ταύτης... πρέπει νά εἶναι πρῶτον μὲν ἀπὸ τὸν κατάλογον τῶν Ἱερωμένων · διότι εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν ταύτην μέλλει νά διαπραγματεύωνται, καί νά ἀποφασίζονται πράγματα Ἱερά καί Θεῖα· ἔπειτα δέ, διὰ νά ἐκτελῆ πρεπόντως τὰ ἱερά αὐτοῦ χρέη, πρέπει νά ἔχη παιδείαν βάσιμον εἰς τὰ Ἐκκλησιαστικά, φρόνησιν μαρτυρουμένην, βίον ἀκατηγόρητον, ἀρετὴν ὁμολογουμένην, ζῆλον πρὸς τὰ πνευματικά, καί πρὸ πάντων ἀφιλοκέρδειαν, καί μόνον σκοπὸν εἰς τὰς ἐνεργείας του, νά δοξασθῇ ὁ Θεός, καί νά ὠφεληθῇ ὁ πλησίον...»¹⁰.

Οἱ τομεῖς δράσεως ἢ πνευματικοὶ κλάδοι τῆς ἐπιτροπῆς ὀρίστηκαν σέ τρεῖς. Ὁ προϊστάμενος κάθε ἐνός προσδιορίζεται ὡς Ἐπίτροπος, Τοποτηρητὴς τοῦ πατριάρχου, Διευθυντὴς τοῦ συγκεκριμένου κλάδου. Γιά τὴν καλύτερη λειτουργία τῆς ἐπιτροπῆς αὐτοὶ θὰ προσλάμβαναν ὡς ὑπαλλήλους συμβοηθοὺς ἀκόμη δύο κληρικούς ἀναλόγων προσόντων «τούς Ἱερολογιωτάτους κυρίους Βενιαμίν καί Διονύσιο Ἄγιορείτη». Ἔτσι, ἡ πρώτη ἐπιτροπή, ἃν ἐξαιρέσουμε τὸν προεδρεύοντα πατριάρχη, ἦταν πενταμελής.¹¹ Αὐτό, ὅμως, δέν σήμαινε πὼς θὰ ἦταν καί κλειστὴ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ. Ὑπῆρχε ἢ πρόβλεψη σέ περίπτωση ἀνάγκης γιά ἐπιπρόσθετες γνωμοδοτήσεις, νά συμβουλευέται καί ἄλλους πεπαιδευμένους καί ἐναρέτους εἰδικούς, προκειμένου νά γίνονται οἱ ἀποφάσεις τῆς ἀσφαλέστεραι ἢ σέ περίπτωση πού συναντοῦσε ἄλλας ἀπορίας¹².

Ὁ πρῶτος κλάδος εἶχε ὡς ἀρμοδιότητες τὴν ἐξέταση καί ἔγκριση τῶν ὑποψηφίων κληρικῶν καθὼς καί τὴν καθοδήγηση καί ἐποπτεία τῶν πνευματικῶν. Διευθυντὴς τοῦ κλάδου ὀρίστηκε ὁ μητροπολίτης Μεσημβρίας Σαμουήλ ὁ Κύπριος¹³. Καθῆκον του ἦταν νά ἐξετάζει τοὺς παρουσιαζόμενους

¹⁰ ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ, 3, παράγραφος 3.

¹¹ ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ, 4, παράγραφος 3 καί 4.

¹² ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ, 5, παράγραφος 5 Α΄.

¹³ Ὁ Σαμουήλ γεννήθηκε στὴν Κύπρο τὸ 1782. Ἱεροδιάκονος χειροτονήθηκε τὸ 1801. Τὸ 1811 μετέβη γιά σπουδὲς στὴν ἀκμάζουσα τότε Σχολὴ τῶν Κυδωνιῶν, ὅπου ἐπὶ 8 χρόνια μαθήτευσε ὑπὸ τοὺς Γρηγόριο Σαράφη, Βενιαμίν Λέσβιο, Θεόφιλο Καίρη, ἐνῶ στὴν Σμύρνη διδάχθηκε τὰ γαλλικὰ ἀπὸ τὸν γάλλο διδάσκαλο Δαβίδ. Τὸ 1820 προσλήφθηκε ὡς διδάσκαλος στὴν σχολὴ τῆς Σωζοπόλεως. Περνώντας, ὅμως, ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τὸν Μάρτιο τοῦ 1820, συνάντησε τὸν τότε ἀρχιεπίσκοπο Σινᾶ καί κατοπινὸ πατριάρχη Κωνσταντίο, μέ τὸν ὁποῖο εἶχε γνωριστῆι στὴν Κύπρο (Σκάλα Λάρνακος) προτοῦ ἀκόμη ἀναχωρήσει γιά σπουδὲς. Αὐτὸς τὸν κράτησε ἐκεῖ καί τὸν τοποθέτησε βοηθὸ τοῦ Ἱλαρίωνος Συναΐτου τοῦ Κρητός, τοῦ μετέπειτα μητροπολίτη Τορνόβου, πού ἦταν τότε διευθυντὴς τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1820 ἔφθασε στὴν Πόλη, κατόπιν προσκλήσεως τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄, ὁ διευθυντὴς τῆς Σχολῆς Κυδωνιῶν, ὁ Γρηγόριος Σαράφης, τὸν ὁποῖο ὁ πατριάρχης προὐρίξε γιά σχολάρχην τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς. Ὁ Σαράφης ἀρνήθηκε καί ἀντιπρότεινε γιά τὴν θέση τὸν Σαμουήλ. Αὐτὸς ἀρνήθηκε ἀρχικῶς, ἀλλὰ τελικῶς πείστηκε ἀπὸ τὸν παλιὸ του διδάσκαλο. Χειροτονήθηκε ἱερομόναχος στὸν ἱερό ναὸ Ἁγίου Δημητρίου Ξηροκρήνης (Κουρουύτσεσμε) ἀπὸ τὸν τότε Ἀδριανουπόλεως Δωρόθεο Πρώτο καί ἀμέσως ἐγκαθιδρύθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο διευθυντὴς τῆς Σχολῆς μέ συνδιδάσκαλο τὸν Νικόλαο Λογάδη.

υποχρεωτικῶς σέ αὐτόν ὑποψηφίους διακόνους καί ἱερεῖς ὡς πρὸς τὸ ἂν ἐκπληροῦσαν τὰ καθοριζόμενα ἀπὸ τοὺς Ἱερούς Κανόνες προσόντα ὅπως ἀπαιτούμενη ἡλικία πρὸς χειροτονία, συμμαρτυρία πνευματικοῦ, ἔξωθεν καλή μαρτυρία, κλίση πρὸς τὰ πνευματικά, γνώση καί ἐπίγνωση τῶν ἱερατικῶν χρεῶν. Ἐφ' ὅσον ἡ ἐξέταση ἦταν ἐπιτυχής, τότε θά χορηγοῦσε στὸν ὑποψήφιο ἔγγραφο ἄδεια πρὸς χειροτονία ἀπὸ κάποιον ἀρχιερέα. Ἐάν διαπίστωνε κώλυμα ἢ ὑπῆρχαν ἀπορίες, τότε θά παρέπεμπε τὴν αἴτηση στὴν κρίση τῆς Ἐπιτροπῆς. Ἀκόμη εἶχε καθήκον νά ἐποπτεύει ὡς πρὸς τὴν καταλληλότητα καί ἐπάρκεια καί νά καθοδηγεῖ τοὺς πνευματικούς πατέρες. Μάλιστα, θά ἔπρεπε νά καθορίσει καί συγκεκριμένες τακτές ἡμέρες γιὰ εἰδικές ἱερατικές συνάξεις ἢ συμβουλευτικές προσωπικές ἀκροάσεις - συνεντεύξεις μὲ αὐτούς¹⁴.

Ὁ δεῦτερος κλάδος εἶχε ὡς ἀντικείμενο τὴν εὐταξία σέ τρεῖς κρίσιμους τομεῖς : στὴν ἐκτύπωση καί πώληση βιβλίων, στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τυπικοῦ, στὴν θρησκευτικὴ καί ἠθικὴ διαγωγή τῶν κληρικῶν. Ὑπεύθυνος γι' αὐτὰ θά ἦταν ὁ ἐπίσκοπος Ρηθύμνης κύριος Ἰωαννίκιος¹⁵. Ὅσα βιβλία προορίζονταν γιὰ ἐκτύπωση θά ἔπρεπε προηγουμένως νά ἐλεχθοῦν μήπως περιεῖχαν κάτι ἐναντίον τῆς θρησκείας ἢ τῆς ἠθικῆς ἢ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἐάν δὲν περιεῖχαν κάτι τὸ μεμπτό, τότε θά δινόταν ἄδεια τυπώσεως καί σέ κάθε ἀντίτυπο ὁ τυπογράφος ἔπρεπε νά καταχωρεῖ τὴν πατριαρχικὴ σφραγίδα, δεῖγμα ὅτι τὸ ἔντυπο ἦταν ἐγκεκριμένο πρὸς κυκλοφορία. Ἐπίσης, οἱ βιβλιοπῶλες δὲν θά μπορούσαν στό ἐξῆς νά πουλήσουν κανένα βιβλίο, ἐκτός ἀπὸ ὅσα περιλαμβάνονταν σέ ἐπίσημο κατάλογο θεωρημένο καί ὑπογεγραμμένο ἀπὸ τὸν Ἐπίτροπο καί σφραγισμένο

Ἐκεῖ δίδαξε γιὰ 5 χρόνια, μέχρι τὶς 6 Αὐγούστου 1825 ὅποτε ἡ Σχολὴ μεταφέρθηκε στὸ Φανάρι. Μετὰ ἀκόμη 5 χρόνια διδασκαλίας μὲ βοήθὸν τὸν Ματθαῖο ἐκ Γανοχώρων, παραιτήθηκε τῆς σχολαρχίας (1820-1830) γιατί στίς 27 Σεπτεμβρίου 1830 χειροτονήθηκε μητροπολίτης Προικοννήσου. Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1835 μετατέθηκε στὴν μητρόπολη Μεσημβρίας πού τότε ἀποσπαστήκε ἀπὸ τὴν μητρόπολη Βάρνας μὲ τὴν ὁποία εἶχε συνενωθεῖ τὸ 1830. Μόλις ὁ Γρηγόριος ΣΤ' ἔγινε πατριάρχης, προσκάλεσε τὸν Σαμουὴλ νά ἀναλάβει καί πάλι τὴν σχολαρχία τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, ἐνῶ τὸν δφόρισε καί μέλος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς καί Πνευματικῆς Ἐπιτροπῆς. Ὁ Σαμουὴλ ἀποδέχθηκε καί παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν μητρόπολὴ του στίς 26 Μαρτίου 1836. Ὁ πρῶτον Μεσημβρίας διατήρησε τὴν σχολαρχία μέχρι τὸν Ἰούνιον τοῦ 1844 ὅποτε παραιτήθηκε «διὰ τινὰς δεινάς περιστάσεις». Ἐπανῆλθε γιὰ 1 ἀκόμη ἔτος (Ἰούνιος 1845-Ἰούνιος 1846), ὅποτε παραιτήθηκε ὀριστικῶς. Διέμενε στὴν Σχολὴ κατόπιν σχετικῆς ἀδείας τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου ΣΤ' καί τῆς Ἱερᾶς Συνόδου. Τὸ 1849 ἐπὶ τῶν Πιτσιπικῶν θεωρήθηκε σκάνδαλο ἢ ἐκεῖ διαμονή του καί ἐκδιώχθηκε. Ἀφοῦ διέμεινε ἕνα ἔτος στὸ ἑαρινὸ πατριαρχεῖο στὴν Ξηροκρήνη καί ἄλλο ἕνα ἔτος περίπου σέ ἰδιωτικὴ οἰκία στὸ Μέγα Ρεῦμα, ἐπανῆλθε στὴν Σχολὴ τὰ τρία τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του συντηρούμενος ἀπὸ ἕνα μηνιαῖο ἐκκλησιαστικὸ βοήθημα. Ἀπεβίωσε στίς 2 Ἀπριλίου 1855. Ὁ Σαμουὴλ ἔχαιρε μεγάλης ἐκτιμῆσεως ἀπὸ τὸν Γρηγόριον ΣΤ', ἐπὶ τοῦ ὁποίου συνέτασσε τὰ σπουδαιότερα ἔγγραφα, ἀλλὰ καί γενικῶς ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν συμμετέχοντας σέ μεγάλες συνελεύσεις, συνεδρίες ὑπερτελῶν συνόδων καί γνωμοδοτώντας γιὰ σοβαρὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα. Βιβλιογραφικὲς πληροφορίες ἀπὸ : ΓΕΔΕΩΝ, *Χρονικὰ Ἀκαδημίας*, 190-199, ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 225, ΓΕΔΕΩΝ, *Γράμματα Ἀκαδημίας*, 83, 157. Κ.Π.Α, ΙΔ', 243 : Μετάθεση ἀπὸ μητρόπολη Προικοννήσου σέ Μεσημβρία, Ἰανουάριος, 1835. Κ.Π.Α., ΙΔ', 270 : παραίτηση ἀπὸ μητρόπολη Μεσημβρίας, 26 Μαρτίου 1836. Κ.Π.Α, ΙΖ', 633 : ἐκλογή μητροπολίτου Προικοννήσου Σαμουὴλ ἀπὸ ἀρχιδιδασκάλου τῆς ἐν Φαναρίῳ Σχολῆς τοῦ Γένους, 27 Σεπτεμβρίου 1830.

¹⁴ ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ, 4-5, παράγραφος 4.

¹⁵ Ὁ Ἰωαννίκιος Λαζαρίδης ὁ Κρής διετέλεσε ἐπίσκοπος Ρεθύμνης (1827-1838) προάχθηκε στὴν μητρόπολη Ἰωαννίνων διαδεχόμενος τὸν Ἰωακείμ Κοκκῶδη, τὸν κατοπινὸ πατριάρχη Ἰωακείμ Β'. Στὴ θέση παρέμεινε μέχρι τὸ 1840, ὅποτε κηρύχθηκε ἐκπτωτος κατόπιν ἀναφορᾶς ἐναντίον του τῶν ἐκεῖ χριστιανῶν, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Ἰωαννίνων* καί ΤΖΕΛΑΚΗΣ, ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Πατριάρχαι*, 1, 91.

μέ την πατριαρχική σφραγίδα. Τόν κατάλογο θά τηροῦσαν στά βιβλιοπωλεῖα τους καί θά τόν ἔθεταν ὑποχρεωτικῶς ὑπ' ὄψη τῶν ὑποψηφίων ἀγοραστῶν, προκειμένου αὐτοί νά ἐπιλέξουν κάποιο τίτλο ἀπό τούς περιεχομένους στόν κατάλογο. Καί ἐδῶ κάθε διαφορά καί ἀμφισβήτηση ὑποβαλλόταν στήν κρίση τῆς Ἐπιτροπῆς. Ἡ εὐταξία στίς Ἐκκλησίες ἀφοροῦσε ἀφ' ἑνός στήν σύμφωνη μέ τήν ἀρχαία ἐκκλησιαστική παράδοση καί ἀπαλλαγμένη ἀπό κάθε νεωτερισμό τέλεση τῶν διαφόρων ἀκολουθιῶν, ἱεροπραξιῶν καί μυστηρίων, καί ἀφ' ἑτέρου στήν ἀξιοπρεπῆ καί ἀντάξια τοῦ ἱεροῦ χαρακτήρος των ἐπιτέλεση αὐτῶν. Ἄν διαπίστωνε κάποια παρατυπία, ὁ Ἐπίτροπος ὄφειλε ἀρχικῶς νά ἀπευθύνει πρὸς τόν ὑπαίτιο εἰδοποίηση γιά διόρθωση, ἐνῶ σέ περίπτωση μὴ συμμορφώσεως τό ζήτημα παραπεμπόταν στήν Ἐπιτροπή. Ὑπό ἐπίβλεψη θά ἦταν ἀκόμη καί ἡ ἀτομική διαγωγή καί τά προσωπικά φρονήματα ὄλων τῶν κληρικῶν τῶν ἐκκλησιῶν. Ἀναλυτικῶς, τό ὀρθόδοξο φρόνημα, ἡ ἐνάρετη πολιτεία, ἡ σεμνοπρέπεια, οἱ συναναστροφές θά ἐλέγχονταν καί ἐπί παρεκτροπῆς θά δινόταν δύο εὐκαιρίες πρὸς ἐπαναφορά στήν τάξη συνοδευόμενες ἀπαραιτήτως ἀπό παροχή πνευματικῶν συμβουλῶν. Οἱ ἀδιόρθωτοι θά παραπέμπονταν στήν Ἐπιτροπή γιά τά περαιτέρω¹⁶.

Τό κείμενο μέ τόν ὄρο «καί λοιπῶν ἐκκλησιαστικῶν» πού χρησιμοποιεῖ ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ὅτι στήν δικαιοδοσία τοῦ Ἐπιτρόπου δέν ἀνήκαν μόνο οἱ κληρικοί μέ τήν στενή ἔννοια τῶν χειροτονημένων, ἀλλά καί ὅλοι ὅσοι γενικῶς ὑπηρετοῦσαν σέ κάποιον ναό, δηλαδή ψάλτες, νεωκόροι, εὐταξίες, πιθανόν ἀκόμη νά περιλαμβάνει καί τούς λαϊκοὺς ἐπιτρόπους τῶν ναῶν. Ἀντιθέτως, δέν ἀναφέρει ρητῶς τούς κληρικούς μέ ἐπισκοπικό βαθμό ἱερωσύνης προφανῶς γιατί ἡ ἐπ' αὐτῶν δικαιοδοσία ἀνήκε στόν Πατριάρχη καί τήν Ἱερά Σύνοδο.

Στόν τομέα εὐθύνης τοῦ τρίτου κλάδου περιλήφθηκαν ἡ παιδεία καί τό κήρυγμα τοῦ Θεοῦ λόγου, ἀντικείμενα ἰδιαίτερου ἐνδιαφέροντος ὅπως διαφαίνεται ἀπό τήν ἐξονομασία τοῦ ὑπευθύνου γι' αὐτά ὡς Γενικοῦ Ἐφόρου, τίτλου πού δέν χρησιμοποιήθηκε γιά τούς ἄλλους κλαδικούς Διευθυντές. Τό ἀξίωμα ἀποδόθηκε στόν ἱεροδιδάσκαλο καί ἱεροκήρυκα τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας κύριο Εὐσέβιο Πανᾶ¹⁷.

¹⁶ ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ, 5-7, παράγραφος 5.

¹⁷ Ὁ κατά κόσμον Εὐάγγελος Πανᾶς γεννήθηκε στό Ἄργοςτόλι τῆς Κεφαλλονιάς τό 1798. Ὁ πατέρας του Κωνσταντῖνος ἦταν ἐκ τῶν διακεκριμένων πνευμάτων τοῦ καιροῦ του, νομομαθῆς, δικαστικός, πολιτικός, ρήτορας. Ἡ μητέρα του καταγόταν ἀπό τό Ληξούρι, ἀπό τήν οἰκογένεια Πυλαρινοῦ. Ὁ Εὐάγγελος ἔμαθε τά πρῶτα γράμματα, λατινικά καί ἰταλικά ἀπό τόν πατέρα του. Κατόπιν γιά μιά πενταετία διδάχθηκε ἀπό τόν γάλλο Βασάν μαθηματικά, φιλοσοφία, ρητορική, γαλλικά. Ὁ λόγιος Ἰωάννης Βαλσαμάκης τοῦ δίδαξε ἑλληνική φιλολογία, ἐνῶ μόνος του ἐντρύφησε στήν θεολογία καί φιλοσοφία. Σέ ἡλικία 20 ἐτῶν ἦταν ἤδη διδάσκαλος στήν Σπαρτιά, τόν τόπο καταγωγῆς τῆς οἰκογενείας Πανᾶ. Ἀργότερα δίδαξε καί στό Ἄργοςτόλι. Ζηλωτής τῆς ὀρθοδοξίας καί θερμός πατριώτης ἀνήκε στόν κύκλο ἐκείνων πού θεωροῦσαν ὑποπτο ὅποιοδήποτε μέτρο λάμβανε ἡ ἀγγλική ἀρμοστεία σχετικά μέ τήν Ἐκκλησία ὅπως π.χ. μετάφραση τῆς Ἁγίας Γραφῆς καί δωρεάν διανομή τῆς σέ σχολεῖα καί χωριά (1819), τύπωση καί διανομή διδακτικῶν βιβλίων μέ κακόδοξο περιεχόμενο, ληξιαρχικός νόμος, κανονισμοὶ διοικήσεως μονῶν καί χειροτονίας ἱερέων κ.λ.π. Ἰδιαίτερος δύο γεγονότα, ὁ πολιτικός διορισμός τοῦ μὴ κανονικῶς ἐκλεγμένου ὡς μητροπολίτου Κεφαλληνίας Παρθενίου Μακρῆ, τό 1824, καθώς καί ἡ σύσταση τοῦ Ἱεροσπουδαστηρίου στήν Κέρκυρα, τό 1827, καί οἱ δύο ἀποφάσεις τοῦ ἀρμοστή Fr. Adam (1824-1832), ἦταν γιά τόν Πανᾶ ἐπιβεβαιώσεις τῶν φόβων του. Θεωροῦσε, ὅπως καί οἱ περισσότεροι, καί δικαιώνεται ἀπό τήν ἱστορία, ὅτι ἡ ἀγγλική προστασία ὡς ἀπώτερο σκοπὸ εἶχε τήν ἐξουδένωση τῆς ὀρθοδοξίας καί τόν σταδιακὸ ἀφελληνισμό τῶν Ἑπτανήσων ὥστε νά δημιουργήσει μιά ἀκόμη βρετανική βάση στήν Μεσόγειο, ὅπως ἡ Μάλτα προηγουμένως καί ἡ Κύπρος ἀργότερα. Ἀπὸ τήν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ Πανᾶς, πλὴν τῆς διδασκαλίας σέ σχολεῖο, ἄρχισε νά κηρύττει καί στήν Ἐκκλησία καί νά

Ἡ παιδεία ἦταν τό προτιμώμενο πεδίο ἐπιθέσεως γιά τούς ἐχθρούς τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἦταν πολύ εὐκολότερο γιά ἕναν δυτικό ἱεραπόστολο νά προσπαθήσει νά συγκεντρώσει γύρω του ἕνα κύκλο ἀρχικῶς συμπαθόντων καί κατόπιν προσηλυτισμένων ὁπαδῶν ἰδρύοντας ἕνα σχολεῖο, παρά νά προσβάλλει κατ' εὐθείαν τό θρησκευτικό πιστεύω τῶν «ἰθαγενῶν» ἰδρύοντας ἕναν ναό ἢ σχηματίζοντας ἕναν θρησκευτικό κύκλο. Στό σχολεῖο περνοῦσε τά μηνύματα πού ἤθελε στίς εὐπλαστες παιδικές ψυχές μέ τό πρόσχημα τῆς εἰσαγωγῆς τῶν πάντα ἐλκυστικῶν νέων ἰδεῶν καί ἐπιστημονικῶν γνώσεων καί μάλιστα διδάσκοντας, συνήθως δωρεάν, καί μοιράζοντας βιβλία δωρεάν ἢ σχεδόν δωρεάν. Ἐξ ἄλλου καί οἱ γονεῖς ἢ οἱ κηδεμόνες τῶν μικρῶν μαθητῶν πάντοτε ἀρέσκονταν, ἰδίως στίς κοσμοπολίτικες περιοχές, στήν ἐπίδειξη νεοπλουτισμοῦ καί στήν συμπλεγματική ἀποδοχή τῆς ἐκ προοιμίου ἀνωτερότητος ὀτιδήποτε καί ὀποιοῦδήποτε προερχόταν ἀπό τήν «φωτισμένη» Δύση. Θεωροῦσαν συστατικό κοινωνικῆς ἀνόδου καί καταξιώσεως τό νά σπουδάζουν τά παιδιά τους ὑπό τόν π.χ. «ἄρι ἀφιχθέντα ἐκ Παρισίων» πολλά ὑποσχόμενο ἄγνωστο διδάσκαλο, πού σημειωτέον δέν ζητοῦσε χρήματα, ἀπό τόν «παιδιόθεν» γνωστό καί ἐξουδενωμένο ἐνώπιόν τους ρωμιό κοινοτικό διδάσκαλο πού ἔπρεπε νά πληρώνουν, χωρίς νά συνυπολογίζεται καί ἡ ὑπολογίσιμη συνδρομή γιά τήν συντήρηση τοῦ σχολείου τῆς ἐνορίας ἢ τῆς κοινότητος. Τά ὀρθόδοξα σχολεῖα συνήθως φυτοζωοῦσαν ὅπως καί οἱ διδάσκαλοι αὐτῶν, τήν στιγμὴ πού κάθε ξενόφερτος διέθετε ἄφθονα ὑλικά μέσα, μὴ ὑποκείμενος σέ οἰανδήποτε ἐνόχληση ἐκ μέρους τῆς πολιτικῆς

καταφέρεται κατὰ τῶν ξένων ἐπεμβάσεων. Βοήθησε πολύ μέ τούς φίλους του τόν Θεόφιλο Καίρη ὅταν αὐτός ἐπισκέφθηκε τά Ἐπτάνησα γιά συλλογὴ συνδρομῶν πρὸς ἴδρυση τοῦ Ὁρφανοτροφείου του στήν Ἄνδρο, ἐνημερώνοντάς τον καί γιά τούς διωγμούς τῆς Ἐκκλησίας. Ὅταν τό 1830 τοιχοκολλήθηκαν στό Ἄργοστόλι σατυρικά ἔντυπα γιά τήν ἀγγλοκρατία, ὁ Πανᾶς θεωρήθηκε ὑποπτος, διώχθηκε, ἀπολύθηκε ἀπό διδάσκαλος καί ἱεροκήρυκας, συκοφαντήθηκε, φυλακίστηκε. Συνέχισε ὅμως ἀπτόητος τόν ἀγῶνα καί κατόπιν παροτρύνσεων τῶν φίλων καί ὁμοϊδεατῶν του Κοσμᾶ Φλαμιάτου καί ἱερέως Νικολάου Δρακονταειδῆ ἀναχώρησε, τό 1832, γιά τήν Κωνσταντινούπολη προκειμένου νά ἐνημερώσει προσωπικῶς τόν τότε πατριάρχη Κωνσταντῖο Α΄ γιά τόν διωγμὸ τῆς Ἐκκλησίας στά Ἐπτάνησα. Στήν Πόλη βρῆκε ἔνθερμο προστάτη τόν ἰσχυρὸ τότε κεφαλλονίτη Γεώργιο Γουλελιό. Οἱ γνώσεις, ἡ εὐσέβεια, ἡ φιλοπατρία, ἡ εὐγλωττία καί τά λοιπά προτερήματά του προσεῖλκυσαν τό ἐνδιαφέρον καί τήν ἐκτίμησι τοῦ πατριάρχου καί τῆς ἡγεσίας τοῦ ἔθνους. Σύντομα χειροτονήθηκε ἱερομόναχος καί τοποθετήθηκε διευθυντῆς διδάσκαλος στό σχολεῖο Μεγάλου Ρεύματος (Ἀρναούτκιοι). Τό 1833 διορίστηκε ἱεροκήρυκας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καί ἔφορος τῶν σχολῶν τοῦ Βοσπόρου. Ἡ πτώση τοῦ Κωνσταντῖου Α΄ καί ἡ ἀνάρρηση τοῦ Κωνσταντῖου Β΄, τό 1834, τόν ἀπογοήτευσε. Ἐφυγε γιά τό Ἅγιο Ὄρος ὅπου περιήλθε τίς ἐκεῖ μονές καί δίδαξε. Κατόπιν ἐπισκέφθηκε τήν Βλαχία καί Μολδαβία, μονάζοντας γιά μικρὸ διάστημα στήν μονή Βουρδεξενίου Μολδαβίας. Μετά τήν ἀνοδο τοῦ Γρηγορίου ΣΤ΄ στήν πατριαρχεῖα, ἐπιστρέφει στήν Κωνσταντινούπολη καί διορίζεται μέλος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς καί Πνευματικῆς Ἐπιτροπῆς καί Γενικός Ἐφορος τῆς Παιδείας. Ἡ ἐνεργητικότητα, ὁ ζήλος καί ἡ συνέπεια στήν ἐκτέλεσι τῶν καθηκόντων του τόν ἔφερε σέ ἀντιπαράθεσι μέ τούς προτεστάντες πού προστάτευε ἡ ἀγγλικὴ πρεσβεία. Θεωρήθηκε ὁ συγγραφέας τῆς περιφήμου Συνοδικῆς Ἐγκυκλίου πρὸς τούς Ἀρχιερεῖς τῆς Ἐπιτανήσου καί τήν Ἴονιο Κυβέρνησι, μέ τήν ὁποία κατηγοροῦσε αὐτούς καί τήν βρετανικὴ κυβέρνησι γιά ἐπιβουλή κατὰ τῆς Ὁρθοδοξίας. Μετά καί τήν ἐγκύκλιο κατὰ τῆς ἄρσεως τῶν κωλυμάτων τοῦ γάμου στήν Ἐπτάνησο πού προκάλεσε καί τήν παύσι τοῦ πατριάρχου (1840), ὁ Πανᾶς ἀπό τούς στενότερους συνεργάτες τοῦ Γρηγορίου, αὐτοεξορίζεται στήν Ὀδησσό. Τό 1845 πέρασε στήν Ρουμανία ὅπου δίδασκε μέχρι τό 1848. Ὁ πρίγκηψ Στέφανος Βογορίδης τοῦ πρότεινε νά γίνει μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας, ἀλλά αὐτός δέν δέχθηκε προβάλλοντας λόγους ὑγείας καί ἐπέστρεψε στήν πατρίδα του ὅπου καί ἀπεβίωσε στίς 22 Μαΐου 1868. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, *Κεφαλληνιακά*, 1, 498-505, 906-908. ΑΒΟΥΡΗΣ, *Ἐκκλησιαστικά*, 34, 42, 72-74. ΑΒΟΥΡΗΣ, *Ἴονιοι*, 912-913. ΑΣΠΡΕΑΣ.

έξουσίας - ως προστατευόμενος κάποιας ξένης δυνάμεως- ούτε σέ άλλον έλεγχο γιά τήν διδασκόμενη ύλη ή τά χρησιμοποιούμενα βοηθήματα. Η έπιμελημένη και έπίμονη φιλική διάθεση και τό διάπλατα δήθεν άνοικτό πνεύμα έλκυε πλήθος ήμετέρων τών όποιών ή όριστική πρόσδεση διευκολυνόταν άπό άξιόλογες οικονομικές ή άλλες άνάλογες παροχές. Αυτούς άκριβώς τούς διεφθαρμένους και άργυρωνήτους ήμετέρους διδασκάλους στηλιτεύει ή Είδοποίησις και έπιχειρεί νά έλέγξει μέ τήν Γενική Έφορεία τής Παιδείας.

«Έπειδή ή διεύθυνσις τής άνατροφής τής Νεολαίας, εΐναι τόσον άναγκαία, διότι άπό ταύτην κρέμανται όλοι αί έλπίδαι τής Έκκλησίας, και έπειδή βλέπομεν, ότι πολλοί διεφθαρμένοι και κατά τήν θρησκείαν, και κατά τά ήθη, έτόλμησαν νά λάβωσι τό Διδασκαλικόν έπάγγελμα, και νά προξενήσωσι μεγίστην διαφθοράν εις τήν Νεολαίαν... μεταχειριζόμενοι και βιβλία κακόφρονα, και μαθήματα άνάρμοστα εις παΐδας Όρθοδόξων... διά τούτο διορίζομεν έντόνωσ, ότι όλοι οί Έφοροι τών Σχολείων, και όλοι οί ένταύθα Διδάσκαλοι, οί τε Έλληνικοί, και οί Κοινοί, και οί Άλληλοδιδακτικοί, νά γνωρίζωσι τόν κύριον Ευσέβιον γενικόν Έφορον... θέλει περιέρχεται άπό καιροΰ εις καιρόν όλα τά Σχολεία... θέλει έξετάξη τά φρονήματα, τήν διαγωγήν, και τά μαθήματα τών Διδασκάλων, και τών μαθητών · εάν εΐρη εις κανέν μέρος Διδάσκαλον τινά διεφθαρμένον, ή άνάξιον τούτου τού επαγγέλματος, ή μαθητήν τινά διεφθαρμένον, και άδιόρθωτον, θέλει γνωστοποιή αυτούς εις τήν Έπιτροπήν, διά νά πράξη τά δέοντα. Πρόσ τούτοις μηδείς τών ήμετέρων νά έχη τήν άδειαν νά έπιχειρήση εις σύστασιν καταστήματος παιδείας ή άνατροφής παιδων, ή κορασιών, χωρίς νά γνωστοποιήσιν πρότερον αυτό τούτο εις τήν Έκκλησίαν, και νά παρόρησιάση τό σχέδιον αυτού πρόσ τόν Γενικόν Έφορον τής παιδείας, καθώς μήτε νά παύση κανέν τών τοιούτων άνευ τής ειδήσεως τού αυτού Έφόρου... Προσέτι εις τό έξής κανέν μέρος νά μήν ήμπορή νά δεχθή Διδάσκαλον τινά, εάν πρότερον δέν τόν έξετάση κατά τάς διαταγάς μας, και δέν τόν έγκρίνη ό Γενικός Έφορος, και πάλιν ουδέις... νά μήν δύναται νά έξώση Διδάσκαλον τινά, άνευ τής γνώμης, ειδήσεως και άδείας τού έξονομασθέντος Γενικοΰ Έφόρου · και όστις έχει άνάγκην Διδασκάλου, θέλει προστρέχη εις τήν Ίερολογιότητά του, διά νά τώ προμηθεύση · παρομοίως και όσοι Διδάσκαλοι ζητοΐσι Σχολεία, πρέπει νά προστρέχωσιν εις τόν ίδιον διά νά τοίς προμηθεύη κατά τήν ικανότητά των. Όσαΰτως και εκ τών ύπαρχόντων ήδη έν τοίς Σχολείοις Έφόρων, μηδείς ούτε νά αποβάλληται, ούτε νά εκλέγηται επιτοπίως, άνευ τής ειδήσεως, και γνώμης τού Γενικοΰ Έφόρου · τών δέ τοιούτων επιτοπίων Έφόρων τά χρέη περιορίζονται μόνον και μόνον εις τά ύλικά τών Σχολείων, δηλαδή εις τούς μισθούς τών Διδασκάλων, εις τήν φροντίδα τών πόρων, και άλλα άναγκαία έφόδια τών Σχολείων, χωρίς νά έπεμβαίνωσι εις τά άποβλέποντα τήν παιδείαν, τά μαθήματα, τά φρονήματα, τά ήθη και τήν διαγωγήν τών Διδασκάλων, και μαθητών · διότι ταΰτα, ως είπομεν, άνήκουσιν όλως διόλου εις τόν Γενικόν Έφορον τής παιδείας»¹⁸.

Ό Γενικός Έφορος ήταν κάτι λιγότερο άπό έναν σημερινό Ύπουργό Παιδείας ή μήπως κάτι περισσότερο ; Ήταν ό κατοπινός Έλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος τό Ύπουργείο Παιδείας τού Άλύτρωτου Έλληνισμού, όπως έγραψε ή Τατιάνα Σταύρου στήν σημαντική έργασία της ή μήπως ή

¹⁸ ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ, 7-8, παράγραφος 6, ύποπαράγραφοι Α-Δ.

Κεντρική Ἐκκλησιαστική καί Πνευματική Ἐπιτροπή πού ἴδρυσε ὁ Γρηγόριος ΣΤ΄ :

Στίς ἀρμοδιότητες τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου βλέπουμε νά περιλαμβάνεται καί τό Κήρυγμα τοῦ Θείου λόγου πού γινόταν στους ναούς. Αὐτό μᾶς ἐπιτρέπει νά σκεφθοῦμε ὅτι ἡ Ἐκκλησία θεωροῦσε τό Κήρυγμα κλάδο τῆς Παιδείας ἢ συμπλήρωμα αὐτῆς. Μιά συνέχεια, κατά κάποιον τρόπο, τοῦ σχολείου, ἐφ' ὅσον, βεβαίως, σ'αὐτήν τήν διακονία ὑπηρετοῦσαν ἄξιοι ἱεροκήρυκες. Πράγματι, γιά τόν πολύ λαό πού δέν εἶχε ποτέ τήν δυνατότητα νά φοιτήσει σέ κάποιο σχολεῖο ἢ δέν ὀλοκλήρωσε ἕναν κύκλο σπουδῶν ἢ καί ἄν σπούδασε κάποτε δέν συνέχισε νά μετέχει στήν διαδικασία τῆς μαθήσεως, ἕνα κατάλληλο καί ἐμπνευσμένο κήρυγμα θά μποροῦσε νά ὑποκαταστήσει τό σχολεῖο. Θά ἦταν, ἄς μᾶς ἐπιτραπεί, τό ἀνάλογο γιά τήν ἐποχή ἐκείνη αὐτοῦ πού σήμερα ὀνομάζουμε διά βίου ἐκπαίδευση. Γι' αὐτό καί ἡ Εἰδοποίησις εἶναι σαφῆς : «... *διὰ τοῦτο... διορίζομεν νά μή τολμήσῃ τις, ὄχι μόνον νά ἀναβῆ εἰς τόν Ἱερόν Ἰαμβωνα διά νά κηρύξῃ ἀλλά μήτε κἄν νά ὀμιλήσῃ ἐπ' Ἐκκλησίας, ἐάν δέν ἔχῃ τήν ἡμετέραν ἔγγραφον ἄδειαν, ἢ τοῦλάχιστον τοῦ ἐπί τούτῳ Ἐπιτρόπου μας...*». Χωρίς ἄδεια ἐπιτρέπεται νά κηρύττουν μόνον οἱ Ἀρχιερεῖς «...*διότι αὐτοί, ὡς τοποτηρηταί, καί διάδοχοι τῶν Ἀποστόλων, κατ' ἐπάγγελμα ἔχουσι ταύτην τήν ἄδειαν...*». Οἱ ἐφημέριοι ἱερεῖς, προεστῶτες τῶν ἐκκλησιῶν, ἱεροδιάκονοι εἶχαν δικαίωμα νά κάνουν ἀνακοινώσεις γιά ζητήματα πού ἀφοροῦσαν στους ναούς καί γιά τούς δίσκους καί ὄχι κήρυγμα. Ἔτσι, τό κήρυγμα ἐπιφυλασσόταν γιά ἐπιλεγμένους κληρικούς ὥστε νά διασφαλίζεται τό «ὀρθοτομεῖν τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας». Τέτοιοι κληρικοί συμβοητοί τοῦ Εὐσεβίου στό ἔργο τῆς ἐποπτείας ὀρίστηκαν ἐκτός ἀπό τούς ἀναφερθέντες ἱεροδιδασκάλους Βενιαμίν καί Διονύσιο Ἀγιορείτη καί οἱ Ἄγιοταφίτες «*ἱερολογιώτατος κύριος Πλάτων καί ὀσιολογιώτατος Δευτερεύων κύριος Φιλίμων*». Αὐτοί «... *ἔχουσι τήν ἄδειαν νά κηρύττωσιν ἀκωλύτως εἰς ὅλας τάς Ἱεράς Ἐκκλησίας, ὡς διορισθέντες παρ' ἡμῶν · πρὸς δέ, νά κάμνωσι καί Λόγους Ἐπιταφίους, καί Πανηγυρικούς · διό καί ὅσοι ἐπιθυμοῦν τοιούτους λόγους, πρέπει νά προστρέχωσιν εἰς αὐτούς...*»¹⁹.

Θεσπίζοντας αὐτά ὁ Γρηγόριος εἶχε τήν συναίσθηση, ἢ μᾶλλον τήν βεβαιότητα, ὅτι πολλοί θά ἦταν ἀντίθετοι στίς νέες ρυθμίσεις εἴτε ἀπό πεποίθηση εἴτε ἐπειδή θά θιγόταν τά συμφέροντά τους εἴτε ἀπό φόβο μήπως ἀποκαλυφθοῦν οἱ πραγματικές προθέσεις τους. Γι' αὐτό ἐνημερώνει καί προειδοποιεῖ ὅλους τούς ὀρθοδόξους πιστούς : «*ἵνα μή σκανδαλισθῆτε, ἐάν ἀκούσητε τινάς φλυαρούς σπερμολόγους νά κατακρίνωσι ταύτας τάς πράξεις μας, ὡς νεωτερισμούς, καί νά παρεξηγῶσι τούς ἀγαθούς μας σκοπούς... διότι μέ θλίψιν τῆς καρδίας μας μανθάνομεν, ὅτι τινές τῶν ἐπαγγελομένων μὲν ἐξωτερικῶς τήν Ὄρθοδοξίαν, μή ὀρθῶς δέ φρονούντων ἐσωτερικῶς διά τήν παντελεῖ ἄγνοιαν μέχρι καί αὐτῶν τῶν ἀρχῶν τῆς ἀμωμήτου ἡμῶν Πίστεως, μή εὐχαριστούμενοι νά εἶναι τοιοῦτοι μόνοι των, προσπαθῶσι πολυειδῶς καί πολυτρόπως νά κάμωσι καί προσηλύτους τῆς διαφθορᾶς των, τολμώντες ἀναφανδόν καί ἀναισχύντως μέ τρόπους σκανδαλοποιούς εἰς τάς συνάξεις καί συναναστροφάς, νά φλυαρῶσιν ἐναντίον τῶν Δογμάτων τῆς Πίστεως, ἐναντίον τῶν ἐθίμων τῆς Ἁγίας μας Ἐκκλησίας, καί ἐναντίον τῶν Ἱερῶν παραδόσεων τῶν θείων Ἀποστόλων, καί Θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν...*». Τό γνήσιο, ὅμως, ὀρθόδοξο φρόνημα τοῦ πνευματικοῦ ποιμένου οὔτε κι αὐτούς

¹⁹ ΕἸΔΟΠΟΙΗΣΙΣ, 8-9, παράγραφος 6, ὑποπαράγραφος Ε.

ἀκόμη τούς σκανδαλοποιούς θά ἄφηνε χωρίς νουθεσία καί ποιμαντική μέριμνα : «...θέλει συμβουλευθῶσι πατρικῶς διά πρώτην καί δευτέραν φοράν νά παύσωσι τῶν τοιούτων καταφρονηταί δέ τῶν συμβουλῶν μας ἀποδεικνύμενοι, ἀφεύκτως θέλει μᾶς εὐρωσι κριτάς αὐστηρούς, καθῶς μᾶς διορίζουσιν οἱ Ἐκκλησιαστικοί Νόμοι νά πολιτευώμεθα μέ τούς τοιούτους, καί διά νά προφυλάξωμεν τό λοιπόν ποίμνιον, καί διά νά μή γινώμεθα καί ἡμεῖς συμμετοχοί μέ τήν σιωπήν καί ἀδιαφορίαν μας εἰς τάς παρανομίας των...». Στάση ξεκάθαρη, μέ αὐστηρή ὀριοθέτηση μεταξύ ἀκριβείας καί οἰκονομίας, ἀλλά καί πραγματιστική : «...διότι οἱ τοιοῦτοι κακόφρονες, καί σπερμολόγοι, εἶναι οἱ ἀληθινοί ἐχθροί τοῦ Ἔθνους, καί τῆς Ὁρθοδοξίας, οἵτινες εὐχονται, καί ἐπιθυμοῦσι νά εἶναι τά πράγματα πάντοτε ἄτακτα, καί ἄνευ τινός προνοίας, καί ποιμαντικῆς φροντίδος καί ἀγρυπνίας, διά νά ἐκτελῶσι τά πονηρά των θελήματα...». Δηλώνει ἀποφασισμένος νά ἀγωνισθεῖ : «...ὅσον ὁ Θεός εὐδοκεῖ νά μένωμεν εἰς τοῦτον τόν ὑψηλόν Θρόνον , ὅσον ὁ Θεός μᾶς χάριση ζωήν καί ὑγιείαν...». Ὁλοκληρώνει εἰσάγοντας στό ζήτημα, ἢ μᾶλλον ἐπισείοντας πρός φίλους καί ἐχθρούς, τήν πολιτική διάσταση τοῦ πράγματος, ὑπό τύπον ὑπενθυμίσεως, ἀφ' ἑνός μὲν ὅτι Ἔθνος καί Ὁρθοδοξία συνέχισαν νά εἶναι ρεαγιάδες (ἄχι ὑπήκοοι) ὑπό κάποιαν Ἀρχή πού ὀπωσδήποτε δέν ἐνέκρινε ἀποσχιστικοῦ τύπου ἐνέργειες, ἀφ' ἑτέρου δέ ὑπονοώντας ὅτι ὁ ἴδιος εἶχε τήν δυνατότητα νά κινητοποιήσει ὑπέρ τῶν θέσεών του αὐτή τήν Κραταιά Βασιλεία : «...θέλομεν ἀγωνισθῆ νά ἐκριζώσωμεν ταῦτα καί ὅλα τά λοιπά ζιζάνια, τά διαφθείροντα τήν ἄμπελον τοῦ Κυρίου, καί διαταράττοντα τήν κοινήν ἡμῶν ἡσυχίαν, καί διά τῶν τοιούτων ἐν ταῖς διαφόροις συναναστροφαῖς σπερμολογιῶν πρόσκομμα γινόμενα εἰς τά παρά τῶν ὁμογενῶν μας ὀφειλόμενα χρέη τοῦ πιστοῦ ρεαγιαλικίου πρός τήν Θεόθεν ἐφ' ἡμᾶς τεταγμένην Κραταιάν Βασιλείαν, καί ἐπομένως πολυειδῶς καί πολυτρόπως ἐπιβλαβῆ ἡμῖν καί ἐπιζήμια ἀποκαθιστάμενα...»²⁰.

Στό τέλος τοῦ κειμένου της ἡ Εἰδοποίησις φέρει τίς ὑπογραφές τῶν μελῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἀφοῦ στήν οὐσία πρόκειται γιά μιᾶ Πατριαρχική καί Συνοδική Ἐγκύκλιο. Ἐντύπωση κάνει τό πλῆθος τῶν ὑπογραφόντων ἀρχιερέων πού ἀνέρχεται σέ 17, ἐνῶ στίς πατριαρχεῖες πού προηγήθηκαν ὁ ἀριθμός τῶν συνοδικῶν κυμαινόταν μεταξύ 4 καί 10. Αὐτό ὑποδηλώνει εὐρεῖα ἀποδοχή καί στερεά ἀπόφαση νά ὑποστηριχθεῖ στό ἔργο της ἡ Ἐκκλησιαστική καί Πνευματική Ἐπιτροπή²¹.

Ὡς πρόδρομος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς καί Πνευματικῆς Ἐπιτροπῆς θεωρήθηκε ἡ Ἐπιτροπή ἐπί τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου πού ἰδρύθηκε τό 1798 ἀπό τόν πατριάρχη Γρηγόριο Ε'²². Αὐτός σύστησε τήν ἐπιτροπή μέ

²⁰ Εἰδοποίησις, 11-12, παράγραφος 9.

²¹ Εἰδοποίησις, 13, παράγραφος 10.

Ἡμερομηνία φέρει : ἐν Μηνί Φεβρουαρίῳ. Ἰνδικτιῶνος θ'.

Ἐπογράφουν οἱ : Ἐφέσου Χρῦσανθος, Ἡρακλείας Διονύσιος, Νικομηδείας Πανάρετος, Χαλκηδόνος Ἱερόθεος, Δέρκων Γερμανός, Θεσσαλονίκης Μελέτιος, Ἀμασειᾶς Καλλίνικος, Ἰκονίου Σαμουήλ, Λαρίσσης Ἀνθίμος, Δράμας Νεόφυτος, Ἰωαννίνων Ἰωακείμ, Φιλαδελφείας Πανάρετος, Κεσπεντηλίου Ἀρτέμιος, Σοφίας Παΐσιος, Ἐρσεκίου Ἰωσήφ, Πόσνας Ἀμβρόσιος, Δριῦνουπόλεως Νεόφυτος.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΑΛΠΙΓΞ, ἀριθμός 3, Σάββατο 23 Μαΐου 1836, 69-87.

²² ΓΕΛΕΩΝ, Πνευματική, 211. Γιά τό ὅλο ζήτημα καί τήν Ἐπιτροπή ἐπί Γρηγορίου ΣΤ' : 210-222.

Τυπογραφεῖα λειτούργησαν καί προηγουμένως στήν Κωνσταντινούπολη. Τό πρῶτο ἀποδίδεται σέ πρωτοβουλία τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Λούκαρι καί λειτούργησε εἴτε τό 1623

σύμφωνη γνώμη της Ίεραῶς Συνόδου καί τῶν προκρίτων τοῦ Γένους καί τήν περιέβαλε μέ τήν ἰσχύ σουλτανικοῦ φερμανιοῦ τοῦ Σελίμ Γ'. Λειτουργοῦσε ὑπό τήν προεδρία τοῦ πατριάρχου καί τήν συναντίληψη (καί ἀντιπροεδρία ;) τοῦ Μεγάλου Διερμηνέως τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καί ἄλλα κληρικά (συνοδικοί γέροντες, ἀρχιερεῖς) καί λαϊκά (πατριαρχικοί ὀφφικιάλοι, ἄρχοντες ἡγεμονιῶν Βλαχίας -Μολδαβίας, ἐπίτροποι τοῦ Κοινοῦ) μέλη²³.

Σκοπός τῆς ἐπιτροπῆς ἦταν νά ἐλέγχει τά τυπούμενα στό τυπογραφεῖο βιβλία καί νά ἐγκρίνει τήν κυκλοφορία τους. Ἐπειδή εἶχε ἤδη ληφθεῖ πρόνοια γιά τήν ἐπίσημη σουλτανική ἐγκριση, θεωρήθηκε ὅτι ἀποκτήθηκε ἔτσι ἕνα ἀκόμη προνόμιο γιά τό Πατριαρχεῖο καί τό Γένος. Πάντως, ἐκεῖνο τό τυπογραφεῖο δέν πρέπει νά λειτούργησε ὁμαλά, ἄν κρίνουμε ἀπό τίς ἀντιφατικές εἰδήσεις γιά τήν ὑπόστασή του. Τό ἴδιο καί ἡ ἐπιτροπή πού δέν φαίνεται νά ὑπῆρξε καί πολύ παραγωγική, ἄν βασιστοῦμε στήν πληροφορία ὅτι μεταξύ τῶν ἐτῶν 1798-1821 τυπώθηκαν καί ἐγκρίθηκαν μόλις 40 βιβλία, δηλαδή ἕνας ρυθμός περίπου 2 βιβλία τόν χρόνο, καί ἐξ αὐτῶν μόνο ἡ «Κιβωτός» καί τά βιβλία τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου μποροῦν νά διεκδικήσουν κάποια ποιότητα καί ὄγκο²⁴.

(π.χ. ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, 131) εἴτε τό 1624 (π.χ. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Γρηγόριος Ε΄*, 115, ὑποσημείωση 198), εἴτε τό 1627 (π.χ. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Λούκαρις*). Ὁ ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ, 209 μιλάει γιά τυπογραφεῖα πού λειτουργοῦσαν κατά τά ἔτη 1627, 1662, 1747, 1796, 1817. Νά σημειωθεῖ ὅτι τό πρῶτο τυπογραφεῖο πού τύπωνε στήν ὀθωμανική γλῶσσα ἰδρύθηκε τό 1720 ἀπό τόν Οὐγγρο ἐξωμότη Ἰμπραήμ Μουτεφερρικά (1674-1745) (ΚΙΤΣΙΚΗΣ, *Ἱστορία*, 146). Ἐπίσης τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου τοῦ 1798 προϋπήρχε τυπογραφεῖο τοῦ Ἀρμένιου Ἰωάννη Πωγῶζ πού τύπωνε καί βιβλία στά ἑλληνικά ὅπως π.χ. τήν περίφημη «Διδασκαλία Πατρική» τοῦ Ἀνθίμου πατριάρχου Ἱεροσολύμων, τό 1798 (ΣΑΘΑΣ, *Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς*, 633, ὑποσημείωση 1. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, *Ἄνθιμος*. ΓΕΔΕΩΝ, *Πνευματική*, 211.

²³ ΓΕΔΕΩΝ, *Πνευματική*, 211. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Γρηγόριος Ε΄*, 118 ὑποσημ. 208 καί 120, ὑποσ. 215-217. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Γρηγόριος Ε΄*, 172-175. Ὁ ΓΕΔΕΩΝ στήν πρώτη ἐπιτροπή, ἀρχές 1798, ἀναφέρει ὡς μέλη πλήν τοῦ προεδρεύοντος πατριάρχου Γρηγορίου, τόν Μέγα Διερμηνέα Ἀλέξανδρο Σοῦτσο, τούς μητροπολίτες Ἐφέσου Σαμουήλ καί Κυζίκου Ἰωακείμ, τόν μπάνο Ἀλέξανδρο Χαντζερεῖ καί τόν Μέγα ποστέλνικο Ἰωάννη Καρατζά. Οἱ ἄλλοι δύο συμφωνοῦν πλήν τοῦ ὀνόματος τοῦ Μ.Διερμηνέως γιά τό ὅποιο θέτουν, ὀρθῶς, τόν Κωνσταντῖνο Ὑψηλάντη (Ὁ Ὑψηλάντης κατεῖχε τό ἀξίωμα τά ἔτη 1796-1799, ἐνῶ ὁ Ἀλέξανδρος Νικολάου Σοῦτσο μεταξὺ 1799-1802 καί ὁ Ἀλέξανδρος Μιχαήλ Σοῦτσο μεταξὺ 1802-1807 : ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Βιογραφίαι*, 151-158 καί 192). Ἐπίσης ὡς πρός τήν ἡμερομηνία, ὁ ΓΕΔΕΩΝ μιλάει γιά ἀρχές 1798, ἐνῶ οἱ δύο ἄλλοι θέτουν τήν 1η Δεκεμβρίου 1798 ὡς ἡμερομηνία βεβαιωμένης ὑπάρξεως τῆς ἐπιτροπῆς. Νά σημειωθεῖ ὅτι ἔφορος τῆς τυπογραφίας ἦταν ὁ ἰατρός Βασίλειος ἀπό τό Νεοχώρι τῆς Πόλης.

²⁴ Τήν πληροφορία δίνει ὁ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Γρηγόριος Ε΄*, 173 καί ἀκολουθεῖ ὁ ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Γρηγόριος Ε΄*, 121. Ὡς πρός τήν προβληματική πού ἀναπτύσσει ὁ καθηγητής Ν.Ζαχαρόπουλος σχετικά μέ τήν χρονολογία τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου καί τήν χρονολόγηση τῶν ἐγγράφων ἐκ τῶν ὁποίων πληροφοροῦμαστε τήν ὑπαρξη του (117-118) νομίζω ὅτι τό ζήτημα μπορεῖ νά λυθεῖ ὡς ἑξῆς. Καί τά δύο ἐγγράφα ἀναγράφουν ὀρθές ἡμερομηνίες γιατί τό τυπογραφεῖο δέν λειτούργησε συνεχῶς, ἀλλά μέ διακοπές καί μέ ἀλλαγές καὶ αὐτό τό θίγουν ἐμμέσως οἱ διάφοροι συγγραφεῖς χωρὶς νά τό ἀναφέρουν ρητῶς. Ἐτσι εἶδαμε π.χ. ΣΑΘΑΣ, *Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς*, 633 ὑποσημείωση 1, νά μιλά γιά τυπογραφεῖο τοῦ 1796 καί τοῦ 1817, ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Γρηγόριος Ε΄*, 172 καί 175 κ.λ.π. Ἐπιπλέον, ἐνῶ ἡ ἴδια ἡ ὀνομασία τοῦ τυπογραφείου τό μὲν 1798 ἦταν «Πατριαρχικόν τυπογραφεῖον» τό 1820 μετατράπηκε σέ «Τυπογραφεῖον Ἑλληνικόν ἐν τοῖς Πατριαρχείοις» (ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Γρηγόριος Ε΄*, 175). Νά σημειωθεῖ ὅτι τό ἔτος ἐκεῖνο ἐπίτροποι ἦταν οἱ συνοδικοί ἀρχιερεῖς Ἐφέσου Διονύσιος, Νικομηδείας Ἀθανάσιος, Χαλκηδόνος Γρηγόριος, Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ. Οἱ ἄρχοντες μπάνος Γεώργιος Μαυροκορδάτος καί χατμάνος Στέφανος Βογορίδης καί οἱ πρῶτοι ἐκ τῶν ἐπιτρόπων τοῦ Κοινοῦ Ἰωάννης Φάχρης καί Κωνσταντῖνος Δημητρίου Νικίδης.

Τό σκεπτικό, πάντως, τῆς ἐποπτείας τοῦ Πατριαρχείου ἐπὶ τῶν τυπουμένων καὶ κυκλοφορούντων βιβλίων ἦταν τό ἴδιο καὶ στοὺς δύο Γρηγορίου καὶ παρόμοιο μὲ αὐτό τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Λούκαρι δύο αἰῶνες πρὶν. Δηλαδή, νά προφυλαχθεῖ τό ποίμνιο ἀπὸ ξένες θρησκευτικές (ιδίως προτεσταντικές) προπαγάνδες καὶ νά καθοδηγηθεῖ πρὸς μιά ἐλεγχόμενη παιδεία καθαρῶς καὶ παραδοσιακῶς ἑλληνορθόδοξη. Μιά τέτοια κίνηση πετύχαινε εὐρύτερους στόχους ἀναδεικνύοντας τό Πατριαρχεῖο ὡς τόν μόνο καὶ ἀποκλειστικό ἐκπαιδευτικό φορέα γιά τό σύνολο τῶν ὀρθοδόξων τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, μὴ ἀμφισβητούμενο ἀπὸ ἄλλους ὁμογενεῖς καὶ ἀλλογενεῖς φορεῖς (ιδιωτικά σχολεῖα, προτεσταντικές ἱεραποστολές, ἑταιρεῖες, σύλλογοι κ.λ.π.), καὶ ἐπιπλέον ἐπισήμως ἀναγνωρισμένο ὡς τέτοιο ἀπὸ τό κράτος, μιά λειτουργία πού στό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19ου αἰῶνα θά ἀποτελοῦσε ἓνα ἀπό τά πιά ἀκανθώδη προβλήματα στό Προνομιακό Ζήτημα.

Εὐκόλα μπορεῖ κανεῖς νά διακρίνει τήν κατά πολύ μεγαλύτερη εὐρύτητα δικαιοδοσίας τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Γρηγορίου ΣΤ΄ ἀπὸ αὐτῆς τοῦ προκατόχου του, καὶ νά σημειώσῃ, ἐπίσης, τήν χρησιμοποίηση ἀπ' αὐτόν ἐξειδικευμένων στό θέμα στελεχῶν, ἐνῶ στήν ἄλλη οἱ λαϊκοί, τουλάχιστον, ἐπίτροποι ἀντανανκλοῦσαν περισσότερο τήν ἔγκριση-ἀποδοχή τῆς ἐπιτροπῆς ἐκ μέρους τοῦ κράτους.

Ὅσον καιρό πατριάρχευε ὁ Γρηγόριος ΣΤ΄, ἡ ἐπιτροπή ἐργαζόταν συστηματικῶς καὶ ἀποτελεσματικῶς ἀναχαιτίζοντας τήν ἐπιθετικότητα τῶν προτεσταντῶν, κλείνοντας ἀρκετά σχολεῖα - ἐστίες προπαγάνδας, κατάσχοντας κακόδοξα βιβλία, ἐλέγχοντας τοὺς διορισμούς διδασκάλων καὶ ἀπολύοντας τοὺς ἐξ αὐτῶν ἀνεπιθύμητους. Φυσικά, οἱ θιγόμενοι ἀντέδρασαν στρέφοντας τά πυρά τους κυρίως ἐναντίον τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ γενικοῦ ἐφόρου τῆς παιδείας, οἱ ὅποιοι τελικῶς θά παυθοῦν τό 1840.

Ὁ Γρηγόριος δέν ἀρκέστηκε στήν ἴδρυση μιᾶς ἐπιτροπῆς πού εἶχε κύριο πεδίο δράσεως τήν πρωτεύουσα. Θέλησε νά θέσῃ καὶ νά ὀργανώσῃ ἓνα πρότυπο καὶ γιά τίς ὑπόλοιπες περιοχές. Ἔτσι, θεώρησε αὐτήν ὡς Κεντρική Ἐκκλησιαστική καὶ Πνευματική Ἐπιτροπή καὶ τόν ἐπόμενο μήνα, τόν Μάρτιο τοῦ 1836, διέταξε ὅλους τοὺς μητροπολίτες πού ὑπάγονταν στό Πατριαρχεῖο νά δημιουργήσουν τίς δικές τους, ὁ καθένας, Τοπικές Ἐπιτροπές μὲ σημεῖο ἀναφορᾶς τήν Κεντρική. Συγκεκριμένα στήν «Ἐκκλησιαστική καὶ Συνοδική Ἐγκύκλιο Ἐπιστολή παραινετική πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ ὀρθοδόξους εἰς ἀποφυγὴν τῶν ἐπιπολαζουσῶν ἑτεροδιδασκαλιῶν», στό ἡ' κεφάλαιο ἀναφέρει: «Πρὸς μὲν τοὺς ἀρχιερεῖς τοὺς ὑπὸ τῷ καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτῳ πατριαρχικῷ ἀποστολικῷ καὶ οἰκουμενικῷ θρόνῳ ὑποκειμένους διορίζομεν ἐντόνως. Πρῶτον, νά συστήσῃ ἕκαστος ἐν τῇ ἑαυτοῦ παροικίᾳ ἐκκλησιαστικὴν πνευματικὴν Ἐπιτροπὴν, κατὰ μίμησιν τῆς ἡμετέρας, συγκεκριμένης ἀπὸ τοὺς ἐν αὐτῇ εὐρισκομένους πεπαιδευμένους, ἐναρέτους καὶ ζηλωτὰς ἐκκλησιαστικούς, διὰ νά ἐπαγρυπνῶσιν εἰς τά τῶν χριστιανῶν καὶ νά σκέπτονται μετὰ τοῦ πνευματικοῦ ποιμένου τά πνευματικά καὶ ποιμαντικά καθήκοντα, λαμβάνοντες τό σχέδιον ἀπὸ τῆν εἰδοποίησιν τῆς ἡμετέρας πνευματικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς...». Κάθε τοπικὴ ἐπιτροπή θά προεδρευόταν ἀπὸ τόν οἰκεῖο μητροπολίτη ἢ ἐπίσκοπο καὶ θά ἔπρεπε νά ἔχει

¹ Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ πληροφορία ΓΕΛΕΩΝ, Πνευματική, 210, κατὰ τὴν ὁποία ὁ πρῶτος πού εἰσήγαγε τὴν συνήθεια νά ζητεῖται ἐπίσημη ἔγκριση πατριαρχῶν ἢ ἀρχιερέων ἢ δοκίμων ἱεροδιδασκάλων γιά τά γραφόμενά τους ἦταν ὁ Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης (1749-1809). Ἡ ἔγκριση προτασσόταν τοῦ κεμένου.

άλλα 2 -4 μέλη κληρικά. Μαρτυρίες για τήν σύσταση καί λειτουργία τέτοιων έπιτροπών διαθέτουμε για τήν Σμύρνη, Βουρλά (έπισκοπή Έλαίας), Νίκαια, Έφεσο, Προύσα, Πισσιδεΐα, Ίκόνιο, Νίγη, Σίλλη, Σάμο, Ψαρά, Μυτιλήνη, Χίο, Ήράκλειο, Χανιά, Ρέθυμνο, Λάρισα, Τύρνοβο, Τρίκκαλα, Βόλο, Θεσσαλονίκη, Δράμα, Καστοριά, Κοζάνη, Σιάτιστα, Πωγωνιανή, Άδριανούπολη, Αΐνο, Διδυμότειχο, Σωζοαγαθούπολη, Φιλιππούπολη, Πρεσλάβα, Βιδίνοι, Κύπρο, Άχρίδα, ένώ σέ άλλες έπαρχίες λόγω έλλείψεως πεπαιδευμένων ιερέων ή γενικώς άπαιδευσίας χρέη τοπικής έπιτροπής ανάλαμβάναν οι ίδιοι οι μητροπολίτες ή έπίσκοποι ²⁵.

Μετά τόν Γρηγόριο ή έπιτροπή σιγά - σιγά άτόνησε. Ίσχυρό κτύπημα ήταν, άσφαλώς, ή παραίτηση του πατριαρχείου, τό 1845, από του δικαιώματος επί της λογοκρισίας των βιβλίων που τυπώνονταν στην έλληνική γλώσσα. Η ένέργεια χαρακτηρίστηκε ως ένθική προδοσία αφού «ό Ήσαΰ αντί πινακίου φακής πωλούσε τά πρωτοτόκια του»²⁶. Άντιθέτως, έλπιδοφόρος χαρακτηρίστηκε ό «Κανονισμός των Άλληλοδιδασκικών καί Έλληνικών Σχολείων των τε έν Κωνσταντινουπόλει, καί έν άπάσαις ταΐς τῷ Οίκουμενικῷ θρόνῳ ύποκειμένας έπαρχίαις» που εκδόθηκε τό 1846, επί πατριάρχου Άνθίμου ΣΤ΄. Τό σημαντικό αυτό κείμενο καθόρισε για πρώτη φορά τήν όμοιομορφη εκπαίδευση της νεολαίας ²⁷. Δυστυχώς, δέν εφαρμόστηκε για λόγους ανεξαρτήτους της θελήσεως του Πατριαρχείου²⁸. Η έκπτωση της λειτουργίας

²⁵ Τό κείμενο της Έγκυκλίου κατά των έπιπολαζουσών έτεροδιδασκαλιών δημοσιεύθηκε από ΓΕΔΕΩΝ, *Διατάξεις*, 2, 248-280 καί ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Μνημεία*, 2, 871-892.

Γιά τά πρώτα δύο έτη εργασίας της Έπιτροπής (1836-1838) σώζεται ό Κώδικας Πρακτικών που περιέγραψε καί ανέλυσε ή ΜΑΜΩΝΗ, *Άγώνες*. Πληροφορίες για τίς Τοπικές Έπιτροπές ανά άρχιερατική περιφέρεια : 184-211.

Κ.Π.Α., Κ΄, 22-24: Έπικύρωση της συστάσεως της τοπικής εκκλησιαστικής καί πνευματικής έπιτροπής Σμύρνης. Άπρίλιος 1840.

²⁶ Ο ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεία*, 265-266, λέει ότι τόν Μάρτιο του 1845 ιδρύθηκε στην Ύψηλή Πύλη συμβούλιο λογοκρισίας επί των βιβλίων (όχι έφημερίδων). Τό Πατριαρχείο τότε παραιτήθηκε, πατριαρχεύοντας του Γερμανού Δ΄, από τό δικαίωμα λογοκρισίας των τυπωμένων στα έλληνικά βιβλίων, άν καί κατείχε αυτό τό προνόμιο μέ σουλτανικό χάρτι του Σελίμ Γ΄ από τό 1797. Προκειμένου νά ύποχωρήσει τό Πατριαρχείο στό συγκεκριμένο ζήτημα ή Πύλη διέδωσε ότι έτοιμαζόταν νά παραχωρήσει άντ΄ αυτού κάποιο άλλο σπουδαίο προνόμιο. Τελικώς, αυτό που δόθηκε ήταν ένα «άδαμαντόστικτον» παράσημο στόν έπόμενο πατριάρχη Μελέτιο Γ΄ (18 Άπριλίου 1845-28 Νοεμβρίου 1845) καθώς καί τό δικαίωμα νά έπιβαίνουν ό μέν πατριάρχης σέ όκτάκωπο άκάτιο (4 ζεύγη κωπηλατών), οι δέ μητροπολίτες σέ έξάκωπο.

²⁷ ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, 429-441. ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Έκπαιδευτικά*, 2, ΓΕΔΕΩΝ, *Πνευματική*, 224.

²⁸ Ο ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Έκπαιδευτικά*, 8, ως αίτίες της άνενεργείας του Κανονισμού του 1846 εμφανίζει τίς έξής τέσσερες :

α) τήν τακτική των διδασκάλων : «... ήρχισαν πάλι τά συνήθεια -συνήθη των κατ΄ ένορίας διδασκάλων, οι μέν νά βαδίζωσιν οΰτως, οι δ΄ άλλως, ως μή έχοντες ίνα δώσωσι λόγον προς οΰδένα, οΰδέ τήν άύστηράν της Μεγάλης Έκκλησίας ύφορώμενοι έποπτείας...».

β) τήν άγνοια των ένοριακών έφόρων οι όποιοι θά έπρεπε «... νά μνηθώσι τά χρέη της των σχολείων έφορείας...», επειδή άγνοούσαν τίς ύποχρεώσεις τους.

γ) τήν μή σωστή χωροκατανομή καί συντήρηση των σχολείων «... νά γείνη διαίρεσις των κατ΄ ένορίας σχολείων εις πρωτοβάθμια καί δευτεροβάθμια · ώστε, αναλόγως του πληθυσμού καί των έσόδων εκάστης ένορίας νά διατηρηται μία έλληνική σχολή πρώτου ή δευτέρου βαθμού...». Ίδρύονταν σχολές καί μετά από λίγο εκλείναν λόγω έλλείψεως πόρων (άπρονοησία).

δ) τήν κακή διαχείριση των εισοδημάτων που προέρχονταν «...διά συνεισφοράς των εκεί χριστιανών, των διαφόρων συντεχνιών, καί δι΄ αυτών προσέτι των εισοδημάτων των ιερέων εκκλησιών...» (έδω φέγει τήν άδιαφορία των καψιμάλιδων =έπιστατών των εκκλησιών).

τῆς ἐπιτροπῆς συνεχίστηκε καί μετά τό 1850 κατάντησε μιὰ ἀπλή διμελῆς ἐπιστασία ἐπί τῶν τυπομένων βιβλίων, ἐνῶ κατόπιν διαχωρίστηκαν ἡ ἐποπτεία ἐπί ναῶν καί κληρικῶν ἀπό τήν ἐποπτεία ἐπί σχολῶν καί βιβλίων ²⁹. Ὅταν ὁ Γρηγόριος ἐπανῆλθε στόν θρόνο, δέν ἀνέχθηκε αὐτό τόν χωρισμό καί ἀνασύστησε, τό 1868, τόν θεσμό μέ τήν ὀνομασία «Κεντρική Ἐκκλησιαστική Ἐπιτροπή»³⁰. Ἀτυχῶς, ὁ διάδοχός του πατριάρχης Ἄνθιμος ΣΤ΄, τό 1873, διαίρεσε καί πάλι σέ δύο κλάδους τήν Ἐπιτροπή σχηματίζοντας τήν Κεντρική Ἐκκλησιαστική καί τήν Κεντρική Ἐκπαιδευτική Ἐπιτροπή³¹.

²⁹ ΓΕΛΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 168-170.

³⁰ Κ.Π.Α., ΛΘ΄, 196-199 : Κανονισμός τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς ἐξ 29 ἄρθρων. ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, 98-101 (ὁ Κανονισμός τῆς Ἐπιτροπῆς, συντομευμένος). ΜΑΜΩΝΗ, *Ἄγῶνες*, 182-183.

³¹ ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, 120-124, ΜΑΜΩΝΗ, *Ἄγῶνες*. ΓΕΛΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 170-171.

β. Αποκατάσταση έθνικοῦ γοήτρου - Εὐπρεπισμός ἔθνους

Σέ ὁλόκληρη τήν ἀνθρωπότητα, ἀλλά ἰδιαίτερος στήν Ἀνατολή ἀπό δείγμα εὐμάρειας καί ἰσχύος ἀτόμων ἢ συνόλων ἀποτελεῖ ἡ κατοχή ὑψηλῶν καί μεγαλοπρεπῶν κτιρίων. Ἐπειδή γιά τήν ἀνοικοδόμηση, ἀνακαίνιση καί συντήρηση αὐτῶν ἀπαιτοῦνται συντονισμός ἐνεργειῶν καί ἐργασιῶν, προσπάθεια γιά ἐξεύρεση ἐξειδικευμένων τεχνιτῶν καί ὑλικῶν καί παρατεταμένη καταβολή σημαντικῶν χρηματικῶν ποσῶν, προϋποτίθεται ἡ ὑπαρξη ἑνός κάποιου ἐπιπέδου ὀργανώσεως. Στήν περίπτωση ἑνός συνόλου - ἐδῶ τῆς ὀρθόδοξης κοινότητος τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους - ἡ ἀνάληψη ἑνός τέτοιου ἔργου λειτουργεῖ καί πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς συσπειρώσεως τῶν ἰδίων δυνάμεων γύρω ἀπό τήν κοινότητα, καθὼς καί τήν ἐξύψωση τοῦ γοήτρου καί τῆς ὑπολήψεως τῆς κοινότητος ἐνώπιον αὐτῶν τῶν ἰδίων τῶν μελῶν της. Ἐπιπλέον, σημαίνει ὅτι ἔχουν δημιουργηθεῖ κατάλληλες προσβάσεις στήν ἐπιβλέπουσα καί ἀδειοδοτοῦσα κρατική ἀρχή, ἡ ὁποία, ἀσφαλῶς, ἀπό τήν πλευρά της, δέν εἶναι δυνατόν νά ἀγνοήσει τήν διαφαινόμενη αὐξηση τῶν φορολογικῶν ἐσόδων της μιᾶς καί κάθε οἰκονομική ἀνοδος συνεπάγεται αὐξημένη φοροδοτική ἰκανότητα τοῦ ὑποκειμένου.

Ὅπως εἶδαμε, μετά τό 1830 τό Γένος ἄρχισε, κατά τό δυνατόν, νά ἀναπληρῶνει τίς ἀπώλειες πού προκλήθηκαν ὡς συνέπεια τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Ἀφοῦ ἐπανασυγκροτήθηκαν καί ἰσχυροποιήθηκαν οἱ ἠγετικές ὁμάδες ἐξουσίας ἐντός τῆς κοινότητος καί ἀφοῦ ἀπέκτησαν τήν ἀπαραίτητη ἀποδοχή - ἔγκριση καί τήν κατάλληλη δικτύωση μέ τήν κρατική μηχανή, δρομολογήθηκαν οἱ προσπάθειες γιά τήν ἐπαναφορά τοῦ Γένους στήν προτέρα του θέση. Τό 1833 οἱ συνθήκες εἶχαν ὠρμάσει καί οἱ πολιτικές περιστάσεις κατέστησαν καί αὐτές εὐνοϊκότερες, ἰδίως μετά τήν ὑπογραφή τῆς ὀκταετοῦς συνθήκης φιλίας τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους μέ τήν ὀρθόδοξη Ρωσία (Χουνκιάρ Ἰσκελεσί, 8 Ἰουλίου 1833). Ὁ σουλτάνος σέ ἔνδειξη εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς προστάτες του πού τόν διέσωσαν ἀπό τήν ἀπειλή τῶν Μωχάμετ Ἄλυ καί Ἰμπραήμ τῆς Αἰγύπτου, παραχώρησε πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους ρεαγιάδες τοῦ κράτους του τήν ἄδεια νά ἐπανακτίσουν τοὺς ἐρειπωμένους ἢ κατεστραμμένους ναοὺς τους³². Βεβαίως, θά πρέπει νά ἀναφέρουμε, πρὸς τιμὴν του, πὼς δέν περιορίστηκε σέ ἀδάπανα διοικητικά μέτρα (ἄδειες -φιρμάνια), ἀλλά προσέφερε προσωπικῶς καί χρήματα. Ἦταν ὁ πρῶτος πού κατέθεσε χρήματα (500.000 γρόσια) γιά τόν ἔρανο (1831-1837) πρὸς συγκέντρωση χρημάτων γιά ἐλάφρυνση τοῦ χρέους τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος, ἐνῶ

³² Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ παράδοση σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ σουλτάνος Μαχμούτ Β΄ κατά τήν διάρκεια ἐξόδων -περιπάτων του στήν θρακική πεδιάδα γύρω ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη διερχόταν καί ἀπό ἑλληνικά χωριά, μεταξύ τῶν ὁποίων καί τό Ἀβάσο. Ἐκεῖ συνέβη νά καταλύσει 1-2 φορές σέ μιᾶ ἑλληνική οἰκία ὁ ἰδιοκτήτης τῆς ὁποίας σέ ἔνδειξη σεβασμοῦ καί τιμῆς κράτησε κλειστό γιά ὅλους τό δωμάτιο, ὅπου ἀναπαύθηκε ὁ σουλτάνος. Μιά ἡμέρα τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1833 ὁ Μαχμούτ εἰσήλθε πάλι στήν εὐνοούμενη οἰκία γιά ἀνάπαυση καί τό ἐπτάχρονο ἢ ὀκτάχρονο κοριτσάκι τοῦ ἰδιοκτήτη τοῦ προσέφερε νερό. Ὁ ἐπισκέπτης τόσο πολὺ εὐχαριστήθηκε ἀπό τό νερό πού ρώτησε τήν μικρή τί θά ἤθελε νά τῆς χαρίσει διαβεβαιώνοντας πὼς ὅ,τι ζητοῦσε θά τῆς τό ἔδινε. Αὐτή, ἴσως ἐκ τῶν προτέρων δασκαλεμένη, ζήτησε τήν ἄδεια νά ξανακτιστοῦν οἱ ναοὶ τῶν χωριῶν τῆς περιοχῆς πού εἶχαν καταστραφεῖ κατά τά γεγονότα τοῦ 1821. Ἡ ἐπιθυμία της ἰκανοποιήθηκε καί μέχρι τά τέλη τοῦ 1834 εἶχε συμπληρωθεῖ ἡ ἐκ θεμελίων ἀνοικοδόμηση τῶν ναῶν, χωρὶς νά χρειαστεῖ νά ἐκδοθοῦν τά συνηθισμένα γιά τήν περίπτωση φερμάνια καί χωρὶς νά παρακωλυθοῦν οἱ ἐργασίες ἀπό τίς συνηθεις καταγγελίες μουσουλμάνων κατοίκων (ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 269-270).

επίσης τόν Μάιο τοῦ 1835 μέ δικές του δαπάνες («δέησις» σουλτάνου Μαχμούτ I) ἀγιογραφήθηκαν οἱ εἰκόνες τῶν προφητῶν Μωυσέως καί Ζαχαρίου στόν νεόκτιστο (ἐγκαίτια 14 Φεβρουαρίου 1835) ναό τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς - Μπαλουκλί³³.

Ὁ πατριαρχικός ναός χρειαζόταν καί αὐτός ἐπισκευή. Μάλιστα, πρόσφατη πυρκαγιά εἶχε προκαλέσει σημαντικές ζημιές καί στά γύρω κελλιά τῶν κληρικῶν³⁴. Ὁ ναός εἶχε ἀνοικοδομηθεῖ ἐκ βάθρων τό 1720 ἐπί πατριάρχου Ἱερεμίου Γ' (1716-1726, 1733), ὅποτε ἀπέκτησε τήν μορφή τρίκλιτης βασιλικῆς μέ τό μῆκος καί τό πλάτος πού ἔχει καί σήμερα. Τό 1797, ἐπί πατριάρχου Γρηγορίου Ε', ἔγινε ριζική ἐπιδιόρθωση. Τό 1836 ὁ νέος πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ', ἀφοῦ ἐξασφάλισε σχετικό σουλτανικό φιρμάνι, προχώρησε στήν γενική ἀνακαίνιση τοῦ ναοῦ καθώς καί στήν ἐπισκευή τῶν κατεστραμμένων πατριαρχικῶν κτιρίων. Ἡ οἰκοδομή τοῦ ναοῦ ἔλαβε τό σημερινό ὕψος καί φωτίστηκε μέσω τῶν παραθύρων πού ἀνοίχθηκαν μέ τήν ἀνύψωση τῶν τοίχων. Προστέθηκαν ὁ νάρθηκας καί ὁ γυναικωνίτης καί ἔτσι ὁ ναός ἀπέκτησε τό σημερινό του μέγεθος. Γιά νά δοθεῖ μιᾶ εἰκόνα, σημειώνεται ὅτι τό παλαιό ὕψος ἔφθανε μέχρι τό ὕψος σχεδόν τοῦ σημερινοῦ ἄμβωνος³⁵.

Φαίνεται, ὅμως, ὅτι οἱ ἐργασίες πού ἄρχισαν τό 1836 διακόπηκαν γιά ἓνα χρονικό διάστημα μετά ἀπό σχετική παρεμβάση τοῦ μουλκιέ ναζιρη (mülkiye naziri = ἐπίτροπος τῶν πολιτικῶν = ὑπουργός ἐσωτερικῶν) Περτέβ πασσᾶ, τοῦ προσωπικοῦ ἐχθροῦ τοῦ Γρηγορίου ΣΤ' ἀπό τήν ἐποχή τῆς ἀλλαξοπατριαρχείας τοῦ 1835 κατά τήν ὁποία, ὅπως εἶδαμε, παύθηκε ὁ ἐκλεκτός τοῦ Περτέβ πατριάρχης Κωνσταντῖος Β' καί στήν θέση του ἀναδείχθηκε ὁ Γρηγόριος. Ἡ παύση τῶν ἐργασιῶν «οὐ μικρόν κρότον ἐνεποίησε τῇ Εὐρώπῃ», ἀναφορά πού ὑποδηλώνει πιθανή διπλωματική παρέμβαση τῶν ξένων πρεσβευτῶν στήν Πύλη. Τελικῶς, ἡ ἐπιμονή καί ἡ φρόνηση τοῦ πατριάρχου ὑπερίσχυσαν καί δόθηκε ἄδεια γιά ἐπανάληψη τῶν

³³ Στό φιρμάνι πού ἐπέτρεπε τήν ἀνοικοδόμηση τοῦ ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ὀριζόταν πῶς τό νέο κτίριο θά εἶχε διαστάσεις αὐτές πού προέβλεπε ἓνα προκατατεθέν σχεδιάγραμμα. Κατά τίς ἀνασκαφές, ὅμως, ἀποκαλύφθηκαν τά θεμέλια τοῦ παλαιοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ πού εἶχαν διαστάσεις πολύ μεγαλύτερες ἀπό αὐτές τοῦ σχεδιαγράμματος. Τό γεγονός γνωστοποιήθηκε στόν Μαχμούτ πρός τόν ὁποῖο ἐκφράστηκε, καταλλήλως, καί ὁ πόθος τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ νά κτιστεῖ ὁ ναός κατά τό παλαιό του μέγεθος. Ὁ σουλτάνος συναίνεσε πιθανόν ἀπό εὐλάβεια πρός τήν Θεοτόκο (Meryem ana) ὡς μητέρα τοῦ Ἰησοῦ ἐνός ἐκ τῶν μεγάλων προφητῶν γιά τοῦς μουσουλμάνους (Isa reygamber) (ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 270-272. Γ. Κ. - ΓΕΔΕΩΝ, 709 καί 728-730).

Τήν σουλτανική ἄδεια ἐξασφάλισαν οἱ ὁμογενεῖς ἔμποροι - ἐπίσημοι προμηθευτές τῶν ἀνακτόρων χατζή Μανωλάκης Καμάρας, χατζή Χάννα Φάχρη καί Κωνσταντῖνος Ἰπλικτοῦνης, ὅλοι πρόκριτοι τοῦ γένους καί, κατά καιρούς, ἐπίτροποι τοῦ Κοινοῦ. Ἡ ἀνοικοδόμηση κόστισε «ἓνα μιλλιούνη γρόσια» (=ἓνα ἑκατομμύριο), προϊόν παλλαϊκοῦ ἐράνου (ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, *Παναγία*).

³⁴ Ἡ «πρόσφατη» πυρκαγιά τοποθετεῖται τό 1834 : Γ.Κ.-ΓΕΔΕΩΝ, 740. ΠΑΣΑΔΑΙΟΣ, 158-159.

³⁵ ΠΑΣΑΔΑΙΟΣ, 151-183. ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ, 185-200. ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ, *Ἀφιέρωμα*. ΓΕΔΕΩΝ, *Χρονικά Οἴκου*, 93-94. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐκκλησιαί*, 667. Γ.Κ.-ΓΕΔΕΩΝ, 716. Ε.Α., 1 (1880-1881), 76. Ὁ ἱερός ἄμβωνας κατασκευάσθηκε ἢ ἐπισκευάσθηκε ἐπί πατριάρχου Γαβριήλ Γ' (1702-1707), μέ δαπάνη «Ἰωάννου διερχομένου τοῦ στόλου», τόν Αὐγούστο τοῦ 1703. (ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐκκλησιαί*, 670). μεταξύ τῶν ἐτῶν 1701-1710, διερχομένου (δραγουμάνος) τοῦ στόλου ἦταν ὁ Ἰωάννης ἢ Ἰωαννάκης Πορφυρίτης ἢ Βεντούρας : ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΑΔΗΣ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ, 90-91. ΓΕΔΕΩΝ, *Δραγουμάνος*. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, *Δραγουμάνοι*, 155.

ἐργασιῶν, ἡ κυρίως φάση τῶν ὁποίων συντελέστηκε στό δεύτερο ἐξάμηνο τοῦ 1837³⁶.

Συμφώνως πρός ἕνα πρόχειρο οἰκονομικό ἀπολογισμό, στό διάστημα 8 Ἰουλίου ἕως 31 Δεκεμβρίου 1837, δαπανήθηκαν συνολικῶς 400.368 γρόσια. Σέ ἡμερομίσθια ἐργατῶν δόθηκαν 158.399, σέ μισθοῦς ἐπιστατῶν καί ἡμερομίσθια σὺν δῶρο τοῦ κάλφα 14.500, σέ ἡμερομίσθια καί δῶρο τοῦ ἀρχιτέκτονος 5.000, στούς ἐπιστάτες Κωστάκη Τζιρᾶ 6.500 καί Νικόλαο Ὑαλᾶ 1.500 (προφανῶς γιά κάλυψη τρεχόντων ἐξόδων), σέ ὑλικά γενικῶς 164.009 καί σέ «προσφορές» (δηλαδή τό ἀπαραίτητο ὑλικό συμπλήρωμα τῆς «ἐπιμονῆς καί φρονήσεως τοῦ πατριάρχου», ὥστε νά προχωρήσουν οἱ ἐργασίες) 50.460 γρόσια. Ὅλα αὐτά τά χρήματα προῆλθαν τόσο ἀπό συνδρομές ἐραδικές τῶν ἀρχιερέων τῶν ἀνηκόντων στό πατριαρχεῖο, 118.154 γρόσια, τῶν ἱερέων πρωτευούσης καί ἐπαρχιῶν, 60.162, ἀπό προσφορές προαιρετικές τῶν χατζῆ Ἀνέστη, 500 καί χατζῆ Διαμαντῆ, 500, ὅσο καί ἀπό δάνειο ἀπό τό ταμεῖο τοῦ Κοινοῦ τῶν ὑπολοίπων 221.052 γροσίων³⁷.

Ἡ μαρμάρινη βασιλική πύλη, μέ τά καλλιτεχνικά περιθρώματα καί τό νεοκλασσικό ὑπέρθυρο, προσδίδει μνημειώδη ὄψη καί μεγαλοπρέπεια κατά τήν εἴσοδο ἀπό τόν νάρθηκα στόν κυρίως ναό. Ἡ ὑπέρθυρη ἐπιγραφή, σέ ὀμηρική

³⁶ ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 69 (ὅπου ἀναπτύσσει τήν ΙΑ' σημείωση τῆς σελίδος 22 τοῦ κυρίως κεμένου).

Μιά ἀδρῆ εἰκόνα τῆς ἰσχύος τοῦ Περτέβ πασσᾶ μᾶς δίνει ἡ ἐμπιστευτική ἐπιστολή τοῦ Ἑλληνοσ πρέσβευος στήν Κωνσταντινούπολη Κωνσταντίνου Ζωγράφου πρός τόν ὑπουργό ἐξωτερικῶν Ι.Ρίτσο, σταλμένη ἀπό τό Μπουγιούκδερε (Βαθυρρύαξ) στίς 8/20 Νοεμβρίου 1836: [σημείωση: δική μου ἀπόδοση τοῦ γαλλικοῦ κεμένου] «... ὁ Περτέβ πασσᾶς θά ἔπρεπε νά εἶναι ἐξυπνος, ἀλλά πιστεύω ὅτι δέν εἶναι, οὔτε καί νομίζω πῶς ἔχει τήν δυνατότητα τῆς κριτικῆς. Οἱ σύμβουλοί του, ἐδῶ καί μιά δεκαετία, ἀσκοῦν ἰδιαίτερη ἐπίδραση καί στό Διβάνι καί στόν Σουλτάνο, ὅμως εἶναι ἄνθρωποι μοιραῖοι γιά τήν Τουρκία. Δέν εἶναι ὅμως δικό μας θέμα καί ἀκόμη περισσότερο τῶν Ρώσσοις νά τοῦ καταλογίσουμε κακή πρόθεση. Ὁ Περτέβ ἀσχολεῖται πολύ μέ τήν σχολαστική ἔρευνα τῆς λογοτεχνίας καί τοῦ μουσουλμανικοῦ δικαίου. Τοῦ ἀναγνωρίζονται εὐρεῖες γνώσεις στήν διαχείριση τοῦ δικοῦ του ὑπουργείου [σημ. ἐσωτερικῶν] καθῶς καί αὐτοῦ τῶν ἐξωτερικῶν. Φανατικός μουσουλμάνος, μισεῖ ὅλον τόν χριστιανισμόν καί ἰδίως τούς Ρώσσοις. Στιρίζεται στό σῶμα τῶν οὐλεμάδων -πού δέν ἔχουν τήν δύναμη πού εἶχαν παλαιότερα ὅταν συνεργαζόταν μέ τούς γενιτσάρους - καί ὑπηρετεῖται ἀπό τόν ἀπό θυγατρός γαμπρό του Οὐεσσάφ ἐφέντη. Ὁ Περτέβ ἔχει καταφέρει νά ἀποκτήσει τήν πλήρη εὐνοια τοῦ σουλτάνου χωρὶς νά ἔχει ἄλλον γιά ἀντίβαρο ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου οὔτε καί ἄλλο σοβαρό ἀντίπαλο διεκδικητή (sans rival)». Στήν ἴδια ἐπιστολή, ὁ ὑπουργός ἐξωτερικῶν Χουλοῦσι πασσᾶς συχνά συμβουλευόταν τόν Περτέβ γιά ἐξωτερικές ὑποθέσεις : Α.Υ.Ε. Φ.8.2 (1836) Ἐπιστολή ὑπ' ἀριθμό 176.

³⁷ ΓΕΛΕΩΝ, *Ἐκκλησίαι*, 667. ΓΕΛΕΩΝ, *Ἐορτολόγιον*. ΓΕΛΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 299-300 ὅπου δίνεται καί ἡ ἰσοτιμία 400 χιλιάδες γρόσια=200 χιλιάδες χρυσᾶ γαλλικά φράγκα (τό ἔργο ἐκδόθηκε τό ἔτος 1932).

Ὁ ἀρχιτέκτονας τῆς οἰκοδομῆς ἦταν ὁ ἀνακτορικός κάλφας χατζῆ Νικολῆς (Νικόλαος Νικηταΐδης ἢ Νικητάδης). Καταγόταν ἀπό τήν Λέρο τήν ὁποία καί ἀντιπροσώπευε ὡς πληρεξούσιος στήν Κωνσταντινούπολη, μέχρι τό θάνατό του τό 1841. Πλήν τοῦ πατριαρχικοῦ, ἐπιστάτησε καί σέ ἄλλους ναοῦς, ἰδίως κατά τήν περίοδο 1834-1837, μεταξύ τῶν ὁποίων καί τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου στό Φανάρι καί τοῦ Ἁγίου Νικολάου στό Τζιμπαλί. Συγγενής καί συντοπίτης αὐτοῦ ἦταν ὁ πατέρας τοῦ Μανουήλ Γεδεών, ὁ Ἰωάννης (1812-1878). Ὁ Ἰωάννης, τό 1828, πῆγε στήν Κωνσταντινούπολη, σπούδασε στήν σχολή τοῦ Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου στό Φανάρι καί προσλήφθηκε ἀπό τόν χατζῆ Νικολῆ ὡς βοηθός του καί σχεδιαστής (ρεσιμτζῆς). Ἀργότερα ἔγινε καί αὐτός κάλφας (ὡς τέτοιος ἀναφέρεται σέ γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωακείμ Β' πού τόν διόριζε μέλος τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ -9 μαρτίου 1863 : ΓΕΛΕΩΝ, *Ἐκκλησίαι*, 672, σημείωση 2). Ἐπίσης διαδέχθηκε τόν χατζῆ Νικολῆ στό ἀξίωμα τοῦ πληρεξουσίου ἀντιπροσώπου Λέρου πού ἄσκησε κατά τό διάστημα 1841-1869. (ΓΕΛΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 273)..

γλώσσα, ἐξαίρει τό κάλλος τοῦ ἀνακαινισμένου ναοῦ καί διαιωνίζει τό ὄνομα τοῦ κτίτορος Γρηγορίου ΣΤ΄.

Ἦτοι μὲν μέγαλοιο νεὸς ὁ Γεωργίου ἱρός
μάρτυρος εὐκλεῆος, γήραϊ εἶκε πάρος·
αὐτὰρ ἀναβήσας νέον ἐς κάλλος τόδε γ' ἦκεν
ὡς χαρῖεις ἰδέειν, ἀγλαός ἰδέ μέγας,
ζήλω μὲν κλυτοῖο ἀγαστοῦ Γρηγορίου
εὖ πατριαρχοῦντος πέντε μετ' ἔσπομένου,
ἀδραῖς τ' οἷ δαπάνες ἰδέ κλήρου ἀρχιθυτάνων·
τῷ δ' ἄρα παμμεδέων ὄλβια τοῖσι πόροι
· αὐλς³⁸

Καί τό καμμένο κτίριο τῶν κληρικῶν ἐπισκευάστηκε καί ἔμεινε ἔκτοτε γνωστό ὡς «κτίριον Γρηγορίου ΣΤ΄» μέχρι τήν πυρκαγιά τῆς 27ης Σεπτεμβρίου 1941 πού ἀποτέφρωσε ὅλο τό συγκρότημα τῶν παλαιῶν ξύλινων πατριαρχικῶν κτιρίων³⁹. Ἡ πρόσφατη ἀνοικοδόμησις τοῦ 1987-1989 ἐπί πατριάρχου Δημητρίου Α΄, μέ χορηγία τοῦ μεγάλου εὐεργέτου καί ἄρχοντος μεγάλου λογοθέτου Παναγιώτη Ἀγγελοπούλου καί τῆς οἰκογενείας του, προσέδωσε στό Πατριαρχεῖο τήν παλαιά του αἴγλη.

Ἐκτός τοῦ καθεδρικοῦ καί ἄλλοι ναοί τῆς πρωτευούσης καί τῶν περιχώρων ἀνοικοδομήθηκαν ἢ ἐπισκευάσθηκαν ἀπό τόν Γρηγόριο ἀναδεικνυόμενοι σέ σημεῖα ἀναφορᾶς καί καυχήσεως γιά τούς ρωμιοὺς ρεαγιάδες. Τό 1835 τελείωσε τό κτίσιμο τοῦ Ἁγίου Νικολάου Τόπκαπι καί τῆς Γεννήσεως Θεοτόκου πύλης Βελιγραδίου. Τό 1836 ἐπισκευάστηκε ὁ Ἅγιος Νικόλαος τῶν Χίων στόν Γαλατᾶ. Τό 1836-1837 ἀποκαταστάθηκε ἐκ βάθρων ἡ Παναγία Χαντζεριώτισσα (Κοίμησις Θεοτόκου Τεκφούρ Σαραγίου) πρωτοστατούσης τῆς συντεχνίας τῶν καπήλων. Τό 1836 ὁ Ἅγιος Γεώργιος Ἐδιρνεκάπι. Ὁ Ἅγιος Νικόλαος Τξιβαλίου ἄρχισε νά κτίζεται 3 Μαΐου 1837 καί ἀποπερατώθηκε τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1838. Τό 1838, ἐπίσης, ὁ Ἅγιος Γεώργιος Μεσαχώρου (Ὁρτάκιοϊ). Τό ἴδιο ἔτος, ἴδρυσε τόν ναό Ἁγίου Χαραλάμπους ἐντός τῶν Ἐθνικῶν Νοσοκομείων, τό κτίριο τῶν ὁποίων κτίστηκε ἐπίσης τότε⁴⁰. Νά σημειώσουμε ὅτι καί ἡ πρώτη καμπάνα πού ἤχησε στήν Κωνσταντινούπολη ἐπί ὀθωμανοκρατίας, ἤχησε ἐπί Γρηγορίου ΣΤ΄, στήν Παναγία τοῦ Πέραν (Εἰσόδια Θεοτόκου Σταυροδρομίου), τό 1837, «βεζυρικῆ ἐπινεύσει», ἀντικαθιστώντας τό ἕως τότε σέ χρήση σήμαντρο⁴¹.

³⁸ ΓΕΔΕΩΝ, *Χρονικά Οἴκου*, 93-94. Ὁ ἐπιγραμματοποιός ὑπῆρξε ὁ Ἀντώνιος χατζῆ Πέτρου Χαρίλαος (περίπου 1805-1889), ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων διδασκάλων τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς. Γιά χάρι αὐτοῦ καί τοῦ συναδέλφου του Ἰωάννου Φιλαλήθους (περίπου 1803-1888), ὁ πατριάρχης Ἰωακείμ Γ΄ θέσπισε τό ἐκκλησιαστικό ὄφφικιο τοῦ Διδασκάλου τοῦ Γένους τό ὁποῖο καί τούς τό ἀπένευσε τήν 1η Ἰανουαρίου 1879 γιά τήν προσφορά τους στήν παιδεία τοῦ Γένους (ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 89-93).

³⁹ Γιά τήν ἱστορία, παραθέτω τήν προφορικῆ μαρτυρία τοῦ ἀοιδίμου γέροντος μητροπολίτου Κολωνείας κυροῦ Γαβριήλ Πρεμετίδου (1919-2003), ὁ ὁποῖος ὡς νεαρός διάκονος διέμενε στό Πατριαρχεῖο ὅταν συνέβει ἡ πυρκαγιά τοῦ 1941. Δήλωσε ρητῶς ὅτι ἡ πυρκαγιά ὀφειλόταν σέ βραχυκύκλωμα τῆς σέ κακή κατάστασις ὑπαρχούσης ἠλεκτρικῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ κτιρίου. Ἡ φωτιά πού προκλήθηκε λόγω τῶν εὐφλεκτων ὑλικῶν διαδόθηκε ταχύτατα καί ἀποτέφρωσε ἐντός ὀλίγου τό κτίριο, παρ' ὅλον ὅτι ἡ πυροσβεστικῆ ὑπηρεσία δέν ἄργησε νά καταφθάσει.

⁴⁰ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ Ε.Φ.Κ. (1906), 94, 200, 204, 205. ΑΤΖΕΜΟΓΛΟΥ, 17, 48, 102. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. ΜΗΛΛΑΣ, *Ἐκκλησίες*.

⁴¹ ΜΗΛΛΑΣ, *Περατικῆ*.

Καί για νά αποκαταστήσουμε τά πράγματα, όλα τά επί Γρηγορίου έργα δέν ἐκτελέστηκαν, ἀσφαλῶς, ἀπό τόν ἴδιο προσωπικῶς, ἀλλά ἦταν ἀποτέλεσμα μιᾶς κινήσεισ ὄλων τῶν ὁμογενῶν πού προσέφεραν κατά προαίρεση χρήματα καί ἐργασία. Θά πρέπει νά ἀναγνωριστεῖ, ὅμως, στὸν προκαθήμενο ἕνας γενικός συντονιστικός ρόλος, ἕνας ρόλος ἡγέτου -ἐμπνευστοῦ - καθοδηγητοῦ πού καί πρακτικῶς, ἄλλωστε, πρωτοπορεῖ καταβάλλοντας ἐξ ἰδίων χρηματικό μερίδιο : «... συνεισήνεγκαν... ὁ εὐαγγῆς κληρὸς, ἡγουμένου τοῦ κυροῦ Γρηγορίου...»⁴². Ὁ ζήλος καί ἡ ἀφοσίωση τῶν ὀρθοδόξων πρὸς ἴδρυση, οἰκοδομή, συντήρηση ναῶν καί σχολείων, γενικῶς, δηλώνεται μέ χαρακτηριστικό τρόπο : «...Μεγάλαι ποσότητες χρημάτων ἐπ' εὐλογίαις ἐσπείροντο, καί ὁ ἐπ' εὐλογίαις σπείρων ὀρθόδοξος λαὸς ἐθέριζεν ἐπ' εὐλογίαις, καί ἐπ' εὐλογίαις ἐθέριζον ἔμποροι, χειρῶνακτες, ἐργάται, πρόκριτοι, κληρικοὶ καί λαϊκοί. Ἄπειροι χρημάτων ποσότητες ἀπὸ τοῦ 1833-1838 κατηναλώθησαν, ὀρθοδόξων δέ συντεχνίαι = ἐσνάφια, ἐκ τῶν ἰδίων ταμείων κατέβαλλον τά ποσά τά ἀπαιτούμενα πρὸς οἰκοδομήν καί διακόσμησιν ἐκκλησιῶν καί σχολείων καί νοσοκομείων. Ὁ ὁμογενῆς πληθυσμὸς... παρεῖχεν ἀγογγύστως, ἰλαρῶς · ἀνήγειρε μικροὺς ἢ μεγάλους ναοὺς · ἐκόσμηι τούτους διὰ λιτῶν ἀμφίων, διὰ σκευῶν ἀπερίττων καί διὰ εἰκόνων...»⁴³.

Ἡ φιλανθρωπική δράση, πέραν τῆς καθαρῶς θρησκευτικῆς διαστάσεώς της, εἶχε τὸν καιρὸ ἐκείνο - ὅπως ἔχει καί σήμερα - στίς ὀρθόδοξες κοινότητες τῆς διασπορᾶς - καί τὴν διάστασιν τῆς συσπειρώσεως τῶν ὁμογενῶν γύρω ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξην κοινότητα, ἡ ὁποία τοὺς ἐκπροσωποῦσε στὴν κρατικὴ ἐξουσία, ἀλλὰ καί συγχρόνως τοὺς διαφοροποιοῦσε ἀπὸ τίς ὑπόλοιπες ἐθνοθρησκευτικῆς κοινότητες τοῦ κράτους. Ἐπομένως, τὸ Πατριαρχεῖο ἀπὸ καθήκον πίστεως καί ἐθναρχείας (ex officio) θά ἔπρεπε νά ἀσχολεῖται ἐπισταμένως μέ τὸ ζήτημα. Κάτι τέτοιο, ὅμως, δέν συνέβαινε εἴτε ἐξ αἰτίας τοῦ ἐμπεριστάτου τῶν καιρῶν, εἴτε ἐξ αἰτίας τῆς γενικῆς πτωχείας, εἴτε γιατί λειτουργοῦσαν ἀποτελεσματικῶς πρὸς τὴν φιλανθρωπικὴ κατεύθυνση ἢ κοινωνικὴ συνοχὴ καί ἡ ἀλληλεγγύη, ἰδιαιτέρως μέσω τῶν ταμείων τῶν ἐνοριακῶν ναῶν πού ἐκτὸς τῆς συντηρήσεως ναῶν καί σχολείων φρόντιζαν καί γιὰ πτωχοὺς, ἀσθενεῖς, φυλακισμένους, αἰχμαλώτους κ.λ.π.

Ἐπὶ τοῦ θέματος, ἡ πρώτη κίνηση μεγάλης πνοῆς ἦταν ἡ ἐκ μέρους τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε' σύστασιν τοῦ *Κιβωτίου τοῦ Ἐλέους*, τὸ 1819. Ὡς τότε, τὸ ταμεῖο τοῦ Κοινοῦ πού συντηροῦσαν μέ συνεισφορὰς τοὺς «οἱ ἀπανταχοῦ διαμένοντες ὀρθόδοξοι» καί τὸ ὁποῖο ἰδιαιτέρως καί μέ συγκεκριμένα μέτρα εἶχε ἐνισχύσει ὁ Γρηγόριος Ε', κάλυπτε μερικῶς τίς φιλανθρωπικῆς ἀνάγκες. Ὅμως, ἡ παροχὴ βοηθημάτων δέν διεξαγόταν μέ συστηματικὸν τρόπον, ἐνῶ καί τά χορηγούμενα ποσά ἀποτελοῦσαν στὴν πραγματικότητα «ψιχία». Γιὰ παράδειγμα, μιὰ ἀντιπαράθεσιν ποσῶν ἐτησίων ἐσόδων καί ἐπιδομάτων πρὸς πτωχοὺς, γιὰ τρεῖς χρονιῆς, δίδει τοὺς ἐξῆς ἀριθμοὺς : ἐπὶ ἐσόδων περίπου 70.000 γροσίων, σέ πένητες 2.000, ἐπὶ 90.000, σέ πένητες 800, καί ἐπὶ 100.800, σέ πένητες 1200. Δηλαδή, ποσά ἐντελῶς ἀνεπαρκῆ δεδομένου, μάλιστα, ὅτι οἱ ἀνάγκες διαρκῶς αὐξάνονταν⁴⁴.

Σύμφωνα μέ τίς διαθέσιμες πληροφορίες, πρῶτος ὁ Γρηγόριος Ε' σκέφτηκε νά συστήσει ἕνα εἰδικὸν ταμεῖο πού νά καλύπτει ἀποκλειστικῶς τίς ἀνάγκες τῶν

⁴² Ε.Α., 1(1880-1881) 75.

⁴³ ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐκκλησιαί*, 659.

⁴⁴ ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Γρηγόριος Ε'*, 106- 111. ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 599.

πτωχών. Κοινωνούς τῆς σκέψεώς του ἔκανε τόν μεγάλο διερμηνέα τοῦ κράτους Ἰωάννη Καλλιμάχη καί τούς αὐθέντες Βλαχίας καί Μολδαβίας, πρώην καί νῦν, οἱ ὅποιοι συμφώνησαν. Ἡ συμμετοχή αὐτή τῶν πολιτικῶν κεφαλῶν τῆς κοινότητος στόν κεντρικό συντονισμό τοῦ ἔργου ἐκτός τῆς αὐτονόητης ἐκπληρώσεως τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων, ὑποδηλώνει καί μιᾶ προσπάθεια γιά πολιτική συσπείρωση τῶν ρωμιῶν ⁴⁵.

Τό *Κιβώτιο τοῦ Ἐλέους*, ὅπως ὀνομάστηκε τό νέο ταμεῖο, θά φυλασσόταν σέ ἀσφαλή λιθοκτιστή οἰκία. Ἐφοροί καί προστάτες του θά ἦταν ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης καί ὁ μέγας διερμηνέας. Ὡς ἐπίτροποι ὀρίστηκαν : ἀπό τόν κλῆρο, ὁ μητροπολίτης Κυζίκου Κωνσταντῖνος, ἀπό τούς ἄρχοντες, ὁ μέγας ποστέλνικος Γρηγόριος Μάνος, ἀπό τούς ἐμπόρους καί τά λοιπά «συστήματα» (=συντεχνίες, ἐπαγγέλματα) οἱ χατζῆ Χάννα Φάχρη, χατζῆ Ἀνέστης Παρασκευᾶ, χατζῆ Παναγός Θεοδοσίου, μισέρ Θεοδόσιος, χατζῆ Λαμπίκης Γεωργίου, Μανουήλ Δανέζης, Εὐστράτιος Σεβαστόπουλος, Γεώργιος Σαματᾶς, Δημήτριος Σχινᾶς, Παλάσης Ἀσημάκης, Χριστόδουλος Μαυρουδῆς, οἱ περισσότεροί μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κοινοῦ. Κλειδοῦχοι τοῦ Κιβωτίου, δηλαδή ταμίες, ἦταν οἱ Ε. Σεβαστόπουλος καί Γ. Σαματᾶς⁴⁶. Μέρος τοῦ ἀρχικοῦ κεφαλαίου θά προερχόταν ἀπό τό ταμεῖο τοῦ Κοινοῦ πού θά ἐκχωροῦσε στό κιβώτιο τό ἐτήσιο ποσό πού τό ἴδιο μοίραζε στους πτωχοῦς. Τό κυρίως κεφάλαιο θά σχηματιζόταν μέ μιᾶ «ἐφ' ἅπαξ συνεισφορά τῶν τε ἐκκλησιαστικῶν καί πολιτικῶν καί λοιπῶν συστημάτων τόσον τῶν ἐνταῦθα [ἐννοεῖ τήν Κωνσταντινούπολη], ὅσον καί τῶν πολλαχοῦ ὁμογενῶν». Ὡς ἄλλοι πόροι ὀρίσθησαν ποσά ἀπό ἀρχιερατικά δικαιώματα, ὅπως οἱ ἀπαρχές τῶν εἰσοδημάτων τῶν ἀρχιερέων μετά τήν χειροτονία τους καθῶς καί μερίδιο ἀπό τίς διαθήκες τους⁴⁷. Ἀπό τίς ἰδιωτικές προσφορές ξεχώρισε ἡ τοῦ ἐθνικοῦ εὐεργέτου Ἰωάννου Ἀνδρεάδου Βαρβάκη⁴⁸.

⁴⁵ Ὑποστηρίχθηκε ἡ ἄποψη ὅτι τό *Κιβώτιον* δέν συστήθηκε ἀπλῶς καί μόνον γιά τήν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν τῶν πτωχῶν, ἀλλά κυρίως πρός κάλυψη τῶν οἰκονομικῶν ἀναγκῶν τοῦ παρασκευαζόμενου ἀγῶνα ὑπέρ τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ὡς πρόσχημα χρησιμοποιήθηκε ἡ φιλόπτωχος δραστηριότητα. Ἡ ἄποψη καταρρίφθηκε μέ παράθεση λογικῶν ἐπιχειρημάτων ἀπό τόν καθηγητή κ. Ζαχαρόπουλο (ὅ. π., 108-109).

⁴⁶ ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Γρηγόριος Ε΄*, 109 καί 109 σημείωση 178. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Γρηγόριος Ε΄*, 366. Γ.Κ.-ΓΕΔΕΩΝ, 705.

⁴⁷ ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Γρηγόριος Ε΄*, 110.

⁴⁸ ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 599. Ὁ Ἰωάννης Λεοντίδης τοῦ Ἀνδρέου (τό Βαρβάκης ἀποτελοῦσε παρώνυμο, βαρβάκι=γεράκι) (Ψαρά 1747-Ζάκυνθος 1825) ὑπῆρξε ναυτικός, ἐμποροπλοίαρχος καί μετεῖχε τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 (ὀρλωφικά). Μέ τήν συνθήκη εἰρήνης τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζῆ (1774) μέ τήν ὁποία τερατίστηκε ὁ ρωσσοθωμανικός πόλεμος (1773-1774) ὁ Βαρβάκης ἔχασε τό πλοῖο του, πού κατασχέθηκε, καί κατέφυγε στήν Ρωσία. Ἐκεῖ ἡ αὐτοκράτειρα Αἰκατερίνη Β΄ τόν βοήθησε ὕλκως καί τοῦ ἔδωσε τήν ἄδεια ἀτελοῦς ἀλιείας γιά τήν Κασπία. Ὁ Βαρβάκης ἐγκαταστάθηκε στό Ἀστραχάν καί πλούτισε ἀπό τήν ἀλιεία καί ἀπό τήν ἐμπορία χαβιαριοῦ, ἀφοῦ ἦταν αὐτός πού προώθησε τήν παραγωγή καί τήν ἐξαγωγή τοῦ γνωστοῦ μὲν ἀλλά χωρίς προώθηση προϊόντος. Ἐπίσης ἀνακάλυψε καί μέθοδο μακρόχρονης συντηρήσεως τοῦ χαβιαριοῦ πού προώθησε ἀκόμη περισσότερο τίς ἐξαγωγές καί ἐκτόξευσε τά κέρδη τοῦ ἐφευρέτου. Μεγάλες δωρεές στόν τόπο τοῦ ἀπέφεραν παράσημα καί τίτλους εὐγενείας. Τό 1815 ἐγκαταστάθηκε στό Ταϊγάνι τῆς Νότιας Ρωσίας ὅπου ἀναδείχθηκε εὐεργέτης τῆς ἐκεῖ ἐλληνικῆς κοινότητος. Συμμετείχε μέ σημαντικές δωρεές - προσφορές στόν ἀγῶνα τοῦ 1821, ἐνῶ λίγο πρὶν πεθάνει δώρισε στό ἐλληνικό κράτος μεγάλο μέρος τῆς περιουσίας του γιά ἴδρυση πρῶτου Λυκείου (Βαρβάκειο Λύκειο Ἀθηνῶν), γιά συντήρηση ἀπόρων οἰκογενειῶν, ἐξαγορά αἰχμαλώτων κ.λ.π. : Ἄρθρο, «Βαρβάκης Ἰωάννης», ΠΛΜπ, 13, 285 καί ΒΑΛΛΙΑΝΑΤΟΣ.

Ἐνδιαφέρον εἶναι τό ὅτι τά κεφάλαια πού συγκεντρώθηκαν δέν κατατέθηκαν σέ ἕνα ταμεῖο, ἀλλά διαμοιράσθηκαν σέ φερέγγυα πρόσωπα πού ἀνέλαβαν νά διαχειρίζονται τά ἐμπιστευθέντα σ' αὐτούς κεφάλαια καί νά ἀποδίδουν σέ τακτές διορίες τούς ἀναλογοῦντες τόκους ἀπό τούς ὁποίους, καί μόνον, θά καλύπτονταν οἱ ἀνάγκες τῶν πτωχῶν, χωρίς ἀνάλωση τοῦ κεφαλαίου. Ἐπίσης ἀξιόλογος ἦταν καί ὁ τρόπος λειτουργίας τοῦ *Κιβωτίου*. Μέχρι τότε ὅποιος εἶχε κάποια ἀνάγκη προσέτρεχε στό Πατριαρχεῖο καί ζητοῦσε τήν ἀρωγή του. Μέ τό νέο σύστημα καθορίστηκαν 4 περίοδοι τοῦ ἔτους, δηλαδή πρὶν τίς ἑορτές Χριστουγέννων, Πάσχα, Ἁγίων Ἀποστόλων καί Κοιμήσεως Θεοτόκου, ὅποτε θά διαμοιράζονταν τά βοηθήματα. Θά ἐντοπιζόνταν, ὕστερα ἀπό ἔρευνα, τά ἄτομα πού εἶχαν ἀνάγκη, θά καταγράφονταν τά ὀνόματά τους, ἡ ἀκριβής κατάσταση καί τό ὕψος τῶν ἀναγκῶν ἐκάστου, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἄν ἦταν ἐντόπιος ἢ ξένος. Κατόπιν ὁ δικαιοῦχος θά προσερχόταν στήν ἔδρα τοῦ ταμείου καί ἐκεῖ, ἀφοῦ βεβαιωνόταν ἡ ταυτοπροσωπία, θά τοῦ δινόταν τό ἀνάλογο ποσό. Ὑπῆρχε καί ἡ δυνατότητα, προφανῶς γι αὐτούς πού ἀδυνατοῦσαν νά μετακινηθοῦν, νά ἀποστέλλονται τά βοηθήματα καί μέσω δοκιμασμένων πνευματικῶν⁴⁹.

Δυστυχῶς, τό ἔργο δέν μπόρεσε νά συνεχιστεῖ γιά πολύ. Ἡ ἀνατροπή πού ἔφερε ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1821 στά δεδομένα τοῦ ὁμογενοῦς στοιχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μέ τίς ἐκτεταμένες ἀπώλειες σέ πρόσωπα καί περιουσίες, προφανῶς ἐπηρέασε καί τά κατεπιστευμένα σέ φερέγγυους ὁμογενεῖς κεφάλαια τοῦ *Κιβωτίου*. Ἔτσι, ἐπί πατριάρχου Ἀνθίμου Γ', τόν Ἰανουάριο 1823, ἐκδόθηκε Συνοδικός Τόμος πού καταργοῦσε τό *Κιβώτιο* τοῦ Ἑλέους καί ὀριζε τήν ἀπόδοση τῶν ὑπολοίπων τοῦ ταμείου στούς ἀρχιερεῖς (οἱ ὅποιοι διαιρέθηκαν σέ τρεῖς τάξεις, μᾶλλον ἀναλόγως τοῦ ποσοῦ πού αὐτοί εἶχαν προσφέρει στό ταμεῖο), στά Κοινά Νοσοκομεῖα τοῦ Γένους καί στούς ἐνδεεῖς⁵⁰. Τό *Κιβώτιο* τοῦ Ἑλέους ἢ *Κιβώτιο* τῆς Ἐλεημοσύνης ἢ Κάσα τῶν Πτωχῶν ἢ Κουτεῖον Ἑλέους καταργήθηκε καί τό ἔργο αὐτοῦ ἀνέλαβε, καί πάλι, ἡ Κάσα τοῦ Κοινοῦ, δηλαδή τό ταμεῖο τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κοινοῦ, ὅπως προηγουμένως. Σχετική σημείωση γιά χορήγηση ἐλεῶν σέ πτωχοὺς ἀπό τήν Κάσα τοῦ Κοινοῦ ἔχουμε γιά τό Πάσχα τοῦ 1825⁵¹. Τό φιλόπτωχο ἔργο κατά τό ἀνώμαλο ἐκεῖνο χρονικό διάστημα πρέπει νά διεξαγόταν ἐκ τῶν ἐνόντων. Τήν ἐπομένη μνεῖα περὶ ὑπάρξεως *Κιβωτίου* Ἑλέους συναντοῦμε ἐπί πατριαρχείας Κωνσταντίου Β', τό 1834, ὅποτε σημειώνεται δωρεά, σέ αὐτό 50.000 γροσιῶν ἀπό τόν σέρβο ἡγεμόνα Μίλος Ὁβρένοβιτς⁵². Ὁ Γρηγόριος ΣΤ' βρῆκε τό *Κιβώτιο* σέ λειτουργία, ὑπῆρξε, ὅμως, αὐτός πού τό ἀξιοποίησε στό ἔπακρο ἀυξάνοντας τό ὕψος τῶν χορηγουμένων ἐπιδομάτων σέ ἀναξιοπαθοῦντες, ἴσως καί τόν ἀριθμό αὐτῶν. Ἡ δραστηριότητά του αὐτή στάθηκε ἀφορμή νά κατηγορηθεῖ γιά ἠθική, τουλάχιστον, αὐτουργία στήν διαρπαγή τοῦ ταμείου : «...καί τό ἀπό 30 ἐτῶν καλῶς συνεστημένον *Κιβώτιον* τοῦ Ἑλέους, ἐξ οὗ κατὰ τε μῆνα καί τὰς ἑορτάς τῶν Χριστουγέννων καί τοῦ Πάσχα διενέμοντο

⁴⁹ ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Γρηγόριος Ε'*, 110-111.

⁵⁰ Κ.Π.Α., ΙΓ', 219-220.

⁵¹ ΓΕΛΕΩΝ, *Μνεῖα*, 192-193 : ὀνομασίες : «Κάσα πτωχῶν» καί «*Κιβώτιον* τῆς Ἐλεημοσύνης». ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἐγγραφα*, 3, 506 : Γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' πρὸς ἡγεμόνα Οὐγγροβλαχίας ἵνα συνδράμη γενναίως εἰς τό συστηθέν Κουτεῖον ἐλέους, Νοεμβρίου 1819 : Κ.Π.Α., ΙΓ', 276.

⁵² Γ.Κ.-ΓΕΛΕΩΝ, 712.

βοήθειαι τοῖς πτωχοῖς, θέλων ἐπιδεικτικωτέρας τάς ἐλεημοσύνας, ὁ Γρηγόριος ἐξεκένωσεν ἐντός δύο ἐτῶν, συνεργούς ἔχων τοὺς περί τόν μέγαν λογοθέτην, οἵτινες οὐδέν ἄλλο ἢ τό ἀρπάζειν ἔργον εἶχον, θαμίζοντες ἐν τοῖς Πατριαρχείοις, καί κατεπόθησαν λοιπόν τά ἐκ 300 χιλιάδων κεφάλαια τοῦ Κιβωτίου, καί ἐπεβλήθη εἰς τό κοινόν τό δανείζειν ἀνεπιστρεπτί τῷ Κιβωτίῳ...»⁵³. Ὅμως οἱ πληροφορίες αὐτές πρέπει νά ἐλεγχθοῦν ὡς ἀνακριβεῖς καί σέ συνδυασμό μέ τήν ἀμέσως προηγουμένη πληροφορία τοῦ ἰδίου ὅτι γιά τήν ἀνακαίνιση τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ τό Κοινό δάνεισε 400.000 γρόσια στήν ἐπιτροπή ἀνακαινίσεως, ἐνῶ ὅπως εἶδαμε δάνεισε μόνον 220.000. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἴδρυση τοῦ Κιβωτίου ἐγίνε τό 1819, δηλαδή 16 χρόνια καί ὄχι 30 πρῖν τόν Γρηγόριο. Μπορεῖ ἡ κινητικότητα τῶν χορηγήσεων νά αὐξήθηκε ἐπί Γρηγορίου, ἴσως καί τό ὕψος τῶν βοηθημάτων. Ὅφειλε, ὅμως, τό γένος νά χορηγεῖ εὐπρόσωπα ποσά στοὺς ἔχοντες ἀνάγκη καί ὄχι πάντοτε ψυχία τά ὁποῖα οὔτε τίς ἀνάγκες τῶν εὐεργετουμένων κάλυπταν, οὔτε καί τήν φιλοτιμία τῶν εὐεργετῶν κολάκευαν. Ὁ εὐπρεπισμός τοῦ γένους ἀφοῦ δρομολογήθηκε ἔπρεπε νά ὀλοκληρωθεῖ καί νά καλυφθεῖ ἡ καθυστέρηση στήν ἀνάπτυξη τῆς δεκαετίας 1821-1830. Γιά νά ἐπιτευχθεῖ αὐτό ἔπρεπε νά δαπανηθοῦν ποσότητες χρημάτων. Ἄν ἡ ἀνέγερση τοῦ ἀγιάσματος -προσκυνημάτων τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Μπαλουκλί στοίχισε ἕνα ἑκατομμύριο γρόσια, καί ἡ ἀνέγερση τοῦ κτιρίου τῶν ἐθνικῶν Νοσοκομείων, ὅπως θά δοῦμε στήν συνέχεια, ἄλλο ἕνα, καί ἡ ἀλλαξοπατριαρχία τοῦ 1835 ἕνα μέ ἑνάμισυ, καί ἡ ἀποκατάσταση τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ 400 χιλιάδες, καί οἱ ἀνεγέρσεις, ἀνακαινίσεις, ἐπιδιορθώσεις τόσων ναῶν μόνον στήν πρωτεύουσα καί τά περίχωρα «ἄπειρες ποσότητες χρημάτων», τότε ἡ ἐντός δύο ἐτῶν «ἐκκένωσις» τοῦ Κιβωτίου τοῦ Ἐλέους ἀπό τόν Γρηγόριο καί ὁ διαμοιρασμός τῶν 300 χιλιάδων γροσίων αὐτοῦ,⁵⁴ ἔστω καί ἄν παραδεχθοῦμε ὡς ἀκριβές τό ποσόν, δέν θά ἔπρεπε νά θεωρηθεῖ ἐντός τοῦ πλαισίου τῶν καθηκόντων τοῦ πατριάρχου ;

Τά χαρακτηριζόμενα ὡς «Ἐθνικά Νοσοκομεῖα» ἔλκυσαν κι αὐτά τήν μέριμνα τοῦ γένους. Ἡ ὀρθόδοξη κοινότητα διατηροῦσε σέ λειτουργία 4 νοσηλευτικά ἰδρύματα τά ὁποῖα, κατά χρονολογική σειρά, ἰδρύσεώς τους εἶναι τά ἑξῆς :

α) Ἄσυλο φρενοβλαβῶν στό μοναστήρι -φρενοκομεῖο τῆς Παναγίας τῆς Σούδας στό Ἐγρῆ καποῦ.

β) Νοσοκομεῖο Ἐπταπυργίου ἢ Πανωλικό Ἐπταπυργίου ἢ Ὁσπιτάλιον τῶν Πανουκλιασμένων εἰς Ἐπτὰ Γουλάδες ἢ Κουλάδες.

γ) Νοσοκομεῖο Γαλατᾶ ἢ Ὁσπιτάλιον τῶν Ναυτῶν ἢ Γκεμιτζήδων.

δ) Νοσοκομεῖο Μπέηογλου ἢ Πέϊογλου ἢ Πέογλου ἢ Πανωλικό Σταυροδρομίου.

Θά πρέπει, προκαταβολικῶς, νά σημειωθεῖ ὅτι τά τότε νοσηλευτικά ἰδρύματα δέν μποροῦν νά συγκριθοῦν μέ τά σημερινά, ὅμως, ἰδομένα ὑπό τό φῶς τῆς τότε προόδου τῆς ἐπιστήμης καί τῶν κοινωνικῶν ἀντιλήψεων καί καταστάσεων πού ἐπικρατοῦσαν, ἐξυπηρετοῦσαν ἐπαρκῶς τίς παρουσιαζόμενες ἀνάγκες. Πάντως, βασικός τους προορισμός ἦταν ἡ ἀντιμετώπιση ἐπιδημικῶν νόσων καί κατά δεύτερο λόγο τῶν ὀξέων ἢ χρόνιων περιστατικῶν μή ἐπιδημικῆς μορφῆς⁵⁵.

⁵³ Γ.Κ.-ΓΕΛΕΩΝ, 716.

⁵⁴ Γ.Κ.-ΓΕΛΕΩΝ, 716.

⁵⁵ ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 36.

Μετά την Άλωση και έως τα μέσα του 18ου αιώνα δέν υπήρξε συγκροτημένη έκφραση νοσηλευτικής πολιτικής εκ μέρους της κοινότητας των ρωμιών. Τά αναφερόμενα ως λειτουργούντα νοσοκομεία (ή ξενώνες σύμφωνα με την βυζαντινή όρολογία) ήταν αποτέλεσμα ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Έτσι, έχουμε στά 1517 επί σουλτάνου Σελίμ Α΄ τό νοσοκομείο του Πέτρου Δούκα Σοφianoύ στον Γαλατά, πολύ κοντά στον Πύργο του Γαλατά, στά τέλη του ίδιου αιώνα τον ξενώνα του ιερομονάχου Ίωσήφ «έν Έρμουλιαναίς», στό σημερινό Κουσκουντζούκι της περιφέρειάς μητροπόλεως Χαλκηδόνας, τό 1665 στην Βενετία νοσηλευτήριο δημιουργημένο με κληροδότημα του Θωμά Φλαγγίνη, τίς πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα στά Έεροσόλυμα νοσοκομείο ιδρυμένο από τον τότε πατριάρχη Έεροσολύμων Χρυσάνθο Νοταρά, στην Σμύρνη τό 1748, με χορηγία ιδιωτών, τό όποιο κάηκε και ξανακτίστηκε τό 1791, στην Άδριανούπολη τό 1752 με πρωτοβουλία του ήπειρώτη Δημητρίου Ίωσήφ, που ανακαινίστηκε τό 1806. Για όλα αυτά τά ιδρύματα ελάχιστα στοιχεία διασώθηκαν μέχρι των ήμερών μας. Η λειτουργία τους πρέπει νά θεωρείται αποσπασματική και, τό πιθανότερο, όριστικώς διακοπόμενη μετά την αποδημία του ιδρυτού -χρηματοδότη τους⁵⁶.

Στην βασιλεύουσα Πόλη, τό αρχαιότερο σε λειτουργία ίδρυμα και, ίσως, συνεχώς από τά χρόνια της Άλώσεως ακόμη, ήταν τό άσυλο φρενοβλαβών στην αυλή του ναού της Θεοτόκου στό Έγρη καπού, την Χαρσία ή Καλλιγαρία Πύλη, πιο γνωστό ως Παναγία της Σούδας (σουδά=τάφος πρό των τειχών). Η σύνδεση του ναού με την νόσο έγινε μέσω μιας θαυματουργής εικόνας της Παναγίας που πριν την Άλωση ήταν αποθησαυρισμένη στό ναό της Παναγίας του Κύρου ή των Κύρου και αποτελούσε ένα από τά περιφημότερα πανορθόδοξα προσκυνήματα για πάσχοντες από ψυχικές παθήσεις και έπιληψία. Μετά την Άλωση, ή παράδοση ήθελε την διάσωση της εικόνας στό ναό του Έγρη Καπού και έπομένως τό προσκύνημα γινόταν πλέον εκεί⁵⁷. Η θεραπευτική άγωγή, εκτός από τίς εκτενείς δεήσεις προς την Θεοτόκο, περιλάμβανε και άφθονη περίχυση των άσθενών με τό νερό από τό ένυπάρχον στον ναό άγίασμα, τό τιμώμενο στην Τιμία Ζώνη της Θεοτόκου⁵⁸. Οι βαρύτερες περιπτώσεις αντιμετωπίζονταν με άλυσοδέσιμο και δαρμό των πασχόντων.

⁵⁶ Νοσοκομεία όπως τά έννοούμε σήμερα, άρχισαν νά δημιουργούνται μετά την δημιουργία της πρώτης συστηματικής Ίατρικής Σχολής (Μάρτιος 1827, επί σουλτάνου Μαχμούτ Β΄). Στην Κωνσταντινούπολη, τό πρώτο μετά την Άλωση νοσηλευτήριο φέρεται νά ίδρυσε τό 1470 ό Μωάμεθ Β΄ ό Πορθητής. ΣΙΑΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 8 και 27-28.

⁵⁷ ΣΙΑΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 51-60, 84-85 και 402-403 σημειώσεις 69-72. ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, 1, 353 -355 (για Έγρη Καπού), 362-366 (Τεκύρ Σαράϊ =Παλάτι του Κύρου ή Τά Κύρου). Ο ΓΕΔΕΩΝ, Έκκλησίαι, 687, κατονομάζει την Παναγία της Σούδας ως Θεοτόκο του Κύρου, όπως είναι τό κοινώς αποδεκτό. Πάντως, κάνει έντύπωση ή συστοιχία του όνόματος με την Παναγία Τεκύρ σαραγίου ή Τεκφούρ σαραγίου, που είναι γνωστή και ως Κοίμηση της Θεοτόκου ή Χαντζεριώτισσα.

⁵⁸ Τό άγίασμα που ανάγεται στά βυζαντινά χρόνια, βρίσκεται κάτω από τό ιερό βήμα της εκκλησίας και πανηγυρίζει στίς 31 Αυγούστου. ΑΤΖΕΜΟΓΛΟΥ, 41-42. ΜΗΛΛΑΣ, Θεομητορικοί.

Ο πρώτος επιστήμονας ψυχίατρος-νευρολόγος της Κωνσταντινουπόλεως ήταν ό Σίμων Άποστολίδης, γεννημένος στην Βάρνα τό 1854. Τό 1883 εγκαταστάθηκε στην Πόλη και ήταν υπεύθυνος ιατρός για τούς φρενοβλαβείς τά έτη 1883-1885 και 1894-1907. Πολύ δύσκολος ως χαρακτήρας και ιδιορρυθμος, γεγονός που του στέρησε την έδρα νευρολογίας στην Ίατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Άθηνών όταν την διεκδίκησε τό 1893. ΤΡΟΜΠΟΥΚΗΣ, 214-216. ΣΙΑΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 205 κ. έ., 411 σημείωση 180. Η ψυχρολουσία - ύδροθεραπεία κρίνεται όφέλιμη στην θεραπεία νευρικών παθήσεων.

Άργότερα στο άσυλο ἐγκλείονταν καί ὀρισμένοι πού καταδικάζονταν ἀπό τό πατριαρχικό δικαστήριο γιά ποικίλα παραπτώματα καί χάριν σωφροτισμοῦ, ἐπίσης, ὅσοι κρίνονταν ἐπίφοβοι γιά ἐξώμωση⁵⁹. Τό κυρίως άσυλο ἦταν συγκρότημα 6 ξύλινων κελλιῶν, μέ ἐμβαδόν, τό καθένα, 40 περίπου τετραγωνικά μέτρα καί ὕψος 2,25 μέτρα⁶⁰. Ὑπεύθυνος γιά τό διοικητικό καί θρησκευτικό τομέα ἦταν ὁ ἐκάστοτε προϊστάμενος ἱερέας ἢ ἡγούμενος τοῦ μοναστηριοῦ πού μπορεῖ νά ἦταν καί τιτουλάριος ἐπίσκοπος⁶¹. Τό νοσηλευτικό ἔργο ἐπιτελοῦσε ὁ εἰδικῶν προσόντων κανδηλανάπτης τοῦ ναοῦ.

Κατά τήν διοικητική ἐνοποίηση τῶν νοσοκομείων τοῦ Γένους, τό 1794, τό Ἄσυλο ἐξαιρέθηκε. Μόλις τό 1815, ὁ πατριάρχης Κύριλλος ΣΤ΄, πιθανόν μετά καί κάποια ἀνακαίνιση, τό συνένωσε κι αὐτό ὑπό τήν Κοινή Ἐφορία στήν ὁποία μεταβίβασε, ἐκτός ἀπό τό άσυλο, τόν ναό καί ὅλη τήν ἀκίνητη περιουσία τῆς κοινότητος Ἐγροῦ καποῦ. Μέ τήν μεταβίβαση βελτιώθηκε ἡ λειτουργία τοῦ ἰδρύματος καί καθιερώθηκε δωρεάν νοσηλεία. Μέχρι τό 1817 δέν ὑπῆρχε ἐπιβλέπων γιανρός. Ἐκτοτε, ἕνας γιανρός ἀπό τό Νοσοκομεῖο Ἐπαυροῦ ἐπισκεπτόταν τρεῖς φορές τήν ἐβδομάδα τό ἴδρυμα γιά παθολογικά, ὅμως, μόνον, περιστατικά. Ἡ λειτουργία του συνεχίστηκε μέχρι τό 1839 ὁπότε, ὅπως ὅλα, μεταφέρθηκε στό κοινό Ἐθνικό Νοσοκομεῖο. Ὁ ναός ἐξακολούθησε νά ὑπάγεται, ὡς Νοσοκομειακός, στήν διοίκηση τῆς Ἐφορίας τῶν Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων μέχρι τό 1922 ὁπότε ὁ πατριάρχης Μελέτιος Δ΄

⁵⁹ Χαρακτηριστικά εἶναι τά γραφόμενα στό ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, 1, 354-355 : «... νοσοκόμος ἦτον συνήθως ὁ κανδηλανάπτης τῆς ἐκκλησίας, ῥωμαλέος πάντοτε καί ἀθλητικοῦ ἀναστημάτων ἀνῆρ, τοῦ ὁποίου καί μόνη ἢ στεντορεία φωνή, καί μόνη τῆς μάστιγος, τήν ὁποῖαν ἔφερε συνήθως ἐπί τῆς ζώνης, ἢ κλαγγή, ἢ καί ὁ κρότος μόνος τῶν κλειδιῶν τάς ὁποίας ἐκράτει, ἤρκει πολλάκις νά καταστειλῆ καί αὐτῶν τῶν μανιωδεστέρων τάς κραυγὰς καί παραφοράς. Διότι ἡ μάστιξ αὕτη, συχνάκις καθικνουμένη, καί συχνότερον ἐπισειομένη, ἦτον, μετά τήν χάριν τῆς Θεοτόκου καί τήν διὰ τοῦ ἀγίασματος ἄφθονον περίχυσιν, συνοδευμένην μέ νηστείαν καί χαμευνίαν, τό δραστηκώτερον θεραπευτικόν μέσον...». ἐπίσης σχετικά μέ τοὺς κρατουμένους ἐπίδοξους ἐξωμότες : «... Ὁ πελώριος τοῦ Ἐγροῦ -καποῦ κανδηλανάπτης, μέ τήν βαρύνκροτον σιδηρᾶν ἄλυσίν του ἐπί τῆς ζώνης, ἀπήγε, μετακαλούμενος, διὰ μέσης τῆς λεωφόρου, σφαδάζοντα καί κραυγάζοντα, τόν θρασύτερον κωπηλάτην ἢ κάπηλον, ὡς δηθεν φρενόληπτον · οἱ δέ Τοῦρκοι, καίτοι πολλάκις ἀκούοντες αὐτόν λέγοντα ὅτι εἶναι πρόθυμος νά τουρκίσῃ περιωρίζοντο μόνο εἰς οἴκτου ἔκφρασιν, ἐπιλέγοντες τό σύνθηρες, γιανζίκ ἀδαμά (κρίμα τόν ἀνθρωπον !). Ἐννοεῖται δέ, ὅτι ἀπαγόμενος ἐνταῦθα, δέν εἶχεν ἄλλην ἀπαλλαγῆς ἐλπίδα, εἰμή νά ἐπανεέλθῃ καί ἄκων εἰς ἐαυτόν, ταπεινούμενος καί ὑπέικων. τόσον δέ τό χειρότερον δι' αὐτόν, ἐάν ἐπέμενεν ἀντιτείνων · διότι ὅσω ἀποτομώτερον ἰσχυρίζετο, τόσω δεινότερον ἐλογίζετο τό ταράττον αὐτόν δαιμόνιον, τόσω αὐστηροτέρα ἐπομένως ἐγένετο ἡ νοσοκομία του, τόσω σκληροτέρα ἢ δίαίτά του, τόσω βαρύτερα τά δεσμά του καί ὑπογειοτέρα ἢ φυλακή του...».

⁶⁰ ΣΙΑΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 56-58. Στήν θέση τῶν κελλιῶν πού καταστράφηκαν, κτίστηκε, τό 1885, ἡ σχολή τῆς κοινότητος (ἴδιο, 161).

⁶¹ Τήν πολύ προσοδοφόρο θέση ἐποφθαλμοῦσαν πολλοί. Ἐκτός τῆς διαχειρίσεως τοῦ Ἄστυλου πού ἀφοροῦσε σέ σημαντικά ποσά λόγω δωρεῶν καί διαθηκῶν, ὑπῆρχαν τά πάμπολλα ἀφιερῶματα στήν θαυματουργή εἰκόνα τῆς Παναγίας, καθώς καί τά πολύ ἀξιόλογα ἔσοδα ἀπό τό δημοφιλές ἀγίασμα τῆς Τιμίας Ζώνης. Ἐπιπλέον, ἐπειδή ὁ ναός γειτόνευε μέ τά ἐκτεταμένα ὀρθόδοξα κοιμητήρια πού βρισκόταν ἐξω ἀπό τήν πύλη, ἀποτελοῦσε τόν κοιμητηριακό ναό μεγάλο ἀριθμοῦ ἐνοριῶν ἀπό τό Τζιμαλί ὡς τό Σαρμασίκι. Ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ ἰδρυματικοῦ ναοῦ ἐκτιμήθηκε δεόντως καί ἀπό τίς Ἀρχές. Ἐτσι, στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα, σουλτανικό διάταγμα παρεῖχε δικαστική ἄσυλία στόν ἡγούμενο, ὥστε «οἱ τῶν ἀποθνησκόντων φρενοβλαβῶν, στρεψόδικοι καί κακοί συγγενεῖς» νά μήν δύνανται νά ἐγκαλοῦν τόν ἡγούμενο στόν ἀρμόδιο καδή-ἱεροδικαστή, ἀλλά νά δικάζεται αὐτός μόνον ἀπό τό Διβάνι, δηλαδή τό ὑπουργικό συμβούλιο τοῦ κράτους. Ἐπιπλέον, αὐτός καί οἱ λοιποὶ ἱερεῖς τοῦ ναοῦ ἀπολάμβαναν φορολογική ἀτέλεια. ΣΙΑΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 52. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ.

Μεταξάκης τόν προσήλωσε στήν κοινότητα Ἐργῆ καποῦ, ὅπου ὑπάγεται καί σήμερα⁶².

Ἡ πανώλης, ἰδίως μετά τήν φοβερή ἐπιδημία τοῦ 1750-1752 πού κόστισε τήν ζωή σέ 400 χιλιάδες ἀνθρώπους μέσα στήν Πόλη, ἦταν ἡ γενεσιουργός αἰτία γιά τήν δημιουργία τοῦ δευτέρου νοσηλευτικοῦ ἰδρύματος, τό 1753. Τό Πανωλικό Νοσοκομεῖο χρηματοδοτήθηκε ἀπό τήν συντεχνία τῶν παντοπωλῶν (ἐσνάφι τῶν μπακάληδων ἢ πακάλιδων) πού τήν ἐποχή ἐκείνη ἦταν ἡ πλουσιότερη συντεχνία. Στά πρῶτα τουλάχιστον χρόνια τῆς λειτουργίας του, σημαντικό μερίδιο στήν διοίκηση εἶχε καί ἡ ἐπιτροπή τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου τῆς Καραμανίας, μᾶλλον γιατί συνέβαλε καί αὐτή οἰκονομικῶς στήν ἀνέγερση. Ὁ χῶρος ὄφειλε νά ἀναζητηθεῖ σέ ἀκατοίκητη περιοχή ἐκτός τῶν τειχῶν - ἐξ ἄλλου πού νά βρεθεῖ κατάλληλο γιά τήν περίπτωση οἰκόπεδο μέσα στήν πυκνοκατοικημένη Πόλη - ὥστε οἱ νοσηλευόμενοι νά μποροῦν νά ἀπομονωθοῦν γιά νά μήν μολύνουν καί ἄλλους. Πράγματι, ἔξω ἀπό τήν πύλη τοῦ Ἑπταπυργίου πρὸς τά παράλια τῆς Προποντίδος, δραστηριοποιούνταν τά σφαγεῖα (salhane) καί βυρσοδεφεῖα (tabakhane) τῆς πόλεως. Ἡ ἔντονη δυσοσμία πού προερχόταν ἀπό τά προϊόντα ἐπεξεργασίας καί τά λύματα αὐτῶν, ἀπέτρεπε τήν δημιουργία κατοικιῶν. Γιά τήν δημιουργία, ὅμως, ἐνός πανωλικοῦ νοσοκομεῖου τό μέρος κρίθηκε πρόσφορο, ἐνῶ στήν ἐπιλογή λήφθηκε ὑπ' ὄψη καί ἡ ὑπαρξη πηγῆς μέ ἀφθονο πόσιμο νερό, ἀγαθό ἀπαραίτητο γιά τήν λειτουργία τοῦ ἰδρύματος⁶³. Τό κτίριο ἦταν μιά ξύλινη κατασκευή μέ ἐμβαδόν λιγότερο ἀπό 150 τετραγωνικά μέτρα. Μεταξύ τῶν ἐτῶν 1790-1793 καταστράφηκε ἀπό πυρκαγιά, ἀλλά τό Γένος μερίμνησε γιά τήν κατασκευή νέου γιατί οἱ ἀνάγκες ἦταν ἐπιτακτικές, ἀφοῦ ἡ ἐπιδημία τῆς πανώλους πού ξεκίνησε τό 1750 συνεχιζόταν ὡς τό 1836 μέ ἐναλλασσόμενες περιόδους ὑφέσεων καί ἐξάρσεων. Ἡ πρωτοβουλία τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου Ζ', ἡ πολιτική προστασία τοῦ μεγάλου διερχομένου Γεωργίου Μουρούζη καί ἡ πρόθυμη ἀρωγή τῶν συντεχνιῶν, παρέδωσαν, τόν Νοέμβριο τοῦ 1793, τό δεύτερο, ξύλινο καί αὐτό κτίριο, τριπλασίον, ὅμως, μεγέθους (περίπου 460 τετραγωνικά μέτρα). Τό 1812 ἀπαιτήθηκαν νέες ἐπισκευές, προσθήκες καί μερικές ἀνεγέρσεις ἐκ θεμελιῶν, ὥστε πρακτικῶς νά ἔχουμε τό τρίτο σέ σειρά κτίριο. Εὐτυχῶς, οἱ ἐργασίες ὀλοκληρώθηκαν ἐγκαίρως, ὥστε νά ἀντιμετωπισθεῖ ἐπαρκῶς μιά νέα ἔξαρση τῆς ἐπιδημίας πού, τότε, στοίχισε τήν ζωή σέ 160 χιλιάδες Κωνσταντινουπολίτες. Τό ξύλινο κτίριο λειτούργησε ὡς τό 1839, ὅποτε οἱ ἀσθενεῖς μεταφέρθηκαν στό νέο λιθόκτιστο κτίριο τοῦ ἐνιαίου νοσοκομεῖου Βαλουκλή. Μετά τήν μεταφορά, τό κτίριο μετατράπηκε σέ στάβλο καί ἀχυρώνα καί ἀργότερα κατεδαφίστηκε. Βρισκόταν πίσω ἀπό τό σημερινό γηροκομεῖο Βαλουκλή⁶⁴.

⁶² ΣΙΑΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 58-60. Νά σημειωθεῖ ὅτι καί σέ ἄλλους ναούς τῆς Πόλεως ὅπως στήν Παναγία Βελιγραδίου, στόν Ἅγιο-Γεώργιο τόν Κουδουνᾶ, στήν Πριγκηπο, στόν Ἅγιο Μηνᾶ Ὑψωμαθίων κ. ἄ. νοσηλευόταν λίγοι ψυχοπαθεῖς πού θεραπεύονταν μέ ἀγιάσματα, ἐξορκισμούς καί νηστεῖες (ἴδιο, 160, 411 σημείωση 181).

⁶³ Ὁ περίφημος περιηγητής Ἐβλιγιᾶ Τσελεμπή δίνει τήν πληροφορία ὅτι ἐπί Βυζαντινῶν ὑπῆρχε στήν περιοχή λοιμοκαθαρητήριο καί ὅσοι ταξιδιώτες προέρχονταν ἀπό χῶρες ὅπου σημειωνόταν ἐπιδημία, περιορίζονταν ἐκεῖ γιά 7 ἡμέρες. Πιθανόν, στήν ἐπιλογή τοῦ χώρου γιά τό πανωλικό νοσοκομεῖο νά βάρυνε καί ἡ ἀνάμνηση τοῦ λοιμοκαθαρητηρίου πού, ἴσως, νά ἐπέζησε στούς ρωμιούς. ΣΙΑΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 401 σημείωση 53.

⁶⁴ ἴδιο, 36-51. Ἐπειδή τότε ἡ μονάδα μετρήσεως γιά τίς οἰκοδομές ἦταν ὁ πῆχυς, οἱ ἀριθμοί μετατράπηκαν σέ σημερινά μέτρα μέ τήν ἀναλογία : 1 τεκτονικός πῆχυς = 0,75 μέτρα (γιά μῆκος) καί 1 τεκτονικός τετραγωνικός πῆχυς = 0,5625 τετραγωνικά μέτρα (γιά ἐμβαδόν) : ΒΕΛΟΥΖΟΣ.

Τό 1762, στόν Γαλατά, κοντά στό λιμάνι, στήν σημερινή περιοχή Κεμέρ αλι, δημιουργήθηκε ένα ακόμη νοσηλευτικό ίδρυμα, μέ δαπάνη ενός ιδιώτη, τοῦ βαθύπλουτου Γεωργίου, υἱοῦ τοῦ περίφημου πρακτικοῦ χειρουργοῦ (τζερράχη) Σταυράκη⁶⁵. Ὁ Γεώργιος Σταυράκης ἢ Σταυράκογλου συνέστησε ένα αποκλειστικῶς ναυτικό νοσοκομεῖο, μόνον γιά ὀρθοδόξους ναυτιλομένους, ξύλινο, δυναμικότητος 40 κλινῶν. Τήν ἐποχή ἐκείνη πού πλήθος ἀσθενειῶν ἀποδεκάτιζαν τά πληρώματα τῶν πλοίων, τό νοσοκομεῖο τῶν γκεμιτζήδων (σπιτάλι τῶν γκεμιτζήδων ἦταν τό κοινό του ὄνομα) παρῆχε, ἀσφαλῶς, πολύτιμη βοήθεια, παρ' ὅλο πού ἦταν ἀπαράδεκτο κτιριακῶς, ἐνῶ βρισκόταν καί σέ περιοχή πού κρινόταν «δυσώδης καί ρυπαρά ὑπό τήν ὑγιεινήν καί ἠθικήν ἔποψιν». Τό 1765, μετά τόν θάνατο τοῦ ἰδρυτοῦ, βρῖσκεται ἕνας ἄλλος μεγιστάνας τοῦ πλούτου, ὁ Δημήτριος Σκαναβῆς, ὁ ὁποῖος ἀναλαμβάνει τήν ἐπιστασία⁶⁶. Χάρις σ' αὐτούς τούς δύο ἰσχυρούς τῶν καιρῶν, τό ίδρυμα κατόρθωσε νά ἐπιβιώσει σέ χρόνια χαλεπά. Ὁ Σκαναβῆς, τό 1788, ἀποκεφαλίζεται καί τό νοσοκομεῖο ἀρχίζει νά παρακμάζει χωρίς ἀποτελεσματική προστασία καί παραμελημένο ἀπό τά ἀρμόδια κοινοτικά ὄργανα. Πιθανόν, ἀπό τήν ἐποχή αὐτή νά ἀρχίζει νά δέχεται καί μὴ ναῦτες ἀσθενεῖς, ὅποτε βαθμηδόν μετατρέπεται σέ πολιτικό νοσοκομεῖο⁶⁷. Μόλις τό 1804 ὁ πατριάρχης Κύριλλος Ε', μέ σιγίλλιο του, καταγράφει τήν ἀθλία κατάσταση στήν ὁποία εἶχε περιέλθει τό ίδρυμα καί δηλώνει τήν πρόθεσή του

⁶⁵ Ὁ Γεώργιος ὑπῆρξε μιά ἀπό τίς πλέον ἰσχυρές, ἀλλά καί ἀμφιλεγόμενες προσωπικότητες τοῦ καιροῦ του. Στίς ἀρχές τῆς σταδιοδρομίας του εἶχε ἰσχυρή στήριξη ἀπό τόν πατέρα του Σταυράκη, πού ἐκτός ἀπό φημισμένος χειρουργός διετέλεσε καί καπουκεχαγιάς Βλαχίας, καθώς ἐπίσης καί ἀπό τόν πλούσιο τζελέπη (=προβατέμπορο) πεθερό του Μανῶλη, πού κατεῖχε τά ἀξιώματα τοῦ σπαθάρη Βλαχίας, τοῦ καπουκεχαγιά Μολδαβίας καί κατόπιν Βλαχίας. Ὁ Γεώργιος ἀναμίχθηκε μέ ἔντονο τρόπο στά πολιτικά πράγματα τῆς ὀρθοδόξου κοινότητος καί τοῦ κράτους, ἔχοντας τήν εὐνοια τοῦ σουλτάνου Μουσταφᾶ Γ' (1757-1774). Διετέλεσε σπαθάρης Βλαχίας, καπουκεχαγιάς Μολδαβίας μέχρι τό 1759 καί ἀργότερα (1764) καπουκεχαγιάς Βλαχίας. Ἐπίσης ἀναδείχθηκε σέ σημαντικό οικονομικό παράγοντα, ἀφοῦ, ἐκτός τῶν ἄλλων, τοῦ εἶχε παραχωρηθεῖ, γιά κάποιον διάστημα, καί τό κρατικό μονοπώλιο καπνοῦ. Οἱ ἀτελεῦτητες καί πολυεπίπεδες ραδιοιργίες του τόν κατέστησαν μισητό καί ἐπίφοβο σέ ὅλους, ὥστε ὁ τέως προστάτης του σουλτάνος νά διατάξει τόν ἀνασκολοπισμό του, τήν 1η Αὐγούστου 1765, ἔξω ἀπό τήν οἰκία του στό Μέγα Ρεῦμα. Ἡ δήμευση τῆς περιουσίας του ἀπέφερε στό σουλτανικό θησαυροφυλάκιο τό τεράστιο ποσόν τῶν 1.500.000 γροσίων. Σχετικά : ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, 350, 378, 380-382, 392, 397-398, 404 καί παράρτημα, 190-191. ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 61-62.

⁶⁶ Ὁ Δημήτριος Σκαναβῆς καταγόταν ἀπό τήν Χίο, χαρακτηριζόμενος ὡς καλῆς προαιρέσεως, ἀλλά ὑπερβολικά θυμώδης. Πλουσιώτατος ἔμπορος καί θεραπευτῆς τῆς ἐποχῆς, ἀναμίχθηκε ἐνεργῶς στά πολιτικά πράγματα, ἐθνικά καί κρατικά, χωρίς νά κατέχει τίτλους (πάντως ὁ υἱός του Νικόλαος ἦταν καπουκεχαγιάς Βλαχίας). Τήν περιουσία του σχημάτισε διαχειριζόμενος τήν περιουσία τῆς ἀδελφῆς τοῦ σουλτάνου Μουσταφᾶ Γ', τῆς Ζεϊνέπ ἢ Ἀαζιμέ σουλτάνας πού ἦταν καί σύζυγος τοῦ πρωθυπουργοῦ (μεγάλου βεζύρη) Μεχμέτ Μουσοῦνογλου ἢ Μουχσινζαντέ πασσᾶ (1765-1768 καί 1771-1774) καί τῆς Ἑσμᾶ σουλτάνας, ἀδελφῆς τοῦ σουλτάνου Ἀμπντούλ Χαμίτ Α' (1774-1789). Ἦταν ἀντίπαλος τοῦ Γεωργίου Σταυράκογλου, ὁ ὁποῖος, μάλιστα, κατάφερε νά τόν ἐξορίσει, τό 1764, γιά ἕνα διάστημα, στήν Χίο. Τό 1788, τρεῖς ἡμέρες μετά τόν θάνατο τῆς Ἑσμᾶ, τόν συνέλαβαν, τόν φυλάκισαν καί μέ βασανιστήρια προσπάθησαν νά ἀνακαλύψουν χρηματικά ποσά πού εἶχε διηθην καταχραστεῖ καί ἀποκρύψει. Τέλος ἀποκεφαλίστηκε. Πάντως, ἡ δήμευθεῖσα περιουσία του, πού περιῆλθε στόν σουλτάνο, ὑπολογίστηκε ὅτι ξεπερνοῦσε τά 5.000.000 γροσία. Νά ὑπενθυμίσω ὅτι ἡ κόρη του Ραλλοῦ, τό 1812, παντρεύτηκε τόν Στέφανο Βογορίδη. Σχετικά : ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, 400, 693-694, παράρτημα, 191. ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, 2, 473-474 καί 479-481.

⁶⁷ ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, 392 : «μέχρι τῆς σήμερον σώζεται διά ναύτας καί ναυτιλιῶντας» (τό ἔργο τοῦ Ὑψηλάντη ἐκτείνεται χρονολογικά μέχρι τό ἔτος 1789). Ἀντιθέτως, ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 84-85, ἀναφέρει ὅτι τό 1805 ἀποφασίστηκε νά γίνονται δεκτοί καί πολῖτες.

νά τό επαναφέρει σέ όμαλή λειτουργία. Διορίζει, τό 1805, τόν Δημήτριο Μουρούζη, τόν ισχυρότερο, τότε, πολιτικῶς ρωμιό, εὐνοούμενο τοῦ σουλτάνου, ὡς γενικό ἐπόπτη τῶν ὁμογενειακῶν νοσηλευτηρίων καί ἐπίσης τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς στήν Ξηροκρήνη (Κουρούτσεσμε). Ὁ διορισμός ἐνισχύεται μέ σουλτανικό φιρμάνι μέ παρόμοιο περιεχόμενο καί πού ἐπιπλέον προστάζει τόν Μουρούζη νά δημιουργήσει στήν Μεγάλη Σχολή Ἱατρική Ἀκαδημία καί Σχολή Ἐπιστημῶν, δηλαδή νά τήν μετεξελίξει σέ Πανεπιστήμιο. Στόν τομέα τῆς ὑγείας ὁ Μουρούζης στόχευε στήν συνολική μεταρρύθμιση τοῦ συστήματος καί ὡς πρότυπο γιά τήν ἐφαρμογή τῶν νέων ἰδεῶν -μέτρων ἐπέλεξε τό νοσοκομεῖο Γαλατᾶ. Ἐπιλέγει ὡς διοικητικό διευθυντή καί ἀρχίατρο συγχρόνως τόν ἰταλό Ἀντώνιο Πετζόνι (Pezzoni), συγκροτημένο ἐπιστήμονα καί ὁπαδό νεωτεριστικῶν ἰδεῶν ἀποδεκτό ἀπό τήν ὑψηλή κοινωνία τῆς ὁμογενείας. Αὐτός ἀνακαινίζει κτίριο καί ἐξοπλισμό, αὐξάνει σημαντικά τίς προμήθειες σέ ἰατρικό καί φαρμακευτικό ὕλικό καί προσλαμβάνει καί δεύτερο ἰατρό ὡς βοηθό του. Ἡ εὐνοια τοῦ ισχυροῦ Μουρούζη ἐπέτεινε τήν ἐγωϊστική καί ὑπεροπτική συμπεριφορά του, ἐνῶ ἡ ἀντιπάθειά του γιά τούς ὁμογενεῖς γινόταν ὄλο καί πιό ἐμφανής. Ἡ ἀπόλυση πολλῶν ἀπό τούς παλαιούς ἐργαζόμενους στό νοσοκομεῖο καί ἡ πρόσληψη ἄλλων τῆς ἐπιλογῆς του, ἡ πρόσληψη ξένου καί ὄχι ὁμογενοῦς, ὡς βοηθοῦ ἰατροῦ καί ἡ ἐμφάνιση ὑπερόγκων ἐξόδων στούς λογαριασμούς δημιούργησαν κῦμα διαμαρτυριῶν καί ἀγανακτήσεως. Ἐπιπλέον οἱ πρόην ἔφοροι, διακεκριμένα μέλη συντεχνιῶν, ἦταν δυσαρεστημένοι μέ τήν ἀποπομπή τους, ἐπειδή αὐτή ἄφηνε αἰχμές γιά τήν ἱκανότητα ἢ καί τήν ἐντιμότητά τους σχετικά μέ τήν διαχείριση τοῦ νοσηλευτηρίου. Λόγω, ὅμως, τοῦ ὅτι κανεῖς ἀπ' ὅλους αὐτούς δέν τολμοῦσε νά καταφερθεῖ ἀμέσως κατά τοῦ πραγματικῶς ἰθύνοντος καί προστάτου Μουρούζη, ἄρχισαν νά ἐνεργοῦν ὥστε νά διαβληθεῖ καί νά ἀκυρωθεῖ τό ἔργο του. Ἀφορμή γιά γενική κατακραυγή καί ἀνταρσία τῶν ἀσθενῶν ὑπῆρξε ἡ ἐνέργεια τοῦ Πεντζόνι νά διενεργήσει νεκροψία, γιά διαγνωστικούς σκοπούς, ἐνώπιον τῶν νοσηλευομένων. Ἀποτέλεσμα, ἡ παραίτηση τοῦ ἀρχίατρου καί διευθυντοῦ καί ἡ ἀπογοήτευση καί ἀπόσυρση τοῦ Μουρούζη ἀπό τήν ἐποπτεία. Τελειωτικό κτύπημα γιά τό ἴδρυμα ἦταν ἡ πυρκαγιά τοῦ Νοεμβρίου 1806 πού μεταξύ πάμπολλων κτιρίων ἀποτέφρωσε καί αὐτό. Νέο κτίριο, λιθόκτιστο, θά ἀνεγερθεῖ ἐπί πατριάρχου Κυρίλλου ΣΤ' μέ τήν πολιτική σύμπραξη τοῦ μεγάλου διερμηνέως Ἰακώβου Ἀργυροπούλου. Θά επαναλειουργήσει τήν 1η Ἰανουαρίου 1814 μέχρι τίς ἀρχές Φεβρουαρίου 1839, ὅποτε ὄλοι οἱ νοσηλευόμενοι θά μεταφερθοῦν στό νεόκτιστο ἐνιαῖο νοσοκομεῖο Βαλουκλή. Τό κτίριο μετά κάποιες ἐπισκευές θά ἐνοικιαστεῖ γιά κατοικίες, καταστήματα, ἐργαστήρια, ἐνῶ τό 1875 θά κατεδαφιστεῖ γιά νά ἀναγερθεῖ στήν θέση του τό «Μέγα Ἐθνικόν Χάνιον» ἢ «Μέγα Χάνιον Βαλουκλή» πού θά στεγάσει καταστήματα καί γραφεῖα ἐπιχειρήσεων⁶⁸.

Τό 1779-1780 ἀνεγείρεται στό Σταυροδρόμι (Ταξίμ) ἕνα ἀκόμη νοσοκομεῖο μέ σκοπό τήν περίθαλψη τῶν πανωλόβλητων τῆς περιοχῆς τοῦ Πέραν καί Γαλατᾶ, ἀφοῦ τό ἤδη ὑπάρχον πανωλικό τοῦ Ἑπταπυργίου ἦταν ἀρκετά ἀπομακρυσμένο καί πεπερασμένης δυναμικότητος. Γιά τήν ἐκδοση τῆς ἀναγκαίας ἀδείας ἀπό τόν σουλτάνο Ἀμπντούλ Χαμίτ Α' συνέβαλαν οἱ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης, τότε μέγας διερμηνέας καί ὁ Δημήτριος Σκαναβῆς, ἐπίτροπος Γαλατᾶ. Ἡ ξύλινη οἰκοδομή, στοίχισε 35.000 γρόσια, προϊόν ἐράνου

⁶⁸ ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 61-75 καί 84-85.

καί δανείων, εἶχε ἐμβαδόν περίπου 615 τετραγωνικά μέτρα, διέθετε 11 δωμάτια καί βρισκόταν στό ἄκρο τοῦ ἑλληνικοῦ νεκροταφείου, τό ὁποῖο κατελάμβανε τήν ἔκταση ὅπου σήμερα λειτουργοῦν ἡ ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Τριάδος Σταυροδρομίου καί τό Ζάππειο Παρθεναγωγεῖο. Ἄλλη ὀνομασία του ἦταν «Πανωλικό τοῦ Μπέηογλου», ἐνῶ κοινῶς λεγόταν «ὀσπιτάλι τοῦ Πέρα». Νά σημειωθεῖ ὅτι στήν περιοχή ὑπῆρχαν ἄλλα τρία νοσοκομεῖα : τό Γαλλικό, ἐκεῖ ὅπου σήμερα λειτουργεῖ τό Γαλλικό Προξενεῖο καί Ἰνστιτοῦτο Γαλλικῆς Γλώσσας, τό Λατινικό γιά Ἰταλούς καί Αὐστριακούς, πίσω ἀπό τό Γαλλικό, ἐκεῖ ὅπου σήμερα μιά ἀρμενοκαθολική ἐκκλησία, καί τό Ἀρμενικό, πού κάηκε τό 1822. Αὐτά δέχονταν τούς πανωλικούς τοῦ γένους τους. Τό 1792, παρ' ὄλο πού δόθηκε ἡ σχετική ἄδεια γιά ἐκ θεμελίων ἀνακαίνιση τοῦ κτιρίου, λόγω ἐλλείψεως χρημάτων δέν πραγματοποιήθηκαν παρὰ μόνον οἱ ἀπαραίτητες ἐπισκευές, ὥστε νά συνεχίσει τήν λειτουργία του. Τό 1806 κάηκε τό νοσοκομεῖο τῶν γκεμιτζήδων στόν Γαλατᾶ. Ἔτσι, μέχρι τήν ἀνοικοδόμηση τοῦ τελευταίου, τό 1814, τό πανωλικό λειτούργησε καί ὡς γενικό. Πάντως, κατά τίς περιόδους ἐξάρσεως τῆς ἐπιδημίας, ὅπως ἐκεῖνες τοῦ 1812 καί 1816-1819, δεχόταν μόνο πανωλόβλητους. Τό 1819-1820, ὑπό τήν πίεση τῆς ἐπιδημίας, ἀνοικοδομεῖται καί ἐπεκτείνεται πρὸς τόν χῶρο τῶν νεκροταφείων. Μέχρι τό 1830 περιέθαλπε πανωλικούς καί ἀσθενεῖς μέ μεταδοτικά νοσήματα, ἐνῶ ἀπό τότε, ἐπειδή σχεδόν ἐξέλιπε ἡ ἐπιδημία, καί γενικά περιστατικά. Τό 1839 καταργήθηκε καί συγχωνεύτηκε μέ τά ὑπόλοιπα στό νεόδμητο Βαλουκλή. Τό κτίριό του ἐγκαταλείφθηκε κενό καί μετά λίγα χρόνια κατεδαφίστηκε ὡς ἐτοιμόρροπο⁶⁹.

Στήν ἱστορία τῶν νοσηλευτικῶν ἰδρυμάτων τῆς ὀρθοδόξου κοινότητος, σημαντικός σταθμός εἶναι τό ἔτος 1792. Τότε ὁ σουλτάνος Σελίμ Γ' (1789-1807), κατόπιν ἐνεργειῶν τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου Ζ', τοῦ ἀπό Μαρωνείας (1 Μαΐου 1789 - 1 Μαρτίου 1794 καί 19 Δεκεμβρίου 1798 - 17 Ἰουνίου 1801), διά τοῦ ἰσχύοντος μεγάλου διερμηνέως τῆς Πύλης Γεωργίου Μουρούζη (1792-1794 καί 1795-1796)⁷⁰, ἔξεδωσε σουλτανικό φιρμάνι μέ τό ὁποῖο ἀναγνώριζε ἐπισήμως ὅτι «τό γραικικόν ἔθνος ἀνέκαθεν κέκτηται τρία νοσοκομεῖα, κείμενα ἐν Γαλατᾶ, Ἑπταπυργίῳ καί Σταυροδρομίῳ» καί διέταξε νά γίνει ἀκωλύτως ὅποια ἐπισκευή κρινόταν ἀναγκαῖα σέ αὐτά. Πράγματι, τό 1793, ἔχουμε τήν ἀνέγερση τοῦ δευτέρου κτιρίου τοῦ νοσοκομείου Ἑπταπυργίου, καθώς ἐπίσης τίς ἐπισκευές τῶν ἄλλων δύο, σέ περιορισμένο, ὅμως, βαθμό λόγω ἐλλείψεως χρημάτων⁷¹.

Σπουδαιότατη κρίνεται καί ἡ πρωτοβουλία τοῦ πατριάρχου Γερασίου Γ' τοῦ ἀπό Δέρκων (3 Μαρτίου 1794-19 Ἀπριλίου 1797) ὁ ὁποῖος τόν Ἰούνιο τοῦ 1794 συγκάλεσε γενική σύσκεψη ἀρχιερέων, προκρίτων καί λογάδων τοῦ γένους καί πρωτομαγιστόρων τῶν συντεχνιῶν, προκειμένου νά ληφθοῦν ἀποφάσεις γιά τό μέλλον τῶν φιλανθρωπικῶν λειτουργιῶν τῆς κοινότητος. Ἀποφασίστηκε :

α) ἡ κατάργηση τῶν τριῶν χωριστῶν ἐφοριῶν πού διοικοῦσαν τά τρία νοσοκομεῖα καί ἡ συγχώνευσή τους σέ μιά ἐνιαῖα ὀκταμελῆ ἐφορία πού θά φρόντιζε γιά τήν λειτουργία τους καί γιά τήν ἐξεύρεση πόρων. Ἐπίσης θά ἦταν ὑπεύθυνη γιά τήν βοήθεια πρὸς τούς πτωχοῦς καί τήν ἀρωγή πρὸς τούς φυλακισμένους ὁμογενεῖς.

⁶⁹ ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 76-85, 161.

⁷⁰ ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Βιογραφία*, 149-151.

⁷¹ ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 84-85, 87-91, 118-119, 401-402 σημείωση 63.

β) ἡ ἐφορία θά ἐκλεγόταν ἀπό τίς πέντε κυριώτερες, τότε, συντεχνίες, δηλαδή τούς γουναράδες, χίους τζοχατζήδες, χεταϊτζήδες, ἀμπατζήδες καί τζεβαερτζήδες.

γ) οἱ συντεχνίες νά εἰσφέρουν ὅλες ὑπὲρ τῶν νοσοκομείων, τῶν πτωχῶν καί τῶν φυλακισμένων.

δ) νά προτρέπονται οἱ ὁμογενεῖς νά κληροδοτοῦν μέ τίς διαθήκες τους ποσά ὑπὲρ τῶν ἀναφερθέντων σκοπῶν.

ε) νά παροτρύνονται οἱ πιστοί μέ κηρύγματα στίς ἐκκλησίες νά προσφέρουν ὑλικῶς καί ἠθικῶς (δίσκος γιά τά νοσοκομεῖα, τακτικός κάθε Κυριακή καί ἔκτακτος τίς μεγάλες ἑορτές).

στ) νά καταβάλουν, μέσω τῶν φιλοτίμων τους, οἱ ἀρχιερεῖς κάποια ποσά γιά τούς συγκεκριμένους σκοπούς.

ζ) ἡ μονή καί τό ἀγίασμα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Βαλουκλή ἀποσπᾶται ἀπό τήν μητρόπολη Δέρκων καί ὑπάγεται στήν πατριαρχική δικαιοδοσία, ὡς σταυροπήγιο, οἱ δέ πρόσοδοί της θά διατίθενται, στό ἐξῆς, ἀποκλειστικῶς γιά τά νοσοκομεῖα ⁷².

Ἐπί πατριάρχου Καλλινίκου Ε΄ τοῦ ἀπό Νικαίας (17 Ἰουνίου 1801-22 Σεπτεμβρίου 1806 καί 10 Σεπτεμβρίου 1808-Μάιος 1809), τό 1805, σημειώνεται νέα σημαντική ἐξέλιξη, αὐτή τήν φορά προερχόμενη ἀπό τήν κυβέρνηση. Ὁ σουλτάνος ἀναθέτει στόν κατ' ἐξοχήν εὐνοούμενό του ρωμιό ρεαγιᾶ, στόν πρίγκηπα Δημήτριο Μουρούζη, τόν ἀδελφό τοῦ Γεωργίου, τήν γενική ἐποπτεία (ναζίρης -ἔφορος) τῶν νοσοκομείων τῶν ρωμιῶν καί τῆς πατριαρχικῆς σχολῆς, τοῦ ἀνωτέρου, δηλαδή, ἐκπαιδευτικοῦ ἰδρύματος αὐτῶν. Ὁ Μουρούζης τίθεται ἐπικεφαλῆς μιᾶς μεταρρυθμιστικῆς κινήσεως πού ἀφορᾶ πρωτίστως στό

⁷² Ἡ ἀπόσπαση τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἀπό τήν μητρόπολη Δέρκων ἔγινε κατόπιν συναινέσεως τοῦ οἰκείου μητροπολίτου Μακαρίου Γ΄ Μπαλασάκη (4 Μαρτίου 1794-Ἰούνιος 1801) ὁ ὁποῖος ἦταν καί διάδοχος στόν θρόνο τῶν Δέρκων τοῦ πατριάρχου Γερασίου Γ΄.

Τά σχετικά ἔγγραφα ἀπό τό Πατριαρχικό Ἀρχεῖο εἶναι :

α) Κ.Π.Α., Η΄, 232-234 : Σιγίλιον ὀνομάζον Σταυροπήγιον τήν τέως ἐνοριακήν τοῦ Δέρκων Ἐκκλησίαν καί ἀγίασμα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Βαλουκλή καί συνάπτον ἀμφότερα τοῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει καί Γαλατᾶ Ἐθνικοῖς Νοσοκομείοις, ἀποξημιωθείσις τῆς μητροπόλεως Δέρκων διά 62.300 γροσίων αὐλικῶν χρεῶν της, ἃ ἀνέλαβον ἐξοφλῆσαι οἱ διορισθέντες ἐπίτροποι τῶν Νοσοκομείων Γουναράδες, Χῖοι τζοχατζήδες, χεταϊτζήδες, ἀμπατζήδες καί τζεβαερτζήδες (πέντε ἐν ὅλῳ ἐσνάφια), μετά τοῦ Κοινοῦ τῶν Πατριαρχείων. 1794 Ἰουνίῳ, ἰνδικτιῶνος ΙΒ΄.

β) Κ.Π.Α., Η΄, 235-236 : Σιγίλιον ἀνατιθέν τήν διοίκησιν τῶν Ἐθνικῶν Νοσοκομείων -δύο ἐν Γαλατᾶ καί ἓν ἐν Ἐπταφυργίῳ -καί τήν τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς χριστιανῶν εἰς πέντε ἐσνάφια : Γουναράδων, Χίων τζοχατζήδων, χεταϊτζήδων, ἀμπατζήδων καί τζεβαερτζήδων, μετά τελείας πληρεξουσιότητος πρὸς τό διορῖζειν ἐπιτρόπους ἐκάστου τούτων ἐξ ὅλων τῶν ἐσναφίων καί ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ πρὸς περιφορᾶν δίσκου.

Οἱ γουναράδες ἢ κιορκτσῆδες ἀσχολοῦνταν μέ τήν κατασκευή καί τό ἐμπόριο τῶν πολύ ἐκτιμώμενων πάσης φύσεως γουναρικῶν.

Οἱ τζεβαερτζήδες ἦταν οἱ κοσμηματοπῶλες κυρίως ἀσχολούμενοι μέ τό ἐμπόριο τῶν πολυτίμων λίθων.

Οἱ τσοχατζήδες μέ τά λεπτά, λεῖα, μάλλινα ὑφάσματα (τσόχες) πού χρησιμοποιοῦνταν στά φορέματα τῶν εὐπόρων.

Οἱ ἀμπατζήδες μέ τήν κατασκευή τοῦ ἀμπᾶ, τοῦ ἀδροῦ μάλλινου ὑφάσματος γιά τίς λαϊκές τάξεις.

Οἱ χεταϊτζήδες μέ τήν ραφή ὑποκαμίσων ἀπό κεντημένο μεταξωτό ὕφασμα.

Ἡ πρώτη ἐφορία (1η Ὀκτωβρίου 1794) ἀποτελοῦνταν ἀπό τούς : Σκαρλάτο Σεβαστόπουλο, Μιχαλάκη Χρήστου, Ἰορδάνη Καπλάνογλου, Γεώργιο Μπαλῆ, Ζωρζῆ Καξανόβα, χατζῆ Παρασκευᾶ καί Ἐφραΐμη. (ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 91).

γένος του και ή όποία άποβλέπει όχι μόνον στην βελτίωση τών παρεχομένων νοσηλευτικών και εκπαιδευτικών ύπηρεσιών, αλλά και στην ούσιαστική άναβάθμισή τους και, μάλιστα, υπό την έννοια της ποιοτικής μετεξελιξέως τους σε ένα άλλο, άνώτερο, επίπεδο. Έτσι, ή Πατριαρχική Άκαδημία στην Ξηροκρήνη προορίζεται νά εξελιχθεί σε Πανεπιστήμιο, κατά τό πρότυπο τών άντιστοιχών της Δύσεως, μέ πυρήνα την Ίατρική, κυρίως, αλλά και την Φιλοσοφία, και τά Μαθηματικά, επίσης⁷³. Για την εποχή, ό Ιατροφιλόσοφος άποτελοϋσε τόν πλέον χαρακτηριστικό τύπο έπιστήμονος. Όταν θά έπιτυχανόταν ή ίδρυση της Ίατρικής Σχολής -πού θά ήταν τό πρότυπο για την ίδρυση και άλλων όμοίων -οί φοιτητές της θά μπορούσαν νά άσκούνται άποτελεσματικώς στα άναβαθμισμένα και υπό την αϋτή διοίκηση νοσοκομεία τών ρωμιών, όπου οί ιατρικές πράξεις θά ήταν άπαλλαγμένες από τίς θρησκευτικές μουσουλμανικές άπαγορεύσεις. Έχουμε, λοιπόν, μιá πρωτοποριακή, για τά δεδομένα του τόπου και της εποχής, σύνδεση Ίατρικής Σχολής και Πανεπιστημιακών Νοσοκομείων, και, μάλιστα, υπό την ένιαία και αϋτοτελή διοίκηση, μιá προφητική, θά λέγαμε, σύνδεση πανεπιστημίου - κοινωνίας πού και σήμερα άκόμη είναι ζητούμενο.

Θά μπορούσαμε, ίσως, σε αϋτή την φωτισμένη μεταρρυθμιστική κίνηση του Σελίμ Γ΄ νά δοϋμε μιá προτύπωση τών επί Άμπντούλ Μετζίτ Α΄ (1839-1861) μεταρρυθμίσεων (τανζιμάτ), κατά τίς όποιες πάλι οί ρωμοί έπιλέχθηκαν ως τό πρότυπο πεδίο δοκιμής γι' αϋτές, πιθανόν γιατί ήταν τό πλέον προοδευμένο και πεπαιδευμένο τμήμα της όθωμανικής κοινωνίας.

Τό πείραμα άπέτυχε, τελικώς, για σωρεία λόγων, πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών και πρακτικών, δέν παύει, όμως, νά άποτελεί μιá θαυμαστή άπόπειρα πού παρ' όλίγον νά άπογειώσει την πορεία της έπιστήμης, τών Νοσοκομείων του γένους, αλλά και τό ίδιο τό γένος.

Τό 1815 ό πατριάρχης Κύριλλος ΣΤ΄, μέ δύο πατριαρχικά και συνοδικά σιγίλλια, τόν Αϋγουστο και τόν Δεκέμβριο του έτους αϋτου, ύπήγαγε τό άσυλο φρενοβλαβών και τό ναό της Παναγίας της Σούδας Έγρη καπου υπό την ένιαία διοίκηση τών νοσοκομείων, ώστε νά ενισχυθούν οικονομικώς τά ιδρύματα. Επίσης, τό 1820, ό πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ προσήλωσε στα έθνικά νοσοκομεία και τόν ναό του Αγίου Νικολάου Γαλατά. Οί δύο αϋτοί ναοί έξ αιτίας αϋτης της άποστολής τους προσονομάζονταν και νοσοκομειακοί ναοί⁷⁴.

⁷³ Κ.Π.Α., Γ΄, 180-181 : Μπουγιουρουντί δι' οϋ άγγέλλεται τῷ πατριάρχη Καλλινίκῳ ότι ή έπιστάσια και διοίκησις τών εν Γαλατά και Σταυροδρομίῳ και Έπταπυργίῳ Νοσοκομείων και της εν Κουρου -σεσμέ Σχολής άνετέθη ύψηλή βουλήσει τῷ πείζαδέ Δημητρίῳ Μουρούζη. 21 Μουχαρέμ 1220.

Κ.Π.Α., Γ΄, 182-186 : Σιγίλλιον έμπεδοϋν τό άνωτέρῳ Μπουγιουρουντί. 1805, Μαίῳ, ίνδικτιώνος Η΄.

Ο Δημήτριος Μουρούζης προσωνυμείται πρίγκηψ, ως άπόδοση στην ελληνική γλώσσα του έπισήμου τίτλου του «πειζαδές» ή «μπεζαντέ» (=υίός του μπέη) πού λάμβαναν οί υιοί τών ήγεμόνων Βλαχίας και Μολδαβίας. Στο κείμενο, επίσης, όνομάζεται Δημητράκος, πού είναι χαϊδευτικό του Δημήτριος.

Επίσης ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 72-74, 93-95, 406- 407 σημειώσεις 111, 112.

⁷⁴ ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 122-123.

Ο ναός του Αγίου Νικολάου είχε ύπαρχει τό 1820 υπό την κοινή έφορία τών νοσοκομείων προκειμένου νά έξοφληθει τό χρέος μέ τό όποιο βαρυνόταν από την άνοικοδόμησή του τό 1800. Όμως, μέχρι τό 1838 δέν έπιτεύχθηκε ή έξόφληση, όποτε ό πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄ άκύρωσε την προσήλωση και άνέθεσε την έποπτεία του ναου στην συντεχνία τών καπήλων. Αϋτοί μέ εύλαβή και τίμια διαχείριση κατόρθωσαν νά άποσβέσουν τό χρέος μέχρι τό 1863. Έτσι, τό 1864, ό πατριάρχης Σωφρόνιος Γ΄ επαναπροσήλωσε τόν ναό στην έφορία τών έθνικών

Περί τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1830, ὁμογενεῖς καί ἀλλογενεῖς ὁμολογοῦσαν τὴν θλιβερὴν κατάστασιν τῶν νοσοκομείων τῆς ὀρθοδόξου κοινότητος. Πάντως, αὐτὰ εἶχαν κατορθώσει νὰ ἀντιμετωπίσουν ἐπαρκῶς μιὰ ἀκόμη πανωλικὴ ἐπιδημία κατὰ τὰ ἔτη 1834-1836. Σ' αὐτὸ εἶχε συντελέσει, βεβαίως, ἡ γενικότερη βελτίωσις τοῦ ἐπιπέδου τῆς παρεχομένης ἰατρικῆς φροντίδος, χάρις καί στὰ ληφθέντα κυβερνητικὰ μέτρα, ὅπως ἡ ἴδρυσις λοιμοκαθαρηρίου, ἡ σύστασις ἀνωτάτου Ὑγειονομικοῦ Συμβουλίου μετὰ τὴν σύμπραξιν καί τῶν ξένων πρεσβειῶν, ἡ λειτουργία Ἰατρικῆς Σχολῆς κ.λ.π.⁷⁵ Τὸ πρόβλημα, ὅμως, τῶν νοσοκομείων παρέμενε. Κατόπιν πολλῶν διαβουλεύσεων οἱ λαϊκοὶ καί ἐκκλησιαστικοὶ ἠγήτορες συμφώνησαν σὲ μιὰ κατ' ἀρχὴν λύσιν πού προέβλεπε τὴν ἀνέγερσιν ἑνὸς νέου νοσοκομείου, σὲ ὅποιο θὰ συγχωνεύονταν ὅλα τὰ ὑπάρχοντα καί θὰ μεταφέρονταν ὅλοι οἱ ἀσθενεῖς αὐτῶν. Θεωρήθηκε, ὅμως, ἄκαιρὴν καθεστῆσαι τὴν ἀποφάσιν γιὰ τὸ θέμα, ἐπειδὴ ἡ κοινότης εἶχε ἤδη ἐμπλακεῖ οἰκονομικῶς ἐν τῇ ὑπόθεσιν τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ καί τοῦ ἀγιάσματος τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Μπαλουκλῆ. Ὅταν θὰ τελείωνε αὐτὸ τὸ ἔργον, τότε θὰ ἀποφάσιζαν γιὰ ἐπιλογὴν οἰκοπέδου σὲ κατάλληλον μέρος, καθὼς καί γιὰ νέα οἰκονομικὴ ἐξόρμησιν γιὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν ἀπαραίτητων πόρων. Αὐτὰ, ὅμως, σχεδιάζονταν γιὰ μετὰ πέντε, τουλάχιστον, χρόνια.

Μιὰ ἀπρόσμενη ἐξωτερικὴ ἐνέργεια ἔγινε αἰτία γιὰ τὴν ἐπιτάχυνσιν τῶν γεγονότων. Κοντὰ σὲ τὸ πανωλικὸ νοσοκομεῖον τοῦ Ἑπταφυρτίου καί πάνω στὸν ἴδιον δημόσιον δρόμον, εἶχε κτισθεῖ τὸ 1830 ἕνα ἄρμενικὸ νοσοκομεῖον. Ὅσοι ἤθελαν νὰ ἐπισκεφθοῦν τὸ ἄρμενικόν, ἀπαραιτήτως ἔπρεπε νὰ προσπεράσουν τὸ ὀρθόδοξον. Τὴν ἀνοιξὴν τοῦ 1836 μιὰ ἄρμενικὴ ἐπιτροπὴ ἐπέδωκε στὸν σουλτάνον Μαχμούτ Β' διαμαρτυρίαν σύμφωνα μετὰ τὴν ὁποίαν, λόγῳ τῆς γειτνιασεως τῶν δύο ἰδρυμάτων, πολλοὶ ἄρμενιοὶ εἶχαν μολυνθεῖ ἀπὸ πανώλην προερχομένην ἀπὸ τὸ ὀρθόδοξον νοσηλευτήριον. Γι' αὐτὸ παρακαλοῦσαν τὸν σουλτάνον νὰ διατάξῃ τὴν μετεγκατάστασιν τοῦ ἐπικίνδυνου γραικικοῦ

νοσοκομείων. Καί οἱ δύο ναοὶ ἔπαυσαν νὰ θεωροῦνται νοσοκομειακοὶ τὸ 1922, ὅταν ὁ τότε πατριάρχης Μελέτιος Δ' Μεταξάκης ἀκύρωσε τὶς προσηλώσεις καί ἀπέδωσε τοὺς ναοὺς στὶς ἐνορίες τους. ΣΙΑΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 103-104, 409 σημείωσις 138.

⁷⁵ Τὸ λοιμοκαθαρητήριον ἰδρύθηκε μετὰ φερμάνι τοῦ 1836 καί ἀρχισε νὰ λειτουργεῖ, οὐσιαστικῶς, τὸ 1837. Ἡ πρώτη του ἐγκατάστασις ἦταν σὲ νησάκι ὅπου ὁ πύργος τοῦ Λεάνδρου (Kiz Kulesi). Ἡ ἴδρυσίς του μπορεῖ νὰ ἀποδοθῇ στὸν Κωνσταντῖνον Καραθεοδωρῆν (1802-1878), ἀρχίατρον τοῦ νοσοκομείου Λοιμωδῶν Νόσων, καθηγητὴ τῆς χειρουργικῆς ἐν τῇ Ἰατρικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου καί προσωπικὸν ἰατρὸν τριῶν σουλτάνων, τοῦ Ἀμπντούλ Μετζίτ, Ἀμπντούλ Ἀζίζ καί Μουράτ Ε'.

Ὁ θεῖος τοῦ προηγουμένου, ὁ Στέφανος Καραθεοδωρῆς (1789-1867) ὑπῆρξε ὁ κυριώτερος σύμβουλος γιὰ τὴν ὁργάνωσιν τῆς Ἰατρικῆς σχολῆς (ἡ ὁποία ἐγκαινιάστηκε στὶς 14 Μαρτίου 1827) καί καθηγητὴς σ' αὐτήν, διδάσκοντας βοτανικὴν καί ζωολογίαν. Διέθετε καί εὐρεῖα θεολογικὴν, φιλοσοφικὴν καί μαθηματικὴν κατάρτισιν. Ὑπῆρξε ἰατρός τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ Β' καί εἰσήλθε ἐν τῇ ἰατρικῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν ἀνακτόρων, κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ σουλτανικοῦ ἀρχιάτρου Μπεχτσέτ ἐφέντη, τὸ 1824. Μάλιστα, ἦταν ὁ πρῶτος ὁμογενὴς ἰατρός ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῇ καί χαρακτηριστικὰ βιογράφος του ἀναφέρει ὅτι «ἠγνώριζε τοὺς βασιλεῖς πυλώνας καί εἰς ἄλλους ὁμογενεῖς ἰατρούς». Ἀνέπτυξε μεγάλην καί ἐπωφελὴ δραστηριότητα ἐν ἔθνεσιν καὶ ζητήματι, ὅπως καί ὁ ἀνεψιός του, ἐργαζόμενος ὡς μέλος διαφόρων ἐθνικῶν ἐπιτροπῶν, εἰσηγητὴς ἐν τῇ ἐθνοσυνέλευσιν γιὰ τοὺς Γενικοὺς κανονισμοὺς, μέλος τοῦ Διαρκικοῦ Ἐθνικοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου. Ἐκ τῶν ἰδρυτικῶν μελῶν, διετέλεσε καί πρῶτος πρόεδρος τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως. ΣΙΑΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 247, 409 σημείωσις 135, 413 σημείωσις 223. ΤΡΟΜΠΟΥΚΗΣ, 73, 83-86, 97-98.

Ἐπίσης, τὸ 1837 μετὰ διαταγὴν τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ Β' ἰδρύθηκα καί ἡ Ὑγειονομικὴ Ἀρχή: Ε.Α. 1 (1880-1881) 76.

νοσοκομείου σέ ἄλλον ἀπομακρυσμένο τόπο. Οἱ ρωμοί ἰθύνοντες ἄδραξαν τήν εὐκαιρία, ἐπέλεξαν ὡς κατάλληλη τοποθεσία τό ἐπιλεγόμενο Μικρό Βαλουκλή ἢ Κιουτσούκ χαρμάν γερε, μακρῶς ἀπό τό ἀρμενικό νοσοκομεῖο καί τήν δημόσια ὁδό, ἔξω ἀπό τήν κλειστή, τότε, Πύλη τοῦ Βελιγραδίου (ἀργότερα, αὐτή θά ἀνοίξει μέ σουλτανική ἄδεια προκειμένου νά διευκολυνθεῖ ἡ κίνηση πρὸς τό νέο νοσοκομεῖο). Ἐκεῖ, ἀγοράσθηκε οἰκόπεδο 4.500 τετραγωνικῶν μέτρων, τό Ἰούνιο τοῦ 1836, μέ δαπάνη τῆς Κάσσας τοῦ Κοινοῦ. Ζητήθηκε καί λήφθηκε ἡ ἀναγκαία ἄδεια τοῦ σουλτάνου, ὥστε νά κατοχυρωθεῖ ἡ ἀγορά τοῦ οἰκοπέδου καί νά ἀρχίσει ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ κτιρίου. Ἀκολούθησε ἡ περιτείχιση τοῦ οἰκοπέδου πού τελείωσε τόν Μάρτιο τοῦ 1837. Στίς 3 Ἀπριλίου 1837 ξεκίνησε ἡ ἀνέγερσις τῶν κτιριακῶν ἐγκαταστάσεων πού ὀλοκληρώθηκαν στίς 15 Ὀκτωβρίου 1838. Ἀρχιτέκτονες ὀρίσθησαν οἱ Νικόλαος Γιαγτζόγλου καί Κωνσταντῖνος Ποργιάζογλου καί ἐπιστάτες οἱ Γεώργιος Φωτιάδης⁷⁶ καί Δημήτριος Ἀναγνώστου. Ταυτοχρόνως, συστήθηκε πολυμελής ἔρανική ἐπιτροπή γιά τήν συλλογή συνδρομῶν. Ὁ ἔρανος ἀπέφερε 474.341 γρόσια, ἐκ τῶν ὁποίων τά περισσότερα (55%) συνεισέφεραν οἱ συντεχνίες καί οἱ ἔμποροι. Τά συνολικά ἔξοδα ἀνῆλθαν στό ποσόν τῶν 1.173.255 γροσίων. Ἡ διαφορά καλύφθηκε ἀπό καταβολές τῆς Κάσσας τοῦ Κοινοῦ καί ἀπό δανεισμό. Τό νεόδμητο κτίριο, σχήματος Π, κάλυπτε μιὰ ἔκταση περίπου 5400 τετραγωνικῶν μέτρων. Ἡ δυναμικότητά του ἔφθανε τίς 200 κλίνες, καταμερισμένες σέ 12 κύριες αἴθουσες νοσηλείας πού ὑποδιαιροῦνταν σέ μικρότερες μέ λεπτά ξύλινα διαφράγματα. Ἡ κατασκευή ἦταν ἐξ ὀλοκλήρου πέτρινη, ἐκτός ἀπό τόν ναό τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους, προστάτου τῶν πανωλοβλήτων, πού κτίστηκε μαρμάρινος καί κάλυπτε τό ὀριζόντιο σκέλος τοῦ Π. Ἡ μεταφορά τῶν ἀσθενῶν ἀπό τά παλαιά νοσηλευτήρια διήρκεσε ἀπό τίς 14 Φεβρουαρίου 1839 μέχρι τά τέλη Ἰουνίου 1839, ἐνῶ ἀπό 1ης Ἰουλίου ἄρχισε ἡ εἴσοδος νέων ἀσθενῶν. Ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 1840 ξεκίνησε καί ἡ εἰσαγωγή τῶν πρώτων γηροκομουμένων. Στό χῶρο μεταφέρθηκαν ἐπίσης καί οἱ κρατούμενοι πού φυλάσσονταν στήν πατριαρχική φυλακή καί τό ἄσυλο τοῦ Ἐγρη καποῦ⁷⁷.

Ἔτσι, ὀλοκληρώθηκε ὁ πυρήνας τῶν εὐαγῶν ἰδρυμάτων τῆς ὀρθοδόξου κοινότητος, τά ὁποῖα, ἀργότερα, θά λάβουν τόν ἐνιαῖο τίτλο *Ἐθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα* καί θά ἀποτελέσουν τό καμάρι τοῦ γένους καί τό

⁷⁶ Ὁ Γεώργιος Φωτιάδης (1800-1896) ὑπῆρξε πρωτομαγίστρος τῆς συντεχνίας τῶν κοσμηματοπωλῶν (τζεβαερτζήδων), ὡς μεγαλέμπορος πολυτίμων λίθων. Ἦταν παππούς ἐκ μητρὸς τοῦ ποιητοῦ Κωνσταντῖνου Καβάφη. Σ' αὐτόν ἀναφέρονται οἱ ἐνθυμήσεις τοῦ Καβάφη ἀπό τήν διετή παραμονή του στήν Κωνσταντινούπολη κατά τήν ἐφηβική του ἡλικία. Ὁ Φωτιάδης προσέφερε σημαντικές ὑπηρεσίες πρὸς τό γένος ὡς ἔμπιστος τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ Β' καί πολλῶν μεγαλόσχημων ἀξιωματοῦχων τοῦ κράτους. Ἀπό τοῦς κύριους συντελεστές τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἐθνικοῦ νοσοκομείου, διετέλεσε μέλος τῆς ἐφορείας αὐτοῦ κατά τά ἔτη 1836-1848. ΣΙΑΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 134, 142, 146, 151, 409 σημείωσις 137.

⁷⁷ ΣΙΑΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 133-161.

Στόν ἔρανο γιά τό νοσοκομεῖο ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ' προσέφερε 5.000 γρόσια. Θά πρέπει νά κατέβαλε πρῶτος τήν συνεισφορά του, ὡς παράδειγμα. Ἔτσι, κατανοεῖται ἡ καταγραφή σέ κατάλογο δωρητῶν : «ὁ εὐαγῆς κληρὸς, ἡγουμένου τοῦ κυροῦ Γρηγορίου, γρόσια 150.825». Ε.Α. Ι(1880-1881) 75.

Εἶναι πιθανόν τά ἐγκαίνια τοῦ νοσοκομείου νά ἔγιναν τήν 1η Σεπτεμβρίου 1838, γιατί αὐτή τήν ἡμερομηνία φέρουν τρία ἐπιγράμματα στόν χῶρο : τά δύο ἐκατέρωθεν τῆς παλαιᾶς κρήνης, ταυτόσημου περιεχομένου μέ διαφορετικὴ γλωσσική μορφή, καί τό τρίτο στήν θύρα τοῦ νοσοκομειακοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους. Πάντως, ὁ ναός ἀναφέρεται ἰδρυμένος ἀπό τόν Γρηγόριο, τό 1838. ΣΙΑΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 156 :τά τρία ἐπιγράμματα.

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ Ε.Φ.Κ., (1906), 94.

παράδειγμα προς μίμηση για τὰ λοιπά γένη. Οἱ ὑπόδουλοι καὶ ἐξουθενωμένοι ρωμιοὶ ρεαγιάδες εἶχαν κατορθώσει μὲ πολλή πίστη, πολλές θυσίες, ὑπομονή, ἐπιμονή καὶ «ἀφθόνων χρημάτων δόσεις» νὰ ἐπιδείξουν μίαν ὑπέρβαση τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς θέσεώς των καὶ νὰ δημιουργήσουν ἔργα ἀνωτέρου ἐπιπέδου, μεγάλοπνοα, πού μόνον ὑπὸ ἐλεύθερα καθεστῶτα ἦταν δυνατόν νὰ εὐδοκιμήσουν. Ἡ δημιουργία τέτοιων, αὐτοτελῶν, κοινοτικῶν δομῶν, συμπεριλαμβανομένων, βεβαίως, καὶ τῶν, ὑπὸ ἴδια διεύθυνση, σχολείων, ἐπιβεβαίωσαν τὴν ἐσωτερικὴ αὐτοδιοίκηση τῆς κοινότητος καί, ἐπιπλέον, κινοῦνταν ἓνα βῆμα παραπέρα : στὴν ἐπίτευξη μιᾶς οἰονεὶ ἀνεξαρτησίας, ἐντὸς τοῦ ἀναποφεύκτου πλαισίου τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους.

Ὁ τομέας τῆς παιδείας, ἐπίσης, δέν ἦταν δυνατόν νὰ διαλάθει τῆς προσοχῆς ἐνός ἐραστοῦ τῆς παιδείας, ὅπως ὁ Γρηγόριος. Ἀπὸ μητροπολίτης, ἀκόμη, ὅπως εἶδαμε, εἶχε ἀποδείξει ἐμπράκτως τὸ ἐνδιαφέρον του, τόσο στό Μοναστήρι (Πελαγονεῖα). ὅσο καὶ στίς Σέρρες. Στὴν Κωνσταντινούπολη, πατριάρχης πιά, ἐστίασε τὴν μέριμνά του στὴν παλαιὰ του πνευματικὴ τροφὴ, τὴν Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ, τὸ ἀνώτερο ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα πού διέθετε ἡ κοινότητα. Ἡ σχολὴ πού κατὰ τὰ νεανικά χρόνια τοῦ Γρηγορίου λειτουργοῦσε στὴν Ξηροκρήνη (Κουρούτσεσμε, 1803-1825), εἶχε στό μεταξύ, μεταφερθεῖ στό Φανάρι, στό γηρασμένο κτίριο τῆς ὀνομαζομένης Σχολῆς τοῦ Ραφάνου, ἐκεῖ ὅπου σήμερα ὑπάρχει ἡ Πατριαρχικὴ Σχολὴ Μαρασλῆ, δίπλα στό Πατριαρχεῖο⁷⁸. Φιλοδοξία τοῦ νέου πατριάρχου ἦταν νὰ τὴν ἀνανεώσει ἀπὸ ὀργανωτικῆς καὶ κτιριακῆς πλευρᾶς καὶ νὰ τὴν ἐπαναφέρει στὴν παλαιὰ της ἔδρα, τὴν Ξηροκρήνη, ὡς πλέον κατάλληλη ἀπὸ ἄποψη χώρου καὶ κλίματος. Πρῶτη του ἐνέργεια, ὅπως εἶχε προηγουμένως κάνει στίς Σέρρες μὲ τὸν Ἀργύριο παπᾶ Ρίζου, ἦταν νὰ μετακαλέσει ὡς σχολάρχῃ τὸν παλαιὸ ἀρχιδιδάσκαλο τῆς σχολῆς, τὸν Σαμουήλ τὸν Κύπριο πού τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἦταν μητροπολίτης Μεσημβρίας. Ὁ Σαμουήλ ἀποδέχθηκε καί, μάλιστα, γιὰ νὰ ἐπιδοθεῖ ἀπερίσπαστος στὰ καθήκοντά του θεώρησε ἀπαραίτητο νὰ παραιτηθεῖ τῆς μητροπόλεώς του, τὸν Μάρτιο τοῦ 1836⁷⁹. Συγχρόνως, ὁ πατριάρχης προχώρησε σὲ ἀνακαίνιση -ἐπισκευὴ τοῦ κτιρίου τῆς Ξηροκρήνης. Οἱ σχετικὲς ἐργασίες ὀλοκληρώθηκαν τὴν 1η Φεβρουαρίου 1837 καὶ στοίχισαν 104.562 γρόσια, προῖόν, καὶ αὐτὰ ἐράνου. Ἔτσι, ἡ σχολὴ μεταφέρθηκε γιὰ νὰ συνεχίσει τὴν λειτουργία της στό προάστιο, τότε, τῆς Ξηροκρήνης.⁸⁰

Ἡ δευτέρη σὲ φήμη καὶ σπουδαιότητα σχολὴ τῆς κοινότητος ἦταν ἡ Ἑλληνοεμπορικὴ Σχολὴ Χάλκης (ἄλλίως ὀνομαζόμενη τὸ ἐν Χάλκῃ Φροντιστήριον τῶν Ἑλλήνων Ἐμπόρων) πού εἶχε ἰδρυθεῖ τὴν 1η Ἰουνίου 1831 ἐπὶ πατριάρχου Κωνσταντίου Α΄ τοῦ ἀπὸ Σιναίου. Σύντομα, τὸ 1835, ἡ σχολὴ βρέθηκε σὲ οἰκονομικῶς δυσάρεστη θέση καὶ κινδύνευε νὰ κλείσει. Ἡ ἐπιδημία πανώλους τῶν ἐτῶν 1834-1836 πού ἐπέβαλε τὴν, κατὰ προτεραιότητα περιθάλψη τῶν ἐξ αὐτῆς θυμάτων, ἡ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη νὰ ὀλοκληρωθεῖ τὸ ταχύτερο δυνατόν τὸ νοσοκομεῖο Βαλουκλῆ, καθὼς καὶ οἱ λοιπὲς χρηματικὲς ὑποχρεώσεις τῆς ὁμογενείας γιὰ τὰ διάφορα ἐκτελούμενα κοινοτικά ἔργα, στέρησαν τὴν σχολὴ ἀπὸ σημαντικούς πόρους. Σὲ μιά ὕστατη προσπάθεια, ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄ συγκάλεσε, στίς 29 Ἰουλίου 1838, στὸν Γαλατᾶ,

⁷⁸ ΓΕΔΕΩΝ, *Γράμματα Ἀκαδημίας*, 30-32.

⁷⁹ ΓΕΔΕΩΝ, *Γράμματα Ἀκαδημίας*, 83, 157. ΓΕΔΕΩΝ, *Χρονικά Ἀκαδημίας*, 190-198. Κ.Π.Α., ΙΔ΄, 270 : Παράκληση τοῦ Σαμουήλ ἀπὸ μητρόπολη Μεσημβρίας.

⁸⁰ ΓΕΔΕΩΝ, *Γράμματα Ἀκαδημίας*, 94. Ὁ πατριάρχης Γρηγόριος προσέφερε γιὰ τὸν σκοπὸ 5.000 γρόσια.

γενική συνέλευση τών ρωμιών ἐμπόρων, ὅπου ἀποφασίστηκε ἡ πάση θυσία ὑποστήριξη τοῦ φροντιστηρίου. Τό ἐμπορικό σύστημα ἀνέλαβε ὑπό τήν προστασία καί ἀντίληψή του τό ἴδρυμα στό ὁποῖο θά διορίζονταν κατ' ἔτος ἔφοροι, ὑπεύθυνοι γιά τήν διοίκησή του καί κάθε Αὐγούστο θά γινόταν ἀπολογιστική ἐτήσια συνέλευση σχετικῶς μέ τήν πορεία καί τίς ἀνάγκες αὐτοῦ. Ἡ πρώτη ἔφορία ἔκανε ἔκκληση «πρός τό φιλόμουσον τῆς πρωτεύουσας δημόσιον» γιά οἰκονομική ἀρωγή καί πάλι, πράγμα ἀξιοθαύμαστο, συνάντησε τήν ἴδια προθυμία, ὅπως καί γιά τά ὑπόλοιπα ἔργα. Κατασκευάστηκαν ὀρισμένες νέες αἰθουσες καί ἐπισκευάστηκαν τά σαθρά τμήματα τών παλαιῶν κτιρίων. Τά ἔργα ἦταν ἔτοια λίγο πρίν τόν θάνατο (15 Ὀκτωβρίου 1839) τοῦ διευθυντοῦ τῆς σχολῆς (1834-1839), τοῦ λογίου Ἀβραάμιου Ὀμηρόλη, τοῦ Καισαριέως, ὁ ὁποῖος εὐτύχισε νά δεῖ τήν ἀναβίωσή της⁸¹.

Μελανό σημεῖο γιά τό γένος ἦταν ἡ ἀπαιδευσία τοῦ κατωτέρου, κυρίως, κλήρου καί ἰδιαιτέρως τών ἱερομονάχων. Πολλοί ἀπό τούς τελευταίους, ἔχοντας χειροτονηθεῖ σέ κάποιο μοναστήρι, ἐξέρχονταν αὐτοῦ, γιά διαφόρους λόγους, καί περιερχόμενοι πόλεις καί χωριά, σκανδάλιζαν ἡμετέρους καί ξένους ἐξ αἰτίας, ἀκριβῶς, τῆς ἀπαιδευσίας των δημιουργώντας, ὄχι σπανίως, προβλήματα ἀκόμη καί δογματικῆς φύσεως. Πρός ἄρση τοῦ κακοῦ ὁ Γρηγόριος ἔξαπολύει τρεῖς ἐγκυκλίους ἀναφερόμενες μόνο στά σταυροπηγιακά μοναστήρια καί ὄχι σέ ὅλα, γενικῶς, δηλαδή καί στά ἑνοριακά. Αὐτό, πιθανόν, νά ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι τά σταυροπήγια ἀνήκουν στήν ἄμεση δικαιοδοσία τοῦ πατριαρχείου, ἐνῶ τά ἑνοριακά στούς κατά τόπους μητροπολίτες, ὅποτε ἡ πατριαρχική προτροπή θά μποροῦσε νά ἐκληφθεῖ ὡς παρέμβαση στά ἐσωτερικά τών μητροπόλεων. Ὅπωςδήποτε, ὅμως, ἡ συμμόρφωση τών σταυροπηγιακῶν στά ἐντελλόμενα, θά λειτουργοῦσε, ἀσφαλῶς, ὡς παράδειγμα πρὸς μίμηση καί γιά τά ἑνοριακά καί τά μετόχια αὐτῶν.

Ἡ πρώτη ἀπευθύνεται πρὸς τά μεγαλύτερα καί ἐπισημότερα πατριαρχικά σταυροπήγια. Ἀπαγορεύει, στό ἐξῆς, νά χειροτονοῦνται ἱερεῖς ὅσοι ἀπό τά μέλη τῆς ἀδελφότητος ἦταν ἀπαίδευτοι. Συνιστᾷ πρὸς διόρθωση τοῦ κακοῦ καί ἀνύψωση τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ συνόλου τῆς ἀδελφότητος, νά προσκαλοῦνται ἐπί τόπου -ὥστε νά μήν ἀναγκάζονται οἱ νεώτεροι ἰδίως, ἀδελφοί νά ἐξέρχονται τῆς μονῆς γιά χάρη μαθήσεως καί ἐμβάλονται σέ διάφορους πειρασμούς- δόκιμοι διδάσκαλοι, ἱκανοί νά διδάξουν «τά τῆς θύραθεν καί τῆς ἔσω παιδείας». Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ πρόθεση τῆς ἐγκυκλίου νά ἐπιτευχθεῖ πραγματική κατάρτιση -μόρφωση τών μοναχῶν, σέ ὅλο τό φάσμα τῆς παιδείας, καί ὄχι ἀποκλειστικῶς ἐκκλησιαστική πού ἔτσι κι ἄλλιῶς διδασκόταν, πρακτικῶς, στίς μονές⁸².

⁸¹ Ε.Α. 1 (1880-1881), 109-111, 182-184.

Τόν Φεβρουάριο τοῦ 1915, τό ὀθωμανικό κράτος, ἐπέταξε μέρος τῆς σχολῆς πρὸς νοσηλεία, δῆθεν, τραυματιῶν τοῦ πολέμου (Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος). Λίγο ἀργότερα, δήλωσε τήν ἀπόφασή της γιά ἀπαλλοτριώση τών κτιρίων τῆς μονῆς καί τῆς σχολῆς προκειμένου νά συσταθεῖ ναυτική στρατιωτική σχολή, ἐνῶ στήν συνέχεια κατέλαβε στρατιωτικῶς τόν χώρο. Στίς 26 Μαρτίου 1919, ἐπί διασυμμαχικῆς κατοχῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκκενώνεται ἀπό τούς στρατιωτικούς τό συγκρότημα καί στεγάζονται, προσωρινῶς, 900 περίπου ὄρφανά ἀπό τήν Μικρά Ἀσία. Τό 1942, μεσοῦντος τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ἡ περιοχὴ ἀπαλλοτριώνεται ὀριστικῶς γιά στρατιωτικούς, πάλι, λόγους καί ἐγκαθίσταται -μέχρι σήμερα- ἡ σχολὴ ἀσυρματιστῶν τοῦ τουρκικοῦ ναυτικοῦ.

ΜΗΛΛΑΣ, *Καμαριώτισσα*.

⁸² Κ.Π.Α., ΙΗ΄, 257: Αὐγούστος 1837.

Ἡ δεύτερη μεριμνᾶ γιά τά μικρότερα καί λιγότερο σπουδαῖα σταυροπηγιακά μοναστήρια. Αὐτά δέν εἶχαν ἐπαρκεῖς πόρους γιά τήν πρόσκληση καί πληρωμή διδασκάλων. Οἱ ἀδελφοί αὐτῶν, λοιπόν, ἐπιτάσσονται νά ἀκροῶνται τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων στά πλησιέστερα γειτονικά σχολεῖα μονῶν ἢ χωριῶν, προκειμένου νά μήν μείνουν ἀμέτοχοι παιδείας, ἐνισχυομένων, συγχρόνως, ἀπό ἄποψη μαθητικοῦ πληθυσμοῦ, τῶν σχολείων αὐτῶν⁸³.

Στό ἴδιο ζήτημα κινούμενη, ἡ τρίτη ἐγκύκλιος ἀπευθύνεται εἰδικότερα πρὸς τίς Ἀγιορειτικές μονές ὅπου, καθὼς φαίνεται, δημιουργοῦνταν πολλές εὐκαιρίες παρεκτροπῶν ἐξ αἰτίας τῆς ἀβλεψίας καί ἀπροσεξίας τῶν ὑπευθύνων πατέρων, ἀλλά καί τῆς ἀπουσίας ἀμέσου ἀρχιερατικῆς διοικητικῆς ἐπιβλέψεως λόγω τοῦ αὐτοδιοικήτου τῶν ἐκεῖ καθιδρυμάτων. Καλεῖται, λοιπόν, ἡ Κοινότητα τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ὡς ἀρμοδία, νά λάβει μέτρα, ὥστε, τοῦ λοιποῦ, νά μήν χειροτονοῦνται στίς μονές, σκήτες, κελλιά τοῦ Ὄρους, ἱερεῖς, διάκονοι καί μοναχοί χωρὶς νά ἔχουν συμπληρώσει διετῆ ἢ τριετῆ δοκιμασία «διότι πλεῖστα ὑπάρχουσι δείγματα προαγωγῆς ἀναξίων εἰς τό τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα». Δέν θεωρεῖ, βεβαίως, ἱερωμένους καί τούς μοναχοὺς, ἀλλά τούς συμπεριλαμβάνει ἐδῶ ὡς ἀποτελοῦντες τό σῶμα ἀπό τό ὁποῖο ἐκλέγονταν, κατόπιν, οἱ ἱερομόναχοι καί ἱεροδιάκονοι⁸⁴.

⁸³ Κ.Π.Α., ΙΗ΄, 274-275 : Ὀκτώβριος 1837. ΓΕΔΕΩΝ , Διατάξεις, 2, 209 -212.

⁸⁴ Κ.Π.Α., ΙΗ΄, 317-319 :12 Φεβρουαρίου 1838. ΓΕΔΕΩΝ , Διατάξεις, 2, 212-215.

γ. Ίδεολογική-Δογματική θωράκιση τῆς Ὁρθοδόξου Κοινότητος

1. Τό ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς

Στίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰῶνος εἶχε καταστῆ προφανῆς μία δραματική ἀλλαγὴ στήν στάση τῶν ἀνθρώπων ἔναντι τῆς θρησκείας. Ἡ ἐκκοσμίκευση τῶν μαζῶν προχωροῦσε μέ διαρκῶς ἐπιταχυνόμενο ρυθμό ἔχοντας ὡς ἀποτέλεσμα τήν θρησκευτική ἀδιαφορία καί τόν συνακόλουθο ἀποχριστιανισμό. Τόσο στήν παλαιά, ὅσο καί στήν νέα ἡπειρο τοῦ Δυτικοῦ κόσμου, μέ τίς δύο ἐπαναστάσεις, τήν Γαλλική καί τήν Ἀμερικανική, ἐπιβλήθηκε ὁ Διαφωτισμός, μιᾶ ἄθρησκη κοσμική ἠθικολογική ἰδεολογία πού εὐαγγελίζετο τήν ἀνθρώπινη τελείωση μέσω τῆς γενικευμένης ἐκπαιδεύσεως - παιδείας. Οἱ σημαντικότερες πολιτικές καί κοινωνικές ἀλλαγές ἀπέκτησαν, πλέον, κοσμικό χαρακτήρα καί γιά πρώτη φορά, μετά πολλούς αἰῶνες, ὁ χριστιανισμός ἀπουσίαζε ἀπό τίς νέες διακηρύξεις ἰδεῶν. Ὁ Διαφωτισμός κατέρριπτε τό ἱερατεῖο τῶν κληρικῶν καθιερώνοντας ἀντ' αὐτοῦ τό ἱερατεῖο τῶν διδασκάλων, στή θέση τοῦ «σκοταδιστοῦ» ἱερέως ἐπέβαλλε τόν «φωτισμένο» διδάσκαλο. Καί ὅλα αὐτά τήν στιγμή πού ἡ συντριπτική πλειοψηφία τοῦ λαοῦ συνέχιζε νά θρησκεύει κατὰ τόν παραδοσιακό τρόπο⁸⁵.

Ὡς ἀντίδραση, ἐφανίστηκε ἐντός τῶν ἀγγλικῶν καί ἀμερικανικῶν προτεσταντικῶν κύκλων - ἀρχικῶς καί κατὰ κύριο λόγο ἐκεῖ καί κατόπιν στήν ἡπειρωτική Εὐρώπη - μιᾶ κίνηση θρησκευτικῆς ἀναζωογονήσεως. Στήν Ἀμερική ἡ κίνηση ἔγινε γνωστή ὡς *Ἡ Μεγάλη Ἀφύπνιση* (The Great Awakening, Revival) καί θεωρήθηκε ὡς ἐπιτυχῆς συνδυασμός τοῦ γερμανικῆς προελεύσεως εὐσεβισμού (πιετισμός) μέ τόν ἀγγλικό πουριτανισμό. Τό ἔντονο ἱεραποστολικό ἐνδιαφέρον πού δημιουργήσε ἡ κίνηση, ἐσωτερικῆς, πῶς πολύ, κατευθύνσεως, συντόμως ἔλαβε σαφῶς ἐξωτερικό προσανατολισμό, θέλοντας νά διαδώσει τόν λόγο τοῦ Θεοῦ σέ ὅλον τόν κόσμο. Ἐνδιαφέρον εἶναι τό γεγονός ὅτι ἡ ἐξωτερική ἱεραποστολική δραστηριότητα συναναπτύχθηκε μέ τήν διαρκῶς ἀνερχόμενη στρατιωτική, πολιτική καί οικονομική δύναμη μιᾶς Δύσεως πού διείσδυε ὀλοένα βαθύτερα στίς δομές τοῦ ὑπολοίπου κόσμου (Ἀσία, Ἀφρική, Ἑγγύς Ἀνατολή), μέ στόχο τήν ἀποικιοποίηση καί τήν παγκόσμια κυριαρχία, ἰδίως τῶν ἀγορῶν. Ἔτσι, στήν Ἀνατολή τό τρίπτυχο ἱεραπόστολοι - ἔμποροι - κανόνια ἔφθασε νά σημαίνει τόν Δυτικό ἄνθρωπο καί τήν πορεία πρὸς ἐθνική ὑποδούλωση⁸⁶.

Συστηματική ἱεραποστολική δραστηριότητα ἀναπτύχθηκε στόν ἀγγλοσαξωνικό κόσμο κατὰ τούς ναπολεόντειους χρόνους. Τό 1792 ξεκίνησε ἡ Ἱεραποστολική Ἐταιρεία τῶν Βαπτιστῶν, τό 1795 ἡ Ἱεραποστολική Ἐταιρεία Λονδίνου, τό 1799 ἡ Εὐαγγελική Ἱερογραφική Ἐταιρεία, τό 1804 ἡ βιβλική Ἐταιρεία Βρετανῶν καί Ἀλλοδαπῶν, τό 1810 τό Ἀμερικανικό Συμβούλιο Ἐπιτρόπων γιά τίς Ξένες Ἱεραποστολές, τό 1813 οἱ Μεθοδιστές Οὐεσλεϋανοί (Wesleyans) κ.λ.π.. Στήν λοιπή προτεσταντική Εὐρώπη ὑπάρχουν τά παραδείγματα τῆς Ὁλλανδικῆς Ἱεραποστολικῆς Ἐταιρείας (1797) καί ἐκείνης τῆς Βασιλείας στήν Ἑλβετία (1815), ἀλλά ἡ ἀνάπτυξη συντελέστηκε, κυρίως, ἀπό τήν δεκαετία τοῦ 1820 καί μετά, ἀπό τίς ἐταιρεῖες Βερολίνου, Ρήνου

⁸⁵ HOBSBAWM, *Ἐπαναστάσεις*, 308 -311.

⁸⁶ HOBSBAWM, *Ἐπαναστάσεις*, 14, 44-45, 316, 321-324. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 59.

(δεκαετία 1820), Σουηδίας, Λειψίας, Βρέμης (δεκαετία 1830) και Νορβηγίας (1842)⁸⁷.

Όλοι αυτοί οι ιεραπόστολοι απαλλαγμένοι από ρωμαντικούς έρασιτεχνισμούς, αντίθετως πλήρως οργανωμένοι και με έπαγγελματισμό, έθεσαν ως στόχο να «έκχριστιανίσουν» και να «έκπολιτίσουν» όλους τους λοιπούς λαούς, ακόμα και αυτούς που δήλωναν χριστιανοί και διέθεταν κάποιο πολιτισμό, έστω και σε φάση κρίσεως. Η έπιχείρηση θά διεξαγόταν με βάση τό προτεσταντικό θρησκευτικό πρότυπο που ίσχυε στις χώρες προελεύσεώς τους, δηλαδή τήν Άγγλία και τήν Άμερική. Τό άγγλοαμερικανικό αυτό πρότυπο, που ήταν και πρότυπο ζωής, όχι μόνον θρησκευτικό, θεωρούταν από τους ίδιους ως, έξ όρισμού, άνωτέρου έπιπέδου και άξιο μιμήσεως, ένω αυτό των ιεραποστολικών άγρών κατώτερο και διεφθαρμένο, άν όχι βάρβαρο ή άνύπαρκτο. Η παγκοσμίών διαστάσεων άποστολή αυτή όνομάστηκε από τους ίδιους worldmission και οι άπόστολοί της missionaries.⁸⁸ Όρθως, έπομένως, οι Έλληνες -στους όποιους αναφέρεται ή παρούσα έργασία -άποκαλούσαν άμετάφραστα τους δυτικούς ιεραποστόλους μισσιονάριους, παρ' όλο τό ξενόηχο του όνόματος, ή άγγλοαμερικάνους, προκειμένου να καταδείξουν τό ξενικό - ξενοκίνητο-ξενόφερο τής άποστολής τους⁸⁹.

Ό Προτεσταντισμός, έπειδή θεωρεί τήν Βίβλο ως μόνη πηγή άλήθειας για τήν πίστη, πάντοτε έθετε ως προτεραιότητα τήν διάδοση αυτής στους λαούς με τους όποιους έρχόταν σε έπαφή. Μάλιστα, από τήν έποχή του Λουθήρου άκόμη, θεωρήθηκε άναγκαίο να διαδίδεται μεταφρασμένη στην καθομιλουμένη γλώσσα κάθε λαού, με τό έπιχείρημα ότι θά έπρεπε να γίνεται κατανοητή από τόν καθένα⁹⁰. Για να πραγματοποιηεί ό ειδικός αυτός σκοπός, ιδρύθηκαν οι λεγόμενες Βιβλικές Έταιρείες. Αυτές, δέν μπορούν να θεωρηθούν άνεξάρτητες, έφ' όσον ήταν δημιούργημα μιās ή περισσοτέρων προτεσταντικών όμολογιών που συμμετείχαν όμοτίμως στα διοικητικά τους συμβούλια, ένω και οι χρηματοδότες τους είχαν μικτή όμολογιακή προέλευση. Οι Βιβλικές Έταιρείες παρείχαν στους συνεργαζόμενους ιεραποστόλους στήριξη έπιμελητείας στον άγώνα τους, χωρίς όμως να παραλείπουν και οι ίδιες να άσκοούν ιεραποστολική δράση μέσω των αντιπροσώπων τους, ιδρύοντας παραρτήματα σε διάφορες περιοχές.

Μιά Βίβλος μεταφρασμένη στην καθομιλουμένη είχε πολλαπλή χρησιμότητα. Άποτελούσε ένα πολύ άξιόλογο σχολικό βοήθημα (άναγνωστικό) για τήν διδασκαλία τής τοπικής γλώσσας στα σχολεία που ίδρυσαν οι ιεραπόστολοι, αλλά και στα λοιπά σχολεία όπου προσφερόταν ως δωρεά. Χρησίμευε ως μέσον για τήν ήθική διαπαιδαγώγηση των νέων κάθε τόπου, ίσως και τό μόνο διαθέσιμο σε έντυπη μορφή. Προσφερόταν για άνετη προσέγγιση

⁸⁷ HOBBSAWM, *Έπαναστάσεις*, 316.

⁸⁸ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, 27-32. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 104-107. ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 27-31, 37, 169-174.

⁸⁹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 59 σημείωση 2.

⁹⁰ ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ, *Όρθοδοξία*, 231-232 : Η προώθηση μιās άτομικής νοησιαρχικής προσεγγίσεως των Γραφών, χωρίς τό μέτρο και τήν ασφάλεια που προσφέρει ή διαπροσωπική μετοχή στην έκκλησιαστική μυστηριακή κοινωνία και χωρίς τήν έμπειρία και έρμηνευτική άρωγή των Πατέρων τής Έκκλησίας, συμβαδίζει πλήρως με τόν άτομοκεντρικό φιλελευθερισμό, τήν άπολυτοποίηση τής άλήθειας που επαγγέλλεται ό όρθολογισμός, τόν άντικληρικαλισμό, όλα αυτά αίτήματα του Διαφωτισμού.

Τόσο οι καθολικές όσο και οι προτεσταντικές ιεραποστολές χρησιμοποιούσαν πάντοτε μεταξύ των όρθοδόξων τήν δημοτική : ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 74.

τῶν μεγαλυτέρων ἡλικιῶν πού διψοῦσαν γιά κείμενα σέ καταληπτή γλωσσική μορφή. Ἐξαιρετικῶς ἐπιτυχημένος ἦταν ὁ συνδυασμός τῆς δωρεάν προσφορᾶς, πράγμα πού ἐξύψωνε τούς δωρητές σέ εὐεργέτες τῆς τοπικῆς κοινωνίας. Παραλλήλως, ἡ μεθοδική καλλιέργεια σχέσεων μέ τά περισσότερο ἀνεπτυγμένα μορφωτικῶς, κοινωνικῶς, οικονομικῶς, πολιτικῶς πρόσωπα, οἰκογένειες καί κοινωνικά στρώματα, δημιουργοῦσε κλίμα γενικῆς ἀποδοχῆς. Ἀπό τό σημεῖο αὐτό καί μετά ὁ προσηλυτισμός γινόταν ἓνα ὄρατό ἐνδεχόμενο. Πέραν τούτου, ἡ ἐπικράτηση σέ μιᾶ χῶρα μιᾶς συγκεκριμένης μεταφράσεως, δημιουργοῦσε προϋποθέσεις θρησκευτικῆς ἐνοποιήσεως στήν χῶρα, ἀλλά καί βάσιμες ἐλπίδες, στήν συνέχεια, γιά μιᾶ εὐρύτερη, οἰκουμενικῶν διαστάσεων, ἐνότητα ὑπό προτεσταντική, ἐννοεῖται, καθοδήγηση καί πρωτοπορία, μέ κυρίαρχο σύνθημα «Ἐνωσις ὑπό Μίαν Βίβλον»⁹¹.

Ἡ πρώτη Βιβλική Ἐταιρεία ἰδρύθηκε στό Λονδίνο, στίς 7/3/1804, μέ τίτλο British and Foreign Bible Society (στό ἐξῆς : B.E.). Μεταξύ τῶν γλωσσῶν πού συμπεριέλαβε στό μεταφραστικό της πρόγραμμα ἦταν καί ἡ ἑλληνική⁹². Τό ζήτημα συζητήθηκε ἐκτενέστερα τό 1808, ὅταν ἔφθασε στήν Ἀγγλία ὁ πρωσοικῆς καταγωγῆς λουθηρανός πάστορας John F. Usko, ἐφημέριος (1799-1808) τῆς βρετανικῆς Levant Company στήν Σμύρνη. Μορφωμένος, κάτοχος πολλῶν γλωσσῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων καί τῆς ἑλληνικῆς, ἀρχαίας καί νέας, βαθύς γνώστης τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος, νυμφευμένος μέ ἑλληνίδα, κλήθηκε νά γνωμοδοτήσῃ ἐπί τῆς σκέψεως τῆς B.E. γιά δημιουργία μιᾶς νεοελληνικῆς μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἐπιβεβαίωσε τήν πολύ αἰσθητή στόν λαό ἔλλειψη ἐνός τέτοιου ἔργου καί συμφώνησε γιά τήν μεγάλη χρησιμότητα πού θά εἶχε. Εἰσηγήθηκε νά τήν ἀναλάβῃ κάποιος δόκιμος λόγιος Ἕλληνας κληρικός στήν Κωνσταντινούπολη, μέ τήν συμφωνία, ὑποστήριξη καί ἐποπτεία τοῦ πατριάρχου, καί νά συνεκδοθεῖ, ἀπαραιτήτως, μαζί μέ τήν μετάφραση καί τό πρωτότυπο κείμενο. Συγχρόνως, πρότεινε νά ἐρωτηθεῖ σχετικῶς καί ὁ πλέον φημισμένος, τότε, στήν Εὐρώπη Ἕλληνας λόγιος καί ἐκδότης, ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς πού διέμενε στό Παρίσι. Ὁ Κοραῆς, ἀποφεύγοντας ὁ ἴδιος τό ἔργο, πρότεινε ὡς μεταφραστή ἓναν νεαρό διάκονο πού ἀνήκε στόν κύκλο τῶν ὀπαδῶν του, τόν Νεόφυτο Βάμβα. Αὐτός θά ἔπρεπε νά μετεκπαιδευτεῖ δύο χρόνια στήν Ἀγγλία, προκειμένου νά ἀποκτήσῃ τά κατάλληλα ἐφόδια γιά μιᾶ τέτοια ἐργασία. Ἐναλλακτικῶς, μπορούσε νά χρησιμοποιηθεῖ ἡ μετάφραση τοῦ Μαξίμου Καλλιουπολίτου πού εἶχε γίνει τό 1638, ἐπί πατριαρχείας Κυρίλλου Λούκαρι, μετά βεβαίως, κάποια ἀναθεώρηση καί διόρθωση, ὥστε νά ἀνταποκρίνεται στό νεώτερο γλωσσικό ἰδίωμα. Ὁ Κοραῆς, ἐκτός ἀπό τήν μετάφραση τῆς Καινῆς Διαθήκης, πρότεινε ἐπιπλέον, ὡς ἀπαραίτητη, καί τήν μετάφραση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καί μάλιστα, ὄχι ἀπό τό κείμενο τῶν Ἑβδομήκοντα (Ο'), ἀλλά ἀπό τό Ἑβραϊκό πρωτότυπο, μιᾶ πρόταση ἀντίθετη μέ τήν θέση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας πού δέχεται ὡς θεόπνευστη αὐτή τῶν Ο'. Τελικῶς, ἡ B.E. ἀποφάσισε καί ἐκτέλεσε, τό 1810, τήν ἀνατύπωση τῆς μεταφράσεως τοῦ Μαξίμου, πού ἐκδόθηκε τό 1710 στήν Χάλλη τῆς Σαξωνίας. Ἐπανεκδόσεις ἔγιναν τό 1812 καί 1814. Ὅμως, δύο Ἕλληνες σπουδαστές στήν Ἀγγλία, τό 1811, ὑπέβαλαν μνημόνιο στήν B.E. μέ τήν παρατήρηση ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ κειμένου διέφερε ἐκείνης πού μιλοῦσαν οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες,

⁹¹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 82-85, 92-95, 100-107. Χαρακτηριστικό γιά κάτω τοῦ κόστους πωλήσεις εἶναι τό γραφόμενο στό ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεῖα*, 279 ὅτι οἱ μεταφράσεις στοίχιζαν 4,5 γρόσια καί οἱ μισσιονάριοι τίς διέθεταν μόλις 4 γρόσια.

⁹² ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 83.

προτείνοντας ακόμη, σέ μελλοντική επανέκδοση, νά χρησιμοποιηθεῖ ἡ γλωσσική μορφή πού εἶχε εἰσηγηθεῖ ὁ Κοραΐς. Ἔτσι, διαπιστωνόταν ἡ ἀνάγκη νά γίνει νέα, ἐξ ὑπαρχῆς, μετάφραση στήν καθομιλουμένη ἑλληνική⁹³.

Τό θέμα ἀνακίνησε, τό 1817 ὁ Charles Williamson ἐφημέριος στήν Σμύρνη (1817-1820) καί τοπικός ἀντιπρόσωπος τοῦ πρώτου παραρτήματος τῆς Β.Ε. στήν Ἀνατολή, τῆς Βιβλικῆς Ἑταιρείας Σμύρνης (ἔτος ἰδρύσεως : 1818). Ὁ βρετανός πάστορας εἶχε συζητήσεις μέ τόν τότε σχολάρχη τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου Σμύρνης, Κωνσταντῖνο Οἰκονόμο τόν ἐξ Οἰκονόμων, ὁ ὁποῖος τοῦ ὑπέδειξε ἀτέλειες τῆς μεταφράσεως τοῦ Μαξίμου Καλλιουπολίτου πού ἐξέδωσε ἡ Β.Ε. τό 1810 καί τό 1814. Λίγο ἀργότερα, στίς 9 Μαρτίου 1818, ἡ Β.Ε. τοῦ ἀνέθεσε τήν εὐθύνη γιά τήν πραγματοποίηση τῶν ἀπαιτουμένων ἐπαφῶν καί συνεννοήσεων πρὸς ἐκπόνηση τῆς νέας μεταφράσεως⁹⁴. Οἱ ὀνομαστοί λόγιοι τῆς Σμύρνης καί τῆς Χίου πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπευθύνθηκε ἀρχικῶς ἀρνήθηκαν λόγω φόρτου ἐργασίας. Στήν συνέχεια, μετέβη στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ὁ ὑπεύθυνος τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου Ἀλέξανδρος Ἀργυράμμος τοῦ ὑπέδειξε, ὡς τόν πλέον κατάλληλο, τόν λόγιο ἀρχιμανδρίτη Ἰλαρίωνα Σιναΐτη, τόν Κρητα. Αὐτός, συγκέντρωνε ὅλα τὰ προσόντα πού προέβλεπε ἡ εἰσήγηση Usko : ἦταν ἐγνωσμένης φήμης λόγιος, κληρικός ἔμπιστος τοῦ πατριάρχου καί, μάλιστα, ἐπόπτης τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου. Δέχθηκε νά ἀναλάβει τό ἔργο καί σέ προφορική συμφωνία, τόν Ἰούλιο τοῦ 1818, ὑποσχέθηκε νά τό ἔχει ἔτοιμο σέ ἓνα ἔτος. Προκαταρκτική προφορική συμφωνία ἐγίνε καί μέ τόν Ἀργυράμμο, προκειμένου νά ἐκτυπωθοῦν στό πατριαρχικό τυπογραφεῖο 5.000 ἀντίτυπα τῆς μεταφράσεως (μικτό κείμενο : πρωτότυπο καί μετάφραση σέ ἀντιπαράθεση). Τό πατριαρχικό τυπογραφεῖο κρινόταν προτιμητέο, ἀφοῦ ἐκτός ἀπό οἰκονομία χρόνου καί χρήματος προσέφερε ἀναγνωρισμένο κῦρος καί ἐπίσης γνώση καί πείρα γιά ἀποφυγή τυπογραφικῶν σφαλμάτων ὀρθογραφίας καί τονισμοῦ στά ὁποῖα θά περιέπιπταν, ἀσφαλῶς, μή εἰδήμονες τῆς γλώσσας καί τὰ ὁποῖα θά καθυστεροῦσαν πολύ τήν ἐργασία⁹⁵.

Τό ἐπόμενο ἔτος, τό 1819, ἡ Β.Ε. ἔστειλε στήν Κωνσταντινούπολη, ἄλλον, εἰδικό ἀπεσταλμένο, τόν Dr. Robert Pinkerton, προκειμένου νά διαπραγματευθεῖ ἔγγραφο συμφωνία, ὄχι μόνον γιά τήν μετάφραση τῆς Καινῆς, ἀλλά ἐπιπλέον καί τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Πράγματι, στίς 18 Ὀκτωβρίου 1819, ἡ συμφωνία ἐπικυρώθηκε ἐπισήμως μέ τήν παρουσία τῶν ἐκκλησιαστικῶν καί πολιτικῶν προυχόντων τοῦ Γένους, δηλαδή τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου Ε΄ καί Ἱεροσολύμων Πολυκάρπου, τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ Κωνσταντίου καί τῶν πριγκήπων Ἰωάννη Καλλιμάχη,

⁹³ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 120-125.

⁹⁴ Ὁ Οἰκονόμος σέ γράμμα του πρὸς τόν Ἰλαρίωνα, στίς 18 Δεκεμβρίου 1818, ἀνακοινώνει ὅτι καί ὁ ἴδιος εἶχε «...τριῶν ἐτῶν κόπους εἰς τό ἱερόν Εὐαγγέλιον...». Ἀπό τό 1815, δηλαδή, ἐπεξεργαζόταν μιᾶ ἐρμηνευτική ἀπόδοση τῆς Καινῆς Διαθήκης, προσθέτοντας διάφορα σχόλια γλωσσικά, ἱστορικά, δογματικά κ.λ.π., καθὼς καί γνώμες - σχόλια Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Προηγοῦνταν, λοιπόν, τοῦ Ἰλαρίωνος, χρονικῶς, σέ μετάφραση τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Τήν ἐργασία ὀλοκλήρωσε στήν Κωνσταντινούπολη ὅπου μετέβη μετά τό κλείσιμο τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου (15 Ἰουλίου 1819), κατόπιν τῶν γνωστῶν διενέξεων τήν Σμύρνη. Τό 1820 ὑπέβαλε τό ἔργο πρὸς ἔγκριση στόν πατριάρχη καί τήν σύνοδο. Ἡ σχετική ἀπόφαση διαρκῶς ἀναβαλλόταν μέχρι πού ἡ ἔκρηξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τήν ἀνέβαλε ὀριστικῶς. Ὁ Οἰκονόμος κατέφυγε στήν Ὀδησό καί τὰ χειρόγραφα του χάθηκαν. Τό 1822 ὁ τσάρος τόν προσκάλεσε στήν Πετρούπολη, ὅπου προσπάθησε νά πετύχει τήν ἐκδοση τοῦ ἔργου του ἀπό τήν Ρωσική Βιβλική Ἑταιρεία, χωρίς ὅμως ἀποτέλεσμα. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Οἰκονόμος*, 538-540, 545-553, 555-557, 563.

⁹⁵ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 125-131.

μεγάλου διερμηνέως τῆς Πύλης καί Σκαρλάτου Καλλιμάχη, ἡγεμόνος Μολδαβίας καί Βλαχίας. Οἱ δαπάνες καί ἡ γενική διεύθυνση τοῦ ἔργου θά ἀνήκαν στήν Β.Ε., ἐνῶ ἡ μετάφραση, ἔγκριση, ἐκτύπωση θά γινόταν ὑπό τήν προστασία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ὁ Ἰλαρίων θά εἶχε τήν ἐπιστημονική εὐθύνη τῆς μεταφράσεως, χρησιμοποιώντας καί 3-4 συνεργάτες δικῆς του ἐκλογῆς, καθώς ἐπίσης καί τῆς ἐκτυπώσεώς της στό πατριαρχικό τυπογραφεῖο. Τήν ἐπιθεώρηση καί ἔγκριση τῆς μεταφράσεως θά ἀναλάμβαναν πρόσωπα ὀριζόμενα ἐπί τούτου ἀπό τόν πατριάρχη καί τήν σύνοδο. Τό κείμενο θά ἔπρεπε νά εἶναι πιστή ἀπόδοση τοῦ πρωτοτύπου, χωρίς σχόλια καί σημειώσεις. Ἡ γλῶσσα του θά ἔπρεπε νά ἰκανοποιεῖ τόν μορφωμένο ἀναγνώστη, ἀλλά νά γίνεται κατανοητή καί ἀπό κάθε ἄλλον, λιγότερο μορφωμένο. Θά ἔπρεπε νά παραδοθεῖ ἐντός τριετίας ἀπό τόν Ἰλαρίωνα καί θά τυπωνόταν σέ 10.000, συνολικῶς ἀντίτυπα. Ἡ Β.Ε. ὑπέβαλε στό πατριαρχεῖο καί ἄλλα δύο αἰτήματα πού δέν ἔγιναν δεκτά. Ἔτσι τό πατριαρχεῖο δέν συμφώνησε νά δώσει τήν ἔγκρισή του γιά νά ἐκτυπωθεῖ μόνον ἡ μετάφραση, ἀλλά ἀπαίτησε νά συνυπάρχει καί τό πρωτότυπο κείμενο. Ἐπίσης, ἀπέρριψε νά γίνει ἡ μετάφραση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀπό τό ἐβραϊκό πρωτότυπο, ἀφοῦ ἡ Ὁρθοδοξία δεχόταν ὡς Κανόνα τῆς Ἁγίας Γραφῆς τήν μετάφραση τῶν Ο⁹⁶.

Ἡ πατριαρχική ἔγκριση γιά τό ἔργο θεωροῦνταν ἀναγκαῖα ἀπό τήν Β.Ε., σύμφωνα καί μέ τήν εἰσήγηση Usko τοῦ 1808. Φάνηκε ἀκόμα πῶς ἀναγκαῖα ὅταν στίς ἐκδόσεις τοῦ 1810 καί τοῦ 1814 σημειώθηκαν ἀντιδράσεις ἀπό τήν πλευρά τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου κυρίως. Ἔτσι, μέσω τοῦ ἐφημερίου τῆς βρετανικῆς πρεσβείας στήν Κωνσταντινούπολη, τοῦ H. Lindsay, ζητήθηκε ἀπό τόν πατριάρχη Κύριλλο ΣΤ΄ ἡ ἐπίσημη ἔγκριση. Ὁ τελευταῖος, πράγματι, ἔδωσε τήν ἔγκριση, τόν Δεκέμβριο 1814, θέτοντας, ὅμως, τόν ὄρο τῆς διγλώττου ἐκδόσεως, δηλαδή μετάφραση μέ τήν παράθεση τοῦ πρωτοτύπου καί ὄχι ἀπλῶς καί μόνον μετάφραση, γεγονός πού δέν ἰκανοποιοῦσε τήν Β.Ε. γι' αὐτό καί δέν τήν χρησιμοποίησε τελικῶς⁹⁷. Γιά τήν νέα μετάφραση τοῦ Ἰλαρίωνος ζήτησαν καί πάλι τήν ἐπίσημη γραπτή πατριαρχική ἔγκριση ἢ, τουλάχιστον τήν ἄδεια τῆς ἐκτυπώσεως στό πατριαρχικό τυπογραφεῖο ἢ ὁποῖα ἰσοδυναμοῦσε μέ γραπτή πατριαρχική ἔγκριση, ἀφοῦ ὅλα τά τυπούμενα στό τυπογραφεῖο αὐτό βιβλία ἔφεραν τήν ἐπίσημη σφραγίδα αὐτοῦ. Αὐτός ἦταν καί ἕνας ἀκόμη λόγος πού ἤθελε ἡ Β.Ε. νά τυπωθεῖ ἡ μετάφραση στήν Κωνσταντινούπολη. Ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ ἐξέδωσε, τόν Ἀπρίλιο 1820, πατριαρχική ἀπόδειξη μέ τήν ὁποῖα ἐπέτρεπε τήν ἐκτέλεση τῆς μεταφράσεως, ἀλλά προτοῦ αὐτή τυπωθεῖ θά ἔπρεπε νά ὑποβληθεῖ προηγουμένως, σέ ἐπιθεώρηση, ἐπεξεργασία καί τέλος στήν ἔγκριση τῆς Ἐκκλησίας (ἐννοεῖται συνοδικῶς)⁹⁸. Ὡς ἐπιθεωρητές, ὀρίστηκαν ἀπό τήν Ἐκκλησία ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ Κωνσταντῖος καί ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ⁹⁹.

⁹⁶ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 131-135.

⁹⁷ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 136-139. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, παράρτημα : «Ἀπόδειξις Πατριαρχική Κυρίλλου ΣΤ΄», 2-3.

⁹⁸ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 139-147. Ἐπειδή τότε ὑπέβαλε καί ὁ Οἰκονόμος αἴτηση γιά πατριαρχική καί συνοδική ἔγκριση τῆς δικῆς του μεταφράσεως, εἶναι πιθανόν, ἡ πατριαρχική ἔγκριση τοῦ Ἀπριλίου 1820 νά καλύπτει καί αὐτήν τήν περίπτωση καί ὄχι μόνο τοῦ Ἰλαρίωνος. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, παράρτημα : «Ἐνδεικτικόν Γράμμα Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄», 4. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Οἰκονόμος*, 557.

⁹⁹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, παράρτημα : Γράμμα Ἰλαρίωνος Τορνόβου πρὸς H.D. Leeves, 13. Συμφωνίες μέ Pinkerton : 6-9.

Τόν Φεβρουάριο του 1821 άρχισαν στό πατριαρχικό τυπογραφείο οί εργασίες για τήν έκτύπωση τών πρώτων σελίδων τής μή ολοκληρωμένης, άκόμη, μεταφράσεως, αλλά διακόπηκαν όταν ξέσπασαν τά τραγικά γεγονότα πού άκολούθησαν τήν άναγγελία τής έναρξεως τής Έλληνικής Έπαναστάσεως. Ο Ίλαρίων, τόν Ιούνιο του 1821, εκλέχθηκε μητροπολίτης Τυρνόβου Βουλγαρίας και μόλις εγκαταστάθηκε εκεί μπόρεσε νά συνεχίσει τό έργο του πού ολοκλήρωσε τόν Ιανουάριο του 1822. Τά πράγματα, όμως, είχαν πλέον μεταβληθεί και από εκκλησιαστικής και από πολιτικής πλευράς. Και ενώ οί έγγραφες συμφωνίες του 1819 προέβλεπαν τήν παροχή εκκλησιαστικής έγκρίσεως μέ τήν περαίωση τής μεταφράσεως, όταν ο Ίλαρίων υπέβαλε σχετική έκθεση στις 20 Αυγούστου 1822, συνάντησε τήν κωλυσιεργία και τήν αντίθεση τών πατριαρχικών κύκλων, παρ' όλη τήν κατάθεση έγκωμιαστικής για τό έργο εκθέσεως εκ μέρους του άρχιεπισκόπου Σιναίου Κωνσταντίου¹⁰⁰.

Ο νέος πατριάρχης Άνθιμος Γ' και ή σύνοδος δέν συμμεριζόταν τίς θέσεις του Γρηγορίου Ε', σχετικώς προς τό θέμα τής μεταφράσεως «εις χυδαίον διαλεκτικόν ιδίωμα», υίοθετώντας στό γλωσσικό ζήτημα θέσεις υπέρ τής λογióτερης γλώσσας¹⁰¹. Επιπλέον, τά πολιτικά πράγματα ήταν τεταμένα, λόγω τής συνεχιζόμενης έπαναστάσεως, όποτε όποιαδήποτε ενέργεια του πατριαρχείου πού θά διατάρασσε, και στό έλάχιστο άκόμη, τό υφιστάμενο καθεστώς ήταν παρακινδυνευμένη. Πόσο μάλλον όταν έπρεπε νά αποφασιστεί ή έπαναλειτουργία του πατριαρχικού τυπογραφείου και νά τυπωθεί ένα έργο ή γλωσσική μορφή του όποιου δέν είχε μόνο όπαδούς, αλλά και αντιπάλους. Άπό τόν Μάρτιο του 1823, τά πράγματα χειροτέρευσαν. Ο πρωθυπουργός τής Βρετανίας George Canning άναγνώρισε τούς Έλληνες ως έμπολέμους και ή άγγλική πολιτική σημείωσε μεταστροφή υπέρ τών έλληνικών θέσεων, έπομένως μετέβαλε πλήρως τό κλίμα στις άγγλο-οθωμανικές σχέσεις. Ένα από τά πρώτα θύματα τής αλλαγής, άσφαλώς, ήταν ή μετάφραση του Ίλαρίωνος πού είχε σαφέστατα χαρακτηρα άγγλοελληνικής συνεργασίας. Έτσι, παρ' όλες τίς παρεμβάσεις, διπλωματικές και φιλικές, του βρετανού πρέσβη λόρδου Strangford, γνωστού για τά φιλικά προς τούς οθωμανούς αισθήματά του, ώστε νά παραχωρηθεί ή άπαραίτητη άδεια τής Πύλης για τήν έκτύπωση του έργου, τό ζήτημα παρέμεινε εκκρεμές. Μπροστά στό άδιέξοδο, ο νέος εκπρόσωπος τής Β.Ε. Henry Daniel Leeves, πού έφθασε στην Κωνσταντινούπολη στις 9/1/1821, πρότεινε νά στείλει ο πατριάρχης τό χειρόγραφο τής μεταφράσεως, συνοδευόμενο από συνοδική έγκριση, προς τούς μητροπολίτες τών Ιονίων Νήσων για νά αναλάβουν εκείνοι τήν έπιμέλεια τής εκτυπώσεως. Η έργασία θά μπορούσε νά εκτελεστεί στην Κέρκυρα, στην Μάλτα ή στην Άγγλία, και έφ' όσον τά πράγματα μεταβάλλονταν, θά ήταν δυνατόν νά συνεχιστεί στην Κωνσταντινούπολη¹⁰². Η Σύνοδος αποφάσισε νά προβεί σε νέα έπιθεώρηση τής μεταφράσεως και για τόν σκοπό αυτόν όρισε τριμελή άρχιερατική έπιτροπή, τόν Οκτώβριο του 1823. Η εισήγησή της ήταν άρνητική. Τόν Νοέμβριο του 1823 αποφασίστηκε, συνοδικώς, ή καταδίκη τής μεταφράσεως και τουτο κοινοποίησε μέ έπιστολή του προς τόν Ίλαρίωνα ο μητροπολίτης Κυζίκου Ματθαίος, ένας από τούς τρεις έπιθεωρητές. Ο Ίλαρίων απάντησε (μέ τήν Άπολογία του) στις 5 Μαρτίου 1824. Η Σύνοδος άνέθεσε στον Ματθαίο νά άντικρούσει τίς θέσεις αυτές, και ο τελευταίος άνέπτυξε τίς άπόψεις του στο

¹⁰⁰ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 147-148.

¹⁰¹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 150 σημείωση 1. ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 118.

¹⁰² ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 144, 150-151.

ἔργο του *Ἀντίρρησης* πού ἀναγνώστηκε στήν Σύνοδο τόν Μάιο τοῦ 1824. Στίς 20 Ἰουνίου 1824 στάλθηκε στόν Ἰλαρίωνα μία πατριαρχική καί συνοδική ἐπιστολή πού τοῦ ἀνακοίνωνε ὅτι «...Διά ταῦτα ἐνεκρίθη συνοδικῶς... τοῦ λοιποῦ γενέσθαι παύσαν τοιοῦτων περί μεταφράσεων τῶν ἱερῶν Γραφῶν συνδιαλέξεων... (καί)... εἰδοποιουῦντες ἐντελλόμεθα καί παραγγέλομεν τῇ ἱερότητί της... νά παύση τοῦ λοιποῦ τάς περί τάς μεταφράσεις τῶν θείων Γραφῶν συνδιαλέξεις καί ὁμιλίας, καί εἰς τό ἐξῆς μήτε νά γράψῃ, μήτε ὄλως νά βάψῃ κάλαμον περί τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς, ὡς διόλου φευκτέας καί ἀσυμφόρου τῇ ἐκκλησιαστικῇ καταστάσει καί τῇ πολιτικῇ περιστάσει...». Τόν πολιτικό παράγοντα ἐπικαλέστηκε καί ὁ ἐπόμενος πατριάρχης Χρῦσανθος ὁ ὁποῖος ὡς πρῶην μητροπολίτης Σερρών, καί ἕνας ἐκ τῶν νέων ἐπιθεωρητῶν, εἶχε δεῖξει φιλικές διαθέσεις πρὸς τήν Β.Ε.. Ὄταν σέ ἐπίσκεψή του ὁ Leeves τοῦ ὑπενθύμισε τήν προηγούμενη στάση του, ὁ Χρῦσανθος, φέρεται νά τοῦ ἀπάντησε : «τότε ἦν μητροπολίτης Σερρών, τά νῦν δέ οἰκουμενικός πατριάρχης καί ἐπομένως τό αἶτημα οὐ γίνεται» γιά ἔκδοση ἐπίσημης ἐγκρίσεως ἀπό τό πατριαρχεῖο. Ἦδη ἡ ὀθωμανική κυβέρνησις μέ φιρμάνι εἶχε ἀπαγορεύσει καί τήν ἀπλή ἀκόμη ἀνάγνωσις τῆς τουρκικῆς μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης, τῆς ὁποίας τά ἀντίτυπα διέταξε νά καίονται. Ἀκόμη, εἶχε διατάξει ρητῶς τόν πατριάρχη «νά διαχωρίσῃ τάς ὑποθέσεις τοῦ Ἔθνους του ἀπό ἐκεῖνας τῶν Φράγκων»¹⁰³.

Ὁ Ἰλαρίων εἶχε ὀλοκληρώσει τό μεταφραστικό ἔργο ἀπό τόν Ἰανουάριο τοῦ 1822. Ἀκολούθησε ἡ ἐπιθεώρησις τοῦ ἔργου πού ἀνέλαβαν οἱ Κωνσταντῖος Σιναίου καί Η.Δ. Leeves, ἡ ὁποία περατώθηκε μετά τρία χρόνια. Τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1825 ἡ μετάφρασις, ἀφοῦ εἶχε καθαρογραφεῖ στήν Κέρκυρα, στάλθηκε στό Λονδίνο ὅπου ἀποφασίστηκε νά γίνει ἡ ἐκτύπωσις. Στό ἐξώφυλλο ὁ Ἰλαρίων πρότεινε νά γραφεῖ ὅτι «ἡ μετάφρασις ἐγένετο τῇ ἀδείᾳ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας» πρᾶγμα πού ἀποδέχθηκε ἡ Β.Ε. καί τυπώθηκε στήν ἔκδοσις τῆς μεταφράσεως, τό 1828. Ἡ φράσις τοῦ ἐξωφύλλου, βεβαίως, ἀνταποκρίνεται σέ μέρος τῆς ἀληθείας καί μπορεῖ νά θεωρηθεῖ παραπλανητική, ἀφοῦ ἡ «ἀδεια» ἀναφέρεται στό ὅτι ἐπιτράπηκε νά γίνει μετάφρασις καί δέν ἀποτελεῖ ἐκκλησιαστική ἐγκρισίς γιά τό περιεχόμενο αὐτῆς, ὅπως ἐπεδίωκε ἡ Β.Ε. ἐξ ἀρχῆς¹⁰⁴.

Ὁ ὑπεύθυνος τῶν ἐκδόσεων τῆς Β.Ε., ὁ J.P. Platt, παραλαμβάνοντας τμηματικῶς τήν μετάφρασις τοῦ Ἰλαρίωνος, διαπίστωσε πῶς αὐτή ἦταν περιφραστική, δηλαδή οὐσιαστικῶς, ἦταν μία ἐρμηνεία καί ὄχι κατά λέξις μετάφρασις, ὅπως ἐπιθυμοῦσε ἡ Β.Ε.. Ἐπομένως θά ἔπρεπε νά διορθωθεῖ. Τό ἔργο ἀνατέθηκε (13/1/1825) στόν Ἕλληνα σπουδαστή στήν Ἀγγλία Νικόλαο Μανιάκη, τόν ὁποῖο ἀντικατέστησε, στήν συνέχεια, ὁ ἐπίσης Ἕλληνας Δημήτριος Σχινᾶς καί αὐτόν ὁ γερμανός Dr. Bernard Dorn. Αὐτοί, συνεργαζόμενοι μέ τοὺς J. Platt, G. Renouard, H. Leeves καί Hartley ὀλοκλήρωσαν τήν ἀναθεώρησις τοῦ 1828, ὅποτε καί ἐκδόθηκε ἡ ἀναθεωρημένη, πλέον, μορφή τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἰλαρίωνος. Ὁ ἴδιος ὁ Leeves ἐνημερώθηκε γιά τήν ἀλλαγὴ τόν Νοέμβριο τοῦ 1824 καί θορυβήθηκε γιὰ τὸ Ἰλαρίων δέν ἐπέτρεπε σέ κανέναν νά διορθῶναι ἢ νά μεταβάλλει τό κείμενό του. Τελικῶς, ἀποδέχθηκε τήν ἀποψη τῆς Ἐταιρείας του καί συμμετεῖχε καί ὁ ἴδιος στήν ἀναθεώρησις ὡς διορθωτής. Ἀνέλαβε, ἐπίσης, νά ἐνημερώσει τόν Ἰλαρίωνα πού

¹⁰³ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 152-154. ΓΕΛΕΩΝ, *Πίνακες*, 604. Γ.Κ.- ΓΕΛΕΩΝ, 696-699.. ΜΠΟΥΛΑΚΗ-ΖΗΣΗ, *Ἰλαρίων*, 134-160.

¹⁰⁴ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 155-156.

τελοῦσε σέ ἄγνοια τῶν διαδραματιζομένων. Ὄταν ἐνημερώθηκε, τό 1826, ἀντέδρασε ἐντόνως καί ὅταν ἔλαβε δοκίμια τῆς ἀναθεωρήσεως, στά τέλη τοῦ 1826, ἔφθασε σέ σημείο νά ἀγανακτήσει, ἐπειδή διαπίστωσε παραφθορά τοῦ κεμένου ὑποπτη ἀπό δογματικῆς πλευρᾶς. Ἔθεσε τρίμηνη προθεσμία προκειμένου νά δηλώσει ἡ Β.Ε. ὅτι θά ἐκτύπωνε τήν μετάφραση στήν ἀρχική της μορφή, χωρίς διορθώσεις. Ἄν δέν γινόταν αὐτό, ἀπειλῆσε ὅτι θά ἀναφερόταν στήν Σύνοδο τοῦ Πατριαρχείου, ὥστε νά πετύχει τήν ἀπαγόρευση τῆς μεταφράσεως, καί ἐπιπλέον, θά κατήγγειλε καί ἀνάλογες διαφορές πού εἶχε ἐντοπίσει στήν ἀντίστοιχη τουρκική μετάφραση τῆς Β.Ε.¹⁰⁵.

Οἱ διαμαρτυρίες του ἦταν χλιαρές καί οἱ ἀπειλές του δέν πραγματοποιήθηκαν, ἀποδεικνύοντας ὅτι διατυπώθηκαν ὥστε νά δημιουργήσουν «ἄλλοθι» γιά τήν προσωπική του ὑστεροφημία. Ἐξ ἄλλου, συνεργάστηκε ἀργότερα καί πάλι, μέ τήν Β.Ε. γιά τήν βουλγαρική μετάφραση (1835)¹⁰⁶. Ἡ φιλική του στάση πρὸς τοὺς προτεστάντες ἀποδεικνύεται καί ἀπό τό ὅτι οὔτε συμμετεῖχε στοὺς ἀγῶνες τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ΄ κατά τῶν προτεσταντῶν μισσιοναρίων, οὔτε ὑπάρχει ἡ ὑπογραφή του σέ κάποια ἀπό τίς ἐγκυκλίους τοῦ πατριάρχου αὐτοῦ, γεγονός πού γνώριζαν καλῶς καί οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Β.Ε.¹⁰⁷.

Ἡ μετάφραση τοῦ Ἰλαρίωνος δέν ἐξυπηρετοῦσε τά σχέδια τῶν μισσιοναρίων, γι' αὐτό καί μετά 3-4 ἐπανεκδόσεις μέχρι τό 1835 ἐγκαταλείφθηκε ὀριστικῶς. Προτιμότερη γι' αὐτοὺς θεωροῦταν ἡ ἔκδοση τοῦ 1810 πού ἀνατύπωναν μέ συνεχεῖς μικροβελτιώσεις καί προωθοῦσαν στά σχολεῖα. Γενικῶς, ἡ μετάφραση τοῦ Ἰλαρίωνος δέν ἀποτελοῦσε παρά ἓνα πρόσχημα, προκειμένου νά πετύχει ἡ Β.Ε. τήν παραχώρηση ἐπίσημης ἐκκλησιαστικῆς ἐγκρίσεως γιά νά μπορεῖ ἀνεμπόδιστα νά κυκλοφορεῖ μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων ἐλλήνων μιά μετάφραση στήν νεοελληνική διάλεκτο. Ὄταν ἀπέτυχε τοῦ σκοποῦ της, ἐγκατέλειψε τόν φίλο της ἐκθέτοντάς τον στήν συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Γένους του. Συγχρόνως, μετέφερε τήν δράση της στίς ἐλεύθερες ἐλληνικές περιοχές ὅπου ἤλπιζε σέ καλύτερο κλίμα, ἀναζητώντας ἄλλο πρόσωπο, πρόθυμο νά διαδραματίσει ρόλο ἀνάλογο τοῦ Ἰλαρίωνος¹⁰⁸.

Ὅσο γιά τήν μετάφραση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, αὐτή προχωροῦσε μέ πολύ βραδεῖς ρυθμούς καί ὑπό συνεχῆ προβλήματα πού προκαλοῦσαν οἱ ἔντονοι ἐνδοεκκλησιαστικοί, ἀλλά καί πολιτικοί ἀνταγωνισμοί τῆς ἐποχῆς. Τό μόνο βιβλίο πού τυπώθηκε ἦταν τό Ψαλτήριο, τό 1828, στό Λονδίνο. Γιά τά ὑπόλοιπα, δύο ἀποφάσεις τῆς Β.Ε. ἐπὶ δύο ἀκανθωδῶν ζητημάτων, ἦταν καθοριστικές γιά τήν ἀφάνειά τους. Τό πρῶτο ζήτημα ἀφοροῦσε στήν συμπερίληψη ἢ μὴ τῶν δευτεροκανονικῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης σέ μιά μετάφραση, γιατί ἡ μὲν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τά ἀποδεχόταν, ἐνῶ οἱ προτεσταντικῆς ὁμολογίες τά ἀπέρριπταν. Ὑπῆρχε ἡ συμβιβαστική πράξη νά

¹⁰⁵ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 173-178.

¹⁰⁶ Ὁ Ἰλαρίων ὑπῆρξε ἐμπνευστής καί ὑποστηρικτῆς τῆς μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης στήν νεοβουλγαρική γλῶσσα πού ἐγίνε ἀπό τόν Νεόφυτο Ρίλσκι (μοναχό τῆς μονῆς Ρίλας Βουλγαρίας), σέ συνεργασία μέ τόν Benjamin Barker ἐκπρόσωπο τῆς Β.Ε.. Ἡ μετάφραση αὐτή τελείωσε τό 1835, ἐπιθεωρήθηκε ἀπό τόν ἴδιο τόν Ἰλαρίωνα καί ἐκδόθηκε στήν Σμύρνη τό 1840. ΜΠΟΥΛΑΚΗ - ΖΗΣΗ, *Ἀναγεννητική*, 365-366. ΜΠΟΥΛΑΚΗ-ΖΗΣΗ, *Ἰλαρίων*, 214-218. ΜΑΜΩΝΗ, *Ἀγῶνες*, 205-206.

¹⁰⁷ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 178.

¹⁰⁸ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 181-182.

συνεκδίδονται μόνον όταν κάποια μετάφραση άπευθυνόταν σέ λαό πού άποδεχόταν τόν κανόνα αυτόν, και νά παραλείπονται για λαούς πού άπέρριπταν τόν κανόνα. Όμως, στις 21-11-1825 λήφθηκε όριστική άπόφαση για όμοιομορφία σέ όλες τίς έκδόσεις παραλείποντας τά δευτεροκανονικά ¹⁰⁹. Τό δεύτερο ζήτημα άναφερόταν στην υιοθέτηση ως πρωτοτύπου κειμένου προς μετάφραση είτε τοῦ έβραϊκού είτε τοῦ τών Ο΄. Τό έβραϊκό -πού επίσης δέν περιελάμβανε τά δευτεροκανονικά βιβλία - ήταν τό προτιμώμενο άπό τούς προτεστάντες γιατί τό θεωροῦσαν ως πλέον αυθεντικό, ένώ ή μετάφραση τών Ο΄ ήταν τό θεόπνευστο βιβλίό για τούς όρθοδόξους, αυτό πού οί Άπόστολοι και οί Πατέρες τής Έκκλησίας χρησιμοποιούσαν στά έργα τους. Στις 30-1-1829, ή Β.Ε. άποφάσισε νά χρησιμοποιεί στό έξής, αποκλειστικώς, τό έβραϊκό πρωτότυπο. Έάν ή Β.Ε. πετύχαινε νά θέσει σέ κυκλοφορία μεταξύ τών όρθοδόξων μία μετάφραση τής Παλαιάς Διαθήκης μέ βάση τό έβραϊκό κείμενο, τότε θά πετύχαινε νά επιβάλει στους όρθοδόξους τόν προτεσταντικό Κανόνα τής Άγίας Γραφής, καταργώντας τόν όρθόδοξο Κανόνα, δηλαδή, ουσιαστικώς, νά καταργήσει τήν Παράδοση, τήν μία εκ τών δύο πηγών τής Όρθοδόξου πίστεως.

Για τίς άποφάσεις αυτές τίς Β.Ε. ένημέρωσε τόν Ίλαρίωνα ό Leenes τόν Μάρτιο 1829, άνακοινώνοντάς του τήν διακοπή τής συνεργασίας τους και δηλώνοντάς του ότι τά χειρόγραφα του θά χρησιμοποιούνταν ως βοήθημα τών νέων μεταφραστών. Έπόμενο ήταν νά αντιδράσουν οί άμέσως θιγόμενοι Ίλαρίων και Κωνσταντίος Σιναίου. Μέ προσωπικές τους επιστολές, ό καθένας, αλλά και μέ κοινή οί δύο τους, έξέφρασαν τήν έκπληξη τους για τίς έξελίξεις, καθώς επίσης και τήν γνώμη τους ότι ή Άνατολική Έκκλησία ούδέποτε θά δεχόταν Μετάφραση εκ τοῦ έβραϊκού. Άπειλήσαν, στην συνέχεια, ότι άν δέν άναθεωροῦσε τίς άπόψεις της ή Β.Ε., αυτοί θά κατέφευγαν στην Ίερά Σύνοδο τοῦ Πατριαρχείου, καταγγέλοντας τό πράγμα, ώστε νά έκδοθοῦν έγκύκλιοι πού θά άπαγόρευαν άκόμη και τήν άπλή άνάγνωση τών μεταφράσεων αυτών. Τά διαβήματα αυτά δέν πραγματοποιήθηκαν¹¹⁰.

Στις 20 Μαρτίου 1829, ή Β.Ε. άποφάσισε τήν έκπόνηση νέας μεταφράσεως τής Παλαιάς Διαθήκης και καθόρισε τό πλαίσιο διεξαγωγής της, έχοντας διδαχθεί αρκετά από τήν περιπέτειά της μέ τόν Ίλαρίωνα. Η ίδια, πλέον, θά άσκοῦσε τόν πλήρη έλεγχο τής όλης εργασίας μέχρι τέλους. Οί Έλληνες συνεργάτες θά εργάζονταν υπό τήν διεύθυνση τών αντιπροσώπων της. Γενικός έπόπτης και έπιμελητής θά ήταν ό Henry Daniel Leenes και άναπληρωτής του ό Isaac Lowndes. Η τελική επιθεώρηση τών χειρογράφων θά γινόταν στό Λονδίνο από τήν Β.Ε. και, μετά τήν έγκρισή τους, θά δινόταν ή άδεια νά εκτυπωθοῦν στην Άγγλία. Άκόμη και ό τόπος διεξαγωγής τής μεταφράσεως θά έπρεπε νά είναι έλεγχόμενος και φιλικός, μακριά από τίς πολιτικές άναστατώσεις στην Ελλάδα και τήν πολιτική ρευστότητα και παλιμβουλία στις προθέσεις και πράξεις όθωμανών και ρωμιών στην Κωνσταντινούπολη. Έπιλέχθηκε ή Κέρκυρα, πρωτεύουσα τής Έπτανήσου Πολιτείας, ένός τυπικώς

¹⁰⁹ Τά Δευτεροκανονικά ή άναγινωσκόμενα βιβλία τής Παλαιάς Διαθήκης είναι : Έσδρας, Α΄ Μακκαβαίων, Β΄ Μακκαβαίων, Γ΄ Μακκαβαίων, Τωβίτ, Ίουδήθ, προσθήκες στό Δανιήλ (προσευχή Άζαρίου, Ύμνος τών τριών παιδων, Σωσάννα, Βήλ και δράκων), προσθήκες στό Έσθήρ, Βαρούχ, Έπιστολή Ίερεμίου, Σοφία Σειράχ, Σοφία Σολομώντος. Διαφέρουν άπό τά Άπόκρυφα ή Ψευδεπίγραφα γιατί δέν έχουν αίρετική προέλευση ή περιεχόμενο. ΧΑΣΤΟΥΠΗ, 434-435 (γενικώς), 435-473 (ειδικώς για καθ' ένα).

¹¹⁰ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 157-172.

άνεξαρτήτου κράτους, υπό τήν προστασία τοῦ βρετανικοῦ στέμματος, δηλαδή, οὐσιαστικῶς, ἀγγλοκρατούμενου. Γιά τήν ἐπιλογή τῶν συνεργατῶν, ἀκολουθήθηκε ἡ πάγια μέθοδος τῆς Β.Ε. πού προέβλεπε τόν προσεταιρισμό τῶν, κατά τό δυνατόν καλύτερων ἢ ἀρίστων, στόν τομέα τους, εἰδικῶν, κατά προτίμηση κληρικῶν ὑψηλά ἱσταμένων. Μιά τέτοια ἀνάθεση ἐκτιμοῦσαν πῶς ἐξασφάλιζε στό ἔργο κῦρος καί ἀνώτερη ποιότητα, ὅπως, ἐπίσης, καί ἓνα «ὀρθόδοξο διαβατήριο», ὥστε νά διασφαλίζεται ἡ διάδοση καί ἐπικράτησή του, χωρίς νά ἐκδηλώνονται πολλές ἐπιφυλάξεις, ἀμφιβολίες ἢ ὑπερβολικές ἀντιδράσεις ἀπό τόν λαό.

Ὁ Leeves εἰδοποίησε τόν Lowndes γιά τίς προθέσεις τῆς Β.Ε. καί τοῦ ζήτησε νά βολιδοσκοπήσει τόν ἀρχιμανδρῆτη Νεόφυτο Βάμβα, καθηγητή φιλοσοφίας στήν Ἰόνιο Ἀκαδημία, ἃν δέχεται νά ἀναλάβει τό ἔργο. Ὁ Βάμβας δέχθηκε ἀμέσως, χωρίς νά προβληματιστεῖ γιά τήν χρήση τοῦ ἐβραϊκοῦ πρωτοτύπου. Ἄλλωστε, εἶχε ἤδη ἀποδεχθεῖ τό αἶτημα 21 χρόνια πρίν, ὅταν, τό 1808, εἶχε προταθεῖ γιά τήν ἴδια θέση ἀπό τόν Κοραῆ, ἄρα ἦταν «ἀπό μακροῦ ψυχολογικῶς ἔτοιμος διά τό ἐγχείρημα». Ἔτσι, μόλις ὁ Leeves ἔφθασε στήν Κέρκυρα (10 Νοεμβρίου 1829) προσέλαβε ἀμέσως τόν Βάμβα καί ἔπειτα τόν ἱερέα Κωνσταντῖνο Τυπάλδο, καθηγητή θεολογίας στήν Ἰόνιο Ἀκαδημία, συνεκτιμῶντας στίς θεολογικές καί φιλολογικές του γνώσεις καί τήν γνώση τῆς ἐβραϊκῆς πού διέθετε. Συντόμως, πρόσθεσε καί ἓναν τρίτο στήν ομάδα, τόν πρῶην καθηγητή φιλοσοφίας στήν Ἰόνιο Ἀκαδημία, Γεώργιο Ἰωαννίδη. Πέραν τῆς πενταμελοῦς μεταφραστικῆς ομάδος καί ἄλλα πρόσωπα συνεργάστηκαν, ἀσχολούμενα, κυρίως, μέ τήν ἐπιθεώρηση καί διόρθωση τῶν χειρογράφων, ὅπως ὁ Χρήστος Νικολαΐδης -Φιλαδελφεύς. Αὐτός προσλήφθηκε προκειμένου νά ἐργαστεῖ στήν ἐκπόνηση μιᾶς ἐλληνοτουρκικῆς μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀλλά χρησιμοποιήθηκε στήν ἐλληνική, ἐργαζόμενος καί ὡς ἱεραπόστολος. Δευτερευόντες συνεργάτες διετέλεσαν ὁ μοναχός Παρθένιος ὁ Κύπριος, ὁ Σπυριδῶν Βαλέττας καί ὁ Κωνσταντῖνος Κοντογόνης.

Ἡ πρώτη αὐτή μετάφραση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης στήν νεοελληνική γλῶσσα, συντελέστηκε σέ δύο φάσεις. Ἀρχικῶς στήν Κέρκυρα, ἀπό τόν Νοέμβριο 1829 μέχρι τόν Ἰούλιο 1833, καί ἀκολούθως στήν Σύρο, ἀπό τόν Δεκέμβριο 1833 μέχρι τήν ὀλοκλήρωσή της, τόν Αὐγούστο 1836. Ὡς πλῆρες ἔργο ἐκδόθηκε σέ ἓναν τόμο, τό 1840. Ἀνατύπωσή της ἐμφανίστηκε τό 1849. Προηγήθηκαν ἐκδόσεις μεμονωμένων βιβλίων ἢ ομάδων βιβλίων, γιατί ἡ Β.Ε. ὑποστήριζε τήν πρακτική τῶν τμηματικῶν ἐκδόσεων, μόλις ὀλοκληρωνόταν κάποιον τμήμα τοῦ ἔργου. Γιά παράδειγμα, τό Ψαλτήριο, τό πρῶτο βιβλίο πού μεταφράστηκε, ἐκδόθηκε τό 1831, ὁ Ἡσαΐας τό 1834, ἡ Πεντάτευχος τό 1833.

Τόν Ὀκτώβριο 1830 ἐμφανίστηκε σέ συνεδρίαση τῆς Β.Ε., στό Λονδίνο, ἡ πρόταση γιά ἐκπόνηση μεταφράσεως καί τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀλλά ἀπό φόβο μήπως παρακωλυθεῖ ἡ ἐργασία γιά τήν μετάφραση τῆς Παλαιᾶς, πού βρισκόταν σέ ἐξέλιξη, ἀναβλήθηκε κάθε σχετική ἀπόφαση. Τό πρῶτο ὠρίμασε στίς σκέψεις τῶν ἰθυνόντων καί τό ἔναυσμα δόθηκε τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1835, ὅταν σέ κοινή σύσκεψη στή Σμύρνη, Ἀγγλῶν καί Ἀμερικανῶν ἱεραποστόλων, ἀντιπροσώπων διαφόρων Ἐταιρειῶν, ἐπισημάνθηκε τό σημαντικό πρόβλημα τῆς ἀπουσίας μιᾶς ὁμοιομόρφου, γιά ὅλους, ἐκδόσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης στήν νεοελληνική. Ἀπευθύνθηκαν, ἔτσι, στήν Β.Ε. μέ τό αἶτημα νά ἀναλάβει ἐκείνη ἓνα τέτοιο ἐγχείρημα, ἐκφράζοντας, συγχρόνως, τήν εὐχή γιά χρησιμοποίηση τῆς ἴδιας ἐκείνης ομάδος πού εἶχε πετύχει τήν εὐμενέστατα δεκτική ἀπό τούς μισσιονάριους ἐκδοση τοῦ Ψαλτηρίου τοῦ 1831. Ἔτσι, ὁ Leeves

τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1835, ἀνακίνησε τό θέμα προβαίνοντας σέ συμφωνία μέ τόν Βάμβα νά ξεκινήσει τήν μετάφραση τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἡ ἐργασία προχωροῦσε, ἀλλά καί λόγω μιᾶς ἐξεγέρσεως τῶν κατοίκων ἐναντίον τῶν μισσιοναρίων, οἱ δύο τους ἐγκατέλειψαν τό νησί καί ἐγκαταστάθηκαν ὁ Βάμβας στόν Πειραιᾶ καί ὁ Leenes στήν Ἀθήνα. Ἐργαζόμενοι ἐκεῖ κατάφεραν νά ὀλοκληρώσουν τήν προσπάθεια τόν Μάρτιο τοῦ 1838, πραγματοποιώντας, τόν ἴδιο χρόνο, στήν Ἀθήνα, καί μιᾶ πρώτη ἔκδοση τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων καί τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων. Ἡ ἔκδοση ἀνέδειξε γλωσσικές ἀτέλειες καί ἀσάφειες οἱ ὁποῖες σέ συνδυασμό μέ τό ἐχθρικό κλίμα κατά τῶν μεταφράσεων καί τῶν μισσιοναρίων, ὡς ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ΄ καί τῆς Ἱερᾶς Συνόδου στήν Ἀθήνα, κατέστησαν ἀναγκαῖα τήν συνολική ἀναθεώρηση τοῦ ἔργου. Ὁ Leenes ἀπευθύνθηκε, καί πάλι, στούς κατά τήν γνώμη του ἀρίστους, στόν γραμματέα τῆς Συνόδου στήν Ἀθήνα ἀρχιμανδρίτη Θεόκλητο Φαρμακίδη καί στόν καθηγητή τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, ἀρχιμανδρίτη Μισαήλ Ἀποστολίδη. Αὐτοί ἀρνήθηκαν ἐπικαλούμενοι φόρτο ἐργασίας, ἀλλά ὁ Φαρμακίδης πρότεινε γιά τήν θέση τόν φιλόλογο καθηγητή Σπυρίδωνα Βαλέττα, ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε τό θέμα. Λίγο ἀργότερα ὁ τελευταῖος διορίστηκε ὑπουργός Παιδείας, γι' αὐτό τήν θέση του κατέλαβε ὁ καθηγητής τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν Κωνσταντῖνος Κοντογόνης. Σέ συνεργασία μέ τόν Χρήστο Νικολαΐδη - Φιλαδέλφεια ἀποτέλεσαν μιᾶ πρωτοβάθμια ἀναθεωρητική ἐπιτροπή πού ὑπέβαλε τά πορίσματά της σέ ἓνα δευτεροβάθμιο ὄργανο ἀπό τούς Βάμβα καί Leenes καί τό ὁποῖο ἔδινε τήν ὀριστική ἔγκριση. Ἡ ἐπίπονη καί χρονοβόρος διαδικασία περατώθηκε τό 1844 καί τό ἴδιο ἔτος ἐκδόθηκε στήν Ἀθήνα, στό τυπογραφεῖο τοῦ Νικολαΐδη, ἡ ἀναθεωρημένη πλέον, μετάφραση τῆς Καινῆς Διαθήκης. Κατόπιν ἀνέλαβαν καί τόν γλωσσικό ἐκσυγχρονισμό τῆς μεταφράσεως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐκδόσεως 1840. Ὅμως, τόν Μάιο τοῦ 1845 ὁ Leenes πεθαίνει καί τήν θέση του καταλαμβάνει ὁ Lowndes. Ἡ ἐργασία συνεχίστηκε καί συμπληρώθηκε τό 1849, ἐνῶ ὁ καρπός της ἐκδόθηκε τό 1850. Ἀκολούθησε τό 1850-51 ἡ ἐπίτομη ἔκδοση Παλαιᾶς καί Καινῆς Διαθήκης, μέ ἀναθεωρημένα τά κείμενα τῶν μεταφράσεών τους, στό πανεπιστημιακό τυπογραφεῖο τῆς Ὁξφόρδης στήν Ἀγγλία. Ἔτσι, μετά ἀπό 21 ὀλόκληρα χρόνια ἔλαβε τέλος τό ἔργο πού, ἔκτοτε, ἔμεινε στήν ἱστορία ὡς «μετάφρασις τοῦ ἀρχιμανδρίτου Νεοφύτου Βάμβα» γνωρίζοντας πολλές ἐπανεκδόσεις ὡς σήμερα¹¹¹.

Ἐκτός ἀπό τίς χρονικές καθυστερήσεις πού ὀφείλονταν σέ ἄλλες αἰτίες, σημαντική συμβολή στήν βραδυπορία εἶχε καί ἡ ἐπιδίωξη γιά στερεότυπη ἔκδοση καί συνεχῶς «καθαρότερη» γλώσσα πού ἔμοιαζε μέ οὐτοπικό κυνήγι τελειότητος. Ὅμως, θά πρέπει νά ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ὅτι τό ἴδιο διάστημα συντελέστηκε ἡ καθιέρωση τῆς καθαρεύουσας ὡς ἐπίσημης - ἐθνικῆς - κρατικῆς γλώσσας. Ἐπομένως, ἡ προσαρμογή τῆς γλώσσας τῆς μεταφράσεως πρὸς αὐτήν τῆς διοικήσεως κρινόταν ἀπαραίτητη, ἐφ' ὅσον οἱ μισσιονάριοι εἶχαν μόνιμο στόχο τήν εἰσαγωγή τῆς μεταφράσεως στά σχολεῖα, πράγμα πού ἀπαιτοῦσε κυβερνητική ἔγκριση¹¹².

Τό ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὑπῆρξε ἡ ἀφορμή γιά νά ἐκδηλωθοῦν, ὅπως καί ἄλλοτε στό παρελθόν, οἱ ἀντιθέσεις πού πῆγαζαν ἀπό τήν ἀμφίσημο στάση τοῦ Γένους ἐναντι τῆς Δύσεως. Οἱ φιλοδυτικοί, χωρὶς νά

¹¹¹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 183 κ.ἑξ.

¹¹² ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 257-258.

μπορούν να κατηγορηθούν για έθνική μειοδοσία, αποδέχονταν και εὐνοοῦσαν κάθε ἐπαφή με τὴν «πεφωτισμένη» Δύση, δικαιολογώντας την ὡς τὴν μόνη διέξοδο ἀπὸ τὴν ζοφερὴ κατάσταση παρακμῆς τῶν ὁμογενῶν. Στὴν στάση αὐτὴ ἐμπεριεχόταν καὶ κάποια ἐλαστικότητα στὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις - ὅταν αὐτὲς ὑπῆρχαν- καὶ εἰδικότερα μὴ ἐμμονὴ στὴν ὀρθόδοξο πίστη καὶ παράδοση, ὡς μὴ ἀπαραίτητων διακριτικῶν στοιχείων γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ ἔθνους. Οἱ ἀντιδυτικοί, ἔβλεπαν πάντοτε μὲ κριτικὸ μάτι κάθε ξένη ἐπέμβαση πιστεύοντας ὅτι ἔθνος καὶ ἐκκλησία βρισκόταν ὑπὸ τὴν διαρκῆ ἐπιβουλὴ τῶν δυτικῶν. Ἀποδέχονταν, ὅμως, κάθε πραγματικῶς ἀνιδιοτελεῖ προσφορά, ὅπως π.χ. τοὺς φιλέλληνες ἀγωνιστὲς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Ἡ ἀπαρασάλευτη τήρηση τῶν παραδόσεων ἦταν ὁ ἐνδεικνυόμενος τρόπος γιὰ τὴν ἐπιβίωση καὶ ἀνόρθωση ἔθνους καὶ ἐκκλησίας, τῶν δύο αὐτῶν θεωρουμένων ὡς ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Στὸ ἐνδιάμεσο φάσμα, μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν ρευμάτων, διακρινόταν ἡ τάση πού δὲν ἀπέριπτε, γενικῶς καὶ ἐκ τῶν προτέρων, κάθε ἐπαφή ἢ διάλογο μὲ τοὺς δυτικούς, δὲν ἦταν, ὅμως, διατεθειμένη νὰ παραχωρήσει οὔτε τὸ ἐλάχιστο, ἀναφορικὰ μὲ τὴν ὀρθόδοξο πίστη καὶ παράδοση ¹¹³.

Σὲ ὅποιανδήποτε, ὅμως, μερίδα κι ἂν ἀνήκε κάποιος, πάντοτε ὑποδεχόταν κάθε ξένο μὲ εὐγενικά καὶ φιλόξενα συναισθήματα, καθὼς καὶ διάθεση γιὰ εἰλικρινῆ συνεργασία. Χρηματικὲς ἢ ἄλλες ὑλικὲς προσφορὲς ἀπὸ μέρους τῶν ἐπισκεπτῶν, πάντοτε εὐπρόσδεκτες σὲ ἓναν στερημένο καὶ ἐμπερίστατο πληθυσμό, δὲν ἔμεναν χωρὶς φιλότιμη ἀνταπόδοση μὲ τὴν μορφὴ συναισθημάτων εὐγνωμοσύνης καὶ ὑποχρεώσεως. Αὐτὰ, μὲ τὴν σειρά τους, παραμέριζαν κάθε καχυποψία γιὰ τὶς πραγματικὲς προθέσεις τῶν νέων φίλων καὶ εὐεργετῶν. Ἡ τάση γιὰ τὴν ἄρση ἐπιφυλάξεων ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ, ἐνισχυόταν, κατὰ πολὺ, ἀπὸ τὴν ἀνάλογο στάση τῶν πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἡγετῶν του, ἡ πλειονότητα τῶν ὁποίων ἦταν διατεθειμένη γιὰ συμβιβασμούς, ἐπικαλούμενη εἴτε λόγους «γενικότερου συμφέροντος», εἴτε ὑπαρκτὲς, ἢ μὴ, πειστικὲς ἀνάγκες, καλύπτοντας, πολλές φορὲς, κάτω ἀπὸ τέτοιες δικαιολογίες, τὴν χαλαρότητα στὶς πεποιθήσεις, τὶς μειωμένες ἠθικὲς ἀντιστάσεις, τὴν ἀνεπάρκεια καὶ τὴν ἀδιαφορία.

Καὶ ἐνῶ οἱ γηγενεῖς πολιτεύονταν πρὸς τοὺς ξένους μὲ αἰσθήματα εὐγνωμοσύνης καὶ φιλοξενίας, ἀγνοώντας ἢ μὴ ὄντας βέβαιοι γιὰ τοὺς πραγματικὸς σκοποὺς αὐτῶν, ἦλθε ἡ πραξικοπηματικὴ ἀνακήρυξη τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τοῦ νέου Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος γιὰ νὰ ἐπαληθεύσει τοὺς χειρότερους φόβους καὶ ἐπιφυλάξεις. Ἡ ἐπιβολὴ τοῦ νέου καθεστώτος ἀπὸ μὴ ὀρθόδοξα κέντρα καὶ πρόσωπα, δίχως νὰ ἐρωτηθεῖ ἢ νὰ προλάβει νὰ ἐκφραστεῖ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ, κατὰ συντριπτικὴ πλειοψηφία, ὀρθόδοξος λαός, καθὼς καὶ ὁ τρόπος ἐφαρμογῆς τῶν νέων διατάξεων - ἰδίως στὸ ζήτημα τῶν μοναστηριῶν καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας - ὀδήγησε τὸν λαὸ νὰ συσχετίσει τὴν πράξη μὲ τοὺς προτεστάντες μισσιονάριους πού δροῦσαν ἐνθουσιωδῶς πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή. Σὲ λίγο, ἡ ἀντίδραση στὴν νέα κατάσταση ὑλοποιήθηκε καὶ ἀναδείχθηκαν οἱ ἠγέτες πού θὰ πρωτοστατοῦσαν στὸν ἀγῶνα, ἐνῶ καθορίστηκε, καὶ ἀπὸ πλευρᾶς ὀρολογίας, ὁ νέος ἀντίπαλος : ἡ Νεοελληνικὴ Ἐκκλησία ¹¹⁴.

¹¹³ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 290-297.

¹¹⁴ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 300-302.

Ἡ δημιουργία μιᾶς Νέας Ἐκκλησίας προϋπόθετε τὴν ἀπόσχιση ἀπὸ τὴν Μητρική, στὴν συγκεκριμένη περίπτωση ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, στὴν πνευματικὴ καὶ ἑδαφικὴ δικαιοδοσία τοῦ ὁποῖου ὑπάγονταν, ὡς τότε, οἱ προσφάτως ἀπελευθερωμένους ἐπαρχίες τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Αὐτοδικαίως, ἡ ἀπόσχιση ἀναφερόταν καὶ στὶς λοιπές ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες οἱ ὁποῖες συνέχιζαν νὰ ἀναγνωρίζουν - μέσω τῶν Διπτύχων - τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ συγκρότηση τῆς νέας ὀντότητος ἦταν ἀπαραίτητο ἡ διοικητικὴ χειραφέτηση νὰ συνοδευτεῖ καὶ ἀπὸ δογματικὴ διαφοροποίηση. Αὐτὴ, θὰ μπορούσε νὰ ἐπιτευχθεῖ μέσω μιᾶς Μεταρρυθμίσεως, φορεῖς τῆς ὁποίας ἔπρεπε νὰ εἶναι πρόσωπα ἤδη κατέχοντα τὴν τότε τεχνογνωσίαν τῆς Μεταρρυθμίσεως, ὅπως οἱ προτεστάντες μισσιονάριοι καὶ οἱ ἀκόλουθοι αὐτῶν, πού διεθεται, μέσω τῶν Ὁμολογιῶν τους, τὴν πείρα τῆς προηγηθείσας Μεταρρυθμίσεως τοῦ 16ου αἰῶνος, δηλαδὴ τῆς διασπάσεως τῆς, μέχρι τότε, ἐνιαίας Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Κύριο ὄργανό τους θὰ ἦταν, ὅπως τότε, ἡ Μετάφραση τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τὰ συνοδευτικὰ προτεσταντικὰ ἔντυπα, πάντοτε γραμμένα στὴν καθομιλουμένη καὶ ἐκδομένα ἀπὸ πλήρως ἐλεγχόμενα ἐκδοτικὰ κέντρα. Ἡ μετάφραση τῶν Γραφῶν, φαινομενικῶς ἁθῶα, ἀφοῦ διαφημιζόταν ὡς ἀπαραίτητη προκειμένου νὰ κατανοήσουν - ὅπως εἶχαν κάθε δικαίωμα - καὶ οἱ λιγότερο λόγιοι καὶ ἐγγράμματοι τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ, εἶχε ὡς πραγματικὸ σκοπὸ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ ἰσχύοντος ἐκκλησιαστικοῦ καθεστώτος. Ἡ μετάφραση θὰ ἐκπλήρωνε τὸν ρόλο τῆς καταρρίπτουσας ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν Παράδοση τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ γλωσσικὸ ὄργανο μέσω τοῦ ὁποῖου ἐκφραζόταν ἡ Ἐκκλησία λατρευτικῶς καὶ διοικητικῶς. Ἐπειδὴ, ὅμως, ἡ Ἐκκλησία ἦταν, στὴν περίπτωσή μας, Ἐθναρχοῦσα, ἡ διάσπαση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος συνεπαγόταν ὀπωσδήποτε καὶ τὴν φθορὰ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως¹¹⁵.

¹¹⁵ Θὰ ἄξιζε, ἴσως, νὰ ἀναφερθεῖ ἐδῶ ἡ ἄποψη τοῦ Benedict Anderson, κατὰ τὴν ὁποία, μίαν ἀπὸ τίς κυριώτερες αἰτίες τῆς παρακμῆς τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων ἦταν ἡ σταδιακὴ ὑποβάθμιση τῆς ἱερῆς τους γλώσσας. Στὸ παράδειγμα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἱερὴ γλῶσσα ἦταν τὰ λατινικά. Ἀπὸ τὸν 16ο αἰῶνα σημειώθηκε ραγδαία ἀλλαγὴ μὲ τὴν Μεταρρυθμίσιν καὶ τὸν ἔντυπο καπιταλισμὸ (print capitalism, δηλαδὴ τὴν μὲ καπιταλιστικὸ τρόπο παραγωγῆς ἐκμετάλλευση τῆς Τυπογραφίας), ὅποτε τὰ λατινικά ὑποχώρησαν μὲ γοργούς ρυθμούς πρὸς ὄφελος τῶν καθομιλουμένων γλωσσῶν τῶν διαφόρων λαῶν πού, πλέον, συγκροτοῦνται σιγά - σιγά σὲ προεθνικὰ μορφώματα : «*Μὲ μιά λέξη, ἡ ἔκπτωση τῶν λατινικῶν ἀποτελεῖ δείγμα μιᾶς εὐρύτερης διαδικασίας κατὰ τὴν ὁποία οἱ ἱερεῖς κοινότητες πού εἶχαν ὁμογενοποιηθεῖ ἀπὸ τίς παλαιές ἱερές γλώσσες σταδιακὰ κατακερματίστηκαν καὶ διασπαστήκαν σὲ ἐπιμέρους δόγματα πού εἶχαν ἑδαφικὴ ἀναφορά*». (ANDERSON, *Φαντασιακές*, 34-42). Ἡ Μεταρρυθμίσιν ὄφειλε τὴν ἐπιτυχία τῆ, κατὰ μεγάλο μέρος στὴν χρῆση τῆς τυπογραφίας. Πρὶν τὴν ἐποχὴ αὐτή, ἡ Ρώμη κέρδιζε εὐκόλα τὸν πόλεμο κατὰ τῶν αἰρέσεων στὴν Δυτικὴ Εὐρώπη, ἐπειδὴ πάντοτε διέθετε καλύτερους διαύλους ἐπικοινωνίας ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τῆς. Μὲ τὸν Λούθηρο αὐτὸ ἀνατράπηκε. Ἐνδεικτικῶς, ἀπὸ τὸ 1522-1546 ἐμφανίζονται, συνολικῶς, 430 ἐκδόσεις (πλήρεις ἢ τμηματικές) τῶν μεταφράσεών του τῆς Βίβλου. Ὁ συνδυασμὸς προτεσταντισμοῦ καὶ ἔντυπου καπιταλισμοῦ, μὲ τὴν κυκλοφορίαν φτηνῶν λαϊκῶν ἐκδόσεων, δημιούργησε νέες κατηγορίες ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ πού γνώριζε λίγα ἔως καθόλου λατινικά, καὶ στὴν συνέχεια κινήτοιοι τὸ κοινὸ αὐτὸ γιὰ πολιτικο-θρησκευτικούς σκοπούς (ANDERSON, *Φαντασιακές*, 73-75). Καὶ ἡ Παυλίνα Νάσιουτζικ προσθεῖ : Ἡ προσπάθεια τῶν προτεσταντῶν νὰ βγεῖ ἡ ἀνάγνωσις ἀπὸ τὸν κλειστὸ κύκλο τῶν literati, δηλαδὴ τῶν ἐγγραμμάτων καὶ νὰ κατακτήσει τὰ λαϊκὰ στρώματα εἶχε ρηξικέλευθες συνέπειες : ὁ ἴδιος ὁ λαὸς μπορεῖ νὰ κρίνει τὰ θρησκευτικὰ κείμενα χωρὶς νὰ χρειάζεται τὴν μεσολάβηση τοῦ ἱερέως. Ἡ ἀπαρχὴ τῆς κριτικῆς σκέψεως, τοῦ πνευματικοῦ σκεπτικισμοῦ, ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ἱερότητος τῆς παραδόσεως καὶ ἡ κατάργηση τῆς αὐθεντίας τοῦ σώματος τοῦ κλήρου ἔχουν τίς ἀρχές τους ἐδῶ. Ἔτσι, ὁ προτεσταντισμὸς ἔρχεται νὰ ἐνισχύσει τίς Διαφωτιστικὰς ἰδέες (ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 99).

Ἡ σχετική μέ τις μεταφράσεις διαμάχη, ἐξελίχθηκε στό Πατριαρχεῖο σέ διάφορα στάδια κατά τά ὁποῖα οἱ ἰσορροπίες μεταξύ τῶν ἀντιτιθεμένων μερίδων ἦταν εὐμετάβλητες, ἐπηρεαζόμενες ἀπό αἴτια ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά. Ἀντιδράσεις ἐναντίον τῆς κυκλοφορίας καί δωρεάν διανομῆς μεταφράσεων καί ἄλλων προτεσταντικῶν ἐντύπων, εἶχαν ἐγερθεῖ ἀπό τις πρῶτες ἀκόμη ἐκδόσεις, αὐτές τοῦ 1810 καί 1814. Πρωτοστατοῦσαν στίς ἀντιδράσεις αὐτές οἱ κατώτεροι, κυρίως, κληρικοί πού πάντοτε ἐπηρεάζαν εὐρεῖες μᾶζες λαοῦ. Οἱ μισσιονάριοι παραπονοῦνταν γιά τά ἐμπόδια σημειώνοντας ὅτι οἱ ἀντιδρώντες μόνον ὅταν ἔβλεπαν τήν πατριαρχική σφραγίδα ἢ ὑπογραφή τοῦ πατριάρχου ἢ κάποιου ἀρχιερέως, μέ ἀποδεδειγμένο ὀρθόδοξο φρόνημα, τότε ἀποδέχονταν χωρίς ἐπιφυλάξεις ἕνα ἔντυπο¹¹⁶. Προκειμένου νά καμφθοῦν τέτοιου εἴδους ἀντιρροήσεις, οἱ διακινητές φορτικῶς ἐπέμεναν στήν παροχή τῆς ἐπίσημης πατριαρχικῆς ἐγκρίσεως γιά τις ἐκδόσεις τους, μὴν παραλείποντας νά προσφύγουν στήν μεσολάβηση τῶν διπλωματικῶν ἀντιπροσώπων διαφόρων προτεσταντικῶν χωρῶν πρὸς τήν Πύλη. Γενικῶς, στό διάστημα 1814-1821 ἡ ἐκκλησιαστική καί πολιτική ἡγεσία ἀποδέχονταν τήν ἐκτέλεση μεταφράσεων, ὅπως φαίνεται ἀπό τις γραπτές ἐγκρίσεις τῶν πατριαρχῶν Κυρίλλου ΣΤ΄ (1813-1818) καί Γρηγορίου Ε΄ (τρίτη φορά : 1818-1821), παρ' ὅλο πού ἔθεταν κάποιες προϋποθέσεις γιά τήν τελική ἐπίσημη ἀποδοχή («δίγλωττος μετάφρασις», ὁ πρῶτος, ἐπιθεώρηση καί συνοδική ἐγκριση ὁ δεύτερος). Στήν στάση αὐτή εἶναι δυνατόν νά παρατηρήσει κανεῖς μιά βεβαιότητα ἐκ μέρους τῶν πατριαρχῶν γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ ζητήματος, ἡ ὁποία πῆγαζε, προφανῶς, ἀπό τήν ἀσφάλεια πού ἔνοιωθαν ἔναντι τῶν προσβολῶν τῶν ὀλιγαριθμῶν καί ἀσύντακτων, ἀκόμη τότε, μισσιονάριων, ἀπό τήν αἴσθηση τῆς δυνάμεως καί αὐτάρκειας πού προσέδιδε ἡ πολιτική δύναμη πού κατεῖχαν οἱ ἐκκλησιαστικοί καί, ἰδίως, οἱ πολιτικοί ταγοί τοῦ Γένους, καθὼς ἐπίσης καί ἀπό τήν ἐξωτερική πολιτική σταθερότητα τῆς ἐποχῆς. Τό 1821, τά πράγματα μεταβάλλονται, οἱ ρωμοὶ καθίστανται ἀναξιόπιστοι, ὑποπτοι γιά ἀνατρεπτικές ἐνέργειες καί κάθε κίνησή τους, ἰδίως τῶν ἡγετῶν τους τίθεται ὑπὸ παρακολούθησης. Στούς κόλπους τῆς «περιλειπομένης» κοινότητος ὁ φόβος παραλύει τά πάντα, κάθε ἀπόφαση πού ἐνδέχεται νά προκαλέσει ἀναβάλλεται, οἱ ἐπικεφαλῆς καθίστανται πιό ἀνασφαλεῖς καί εὐθυστόφοβοι. Τό 1823, ἡ κατάσταση περιπλέκεται καί ἄλλο, ὅταν ἡ Βρετανία, διαβλέποντας στήν περίπτωση τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων, ἕναν

Σ' αὐτά πρέπει νά προστεθοῦν δύο ἀκόμη παρατηρήσεις σχετικές μέ τις νέες ἀπόψεις τοῦ Anderson :

α) ὅτι τά ἑλληνικά τῶν ἐκκλησιαστικῶν κειμένων δέν μπόρεσαν νά ἔχουν τήν ἐνοποιητική θρησκευτική λειτουργία τῶν λατινικῶν γιατί, μεταξύ τῶν ἄλλων λόγων, τά ἑλληνικά πάντοτε ἦταν ἕνας ζωντανός δημώδης λόγος (κτῆμα, δηλαδή, εὐρέων λαϊκῶν στρωμάτων καί ὄχι μιᾶς λόγιας μειοψηφίας) σέ μεγάλο μέρος τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας (ANDERSON, *Φαντασιακές*, 63 σημείωση 7).

β) τά ἐκκλησιαστικά ἑλληνικά δέν ἐπιβάλλονταν συστηματικῶς ἐκ μέρους τοῦ πατριαρχείου στίς κατά τόπους ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες γιατί : «Σέ κάθε περίπτωση, ἡ ἐπιλογή» τῆς γλώσσας παρουσιάζεται σάν μιά σταδιακή, ἀσυνείδητη, πραγματιστική, γιά νά μὴν ποῦμε τυχαία, ἐξέλιξη. Ὡς τέτοια, ἦταν ἐντελῶς διαφορετική ἀπό τήν συνειδητὴ γλωσσική πολιτική πού ἀκολούθησαν οἱ δυνάστες τόν 19ο αἰῶνα, ὅταν βρέθηκαν ἀντιμέτωποι μέ τήν ἄνοδο ἐχθρικῶν λαϊκῶν γλωσσικῶν ἐθνικισμῶν... οἱ παλιές γλώσσες ἦταν ἀπλῶς γλώσσες πού χρησιμοποιοῦνταν ἀπό τις γραφειοκρατίες γιά τις δικές τους ἐσωτερικές ἀνάγκες. Δέν ὑπῆρχε ἡ ἰδέα τῆς συστηματικῆς ἐπιβολῆς τῆς γλώσσας στοὺς διάφορους ὑποτελεῖς πληθυσμούς» (ANDERSON, *Φαντασιακές*, 77).

¹¹⁶ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 293, 293 σημείωση 3, 298.

μελλοντικό πολιτικό και οικονομικό πελάτη, σπεύδει πρώτη, να αναγνωρίσει τούς Έλληνες ως έμπολέμους - μιά μορφή διπλωματικής αναγνωρίσεως-προκειμένου να τούς δανειοδοτήσει, μέ ληστρικούς όρους, ώστε να τούς προσδέσει στό άρμα τής πολιτικής της ¹¹⁷. Η πράξη, όμως, αυτή κρινόταν αυτόδικαίως έχθρική για τό όθωμανικό κράτος πού, στό έξής, νομιμοποιούταν να θεωρεί ως άπειλή κάθε μορφής άγγλοελληνική συνεργασία. Η μετάφραση του Παρίωνος άποτελοΰσε τυπικώς ένα τέτοιο παράδειγμα, καταδεικνυόμενο σαφέστατα ως τέτοιο και από τίς επίμονες διπλωματικές παρεμβάσεις του βρετανού πρέσβευς προς τήν Πύλη προκειμένου να χορηγηθεί άδεια έκτυπώσεως στό πατριαρχικό τυπογραφείο. Η Πύλη, βεβαίως, άρνήθηκε και διεμήνυσε στόν πατριάρχη να μήν τολμήσει κάτι τέτοιο και να σταματήσει κάθε περαιτέρω κίνηση ¹¹⁸.

Στό έσωτερικό του Πατριαρχείου, τό από τό 1810 ύπάρχον αντιπροτεσταντικό ρεύμα, διογκώθηκε μετά τό 1821, όποτε παρατηρήθηκε μιά στροφή τής εκκλησιαστικής πολιτικής προς πιό συντηρητικές θέσεις, συνοδευόμενη από τήν αύξανόμενη τάση για υίοθέτηση τής κλασσικότερης μορφής τής γλώσσας, θεωρώντας ως «καινοτομίαν» και «έκχυδάϊσιν» τής ελληνικής. Αναφορικώς προς τό θέμα μας, στην Σύνοδο ξεχώρισαν δύο ρεύματα. Τό ένα, εκπροσωπούμενο από τον πατριάρχη Άνθιμο Γ΄ και τήν συνοδική συμπολίτευση, άποτελοΰσε τήν αντιπροτεσταντική μερίδα και πρέσβευε τήν παύση των μεταφράσεων, συμμορφούμενο προς τίς έσωτερικές και, κυρίως, τίς έξωτερικές περιστάσεις. Τό άλλο, ή αντιπολίτευση εκπροσωπούμενη από τον μητροπολίτη Σερρών Χρύσανθο, εργαζόταν για να δοθεί ή πατριαρχική έγκριση, όχι επειδή πίστευε τόσο πολύ στην όρθότητα τής πράξεως, αλλά προκειμένου να ώθήσει σε πολιτικό άτόπημα τον Άνθιμο, ώστε να προκαλέσει τήν έκπτωσή του από τον θρόνο ¹¹⁹.

Όφείλουμε, εδώ, να σημειώσουμε τήν εκπληκτική ρευστότητα στίς πεποιθήσεις των επικεφαλής, τουλάχιστον, των δύο τάσεων. Όσο διάστημα ήταν κάποιος μητροπολίτης, είχε τήν δυνατότητα, έστω και υπό όρισμένους περιορισμούς, να εκφράζει τίς προσωπικές του άπόψεις και να ενεργεί συμφώνως προς αυτές, εντός τής έπαρχίας του. Όταν, όμως, γινόταν πατριάρχης δέν είχε τέτοιες εύκαιρίες, δέν υπήρχε κανένα περιθώριο διαφυγής του από τήν επίσημη γραμμή πού όριζε ό όρος τής πολιτικής έγκαθιδρύσεώς του, ή όποία, σημειωτέον, προηγούταν τής εκκλησιαστικής. Ήταν ύποχρεωμένος να συμμορφώνεται μέ τίς πολιτικές έπιλογές τής Πύλης, ώστε να μπορεί, μετά, να άσκει τήν έσωτερική εκκλησιαστική πολιτική όπου ήταν ό κυρίαρχος. Έπιτυχημένος πατριάρχης θά μπορούσε να θεωρηθεί εκείνος πού

¹¹⁷ Ό George Canning (1770-1827) αναγνώρισε τούς Έλληνες ως έμπολέμους τον Μάρτιο του 1823, ως ύπουργός των έξωτερικών τής Βρετανίας (τήν αναγνώριση είχε προαποφασίσει ό προηγούμενος ύπουργός Castlereagh). Ακολούθησε τό δάνειο του Φεβρουαρίου 1824 πού άποτελέσε τήν πρώτη έμπρακτο έκδήλωση των Βρετανών υπέρ των Έλλήνων. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 56-57, 57 σημείωση 2. Τόν Μάρτιο του 1823 αναφέρει και ό ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 1, 24. Ένώ ό DRIAULT, *Ανατολικό Ζήτημα*, 1, 287 λέει τον Φεβρουάριο 1823, προσθέτοντας τήν εκτίμηση ότι ή πράξη αυτή έγινε για να άμφισβητηθεί τό μονοπώλιο του τσάρου στην προστασία των χριστιανών και να του αφαιρεθεί κάθε πρόσχημα για παρέμβαση. Στο ζήτημα του «καθ' ύπολογισμόν» φιλελληνισμού, χαρακτηριστική είναι ή παράθεση τής γνώμης του RUNCIMAN, 2, 522 : «Ό άγγλικός φιλελληνισμός, ωστόσο, χρωστάει τήν πραγματική του προέλευση στά συμφέροντα του έμπορίου».

¹¹⁸ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 149-150.

¹¹⁹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 152-154. ΓΕΛΕΩΝ, *Πίνακες*, 696-699.

κατείχε και άσκούσε τήν τέχνη νά συμβιβάζει τίς δύο αύτες ύποχρεώσεις του πρός τό συμφέρον τής Έκκλησίας και τοϋ Γένους, ίσορροπώντας, διαρκώς, σέ μιά έπισφαλή ίσορροπία. Στο πλαίσιο αυτό έχουμε τά παραδείγματα τών Άνθίμου και Χρυσάνθου. Ο Άνθιμος, όσο ήταν μητροπολίτης Σμύρνης (1797-1821) ήταν φιλικός και άνεκτικός μέ τούς προτεστάντες. Επί τών ήμερών του, ή Σμύρνη έγινε ή κυρίως πύλη εισόδου αϋτών στην Άνατολή, ιδρύθηκε ή Β.Ε. Σμύρνης (1818), τυπώθηκαν τά πρώτα προτεσταντικά φυλλάδια. Ο ίδιος εύλογοϋσε τούς μισσιονάριους και ράντιζε μέ άγιασμό τά έντυπά τους¹²⁰. Όταν έγινε πατριάρχης άλλαξε άντιλήψεις και άπαγόρευσε τήν συνέχιση τής μεταφράσεως από τόν Ίλαρίωνα. Ο Χρυσάνθος, όσο ήταν μητροπολίτης Σερρών (1811-1824) διατηροϋσε φιλίεσ μέ προτεστάντες και εισηγήθηκε θετικώς για τό έργο τοϋ Ίλαρίωνος, ως ένας εκ τών επιθεωρητών αϋτοϋ (τριμελής άρχιερατική έπιτροπή επί Άνθίμου). Όταν έγινε πατριάρχης, άπέρριψε τό αίτημα για παροχή έγκρίσεως τής μεταφράσεως τοϋ τέως φίλου του, τόν όποιο, μάλιστα, θεωρώντας ως επικίνδυνο αντίπαλο για τήν πατριαρχία, άπέπεμψε από τήν Κωνσταντινούπολη, τόν Μάρτιο τοϋ 1825, όπως έκανε τό ίδιο για τούς μητροπολίτες Νικαίας Ίερόθεο (1821-1825, κατόπιν πατριάρχης Άλεξανδρείας 1825-1845) και Νικομηδείας Πανάρετο (1821-1837)¹²¹.

Ο νέος πατριάρχης Άγαθάγγελος (1826-1830) μπορει νά μήν άσχολήθηκε μέ τήν μετάφραση, άσχολήθηκε, όμως, μέ τόν μεταφραστή. Τό 1827 ό Ίλαρίων χάνει τόν θρόνο του και έξορίζεται για λίγο στο Διδυμότειχο. Μόνον όταν άνέλθει στον πατριαρχικό θρόνο ό φίλος και προστάτης του Κωνσταντίος Α΄ από Σιναίου (1830-1834) θά μπορέσει νά επανέλθει στο Τύρνοβο (1830)¹²². Ο Κωνσταντίος διετέλεσε επιθεωρητής τών χειρογράφων του (διορισμένος από τήν Σύνοδο επί Γρηγορίου Ε΄), τόν υπερασπίστηκε μέ εύνοϊκή εισήγηση ένώπιον τής Συνόδου και διαμαρτηρήθηκε έντόνως πρός τήν Β.Ε. όταν αϋτή άποφάσισε τήν διακοπή τής συνεργασίας της μέ τόν Ίλαρίωνα. Γενικώς, στην τοποθέτηση τοϋ Κωνσταντίου ως πρός τό ζήτημα τής μεταφράσεως και τήν δράση τών μισσιονάριων, διακρίνουμε δύο περιόδους. Κατά τήν πρώτη (1830-1833 /34) δείχνει φιλικές διαθέσεις και άνοχη, όπως όμολογοϋν και οι ίδιοι οι προτεστάντες, επιτρέποντας νά ιδρυθεί ό πρώτος σταθμός μισσιονάριων στην Κωνσταντινούπολη, από τόν William Goodell τό 1831¹²³. Επίσης, οϋδέποτε κατήγγειλε από τοϋ βήματος τής Έκκλησίας ή επί τής Συνόδου τήν δράση τής Β.Ε., όπως είχε άπειλήσει νά κάνει όταν ή Β.Ε. άπέρριψε τόν όρθόδοξο Κανόνα τής Γραφής (τών Ο΄) και υιοθέτησε για τήν Παλαιά Διαθήκη τό έβραϊκό πρωτότυπο. Οϋτε έξέδωσε κάποια έγκύκλιο άπαγορευτική για τό θέμα. Μόνη, ίσως, ένέργεια ήταν νά παρατηρήσει, σέ γράμμα του στις 18 Αϋγούστου 1830 πρός τόν Κυβερνήτη Ίωάννη Καποδίστρια, τόν κίνδυνο πού συνιστοϋσε για τήν Όρθοδοξία ή κυκλοφορία τών προτεσταντικών

¹²⁰ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 295 σημείωση 4-296.

¹²¹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 158-159. ΜΠΟΥΛΑΚΗ -ΖΗΣΗ, *Ίλαρίων*, 102-104.

¹²² ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 158-159. ΜΠΟΥΛΑΚΗ -ΖΗΣΗ, *Ίλαρίων*, 104-110, 114-115. Ο Ίλαρίων κηρύχθηκε έκπτωτος τοϋ θρόνου του στο Τόρνοβο στις 7 Ιουνίου 1827. Είχε κατηγορήσει τόν τοπικό όθωμανό διοικητή ότι καταπίεζε τούς χριστιανούς και εκείνος τόν άντικατηγόρησε ότι συνεργαζόταν μέ τούς Άγγλους στην εκπόνηση έλληνικης και βουλγαρικης μεταφράσεως τών Γραφών. Άντικαταστάθηκε από τόν Κωνσταντίο Κεστεντηλίου (τόν μετέπειτα πατριάρχη Κωνσταντίου Β΄), τόν Ιούνιο 1827. Άποκαταστάθηκε και πάλι, μέ ένέργεια τοϋ Κωνσταντίου Α΄, τόν Νοέμβριο 1830, αλλά άνέλαβε άρχές τοϋ 1831, άφοϋ ό άντικαταστάτης του άρνηόταν νά παραιτηθεί.

¹²³ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 195. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, 34.

φυλλαδίων¹²⁴. Μεταστροφή του σημειώθηκε μόλις στο τελευταίο έτος της πατριαρχείας του (1834), ίσως κατόπιν της ανακηρύξεως του Έλλαδικού Αυτόκεφάλου (Ιούλιος 1833), όποτε και αποκαλύφθηκε πλήρως ή προτεσταντική έπιρροή. Τότε όταν χάθηκαν, όριστικώς, για τό Πατριαρχείο οι έλλαδικές έπαρχίες, κατενοήθηκε έπαρκώς ή διασπαστική δράση και δυναμική των προτεσταντών. Στην αντιρρητική πολεμική πρώτος έπιστρατεύτηκε ό καθηγητής Νικόλαος Λογάδης πού μαρτυρείται, στις άρχές 1834, νά συγγράφει τρεις μελέτες : ύπέρ της αύθεντίας της μεταφράσεως των Ο' έναντι του έβραϊκού πρωτοτύπου, κατά του Κοραή για τό έργο *Ίερατικός Συνέκδημος* και κατά του μισσιοναρίου S.S. Wilson για την άντορθόδοξα και άντικληρική πραγματεία του *Του Κλήρου ό Όδηγός*. Στά μέσα του ίδιου χρόνου, ό πατριάρχης άπαγορεύει την χρησιμοποίηση των μεταφράσεων από τά όρθόδοξα σχολεία της Πόλης, ένώ στις 15 Νοεμβρίου 1834 στέλνει γράμμα προς την έφημερίδα *Έθνική* των Άθηνών, μέ τό ψευδώνυμο Ίωσήφ Νικοδήμου, καταφερόμενος κατά μεταφράσεων, μισσιοναρίων και έλλήνων συνεργατών τους¹²⁵. Έτσι, ένίσχυσε τόν άγώνα του ιεροκήρυκος Γερμανού, του μετέπειτα έκδότου της *Ευαγγελικής Σάλπιγγος* πού πρώτος έγραψε (21 Ιουνίου 1834 στην έφημερίδα *Σωτήρ* του Ναυπλίου) κατά των σχεδίων των μισσιοναρίων¹²⁶. Ό έπόμενος πατριάρχης Κωνσταντίος Β' (1834-1835), έλαβε αύστηρότερα μέτρα, διατάσσοντας τό κλείσιμο όλων των σχολείων πού ίδρυσαν ή διεύθυναν μισσιονάριοι, άπαγόρευσε την κυκλοφορία των έντύπων τους και, έπίσης, άπαγόρευσε νά διδάσκουν στά σχολεία άλλοι πλίν των ραγιαδων (Φεβρουάριος 1835). Έτσι, μέ άφορμή τίς μεταφράσεις, άρχισε ή Όρθόδοξος Έκκλησία τόν πόλεμο προς τούς προτεστάντες μισσιονάριους. Μέ τά παραπάνω στοιχεία αποδεικνύεται ότι ό άγώνας του έπομένου πατριάρχου, του Γρηγορίου ΣΤ', δέν όφειλόταν σέ κάποια προσωπική αντίθεση του προς αυτούς, αλλά ότι συνέχισε ένα ήδη κηρυγμένο και σέ εξέλιξη πόλεμο, άπλως αυτός τόν συστηματοποίησε, τόν διεύρυνε και τόν διεξήγαγε μέ μεγαλύτερη έπιμονή και σφοδρότητα¹²⁷.

Πρίν περάσουμε στις ένέργειες του Γρηγορίου ΣΤ', θά άξιζε νά δούμε, συνοπτικώς, την διαφορά άντιμετωπίσεως του ζητήματος της μεταφράσεως από τίς δύο Έκκλησίες : τό Οικουμενικό Πατριαρχείο και την Έκκλησία του βασιλείου της Ελλάδος.

Στό κλίμα του Πατριαρχείου, από τό 1810 άκόμη, ήταν γνωστό ότι τίς μεταφράσεις τίς διέδιδαν προτεστάντες ιεραπόστολοι. Η σύνδεση των δύο παραγόντων έγινε προφανής και δεδομένη κατά τίς διαπραγματεύσεις μέ τούς Williamson (1818) και Pinkerton (1819), όποτε και ύπογράφηκε ή σχετική συμφωνία περί μεταφράσεως μέ δαπάνη και έπιμέλεια της Β.Ε.. Έκτοτε, τό Πατριαρχείο έπιλαμβανόταν του ζητήματος ως ενός καθαρώς εκκλησιαστικού θέματος ύπαγομένου στην άρμοδιότητά του. Ως πρώτη έπίσημη έπέμβαση μπορεί νά θεωρηθεί ή άπαγόρευση της μεταφράσεως του Ίλαρίωνος τό 1824.

Άντιθέτως, στην Ελλάδα, ή μετάφραση θεωρούταν ως ιδιωτική ύπόθεση ενός ξένου ιδρύματος, της Β.Ε., άνεξαρτήτως του ότι συνεργαζόταν σ' αυτήν και έλληνες όρθόδοξοι. Έξ άλλου, ή Έλλαδική Σύνοδος δέν δικαιούταν νά έπεμβαίνει σέ έξωτερικά (πολιτικά) γι' αυτήν ζητήματα, παρά μόνον στην

¹²⁴ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 298. ΓΕΛΕΩΝ, *Πίνακες*, 609

¹²⁵ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 345-348.

¹²⁶ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 305, 357, 357 σημείωση 3.

¹²⁷ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 348-349.

περίπτωση που δημιουργούνταν κοινωνική αναταραχή στο ὀρθόδοξο ποίμνιο ἀπό ἕνα συμβάν ὅπως π.χ. αὐτό τῆς μεταφράσεως. Τότε, μπορούσε νά ἀποστείλει ὑπόμνημα πρὸς τὴν κυβέρνηση διαμαρτυρούμενη γιὰ θρησκευτικό σκανδαλισμὸ τῶν πιστῶν ἢ διαφθορὰ τῆς σπουδάζουσας νεολαίας, αἰτούμενη τὴν ἐπέμβαση τῆς πολιτείας. Ἡ ἴδια ἡ Σύνοδος θά μπορούσε ἀπλῶς νά συστήσει στοὺς ὑπ' αὐτὴν ἀρχιερεῖς νά διαφωτίσουν γιὰ τὸ ζήτημα τοὺς κατὰ τόπους πιστοὺς¹²⁸. Ἀντίδραση ὑπῆρχε στὸν λαό, ἤδη ἀπὸ τὸ 1829, ὄχι, ὅμως, συστηματοποιημένη, ἐξ αἰτίας τῆς ἐλλείψεως τοῦ καταλλήλου ἡγέτου πού θά πρωτοστατοῦσε στὸν ἀγῶνα¹²⁹. Ἀπὸ πλευρᾶς Συνόδου ἡ πρώτη ἐπέμβαση χρονολογεῖται στίς 4-9-1834, ὅποτε μὲ ἔγγραφὸ τῆς πρὸς τὴν κυβέρνηση στρέφεται κατὰ τῆς Β.Ε., τῶν μεταφράσεων καὶ τῆς κυκλοφορίας προτεσταντικῶν βιβλίων. Ἡ ἀναφορὰ, ἴσως, νά ἔγινε μετὰ τὴν ἀπόφαση τῆς κυβερνήσεως νά ἀναγνωρίσει τὴν μετάφραση τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὡς ἀναγνωστικὸ γιὰ ὅλα τὰ δημόσια σχολεῖα. Τελικῶς, μετὰ ἀπὸ πιέσεις τῶν συντηρητικότερων στοιχείων, ἡ Σύνοδος ἀναγκάστηκε, τὸν Αὐγούστο 1835, νά ἐκδόσει *Διακήρυξιν περὶ τῆς Μεταφράσεως τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς* μὲ τὴν ὁποία καταδίκαιζε τὴν χρῆση τοῦ ἐβραϊκοῦ πρωτοτύπου. Ἡ Πολιτεία συνέχιζε τὴν σκανδαλωδῶς ἀνεκτικὴ, ἂν ὄχι φιλική, πρὸς τοὺς μισσιοναριοὺς πολιτικὴ τῆς. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρεται ὅτι 14 συνολικῶς διαβήματα τῆς Συνόδου κατὰ τὴν περίοδο Σεπτέμβριος 1834-Φεβρουάριος 1839 ἔμειναν ἀναπάντητα, ἐνῶ προσπάθειά τῆς νά κυκλοφορήσει ἐγκύκλιο κατὰ μισσιοναρίων καὶ μεταφράσεων, τὸν Μάρτιο τοῦ 1836 (καὶ κατόπιν τὸν Δεκέμβριο 1837) ἐμποδίστηκαν μὲ διπλωματικὴ ἐπέμβαση τοῦ βρετανοῦ πρεσβευτοῦ στὴν Ἀθήνα, Edmond Lyons¹³⁰.

Τὸ Πατριαρχεῖο συστηματικῶς ἐπιδόθηκε στὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν μισσιοναρίων καὶ τῶν ἀλληλένδετων μὲ αὐτοὺς μεταφράσεων, ὅταν στὸν πατριαρχικὸ θρόνο ἀνῆλθε ὁ Γρηγόριος ΣΤ'. Πρῶτο του μέλημα, ἡ θέσπιση ἑνὸς ἐπιτελικοῦ ὀργάνου γιὰ τὴν διεύθυνση καὶ συντονισμό τῶν προσπαθειῶν, πρῶτα πού ὑλοποιήθηκε μὲ τὴν σύσταση τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλησιαστικῆς καὶ Πνευματικῆς Ἐπιτροπῆς. Μὲ αὐτὴν πέτυχε νά θέσει ὑπὸ πλήρη ἔλεγχο τὴν ἐπιλογή - ἐποπτεία - εὐταξία τοῦ στελεχειακοῦ δυναμικοῦ (κληρικοί - πνευματικοί), τὴν ἐκπαίδευση καὶ διαφώτιση (σχολεῖα - διδάσκαλοι - σχολικά βιβλία - θεῖο κήρυγμα) καὶ τὸν τύπο (ἐκτύπωση -κυκλοφορία βιβλίων καὶ λοιπῶν ἐντύπων). Πολλὰ σχολεῖα ἰδρυμένα ἢ διευθυνόμενα ἀπὸ ἑτεροδόξους ἔκλεισαν, ὁμόφρονες μὲ αὐτοὺς διδάσκαλοι ἀπολύθηκαν, ἀπαγορεύτηκαν κακὸδοξα βιβλία κ.λ.π.. Δέν ἀρκέστηκε, βεβαίως, σέ δράση μόνον στὴν περιφέρεια τῆς πρωτευούσης, ἀλλὰ ἐπέβαλε τὴν δημιουργία ἀναλόγων δομῶν σέ ὅλες τίς μητροπόλεις τίς ὑπαγόμενες στὴν δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου. Ἡ Ἐπιτροπὴ διαιρέθηκε σέ τρεῖς κλάδους, καθένας ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν ὑπεύθυνος γιὰ συγκεκριμένο τομέα δράσεως, ἀντίστοιχο μὲ ἐκεῖνο τῶν ἀντιπάλων. Ὁ πατριάρχης, σέ συνεργασία μὲ τὴν Σύνοδο, ἐξέδωσε, τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1836, μιὰ Ἐγκύκλιο, γνωστὴ ὡς *Εἰδοποιήσις* μὲ τὴν ὁποία ἐνημέρωνε τοὺς λοιποὺς ἀρχιερεῖς γιὰ τίς αἰτίες καὶ τὸ σκεπτικὸ δημιουργίας τοῦ ὀργάνου, τὴν δομὴ καὶ στελέχωσή του καί, τέλος, γιὰ τὴν ἀποστολὴ του, παρῆχοντάς τους ὑπόδειγμα πού διέταξε νά μιμηθοῦν.

¹²⁸ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 356.

¹²⁹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 298-299 : ἐπιστολὴ μισσιοναρίου Korck πρὸς Church Missionary Society (1829).

¹³⁰ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 358- 360.

Τόν Μάιο του 1836 αποστέλλει, επίσης, πατριαρχική και συνοδική επιστολή προς τόν Προύση Άνθιμο για άρχόμενο προσηλυτισμό από τούς προτεστάντες, συνιστώντας προς άμυνα τήν μελέτη και διάδοση τής όρθοδόξου Κατηγήσεως του μητροπολίτου Μόσχας Πλάτωνος¹³¹. Όμοια επιστολή θά στείλει και προς τόν Σύμρνη Χρύσανθο, τόν Ιούνιο 1836, άφοϋ τά δύο αυτά μέρη φαίνονταν ότι συγκέντρωναν τά πρώτα πυρά του έχθρου¹³².

Στήν συνέχεια, συγκάλεσε Σύνοδο όπου συζητήθηκε τό ζήτημα των ξένων προπαγανδών στην Άνατολή. Συμμετείχαν ό ίδιος, ό πατριάρχης Ίεροσολύμων Άθανάσιος και 17 άρχιερείς του Πατριαρχείου¹³³. Όλοι αυτοί υπέγραψαν μιá Έγκύκλιο πατριαρχική και συνοδική επιστολή, παραινετική προς τούς άπανταχού όρθοδόξους, εις άποφυγήν των επιπολαζουσών έτεροδοδασκαλιών. Η Έγκύκλιος επέχει τήν θέση Όρου τής Συνόδου αυτής και επειδή έκδόθηκε μέ τήν σύμφωνη γνώμη και ψήφο των πατριαρχών Άλεξανδρείας Ίεροθέου και Άντιοχείας Μεθοδίου μπορούμε νά θεωρούμε πώς έχει Πανορθόδοξο χαρακτήρα¹³⁴.

Ός προς τήν χρονολόγηση τής Συνόδου και τής Έγκυκλίου, έχουμε διαφορετικές γνώμες. Ό άρχιεπίσκοπος Άθηνών και πάσης Ελλάδος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος (1923-1938) θέλει τήν Έγκύκλιο νά γράφηκε τόν Φεβρουάριο του 1836 μαζί μέ τήν *Ειδοποίησιν*. Επίσης, ότι πρώτα έκδόθηκε ή Έγκύκλιος και μετά τά γράμματα προς Προύση Άνθιμο (Μάιος 1836) και Σύμρνη Χρύσανθο (Ιούλιος 1836)¹³⁵. Ό καθηγητής π. Γεώργιος Μεταλληνός άναφέρει τόν Μάρτιο 1836 για τήν Έγκύκλιο¹³⁶. Τό ίδιο και ή Κυριακή Μαμώνη¹³⁷. Ό καθηγητής Ίωάννης Καρμίρης και ό Μανουήλ Γεδεών άναφέρουν, γενικώς τό έτος 1836¹³⁸. Στο πρωτότυπο κείμενο τής Έγκυκλίου, όπως ύπάρχει στο Άρχείο του Πατριαρχείου, δέν άναγράφεται παρά μόνον τό έτος :1836. Κάπως πιό σαφές είναι τό συνοδευτικό τής Έγκυκλίου Πατριαρχικό Γράμμα του Γρηγορίου ΣΤ', προς όλους τούς άρχιερείς του Οικουμενικού Πατριαρχείου, όπου άναγράφεται : Δεκέμβριος 1836¹³⁹. Μία, όμως, ύπογραφή άρχιερέως, ή του Έφέσου Γερασίου, είναι δυνατόν νά όριοθετήσει πιό συγκεκριμένα τόν χρόνο συγγραφής. Ό Έφέσου Γεράσιμος άνήλθε στον

¹³¹ Κ.Π.Α., ΙΘ', 133- 136 : Μάιος 1836. ΓΕΛΕΩΝ, *Κανονικές Διατάξεις*, Β', 197-202.

¹³² Κ.Π.Α., ΙΘ', 142 : Ιούνιος 1836. ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΑΛΠΙΓΞ, τεύχος 8 : Σάββατο 1 Αυγούστου 1836, 247-254. Υπογράφουν ως συνοδικοί : Ηρακλείας Διονύσιος, Κυζίκου Άνθιμος, Νικομηδείας Πανάρετος, Χαλκηδόνας Ίερόθεος, Θεσσαλονίκης Μελέτιος, Πρόεδρος Άγκύρας Γεράσιμος, Φιλαδελφείας Πανάρετος, Σοφίας Παΐσιος, Δημητριάδος Ίωσήφ.

¹³³ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Σύνοδοι*. ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 22 : 'Αναφέρει «ως συμμετέχοντα και τόν πρώην πατριάρχη Κωνσταντίο Α'.

¹³⁴ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Γρηγόριος ΣΤ'*, 122 σημείωση 1. Κ.Π.Α., ΙΔ', 288 : τά όνόματα των πατριαρχών άναφέρονται στο κεφάλαιο : «Έπίλογος» τής Έγκυκλίου.

¹³⁵ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Γρηγόριος ΣΤ'*, 119 και 123.

¹³⁶ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 350- 352.

¹³⁷ ΜΑΜΩΝΗ, *Άγώνες*, 182 και 182 σημείωση 3.

¹³⁸ ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Μνημεία*, 2, 873 (παρόραμα : γράφει : . αωλη '). Έγκύκλιος : 2, 873- 892. ΓΕΛΕΩΝ, *Διατάξεις*, 2, 248- 280.

¹³⁹ Κ.Π.Α., ΙΔ', 288. Η έγκύκλιος είναι προσκολλημένη στην σελίδα αυτή του κώδικος. Άποτελεί άνεξάρτητο τετράδιο 26 σελίδων, στο όποιο ύπάρχει ή καθ' έαυτή έγκύκλιος καθώς και ή συνοδευτική αυτής επιστολή προς τούς άρχιερείς προς έκτέλεση. Η επιστολή άναφέρει ότι πέμπονται προς τούς άρχιερείς, μαζί ή ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ για τήν Κεντρική Έκκλησιαστική Έπιτροπή και ή Έγκύκλιος κατά των έτεροδοδασκαλιών.

συγκεκριμένο θρόνο τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1836¹⁴⁰. Ἄρα, ἡ Ἐγκύκλιος γράφηκε καί ὑπογράφηκε μεταξύ Σεπτεμβρίου καί Δεκεμβρίου 1836 καί ἐκδόθηκε ἀπό τό πατριαρχικό τυπογραφεῖο τόν Δεκέμβριο τοῦ ἴδιου ἔτους.

Ἐπανεκδόθηκε τόν Μάρτιο τοῦ 1837 στήν Ἀθήνα¹⁴¹. Ἐπίσης, τήν 1η Μαρτίου 1839 μαζί μέ τόν Τόμο περί Συνοικεσιῶν καί τήν Ἀλληλογραφία μέ Ἐκκλησία καί Πολιτεία Ἑπτανήσων, σέ ἓνα τεῦχος, ἐκδόθηκε δεύτερη Πατριαρχική καί Συνοδική Ἐγκύκλιος Παραινετική Ἐπιστολή περί ἀποφυγῆς τῶν ἐπιπολαζουσῶν ἑτεροδιδασκαλιῶν, ὑπογραφόμενη ἀπό τόν πατριάρχη καί τοὺς τότε συνοδικούς ἀρχιερεῖς, ἄλλους ἀπό ἐκείνους τῆς πρώτης Ἐγκυκλίου τοῦ 1836. Καί στήν δεύτερη τό νόημα εἶναι τό ἴδιο, ἀλλά ἔχει πολύ πιό συντομευμένη μορφή, θέλοντας κατά κάποιον τρόπο νά ὑπενθυμίσει τήν ὕπαρξη τῆς πρώτης¹⁴².

Στήν ἐγκύκλιο τοῦ 1836, τό ζήτημα τῆς μεταφράσεως συνεξετάζεται μέ τό ζήτημα τῶν μισσιοναρίων. Περιλαμβάνεται στό Η΄ κεφάλαιο αὐτῆς, ὅπου ὑπαγορεύονται οἱ τέσσαρες συνολικῶς, *Διαταγαί πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς τοῦ πατριαρχικοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου*. Καλοῦνται οἱ ἀρχιερεῖς, ὁ καθένας γιά τήν ἐπαρχία του, πρῶτο, νά συστήσουν ἐκκλησιαστική πνευματική ἐπιτροπή, κατά μίμηση τῆς Κεντρικῆς. Δεύτερο, νά ἐμποδίσουν τοὺς γονεῖς νά στέλνουν τά παιδιά τους στά σχολεῖα τῶν ἑτεροδόξων καί νά ἐπαγρυπνοῦν γιά τήν ὀρθόδοξη ἐκπαίδευση, ἀνατροφή καί διαγωγή τῆς νεολαίας. Τρίτο, νά συναθροίσουν ὅλα τά βιβλία καί ἔντυπα πού διανέμουν οἱ μισσιονάριοι καί ἔχουν τυπώσει στά δικά τους τυπογραφεῖα καί νά τά ἀντικαταστήσουν μέ ὀρθόδοξα. Τέταρτο, νά συναθροίσουν ὅλες τίς μεταφράσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀρχίζοντας ἀπό τήν τοῦ ἱερομονάχου Μαξίμου Καλλιπολίτου, τοῦ ψευδεπιγράφου Μαργουνίου, τοῦ 1638, καθώς καί ὅλες τίς μετατυπώσεις καί ἐπιδιορθώσεις αὐτῆς, ὅσες ἔγιναν μεταγενέστερα. Ἐπίσης, ὅσα βιβλία ἀπό τήν μετάφραση Βάμβα εἶχαν ἐκδοθεῖ «ἀπό τοῦ ἐβραϊκοῦ δῆθεν ὕφους». Τονίζει ὅτι «ἡ ἀνατολική Ἐκκλησία ἐξ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως, καί συστάσεώς της, παρά τοῦ ἀρχηγοῦ, καί τελειωτοῦ αὐτῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ, μόνην ἀποδέχεται τήν τῶν Ἑβδομήκοντα μετάφρασι, καί προσφέρει πρὸς αὐτήν ὡς ἄλλο πρωτότυπον σέβας βαθύτατον, καί διά τήν ἀπό τοῦ ἐβραϊκοῦ ἀρχαίου, ἀδιαστρόφου καί ἀδιαφθόρου κώδικος γενομένην ταύτης μετάφρασιν, καί διά τό αἰδέσιμον αὐτῆς ἔνεκα τῆς ἐξ ἀρχῆς ἀπό τοῦ τῶν ἀποστόλων κηρύγματος κανονικῆς

¹⁴⁰ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ἐπισκοπική*, 43 : Γεράσιμος Δομνηνός ἀπό Οὐζίτσης ἐκλέγεται μητροπολίτης Καισαρείας : Δεκέμβριος 1830-1832 (καθαίρεται), 338 : ἀπό πρώην Καισαρείας ὀνομάζεται πρόεδρος Ἀγκύρας : 1834 -Σεπτέμβριος 1836, 62 : ἀπό πρώην Ἀγκύρας ἐκλέγεται Ἐφέσου : Σεπτέμβριος 1836.

Τήν Ἐγκύκλιο ὑπογράφουν ἐκτός τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ΄ καί τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἀθανασίου, οἱ ἐξῆς ἀρχιερεῖς : Ἐφέσου Γεράσιμος, Ἡρακλείας Διονύσιος, Κυζίκου Ἄνθιμος, Νικομηδείας Πανάρετος, Χαλκηδόνος Ἱερόθεος, Δέρκων Γερμανός, Θεσσαλονίκης Μελέτιος, Προύσης Ἄνθιμος, Ἄρτης Ἰγνάτιος, Φιλαδελφείας Πανάρετος, Κεσπεντηλίου Ἀρτέμιος, Μαρωνείας Δανιήλ, Λήμνου Ἱερώνυμος, Δημητριάδος Ἰωσήφ, Νυσσάβας Νεκτάριος, Ἐρσεκίου Προκόπιος, Σαμακοβίου Νεόφυτος.

¹⁴¹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 352 καί 352 σημείωση 4.

¹⁴² Ἡ Ἐγκύκλιος στίς σελίδες 182-188 (ἡμερομηνία :1 Μαρτίου 1839) τοῦ ἐκδομένου ἀπό τό Πατριαρχικό Τυπογραφεῖο (Α.καί Θ. Ἀργυράμμος) «πρὸς γνώσιν, καί ὀδηγίαν παντός τοῦ Ὀρθοδόξου πληρώματος» τεύχους μέ τίτλο : «Πρακτικά τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, Περὶ Βαθμολογίας τῶν Συνοικεσιῶν, καί τῶν ἀναγομένων ὡς πρὸς τό Ἱερόν Μυστήριον τοῦ Γάμου, καί ἄλλων τινῶν ἀνηκόντων ἰδίᾳ ὡς πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς τῆς Ἑπτανήσου. Ἐν οἷς προσετέθη καί ἡ προεκδοθεῖσα πρὸς τοὺς Ὀρθοδόξους Ἐγκύκλιος παραινετική Ἐπιστολή, περί ἀποφυγῆς τῶν ἐπιπολαζουσῶν ἑτεροδιδασκαλιῶν».

χρήσεως αὐτῆς, ἐν ταῖς τοῦ Χριστοῦ ἀγίαις Ἐκκλησίαις, καί διὰ τό προτέρημα αὐτό, διότι μετά τήν ἑβραϊκὴν πρωτότυπον μῆτηρ ἐγένετο πολλῶν ἄλλων μεταφράσεων». Μάλιστα, ὡς πρὸς τήν γλῶσσα τῶν Ὁ, διατυπώνει εὐκρινῶς τήν θέση ὅτι ἡ χρήση τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας ἦταν στό σχέδιο τῆς Θείας οἰκονομίας : «... ἡ εἰς τήν Ἑλλάδα φωνήν μετάφρασις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐγένετο κατ' οἰκονομίαν τοῦ Ὑψίστου Θεοῦ, ὅστις ὡς προνοητής πάντων προέλαβε τό μέλλον περὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ καί Λόγου ἐνανθρωπήσεως, καί τῆς ἀποκαλύψεως, καί φανερώσεως τῶν περὶ αὐτοῦ προφητειῶν καί προρρησιῶν, τῶν ἐξ αἰῶνος μακροῦ τῆ τῶν ἑβραίων γλώσση κεκαλυμμένων, καί ἀγνώστων εἰς τά λοιπά ἔθνη · τῶν ὁποίων θείων λογίων καί χρησιμῶν, κατὰ τόν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἀκριβέστατον ἀνιχνευτήν Εὐσέβιον, οὐδέποτε ἠθέλομεν τύχη κατ' ἄλλον τρόπον παρά τῶν Ἰουδαίων, διὰ τό καθ' ἡμῶν ἄσπονδον μῖσος αὐτῶν καί τόν φθόνον». Ἔτσι, ἡ γλῶσσα τῆς Ἁγίας Γραφῆς ξεπέρασε τά ὅρια τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καί προσέλαβε χαρακτήρα θεολογικό ¹⁴³.

Ὡς πρὸς τήν ἀπαγόρευση τῆς μεταφράσεως τόσο στήν ἀπλοελληνική μορφή ὅσο καί σέ ἄλλες γλῶσσες : τουρκική, σερβική, ἀραβική, βουλγαρική, σλαβωνική κ.λ.π. τοποθετεῖ τό ζήτημα στήν βάση τῆς προελεύσεως τῆς μεταφράσεως καί ὄχι τῆς μεταφράσεως καθ' ἑαυτήν. Δηλαδή, ἡ Ἐκκλησία δέν ἔχει ἀντίρρηση νά μεταφράζεται ἡ Γραφή στήν γλῶσσα κάθε λαοῦ, ἀλλά ἔχει ἀντίρρηση γιά τό ποιός κάνει τήν μετάφραση, γιά λογαριασμό ποιοῦ καί γιά ποιόν σκοπό «...καθότι τά δῶρα τῶν ἐχθρῶν πάντοτε καί πανταχοῦ εἶναι ὀλέθρια · καί οἱ αἰρετικοί, οἱ πολεμοῦντες καί καταφρονοῦντες τά θεῖα, δέν δύνανται ποτε μήτε ὀρθῶς νά φρονῶσι, μήτε καλά νά πράττωσι, μήτε νά ἔχωσιν εἰς τās καρδίας των γνησίαν καί ἄδολον εἰς τόν πλησίον ἀγάπη...».

¹⁴³ Χαρακτηριστική γιά τήν ἀναγκαιότητα ἢ μή τῆς μεταφράσεως εἶναι ἡ παρατήρηση τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ : «... ἡ συγγραφή βιβλίων στήν λαϊκή γλῶσσα ὅπωςδήποτε δέν μπορούσε νά ἀποβεῖ πολύ ἀποτελεσματική ἀφοῦ τό μέγιστο μέρος τοῦ λαοῦ εἶταν ἀγράμματο, καί σέ ὅποια γλῶσσα κι' ἂν ἔβρισκε γραμμένο ἓνα βιβλίον, θά τοῦ ἦταν ἐξ ἴσου ἀκατάληπτο...». ΔΗΜΑΡΑΣ, Ἱστορία, 49.

Ἐξ ἄλλου, γιά τόν στενό σύνδεσμο ὁμιλουμένης -ἀρχαίας ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ ὁδηγίες τοῦ American Board of Commisioners for Foreign Missions πρὸς τόν D. Temple : «... στοὺς Ἕλληνας... σχεδόν ὅλα αὐτοῦ τοῦ εἴδους τά βιβλία, ἀκόμη καί οἱ προσευχές στήν ἐκκλησία εἶναι σέ μιὰ νεκρῆ γλῶσσα πού ὅμως μέ λίγη μελέτη μπορεῖ νά γίνει κατανοητή ἀφοῦ ἡ ὁμιλουμένη συνδέεται στενά μέ τήν ἀρχαία...καί δέν εἶναι ἐνδιαφέρον νά σκέφτεται κανεὶς ἓνα ὀλόκληρο ἔθνος νά ἔχει ὡς γλῶσσα του τήν γλῶσσα στήν ὁποία δόθηκαν τά κηρύγματα καί οἱ νόμοι τοῦ Θεοῦ ;» : ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, 56.

2. Τό ζήτημα τῶν προτεσταντῶν μισσιοναρίων

Οἱ προτεσταντικές ιδέες καί τά προτεσταντικά ἔντυπα στήν Ἀνατολή προηγήθηκαν τῆς ἀφίξεως τῶν ἱεραποστόλων καί τῆς συστηματικῆς ἱεραποστολικῆς δραστηριότητος. Εἰσῆλθαν μαζί μέ τά ἐμπορεύματα τῶν εὐρωπαίων ἐμπόρων, ἄλλωστε ὁ προτεσταντισμός ὀνομάσθηκε θρησκεία τῶν ἐμπόρων καί τῶν ἀστῶν¹⁴⁴. Ἐπόμενο ἦταν νά ἀναπτυχθεῖ, ἀρχικῶς, σέ πόλεις - λιμάνια, τά κυρίως κέντρα διεξαγωγῆς τοῦ ἐμπορίου. Συνθῆκες κατάλληλες γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν καί τήν διακίνηση ἀνθρώπων καί ἀγαθῶν, δημιουργήθηκαν στόν χῶρο τῆς Μεσογείου μετά τό τέλος τῶν ναπολεοντείων πολέμων, δηλαδή μετά τό 1814. Ἔτσι, μποροῦσαν, πλέον, οἱ διάφορες προτεσταντικές ὁμολογίες νά ἐκδηλώσουν τήν ἱεραποστολική τους δραστηριότητα. Χρονική ἀφετηρία αὐτῆς μπορεῖ νά θεωρηθεῖ τό ἔτος 1816 ὅποτε ὀρίστηκε ὡς κεντρικός ἱεραποστολικός σταθμός γιά ὅλη τήν Ἀνατολή, ἡ Μάλτα, νησί ὑπό βρετανική κατοχή, ἤδη ἀπό τό 1800. Κομβικοί σταθμοί γιά τήν Ἀνατολική Μεσόγειο ὀρίστηκαν ἡ Κέρκυρα, ἡ Σμύρνη, ἡ Σύρος (ὀνομαζόμενη καί «Μάλτα τοῦ Ἀρχιεπαγγέλου» δηλαδή τοῦ Αἰγαίου)¹⁴⁵, καί ἀργότερα, ἡ Ἀθήνα. Ἀναβάλλοντας γιά κεφάλαιο πού ἀκολουθεῖ τήν ἐξέταση τῆς περιπτώσεως τῆς Κέρκυρας - ὅπου θά παρακολουθήσουμε τά ἀφορῶντα στήν σχέση μεταξύ Ἐκκλησίας Ἑπτανήσου καί πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ΄ - ἐρχόμαστε νά δοῦμε τήν περίπτωση τῆς Σμύρνης, τοῦ κυριώτερου λιμανιοῦ τῆς περιοχῆς, κατά τήν ἐποχή πού μᾶς ἐνδιαφέρει. Ἐξ ἄλλου, ἡ Σμύρνη καί ἡ περιοχή της, ἀνῆκε ἀνέκαθεν στήν δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὡς μία ἀπό τίς σημαντικότερες ἐπαρχίες του.

Στήν Σμύρνη, πρῶτοι ἐγκαθίστανται, τό 1651, Ὁλλανδοί ἔμποροι πού ἰδρύουν καλβινικό παρεκκλήσιο στό προξενεῖο τους. Θά ἀκολουθήσουν μέ δικό τους παρεκκλήσιο καί οἱ Ἄγγλοι. Στόν θρησκευτικό τομέα, τά νέα χαρακτηριστικά πού εἰσάγουν, ἡ ἔντονη ἐκκοσμίκευση καί ἡ θρησκευτική ἀδιαφορία, ἐρχονται σέ πλήρη ἀντίθεση μέ τούς ἀφοσιωμένους στήν πατροπαράδοτη θρησκεία καί τά ἔθιμά τους Ὁρθοδόξους καί Ρωμαιοκαθολικούς¹⁴⁶. Δέν ἀργοῦν νά ἀποκτήσουν σημαντική ἐπιρροή στήν τοπική κοινωνία, μιᾶς καί διευθύνουν τούς πλουσιότερους ἐμπορικούς οἴκους τῆς πόλεως, ἀλλά ὁ ἀριθμός τῶν πιστῶν τους θά παραμείνει δυσανάλογα μικρός : τό 1827 ὑπολογιζόταν σέ 200-300 ἄτομα, μοιρασμένα σέ δύο θρησκευτικές κοινότητες, μιᾶ ὀλλανδική καί μιᾶ ἀγγλική ὑπηρετούμενες ἀπό δύο πάστορες, ἀντιστοιχῶς¹⁴⁷. Πολύ μεγαλύτερη ἐπιτυχία εἶχαν σέ ἄλλον τομέα : διέδιδαν πολύ εὐκόλα τόν τρόπο ζωῆς τους, τίς ιδέες τους, τίς καθημερινές συνήθειές τους, σέ μιᾶ πόλη πού φημιζόταν γιά τήν δεκτικότητά της σέ ἀλλαγές καί τόν κοσμοπολιτισμό της.

Ἦδη ἀπό τά τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος, ἐφανίστηκε μιᾶ ἔντονη οἰκονομική, κοινωνική καί ιδεολογική διαφοροποίηση ἐντός τῆς τοπικῆς ὀρθοδόξου κοινότητος. Τά ἀνώτερα κοινωνικά στρώματα, οἱ πλούσιοι ἔμποροι καί ἀστοί λογίζονταν ὡς φορεῖς τῶν προοδευτικῶν καί φιλελευθέρων ιδεῶν, τῶν φώτων τῆς Δύσεως, ἐνῶ τά κατώτερα κοινωνικά στρώματα, οἱ ἐπαγγελματίες, οἱ

¹⁴⁴ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 113-114, 235.

¹⁴⁵ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 74 σημείωση 1.

¹⁴⁶ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 114-115.

¹⁴⁷ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 114 σημείωση 34.

μικροβιοτέχνες, οί εργάτες ως υποστηρικτές τών παραδόσεων, στενώς συνδεδεμένοι με την Ἐκκλησία¹⁴⁸. Αὐτή ἡ διαφοροποίηση παρήγαγε ἐντάσεις πού ἐκτονώθηκαν μέ δυναμικό τρόπο δύο φορές : τό 1819 καί τό 1837. Ἡ πρώτη ἔλαβε τήν μορφή τῆς συγκρούσεως μεταξύ τών δύο ἀνωτέρων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων τῆς κοινότητος, δηλαδή τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς (ἰδρυμένη τό 1733) καί τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου (ἰδρυμένου τό 1803), καταλήγοντας στό κλείσιμο τοῦ δευτέρου στίς 16 Ἰουλίου 1819. Ἡ δεύτερη εἶχε ως ἀφορμή τήν δραστηριότητα τών ξένων μισσιοναρίων γιά τήν περιστολή τῆς ὁποίας χρειάστηκε ἡ ἐπέμβαση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μέσω τῆς τοπικῆς μητροπόλεως καί τῆς τοπικῆς Ἐκκλησιαστικῆς καί Πνευματικῆς Ἐπιτροπῆς. Καί στίς δύο διαμάχες ὑπερίσχυσε ἡ λαϊκή μερίδα, σέ στενή συνεργασία μέ τήν Ἐκκλησία, ἔναντι τών ἐμπορικῶν καί ἀστικῶν στρωμάτων, συνεργαζομένων μέ τούς ξένους. Ἡ ἰδεολογική περιχαράκωση τοῦ λαοῦ γύρω ἀπό τήν Ἐκκλησία, προῖόν βιωματικῆς πίστεως σ' αὐτήν, ἀποτελοῦσε, συγχρόνως, ἀμυντική ἀντίδραση ἔναντι τῆς εἰσόδου ξένων ἰδεῶν καί ἠθῶν πού ἀπειλοῦσαν τόν ὅλο τρόπο ζωῆς τους, ἀλλά δήλωνε καί συγκεκριμένη κοινωνική στάση. Ἐπιπλέον, διέθετε καί πολιτικές προεκτάσεις, ἀφοῦ τά βλέμματα τοῦ πιστοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ πάντοτε στρέφονταν πρός τούς ὀρθοδόξους Ρώσους γιά προστασία, ἐξ ἀνάγκης μή ἔχοντας πού ἄλλοῦ νά στραφοῦν, ἐνῶ τά συμφέροντα τών ἀνωτέρων τάξεων, προῖόν ἐπιλογῆς καί ὄχι ἀνάγκης, ἦταν στενώς συνδεδεμένα μέ τά συμφέροντα τών ξένων καί ἰδιαίτερος τών Ἀγγλων¹⁴⁹.

Οἱ πρῶτες ἀποστολές μισσιοναρίων εἶχαν χαρακτηῖρα ἀνιχνευτικό καί προπαρασκευαστικό γιά τίς ἐπόμενες πού θά ἀκολουθοῦσαν. Τήν πρώτη ἐπίσημη ἀποστολή ἀνέλαβε ὁ ἄγγλος πάστορας William Jowett, τῆς Church Missionary Society, τό 1815. Κατά τήν διάρκεια τῆς περιηγήσεώς του στόν εὐρύτερο ἑλληνικό χῶρο ἐπισκέφθηκε τήν Σμύρνη καί τήν Χίο ὅπου εἶχε συνομιλίες μέ τούς καθηγητές τοῦ ἐκεῖ γυμνασίου Κ. Βαρδαλάχο καί Ν. Βάμβα, τό 1818 παρευρέθηκε στήν ἴδρυση τῆς Β.Ε. Σμύρνης. Καταγράφοντας τίς ἐμπειρίες καί τά συμπεράσματα ἀπό τά ταξίδια του, ὑπέδειξε τά μέσα πού ὄφειλαν νά χρησιμοποιηθοῦν ἀπό τούς μισσιοναρίους γιά τήν ἐπιτυχία τοῦ ἔργου τους. Αὐτά ἦταν : Κήρυγμα, Διάδοση Βίβλου σέ μετάφραση, Ἐκπαίδευση, Τύπος, Χρήση λαϊκῆς γλῶσσας στήν λατρεία, Ἐπικοινωνία μέ γράμματα μεταξύ Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Οἱ προτάσεις Jowett υἱοθετήθηκαν ἀπό τίς ἱεραποστολικές ἐταιρεῖες καί τούς ἀπεσταλμένους αὐτῶν¹⁵⁰.

Ἡ πρώτη ὀργανωμένη ἱεραποστολική δραστηριότητα στήν Σμύρνη ἦταν ἡ ἴδρυση τῆς Β.Ε. Σμύρνης, τό 1818, ἀπό τόν ἄγγλο πάστορα τοῦ ἐργοστασίου τῆς Levant Company, Charles Williamson. Αὐτή τελοῦσε ὑπό τήν προστασία τών προξένων Ἀγγλίας, Ὁλλανδίας καί Ρωσίας (ἤδη ἀπό τό 1813 ὑπῆρχε παράρτημα τῆς Β.Ε. στήν Ἁγία Πετρούπολη ὑπό τήν προεδρία τοῦ πρίγκηπος

¹⁴⁸ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 242.

¹⁴⁹ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 67-73.

¹⁵⁰ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 117-118, 271. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 71. Ὁ ἀρχαιότερος προτεστάντης μισσιονάριος στόν Μεσογειακό χῶρο ὑπῆρξε ὁ Isaaak Lowndes τῆς London Missionary Society. Στόν σημερινό ἑλληνικό χῶρο, ἡ πρώτη ἐγκατάσταση ἔγινε στήν Ζάκυνθο στίς 1/4/1819, ἐνῶ ἡ ἔδρα αὐτῆς τῆς ἱεραποστολῆς μετεκόμισε τό 1822 στήν Κέρκυρα, ὅπου παρέμεινε μέχρι τό 1845 (ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 185-187).

N.Galitsyn)¹⁵¹. Σκοπός τῆς ἐταιρείας ἦταν ἡ διάδοση τῶν γραφῶν, ἡ ἐξάπλωση τῆς χριστιανικῆς παιδείας καί ἡ ἐκτύπωση χριστιανικῶν βιβλίων καί ἐντύπων. Τό 1823 διόριστηκε ὁ πρῶτος ἐπίσημος ἀντιπρόσωπος (πράκτορας – agent) τῆς Β.Ε. ὁ Benjamin Barker πού ἐργάστηκε πιστῶς γιά τήν ἐταιρεία του ἐπί 20 ἔτη¹⁵².

Τό ἀρχικό σχέδιο τῶν προτεσταντῶν γιά τήν Ἀνατολή προέβλεπε τήν διάδοση τοῦ Εὐαγγελίου στούς μουσουλμάνους καί ἰουδαίους. Γρήγορα ἀντιλήφθηκαν τό ἀδύνατον τῆς μεταστροφῆς τῶν πρώτων, ἀφοῦ τό Ἰσλάμ ἐπιφυλάσσει τήν ποινή τοῦ θανάτου γιά τούς ἀποστάτες¹⁵³. Ἐπίσης, τό μάταιο τῶν προσπαθειῶν γιά τούς δευτέρους πού ζοῦσαν σέ συμπαγεῖς καί ἀρραγεῖς κοινότητες, μέ ζωντανές τίς ἐνθυμήσεις τῶν σέ βάρος τους διωγμῶν τῶν δυτικῶν Χριστιανῶν, σέ ἀντίθεση μέ τούς ὀθμανούς οἱ ὁποῖοι τούς δέχθηκαν ὡς φιλοξενούμενους - ἐπισκέπτες (misafir) καί ὄχι ὡς βοσκήματα (reaya)¹⁵⁴. Ἀπέμεναν οἱ χριστιανοί τῆς Ἀνατολῆς καί, ἔτσι, στράφηκαν πρὸς τίς διάσπαρτες χριστιανικές κοινότητες μέ τήν ἐλπίδα νά καταφέρουν νά τίς ἀναμορφώσουν ὥστε νά τίς χρησιμοποιήσουν κατόπιν πρὸς βαθμιαῖο ἐκχριστιανισμό τῶν μουσουλμάνων : «...δέν μποροῦμε νά ἐλπίζουμε στήν μεταστροφή τῶν μουσουλμάνων ἂν δέν τούς δώσουν οἱ Ἀνατολικές Ἐκκλησίες ἓνα παράδειγμα ἀληθινῆς χριστιανοσύνης. Κάθε ἀπόπειρα ἐκχριστιανισμοῦ τῶν μουσουλμάνων τῆς Δυτικῆς Ἀσίας ξεκινᾷ ἀπό μιᾶ ἀποστολή στίς Ἀνατολικές Ἐκκλησίες...»¹⁵⁵.

Ἡ εἰκόνα, ὅμως, τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων στήν Ἀνατολή πού ἀντίκρουσαν οἱ προτεστάντες μισσιονάριοι ἦταν ἀπογοητευτική. Ἀκόμη καί ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἡ ἰσχυρότερη, πολυπληθέστερη καί πιό προηγμένη ἀπό ὅλες τίς ἄλλες, εἶχε περιπέσει στό σκότος καί τήν δεισιδαιμονία, κατὰ τήν ἄποψή τους. Ἡ ἄγνοια, ἡ ἀμάθεια, ἡ διαφθορά, ἡ σιμωνία καί ὁ βυζαντισμός (μέ τόν ὄρο ἐννοοῦσαν τόν ξηρό δογματισμό καί τήν πνευματική νάρκωση, σὺν τήν ὑποκρισία) πού ἐπικρατοῦσαν σέ κληρο καί λαό, καθὼς καί ὁ θεατρνισμός στήν λατρεία ἐπιτεινόμενος ἀπό εἰδωλολατρικές ἐκδηλώσεις τιμῆς ἀγίων καί Θεοτόκου, προσκυνήσεως εἰκόνων καί λειψάνων, λιτανεῖες καί ἄλλα ὑποπτα ἐκκλησιαστικά ἔθιμα, συνιστοῦσαν, γι' αὐτούς, ἔκπτωση ἀπό τόν ἀρχικό χριστιανισμό καί ἀληθινή εἰδωλολατρεία. Ἡ νοσηρὴ παραδοσιαρχία πού ὀφειλόταν στήν ἐμμονή τῶν ὀρθοδόξων στήν ἐκκλησιαστική παράδοση, ὀδηγοῦσε σέ στασιμότητα καί προφανῆ καθυστέρηση σέ σχέση μέ τήν ἐξέλιξη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου στήν Δύση¹⁵⁶. Ὡς ἐνδεικνυόμενη θεραπεία ὄλων αὐτῶν τῶν κακῶν κρινόταν ἡ ριζική ἀναμόρφωση τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν : «... ἡ καταστροφή τῶν ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν θά ὠδήγει εἰς τήν ἀναγέννησίν των...»¹⁵⁷. Εὐφυῶς, ἡ Ἑλλη Σκοπετέα γράφει : «...Στάση χάρη στήν ὁποία οἱ ἱεραπόστολοί μας ἀποκτοῦν καί ψυχαναλυτικό ἐνδιαφέρον : ἡ, ὁμολογουμένως, τυφλή ἀφοσίωση σέ μιάν ὑπόθεση τήν ὁποία κατὰ βάθος περιφρονοῦν»¹⁵⁸.

¹⁵¹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 86, 149 σημείωση 3.

¹⁵² ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 117-118.

¹⁵³ ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Δύση*, 34. ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 172. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, 30.

¹⁵⁴ ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Δύση*. ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 197. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, 29-30.

¹⁵⁵ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 174.

¹⁵⁶ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 96-99. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, 31.

¹⁵⁷ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 100.

¹⁵⁸ ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Δύση*, 35.

Οί μισσιονάριοι δέν απέβλεπαν στόν άμεσο προσηλυτισμό τών ορθοδόξων στόν προτεσταντισμό, ώστε νά σχηματίσουν τοπικές προτεσταντικές κοινότητες, ούτε προσπαθοῦσαν νά πείσουν τούς ορθοδόξους νά αποκηρύξουν τήν Ἐκκλησία τους καί νά συνταχθοῦν μέ τίς δικές τους Ὁμολογίες. Αυτό πού ἐργάζονταν νά πετύχουν, ακολουθώντας τίς οδηγίες πού τούς δόθηκαν όταν ξεκινούσαν γιά τήν αποστολή τους, ἦταν ἡ βαθμιαία ἀλλαγὴ -μεταρρύθμιση «ἐκ τῶν ἔσω» τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καί ὁ τελικός ἐκπροτεσταντισμός της¹⁵⁹. Χαρακτηριστικές εἶναι μερικές ἀναφορές μισσιοναρίων. Ὁ Isaac Lowndes σέ ἐρώτηση τοῦ Πρωτοπαπᾶ Ζακύνθου¹⁶⁰, γιατί στέλνονται ἱεραπόστολοι σέ ἤδη χριστιανούς, ἀπάντησε ὅτι σκοπός τους δέν ἦταν νά προσηλυτίσουν, ἀλλά νά ἀναζωογονήσουν τὰς ἐν ὑπνώσει ἀρχὰς τῆς θρησκείας¹⁶¹. Ὁ Samuel Sheridan Wilson μιλοῦσε ἐπίσης γιά ἀναζωογόνηση τοῦ καθαροῦ χριστιανισμοῦ στήν Ἑλλάδα¹⁶². Ὁ John Hartley ὑποστήριξε τήν θέση ὅτι τά βιβλία πού τυπώνονταν στά δικά τους τυπογραφεῖα ὄφειλαν νά καταδεικνύουν τήν διαφορὰ μεταξύ τοῦ πραγματικοῦ χριστιανισμοῦ, πού πρέσβευαν οἱ προτεστάντες, καί τοῦ διεφθαρμένου πού ἀκολουθοῦσαν οἱ ορθόδοξοι, ἐπιμένοντας νά συνεχιστοῦν οἱ προσπάθειες, παρ' ὅλες τίς ἀντιξοότητες, ὥστε νά ἐπιτευχθεῖ μεταρρύθμιση τῆς θρησκείας σ' ὅλη τήν Ἀνατολή¹⁶³. Ὁ Henry Daniel Leves ἐπιθυμοῦσε τήν μεταρρύθμιση τῆς Ἐκκλησίας, ὥστε νά ἀπορριφθοῦν οἱ δεισιδαιμονίες, θεωρούμενες ὡς ὑπεύθυνες γιά τήν ψυχρότητα καί ἀπομάκρυνση τῶν πιστῶν ἀπό τήν Ἐκκλησία καί τήν θρησκεία τους. Μάλιστα, ὁ ἴδιος, διέβλεπε πὼς ἡ θρησκευτικὴ ἀναγέννηση τῶν Ἑλλήνων θά τοὺς καθιστοῦσε φωτιστές καί τῶν γύρω ορθοδόξων λαῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων πάντοτε ἀσκοῦσαν πνευματικὴ ἐπιρροή¹⁶⁴. Ὁ John J. Robertson ἐκτιμᾷ ὅτι «...χάρη στίς προσπάθειες τῶν μισσιοναρίων θά συμβεῖ μιὰ ἐσωτερικὴ μεταμόρφωση καί ἔχουμε κάθε λόγο νά πιστεύουμε ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία θά ἐνωθεῖ μέ τήν Ἀγγλικὴ καί τήν Ἀμερικανικὴ»¹⁶⁵. Ὁ Rufus Anderson δίνοντας οδηγίες πρὸς τόν Cyrus Hamlin ἔγραφε : «...σκοπός τῆς ἱεραποστολῆς μας, μεταξύ τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν... εἶναι νά τὰς μεταρρυθμίσωμεν καί νά δώσωμεν καί πάλιν ζωὴν εἰς τὴν γνῶσιν καί τό πνεῦμα τοῦ Εὐαγγελίου. Δέν ἀνήκει εἰς τὰς ἐπιδιώξεις μας νά εἰσάγωμεν εἰς αὐτάς τόν Κογκρεγκασιοναλισμόν ἢ τόν Πρεσβυτεριανισμόν...»¹⁶⁶.

Ἡ ἀναγέννηση θά ἐπιτυγχάνοταν, ἂν μποροῦσε νά διαπαιδαγωγηθεῖ μιὰ νέα γενιά χριστιανῶν ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τίς προλήψεις καί δεισιδαιμονίες τῶν παλαιότερων : «νέοι Λούθηροι θά ἀναμορφώσουν τήν Ἐκκλησία τους» καί ἀκόμη «εἶναι ἀνυπολόγιστης σημασίας ἡ ἀνάγνωση ἐκ μέρους ἑνός μικροῦ

¹⁵⁹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 114 καί 114 σημείωση 3.

¹⁶⁰ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 86 σημείωση 6, λέει ὅτι ὁ πρωτοπαπᾶς Ζακύνθου ἦταν ὁ Γαβριήλ Γαρζώνης (1814-1824) πού ἀκολούθως ἔγινε μητροπολίτης Ζακύνθου (1824-1827) ὑπὸ τὸ ὄνομα Γεώργιος. Ὁ ΑΒΟΥΡΗΣ, *Ζακύνθου*, στήλη 1184, ἀναφέρει τὸ ἀντίστροφο ὡς πρὸς τὸ ὄνομα : ὁ Γεώργιος ἔγινε Γαβριήλ.

¹⁶¹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 115 καί 115 σημείωση 1.

¹⁶² ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 115 καί 115 σημείωση 3.

¹⁶³ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 115 καί 115 σημείωση 4.

¹⁶⁴ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 116.

¹⁶⁵ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 238-239.

¹⁶⁶ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 117-118 σημείωση 5.

παιδιοῦ ἑνός βιβλίου πού δέν θά ἀναφέρεται στήν Παναγία, ἡ συνήθεια νά μὴν προσκυνοῦν εἰκονίσματα...»¹⁶⁷.

Ἡ διαπαιδαγώγηση, συμφώνως καί πρὸς τίς προτάσεις Jowett, θά γινόταν μέ τρεῖς τρόπους :

α) μέ τό κήρυγμα καί τίς δημόσιες καί ἰδιωτικές θρησκευτικές συζητήσεις.

β) μέ τόν τύπο, δηλαδή μέ τήν ἐκτύπωση σέ δικά τους τυπογραφεῖα βιβλίων, ἐφημερίδων, περιοδικῶν, ἐντύπων, πάντοτε στήν δημώδη γλῶσσα, καί στήν συνέχεια διανομή αὐτῶν ἀπό τοὺς ἴδιους.

γ) μέ τήν ἐκπαίδευση τῆς νεολαίας σέ σχολεῖα πού ἴδρυναν, συντηροῦσαν καί διεύθυναν οἱ ἴδιοι¹⁶⁸.

Κεντρική θέση στήν ὅλη προσπάθεια καταλάμβανε ἡ προώθηση τῆς παιδείας ὡς πρωταρχικοῦ ιδεώδους. Θεωροῦσαν ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά τήν ἀναζωογόνηση τοῦ θρησκευτικοῦ ἐνδιαφέροντος, τήν πνευματική - πολιτιστική ἀναβάθμιση : ἕνας λαός πρέπει νά εἶναι μορφωμένος γιά νά μπορέσει νά καλλιεργηθεῖ χριστιανικά¹⁶⁹. Ἡ ἰδεολογία, αὐτή, τῆς ἐγγραμματοσύνης μπορεῖ νά κατανοηθεῖ ὡς φυσική ἀπόρροια τῆς δογματικῆς θέσεως γιά προβάδισμα τῆς γνώσεως ἐναντι τῆς πίστεως : ὁ ἄνθρωπος ἔχει τήν δυνατότητα νά σωθεῖ ἀναζητῶντας, ἀτομικῶς, τήν ἀλήθεια βασιζόμενος στήν γνώση του¹⁷⁰.

Οἱ προτεστάντες φέρνουν νέες ἀντιλήψεις γιά τό βιβλίο καί τήν ἀνάγνωση. Προωθοῦν τήν συνήθεια τῆς ἀναγνώσεως σέ εὐρύτερα στρώματα πληθυσμοῦ, δίνοντας ιδιαίτερη ἔμφαση στίς γυναῖκες, παρέχοντας βιβλία γραμμένα στήν δημώδη γλῶσσα καί σχεδιασμένα νά παρέχουν τήν λεγόμενη *χρήσιμη γνώση* -καί ὄχι γενική ἐγκυκλοπαιδική γνώση- ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς τάξεως τῶν ἀναγνωστῶν¹⁷¹. Ἔτσι ὁ ἀναγνώστης ἀποκτᾶ μαζί μέ τίς γνώσεις καί κριτική σκέψη καί μπορεῖ νά κρίνει καί νά ἀμφισβητεῖ¹⁷². Στό θρησκευτικό πεδίο ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ δυνατότητα νά κρίνει καί νά ἐρμηνεύει ἱερά κείμενα, χωρίς τήν βοήθεια τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καί τοῦ ἱερατείου, τήν ἀυθεντία τῶν ὁποίων μπορεῖ, πλέον, νά ἀμφισβητεῖ. Ὅταν, βεβαίως, ὁ πνευματικός αὐτός σκεπτικισμός δέν συνοδεύεται ἀπό ἀνάλογη πνευματική καλλιέργεια, ὥριμη κριτική ἰκανότητα καί ἐπαρκῆ γνωστική ὑποδομή, εἶναι δυνατόν νά ὀδηγήσει σέ ἀνατροπή τῶν ὑφισταμένων θεσμῶν.

Οἱ φιλελεύθερες αὐτές ιδέες ἦταν γνωστές καί ἀπό τόν Διαφωτισμό, μέ τήν διαφορὰ πῶς ἐνῶ σέ ἐκείνον οἱ ιδέες κυκλοφοροῦσαν μόνον στά πλαίσια μιᾶς

¹⁶⁷ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 238-239.

¹⁶⁸ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, 209.

¹⁶⁹ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 213-214.

¹⁷⁰ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 177-179.

¹⁷¹ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 45-48 καί 180-181. Ἡ παροχή τῆς *χρήσιμης γνώσεως* αὐτή καθ' ἑαυτή μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ ὡς ιδιαίτερης ἀξίας γιά τὰ λαϊκά στρώματα πού ἔτσι ἀποκτοῦσαν τήν δυνατότητα προσβάσεως σέ γνώσεις καί δεξιότητες ὥστε νά καταστοῦν περισσότερο «παραγωγικά» καί «ἀνταγωνιστικά» πρὸς τὰ ἐγγράμματα στρώματα. Ὅμως ἡ παροχή αὐτή ἐπειδή ἦταν προσαρμοσμένη ἀναλόγως πρὸς τήν κοινωνική τάξη τοῦ καθ' ἑνός συνιστοῦσε μιᾶ τεχνητὴ διάκριση καί συντηροῦσε τίς κοινωνικῆς ἀνισότητες μεταξύ ἐγγραμμάτων καί ὀλιγογραμμάτων. Οἱ πρῶτοι ἐκτός τοῦ ὅτι λάμβαναν καί γενικότερη ἐγκυκλοπαιδική γνώση, μποροῦσαν νά ἐμβαθύνουν καί στήν εἰδικότερη γνώση, χωρίς τόν περιορισμό τοῦ ὠφελιμισμοῦ ἢ τῆς χρησιμοθηρίας, ἐνῶ οἱ δεῦτεροι μάθαιναν μόνον αὐτὰ πού οἱ ἐκπαιδευτές τους θεωροῦσαν ἀναγκαῖα προκειμένου νά ἐπιτελέσουν τόν κοινωνικό τους ρόλο. Ἐπομένως συνέχιζαν νά εἶναι κοινωνικῶς στατικοί καί μᾶλλον χωρίς πολλές δυνατότητες κοινωνικῆς ἀνόδου τήν ὁποία εὐαγγελιζόταν ἡ νέα μορφή παιδείας.

¹⁷² ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 98-99.

πεφωτισμένης κοινότητας, στον προτεσταντισμό διαδίδονται σε μεγάλες ομάδες ανθρώπων, άδιακρίτως. Ο Διαφωτισμός αφορά στους λίγους, ο Προτεσταντισμός στους πολλούς, συχνά όμως παρατηρείται σύγχυση για τα δύο φαινόμενα θεωρούμενα ως δύο όψεις του ίδιου νομίσματος¹⁷³.

Τό πρώτο τυπογραφείο για τις ανάγκες της ιεραποστολής έγκαταστάθηκε τον Απρίλιο του 1822 στην Μάλτα από τον πάστορα Daniel Temple¹⁷⁴. Αυτό μεταφέρθηκε στην Σμύρνη τον Δεκέμβριο του 1833 και λειτούργησε υπό την ίδια διεύθυνση μέχρι τό 1840, όποτε τό ανέλαβε ό G. Griffith μέχρι τό 1844¹⁷⁵. Τά τυπογραφεία τών μισσιοναρίων έδιναν ιδιαίτερη βαρύτητα στην έκδοση βιβλίων στοιχειώδους εκπαιδύσεως για τά σχολεία, ένας τομέας πού έπασχε από σοβαρότατες έλλείψεις. Η τυπογραφική δραστηριότητα ήταν προτιμητέα για τούς μισσιοναρίους γιατί θεωρούσαν πώς ασκωντάς την περνούσαν άπαρατήρητοι από τόν έλεγχο του λαού, ενώ ή εκπαιδευτική δραστηριότητα πάντοτε προκαλούσε ύποψίες και αντιδράσεις. Οί προπαγανδιστικές δυνατότητες του τύπου έπισημάνθηκαν από τόν Rufus Anderson : «... Η κριτική τών Έκκλησιών μέσω του Τύπου είναι μιά δύναμη πού τίποτα δέν θά μπορέσει νά της άντισταθεί. Μέσω του Τύπου οί δυσκολίες μας θά είναι πολύ πιό περιορισμένες. Έχουμε νά αγωνιστούμε λιγότερο μέ τις γλώσσες, λιγότερο μέ τό κλίμα, λιγότερο μέ τις προκαταλήψεις του λαού. Η επιρροή μας θά αυξάνεται σταθερά, οί απόψεις μας θά συναντούν λιγότερες αντιδράσεις και θά γίνονται καλύτερα κατανοητές...»¹⁷⁶.

Έκει, πάντως, πού οί μισσιοναρίοι είχαν τήν μεγαλύτερη έπιτυχία ήταν ή εκπαίδευση. Έβλεπαν τά σχολεία ως ένα πιό σύγχρονο και κοινωνικώς πιό άποδεκτό τρόπο προσηλυτισμού άπ' ότι ήταν ό κλασικός τρόπος, μιά άντίληψη διατυπωμένη σαφώς από τήν Sarah Haight : «... μόνον ή καλλιέργεια της παιδείας μπορεί νά άποδώσει καρπούς σε ένα άγονο μέχρι στιγμής χωράφι. Η παλαιά μέθοδος του προσηλυτισμού δέν άποδίδει πιά...»¹⁷⁷. Επίσης ό John H.Hill, ιδρυτής της περίφημης Σχολής Hill στην Αθήνα, σημείωνε, τό 1835 : «...τά μέσα τά όποια άρχικώς υίοθετήσαμε για νά συστήσουμε τούς έαυτούς μας σ' αυτήν τήν κοινωνία ήταν ή διδασκαλία τών

¹⁷³ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 154, 245.

¹⁷⁴ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, 51.

Στήν Μάλτα μόνον τό τυπογραφείο του American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) τύπωσε από τόν Ιούλιο 1822 μέχρι 31/12/1829, 180.650 βιβλία στην νεοελληνική γλώσσα με 7.568.000 σελίδες. Τό 1830 στό νησί λειτούργησαν 3 τυπογραφεία : του ABCFM, της CMS (Church Missionary Society), της LMS (London Missionary Society) : ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 80 σημείωση 5. Επίσης στό τυπογραφείο του J. Robertson στην Σύρο, κατά τήν διάρκεια της πενταετούς λειτουργίας του (1833-1838) τυπώθηκαν, συνολικώς, 8.826.900 σελίδες, 53 τίτλοι βιβλίων, με αριθμό άντιτύπων, τό καθ' ένα, 750-3000, συνήθως 2500. Εύλόγως ή ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ άναρωτιέται, μόνον από τό παράδειγμα τών δύο αυτών τυπογραφείων : «ή πληθώρα αυτή τών ιεραποστολικών έντύπων μάς κάνει νά άποροϋμε για τόν προορισμό τους και τήν τύχη τους (134-135)».

¹⁷⁵ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 286. Τό 1830 λειτούργησε τό τυπογραφείο της Ευαγγελικής Σχολής Σμύρνης, όπου ό Josiah Brewer με τόν Henry Daniel Leeves τύπωναν τήν πρώτη έφημερίδα στό όθωμανικό κράτος, δίγλωσση, με τίτλο «Ο φίλος τών Νέων». Ο ίδιος έμφανιζόταν και ως εκδότης κι άλλων έφημερίδων, κατόπιν. (ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 196-197, 280-281).

Τό τυπογραφείο της ABCFM λειτούργησε άρχικώς στην Μάλτα (1822-1832), μεταφέρθηκε στην Σμύρνη (1832-1853) και από εκεί στην Κωνσταντινούπολη (1853-1899) με υπεύθυνο τόν Elias Riggs και τυπογράφο τόν N. Benjamin (ΚΙΣΚΗΡΑ, 135-136).

¹⁷⁶ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 286-287.

¹⁷⁷ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 213.

νέων... προσπαθήσαμε να καταστήσουμε τα σχολεία μας όχι απλά κανάλια ανθρώπινης μάθησης αλλά τα συνδυάσαμε με ιερά διδασκαλία ώστε η θρησκεία να υπηρετεί την γνώση, και μπορούμε να σας διαβεβαιώσουμε ότι ούτε ένα άτομο οποιασδήποτε ηλικίας ή καταστάσεως που ήρθε στα σχολεία μας να μην διδάχθηκε τα καθήκοντά του προς το Θεό και τους συνανθρώπους του...»¹⁷⁸. Και ακόμα : «τά σχολεία αυτά είναι προπαρασκευή για την άσκηση καθαρότερης πίστης και πρακτικής ανάμεσα στο λαό... είναι εξαιρετικά σπουδαίο να κάνουμε τους Έλληνες παράγοντες της δικής τους αναγέννησης... έχουμε πληθώρα αποδείξεων ότι η ήθικη και θρησκευτική μας επιρροή αυξάνεται και ισχυροποιείται όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σ' όλη την Ανατολή...»¹⁷⁹.

Αρχικώς, τα σχολεία χρησίμευαν ως μέσον για την εξασφάλιση μονιμότερης και δυναμικότερης παρουσίας στον τόπο και την εξάσκηση επιρροής, ώστε να μπορέσουν άνετως να εισαγάγουν τα προτεσταντικά πρότυπα ζωής. Η παρεχόμενη εκπαίδευση, άχρωμη θρησκευτικώς, ήταν στραμμένη περισσότερο προς μία κοσμική ήθικολογία. Συγχρόνως, διευκόλυνε την διάδοση της μεταφράσεως της Αγίας Γραφής και των λοιπών προτεσταντικών εντύπων, αφού τα χρησιμοποιούσε ως σχολικά αναγνώσματα και βοηθήματα : μὴν ξεχνούμε πώς το δυτικῆς προελεύσεως έντυπο αποτέλεσε άγωγό διαδόσεως τῆς δυτικῆς παιδείας¹⁸⁰. Μέσω τῶν μαθητῶν τους τά εκπαιδευτικά ιδρύματα προετοιμάζαν και προδιέθεταν ευνοϊκότερα τόν λαό στην άποδοχή τοῦ προτεσταντικοῦ κηρύγματος¹⁸¹, ένῳ για τόν ίδιο σκοπό εισηγάγαν και τόν θεσμό τῶν Κατηχητικῶν (Sunday School - Κυριακό Σχολεῖο)¹⁸².

Στόν τομέα τῆς προπαγάνδας μέσω τῆς παροχῆς δωρεάν εκπαιδύσεως μπορούμε να έντάξουμε, επίσης, τό εύρύ πρόγραμμα ύποτροφιῶν για σπουδές σέ σχολεία τῆς Άμερικῆς, τό όποιο εἶχε ως στόχο τήν δημιουργία μιᾶς άμερικανόφιλης και προτεσταντόφιλης έντόπιας ήγετικῆς τάξεως σέ κάθε μία

¹⁷⁸ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, 172.

¹⁷⁹ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, 178-179. Οἱ μισσιονάριοι στα σχολεία τους άρνούνταν πεισματικῶς τήν παρουσία όρθοδόξου ιερέως και τήν διδασκαλία όρθοδόξου κατηχήσεως. Ός λόγο άρνήσεως πρόβαλλαν τόν οικουμενικό χαρακτήρα τῶν σχολείων όπου φοιτοῦσαν όρθόδοξοι, ρωμαιοκαθολικοί, προτεστάντες κ.λ.π. μαθητές, οἱ πεποιθήσεις τῶν όποίων όφειλαν να γίνονται σεβαστές. Πιό συγκεκριμένα, άπαγόρευαν τήν χρήση εικόνων, τό σημεῖο τοῦ σταυροῦ, τήν τιμή και επίκληση τῆς Παναγίας και τῶν Αγίων, τίς νηστείες, τόν άγιασμό ή και τήν άπλή πίσκεψη όρθοδόξου ιερέως. Ένα παράδειγμα πού καταδεικνύει τήν σαθρότητα τῶν έπιχειρημάτων τους είναι τό άκόλουθο. Στην Σύρο κατά τά έπεισόδια τοῦ 1836 έναντίον τους, άρνήθηκαν να τοποθετήσουν εικόνα στα σχολεία τους και να έπιτρέψουν άγιασμό από όρθόδοξο ιερέα μέ τήν αίτιολογία ότι κάτι τέτοιο δέν προβλεπόταν από τόν νόμο τοῦ κράτους. Όμως, άρνήθηκαν να δεχθοῦν τήν διδασκαλία τῆς όρθοδόξου κατηχήσεως, αν και ό νόμος τό προέβλεπε. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 112-113 και σημείωση 7.

¹⁸⁰ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 68

¹⁸¹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 75.

¹⁸² ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 81 Σύμφωνα μέ έκθεση τοῦ J.J. Robertson προς ABCFM, οἱ ιεραπόστολοι θά έπρεπε να έχουν υπό τήν διεύθυνσή τους όσο πιό πολλά σχολεία γίνεται γιατί θά τους προσέδιδαν επιρροή, και θά χρησίμευαν ως χώροι για τό ευαγγελικό κήρυγμα. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, 272-273. Τό πρώτο δυτικοῦ τύπου κατηχητικό σχολεῖο (έννοείται : κατήχηση όχι από όρθόδοξο κατηχητή, αλλά από προτεστάντη, κατήχηση και κήρυγμα μεταφέρονται από ναό σέ κάποια αίθουσα και γίνονται αποκομμένα και άυτονομημένα από λειτουργική ζωή ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Δύσις*, 299) ίδρυσε στην Κέρκυρα ό Lowndes τό 1825.

ἀπό τίς χώρες τῆς Ἀνατολῆς¹⁸³. Γενικῶς, οἱ σπουδές στήν Δύση, ὅπως παρατήρησαν καί οἱ ἴδιοι οἱ μισσιονάριοι, εἶχαν δυσμενῆ ἐπίδραση στό ὀρθόδοξο φρόνημα τῶν σπουδαστῶν : «... ὑπάρχουν καί μερικοί πού δέν εἶναι καί τόσο φανατικοί χριστιανοί, εἶναι αὐτοί πού φοίτησαν σέ ξένα πανεπιστήμια. Δύο ἢ τριῶν χρόνων παραμονή στό Παρίσι ἢ στήν Βιέννη εἶναι ἱκανή νά κλονίσει τήν ὀρθόδοξη χριστιανική τους πίστη...» γράφει ὁ J.J. Robertson¹⁸⁴. Καί ὁ S.S. Wilson ἐπιβεβαιώνει : «... Ἡ μορφωμένη μερίδα τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἐλίτ τῶν προικισμένων της νέων, συνηθίζουν νά πίνουν τό δηλητήριο τοῦ Βολταίρου καί τοῦ Ρουσσώ... Οἱ νέοι Ἑλληγες πού σπούδασαν στήν Ἰταλία, Γαλλία, Γερμανία καί Ἀγγλία γυρνοῦν στήν Ἑλλάδα ὀπαδοί τοῦ Ἀλφιέρι, τοῦ Βολταίρου καί τοῦ λόρδου Shaftsbury. Συνάντησα τολμηρῆ ἀθεΐα...»¹⁸⁵.

Χαρακτηριστικό γιά τίς πραγματικές προθέσεις τῶν μισσιοναρίων πού ἤθελαν νά ἰδρῦσουν σχολεῖα καί ἐπέμεναν νά τά διευθύνουν οἱ ἴδιοι, ἀνεξέλεγκτα, εἶναι καί τό περιστατικό μέ τόν πρῶτο Κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδος, τόν Ἰωάννη Καποδίστρια. Αὐτόν ἐπισκέφθηκε ὁ ἐπίσημος ἀπεσταλμένος τοῦ American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) Rufus Anderson, στίς 15 καί 16 Μαΐου 1830, ἔχοντας ἐντολή νά συζητήσει μαζί του τίς προοπτικές γιά τήν δημιουργία σχολείων. Αὐτά εἶχαν ἀποφασίσει νά τά χρηματοδοτήσουν ἱεραποστολικές ἐταιρεῖες, σύλλογοι καί ἰδιῶτες κινούμενοι ἀπό αἰσθήματα φιλανθρωπίας καί χριστιανικῆς φιλαδελφίας. Σ' αὐτά οἱ μαθητές θά λάμβαναν τήν στοιχειώδη ἐκπαίδευση μέ βάση τήν ἀλληλοδιδασκτική μέθοδο. Θά χρησιμοποιοῦσαν διδακτικά βιβλία πού ἀναλάμβαναν νά τυπώσουν στά δικά τους τυπογραφεῖα προτεστάντες μισσιονάριοι, ὅλα στήν δημῶδη γλῶσσα. Ὅσοι γονεῖς εἶχαν τήν οἰκονομική δυνατότητα θά συμμετεῖχαν στίς σχολικές δαπάνες, ὥστε νά συνηθίσουν, σιγά - σιγά, στήν ἰδέα νά μορφώνουν τά παιδιά τους χωρίς βοήθεια ἀπ' ἔξω καί νά παύσει κάποτε ἡ ὅλη ἐπιχείρηση νά ἔχει φιλανθρωπικό χαρακτήρα. Τόν ἔλεγχο τῶν σχολείων θά εἶχε ἐπιτροπή ἀναφερόμενη ἀπευθείας στόν Κυβερνήτη. Ὁ τελευταῖος, ὅμως, ἔχοντας σκοπό νά κτίσει σχολεῖα σέ ὅλη τήν χώρα, προσλαμβάνοντας τοὺς ἀπαραίτητους διδασκάλους καί προμηθεύοντας τόν ἀναγκαῖο ἐξοπλισμό, πρότεινε ὅπως ὅλα τά χρήματα τῆς ξένης βοήθειας κατατεθοῦν ὑπό τύπον δανείου καί ὄχι ὡς δωρεά, στήν ὑπό ἴδρυσή Ἐθνική Τράπεζα καί μάλιστα νά τοὺς ἀποδίδονται καί τόκοι γιά τό δάνειο. Ἡ πρόταση τοῦ Καποδίστρια δέν ἔγινε δεκτῆ, προφανῶς γιατί οἱ μισσιονάριοι φοβόνταν ὅτι τά σχολεῖα τους θά περνοῦσαν ὑπό τόν ἔλεγχο τοῦ κράτους¹⁸⁶. Ὁ Κυβερνήτης, πάντως, ἐπέτρεψε τήν λειτουργία σχολείων ἀπό μισσιοναρίους καί ἐνέκρινε τήν χρήση τῆς μεταφράσεως τῆς Ἀγίας Γραφῆς καί ἄλλων προτεστάντικῶν ἐντύπων ὡς σχολικῶν ἐγχειριδίων. Ὁ Καποδίστριας ἦταν ὀρθόδοξος καί εἶχε ἀντιληφθεῖ τίς ἐπιδιώξεις τῶν προτεστάντικῶν, ἀλλά ὡς πολιτικός καί διπλωμάτης ἀπέφευγε τήν ἀνοικτή σύγκρουση μαζί τους, προτιμώντας νά ἐπωφεληθεῖ ἀπό τήν ἐκπαιδευτική τους δραστηριότητα καί νά διατηρήσει, συγχρόνως, κάποιο στοιχειώδη ἔλεγχο στόν τομέα αὐτόν. Ἄλλωστε, μιά ἀντίθετη πολιτική στάση θά προσλάμβανε χαρακτήρα συγκρούσεως καί μέ τίς δυτικές Δυνάμεις, οἱ διπλωματικοί ἀντιπρόσωποι τῶν

¹⁸³ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 46-47.

¹⁸⁴ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, 105.

¹⁸⁵ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 72.

¹⁸⁶ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, 60-61.

όποιων υποστήριζαν ενεργῶς τὶς προτεσταντικὲς δραστηριότητες¹⁸⁷. Τὴν αὐτὴ πολιτικὴ ἐφάρμοσε στὴν συνέχεια καὶ ὁ βασιλιάς Ὁθων : παρ'ὄτι ὁ ἴδιος καθολικὸς καὶ ἀντιάγγλος, δὲν προχώρησε σὲ σύγκρουση μαζί τους, ἀφοῦ κάτι τέτοιο θὰ σήμαινε ἀντιπαράθεση μὲ Δυνάμεις στὶς ὁποῖες ὄφειλε τὴν ἐκλογή του ὡς βασιλέως τῆς Ἑλλάδος. Ἀντιθέτως ὁ Armansberg, ἐπικεφαλῆς τῆς Ἀντιβασιλείας καὶ ἀγγλόφιλος, εὐνόησε τὴν δράση τῶν προτεσταντῶν διορίζοντας, μάλιστα, τὸ 1834, τὸν Chr. L. Korck διευθυντὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Διδασκαλείου¹⁸⁸. Ἐπιτυχημένη ἐκπαιδευτικὴ δράση ἀνέπτυξαν οἱ : Hartley στὴν Αἴγινα, King στὴν Σύρο καὶ Ἀθήνα, Hildner στὴν Σύρο καὶ Hill στὴν Ἀθήνα¹⁸⁹. Στά εὐεργετικά γιὰ τοὺς μισσιοναριοὺς μέτρα ἐντάσσονται ὁ νόμος τοῦ 1833 γιὰ τὴν κυκλοφορία ἐντύπων, τὸ 1834 ἀπόφαση γιὰ χρήση μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὡς ἀναγκαίου σχολικοῦ βιβλίου γιὰ ὅλα τὰ δημοτικὰ σχολεῖα κ.ἄ.¹⁹⁰. Γενικῶς, οἱ πολιτικοὶ ἀπέβλεπαν στὴν δημιουργία φιλικῶν σχέσεων μὲ τοὺς μισσιοναριοὺς, χωρὶς νὰ πολυνοιάζονται γιὰ τοὺς σκοποὺς τους καὶ χωρὶς νὰ παρεμποδίζουν τὴν δράση τους. Ἡ πολιτικὴ ἡγεσία, θρησκευτικῶς ἀδιάφορη, τὸν μόνον ρόλο πού ἀναγνώριζε γιὰ τὴν Ἐκκλησία ἦταν αὐτὸς τῆς κρατικῆς θρησκείας, ὑποστηρίζοντας τὴν ἀμιγῆ πολιτειακράτεια στὶς σχέσεις Πολιτείας- Ἐκκλησίας. Στὴν βοήθεια ἀκριβῶς τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας - ἡ στάση τῆς ὁποίας, ἀναμφισβητήτως, ἐπηρεάζε σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ καὶ τὴν στάση τοῦ λαοῦ- ὀφείλεται σὲ σημαντικὸ ποσοστὸ, ἢ πρόοδος τῶν μισσιοναρίων ἐντὸς τοῦ Ἑλλαδικοῦ κράτους¹⁹¹.

Στὴν προτεσταντικὴ ἱεραποστολή, ἐκεῖνοι πού ἔδωσαν ἰδιαίτερη ὄθηση, παρουσιάζοντας ταυτοχρόνως μιὰ διαφορετικὴ, εἰδοποιό, δυναμικὴ στὴν διάχυση τῶν προτεσταντικῶν ἰδεῶν σὲ μεγάλες ὁμάδες ἀνθρώπων, ἦταν οἱ ἀμερικανοὶ μισσιονάριοι. Αὐτοὶ ξέφυγαν ἀπὸ τὸ στερεότυπο τῶν εὐρωπαίων ἱεραποστόλων πού ἤθελαν νὰ διαδόσουν τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ - ἔστω ὅπως αὐτοὶ τὸν ἀντιλαμβάνονταν - φροντίζοντας νὰ συνάψουν στενὲς πολιτισμικὲς, πολιτικὲς καὶ οἰκονομικὲς διασυνδέσεις μὲ τοὺς ἐντόπιους πληθυσμοὺς. Ἐπιπλέον, κινούμενοι ἀπὸ μεσσιανικοῦ τύπου ἀντιλήψεις σχετικῶς πρὸς τὸ πεπρωμένο τοῦ ἔθνους των, θεωροῦσαν ὑποχρέωσή τους νὰ μεταδώσουν καὶ στοὺς ἄλλους λαοὺς, σ' ὅλη γενικῶς τὴν ἀνθρωπότητα, τὸν τρόπο διακυβερνήσεως, τὴν θρησκεία, τὰ ἥθη καὶ τὸν τρόπο ζωῆς τους. Γι' αὐτούς, ὁ ἀμερικανικοῦ τύπου προτεσταντισμὸς ταυτιζόταν μὲ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀμερικανικοῦ ἔθνους¹⁹². Ἡ δράση αὐτὴ, εἶναι φανερό, πῶς ἐρχόταν σὲ

¹⁸⁷ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 60-63 καὶ 396-399.

¹⁸⁸ Τὸ 1834 στά Ἐπτάνησα τὴν ἀντίστοιχη θέση κατέλαβε ὁ μισσιονάριος Isaac Lowndes (1834-1840). ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 78. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Δύσις*, 287-289.

¹⁸⁹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 76.

¹⁹⁰ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 402.

¹⁹¹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 405-409.

¹⁹² ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 166. Χαρακτηριστικὴ περίπτωση διαπλοκῆς πολιτικῆς καὶ ἱεραποστολῆς εἶναι ἡ ὑπόθεση τοῦ ἀμερικανοῦ μισσιοναρίου Jonas King - Ἰωνᾶ Κίνγκ (1792-1869). Ἦλθε στὴν Ἑλλάδα τὸ 1828, ἀνοίξε σχολεῖο ἀρχικῶς στὴν Σύρο καὶ κατόπιν στὴν Ἀθήνα, τὸ 1834. Ἐργαζόμενος ἐναντίον τῆς Ὀρθοδοξίας, προσηλυτίζοντας πιστοὺς στὸν προτεσταντισμὸ, καταγγέλθηκε ἀπὸ τὴν Ἱερά Σύνοδο στὸ ὑπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν, τὸ ὁποῖο τὸν παρέπεμψε στὴν δικαιοσύνη. Καταδικάστηκε μετὰ ἀπὸ σειρά δικῶν τὸ 1844 καὶ τὸ 1852. Τὴν τελευταία φορὰ σὲ 15 ἡμερῶν φυλάκιση καὶ ἀπέλαση ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα (13 Μαρτίου 1852). Στὴν διαμαρτυρία του πού ὑπέβαλε πρὸς τὸν ὑπουργό ἐπὶ τοῦ Βασιλικοῦ Οἴκου καὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ἀν. Πάικο ὑπέγραφε ὡς πρόξενος τῶν Ὁμοσπόνδων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς (νῦν Η.Π.Α.) σὲ χαρτί πού ἔφερε τὴν σήμανση «Πρόξενεῖον τῶν Ὁμοσπόνδων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς». Εἶχε ἀντικαταστήσει τὸν πρόξενον John D. Diomataris ὑπογράφοντας στά διάφορα

άντίθεση μέ τήν έπισήμως διακηρυγμένη άρχή τοῦ άπομονωτισμοῦ -δόγμα Μονροέ, 1822 - αλλά άποδείχθηκε έξαιρετικώς πολύτιμη άργότερα, όταν ή Άμερική θά διεκδικοῦσε μερίδιο έπιρροής στόν Μεσογειακό χῶρο ¹⁹³. Στά πλαίσια αὐτά θεωρήθηκαν ὡς ὑποκινητές έθνικοαπελευθερωτικῶν κινήματων άποσχιστικῶν τῆς ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, μέ κύρια παραδείγματα αὐτά τῶν Βουλγάρων καί τῶν Άρμενίων, λαούς πού ὑποστήριξαν ένεργῶς στίς διεκδικήσεις τους ¹⁹⁴.

Πέραν τῆς θρησκευτικῆς τους ιδιότητος οί μισσιονάριοι πάντοτε ὑπηρετήσαν ὡς κήρυκες τῆς ιδέας περί άνωτερότητος τῶν έθνῶν καταγωγῆς τους, καθώς καί τῆς ὀρθότητος τῆς πολιτικῆς τῶν κρατῶν ὑπήκοοι τῶν ὀποίων τελοῦσαν. Χαρακτηριστική εἶναι ή παρατήρηση τοῦ H.D. Leeves : «... αἱ ένεργεῖαι τῆς Βιβλικῆς Έταιρείας συνέβαλον μεγάλως εἰς τήν έξύψωσιν τοῦ χαρακτήρος τοῦ Βρετανικοῦ έθνους εἰς τά ὄμματα τῶν κατοίκων τῆς Τουρκίας, ιδιαιτέρως δέ ένώπιον τοῦ Έλληνικοῦ καί Άρμενικοῦ έθνους» ¹⁹⁵. Έδῶ πρέπει νά έπισημανθεῖ ή διαφορά μεταξύ Φιλελλήνων ξένων καί Μισσιοναρίων, άφοῦ οί πρῶτοι δέν εὐθυγραμμίζονταν, συνήθως, πρός τήν πολιτική τῆς χώρας προελεύσεός των, οὔτε περιορίζαν τίς έκδηλώσεις τους κινούμενοι άπό λόγους διπλωματικῆς σκοπιμότητος, στάση πού ὁ άγωνιζόμενος έλληνικός λαός έκτίμησε δεόντως ¹⁹⁶.

Δέν πρέπει νά παραλείψουμε καί μιá άναφορά στήν οἰκονομική πλευρά τῆς προτεσταντικῆς προπαγάνδας, καθόλου εὐκαταφρόνητη γιά τήν ἴδια, καθ' ὅσον οί νέες ιδέες καί ὁ νέος προτεινόμενος άπ' αὐτούς τρόπος ζωῆς δημιουργοῦσαν νέες καταναλωτικές άνάγκες πού μόνον μέσω τοῦ έμπορίου μποροῦσαν νά καλυφθοῦν. Οἱ έμπορικῆς συναλλαγῆς ὑποχρεωτικῶς θά έπρεπε νά διεξαχθοῦν μέ προτεσταντικῆς χῶρες καί προτεσταντικούς έμπορικούς

τηλεγραφήματα ὡς U.S. Consular Agent ή U.S. Acting Consul in Charge in Athens ή U.S. Vice Consul in Piraeus. Δηλαδή, ὁ Κίνγκ ήταν διπλωματικός άντιπρόσωπος μιᾶς ξένης δυνάμεως στήν Ελλάδα καί ταυτοχρόνως έργαζόταν έναντίον τῆς έπικρατοῦσης θρησκείας στήν Ελλάδα καί τῶν παραδόσεων τοῦ έλληνικοῦ λαοῦ ! Οἱ άμερικανικῆς κυβερνήσεις τοῦ Daniel Webster καί τοῦ Edward Everett, μέσω τοῦ πρεσβευτοῦ στήν Κωνσταντινούπολη George Perkins Marsh, έπενέβησαν μέ ὡμό τρόπο στήν έλληνική κυβέρνηση καί αὐτή μέ τήν σειρά τῆς στήν έλληνική δικαιοσύνη ὥστε νά άπαλλαγῆ ὁ Κίνγκ τῆς άπελάσεως, πρῶγμα πού έπιτεύχθηκε στίς 17/2/1854 μέ βασιλικό διάταγμα τοῦ Ὁθωνα. Ὁ Κίνγκ μέχρι τό 1859 συνέχισε νά έκπροσωπεῖ τήν άμερικανική κυβέρνηση καί μέχρι τό θάνατό του, τό 1869, νά εργάζεται κατά τῆς Ὁρθοδοξίας σύροντας συνεχῶς στά δικαστήρια τό έλληνικό δημόσιο άπαιτώντας άποζημιωθεῖ γιά ἕνα κτήμα του πού άπαλλοτρίωσε τό κράτος. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Ξενοκρατία*, 220-252. ΤΡΑΙΟΝ.

¹⁹³ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 145-146. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, 261.

¹⁹⁴ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 156-157.

¹⁹⁵ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 108 σημείωση 1. Εἶχε έπισημανθεῖ σέ εκθέσεις ιεραποστόλων ή άναγκαιότητα γιά δημιουργία δύο χωριστῶν καί άνεξάρτητων μεταξύ τους ιεραποστολικῶν κέντρων γιά τό Έλληνικό Έθνος, ένα στά ὄρια τῆς Ὁθωμανικῆς Έπικρατείας καί ένα στό νεότευκτο Έλλαδικό κράτος. Έτσι, τόν Νοέμβριο τοῦ 1827, ὁ Benjamin Barker, άντιπρόσωπος τῆς Βιβλικῆς Έταιρείας στήν Σμύρνη, ὑπέδειξε ὅτι ήρθε ή κατάλληλη στιγμή γιά έναρξη ιεραποστολικῆς δράσεως στήν Ελλάδα πού «μόλις άρχίζει νά λαμβάνη θάρρος περί τήν άσφάλειαν καί άνεξαρτησίαν της» καί παραλλήλως άρχίζει νά σκέπτεται (ή Ελλάδα) «μέ ποίαν Έκκλησίαν θά συνταχθῆ». Ὑποδηλώνεται, δηλαδή, προσπάθεια γιά ένταξη τῆς νέας χώρας στήν Βρετανική θρησκευτική σφαῖρα έπιρροῆς, ὅπως εἶχε γίνει μέ τήν πολιτική. Έπίσης, ὁ Leeves πρότεινε στίς 14-2-1829 τήν έναρξη τῆς ιεραποστολικῆς προσπάθειας στήν Ελλάδα «έφ' ὅσον πλέον φέρει τήν έγγύησιν τοῦ έπισήμου συμφώνου τῶν τριῶν Μεγάλων Δυνάμεων τῆς Εὐρώπης» καί έπίσης προτείνει τόν διορισμό δύο χωριστῶν καί άνεξαρτήτων μεταξύ τους πρακτόρων (agent) τῆς Βιβλικῆς Έταιρείας γιά τήν Ελλάδα καί τήν Τουρκία. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 87 - 88.

¹⁹⁶ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 109.

οίκους, συσχετίζοντας, έτσι, με στενό τρόπο, την δράση των μισσιοναρίων με τό εμπόριο¹⁹⁷. Άξιανάγνωστες είναι οι παρατηρήσεις του James L. Barton, τόν όποιο ή Έλλη Σκοπετέα όνομάζει «ύπουργό έξωτερικών» τών άμερικανικών ιεραποστολών :

«1. Η ιεραποστολική διδασκαλία δημιουργεί νέες ανάγκες και επιθυμίες, πού ό λαός, όσο μπορεί, θά προσπαθει νά ικανοποιήσει.

2. Οί χριστιανικές κοινότητες χαρακτηρίζονται από ασύνηθες πνεύμα επιχειρηματικότητας και άποταμίευσης και είναι ικανότερες νά ικανοποιούν τίς νέες τους φιλοδοξίες και νά γίνονται άγοραστές δυτικών προϊόντων. Η πρώτη Τράπεζα καταθέσεων στην Ίνδία ιδρύθηκε από ιεραποστόλους και στηρίχθηκε κύρια από Χριστιανούς.

3. Η παρουσία τών ιεραποστόλων και τών ιδρυμάτων τους και ή δημιουργία μιās νέας τάξης πραγμάτων στην κοινωνία μέσω της Δυτικής παιδείας έχουν προδιαθέσει ευνοϊκά και ιθαγενείς πληθυσμούς άπέναντι στον Δυτικό έμπορο. Αυτό ισχύει ιδίως, όπως είναι γνωστό, όταν ό έμπορος προέρχεται από την ίδια χώρα μέ τόν ιεραπόστολο και συμπαθει και ό ίδιος τόν χριστιανισμό.

4. Οί ιεραπόστολοι διδάσκουν την άξία της ειλικρίνειας και της έμπορικης έντιμότητας, βάζοντας έτσι τά θεμέλια διαρκών έμπορικών σχέσεων μέ την Δύση...

5. Οί ιεραπόστολοι άνοιξαν έμπορικά σχολεία και έμπορικά τμήματα στα κολλέγια τους, όπου ή νεολαία τών διαφόρων άνατολικών χωρών διδάσκεται την τέχνη τών επιχειρήσεων...»¹⁹⁸.

Έπίσης : «... τά σπίτια αυτών πού διαβάζουν την Βίβλο έχουν καρέκλες, τραπέζια, βιβλία, βιβλιοθήκες, άμερικανικά ρολόγια, γυάλινα παράθυρα, ενώ όσοι δέν διαβάζουν την Βίβλο ζούν σε σκοτεινά και άβολα σπίτια. Τό Άμερικανικό Συμβούλιο διδάσκει τόν δυτικό τρόπο ζωής · τά γυάλινα παράθυρα, τά ξύλινα πατώματα, τά ρολόγια, οί ραπτομηχανές, ό τηλεγραφος, ή καλλιέργεια της πατάτας και της ντομάτας εισάγονται στην Όθωμανική Αυτοκρατορία από τούς ιεραποστόλους...». Άκόμη : «... οί άνθρωποι πού έχουν άσπαστει τόν προτεσταντισμό επιζητούν την ύλική βελτίωση της ζωής τους · καθαρά ρούχα και ένα καλύτερο σπίτι. Η άποδοχή του χριστιανισμού οδηγεί στην αύξηση τών εισαγωγών...»¹⁹⁹. «Υπάρχουν τρία στάδια για τόν έκπολιτισμό του κόσμου : ή ανάπτυξη της κοινής γνώσης, ή αύξηση μέσω αυτής τών φανταστικών άναγκών, και τό εμπόριο πού θά καλύψει τίς φανταστικές επιθυμίες. Ο έκπολιτιστικός ρόλος του χριστιανισμού έρχεται νά δημιουργήσει φανταστικές ανάγκες πού, κατά τόν Joel Barlow, θά καλυφθούν από τό πάθος του εμπορίου»²⁰⁰.

Η αντίδραση στην δράση των μισσιοναρίων προήλθε από τόν όρθόδοξο κλήρο. Η άτομική και περιστασιακή, αρχικώς, αντίσταση ιερέων και επισκόπων, συντόμως μετασχηματίστηκε σε συλλογική και όργανωμένη άντιπαράθεση μέ πρωτοπόρο τό Οικουμενικό Πατριαρχείο, την Μητέρα Έκκλησία. Οί μισσιονάριοι δέν δρούσαν μόνον στην περιφέρεια, αλλά είχαν δημιουργήσει ιεραποστολικό σταθμό και στην ίδια του την έδρα, την Κωνσταντινούπολη. Έπικεφαλής ήταν ό William Goodell του American Board

¹⁹⁷ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 154-155.

¹⁹⁸ ΣΚΟΠΕΤΕΑ, Δύση, 32-33

¹⁹⁹ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 155. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, Ξενοκρατία

²⁰⁰ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 167.

of Commissioners for Foreign Missions, από τό 1831. Κύριος αποδέκτης τοῦ κηρύγματος ἦταν οἱ Ἀρμένιοι πού φαίνονταν πρόθυμοι νά τό δεχθοῦν, μιᾶς καί ἡ ἄρμενική Ἐκκλησία εἶχε παραδεχθεῖ τήν ἀνάγκη νά ἀναμορφωθεῖ. Ὁ ἄρμενικός κληρὸς δέν ἦταν ἐχθρικός ἢ ἀντίθετος στήν παρουσία τους, ἐνῶ ὁ ὀρθόδοξος πάντοτε τοὺς ἔβλεπε καχύποπτα ὡς ὑπονομευτές τῆς θρησκείας του. Πρώτη ἐγκατάσταση τοῦ Goodell ἦταν στό Πέραν, ἀλλά μιὰ πυρκαγιά κατέστρεψε ὅλα τὰ ὑπάρχοντά του καί τό σπίτι του μαζί μέ πολλά ἄλλα. Ἔτσι, κατέφυγε στό Μπουγιούκ Ντερέ (Βαθυρρύακας) ὅπου ζοῦσαν πολλοὶ ὀρθόδοξοι Ἑλληνας. Προσωρινά, ἄφησε τοὺς Ἀρμένιους καί ἀσχολήθηκε μέ τοὺς Ἑλληνας ἰδρύοντας πολλά ἀλληλοδιδασκτικά σχολεῖα γιά τήν ἐκπαίδευση τῶν νέων μιᾶς κοινότητος πού ἀριθμοῦσε 200.000 μέλη. Τά σχολεῖα αὐτά ἔφθασαν τό 1837 νά ἀριθμοῦν τά 30 μέ 2.000 μαθητές. Ἐξ αἰτίας ὅμως τῆς σφοδρῆς ἀντιδράσεως τοῦ Πατριαρχείου, ἡ ἱεραποστολή ἔκλεισε τό 1838, περιοριζόμενη μόνον στήν ἔκδοση καί διανομή ἠθικοθρησκευτικῶν φυλλαδίων καί στράφηκε ὀριστικά πρὸς τοὺς Ἀρμένιους. Τό 1839 πῆγε καί ἐγκαταστάθηκε στήν Πόλη ὁ John J. Robertson τῆς Ἱεραποστολικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἐπισκοπαλιανῶν (Domestic and Foreign Missionary Society of the Protestant Episcopal Church) ἀλλά καί σ' αὐτή τήν προσπάθεια τά πράγματα δέν κύλησαν εὐνοϊκά, ὥστε τό 1847 σταμάτησε.²⁰¹ Ὅπως εἶδαμε, ἡ ἀντίδραση ἐκ μέρους τοῦ Πατριαρχείου πού ἄρχισε ἐπὶ Κωνσταντίου Α', συνεχίστηκε καί ἐπὶ τοῦ διαδόχου του Κωνσταντίου Β', ἀλλά ἐκεῖνος πού ὑπῆρξε ἀληθινός καταπέλτης ἐναντίον τῶν μισσιοναρίων ἦταν ὁ Γρηγόριος ΣΤ'. Μέ τήν ἔκδοση δύο σπουδαίων Πατριαρχικῶν καί Συνοδικῶν Ἐγκυκλίων καί μιᾶς Μείζονα Σύνοδο ἀνάμεσα σ' αὐτές, καθόρισε τά πλαίσια τοῦ ἀγῶνος πού θά ἀναλάμβανε στό ἔξῃς. Ἡ μία Ἐγκύκλιος ἦταν ἡ περί τήν σύσταση τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλησιαστικῆς καί Πνευματικῆς Ἐπιτροπῆς καί ἡ ἄλλη περί τήν ἀποφυγή τῶν ἐπιπολαζουσῶν ἑτεροδιδασκαλιῶν. Καί τίς δύο μαζί ἀπηύθυνε μέ προτρεπτική ἐπιστολή πρὸς τοὺς κατὰ τόπους ὀρθοδόξους ἀρχιερεῖς, ὥστε νά λάβουν τά μέτρα τους. Τήν πρώτη ἐξετάσαμε σέ προηγούμενο κεφάλαιο, ἄς δοῦμε πολὺ σύντομα καί τήν δεύτερη.

²⁰¹ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 217. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, 34-35. ΚΙΣΚΗΡΑ, 141-142. Ἡ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ἀναφέρει τό 1837 ὡς τό ἔτος πού ὑπῆρχαν 30 ξένα σχολεῖα καί ὅτι ἐκτός ἀπὸ τίς ἀντιδράσεις τοῦ Πατριαρχείου καί ἡ ἔλλειψη χρημάτων πού ἔπαυσε νά στέλνει ἡ ABCFM ἦταν ἐπίσης ἕνας λόγος τοῦ κλεισίματος. Ἡ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ μιλά κι αὐτή γιά 30 σχολεῖα ἀλλά ὡς ἔτος θέτει τό 1832 προσθέτοντας ὅτι στήν Σμύρνη λειτουργοῦσαν 3. Ἡ ΚΙΣΚΗΡΑ μιλάει γιά 20 ἕως 30 σχολεῖα μέ 2.000 μαθητές καί 100 μαθήτριες τό ἔτος 1834.

Ὁ ἱεραποστολικὸς σταθμὸς Κωνσταντινουπόλεως λειτούργησε τά ἔτη 1831-1931. Ἡ δικαιοδοσία του μέχρι τό 1860 ἔφθανε στήν Ἀδριανούπολη στήν πλευρὰ τῆς Εὐρώπης, στήν Ἰοσγάτη καί στήν Καισάρεια στήν πλευρὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀργότερα στήν Μικρὰ Ἀσία περιορίστηκε μέχρι τήν γραμμὴ Νικομήδεια -Ἀντάπαζαρ. Ἡ ἐγκατάσταση ἐνθαρρύνθηκε καί ἀπὸ τήν τότε προσφάτως συναφθεῖσα ἀμερικανοοθωμανικὴ ἐμπορικὴ συμφωνία (1830). Παρ' ὅλο πού ἡ συμφωνία ἦταν ἐμπορικὴ καί ἀναφερόταν στήν προστασία μόνο ἐμπόρων, οἱ μισσιοναριοὶ εἰσῆλθαν στήν ζωὴ τῆς Πόλης μέσω τῶν ἐμπόρων. Συνεργάτες τοῦ Goodell ἦταν ὁ H.G.O. Dwight (μέ κύριο στόχο τοὺς Ἀρμένιους) καί ὁ W.H. Schaffler (γιά τοὺς Ἑβραίους). Τό 1838 προστίθεται ὁ Cygus Hamlin πού τό 1840 ἐγκαινιάζει στό Bebek τό πρῶτο θεολογικὸ σεμινάριο πού ἀργότερα θά γίνει πιὸ γνωστὸ ὡς Ροβέρτειος Σχολή (Robert's College). Στόν σχολικὸ τομέα Ἑλληνας συνεργάτες ἦταν ὁ λόγιος Π.Κωνσταντινίδης, ὁ διδάσκαλος Ι. Λαζαρίδης καί ὁ Ἀλέξανδρος Πασπάτης, διδάσκαλος, ἰατρός, βυζαντινολόγος, πρόεδρος, ἀργότερα, τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, διευθυντῆς τῶν σχολείων τῶν μισσιοναρίων στό Πέραν - Γαλατὰ μεταξὺ 1832-1836 : ΚΙΣΚΗΡΑ, 130-147.

Στήν Ἐγκύκλιο κατά τῶν ἑτεροδιδασκαλιῶν μεγαλύτερο βάρος δίνεται στήν ἐπισήμανση τῶν πρακτικῶν διαφορῶν μεταξύ ὀρθοδόξων καί προτεσταντῶν, χωρίς ὅμως νά λείπουν καί οἱ θεωρητικές. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι οἱ μισσιονάριοι δροῦσαν μέ αὐτόν τόν τρόπο. Προσπαθοῦσαν, δηλαδή, νά μήν θίγουν δυσνόητες γιά τό λαό θεολογικές ἔννοιες, ἐπιμένοντας σέ πῶς προσιτά, λιγότερο θεωρητικά ζητήματα ὅπως ἡ διατήρηση τῶν Παραδόσεων, ἡ τιμή τῆς Θεοτόκου καί τῶν Ἁγίων, οἱ Εἰκόνες, τά Λείψανα, τά μνημόσυνα, οἱ νηστείες, οἱ συχνές καί μακρές λειτουργεῖες μέ τό περίπλοκο τυπικό τους, ὁ μοναχικός βίος, τά ἑπτὰ μυστήρια μέ ἰδιαίτερη ἀποστροφή πρός τήν ἱερωσύνη τοῦ κλήρου²⁰². Καί ἀπό αὐτή τους τήν στάση μπορεῖ κανεῖς νά συμπεράνει πῶς σκοπός τους δέν ἦταν ὁ ἄμεσος προσηλυτισμός, μέ τήν κατάδειξη τῶν δογματικῶν σημείων στά ὁποῖα, ἐνδεχομένως, ἔσφαλλε ἡ ὀρθοδοξία καί ὀρθοτομοῦσε ὁ προτεσταντισμός, ἀλλά ὁ ἔμμεσος προσηλυτισμός μέσω μιᾶς Μεταρρυθμίσεως, ἑνός συνολικοῦ μετασχηματισμοῦ τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν ὀρθοδόξων, ἑνός, δηλαδή, ἐκδυτικισμοῦ. Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν μας τό σκεπτικό αὐτό, δέν πρέπει νά μᾶς ξενίζουν ὀξεῖες ἐκφράσεις καί αὐστηροί χαρακτηρισμοί κατά τῶν μισσιοναρίων, ἀφοῦ ὁ ἀγῶνας διεξαγόταν «ὑπέρ βωμῶν καί ἑστιῶν» καί ὄχι γιά μικρά καί ἀσήμαντα ζητήματα τῆς καθημερινότητος.

Τούς ὀνομάζει, χωρίς περιστροφές αἰρετικούς καί ἐπιχειρεῖ μέ μιᾶ συνοπτική ἀναδρομή στήν βιοτή τῶν ἰδρυτῶν τῶν ποικίλων αἱρέσεών τους, Λουθήρου, Ζβίγγλιου, Καλβίνου, Σωκίνων, νά σημειολογήσει τό ποιόν τοῦ καρποῦ ἀναλόγως τοῦ παραγωγοῦ δένδρου²⁰³. Τό ἄστατο καί ἀνυπότακτο πνεῦμα τοῦ Λουθήρου πού ὁ ἴδιος ἐνέπνευσε στους μαθητές του, τίθεται ὡς ἡ αἰτία τῆς ἀδιάκοπης πολυδιασπάσεως τοῦ σώματος τῶν ὀπαδῶν αὐτῶν, μέ ἀποτέλεσμα νά ὑπολογίζεται (τότε, τό 1836) ὅτι ὑπῆρχαν περισσότερες ἀπό 200 αἱρέσεις ἢ φατρίες ἀντιμαχόμενες μεταξύ τους²⁰⁴. Τούς ὀνοματίζει μέ ἕνα γενικό ὄνομα ἀποκαλώντας τους «λουθηροκαλβίνους»²⁰⁵. Τούς κατηγορεῖ ὅτι προκειμένου νά προσεγγίσουν τούς ὀρθοδόξους : «...λαμβάνουσι διάφορα σχήματα, προσποιῶνται φιλανθρωπίαν, κηρύττουσι φωτισμόν, ἐπαγγέλονται σοφίαν καί παιδείαν καί ὑπόσχονται πανταχοῦ τὰς μεγαλυτέρας εὐεργεσίας. Περιφέρονται ἄλλοτε μέν ὡς περιηγηταί, ἄλλοτε δέ ὡς ἔμποροι, ἄλλοτε ὡς ἰατροί ἀνάργυροι καί ἄλλοτε ὡς ἀπόστολοι καί διδάσκαλοι. Ἐξοδεύουσι πολλά διά ἀσημάντους ἀρχαιότητας, ἰατρεύουσι δωρεάν, διδάσκουσι ἀμισθί, μέ μόνον τόν σκοπόν νά λάβωσι τήν εὐνοιαν τῶν Ὀρθοδόξων καί νά μολύνωσι τά πάτρια ἡμῶν δόγματα. Δαπανῶσι πολλά πρός τύπωσιν βιβλιαρίων, πεπληρωμένων ἀπό ταύτας τὰς διαφόρους βλασφημίας των, πολεμοῦντων πότε μέν πλαγίως, πότε δέ κατ' εὐθείαν τά οὐράνια δόγματα καί διδάγματα, παραδόσεις καί ἔθιμα τῆς Ὀρθοδόξου ἡμῶν ἀγίας Ἐκκλησίας. Χαρίζουσι ταῦτα ἢ τά πωλῶσι διά μικροτάτης τιμῆς, λόγῳ μέν εὐεργεσίας, ἔργῳ δέ βλάβης, διά νά ἐμφυτεύσωσιν εἰς τὰς καρδίας τῶν Ὀρθοδόξων, καί μάλιστα

²⁰² ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Μνημεῖα*, 2, 872. ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 374 : Ἡ σύγκρουση προτεσταντῶν - ὀρθοδόξων ἦταν πῶς πολύ πολιτισμική παρά θρησκευτική.

²⁰³ Κ.Π.Α., ΙΔ', 288-289. Ἡ Ἐγκύκλιος σέ τετράδιο προσκολλημένο μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν σελίδων τοῦ Κώδικος.

Αἰρετικοί : Προοίμιον, Λουθήρος : κεφάλαιο Α', Ἀποτελέσματα αἱρέσεων Λουθήρου : κεφάλαιο Β', Ζβίγγλιος καί αἱρέσεις αὐτοῦ : κεφάλαιο Γ', Καλβίνος καί αἱρέσεις αὐτοῦ : κεφάλαιο Δ', Σωκῖνοι καί αἱρέσεις αὐτῶν : κεφάλαιο Ε'.

²⁰⁴ Κεφάλαιο Β' στήν Ἐγκύκλιο.

²⁰⁵ Κεφάλαιο ΣΤ' τῆς Ἐγκυκλίου : «περὶ τῶν σημερινῶν αἰρετικῶν καί τῶν ἐπιβουλῶν αὐτῶν»

τῶν ἀπαλῶν παίδων, τὰς παρανόμους αὐτῶν βλασφημίας. Προσποιοῦνται πᾶσαν ἐπιμέλειαν πρὸς ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας μας, ὡς πλέον εὐαπατήτου καὶ ἐπιδεκτικῆς, ἐλπίζοντες μέ τόν καιρόν ἀφθόνους καρπούς παρ' αὐτῆς. Διά τὴν ἀνατροφὴν καὶ ἐκπαίδευσιν τῶν ἡμετέρων παίδων συνιστῶσι πολλαχοῦ σχολεῖα διευθυνόμενα ἢ παρ' αὐτῶν τῶν ιδίων, ἢ παρ' ὁμογενῶν μας ἐξηπατημένων διδασκάλων, ἢ καὶ ἀργυρωνήτων μέ μεγάλους μισθοὺς, πρὸς πλείονα ἡμῶν ἀπάτην, οἵτινες διδάσκουσι τὰς αὐτῶν ψευδοδιδασκαλίας...»²⁰⁶. Ἄπαιτεῖ ἀπ' αὐτοῦς : «... νὰ μᾶς ἀφήσωσιν ἡσύχους νὰ φρονῶμεν καὶ νὰ πιστεύωμεν τὰ τῶν ἀγίων προγόνων μας, καὶ νὰ λατρεύωμεν τόν Θεόν εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, εἰς τὴν ὁποίαν αὐτός μᾶς ἠξίωσε νὰ γεννηθῶμεν...»²⁰⁷. Καί τούς ἐρωτᾷ : «... ἄς στοχασθῶσι οἱ ἑτερόδοξοι ἀπόστολοι οὗτοι, πῶς ἤθελον πολιτευθῶσι μέ ἡμᾶς, ἐάν ἠθέλομεν ἐπιχειρισθῆ ταῦτα εἰς τὴν πατρίδα των, ἐναντίον τῶν καθεστώτων καὶ ἐναντίον τῆς θρησκείας τῶν προγόνων των...»²⁰⁸.

Προχωρᾷ ἀπευθύνοντας διαταγὰς πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς τοῦ κλίματος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, κατὰ τίς ὁποῖες αὐτοὶ ὀφείλουν : α) νὰ συστήσουν ὁ καθ' ἕνας στήν ἐπαρχία του ἐκκλησιαστική καὶ πνευματική Ἐπιτροπή, κατὰ μίμηση τῆς Κεντρικῆς τοῦ Πατριαρχείου, ὥστε νὰ ὑπάρξει τοπικό συντονιστικό ὄργανο πρὸς καταπολέμηση τῶν αίρετικῶν κακοδοξιῶν. β) νὰ ἐμποδίσουν τοὺς γονεῖς νὰ στέλνουν τὰ παιδιὰ τους σέ σχολεῖα ἐλεγχόμενα ἀπό ἑτερόδοξους καὶ νὰ τοὺς παρακινήσουν νὰ ἐπιμελοῦνται στό ἐξῆς προσεκτικότερα τὴν ἀνατροφή καὶ ἐκπαίδευσιν τῶν παιδιῶν τους, δίνοντας ἰδιαίτερη σημασία στήν ὀρθόδοξο θρησκευτική τους κατήχηση. γ) νὰ συναθροίσουν ὅλα τὰ βιβλία πού διέσπειραν οἱ μισσιονάριοι καὶ νὰ ὑποστηρίξουν τὴν ἔκδοσιν καὶ τὴν διανομὴ ἄλλων γραμμένων ἀπό ὀρθόδοξους συγγραφεῖς. δ) νὰ συναθροίσουν ὅλες τίς μεταφράσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς στή δημώδη γλῶσσα καὶ σέ ἄλλες γλῶσσες (τουρκική, σερβική, ἀραβική, βουλγαρική κ.λ.π.)²⁰⁹. Στούς ἀρχιερεῖς τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν διοικήσεων ἀπευθύνει συμβουλὰς γιά τήρηση παρόμοιας στάσεως²¹⁰. Ἐπίσης, ἀπευθύνει ἀντίστοιχη προτροπή πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ ὀρθοδόξους ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς²¹¹ καὶ τέλος, νουθεσίας πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ ὀρθοδόξους λαοὺς²¹². Δέν παραλείπει νὰ νουθετήσῃ καὶ τοὺς προσηλύτους τῶν νέων αίρέσεων καὶ τοὺς καθ' οἵανδήποτε τρόπο βοηθοῦντες ἢ συνεργαζομένους μέ αὐτοὺς «ἡμετέρους ὁμογενεῖς», τοὺς ὁποῖους δέν διστάζει νὰ χαρακτηρίσῃ «προδότας τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἔθνους»²¹³. Παραδεχόμενος, ὅμως, τὴν ἔλλειψη, μέχρι

²⁰⁶ Κεφάλαιο ΣΤ' τῆς Ἐγκυκλίου : Ὅρισμένοι ὀρθόδοξοι προσποιοῦνταν ὅτι παραδέχονταν τίς προτεσταντικὲς διδασκαλίες, ὡς γνωστόν, ἀπό οἰκονομική ἀνάγκη. Χαρακτηριστικό εἶναι τό λεγόμενο ἀπό Ποντίους ὀρθοδόξους : «ἐτελέθαν τὰ παράδας, ἐτελέθεν καὶ ἡ προτεστανία»: MACGREW.

²⁰⁷ Κεφάλαιο Ζ' τῆς Ἐγκυκλίου : «πρὸς τοὺς ἀποστόλους τῶν σημερινῶν αίρετικῶν»

²⁰⁸ Κεφάλαιο Ζ' τῆς Ἐγκυκλίου. Σημειώνεται ἡ ἰσχύουσα τότε στήν Ἀμερική δουλεία τῶν Νέγρων καὶ ὁ ἀποκλεισμός τους τόσο ἀπό τὴν ἐκπαίδευσιν ὅσο καὶ ἀπό τὴν Ἐκκλησία, ἐνῶ ἔστελναν ἱεραποστόλους στήν Ἑλλάδα γιά νὰ ἐκπαιδεύσουν καὶ νὰ μεταστρέψουν στόν δικό τους χριστιανισμό τοὺς ἤδη χριστιανούς Ἑλληνας : ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 182 -183.

²⁰⁹ Κεφάλαιο Η' : «Διαταγαί πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς τοῦ πατριαρχικοῦ οἰκουμενικοῦ Θρόνου»

²¹⁰ Κεφάλαιο Θ' : «Συμβουλαί πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς τῶν ἄλλων παροικιῶν»

²¹¹ Κεφάλαιο Ι'

²¹² Κεφάλαιο ΙΑ'

²¹³ Κεφάλαιο ΙΒ' : «Πρὸς τοὺς προσηλύτους αὐτῶν καὶ ἡμῶν ὁμογενεῖς ἢ βοηθοῦντας αὐτοὺς τοὺς νέους αίρετικούς»

ἐκεῖνης τῆς στιγμῆς, κεντρικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνημερώσεως -καθοδηγήσεως τῶν πιστῶν ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ἀπονέμει ἐκκλησιαστικὴ ἄφεση γιὰ τοὺς παρασυρθέντες : «Διὰ τοῦτο ἢ καθ' ἡμᾶς ἁγία τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, φειδομένη τῶν τοιούτων, ὅσοι τυχόν κατ' ἄγνοιαν τῆς εὐθείας ὁδοῦ ἀπεπλανήθησαν, ὡς μηκέτι γνωρίσαντες καλῶς τούτους τοὺς λυμεῶνας τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως καὶ τὰς βλασφήμους αὐτῶν αἱρέσεις καὶ τοὺς κεκρυμμένους ἰδιαιτέρους σκοπούς των, δι' ὧν προσπαθοῦσαν νὰ μᾶς καταβυθίσωσιν εἰς τὸν τῆς ἀπωλείας βυθόν, καὶ ἐνθέρμως ἐπιθυμοῦσα νὰ ἀπαλλάξῃ τούτους τῆς βαρυτάτης ἐνοχῆς τοῦ τοιούτου φοβεροῦ ἁμαρτήματος, ὡς μηδέ τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς περὶ τῶν ἀναφανέντων τούτων ψευδοδιδασκάλων ἐς δεῦρο ἀκηκοῦσας, δι' ὅλα ταῦτα χριστομιμῆτως ἀνεξικακοῦσα ἐπὶ τοῖς προσημαρτημένοις, ἀπονέμει φιλοστόργως τοῖς ὁποσδήποτε περιπεπτωκόσιν Ὁρθοδόξοις τέκνοις αὐτῆς τὴν τελείαν ἄφεσιν, λύουσα αὐτοὺς παντός δεσμοῦ καὶ ὄλων τῶν ἁρῶν καὶ ἐπιτιμιῶν, ὅσα κατὰ τῶν τοιούτων οἱ θεῖοι Πατέρες τῶν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἐκτιθέμενοι ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἐξεφώνησαν». Διευκρινίζει, ὅμως, ὅτι ἀπὸ τοῦδε καὶ στό ἐξῆς δέν θά ἐπιδειχθεῖ καμμία ἀνοχὴ στὴν δράση τῶν ἑτεροδόξων καὶ τῶν συνοδοιπόρων τους²¹⁴.

Ἡ Ἐγκύκλιος εἶχε ἐκτεταμένη ἀπήχηση στοὺς Ὁρθοδόξους καὶ θά μποροῦσε νὰ ἔχει ἀκόμη μεγαλύτερη, ἂν ὑπῆρχε σχετικὴ βοήθεια ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἡγεσία τοῦ νεότευκτου Ἑλλαδικοῦ Βασιλείου, κάτι τέτοιο ὅμως δέν συνέβη. Στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴν Σμύρνη καὶ ὅλη τὴν Μικρὰ Ἀσία οἱ μισσιονάριοι παραπονέθηκαν γιὰ πραγματικὸ διωγμὸ ἐκ μέρους τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Μαχητικὲς ἀντιπροτεσταντικὲς ἐκδηλώσεις ἔλαβαν χῶρα στὴν Σύρο, ἐνῶ καὶ στὴν Ἐπτάνησο, παρὰ τὰ αὐστηρὰ κατασταλτικὰ μέτρα τῶν Ἀγγλῶν κυριάρχων, ἀνόρθωσαν τὸ ἠθικὸ τῶν ἐκεῖ ὀρθοδόξων καὶ ἐνίσχυσαν τὴν πολιτικὴ ἀντίσταση ἐναντίον τῆς ξένης κυριαρχίας²¹⁵. Τὸ 1842 δίνεται τέλος στὴν ἐπίσημη παρουσία τοῦ ABCFM στὴν Ἑλλάδα, ἐνῶ τὸ 1844 κλείνει καὶ ἡ ἱεραποστολὴ Σμύρνης, ἡ κεντρικὴ τῆς ὅλης δραστηριότητος.²¹⁶

Τοὺς λόγους τῆς ἀποτυχίας ἐκτιμοῦν οἱ ἴδιοι οἱ μισσιονάριοι στίς ἐκθέσεις καὶ στὰ ἀπομνημονεύματά τους. Ἄν καὶ ἰδομένες κάτω ἀπὸ τὴν δική τους ὀπτική, τίς ιδέες τους καὶ τίς ἐμπειρίες τους εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσες. Ἄς δοῦμε τρία παραδείγματα : Ὁ Rufus Anderson ἀναφέρει : «...Οἱ Ἕλληνες ἔχουν ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ ἐμᾶς. Εἶναι ἀδιάφοροι στό κήρυγμα, στὰ βιβλία καὶ στὴν ἐπιρροή μας. Δέν μᾶς ἀκοῦνε πιά. Ἡ πολιτικὴ συνείδηση τοῦ ἐλληνικοῦ μυαλοῦ -ἐλπίζουν στὴν ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ στὴν

²¹⁴ Κεφάλαιο IB'.

²¹⁵ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 337-338, 350-356. ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 248-249, 252 ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, 131, 135.

Σημαντικὴ βοήθεια στὸν ἀντιμισσιοναρικὸ ἀγῶνα εἶχαν δύο ἀκόμη κείμενα :

α) Κυριακοῦ Λαμπρύλου-Χατζῆ Νικολάου, Ὁ μισσιοναρισμὸς καὶ ὁ προτεσταντισμὸς εἰς τὰς Ἀνατολάς, Σμύρνη, 1836 καὶ

β) Ζαννῆ Παντελῆ Ροδοκανάκη (Ζ.Π.Ρ.), Ἐπιστολὴ περὶ τοῦ τίς ὁ ὑποκεκρυμμένος σκοπὸς τῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἱεραποστολῶν τῆς Βιβλικῆς Ἐταιρείας, Παρίσι, 1836.

Τὸ 1837 ἡ Α.Β.С.Ф.М. ἐπαναπροσδιόρισε τοὺς στόχους τῆς στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἀποφάσισε νὰ ἐστιᾶσει τὸ ἐνδιαφέρον τῆς στοὺς Ἀρμενίους, μετὰ τὴν σφοδρὴ ἀντίδραση τοῦ Πατριαρχείου : ΚΙΣΚΗΡΑ, 145.

²¹⁶ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 201. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, 75, 90.

Προτεσταντικὸ μιλλέτι στὴν Ὁθωμανικὴ αὐτοκρατορία ἀναγνωρίστηκε τὸ 1850 κατόπιν σχετικῶν ἐνεργειῶν τοῦ βρετανοῦ πρέσβη sir Stratford Canning de Redcliffe : ΚΙΣΚΗΡΑ, 129.

ἀποκατάσταση τῆς Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας καί θεωροῦν τήν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ἀπαραίτητο μέσο γιά τόν σκοπό αὐτό - ἐπηρεάζει τίς σκέψεις καί τά συναισθήματα ὅλης τῆς κοινότητος καί ἰδιαίτερα τῶν ἀνώτερων τάξεων. Ἄλλα στοιχεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ χαρακτήρα, ὅπως αὐτό τῆς ἐθνικῆς ὑπερηφάνειας, πού ἔχει δυναμώσει πολύ ἀπό τήν ἐπανάσταση, καθώς καί ἡ ἀπέχθεια πρὸς τοὺς ξένους κάνουν ἀδύνατη τήν ἐργασία μας ἐδῶ. Καί μετὰ ὑπάρχουν οἱ ὑπεροπτικές ἀντιλήψεις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, πού εἶναι πιό ὑπεροπτική κι ἀπό τήν Ῥωμαϊκή. Ἰσχυρίζεται ὅτι μόνον οἱ κληρικοί τῆς ἔχουν τό δικαίωμα νά κηρύττουν καί μόνο αὐτοί νά βαπτίζουν. Θεωροῦν ὅτι τό βάπτισμα ἔχει ἀναγεννητική δύναμη, καί ἔτσι ὅσοι δέν ἔχουν βαπτισθεῖ βρίσκονται ἔξω ἀπό τήν Χριστιανική Ἐκκλησία καί δέν ἔχουν ἐλπίδα σωτηρίας. Φυσικά ὅλοι οἱ προτεστάντες ἱεραπόστολοι θεωροῦνται ἀβάπτιστοι αἰρετικοί. Ἐπιπλέον, ἡ τυρρανία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καί ὁ τρομερός φόβος τοῦ ἀφορισμοῦ, ἡ ἀποφασιστική ἐχθρότητα τοῦ ἐλληνικοῦ κλήρου σέ κάθε κίνηση τῶν προτεστάντων...» καί ὁ Daniel Temple : «...Ἦρθε ἡ ὥρα νά σκεφθοῦμε τή σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στά μέσα πού χρησιμοποιήσαμε καί στό τί καταφέραμε. Εἴκοσι ἐπτὰ ἱεραποστολές ἔχουν ἐργαστεῖ στήν Ἑλλάδα. Ἐνα ἑκατομμύριο ἀντίτυπα βιβλίων ἔχουν ἐκδοθεῖ καί διαμοιραστεῖ στους Ἕλληνες. Διακόσιες χιλιάδες ἀντίτυπα τῆς Καινῆς Διαθήκης καί μέρη τῆς Παλαιᾶς, κυκλοφοροῦν στήν νέα ἐλληνική γλῶσσα. Σπουδάσαμε μέ ἔξοδα μας στήν Ἀμερική καί τήν Ἀγγλία, ἕνα ἀξιόλογο ἀριθμό νέων ἀτόμων καί πάνω ἀπό δέκα χιλιάδες Ἑλληνόπουλα σπούδασαν στήν Ἑλλάδα ἢ στήν Τουρκία στά σχολεῖα τῶν ἱεραποστολῶν. Καί ὅμως δέν ξέρω οὔτε δέκα ἄτομα πού παρ' ὅλα αὐτά τά μέσα νά ἔχουν στραφεῖ πραγματικά στό Θεό ! Πόσο διαφορετικά ἀποτελέσματα ἀπό αὐτά πού συναντᾶμε στους Ἀρμενίους...»²¹⁷ καί ὁ John King : «Ἡ ἀποστολή μας μοιάζει μέ δένδρο φυτεμένο σέ ξένο ἔδαφος πού ἔπειτα ἀπό πολλές φροντίδες ἐπιτέλους ρίζωσε, ἄπλωσε κλαδιά, ἔβγαλε λίγα φύλλα καί μερικά μπουμπούκια ἐδῶ κι ἐκεῖ, σημάδια γιά λουλούδια, ἀλλά δέν μπόρεσε νά δώσει ὄρσιους καρπούς. Ποιά ἦταν τά ἐμπόδια γιά τήν ἐπιτυχία ; 1. Ἐνα ἐμπόδιο ἦταν ἡ κατάσταση στή χώρα. Οἱ Ἕλληνες τῆς ἀπελευθερωμένης Ἑλλάδας θέλουν νά μείνουν ἐνωμένοι μέ αὐτούς πού εἶναι σκορπισμένοι στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία μέχρι ν' ἀποκτήσουν τήν Κωνσταντινούπολη καί καθώς ἡ θρησκεία εἶναι τό σκοινί πού τοὺς δένει, φοβοῦνται νά τό ἀγγίξουν, ἐνῶ εἶναι πεπεισμένοι ὅτι μερικά πράγματα πρέπει νά διορθωθοῦν. 2. Ἐνα ἄλλο ἐμπόδιο συνδέεται μέ τό πνεῦμα καί τό χαρακτήρα τοῦ Ἕλληνα. Εἶναι ὑπερήφανοι καί δέν μποροῦν ν' ἀνεχθοῦν τήν ἰδέα ὅτι ξένοι θά τοὺς διδάξουν αὐτά πού οἱ πατέρες τους δίδαξαν στους ἄλλους καί τά ὁποῖα αὐτοί εἶχαν δεχθεῖ ἀπό τοὺς ἴδιους τοὺς Ἀποστόλους. 3. Ἐνα ἀκόμη ἐμπόδιο εἶναι ἡ μεγάλη ἀντιπάθεια πρὸς τοὺς ξένους. Αὐτό βέβαια εἶναι φυσικό γι αὐτούς πού ἔπαθαν πολλά ἀπό τοὺς ξένους οἱ ὁποῖοι τοὺς κυβέρνησαν γιά σχεδόν εἴκοσι αἰῶνες - Ῥωμαῖοι, Βενετοί, Τοῦρκοι, Βαυαροί - κανένας ἀπό τοὺς ὁποῖους δέν ἐπεδίωξε ποτέ τό καλό τους, πνευματικό ἢ ἐγκόσμιο. 4. Οἱ Ἕλληνες στά χρόνια τοῦ Ὀμήρου ἀποκαλοῦνταν «πολύτροποι» καί σ' ὅλη τήν διάρκεια τῆς τουρκοκρατίας ἔκαναν χρήση αὐτῆς τῆς ιδιότητάς τους γιά νά κρύβουν τά πραγματικά τους αἰσθήματα ὥστε σήμερα πολλοί νά μὴν μποροῦν νά δοῦν τήν ὁμορφιά καί τήν ἱερότητα τῆς ἀλήθειας. Ἀκόμη καί οἱ ἱερεῖς καί οἱ ἐπίσκοποι τό εὔρισκαν δικαιολογημένο καί μάλιστα καθήκον τους νά ψεύδονται κάτω

²¹⁷ ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ, 255-257. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, 76-77.

ἀπό ὀρισμένες συνθήκες. 5. Ὅσο καιρό ἦταν κάτω ἀπό τόν τουρκικό ζυγό οἱ Ἑλληνες ἀπό τὰ παιδικά τους ἀκόμη χρόνια μάθαιναν ὅτι καί ἡ παραμικρή λεπτομέρεια τῆς θρησκείας τους ἦταν τό πιό ἱερό πράγμα, ὅτι ἦταν προτιμότερο νά ὑποστοῦν μαρτύρια ἢ καί νά πεθάνουν παρά νά τήν ἀποκηρύξουν καί ὅτι δέν ὑπῆρχε μεγαλύτερη προσβολή ἀπό τό νά ἀλλαξοπιστήσουν. Οἱ πιό πολλοί πιστεύουν ὅτι τό νά διορθώσουν λάθη πού παρεισέφρησαν στήν ἐκκλησία εἶναι τό ἴδιο σάν νά ἀλλαξοπιστήσουν καί νά ἀποκηρύξουν τόν Σωτήρα. 6. Ὁ μέσος Ἑλληνας ξέρεي καλά ποιὰ εἶναι τὰ καθήκοντά του ἀπό ἠθικῆς πλευρᾶς · συγχρόνως πιστεύει ὅτι ἄν κρατάει τίς νηστείες πού ἐπιβάλλει ἡ ἐκκλησία, ἄν ἐξομολογεῖται στόν ἱερέα, ἄν βρέχεται μέ ἄγιασμό καί μεταλαβαίνει τουλάχιστον μιὰ φορά τό χρόνο οἱ λογαριασμοί τοῦ παρελθόντος τακτοποιοῦνται, οἱ ἁμαρτίες του συγχωροῦνται καί εἶναι ἔτοιμος νά ἀνοίξει νέους λογαριασμούς μέ τόν Κύριο. 7. Ἀλλά καί ἄν ἀκόμη κάποιος τούς κάνει νά δοῦν ὅτι βρίσκονται κάτω ἀπό τήν καταδίκη τοῦ θεοῦ νόμου ἔχουν τόσους ἁγίους νά παρακαλέσουν ὥστε πιστεύουν ὅτι κάποιος ἀπ' αὐτούς θά πάρει τό μέρος τους καί θά τούς σώσει. Ἰδίως ἐλπίζουν ὅτι ἡ τρυφερή καρδιά τῆς Παναγίας θά μεσολαβήσει γιά νά σώσει αὐτούς πού ἔχουν ἐναποθέσει τίς ἐλπίδες τους σ' αὐτήν, τῆς ἔχουν δεῖξει τόν σεβασμό τους ἢ ἄναψαν κεριά μπροστά στό εἰκόνησμά της. Ἡ Παναγία ἔχει καταλάβει τή θέση τῆς Θεότητος καί τήν ἐπικαλοῦνται πιό συχνά σέ στιγμές ἀπελπισίας παρά ὅποιονδήποτε ἄλλον. Καταλαβαίνει κανεῖς πόσο δύσκολο εἶναι νά βάλεις στήν καρδιά τους τίς ἀλήθειες τοῦ Εὐαγγελίου καί νά τούς κάνεις νά πιστέψουν ὅτι ἡ σωτηρία τους δέν βρίσκεται παρά μόνον στόν Χριστό. 8. Σχεδόν ὅλοι στήν Ἀθήνα παραβλέπουν ὅτι ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου εἶναι ἡμέρα πού πρέπει νά εἶναι ἀφιερωμένη στό Θεό. Ἐκείνη τήν ἡμέρα εἶναι κοινή συνήθεια νά βλέπει κανεῖς νά γίνονται ἀγοραπωλησίες. Στούς δρόμους καί τίς πλατεῖες γίνονται παζάρια, τὰ καφενεῖα γεμίζουν ἀπό κόσμο, ἐπιδίδονται σέ κάθε εἶδους διασκεδάσεις, στό κυνήγι, στίς ἵπποδρομίες, στίς ἐπισκέψεις φίλων, τακτοποιοῦν ὅλους τούς λογαριασμούς μέ διάφορους ἐργάτες, κάνουν τίς ἐκλογές, γίνονται μαθήματα ζωγραφικῆς ἢ μαθηματικῶν, κ.λ.π. Ἀπό ὅλες τίς ἡμέρες τῆς ἐβδομάδας αὐτή ἡ ἡμέρα, ἐκτός ἀπό μία ἢ δύο ὥρες στήν ἐκκλησία εἶναι ἡμέρα ἀφιερωμένη ὄχι στόν Θεό ἀλλά στά ἐγκόσμια.

Θά μπορούσα νά ἀναφέρω καί ἄλλα πράγματα ὅπως ἐγκυκλίους πού στέλνει ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἄλλες ἐγκυκλίους πού κυκλοφοροῦν καί προειδοποιοῦν τόν κόσμο ἐναντίον κινδύνων ἀπό τούς ἱεραποστόλους, δημοσιεύματα στίς ἐφημερίδες. Ἔχω πεῖ ὅμως ἤδη πολλά καί δέν ἀμφιβάλλω ὅτι καί ἐσεῖς ὅπως καί ἐγώ θά αἰσθάνεσθε ὅτι ὑπάρχουν πολλά καί μεγάλα ἐμπόδια στό δρόμο μας ὡς ἱεραποστόλων σ' αὐτόν τόν λαό»²¹⁸.

²¹⁸ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, 77-80.

3. Η αντιπαράθεση με τούς Ρωμαιοκαθολικούς

Κατά τόν 16ο αιώνα οί ρωμαιοκαθολικοί έθεσαν τά θεμέλια για τήν οικοδόμηση τής έπιρροής και έπεκτάσεώς τους στην Άνατολή. Πολιτικά και θρησκευτικά γεγονότα βοήθησαν προς τήν κατεύθυνση αυτή.

Τό πλέον σημαντικό πολιτικό γεγονός ήταν ή συμφωνία τών διομολογήσεων (capitulations), τό 1535, μεταξύ του σουλτάνου Σουλεϊμάν Α΄ (1520-1566) και του αυτοκράτορος τών Γάλλων Φραγκίσκου Α΄ (1515-1547). Μέ αυτήν ή Γαλλία, πέραν τών έμπορικής φύσεως προνομίων, αποκτούσε και τό δικαίωμα τής προστασίας τών ρωμαιοκαθολικού θρησκευματος κατοίκων τής Όθωμανικής αυτοκρατορίας, συμπεριλαμβανομένης και τής προστασίας τών Άγίων Τόπων στην Παλαιστίνη²¹⁹.

Η εμφάνιση τής Μεταρρυθμιστικής - Προτεσταντικής κινήσεως μέ πρωτεργάτη τόν Λούθηρο (1517) άποτέλεσε ένα μικτό πολιτικοθρησκευτικό παράγοντα, άφου άνάγκασε άρχικώς σέ άμυνα και κατόπιν σέ άντεπίθεση (Άντιμεταρρύθμιση) τήν λατινική πλευρά. Η Άντιμεταρρύθμιση προσδιορίστηκε μέ πιό συστηματικό τρόπο κατά τήν Σύνοδο του Τριδέντου (Trento, 1545- 1563) κατά τήν όποία έγκαταλείφθηκε κάθε, ως τότε, άνεκτική πολιτική εκ μέρους τών παπών και άποφασίστηκε ή κατά μέτωπον αντιπαράθεση μέ τούς προτεστάντες, καθώς επίσης και ή γενική άναδιοργάνωση τής ρωμαιοκαθολικής πλευράς²²⁰. Βεβαίως, είχαν προηγηθεί προσπάθειες άνανεωτικές σέ μικρότερη κλίμακα, όπως ή ίδρυση, μέ βούλλα του πάπα Παύλου Γ΄ (1534-1549), τό 1540, του Societas Jesu (S.J.) του γνωστου ως Τάγματος τών Ίησουϊτών. Αυτό θά αναλάμβανε εκτός από τήν άπόκρουση τών προτεσταντικων ένεργειων και τήν άποκατάσταση τής παπικής κυριαρχίας και του γοήτρου τόσο σέ έσωτερικό, όσο και σέ έξωτερικό επίπεδο. Στά πλαίσια του τελευταίου, έντελλόταν νά διαδόσει και νά έμπεδώσει τόν παπισμό και στην Άνατολή, μιά άποστολή στην όποία άλλα μοναχικά τάγματα επέδειξαν πτωχές επιδόσεις²²¹.

²¹⁹ ΜΙΛΛΕΡ, 6-7. DRIAULT, Άνατολικό Ζήτημα, 1, 137-138. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 15-17. Ο ΚΙΤΣΙΚΗΣ, *Ιστορία*, 198-199, λέει ότι όταν ο Σελίμ Α΄ (1512-1520) κατέλαβε τήν Αίγυπτο και τήν Συρία, οί Γάλλοι απέσπασαν άνανέωση τών διομολογήσεων που τούς είχαν παραχωρήσει ήδη οί Μαμελούκοι. Στίς 18 Φεβρουαρίου 1536 έγιναν διαπραγματεύσεις για διομολογήσεις που ο σουλτάνος τελικώς δέν υπέγραψε. Οί πρώτες ουσιαστικές γαλλοοθωμανικές διομολογήσεις επιτεύχθηκαν στίς 18 Οκτωβρίου 1569. Επίσης αναφέρει πως είναι λάθος νά πιστεύεται ότι ή Γαλλία ήταν ή πρώτη δυτική χώρα που πέτυχε τέτοια συνθήκη, άφου προηγουμένως ή Γένοβα (1352), ή Βενετία (1454), ή Ράγουζα (1463) και ή Φλωρεντία (1469) είχαν άποσπάσει τέτοια προνόμια.

Προνόμια στους Γενοβέζους ή Γενοάτες είχαν παραχωρηθεί ήδη τό 1261 από τόν αυτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο (1259-1282): ΜΗΛΛΑΣ, *Γενοβέζοι*.

Η μόνη ρωμαιοκαθολική κοινότητα που υπήρχε στην Κωνσταντινούπολη, πριν τό 1535, ήταν ή Magnifica Comunità di Pera τών Γενοατων μέ επικεφαλής τόν εκάστοτε διοριζόμενο podesta. ΡΟΥΣΣΟΣ- ΜΗΛΙΔΩΝΗΣ, 173-174.

Ο ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ιστορία*, 569, σημειώνει ότι οί σχέσεις μεταξύ του παπικού και του γαλλικού κράτους ρυθμίστηκαν μέ συμφωνία (κονκορδάτο) του 1516 που συνομολόγησαν οί πάπας Λέων Γ΄ (1513-1521) και Φραγκίσκος Α΄ (1515-1547) αυτοκράτορας τών Γάλλων.

²²⁰ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ιστορία*, 609-611. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Ιστορία*, 2, 255-257. ΒΕΡΓΩΤΗΣ, 35-46. Κατά τόν τελευταίο (σ. 36) μέ τίς αποφάσεις του Τριδέντου ρυθμίζεται και τό μέλλον τών σχέσεων ρωμαιοκαθολικισμού-Άνατολής. Μάλιστα διακρίνει δύο περιόδους στίς νεώτερες σχέσεις ρωμαιοκαθολικων μέ έλληνορθόδοξους Ίταλίας: πριν και μετά τήν Σύνοδο του Τριδέντου (σ. 35).

²²¹ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ιστορία*, 607-609. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Ιστορία*, 2, 252-254.

Τό 1581 επανιδρύεται από τον πάπα Γρηγόριο ΙΓ' (1572-1585) τό Κολλέγιο του Ἁγίου Ἀθανασίου στήν Ρώμη, ἕνα ἐκπαιδευτήριον σχεδιασμένο νά μορφώνει ὑποτρόφους νέους ἀπό τήν Ἀνατολή. Αὐτούς, μετά τήν ἀποφοίτηση, ἀποστέλλει πίσω στήν πατρίδα τους χρησιμοποιώντας τους ὡς ἀγωγούς διαδόσεως τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ πνεύματος, ἀφοῦ στό μεταξύ εἴτε θά ἔχουν μεταβάλει τό πατρικό τους δόγμα, εἴτε θά ἔχουν ἐπηρεαστεῖ σέ καθοριστικό βαθμό ἀπό τό περιβάλλον, ὅπου μορφώθηκαν ²²².

Δύο χρόνια ἀργότερα, τό 1583, σημειώνεται ἡ πρώτη ἐμφάνιση τῶν Ἰησοῦιτων στήν Κωνσταντινούπολη, τήν ἔδρα τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἐκεῖ θά ἐγκαθιδρῦσουν τήν μονή Ἁγίου Βενεδίκτου στόν Γαλατᾶ, τήν ὁποία θά καταστήσουν ἔδρα τῶν προσηλυτιστικῶν τους ἐπιχειρήσεων ²²³. Εἶχε προηγηθεῖ τό 1576, ὁ διορισμός καί τοποθέτηση τοῦ πρώτου μετά τήν Ἄλωση, ἀποστολικοῦ βικαρίου, δηλαδή παπικοῦ ἀντιπροσώπου, στήν Κωνσταντινούπολη ²²⁴.

Ὁ ἐπόμενος πάπας, ὁ Σίξτος Ε' (1585-1590) προσέβλεψε πρῶτος, τό 1588, πρὸς τοὺς Μελχίτες τῆς Συρίας, Μεσοποταμίας, Παλαιστίνης, Αἰγύπτου,

²²² Ὁ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία*, 3, 204 σημειώνει ὅτι ὁ πάπας Γρηγόριος ΙΓ' ἴδρυσεν δύο Ἀνατολικά Κολλέγια (Collegi Orientali), ἕνα γιά τοὺς Ἕλληνας καί ἕνα γιά τοὺς Ἀρμενίους. Ἐμᾶς ἐνδιαφέρει, ἐδῶ, τό Ἑλληνικό -Collegio Greco. Ὁ ἴδιος πάπας σύστησε καί εἰδική ἐπιτροπή καρδινάλιων γιά τήν Ὁρθόδοξο (Ἑλληνική) Ἀνατολή : Congregazione di Cardinali per l' Oriente Greco. ΤΣΙΡΠΑΝΔΗΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ.

Ὁ ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ λέει ὅτι ἰδρύθηκε ἀρχικῶς τό 1517 ἐπὶ πάπα Λέοντος Ι' (1513-1521) κατόπιν προτροπῆς τοῦ Ἑλληνοσ λόγιου Ἰαννοῦ Λασκάρους, υἱοῦ τοῦ περιηγήτου βυζαντινοῦ λόγιου Κωνσταντίνου Λασκάρους, μέ σκοπό νά μορφώσει ἑλληνόπαιδες. Μετά τό θάνατο τοῦ Λέοντος διαλύθηκε καί ἐπανιδρύθηκε τό 1581. Τό ἔτος αὐτό ἀναφέρουν οἱ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 698, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Ἱστορία*, 2, 396 καί ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ, 133-134, ὁ ὁποῖος λέει ὅτι συστήθηκε τό 1513 μέ πρῶτο γυμνασιάρχη τόν Ἰανό Λάσκαρι. Ἄλλοι ἀναφέρουν τό ἔτος 1577 : RUNCIMAN, 2, 409, 432, ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ, *Ὁρθοδοξία*, 94-95.

²²³ ΡΟΥΣΣΟΣ-ΜΗΛΙΔΩΝΗΣ, 171. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 698. Ὁ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία*, 3, 206 προσδιορίζει ἀκριβέστερα : 18 Νοεμβρίου 1583. Τό ἴδιο ἔτος ἐγκαθίσταται στήν ἴδια μονή ὁ παπικός ἀντιπρόσωπος Μαντινέλλο.

²²⁴ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 698. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Ἱστορία*, 2, 396.

Ὁ πρῶτος παπικός ἀπεσταλμένος ἦταν ὁ ρωμαιοκαθολικός ἐπίσκοπος Pietro Cedula. Οἱ κινήσεις τῶν ἐτῶν αὐτῶν δέν εἶναι ἄσχετες μέ τίς διεξαγόμενες ἐπαφές μεταξύ ὀρθοδόξων - προτεσταντῶν, δηλαδή τήν ἀλληλογραφία (1573-1581) τοῦ πατριάρχου Ἱερεμία Β' τοῦ Τρανου (1572-1579, 1580-1584, 1586-1595) καί τῶν προτεσταντῶν θεολόγων τῶν πανεπιστημίων Τυβίγγης (Tübingen) καί Βυρτεμβέργης (Wittenberg ἢ Wirtemberg). Οἱ παπικοί ἀπεσταλμένοι καί οἱ Ἰησοῦιτες, συνεργαζόμενοι μέ ὁμοθρήσκους τους διπλωμάτες, ἰδίως τῆς Γαλλίας, παρενέβαιναν στά πράγματα τοῦ πατριαρχείου καί μάλιστα πέτυχαν νά ἐκθρονίσουν τόν Ἱερεμία καί νά τοποθετήσουν στήν θέση του τόν φιλενωτικό πρῶην μητροπολίτη Καισαρείας Μητροφάνη Γ' (πατριάρχευσε 1565-1572 καί 1579-1580). Ἐπίσης ἐκδίδοντας ἐπιστολές τοῦ Ἱερεμίου (ἐκδόσεις Stanislaus Sokolowski, Johann Fickler, Thommas Sunobig κ.λ.π : ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Ὁρθοδοξία*, 129-131) προσπαθοῦσαν νά δεῖξουν ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι θεωροῦσαν τοὺς προτεστάντες αἰρετικούς προσθέτοντας, φυσικά, καί ἐπιχειρήματα πού ἀναδείκνυαν τήν ὑπεροχή τῶν ρωμαιοκαθολικῶν. Σέ ἀπάντησή τους οἱ προτεστάντες ἀναγκάστηκαν νά ἐκδόσουν τήν ὅλη διαμειφθεῖσα ἀλληλογραφία ἰδιωτική καί ἐπίσημη στά βιβλία Germanograecia καί Turcograecia, πολύτιμες πηγές γιά τήν ἐκκλησιαστική ἱστορία τοῦ 16ου αἰῶνος.

Ὁ πάπας Γρηγόριος ΙΓ' ἐπίσης ἐνήργησε ὥστε νά ἐκδοθῶν, τό 1577, στήν ἑλληνική γλῶσσα, τὰ πρακτικά καί ὁ ὅρος (Bolla d' Unione) τῆς ἐνωτικῆς συνόδου τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας (1438-1439), ἀπό τόν Ματθαῖο Δεβαρη καί ἀπό τόν ἀνηψιό αὐτοῦ, Πέτρο Δεβαρη, τὰ πρακτικά τῆς συνόδου τοῦ Τριδέντου. Μέ αὐτά προτρεπόταν οἱ ὀρθόδοξοι νά ἐπανέλθουν στόν ρωμαιοκαθολικισμό, προβάλλοντας τό γνωστό ἐπιχείρημα ὅτι ἡ ἀπόσχισή τους ἦταν ἡ αἰτία τῆς δουλείας στοὺς Τούρκους καί ὄλων, γενικῶς, τῶν συμφορῶν τους. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία*, 3, 202-207.

έκτιμώντας ότι θά ἦταν ἡ πλέον εὐάλωτη γιά προσηλυτισμό ομάδα, ἐξ αἰτίας τῆς τραγικῆς ἐκκλησιαστικῆς καί πολιτικῆς καταστάσεως στήν ὁποία εὐρίσκονταν²²⁵.

Τό 1595, ὁ πάπας Κλήμης Η΄ (1592-1605) καθόρισε, μέ βουῖλλα του, τίς αὐστηρές ἐκεῖνες διατάξεις πού ὀδήγησαν τούς ὀρθοδόξους τῶν κοινοτήτων τῆς Νοτίου Ἰταλίας καί Σικελίας στό νά ἀφομοιωθοῦν βαθμιαίως μέ τούς παπικούς²²⁶.

Τέλος, τό 1596 στήν Πολωνία τά πράγματα ὀδηγήθηκαν στήν Συνθήκη τοῦ Brest - Litovsk μέ τήν ὁποία δημιουργήθηκε ἡ ἐκεῖ Οὐνιτική Ἐκκλησία, ὡς δούρειος ἵππος γιά τήν ἄλωση τῆς Ὀρθοδοξίας. Στήν Πολωνία ἔχουμε τήν υἱοθέτηση τοῦ ὄρου Unia (=Ἔνωση) - Οὐνία - Οὐνιάτες (Uniti=ένωμένοι) γιά ὅσους ὀρθόδοξους μεταστρέφονταν στόν ρωμαιοκαθολικισμό, ἀναγνωρίζοντας ὡς κεφαλή τους τόν πάπα, ἀλλά διατηροῦσαν τήν ἐξωτερική ἐμφάνιση τῶν ὀρθοδόξων κληρικῶν καί τό λειτουργικό τυπικό καί ἔθιμα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας²²⁷.

Τόν ἐπόμενο αἰῶνα κυρίαρχο γεγονός ἦταν ἡ ἴδρυση τῆς Ἱερᾶς Ἐταιρείας πρὸς διάδοση τῆς πίστεως (Sacra congregatio de propaganda fidei), τό 1622, ἀπό τόν πάπα Γρηγόριο ΙΕ΄ (1621-1623), μέ ἀποστολή τήν ὑποστήριξη καί καθοδήγηση τῶν μισσιοναρίων. Συμπλήρωμα ἀπαραίτητο τό Οὐρβάνειο Κολλέγιο (Collegium Urbanum) πού σύστησε ὁ πάπας Οὐρβανός Η΄ (1623-1644), τό 1627, ἓνα ἐκπαιδευτήριο γιά τήν μόρφωση ἱεραποστόλων. Αὐτό

²²⁵ Πατριάρχου Κωνσταντινίου Α΄ τοῦ ἀπό Σιναίου, *Συνοπτική διατριβή περί τοῦ πότε, πῶς καί ποίῳ τρόπῳ κατά διαφόρους ἐποχάς ἤρξαντο ἀποστέλλειν οἱ Πάπαι τούς Μισσιοναρίους εἰς τήν Ἀνατολήν πρὸς διάδοσιν τῆς Παπικῆς λύμης*: ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 169-177.

ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Ὀρθοδοξία*, 30 : *Παπικοί καί Διαμαρτυρούμενοι ἀνταγωνιζόμενοι ἀλλήλοις ἐπὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ πεδίου ἐμνήσθησαν καί τῆς λησιμονημένης Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καί ἐπεχείρησαν νά διεκδικήσωσι ταύτην ἐκάτεροι δι' ἑαυτούς, ἐπικαλεσθέντες αὐτήν ὡς μάρτυρα τῆς ἀληθείας.*

Ἴσως ἐδῶ εἶναι ἡ κατάλληλη θέση γιά νά διευκρινισθεῖ ὅτι τόν ὄρο «παπιστής» χρησιμοποιοῦσαν καί οἱ ἴδιοι οἱ ρωμαιοκαθολικοί καί δέν εἶναι ὑποτιμητική ἀναφορά γι' αὐτούς ἐκ μέρους τῶν ὀρθοδόξων. Αὐτό λείπει ἀπὸ ἐπιστολή του πρὸς τόν Μαρτίνο Κρούσιο ὁ Ἰωάννης Ζυγομαλάς στίς 15 Ἀπριλίου 1575, πού δημοσιεύθηκε στήν Turcograecia : «πολλοί τῶν ὧδε φράρων, ἧτοι τῶν ὑποτασσομένων τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης, οἱ σφᾶς αὐτούς παπίστας καλοῦσι, μαθόντες αὐτόθεν ἀπεστάλθαι τό ρηθέν ἡμεδαπὸν βιβλίον [ἐννοεῖ τήν Αὐγουσταία Ὁμολογία], τό περιέχον τήν θρησκεία ὑμῶν, φεῦ, ὅσπον ἐφρούραξαν ἐναντιούμενοι ἡμῖν» ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία*, 3, 202-203.

²²⁶ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 697-698. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Ἱστορία*, 2, 396.

²²⁷ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 697-698, 702 σημείωση. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Ὀρθοδοξία*, 41. ΡΑΤΙΝΟΤ. ΒΕΡΓΩΤΗΣ, 36-38 : *Μέ παπικές βουῖλλες τῶν Λέοντος Ι΄ (1521) καί Κλήμεντος Ζ΄ (1526) δινόταν ἡ ἄδεια στούς ὀρθοδόξους κληρικούς τῆς Ἰταλίας νά ἀκολουθοῦν τό βυζαντινό λειτουργικό τυπικό καί τά ὀρθόδοξα ἐκκλησιαστικά ἔθιμα. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ὀνῖται*. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ρήτρα πού προβλέπει ὅτι «πᾶς καθολικός δύναται νά γίνῃ οὐνίτης». Σύμφωνα μέ αὐτήν ἕνας ρωμαιοκαθολικός ἱερέας π.χ. Γάλλος, στήν καταγωγή, μπορεῖ νά ἐνδυθεῖ τά ὀρθόδοξα ἄμφια καί νά λειτουργήσει κατά τό βυζαντινό τυπικό σέ μιά οὐνιτική κοινότητα. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει καί τήν ιδιαίτερη δράση τοῦ μοναχικοῦ τάγματος τῶν Ἀσσομψιονιστῶν (Assomptionistes) ἀπὸ τήν ἴδρυσή του, τό 1840 (Nimes Γαλλίας ἀπὸ τόν J. d' Alzon) ὑπὲρ τοῦ οὐνιτισμοῦ στήν Κωνσταντινούπολη (ἔδρα Χαλκηδόνα - Kadiköy) καί στήν λοιπή Ἀνατολή.*

Νά σημειωθεῖ ὅτι ἤδη ἀπὸ τό 1215 (σύνοδος Λατερανοῦ -πάπας Ἰννοκέντιος Γ΄) καί κατόπιν στίς ἐνωτικές συνόδους Λυῶνος (1274) καί Φερράρας-Φλωρεντίας (1438-1439) εἶχε γίνει ἀποδεκτή ἡ τήρηση ὀρθοδόξων ἐθίμων καί λειτουργίας ἀπὸ πρώην ὀρθοδόξους πού προσήλθαν στόν παπισμό δηλώνοντας ὑποταγή στόν πάπα.

υπήρξε τό υπόδειγμα γιά τήν δημιουργία καί ἄλλων ἀναλόγων σχολείων στίς καθολικές χώρες ²²⁸.

Τήν ἴδια δεκαετία (1620-1630) οἱ Φραγκισκανοί Καπουκίνοι μοναχοί δημιούργησαν στήν Κωνσταντινούπολη δύο μονές -τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στόν Γαλατᾶ καί τοῦ Ἁγίου Λουδοβίκου στό Πέραν - ἐνισχύοντας σημαντικά τήν ἐκεῖ ρωμαιοκαθολική κοινότητα²²⁹. Σέ συνεργασία μέ τήν γαλλική πρεσβεία καί μέ τήν πρωτοπορία τῶν Ἰησουϊτῶν, τά παπικά μοναχικά τάγματα δυσκόλεψαν πολύ τήν ἐκκλησιαστική πολιτική τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, πετυχαίνοντας τό 1638 νά ἐκθρονίσουν τόν ἀντίπαλό τους πατριάρχη Κύριλλο Α΄ Λούκαρι (1620-1623, 1623-1633, 1633-1634, 1634-1635, 1637-1638) καί νά προκαλέσουν τήν θανάτωσή του ἀπό τοῦς πολιτικούς κυριάρχους ὀθωμανούς ²³⁰.

Οἱ προσπάθειες γιά ἄσκηση θρησκευτικῆς ἐπιρροῆς καί ἐπιβολῆς μέσω τοῦ προσηλυτισμοῦ συνεχίστηκαν ἀμειώτες καί, σέ κάποιο βαθμό, ὑπῆρξαν ἐπιτυχεῖς, ἄν κρίνουμε ἀπό τίς περιπτώσεις λογίων καί εὐσεβῶν Ἰησουϊτῶν πού ἔγιναν δεκτοί ὡς ἐξομολόγοι, πνευματικοί σύμβουλοι καί ἱεροκήρυκες καθῶς ἐπίσης καί ὡς ἐκπαιδευτικοί, ἰδρυτές καί διευθυντές σχολείων γιά Ὀρθοδόξους σέ νησιά τοῦ Αἰγαίου (Νάξο, Θήρα κ.λ.π.), Σμύρνη, Ἀθήνα, Αἴγινα, ἀκόμη καί στό Ἅγιο Ὅρος ! ²³¹ Ἡ δράση αὐτή προκάλεσε τά ἔντονα παράπονα τῶν Ὀρθοδόξων, ἀλλά καί τήν ἀνησυχία τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν, ὥστε ὁ σουλτάνος Ἀχμέτ Β΄ (1691-1703) μέ φιρμάνι του, νά ἀπαγορεύσει τόν παπικό προσηλυτισμό ὡς προκαλοῦντα θρησκευτική ἀναταραχή στοῦς ραγιάδες, νά διατάξει τήν ἐπιστροφή τῶν προσηλυτισθέντων καί νά ἀπειλήσει μέ σύλληψη καί φυλάκιση τοῦς προσηλυτιστές ²³².

Ἐκεῖ πού ἡ Ρώμη σημείωσε τίς μεγαλύτερες ἐπιτυχίες της ἦταν ἡ περιοχή τοῦ πατριαρχείου Ἀντιοχείας. Ἦδη ἀπό τήν ἐποχή τῶν Σταυροφοριῶν οἱ παπικοί εἶχαν ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ καί δροῦσαν μέ ἐπιτυχία. Δέν θά μπορούσαν, ὅμως, νά ἔχουν τόση ἐπιτυχία, ἐάν δέν γινόταν καί λάθη καί παραλείψεις ἐκ μέρους τῶν ὀρθοδόξων καί μάλιστα τῶν ἐπικεφαλῆς ἐπισκόπων καί πατριαρχῶν. Σπουδαία εἶναι γιά τό θέμα αὐτό ἡ ἐπισήμανση τοῦ RUNCIMAN : «ἐνῶ οἱ πατριάρχες τῆς Ἀλεξανδρείας καί τῶν Ἱεροσολύμων φαίνεται ὅτι εἶχαν συνεργασθεῖ καλά κατά τόν 16ο καί 17ο αἰῶνα μέ τοῦς ἀδελφούς τους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ πατριάρχες Ἀντιοχείας φαίνεται ὅτι ἔνοιωθαν κάποια ζηλοτυπία καί προτιμοῦσαν ν' ἀκολουθοῦν δικό τους δρόμο». Ὅσο, δηλαδή, τό ὀρθόδοξο μέτωπο, ὑπό τήν ἀνώτατη ἐπίβλεψη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, διατηρήθηκε ἀρραγές, οἱ προσηλυτιστικές ἐπιτυχίες ἦταν περιορισμένες. Ὅταν ἀπό τήν Ἀντιόχεια ἐπιλέχθηκε ὁ τελείως ἀνεξάρτητος, ἀλλά μονήρης δρόμος, τά πράγματα μεταβλήθηκαν εἰς βάρος τῶν ἐκεῖ

²²⁸ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 658. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Ἱστορία*, 2, 259. ΠΙΑΝΝΑΡΑΣ, *Ὁρθοδοξία*, 96.

²²⁹ ΡΟΥΣΣΟΣ-ΜΗΛΙΔΩΝΗΣ, 172.

²³⁰ RUNCIMAN, 2, 475-519.

²³¹ ΠΙΑΝΝΑΡΑΣ, *Ὁρθοδοξία*, 95-97. RUNCIMAN, 2, 434-435.

Τό παπικό σχολεῖο στό Ἅγιο Ὅρος, δημιουργήθηκε τό 1635, κατόπιν αἰτήματος τοῦ Ἰγνατίου ἡγουμένου μονῆς Βατοπεδίου πρὸς τόν πάπα Οὐρβανό Η΄. Λειτουργοῦσε στίς Καρτές μέχρι τό 1641 μέ διδάσκαλο τόν Νικόλαο Ρότσι. Ἐπειδή προκάλεσε τήν ἀνησυχία τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν πού φοβόνταν δυτική διείσδυση, μεταφέρθηκε στήν Θεσσαλονίκη, ὅπου μετά τόν θάνατο τοῦ Ρότσι (1642) ἀτόνησε.

²³² ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 699. Ὅμοια φιρμάνια ἐκδόθηκαν καί τό 1752 καί τό 1755. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Πηγαί*, 2, 212-213.

ὀρθοδόξων καί ἐμφιλογώρησε ἢ διχόνοια δημιουργώντας ἐκκλησιαστικό σχίσμα, ἀρχικῶς²³³.

Τό πρόβλημα δημιουργήθηκε τό 1672 μέ τόν θάνατο τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Μακαρίου τοῦ ἀπό Βερροίας (Χαλέπι) τῆς Συρίας. Τότε βρέθηκε εὐκαιρία ὁ δεκαπεντάχρονος ἐγγονός του Κύριλλος νά ἀναρριχηθεῖ στόν θρόνο μέσω τῆς τοπικῆς πολιτικῆς ἀρχῆς πού χρησιμοποίησε βία καί δυναστεία γιά τήν ἐπιβολή του. Ὑστερα ἀπό ἀναφορά τῶν μητροπολιτῶν τοῦ ἀντιοχειανοῦ θρόνου πρὸς τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, κατέστη δυνατή ἡ καθαίρεση τοῦ Κυρίλλου καί ἡ τοποθέτηση τοῦ Νεοφύτου, μητροπολίτου Ἐμέσσης (Χάμα) Συρίας, ἐκλεκτοῦ τῶν ὀρθοδόξων καί προσωρινοῦ ἐπιτρόπου (τοποτηρητοῦ) τοῦ θρόνου. Λόγω τῶν γεγονότων πλῆθος ὀρθοδόξων ἀπογοητεύτηκε, σκανδαλίστηκε καί ἀπομακρύνθηκε ἀπό τήν Ἐκκλησία προσχωρώντας στούς «φράγγους», στούς «συριανούς», στούς «ἀρμένιους». Ὁ καθαιρεμένος Κύριλλος δέν ἀποχώρησε, ἀλλά δημιούργησε φατρία πού συνέχισε νά πολιτεύεται ἐκκλησιαστικῶς, μέ ἀποτέλεσμα τό σχίσμα²³⁴.

Αὐτό ὀριστικοποιήθηκε τό 1724 ὅταν ἀπεβίωσε ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος Γ'. Ἡ φιλοπαπική πλευρά ἐξέλεξε τόν Σεραφεῖμ Τάνα, ἤδη καθαιρεμένο πρῶην ἱερέα, ὡς νέο πατριάρχη μέ τό ὄνομα Κύριλλος ΣΤ'. Οἱ ὀρθόδοξοι σεβάστηκαν τήν ἐπιθυμία τοῦ πρῶην ποιμενάρχου τους ἐκλέγοντας τόν πρωτοσύγκελλό του Σίλβεστρο. Ὁ Σεραφεῖμ πέθανε πρῖν τόν Σίλβεστρο, ὁπότε αὐτός ἔμεινε ὁ μόνος πατριάρχης, ἀλλά πλέον πάρα πολλοί ἀπό τό ποίμνιο εἶχαν μεταστραφεῖ στήν Οὐνία. Τό 1744 ἐπί πάπα Βενεδίκτου ΙΔ' (1740-1758) δημιουργήθηκε τό οὐνιτικό πατριαρχεῖο τῶν Γραικομελιτιῶν μέ ἔδρα τόν Λίβανο ὡς τό 1840 καί ἀπό τότε τήν Δαμασκό²³⁵.

Οἱ Οἰκουμενικοί Πατριάρχες Ἱερεμίας Γ' (1716-1726, 1732-1733) καί Παΐσιος Β' (1726-1732, 1740-1743, 1744-1748, 1751-1752) συγκάλεσαν τό 1722 καί 1727, ἀντιστοίχως, ἀντιπαπικές Συνόδους στήν Κωνσταντινούπολη, μέ τήν συμμετοχή τῶν ὁμολόγων τους πατριαρχῶν Ἀντιοχείας καί Ἱεροσολύμων, προκειμένου νά ἀντιμετωπίσουν τοὺς κινδύνους γιά τό ὀρθόδοξο ποίμνιο,

²³³ RUNCIMAN, 2, 436. Γιά τίς δυσμενεῖς ἐξελίξεις στίς ὑποθέσεις τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, μεγάλο μέρος τῆς εὐθύνης φέρουν καί οἱ ἴδιοι οἱ ἐντόπιοι ὀρθόδοξοι ἀρχιερεῖς, πατριάρχες καί μητροπολίτες. Ἀδρανοῦσαν περιμένοντας ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο νά δώσει εὐνοϊκές λύσεις στά διάφορα ἐκκλησιαστικά ζητήματα. Εὐλόγως, λοιπόν, ἡ Μητέρα Ἐκκλησία διαμαρτύρεται : «... μεγάλως ἀποροῦμεν βλέποντες τόν τοιοῦτον ὑψημένον τρόπον ὡς πρὸς τήν διατρέχουσαν ταύτην τῆς καλυμναχοφορίας ὑπόθεσιν, τό οὐσιῶδες τῆς ὁποίας καλῶς γνωρίζουσα, [ἐννοεῖται : ἡ ἡμετέρα Μακαριότης] δέν ἤρκει μόνον νά ἀναθῆ ταύτην μονομερῶς ἐφ' ἡμῖν καί μόνον ἐντεῦθεν νά ἐπελπίσῃ τήν διόρθωσιν ταύτης, ἀλλά... ἔδει νά συναγωνισθῆ ἐντονότερον ἤδη καί δραστηριώτερον νά κινήθῃ... ». Καί πάλι συμπληρώνει : «... ἡμεῖς ἐνταῦθα... πᾶν τό ἐφ' ἡμῖν ἐνηργήσαμεν διά τε λόγου καί ἔργου ὁμιλήσαντες τά δέοντα... ἀλλ' ἐντεῦθεν οὐδέν κατορθοῦται ἄνευ τῆς αὐτόθεν συντόνου προσπαθείας καί ἀκαμάτου φροντίδος, ὡς εἴρηται. Ἐφ' ᾧ καί ἄς προλάβῃ καί ἐνεργήσῃ δραστηρίως τά δέοντα» ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Ἔγγραφα, 2, 269-271 : Πατριαρχική καί Συνοδική ἐπιστολή (ἐπί Ἀνθίμου Ε') πρὸς Μεθόδιον Ἀντιοχείας, 27 / 2/ 1842. Ἐπίσης : «...οὐδέποτε ἐν Ἀντιοχείᾳ κατεβλήθη οὐσιῶδης δραστηριότης τῆς τε κοινωνίας καί τῶν Πατριαρχείων πρὸς ριζικὴν ἀνακοπήν τοῦ κακοῦ [μιλᾷ γιά τόν Οὐνιτισμό]». : ΚΑΝΔΗΛΩΡΟΣ, Σιών, 42-43.

²³⁴ ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Ἔγγραφα, 2, 155-159 : Ἀναφορά τῶν μητροπολιτῶν τοῦ Ἀντιοχεικοῦ θρόνου κατὰ τοῦ Ἀντιοχείας Κυρίλλου (1672), 159-164 : Καθαίρεσις τοῦ ἀνγλικοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Κυρίλλου, 165-166 : Ὑπόμνημα τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας Νεοφύτου τοῦ ἀπὸ Ἐμέσσης (Νοεμβρίου 1672).

²³⁵ RUNCIMAN, 2, 436-437. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Ἱστορία, 3, 2, 55-56, 272-273, σέ σημείωση (56) ἀναφέρεται ὅτι ὁ πάπας ἀναγνώρισε τόν Τάνα ὡς πατριάρχη μέ τό ὄνομα Κύριλλος Γ'. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, Ἱστορία, 699.

άλλά δέν μπόρεσαν νά αναχαιτίσουν τήν όρμη τών ούνιτων. Τό 1755 ό πάπας Βενέδικτος ΙΔ΄ έδωσε νέα ώθηση στήν πρόοδο τής Ούνίας εκδίδοντας τήν βουίλλα *Allatae Sunt* μέ τήν όποία αναγνώριζε τό έγκυρο τών όρθοδόξων μυστηρίων και τελετών, παρέχοντας και πάλι τήν εύκαιρία στους ένωτικούς νά ισχυρίζονται ότι δέν ύπάρχουν διαφορές μέ τήν Όρθοδοξία. Τό ίδιο έτος, επί Κυρίλλου Ε΄ (1748-1751, 1752-1757) στό Οικουμενικό Πατριαρχείο άποφασίζεται - μέ τήν συναίνεση τών Άλεξανδρείας Ματθαίου και Ίεροσολύμων Παρθενίου - νά αναβαπτίζονται όσοι ρωμαιοκαθολικοί προσέρχονται στήν Όρθοδοξία, μή αναγνωριζομένου ως έγκύρου του βαπτίσματος εκείνων. Η οικουμενική ποιμαντική μέριμνα ως καθήκον τής Μητέρας Έκκλησίας επιδείχθηκε και στήν περίπτωση τής χειμαζομένης μητροπόλεως Χαλεπίου ή όποία δεχόταν τό μεγαλύτερο βάρος τών παπικών επιθέσεων. Μετά άπό σχετική εισήγηση του Άντιοχείας Σιλβέστρου, τό Οικουμενικό Πατριαρχείο άποφάσισε τήν ύπαγωγή σ΄ αυτό τής μητροπόλεως και άμέσως εξέλεξε ποιμενάρχη γι΄ αυτήν τόν ιερομόναχο Φιλήμονα μέχρι τότε πρωτοσύγκελο τής μητροπόλεως Δέρκων (Νοέμβριος 1757). Όταν τά πράγματα καλυτέρευσαν, τό 1766, ή μητρόπολη άποδόθηκε στήν κανονική δικαιοδοσία του Άντιοχείας, τηρουμένου μόνο του μνημοσύνου του οικουμενικού πατριάρχου. Τόν Ίανουάριο του 1792, έγινε ή πλήρης άπόδοση αυτής, πράγμα που επικυρώθηκε και τόν Ίούνιο του 1794²³⁶.

Τό 1773, ύστερα άπό γενική κατακραυγή, ό πάπας Κλήμης ΙΔ΄ (1769-1774) κατήγγησε τό τάγμα τών Ίησουϊτών, αλλά αυτό επανιδρύθηκε τό 1814 επί πάπα Πίου Ζ΄ (1800-1823). Τήν θέση τών Ίησουϊτών κατέλαβαν οί γάλλοι ιερομόναχοι του τάγματος τής Άποστολής ή του Άγίου Λαζάρου, οί γνωστοί Λαζαριστές²³⁷.

Οί όθωμανικές άρχές άπό τό 1821, πιθανόν αντιδρώντας στήν Έλληνική Έπανάσταση, άλλαξαν πολιτική²³⁸. Άπό τήν άπαγόρευση κάθε

²³⁶ ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, 309, 313, 319-321, 326, 364-377. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ίστορία*, 699-700. ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 169-177. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Έγγραφα*, 2, ιε΄ - ιστ΄, 200-208, 210-212, 217-223, 638-650, 666-667. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Μνημεία*, 2, 820-870, 979-987, 989-991. ΓΕΔΕΩΝ, *Διατάξεις*, 1, 252-255.

²³⁷ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ίστορία*, 788-790. ΡΟΥΣΣΟΣ-ΜΗΛΙΔΩΝΗΣ, 173.

²³⁸ Στήν επαναστατημένη Ελλάδα οί ρωμαιοκαθολικοί κάτοικοι άρνήθηκαν νά στρατευθούν ή νά συμμετάσχουν άπλώς στόν άγώνα τής άνεξαρτησίας. Έπεξήτησαν και έλαβαν τήν προστασία τής Γαλλίας και του Πάπα. Στήν Σύρο ή γαλλική σημαία κυμάτιζε πάνω στους ναούς τους, ένώ στήν Νάξο τά χρήματα τής εκκλησιαστικής φορολογίας ήταν κατατεθειμένα στό εκεί γαλλικό προξενείο. Στήν Τήνο, τά πρώτα τουλάχιστον χρόνια τής επαναστάσεως, συνέχισαν νά πληρώνουν τό χαράτσι στόν σουλτάνο. Οί ελληνικές επαναστατικές άρχές θεωρούσαν έχθρικές και οί εκκλήσεις τους για συστράτευση έπεφταν στό κενό. Τό παπικό κράτος άρνήθηκε νά αναγνωρίσει τους επαναστατημένους Έλληνες χριστιανούς, ούτε δέχθηκε (πάπας Πίος Ζ΄ και γραμματέας του παπικού κράτους καρδινάλιος Consalvi) σέ ακρόαση δύο διαδοχικές ελληνικές αντιπροσωπείες (Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1822 και Ίανουάριος 1823). Έπίσης σιώπησε στό Συνέδριο τής Βερόνας τό 1822 (συνέδριο τής Ίεράς Συμμαχίας) για τό ελληνικό ζήτημα. Τό 1830 κατόπιν ρητής διαβεβαιώσεως τής ελληνικής κυβερνήσεως ότι θα αναλάμβανε αυτή πλέον τήν προστασία τών ρωμαιοκαθολικών στήν επικράτεια της, ό βασιλιάς τής Γαλλίας Κάρολος Ι΄ δέχθηκε νά παραιτηθεί έγγραφως άπό τό δικαίωμα προστασίας τους (πράγμα που σημειώθηκε στα πρωτόκολλα του Φεβρουαρίου 1830). Τόν Αύγουστο του 1834 διορίστηκε ως άποστολικός Νούντιος για τήν Ελλάδα ό επίσκοπος Σύρου Luigi Blanci, όμως ή Άντιβασιλεία δέν τόν αναγνώρισε γιατί ήθελε νά έχει τόν πλήρη έλεγχο και τήν ύποταγή στήν πολιτική κυβέρνηση κάθε θρησκευτικού άξιωματούχου. Σημειώνεται, πάντως, ότι τό 1834 τά ρωμαιοκαθολικά μοναστήρια δέν δημεύθηκαν άπό τό κράτος όπως συνέβη μέ τά όρθόδοξα. Τόν Μάιο του 1838, ό βασιλιάς Όθων αναγνώρισε ως

προσηλυτιστικής ενέργειας τῶν παπιστῶν ἔναντι τῶν ὀρθοδόξων, περνοῦν στήν ἀπαγόρευση κάθε ἐχθρικής ἐνέργειας ἐκ μέρους τῶν ὀρθοδόξων ἔναντι τῶν ρωμαιοκαθολικῶν τῆς περιοχῆς Συρίας-Λιβάνου - Παλαιστίνης²³⁹. Παρ' ὅλη τήν προστασία αὐτή, οἱ τελευταῖοι συνέχισαν τίς δραστηριότητές τους, ὑπό καθεστῶς ἡμιπαρανομίας, χρησιμοποιῶντας ὡς καταφύγιο - ἀλλά καί ὀρμητήριο- τό Ὅρος τοῦ Λιβάνου μιά περιοχή σχεδόν ἀνεξάρτητη²⁴⁰.

Τό 1830, μετά ἀπό ἰσχυρές πολιτικές πιέσεις, ταυτοχρόνως μέ τήν ἀναγνώριση τῶν Ἀρμενοκαθολικῶν ὡς ἰδιαίτερου «ἔθνους» (μιλλέτ)²⁴¹, φαίνεται ὅτι ἀναγνωρίστηκε καί γιά τήν περιοχή αὐτή χωριστός «ἔθναρχης», ὄχι, ἀκόμη, ὑπό τόν τίτλο τοῦ «πατριάρχου», ἀλλά ὡς ἀπλός ἐπίσκοπος καί μάλιστα μέ περιορισμένη δικαιοπραξία. Ὁ Ἀντιοχείας Μεθόδιος (1823-1850), καταθρομβημένος, μέ ἀλλεπάλληλα γράμματά του, ζήτησε τήν ἐπέιγουσα βοήθεια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ὁ τότε πατριάρχης Κωνσταντῖος Α΄ προσπάθησε νά τόν καθισχάσει διαβεβαιώνοντάς τον γιά τήν ἄγρυπνη μέριμνα ἐπί τοῦ θέματος. Ἡ παρελκυστική καί παραπλανητική πολιτική τῶν ὀθωμανῶν διέψευσε τήν αἰσιοδοξία τοῦ Κωνσταντῖου καταδεικνύοντας συγχρόνως ὅτι ἡ ὀρθόδοξη κοινότητα δέν εἶχε πλέον τήν πολιτική ἐκείνη δύναμη πού ἄλλοτε διέθεταν οἱ Φαναριῶτες πρός ἐπηρεασμό τῶν ἀρχῶν²⁴². Ἔτσι, τό 1834 ὀλοκληρώνεται ἡ χειραφέτηση τοῦ «ἔθνους τῶν ρωμαιοκατόλικων» καί ἀποδίδεται στόν ἐπικεφαλῆς Μάξιμο Μαζλούμ ὁ τίτλος

παπικό ἀντιπρόσωπο τόν Blanci : FRAZEE, 63- 64, 72- 74, 77- 82, 86, 111- 114, 158, 173, 195. ΜΑΝΙΚΑΣ.

²³⁹ Στό «ἄρζι μαχζάρι» (=ἀναφορά) τῶν «ρωμαιοκατολίκων ραγιάδων» Βηρυττοῦ, Λιβάνου, Παλαιστίνης (Κ.Π.Α., Κ΄, 339-340) πρός τήν Πύλη ἔναντι τῶν ὀρθοδόξων, ἰσχυρίζονται ὅτι κατέχουν «ὑψηλοῦς ὀρισμούς» πού ἀπαγορεύουν κάθε παρενόχλησή τους ἀπό «τό ἔθνος τῶν μή κατόλικων Ρωμαίων», ἤδη ἀπό τό ἔτος Ἐγείρας 1237, δηλαδή ἀπό τό 1821 ἀπό Χριστοῦ. Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο στό ἀπαντητικό του ἔγγραφο («τακρίριον ἀπολογητικόν») πρός τήν Πύλη (Κ.Π.Α., Κ΄, 341) παραδέχονται ὡς ἀληθινό τόν ἰσχυρισμό αὐτόν.

²⁴⁰ Τό Ὅρος τῶν Κέδρων ἢ τοῦ Λιβάνου ἀποτελοῦσε κληρονομικό τιμάριο τοῦ ἀραβικοῦ οἴκου Shihâb ἀπό τό 1697-1840. Οἱ κάτοικοί του ἀνήκαν σέ διάφορες φυλές πού πρέσβευαν συνολικῶς ἕξι θρησκευόμενα μέ πλειοψηφία τοῦς Μαρωνῖτες (χριστιανοί) καί τοῦς Δρούζους (μουσουλμάνοι). (ΜΙΛΛΕΡ, 197). Τυπικῶς ὅμως, ἀνήκε στήν δικαιοδοσία τοῦ πασσά τῆς Σιδῶνος (Σαΐδα βαλεσί, διοίκηση Σιδῶνος-Σαΐδα ἐγιαλέτ). Ὁ ἄραβας ἡγεμόνας μέ τόν τίτλο «σεΐχ Δάχαρ» ὄριζε ἐπίσης καί τήν Βηρυττό πού διοικούσε μέσω ἀντιπροσώπου του, τοῦ «σεΐχ Γιούνους» ἐνός ἐντόπιου χριστιανοῦ. Κατέβαλε φόρο 30 πουργιών =15.000 γρόσια στόν πασσά τῆς Σιδῶνος, χωρίς ἄλλη ὑποχρέωση. Ἡ περιοχή λειτουργοῦσε ὡς καταφύγιο γιά τοῦς παπιστές καί γενικότερα ὡς ἄσυλο γιά κάθε καταδιωκόμενο τόν ὁποῖον δέν παρέδιδαν στίς ἀρχές ἀκόμη καί ἂν ὁ αἰτῶν ἦταν ὁ σουλτάνος (ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, 773).

²⁴¹ Μέχρι τό 1830 στήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία ὑπῆρχε ἀρμενοκαθολικός πατριάρχης μόνο γιά τήν περιοχή Κιλικίας καί Μικρῆς Ἀρμενίας (ἀπό τό 1742 : ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 415) μέ ἔδρα τό μοναστήρι Βζουμμάρ στόν Λίβανο. Γιά τήν Κωνσταντινούπολη καί τίς ὑπόλοιπες περιοχές ὑπῆρχε «ἀποστολικός ἐπίτροπος» ἀσχολούμενος μόνον μέ τίς θρησκευτικές ὑποθέσεις ἐνώ γιά τίς πολιτικές ὑπεύθυνος ἦταν ὁ πατριάρχης τῶν Γρηγοριανῶν δηλαδή «ὀρθοδόξων» Ἀρμενίων. Τό ἔτος ἐκεῖνο ὁ πάπας Πῖος Η΄ ἔστειλε τόν Ἀντώνιο Νουριτζιάν ὡς πνευματική κεφαλή ὄλων τῶν ἀρμενοκαθολικῶν πλὴν Κιλικίας. Ὅμως ἡ Πύλη ἀναγνώρισε ὡς πολιτικό τους ἀρχηγό τόν Γρηγόριο Ἐγξερτζιάν, δηλαδή δημιουργήθηκαν καί πάλι δύο χωριστές ἐξουσίες (ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 3, 2, 619-622). Τήν ἀνάμιξη τοῦ πολιτικοῦ παράγοντος στήν ὑπόθεση δίνει ἀνάγλυφα σέ ἐπιστολή του, τό 1839, πρός τόν γάλλο πρόξενο στό Χαλέπι ὁ λαζαριστής ἱερομόναχος Gaudez : «οἱ ἐκκλησιαστικοί εὐρωπαῖοι ἀντιμετωπίζονται ζηλόφθονα ἀπό τά ἴδια ἐκεῖνα ἔθνη πού ἡ Γαλλία βοήθησε νά χειραφετηθοῦν τό 1830 (χρονολογία συστάσεως τοῦ πρώτου καθολικοῦ μιλλέτ, τοῦ ἀρμενικοῦ)» : VINOT.

²⁴² Γράμμα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Κωνσταντῖου Α΄ πρός τόν πατριάρχη Ἀντιοχείας Μεθόδιο 23 Μαΐου 1831 : ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἐγγραφα*, 2, 250-251.

του «πατριάρχου»²⁴³. Οί παπιστές δέν ἔχουν πλέον λόγο νά κρύβονται, ἐξέρχονται τοῦ Ὁρους καί ἐμφανίζονται σέ πόλεις καί χωριά μέ ἀμφίεση ὀρθοδόξου κληρικοῦ πλανῶντας ἔτσι πολλούς. Καί ἐνῶ τοὺς ἔχουν ἀναγνωριστέι ὡς ἰδιόκτητοι δύο μόνο ναοί, ἕνας στό Χαλέπι καί ἕνας στήν Δαμασκό, αὐτοί ἀρπάζουν μέ τήν βία καί ἄλλους : δύο στήν Σεϊδανάγια, ἕνα στήν Σιδῶνα, ἕνα στό Διαρμπεκίρ κ.λ.π. Ἡ ἀντίδραση τῶν ὀρθοδόξων, ἀφοῦ δέν μπορεῖ νά μεταβάλει τήν πολιτική ἀπόφαση γιά ἀναγνώριση, ἐπικεντρώνεται στόν ἀγῶνα γιά τήν ἀνάκτηση τῶν καταπατημένων ναῶν καί, κυρίως, στήν ἀπαμφίαση τῶν ἑτεροδόξων ἀπό τά ὀρθόδοξα ἄμφια ἢ ἄλλιῶς «ζήτημα τοῦ καλυμαυχίου»²⁴⁴.

Ὁ πατριάρχης Γρηγόριο ΣΤ΄ συνέχισε τίς προσπάθειες τῶν προκατόχων του στό ζήτημα τῆς ἀπαμφίασεως καί κατόρθωσε νά ἐκδοθεῖ σχετικός «ὑψηλός ὀρισμός». Ἀμέσως, εἰδοποιεῖ γιά τήν νέα ἐξέλιξη τοὺς πατριάρχες Ἀλεξανδρείας Ἱερόθεο καί Ἀντιοχείας Μεθόδιο. Ζητᾶ ἐπιπλέον τήν συναίνεσή τους προκειμένου νά ἐκδώσει «πρός μεῖζω ὠφέλειαν» τῶν ὀρθοδόξων Ἐγκύκλιο κατά τῶν παπικῶν δογμάτων²⁴⁵. Πράγματι, οἱ πατριάρχες στέλνουν τήν ἔγκρισή τους κι αὐτός συγκαλεῖ, τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1838, Σύνοδο στήν Κωνσταντινούπολη,²⁴⁶ ὅπου ἀποφασίζεται ἡ ἔκδοση τῆς Ἐγκυκλίου. Αὐτή συντελεῖται τόν ἴδιο μῆνα καί ἀποστέλλεται στοὺς πατριάρχες, προκειμένου νά ὑπογραφεῖ ἀπ' αὐτούς, νά μεταφραστεῖ στήν ἀραβική γλῶσσα καί ἀκολούθως νά διανεμηθεῖ στήν Συρία, Παλαιστίνη, Αἴγυπτο. Τήν Ἐγκύκλιο, ἐκτός ἀπό τόν ἐνδημοῦντα πατριάρχη Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιο, ὑπέγραψαν καί 11 συνοδικοί ἀρχιερεῖς²⁴⁷.

Στηλιτεύει τοὺς προβατόσχημους λύκους οἱ ὁποῖοι «νεωστὶ ἤδη ἀπὸ τοῦ Λιβανίου ὄρους, ὡς ἄλλοι σκοτεινοὶ ἑωσφόροι ἀναφανέντες καί

²⁴³ Γράμμα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Κωνσταντίου Α΄ πρὸς τόν πατριάρχη Ἀντιοχείας Μεθόδιο 23 Μαρτίου 1834 : ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Ἔγγραφα, 2, 251-253 καί 268-269 : γράμμα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου Ε΄ πρὸς τόν Ἀντιοχείας Μεθόδιο : σημείωση τῆς σελίδος 268 στό ἴδιο ἔργο. Ὁ ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Ἱστορία, 3, 2, 57-58, θέτει τό ἔτος 1833.

²⁴⁴ Κ.Π.Α., ΙΗ΄, 157 : Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ΄ γράμμα πρὸς Ἀντιοχείας Μεθόδιο περὶ τοῦ ναοῦ στό Διαρμπεκίρ, 11 Αὐγούστου 1836 : ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Ἔγγραφα, 2, 255-256. «Ἀπολογητικόν Τακρίριον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας εἰς τήν Ὑψηλὴν Πόρταν περὶ ὧν κατηγοροῦσιν τῶν Ρωμαίων οἱ Ρωμαιοκατόλικοι τῆς Συρίας», ἐπὶ Ἀνθίμου Ε΄, 1841. Κ.Π.Α., Κ΄, 341) καί ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Ἔγγραφα, 263.

Ὁ Γρηγόριος εἶχε πετύχει νά ἐκδοθεῖ «ὑψηλός ὀρισμός» ποῦ διέτασσε τήν ἀπαμφίαση τῶν ρωμαιοκαθολικῶν ἀπὸ τά ὀρθόδοξα ἄμφια, τό 1838 : Κ.Π.Α., ΙΔ΄, 323 καί ΙΗ΄, 369 (6 καί 10 Ἰουλίου 1838, ἀντιστοίχως) καί εἰδοποιεῖ σχετικῶς τοὺς Ἀλεξανδρείας Ἱερόθεο καί Ἀντιοχείας Μεθόδιο. Τό 1841, ὅμως οἱ ρωμαιοκαθολικοὶ θά ἐπανέλθουν στό ζήτημα ζητῶντας νά διατηρήσουν τό σχῆμα τους πρᾶγμα ποῦ δέχθηκε ἡ Πύλη (Κ.Π.Α., Κ΄, 339-340). Τό Πατριαρχεῖο στέλνει σέ ἀπάντηση : «Δεύτερον τακρίριον πρὸς τόν Βεζύρην ἰσχυρότατον, συνεπεῖα διαμηνύσεώς του ὅτι "ἀδύνατον οἱ νέοι κατόλικοι νά ἀπεκδυθῶσιν τό σχῆμα των"» (Κ.Π.Α., Κ΄, 342). Νέα διευθέτηση τοῦ ζητήματος ἔγινε τό 1847 ἐπὶ Ἀνθίμου ΣΤ΄ ὅποτε κατασκευάστηκε καλυμαύχι μέ σχῆμα ἐξάγωνο καί χρῶμα ἰοειδές καί ἴδιου χρώματος ἐπανωκαλύμαυχο πρὸς χρήση τῶν ρωμαιοκαθολικῶν (Κ.Π.Α., ΚΕ΄, 309 30 Μαΐου 1847 : Πιττάκια πρὸς πατριάρχη Κωνσταντίου Β΄, Γρηγόριο ΣΤ΄, Ἀνθίμο Δ΄, Γερμανό Δ΄ καί Ἀρτέμιο πρῶν Ἀλεξανδρείας). Οὐδέποτε ὅμως διευθετήθηκε τελικῶς τό ζήτημα ἀφοῦ ἀκόμη καί τό 1869 παραπονιέται σχετικῶς ὁ τότε Ἀντιοχείας Ἱερόθεος πρὸς τόν γιά δεύτερη φορά πατριαρχεύοντα Γρηγόριο ΣΤ΄. (ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Ἱστορία, 3, 2, 58). Βλέπε ἐπίσης, σχετικῶς, ἀναφορές τῶν ἀρχείων : Κ.Π.Α., ΚΑ΄, 9 - ΚΑ΄, 39 - ΚΑ΄, 327 καί ΚΔ΄, 294.

²⁴⁵ Κ.Π.Α., ΙΔ΄, 323-325.

²⁴⁶ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Σύνοδοι.

²⁴⁷ Κ.Π.Α., ΙΔ΄, 323-325 : Ἡ ἐγκύκλιος σέ τετράδιο 10 σελίδων προσαρτημένο μεταξύ τῶν σελίδων 323-325 τοῦ κώδικος.

κατασκιάσαντες ὡς νέφος μέλαν τε καί ἐπαχθές καί πνιγηρόν πάντα τά μέρη τῆς Συρίας, Αἰγύπτου τε καί Παλαιστίνης, λαλοῦντες βλάσφημα κατά τῆς εὐαγγελικῆς ἀληθείας, καί διδάσκοντες σοφιστικῶς ἐνάντια τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως...». Ἐπισημαίνει ὅτι τῖς προόδους τους κατόρθωσαν διά τῆς μεθόδου τῆς Οὐνίας ἢ ὁποῖα ἐπιτρέπει τά πάντα ἐλεύθερα : ἔθιμα, μυστήρια, ἱεροπραξίες, τελετές, ἐνδυμασία -περιβολή, ἰδιαιτέρως κατάλυση νηστειῶν καί συγχώρηση ὄχι μόνον τῶν πραχθέντων ἀμαρτημάτων, ἀλλά καί τῶν μελλόντων νά πραχθοῦν. Ἀκόμη καί τό filioque ἔχουν ἐλευθερία νά ἀπαγγέλλουν ἢ ὄχι. Τό μόνο στό ὁποῖο δέν ἐπιτρέπεται παραχώρηση εἶναι τό μνημόσυνο καί τό πρωτεῖο τοῦ πάπα πού πιστεύεται ἀλάνθαστος καί ἀναμάρτητος. Συνεχίζει ἀπαριθμῶντας μία πρός μία τῖς διαφορές τῶν δογμάτων, ἐκθέτοντας στό τέλος θετικῶς τήν ὀρθόδοξο ἄποψη. Ἔτσι, μέ συντομία, ἀλλά καί σαφήνεια, πληροφορεῖ τοὺς ὀρθοδόξους γιά τόν ἐλλοχεύοντα κίνδυνο καί τοὺς συμβουλεύει γιά τήν στάση πού ὀφείλουν νά τηρήσουν. Τελειώνοντας δηλώνει ὅτι ἔτσι ἐκπληρώνονται τά ποιμαντορικά καθήκοντα τῶν ὀρθοδόξων ποιμένων καί στό ἐξῆς θεωροῦν τοὺς ἑαυτοὺς των ἀνενόχους «ἐνώπιον Θεοῦ καί ἀνθρώπων» γιά ἐνδεχόμενες ἀποσκιρτήσεις. Τό κείμενο, συνοδευόμενο ἀπό τήν Ἐπιστολή κατά τῶν λατινικῶν καινοτομιῶν τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, ἐκδόθηκε ἀπό τό Πατριαρχεῖο μέ δαπάνη τοῦ Γρηγορίου ΣΤ΄ τό 1839²⁴⁸.

²⁴⁸ ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Μνημεῖα*, 2, 893-902. ΓΕΔΕΩΝ, *Διατάξεις*, 2, 235-248.

4. Τό ζήτημα του Παναγίου Τάφου -Σχέσεις με Άρμενίους

Ἡ στάση τῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τῶν Ἀρμενίων ὑπῆρξε διαφορετική στό πέρασμα τῶν αἰῶνων. Ἡ Πενθέκτη Σύνοδος ἐν Τρούλλῳ (691/692) μέ τόν 95ο κανόνα τῆς ὄρισε ὅτι ἡ εἰσδοχή στήν Ὁρθοδοξία τῶν Μονοφυσιτῶν (Ἀρμένιοι, Κόπτες, Ἰακωβίτες κ.λ.π.) καί τῶν Νεστοριανῶν θά γινόταν, κατ' οἰκονομία, μέ τήν ἔκδοση λιβέλλου ἀναθεματισμοῦ τῆς πρώην αἵρέσεώς τους²⁴⁹. Ἀργότερα, ἀπό τά μέσα τοῦ 11ου αἰῶνος καί ἐξῆς, συναντοῦμε μαρτυρίες (Πατριαρχικό Εὐχολόγιο, Πανδέκτης Νίκωνος, Βαλσαμών) γιά αὐστηρότερη πρακτική, δηλαδή, πλήν τοῦ λιβέλλου, χρίση μέ τό Ἅγιο Μύρο. Τό 1756, ἐπί πατριαρχείας Κυρίλλου Ε΄ (1748-1751 καί 1752-1757) ἐκδόθηκε ἡ γνωστή περί ἀναβαπτισμοῦ κανονική διάταξη πού προέβλεπε τόν ἀναβαπτισμό ὅλων τῶν ἑτεροδόξων, ἀρνούμενη τό ἔγκυρο τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος γιά τούς μή ὀρθοδόξους. Ἴσως γιά κάποιο διάστημα, ἡ περιστασιακῶς, φαίνεται νά τηρήθηκε γιά τούς Ἀρμενίους μιά ἀνεκτικότερη σχέση, ὅπως βλέπουμε στό παράδειγμα τῆς προσελεύσεως Ἀρμενίων κατόπιν χρίσεως μέ Ἅγιο Μύρο ἐπί πατριαρχείας Ἰωαννικίου Γ΄ Καρατζά (1761-1763)²⁵⁰. Γενικῶς, πάντως, ἐφαρμοζόταν ὁ ἀναβαπτισμός, ἄν καί οἱ περιπτώσεις θρησκευτικῆς μεταστροφῆς ἦταν λίγες, ἀφοῦ οἱ ὀθωμανικές ἀρχές μέ διάφορα, κατά καιρούς φερμάνια ἀπαγόρευαν τέτοιες κινήσεις γιά τούς ραγιάδες. Σχετικῶς μέ τό θέμα μας, τήν ὑπαρξη ὑψηλοῦ ὀρισμοῦ πού ἀπαγόρευε τήν μεταπήδηση Ἀρμενίων στήν Ὁρθοδοξία, καί τό ἀντίθετο, σημειώνει γράμμα τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ΄ πρὸς τόν μητροπολίτη Χαλδεΐας Θεόφιλο (4 Ἰανουαρίου 1836)²⁵¹.

Οἱ σχέσεις μεταξύ τῶν δύο κοινοτήτων στήν Κωνσταντινούπολη ἦταν μᾶλλον καλές, ὅπωςδήποτε καλύτερες ἀπ' ὅ,τι μέ ἄλλες χριστιανικές κοινότητες. Μάλιστα, τό 1816 ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Κύριλλος ΣΤ΄ (1813-1818) καί ὁ ἀρμένιος (γρηγοριανός) πατριάρχης Δανιήλ φέρονται ὡς ὀρίσαντες ἀντιπροσώπους πρὸς σχηματισμό ἐπιτροπῆς διμεροῦς διαθρησκευτικοῦ διαλόγου, χωρὶς, ὅμως, ἀποτέλεσμα²⁵². Δέν ἔλειπαν, βεβαίως, οἱ διαμάχες, μερικές φορές ὀξείες, ὅπως γιά παράδειγμα ἡ ἀναφερόμενη κατά τό 1732 ἀνεπιτυχῆς προσπάθεια τῶν Ἀρμενίων γιά ὑφαρπαγή τοῦ ἀγιάσματος τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (Μπαλουκλί)²⁵³, ἀλλά τίς περισσότερες φορές περιορίζονταν σέ μεμονωμένα, μικρῆς ἐκτάσεως καί ἐντάσεως περιστατικά. Καί οἱ δύο κοινότητες εἶχαν ἰσχυρές προσβάσεις στήν πολιτική ἐξουσία, μάλιστα οἱ Ἀρμένιοι διακρίνονταν γιά τόν πλοῦτο πού συσσώρευαν ὄντας τραπεζίτες πολλῶν ὑψηλά ἰσταμένων ἀξιωματούχων τοῦ κράτους. Ἐξ ἄλλου οἱ Ἀρμένιοι εἶχαν γενικεύσει στά σχολεῖα τους τήν διδασκαλία τῆς τουρκικῆς γλῶσσας (τήν ὁποία οἱ Ἕλληνες συστηματικῶς παραμελοῦσαν), ὁπότε πολύ πιό εὐκόλα εἰσέρχονταν σέ δημόσιες ἀνώτερες ἢ κατώτερες θέσεις. Ἐπωφελήθηκαν ἀκόμη περισσότερο στόν τομέα αὐτό κατά τήν ἐπανάσταση τοῦ 1821, γιατί οἱ Ἕλληνες ἀποκλείονταν ἀπό ἀνάλογες θέσεις ὡς πολιτικῶς ὑποπτοι. Ἀπό τότε κατόρθωσαν νά ἐμπνεύσουν στούς κρατοῦντες τήν πεποίθηση ὅτι ἀποτελοῦσαν

²⁴⁹ ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Μνημεῖα*, 2, 972-975. ΡΑΛΛΗ-ΠΟΤΛΗ, 2, 529-533.

²⁵⁰ ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Μνημεῖα*, 2, 989-991 καί 1009-1013. ΓΕΛΕΩΝ, *Διατάξεις*, 1, 252-255, 256-257.

²⁵¹ Κ.Π.Α., ΙΗ΄ 91: Ἡ ἐπιστολή ἔχει ὡς θέμα τῆς τήν ἀπόδοση στόν πατέρα τῆς μᾶς νέας ἀρμενίας, τῆς Καλλοῦς, τήν ὁποία ὀρθόδοξοί νέοι εἶχαν ἀπαγάγει, βαπτίσει καί στεφανώσει μέ ἕνα ἀπό αὐτούς.

²⁵² ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, 3, 545.

²⁵³ ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, 335. ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 115. ΓΕΛΕΩΝ, *Μνεῖα*, 275.

τό πλέον πιστό ἔθνος (millet-i sadakat) τῆς αὐτοκρατορίας, ἀξιῶνοντας, ἐπομένως, ἀνάλογη προνομιακή μεταχείριση ἔναντι τῶν ὑπολοίπων²⁵⁴. Ἡ διαφορὰ ἰσχύος, πρὶν καί μετὰ τό 1821, φαίνεται καθαρότερα στό Ζήτημα τῶν Προσκυνημάτων τῶν Ἁγίων Τόπων.

Οἱ Ἀρμένιοι, εἴτε ὡς προσκυνητές εἴτε ὡς ἐγκατεστημένοι σέ δικά τους μοναστήρια -θρησκευτικές ἀδελφότητες στήν Ἱερουσαλήμ, ἀναφέρονται στήν Συνθήκη τοῦ Χαλίφου Ὁμάρ Χαττάπ μέ τόν πατριάρχη Ἱεροσολύμων Σωφρόνιο (637), χωρίς ὁμως νά διαθέτουν κάποια ἐξουσία ἢ κυριότητα ἐπί τῶν Παναγίων Προσκυνημάτων, τά ὁποῖα, ἀπό τότε, θεωρήθηκαν πατρογονικό κτῆμα τῶν Ρωμιῶν (ὅπως καί ἀργότερα, τό 1453, ἐπί Μωάμεθ τοῦ Πορθητοῦ, 1517 ἐπί Σελίμ Α΄, 1526 ἐπί Σουλεϊμάν τοῦ Μεγαλοπρεποῦς ἢ Νομοθέτου). Ἀργότερα, συνεργάστηκαν μέ τούς νέους κυριάρχους, τούς Σταυροφόρους (1099-1291), χαρακτηριζόμενοι, μάλιστα, ὡς ὁ πλέον ὑπάκουος λαός ἀπ' ὅσους κατοικοῦσαν, τότε, στήν Συρία καί Παλαιστίνη²⁵⁵. Ἀπό τήν ἐποχή ἐκείνη, κυρίως τόν 12ο αἰῶνα, ἐμφανίζονται οἱ πρῶτες μαρτυρίες γιά κατοχή ἐκ μέρους τῶν ὀρισμένων προσκυνημάτων : ἐκκλησία καί μονή Ἁγίου Ἰακώβου Ζεβεδαίου πού ἀνῆκε μέχρι τότε στούς Γεωργιανούς (Ἰβηρες), παρεκκλήσιο ἐντός ναοῦ Ἀναστάσεως καί ἄλλο στήν αὐλή. Νέες ἐπιτυχίες σημείωσαν στό δεύτερο μισό τοῦ 14ου αἰῶνος, ἐπί ἀκμῆς τοῦ ἀρμενικοῦ βασιλείου τῆς Κιλικίας : παρεκκλήσιο στόν Γολγοθᾶ, δικαίωμα συμμετοχῆς στήν τελετή τοῦ Ἁγίου Φωτός, θυσιαστήριο στόν τάφο τῆς Θεοτόκου στήν Γεθσημανή, ἐγκατάσταση στόν ναό τῆς Γεννήσεως στήν Βηθλεέμ²⁵⁶. Μικρές βελτιώσεις στίς θέσεις τους ὑπῆρξαν καί κατά τά ἐπόμενα χρόνια.

Στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα αἰσθάνονταν ἤδη ἀρκετά ἰσχυροί, ὥστε νά διεκδικήσουν τήν ἀνοικοδόμηση τοῦ πυρποληθέντος (30 Σεπτεμβρίου 1808) ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Τό ἰλάμι, ἡ ἀπόφαση -γνωμάτευση τῆς δικαστικῆς -ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς γιά τό συμβάν κατελόγισε τόν ἐμπρησμό στούς Ἀρμενίους²⁵⁷. Αὐτοί, χωρίς νά ἀπορρίψουν τήν κατηγορία, φέρονται νά δήλωσαν : «*ἡμεῖς ἄν τόν ἐκαύσαμεν, ἡμεῖς πάλιν μπορούμε καινούργιον νά τόν*

²⁵⁴ ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἀρμενία*. Ἐδῶ πρέπει νά σημειώσουμε τό πρόβλημα πού παρουσιαζόταν στούς ὁμογενεῖς ἐξαιτίας τῆς παραμελήσεως τῆς διδασκαλίας τῆς τουρκικῆς γλῶσσας στά σχολεῖα. Οἱ ρωμιοί προτιμοῦσαν νά διδάσκονται, πλὴν τῆς ἑλληνικῆς βεβαίως, ἄλλες ξένες γλῶσσες καί κυρίως γαλλικά. Αὐτό μπορεῖ νά τοὺς προσέδιδε κάποιο πλεονέκτημα στίς συναλλαγές καί ἐπαφές τους μέ τήν Δύση, ὁμως, ἐντός τοῦ κράτους ὅπου ζοῦσαν ἐμφάνιζαν σοβαρό μειονέκτημα, ἀφοῦ ἀγνοοῦσαν «τὴν ἐπίσημη» κρατικὴ γλῶσσα, ὅπως ὁμολογεῖται σέ ἐπίσημα κείμενα τοῦ Πατριαρχείου. Ἔτσι, γιά πρώτη φορά, ὁ πατριάρχης Ἀνθίμος ΣΤ΄ στίς 18/10/1871 ἀποφάσισε νά εἰσηγηθεῖ τήν διδασκαλία τῆς τουρκικῆς ὡς ὑποχρεωτικῆς στά ὀρθόδοξα σχολεῖα. Τό ὅτι ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἴδια σύσταση καί ἐπί Ἰωακείμ Β΄ στίς 25/2/1874 δείχνει τό μέγεθος τῆς ἀπροθυμίας τῶν ἀρμοδίων. Μόλις τό 1894 (μέ ἐγκύκλιο τοῦ τοποτηρητοῦ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου μητροπολίτου Προύσης Ναθαναήλ, 16/11/1894) ἄρχισε ἡ ὑποχρεωτικὴ, πλέον, διδασκαλία τῆς τουρκικῆς, πράγμα πού ἐπέβαλε ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις μέ αὐστηρὴ προειδοποίησι, ἀφοῦ στό μεταξύ εἶχαν ἀγνοηθεῖ οἱ ἐπί τοῦ θέματος σχετικῆς ἐγκύκλιοι τῆς Μεγάλης Βεζυρείας (22/1/1891) καί τοῦ Πατριαρχείου (31/1/1891) : ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, 289-292 καί 305-306.

²⁵⁵ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 1, 454-455.

²⁵⁶ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 455-456.

²⁵⁷ ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 276-278. Πρόκειται γιά τό ἔργο τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίου Α΄ «*Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Ἁγίων Τόπων καί Ἀπάντησις εἰς Εὐγένιον Βορέ*». Ἡ πυρπόλησις τοῦ ναοῦ ἀποδίδεται σαφῶς στούς Ἀρμενίους. Σημειώνει, ὁμως, ὅτι οἱ Φράγκοι κατηγοροῦσαν ἀρχικῶς τοὺς Ἕλληνας γιά τὴν φωτιά ἐπειδὴ, κατ' αὐτούς, γνώριζαν ὅτι οἱ Φραγκισκανοὶ μοναχοὶ στήν Ἱερουσαλήμ στεροῦνταν οἰκονομικῶν πόρων, τότε, καί δέν θά μπορούσαν νά ἀνοικοδομήσουν τόν ναό, ἄρα θά ἀναλάμβαναν οἱ Ἕλληνας ὁπότε θά ἀποκτοῦσαν τὴν πλήρη κυριότητα.

κτίσωμεν καί δέν άδυνατοϋμεν»²⁵⁸. Υπολόγιζαν ότι ό όμόφυλός τους Μανούκ, έμπιστος τραπεζίτης του Μεγάλου Βεζύρη Μουσταφά πασά Μπαϊρακτάρη (του Άλεμτάρ που άνέβασε στον θρόνο τον σουλτάνο Μαχμούτ Β΄, μετά τά έπαναστατικά γεγονότα του 1807-1808 που προκάλεσαν την πτώση του Σελίμ Γ΄), διέθετε την άπαιτούμενη έπιρροή, ώστε να άποσπάσει ένα φερμάνι που θα τους όριζε ως μόνους υπεύθυνους της έπισκευής - άνοικοδομήσεως του ναού. Τό έπόμενο βήμα θα ήταν να άπαιτήσουν την κυριότητα στον ναό ως κτίτορες αυτού²⁵⁹. Οί συντονισμένες καί άποτελεσματικές προσπάθειες του οικουμενικού πατριάρχου Καλλινίκου Ε΄ (1801-1806 καί 1808-1809), του πατριάρχου Ίεροσολύμων Πολυκάρπου (1808-1827), όλων των συνοδικών άρχιερέων καί των λαϊκών προχόντων υπό την ήγεσία των Δημητρίου καί Παναγιώτη Μουρούζη,²⁶⁰ των ήγεμόνων Βλαχίας καί Μολδαβίας κ.λ.π. άνέτρεψαν τους άρμενικούς σχεδιασμούς καί προκάλεσαν την έκδοση φερμανιού, στά μέσα Μαρτίου 1809, που όριζε ως άποκλειστικώς υπευθύνους για την άνοικοδόμηση τους Ρωμιούς²⁶¹. Οί σχετικές έργασίες ολοκληρώθηκαν σε ένα περίπου έτος (άρχισαν 19 Ίουλίου 1809 -έγκαίνια ναού 13 Σεπτεμβρίου 1810)²⁶² παρ' όλα τά έμπόδια από μέρος λατίνων, άρμενίων, έπιτοπίων όθωμανών. Τό έργο θεωρήθηκε έπίτευγμα του «έθνους των Ρωμαίων»²⁶³. Έπίσης μεγάλη έπιτυχία ήταν άλλο διάταγμα, στά τέλη του 1817, που όριζε την ίσοτιμία στους Ρωμιούς καί στους Λατίνους προκειμένου να λειτουργούν επί του Παναγίου Τάφου. Οί Λατίνοι, 100 περίπου χρόνια πριν, είχαν άποσπάσει από τους κρατούντες, με πολιτικά καί χρηματικά μέσα, τό δικαίωμα να λειτουργούν μόνον αυτοί επί του Τάφου²⁶⁴.

Κατά την Έλληνική Έπανάσταση, ή Άγιοταφική Άδελφότητα είχε περιέλθει σε τόσο δεινή οικονομική θέση που μόλις μετά βίας μπορούσε να συντηρείται καθημερινώς καί αυτό χάρις στην σύναψη άλλεπαλλήλων δανείων με όλοένα επαχθέστερους όρους²⁶⁵. Δέν επαρκούσαν όμως τά μέσα ούτε για να συντηρούνται τά κεκτημένα, ούτε να γίνονται πολιτικές παρεμβάσεις προς τίς όθωμανικές άρχές. Έπιπλέον, δέν υπήρχε ή δυνατότητα, όπως παλαιότερα, συναντιλήψεως από την Έκκλησία καί τό Γένος στην Κωνσταντινούπολη, άφου καί εκεί βασίλευε τό «έμπερίστατον»²⁶⁶. Έτσι, τό 1828, συντελέστηκε ή άνατροπή της ύφισταμένης ίσοτιμίας μεταξύ των διαφόρων έθνοθηρησκευτικών κοινοτήτων. Τόν Άπρίλιο του έτους εκείνου έφθασε στά Ίεροσόλυμα ό Πογός ή Παύλος, πρώην άρμενοπατριάρχης στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να

²⁵⁸ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 335.

²⁵⁹ ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 276-278. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 327-337.

²⁶⁰ ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Βιογραφίαι*, 160-161. Μέγας διερχηγός ήταν ό Δημήτριος Μουρούζης (1808-1812). Έπειδή όμως αναγκάστηκε να ακολουθήσει τον Μεγάλο Βεζύρη σε έκστρατεία, άφησε τον άδελφό του Παναγιώτη ως έπίτροπό του στην πρωτεύουσα καί «άναπληρωτή» Μεγάλο Διερχηγό.

²⁶¹ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 342-343. ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 329: Χάτι Σερίφ του σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ τό 1224 από έτος Έγείρας.

²⁶² ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 1, 345, 364, 366.

²⁶³ Πλήρη άναφορά στα επί μέρους γεγονότα της άνοικοδομήσεως: ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 337-366. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ίστορία*, 701.

²⁶⁴ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 399-403. ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 329: αναφέρει «τρια Χάτι Σερίφια συναλλήλως έπικυρωτικά περι της άκωλύτου ίερουργίας των Ρωμαίων εντός του άγίου Κουβουκλίου των έτών 1232, 1234 καί 1236 από Έγείρας»

²⁶⁵ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 451.

²⁶⁶ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 446-450.

ἀποκαταστήσει τήν ἐνότητα τῶν ὁμοεθνῶν του πού ἦταν χωρισμένοι σέ ἀλληλομαχόμενες φατρίες. Ὁ Πογός τά κατάφερε. Μέ πικρία ὅμως ἔβλεπε νά ἱεραρχοῦν ἐπί τοῦ Παναγίου Τάφου μόνον οἱ Ῥωμοί καί οἱ Λατίνοι καί ἀποφάσισε νά ἐνεργήσει, ὥστε νά ἀποκτήσουν καί οἱ δικοί του αὐτό τό προνόμιο. Πράγματι, μέ τήν μεσολάβηση τῶν ἰσχυρῶν ὁμοπίστων του στήν πρωτεύουσα, ἐπιτεύχθηκε ἡ ἔκδοση σχετικῆς σουλτανικῆς διαταγῆς πού ἐξίσωνε στό ἐξῆς τίς τρεῖς κοινότητες. Στίς 3 Σεπτεμβρίου 1828 τελέσθηκε ἡ πρώτη πανηγυρικῆ ἀρμενικῆ λειτουργία προεξάρχοντος τοῦ Πογός²⁶⁷.

Οἱ τοπικές πολιτικοστρατιωτικές ἐξελίξεις τούς βοήθησαν πολύ στήν συνέχεια. Τό 1832, τήν Παλαιστίνη κατέλαβε ὁ Ἴμπραήμ, υἱός τοῦ Μωχάμετ Ἄλυ, τοῦ ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου, ὁ ὁποῖος εἶχε ὡς πρωθυπουργό τόν ἀρμένιο Μπογός ἀγά. Αὐτός, ἔκτοτε, ὑποστήριξε σταθερῶς καί πολύ ἀποτελεσματικῶς τούς ὁμοεθνεῖς του. Στίς 4 Δεκεμβρίου 1832 σημειώθηκε τό ἐπεισόδιο μέ τήν αὐθαίρετη ἐκ μέρους τῶν Ἀρμενίων ἀντικατάσταση τῆς σπασμένης μαρμάρινης πλάκας πού σκέπαζε τόν τόπο τῶν Μυροφόρων στόν ναό τῆς Ἀναστάσεως. Μετά ἀπό ἔντονες διαμαρτυρίες τῶν ὀρθοδόξων πρὸς τόν Μωχάμετ Ἄλυ, ἡ πλάκα ἐπανατοποθετήθηκε, ἀλλά οἱ Ἀρμένιοι τήν ἔσπασαν, πρὸς ἀντεκδίκηση, σέ 12 κομμάτια²⁶⁸. Τόν Μάρτιο τοῦ 1834, τό πρῶτο Σάββατο τῶν Νηστειῶν, ὅταν γινόταν ὁ ἔσπερινός τῆς Κυριακῆς τῆς Ὁρθοδοξίας σημειώθηκαν νέα σοβαρά ἐπεισόδια πού κατεστάλησαν μέ ἐπέμβαση τοῦ στρατοῦ²⁶⁹. Στίς 13 Μαΐου 1834 ἰσχυρός σεισμός προκάλεσε σοβαρές ζημιές σέ πολλά προσκυνήματα, μεταξύ τῶν ἄλλων στόν τροῦλλο καί στό κουβούκλιο τοῦ Ἁγίου Τάφου, στόν ναό τῆς Ἀναλήψεως στό ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, καί σέ τοῖχο πρὸς τήν πλευρά τῶν Ἀρμενίων τῆς βασιλικῆς στήν Βηθλεέμ. Ξεκίνησε τότε μιὰ διαμάχη μεταξύ τῶν δύο κοινοτήτων γιά τό δικαίωμα τῆς ἐπισκευῆς τῶν ζημιῶν. Τό πρόβλημα στήν Βηθλεέμ διευθετήθηκε ὑπέρ τῶν Ὁρθοδόξων²⁷⁰. Στό μεταξύ, ὅμως, οἱ Ἀρμένιοι προσέφυγαν γιά προστασία στόν Μπογός μπέη τῆς Αἰγύπτου καί στήν οἰκογένεια Ντούζογλου στήν πρωτεύουσα²⁷¹. Μέ τήν μεσολάβηση αὐτῶν καί πολλῶν ἄλλων ἰσχυρόντων κατόρθωσαν, τό 1836, νά ἐκδοθεῖ ἕνα Χάτι Σερίφ πού τούς ἔδινε τό δικαίωμα νά ἐπισκευάζουν μόνον αὐτοί κάθε προσκύνημα ὄχι μόνον ἐντός, ἀλλά καί ἐκτός Ἱερουσαλήμ. Τό διάταγμα συνοδευόταν ἀπό τρία χωριστά φιρμάνια πού ἀναφερόταν σέ ἐπισκευές τῶν ναῶν Ἀναλήψεως, Ἀναστάσεως καί Γεννήσεως, ἐπικυρωμένα ἀπό τόν Μωχάμετ Ἄλυ. Στίς 17 Ἰουλίου 1836 οἱ Ἀρμένιοι ἄρχισαν μέ γοργούς ρυθμούς νά ξανακτίζουν ἀπό τά θεμέλια τόν ναό τῆς Ἀναλήψεως, ἐνῶ τήν 1η Σεπτεμβρίου ζήτησαν ἀνάλογη ἄδεια γιά τόν ναό τῆς Ἀναστάσεως²⁷².

Οἱ Ἁγιοταφῖτες ἀπέστειλαν ἀμέσως στήν πρωτεύουσα δύο μέλη τῆς ἀδελφότητος πού κόμιζαν γράμματα ἀπευθυνόμενα πρὸς τόν οἰκουμενικό πατριάρχη Γρηγόριο ΣΤ΄ καί τόν πατριάρχη Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιο, ὁ ὁποῖος

²⁶⁷ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 451-453. ΓΚΑΓΚΑΝΙΑΡΑΣ, 109-112.

²⁶⁸ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 486. ΓΚΑΓΚΑΝΙΑΡΑΣ, 112. ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΚΥΠΡΙΟΣ, 62, 80 : Ὁ Μωχάμετ Ἄλυ προβίβασε τόν Μπογός σέ μπέη.

²⁶⁹ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 486. ΓΚΑΓΚΑΝΙΑΡΑΣ, 112. ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΚΥΠΡΙΟΣ, 62, 80.

²⁷⁰ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 487-489. ΓΚΑΓΚΑΝΙΑΡΑΣ, 112-113. ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΚΥΠΡΙΟΣ, 66-67.

²⁷¹ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 499. Ἴσχυροί Ἀρμένιοι στήν πρωτεύουσα ἦταν : οἱ οἰκογένειες Δαδιάν (ὑπεύθυνοι τοῦ πυριτιδοποιείου), Δούζογλου (ὑπεύθυνοι τοῦ νομισματοκοπείου), Μπαλιάν (ἔκτισαν ἀνάκτορα Ντολμᾶ Μπαχτσέ καί Τσιραγάν), ὁ ἀρχιτέκτονας Καζάζ Ἀρτίν κ.λ.π. : ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἀρμενία*.

²⁷² ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 492-494. ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 329. ΓΚΑΓΚΑΝΙΑΡΑΣ, 113-115. ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΚΥΠΡΙΟΣ, 71-75 : Τά τρία φιρμάνια οἱ Ἀρμένιοι ἐμφάνισαν στίς 14 Ἰουλίου 1836.

διέμενε εκεί, ώστε να ενημερωθούν γραπτώς και προφορικώς για τα διατρέξαντα. Επίσης ανάλογη επιστολή απέστειλαν και προς τον τσάρο Νικόλαο Α΄ (1825-1856), ενώ επιτοπίως ενημέρωσαν τον ρώσο γενικό πρόξενο στην Αλεξάνδρεια Duhamel. Στην πρωτεύουσα, ο πατριάρχης Ίεροσολύμων συνέταξε δύο επιστολές προς τον τσάρο και την Ίερά Σύνοδο της Ρωσικής Ἐκκλησίας ζητώντας επείγουσα βοήθεια, ενώ κινητοποίησε τον ρώσο πρεσβευτή στην Πόλη, τον Ἀπολλινάριο Πέτροβιτς Βουτένιεφ, να μεσολαβήσει προς την κατεύθυνση αυτή²⁷³. Πράγματι, μέσω του Βουτένιεφ, ο ὑπουργός ἑξωτερικῶν της Ρωσίας κόμης Κάρολ Βασίλιεβιτς Νέσσελροδε, προέβη στις κατάλληλες διπλωματικές ἐνέργειες²⁷⁴. Παράλληλως, ο πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄ ἐπανειλημμένως συγκάλεσε στο πατριαρχεῖο συσκέψεις ἐπὶ τοῦ ζητήματος²⁷⁵. Ἀποφασίστηκε νὰ ὑποβληθεῖ στην Ὑψηλὴ Πύλη κοινὴ ἀναφορὰ τοῦ Γένους, πρᾶγμα πού ἐγινε στίς 21 Ἰανουαρίου 1837. Μετά και τίς ἀπαραίτητες πολιτικές παρεμβάσεις τοῦ πατριαρχείου, στίς 19 Φεβρουαρίου 1837, ἐκδόθηκε ὑψηλός ὀρισμός (μέ ἡμερομηνία 10 Φεβρουαρίου 1837) πού ἀκύρωνε τά τρία προηγουμένως ἐκδοθέντα χάριν τῶν Ἀρμενίων διατάγματα. Ὅριζε πὼς στο ἐξῆς μόνον οἱ Ὁρθόδοξοι Ρωμιοὶ θά εἶχαν τό δικαίωμα νὰ ἐπισκευάζουν τίς ἐκκλησίες στούς Ἁγίους Τόπους²⁷⁶. Ἡ ἐκτέλεση τοῦ ὀρισμοῦ ἀνατέθηκε στόν Μωχάμετ Ἄλυ, ἀλλά ἐξαιτίας τῶν ραδιουργιῶν τοῦ Μπογός μπέη ἔμεινε ἀνεκτέλεστος. Ἀκολούθησαν νέες διπλωματικές διαβουλεύσεις και ἀποστολή προτροπικῶν πρὸς συμμόρφωση ἐπιστολῶν τοῦ μεγάλου βεζύρη και τοῦ ὑπουργοῦ ἑξωτερικῶν μέ εἰδικό ἀπεσταλμένο τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως. Παράλληλως, ο νέος γενικός πρόξενος τῆς Ρωσίας στην Αἴγυπτο, ο κόμης Μέντεμ διατάχθηκε νὰ ἐνεργήσει τά δέοντα ὑπηρεσιακῶς. Κατόπιν ὄλων αὐτῶν, τό φερμάνι κοινοποιήθηκε στά Ίεροσόλυμα πρὸς ἐκτέλεση τόν Δεκέμβριο τοῦ 1837 και ἄρχισε νὰ ἐφαρμόζεται τόν Μάρτιο τοῦ 1838²⁷⁷. Μάλιστα τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1839 μέ διάταγμα τοῦ νέου σουλτάνου Ἀμπντούλ Μετζίντ δόθηκε ἡ ἄδεια σέ Ρωμιούς και Λατίνους νὰ κατακρημνίσουν τήν ἐκκλησία πού εἶχαν κτίσει οἱ Ἀρμένιοι στό ὄρος τῶν Ἐλαιῶν και νὰ οἰκοδομήσουν νέα. Μή συμφωνούντων τῶν δύο κτητόρων ἀποφασίστηκε νὰ κτίσει τόν ναό ὁ ὀθωμανός τοπικός διοικητής και κατόπιν κάθε ἕνας νὰ τοῦ πληρώσει τό ἀναλογοῦν ποσόν. Τό κλειδί θά κρατοῦσε ὁ ὀθωμανός ἔφορος τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν²⁷⁸. Νέο ἐπιβεβαιωτικό και ἀνανεωτικό φερμάνι γι' αὐτό τοῦ

²⁷³ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 494-495. ΜΑΘΑΣ, *Κατάλογος*, 178: τό πλήρες ὄνομα τοῦ Βουτένιεφ.

²⁷⁴ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 502.

²⁷⁵ Ὁ ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΚΥΠΡΙΟΣ, 76-77, λέει πὼς οἱ Ἁγιοταφίτες ἀντιπρόσωποι ἔφθασαν στην Κωνσταντινούπολη στίς 19/10/1836 και στίς 20 ἐγινε ἡ πρώτη γενική συνέλευση στό Πατριαρχεῖο. Ἀκολούθησαν τέσσερις ἀκόμη συνελεύσεις, ἐνῶ ἡ ἀποστολή τῆς ἀναφορᾶς πρὸς τήν Πύλη καθυστέρησε λόγω τῆς νηστείας τοῦ Ραμαζανιοῦ. Στην σελίδα 79 ὑποστηρίζει ὅτι πρὶν τήν κατάθεση τῆς ἀναφορᾶς, ἡ Πύλη πείστηκε νὰ διατάξει τήν προσωρινή παύση κάθε ἐργασίας ἐκ μέρους τῶν Ἀρμενίων τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἡ σχετικὴ ἐπιστολή στάλθηκε μέσω τῶν Ἀρμενίων τῆς πρωτεύουσας και ἔφθασε στην Παλαιστίνη στίς 26/12/1836.

²⁷⁶ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 502-506. ΓΚΑΓΚΑΝΙΑΡΑΣ, 116-117, κείμενο αὐτῆς: 219-221. ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 329: ἔτος 1252 ἀπὸ Ἑγείρας.

²⁷⁷ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 504-506. ΓΚΑΓΚΑΝΙΑΡΑΣ, 118-119.

²⁷⁸ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 506-507. ΓΚΑΓΚΑΝΙΑΡΑΣ, 119.

Μεταξὺ ὀρθοδόξων και λατίνων ὑπῆρχαν ἐπίσης διαμάχες. Σημαντικότερη σέ αὐτὴν τὴν ἐποχὴ ἦταν ἐκείνη στίς 10 Μαρτίου 1835, μέ ζημιές και τραυματισμούς. Επίσης τόν Ἰούνιο 1836 ὑπέβαλλαν αἰτήματα γιὰ νέες διεκδικήσεις πού δέν ἐξετάστηκαν, τελικῶς, γιατί μεσολάβησε ἡ μεγάλη πρόκληση ἀπὸ τοὺς Ἀρμενίους πού ὑπερακόντισε κάθε ἄλλη διαμάχη και ἀπαίτηση: ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΚΥΠΡΙΟΣ, 67-71. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 489-492.

1837 εκδόθηκε από τον ίδιο σουλτάνο, στις 8 Σεπτεμβρίου 1841, κατόπιν σχετικών ενεργειών του πατριάρχου Ιεροσολύμων Άθανασίου²⁷⁹.

Παρ' όλη την σκληρή διαμάχη για τους Αγίους Τόπους, η Έκκλησία έναντι των Άρμενίων τηρούσε μία τακτική να μην τους αποδιώχνει τελείως. Πέραν μιᾶς συμπαθείας προς αυτούς ἐξ αἰτίας τῆς κοινῆς ρεαγιαδικῆς ὑποταγῆς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴ ἐξουσία, τοὺς θεωροῦσε ὡς τοὺς μᾶλλον «πλησιέστερους συγγενεῖς» θρησκευτικῶς, ἂν μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ κάτι τέτοιο. Ἰδίως αὐτὴ ἡ στάση ἀναφερόταν στοὺς λαϊκοὺς Άρμενίους καὶ ὄχι στοὺς κληρικοὺς, ἂν καὶ γι' αὐτοὺς ὑπῆρχε κατὰ περίπτωσιν καὶ περίστασιν ἀνοχή, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, βλέπουμε τὸν πατριάρχη Γρηγόριο ΣΤ', τὸ 1836, νὰ ἐπιτρέπει στὸν ἄρμενιο ἱερέα Δέρ Μαρκότζη νὰ ἐξομολογεῖται ἀπὸ ὀρθόδοξο πνευματικὸ²⁸⁰. Ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης ἐπέτρεψε, τὸ 1837, στοὺς ἀγιορεῖτες πατέρες ποὺ συνόδευαν τὴν θαυματουργὴ ἀγία Ζώνη τῆς Θεοτόκου, χάριν προσκυνήσεως καὶ ἀποδιώξεως τῆς νόσου τῆς πανώλους στὴν Ἀδριανούπολη νὰ ἐπιτελοῦν ἀγιασμοὺς σὲ ἄρμενικοὺς οἴκους. Βεβαίως, θέτει αὐστηροὺς περιορισμοὺς στὴν ὅλη διαδικασία. Θὰ πρέπει ἡ πρόσκληση νὰ γίνεται εὐλαβῶς καὶ ἰδιωτικῶς, ὁ ἀγιασμός νὰ ψάλλεται μόνον στὴν προσκαλοῦσα οἰκία, χωρὶς λιτανεῖα στὴν ἐνορία, ἀπαγορεύεται ἡ προσέλευση σὲ ἄρμενικὴ ἐκκλησία, ἀποκλείεται ἡ παρουσία ἄρμενίων ἱερέων κατὰ τὸν ἀγιασμό καὶ στὴν μνημόνευση δὲν θὰ μνημονεύονται ὀνόματα, ἀλλὰ ἀπλῶς «τῶν κατοικούντων ἐν τῷ οἴκῳ τούτῳ»²⁸¹.

²⁷⁹ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 507. ΓΚΑΓΚΑΝΙΑΡΑΣ, 120. ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 329.

²⁸⁰ ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ιστορία*, 3, 2, 613 σημείωση 2. ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεία*, 278 -279 : χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴν παλμβουλία τῶν Άρμενίων ἦταν ἡ στάση ποὺ κρατοῦσαν στὰ διάφορα ἐπαρχιακὰ συμβούλια (μετζέλια) : ἐνῶ ὑπόσχονταν στοὺς ὀρθόδοξους ἀντιπροσώπους τὴν παροχὴ ὑποστήριξης στὰ διάφορα θέματα, ὅταν ἔφθανε ἡ ὥρα τῶν ἀποφάσεων ὑπαναχωροῦσαν. Ἀντιθέτως, οἱ Ἑβραῖοι ραββῖνοι ὑποστήριζαν συνήθως τοὺς ὀρθόδοξους ἐπισκόπους.

Διαφωτιστικὲς γιὰ τὴν πρακτικὴ τῆς Ἐκκλησίας ἐναντι τῶν Άρμενίων εἶναι δύο ἐπιστολὲς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου ΣΤ' πρὸς τὸν μητροπολίτη Χαλεπίου Κύριλλο στίς 29/9/1847 καὶ 24/10/1847 καὶ μία πρὸς τὸν πατριάρχη Ἀντιοχείας Μεθόδιο στίς 26/11/1848. Στὴν πρώτη ἐπιτιμᾶται ὁ Κύριλλος, γιατί, ἐνῶ λειτουργοῦσε στὸν ναό, δέχθηκε τὸν μητροπολίτη τῶν Άρμενίων ὁ ὁποῖος εὐλόγησε τὸν λαὸ ἀνήλθε στὸν ἀρχιερατικὸ θρόνο καὶ κήρυξε τὸν θεῖο λόγο σκανδαλίζοντας πολλοὺς. Ἔγινε αὐστηρὴ σύσταση στὸν Κύριλλο νὰ μὴν ἀνταποδώσει τὴν ἐπίσκεψη πηγαίνοντας στὸν ἄρμενικὸ ναό. Αὐτὸς ἀπολογήθηκε ὅτι λόγῳ ἀγνοίας (!) ἔγινε ὅ,τι ἔγινε (Κ.Π.Α., ΚΣΤ', 59-60). Μὲ τὴν δευτέρη ἐπιστολὴ δίνονται ὁδηγίες πρὸς τὸν ἴδιο νὰ πολιτεύεται χωρὶς νὰ φθάσει στό ἄλλο ἄκρο καὶ ψυχράνει τὸ ἄρμενικὸ ἔθνος. Στούς Άρμενίους ποὺ προσέρχονται εὐλαβῶς στὸν ὀρθόδοξο ναό, ὀφείλει νὰ τοὺς ἐπιτρέπει τὴν εἴσοδο καί, ἐφ' ὅσον τὸ ζητήσουν, νὰ τοὺς δίνει καὶ ἀντίδωρο, τίποτα ὅμως περισσότερο (Κ.Π.Α., ΚΣΤ', 93). Στὴν τρίτη ἀναφέρεται στοὺς μικτοὺς γάμους ὀρθοδόξων μὲ ἄρμενίους, τοὺς ὁποῖους ἐπιτρέπει «κατὰ ἐκκλησιαστικὴν συγκατάβασιν», ἀλλὰ ὑπὸ ὅρους : τὸ μυστήριον νὰ τελεῖται ἀπὸ ὀρθόδοξους ἱερεῖς, ὅλα τὰ τέκνα νὰ βαπτίζονται, παιδαγωγοῦνται, ἀνατρέφονται ὀρθοδόξως, νὰ ὑπάρχει καταγραμμένη στὸν κώδικα τῆς μητροπόλεως ἔγγραφη καὶ ἐνυπόγραφη ὑπόσχεση γιὰ τὴν τήρησιν τῶν παραπάνω, ἀλλοιῶς, ἐπὶ παραβάσεως, διαλύεται τὸ συνοικέσιον : ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἐγγραφα*, 2, 305-306.

²⁸¹ Κ.Π.Α., ΙΗ', 207. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Μνημεῖα*, 2, 1014-1015.

5. Τό ζήτημα τοῦ Καίρη καί ἡ Θεολογική Σχολή Φαναρίου

«...Κινδύνοις ἐκ γένους, κινδύνοις ἐξ ἔθνων, ..., κινδύνοις ἐν ψευδαδέλφοις...» καταγράφει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος (Κορ. Β', 11, 26). Ἡ Ὀρθοδοξία δέν κινδύνευσε μόνον ἀπό ἐξωτερικούς ἐχθρούς, ἀλλά καί ἀπό ἐσωτερικούς. Τήν ἐποχή αὐτή, ἕνα ἀπό τά πιό διάσημα στελέχη της, ὁ ἱερέας καί διδάσκαλος Θεόφιλος Καίρης, δημιούργησε μεγάλη ἀναταραχή διαδίδοντας μιά νέα θρησκεία δικῆς του ἐπινοήσεως.

Ὁ Θωμᾶς (Τωμάζος) Καίρης γεννήθηκε στήν Ἄνδρο στίς 19 Ὀκτωβρίου 1784²⁸². Εἶχε 3 ἀκόμη ἀδελφούς (πλέον γνωστός ὁ Δημήτριος) καί 3 ἀδελφές (πιό γνωστή ἡ σημαντική λόγια καί διδασκάλισσα Εὐανθία)²⁸³. Ὁ πατέρας του (Νικόλαος) πέθανε νωρίς καί ἔτσι ὁ Θωμᾶς τέθηκε ὑπό τήν κηδεμονία καί προστασία τοῦ ἀπό μητρος (Ἀσημίνα) θείου του ἀρχιμανδρίτου Σωφρονίου Καμπανάκη. Ἀφοῦ ἄκουσε τά πρῶτα βασικά μαθήματα στήν γενέτειρά του, μετέβη σέ ἡλικία 10 ἐτῶν στίς Κυδωνιές (Ἀϊβαλί) τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου ὁ θεῖος του Σωφρόνιος διατελοῦσε ἐφημέριος τοῦ ἐκεῖ ναοῦ²⁸⁴. Φοίτησε στήν περίφημη σχολή Κυδωνιῶν μέ διδασκάλους τόν Γρηγόριο Σαράφη (φιλολογία καί φιλοσοφία) καί τόν Βενιαμίν Λέσβιο (μαθηματικά καί φυσική). Συνέχισε στήν σχολή Πάτμου ὑπό τόν Δανιήλ Κεραμέα καί στήν σχολή Χίου ὑπό τόν ἅγιο Ἀθανάσιο Πάριο καί τόν Δωρόθεο Πρωῖο. Τό 1801 ἔγινε μοναχός λαμβάνοντας τό ὄνομα Θεόφιλος. Μέ δαπάνη τοῦ θείου του καί τῶν Κυδωνιέων ἀνεχώρησε γιά τήν Εὐρώπη ὅπου θά ἀκολουθοῦσε ἀνώτερες σπουδές²⁸⁵. Στήν Πίζα φιλοσοφία καί φυσικομαθηματικά καί τό 1807 σπούδασε στό Παρίσι φιλοσοφία, μέχρι τό 1810. Ἐκεῖ, γνώρισε τόν Κοραῆ καί συνδέθηκε μέ τόν κύκλο λογίων πού εἶχε σχηματιστεῖ γύρω ἀπό αὐτόν τόν θεωρούμενο ὡς πιό γνωστό Ἑλληνα διανοούμενο τῆς ἐποχῆς στήν Εὐρώπη. Συγχρόνως, ἦλθε σέ ἐπαφή μέ τίς πνευματικές ζυμώσεις τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως ἀπό τίς ὁποῖες καί ἐπηρεάστηκε, ἰδίως ἀπό τήν *φυσική θρησκεία* τοῦ γάλλου φιλοσόφου Auguste Comte (1798-1853) καί τόν Δεῖσμό πού εἶχε λάβει στήν γαλλική πρωτεύουσα ἐκκλησιαστική διοργάνωση μέ εἰδικές λειτουργίες - ἄσματα - κηρύγματα ὑπό τό ὄνομα *Θεοφιλανθρωπισμός*²⁸⁶.

²⁸² Βιογραφικά στοιχεῖα : ΠΑΣΧΑΛΗΣ, Θεόφιλος. ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, Θεόφιλος, ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, Θεόφιλος. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 718-179. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Καίρικα I*, 325-326. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ -ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, 215-217. FRAZEE, 187-190.

²⁸³ ΠΑΣΧΑΛΗΣ, *Εὐανθία*.

²⁸⁴ ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, Θεόφιλος.

²⁸⁵ Σχετικῶς πρὸς τόν χρόνο πού ἔφυγε γιά τήν Εὐρώπη οἱ ἀναφορές διαφέρουν : τό 1801 (ΠΑΣΧΑΛΗΣ, ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ κ.λ.π.), τό 1803 (ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ κ.λ.π.), τό 1804 (ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ). Πιθανότερο φαίνεται τό 1803.

Πρὶν ἀναχωρήσει γιά τήν Εὐρώπη εἶχε χειροτονηθεῖ διάκονος : ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ, 174. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 718. ΠΑΝΝΑΡΑΣ, *Ὀρθοδοξία*, 236.

²⁸⁶ Ὁ Δεῖσμος (Deismus, ἀπό τήν λατινική λέξη Deus=Θεός), ὡς ὄρος, φαίνεται ὅτι πλάστηκε ἐντός τῶν κύκλων τῶν Ἰταλῶν ἀντιτριαδιστῶν Σωκινιανῶν τοῦ 16ου αἰῶνος (νά ἐπισημάνουμε ἐδῶ ὅτι ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ' στήν κατά τῶν προτεσταντικῶν ἑτεροδιδασκαλιῶν ἐγκύκλιό του καταφέρθηκε καί κατά τῶν Σωκινιανῶν καί τῶν μαθητῶν τους). Αὐτοί, ἔχοντες ἡγέτες τοῦς Lailius (1525- 1562) καί Faustus (1539-1604) Socini ἢ Sozzini, καταπολεμοῦσαν τό δόγμα τῆς Ἁγίας Τριάδος καί πίστευαν ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστός ἦταν ἄνθρωπος τόν ὁποῖον ὁ Θεός ἀνέστησε καί κατόπιν τοῦ χάρισε τήν ἀθανασία. Ἡ αἴρεση θεωρήθηκε πρόδρομος τοῦ Δεῖσμοῦ καί τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὡς κίνηση, ὁ Δεῖσμός ἀναπτύχθηκε ἐξ αἰτίας, κυρίως, τοῦ ὀρθολογιστικοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς, ἀλλά καί τοῦ κορεσμοῦ πού προκάλεσαν οἱ συνεχεῖς δογματικές ἐριδες. Συμφώνως πρὸς τόν Ὀρθολογισμό, ἀφοῦ ἡ ἀλήθεια στήν φύση ἀνευρίσκεται

Ἐπιστρέφοντας στήν πατρίδα, ανέλαβε, τόν Φεβρουάριο τοῦ 1811, τήν θέση τοῦ διευθυντοῦ στήν Εὐαγγελική Σχολή Σμύρνης, ὅπου διετέλεσε καί ἱεροκήρυκας. Μετά ἕνα ἔτος μετακινήθηκε στήν παλιά του τροφό-σχολή, τήν Σχολή τῶν Κυδωνιῶν, ὅπου συντόμως ἔγινε διευθυντής, μιά θέση πού διατήρησε γιά 9 χρόνια, μέχρι τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση. Στό μεταξύ, τό 1818, ἐπισκέφθηκε στό Ἅγιο Ὄρος τόν ἐγκαταβιοῦντα ἐκεῖ πρώην πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄ καί ἡ συνάντησή τους ἔγινε ἀφορμή νά διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ὁ Θεόφιλος χειροτονήθηκε ἐκεῖ ἱερέας ἀπό τόν πατριάρχη. Ἀντιθέτως, ὁ Δ. Πασχάλης, συντοπίτης καί βιογράφος τοῦ Καίρη, ὑποστήριξε ὅτι ἡ χειροτονία του ἔγινε πολύ ἀργότερα, γύρω στά 1825, στήν Σύρο, ἀπό τόν τότε ἐπίσκοπο

μέ τόν ἀνθρώπινο νοῦ, τόν ὀρθό λόγο, θά πρέπει τό ἴδιο νά ἐφαρμόζεται καί στήν θρησκεία : οἱ θρησκευτικές ἰδέες θεωροῦνται ἀληθεῖς, ἐφ' ὅσον ἐλεγχονται ὡς τέτοιες ἀπό τόν ὀρθό λόγο, ὅσες, δηλαδή, μπορεῖ νά φθάσει ὁ ἀνθρώπινος νοῦς. Ὅλες οἱ ὑπόλοιπες εἶναι ψευδεῖς συμπεριλαμβανομένων καί τῶν «ὑπέρ λόγον» χριστιανικῶν δογμάτων (τρισυπόστατο Θεοῦ - ἐνσάρκωση Θεοῦ Λόγου - σωτηριῶδες ἔργο Χριστοῦ - ἀποκάλυψη Θεοῦ κ.λ.π.). Βεβαίως, ὁ Δεῖσμός ἀποδέχεται τήν ὑπαρξη ἑνός Θεοῦ δημιουργοῦ τοῦ κόσμου ὁ ὁποῖος, ὅμως, ἀφοῦ ἔταξε σταθεροῦς νόμους πού διέπουν τήν λειτουργία αὐτοῦ, δέν ἐπεμβαίνει πλέον στήν διαδικασία τῶν ἐγκοσμίων φαινομένων. Ἀπορρίπτονται, κατ' αὐτόν τόν τρόπο, τά θαύματα καί κάθε ἄλλη δυνατότητα ἀποκαλύψεως πού θά εἶχε τόν χαρακτήρα τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Θεοῦ στόν κόσμο. Ὅλες οἱ ὑπάρχουσες θρησκείες, ὄχι μόνον ὁ χριστιανισμός, προέρχονται ἀπό διαφθορά τῆς μιᾶς καί μόνης ἀληθινῆς θρησκείας τῆς *φυσικῆς θρησκείας* πού θεμελιώνεται ἀποκλειστικῶς πάνω στήν ἀνθρώπινη λογική σκέψη. Ὑπάρχει ἀναγκαιότητα γιά παραδοχή ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ (ὁ Βολταῖρος εἶπε : «ἔστω καί ἄν δέν ὑπῆρχε Θεός, θά ἔπρεπε νά τόν ἐπινοήσουμε»), ἀθανασίας ψυχῆς, ἀντικειμενικοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀλλά ἀπορρίπτονται ἀποκάλυψη, δόγματα, κῦρος Ἐκκλησίας. Οἱ ἴδιες αὐτές ἰδέες ἐφαρμοζόμενες στό πολιτικό πεδίο δημιούργησαν τήν θεωρία τοῦ *πολιτικοῦ συμβολαίου*. Κατ' αὐτήν, ἡ πολιτεία δέν εἶναι δημιούργημα τοῦ Θεοῦ, ἀλλά τῶν ἀνθρώπων, οἱ ἄρχοντες δέν εἶναι τέτοιοι «ἐλέω Θεοῦ», ἀλλά ἀντλοῦν τήν νομιμοποίησή τους ἀπ' εὐθείας ἀπό τόν λαό μέ ἀμοιβαῖο («πολιτικό») συμβόλαιο-συμφωνία ἀφοῦ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νά μερμνοῦν γιά τήν εὐημερία τοῦ λαοῦ. Μιά πολιτική πού δέν ἀνταποκρίνεται στίς συγκεκριμένες ἀρχές θεωρεῖται διεφθαρμένη καί ὁ κυρίαρχος λαός ὀφείλει νά τήν διορθώσει, ἔστω καί μέ τήν βία. Οἱ ἰδέες αὐτές πρέπει νά διαδοθοῦν κατά τό δυνατόν εὐρύτερα, νά διαφωτίσουν τίς μάζες, μέ κύριο ὄργανο τήν παιδεία. Ἡ κίνηση ὀνομάστηκε «Διαφωτισμός» καί ὁ αἰῶνας πού ἄκμασε, ὁ 18ος, ὀνομάστηκε «Αἰῶνας τοῦ Διαφωτισμοῦ». Ἐξαπλώθηκε, μέ κέντρο τήν Γαλλία, ταχύτατα, μεταξύ τῶν ἄλλων ἐπειδή τήν ἐγκολπώθηκαν πολλοί γνωστοί συγγραφεῖς καί λόγιοι : Montesquieu, Voltaire, Rousseau κ.λ.π.. Σπουδαῖο ὄργανο διαδόσεως ἀπετέλεσε ἡ *Μεγάλη Ἐγκυκλοπαιδεία* (1751 καί ἐξῆς, 35 τόμοι) τῶν Diderot καί D' Alembert.

Ἀντίθετος πρὸς τόν Δεῖσμό εἶναι ὁ Θεῖσμός (Theismus) πού ἀποδέχεται ἕναν προσωπικό, ὑπερβατικό Θεό, διακρινόμενο ἀπό τόν κόσμο, δημιουργό αὐτοῦ ἐκ τοῦ μηδενός, φροντίζοντα διαρκῶς καί ἐπεμβαίνοντα μέ θαύματα καί ἀποκαλύψεις. Τελεῖ σέ διηνεκῆ καί ζωντανή σχέση μέ τόν κόσμο, ἀλλά ἀπό μακρῶν. Ὁ Kant (1724-1804) διέστειλε σαφῶς τά δύο φιλοσοφήματα λέγοντας ὅτι ὁ Δεῖσμός πιστεύει σέ κάποιον Θεό, ἐνῶ ὁ Θεῖσμός πιστεύει στόν Θεό τόν ζῶντα.

Στό ἴδιο φάσμα κινοῦνται καί οἱ θεωρίες τοῦ Πανθεϊσμοῦ καί τοῦ Πανενθεϊσμοῦ. Ἡ πρώτη πιστεύει ὅτι Θεός καί κόσμος εἶναι ἕνα καί τό αὐτό, ὁ δέ Θεός εἶναι ἡ ἐσωτερικῆ ἀρχή, ὁ πυρήνας τοῦ κόσμου («τό πᾶν Θεός»). Ἔτσι, ὅμως, καταστρέφει τήν προσωπικότητα τοῦ Θεοῦ παρουσιάζοντάς τον σάν μιᾶ ἀπρόσωπη δύναμη καί καταργεῖ τό θρησκευτικό φαινόμενο πού προϋποθέτει μιᾶ προσωπική σχέση Θεοῦ-ἀνθρώπου. Παράλληλως, θεοποιεῖ τίς δυνάμεις τῆς φύσεως ὀδηγώντας σέ μιᾶ φυσιολατρεία. Ἡ δευτέρα θέλει τόν κόσμο νά ἀποτελεῖ τμήμα τῆς θείας οὐσίας ἡ ὁποία περιλαμβάνει μέσα της ὅλο τό σύμπαν, ἀλλά ἐκτείνεται καί πέραν αὐτοῦ μή ταυτιζόμενη μέ τόν κόσμο. Ἡ θεωρία προσπάθησε νά συμβιβάσει Θεῖσμό καί Πανθεῖσμό προτείνοντας ἕναν Θεό ἐντός καί ἐκτός τοῦ κόσμου.

Βιβλιογραφία : ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ. Ἄρθρο «Δεῖσμός», *ΠΛΜπ*, 20, 36. Ἄρθρο «Θεῖσμός», *MEE*, 12, 484. ΔΑΛΕΖΙΟΣ. ΓΚΙΚΑΣ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 632-633, 635-636 καί 636 σημείωση, 640-641, 718. Ἄρθρο «Σοκῖνοι, Λαίλιος καί Φαῦστος», *ΘΗΕ*, 11, στήλες 260-262.

Μυρίνης και κατόπιν Άνδρου Σωφρόνιο²⁸⁷. Μιά τρίτη γνώμη, του Β. Στεφανίδη, θέτει τό έτος 1814²⁸⁸. Ο Καΐρης τό 1819 μυήθηκε στην Φιλική Έταιρεία και τό 1821, μόλις ξέσπασε ή Έπανάσταση, άφησε τίς Κυδωνίες και την θέση του και έπανήλθε στην γενέτειρά του, όπου πρώτος ύψωσε την σημαία της Έπαναστάσεως. Έλαβε ενεργό μέρος στον άγώνα, τραυματίστηκε σέ μάχη, διετέλεσε άρχηγός στρατιωτικού σώματος από πρόσφυγες Κυδωνιείς, τό 1824 περιέθαλψε μέ ύποδειγματική αυταπάρηση νοσοϋντες από τύφο στό Ναύπλιο, συμμετείχε σέ 6 έθνικές συνελεύσεις ως αντιπρόσωπος - πληρεξούσιος Άνδρου. Κέρδισε μέ την όλη δράση του τον βαθύ σεβασμό και την συμπάθεια όλων και μάλιστα, άποφεύγοντας νά άναμιχθεί σέ πολιτικές διαμάχες, όρίσθηκε νά προσφωνήσει αυτός έκ μέρους του Έθνους τον πρώτο Κυβερνήτη της Ελλάδος, τον Ιωάννη Καποδίστρια, κατά την επίσημη ύποδοχή του στην Αΐγινα, στις 12 Ιανουαρίου 1828²⁸⁹.

Ο Καΐρης από τό 1826 είχε συλλάβει την ιδέα της δημιουργίας ενός Όρφανοτροφείου - Σχολείου, όπου θά περιθάλλονταν και θά σπούδαζαν τά όρφανά των πεσόντων κατά τον Άγώνα της Άνεξαρτησίας. Για νά τό πετύχει περιήλθε διάφορα μέρη, προς συλλογή εράνων τόσο στό έξωτερικό (Άγγλία, Γαλλία, Ιταλία, Αύστρία, Ρωσία, Μολδοβλαχία), όσο και στό έσωτερικό. Μάζευε για 5 χρόνια, από τό 1830, χρήματα, όργανα, βιβλία. Από τό 1828 είχε δημιουργήσει και τό πρώτο πυρηνά μαθητών²⁹⁰. Προσείλκυσε τό ενδιαφέρον και την έπιδοκμασία πολλών έπωνύμων, όπως του Καποδίστρια και του πατριάρχου Κωνσταντίου Α΄, αλλά και άνωνύμων δωρητών. Ένισχύθηκε, επίσης, από τούς προτεστάντες μισσιοναρίους πού δροϋσαν τότε μέ κύριο κέντρο τους την Κέρκυρα²⁹¹. Τά έγκαίνια του Όρφανοτροφείου έγιναν τον

²⁸⁷ Ο Σωφρόνιος γεννήθηκε στην Άνδρο τό δεύτερο μισό του 18ου αιώνας. Διετέλεσε μοναχός στην εκεί μονή του Αγίου Νικολάου και τό 1804 πήγε στην Μικρά Άσία όπου χειροτονήθηκε έπίσκοπος Μυρίνης (άρχαία Αιολίδα =περιοχή μεταξύ Άσσου και Σμύρνης). Τό 1824 διορίστηκε έπισκοπικός τοποτηρητής Νάξου και τό 1825 Σύρου, όπου και χειροτόνησε ιερέα τον συντοπίτη του Θεόφιλο Καΐρη. Τό 1833 υπέγραψε μέ τούς άλλους άρχιερείς τό πρωτόκολλο υπέρ της αυτοκεφαλίας της Έκκλησίας της Ελλάδος και κατόπιν διορίστηκε μέλος της έπιτροπής πού συνέστησε ό Μάουρερ για την μελέτη των εκκλησιαστικών πραγμάτων. Τό 1836 μέ πρόταση της Ίερας Συνόδου διαδέχθηκε τον άποθανόντα έπίσκοπο Άνδρου Διονύσιο Καρκάκη (1810-1835) και μετά ένα έτος απέθανε, την 15 Μαρτίου 1837 : ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ. Ο Σωφρόνιος άναφέρεται στό έπίθετο ως Μπίστης- Ρεματούσης : ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, Άνδρος. Τόν διαδέχθηκε ό Σεραφεΐμ Γρόσος (1837-1842), πρώην μητροπολίτης Σμύρνης (1831-1833), αυτός πού παύθηκε, όταν ύποδέχθηκε τον βασιλιά Όθωνα κατά την έπίσκεψη του τελευταίου στην Σμύρνη (τό 1833 έξορίστηκε στην Προύσα και κατόπιν απέλάθηκε στην Ελλάδα).

²⁸⁸ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ιστορία*, 718.

²⁸⁹ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 1, 44.

Ο Καΐρης δέν συμπαθοϋσε τον Καποδίστρια, παρ' όλο πού δέν συμμετείχε ενεργώς στην άντιπολίτευση έναντίον του : ΠΟΛΕΜΗΣ, *Ιστορία*, 154.

²⁹⁰ ΠΟΛΕΜΗΣ, *Μαθηταί*.

²⁹¹ Η άρχή των έπαφών του Καΐρη μέ τούς προτεστάντες μισσιοναρίους έγινε στις 20 Μαΐου 1818, όταν στις Κυδωνίες τον έπισκέφθηκε ό William Jowett της Church Missionary Society του Λονδίνου. Του τον είχε συστήσει ό τότε διδάσκαλος στην Σμύρνη Κωνσταντίνος Οικονόμος ό έξ Οικονόμων. Στις 4 Νοεμβρίου 1820 επίσης δέχθηκε την έπίσκεψη των Pliny Fisk και Levi Parsons. Μετά την Έπανάσταση, ή πρώτη συνάντηση έγινε μέ τον John Hartley στην Σύρο τό 1827. Είχε στενές σχέσεις μέ H.D.Leeves(όταν ό Καΐρης έφυγε για τό Λονδίνο του έδωσε θερμή συστατική έπιστολή), I.Lowndes, J. Brewer, Henry A.V.Post, Christian Ludwig Korck, J.J. Robertson, J.H.Hill, R.F.Buel, Samuel Gridley Howe κ.λ.π.. Συνδρομητές για τό Όρφανοτροφείο άναφέρονται όνομαστικώς οι Hartley, Korck(και ή έλληνίδα σύζυγός του Μαρία, άδελφή του γνωστού διδασκάλου Ιωάννου Φιλαλήθους από την Πόλη), Leeves, Lowndes, Brewer, Jonas King. Την ούσιωδέστερη οικονομική βοήθεια προς τό Όρφανοτροφείο δέν προσέφεραν τόσο οι

Σεπτέμβριο του 1835²⁹². Τακτικῶς, ὁμως, λειτούργησε ἀπό τίς 9 Ἰανουαρίου 1836 μέχρι τόν Ὀκτώβριο του 1839²⁹³. Οἱ πρῶτοι τρόφιμοι-σπουδαστές ἔφταναν τούς 30, ἀλλά ἡ μεγάλη φήμη τοῦ Καίρη συνετέλεσε στό νά συρρεύσουν ὑποψήφιοι ἀπό ὅλες τίς ἑλληνικές χῶρες, κάθε κοινωνικῆς καί οἰκονομικῆς καταστάσεως, παιδιά καί ἐνήλικες, κληρικοί καί λαϊκοί, ἐνῶ πρέπει νά σημειώσουμε καί τήν παρουσία τριῶν μαθητριῶν. Στήν ἀκμή του τό ἴδρυμα ἀριθμοῦσε 600 μαθητές. Οἱ οἰκότροφοι ἦταν σχετικῶς ὀλιγάριθμοι. Οἱ ἐξωτερικοί, ἡ πλειοψηφία, διέμεναν σέ ἐνοικιαζόμενα καταλύματα στήν Χώρα, ἄν καί οἱ περισσότεροι ἦταν ἐντόπιοι νησιῶτες²⁹⁴.

Ἡ Σχολή προέβλεπε τριετή κύκλο σπουδῶν καί τά διδασκόμενα μαθήματα ἦταν φιλολογία, φιλοσοφία, μεταφυσική, ἠθική, ρητορική, ποιητική, ἀνώτερα μαθηματικά, φυσική πειραματική, ἀστρονομία. Τό ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό ἦταν ὅτι ὅλα αὐτά τά μαθήματα δίδασκε μόνος του ὁ Καίρης χωρίς ἄλλον συνδιδάσκαλο. Μόνον ὀρισμένοι παλαιότεροι μαθητές χρησίμευαν ὡς προγυμναστές (φροντιστές) τῆς κατώτερης τάξεως. Στήν τελευταία -τρίτη- τάξη διδασκόταν καί θρησκευολογία. Συντόμως, κυκλοφόρησαν φήμες πού ἤθελαν τούς πλέον προηγμένους μαθητές νά μουῦνται σέ μιά νέα θρησκεία ὑπό τό ὄνομα «θεοσέβεια» μέ νέο ἱερατεῖο («θεαγοί»), ναούς, τελετές, ὕμνους, προσευχές κ.λ.π., ἀκόμη καί νέο ἡμερολόγιο, ἀρχόμενο ἀπό τό 1801²⁹⁵. Οἱ «θεοσεβιστές» ἀρνοῦνταν θεότητα Ἰησοῦ, Ἁγία Τριάδα, θεοπνευστία Ἁγίας Γραφῆς, μυστήρια-τελετές-ἔθιμα Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἰδίως καταφέρονταν κατά εἰκόνων καί νηστειῶν. Πολύ περιέργη ἦταν ἡ χρήση τῆς ἀρχαίας δωρικῆς διαλέκτου ὡς ἱερᾶς γλῶσσας στήν σύνταξη τῶν εὐχῶν καί ἀσμάτων τῆς νέας θρησκείας²⁹⁶.

Φορεῖς τῶν φημῶν γιά τό ἐπινόημα τοῦ Καίρη ἀποτέλεσαν οἱ μαθητές του καί μάλιστα ὅσοι ἀπό αὐτούς τελειώνοντας τήν ἐκπαίδευσή τους ἀναζητοῦσαν ἐργασία ὡς διδάσκαλοι σέ διάφορα μέρη στό ἑλλαδικό καί στό ὀθωμανικό κράτος. Ὅμως καί ἡ στάση τοῦ ἴδιου τοῦ Καίρη ἔδειχνε ὑπόπτη : δίδασκε καί διηύθηνε μόνος τό ὅλο ἔργο χωρίς ἔστω καί ἓναν βοηθό διδάσκαλο, χωρίς τόν παραμικρό ἔλεγχο στήν λειτουργία καί διαχείριση τοῦ ἰδρύματος, γεγονότα πού προκαλοῦσαν τόν σκεπτικισμό δεδομένου τοῦ τεραστίου γνωστικοῦ εὗρους τῶν μαθημάτων ἀλλά καί τοῦ πλήθους τῶν προσερχομένων πρὸς ἀκρόαση. Ἐπειτα, δύο φορές εἶχε ἀπορρίψει, μᾶλλον ἀπαξιωτικῶς, τό ἐπίσημο

ἴδιοι οἱ μισσιονάριοι, πού ἄλλωστε δέν εἶχαν ἀνεξάντλητους πόρους, ὅσο οἱ Κουάκεροι ἀπό τήν Ἀμερική μέσω φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων (ἐπιφανέστερος δωρητής ὁ William Allen). Ἐπίσης τά διδακτικά βιβλία γιά τήν Σχολή Ἄνδρου προσέφεραν κατά μεγάλο ποσοστό οἱ μισσιονάριοι ἄμεσα ἢ ἔμμεσα μέσω συνεργατῶν τους ὅπως ὁ Ν.Π. Πετροκόκκινος, ΠΟΛΕΜΗΣ, *Μισσιονάριοι*. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 66, 80, 190, 354.

²⁹² ΓΕΔΕΩΝ, *Διατάξεις*, 2, 233.

²⁹³ Ἡ ἡμερομηνία ἐνάρξεως τακτικῶν παραδόσεων διαφέρει ἐλαφρῶς στίς διάφορες μαρτυρίες. Ὁ ΠΑΣΧΑΛΗΣ ἀναφέρει τήν 9η Φεβρουαρίου, ἐνῶ δύο μαθητές του ἀναφέρουν ὁ ἓνας τήν 9η Ἰανουαρίου (Κωνσταντῖνος Μιχαηλίδης ἀπό τό Κεστεντήλι : ΠΟΛΕΜΗΣ, *Ἀλληλογραφία*, 5, 1, ἀριθμός 146, 178-179), ὁ ἄλλος τήν 17η Ἰανουαρίου (Παΐσιος Κουμαριανός ἀπό Ἄνδρο : ΠΟΛΕΜΗΣ, *Ἀλληλογραφία*, 5, 1, Ἀριθμός 152, 190-192).

²⁹⁴ ΠΟΛΕΜΗΣ, *Μαθηταί*.

²⁹⁵ Διάφοροι μελετητές θεώρησαν ὅτι τό ἔτος αὐτό τέθηκε ἀπό τόν Καίρη γιὰτί ἦταν τό ἔτος πού ἔφυγε γιά σπουδές στήν Δύση, δηλαδή πρὸς τά «Φῶτα» τοῦ πολιτισμοῦ. Ἄλλοι λέγουν ὅτι τό ἔθεσε προκειμένου νά καταδείξει ὅτι τό πρῶτο ἔτος τοῦ 19ου αἰῶνος ἦταν τό ἐναρκτήριο μιᾶς κοσμοϊστορικῆς ἐποχῆς πού ἀρχισε μέ τήν ἀνατολή τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ, ἄλλωστε αὐτοὶ θέτουν τό ἔτος 1803 ὡς ἔτος τῆς ἀναχωρήσεώς του ἀπό τήν Ἑλλάδα.

²⁹⁶ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Καίρικα II* : Τό λατρεϊακό σύστημα τοῦ Καίρη.

κράτος, πιθανότατα πιστός στις πολιτικές Δειστικές απόψεις του. Τό 1835 άρνήθηκε τό παράσημο τοῦ Χρυσοῦ Σταυροῦ τοῦ Τάγματος τοῦ Σωτήρος, τῆς ὑψίστης κρατικῆς τιμῆς πού ἀπονέμονταν σέ ἐλαχίστους καί σπανίως. Ἐπίσης, τό 1837 ἀποποιήθηκε τόν διορισμό του ὡς καθηγητοῦ τῆς φιλοσοφίας στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν.

Συμφώνως πρός τίς μαρτυρίες ἀνανηψάντων μαθητῶν του, ἄρχισε νά διδάσκει τίς ιδέες του τό 1837, μέ συγκαλυμμένο-αἰνιγματώδη τρόπο στήν ἀρχή, πιά φανερό στήν συνέχεια. Ἡ πρώτη «θεοσεβιστική» κοινότητα πρέπει νά σχηματίστηκε τό ἴδιο ἔτος ἀπό πιστούς ἐντός τοῦ ἰδρύματος καί τό ἐπόμενο ἔτος ἐξάπλωθηκε στό νησί. Μιά ἐπιστολή ἀπό τήν Ἄνδρο, χρονολογούμενη στίς 6 Σεπτεμβρίου 1839, δίνει μιᾶ στατιστική ἐκτίμηση τῶν πιστῶν : πλὴν τοῦ ἰδρυτοῦ, ὑπῆρχαν 2 ἀρχιερεῖς (ὁ ἓνας ἐκ τῶν ὁποίων κατονομάζεται : Μιχαήλ Ἀθανάσιος, συμβολαιογράφος στήν Χώρα), 18 ἱερεῖς, 70 ἀπόστολοι (προσηλυτιστές - κατηχητές) καί 2.000 μνημένοι στήν Ἄνδρο²⁹⁷. Ἐκτός νησιοῦ ἡ ἐξάπλωση τῆς Καίρικῆς «τερθρείας» (=μωρολογίας) πρέπει νά ἔγινε ἀντιληπτή πρός τό τέλος τοῦ 1838 ἢ ἀρχές 1839, μέ πιθανότερη ἐκδοχή τήν δεύτερη, ἀφοῦ τότε συμπληρώθηκε ἡ πρώτη τριετία λειτουργίας τῆς Σχολῆς καί εἶχε ἀποφοιτήσει ἡ πρώτη σειρά σπουδαστῶν²⁹⁸.

Οἱ διαδόσεις γύρω ἀπό τήν νέα θρησκεία πύκνωναν καί γρήγορα ἔφτασαν στίς ἀκοές ἀρμοδίων καί ὑπευθύνων θρησκευτικῶν ἡγετῶν σχεδόν ταυτοχρόνως σέ Κωνσταντινούπολη καί Ἀθήνα. Γιά ὅσους γνώριζαν προσωπικῶς τόν Καίρη, τήν παιδεία καί τούς ἀγῶνες του ἦταν ἓνα πλῆγμα. Δύο ἀπό αὐτούς κατέχοντες καίριες θέσεις στήν ἐκκλησιαστική διοίκηση, ἀφοῦ διασταύρωσαν τίς πληροφορίες ἔσπευσαν νά ἐνημερώσουν τόν κατηγορούμενο, μή πιστεύοντες πλήρως τά ὅσα ἔμαθαν. Χρονολογικῶς πρῶτος ὁ παλιός του φίλος καί συναγωνιστής κατά τήν Ἐπανάσταση, ὁ ἐπίσκοπος πρώην Βρεσθένης καί τότε Σελλασίας Θεοδώρητος, μέ ἐπιστολή του ἀπό τήν Ἀθήνα, στίς 28 Ἰουνίου 1839, τοῦ μιλά γιά τίς φήμες ἀποδίδοντάς τες σέ «διεφθαρμένους καί κακοήθεις» μαθητές πού θέλουν νά σπιλώσουν τήν φήμη τοῦ μεγάλου διδασκάλου. Παραλλήλως, τοῦ συνιστᾷ νά γράψει πρός τήν Ἑλλαδική Ἱερά Σύνοδο μιᾶ διάψευση τῶν κατηγοριῶν²⁹⁹. Ἄν λάβουμε ὑπ' ὄψη μας ὅτι ὁ ἐπιστολέας ἦταν συγχρόνως καί μέλος τῆς Συνόδου, δέν ἀποκλείεται ἡ εἰδοποίηση νά συνιστοῦσε μιᾶ ἡμιεπίσημη βολιδοσκόπηση τῶν προθέσεων τοῦ Θεοφίλου προἰδεάζοντάς τον τήν ἴδια στιγμή γιά τίς ἀνάλογες, τήν ἴδια στιγμή, προθέσεις τῆς Συνόδου. Μέ μικρή ἡμερολογιακή διαφορά, στίς 9 Ἰουλίου 1839, ἀκολούθησε τό ἄλλο γράμμα, ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη. Ὁ παλιός του μαθητής στίς Κυδωνίες, ὁ πρώην μητροπολίτης Μεσημβρίας καί τότε ὑπεύθυνος γιά θέματα κληρικῶν τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλησιαστικῆς καί Πνευματικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Πατριαρχείου, Σαμουήλ ὁ Κύπριος, τοῦ γράφει μιᾶ ἴδιου, σχεδόν, περιεχομένου ἐπιστολή παρακινῶντας τον νά στείλει πρός τήν

²⁹⁷ ΠΟΛΕΜΗΣ, *Ἀλληλογραφία*, 5, 1, ἀριθμός 147, 180-182. Μιά ἀκόμη ἐκτίμηση, γιά τό ἔτος 1852, ἀναφέρει ὅτι μόνον στήν Ἄνδρο τόν Καίρισμό ἀκολουθοῦσαν 700 οἰκογένειες : ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Καίρικά I*, 332.

²⁹⁸ FRAZEE, 188 : Οἱ πρῶτες ἀναφορές γιά τήν δράση τοῦ Καίρη ἔφθασαν στήν Κωνσταντινούπολη τόν Φεβρουάριο καί τόν Μάρτιο τοῦ 1839. Ἐπίσης ἀνεβάζει σέ πάνω ἀπό 300 τοῦς μαθητές τοῦ Καίρη πού μέ ἐνθουσιασμό μετέφεραν τίς ιδέες τοῦ διδασκάλου τους σέ ὅλα τά μέρη τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Καίρικά I*, 333 λέει, ὅτι οἱ πρῶτοι ψίθυροι ἀκούονταν ἀπό τό 1838.

²⁹⁹ ΠΟΛΕΜΗΣ, *Ἀλληλογραφία*, 3, 1, ἀριθμός 210, 306-307. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Καίρη : ΠΟΛΕΜΗΣ, *Ἀλληλογραφία*, 1, 1, ἀριθμός 163, 201-204.

Ἐκκλησία ἔγγραφο ὁμολογία πίστεως μέ τήν ὁποία νά καταρρίπτει τίς σέ βάρος του διαβολές καί νά ἀποδεικνύει τήν ἀθωότητά του³⁰⁰.

Στίς 10 Ἰουλίου 1839 ἡ Ἑλλαδική Σύνοδος τόν προσκαλεῖ νά ἀπαντήσῃ ἐγγράφως στίς ἀποδιδόμενες σ' αὐτόν κατηγορίες καί τοῦ ζητᾶ ἔγγραφο ὁμολογία πίστεως πού νά ἀντικρούει τούς ἀντιπάλους του. Ὁ Καίρης ἀπαντᾷ στίς 7 Αὐγούστου δηλώνοντας, κάπως προκλητικά, ὅτι δέν δίδασκε δογματική θεολογία, ἀλλά φιλοσοφία καί ὅσο γιά τήν ὁμολογία πίστεως, δέν μποροῦσε νά τήν καταθέσῃ ἐπειδή «... τά θεῖα δόγματα καί τά ἱερά Μυστήρια ὑπῆρξαν καί ὑπάρχουσι δι' ἐμέ τοῦλάχιστον ἀνεξιχνίαστα καί ἀκατάληπτα, καί ὅτι ἤθελον δώσῃ εὐχαρίστως μυρίας ζῶας, ἄν ἦτο δυνατόν νά γίνωνται διά λόγου καί καταληπτά καί ἀποδεκτά...»³⁰¹. Αὐτά κατέθεσε στήν Σύνοδο ὁ ἱερέας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας Καίρης ! Ἀσφαλῶς, ἡ ἀπάντηση κάθε ἄλλο παρά ἱκανοποιητική κρίθηκε ἀπό τήν Σύνοδο γι' αὐτό καί τοῦ ἔστειλε νέα αὐστηρότερη προειδοποίηση, στίς 25 Αὐγούστου, ἐπιμένοντας στήν ὑποβολή ὁμολογίας πίστεως. Στήν νέα ἀπάντηση, στίς 14 Σεπτεμβρίου, καί πάλι ἀρνητική, ἐπικαλέσθηκε λόγους ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως πού δέν τοῦ ἐπέτρεπαν νά καταθέσῃ τό πιστεύω του. Πάντως, ζήτησε μιά ἐξάμηνη προθεσμία -μέχρι τόν Μάρτιο τοῦ 1840- προκειμένου νά διευθετήσῃ ἐκκρεμότητες στό Ὁρφανοτροφεῖο καί κατόπιν «... θέλω ἀπέλθει, ὅπου ὁ Θεός μέ φωτίσει...»³⁰². Ἡ Σύνοδος δέν δέχθηκε τίς δικαιολογίες του καί μέ αἴτησή της πρὸς τήν Κυβέρνηση ζήτησε τήν σύλληψή του. Στίς 21 Ὀκτωβρίου παρουσιάστηκε ἐνώπιον τῆς Συνόδου ἀρνούμενος γιά μιά ἀκόμη φορά νά ἀποκηρύξῃ τίς ἰδέες του. Στίς 25 Ὀκτωβρίου λήφθηκε ἡ συνοδική ἀπόφαση γιά καθαίρεση καί ἀφορισμό του³⁰³. Ὅμως, κατόπιν παρεμβάσεως ἰσχυρῶν φίλων του, μεταξύ τῶν ὁποίων διακεκριμένος ἦταν ὁ ἀρχιμανδρίτης Θεόκλητος Φαρμακίδης, γραμματέας, τότε, τῆς Συνόδου, ἀναβλήθηκε ἡ ἐκτέλεση τῆς ἀποφάσεως (πού τελικῶς ἐφαρμόστηκε πολύ ἀργότερα, τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1841)³⁰⁴ καί διατάχθηκε ἡ ἐξορία καί ὁ περιορισμός του στήν ἱερά μονή Εὐαγγελισμοῦ στήν Σκιάθο. Τό μέτρο θεώρησε δόκιμο ἡ Σύνοδος προκειμένου νά δοθεῖ στόν καταδικασθέντα μιά τελευταία εὐκαιρία νά συνεντισθεῖ καί νά ἀνανήψῃ ἀπό τήν πλάνη του, πρᾶγμα πού τοῦ ἀνακοίνωνε μέ γράμμα τῆς στίς 3 Νοεμβρίου, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἐξέδωσε καί Ἐγκύκλιο καταδικαστική τοῦ Θεοσεβισμοῦ. Ἡ μεταφορά του στήν Σκιάθο ἔγινε τίς ἐπόμενες ἡμέρες, τό σχετικό Βασιλικό Διάταγμα ὑπογράφηκε στίς 28 Ὀκτωβρίου, ἀλλά δημοσιεύθηκε στήν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως μόλις στίς 18 Νοεμβρίου³⁰⁵.

³⁰⁰ ΠΟΛΕΜΗΣ, *Ἀλληλογραφία*, 3, 1, ἀριθμός 215, 311-313.

³⁰¹ ΠΟΛΕΜΗΣ, *Ἀλληλογραφία*, 3, 1, ἀριθμός 216, 313-315. Ἀπάντηση Καίρη : ΠΟΛΕΜΗΣ, *Ἀλληλογραφία*, 1, 1, ἀριθμός 165, 205-208.

³⁰² ΠΟΛΕΜΗΣ, *Ἀλληλογραφία*, 3, 1, ἀριθμός 221, 320-322. ἀπάντηση Καίρη : ΠΟΛΕΜΗΣ, *Ἀλληλογραφία*, 1, 1, ἀριθμός 167, 209-210.

³⁰³ FRAZEE, 189. ΓΕΔΕΩΝ, *Διατάξεις*, 2, 233.

³⁰⁴ Ἡ ἀπόφαση γιά ἐνεργοποίηση τοῦ ἀφορισμοῦ λήφθηκε στίς 20 Ὀκτωβρίου 1841 ὁπότε ἡ Ἱερά Σύνοδος κυκλοφόρησε ἐγκύκλιο πού ἀπευθυνόταν πρὸς ὅλους τούς μητροπολίτες καί ἐπισκόπους τῆς χώρας πρὸς ἀνάγνωση σέ ὅλους τούς ναούς. Ἡ Ἐγκύκλιος : ΠΟΛΕΜΗΣ, *Ἀλληλογραφία*, 5, 1, ἀριθμός 193, 231-232. Στίς 8 Νοεμβρίου 1841 ἡ Σύνοδος ἔστειλε ἐπιστολές πρὸς τόν οἰκουμενικό πατριάρχη Ἄνθιμο Ε΄ καί τόν πατριάρχη Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιο πρὸς ἐνημέρωση (κοινοποίηση) γιά τήν καταδίκη τοῦ Καίρη, ἀλλά οἱ πατριάρχες ἀρνήθηκαν νά παραλάβουν τίς ἐπιστολές ὡς ἀπαράδεκτες δηλώνοντας ὅτι ἀγνοοῦν ποιά ἦταν ἡ ἀποστέλλουσα Σύνοδος : ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 3, 2, 530 σημείωση 1.

³⁰⁵ ΠΟΛΕΜΗΣ, *Διπλωματική*, 104-114. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ -ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, 216. FRAZEE, 189 σημείωση 61.

Στό μοναστήρι έμεινε μέχρι τά μέσα Μαρτίου 1840 όπότε μεταφέρθηκε, μέ διαταγή του Όθωνα, στην Θήρα (Σαντορίνη) στην ιερά μονή προφήτου Όλλιο. Έκει παρέμεινε επί διετία και τον Μάρτιο του 1842 του έπιτράπηκε νά αναχωρήσει από την Έλλάδα³⁰⁶. Μεταβαίνει στό Παρίσι και κατοπιν στό Λονδίνο, όπου έγκαταστάθηκε φιλοξενούμενος των εκεί όμογενών και της βρετανικής κυβερνήσεως. Άσχολήθηκε μέ την παράδοση φιλοσοφικών μαθημάτων σε κύκλους όμογενών, όνομάζοντας ό ίδιος εκείνη την περίοδο *δευτέραν περίοδον του κηρύγματος της αληθείας*³⁰⁷.

Η έπιστροφή του στην Έλλάδα κατέστη δυνατή τον Όύλιο του 1844, χάρις στην άμνηστία που χορηγήθηκε μέ την ψήφιση του Συντάγματος. Συνέχισε νά διαδίδει τίς ιδέες του, τώρα και μέ συγγραφές, παρά τίς άμειώτες αντίδράσεις. Τόν Δεκέμβριο του 1852 τον συνέλαβαν μαζί μέ μαθητές του που κατηγορούνταν για προσηλυτισμό. Τό πρωτοδικείο της Σύρου τούς καταδίκασε και διέταξε την φυλάκισή τους. Στίς 9 Όανουαρίου 1853 ό Καίρης πέθανε στην φυλακή μή προφθαίνοντας την άθωωτική απόφαση (19 Όανουαρίου) του Άρειού Πάγου στον όποιον προσέφυγαν οι φίλοι του.

Η πρώτη έπίσημη έκκλησιαστική καταδίκη του Θεοσεβισμού προήλθε από τό Οικουμενικό Πατριαρχείο. Σημειωτέον ότι τό Πατριαρχείο κατεδίκασε την διδασκαλία και όχι τό πρόσωπο του Καίρη, σε αντίθεση μέ την Έλλαδική Σύνοδο. Ό πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄ και η Όερά Σύνοδος του Πατριαρχείου εξέδωσαν, τον Σεπτέμβριο του 1839, σχετική Έγκύκλιο μέ παραλήπτες πάντας τούς κληρικούς και λαϊκούς όλων των έπαρχιών των ύποκειμένων τώ άγιωτάτω πατριαρχικῶ, άποστολικῶ και οίκουμενικῶ θρόνῳ. Σ΄ αυτήν, ό Θεοσεβισμός χαρακτηρίζεται ως *καινή τις καταχθόνιος αίρεσις, η μάλλον σύστημα νεωτέρας άλλοκότου και άσεβοϋς θρησκείας*. Μετά την έπισήμανση των κυριοτέρων σημείων όπου διαφοροποιείται η Όρθοδοξία από την νέα θρησκεία, κατονομάζονται ως πηγές πληροφορήσεως γι΄ αυτήν οι ίδιοι οι μαθητές του Καίρη, οι όποιοι μέ προφορικές μαρτυρίες και έγγραφες καταθέσεις που έδωσαν στην Έκκλησία άποκάλυψαν την πλάνη, καθώς έπίσης και ιδιοσύντακτα φυλλάδια του διδασκάλου τους που περιείχαν είδος όμολογίας πίστεως, έννοείται «θεοσεβικής» μορφής. Μετά την άπερίφραστο καταδίκη της κακοδοξίας, άκολούθησε σειρά λήψεως πρακτικών μέτρων προς άντιμετώπιση του κινδύνου : «...συνδιασκεψάμενοι, ένεκρίναμεν όμοφώνῳ γνώμη ως αναγκαιότερον, σωστικότερον, και ούσιωδέστερον μέτρον έν τῇ παρούση τοιαύτη πνευματικῇ περιστάσει, και κοινή ψήφῳ έγνωμεν, ίνα συστήσωμεν ένταϋθα κατά τό Φανάριον, υπό την άμεσον της Έκκλησίας έποπτεϊαν, Θεολογικήν Σχολήν, άποκαταστήσαντες έν αυτή διδάσκαλον της θεολογίας άνδρα σεβάσιμον, ένάρετον, άνεπίληπτον, τῇ τε έξωτερικῇ και έκκλησιαστικῇ παιδεία συγκεκροτημένον, και έξ έπαγγέλματος θεολόγον, και δυνάμενον νά διδάξη τούς προσερχομένους τάς αρχάς και βάσεις της όρθοδόξου ήμῶν πίστεως, και νά κατηχήση αυτούς εις τά δόγματα, μυστήρια, και λοιπάς παραδόσεις της άγίας ήμῶν Έκκλησίας...»³⁰⁸. Βλέπουμε μιá

³⁰⁶ ΠΟΛΕΜΗΣ, *Διπλωματική*, 109, 111.

³⁰⁷ ΠΑΣΧΑΛΗΣ, *Θεόφιλος*.

³⁰⁸ Κ.Π.Α., ΙΘ΄, 172-175. ΓΕΛΕΩΝ, *Διατάξεις*, 2, 220-229. Η Έγκύκλιος φέρει χρονολογία : Σεπτέμβριος 1839. Είμαι δυνατή, όμως, η χρονολόγησή της στα στενότερα πλαίσια 1-17 Σεπτεμβρίου χάρις σε γράμμα ενός εκ των ανανηψάντων μαθητών του Καίρη, του Παϊσίου Κουμαριανού μοναχού και διδασκάλου από την Άνδρο, ό όποιος άπευθυνόμενος προς τον πατριάρχη Γρηγόριο ΣΤ΄, εκθέτοντας την πλάνη του, μέ ήμερομηνία 17 Σεπτεμβρίου, γράφει

άντιστοιχίση ενεργειών και μέσων στην πολεμική : Ὁ Καίρης μέσω τῆς διδασκαλίας ὁδήγησε στην πλάνη τούς μαθητές του. Αὐτοί γιά νά ἀνανήψουν ὄφειλαν νά ἀναμορφωθοῦν σέ μιά ἄλλη Σχολή και μάλιστα ἀνωτέρου κύρους ἀπό ἐκείνην, πράγμα πού διασφαλιζόταν, ἐφ' ὅσον ἰδρυτής τῆς ἦταν ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία. Ἡ Θεολογική Σχολή θά ἔπρεπε νά βρῖσκεται ὑπό τήν ἄμεση ἐποπτεία τῆς Ἐκκλησίας και ὄχι «ἀπολελυμένη» ὑπό τήν ἀνεξέλεγκτη, ἀδιαφανή ἐξουσία ἑνός ἰδιώτου, ἔστω και διακεκριμένου σοφοῦ. Διδάσκαλος σ' αὐτήν θά ἀναλάμβανε ἕνας ἐξ ἐπαγγέλματος θεολόγος σέ ἀντιδιαστολή πρὸς τόν φιλόσοφο και ἐρασιτέχνη θεολόγο Καίρη. Ὁ διδάσκαλος τῆς Θεολογίας θά εἶχε 1-2 συμβοηθούς στό διδακτικό ἔργο, ἐνῶ ὁ Καίρης δίδασκε μόνος. Τέλος οἱ σπουδαστές τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς δέν θά πλήρωναν δίδακτρα, σέ ἀντίθεση μέ τήν Σχολή τῆς Ἄνδρου, ὅπου αὐτά ἀνερχόταν σέ 600 δραχμές, τῆς ἐποχῆς, ἐτησίως³⁰⁹.

Ἡ Θεολογική Σχολή Φαναρίου ἦταν ἡ πρώτη μή κρατική Ὁρθόδοξη Θεολογική Σχολή - ἄν και λειτουργήσε γιά μικρό χρονικό διάστημα - ἔχοντας ἄμιγες γνωστικό ἀντικείμενο και παρέχοντας ἀποφοίτους στό κοινωνικό σύνολο³¹⁰. Τό Θεολογικό Τμήμα τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας και τό παράρτημά του

πώς ἄκουσε ἀπό τόν πατριαρχικό ἄμβωνα τήν καταδίκη τοῦ Καίρη, δηλαδή τήν ἀνάγνωση πρὸς τό ἐκκλησίασμα τῆς σχετικῆς Ἐγκυκλίου. Τό γράμμα : ΠΟΛΕΜΗΣ, *Ἀλληλογραφία*, 5, 1, ἀριθμός 148, 182-184.

Ἡ Ἐγκύκλιος στάλθηκε στόν Παῖσιο Καισαρεία, τόν πρωτόθρονο τῶν μητροπολιτῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, μή συνοδικό ὅμως τότε ἀρχιερέα, στίς 20 Σεπτεμβρίου : Κ.Π.Α., ΙΘ', 180. Πρὸς τόν Μολδαβίας Βενιαμίν, ὁλόκληρο φυλλάδιο μέ 20 ἐπιστολές περὶ Καίρη : Κ.Π.Α., ΙΘ', 179 : 5 Ὀκτωβρίου. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἐγγραφα*, 3, 570-571. Πρὸς τόν Βελιγραδίου Πέτρο, τῆς αὐτονομοῦ Ἐκκλησίας τῆς Σερβίας, μέ 5 ἀντίτυπα ἔντυπα τῆς Ἐγκυκλίου γιά νά τά μοιράσει στους ὑπ' αὐτόν ἀρχιερεῖς και νά ἐνημερώσει τό ὀρθόδοξο πλήρωμα γιά τήν πλάνη ὥστε νά προφυλαχθεῖ. 12 Ὀκτωβρίου : Κ.Π.Α., ΙΘ', 192. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἐγγραφα*, 2, 624-625 σημείωση. Πρὸς τόν ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου Πανάρετο ἐπίσης 12 Ὀκτωβρίου, μέ 5 ἀκόμη ἐκκλησιαστικές ἐπιστολές περὶ Καίρη : Κ.Π.Α., ΙΘ', 192-193. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἐγγραφα*, 3, 754. ΣΤΑΥΡΙΑΔΗΣ ΘΕΟΧΑΡΗΣ, 406-407. Πρὸς τούς Ἄγιοιρεῖτες : 8 Ὀκτωβρίου 1839 : ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐφημερίδες*, 410-412.

³⁰⁹ Τά δίδακτρα στην Σχολή Καίρη εἶχαν ὀριστεῖ ἐτησίως στίς 600 δραχμές =100 ἰσπανικά δίστηλα. ΠΟΛΕΜΗΣ, *Ἀλληλογραφία*, 5, 1, ἀριθμός 151, 189-190. Γιά ἀντιπαραβολή, ἡ περίφημος σχολή Hill στην Ἀθήνα εἶχε ὀρίσει, 28 Νοεμβρίου 1836, δίδακτρα (συμβολικά βεβαίως) 6 δραχμές μηνιαίως (=1 ἀμερικανικό δολλάριο) : ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, 163.

Ὅσο γιά τούς διδασκάλους στην Θεολογική Σχολή Φαναρίου ἐκτός τοῦ σχολάρχου Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ (1772-1851), ὁ δεῦτερος κατονομαζόμενος διδάσκαλος ἦταν ὁ λόγιος ἀγιορείτης ἱερομόναχος Λεόντιος ὁ Καισαρεύς, μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλησιαστικῆς και Πνευματικῆς Ἐπιτροπῆς. Ὑπῆρχε και τρίτος τοῦ ὁποίου τό ὄνομα δέν παραδίδεται. Ὁ ΣΤΡΑΤΗΣ Δ, *Βαρθολομαῖος*, 395 σημείωση 208 και 209 ἀναφέρει ὅτι ἦταν ὁ Σαμουήλ Κύπριος. Αὐτός, ὅμως, ἦταν σχολάρχης και ἀρχιδιδάσκαλος τῆς Μεγάλῆς τοῦ Γένους Σχολῆς και συγχρόνως Ἐπίτροπος τοῦ Α' κλάδου (ἐποπτεία κληρικῶν) τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλησιαστικῆς και Πνευματικῆς Ἐπιτροπῆς, δηλαδή μέ τόσο μεγάλο φόρτο ἐργασίας πού ἦταν σχεδόν ἀδύνατον νά ἐπωμιστεῖ και ἄλλα καθήκοντα. Ἐπίσης, ἄν κρίνουμε και ἀπό ἄποψη κύρους, ὁ σχολάρχης τῆς παλαιάτης Μεγάλῆς Σχολῆς εἶχε περισσότερη αἴγλη και γόητρο ἀπό τόν σχολάρχῃ τῆς μόλις συσταθεῖσης Θεολογικῆς Σχολῆς γιά νά τεθεῖ ὑπ' αὐτόν. Ἐξ ἄλλου, ὑπῆρχαν και ἄλλοι ἄξιοι διδάσκαλοι ὥστε νά τεθοῦν ὑπό τήν διεύθυνση τοῦ Βαρθολομαίου και δέν χρειαζόταν νά χρησιμοποιηθεῖ ὁ Σαμουήλ. Στό ἴδιο ἔργο, προβάλλεται ἡ θέση ὅτι ὁ Βαρθολομαῖος και ὁ Καίρης ἦταν συσπουδαστές στίς Κυδωνιές. Εἶναι, ὅμως, γνωστό ὅτι ὁ Καίρης ἔφυγε ἀπό τίς Κυδωνιές γιά τήν Εὐρώπη τό 1803, ἐνῶ ὁ Βαρθολομαῖος βρέθηκε στίς Κυδωνιές μεταξύ τῶν ἐτῶν 1806-1809 (ΣΤΡΑΤΗΣ Δ, *Βαρθολομαῖος*, 53, 72, 120, 168).

³¹⁰ ΑΡΧΟΝΤΩΝΗΣ, 134-141. ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ, 34-35. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Γερμανός Δ'*, 78-79. Ἡ Θεολογική Σχολή Φαναρίου λειτουργήσε στό παλαιό κτίριο τῆς σχολῆς Ραφάνους ὅπου μέχρι τό 1836 λειτουργοῦσε ἡ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή ἡ ὁποία μεταφέρθηκε τότε στην

Ίεροσπουδαστήριο, από τό 1827 απέβλεπαν νά στελεχώσουν τοπικῶς τήν Ἐκκλησία τῆς Ἑπτανήσου, τελούσαν, ὅμως, ὑπό τήν ἀσφυκτική πίεση καί ἔλεγχο τῶν κυριάρχων Βρετανῶν ἀφοῦ ἦταν δικό τους δημιούργημα. Ἐπίσης, ἡ Θεολογική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν πού λειτούργησε ὡς κρατική σχολή ἀπό τό 1837, μπορεῖ νά λεχθεῖ ὅτι ἀπέτυχε στήν πρώτη φάση τῆς ζωῆς της, ἀφοῦ ἐπί 20 ἔτη, μέχρι τό 1857, δέν μπόρεσε νά ἀποδώσει στήν κοινωνία οὔτε ἕναν πτυχιούχο ἀπόφοιτο³¹¹.

Ἡ κατευθυντήριος γραμμή πού χάραξε ὁ Γρηγόριος ΣΤ', δηλαδή ἡ Ἐκκλησία νά ἔχει τήν ἀποκλειστική εὐθύνη καί ἐποπτεία μιᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς, χωρίς ἀνάμιξη κρατικῶν ἀρχῶν, ἀκολουθήθηκε καί ἀπό τήν διάδοχο ἐκείνης τοῦ Φαναρίου Θεολογική Σχολή Χάλκης. Ἴσως, αὐτός νά εἶναι ἕνας ἀπό τούς κύριους λόγους γιά τήν ἐπιτυχία πού γνώρισε ἡ *Χαλκίτις Σχολή*. Καί σήμερα τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο θέλει τήν ἐπαναλειτουργία τῆς Χάλκης, ἀλλά μόνον ὑπό τήν δική του ἀποκλειστική κυριαρχική διεύθυνση.

Ὅπως εἶδαμε, ἀφορμή γιά τήν ἀποκάλυψη καί στήν συνέχεια γιά τήν καταδίκη τοῦ Θεοσεβισμού ὑπῆρξε ἡ ἀναζήτηση ἐργασίας, στήν περίπτωση διδασκαλικῶν θέσεων, ἀπό τούς μαθητές τοῦ Καίρη. Ἡ Ἐκκλησία, μέ τήν Ἐγκύκλιό της κατά Θεοσεβισμού, τοῦ Σεπτεμβρίου 1839, ἀπαγόρευσε στούς ὀρθοδόξους νά προσλαμβάνουν τέτοιους εἶτε ὡς οἰκοδιδασκάλους εἶτε ὡς διδασκάλους κοινοτικῶν σχολῶν. Προνοοῦσα ὅμως καί γι' αὐτούς ὥστε νά μήν τούς ρίψει σέ ἀπόγνωση («...ἀλλ' ἵνα μή ἡ τῆς ἀπαραιτήτου ἐκκλησιαστικῆς

Ἐηροκρήνη. Τό κτίριο αὐτό βρισκόταν ἀπέναντι ἀπό τό Πατριαρχεῖο καί καταλάμβανε μέρος τοῦ οἰκοπέδου τῆς σημερινῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς Μαρασλή. (ΓΕΔΕΩΝ, *Γράμματα Ἀκαδημίας*, 30-32).

Τά λειτουργικά της ἔξοδα προϋπολογίστηκαν σέ 30.000 γρόσια, ποσόν πού ἀναφερόταν στό γράμμα πρὸς Παῖσιο Καισαρείας (Κ.Π.Α., ΙΘ', 180 -181 : 20 Σεπτεμβρίου 1839). Τό ποσόν θά συγκεντρωνόταν μέ κοινή ἐτήσια συνεισφορά τῶν ἀρχιερέων, ἀρχόμενη ἀπό 1η Σεπτεμβρίου 1839. Φαίνεται ὅτι δέν ὑπῆρξε καθολική ἀνταπόκριση γι' αὐτό καί τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1840 ὁ τότε πατριάρχης Ἄνθιμος Δ' ἀπευθύνθηκε σέ ἄλλους δωρητές πρὸς ἐνίσχυση (π.χ. πρὸς τήν πλούσια μπανέσα Σαντίκα Βραγγοβεανέσα, στήν Μολδαβία : Κ.Π.Α., Κ', 32-33 :20 Ἀπριλίου καί Νικόλαο Ζωσιμᾶ Κ.Π.Α., Κ', 32-33 :22 Ἀπριλίου. Πρὸς τόν τελευταῖο ὑπάρχει καί εὐχαριστήριο ἐπιστολή γιά ἀποστολή συνδρομῆς του : Κ.Π.Α., Κ', 73 :10 Ἰουλίου 1840). Ἡ Σχολή μετά διετῆ λειτουργία ἔπαυσε. Ὡς λόγοι μποροῦν νά προβληθοῦν τό «ἀκατάλληλον τοῦ μέρους καί τό ἀμαυρόν τῶν πόρων» ὅπως τό διατύπωσε ὁ πατριάρχης Μελέτιος Γ' (Πατριαρχικό καί Συνοδικό Σιγίλλιωδες Γράμμα ἀπαγορευθόν μὲν τήν ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ Χάλκης κατοικία ἀρχιερέων καί πατριαρχῶν, ἐμπεδοῦν δέ τήν ὑπαρξιν τῆς Σχολῆς, Μαΐου 1845 : ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 616), καθὼς ἐπίσης καί ἡ ἐκπλήρωση τῆς ἀποστολῆς τῆς Σχολῆς μετά τήν ταχεῖα ὑποχώρηση τοῦ Καίριου.

Γενικῶς, ἡ Σχολή θεωρεῖται ὡς πρόδρομη τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης. Δέν ἀποκλείεται ἂν ἐξευρίσκονταν οἱ οικονομικοὶ πόροι καί δέν μεσολαβοῦσε ἡ πτώση τοῦ Γρηγορίου, νά συνέχιζε ἡ Σχολή τό ἔργο της, ἴσως μεταφερόμενη σέ ἄλλη τοποθεσία πῶς κατάλληλη ὅπως ἔγινε προηγουμένως μέ τήν Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή πού ἀπό τό Φανάρι μεταφέρθηκε στήν Ἐηροκρήνη. Ὁ καθηγητής Β.Θ. Σταυρίδης ἀναφέρει ὡς αἷτια ἰδρύσεως τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Φαναρίου τά ἑξῆς : α) τήν ἀναγέννηση τῶν γραμμάτων, β) τήν ἀνάγκη ἐκκλησιαστικῆς καί θεολογικῆς καταρτίσεως τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου, γ) τήν ἀνάγκη καλλιέργειας τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης, δ) τήν ἀντιμετώπιση τῶν ἐκ τῆς Δύσεως ἐπιδράσεων τῶν διαφόρων μορφῶν τοῦ ὕλισμοῦ καί τῶν ἀντιχριστιανικῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, τοῦ ἀπό μέρους τῶν δυτικῶν ἱεραποστόλων προσηλυτισμοῦ καί τοῦ εἰς τήν Ἑλλάδα ἐμφανισθέντος Καίριου θεοσεβισμού : ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Σπουδαί*, 431-432.

³¹¹ ΜΠΑΛΑΝΟΣ, 142-186 (Γιά ἀπουσία πτυχιούχων : 175). ΠΙΑΝΝΑΡΑΣ, Ὁρθοδοξία, 309 - 310 : τό δεῦτερο πτυχίο δόθηκε τό 1862 (25 χρόνια ἀπό τήν ἰδρύσῆ της). Ἐπίσης κατά τά ἔτη 1838-1852 ἡ Σχολή εἶχε μόνον ἕνα καθηγητῆ τόν Κωνσταντῖνο Κοντογόνη (1812-1878).

προσοχής ἀπαγόρευσις τοῦ διδάσκειν εἰς ἀτόπους τυχόν ὑπονοίας αὐτοῦς ἐμβάλη παντελοῦς ἀπό τῆς Ἐκκλησίας ἀποστροφῆς...») μέ μία ἐπίσημη Πράξις τῆς, πού συντάχθηκε μετά ἀπό δύο συνεδριάσεις τῆς Συνόδου, καθόρισε ὁρισμένες προϋποθέσεις ὑπό τίς ὁποῖες θά μπορούσε νά ἀποδεχθεῖ τόν διορισμό τέτοιων διδασκάλων. Αὐτές ἦταν : α) νά δώσουν ἔγγραφο καί ἐνυπόγραφο λίβελλο κατά τῆς κακοδοξίας τοῦ Καίρη, ἐνῶ συγχρόνως θά κατέθεταν ὀρθόδοξο ὁμολογία πίστεως, β) νά ἀναγνώσουν αὐτά ἐπί τοῦ βήματος τῆς Ἐκκλησίας ἐνώπιον πατριάρχου, συνόδου καί λοιποῦ ἐκκλησιασματος, γ) νά φοιτήσουν ἐπιτυχῶς στήν Θεολογική Σχολή Φαναρίου ὅπου θά διδάσκονταν ὀρθόδοξη θεολογία. Τήν Πράξις περὶ τῶν Καίρειων μαθητῶν πού ἐκδόθηκε στίς 19 Δεκεμβρίου 1839, ὑπόγραψαν ἐκτός τοῦ Γρηγορίου, ὁ πρῶην Κωνσταντινουπόλεως Κωνστάντιος Α΄, ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιος Γ΄, οἱ Συνοδικοί ἀρχιερεῖς καί τά μέλη τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλησιαστικῆς καί Πνευματικῆς Ἐπιτροπῆς³¹².

Χαρακτηριστικό ἐπί τοῦ προκειμένου εἶναι ὅτι ὑπῆρξαν μαθητές τοῦ Καίρη πού συνεργάστηκαν πλήρως μέ τήν Ἐκκλησία, ἀφοῦ ἀντιλήφθησαν τήν πλάνη τους. Παράδειγμα τέτοιων εἶναι οἱ Παΐσιος Κουμαριανός μοναχός καί διδάσκαλος ἀπό τήν Ἄνδρο, Κύριλλος Ἀβραμίδης μοναχός διδάσκαλος καί ἱεροκήρυκας ἀπό τήν Σμύρνη, Χρύσανθος ἱεροδιάκονος ἀπό τήν Σύλημο, Νίκανδρος Γεωργιάδης ἢ Φιλάδελφος ἀπό τήν Σύμη³¹³. Ὑπῆρξαν ὁμως καί ἄλλοι πού δέν θέλησαν νά ἀκολουθήσουν τίς ὑποδείξεις τῆς Ἐκκλησίας, εἴτε γιατί σέβονταν πολύ τόν διδάσκαλό τους Καίρη, εἴτε γιατί ἦταν σχετικῶς μεγάλοι στήν ἡλικία καί ντρέπονταν νά ἀνεβοῦν στόν πατριαρχικό ἄμβωνα καί νά ἀναθεματίσουν τίς κακοδοξίες τοῦ παλιοῦ τους διδασκάλου. Παράδειγμα τέτοιων εἶναι ὁ Μιχαήλ ἢ Νικόλαος Καλαβρός διδάσκαλος στήν Κάλυμνο καί ὁ διάκονος Δαυίδ Μολοχόπουλος ἢ Μοχολάδης ἢ Μολοχάδης στήν καταγωγή Θετταλομάγνης, διδάσκαλος, ἱεροκήρυκας καί κατόπιν ἐπίσκοπος Φωκίδος (1855-1887). Ὁ Μολοχάδης τό 1868 φρόντισε νά σταλεῖ γιά ἐκκλησιαστική ὑπόθεση στήν Κωνσταντινούπολη ὥστε νά μπορέσει νά ζητήσῃ ἀναδρομικῶς

³¹² Κ.Π.Α., ΙΔ΄, 344-346.

³¹³ Κ.Π.Α., ΙΔ΄, 360-361 : *Πρᾶξις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1840 Μαΐῳ συνελθούσης συνόδου ἐξ 21 μελῶν περὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Καίρη ὅτι διδαχθέντες ἤδη τήν Θεολογίαν ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ Φαναρίου ὑπό τόν Βαρθολομαῖον, δύναται λαβεῖν Ἀπολυτήρια καί γενέσθαι διδάσκαλοι τῆς τε θύραθεν καί τῆς ἱερᾶς παιδείας.*

Κ.Π.Α., ΙΔ΄, 362 : Ὑπόδειγμα Ἀπολυτηρίου τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου Δ΄ πρὸς Νίκανδρον Συμαῖον (ἐννοεῖ τόν Γεωργιάδη ἢ Φιλάδελφον) 27 Μαΐου 1840. Στό ἴδιο, ἀπολυτήρια πρὸς Κύριλλο (Ἀβραμίδη) ἀπό Σμύρνη, Παΐσιο (Κουμαριανό) ἀπό Ἄνδρο.

Ἐπίσης γιά μαθητές τοῦ Καίρη, ἔχουμε τήν ἐποχή αὐτή καί ἄλλες ἀναφορές :

Κ.Π.Α., ΙΘ΄, 175 : Γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ΄ πρὸς Χίου Σωφρόνιον καί δημογέροντες ὅτι ὅλοι οἱ μαθηταί τοῦ Καίρη πρὶν ἔλθουν εἰς σχέσεις μέ ὀρθοδόξους πρέπει νά φοιτοῦν στήν εἰδική Θεολογική Σχολή Φαναρίου ὑπό τόν Βαρθολομαῖον, 1η Ὀκτωβρίου 1839.

Κ.Π.Α., Κ΄, 51-52 : Γράμμα Πατριάρχου Ἀνθίμου Δ΄ πρὸς Χίου Σωφρόνιον περὶ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Καίρη Νικάνδρου πρὸς ἀνάληψιν διδασκαλικῆς θέσεως καί τίνα τά καθήκοντα τοῦ ἀρχιερέως ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, 28 Μαΐου 1840.

Κ.Π.Α., Κ΄, 52 : Ὁμοίως τῷ Σμύρνης Παΐσιῳ περὶ τοῦ διδασκάλου Κυρίλλου, ἴδια ἡμερομηνία.

Κ.Π.Α., Κ΄, 152-153 : Τῷ Ἐφέσου Ἀνθίμῳ, κλήρῳ καί λαῷ Κυδωνίων περὶ μαθητοῦ τινος τοῦ Καίρη, Σεπτέμβριος 1840.

Κ.Π.Α., Κ΄, 167-168 : Τῷ Σμύρνης Χρυσάνθῳ περὶ μαθητῶν τοῦ Καίρη, 17 Δεκεμβρίου 1840 κ.λ.π.

συγγνώμη και να φιλήσει τό χέρι του για δεύτερη φορά πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ³¹⁴.

Τό ζήτημα του Καίρη από καθαρώς εκκλησιαστικό συντόμως έλαβε έντονη πολιτική χροιά. Αυτό, κατά ένα μέρος, όφείλεται και στην άφέλεια του ίδιου του Καίρη που άφησε να έμπλακει τό πρόσωπο και τό θέμα του στα προσωπικά και συλλογικά πολιτικά πάθη της εποχής³¹⁵. Είδαμε ήδη τί του καταμαρτυροϋσε ή αντικαίριική πλευρά. Οί φιλοκαίριικοί, από τήν δική τους πλευρά, υπέδειξαν ως υπεύθυνη για τόν όλο θόρυβο τήν ρωσική πολιτική και τά παραρτήματά της σέ Άθήνα και Κωνσταντινούπολη, δηλαδή τήν ρωσική πρεσβεία και τό «ρωσικό» κόμμα στην πρώτη, τήν ρωσική πρεσβεία και τό Πατριαρχείο στην δεύτερη. Συμφώνως προς τήν θεώρηση αυτήν, τήν επίθεση ξεκίνησε πρώτη ή ρωσική πρεσβεία στην Άθήνα που κατηγορησε τόν Καίρη ως Δειστή. Παραλλήλως, υποκινήθηκε με κατάλληλες ενέργειες τό Πατριαρχείο, ώστε να προβεί σέ καταδίκη του Καίρη, τυπικώς για να προστατεύσει τήν Όρθοδοξία από έναν δογματικό κίνδυνο, αλλά ουσιαστικώς, και κυρίως, για να προκαταλάβει ανάλογη ενέργεια της Έκκλησίας της Ελλάδος καταδεικνύοντας, συγχρόνως, ότι αυτό είχε τήν πρωτοβουλία των κινήσεων. Επιπλέον, δημιουργοϋσε κατ' αυτόν τόν τρόπο ένα προηγούμενο πρόσφορο για ένδεχόμενες μελλοντικές επεμβάσεις στα έσωτερικά της αυτοκεφάλου Έλλαδικής Έκκλησίας, με άπώτερο σκοπό τήν διοικητική έπαναφορά της στην δικαιοδοσία του. Έξ άλλου, ή Ρωσία έχοντας υπό τήν έπιρροή της τόν βασιλιά Όθωνα τόν έπεισε να προσυπογράψει τήν καταδίκη, έξορία και περιορισμό του Καίρη άμέσως μετά τήν καθαίρεση και άφορισμό αυτού από τήν Έκκλησιαστική Σύνοδο του βασιλείου του. Τόν κύκλο έκλεισε ή έν λόγω Σύνοδος καταδικάζοντας τίς διδασκαλίες του Καίρη, υποχρεωμένη να δράσει έτσι για να μήν φανεί ότι υποτασσόταν σέ τελεσμένα υπαγορευμένα από κάποια άλλη έξωτερική εκκλησιαστική αρχή³¹⁶.

Σ' αυτά πρέπει να παρατηρήσουμε ότι τό Πατριαρχείο πραγματοποίησε τήν επέμβασή του από ανάγκη και αυτεπαγγέλτως και όχι ακολουθώντας τίς υποδείξεις κάποιου διπλωμάτη, έστω κι αν αυτός εκπροσωποϋσε τήν μόνη Όρθόδοξη Δύναμη, τίς άπόψεις της όποίας οί Ρωμιοί «όφειλαν» να μήν αντιπαρέρχονται άσυζητητί. Η Μεγάλη Έκκλησία αντιμετώπιζε ένα ύπαρκτό πρόβλημα στον χώρο της δικαιοδοσίας της με τούς μαθητές του Καίρη να προσπαθοϋν να καταλάβουν κενές διδασκαλικές θέσεις, θέσεις νευραλγικές για τήν διάδοση και προπαγάνδισή ιδεών πάσης φύσεως σέ όλες τίς εποχές. Η Πατριαρχική και Συνοδική Έγκύκλιος δέν έξαπολύθηκε έν θερμώ, αλλά άφου είχε προηγηθεί ένδελεχής εξέταση των καταγγελιών. Ήδη, από τίς 9 Ίουλίου, ό Σαμουήλ Κύπριος είχε κοινοποιήσει στον Καίρη έπιβεβαιωμένες φήμες για τίς άπόψεις του τελευταίου. Αν μάλιστα δέν λανθάνει, ως προς τόν χρόνο, ό Γεδεών στην είδηση που μās μεταφέρει, ότι δηλαδή στις 26 Άπριλίου 1839 ό πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ' είχε ήδη μετακαλέσει από τήν Ίμβρο τόν ιερομόναχο και διδάσκαλο της θεολογίας Βαρθολομαίο Κουτλουμουσιανό για να αναλάβει τήν διεύθυνση της Θεολογικής Σχολής Φαναρίου³¹⁷, γίνεται άντιληπτό για πόσο καιρό τό Πατριαρχείο άσχολήθηκε με τό ζήτημα πριν

³¹⁴ ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 719. ΠΟΛΕΜΗΣ, *Μαθηταί*, 147, 151 : Τόν Καλαβρό αναφέρει με τό μικρό όνομα Μιχαήλ.

³¹⁵ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ -ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, 216.

³¹⁶ ΠΟΛΕΜΗΣ, *Διπλωματική*, 104-114.

³¹⁷ ΓΕΔΕΩΝ, *Έφημερίδες*, 408.

φθάσει νά λάβει τίς ὀριστικέσ ἀποφάσεις του. Καί τότε ἀκόμη, δέν θέλησε νά καταδικάσει τό πρόσωπο τοῦ Καίρη, ἀλλά τίς ιδέες του, τήν Θεοσέβεια, τήν πραγματική ἀπειλή ἐναντίον τῆς Ὁρθοδοξίας.

Τό ὅτι οἱ φιλοκαίρικοί κύκλοι εἶχαν ἐσφαλμένεσ πληροφορίεσ γιά τήν στάση καί τίς ἐνέργειεσ τοῦ Πατριαρχείου γίνεται φανερό σέ δύο ἐπιστολέσ τοῦ βρετανοῦ πρεσβευτοῦ στήν Ἀθήνα sir Edmund Lyons πρόσ τόν προϊστάμενό του λόρδο Palmerston. Ἔτσι, ἐνῶ στό πρῶτο του γράμμα, στίσ 10 Δεκεμβρίου 1839, μιᾶ γιά ἀφορισμό (excommunication) τοῦ Καίρη ἀπό τό Πατριαρχεῖο, στό δεύτερο, στίσ 19 Δεκεμβρίου, ἐπανορθώνει χρησιμοποιοῦντασ τόν ὄρο ἐντονη καταγγελία (strong denunciation), παραδεχόμενοσ ὅτι οἱ ἀρχικέσ πληροφορίεσ του δέν ἀνταποκρινόταν στήν ἀλήθεια (is not susceptible of proof). Συνεχίζει ὁμοσ νά ὑποστηρίζει ὅτι οἱ ἐνέργειεσ τῆσ Ἑλλαδικῆσ Συνόδου βασιζόταν στίσ προσεγγίσεισ τοῦ Πατριαρχείου στό ζήτημα³¹⁸.

Ὁ βρετανόσ πρεσβευτήσ ἀναφέρεται καί στό θέμα τῆσ προσυπογραφῆσ τῆσ καταδίκησ ἀπό τόν βασιλιᾶ Ὅθωνα ὅπωσ αὐτό συζητήθηκε μεταξὺ τοῦ Ὅθωνα καί τοῦ ἄγγλου φιλέλληνα στρατηγοῦ sir Richard Church. Συγκεκριμένωσ, ὁ Ὅθων δήλωσε πῶσ ὅ,τι ἐπράξε τό ἐπράξε γιά νά μὴν προσβάλει τήν Ἐκκλησία τοῦ βασιλείου του, ἀλλά εἶχε δώσει ἤδη ἐντολέσ νά μεταφερθεῖ ὁ Καίρησ ἀπό τήν Σκιάθο στήν Σαντορίνη, ὅπου θά ζοῦσε σχεδόν ἐλεύθεροσ. Μέ τήν δήλωσῃ αὐτή ὁ βασιλιᾶσ ἐμφάνιζε τόν ἑαυτό του ἀποστασιοποιημένο ἀπό τήν καταδίκη τοῦ Καίρη³¹⁹.

Τήν ἐπίσημη βρετανική ἐκδοχή, ὅτι δηλαδή ἡ Ρωσσία ἦταν ὑπεύθυνη γιά ὅλα, συμμεριζόταν καί ὁ βρετανικόσ τύποσ πού μετέφερε τήν ἄποψη αὐτή στούσ ἀναγνώστεσ του. Γιά παράδειγμα, ἡ ἔγκριτη ἐφημερίδα Times τοῦ Λονδίνου, στίσ 9 Νοεμβρίου 1839, δημοσίευσε ἀνταπόκρισή της ἀπό τήν Ἀθήνα κατά τήν ὁποία ὁ πατριάρχῃσ Γρηγόριοσ ΣΤ΄, πού τελοῦσε ὑπό ρωσσική ἐπιρροή, εἶχε ἀφορίσει τόν Καίρη καί διέταξε νά κυκλοφορήσουν παντοῦ ἐντυπα ἀντίγραφα τῆσ ἀποφάσεωσ αὐτήσ. Ἐπίσημ, ὁ ἴδιοσ πατριάρχῃσ ἔχοντασ ἐνεργήσει νά κλείσουν πολλὰ σχολεῖα (προφανῶσ ἐννοοῦσε τά σχολεῖα τῶν προτεσταντῶν μισσιοναρίων πού ἐκλείσαν κατόπιν ἐνεργειῶν τῆσ Κεντρικῆσ Ἐκκλησιαστικῆσ καί Πνευματικῆσ Ἐπιτροπῆσ τοῦ Πατριαρχείου) ἐντόσ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτουσ, στράφηκε καί ἐναντίον τῶν ἀντιστοιχῶν σχολείων στήν Ἀθήνα καί ἐπειδή ἀπέτυχε νά τά κλείσει στράφηκε κατά τοῦ Σχολείου τοῦ Καίρη στήν Ἄνδρο. Ὅσο γιά τόν Ὅθωνα λέει πῶσ πείστηκε νά ἐνεργήσει ὅπωσ ἐνήργησε ἀπό τόν ὑπουργό του ἐπί τῶν ἐσωτερικῶν Γεώργιο Γλαράκη, ἄνθρωπο τῶν Ρώσσων, προκειμένου νά κερδίσει τήν λαϊκή συμπάθεια, ἀφοῦ θά ἀναδεικνυόταν σέ προστάτη τῆσ Ὁρθοδοξίας³²⁰.

³¹⁸ ΠΟΛΕΜΗΣ, *Διπλωματική*, 105-107.

³¹⁹ ΠΟΛΕΜΗΣ, *Διπλωματική*, 109-110.

³²⁰ ΠΟΛΕΜΗΣ, *Διπλωματική*, 112-114.

δ. Τά πολιτικά γεγονότα τής εποχής

Ο ρωσοοθωμανικός πόλεμος του 1828-1829 και η Συνθήκη τής Αδριανουπόλεως (14 Σεπτεμβρίου 1829) πού τόν τερμάτιζε, ήταν τά γεγονότα πού προσδιόρισαν σέ μεγάλο βαθμό τίς πολιτικές εξελίξεις στήν δεκαετία πού ακολούθησε. Στήν χειρόνησο του Αΐμου, αναγνωρίστηκε η αυτονομία Έλλάδος, Σερβίας και Βλαχίας-Μολδαβίας, ενώ δόθηκε τό έναυσμα γιά τήν αφύπνιση του Βουλγαρικού εθνικισμού. Στήν άσιατική πλευρά τής αυτοκρατορίας, τό ζήτημα τής Αιγύπτου, θεωρούμενο ως άποτέλεσμα τής έλληνικής και τής σερβικής επαναστάσεως, οδήγησε τούς οθωμανούς πολιτικούς, μετά δύο διεθνείς κρίσεις, νά πειστούν γιά τήν κατεπίγουσα άνάγκη τής εισαγωγής μεταρρυθμίσεων στό κράτος³²¹.

Μετά τήν έναρξη (14 Απριλίου 1828) των έχθροπραξιών, ο ρωσικός στρατός μέ εύκολία κατέλαβε τίς παραδουνάβιες Ηγεμονίες και περνώντας τόν Δούναβη κατέκτησε τήν Δοβρουτσά. Καθελώθηκε, όμως, ενώπιον των φρουριών τής Σούμλας, Σιλίστριας και Βάρνας επί μήνες. Στό διάστημα αυτό οί Άγγλοι και οί Γάλλοι, φοβούμενοι μελλοντική επέκταση των ρωσικών έδαφικών βλέψεων, βρήκαν εύκαιρία νά επέμβουν και νά πιέσουν γιά τήν εκκένωση τής Πελοποννήσου από τά στρατεύματα του Ίμπραήμ³²². Συμφώνησαν (πρωτόκολλο Λονδίνου -19 Ιουλίου 1828) και έστειλαν η μέν Άγγλία τόν ναύαρχο Pulteney Malcolm στήν Αίγυπτο γιά νά πείσει τόν πασσά Μωχάμετ Άλυ γιά τήν άνάγκη άποχωρήσεως, η δέ Γαλλία τόν στρατηγό Maison (1770-1840) επικεφαλής εκστρατευτικού σώματος προς εκκαθάριση τής Πελοποννήσου. Ο Μωχάμετ Άλυ δέχθηκε και υπέγραψε στίς 9 Αυγούστου τήν σχετική συνθήκη τής Αλεξάνδρειας, ενώ ο Maison άφοϋ άποβιβάστηκε στήν Μεθώνη στίς 30 Αυγούστου, συντόμως έφερε σέ πέρας τήν άποστολή του. Η άποχώρηση του Ίμπραήμ έγινε τήν 1η Οκτωβρίου και η περιοχή εκκαθαρίστηκε πλήρως μέχρι τό τέλος του χειμώνα 1828-1829³²³. Στίς 22 Μαρτίου 1829 οί 3 Δυνάμεις υπέγραψαν τό Πρωτόκολλο του Λονδίνου μέ τό όποιο αναγνώριζαν τήν αυτονομία μιās Έλλάδος φόρου ύποτελοϋς στον επικυρίαρχο σουλτάνο, η όποία θα κυβερνιόταν από χριστιανό ηγεμόνα τής επιλογής των Δυνάμεων³²⁴. Τό πρωτόκολλο αυτό χρησίμευσε ως βάση στήν Συνθήκη τής Αδριανουπόλεως, αναφορικά μέ τίς έλληνικές ύποθέσεις³²⁵. Σέ εφαρμογή τής Συνθήκης συντάχθηκαν τά τρία πρωτόκολλα του Λονδίνου στίς 3 Φεβρουαρίου 1830 μέ τά όποια αναγνωριζόταν η άνεξαρτησία, πλέον, τής Έλλάδος, μέ επικεφαλής μονάρχη («Ηγεμών Κυρίαρχης»-Prince Souverain) και

³²¹ ORTAYLI, 47. ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 1, 38 : «... πριν από τόν Ρωσοτουρκικόν Πόλεμον 1828-1829, ό όποίος έλυσε τό Έλληνικόν ζήτημα, οϋδεμία Δύναμις και παρά τήν ναυμαχίαν του Ναυαρίνου ώμίλησε περί πλήρους άνεξαρτησίας τής Έλλάδος.»

³²² Ο σουλτάνος Μαχμούτ Β΄ μέ φιριάνι του στίς 16 Ιανουαρίου 1824 άνέθεσε - η σχετική εισήγηση άποδόθηκε στήν Αϋστρία - στον πασσά τής Αιγύπτου Μωχάμετ Άλυ (1769-1849) νά καταπνίξει τήν Έλληνική Έπανάσταση. Ως άνταμοιβή θα λάμβανε τά πασσαλίκια τής Κρήτης και του Μοριά (Πελοπόννησος). Τήν άποστολή άνέλαβε ο υίός του Άλυ ο Ίμπραήμ πασσάς (1789-1848). Αϋτός στίς 26 Φεβρουαρίου 1825 άποβιβάστηκε επικεφαλής ισχυροϋ στρατοϋ στήν Μεθώνη και σέ σύντομο χρονικό διάστημα κατέλαβε όλη τήν έπαρχία εκτός τής περιοχής Ναυπλίου : DRIAULT, *Ανατολικό Ζήτημα*, 1, 289-292. STAVRIANOS, 286.

³²³ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 1, 59-60. DRIAULT, *Ανατολικό Ζήτημα*, 1, 307-309.

³²⁴ Τό κείμενο του πρωτοκόλλου : ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 1, 348-350.

³²⁵ DRIAULT, *Ανατολικό Ζήτημα*, 313.

τήν ἐγγύηση τῶν 3 Δυνάμεων³²⁶. Ἡ ἀναγνώριση τοῦ νέου κράτους ἀπό τόν σουλτάνο καθὼς καί ὁ καθορισμός τῶν συνόρων του ἐπιτεύχθηκαν μέ τήν Συνθήκη τῆς Κωνσταντινουπόλεως στίς 9 Ἰουλίου 1832³²⁷.

Στίς 6 Φεβρουαρίου 1833 ἔφθασε στό Ναύπλιο ὁ βασιλιάς Ὅθων (1815-1867) πού ἐπειδή ἦταν ἀνήλικος ἐπιτροπεύετο ἀπό Ἀντιβασιλεῖς (θά ἐνηλικιωνόταν τήν 1η Ἰουνίου 1835). Οἱ τρεῖς ἀντιβασιλεῖς ἦταν οἱ : κόμης Josef Ludwig Armansperg (1787-1853), ὁ καί ἀρχικαγκελάριος, ὁ καθηγητής George Ludwig Maurer (1790-1872), καί ὁ ὑποστράτηγος Karl Gustav Heideck (1788-1861). Ὑπῆρχαν καί δύο πάρεδρα μέλη οἱ : Karl von Abel (1788-1879) καί Karl Adalbert Greiner. Τό βασίλειο ἀπό καταβολῆς του ὑπῆρξε πεδίο ἔντονων πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν μεταξὺ τῶν 3 Μεγάλων Δυνάμεων τῆς ἐποχῆς : Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ρωσσίας, στίς ὁποῖες, κατά καιρούς, προστίθεντο ἡ Αὐστρία καί ἡ Πρωσσία. Ἀπότοκα τῶν ἐπιρροῶν τῶν Δυνάμεων ἦταν καί τά ἑλληνικά πολιτικά κόμματα πού ἔλαβαν καί τά ἀντίστοιχα ὀνόματα : ἀγγλικό, γαλλικό, ρωσικό. Οἱ ἀντιβασιλεῖς εἶχαν καί αὐτοί τίς προτιμήσεις τους. Ὁ Armansperg θεωροῦταν προσκείμενος στήν Ἀγγλία καί διατηροῦσε στενές σχέσεις μέ τούς βρετανούς πρεσβευτές Dawkins καί Lyons. Οἱ Maurer, Heideck, Abel συνδέονταν μέ τήν γαλλική πολιτική καί τούς γάλλους πρεσβευτές de Rouen καί Lagrené. Εἰδικότερα, ὁ Heideck λεγόταν πῶς ἔχαιρε καί τῆς ἀπόλυτης ἐγκρίσεως τῆς Ρωσσίας (πρέσβυς Katakazy). Στήν ὑπ' ὄψη περίοδο μποροῦμε νά διακρίνουμε, σχηματικῶς, 5 φάσεις. Στήν πρώτη (Φεβρουάριος 1833-Ἰούλιος 1834) σημειώνεται ἔντονη διαμάχη μεταξὺ τῶν ἀντιβασιλέων γιά ἀπόκτηση ὑπεροχῆς καί κλείνει μέ τήν ὑπερίσχυση τοῦ Armansperg (νίκη ἀγγλικῆς μερίδος), καί τήν ἀνάκληση στό Μόναχο τῶν Maurer καί Abel. Κυριώτερο γεγονός πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἦταν τό ἐκκλησιαστικό ζήτημα μέ τήν αὐθαίρετη ἀνακήρυξη τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας. Στήν δεύτερη (Ἰούλιος 1834-Ἰούνιος 1835) χαρακτηρίζεται ἀπό τήν διαμάχη Armansperg καί ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν Ἰωάννη Κωλέττη, δηλαδή ἀγγλικῆς - γαλλικῆς μερίδος. Σέ ἐπικουρία τοῦ πρώτου ἦλθε καί ὁ Agid Ritter von Kobell (1790-1838), ὁ ἀντικαταστάτης τοῦ Maurer. Στήν τρίτη (Ἰούνιος 1835-Φεβρουάριος 1837) ἔχουμε τόν συνασπισμό ὄλων τῶν ξένων Δυνάμεων, πλὴν τῆς Βρετανίας, φυσικά, κατά τῆς ἀπολυταρχίας τοῦ Armansperg μέ ἀποτέλεσμα τήν παραίτηση τοῦ τελευταίου καί τήν ἀντικατάστασή του ἀπό τόν Ignaz von Rudhart (1790-1838). Ἔτσι εἰσερχόμαστε στήν τέταρτη φάση (Φεβρουάριος - Δεκέμβριος 1837) πού κυριαρχεῖται ἀπό τήν δυσφορία τῆς Βρετανίας γιά τήν

³²⁶ Κείμενο : ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 1, 345-347.

Στήν ἀπόφαση γιά ἀνεξαρτησία κατέληξαν ἡ Ἀγγλία καί ἡ Γαλλία προκειμένου νά μὴν ἐπιτρέψουν στήν Ρωσσία νά ἐξαπλώσει τήν ἐπιρροή της σέ μιὰ ἀπλῶς αὐτόνομη Ἑλλάδα ὑπό τήν ἐπικυριαρχία τοῦ σουλτάνου τόν ὁποῖο σαφῶς ἐπηρέαζε ὡς νικήτρια τοῦ πολέμου. Ἐπιπλέον ἡ Ἀγγλία θεώρησε ὅτι μιὰ ἀνεξάρτητη Ἑλλάδα θά συρόταν εὐκολότερα ἀπὸ τήν ναυτική της ἐπιρροή παρά μιὰ αὐτόνομη πού εὐκόλα θά ἐμπορευόταν στά λιμάνια τοῦ Εὐξείνου Πόντου ὑπό τήν προστασία τῆς Ρωσσίας. Ἡ Γαλλία, ἐξάλλου, θά μποροῦσε νά ἔχει μέ τό μέρος της τά φιλικά αἰσθήματα τῶν Ἑλλήνων, ἀφοῦ προσέβλεπε στήν Ἑλλάδα ὡς ἓνα ἀπό τά τρία στηρίγματα της στήν Μεσόγειο (Ἑλλάδα-Αἴγυπτος -Ἀλγερία) ἐναντίον τῆς ἀγγλικῆς ναυτικῆς - ἐμπορικῆς ὑπεροχῆς : ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 1, 41-42 σημείωση 81, 62-64, 64 σημείωση 72. Χαρακτηριστικό τῶν σκοπῶν τῆς Γαλλίας ἦταν τό γεγονός ὅτι ἡ ἀποχώρηση τοῦ γαλλικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος πραγματοποιήθηκε μόλις τό 1833 κατόπιν σχετικῆς ἐπίμονης ἀπαιτήσεως τῆς Ρωσσίας. Οἱ Γάλλοι στρατιωτικοί παρ' ὅλες τίς ὑπηρεσίες πού προσέφεραν στόν τομέα τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς Ἑλλάδος, ἀναμίχθηκαν ἐνεργῶς καί στίς ἑλληνικές πολιτικές ὑποθέσεις : ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ -ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, 72-74.

³²⁷ Κείμενο Συνθήκης : ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 1, 369-370.

άπώλεια της έπιρροής της. Στην τελευταία περίοδο (Ιανουάριος 1838 - Σεπτέμβριος 1843) ο Όθων αναλαμβάνει πλέον προσωπικώς την όλη έξουσία (άπόλυτη μοναρχία). Τότε υπερίσχυσε άρχικώς η ρωσική πολιτική (1838-1839) και κατόπιν η γαλλική (1839-1841). Το πιο σημαντικό γεγονός υπήρξε η νέα κρίση του Ανατολικού Ζητήματος (1839-1841) που εκφράστηκε κυρίως με τό ζήτημα των Στενών (Δαρδανέλλια -Βόσπορος) και δευτερευόντως με τό Κρητικό ζήτημα. Κάπως μικρότερης έμβέλειας υπήρξε η ανακάλυψη (Δεκέμβριος 1839) της συνωμοσίας της Φιλορθοδόξου Έταιρείας, στην Αθήνα, η όποία συσχετίστηκε με την άπόπειρα της Ρωσίας νά κυριαρχήσει στην πολιτική σκηνή της Ελλάδος και της Ανατολικής Μεσογείου, καθώς επίσης και με τό κίνημα στην Κρήτη (1839-1841). Άκόμη, θά πρέπει νά καταγραφεί η χαρακτηριστική τακτική της Βρετανίας κατά την ύπ' όψη περίοδο, νά υποκινεί δηλαδή άπό καιρού εις καιρόν τό θέμα της παροχής Συντάγματος άπό τόν Όθωνα προς τόν Έλληνικό λαό. Τό θεωρούσε ως κίνηση ικανή νά ανασχέσει και νά άποτρέψει την άπολυταρχικής μορφής έπιρροή της Ρωσίας στην Ελλάδα. Όσο ο Armansperg διατηρούσε την ισχύ του, η άξίωση της Βρετανίας άποσυρόταν, μόλις ο έκλεκτός της έπεφτε σέ δυσμένεια ή όταν άποχωρούσε άπό την έξουσία, η άξίωση επανερχόταν ³²⁸.

Οί Σέρβοι είχαν ήδη επαναστατήσει άπό τόν Φεβρουάριο του 1804. Σέ σχέση, όμως, με την έλληνική επανάσταση του 1821 υπήρχαν δύο ουσιώδεις διαφορές. Η πρώτη ήταν ότι η σερβική έξέγερση δέν έτυχε της προσοχής της Εύρώπης που τότε συνέβαινε νά είναι άπορροφημένη με τούς ναπολεόντειους πολέμους. Η δεύτερη ήταν ότι οί Σέρβοι δέν ξεσηκώθηκαν εναντίον του σουλτάνου και της όθωμανικής κυριαρχίας άποβλέποντας σέ άνεξαρτησία της χώρας τους, άρχικώς τουλάχιστον, αλλά εναντίον των Γενιτσάρων που είχαν πραξικοπηματικώς καταλάβει τό Βελιγράδι, τόν Οκτώβριο του 1801, και είχαν θανατώσει τόν νόμιμο κυβερνήτη Χατζή Μουσταφά πασσά. Αυτός ήταν τόσο άγαπητός στους Σέρβους ώστε νά έπονομάζεται *Μητέρα των Σέρβων*. Έπικεφαλής των έξεγερμένων τέθηκαν οί Τζόρτζε Πέτροβιτς (Τσέρνι Τζόρτζε =Μαύρος Γιώργης =Καραγιώργης ή Καρατζόρτζεβιτς), πλούσιος ζέμπορος, και Στάνογιε Γλάβας, άρχηγός χαϊδούκων (τό σερβικό αντίστοιχο των Έλλήνων κλεφτών). Η έξέγερση σημείωνε διαρκείς έπιτυχίες με μεγαλύτερη εκείνη του Αυγούστου 1805 όποτε νικήθηκε ο όθωμανικός στρατός και επαναπροσδιορίστηκε ο στόχος της επαναστάσεως προς την έπίτευξη άνεξαρτησίας πλέον. Μέχρι τόν Ιούνιο του 1807 είχε εκκαθαριστεί όλη η βόρεια Σερβία άπό τούς όθωμανούς. Τό 1808 ο Καραγιώργης αναγνωρίστηκε ως κληρονομικός ήγεμόνας και η έπαρχία ουσιαστικώς άνεξάρτητη. Ο άγώνας, όμως, συνεχιζόταν. Μέ την Συνθήκη του Βουκουρεστίου (28 Μαΐου 1812) μεταξύ Ρώσων και Όθωμανών, προβλέφθηκαν γιά τούς Σέρβους προνόμια ίσοδύναμα με άυτονομία, διατυπωμένα κάπως άόριστα βεβαίως, αλλά ικανά νά δώσουν στους Ρώσους τό δικαίωμα νά ζητήσουν, άργότερα, την αναγνώριση της ήγεμονίας της Σερβίας. Έπωφελούμενοι άπό τίς πρώτες έπιτυχίες της στρατιάς του Ναπολέοντος εναντίον της Ρωσίας, οί Όθωμανοί έπιτέθηκαν κατά των Σέρβων και μέχρι τό τέλος του 1813 επανέκτησαν όλα τά άπωλεσθέντα έδάφη. Η νέα διοίκηση άποδείχθηκε άκρως καταπιεστική, ώστε τόν Σεπτέμβριο του 1814 νά ξεσπάσει νέο κίνημα υπό τόν χατζή Πρόδαν Γρηγόριεβιτς που γρήγορα καταστάληκε. Οί θηριωδίες των όθωμανών

³²⁸ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 1, 110-116. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, 76 -224.

συνεχίστηκαν και έτσι στις 23 Απριλίου (Κυριακή των Βαΐων) του 1815 ξεκίνησε νέα εξέγερση υπό την αρχηγία του κνιέζ Μίλος Όμπρένοβιτς. Μετά από συνεχείς νίκες του οι Όθωμανοί αναγκάστηκαν να τον αναγνωρίσουν ως ανώτατο κνιέζ όλου του πασσαλικίου του Βελιγραδίου, τον Δεκέμβριο του 1815. Σιγά - σιγά με τις διπλωματικές και διοικητικές του αρετές ο Μίλος έδραιώθηκε και αποσπούσε διαρκώς νέες αρμοδιότητες. Μάλιστα τον Νοέμβριο του 1820, ζήτησε από την Πύλη να του απονεμηθεί κληρονομικό ήγεμονικό αξίωμα και να συνενωθούν με το πασσαλίκι του Βελιγραδίου οι έξι έπαρχίες που είχαν επαναστατήσει και αυτονομηθεί επί Καραγιώργη. Τον Δεκέμβριο του 1825 με την άνοδο του τσάρου Νικολάου Α' στο ρωσικό θρόνο, η πολιτική της Ρωσίας έστρεψε το ενδιαφέρον της στους λαούς της Βαλκανικής και ανάγκασε την Πύλη να υπογράψει την Σύμβαση του Άκκερμαν (7 Οκτωβρίου 1826) με την οποία αναγνωριζόταν στην Ρωσία το δικαίωμα προστασίας επί της Σερβίας, Βλαχίας και Μολδαβίας. Για την Σερβία αναγνωριζόταν τα δικαιώματά της επί των έξι έπαρχιών και υποχρεωνόταν η Πύλη εντός 18 μηνών να ρυθμίσει, σε συνεννόηση με τους Σέρβους, το Σερβικό ζήτημα. Οι σχετικές διαπραγματεύσεις στην Κωνσταντινούπολη διακόπηκαν εξ αιτίας του ρωσοοθωμανικού πολέμου που ξέσπασε το 1828. Όμως, με την Συνθήκη της Άδριανουπόλεως επικυρώθηκαν οι όροι της Συμβάσεως του Άκκερμαν και αυτό αναγνωρίστηκε από τον σουλτάνο με Χάτι Σερίφ τον Σεπτέμβριο του 1829. Οριστικώς, η αυτονομία της Σερβίας ρυθμίστηκε με νέο Χάτι Σερίφ τον Αύγουστο του 1830. Ταυτοχρόνως, με φιρμάνι αναγνωριζόταν ο Μίλος ως κληρονομικός ήγεμονας. Τέλος, το 1833 η Πύλη συναίνεσε στην παραχώρηση και των 6 άμφισβητούμενων σερβικών έπαρχιών, όποτε σχηματίστηκε η αυτόνομη Ήγεμονία της Σερβίας. Από τότε άρχισαν και τα προβλήματα για τον Μίλος που κυβερνούσε με απολυταρχικό τρόπο. Το Χάτι Σερίφ του 1830 προέβλεπε την συγκρότηση Γερουσίας από προκρίτους της χώρας που θα κυβερνούσαν μαζί με τον Ήγεμόνα. Οι αντίπαλοι του Μίλος, την 8η Ίανουαρίου 1835, υπό τον Μίλετα Ραδόϊκοβιτς, απαίτησαν την εφαρμογή του όρου αυτού και πράγματι τον ανάγκασαν να υποχωρήσει. Έτσι, στις 2/14 Φεβρουαρίου 1835, ημέρα της Ύπαπαντης παρεχώρησε Σύνταγμα (έξ ου και Σύνταγμα της Ύπαπαντης). Οι Όθωμανοί δέν αποδέχθηκαν την ρύθμιση αυτή και έστειλαν άλλο, δικής τους έμπνεύσεως Σύνταγμα, τον Δεκέμβριο του 1838, στο όποιο η επίσης έγγυήτρια της αυτονομίας Ρωσία έθεσε διάταξη περί Γερουσίας από 17 μόνιμα μέλη τα όποια δέν μπορούσε ο Μίλος να παύσει παρά μόνον κατόπιν πολυπλόκων διαδικασιών. Όταν γερουσιαστές διορίστηκαν πολλοί από τους αντιπάλους του, ο Μίλος αντιλαμβανόμενος το τέλος της παντοδυναμίας του, προτίμησε να παραιτηθεί (13 Ίουνίου 1839) υπέρ του υιού του Μιλάνου και αναχώρησε στο έξωτερικό. Ο Μιλάνος σε ένα μήνα απέβίωσε και τον διαδέχθηκε ο αδελφός του Μιχαήλ που αναγνωρίστηκε από την Πύλη μόλις τον Μάρτιο του 1840 ως αίρετός και όχι κληρονομικός ήγεμόνας. Έπιπλέον υπήρχε διάσταση μεταξύ Μιχαήλ που υποστηριζόταν από την Ρωσία και της Γερουσίας (υπό τον Θωμά Βοϋτσιτς) που υποστήριζε η Πύλη. Τελικώς μετά από εξέγερση τον Σεπτέμβριο του 1842, ο Μιχαήλ αναγκάστηκε να φύγει στο έξωτερικό. Νέος ήγεμόνας εκλέχθηκε ο Άλέξανδρος Καραγιώργεβιτς (1842-1858)³²⁹.

³²⁹ ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 33-49, 197-199. STAVRIANOS, 238-254. DRIAULT, *Ανατολικό Ζήτημα*, 1, 243-244, 264, 302-303, 312-313. ΜΙΛΛΕΡ, 63-75, 169, 175-182.

Γιά τις Παραδουνάβιες Ήγεμονίες ο ρωσσοθωμανικός πόλεμος του 1828-1829 σήμαινε μιά ακόμη καταπιεστική ρωσσική κατοχή, όπως εκείνες του 1769-1774, 1806-1812 (καί μιά αυστριακή : 1787-1791). Μέ την Συνθήκη, όμως, της Άδριανουπόλεως άνοιγόταν νέα προοπτική. Έκτός του ότι θά διοριζόταν έντόπιοι ήγεμόνες ισοβίως, καταργούνταν ή ύποχρέωση νά παρέχουν σέ ειδικές (χαμηλές) τιμές πρός την Πύλη τά προϊόντα τους (ξύλεια, πρόβατα, σιτάρι), και επίσης μέ την έπιβολή καθεστώς έλεύθερης διόδου όλων των έμπορικων πλοίων από τά Στενά Δαρδανελίων και Βοσπόρου, άνοιγονταν στό ευρωπαϊκό έμπόριο όλα τά λιμάνια του Ευξείνου Πόντου μεταξύ των οποίων ή Βράϊλα και τό Γαλάτσι. Έτσι, άρχισε μιά έποχή έντονης οικονομικής άναπτύξεως της χώρας. Οί Ρώσοι ως διοικητή διόρισαν τόν στρατηγό Pavel Kisselev (1788-1872) ο οποίος έθεσε τις βάσεις για την διοικητική και οικονομική άνάπτυξη της χώρας. Συνέταξε τόν *Όργανικό Κανονισμό* ένα είδος προδρόμου Συντάγματος που συνετέλεσε στην σταδιακή ώριμανση της ιδέας της έθνικής ένοποιήσεως. Οί δύο ήγεμόνες θά εκλέγονταν από έκτακτες γενικές συνελεύσεις για ισόβια θητεία, ενώ θά υπήρχαν και αντίστοιχες τακτικές συνελεύσεις για κάθε Ήγεμονία. Έπειδή δέν προβλέφθηκε ή σαφής όριοθέτηση των άρμοδιοτήτων Ήγεμόνων και Συνελεύσεων, δημιουργούνταν συνεχώς προβλήματα που έδιναν την ευκαιρία στον εκάστοτε ρώσο πρόξενο στό Βουκουρέστι και τό Ίάσιο νά έπεμβαίνει ως διαιτητής. Ο Κανονισμός τέθηκε σέ έφαρμογή τό φθινόπωρο του 1834, όποτε και άποχώρησαν τά ρωσικά στρατεύματα κατοχής. Μέ κοινή άπόφαση Ρώσων και Όθωμανών τοποθετήθηκαν ήγεμόνες οί Άλέξανδρος Γκίκας στην Βλαχία και Μιχαήλ Στούρτζα στην Μολδαβία. Η περίοδος που ξεκινούσε θά άποδεικνυόταν πολύ σημαντική γιατί στό έξής τό Βουκουρέστι και τό Ίάσιο θά γίνονταν τά κέντρα για την πολιτιστική και έθνική κίνηση. Κύριοι εκπρόσωποι αυτης οί Γεώργιος Άσάκης και Μιχαήλ Κογαλιτισάνου στην Μολδαβία και Ίωάννης Ήλιάδης Ραδουλέσκου και Νικόλαος Μπαλτσέσκου στην Βλαχία³³⁰.

Μετά την κατάλυση των τελευταίων βουλγαρικών κρατών του Τυρνόβου (1393) και Βιδινίου (1396), καθώς και του *ψιλω όνόματι* Πατριαρχείου Τυρνόβου (1394), έσβυσε σχεδόν για Βουλγάρους και ξένους ή άνάμνηση του βουλγαρικού παρελθόντος. Μόνον ή πολύ περιορισμένη -κυρίως σέ χωριά της υπαίθρου και έντός των οικιών, ένδοοικογενειακώς - χρήση μιās άπλουστευμένης, λαϊκής βουλγαρικής γλώσσας διατηρούσε μιά κάποια άόριστη άνάμνηση φυλετικής διαφορετικότητας. Η γλώσσα και ή εκπαίδευση όσων άνέρχονταν κοινωνικώς, οικονομικώς, πολιτιστικώς ήταν ή έλληνική. Είναι κοινός τόπος νά θεωρείται ως άφετηρία πνευματικής και έθνικής άφυπνίσεως των Βουλγάρων ή συγγραφή, από τόν ιερομόναχο Παΐσιο Χελανδαρινό, της *Σλαβοβουλγαρικής Ιστορίας*, τό 1762, στό Άγιο Όρος³³¹. Τό έργο, παρ' όλη

³³⁰ ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 138-142. ΜΙΛΛΕΡ, 169-175. STAVRIANOS, 341- 344. Οί Ρουμάνοι χρονολογούν την πρώτη άρχή της έθνικής τους ιστορίας από τό 1822, δηλαδή από την εκδίωξη των Φαναριωτών ήγεμόνων και τόν διορισμό των πρώτων έντοπίων ήγεμόνων (domni pamânteni) : ΜΙΛΛΕΡ, 168.ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 138.

³³¹ Ο Paisij Hilendarski γεννήθηκε στό Μπάνσκο της Βουλγαρίας τό 1722, περίπου, και πέθανε στό Άγιο Όρος τό 1773 ή τό 1798. Τό 1745 μετέβη στον Άθωνα και μόνασε στην μονή Χελανδαρίου, όπου έγινε ιερομόναχος και προηγούμενος. Ο άδελφός του Λαυρέντιος χρημάτισε επίσης ιερομόναχος και ήγούμενος της ίδιας μονής. Την Ιστορία του ο Παΐσιος άρχισε νά συγγράφει στην μονή της μετανοίας του, αλλά την ολοκλήρωσε στην μονή Ζωγράφου, τό 1762. Ο τίτλος της είναι Istorija Slavenobolgarskaja, συνήθως στά έλληνικά

τήν μικρή ἐπιστημονική (ιστορική) καί λογοτεχνική του ἀξία, εἶχε μεγάλη ἀπήχηση καί κυκλοφοροῦσε εὐρέως σέ χειρόγραφα ἀντίγραφα. Τυπώθηκε γιά πρώτη φορά μόλις τό 1844. Συνεχιστής τοῦ Παΐσιου ὑπῆρξε ὁ ἐπίσκοπος Βράτσας Σωφρόνιος (Sofronij Vračanski) μέ τό ἔργο του *Βίος καί παθήματα τοῦ ἁμαρτωλοῦ Σωφρονίου*³³². Σημειωτέον ὅτι τό *Κυριακοδρομίον* του (κατά τό ὁμότιτλο ἔργο τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη) ἦταν τό πρῶτο ἔντυπο βουλγαρικό βιβλίο. Ἐκδόθηκε τό 1806 στό Ρίμνικ τῆς Βλαχίας³³³.

Ὁ ρωσσοοθωμανικός πόλεμος τοῦ 1828-1829 ἀποτελέσει τήν κρίσιμη εὐκαιρία πού βοήθησε τούς Βουλγάρους νά ἐπανέλθουν στήν ιστορική σκηνή. Βεβαίως, οἱ ρῶσσοι στρατιῶτες εἰσερχόμενοι στήν χώρα τῶν Βουλγάρων δέν γνώριζαν, δέν εἶχαν ἀκούσει ποτέ γιά τήν ὑπαρξη λαοῦ μέ τέτοιο ὄνομα. Μάλιστα, ἡ καθιερωμένη προκήρυξη πρὸς τούς κατοίκους τῆς περιοχῆς γράφηκε σέ ἑλληνική καί σέ ὀθωμανική γλῶσσα καί ὄχι σέ βουλγαρική. Ὁ στρατός ἦταν βέβαιος ὅτι ἀπελευθερώνει Ἑλληνες (Grekli). Αὐτός πού κίνησε τό ἐνδιαφέρον τῶν Ρώσων γιά τούς Βουλγάρους καί γενικότερα τούς Νότιους Σλάβους, ἦταν ὁ Γεώργιος Βενέλιν μέ τό ἔργο του *Οἱ παλαιοί καί τωρινοί Βούλγαροι*, τό ὁποῖο ἐκδόθηκε στήν Μόσχα, τό 1829³³⁴. Ἐξ ἴσου σημαντικό γεγονός ἦταν ὅτι μέ τήν ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου παρακινήθηκε ὁ ἑλληνομαθῆς πλούσιος ἔμπορος τῆς Ὀδησοῦ Vasil Aprilon νά ιδρύσει τό πρῶτο βουλγαρικό

ἀποδίδεται ὡς Σλαβοβουλγαρική Ἱστορία. Ὁ καθηγητής Δ.Β. Γόνης τήν ἀναφέρει ὡς Σλαβιανοβουλγαρική: ΧΙΛΑΝΔΑΡΙΝΟΣ ΠΑΪΣΙΟΣ.

³³² Ὁ Στόϊκο Βλαδισλάβωβ γεννήθηκε στό Κότελ τῆς Βουλγαρίας τό 1739 καί πέθανε στήν Βλαχία τό 1813. Ἦταν θεῖος τοῦ Στεφάνου Βογορίδη. Χειροτονήθηκε ἱερέας τό 1762 καί ἔχοντας κάποια παιδεία διετέλεσε ἱεροκήρυκας καί διδάσκαλος. Καταδιωκόμενος ἀπό τήν ὀθωμανική ἐξουσία κλείστηκε σέ μονή τῆς ἐπαρχίας Τυρνόβου, ὅπου τό 1794 χειροτονήθηκε ἐπίσκοπος Βράτσης. Καταδιώχθηκε ἀπό ληστρικές συμμορίες ἀτάκτων Κιριτζαλήδων καί τόν στρατό τοῦ Πασβάνογλου, πέρασε δύσκολες καταστάσεις καί φυλακίστηκε. Τό 1803 κατόρθωσε νά καταφύγει στό Βουκουρέστι ὅπου τό 1804 ἐξέδωσε τήν Αὐτοβιογραφία του καί τό 1806 τό *Κυριακοδρομίον* του. Παρᾶ τήν ἐργασία του γιά τήν πνευματική ἀνύψωση τῶν συμπατριωτῶν του, προσπαθοῦσε νά τούς πείσει νά ἐξεγεροῦν κατά τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Μάλιστα, μέ τήν εὐκαιρία τοῦ ρωσσοοθωμανικοῦ πολέμου 1806-1812 ὁ ἴδιος τέθηκε ἐπικεφαλῆς ἐπιτροπῆς πού μετέβη στήν Ρωσία νά ζητήσει βοήθεια γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδος των, χωρίς ὅμως ἀποτέλεσμα. ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ, *Σωφρόνιος. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, Βουλγαρία*.

³³³ Ὡς τό πρῶτο βιβλίο πού τυπώθηκε στήν βουλγαρική γλῶσσα θεωρεῖται τό *Abagar* πού ἐκδόθηκε στήν Ρώμη, τό 1651, ἀπό τόν βουλγαρική καταγωγῆς ρωμαιοκαθολικό ἐπίσκοπο Philip Stanislavon, μέ σκοπό τόν προσηλυτισμό τῶν ὁμοφύλων του. Τό ἐπόμενο ἦταν τό *Κυριακοδρομίον* τοῦ Σωφρονίου Βράτσης. Ὁ ἀριθμός τῶν ἐκδοθέντων βιβλίων στίς γλῶσσες τῶν Νοτίων Σλάβων κατά τήν περίοδο 1519-1867 εἶναι, συνολικῶς, 3044. Γιά τήν βουλγαρική γλῶσσα ἀριθμοῦνται 1442 τίτλοι (1871 βιβλία) πού ἐκδόθηκαν μεταξύ 1806 καί 1878. Γιά σύγκριση, τά βιβλία στήν ἑλληνική γλῶσσα (περίοδος 1476-1863) εἶναι 11.673 : TACHIAOS, *Awakening*, 47-48 σημείωση 33.

³³⁴ Yuri Ivanovič Venelin (1802-1839) ἦταν τό ψευδώνυμο τοῦ καρπαθορωσσικῆς καταγωγῆς Georgi Huca. Σέ συνεργασία μέ τούς σλαβολόγους τοῦ πανεπιστημίου τῆς Πράγας κατόρθωσε νά προσελκύσει τό ἀκαδημαϊκό ἐνδιαφέρον τῶν Ρώσων γιά τούς Νότιους Σλάβους. Σ' αὐτό βοήθησε καί τό ρομαντικό κίνημα τῶν Σλαβόφιλων στήν Μόσχα πού ἐμφανίστηκε στήν δεκαετία τοῦ 1830, καί τό ὁποῖο ἀπό ἀπολιτικό ἀρχικῶς, μεταβλήθηκε κατόπιν σέ ἔνθερο κήρυκα τῆς ιδέας τοῦ πανσλαβισμού. Ὁ Βενέλιν, μέ σπουδές Θεολογίας, Ἱατρικῆς καί Σλαβικῆς Ἀρχαιολογίας, στάλθηκε μέ δαπάνη τῆς Ρωσικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν γιά περιοδεία - ἔρευνα σέ Βουλγαρία καί Ρουμανία. Ἐκτός ἀπό τό ἔργο πού ἀναφέρθηκε, ἐξέδωσε καί ἄλλα σημαντικά ἔργα ὅπως *Συλλογή βουλγαρικῶν δημοτικῶν ἀσμάτων*, *Δοκίμιο γιά τήν διδασκαλία τῆς ἱστορίας τῶν σλαβικῶν γλωσσῶν καί σλαβικῆς φιλολογίας*, *Μελέτη γιά τήν ἀναγέννηση τῆς νέας βουλγαρικῆς φιλολογίας*. Ἄρθρο «Βενέλιν Γεώργιος», *ΕΕΛ*, 3, 129.

σχολείο στο Γκάμπροβο, τό 1835, ως άπαρχή τής εθνικής βουλγαρικής εκπαιδευτικής και πολιτιστικής κινήσεως.

Μέ τήν άποχώρησή τους οί Ρώσοι έγκατέλειψαν τόν πληθυσμό στην έκδικητικότητα τών όθωμανών. Προέκυψαν, όμως, και όφέλη όπως ή άδεια μεταναστεύσεως σέ Βεσσαραβία, Βλαχία και Μολδαβία, ή ίδρυση ρωσικού προξενείου στο Σλίβεν (Σύλημνο) και ή παραμονή, μέχρι τό 1836, ρωσικής φρουράς στη Σιλίστρια προκειμένου νά εξασφαλιστεί ή καταβολή πολεμικής αποζημιώσεως από τούς όθωμανούς³³⁵.

Παρά τό πλευρό τών Ρώσων πολέμησε και ό Γεώργιος Μαμάρτσεφ ή Μπουγιουκλής, επικεφαλής έθελοντικού στρατιωτικού σώματος, όταν όμως μετά τήν ύπογραφή τής Συνθήκης τής Άδριανουπόλεως προσπάθησε νά έξεγείρει τό Σλίβεν, ό ρώσος στρατηγός Ντίμπιτς έπιτέθηκε εναντίον του και κατέστειλε τήν έξέγερση. Η Ρωσία απέφευγε, τότε, νά στηρίζει εθνικού τύπου επαναστάσεις μή θέλοντας νά δημιουργοῦνται προβλήματα πού θά ένοχλοῦσαν τίς ευρωπαϊκές Δυνάμεις και ιδίως τήν Αύστρία. Άργότερα, τό 1834, ό Μαμάρτσεφ μαζί μέ τόν πλούσιο έμπορο του Τυρνόβου Βέλικο ή Βέλτσο Άτανάσοβ -Τζαμτζιγιέτα θά επιχειρήσουν νέα επανάσταση στην μονή Καπινόβου τήν όποία, όμως, κατέδωσαν όρισμένοι πρόκριτοι και έτσι δέν έφθασε νά εκδηλωθεί³³⁶.

Έκτός από τά άπελευθερωτικά κινήματα, άλλη βασική συνέπεια τής προϊούσας αναπτύξεως τής παιδείας και τής εθνικής άφυπνίσεως ήταν ή άπαίτηση για γενική χρήση τής βουλγαρικής γλώσσας στην Έκκλησία και ή διαρκώς όγκούμενη πρακτική τής ύποβολής παραπόνων από Βουλγάρους κληρικούς και λαϊκούς εναντίον Έλλήνων ιεραρχών και ιερέων και κατά του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ο πρώτος πού έθεσε θέμα ανεξάρτητης Βουλγαρικής Έκκλησίας και έστίασε τόν άγώνα τών Βουλγάρων εναντίον τών Έλλήνων και του Πατριαρχείου στην Κωνσταντινούπολη, ήταν ό αρχιμανδρίτης και μοναχός στο Χελανδάρι Νεόφυτος Μπόζβελι³³⁷. Αυτός

³³⁵ ΜΙΛΛΕΡ, 421-422.

³³⁶ Ο Γεώργιος Μαμάρτσεφ ή Μαμάρτσεφ, μέ τό παρώνυμο Μπουγιουκλής (=μουστακοφόρος) γεννήθηκε στο Κότελ και ήταν θεός του Γεωργίου Ρακόφσκι, άλλου σημαντικού βουλγάρου εθνικού αγωνιστού και λόγιου. Ο Μαμάρτσεφ επικεφαλής βουλγαρικού στρατιωτικού σώματος υπό τήν όνομασία «Βούλγαροι Πολεμιστές τής Πατρίδος» (Zemsko Bulgarskoe Voisko, πού είχε ίδρυθει στην Βλαχία τό 1810) ενώθηκε μέ τόν ρωσικό στρατό πού εισέβαλε στην Βουλγαρία κατά τόν πόλεμο του 1828-29. Ήταν επικεφαλής δύο αποπειρών έξεγέρσεως τό 1829 στο Σλίβεν και τό 1834 ή 1836 στο Τύρνοβο. Η δεύτερη γνωστή ως Velčeva Zavera ή Velho Zavera καταστάληκε, αφού προδόθηκε, κατά μέν τόν ΜΙΛΛΕΡ (421-423) από τόν Έλληνα μητροπολίτη Τυρνόβου (τότε ήταν ό Ήλαρίων Σιναίτης ό Κοής), κατά δέ τόν ORTAYLI (148-149) από βουλγάρους προκρίτους του Τυρνόβου. Οί σύντροφοί του άπαγχονίστηκαν, ενώ ό ίδιος έξορίστηκε στο Ίκόνιο και κατόπιν στην Σάμο όπου και απέθανε τό 1846: ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ, *Μαμάρτσεφ*.

³³⁷ Ο Νεόφυτος Μπόζβελι γεννήθηκε στο Κότελ. Στα τέλη του 18ου αιώνας μετέβη στην μονή Χελανδαρίου, από όπου άργότερα έφυγε ως ιερομόναχος για νά γίνει διδάσκαλος στο Σβίστοβ. Έλαβε μέρος στην παιδαγωγική κίνηση τής εποχής και συνέγραψε διδακτικά βιβλία, καθώς επίσης και παιδική έγκυκλοπαίδεια (1835). Τό 1836 μεταβαίνει στην Κωνσταντινούπολη όπου γνωρίζεται μέ παράγοντες τής εκεί βουλγαρικής παροικίας και αναμιγνύεται στις εκκλησιαστικές διαμάχες για τήν κατάληψη του θρόνου τής μητροπόλεως Τυρνόβου. Τίθεται υπό περιορισμό στην μονή Χελανδαρίου τό 1841, αλλά τόν Αύγουστο του 1844 διαφεύγει και εμφανίζεται πάλι στην Κωνσταντινούπολη όπου σέ συνεργασία μέ τόν Ήλαρίωνα, κατόπιν επίσκοπο Μακαριουπόλεως, αναπτύσσουν μεγάλη δραστηριότητα για τό βουλγαρικό ζήτημα. Επίσης συσχετίζονται μέ Πολωνούς πρόσφυγες, πράγμα πού άνησυχεί τόν ρώσο πρεσβευτή Τιτώφ. Μέ ένεργειές του ίδιου έξορίζονται, τό 1845, στο Άγιο Όρος όπου ό Μπόζβελι πεθαίνει

θέλησε νά διαδεχθῆι τόν Ίλαρίωνα μητροπολίτη Τυρνόβου, μόλις ὁ τελευταῖος ἀπεβίωσε στίς 8 Φεβρουαρίου 1838. Τό Πατριαρχεῖο, ὅμως, ἀπέστειλε στήν θέση του τόν Ἑλληνα Πανάρετο πού, δυστυχῶς, δέν φάνηκε ἀντάξιος τῆς τιμῆς ἀφοῦ ἦταν ἐκκεντρικός καί φιλοχρήματος. Ὁ Μπόζβελι, ἐκμεταλλεύτηκε τήν εὐκαιρία καί ἐνήργησε ὥστε 16 καζάδες (ἐπαρχίες) τῆς ἐκτεταμένης μητροπόλεως νά ὑποβάλουν αἴτηση στό Πατριαρχεῖο μέ τήν ὁποία νά ζητοῦν τήν ἀπομάκρυνση τοῦ Πανάρετου καί τήν τοποθέτηση τοῦ Μπόζβελι, ὁ ὁποῖος, μάλιστα, μετέβη στήν Πόλη γιά νά ἐνεργοποιήσει πρός τήν κατεύθυνση αὐτή τήν ἐκεῖ βουλγαρική παροικία. Τό Πατριαρχεῖο, τό 1839, μετέθεσε τόν Πανάρετο, ἀλλά ἀντί τοῦ Μπόζβελι τοποθέτησε μητροπολίτη Τυρνόβου τόν Νεόφυτο Βυζάντιο (ἀπό τά Ψωμαθεία) καί ὄρισε πρωτοσύγκελο τῆς μητροπόλεως τόν Μπόζβελι. Φυσικά σέ σύντομο χρονικό διάστημα ἐπῆλθε σύγκρουση τῶν δύο καί ὁ Μπόζβελι ἐξαναγκάστηκε σέ παραίτηση καί τέθηκε ὑπό περιορισμό στό Χελανδάρι (1841)³³⁸. Στήν ἴδια γραμμή, στό ἐξῆς, θά κινήθουν καί ἄλλες ἐπαρχίες μέ βουλγαρικό πληθυσμό, τό Βιδίνοι (θάνατος μητροπολίτου Ἀνθίμου, 1840), τό Σαμακόβι (κατηγορία ἐναντίον μητροπολίτου Ἰερεμίου γιά οἰνοποισία κ.λ.π., 1846) κ. ἄ.. Ἡ δραστηριότητα αὐτή εὐνοήθηκε πολύ ἀπό τήν πρόσφατη, τότε, ἐπίσημη διακήρυξη τῆς ἰσονομίας τῶν ὀθωμανῶν ὑπηκόων μέ τό Χάττι Σερίφ τοῦ Γκιουλχανέ πού ἐγκαινίαζε μιᾶ ἐποχή μεταρρυθμίσεων στό κράτος³³⁹.

Στήν ἀσιατική πλευρά τῆς αὐτοκρατορίας τό Αἰγυπτιακό Ζήτημα ἦταν τό κυρίαρχο πολιτικό πρόβλημα κατά τήν δεκαετία τοῦ 1830. Ἐμφανίστηκε ὅταν ὁ πασσᾶς - κυβερνήτης τῆς Αἰγύπτου, ὁ Μωχάμετ Ἄλυ (1769-1849), μὴ ἀρκούμενος στίς ἤδη ἐκτεταμένες κτήσεις του, θέλησε νά συμπεριλάβει σ' αὐτές καί τήν πλούσια, καί στρατηγικῶς πολύ σημαντική, Συρία³⁴⁰. Λαμβάνοντας

τό 1848. Δύο χρόνια πρὶν ἔγραψε τό φημισμένο του ἔργο *Mati Bulgaria* (Μητέρα Βουλγαρία) πού ἄσκησε μεγάλη ἐπίδραση στήν ἀφύπνιση τῆς βουλγαρικής ἐθνικῆς συνειδήσεως : ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ, *Νεόφυτος*. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 257-258.

³³⁸ Κ.Π.Α., Κ', 10-11 : Ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἔστειλε καί ἔξαρχο γιά νά ἐξετάσει τά παράπονα τῶν κατοίκων Τυρνόβου κατά τοῦ Πανάρετου.

Κ.Π.Α., Κ', 39 : Ἐκτός ἀπό τό Πατριαρχεῖο διαβήματα παραπόνων τῶν Τυρνοβιτῶν δέχθηκε καί ἡ Ὑψηλὴ Πύλη. Ὡς ἀποτέλεσμα αὐτῶν ἦταν νά κηρυχθῆι ὁ Πανάρετος ἔκπτωτος καί στήν θέση του (27 Ἀπριλίου 1840) νά τοποθετηθῆι ὁ τέως Μέγας Πρωτοσύγκελος Νεόφυτος ὁ Βυζάντιος.

Γιά τίς 5 παραγράφους τίς σχετικές μέ τοὺς Βουλγάρους τά στοιχεῖα ἀντλήθηκαν ἀπό τά βιβλία : ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 246-258. ΧΙΛΑΝΔΑΡΗΝΟΣ ΠΑΙΣΙΟΣ, πρόλογος - εἰσαγωγή : 9 -24. ΤΑΧΙΑΟΣ, *Awakening*, 24- 29. ΜΙΛΛΕΡ, 421-423. ΣΤΑΥΡΙΑΝΟΣ, 370-375. ΟΡΤΑΥΛΙ, 147-153. ΤΑΧΙΑΟΣ, *Ἱστορία*, 98-108. ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 69-70. ΓΟΝΗΣ, *Ἱστορία*, 114-125.

³³⁹ Γιά τήν ἐπίδραση τοῦ Διατάγματος τοῦ 1839 στίς σχέσεις Πατριαρχείου-Βουλγάρων, χαρακτηριστική εἶναι ἡ παρατήρηση τοῦ ΟΡΤΑΥΛΙ (152) πού ἀναφέρεται σέ ἕνα ἀπό τό σημαντικότερα προνόμια τοῦ Πατριαρχείου, δηλαδή τήν ἐποπτεία τῶν σχολείων τῶν ρωμιῶν : «... Μέ τά δικαίωματα πού ἔφερε τό Αὐτοκρατορικό Διάταγμα (*Χατ-ι-Χουμαγιούν*) τοῦ Γκιουλχανέ τό 1839 ἐμποδίστηκε ἡ παρέμβαση τοῦ πατριαρχείου τοῦ Φαναρίου καί τῶν ρωμιῶν κληρικῶν στά σχολεῖα καί τά βουλγαρικά σχολεῖα μπόρεσαν νά δραστηριοποιηθοῦν καί νά ἐξαπλωθοῦν πιό ἄνετα».

³⁴⁰ Ὁ Μωχάμετ Ἄλυ ἢ Μεχμέτ Ἄλη γεννήθηκε στήν Καβάλα τό 1769. Ἀπό νωρίς ἀκολούθησε τό στρατιωτικό στάδιο, ἀλλά ἀναμίχθηκε καί στό ἐμπόριο καπνῶν. Τό 1799 μετέβη στήν Αἴγυπτο συμμετέχοντας σέ ἕνα ὀθωμανικό ἐκστρατευτικό σῶμα κατά τοῦ Ναπολέοντος. Ἐκεῖ διακρίθηκε καί προᾶχθηκε σέ ἀξιώματα. Ἐκμεταλλεύτηκε τίς ὑπάρχουσες εὐκαιρίες μετά τήν ἀποχώρηση τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων, παραμέρισε τοὺς ἄλλους ὀθωμανοὺς διοικητές, ἐξουδετέρωσε τοὺς Μαμελούκους πού μέχρι τότε κυβερνοῦσαν τήν Αἴγυπτο καί κατόρθωσε νά διοριστεῖ ὁ ἴδιος πασσᾶς -βαλῆς τῆς χώρας, μέ σουλτανικό φιρμάνι, στίς 9 Ἰουλίου 1805. Ἐπιδόθηκε στήν ἀναμόρφωση τῆς χώρας καί θεωρεῖται ὁ θεμελιωτής τοῦ σύγχρονου

άφορμή από την άρνηση του Άμπντουλλάχ πασᾶ τῆς Άγκας νά τοῦ παραδώσει κάποιους φυγάδες Αἰγυπτίους φελάχους, διέταξε τόν υἱό του Ἰμπραήμ πασᾶ (1789-1848) νά εισβάλει, τόν Νοέμβριο τοῦ 1831, στήν Παλαιστίνη. Σέ λιγότερο ἀπό ἕναν χρόνο, ὁλόκληρη ἡ περιοχή τῆς Συρίας καί τῆς Παλαιστίνης εἶχε ὑποταγεῖ. Ὁ Ἰμπραήμ ἀφοῦ κατενίκησε τά ὀθωμανικά στρατεύματα στήν Χόμς (Ἔμεσα) καί στό Μπεϋλάν (κοντά στήν Ἀλεξανδρέττα), εἰσήλθε ἀπό τά περάσματα τοῦ Ταύρου στήν Μικρά Ἀσία. Ἡ ἀποφασιστική μάχη δόθηκε στό Ἰκόνιο, στίς 21 Δεκεμβρίου 1832, ὅπου ὁ σουλτανικός στρατός τόν ὁποῖο ὀδηγοῦσε ὁ μέγας βεζύρης Μεχμέτ Ρεσίτ πασᾶς (ὁ Κιουταχῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως), κατατροπώθηκε. Ἡ ὁδός πρὸς τήν Κωνσταντινούπολη ἦταν, πλέον, ἀνοικτή. Ἄν καί καθυστέρησε ἀρκετά, ὁ Ἰμπραήμ, τόν Φεβρουάριο τοῦ 1833, ἔφθασε στήν Κιουτάχεια, τήν ἔδρα τοῦ ἐγιαλετίου τῆς Ἀνατολίας, ἐνῶ οἱ ἐμπροσθοφυλακές του ἔφθασαν στήν Προῦσα, τήν ἱερή πόλη τῶν Ὀθωμανῶν³⁴¹.

Ὁ σουλτάνος Μαχμούτ, καταθορυβημένος, ἀναζήτησε βοήθεια ἀπό τό ἐξωτερικό, ἤδη ἀπό τό καλοκαίρι τοῦ 1832. Οἱ ἐκκλήσεις του πρὸς τήν Ἀγγλία καί Γαλλία δέν ἱκανοποιήθηκαν. Ἡ Ἀγγλία ἦταν πολύ ἀπασχολημένη μέ ἐσωτερικά (κοινοβουλευτικές μεταρρυθμίσεις) καί ἐξωτερικά (πόλεμος γιά ἀνεξαρτητοποίηση Βελγίου ἀπό τό ἐνιαῖο βασίλειο τῆς Ὀλλανδίας, ἐμφύλιος πόλεμος τῶν Δύο Ἀδελφῶν στήν Πορτογαλία) προβλήματα. Τό σύνολο, σχεδόν, τοῦ στόλου τῆς εἶχε ἐμπλακεῖ στίς ἄλλες ἐστίες κρίσεων καί δέν ἦταν διαθέσιμο. Ἡ Γαλλία δέν θεωροῦσε πῶς ἔπρεπε νά ἐπέμβει δυναμικά μιᾶς καί ὁ Μωχάμετ Ἄλυ ἀποτελοῦσε γι' αὐτήν ἕνα εἶδος προστατευόμενου, ἀφοῦ χρησιμοποιοῦσε, σέ εὐρεία κλίμακα, Γάλλους εἰδικούς συμβούλους, γαλλική τεχνογνωσία καί γαλλικά ὑλικά, προκειμένου νά θέσει σέ τροχιά ἀναπτύξεως τήν Αἴγυπτο καί, ἰδίως, τήν οἰκονομία τῆς. Ἐπιπλέον, ἡ γαλλική κοινή γνώμη συμπαθοῦσε τόν Μωχάμετ Ἄλυ βλέποντάς τον σάν συνεχιστή, κατά κάποιον τρόπο, τῶν παλαιῶν ἔνδοξων κατορθωμάτων καί ὀραμάτων τοῦ Ναπολέοντος στήν Αἴγυπτο καί γενικότερα στήν Ἀνατολή.

Ἔτσι, ἀπέμενε ἡ Ρωσσία ἡ ὁποία ἀποδέχθηκε ἀμέσως τήν πρόταση καί, χωρὶς καθυστέρηση, ἀπέστειλε τόν στρατηγό Nikolai Nikolaievitch Mouraviev (1794-1866) γιά διαμεσολάβηση³⁴². Ὁ Mouraviev πέτυχε μιᾶ προσωρινή

αἰγυπτιακοῦ κράτους. Κρατικοποίησε τήν γῆ καί τήν γεωργία, εἰσήγαγε κρατικά μονοπώλια στό ἐμπόριο καί τήν βιομηχανία τά ὁποῖα ἰδιοποιήθηκε, ὥστε νά καταστῆ ὁ μόνος γαιοκτῆμονας, ὁ μόνος ἔμπορος, ὁ μόνος βιομήχανος τῆς χώρας, ἀπόλυτος, δηλαδή κυρίαρχος. Δημιούργησε ἰσχυρό στρατό χάρις στόν ὁποῖο κατέκτησε τό Σουδάν καί τήν Ἀραβία. Ἄν δέν ἔχανε τόν στόλο του στό Ναυαρίνο τό 1827 καί δέν ἐπενέβαιναν οἱ Γάλλοι, θά εἶχε καταστεῖλει καί τήν ἐπανάσταση στήν Ἑλλάδα, ὁπότε θά κατακτοῦσε καί τήν Πελοπόννησο. Ἀρκετά ἰσχυρός, ἀπό τό 1831 καί γιά μιᾶ δεκαετία ἀπείληξε νά καταστρέψει τήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία δημιουργώντας δύο κρίσεις στό λεγόμενο Ἀνατολικό Ζήτημα. Ἡ ἐπέμβαση τῶν Μεγάλων Δυνάμεων τόν ἀνάγκασε νά περιοριστεῖ στήν Αἴγυπτο, ἀφοῦ ἐξασφάλισε τήν διακυβέρνηση τῆς χώρας γιά τόν ἴδιο καί κληρονομικῶς γιά τήν οἰκογένειά του. Πέθανε στήν Ἀλεξάνδρεια τό 1849. Ἄρθρο «Μωχάμετ Ἄλυ», ΠΛΜπ, 44, 288-289. DRIAULT, *Ἀνατολικό Ζήτημα*, 1, 329-333.

³⁴¹ ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 79-81. ORTAYLI, 97. WARD- GOOCH, 164 - 165. DRIAULT, *Ἀνατολικό Ζήτημα*, 1, 333-335. STAVRIANOS, 304-307. ZÜRCHER, 82-83. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 1, 389-390.

³⁴² Α.Υ.Ε., Φ. ΑΑΚ, 1α (1839) : Πρεσβεία Ἑλλάδος ἐν Λονδίνω : Ἀναφορά πρέσβεως Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου πρὸς βασιλέα Ὁθωνα, «περὶ τῆς καταστάσεως εἰς Μέσην Ἀνατολήν» (5/17 Αὐγούστου 1839). [ἀπόδοση δική μου ἀπό τά γαλλικά] : «... ἡ Ρωσσία εἶναι ἡ μόνη δύναμη πού ἦταν πάντα ἐνήμερη γιά τήν πραγματική κατάσταση τῶν πραγμάτων στήν

ἀναστολή τῆς προελάσεως τοῦ Ἰμπραήμ καί συγχρόνως πρόσφερε στόν Μαχμούτ τήν ὑποστήριξη τοῦ ρωσικοῦ στόλου. Στίς 20 Φεβρουαρίου 1833 οἱ Ρῶσοι εἰσέπλευσαν στόν Βόσπορο καί ἀγκυροβόλησαν μπροστά στά σουλτανικά ἀνάκτορα, ἐνῶ στρατιωτικές μονάδες ἀποβιβάστηκαν στό Μπουγιούκντερε (Βαθυρρύακας) τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς τοῦ Βοσπόρου. Τότε, οἱ δυτικές Δυνάμεις συνειδητοποίησαν τήν ἄμεση ἀπειλή πού διαγραφόταν, ἀπό τήν μονομερή ρωσική ἐπέμβαση, γιά τήν ἀκεραιότητα τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους. Ἡ Γαλλία πού διατηροῦσε μόνον ἕναν ἐπιτετραμμένο, τόν de Varennes, ἀπέστειλε ἐκτάκτως ὡς πρεσβευτή της στήν Κωνσταντινούπολη τόν ναύαρχο βαρῶνο de Roussin. Ἡ ἀποστολή αὐτοῦ νά πείσει τούς ἀντιμαχόμενους νά προβοῦν σέ ἀμοιβαίες ὑποχωρήσεις δέν εὐοδώθηκε. Ὅμως, ἡ συνεργασία μέ τόν νεοδιορισμένο βρετανό πρεσβευτή λόρδο Frederick Cavendish Ponsonby (1770-1855) καί ἡ συμπαράσταση τῆς Αὐστριακῆς πρεσβείας κατέληξαν στήν σύναψη μιᾶς συμφωνίας πού προέβλεπε τήν ἀποχώρηση τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων ἀπό τήν Μικρά Ἀσία καί τήν παραχώρηση ἐκ μέρους τοῦ σουλτάνου ὅλης τῆς Συρίας, τῆς Παλαιστίνης καί τῆς περιοχῆς τῶν Ἀδάνων. Ἡ Συνθήκη τῆς Κιουτάχειας, στίς 8 Ἀπριλίου 1833, τερμάτιζε τήν κρίση. Ὅμως, ὁ σουλτάνος μετάνοιωσε γιά τήν παραχώρηση τῶν Ἀδάνων (πού ἐλέγχουν τά περάσματα τοῦ Ταύρου γιά εἴσοδο στήν ἐνδοχώρα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας) καί προσπάθησε νά ἀποφύγει τήν ἀπόδοση τῆς περιοχῆς. Τότε, ὁ Ἰμπραήμ προήλασε μέχρι τό Σκούταρι, ἀπέναντι ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, ἐνῶ, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά πρόσθετα ρωσικά στρατεύματα ἀποβιβάζονταν στήν ἀσιατική πλευρά τοῦ Βοσπόρου. Ἡ κρίση ἐκτονώθηκε, ὅταν ὁ Μαχμούτ πείστηκε νά ὑποχωρήσει : στίς 5 Μαΐου 1833, μέ φιορμάνι, ἀναγνώριζε τήν παραχώρηση τῶν Ἀδάνων.

Λίγο πρὶν εἶχε ἀφίχθῃ στήν πρωτεύουσα, ὡς ἕκτακτος ἀπεσταλμένος τοῦ τσάρου, ὁ στρατηγός κόμης Ἀλεξέι Ὀρλόφ (Alexei Fyodorovich Orlov, 1786-1861). Μέ κατάλληλους καί ἐπιδέξιους χειρισμούς πέτυχε τήν ὑπογραφή μιᾶς ὀκταετοῦς ἰσχύος ρωσοοθωμανικῆς συμφωνίας εἰρήνης, φιλίας καί ἀμυντικῆς συνεργασίας, γνωστῆς ὡς Συνθήκης τοῦ Χουνκιάρ Ἰσκελεσί (Hünkâr Iskelesi = ἡγεμονική -σουλτανική ἀποβάθρα), στίς 8 Ἰουλίου 1833. Δύο πρόνοιες τῆς Συνθήκης ἀνέτρεπαν τίς ὑφιστάμενες ἰσορροπίες μεταξύ τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, πρὸς ὄφελος τῆς Ρωσσίας. Γι' αὐτό συνάντησε τήν σθεναρή ἀντίθεση τῆς Βρετανίας καί Γαλλίας, ἰδίως τῆς πρώτης πού ἔβλεπε νά καταργεῖται ἡ βρετανοοθωμανική Συνθήκη τοῦ 1809. Τό πρῶτο σημεῖο ἦταν ἕνα μυστικό ἄρθρο πού ὄριζε τήν ἀπαλλαγὴ τοῦ σουλτάνου ἀπὸ τήν παροχὴ στρατιωτικῆς βοήθειας πρὸς τήν Ρωσσία, σέ περίπτωση πού αὐτὴ κινδύνευε, ἀλλὰ ἀναλάμβανε τήν ὑποχρέωση, ὡς ἀντάλλαγμα, νά ἀπαγορεύει τήν δίοδο ἀπὸ τὰ Στενά τῶν Δαρδανελλίων σέ ὅλα τὰ ξένα πολεμικά πλοῖα, πλὴν τῶν Ρωσικῶν. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο ἡ Ρωσσία ἐξασφάλιζε τὰ παράλια της στόν Εὐξείνιο Πόντο ἀπὸ κάθε ἐπίθεση καί, ἐπιπλέον, μπορούσε μόνον αὐτὴ νά χρησιμοποιεῖ τὰ Στενά γιά νά μπαινοβγαίνει στό Αἰγαῖο καί τήν Μεσόγειο. Τό δεύτερο σημεῖο βρισκόταν στήν διάταξη πού προέβλεπε ὅτι οἱ δύο συμβαλλόμενοι θά διαβουλεύονταν διαρκῶς, κατὰ προτεραιότητα καί ἐμπιστευτικῶς μεταξύ τους γιά ὅλα τὰ θέματα πού ἀφοροῦσαν στήν εἰρήνη καί τήν ἀσφάλειά τους. Ἔτσι,

Τουρκία, μπόρεσε νά ἀντιληφθῃ τίς αἰτίες τῆς παρακμῆς καί νά ἐπωφεληθῇ ἀπ' αὐτές τίς γνώσεις γιά νά καταρτίσει σχέδιο δράσεως καί νά πετύχει τόν στόχο της, δηλαδή τήν αὔξηση τῆς αὐτοκρατορίας της Ὅλες οἱ ἄλλες Δυνάμεις ἔπασαν λίγο ἢ πολύ ἔξω στίς ἐκτιμήσεις τους, ἐκλαμβάνουσες τούς μύθους γιά πραγματικότητες καί ἀπέτυχαν τοῦ κύριου σκοποῦ τους...»

ὀρθῶς, ὁ βρετανὸς ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν λόρδος Henry John Temple, ὑποκόμης (viscount) Palmerston (1784-1865) θεώρησε ὅτι μὲ τὴν Συνθήκη τὸ ὀθωμανικὸ κράτος γινόταν ἓνα εἶδος ρωσσοῦ προτεκτοράτου καὶ ὁ ἐκάστοτε ρῶσσοσ πρεσβευτὴς ἀναγορευόταν σὲ πρωθυπουργὸ τοῦ σουλτάνου.

Οἱ δικαιολογίες τοῦ ρῶσσο ὑπουργοῦ ἐξωτερικῶν Karl Robert Vassilievitch Nesselrode (1780-1862) ὅτι ἡ Συνθήκη τοῦ 1833 δὲν καταγοῦσε τὴν Συνθήκη τοῦ 1809, ἀλλὰ τὴν ἀνανέωνε, δὲν ἔπεισαν, φυσικά, τὴν Βρετανία πού ἄρχισε νὰ βλέπει καχύποπτα τὴν Ρωσία. Ἡ τελευταία θέλοντας νὰ ἐξασφαλίσει τὴν φιλία, ἢ ἔστω τὴν οὐδετερότητα, τῶν ὑπολοίπων δύο μεγάλων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, δηλαδή τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Πρωσίας, σὲ ἐνδεχόμενη μελλοντικὴ πολεμικὴ ἐμπλοκὴ προχώρησε σὲ συμφωνία μαζί τους. Οἱ μονάρχες τῶν τριῶν χωρῶν, συνοδευόμενοι ἀπὸ τοὺς ὑπουργοὺς των ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1833, συναντήθηκαν στὸ Munchengrätz τῆς Βοημίας. Ἐκεῖ συμφώνησαν νὰ ληφθοῦν κοινὰ μέτρα ἐναντίον κάθε ἐπαναστατικῆς κινήσεως στὴν Εὐρώπη. Ὡς πρὸς τὸ Ἀνατολικὸ Ζήτημα, ὁ τσάρος διαβεβαίωσε τοὺς Αὐστριακοὺς (αὐτοκράτορας Φραγκίσκος Β΄ καὶ ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν Μέττερνιχ) ὅτι δὲν σκεπτόταν νὰ καταλάβει τμῆμα τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, οὔτε νὰ ἐνεργοποιήσει τὴν Συνθήκη τοῦ Χουνκιάρ Ἰσκελεσί χωρὶς προηγουμένως νὰ ζητήσῃ τὴν ἠθικὴ μεσολάβηση τοῦ Φραγκίσκου Β΄. Ἐπιπλέον, ὑποσχέθηκε νὰ συνεννοηθεῖ προηγουμένως μὲ τὴν Αὐστρία σὲ περίπτωσι πού θὰ προέκυπτε θέμα διαμελισμοῦ τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Τέλος, ἀνήγγειλε τὴν προσεχῆ ἐκκένωση τῶν Παραδουνάβιων Ἡγεμονιῶν ἀπὸ τὰ ρωσσικά στρατεύματα πού παρέμεναν ἐκεῖ ἀπὸ τὸ 1828 (ἡ ἀποχώρηση ὀλοκληρώθηκε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1834)³⁴³.

Οἱ ἐπιτυχίες αὐτῆς τῆς ρωσσικῆς διπλωματίας πού ἔθεταν σὲ ἀμφισβήτηση τὴν παγκόσμια πολιτικὴ πρωτοκαθεδρία τῶν Βρετανῶν, εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς ἔντονης ρωσσοφοβίας τόσο μεταξὺ τῶν πολιτικῶν, ὅσο καὶ στὴν κοινὴ γνώμη τῆς Βρετανίας. Βεβαίως στοὺς κύκλους αὐτοὺς ὑπῆρχε ἡδη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ κυρίως μετὰ τὸ 1815 ἐπιφυλακτικότητα, ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης, δυσαρέσκεια καὶ καχυποψία γιὰ τὶς ρωσσικὲς κινήσεις καὶ προθέσεις. Τὴν ἐποχὴ ὅμως αὐτὴν, μετὰ καὶ τὴν βίαιη καταστολὴ ἀπὸ τοὺς Ρῶσσους τῆς Πολωνικῆς Ἐξεγέρσεως τοῦ 1830-1831, ἡ ρωσσοφοβία γενικεύθηκε καὶ μέχρι τὸ 1837 εἶχε ἀναχθεῖ σὲ βασικὴ ἀντίληψη στὶς πολιτικὲς ἀπόψεις τῶν Βρετανῶν³⁴⁴.

³⁴³ WARD -GOOCH, 166- 167. ZÜRCHER, 83. STAVRIANOS, 306- 308. ORTAYLI, 98. DRIAULT, Ἀνατολικὸ Ζήτημα, 1, 336-339. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 82-85. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Ἑλληνισμός, 1, 389-390.

³⁴⁴ STAVRIANOS, 308-309. Στὴν Κωνσταντινούπολη, τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, συνέπεσε νὰ ὑπάρχουν 2 βρετανοὶ ρωσσοφοβοὶ : ὁ πρεσβευτὴς Ponsonby καὶ ὁ David Urquhart (1805-1877). Α.Υ.Ε., Φ. 8.2 (1836) : Κ. Ζωγράφος πρεσβευτὴς Ἑλλάδος στὴν Κωνσταντινούπολη πρὸς Ι. Ρίζο, ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν στὴν Ἀθήνα (25 Ὀκτωβρίου / 6 Νοεμβρίου 1836) ἀριθμὸς 173.

Γιὰ τὸν Ὀρκαρτ ἢ Ὀρκουαρτ (Urquhart στὸ κείμενο) ἀναφέρει ὅτι «... ἄρχισε τὴν καριέρα του ὡς φιλέλληνας καὶ ἐξακολούθησε μέχρι τὸ 1830, ἀλλὰ ἀπὸ τότε ἔγινε φιλότουρκος καὶ ὡς ἐκδότης φανατικὰ ἀντιρῶσσοσ. Ὁ κύριος αὐτὸς ἔγινε πρῶτος γραμματεὺς τῆς πρεσβείας (καὶ κατὰ τὸν ἀγγλικὸ κανονισμὸ Πληρεξούσιος Ὑπουργός) καὶ ἓνα βαθμὸ κάτω ἀπὸ τὸν Ponsonby ὁ ὁποῖος καὶ τοῦ ἔδωσε τὶς ἀπαραίτητες συστάσεις. Αὐτὸ (ὁ διορισμὸς τοῦ Urquhart) ἀποτελέσει σκάνδαλο χωρὶς προηγούμενο γιατί ποτέ δὲν εἶχε συμβεῖ κάτι παρόμοιο στὴν ἀγγλικὴ διπλωματικὴ ἱεραρχία... ἡ ρωσσικὴ πρεσβεία ἐπανειλημμένως ἔκανε παράπονα γιὰ τὶς ἐξεγέρσεις ἰδίως τῶν Κιρκάσιων πού θεωροῦσαν ὅτι ὑποδαύλιζε ὁ Urquhart...». Γιὰ τὸν Ponsonby : ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ, 137-138.

Ἡ Ἀγγλία μὴ δυνηθεῖσα νὰ ἐξισορροπήσει ἀμέσως τὴν ρωσικὴ ἐπιρροή στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐπέλεξε νὰ στηρίξει ἐνεργῶς τὶς πολιτικὲς ἐπιλογές τοῦ σουλτάνου, ὥστε νὰ κερδίσει σταδιακῶς τὴν φιλία καὶ ἐμπιστοσύνη του. Ὁ Μαχμούτ προωθοῦσε ὀρισμένες μεταρρυθμίσεις πού θὰ χρησίμευαν ὡς βάση γιὰ τὴν ἐπιζόμενη ἀναγέννηση τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἴδια Δύναμη τοῦ ἐνέπνευσε τὴν ἰδέα νὰ αὐτονομηθεῖ ἀπὸ τὴν ρωσικὴ προστασία, ἀφοῦ κάτι τέτοιο ἦταν ἀσυμβίβαστο μὲ τὴν πλήρη ἀνεξαρτησία πού ἔπρεπε νὰ διακρίνει ἕναν ὀθωμανὸ αὐτοκράτορα. Ἡ ἐπιμονή καὶ ἡ ὑπομονή τῶν διπλωματῶν ἀνταμείφθηκαν καὶ πρὸς τὸ τέλος τοῦ 1836 ἕνας κυβερνητικὸς ἀνασχηματισμὸς κατέδειξε τὴν ἄμβλυνση τῆς ρωσικῆς ἐπιρροῆς ἐναντι τῆς Ἀγγλίας³⁴⁵.

Ἡ μεγαλύτερη, ὅμως, ἐπιτυχία τῆς ἀγγλικῆς διπλωματίας, καὶ προσωπικῶς τοῦ βρετανοῦ πρεσβευτῆ Ponsonby, σημειώθηκε στὶς 16 Αὐγούστου 1838, ὅποτε ὑπογράφηκε ἡ Συνθήκη τοῦ Μπαλτά - λιμάν, ἡ βρετανοοθωμανικὴ συμφωνία ἐμπορίου. Μὲ αὐτὴν ἡ Βρετανία ἀποκτοῦσε τὴν ρήτρα τοῦ πλέον εὐνοοῦμενου ἔθνους στὰ ἐμπορικὰ θέματα, δικαιούνταν νὰ ἐμπορεύεται ἐλευθέρως σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους κ.λ.π.. Σημαντικὴ ἦταν ἡ πρόβλεψη γιὰ κατάργηση ὅλων τῶν ἐμπορικῶν μονοπωλίων (*yed-i vahid*) γιὰ τὸ σύνολο τοῦ κράτους συμπεριλαμβανομένων τῶν ἐδαφῶν πού κατεῖχε ὁ Μωχάμετ Ἄλυ (Αἴγυπτος - Συρία)³⁴⁶.

Ὁ τελευταῖος, παρ' ὅλα τὰ μεγάλα ἐδαφικὰ κέρδη πού ἀποκόμισε τὸ 1833, δὲν ἔπαυσε νὰ ζητᾶ περισσότερα. Ἀφοῦ κατέστειλε, μέχρι τὰ τέλη τοῦ 1837, τὶς ἐξεγέρσεις τῶν δυσαρεστημένων, ἀπὸ τὴν σκληρὴ πολιτικὴ του, πληθυσμῶν τῆς Συρίας αὐτοανακηρύχθηκε ἀνεξάρτητος ἡγεμόνας. Ὁ Μαχμούτ, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν Ponsonby, πίστευε ὅτι τὴν ἐμπορικὴ Συνθήκη τοῦ 1838 θὰ ἀκολουθοῦσε μιὰ πολιτικοστρατιωτικὴ Συνθήκη μὲ τὴν Βρετανία πού θὰ

³⁴⁵ A.Y.E., Φ. ΑΑΚ, 1α (1839) : Ἐνῶ ἡ Ἀγγλία θὰ προσπαθοῦσε νὰ προσεγγίσει τὸν σουλτάνο ὑποστηρίζοντας τὶς μεταρρυθμίσεις πού αὐτὸς εἶχε δρομολογήσει, ἡ Γαλλία «... δὲν πίστευε πὼς ἡ πιθανότητα νὰ ἀναγεννηθεῖ ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία βασιζόταν στὴν ἐπιτυχία τῶν μεταρρυθμίσεων...». Ἡ Γαλλία εἶχε ἄλλη πρόταση : «...νὰ προτείνει στὴν Τουρκία τὴν δημιουργία ἐνὸς νέου ἀραβικοῦ κράτους [Αἴγυπτος] πού ὄντας ὁμόθρησκο καὶ γειτονικὸ τῆς θὰ ἦταν ὁ πιὸ ἐμπιστος σύμμαχος τῆς...».

A.Y.E., Φ. 8.2 (1836) : Κ. Ζωγράφος, πρέσβυς Ἑλλάδος στὴν Κωνσταντινούπολη πρὸς Ἰ.Ρίτζο Ὑπουργό ἐξωτερικῶν στὴν Ἀθήνα, 8/ 20 Νοεμβρίου 1836, ἀριθμὸς 176. Ἐνημερώνει τὸν ὑπουργό γιὰ κυβερνητικὸ ἀνασχηματισμὸ στὴν Κωνσταντινούπολη : «... Οἱ Ρῶσοι δὲν εἶναι εὐχαριστημένοι ἐπειδὴ ὁ Ἀχμέτ Φεβζί πασσᾶς παρ' ὅλο πού ἔγινε ἀρχιναύαρχος, θὰ εἶναι ἐκτός παλατιοῦ καὶ δὲν θὰ τοὺς χρησιμεύει τόσο ὅσο ὅταν ἦταν στὸ παλάτι καὶ ἦταν ὁ ἀγαπημένος σύμβουλος τοῦ σουλτάνου μὲ ἄμεση καὶ καθημερινὴ ἐπαφή μαζί του. Ἀκόμα, εἶναι δυσαρεστημένοι ἀφοῦ ἔβλεπαν πὼς οἱ Περτέβ καὶ Οὐεσσάφ ἔμεναν μόνοι στὸ πεδίο ἐπιρροῆς καὶ δράσεως ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου...». «...οἱ Ἀγγλοὶ δὲν φάνηκαν εὐχαριστημένοι μὲ τὴν προώθηση τοῦ Ἀχμέτ Φεβζί ὡς ἀρχιναύαρχου...».

Στὸ ἴδιο : «... ὁ Περτέβ εἶναι φανατικὸς μουσουλμάνος καὶ μισεῖ ὅλον τὸν χριστιανισμὸ καὶ ἰδίως τοὺς Ρώσους... ὑπηρετεῖται ἀπὸ τὸν γαμπρὸ του τὸν Οὐεσσάφ ἐφέντη...». Οἱ δύο αὐτοὶ θεωροῦνταν ἀγγλόφιλοι.

³⁴⁶ DRIAULT, *Ἀνατολικὸ Ζήτημα*, 1, 339-340 : Ἄλλη μεγάλη ἐπιτυχία τῆς Βρετανίας ἦταν ὅτι προσέγγισε τὴν Αὐστρία καὶ στὶς 3 Ἰουλίου 1838 ὑπέγραψαν σύμβαση πού ἐγγυόταν ἀμοιβαίως τὴν ἐλεύθερη ναυσιπλοΐα στὸν Δούναβη καὶ τὴν ἀσφάλεια τοῦ ἐμπορίου τους στὴν Μαύρη Θάλασσα.

STAVRIANOS, 320- 321. ZÜCHER, 94- 96. ORTAYLI, 185 : Τὰ ἀτιμόπλοια καὶ ἡ ἐμπορικὴ συνθήκη τοῦ 1838 ἐγκαθίδρυσαν στὴν Μεσόγειο τὴν ἡγεμονία τοῦ ἀγγλικοῦ ἐμπορίου. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 86. ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ, 22-24. ΣΑΡΡΗΣ Ν., *Ὀθωμανικὴ*, 2, 212. WARD- GOOCH, 171.

στρεφόταν έναντίον του επαναστάτη πασσά. Όταν η πρόταση απορρίφθηκε από τον Palmerston, ο σουλτάνος μή μπορώντας να συγκρατήσει την διακαή επιθυμία του για εκδίκηση διέταξε τα στρατεύματά του να επιτεθούν κατά των αιγυπτιακών στρατευμάτων στην Συρία, στις 9 Απριλίου 1839. Στις 24 Ιουνίου, σε μάχη στην Νετζίπ, ο σουλτανικός στρατός υπέστη πανωλεθρία. Ο Μαχμούτ πέθανε στις 29 Ιουνίου πριν προλάβει να μάθει για την ήττα. Για να συμπληρωθεί ή καταστροφή, την 1η Ιουλίου ο ναύαρχος Άχμέτ Φεβζί πασσάς παρέδωσε τον οθωμανικό στόλο στους Αιγυπτίους, στην Αλεξάνδρεια. Ο Μωχάμετ Άλυ, από την πλευρά του, απαίτησε να του αναγνωρισθεί ή κληρονομική κατοχή της Αιγύπτου και της Συρίας και επιπλέον να εκδιωχθεί ο προσωπικός του εχθρός Χοσερέβ πασσάς (Hüsrev 1756-1853) από την θέση του Μεγάλου Βεζύρη. Τό τελευταίο αίτημα προκάλεσε καθυστέρηση στις διαπραγματεύσεις και δόθηκε έτσι ή ευκαιρία στις ξένες Δυνάμεις να οργανώσουν την αντίθεση και την αντίδρασή τους. Στις 27 Ιουλίου 1839 παρουσιάστηκε στον νέο σουλτάνο Αμπντούλ Μετζίτ (1823-1861) μία συλλογική διακοίνωση των 5 Μεγάλων Δυνάμεων (Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας, Αυστρίας, Πρωσσίας) που ζητούσαν να ανασταλεί κάθε διαπραγμάτευση με τους Αιγυπτίους, ώσπου να εκδηλωθεί τό δικό τους ενδιαφέρον επί του θέματος. Κοινή πεποίθηση όλων ήταν πώς έπρεπε να διατηρηθεί ή ύπαρξη της οθωμανικής αυτοκρατορίας και ή, κατά τό δυνατόν, έδαφική της άκεραιότητα και ανεξαρτησία. Ο τρόπος, όμως, πού ή κάθε μία Δύναμη προσέγγισε τό θέμα ήταν διαφορετικός, ανάλογος με τά ιδιαίτερα συμφέροντά της.

Η συνθήκη του Λονδίνου στις 15 Ιουλίου 1840 ήταν τό πρώτο αποτέλεσμα των πολύμηνων διπλωματικών διαβουλεύσεων και πολιτικών έλιγμων. Με αυτήν οι 4 Δυνάμεις (έκτός της Γαλλίας πού απομονώθηκε πολιτικώς ως φιλοαιγυπτιακή) συμφώνησαν με την Πύλη για τους όρους ειρηνεύσεως στην Ανατολή. Στόν Μωχάμετ Άλυ θά αναγνωριζόταν ή κληρονομική διαδοχή στην Αίγυπτο και Νότιο Συρία, αλλά θά έπρεπε να αποδώσει την υπόλοιπη Συρία, την Κρήτη και την Αραβία στην άμεση σουλτανική κυριαρχία. Αυτός άρνήθηκε και έτσι επακολούθησε ή στρατιωτική επέμβαση με βομβαρδισμό της Βηρυττού, απόβαση στρατού στην Λιβανική ακτή, ναυτικό αποκλεισμό της Αλεξάνδρειας. Ο Ίμπραήμ αναγκάστηκε να υποχωρήσει και έφθασε στην Αίγυπτο τον Φεβρουάριο του 1841. Στό μεταξύ υπογράφηκε ειρήνη στην Αλεξάνδρεια, στις 27 Νοεμβρίου 1840 και τον έπόμενο μήνα άρχισε ή εκκένωση της Συρίας. Τόν Ιούνιο του 1841 ή Πύλη αναγνώρισε στην οικογένεια του Μωχάμετ Άλυ την κληρονομική διαδοχή επί της Αιγύπτου μόνον. Η όριστική διευθέτηση του ζητήματος επιτεύχθηκε στις 13 Ιουλίου 1841, όποτε υπογράφηκε ή Σύμβαση των Στενών πού όριζε τό κλείσιμο των Στενών για τά ξένα πολεμικά πλοία έφ' όσον τό Όθωμανικό κράτος βρισκόταν σε ειρήνη, καθώς επίσης και τό άπαραβίαστο των κυριαρχικών δικαιωμάτων του σουλτάνου. Η Σύμβαση πού συνυπέγραψε και ή Γαλλία, επανερχόμενη, έτσι, στην Ευρωπαϊκή Συμφωνία, ίσχυσε μέχρι τό 1914, την έκρηξη, δηλαδή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου³⁴⁷.

³⁴⁷ ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 85-95 : Με την σύμβαση των Στενών του 1841 ή Όθωμανική Αυτοκρατορία για πρώτη φορά στην Ιστορία μετείχε πολυμερούς διεθνούς συνθήκης πού άφορούσε στό δημόσιο δίκαιο της Ευρώπης και καθόριζε Κανόνες διεθνούς δικαίου υποχρεωτικούς για τους συμβαλλόμενους. ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ, 24-45. DRIAULT, *Ανατολικό Ζήτημα*, 1, 340- 361. ORTAYLI, 198- 199. STAVRIANOS, 310- 315. WARD- GOOCH, 169- 182. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Έλληνισμός*, 1, 408-410.

Συνδεδεμένο με τό Αιγυπτιακό Ζήτημα - κυρίως με τήν δεύτερη φάση του (1839-1841)- ήταν και τό ζήτημα τής Κρήτης, ἀφοῦ ἀπό τό 1830 ἡ διοίκηση τοῦ νησιοῦ εἶχε ἀνατεθεῖ ἀπό τόν σουλτάνο στόν πασσά τής Αἰγύπτου Μωχάμετ Ἄλυ. Αὐτός, ὡς ἀντιπρόσωπό του - διοικητή τοποθέτησε τόν ἀλβανικῆς καταγωγῆς Μουσταφᾶ πασσά (1795-1871, διοικητής Κρήτης : 1830-1850). Ἡ αἰγυπτιακή διοίκηση, στήν ἀρχή, ὑπῆρξε ἠπιότερη ἀπό τήν ὀθωμανική καί εἶχε βελτιώσει, ἀπό ὀρισμένες πλευρές, τίς συνθήκες ζωῆς τῶν κατοίκων, χωρίς, βεβαίως, νά λείψουν οἱ αὐθαιρεσίες καί καταχρήσεις. Γρήγορα, ὅμως, ἡ ἐπιβολή νέων φορολογικῶν βαρῶν σέ συνδυασμό μέ τήν ἐπέκταση καί στήν Κρήτη τής ἰσχύος τῶν αἰγυπτιακῶν μονοπωλίων, προκάλεσαν τήν γενική δυσαρέσκεια τῶν κατοίκων, χριστιανῶν καί μουσουλμάνων. Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1833, στίς Μουρνιές Χανίων, πολλοί διαδήλωσαν εἰρηνικά κατά τῶν νέων μέτρων καί ἀπέστειλαν ἀναφορές πρός τοὺς προξένους τῶν Τριῶν Δυνάμεων προκειμένου νά μεσολαβήσουν ὥστε νά μετριαστεῖ ἡ φορολογία καί νά βελτιωθεῖ ἡ γενική τους κατάσταση. Ἡ κίνηση καταστάθηκε ἀπό τίς Ἀρχές ἄμεσα καί μέ ἀγριότητα, πρᾶγμα πού προκάλεσε τήν διπλωματική διαμαρτυρία τοῦ βρετανοῦ ὑπουργοῦ ἐξωτερικῶν λόρδου Πάλμερστον πρός τόν Μωχάμετ Ἄλυ³⁴⁸. Στό διάβημα προτεινόταν ἡ ἐπιστροφή τοῦ νησιοῦ στήν ἄμεση διοίκηση τοῦ σουλτάνου καί διατυπωνόταν, γιά πρώτη φορά, ἡ ἰδέα γιά συγκρότηση μιᾶς Κρητικῆς Ἡγεμονίας κατά τό ὑπόδειγμα τής Ἡγεμονίας στήν Σάμο³⁴⁹.

Στά χρόνια πού ἀκολούθησαν δέν ἔπαυσαν οἱ προσπάθειες, κυρίως ἀπό τοὺς ἀπόδημους Κρήτες, γιά ἀπελευθέρωση τοῦ νησιοῦ. Δυστυχῶς, ὅμως, δέν ὑπῆρχε μιᾶ ἐνιαῖα ἀντίληψη γιά τήν μορφή τοῦ καθεστώτος πού ἐπιδιωκόταν.

³⁴⁸ Οἱ διώξεις γίνονταν ἰδιαίτερος αἰσθητές σέ μιᾶ κατηγορία Κρητικῶν, τοὺς λεγόμενους Κρητοέλληνες ἢ Ἑλληνοκρήτες. Αὐτοὶ εἶχαν φύγει ἀπό τήν Κρήτη στά χρόνια τής Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, ἀπέκτησαν τήν ἑλληνική ἢ τήν ἰόνιο ὑπηκοότητα καί ἀπό τό 1830 ἄρχισαν νά ἐπιστρέφουν στήν πατρίδα τους γιά νά διευθετήσουν τά περιουσιακά τους ζητήματα, νά ἐμπορευθοῦν ἢ καί νά μείνουν μόνιμα ἐκεῖ. Ἐπειδή, ὅμως, μέχρι τό 1834 δέν ὑπῆρχε Ἑλληνας πρόξενος στήν Κρήτη (ὁ πρῶτος πού διορίστηκε ἦταν ὁ Στυλιανός Περόγλου πού ὑπηρετήσε κατά τά ἔτη 1834-1854 : ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ, 73, ὑποσημείωση 50) κατέφυγαν γιά προστασία στοὺς προξένους τῶν ξένων Δυνάμεων. Ἡ ἐνέργεια αὐτή προκαλοῦσε ποικίλες τριβές μέ τίς Ἀρχές οἱ ὁποῖες, ἐξ ἄλλου, ἦταν προκατειλημμένες ἐναντίον τους θεωρῶντας ὅτι ἐπέστρεφαν στό νησί μέ κύριο σκοπό νά ξεσηκώσουν τοὺς συμπατριῶτες τους κατά τῶν κυβερνῶντων. Ἔτσι, προσπαθοῦσαν νά τοὺς ἀπομακρύνουν ἀπό τήν Κρήτη, ἐνῶ ἐμπόδιζαν ὅσους Κρητικούς ἤθελαν νά μεταναστεύσουν στήν Ἑλλάδα γιατί κάτι τέτοιο σήμαινε σοβαρή μείωση τῶν φορολογικῶν ἐσόδων. Ὁ ἀριθμὸς τῶν Κρητοελλήνων ὑπολογιζόταν σέ 60.000 ἄτομα. Τό 1841 ὁ πληθυσμὸς στήν Κρήτη ἔφθανε στίς 150.000 χριστιανούς (Ἑλληνες) καί 30.000 μουσουλμάνους: ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ, 53-57.

³⁴⁹ Ἡ πατρότητα τής ἰδέας γιά Ἡγεμονία ἀποδίδεται στόν πρίγκηπα Στέφανο Βογορίδη διορισμένο ἤδη ἡγεμόνα Σάμου. Τήν ἰδέα του κοινοποίησε καί συζήτησε μέ τόν φίλο καί συνεργάτη του λόρδο Ponsonby, βρετανὸ πρεσβευτὴ στην Κωνσταντινούπολη, καί αὐτὸς τὴν διαβίβασε στον προϊστάμενό του λόρδο Palmerston.

Ἡ Ἡγεμονία τής Σάμου συστήθηκε μέ σουλτανικό φιρμάνι (*Ὁργανικὴ Διάταξις*) στίς 10 Δεκεμβρίου 1832 καί τότε διορίστηκε ὁ Βογορίδης ὡς ἡγεμόνας. Στήν πράξη, ὅμως, ἀνέλαβε τά καθήκοντά του τόν Ἰούλιο τοῦ 1834, ὅταν, δηλαδή, ἀποχώρησε ἀπό τό νησί ἡ προσωρινή κυβέρνησις τής Σάμου ὑπὸ τόν Λυκοῦργο Λογοθέτη (πραγματικὸ ὄνομα : Γεώργιος Παπλωματᾶς). Τό φιρμάνι παραχωροῦσε στήν Σάμο πλήρη ἐσωτερικὴ αὐτονομία, μέ ὑποχρέωση καταβολῆς ἐτήσιου φόρου στήν Πύλη, ἐνῶ ὁ σουλτάνος διατηροῦσε τό δικαίωμα διορισμοῦ τοῦ ἡγεμόνα ὁ ὁποῖος συγχρόνως ἦταν καί πρόεδρος τής βουλῆς. Τό καθεστὸς ἴσχυσε μέχρι τό 1912 ὅποτε ἡ Σάμος ἐνώθηκε μέ τήν Ἑλλάδα. ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ, 55 σημειώσεις 6, 7 καί 57-58 σημείωση 10 καί 65-66 σημείωση 29. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ, *Συμβολαί*, 1, 33-34 σημείωση 23. ΒΑΚΙΡΤΖΗΣ, *Σάμος*.

Ύπῆρχαν τρεῖς βασικές τάσεις : ἡγεμονιστές, ἑνωτικοί, αὐτονομιστές, ἐνῶ στό ἐσωτερικό καθεμιᾶς διακρίνονταν ἐπί μέρους τάσεις : ἡγεμονία ὑπό χριστιανό ἢ μουσουλμάνο ἡγεμόνα, ἄμεση ἀνεξαρτησία καί ἔνωση μέ τήν Ἑλλάδα ἢ μεταβατική περίοδο ἀνεξαρτησίας καί ἀργότερα, ἴσως, ἔνωση, αὐτόνομη δημοκρατία μέ Ἀρχές ἐκλεγόμενες διά ψηφοφορίας ἀπό τόν λαό ἢ ἡμιανεξαρτησία ὑπό τήν ἐπικυριαρχία τοῦ σουλτάνου, ἀπόδοση τῆς διοικήσεως στήν πλήρη ἐξουσία τοῦ σουλτάνου ἢ συνέχιση τῆς αἰγυπτιακῆς κατοχῆς μέ διοικητή τόν Μουσταφᾶ πασσᾶ ἢ κάποιον ἄλλον, τέλος, κατάληψη ὀλόκληρου τοῦ νησιοῦ ἢ μόνον τῆς περιοχῆς τῆς Σούδας ἀπό τήν Μεγάλη Βρετανία καί διακυβέρνησή του ὡς ἀποικίας ἢ ὡς προτεκτοράτου κατά τό παράδειγμα τῆς Ἑπτανήσου³⁵⁰. Ἀρνητικές συνέπειες εἶχε καί ὁ ἀνεργάτιστος ἐνθουσιασμός μεγαλοϊδεατικοῦ τύπου, μέ προεξάρχοντα τόν βασιλιᾶ Ὅθωνα, ὁ ὁποῖος, μάλιστα, ζήτησε ἀπό τόν Πάλμερστον νά μεσολαβήσει γιά τήν ἐξαγορά τῆς Κρήτης ἀπό τόν σουλτάνο μέ τήν καταβολή κάποιου χρηματικοῦ ποσοῦ ἀπό τήν Ἑλλάδα³⁵¹. Πρὸς τήν ἴδια κατεύθυνση λειτούργησαν καί οἱ παλινωδίες τῆς Ἑλλαδικῆς πολιτικῆς ὑπό τούς Βαυαρούς ἀντιβασιλεῖς καί τόν Ὅθωνα πού θεωροῦσαν ὅτι εὐκόλα καί ἀτιμωρητί μπορούσαν νά ἀλλάξουν στρατόπεδα - σφαῖρες ἐπιρροῆς τῶν Δυνάμεων : ἀγγλόφιλη 1833-1837, ρωσοφιλη 1838-1839, ἀγγλογαλλόφιλη 1839 - Ἰούνιος 1840, γαλλόφιλη Ἰούλιος -Νοέμβριος 1840, ἀγγλόφιλη Νοέμβριος 1840 -Αὔγουστος 1841, γαλλόφιλη 1841-1843³⁵². Καταστρεπτική γιά τά συμφέροντα τῆς χώρας ἀποδείχθηκε ἡ ἀδυναμία τῶν πολιτικῶν ἡγητόρων νά ἀντιληφθοῦν τήν ἰσχύουσα ὁμόφωνη πολιτική τῶν Μεγάλων Δυνάμεων οἱ ὁποῖες ἀπέρριπταν κάθε κίνηση πού ἀμφισβητοῦσε τήν ἀκεραιότητα τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους καί μάλιστα ὑπό τό συγκεκριμένο πολιτειακό καθεστῶς, ἐξ ἄλλου γι'αὐτό πολέμησαν τόν Μωχάμετ Ἄλυ³⁵³. Ἴσως, ἡ μόνη διέξοδος πού ἀπέμενε στήν ἑλλαδική διπλωματία νά ἦταν ἡ κατάλληλη ἐκμετάλλευση τῆς λύσεως τῆς Ἡγεμονίας, τῆς μοναδικῆς προτάσεως πού ἀποδεχόταν (ἀπό Μάρτιο 1834-ἕως Ἰούλιο 1841) ὡς βάση συζητήσεως ὁ ἰθύνων τήν τότε παντοδύναμη Βρετανική ἐξωτερική πολιτική λόρδος Πάλμερστον³⁵⁴. Κατά τά ἄλλα, ἐπαναστατικές

³⁵⁰ Ὑπόμνημα ἀρχιμανδρίτου Μισαήλ Ἀποστολίδη, Αὔγουστος 1838, πρὸς βρετανική κυβέρνηση μέσω βρετανοῦ πρεσβευτοῦ στήν Ἀθήνα Ed. Lyons, γιά κατάληψη ἀπό Μ. Βρετανία : ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ, 61-62. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, 223.

Ὑπόμνημα ἐπιτροπῆς Κρητῶν Ἀθηνῶν, 16 Αὔγουστου 1839, πρὸς βασιλεῖς 3 Δυνάμεων, γιά ἀπόσπαση Κρήτης ἀπό ὀθωμανικό ζυγὸ καί ἔνωση μέ Ἑλλάδα : ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ, 64.

Ὑπόμνημα ἐπιτροπῆς Κρητῶν Ἀθηνῶν, 20 Νοεμβρίου 1839, πρὸς βρετανικό ὑπουργεῖο ἐξωτερικῶν γιά αὐτονομία ὑπό ἐπικυριαρχία σουλτάνου.

Ὑπόμνημα ἰδίων πρὸς ἴδιο, 6 Δεκεμβρίου 1839, ἀπόρριψη τῆς προτάσεως γιά Ἡγεμονία : ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ, 67-70.

Ἀπάντηση Ἀρ. Χαιρέτη πρὸς προξένους Δυνάμεων στήν Κρήτη, Μάρτιος 1841, γιά αὐτονομία καί ἐκλεγμένη ἀπό τόν λαὸν κυβέρνηση. ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ, 122-123.

Ἀναφορὰ ἐπαναστατημένων ἐπαρχιῶν πρὸς βασιλεῖς 3 Δυνάμεων, 5 Ἀπριλίου 1841, γιά ἀνεξαρτησία Κρήτης. ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ, 133-134.

³⁵¹ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, 221-222. ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ, 77-88.

³⁵² ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, 154-221. ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ, 160-161.

³⁵³ WARD- GOOCH, 161- 162.

³⁵⁴ ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ, 137-148 : Ἡ ὀριστική μεταστροφή τῆς βρετανικῆς πολιτικῆς στό Κρητικὸ ζήτημα ὑπὲρ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας καί ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν σημειώθηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1841 (καί σηματοδοτήθηκε ἀπὸ τήν ἄρνηση τοῦ πρεσβευτοῦ Ponsonby νά παραλάβει τήν ἰκετήρια ἀναφορὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ κρητικοῦ λαοῦ πρὸς τήν βρετανική κυβέρνηση). Βαρύνουσα σημασία στήν λήψη τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς εἶχε ἡ πληροφορία πού ὁ Ponsonby μετέδωσε στὸν Palmerston ὅτι ἡ Κρητικὴ Ἐπανάσταση ἀποτελοῦσε μερικὴ ἐφαρμογὴ

κινήσεις, όπως αυτή του Φεβρουαρίου - Ιουλίου 1841, με τον πρόχειρο σχεδιασμό, την κακή οργάνωση, την ανεπάρκεια οικονομικών μέσων και έξοπλισμού δέν προσέφεραν παρά μόνον μεγάλες και άσκοπες θυσίες ανθρώπων και πλήθος καταστροφών³⁵⁵.

μιās ευρύτερης πολιτικής συνομοσίας που είχε σχεδιαστεί από την Φιλορθόδοξο Έταιρεία και άποσκοπούσε στην γενίκευση των έξεγέρσεων στις υπόδουλες ελληνικές περιοχές της όθωμανικής αυτοκρατορίας. Η Έταιρεία θεωρούνταν δημιούργημα της ρωσικής διπλωματίας προκειμένου να προωθήσει την έπιρροή της στην ελληνική Άνατολή. Τήν πληροφορία έπιβεβαίωσε ή άποκάλυψη του Άλεξ. Μαυροκορδάτου προς τον πρεσβευτή στην Άθήνα Lyons ότι είχε οργανωθεί στην Τουρκία μία Έταιρεία που περιλάμβανε στις τάξεις της τον άνώτερο όρθόδοξο κλήρο ό οποίος συνδεόταν με την Ρωσία με ιερό δεσμό (Holy League). Σκοπός της Έταιρείας ήταν ή άπελευθέρωση όλων των Έλλήνων από την μουσουλμανική έξουσία και ή ένθρονιση στην Έλλάδα όρθόδοξου βασιλιά ρωσικής έπιλογής.

³⁵⁵ Οί προετοιμασίες για την έπανάσταση άρχισαν στην Έλλάδα τό φθινόπωρο του 1840. Τά πρώτα σώματα έθελοντών έφθασαν στην Κρήτη τον Δεκέμβριο 1840, ένώ τέλη Ιανουαρίου 1841 άποβιβάστηκε στα Σφακιά ό πολιτικός άρχηγός του κινήματος Άριστείδης Χαιρέτης (άπ' αυτόν ή έπανάσταση του 1841 έμεινε γνωστή στην Κρήτη ως «ό καιρός του Χαιρέτη»). Οί πρώτες συμπλοκές σημειώθηκαν στις 26 Μαΐου 1841, ένώ τό τέλος στις 26 Ιουλίου όποτε άρχισε ή άποχώρηση των έθελοντών. ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ, 110-111, 123-124, 149-158. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Έλληνισμός, 1, 439-441.

ε. Τανζιμάτ - Όθωμανικές Μεταρρυθμίσεις

Ο σουλτάνος Μαχμούτ Β΄ (1785-1839, σουλτάνος 1808-1839) καθ' όλη τήν διάρκεια της βασιλείας του είχε τήν άτυχία νά παρακολουθεΐ τήν συνεχή συρρίκνωση του κράτους του. Εΐδε τήν άνεξαρτησία της Έλλάδος, τήν άυτονομία της Σερβίας, τήν άπώλεια της Άλγερίας, τήν άποστασία των Άλβανών, των Βοσνίων και των Αίγυπτίων ύπηκόων του. Η μεγάλη έχθρά Ρωσία είχε αύξηθεΐ σέ βάρος του σουλτανάτου προωθώντας τά σύνορά της στον Προϋθο και άποσπώντας τήν κηδεμονία των πλουτοφόρων ήγεμονιών Βλαχίας και Μολδαβίας. Πρέπει νά ένοιωσε μεγάλη ταπείνωση ο Μαχμούτ όταν, τό 1833, αναγκάστηκε νά έκλιπαρήσει τήν βοήθεια του τσάρου για νά σωθεΐ. Κι όμως, δέν ήταν δειλός, ούτε άβουλος, ούτε άδρανής. Έμπνεύστηκε και έθεσε σέ ένεργεια σημαντικές άλλαγές -μεταρρυθμίσεις σέ όλο τό φάσμα της διοικήσεως, άσχέτως άν, τελικώς, αυτές δέν μπόρεσαν νά επιβληθούν έξ ολοκλήρου. Δημιουργήθηκαν, όμως, οι άπαραίτητες εκείνες προϋποθέσεις που θά επέτρεπαν στον υίο και διάδοχό του Άμπντούλ Μετζΐτ νά έγκαινιασει μιá νέα περίοδο εκσυγχρονισμού της άυτοκρατορίας³⁵⁶. Πρώτα, άποκατέστησε τήν σουλτανική κυριαρχία στην περιφέρεια, επιβαλλόμενος στους ήμιανεξάρτητους έπαρχιακούς διοικητές (ντερεμπέηδες και άγιάνηδες). Ύστερα, κατάργησε και έξολόθρευσε τό σώμα των Γενιτσάρων που είχαν ξεφύγει του άρχικού προορισμού τους και λυμαινόνταν τό κράτος. Στην θέση τους ίδρυσε τον Νικηφόρο Στρατό του Μωάμεθ (Asakir-i Mansure-i Muhammediye). Κατόπιν, περιόρισε δραστηκώς τήν ισχύ των ούλεμάδων δημιουργώντας τήν Διεύθυνση του Έβκάφ για τήν κεντρική διαχείριση των άπέραντων κτημάτων των βακουφίων που ως τότε, σχεδόν άνεξέλεγκτα, νέμονταν ή τάξη αϋτή. Σημαντικές ήταν οι άποφάσεις του για τήν κατάργηση του θεσμού των δημεύσεων, καθώς και του άρμοδίου κρατικού γραφείου (Mühalefat kalemi), τήν ίδρυση του Μεταφραστικού Γραφείου (Bab-i Ali Tercüme Odasi), τήν συγκρότηση ύπουργείων και ύπουργικού συμβουλίου ύπό πρωθυπουργό - συντονιστή, τήν τακτική μισθοδοσία των δημοσίων ύπαλλήλων που μέχρι τότε άμείβονταν με εΐσπραξη τελών από τήν άσκηση των άρμοδιοτήτων τους και με διάφορα «δώρα», τήν άλλαγή του πρωτοκόλλου -έθιμοτυπίας, τήν εισαγωγή νέας ένδυμασίας με τό φέσι και τό δυτικότροπο έπανωφόρι (σταμπουλίν) που άντικατέστησαν τά τουρμπάνια και τά καφτάνια κ.λ.π.³⁵⁷.

³⁵⁶ Ο όθωμανικός εκσυγχρονισμός δέν μπορεί νά περιοριστεί, χρονολογικώς, στην έποχή που έξετάζουμε, αλλά επεκτείνεται βαθύτερα στο παρελθόν. Σέ γενικές γραμμές θά μπορούσε νά ειπωθεΐ ότι από τά τέλη του 17ου αϊώνος ή ιστορία προετοΐμασε τΐς συνθήκες και καθόρισε τήν άναγκαιότητα του εκσυγχρονισμού. Ένα άπτό δείγμα εκσυγχρονισμού θεωρήθηκε ή ίδρυση του πρώτου όθωμανικού τυπογραφείου που λειτούργησε μεταξύ των έτών 1720-1745, επί σουλτάνου Άχμέτ Γ΄ (1673-1736, σουλτάνος 1703-1730), με ένεργειες του μεγάλου βεζύρη Ίμπραήμ Νεβσεχιολή (1718-1730) και ύπεύθυνο τον Ούγγρο έξωμότη Ίμπραήμ Μουτεφερικόα (1674-1745). Ήταν ή Έποχή της Τουλίπας (Lale Devri). Άλλοι θέλουν ως πρωτοπόρο εκσυγχρονιστή τον σουλτάνο Σελίμ Γ΄ (1761-1808, σουλτάνος : 1789-1807) με τήν *Νέα Τάξη* του (Nizam-i Ceddid). Άλλοι, πάλι, βλέπουν τΐς μεταρρυθμίσεις επί σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ του Άντλή (Adli=δικανικός, νομοθέτης.) ως πλέον σημαντικές. ORTAYLI, 13, 45-46, 67-76, 125. ΚΙΤΣΙΚΗΣ, *Ιστορία*, 146. ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, 306-330. WARD – ROSTOW, 49-55. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 127-131. UBICINI, *Etat*, 1-3 : Χωρίς τήν καταστροφή των ντερεμπέηδων και των γενιτσάρων που έφερε σέ πέρας ο Μαχμούτ, δέν θά γίνονταν μεταρρυθμίσεις επί Άμπντούλ Μετζΐτ.

³⁵⁷ ENGELHARDT, 1, 7-33. ORTAYLI, 55-85. ZÜRCHER, 85-93. WARD-ROSTOW, 54-55. DRIAULT, *Άνατολικό Ζήτημα*, 1, 297-299 και 324-329.

Ὁ νέος σουλτάνος Ἀμπντούλ Μετζίτ (1823-1861), μόλις 16 ἐτῶν, δέν εἶχε τά φυσικά προσόντα, οὔτε τά μορφωτικά ἐφόδια γιά νά προαγάγει ἢ νά συνεχίσει τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ πατέρα του. Διέθετε, ὅμως, τό μεγάλο προτέρημα νά παραδέχεται αὐτήν του τήν ἀδυναμία καί νά ἀκολουθεῖ τίς εἰσηγήσεις τῶν δοκιμασμένων, ἤδη ἀπό τόν πατέρα του, κρατικῶν συμβούλων. Κορυφαῖος μεταξύ τῶν τελευταίων ἦταν ὁ ὑπουργός ἐξωτερικῶν Μουσταφᾶ Ρεσίτ πασσᾶς (1800-1858)³⁵⁸. Οἱ σπουδές του στό Μεταφραστικό Γραφεῖο - Σχολή Διπλωματῶν, ἡ ὑπηρεσία του στήν κεντρική κρατική διοίκηση καί ἡ διπλωματική θητεία του στό ἐξωτερικό, τοῦ προσπόρισαν ἰκανή πείρα καί γνώση τόσο τῶν ἐσωτερικῶν, ὅσο καί τῶν ἐξωτερικῶν πολιτικῶν καί διπλωματικῶν ζητημάτων τῆς ἐποχῆς. Ἔτσι, συνδύασε τήν ἐπίγνωση τῶν κινδύνων πού ἀπειλοῦσαν τήν ὑπόσταση τῆς αὐτοκρατορίας μέ τήν συναίσθηση τῆς ἐπείγουσας ἀνάγκης γιά εἰσαγωγή πραγματικῶν ἐσωτερικῶν μεταρρυθμίσεων. Ἄν οἱ ἀλλαγές πετύχαιναν, ἐκτός ἀπό τόν ἐκσυγχρονισμό τῆς κοινωνίας καί τήν βελτίωση τῆς θέσεως τῶν ὑπηκόων, θά μειώνονταν οἱ ἀποσχιστικές τάσεις καί θά δινόταν στήν αὐτοκρατορία ἡ εὐκαιρία νά ἀνακτήσει τό περασμένο μεγαλεῖο της. Ἐξ ἄλλου, ἡ δρομολόγηση ἀλλαγῶν γινόταν ἐπιτακτική λόγω τῆς δραστηριότητος τοῦ Μωχάμετ Ἄλυ τῆς Αἰγύπτου πού ἀπειλοῦσε μέ ἄμεση κατάρρευση τό ὀθωμανικό κράτος. Ἡ μόνη ὁδός σωτηρίας ἦταν νά πειθοῦν οἱ Μεγάλες Δυνάμεις νά παρέμβουν στήν κρίση καί γι' αὐτό χρειαζόταν μιά χειρονομία ἀποδοχῆς ἐκ μέρους τοῦ σουλτάνου : τούς ἀρκοῦσε καί ἡ ἀπλή ἐξαγγελία εἰλικρινῶν προθέσεων γιά εἰσαγωγή μεταρρυθμίσεων στό κράτος καί τήν κοινωνία. Κάτι τέτοιο, θά ἀποτελοῦσε μιά διακήρυξη τῆς βουλήσεως τοῦ ἴδιου τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους νά ζηήσει καί θά διευκόλυνε τούς ξένους πολιτικούς νά δικαιολογήσουν στήν κοινή γνώμη τῶν χωρῶν τους πῶς ἄξιζε νά παρέμβουν δυναμικά, προκειμένου νά βοηθήσουν μιά χώρα πού πάλευε νά ἐπιβιώσει καί νά κατακτήσει ἕνα νέο -πιό δυτικό- μέλλον. Ὑπενθυμίζουμε πῶς οἱ Δυνάμεις ὑποστήριζαν, ἔτσι κι ἄλλιως, τήν διατήρηση τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. Τώρα τούς δινόταν ἕνα ἐπιπλέον κίνητρο : ἡ θελκτική προοπτική νά τό δυτικοποιήσουν σιγά - σιγά καί σέ ὅσον βαθμό ἦταν αὐτό ἐφικτό ³⁵⁹.

³⁵⁸ Ὁ Μουσταφᾶ Ρεσίτ πασσᾶς ὑπῆρξε ἕνας ἀπό τούς μεγαλύτερους ὀθωμανούς πολιτικούς. Θεωρεῖται ὁ διαμορφωτής τῆς ὀθωμανικῆς διπλωματίας τοῦ 19ου αἰῶνος. Διετέλεσε 6 φορές πρωθυπουργός, πολλές φορές ὑπουργός ἐξωτερικῶν, πρεσβευτής στό Λονδίνο καί στό Παρίσι. Τό 1829 ἦταν ὁ ἀρχιγραμματέας τῆς ὀθωμανικῆς ἀντιπροσωπείας στίς διαπραγματεύσεις γιά τήν Συνθήκη τῆς Ἀδριανουπόλεως. Στήν συνέχεια εἰσηγητής στό αὐτοκρατορικό συμβούλιο (Divan). Τό 1834 διορίστηκε πρεσβευτής στό Παρίσι καί ἀρχές τοῦ 1836 μετατέθηκε στό Λονδίνο. Τό ἴδιο ἔτος ὁρίστηκε ὑφυπουργός ἐξωτερικῶν καί τό ἐπόμενο ἔτος ὑπουργός στό ἴδιο ὑπουργεῖο μέχρι τό 1841(31 Μαρτίου). Τό 1845 ἔγινε γιά πρώτη φορά πρωθυπουργός. Τρεῖς ἦταν οἱ μεγαλύτερες ἐπιτυχίες του :

- α) Πέτυχε νά συνασπίσει τίς εὐρωπαϊκές Δυνάμεις ἐναντίον τοῦ Μωχάμετ Ἄλυ. Ὁ συνασπισμός αὐτός ἐπέβαλε τήν λύση τοῦ Αἰγυπτιακοῦ Ζητήματος ὑπέρ τῶν ὀθωμανῶν.
- β) Πέτυχε νά συνασπίσει τίς εὐρωπαϊκές Δυνάμεις καί τήν ὀθωμανική Αὐτοκρατορία ἐναντίον τῆς Ρωσίας κατά τόν Κριμαϊκό Πόλεμο (1853-1856).
- γ) Ὑπῆρξε ὁ οὐσιαστικός δημιουργός τοῦ Χάττι Σερίφ τοῦ Γκιούλχανέ (1839) μέ τό ὁποῖο τό ὀθωμανικό κράτος ἔμπαινε σέ μιά νέα ἐποχή.

ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ, *Ρεσίτ*, 21, 109-110. ORTAYLI, 47 σημείωση 54.

³⁵⁹ Ἐπειδὴ ὁ Ρεσίτ εἶχε ὑπηρετήσει ὡς πρέσβυς στό Λονδίνο τό 1836 καί εἶχε διεξαγάγει ἐκεῖ τίς διαπραγματεύσεις πού ὀδήγησαν στήν σύναψη τῆς βρετανοοθωμανικῆς ἐμπορικῆς Συνθήκης τοῦ Balta limani, τό 1838, θεωρήθηκε ὅτι τίς ἰδέες γιά τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ τίς εἶχαν ὑποβάλει οἱ βρετανοὶ πολιτικοί. Ἀκόμα, διατυπώθηκε ἡ ἄποψη ὅτι ὁ Ρεσίτ παραχώρησε στοὺς Βρετανούς

Στις 22 Ὀκτωβρίου/3 Νοεμβρίου 1839 ἔγινε μιά μεγαλοπρεπής τελετή στό βόρειο τμήμα τῶν ἀνακτορικῶν κήπων, ἀνάμεσα στό παλάτι τοῦ Top Kapı καί τά τείχη τῶν παραλίων τοῦ Κερατίου κόλπου. Στούς κήπους, μεταξύ τῶν ἄλλων περιπτέρων -κιοσκίων, ἦταν καί τό Περίπτερο τῶν Ρόδων, τό Gül hâne. Ἐκεῖ, προσῆλθαν ὅλοι οἱ ὑπουργοί καί οἱ ἀνώτατοι πολιτικοί, στρατιωτικοί καί θρησκευτικοί βαθμοῦχοι (συμπεριλαμβανομένων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, τοῦ Πατριάρχου τῶν Γρηγοριανῶν Ἀρμενίων καί τοῦ Ἀρχιεραββίνου) τοῦ κράτους, καθώς καί οἱ ξένοι διπλωμάτες (μαζί τους καί ὁ υἱός τοῦ Γάλλου βασιλιᾶ Λουδοβίκου - Φιλίππου, πρίγκηπας de Joinville). Ὁ ὑπουργός ἐξωτερικῶν Μουσταφᾶ Ρεσίτ πασσᾶς διάβασε σέ ἐπήκοο ὄλων ἓνα σουλτανικό Διάταγμα πού εἶχε συντάξει ὁ ἴδιος στό ὄνομα τοῦ σουλτάνου Ἀμπντούλ Μετζίτ, ὁ ὁποῖος παρακολουθοῦσε τήν τελετή³⁶⁰.

Τό Διάταγμα πού ἔμεινε στήν Ἱστορία γνωστό ὡς Χάττι Σερίφ τοῦ Γκιούλχανε, ἐγκαινίασε μιά νέα περίοδο στήν ὀθωμανική ἱστορία, τήν Ἐποχή τῶν Μεταρρυθμίσεων ἢ Τανζιμάτ (Tanzimat)³⁶¹.

Τό Χάττι ξεκινοῦσε μέ τήν διαπίστωση τῆς συνεχοῦς παρακμῆς τῆς αὐτοκρατορίας κατά τά τελευταῖα 150 χρόνια καί ἀπέδιδε τό γεγονός στήν

τήν Ἐμπορική Συνθήκη ὡς ἀντάλλαγμα γιά τήν στρατιωτική καί πολιτική τους παρέμβαση στό Αἰγυπτιακό Ζήτημα (ZÜRCHER, 84. ΚΙΤΣΙΚΗΣ, 240-243. DRIAULT, *Ἀνατολικό Ζήτημα*, 1, 362. ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ, 22-23, ὑποσημειώσεις 27, 28, 29). Ὁ ORTAYLI ἀντιφάσκει :στήν σελίδα 175 λέει ὅτι στήν ἐτοιμασία τοῦ Χάττι σερίφ τοῦ 1839 ὑπῆρξε ξένη ἐπιρροή, ἀλλά δέν ἦταν ἄμεση ἀγγλική ὑπόδειξη, ἐνῶ στήν σελίδα 406 λέει ὅτι ὁ Ρεσίτ προχώρησε στήν ἐξαγγελία τοῦ Τανζιμάτ ὑπό τήν ἐπίδραση τῶν συμβουλῶν τῶν ἀγγλων πολιτικῶν, ὅταν βρισκόταν στό Λονδίνο. Στήν σελίδα 38 προσπαθεῖ νά ἰσορροπήσει τά πράγματα γράφοντας ὅτι ὁ ἐκσυγχρονισμός περισσότερο ἀπό ἓναν ἐξωτερικό καταναγκασμό, ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐσωτερικῆς ἀποφάσεως. Τό ἴδιο συμβιβαστικός καί ὁ ZÜRCHER, 105-106 : Στό Τανζιμάτ ἔπαιξαν ρόλο οἱ δυτικές πιέσεις γιά μεταρρυθμίσεις, ἀλλά καί ἡ πεποίθηση ὅτι ἦταν ὁ μόνος τρόπος νά σωθεῖ ἡ αὐτοκρατορία. Οἱ WARD-ROSTOW, 56, προσθέτουν ὅτι ὁ Ρεσίτ ἀπό τήν ἐπαφή του μέ τήν Δύση κατάλαβε ὅτι ἡ ἀποκαθίλωση τοῦ Μωχάμετ Ἄλυ θά ἀποφασίζοταν στίς δυτικές πρωτεύουσες. Κλείνοντας, παραθέτω ὅτι ὁ ZÜRCHER, 489 ἀναφέρει πῶς ὁ Ρεσίτ ἦταν ὁ ἡγέτης τῆς φιλοβρετανικῆς ομάδος στήν Ὑψηλή Πύλη. Ἴδια ἄποψη εἶχε καί ἡ ἐλληνική διπλωματία : Α.Υ.Ε. Φ. Γε (1856) : Ἐπιστολή ἀριθμός 100/273 πρεσβετοῦ Α.Γ. Κουντουριώτου (Κωνσταντινούπολη) πρὸς ὑπουργό ἐξωτερικῶν Ἄλ. Ραγκαβῆ (Ἀθήνα), Πέραν 22 Ὀκτωβρίου 1856: «...Ὁ Ρεσίτ, ὡς κάλλιστα γινώσκει ἡ Ὑμετέρα Ἐξοχότης, εἶναι τό ἀπαύγασμα τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς...» καί Α.Υ.Ε. Φ.Γε (1856) : Πολιτική Ἐκθεση τοῦ πρώτου διεορμηθένος τῆς ἐλληνικῆς πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως Ἰωσήφ Βαρότση πρὸς τόν πρεσβευτή τῆς Ἑλλάδος Α.Γ. Κουντουριώτη, Πέραν 12 Νοεμβρίου 1856, ὅπου ἐπισημαίνεται ἡ συστηματική ἀγγλική πολιτική τοῦ Ρεσίτ. ORTAYLI, 391 : ὁ Ρεσίτ ἦταν προστατευόμενος τοῦ Περετέβ πασσᾶ, γνωστοῦ φιλοβρετανοῦ. Ὁ ΚΙΤΣΙΚΗΣ, *Ἱστορία*, 243, ἐπισημαίνει τήν ἀντιφατική πολιτική τοῦ Λονδίνου πού ἐνθαρρύνει τίς μεταρρυθμίσεις στήν Κωνσταντινούπολη, ἀλλά καταπολεμᾷ τόν ἐκσυγχρονισμό τοῦ Μωχάμετ Ἄλυ, ὁ ὁποῖος δέν ἀκολουθοῦσε τά βρετανικά συμφέροντα.

³⁶⁰ Τά περίπτερα αὐτά ἦταν οἰκοδομήματα 3-4 δωμάτων μέ πολυτελεῖ διακόσμηση ἀπό χρυσό, ἀσήμι, πολύτιμους λίθους, μάρμαρα κ.λ.π., μέ τζάκια, περύτεχνα πλαίσια παραθύρων καί ἐπίχρυσα κινκιδιώματα. Ὑπῆρχαν καί παραστάσεις ζωγραφικῆς ἢ ψηφιδωτά μέ λουλούδια καί γεωμετρικά σχήματα : WHEATCROFT, 233-234.

³⁶¹ Τό Διάταγμα ἐπιγράφεται ὡς Χάττι Χουμαγιούν (Hatt-i Hümayûn =Αὐτόγραφο Αὐτοκρατορικό Διάταγμα), ἀλλά ἐπικράτησε νά ἀναφέρεται ὡς Χάττι Σερίφ (Hatt-i Şerif) γιά νά διακρίνεται ἀπό ἐκεῖνο τοῦ 1856 : INALCIK, *Application*, 3. ORTAYLI, 45-46 σημείωση 51. Ἄλλες ὀνομασίες γιά τίς μεταρρυθμίσεις, ἐκτός τῆς Tanzimat=Ἀναδιοργάνωση : Tanzimat-i Hayriyye =Εὐοίωνη, Ἐλπιδοφόρα Ἀναδιοργάνωση, Islâhat =Μεταρρύθμιση, Usul -û Ceddid =Νέα Νομοθεσία : ORTAYLI, 21, 176, 194. Πάντως, ἡ ἐπίσημη μετάφραση πού ἔγινε ἀπό τό Πατριαρχεῖο μέ ἐντολή τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ΄ χρησιμοποιεῖ, ἐπανειλημμένως, τόν ὄρο «Χάττι Σερίφ», παρ' ὅλο πού τό χαρακτηρίζει ὡς «Ἀνακτορικό Αὐτόγραφο». Κ.Π.Α. ΙΘ', 198-201. Τό κείμενο τοῦ Χάττι Σερίφ στά ἐλληνικά : ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, 3, 2849-2854.

παραμέληση και παραγκωνισμό τόσο του θρησκευτικού νόμου, όσο και της κοσμικής σουλτανικής νομοθεσίας³⁶². Για να αποκατασταθεί η ευδαιμονία των υπηκόων και η ισχύς του κράτους, όφειλε να εισαχθεί νέα νομοθεσία που θα έγγυόταν την ασφάλεια της ζωής, της τιμής και της περιουσίας όλων των υπηκόων. Θα γινόταν αναθεώρηση του φορολογικού και του στρατολογικού συστήματος σύμφωνα με τις απαιτήσεις της δικαιοσύνης. Το σύστημα ένοικιάσεως του δικαιώματος συλλογής φόρων (Iltizam) θα καταργούταν. Κάθε κατηγορούμενος θα δικαζόταν από δικαστήριο και σε δημόσια δίκη. Ύπογραμμίζονται ότι όλες οι παραπάνω έγγυήσεις αναφερόταν σε όλους τους υπηκόους ανεξαρτήτως θρησκείας.

Τά διοικητικά και οικονομικά μέτρα που επαγγελοῦνταν τό Χάττι εἶχαν ὡς στόχο νά μειώσουν τήν ἐξουσία τῶν ἐπαρχιακῶν διοικητῶν πρός ὄφελος τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως. Στό ἐξῆς οἱ ἐπαρχιακοί κυβερνήτες θά εἶχαν ὡς κύρια ἀρμοδιότητά τους τήν ἄμυνα καί τήν δημόσια τάξη. Ἡ διοικητική ἀρμοδιότητα μεταφερόταν στά ἐπαρχιακά διοικητικά συμβούλια (Meclis) μέ μικτή σύνθεση ἀπό κρατικούς ὑπαλλήλους καί ἐκπροσώπους τοῦ λαοῦ -τοπικούς προύχοντες. Διακρινόταν σέ Μεγάλα -Ἀνώτερα (θά ἔδρευαν σέ πρωτεύουσες ἐπαρχιῶν καί θά εἶχαν δικαιοδοσία ἐπί ἀστικῶν, δικαστικῶν, οικονομικῶν ζητημάτων) καί σέ Μικρά - Κατώτερα (μέ ἔδρα μικρότερες πόλεις καί δικαιοδοσία ἐπί τοπικῶν ἀστικῶν καί διοικητικῶν ζητημάτων). Στά Συμβούλια θά συμμετεῖχαν καί ἐκπρόσωποι τῶν τοπικῶν θρησκευτικῶν μειονοτήτων. Ἡ οικονομική ἀρμοδιότητα θά ἀνήκε πλέον σέ δημόσιους ὑπαλλήλους, τούς μουχασσίληδες (muhasil-i emvâl) που θά διορίζονταν ἀπό τήν κεντρική κυβέρνηση καί θά ἦταν ἀπευθείας ὑπόλογοι σ' αὐτήν. Οἱ δικαστές τῶν ἐπαρχιῶν (kadi) θά συνέχιζαν νά ὑπάγονται ἱεραρχικῶς στόν προϊστάμενό τους σείχουλισλάμη (seyhülislâm) διοικητικῶς, ἀλλά ὅλα τά ἔσοδά τους θά τά εἰσέπραττε πλέον ὁ μουχασσίλης καί θά ἀποτελοῦσαν κρατικά ἔσοδα. Ἔτσι, τούς στεροῦσε τήν βασική πηγή ἰσχύος τους. Ἐπιπλέον, οἱ βοηθοί τους ναίπηδες (nâib) θά λάμβαναν πλέον κρατικό μισθό καί θά αὐτονομούνταν ἀπό τούς καδῆδες.

Τόν συντονισμό τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μεταρρυθμιστικῶν μέτρων θέ εἶχε τό Ἀνώτατο Συμβούλιο Δικαιοσύνης (Meclis-i Vâlâ- yi Ahkâm-i Adliye) που θά κατάρτιζε, ἐπίσης, τά κατάλληλα νομοσχέδια, τά ὁποῖα, στήν συνέχεια, θά ὑποβλόταν στόν σουλτάνο γιά ἔγκριση καί δημοσίευση. Μάλιστα, ὁ σουλτάνος δεσμευόταν μέ ὄρκο - ὅπως καί οἱ μεγιστάνες τοῦ κράτους καί οἱ οὐλεμάδες - ὅτι δέν θά ἀπέριπτε καμμία πρόταση που θά τοῦ ὑποβλόταν ἀπό τό Συμβούλιο καί θά ἀπέβλεπε στήν ἀναζωογόνηση τοῦ Ἰσλάμ καί τοῦ Κράτους. Ὅσοι παρέβαιναν τίς ὑποσχέσεις τους θά δικάζονταν, μέ βάση τόν νέο ποινικό κώδικα που σύντομα θά δημοσιευόταν, καί θά τιμωροῦνταν

³⁶² Ἔτσι, οἱ ἴδιοι οἱ ὀθωμανοί τοποθετοῦσαν τήν ἐπίσημη ἀρχή τῆς παρακμῆς τους στά τέλη τοῦ 17ου αἰῶνος. Πιο συγκεκριμένα, εἴτε τό 1683 (ἦττα στήν Βιέννη -12 Σεπτεμβρίου 1683), ὅποτε σημειώθηκε τό ἔσχατο ὄριο τῆς ἐδαφικῆς τους ἐπεκτάσεως, εἴτε τό 1699 (26 Ἰανουαρίου 1699 - Συνθήκη Κάρλοβιτς), ὅποτε σημειώνεται ἡ ἀποχώρησή τους ἀπό τήν Κεντρική Εὐρώπη. Ἐπίσης, τό 1699, γιά πρώτη φορά τό ὀθωμανικό κράτος ἀναγκάστηκε νά πειθαρχεῖ, τοῦ λοιποῦ, σέ κανόνες διεθνoῦς δικαίου καί σέ διπλωματική δεοντολογία καί πρακτική (ORTAYLI, 157). Πρέπει ἐδῶ νά σημειωθεῖ ὅτι ἀπό τήν ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου (7 Ὀκτωβρίου 1571) οἱ Εὐρωπαῖοι διαπίστωσαν ὅτι οἱ ὀθωμανοί δέν ἦταν ἀήττητοι. ΚΙΤΣΙΚΗΣ, *Ἱστορία*, 203.

άνεξαρτήτως βαθμού και θέσεως που κατείχαν³⁶³. Η έκούσια άπεμπόληση έκ μέρους του σουλτάνου ένός τμήματος της άπόλυτης κοσμικής νομοθετικής έξουσίας που διέθετε ήταν, άσφαλώς, μιά καινοτομία, είσηγητής της όποιας ύπηρξε ό Ρεσίτ, όπως ό ίδιος παραδέχθηκε, έπειδή θεωρούσε πολιτικώς άπαραίτητο τόν περιορισμό της σουλτανικής άπολυταρχίας³⁶⁴.

Τό κατ' έξοχήν έπαναστατικό χαρακτηριστικό του Χάττι Σερίφ ήταν ότι προέβλεπε έγγυήσεις για ζωή -τιμή -περιουσία σε όλους τούς ύπηκόους άνεξαρτήτως θρησκευτικών πεποιθήσεων. Μέ τόν τρόπο αυτό προωθούνταν τρεις στρατηγικοί πολιτικοί στόχοι :

- α) ή πολιτική και κοινωνική συνοχή του κράτους με την θεωρία του Όθωμανισμού (Osmanlilik). Όλοι οί ύπήκοοι θά έπρεπε νά αισθάνονται όθωμανοί πολίτες, αλλά αυτό άπαιτούσε την καταστατική άνεξιθρησκεία του άνωτάτου άρχοντος ως ήγουμένου πολυφυλετικής και πολυθρησκευτικής άυτοκρατορίας. Κανείς σουλτάνος δέν είχε διακηρύξει προηγουμένως μιά τέτοια άρχή που έρχόταν σε αντίθεση με τό Κοράνιο. Τώρα, γινόταν διαχωρισμός κοσμικής και θρησκευτικής έξουσίας. Στό έξής, θά ήταν σουλτάνος για όλους τούς ύπηκόους του, είτε χριστιανούς, είτε μουσουλμάνους, είτε έβραίους, ένω θά ήταν χαλίφης διακεκρωμένως μόνον για τούς μουσουλμάνους όθωμανούς.
- β) ή έδαφική άκεραιότητα της άυτοκρατορίας με την νομιμοποίηση της κρατικής έξουσίας επί των μή μουσουλμάνων όθωμανών. Ός τότε, οί ραγιαδες άποτελοΰσαν ποίμνιο του σουλτάνου *κατακτητικῶ δικαίῳ* και, έπομένως, δικαιολογούνταν κάθε προσπάθειά τους νά άπελευθερωθούν έπαναστατώντας. Έφ' όσον, όμως, τούς διασφαλιζόταν καθεστώς ίσοπολιτείας και ίσονομίας με τούς μουσουλμάνους συμπολίτες τους, δέν θά αισθάνονταν, πλέον, καταπιεσμένοι ή κοινωνικώς περιθωριοποιημένοι ώστε νά έπιζητοΰν νά άποσχισθοΰν.
- γ) ή πολιτική άποδοχή και οίκονομική άρωγή της Εϋρώπης. Οί εϋρωπαϊκές Δυνάμεις πραγματοποιούσαν τίς όποιες παρεμβάσεις τους δικαιολογούμενες ότι ήταν ήθικώς ύποχρεωμένες νά προστατεύσουν άπό την καταπίεση και την άδικία τούς όμοπίστους των χριστιανούς που ζούσαν στό όθωμανικό κράτος, Τώρα, τό Χάττι τούς άποστεροΰσε αυτής της δυνατότητας, και έπιπλέον, άποζητούσε την περαιτέρω συναίνεσή τους ύπαινισσόμενο περισσότερες μελλοντικές παροχές. Αυτές, πάλι, θά χρειάζονταν, άσφαλώς, κάποια χρηματοδότηση που θά ξεπερνούσε τίς δυνατότητες του σουλτανικού θησαυροφυλακίου. Τότε, θά μπορούσε ή πολυμήχανη όθωμανική διπλωματία νά προτρέψει τίς Δυνάμεις νά προβοΰν και αυτές, με την σειρά τους πλέον, σε μιά κίνηση καλής θελήσεως χορηγώντας κάποια δάνεια που τό όθωμανικό κράτος διακαώς έπιθυμούσε³⁶⁵.

Η δημοσίευση του Διατάγματος δέν πέρασε άπαρατήρητη για τίς μάξες. Άντιθέτως, όδήγησε σε διεργασίες που σε πολλές περιοχές συντάραξαν τίς τοπικές κοινωνίες. Οί άντιδράσεις που σημειώθηκαν ήταν ποικίλου περιεχομένου και κλιμακούμενες άπό την άπλή έπιδοκιμασία ή άποδοκιμασία, μέχρι την ένθουσιώδη άποδοχή ή την έπαναστατική άπόρριψη. Για τούς

³⁶³ Για τίς προβλέψεις του Χάττι Σερίφ : ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 131. STAVRIANOS, 315- 318. INALCIK, *Application*, 3- 13. WARD-ROSTOW, 56- 60. ORTAYLI, 163 και έξής. ZÜRCHER, 98- 100. ENGELHARDT, 1, 35- 41.

³⁶⁴ Γράμμα Ρεσίτ προς λόρδο Πάλμερστον, 12 Αϋγούστου 1839 : WARD-ROSTOW, 57.

³⁶⁵ ORTAYLI, 163-166, 176, 179. STAVRIANOS, 315-318. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 130-132.

μουσουλμάνους οί παραχωρήσεις σήμαιναν ἐγκατάλειψη τῆς θρησκείας καί τῶν παραδόσεων. Γι' αὐτούς ἡ μεταρρύθμιση ἦταν μιά ἄλλη λέξη γιά τήν δυτικοποίηση. Ἡ διαίρεση πού προέκυψε, ἔκτοτε, στήν πολιτική ζωή τοῦ κράτους μεταξύ τῶν Ἐκσυγχρονιστῶν ἢ Δυτικιστῶν (ἢ Τανζιματζίδων, τότε), δηλαδή αὐτῶν πού ἐμφοροῦνταν ἀπό κοσμικές, κυρίως, τάσεις καί τῶν Παραδοσιακῶν πού προτιμοῦσαν τό θεοκρατικό μοντέλο τοῦ ἡγετικοῦ ρόλου τῆς σαρία, παρέμεινε, ἴσως, μέχρι σήμερα (Κεμαλιστές -Ἰσλαμιστές). Τήν ἀντίδραση τῶν μουσουλμάνων ὑποδαύλιζαν συστηματικῶς οί εὐάριθμοι προνομιούχοι τοῦ προηγούμενου καθεστῶτος (ἀγιάνηδες, οὐλεμάδες, σαράφηδες κ.ἄ.) πού ἔβλεπαν νά χάνουν τήν κοινωνική καί οἰκονομική ἰσχύ τους, καθώς καί τό ἀκαταδίωκτο γιά τίς αὐθαιρεσίες τους. Ἀντιθέτως, οί χριστιανοί, παρ' ὅλες τίς συστάσεις τῶν συνετοτέρων γιά ἐπίδειξη μετριοπάθειας, ἐμφανίζονταν, γενικῶς, ἀσυγκράτητα αισιόδοξοι καί ὀρισμένοι ἔτειναν εὐήκοον οὐς στίς διαρκῶς ὀγκούμενες ἐθνικιστικές σειρήνες. Ὡστόσο, οί ἐπιφυλάξεις μεταξύ τῶν χριστιανῶν δέν ἔλειπαν, ἀφοῦ ἔβλεπαν ὅτι ὑπῆρχε κίνδυνος γιά τήν κατάργηση τῶν Προνομίων πού ἔχαιραν ὡς τότε, καθώς ἐπίσης φοβοῦνταν καί τό μέτρο τῆς ὑποχρεωτικῆς στρατολογήσεως. Πολλοί ἀπό τούς χριστιανούς, ἐξ ἄλλου, καλύπτονταν ἀπό τήν προστασία πού τούς πρόσφεραν οί διομολογήσεις καί τά σουλτανικά μπεράτια (μπερατλήδες ἔμποροι), μέ κύριο προνόμιο τό καθεστῶς ἑτεροδικίας, ἐπομένως μέ δυσκολία θά ἀπαρνοῦνταν τό προηγούμενο καθεστῶς τους³⁶⁶.

Ἐνας ἀπό τούς παρισταμένους κατά τήν ἀνάγνωση τοῦ Χάττι Σερίφ ἦταν καί ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ'. Εἶχε προσκληθεῖ «κατ' εὐμενῆ βασιλικόν ἱραδέν» νά παραστεῖ στήν τελετή ὡς κεφαλή τοῦ ὀρθοδόξου «ἔθνους». Γινόμενος «αὐτήκοος» ὄφειλε, μέ τήν σειρά του, νά ἐξηγήσει στούς ὑπ' αὐτόν πιστούς τά ἐξαγγελθέντα μέτρα³⁶⁷. Τήν ὑποχρέωση αὐτή ἐπέβαλε τό κράτος μία ἐβδομάδα μετά τήν τελετή, μόλις, δηλαδή, δημοσιεύθηκε ἐπισήμως τό κείμενο³⁶⁸. Κάθε κρατικός ἀξιωματοῦχος εἶχε καθῆκον νά κοινοποιήσει καί νά ἐπεξηγήσει στούς ὑφισταμένους του τίς προβλέψεις τοῦ Διατάγματος καί μάλιστα, σέ κάποια ἐπίσημη ἡμέρα καί σέ μαζική συγκέντρωση, ὥστε νά ἀποφευχθοῦν νοθεύσεις καί παρερμηνεῖς. Ἔτσι καί ὁ Γρηγόριος, ἀφοῦ πρῶτα

³⁶⁶ Μέ τό Χάττι Σερίφ ἄρχισε ἡ περίοδος κατά τήν ὁποία τό κέντρο ἐξουσίας τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους μετακινήθηκε ἀπό τό παλάτι πρὸς τήν γραφειοκρατική ὑπαλληλία τῆς Πύλης. Μάλιστα, κυρίως, στούς διπλωμάτες, ἀφοῦ αὐτοί ἦταν πού ἔρχονταν περισσότερο σέ ἐπαφή μέ δυτικούς θεσμούς καί εὐρωπαϊκό τρόπο ζωῆς. Οἱ στρατιωτικοί, πού εἶχαν ὡς τότε τό προβάδισμα, παραχώρησαν τήν θέση τους, χωρίς ὅμως νά ἀποκλειστοῦν ἀπο τήν διοίκηση ὅπως ἔγινε μέ τούς οὐλεμάδες. Ἐνας λόγος γιά τήν ἀπώλεια τῶν πρωτείων ἀπό τούς στρατιωτικούς ἦταν ἡ κατάργηση τοῦ σώματος τῶν Γενισάρων, τό 1826. Ἡ ἀγαστή συνεργασία τοῦ Ρεσίτ μέ τόν Ριζᾶ πασσᾶ, διάδοχό του στό ἀξίωμα τοῦ ὑπουργοῦ ἐξωτερικῶν (1841-1845) καί ἐκπροσώπου τῶν στρατιωτικῶν καί τῆς ἀπόψεως περὶ προτεραιότητος τοῦ στρατιωτικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ ἔναντι τοῦ πολιτικοῦ, ἔθεσε τίς βάσεις τῆς μέχρι σήμερα ἀδιατάρακτης συνεργασίας τῶν δύο πλευρῶν καί τῆς παγιώσεως τοῦ κυβερνῶντος μέχρι σήμερα στρατοδιπλωματογραφειοκρατικοῦ κατεστημένου. ZÜRCHER, 98. ORTAYLI, 155, 191- 194. Ἴσως, στήν προσέγγιση διπλωματογραφειοκρατῶν καί στρατιωτικῶν νά ἔπαιξε ρόλο ἡ ἐκπαίδευσή τους σέ κοινά σχολεῖα μέ κοσμική κατεύθυνση (ORTAYLI, 193- 194), ἐνῶ οἱ οὐλεμάδες ἐκπαιδεύονταν σέ ἰδιαίτερα σχολεῖα, τούς μεντρεσέδες, μέ αὐστηρά, τυπικά, θρησκευτικά ἐνδιαφέροντα. (WARD-ROSTOW, 54-55).

³⁶⁷ Ἐκθεση τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ' σχετικῶς μέ τήν σημασία τοῦ Χάττι Σερίφ : Κ.Π.Α., ΙΘ', 201-202. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΘΕΟΧΑΡΗΣ, 411-413 : ἔχει ὀρισμένα λάθη στήν μεταγραφή τοῦ κώδικος.

³⁶⁸ INALCIK, *Application*, 3: Δημοσιεύθηκε στήν ἐπίσημη ἐφημερίδα τοῦ κράτους τήν Takvîm-i Vekâyi. WARD- ROSTOW, 60.

έδωσε έντολή νά γίνει πιστή μετάφραση τοῦ Χάττ στήν ἑλληνική γλῶσσα³⁶⁹, συνέγραψε σύντομη Ἔκθεση, ὅπου περιέγραφε τίς νέες ρυθμίσεις. Κατόπιν, συνεκάλεσε τήν Ἱερά Σύνοδο καί ἐξέδωσαν μία Πατριαρχική καί Συνοδική Ἐγκύκλιο ἐπιστολή πρὸς ὄλους τοὺς κατὰ τόπους ἀρχιερεῖς πού ἐντέλλονταν νά ἐνημερώσουν σχετικῶς τό ποιμνιό τους³⁷⁰. Ἡ ἐνημέρωση θά γινόταν μέ ἀνάγνωση τῶν ἐγγράφων ἀπό τόν ἴδιο τόν Ἀρχιερέα σέ ἡμέρα ἐπίσημης ἐορτῆς, στόν μητροπολιτικό ναό. Ἐκεῖ, κατόπιν προσκλήσεως, θά παρευρίσκονταν πρόκριτοι ἀπό ὅλα τὰ μέρη τῆς μητροπολιτικῆς περιφερείας, οἱ ὁποῖοι, κατόπιν, θά ἐνημέρωναν κατὰ τόν ἴδιο τρόπο ὄλους τοὺς χριστιανούς.

Ἡ ἀνάγνωση τοῦ Χάττ ἔγινε ἀπό τόν Ρεσίτ τήν Κυριακή 22 Ὀκτωβρίου (3 Νοεμβρίου μέ τό νέο ἡμερολόγιο) 1839 (26 τοῦ μηνός Σαμπάν τοῦ ἔτους 1255 ἀπό Ἐγείρας) καί ἡ δημοσίευσή του τήν ἐπομένη ἐβδομάδα. Στό διάστημα αὐτό πρέπει νά συνέταξε καί ὁ Γρηγόριος τήν Ἔκθεσή του, τήν ὁποία χρονολόγησε «αὐθ', ἐν μηνί Νοεμβρίῳ ἰνδικτιῶνος ιγ'». Ἐπειδή, ὅμως, ἡ Πατριαρχική καί Συνοδική Ἐγκύκλιος φέρει ἡμερομηνία 2 Νοεμβρίου συμπεραίνεται ὅτι ἡ Ἔκθεση ἐτοιμάστηκε στά τέλη Ὀκτωβρίου ἢ τό ἀργότερο 1η Νοεμβρίου, ὥστε νά ἀναγνωσθεῖ στήν Ἱερά Σύνοδο τήν ἐπομένη ἡμέρα³⁷¹.

Στήν Ἔκθεση χρησιμοποιοῦνται οἱ τυπικές ἐκείνες ἐκφράσεις πού ὄφειλαν νά χρησιμοποιηθοῦν σέ ἓνα τέτοιο κείμενο καί δέν μπορεῖ νά ἐξαχθεῖ, κατὰ τήν γνώμη μου, κάποιο συμπέρασμα γιά τήν προσωπική στάση τοῦ Γρηγορίου ἔναντι τοῦ Διατάγματος. Ὅπωςδήποτε, οἱ νέες ἐξαγγελίες, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού παρέμεναν σέ θεωρητικό ἐπίπεδο, χωρίς, δηλαδή νά ἐφαρμοστοῦν καί στήν πράξη, ἦταν φυσικό νά χαροποιήσουν τοὺς ἐνδιαφερόμενους. Σέ μιὰ φράση τῆς Ἐκθέσεως ἀξίζει, ἴσως, νά σταθοῦμε : «... ὑποχωρεῖ ὡς πρὸς πάντα τοὺς ὑπηκόους δικαιώματα οἷα ἀποτελοῦσι γνήσιον πολίτην κάθε κάτοικον τῆς ἐπικρατείας...». Μ' αὐτήν ὁ Γρηγόριος ἐπισημαίνει ὅτι κριτήριο ἐπιτυχίας τῆς νέας νομοθεσίας θά ἀποτελοῦσε ἡ ἀνάδειξη τῶν μέχρι τότε «ὑπηκόων» σέ «γνήσιους πολίτες» πράγμα πού χαρακτηρίζει κάθε ἐλεύθερο, εὐνομούμενο, πολιτισμένο καί μὴ αὐταρχικό κράτος³⁷².

Ἡ Ἐγκύκλιος εἶναι κι αὐτή ἓνα τυπικό κείμενο «ὀφειλετικῆς εὐγνωμοσύνης» πρὸς τόν «πολυχρόνιον, κραταιότατον, γαληνότατον, εὐσπλαχνότατον ἄνακτα». Ὑπάρχει, ὅμως, ἓνα σημεῖο πού ἀξίζει νά ἐπισημανθεῖ. Ὁ ἀρχιερέας ἐντελλόταν νά ὑπενθυμίσει στοὺς χριστιανούς «... τὴν πρὸς τό βασιλεῖον κράτος ὀλοσχερῆ ἀφοσίωσιν, εὐπειθειαν, ὑποταγήν, πίστιν... καί τὴν εὐγνώμονα ἀπόδοσιν τῶν δοσιμάτων των...» ὑποχρεώσεις πού προέκυπταν ἀπό τὰ «ῥαγιαδικά των καθήκοντα» καί τὰ «χριστιανικά των χρέη». Ἐπομένως, ἡ Ἐγκύκλιος συνιστοῦσε στοὺς χριστιανούς

³⁶⁹ Ἡ μετάφραση τοῦ Χάττ : Κ.Π.Α., ΙΘ', 198-201. Ἐπίσης : ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, 3, 2849-2854. Οἱ δύο μεταφράσεις διαφέρουν μεταξύ τους ἀρκετά, ἂν καί τό περιεχόμενο ἀποδίδεται ὀρθῶς. Ἡ μετάφραση τοῦ Πατριαρχείου εἶναι ἡ ἀρχαιότερη καί χρησιμοποιεῖ ἀμετάφραστους ὄρους τῆς ὀθωμανικῆς γλῶσσας. Ἡ τοῦ Νικολαΐδη εἶναι μεταγενέστερη καί ἀπαλλαγμένη ἀπό ὀθωμανικούς γλωσσικούς τύπους. Ἡ πρώτη, νομίζω, εἶναι ἡ προτιμότερη. Ὁ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΘΕΟΧΑΡΗΣ, 407-411, μεταγράφει τήν μετάφραση ἀπὸ τόν πατριαρχικό κώδικα μέ ὀρισμένα λάθη μεταγραφῆς.

³⁷⁰ Ἡ Ἐγκύκλιος : Κ.Π.Α., ΙΘ', 202-203. Συνυπογράφουν μετὰ τόν Γρηγόριο καί οἱ : Ἐφέσου Ἄνθιμος, Κυζίκου Ἄνθιμος, Νικομηδείας Ἄνθιμος, Χαλκηδόνος Ἱερόθεος, Δέρκων Γερμανός, Πελαγονείας Γεράσιμος, πρόεδρος Καρπάθου Μεθόδιος, Κεσπεντηλίου Ἀρτέμιος. Ἐπίσης : ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΘΕΟΧΑΡΗΣ, 413-415, μέ λίγα λάθη μεταγραφῆς ἀπὸ τόν κώδικα.

³⁷¹ Τὰ ἀντίστοιχα κείμενα : Κ.Π.Α., ΙΘ', 198-201 καί 201-202 καί 202-203.

³⁷² Κ.Π.Α., ΙΘ', 201-202.

αὐτοσυγκράτηση, μή ἐπίδειξη ὑπερβολικοῦ καί ἄκαιρου ἐνθουσιασμοῦ, ἀφοῦ ἡ θέση τους δέν εἶχε, ἀκόμη, ἀλλάξει : παρέμεναν ρεαγιάδες. Μόνον ἐφ' ὅσον ἐφαρμοζόταν στήν πράξη καί ἐπετύγχαναν οἱ νέες ρυθμίσεις, τότε, ἴσως, ἀναβαθμιζόνταν σέ πολίτες. Πέραν τούτου, τοὺς προτρέπει στήν «...ἀκριβῆ διατήρησιν τῶν θείων ἐντολῶν, καί ἐκκλησιαστικῶν διαταγῶν, καί λοιπῶν αὐτῶν καθηκόντων τῆς ἀμωμότητος ἡμῶν πίστεως...», δηλαδή νά μείνουν συσπειρωμένοι στήν ὀρθόδοξο πίστη καί στό ὀρθόδοξο ἐθνοθρησκευτικό σύνολο (μιλλέτι) ὅπου ἀνήκουν. Αὐτό τό τονίζει ἰδιατέρως στοὺς παραληήπτες τῶν ἐγγράφων μητροπολίτες : «...προλαβόντως ἅπαξ καί δὶς διεγείραμεν τὴν ὀφειλετικὴν προσοχὴν καί ἐπαγρύπνησιν καί τῆς Ἀρχιερωσύνης σου, ὡς πρὸς τὴν διαφύλαξιν τοῦ ἄνωθεν ἐμπεπιστευμένου σοι λογικοῦ ποιμνίου, ὑπὲρ οὗ θέλεις δώσει λόγον πρὸς τε τὴν...βασιλείαν, καί πρὸς τὸν δικαιοκρίτην θεόν...»³⁷³.

³⁷³ Κ.Π.Α, ΙΘ', 202-203. Σχετικά με τὴν στάση τοῦ millet : ΚΙΤΣΙΚΗΣ, *Ἱστορία*, 241-242.

στ. Τό ζήτημα τῶν Ἰονίων νήσων

Μέ τήν συνθήκη τοῦ Καμποφόρμιο (Campo Formio, σήμερα Campoformido στήν βορειοδυτική Ἰταλία, 17 Ὀκτωβρίου 1797) μοιράστηκαν μεταξύ Γαλλίας καί Αὐστρίας οἱ κτήσεις τῆς ἄλλοτε θαλασσοκράτειρας Βενετίας. Τά Ἴονια νησιά δόθηκαν στήν Γαλλία πού τά εἶχε ἤδη καταλάβει ἀπό τόν Ἰούνιο τοῦ 1797. Οἱ νέοι κυρίαρχοι προχώρησαν στήν συγχώνευση τῶν νησιῶν, ἀναγνώρισαν τοὺς Ἴόνιους ὡς Γάλλους πολίτες μέ πλήρη συνταγματικά δικαιώματα, ἐνῶ τά νησιά ἀποτέλεσαν 3 νομούς μέ δική τους, τό καθένα, κυβέρνηση μέ ἐπικεφαλῆς Γάλλο ἐπίτροπο. Ὁ Γενικός ἐπίτροπος τοῦ γαλλικοῦ Διευθυντηρίου, μέ ἔδρα τήν Κέρκυρα, ἀσκούσε τήν ἀνώτατη πολιτική ἐξουσία. Ἡ Γαλλική κατοχή συνετέλεσε στήν πολιτική, κοινωνική, πολιτιστική ἀναβάθμιση τῶν νησιῶν (κατάργηση προνομίων εὐγενῶν, ἐφαρμογή ἰσοπολιτείας, ἀνάπτυξη παιδείας μέ ὀργάνωση σχολείων, μέτρα προστασίας δημόσιας ὑγείας κ.λ.π.), ἀλλά ἡ βαρειά φορολογία καί ἡ ὑπεροπτική συμπεριφορά τῶν Γάλλων, δημιούργησαν ἕνα ἀντιγαλλικό ρεῦμα πού δέν περῆλιπταν νά ἐνισχύουν οἱ κύκλοι τῶν τέως προνομιούχων. Ἡ κατάσταση ἐπιδεινώθηκε μετά τήν καταστροφή τοῦ γαλλικοῦ στόλου στό Ἄμπουκίρ (1 Αὐγούστου 1798) καί τήν ρωσοοθωμανική συμμαχία τοῦ 1798. Ὄταν ὁ ἐνωμένος ρωσοοθωμανικός στόλος ὑπό τόν ρῶσσο ναύαρχο Φιοντόρ Φιοντόροβιτς Οὐσσακόβ (1743-1817) ἐμφανίστηκε στό Ἴόνιο, μπόρεσε μέ εὐκολία νά καταλάβει τά νησιά (Κύθηρα 12/10/1798, Λευκάδα 16/11, Κεφαλληνία, Ζάκυνθο 24/12 καί, τέλος, τήν Κέρκυρα στίς 5 Μαρτίου 1799, αὐτή μετά τρίμηνη πολιορκία). Οἱ διαπραγματεύσεις μεταξύ τῶν δύο συμμάχων κατέληξαν σέ συμφωνία καί ὑπογράφηκε ἡ σχετική συνθήκη, στήν Κωνσταντινούπολη, στίς 21 Μαρτίου 1800. Μέ αὐτήν ἰδρυόταν τό πρῶτο ἀνεξάρτητο ἑλληνικό κράτος στήν νεώτερη Ἱστορία, ἡ *Πολιτεία τῶν Ἡνωμένων Ἐπτὰ νήσων*, ἢ, γιά συντομία *Ἐπτάνησος Πολιτεία*. Ἡ διακυβέρνησή της θά γινόταν στά πρότυπα τῆς Πολιτείας τῆς Ραγούζας (σήμερα Dubrovnik Κροατίας), ἀπό ἀριστοκρατικό σῶμα (Γερουσία) ἀποτελούμενο ἀπό εὐγενεῖς καί προκρίτους. Θά ἦταν φόρου ὑποκείμενο στόν Σουλτάνο, ἐνῶ ἡ Ρωσσία δεσμεύτηκε γιά τήν τήρηση τῆς ἀκεραιότητος τοῦ νέου κράτους καί τήν ἀποδοχή τοῦ πολιτεύματος πού ἔμελλε νά συνταχθεῖ καί νά ὑποβληθεῖ πρὸς ἔγκριση στοὺς δύο ἐγγυητές. Μέχρι τό τέλος τοῦ πολέμου, οἱ δύο Δυνάμεις, εἶχαν δικαίωμα νά διατηροῦν στρατεύματα στά φρούρια τῶν νησιῶν. Οἱ Ὀθωμανοί θά ἀνακτοῦσαν τά ἡπειρωτικά ἐξαρτήματα τῆς ἄλλοτε βενετοκρατούμενης Ἐπτανήσου : Βουθρωτό, Πάργα, Πρέβεζα, Βόνιτσα. Ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς Πολιτείας ἀπό τόν σουλτάνο Σελίμ Γ΄ ἐγινε μέ φιρμάνι τήν 1η Νοεμβρίου 1800, ὅποτε συγχρόνως παραδόθηκε ἀπό τόν Μεγάλο Βεζύρη, σέ πομπώδη τελετή, στήν Κωνσταντινούπολη, ἡ σημαία τοῦ νέου κράτους στοὺς ἐκπροσώπους τῶν Ἐπτανησίων Ἀντώνιο Μαρία Καποδίστρια (1741-1821, πατέρα τοῦ Κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια) καί Νικόλαο-Γραδενίγο Σιγοῦρο -Δεσύλλα (1730-1803)³⁷⁴. Σ' αὐτούς ἐκτός ἀπό τήν σημαία καί τό φιρμάνι δόθηκε ἐπικυρωμένο ἀπό τόν σουλτάνο καί τό Σύνταγμα μέ βάση τό ὁποῖο θά διεξαγόταν, στό ἔξῃς, ἡ διακυβέρνηση τῆς Πολιτείας³⁷⁵.

³⁷⁴ ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 163-165 καί 183-186.

³⁷⁵ Λεπτομέρειες γιά τήν μορφή τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως δίνουν τά 2 φιρμάνια πού δημοσιεύθηκαν στό ΒΑΣΙΛΕΥΣΤΕΥΜΑΤΟΣ, *Ἀρχεῖα*, Α΄, 364-369 (ἀριθμός 259, 20 Ὀκτωβρίου 1800) καί 375-378 (ἀριθμός 262, 10 Ὀκτωβρίου 1801).

Λόγω προελεύσεως τό Σύνταγμα τοῦ 1800 ὀνομαζόταν καί «βυζαντινό». Ὁ λαός τό ἔκρινε ὀλιγαρχικό καί ἀρνήθηκε νά ὑπακούσει, ὅποτε προκλήθηκαν διαιρέσεις καί ταραχές πού ἐνισχυόταν ἀπό τά πάθη τῶν φατριῶν. Ἡ κατάσταση χειροτέρευσε ὅταν, στίς 14 Αὐγούστου 1801, οἱ ρωσσοοθωμανικές φρουρές ἀποσύρθηκαν, προκειμένου νά ἀφήσουν τούς Ἰόνιους νά κυβερνήσουν μόνοι τους. Μία ἀντιπροσωπευτική συνέλευση («Ἐντιμος Ἀντιπροσωπεία») εἰσήγαγε πιά δημοκρατικές συνταγματικές διατάξεις, ἀλλ' ὅμως τό νέο σύνταγμα τοῦ 1801 δέν ἐγκρίθηκε ἀπό τίς δύο ἐγγυήτριες Δυνάμεις. Ἐπακολούθησαν νέες ταραχές πού ἀνάγκασαν τήν Ρωσσία νά ἐπέμβει, πρὸς ἀποκατάσταση τῆς τάξεως, στέλνοντας, τόν Αὐγούστο τοῦ 1802, ἕνα στρατιωτικό σῶμα καί ἕναν αὐτοκρατορικό πληρεξούσιο, ὡς πρόξενο, οὐσιαστικῶς, ὅμως, ἀρμοστή, τόν κόμη Γεώργιο Μοτσενίγο ἀπό τήν Ζάκυνθο. Ἡ κατάσταση ὀμαλοποιήθηκε καί προκηρύχθηκαν ἐκλογές γιά ἀνάδειξη νέας Γερουσίας καί νομοθετικοῦ σώματος πού θά ἐτοίμαζε νέο Σύνταγμα. Ἔτσι, προέκυψε τό Σύνταγμα τῆς 5ης Δεκεμβρίου 1803 πού δέν ἦταν τέλειο, ρύθμιζε, ὅμως, κατά τρόπο ἱκανοποιητικό τά πράγματα. Συνταγματική μεταρρύθμιση ἔγινε τό 1806, συντηρητικῆς κατευθύνσεως, πού ἀναγνώριζε τήν Ρωσσία ὡς τήν μόνη ἐπικυρίαρχη Δύναμη, πρᾶγμα πού ἔγινε πιά αἰσθητό μέ τήν ἔναρξη, τόν ἴδιο χρόνο, τοῦ ρωσσοοθωμανικοῦ πολέμου (1806--1812, μέ διακοπές). Μέ τίς συνθήκες τοῦ Τίσιτ (7-9 Ἰουλίου 1807), τά Ἴονια ἀποδόθηκαν στήν Γαλλία πού ἔσπευσε νά τά καταλάβει, γιά δεύτερη φορά. Καί πάλι οἱ Γάλλοι ἀνέστειλαν τίς ἐλευθερίες τῶν κατοίκων, γεγονός πού προκάλεσε ἰσχυρό ἀντιγαλλικό ρεῦμα πού ἐνισχυόταν καταλλήλως ἀπό τούς Βρετανούς καί τούς φίλους αὐτῶν. Κρίσιμη ἔγινε ἡ κατάσταση ὅταν ὁ βρετανικός στόλος ἐπέβαλε ναυτικό ἀποκλεισμό πού προκάλεσε οἰκονομική δυσπραγία καί ἐπισιτιστικό πρόβλημα. Ἔτσι, Ἐπτανήσιοι πλοίαρχοι καί ἔμποροι προσκάλεσαν τόν ναύαρχο Στιούαρτ, διοικητή τοῦ βρετανικοῦ στόλου τῆς Μεσογείου, πού ἔδρευε στήν Μάλτα, νά καταλάβει τά νησιά. Πράγματι, τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1809 ὁ βρετανικός στόλος ἐφανίστηκε στό Ἴονιο καί σύντομα κατέλαβε χωρίς ἀντίσταση τά νησιά, ἐκτός Λευκάδος, Παξῶν καί Κερκύρας, πού εἶχαν ἰσχυρότερες γαλλικές φρουρές. Ἀργότερα, καταλήφθηκαν καί αὐτά (Λευκάδα, 16 Ἀπριλίου 1810. Παξοί, Μάρτιος 1813. Κέρκυρα, 21 Ἰουνίου 1814, μετά τήν πτώση τοῦ Ναπολέοντος)³⁷⁶.

Ἡ τύχη τῶν Ἰονίων συζητήθηκε στό Συνέδριο τῆς Βιέννης (1η Ὀκτωβρίου 1814-9 Ἰουνίου 1815) πού ρύθμιζε τίς ἰσορροπίες στήν μεταναπολεόντειο Εὐρώπη. Ἐκεῖ, δόθηκε πολύ σκληρή διπλωματική μάχη ἐκ μέρους τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια, μέλους τῆς ρωσσικῆς ἀντιπροσωπείας καί Ἐπτανησίου στήν καταγωγή. Αὐτός, ὅταν κατάλαβε ὅτι σέ ἐκείνη τήν φάση ἦταν ἀδύνατη ἡ ἐπίτευξη τοῦ στόχου τῆς πλήρους ἀνεξαρτησίας, προσπάθησε νά τεθοῦν τά νησιά, ὡς σύνολο, ὑπό τήν συλλογική ἐγγύηση ὅλων τῶν Δυνάμεων. Ὅταν κι αὐτό δέν ἔγινε δεκτό προτίμησε νά τεθοῦν ὑπό τήν προστασία τῆς Μ.Βρετανίας, ἀφοῦ προηγουμένως παρεμπόδιζε, μέ ἐπιτυχεῖς διπλωματικούς ἐλιγμούς, νά τεθοῦν ὑπό τήν ἄμεση κυριαρχία τῆς Βρετανίας, καθώς ἐπίσης καί τήν κυριαρχία τοῦ Τάγματος τῶν Ἱπποτῶν τῆς Μάλτας πού πολύ προσπάθησαν νά τό πετύχουν. Μετά μακρές καί ἐπίπονες διαβουλεύσεις, ὑπογράφηκε στό Παρίσι ἡ Συνθήκη τῆς 5ης Νοεμβρίου 1815 πού ὄριξε τά

³⁷⁶ ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 166, 186-188. ΜΙΛΛΕΡ, 55-56. ΚΟΥΚΟΥ, *Ἴονια*. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἴονιοι*. ΒΕΛΛΙΑΝΙΤΗΣ, *Ἴονιοι*.

Ηνωμένα Κράτη τῶν Ἰονίων νήσων ὡς ἐνιαῖο, ἐλεύθερο καί ἀνεξάρτητο κράτος ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ βασιλιᾶ τῆς Μεγάλης Βρετανίας³⁷⁷. Ὁ βασιλιᾶς Γεώργιος Δ΄ (1762-1830, ἀντιβασιλεύσε : 1811-1820, βασιλεύσε : 1820-1830), ἀπέστειλε ὡς ἐπίτροπό του - Ἀρμοστή (Lord High Commissioner) τὸν στρατηγὸς sir Thomas Maitland Comte Lauderdale (1765-1824) πού ἦταν τότε διοικητὴς τῶν βρετανικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων στὴν Μεσόγειο καί κυβερνήτης Μάλτας. Αὐτός, ἔφθασε στὴν Κέρκυρα στίς 16 Φεβρουαρίου 1816 καί ἀρχικῶς ἔδειξε διάθεση συνεργασίας, μὴν παραλείποντας, ὅμως, νά προσπαθεῖ νά διευρύνει συνεχῶς τὸν κύκλο τῶν ἀρμοδιοτήτων του. Ὅταν κάποιος γερουσιαστὴς τοῦ ὑπενθύμισε ὅτι τὸ Σύνταγμα τοῦ 1803 ἐξακολουθοῦσε νά ἰσχύει, ὅτι νόμιμη κυβέρνησις τοῦ τόπου ἦταν ἡ Γερουσία καί ὅτι τὰ Ἴονια ἦταν ἀνεξάρτητο κράτος ὑπὸ τὴν προστασία, μόνον, τῆς Βρετανίας, ὁ Μαϊτλαντ διέλυσε τὴν Γερουσία καί ἀνέλαβε ὅλες τὶς ἐξουσίες. Ἡ λαϊκὴ πίεσις γιὰ παροχὴ ἐλευθεριῶν τὸν ἀνάγκασε νά κινήσει τὶς διαδικασίες γιὰ κατάρτιση νέου Συντάγματος. Μία ἐπιλεγμένη ἀπὸ τὸν ἴδιο συνταγματικὴ συνέλευσις ψήφισε μὲ συνοπτικὴ διαδικασίαν τὸ σχέδιο πού εἶχε καταρτίσει πάλι ὁ ἴδιος, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1817. Μετὰ τὴν ἐπικύρωσι ἀπὸ τὸν βρετανὸ βασιλιᾶ τὸ Σύνταγμα ἄρχισε νά ἰσχύει, ἀπὸ 1-1-1818. Μὲ τὶς νέες διατάξεις ὁ ἀρμοστής γινόταν παντοδύναμος, ὁ βρετανικὸς στρατὸς μεταβαλλόταν σὲ στρατὸ κατοχῆς καί τὸ Ἴόνιο κράτος σὲ προτεκτοράτο, ἀφοῦ δὲν εἶχε δικαίωμα διπλωματικῆς ἀντιπροσωπεύσεως στὸ ἐξωτερικὸ παρά μόνον στὴν Βρετανία. Οἱ προβλέψεις τοῦ νέου Χάρτη, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν βίαιον καί αὐταρχικὸ -δεσποτικὸ χαρακτῆρα τοῦ Μαϊτλαντ, τοῦ προσέδωσαν τὸ παρωνύμιον «King Tom». Ἄλλα μελανά σημεῖα τῆς ἀρμοστείας του ἦταν ἡ πώλησις τῆς Πάργας στοὺς Ὀθωμανοὺς (1819) καί ἡ καταδίωξις ὅσων Ἑπτανησίων ἠθέλαν νά συμμετάσχουν στὸν ἀγῶνα τοῦ 1821, ὅπως ἐπίσης καί ὅσων στεριανῶν Ἑλλήνων ζητοῦσαν ἄσυλον στὰ Ἴονια. Ὑπῆρξε, βεβαίως, καί θετικὸ ἔργο ἐκ μέρους τοῦ ἀρμοστή, ἐνῶ δὲν ἔλειπαν καί ὑποστηρικτὲς τοῦ στὰ νησιά³⁷⁸. Θὰ πρέπει ἐδῶ νά τονιστεῖ ὅτι ἡ στάσις τοῦ ἀρμοστή ἦταν ἀπογοηδία ἀπὸ ὑπηρεσιακῆς πλευρᾶς καί πλήρως ἐναρμονισμένη, ὅπως ὄφειλε, μὲ τὶς ἐπιδιώξεις τῆς βρετανικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Ἐπομένως, ἡ ἀνθελληνικὴ καί φιλοοθωμανικὴ στάσις τοῦ Μαϊτλαντ συνέπιπτε μὲ τὴν στάσις τῆς βρετανικῆς κυβερνήσεως κατὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ. Ὅταν αὐτὴ μεταστράφηκε, ἐπὶ George Canning (1770-1827, ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν : 1807-1809 καί 1822-1827, πρωθυπουργὸς : Ἀπρίλιος -Αὔγουστος 1827), τὸ 1823, μεταστράφηκε καί ἡ στάσις τοῦ Μαϊτλαντ, κάπως ἀργά, βεβαίως, γιατί σύντομα, λόγω ἀσθενείας, ἔφυγε γιὰ τὴν Μάλτα ὅπου ἀπεβίωσε στίς 17 Ἰανουαρίου 1824³⁷⁹. Τὸν

³⁷⁷ Ὁ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 1, 32-36, γράφει ὅτι, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ ναυάρχου Κόδριγκτον, ὁ Καποδίστριας εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν τσάρο ὡς προσωπικὴ χάρις νά περιέλθουν τὰ Ἑπτάνησα στὴν Μεγάλῃ Βρετανίᾳ πιστεύοντας ὅτι θὰ κυβερνοῦσε μὲ πῖο φιλελεύθερον πνεῦμα ἀπὸ ὅτι ἡ Αὐστρία καί πῶς ἡ βρετανικὴ κυριαρχία θὰ τετριμματοποιεῖτο πῖο εὐκόλα, στὸ μέλλον. Πάντως, ὁ ἴδιος, κατηγοροῦσε, τὸ 1819, τὴν Βρετανίαν γιὰ τὴν καταπιεστικὴν τῆς πολιτικῆς, ὅταν εἶδε, κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν του στὴν Κέρκυρα, τὴν κατάστασιν. Εἰσηγήθηκε, μάλιστα, στὸν τσάρον τὴν ἀποστολὴν διαμαρτυριῶν πρὸς τοὺς ὑπουργοὺς Castlereagh καί Wellington, ἀλλὰ αὐτὲς ἀπορρίφθηκαν ὡς ἐπέμβασις τῆς Ρωσσίας στὰ ἐσωτερικὰ τῆς Βρετανίας. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 2, 278. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 167-170 καί 188-189. ΜΙΛΛΕΡ, 59-62.

³⁷⁸ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 2, 271-280. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 170-172. ΜΙΛΛΕΡ, 76-83. WARD-GOOCH, 584-585, 585 σημείωσις 1 : Ὁ σουλτάνος ἀναγνώρισε τὸ προτεκτοράτο μὲ φερμάνι του, τὸ 1819.

³⁷⁹ ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, *Κεφαλληνικά*, 1, 568-570.

άντικατέστησε ό στρατιωτικός διοικητής Έπτανήσου (1817-1824) στρατηγός sir Frederick Adam (1781- 1853) πού είχε διατελέσει καί ύφαρμοστής. Ό Adam ύπηρέτησε ως άρμοστής κατά τήν περίοδο 10 Άπριλίου 1824 -10 Άπριλίου 1832. Επί τών ήμερών του άρχισε ή λειτουργία τής Ίονίου Άκαδημίας (έπίσημη έναρξη 17/29 Μαΐου 1824) πού ίδρυσε ό Frederick North earl of Guilford (1766-1827) καθώς καί τοϋ Ίεροσπουδαστηρίου (1827). Άπό τό 1828 άρχισε νά καταρτίζει σειρά νέων νόμων, κώδικες δικονομίας καί όργανισμούς δικαστηρίων καί επιδιώχθηκε ή περιστολή τών κωλυμάτων τοϋ γάμου. Μετά άπό αυτόν, προσωρινός άναπληρωτής άρμοστής διετέλεσε ό μέχρι τότε στρατιωτικός διοικητής καί ύφαρμοστής Έπτανήσου sir Alexander Whitford (ή Ouitford, 1786-1855), για τό διάστημα 10 Άπριλίου 1832-30 Νοεμβρίου 1832, μέχρι δηλαδή νά αναλάβει καθήκοντα ό νέος άρμοστής λόρδος George Granville Nugent πού παρέμεινε στήν θέση μέχρι τόν Ίανουάριο 1835. Η άρχικώς φιλελεύθερη στάση του μεταβλήθηκε κατόπιν σέ συντηρητική μέ διώξεις άντιπάλων στοιχείων, άπαγόρευση είσαγωγής άθρηναϊκών έφημερίδων, διάλυση Βουλής κ.λ.π.. Στίς 29 Άπριλίου 1835 άντικαταστάθηκε άπό τόν βαρώνο καί στρατηγό sir Howard Douglas (1766-1861) πού ύπηρέτησε ως άρμοστής μέχρι τίς 7 Ίουλίου 1841. Αυτός άν καί μερίμνησε για τήν γενικώτερη ανάπτυξη τών νησιών (ιδιαίτέρως τής γεωργίας, ίδρυσε Τράπεζα, δημοσίευσε τούς νομικούς κώδικες τοϋ κράτους κ.ά.) κριήθηκε άντιδημοτικός καί έναντίον του σχηματίσθηκε ισχυρή άντιπολίτευση στήν Βουλή. Η ένίσχυση τής γραφειοκρατίας, ή σπατάλη τοϋ δημοσίου χρήματος, ή δίωξη άντιπάλων, ή ύποστήριξη τών προτεσταντών μισσιοναρίων πού δροϋσαν στήν Έπτάνησο, διεύρυναν τήν άντιπάθεια πρός τό πρόσωπό του. Η άνακίνηση τοϋ θέματος περιορισμοϋ τών κωλυμάτων τοϋ γάμου, επέφερε τήν σύγκρουση μέ τό Οικουμενικό Πατριαρχείο τήν όποία άκολούθησε ή αντίθεση όλων τών όρθοδόξων κατοίκων. Διακεκομμένοι πολιτευτές, οί Γεράσιμος Λειβαδάς ή Λιβαδάς (1789-1876) καί Άνδρέας Μουστοξύδης (1785-1860), ύπέβαλαν ύπομνήματα ύπογραμμένα άπό χιλιάδες πολίτες, τά έτη 1837 καί 1839/1840, έναντίον τοϋ Douglas πρός τό ύπουργείο έξωτερικών τής Μ. Βρετανίας, ζητώντας τήν άντικατάστασή του. Οί διαρκείς διαμαρτυρίες καί έξεγέρσεις τών κατοίκων άνάγκασαν τήν βρετανική κυβέρνηση νά τόν ανακαλέσει³⁸⁰.

Μέ τήν ρωσσοοθωμανική κατοχή ξεκίνησε ή επανίδρυση τών όρθοδόξων μητροπόλεων στά νησιά. Η Ρωσία ένδιαφερόταν για τήν στερέωση τής όρθοδοξίας κινούμενη τόσο άπό λόγους θρησκευτικούς, ως όμόδοξη, όσο καί άπό λόγους πολιτικούς, άφοϋ έτσι θά επιβεβαίωνε τόν ρόλο της ως προστάτιδος τών όρθοδόξων Δυνάμεως καί θά άποκτοϋσε ισχυρά έρείσματα για τό μέλλον, ως εύεργέτιδα τών τοπικών εκκλησιών. Οί Όθωμανοί, έφ' όσον οί νέες έπαρχίες θά υπάγονταν στό Οικουμενικό Πατριαρχείο δέν είχαν λόγους νά διαφωνήσουν μέ τήν εκκλησιαστική διοργάνωσή τους. Ό ναύαρχος Οϋσσακόβ έφερε μαζί του Έγκύκλιο τοϋ πατριάρχου Γρηγορίου Ε' (πρώτη πατριαρχία : 1η Μαΐου 1797-19 Δεκεμβρίου 1799) μέ τήν όποία διαβεβαιώνονταν οί Έπτανήσιοι για τίς φιλικές διαθέσεις τοϋ ρωσσοοθωμανικοϋ στόλου πού έρχόταν για νά τούς έλευθερώσει καί νά τούς δώσει τήν δυνατότητα νά εκλέξουν τό πολίτευμα τής άρεσκείας τους³⁸¹.

³⁸⁰ ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, *Κεφαλληνιακά*, 1, 570-575.

³⁸¹ ΚΟΥΚΟΥ, *Ίόνια*.

Στά πλαίσια αυτά, τό Οικουμενικό Πατριαρχείο, επί πατριαρχείας Νεοφύτου Ζ΄ (δεύτερη πατριαρχεία : 19 Δεκεμβρίου 1798-17 Ιουνίου 1801), εξέδωσε τίς ανάλογες πράξεις πρός διευθέτηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τῶν Ἰονίων. Ἔτσι, μέ Συνοδικές Πράξεις, τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1799 (ἰνδικτιῶνος γ΄), καθορίστηκαν τά δικαιώματα καί τά καθήκοντα τοῦ μόλις προβιβασθέντος σέ μητροπολίτη ἀρχιεπισκόπου Κεφαλληνίας -Ζακύνθου Ἰωαννίου Ἄννινου (ἀρχιεπίσκοπος : 1787-1799, μητροπολίτης : 1799-1817), τοῦ μητροπολίτου Κερκύρας καί τοῦ μητροπολίτου Λευκάδος -Ἀγίας Μαύρας Παρθενίου Κονιδάρη. Τόν ἴδιο μήνα ἐκδόθηκαν καί τά Σιγίλλια πού προβίβαζαν τίς ἀρχιεπισκοπές Κεφαλληνίας -Ζακύνθου καί Λευκάδος -Ἀγίας Μαύρας σέ μητροπόλεις. Ἡ ρύθμιση αὐτή ὑπῆρξε προσωρινή, ἀφοῦ οἱ καιρικές περιστάσεις μέ τίς ἀλλαγές τῶν κυριάρχων τῶν νησιῶν δέν βοήθησαν στήν ἐμπέδωση τῆς τάξεως³⁸².

Νέα διευθέτηση ἔγινε μέ ἀφορμή τίς προβλέψεις περὶ Ἐκκλησίας τοῦ Συντάγματος τοῦ 1817 ἐπὶ ἀρμοστοῦ Maitland. Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχείο, ἐπί πατριάρχου Ἀνθίου Γ΄, τόν Φεβρουάριο τοῦ 1823 (ἰνδικτιῶνος ια΄), μέ Πατριαρχικό καί Συνοδικό Διατακτήριο Γράμμα, κανόνισε τά τῆς διοικήσεως τῆς «ἐν ταῖς Ἰονίσις νήσισις Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας». Εἶναι πολύ σημαντικό τό Γράμμα αὐτό γιατί, πέραν τῆς διευθετήσεως τῶν τοπικῶν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων, ἐμφανίζει τό Πατριαρχείο νά ἀντιλαμβάνεται καί νά ἀναγνωρίζει τήν Ἐκκλησία τῶν Ἰονίων ὡς μία αὐτόνομη Ἐκκλησία, τῆς παρέχει τό δικαίωμα τῆς πλήρους αὐτοδιοικήσεως καί τό μόνο πού ἀπαιτεῖ ἀπό αὐτήν εἶναι ἡ μνημόνευση τοῦ ὀνόματος τοῦ πατριάρχου καί ἡ ἀναγνώριση τῶν προνομίων τοῦ Πατριαρχείου, χωρὶς, μάλιστα, νά τά ἀπαριθμεῖ. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, θά μπορούσε κανεὶς νά διατυπώσει τήν θέση ὅτι μέ τό Γράμμα τοῦ 1823, τό Πατριαρχείο προχώρησε στήν ἀνακήρυξη τῆς πρώτης, κατά τούς νεωτέρους χρόνους, Αὐτονόμου Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, αὐτῆς, δηλαδή, τῶν Ἰονίων, πρὶν ἀκόμα παραχωρήσει καθεστῶς αὐτονομίας στήν Ἐκκλησία τῆς Σερβίας, τό 1830. Ἐπίσης, ὀριοθετεῖ καί τόν τρόπο πού ὀφείλει νά μετέλθει, στό μέλλον, μιά ὁποιαδήποτε ἄλλη τοπική Ἐκκλησία προκειμένου νά αὐτονομηθεῖ : νά ἔχει διαφυλαχθεῖ ἡ ὀρθόδοξος πίστις καί ἡ κανονική τάξις στήν ἐκκλησιαστική διοίκηση (κανονική καί νόμιμη ἐκλογή ἀρχιερέων), νά ἔχει ἀναγνωρισθεῖ διεθνῶς ἡ πολιτική τῆς ἀνεξαρτησίας (ἔστω καί ὄχι πλήρης, ὅπως στήν περίπτωση τῶν Ἰονίων πού τέθηκαν ὑπὸ Βρετανική προστασία τό 1815), καί νά ζητηθεῖ ἡ αὐτονομία ἀπό τήν ὡς τότε κυρίαρχη Ἐκκλησία (ἐδῶ Οἰκουμενικό Πατριαρχείο), ἀρμοδίως, μέ κοινή αἴτηση τοπικῆς Ἐκκλησίας καί ὑπεύθυνης τοπικῆς Πολιτείας.

Μέ τό Διατακτήριο Γράμμα ἀναγνωρίζονται 4 μητροπόλεις πού θά συγκροτοῦσαν τήν ἐπαρχιακή Σύνοδο, κατά σειρά οἱ : Κερκύρας, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου, Λευκάδος. Οἱ μητροπολίτες αὐτῶν θά συνέρχονταν σέ ἐτήσια τακτική σύνοδο πού θά διαρκοῦσε τό μέγιστο τρεῖς μῆνες (τό ἴδιο διάστημα, ἀκριβῶς, πού θά συνεδρίαζε καί ἡ Ἰόνιος Βουλὴ), στήν Κέρκυρα,

³⁸² Κ. Π.Α., Η΄, 333 : Συνοδική πράξις καθορίζουσα τά δικαιώματα καί καθήκοντα τοῦ ἄρτι εἰς μητροπολίτην προβιβασθέντος ἀρχιεπισκόπου Κεφαλληνίας - Ζακύνθου Ἰωαννίου : Σεπτεμβρίου 1799, ἰνδικτιῶνος Γ΄. Ὅμοιοι πράξεις ἐδόθησαν τοῖς μητροπολίταις Κερκύρας καί Λευκάδος -Ἀγίας Μαύρας Παρθενίῳ (τῇ αὐτῇ ἡμερομηνίᾳ).

Κ. Π.Α., Η΄, 334-335 : Σιγίλλιον προβιβάζον τήν ἀρχιεπισκοπὴν Λευκάδος-Ἀγίας Μαύρας εἰς μητρόπολιν, Σεπτεμβρίου 1799, ἰνδικτιῶνος Γ΄. Ὅμοιον Σιγίλλιον ἐδόθη τῷ μητροπολίτῃ Κεφαλληνίας -Ζακύνθου.

προκειμένου να διευθετούν τα άφορῶντα στην τοπική Ἐκκλησία. Τὴν προεδρία τῆς Συνόδου θὰ ἀναλάμβανε, ἀνά πενταετία, ἀλληλοδιαδόχως κατὰ τὴν σειρά πού ἀναφέρθηκε, ἓνας μητροπολίτης. Ταυτοχρόνως ἀποσπάστηκε ἡ μητρόπολη Ζακύνθου ἀπὸ τὴν μητρόπολη Κεφαλληνίας -Ζακύνθου καὶ ἀνυψώθηκε σὲ μητρόπολη, ἐνῶ τοποθετήθηκε πρὶν τὴν τῆς Λευκάδος ὡς πρὸς τὸ προβάδισμα. Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Κυθήρων παρέμεινε ἀνεξάρτητη, δηλαδή μὴ ὑπαγόμενη σὲ κάποια μητρόπολη. Ἡ Ἰθάκη καὶ οἱ Παξοὶ θεωρήθηκαν ὅτι πληροῦσαν τίς προϋποθέσεις γιὰ νὰ ἀνυψωθοῦν σὲ ἐπισκοπές, ὅπως καὶ ἔγινε. Ἡ ἐπισκοπὴ Ἰθάκης τέθηκε ὑπὸ τὴν μητρόπολη Κεφαλληνίας καὶ ἡ ἐπισκοπὴ Παξῶν ὑπὸ τὴν μητρόπολη Κερκύρας. Στὴν συνέχεια, ἐκδόθηκαν οἱ ἐκ μέρους τοῦ Πατριαρχείου κανονικὲς ἐκδόσεις γιὰ χειροτονία ἢ μετάθεση τῶν ἀντιστοίχων ἀρχιερέων. Ἔτσι, μετατέθηκαν οἱ πρῶην ἐπίσκοποι Ρωγῶν Μακάριος στὴν μητρόπολη Κερκύρας καὶ πρῶην Παραμυθίας Χρῦσανθος Κεφαλᾶς στὴν ἐπισκοπὴ Παξῶν. Ἐπίσης, χειροτονήθηκαν οἱ ἱερομόναχοι Παρθένιος Μακρῆς ὡς μητροπολίτης Κεφαλληνίας, Γεώργιος Γαρζώνης ὡς μητροπολίτης Ζακύνθου, Ζαχαρίας Μοντεσάντος ὡς μητροπολίτης Λευκάδος-Ἀγίας Μαύρας, Προκόπιος Καλλονᾶς ὡς ἀρχιεπίσκοπος Κυθήρων καὶ Διονύσιος Καραβίας ὡς ἐπίσκοπος Ἰθάκης³⁸³.

Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1817 ὡς πρὸς τὴν διοικητικὴ ὀργάνωση τῆς Ἐκκλησίας προέβλεπε ὅτι ὁ προϊστάμενος αὐτῆς θὰ ἔφερε τὸν τίτλο τοῦ μητροπολίτου καὶ θὰ ἐξονομαζόταν *Ἐξαρχος τῆς Ἰονίου Ἐκκλησίας*, ἐνῶ γιὰ τοὺς λοιποὺς ἀρχιερεῖς παρέθετε τοὺς τίτλους τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἢ τοῦ ἐπισκόπου. Τὸ Πατριαρχεῖο στὸ Γράμμα του δὲν ἀναφέρει, ἄρα δὲν ἀναγνωρίζει τὸν τίτλο *Ἐξαρχος*, ἀλλὰ κάνει λόγο γιὰ μὴ μόνιμο προεδρεύοντα τῆς Συνόδου ἢ ὁποῖα θὰ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 4 μητροπολίτες, τὸν ἐλάχιστο ἀριθμὸ πού ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν συγκρότηση ἐπαρχιακῆς Συνόδου. Τὸ ἴδιο Σύνταγμα δὲν ὑπεισέρχεται σὲ πρακτικότερα ζητήματα, ὅπως τοῦ τρόπου ἐκλογῆς, τὴν διαδικασία ἐπικυρώσεως τῆς ἐκλογῆς ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο κ.λ.π., ἀλλὰ κάτι τέτοιο συγχωρεῖται, γιατί ποτέ τὰ Συνταγματικὰ κείμενα δὲν ἀναλύουν ἢ καθορίζουν μὲ λεπτομέρεια μερικότερα θέματα πού, σὲ ἓνα εὐνομούμενο κράτος, διευθετοῦνται μὲ τὴν λοιπὴ νομοθεσία.

Ἐκεῖνο πού ἀνέτρεπε τὰ πράγματα ἦταν ἡ ἀναφορὰ γιὰ ὑπαρξὴ καὶ ἀναγνώριση ὡς ἐπικρατουσῶν δύο Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν στὸ Ἰόνιο κράτος, τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀγγλικανικῆς. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία εἶναι Προτεσταντικὴ, ἄρα ἀντιποιεῖται τὸν ὄρο «Ὀρθόδοξος» παραπλανῶντας τοὺς πιστοὺς, ἀναγνωρίζει ὡς ἀρχηγὸ τῆς τὸν ἐκάστοτε Ἀγγλο βασιλιᾶ, πρᾶγμα ἀσύμβατο μὲ τίς ἀπόψεις τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Στὴν περίπτωση τῶν Ἰονίων, ὡς ἀρχηγὸς τῆς τοπικῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας λογίζοταν ὁ ἀρμοστής πού ἀντιπροσώπευε τὸν Ἀγγλο βασιλιᾶ. Λαμβανομένου, ὅμως, ὑπ' ὄψη ὅτι τὸ ἴδιο πρόσωπο εἶχε συγκεντρώσει ὅλη τὴν ἐξουσία, συμπεριλαμβανομένης καὶ αὐτῆς τῆς Γερουσίας καὶ τῆς Βουλῆς, πού σύμφωνα μὲ τὸ Σύνταγμα ρύθμιζαν τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐντὸς τοῦ κράτους, ἔπεται ὅτι ἀναγορευόταν σὲ οὐσιαστικὸ ἀρχηγὸ καὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, δηλαδή ἔχουμε τὴν ἐφαρμογὴ ἑνὸς ἀμιγροῦς Πολιτειοκρατικοῦ πολιτεύματος.

Ἰδιαιτέρως ἐπαχθεῖς γιὰ τοὺς Ὀρθοδόξους ἦταν :

³⁸³ Κ. Π.Α., ΙΔ', 30-32.

• α) ἡ ἀνάμιξις τῆς Πολιτείας (δηλαδή τοῦ ἀρμοστοῦ μέσω Γερουσίας καί Βουλῆς) στήν ἐκλογή, διορισμό τῶν ἀρχιερέων, ἀκόμη καί στήν διαδικασία - διαφορές μεταξύ αὐτῶν, ὥστε ὁ λαός νά τοῦς θεωρεῖ, τίς περισσότερες φορές, ὄργανα τοῦ καθεστώτος.

• β) ἡ προσπάθεια σφετερισμοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας (κινητή καί ἀκίνητη περιουσία ἐκκλησιῶν καί μονῶν) μέσω διορισμοῦ ἀκαταλλήλων, πάντοτε λαϊκῶν, ἐπιτρόπων, ἀκόμη καί ἐτεροδόξων, ὡς διαχειριστῶν.

• γ) ἡ ἀπαγόρευση χειροτονίας ἱερέων πού δέν εἶχαν ἀποφοιτήσει ἀπό τήν Θεολογική Σχολή ἢ τό Ἱεροσπουδαστήριον, καθῶς καί ἡ προσπάθεια ἐπιβολῆς ἀρεστῶν στήν Πολιτεία ὑποψηφίων γιά χειροτονία. Ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ μεγάλη ἔλλειψη ἱερέων³⁸⁴.

Τήν ὅλη κατάσταση παρακολοῦθοῦσε τό Πατριαρχεῖο ὅπου πολλά παράπονα Ὁρθοδόξων ἔφθαναν καθημερινῶς. Ὅταν διαπίστωσε ὅτι ἡ ἐπίδειξις μακροθυμίας δέν βελτίωνε τήν κατάσταση, ἀποφάσισε νά ἐπέμβει. Ἐτσι, τόν Νοέμβριο τοῦ 1838, ἀπέστειλε πρὸς τοῦς Ἀρχιερεῖς τῆς Ἑπτανήσου μία Πατριαρχική καί Συνοδική Ἐγκύκλιο Ἐπιστολή μέ τήν ὁποία τοῦς ἐπισημαίνει τά προβλήματα καί τοῦς κινδύνους πού ἀπειλοῦσαν τήν ὑπόσταση τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας καί τοῦς ἀπευθύνει συμβουλές -παραινέσεις πρὸς θεραπεία τῶν κακῶν. Ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία πληροφορήθηκε «...τήν ἀξιοδάκρυτον πνευματικὴν κατάστασιν τῆς καθ' ὑμᾶς Ἐκκλησίας, καί τόν ὀλέθριον κρημνόν, εἰς ὃν ὠθοῦνται ἐλεεινῶς τά αὐτόθι λογικά τοῦ Χριστοῦ πρόβατα... καθότι ὀλόκληρα χωρία τῶν ἐπαρχιῶν σας στεροῦνται Ἱερέων καί Διακόνων, ἐπειδὴ πρὸ πολλοῦ ἐπαύσατε χειροτονῶντες τοιοῦτους λειτουργοὺς τοῦ Ὑψίστου καί πνευματικούς ἐπιμελητὰς τῶν χριστιανικῶν ψυχῶν, κἀντεῦθεν πολλοὶ τῶν χριστιανῶν ἀποθνήσκουσιν ἀκοινῶνητοι, φεῦ! καί ἀνεξομολόγητοι, καί ὡς ἐθνικοὶ ἐνταφιάζονται ἄνευ τῶν νενομισμένων ἀκολουθιῶν, καί μνημοσύνων, καί νήπια ἀβάπτιστα τελευτῶσι, καί ἄλλαι φρικταί, καί ἀνήκουστοι τολμῶνται καταχρήσεις, περὶ τῶν ὁποίων ὑμεῖς οὐδεμίαν λαμβάνεται θεραπείας πρόνοιαν, καί μήτε ἀκρόασιν δίδετε παντελῶς εἰς τὰς καθημερινὰς προσκλαύσεις, καί τά παράπονα τῶν πασχόντων Χριστιανῶν. Ἐκτός δέ τούτων καί τά ἱερά αὐτόθι καταγῶγια εὐρίσκονται εἰς τὴν πλέον ἀσχήμονα ἀκαταστασίαν, ὑποχωρούντων ὑμῶν εἰς τό νά διαρπάζονται τά μοναστηριακά ὑπάρχοντα ὑπὸ ἀνευλαβῶν, καί νά καταδιώκονται οἱ ἐν αὐτοῖς μονάζοντες... ἀλλὰ καθ' ὅλων ἐκτείνεται [ὁ δωγμός] τῶν ἐναρέτων Ἱερωμένων... ἀντ' αὐτῶν δέ προάγονται, καί προστατεύονται, καί ὑπουργήματα ἐμπιστεύονται νεόφυτοι τινές Ἱερεῖς ἀλαζόνες, καί πολιτεῖαν ἐμφαίνοντες ἄστατον, ὑποπτοὶ τὴν εὐσέβειαν...τὴν αὐτὴν ῥαθυμίαν καί ἀδιαφορίαν δεικνύετε καί εἰς τά τῆς χριστιανικῆς ἀνατροφῆς τῆς Ὁρθοδόξου νεολαίας, μηδὲν φροντίζοντες διὰ τὴν διαγωγήν, καί τά φρονήματα τῶν Διδασκάλων, καί μαθητῶν, καί τά εἰσαγόμενα, καί παραδιδόμενα ἐν τοῖς σχολείοις βιβλία... καταλείπετε τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν ὁμογενῶν τέκνων εἰς τὴν διάκρισιν ἐτεροδόξων διδασκάλων, καί διεφθαρμένων ὁμογενῶν... ». Αἴτια ὅλων αὐτῶν τῶν δεινῶν ἐντοπίζει πῶς εἶναι ἡ ἀδράνεια, ἡ ραθυμία, ἡ ἀδιαφορία, «τό ἄφροντι καί ἀνάληπτον» τῶν ἀρχιερέων οἱ ὁποῖοι συστηματικῶς παραγκωνίζουσι τοῦς ἐναρέτους κληρικούς καί προάγουσι τοῦς φαύλους. Δέν

³⁸⁴ ΑΒΟΥΡΗΣ, Ἐκκλησιαστικά, 6-21. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Γρηγόριος ΣΤ', 127-130. Γιά ἐπισκοπικούς καταλόγους καί γενικῶς πληροφορίες γιά κάθε μητρόπολη τῶν Ἰονίων νήσων χωριστά : ΑΒΟΥΡΗΣ, Ζακύνθου, ΑΒΟΥΡΗΣ, Κεφαλληνίας, ΑΒΟΥΡΗΣ, Λευκάδος, ΑΒΟΥΡΗΣ, Κυθήρων, ΑΒΟΥΡΗΣ, Κερκύρας.

διστάζει νά τούς κατηγορήσει ὅτι : «... παρεχωρήσατε πάντα τά πνευματικά, καί ἐκκλησιαστικά ἔργα εἰς χεῖρας ἀλλοτρίων, καί κατεπροδώκατε ἀναξίως τά ἱερώτερα, καί κυριώτερα δικαιώματα τοῦ Ἀρχιερατικοῦ ὑμῶν ἐπαγγέλματος, καί ὡς μισθωτοί, καί οὐκ ἀληθεῖς Ποιμένες ἀφήκατε τά λογικά ὑμῶν πρόβατα ἔρημα πάσης βοηθείας, ἀφύλακτα, καί πανταχόθεν ἐκτεθειμένα εἰς βοράν τοῦ νοητοῦ θηρός...». Τούς καλεῖ νά ἀναλογιστοῦν «διά ποῖον τέλος προήχθητε εἰς τό ὑψηλόν τῆς Ἀρχιερωσύνης ἀξίωμα... τὰς φοβερὰς ὑποσχέσεις, ἃς ἐδώκατε ἐνώπιον Θεοῦ καί ἀνθρώπων... ποῖαν ἀπολογίαν θέλετε δώσει...».

Τούς ὑπενθυμίζει ὅτι «... οἱ τό τῆς Ἀρχιερωσύνης ἀξίωμα ἀναδεξάμενοι δέν δύνανται, μήτε ὀφείλουσι νά ἀκολουθῶσι διαταγὰς κοσμικὰς, μήτε νά ἀποβλέπωσιν εἰς οὐδέν αἴτιον, καί τέλος ἐπίγειον, εἰμή, κατ' ἴχνος βαίνοντες ταῖς θείαις διαταγαῖς καί ἀποφάσει τῶν ἱερῶν Νόμων, καί Κανόνων, νά ἀπευθύνωνται πρός τό οὐράνιον τέλος, καί τόν σκοπόν τοῦ νά διατηρήσωσι οὓς παρέλαβον, καί νά φυλάξωσιν ἀκεραίαν καί ἀκαινοτόμητον τήν δοθεῖσαν αὐτοῖς παρακαταθήκην...». Ὅσο γιά τίς πολιτικές ἐπεμβάσεις στό ἔργο τῶν Ἀρχιερέων καί γενικῶς στήν θρησκευτική ἐλευθερία διατυπώνει τήν θέση : «... καί ἐάν μεταξὺ καί αὐτῶν τῶν ἐθνῶν διατηρῶνται ἀπαραβίαστα τά θρησκευτικά τῶν ὑπηκόων, ἐλεύθερα ἀπό πάσαν ἐπιθετικήν βίαν πολιτικῆς ἐξουσίας, καί διευθυνόμενα ἀκωλύτως ὑπό τῶν πνευματικῶν αὐτῶν Ἀρχηγῶν, πολλῶ μᾶλλον εἰς τοιοῦτον εὐνομούμενον Κράτος, εἰς τοῦ ὁποῖου τήν προστασίαν, χάριτι θεία, διατελεῖ ἡ καθ' ὑμᾶς Ἐκκλησία, δύναται νά καταπατηθῇ τοῦτο τό πρῶτιστον δικαίωμα ἐκάστου Ἐθνους · ἀλλά καί τοῦναντίου δοθέντος, οἱ γνήσιοι Ἀρχιερεῖς ὀφείλουσι πρός ὑπεράσπισιν τῶν θείων αὐτῶν δικαιωμάτων, οὐ μόνον ἀγῶνων νά ἀφειδήσωσι, καί ταλαιπωρίας νά καταφρονήσωσιν, ἀλλά χρειὰς τυχούσης, καί καταδρομάς, καί φυλακάς, καί ἐξορίας νά ὑπομείνωσι, καί εἰς ἄλλα χεῖρονα δεινά νά ὑποκύψωσιν ὄν τρόπον ὑπέκνυσαν τοσοῦτοι θεῖοι ὁμολογηταί καί Ἱεράρχαι...». Καί συμπληρώνει πῶς κάτω ὅτι οἱ αἰτιώσεις περὶ παρεμβάσεων τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας στό ἔργο τῶν Ἀρχιερέων δέν εἶναι δυνατόν νά γίνουν ἀποδεκτές, θεωρῶντας ὅτι τό κακό ὀφείλεται στήν νωθρότητα, τόν φόβο καί τήν δειλία τῶν ἰδίων. Ἐκφράζει, τέλος, τήν βέβαιη ἐλπίδα ὅτι τόσο ἡ Ἴονική Διοίκηση, πού μέλη τῆς εἶναι πιστοί καί μορφωμένοι Ὁρθόδοξοι, ὅσο καί ἡ Προστατεύουσα Δύναμη, πού ἀποτελεῖ ὑπόδειγμα κράτους εὐνομούμενου καί σεβόμενου τίς θρησκευτικές ἐλευθερίες, θά συνδράμουν στό ἔργο τῶν Ἀρχιερέων, ἐφ' ὅσον οἱ ἴδιοι ἀποδείξουν ὅτι ἀξίζουσιν συνδρομῆς. Ἔτσι, τούς προτρέπει : («... ὑποδεικνύομεν, καί Ἐκκλησιαστικῶς διατάττομεν, καί ἀμεταθέτως παραγγέλομεν ὑμῖν...») νά προβοῦν σέ κάλυψη τῶν κενῶν ἐφημεριακῶν θέσεων ἀρκούμενοι νά χειροτονοῦν ἐναρέτους, θεοσεβεῖς, καί μέ ὑπόληψη ἱερεῖς πού θά διαθέτουν τήν ἔξωθεν καλή μαρτυρία καί τήν συμμαρτυρία τοῦ πνευματικοῦ τους πατρός. Δέν θά πρέπει νά ἐπιμένουν στό νά εἶναι ὁποσδήποτε «πεπαιδευμένοι», ἀφοῦ οὔτε οἱ Κανόνες θεσπίζουν τό «ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον» τῆς παιδείας γιά τούς ἱερεῖς, καί μάλιστα αὐτούς τῶν χωριῶν. Ἐξ ἄλλου, οἱ Ἀπόστολοι καί πολλοί ἀπό τούς Ἁγίους δέν διέθεταν κοσμική παιδεία, «... ἔπειτα ἡ γνῶσις μὴ ἔχουσα τήν ἐκ τῆς ἀγάπης οἰκοδομήν, φυσιοῖ...». Ἐπιμένει καί ἐπεξηγεῖ στήν Ἐγκύκλιο τήν θέση αὐτή πού προσκρούει στόν ὀρθολογισμό καί τίς περὶ παιδείας ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς (ἐκείνης, ἀλλά καί τῆς σημερινῆς). Νά λάβουν μέτρα καί νά μερμηνήσουν γιά τίς ἐπιθέσεις κατά τῆς ἐκκλησιαστικῆς παρουσίας, τίς διώξεις τῶν μοναχῶν,

κληρικῶν κ.λ.π. καί, τέλος, νά προσέξουν καί νά ἐπαγρυπνοῦν γιά τήν ὀρθόδοξο ἀνατροφή καί ἐκπαίδευση τῆς νεολαίας³⁸⁵.

Τήν Ἐγκύκλιο συνοδεύει μία Πατριαρχική Ἐπιστολή πού ἀπευθύνεται πρὸς τήν Βουλή τῆς Ἑπτανήσου. Μέ αὐτήν ὁ Πατριάρχης παρακαλεῖ νά κοινοποιηθεῖ, μέσω τῆς Βουλῆς ἡ Ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς, ἀφοῦ ὑπῆρχε νόμος πού ἀπαγόρευε τήν ἀπ' εὐθείας δημόσια ἀλληλογραφία Ἀρχιερέως πρὸς τόν Πατριάρχη καί μόνον μέσω τῆς βρετανικῆς πρεσβείας στήν Κωνσταντινούπολη μποροῦσε νά διεξαχθεῖ αὐτή³⁸⁶.

Τό ἴδιο ἔτος (1838) ὀλοκληρώθηκε ἡ κατάρτιση τῶν σχεδίων τῶν νομικῶν κωδίκων τοῦ κράτους οἱ ὁποῖοι ἦταν τό ἀπαραίτητο νομοθετικό συμπλήρωμα τοῦ Συντάγματος τοῦ 1817. Στόν ἀστικό κώδικα περιλαμβανόταν καί οἱ σχετικές μέ τόν γάμο διατάξεις. Εἰδικότερα, στόν Ε' τίτλο τοῦ κώδικος ἐξετάζονταν οἱ προϋποθέσεις γιά σύναψη συζυγίας, τά κωλύματα τοῦ γάμου καί τό ζήτημα τῶν μεικτῶν γάμων μεταξύ ὀρθοδόξων -προτεσταντῶν, ἐνῶ στόν ΣΤ' τίτλο ἐξεταζόταν τά αἷτια διαζυγίου ἢ διακοπῆς τῆς συμβιώσεως³⁸⁷. Στόχος τῆς Πολιτείας ἦταν νά ὑπαγάγει τά περί τόν γάμο στήν ἀποκλειστική ἀρμοδιότητα τοῦ κράτους, ἀλλά δέν μποροῦσε, στό ζήτημα αὐτό, νά ἀγνοήσει τίς θέσεις τῆς Ἐκκλησίας. Κρίθηκε, λοιπόν, ἀναγκαῖο νά ζητηθεῖ ἡ ἐπικύρωση τῶν ἀποφάσεων ἀπό τήν Ἀνώτατη Ἐκκλησιαστική Ἀρχή, δηλαδή τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, ὥστε νά καταρριφθοῦν οἱ ὅποιες ἀντιρρήσεις ἀπό τοὺς διαφωνοῦντες ἢ τοὺς δυσπιστοῦντες γιά τίς προθέσεις τῆς ἐξουσίας. Τό σημεῖο πού κυρίως ἐνδιέφερε νά γίνει ἀποδεκτό ἦταν αὐτό τῆς περιστολῆς τῶν βαθμῶν συγγενείας γιά τοὺς ὁποίους ὑπῆρχε κώλυμα γάμου. Ἡ Ἐκκλησία εἶχε διαμορφώσει συγκεκριμένη βαθμολογία, βασισμένη τόσο στήν Ἁγία Γραφή, ὅσο καί στήν Παράδοση μέ γνωμοδοτήσεις Συνόδων, Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἐπιφανῶν Κανονολόγων, Πατριαρχῶν κ.λ.π.. Ὅμως, σέ πολλές περιπτώσεις πού ἔχριζαν ἰδιαίτερης ποιμαντικῆς ἀντιμετώπισεως, δέν δίσταζε ἡ Ἐκκλησία, νά χρησιμοποιεῖ τήν «οἰκονομία» καί νά παραβλέπει τήν «ἀκρίβεια» συγχωρῶντας τελέσεις συνοικεσίων παρὰ τά θεσπισμένα. Ἀλλά αὐτό γινόταν μέ φειδώ, μέ πολλή σκέψη καί διάκριση, πάντοτε ἐξατομικευμένα καί μέ τήν ἀπαραίτητη προϋπόθεση ὅτι οἱ ἐνδιαφερόμενοι προσέπιπταν μέ ταπείνωση στήν

³⁸⁵ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ, 163-179. Ὑπογράφουν, πλὴν τοῦ πατριάρχου, οἱ συνοδικοὶ μητροπολίτες : Ἡρακλείας Διονύσιος, Χαλκηδόνος Ἱερόθεος, Δέρκων Γερμανός, Θεσσαλονίκης Μελέτιος, Σερῶν Ἀθανάσιος, Ἰωαννίνων Ἰωαννίκιος, Ἀγκύρας Νικηφόρος, Φιλαδελφείας Δανιήλ, Κεστεντηλίου Ἀρτέμιος, Λήμνου Ἱερώνυμος, Σκοπίων Γαβριήλ. Χρονολογία : ἁωλή (ἄνευ μηνός). Ἡ ἴδια Ἐπιστολή : Κ. Π.Α., ΙΘ', 25-33 (Νοέμβριος 1838). Ὁ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 311 σημείωση 2, λέει ὅτι οἱ βασικοὶ πληροφοριοδότες τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου γιά τήν κατάσταση στὰ Ἑπτάνησα ἦταν οἱ Κεφαλλῆνες Εὐσέβιος Πανᾶς (1798-1868) καί Κοσμάς Φλαμιάτος (1786-1852). Πράγματι, στό ἔργο τοῦ τελευταίου βλέπει κανεὶς πάρα πολλές ἀναφορές γιά τήν ἀγγλοκρατούμενη Ἑπτάνησο τήν ὁποία ὁ συγγραφέας θεωρεῖ ὡς μία ἐφαρμογή τῆς προσπάθειας γιά παγκόσμια κυριαρχία τῆς Μεγάλης Βρετανίας. ΦΛΑΜΙΑΤΟΣ, 41, 68-69, 77-79, 90-100, 106-110, 117-125, 125-127 (εἰδικῶς γιά τοὺς μικτοὺς γάμους), 128-139, 157-159, 166, 214-215. Βιογραφικὰ τοῦ Φλαμιάτου κατεχώρησε ὁ ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, *Κεφαλληνιακά*, 1, 775-776 καί 910.

³⁸⁶ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ, 180-181. Ὑπογράφει : ὁ Κωνσταντινουπόλεως ἐν Χριστῷ εὐχέτης. Χρονολογία : ἁωλή (ἄνευ μηνός). Κ. Π.Α., ΙΘ', 33 : Νοεμβρίου 1838.

³⁸⁷ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ, 7-55 : «Ἀπόσπασμα τοῦ Νομοσχεδίου Πολιτικοῦ Κώδικος διὰ τό Ἐνωμένον Ἰόνιον Κράτος». Περιέχονται : Τίτλος Ε' : Περί Συζυγίας σέ 7 κεφάλαια, ἄρθρα : 142-246. Τίτλος ΣΤ' : Περί Διαζεύξεως, σέ 5 κεφάλαια, ἄρθρα : 247-283.

συγκατάβαση και στό έλεος τής Έκκλησίας. Ουδέποτε αποδέχθηκε ή Έκκλησία γενικεύσεις στό συγκεκριμένο θέμα³⁸⁸.

Έτσι, ή Ίονιος Βουλή αποφάσισε νά αποστείλει ένα μέλος της, τόν Πλάτωνα Πετρίδη, πρὸς τόν οίκουμενικό πατριάρχη, προκειμένου νά τοῦ ἐγχειρίσει μία ἀναφορά τής Πολιτείας μέ τήν ὁποία αὐτή ζητοῦσε τήν πατριαρχική ἔγκριση γιά τά ἐπίμαχα ἄρθρα τοῦ νομοσχεδίου. Ἡ ἀναφορά συνοδευόταν ἀπό τά σχετικά ἀποσπάσματα τοῦ νομοσχεδίου. Ὁ Πετρίδης ἔφθασε στήν Κωνσταντινούπολη, τό ἀργότερο τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1838 καί μέσω συστάσεως τής βρετανικῆς πρεσβείας παρουσιάστηκε στόν πατριάρχη Γρηγόριο ΣΤ΄. Δέν πρέπει νά τοῦ παρέδωσε ἀμέσως τήν ἀναφορά, ἀλλά μᾶλλον προσπάθησε νά τόν διαθέσει εὐμενῶς ἀπέναντί του, αἰτούμενος τής πατριαρχικῆς ἐπιδοκμασίας σέ ένα δευτερεύον θέμα, ἀλλά εὐκόλου νά λυθεῖ ἀμέσως καί χωρίς νά προβληθοῦν ἀντιρρήσεις ἢ ἐνστάσεις. Ἡ Ίονική Πολιτεία εἶχε ἀποφασίσει γιά λόγους ὑγείας καί εὐκοσμίας, νά παύσει ἡ συνήθεια τοῦ ἐνταφιασμοῦ τῶν νεκρῶν ἐντός τῶν ἱερῶν ναῶν, καί δημιούργησε, πιθανόν σέ συνεργασία μέ τούς τοπικούς ἀρχιερεῖς, νεκροταφεῖα ἐκτός πόλεων καί χωριῶν, σέ περιφραγμένους χώρους ὅπου ὑπῆρχαν ναοί γιά τήν τέλεση μνημοσύνων, προκειμένου νά θάπτονται ἐκεῖ οἱ νεκροί³⁸⁹. Πράγματι, ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄ μέ γράμμα του πρὸς τόν Κερκύρας Χρῦσανθο, ἐνέκρινε τήν πράξη, μία κίνηση ἀναμενόμενη ἀφοῦ καί οἱ Ἱεροί Κανόνες ἀπαγορεύουν τήν ταφή νεκρῶν ἐντός καθιερωμένων ναῶν³⁹⁰. Φαίνεται πῶς μόλις ὁ Πετρίδης ἔλαβε τήν θετική ἀπάντηση, τότε παρουσίασε στόν πατριάρχη τήν ἀναφορά. Ἡ μεθόδευση αὐτή, ἀλλά ἰδιαίτερος τό γεγονός ὅτι ἡ ἀναφορά ἦταν ἀνυπόγραφη καί δέν ἀνέφερε τό ὄνομα τοῦ κομιστοῦ, ἀσφαλῶς θά δημιούργησε κακή ἐντύπωση καί θά ξένισε τό Φανάρι. Ἀπόδειξη αὐτοῦ εἶναι ἡ συνεχῆς μνεῖα τοῦ «ἀνυπόγραφου» τῆς ἀναφορᾶς καί ἡ συνοδεύουσα τήν μνεῖα αὐτή σημείωση ὅτι ὁ Πετρίδης παρουσιάστηκε μέ σύσταση τοῦ βρετανοῦ πρεσβευτοῦ ὁ ὁποῖος βεβαίωνε, προφορικῶς (καί αὐτό σημειώνεται), γιά τήν ιδιότητα τοῦ Πετρίδη ὡς ἀπεσταλμένου τῆς Ίονίου Βουλῆς καί ὡς βουλευτοῦ. Ὁ Γρηγόριος διάβασε τήν ἀναφορά καί παρ' ὄλο πού ἀμέσως ἐπισήμανε σημεία μεμπτά, τήν παρέπεμψε γιά συστηματικώτερη ἐξέταση στήν Κεντρική Έκκλησιαστική καί Πνευματική Ἐπιτροπή. Μάλιστα, κρίνοντας σοβαρή τήν

³⁸⁸ Γιά παράδειγμα, ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης Γρηγόριος, στίς 20 Νοεμβρίου 1835, μέ γράμμα του πρὸς τόν μητροπολίτη Κερκύρας, ἐπιτρέπει «ἐκ συγκαταβάσεως» τόν γάμο μεταξύ συγγενῶν 7ου βαθμοῦ : Κ. Π.Α., ΙΗ΄, 81. Ἐπίσης στήν δεύτερη πατριαρχία του, ἐπέτρεψε πάλι «κατ' οἰκονομίαν» τόν γάμο τοῦ υἱοῦ τοῦ προκρίτου Φιλίππουπόλεως Μιχαήλ Γκιουμουσγκερδάνη μέ νύμφη πού εἶχε 6ο βαθμό συγγενείας ἐξ ἀγχιστείας : 11 Δεκεμβρίου 1870 : Κ. Π.Α., ΜΑ΄, 293 παράγραφος 5319.

Ἀλλά καί ὁ πατριάρχης Ἄνθιμος Δ΄ ἐπέτρεψε παρόμοιο γάμο διατυπώνοντας τήν γνώμη : «... ὁ νόμος λέγει ὅτι ὁ ΣΤ΄ βαθμός ἐξ ἀγχιστείας γάμος φθάσας γενέσθαι οὐ διασπᾶται, μὴ γενόμενος δέ οὐκ ἐπιτρέπεται...» : Κ. Π.Α., ΚΗ΄, 247 : 11 Ὀκτωβρίου 1852. Ἀντιθέτως, ὁ πατριάρχης Ἄνθιμος ΣΤ΄, ζήτησε νά χωρίσουν δύο συγγενεῖς 6ου βαθμοῦ ἐξ αἵματος (δευτέρα ἐξαδέλφια) πού ἦταν παντρεμένοι 36 χρόνια καί εἶχαν κόρη ἡλικίας 30 ἐτῶν : Κ. Π.Α., ΛΑ΄, 43 : 4 Σεπτεμβρίου 1855. Ἐδῶ θά ἄξιζε νά ἀναφερθεῖ ένα παιχνίδι τῆς τύχης πού ἐπιφυλάχθηκε στόν Γρηγόριο ΣΤ΄ : Τό 1864, ὁ ἀνεψιός του Δημήτριος Κλεόβουλος νυμφεύθηκε μιά δεύτερη ἐξαδέλφη του, ἐν ἀγνοία τοῦ Γρηγορίου. Τήν συμπάθειά τους γιά τό δυσάρεστο γεγονός ἐξέφρασαν πρὸς τόν Γρηγόριο, ὁ πατριάρχης Σωφρόνιος Γ΄ καί ἡ Ἱερά Σύνοδος : Κ. Π.Α., ΛΣΤ΄, 93-95, ἀριθμός πρωτοκόλλου 4774 :5 Ἀυγούστου 1864.

³⁸⁹ Κ. Π.Α., ΙΘ΄, 24 : Αἴτηση Πλ. Πετρίδη μέ ἡμερομηνία 21 Σεπτεμβρίου /2 Ὀκτωβρίου 1838. Γιά Πετρίδη λίγα βιογραφικά στοιχεῖα σέ ἄρθρο στήν *MEE*, 20, 122.

³⁹⁰ Κ. Π.Α., ΙΘ΄, 24-25 : ἡμερομηνία : 25 Σεπτεμβρίου 1838.

περίπτωση, διεύρυνε τήν σύνθεση τῆς Ἐπιτροπῆς μέ τρία ἀκόμα μέλη : τόν μοναχό καί διδάσκαλο Ἰωσήφ καί δύο ὀφφικιάλους τῆς Πατριαρχικῆς Αὐλῆς : τόν Μέγα Πρωμικῆριο Παναγιώτη καί τόν Ρεφερενδάριο Γεώργιο³⁹¹. Ἡ Ἐπιτροπή ὑπέβαλε τό πόρισμά της στόν Πατριάρχη καί τήν Ἱερά Σύνοδο τοῦ Πατριαρχείου στίς 17 Ὀκτωβρίου 1838. Ἡ γνωμάτευση ἦταν ἀπορριπτική καί χαρακτηρίζε τίς προτεινόμενες μεταρρυθμίσεις ἀντιορθόδοξες καί λουθηροκαλβινικές, στηλιτεύοντας, συγχρόνως, τήν τόλμη τῶν πολιτικῶν ὄχι μόνον νά νομοθετήσουν ἀυθαιρέτως ἐπί θεμάτων πού ἀνήκαν στήν δικαιοδοσία τῆς Ἐκκλησίας ἀλλά καί νά ζητήσουν ἐπικύρωση τῶν παρανομιῶν τους ἀπό τήν Μητέρα Ἐκκλησία. Ἡ Ἐπιτροπή διεξήλθε ἕνα πρὸς ἕνα τά ἄρθρα τοῦ νομοσχεδίου, ἐντόπισε τά οὐσιωδέστερα καί ἀντιπαραβάλλοντάς τα μέ τίς ἀντίστοιχες ἐκκλησιαστικές θέσεις, τά ἀπέρριψε. Τά σπουδαιότερα θέματα ἦταν : τό θέμα τῶν βαθμῶν συγγενείας ὡς κωλύματος πρὸς σύναψη γάμου, γιά τό ὁποῖο οἱ Ἴόνιοι εἶχαν προτείνει μείωση κατά δύο σέ ὅλες τίς περιπτώσεις (ἐξ αἵματος, ἀγχιστείας, υἰοθεσίας, βαπτίσματος), καθώς καί τό θέμα τῶν μικτῶν γάμων, γιά τό ὁποῖο ὑπῆρχε ἡ πρόταση νά ἀναγνωρίζονται καί ἐκκλησιαστικῶς οἱ γάμοι μεταξύ Ὁρθοδόξων καί Ἐτεροδόξων (Προτεσταντῶν, Ρωμαιοκαθολικῶν κ.λ.π.).

Ἡ μείωση τῶν βαθμῶν συγγενείας ἀπορρίφθηκε ἀφοῦ παρατέθηκαν πολλά ἐπιχειρήματα ἀπό τήν Ἁγία Γραφή καί τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Μάλιστα, ἐπειδή ἦταν πρόσφατη (Σεπτέμβριος 1838) ἡ ἔκδοση τῆς Ἐγκυκλίου κατά τῶν Λατινικῶν καινοτομιῶν, ἡ Ἐπιτροπή ἀνέφερε καί τήν στάση τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν πού ἐνῶ σέ τόσα καινοτόμησαν, δέν μετέβαλαν τήν βαθμολογία, διατηρῶντας τήν ἀρχαία ἐκκλησιαστική τάξη (8ος βαθμός γιά συγγένεια ἐξ αἵματος κ.λ.π.). Γιά τούς μικτούς γάμους λέει πῶς ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία «... προστάζει ἐντόνως, καί ἐπιθυμεῖ μεγάλως, τό ἱερόν τοῦ Γάμου μυστήριον, νά συγκροτεῖται πάντοτε μεταξύ Ὁρθοδόξων Συζύγων, καί σαφῶς καί ῥητῶς ἐμπόδιζε καί ἐμποδίζει πᾶν συνοικέσιον, γινόμενον μεταξύ ὀρθοδόξων καί ἑτεροδόξων...». Στήν συνέχεια, προβαίνει στήν ἀποκάλυψη τοῦ βαθύτερου, ὑποκρυπτόμενου σκοποῦ τοῦ Νομοσχεδίου, ὅπως αὐτός κατανοήθηκε ἀπό τήν Ἐπιτροπή : «... τό Νομοσχέδιον ἔχει σκοπόν ἀκωλύτως καί ἐλευθέρως, μάλιστα συστηματικῶς καί κατά νόμον, νά ἐνώνωνται εἰς Γάμον Ὁρθόδοξοι μέ Λουθηροκαλβίνας, καί Λουθηροκαλβίνοι μέ γυναῖκας Ὁρθοδόξους. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τό Νομοσχέδιον δέν λέγει ταῦτα εἰς κᾀνενα μέρος οὕτως ἀναφανδόν, διότι τοῦτο δέν ἐσύμφερεν · πλὴν συμπεραίνεται ἀναμφιβόλως ἀπό τό πολίτευμα (costituzione) ἢ πολιτικόν χάρτην, ἐξ ὧν διέτρεξαν εἰς τήν Ἐπτάνησον ἀπό τήν ἔλευσιν τῆς προστατευούσης Δυνάμεως μέχρι τοῦδε, ἀπό τούς Νόμους των, καί τέλος ἀπό τό πνεῦμα, καί ἀπ' αὐτάς τάς λέξεις τοῦ Νομοσχεδίου... Εἰς τό 1817 : ἔτος ἔγεινε τό πολίτευμα τοῦ Ἰονίου Κράτους, τό ὁποῖον καταβάλλει ἔκτοτε τά θεμέλια τοῦ Λουθηροκαλβινισμοῦ μέ τήν ἀνατροπήν τῆς Ὁρθοδόξου θρησκείας. Καθ' ἐκάστην ταῦτα ἐπραγματοποιοῦντο εἰς τήν Ἐπτάνησον, καί ἀνεκαλύπτοντο, καί ἤδη νομίζοντες ὅτι ἔφθασεν ὁ καιρός τῆς τελειοποιήσεώς των, σκοπεύουσι μέ αὐτό τό Νομοσχέδιον, νά ἐπισφραγίσωσι καί νά στεφανώσωσι τοῦτο τό λαμπρόν αὐτόν ἐπιχείρημα... ». Καταφέρεται σφοδρῶς καί ἐκτεταμένως ἐναντίον τοῦ ἀυθαιρέτου χαρακτηρισμοῦ τῶν Ἀγγλικανῶν ὡς Ὁρθοδόξων.

³⁹¹ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ, 56-58 : «Πατριαρχική Ἀπόδειξις πρὸς τήν Ἐκκλησιαστικὴν Ἐπιτροπὴν, 1838, μηνί Σεπτεμβρίῳ, ἰνδικτιόνος (sic) ΙΒ'».

Ἐπίσης, στιγματίζει τὴν συστηματικὴ προσπάθεια διαφθορᾶς τῆς νεολαίας μέσω τῆς ἐλεγχόμενης καὶ κατευθυνόμενης λουθηροκαλβινικῆς παιδείας, μὲ ιδιαίτερη ἀναφορά στὴν ὑποχρεωτικὴ φοίτηση τῶν μελλόντων νὰ ἱερωθοῦν ὀρθοδόξων στὰ ἐλεγχόμενα ἀπὸ τὴν πολιτεία ἰδρύματα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ τοῦ Ἱεροσπουδαστηρίου τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας. Ἐπισημαίνει τὴν δεινὴ θέση τῶν ὑπηρετούντων κληρικῶν τοὺς ὁποίους τὸ Νομοσχέδιο ὠθεῖ στὴν παρανομία εἴτε ὡς πρὸς τὴν πίστη τους εἴτε ὡς πρὸς τὴν πολιτεία. Γιατί, ἂν δεχθοῦν νὰ εὐλογήσουν ἕναν γάμο μεταξὺ ἑτεροδόξων συζύγων, τότε θὰ παραβοῦν τοὺς ἐκκλησιαστικούς κανόνες, ἐνῶ ἂν δέν δεχθοῦν νὰ συναινέσουν σὲ ἕνα τέτοιο γεγονός, τότε θὰ παραβοῦν τοὺς πολιτικούς νόμους. Ἔτσι, θὰ ἀναγκαστοῦν εἴτε νὰ μεταβάλουν πίστη, εἴτε νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν θέση τους ἀφήνοντας ἀβοήθητο τὸ ποίμνιό τους. Στὴν ἴδια κατεύθυνση κινεῖται καὶ ἡ ὑποχρέωση πού τοὺς ἐπιβάλλεται νὰ ἔρχονται σὲ ἐπικοινωνία μὲ ἱερωμένους ἑτεροδόξους, προκειμένου νὰ ρυθμίσουν ζητήματα σὲ περιπτώσεις μικτῶν γάμων, ἢ, ἀκόμη, νὰ παρίστανται ἢ καὶ νὰ συνευλογοῦν ἕναν τέτοιο γάμο. Ἐπίσης, καταδικάζεται ἡ ἀπόπειρα τῆς Πολιτείας νὰ καθυποτάξει πλήρως τὴν Ἐκκλησία, οἰκειοποιούμενη ἀρμοδιότητες καὶ προνόμια πού ἀνήκουν στοὺς Ἀρχιερεῖς, ὅπως τὴν χειροτονία τῶν κληρικῶν, τὴν δικαιοδοσία ἐπ' αὐτῶν, τὴν δικαστικὴ δικαιοδοσία σὲ ἀστικά ζητήματα, τὴν ἐκκλησιαστικὴ περιουσία κ.λ.π.³⁹².

Δύο, σχεδόν, μῆνες μετὰ, στίς 10 Δεκεμβρίου 1838, τὸ Πατριαρχεῖο ἀπέστειλε τὴν ἐπίσημη ἀπάντησή του πρὸς τὴν Ἰόνιο Βουλὴ καὶ «τοῖς αὐτόθι ὀρθοδόξοις προκρίτοις» περὶ τῆς βαθμολογίας τῶν συνοικεσίων καὶ τοῦ νομοσχεδίου, γενικῶς. Παραθέτει τίς γνωμοδοτήσεις τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὰ ἐπίμαχα ζητήματα καὶ ἀρνεῖται νὰ ἐπικυρώσει τὴν «*θρησκευτικοπολιτικὴν (Νομοθεσίαν), ἣτις οὐχ' ὡς βᾶσις Νόμων θεμελιωδῶν καὶ ἀκραδάντων φαίνεται, ἀλλὰ κατάργησις Νόμων ἱερῶν, καὶ κανονικῶν παραδόσεων, καὶ πάντολμος μεταρρύθμισις τῶν ἱερῶν καθεστώτων τῆς ἀγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας...*»³⁹³.

Μὴ ἀρκοῦμενος, ὁ Γρηγόριος, στὴν ἀπάντησή αὐτὴ πού ἀπευθυνόταν εἰδικῶς στοὺς Ἑπτανησίους, θέλησε νὰ καταρτίσει ἕνα ἐπισημότερο καὶ μονιμότερο κείμενο, ὥστε νὰ πληροφορήσει ὅλους, γενικῶς, τοὺς Ὀρθοδόξους, σχετικῶς πρὸς τὸ θέμα. Ἔτσι, καταρτίστηκε, στίς 10 Φεβρουαρίου 1839, ὁ γνωστός *Τόμος περὶ Συνοικεσίων* πού ἐπικυρώνει -ἀνανεώνει- ἐπαναλαμβάνει τὴν θέση τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ἀπαγορεύοντας τὴν τέλεση γάμου μεταξὺ συγγενῶν ἐξ αἵματος μέχρι τοῦ δου βαθμοῦ (δηλαδή, τρίτα ἐξαδέλφια),

³⁹² ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ, 59-130 : «Ἀπάντησις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς Πρὸς τε Τὸν Παναγιώτατον Δεσπότην, Καὶ Τὴν Περί Αὐτόν Ἁγίαν καὶ Ἱεράν Σύνοδον». Ἡμερομηνία : «αὐλῆ ἔτος, Ὀκτωβρίου ιζ'». Ὑπογράφουν : Ὁ πρῶην Μεσημβρίας Σαμουήλ, ὁ ἀπὸ Ρηθύμνης, Ἰωαννίνων Ἰωαννίκιος, ὁ Συνάδων Βενιαμίν, ὁ Εὐσέβιος Ἱεροδιδάσκαλος, ὁ Λεόντιος Ἱεροδιδάσκαλος, ὁ Διονύσιος Ἱεροδιδάσκαλος, ὁ Γρηγόριος Μοναχός καὶ Διδάσκαλος, ὁ Ἰωσήφ Μοναχός καὶ Διδάσκαλος, ὁ Μ. Πριμμικῆριος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Παναγιώτης, ὁ Ρεφερενδᾶριος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Γεώργιος.

³⁹³ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ, 131-150 : «Ἐπιστολὴ Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ πρὸς τοὺς Ἑπτανησίους, περὶ Βαθμολογίας τῶν Συνοικεσίων, καὶ τοῦ Νομοσχεδίου». Φέρει ἡμερομηνία : 10 Δεκεμβρίου 1838 καὶ ὑπογράφουν πλὴν τοῦ Πατριάρχου οἱ Συνοδικοὶ Μητροπολίτες : Ἐφέσου Ἄνθιμος, Ἡρακλείας Διονύσιος, Νικομηδείας Ἄνθιμος, Χαλκηδόνος Ἱερόθεος, Δέρκων Γερμανός, Θεσσαλονίκης Μελέτιος, Πελαγονείας Γεράσιμος, Κεσπεντηλίου Ἀρτέμιος, Λήμνου Ἱερώνυμος, Δημητριάδος Ματθαῖος, Σκοπίων Γαβριήλ. Ἐπίσης ; Κ. Π.Α., ΙΘ', 41-48.

ἐξ ἀγχιστείας μέχρι τοῦ βου, ἐκ τριγενείας μέχρι τοῦ 4ου καί ἐκ βαπτίσματος μέχρι τοῦ 8ου³⁹⁴.

Γιὰ τὴν ἐπισφράγιση τοῦ ὄλου ἔργου, ἐξέδωσε, ὁ Γρηγόριος, τὴν 1η Μαρτίου 1839, μία Πατριαρχική καὶ Συνοδική Ἐγκύκλιο Ἐπιστολή «πρὸς πάντας τοὺς Ὀρθοδόξους παραινετική πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐπιπολαζουσῶν Λουθηροκαλβινικῶν ἑτεροδιδασκαλιῶν». Ἡ ἐγκύκλιος αὐτὴ δὲν εἶναι παρὰ ἢ συνοπτικὴ μορφή τῆς πρώτης Ἐγκυκλίου τοῦ ἴδιου πατριάρχου, ἐπὶ τοῦ ἴδιου θέματος, πού εἶχε ἐκδοθεῖ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1836 καὶ τὴν ὁποία ἐξετάσαμε σὲ προηγούμενο κεφάλαιο³⁹⁵.

Ὅλα τὰ παραπάνω κείμενα συγκεντρώθηκαν καὶ ἀπετέλεσαν ἓνα βιβλίο τὸ ὁποῖο ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ Πατριαρχικὸ Τυπογραφεῖο, τὸ ἔτος 1839. Ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου στάλθηκαν καὶ στὰ Ἐπτάνησα προκειμένου νὰ διανεμηθοῦν στοὺς ἐκεῖ ὀρθοδόξους. Ἐτυχαν εὐρείας διαδόσεως, ἄν καὶ ἐλήφθησαν μέτρα ἀπὸ τὶς ἀρχές γιὰ ἀπαγόρευση τῆς κυκλοφορίας τους. Ἄμεσα ἀποτελέσματα ἦταν ἡ ἔγερση δριμύτερης λαϊκῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῆς ἀγγλοκρατίας, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ἄνδρέα Μουστοξύδη, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ διώξεις τῶν ἀντιφρονούντων ἐκ μέρους τῶν ἀρχῶν καὶ ἰδιαίτερος τοῦ Κωνσταντίνου Τυπάλδου -Ἰακωβάτου, θεωρουμένου ὡς ἑνὸς ἐκ τῶν πρωταιτίων τῆς ὅλης ἀντιδράσεως³⁹⁶.

³⁹⁴ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ, 151-162. Φέρει ἡμερομηνία : 10 Φεβρουαρίου 1839. Ὑπογράφουν : ὁ Γρηγόριος ΣΤ', οἱ πρώην Κωνσταντινουπόλεως Κωνστάντιος Α' καὶ Κωνστάντιος Β', ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιος Ε' καὶ οἱ Συνοδικοὶ Μητροπολίτες : Ἐφέσου Ἀνθίμος, Ἡρακλείας Διονύσιος, Κυζίκου Ἀνθίμος, Νικομηδείας Ἀνθίμος, Χαλκηδόνος Ἱερόθεος, Δέρκων Γερμανός, Θεσσαλονίκης Μελέτιος, Ἄμασειας Καλλίνικος, Πελαγονείας Γεράσιμος, Κεστεντιλίου (sic) Ἀρτέμιος, Λήμιου Ἱερώνυμος, Σκοπεῖων Γαβριήλ.

Στὶς 17 Ὀκτωβρίου 1839, ὁ Γρηγόριος ἔστειλε ἐπιστολὲς καὶ ἀντίτυπα τῶν ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ πρὸς τοὺς πατριάρχες Ἀλεξανδρείας Ἱερόθεο καὶ Ἀντιοχείας Μεθόδιο, καθὼς καὶ στὸν ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου Πανάρετο, προκειμένου νὰ συγγνωμοδοτήσουν ἐπὶ τοῦ Τόμου ὥστε νὰ ὑπάρχει μιά ὁμόφωνος ὀρθόδοξος θέση (Κ. Π.Α., ΙΘ', 186). Ἐπειδὴ τὸ Πατριαρχεῖο δὲν ἔλαβε ἀπάντησή τους, ὁ διάδοχος τοῦ Γρηγορίου Ἀνθίμος Δ', στὶς 22 Μαρτίου 1840, ἔγραψε ἐκ νέου πρὸς τοὺς πατριάρχες Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας γιὰ τὸ ἴδιο θέμα καὶ αὐτοὶ ἀπάντησαν (6 Μαΐου 1840) ὅτι δὲν εἶχαν λάβει τίποτε. Ἔτσι, ὁ Ἀνθίμος Δ', στὶς 28 Ἰουνίου 1840, τοὺς ξαναέστειλε ἀντίτυπα : Κ. Π.Α., Κ', 68. Ἐπιπλέον, στὸν Ἀντιοχείας Μεθόδιο ἔστειλε καὶ πιττάκι μὲ τὸ ὁποῖο τὸν προέτρεπε νὰ ἀνθίσταται σὲ ὅσους ἀπὸ τὸ ποίμνιό του ἤθελαν νὰ συνάπτουν ἄθεσμούς γάμους : Κ. Π.Α., Κ', 68-69. Βλέπε καὶ ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Ἐγγραφα, 2, 76-78 καὶ 79-80 καὶ 258-260. Δεύτερη ἐκδοσις τοῦ Τόμου ἐγένετο τὸν Ἰούνιο 1840 ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Ἀνθίμο Δ' : Κ. Π.Α., Κ', 67-68 : Γράμμα πρὸς τὸν μητροπολίτη Κερκύρας ὅτι τοῦ στέλλεται ὁ «ἐσχάτως ἐκδοθεὶς νέος Τόμος περὶ Συνοικεσιῶν».

ΓΕΔΕΩΝ, Διατάξεις, 1, 370-380. Σὲ σημείωση στὶς σελίδες 377 -378 ἀναφέρει ὅτι : Βασιλικὸ Διάταγμα ὄριζε γιὰ τὴν Ἑλλάδα τὸν γάμο ὡς «συνάλλαγμα πολιτικόν» (21 Αὐγούστου 1833). Στὶς 23 Ἰανουαρίου 1834 ἡ Ἑλλαδικὴ Σύνοδος ἀποφάσισε νὰ μὴν καταδιώκεται γάμος βου βαθμοῦ ἐξ αἵματος, 5ου ἐξ ἀγχιστείας καὶ νὰ φυλάσσεται μέχρι τοῦ 3ου ἢ συγγένεια ἐκ τριγενείας καὶ ἐκ βαπτίσματος. Διόρθωση τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς ἐγένετο στὶς 29 Νοεμβρίου 1837 πού ὄριζε κώλυμα μέχρι 7ου βαθμοῦ ἐξ αἵματος, βου ἐξ ἀγχιστείας καὶ 4ου γιὰ τριγένεια καὶ βάπτισμα.

³⁹⁵ Κ. Π.Α., ΙΘ', 76-78.

³⁹⁶ Τὸ βιβλίο εἶναι τὰ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ. Ἀντιγραφή αὐτοῦ ὑπάρχει στὸ : Κ. Π.Α., ΙΘ', 277-362.

Μποροῦμε νὰ χρονολογήσουμε τὴν ἐκδοσις τῶν ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ τὸν Μάιο ἢ Ἰούνιο τοῦ 1839 βασιζόμενοι σὲ δύο ἐπιστολὲς τοῦ Γρηγορίου πρὸς τὸν μητροπολίτη Μολδαβίας Βενιαμίν. Στὴν πρώτη, 19 Μαρτίου 1839 : Κ. Π.Α., ΙΘ', 84-85, ἐσωκλείει «ἴσον» τοῦ Τόμου δηλώνοντας ὅτι ὅλα τὰ σχετικὰ ἔντυπα βρισκόνταν στὸ Πατριαρχικὸ Τυπογραφεῖο πρὸς ἐκδοσις. Βλέπε ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Ἐγγραφα, 3, 565-568. Στὴν δεύτερη, 19 Ἰουνίου 1839 : Κ. Π.Α., ΙΘ', 132, τοῦ στέλνει 15 ἀντίτυπα τῶν ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ πού «ἤδη» περαιώθηκε ἡ ἐκτύπωσή τους. Βλέπε καὶ ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Ἐγγραφα, 3, 568-569.

ζ. Ἡ σύγκρουση τοῦ Γρηγορίου μέ τήν Βρετανική πολιτική Ἡ δίκη καί ἡ παύση του

Ἡ Ἀρμοστεία τῶν Ἰονίων νήσων ἦταν ἐνήμερη γιά τίς κινήσεις τοῦ πατριάρχου καί τῶν συνεργατῶν του. Ἦδη, ἀπό τόν Ἰούλιο τοῦ 1838, τό ἀργότερο, ὁ ἀρμοστής sir Howard Douglas γνώριζε τήν ἀντίθεση τοῦ Πατριαρχείου στά ζητήματα τῶν κωλυμάτων τοῦ γάμου καί τῶν διαζυγίων πού περιλαμβάνονταν στό Νομοσχέδιο γιά τόν Ἀστικό κώδικα. Τότε ἀποφασίστηκε ἡ ἀποστολή τοῦ βουλευτοῦ Πλάτωνος Πετριδῆ στήν Κωνσταντινούπολη, ὁ ὁποῖος θά κόμεζε αἴτηση πρός ἐπικύρωση καί ἀπόσπασμα τοῦ Νομοσχεδίου. Ἐκεῖ, θά ἐνεργοῦσε ὑπό τίς ὁδηγίες τοῦ βρετανοῦ πρεσβευτοῦ λόρδου Frederick Cavendish Ponsonby³⁹⁷. Μάλιστα, οἱ ἀποστολεῖς, ἐθισμένοι στήν διαδεδομένη πρακτική τῆς Ἀνατολῆς, ἦταν πρόθυμοι νά πληρώσουν προκειμένου νά ἐπιτύχουν τήν ἐπιδοκιμασία ἢ τήν συνεργασία τῶν πατριαρχικῶν κύκλων : «... as however the object of this applications is of the highest importance to these matters and proceedings of this nature are often attended by some secret expence for procuring the consent or cooperation of the sinfiential [λέξη δυσανάγνωστη] of the Greek Church, Mr. Petrides has been enthercied to reput to your lordship any excigeing of this send...»³⁹⁸.

Ἔνας ἀπό τούς κύριους πληροφοριοδότες τοῦ Douglas ἦταν ὁ βρετανός πρεσβευτής στήν Ἀθήνα sir Edmund Lyons ὁ ὁποῖος κατόρθωνε νά ἀποκτᾶ ἀντίγραφα τῶν γραμμάτων πού ἀντάλλασσαν ὁ Γρηγόριος, ὁ Εὐσέβιος Πανᾶς καί ὁ Κωνσταντῖνος Τυπάλδος. Μέ βάση αὐτά σχημάτισαν τήν ἐντύπωση ὅτι ὁ Τυπάλδος ἐπεξεργάστηκε τήν ἐπιρροή του στό Πατριαρχεῖο ἀπό προηγούμενες ἐπιστολές καί ἤδη, εἶχε ἀποκτήσει μεγάλο κῦρος ἐνώπιον πατριάρχου καί Ἱεραῶς Συνόδου³⁹⁹.

Ἀντίγραφα τῶν ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ στάλθηκαν, ἐκτός ἄλλων μερῶν, καί στά Ἐπτάνησα πρός ἐνημέρωση τῶν πιστῶν. Οἱ ἐκεῖ ἀρχιερεῖς δέν διάβασαν στό ποίμνιό τους τά πατριαρχικά ἔγγραφα τά ὁποῖα, ἐξ ἄλλου, εἶχαν πολλές κατηγορίες σέ βάρος τους. Μόνον ὁ ἐπίσκοπος Ἰθάκης, ὁ Διονύσιος Καραβίας (1824-1853), τά ἀνέγνωσε ἐπισήμως στόν ναό. Γενικῶς, ὑπῆρξε ἀντίδραση στήν διάδοσή τους καί ἐκ μερῶν, ἐννοεῖται, τῆς Ἀρμοστείας. Γι' αὐτό ὁ Γρηγόριος φρόντισε νά ἀποσταλοῦν γιά δεύτερη φορά ἀντίτυπα, τώρα μέσω τοῦ γερουσιαστοῦ Δημητρίου Πλέσσα ἢ Πλαῖσα (1783-1859) : ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Γρηγόριος ΣΤ'*, 144. ΑΒΟΥΡΗΣ, *Ἐκκλησιαστικά*, 36-37 ὅπου καί λίγα βιογραφικά στοιχεία γιά τόν Πλέσσα.

³⁹⁷ Ὁ Ponsonby ἀπό κυβερνήτης στήν Μάλτα, διορίστηκε πρεσβευτής τῆς Μ.Βρετανίας στήν Κωνσταντινούπολη, τόν Μάρτιο τοῦ 1833 : F.O. 195/105 pp. 53- 54. Γιά τήν ἀντίθεση τοῦ πατριάρχου καί τήν ἀποστολή Πετριδῆ : F. O. 195/ 105 ff 172- 176 : Ἐπιστολή H. Douglas, Ἀρμοστοῦ Ἰονίων νήσων, Κέρκυρα, πρός F.C. Ponsonby, Κωνσταντινούπολη (Ἰούλιος 1838).

³⁹⁸ F.O 195/ 105 ff 175 b - 176 : Douglas to Ponsonby.

³⁹⁹ F.O. 195/ 105 f 190 : Douglas to Ponsonby (Corfu, 5 November 1838).

Τό ζήτημα τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Κ.Τυπάλδου μέ τόν Πατριάρχη Γρηγόριο ΣΤ' καί τόν Εὐσέβιο Πανᾶ : ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 311-330 καί Παράρτημα, 41-59. Ὁ ἴδιος ὁ Τυπάλδος στά Κατάλοιπά του ἀναγράφει μόνο 4 ἐπιστολές τοῦ Πανᾶ ἐκ τῶν ὁποίων ἀπάντησε στίς 3, καί 1 τοῦ Γρηγορίου στήν ὁποία καί ἀπάντησε : 1η ἐπιστολή Πανᾶ : 10 Σεπτεμβρίου 1836, ἀπάντηση Τυπάλδου : 13 Νοεμβρίου 1837 (τό κείμενο δημοσίευσε ὁ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, παράρτημα 41-44). 2η ἐπιστολή Πανᾶ μέ ἄγνωστη χρονολογία, ἀπάντηση Τυπάλδου : 25 Ἰανουαρίου 1838. 3η ἐπιστολή Πανᾶ, 5 Φεβρουαρίου 1838, ἀπάντηση Τυπάλδου : 25 Ἀπριλίου 1838. 4η ἐπιστολή Πανᾶ, μέ ἄγνωστη χρονολογία, χωρίς ἀπάντηση ἀπό Τυπάλδο. Ἡ ἐπιστολή τοῦ Γρηγορίου, 4 Φεβρουαρίου 1838, ἀπάντηση Τυπάλδου 24 Ἀπριλίου 1838 (τό κείμενο δημοσίευσε ὁ ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, *Κεφαλληνικά*, 1, 677-679). Αὐτές εἶναι ὅλες οἱ

Ἡ πρώτη επίσημη ἀντίδραση ἐκ μέρους τῶν Βρετανῶν γιά τίς ἐνέργειες τοῦ Γρηγορίου ἔλαβε χώρα τόν Μάρτιο 1839, ἀφοῦ εἶχαν ἀποσταλεῖ ὅλες οἱ ἀπαντήσεις τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὰ Ἴόνια καθὼς καί ὁ Τόμος περὶ Συνοικεσιῶν. Προφανῶς, ὁ Douglas θεώρησε ἑαυτὸν θιγόμενον καί ζήτησε ἀπὸ τὸν προϊστάμενό του πρεσβευτὴ νά τοῦ δοθεῖ ἱκανοποίηση γιά τὴν προσβολή. Ἔτσι, ὁ Ponsonby διαμαρτυρήθηκε πρὸς τὴν Ὑψηλὴ Πύλη ζητώντας τὴν παρέμβασή της στὸν πατριάρχη. Ἡ Πύλη ἀπάντησε ὅτι δεν μποροῦσε νά προβεῖ σέ κάποια ἐνέργεια γιατί ὁ πατριάρχης ἦταν ἐξουσιοδοτημένος νά ἐνεργεῖ μέ ἐλευθερία καί χωρὶς πολιτικούς ἐπηρεασμούς ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας του ⁴⁰⁰.

Πάντως, ὁ ὀθωμανὸς ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν (Μουσταφᾶ Ρεσίτ πασσᾶς) κάλεσε σέ συνέντευξη τὸν Γρηγόριο καί τοὺς Γέροντες Συνοδικούς, τοὺς ἐξέθεσε τὰ παράπονα τῶν Βρετανῶν καί προσπάθησε νά τοὺς πείσει νά ἀνακαλέσουν τὸν Τόμο, χωρὶς, ὅμως, νά τὸ ἐπιτύχει ⁴⁰¹. Λίγο ἀργότερα, τὸν Μάιο τοῦ 1839, ὁ Ponsonby ἐπέστρεψε πρὸς τὸν Πατριάρχη μέσω τοῦ Μουσταφᾶ Ρεσίτ, τίς Ἐγκυκλίους καί τὸ Γράμμα πρὸς τοὺς Ἴόνιους βουλευτές, ὡς ἀπαράδεκτες. Ὁ Douglas τὸν εὐχαριστεῖ γιά τὴν ἐνέργειά του αὐτὴ μέ ἐπιστολὴ του στίς 5 Ἰουνίου 1839⁴⁰². Σ' αὐτὴν, κάνει λόγο γιά μελετώμενη χειραφέτηση (ἐκκλησιαστικὴ) τῶν Ἑπτανήσων ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, τὸ ὁποῖο θεωρεῖ ὅτι ὑποστηρίζεται ἀπὸ μιὰ ἐχθρική πρὸς τὴν Μ. Βρετανία Δύναμη : «... *I shall hail the success of your Lordship's measures on the present occasion, as the first step towards the emancipation of these states from an insidious and cruel tyranny of which, as it is supported by a Power, whose object is to undermine the influence of Great Britain...*» ⁴⁰³. Τὸν ἴδιο μῆνα, ὁ Ἀρμοστής γράφει καί πάλι γιά νά πληροφορήσει ὅτι ὁ κυριώτερος συνεργάτης τοῦ Πατριαρχείου στὰ Ἑπτάνησα ἦταν ὁ παπᾶ Κωνσταντῖνος Τυπάλδος, Ἐφορὸς τοῦ Πανεπιστημίου καί Ἐπιστάτης τοῦ Ἱεροσπουδαστηρίου. Μάλιστα, αὐτὸν θεωρεῖ ὡς τὸν κύριον ὑποκινητὴ τῆς ἀντιδράσεως : «... *he is the real suggester of all the measures by which his Holiness and his [δυσανάγνωστη λέξις] have been endeavouring to harass this Government...*» καί τοῦ ζητᾶ βοήθεια, ὥστε νά συγκεντρωθοῦν στοιχεῖα γιά τὴν ἐνοχὴ τοῦ Τυπάλδου⁴⁰⁴. Ἡ δράση τοῦ τελευταίου γίνεται ἀρκετὰ ἐνοχλητικὴ, ὥστε ὁ Douglas εἰσηγήθηκε στὴν Ἴονιο Κυβέρνηση νά

βεβαιωμένες ἐπιστολές, συνολικῶς 5 σέ διάστημα 2 ἐτῶν. Ἐπομένως, καταρρίπτεται, ὡς ἀνυπόστατος, ὁ ἰσχυρισμὸς τῶν Βρετανῶν γιά πυκνὴ ἀλληλογραφία τῶν Γρηγορίου -Πανᾶ - Τυπάλδου.

⁴⁰⁰ F.O. 195/ 105 f. 196 : Ponsonby to Douglas, 31 March 1839. Ἐνημέρωση ὅτι ἡ Πύλη ἀπέρριψε τὴν διαμαρτυρία τοῦ Βρετανοῦ πρεσβευτοῦ προβάλλοντας τὴν ἀρχὴ τῆς μὴ ἀναμίξεως στὰ διοικητικὰ ζητήματα τῶν ὑπ' αὐτὴν θρησκευτικῶν ἀρχηγῶν.

⁴⁰¹ Ἴσως αὐτὴν τὴν ἀπάντηση νά ἐννοεῖ ὁ ΓΕΛΕΩΝ, *Δίκαια*, 131-132 : «Ὅτε ὁ ρεῖζ ἐφέντης (οὕτως ἔλεγον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τὸν ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν) προσεκάλεσε Γρηγόριον ΣΤ' ὅπως ἐκβίαση αὐτὸν ἵνα ἀνακαλέσῃ τὸν περὶ γάμον καί διαζυγίου συνοδικὸν τόμον, καί καταπαύσῃ οὕτω τὴν ὀργὴν τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας, ἀπερχόμενος πρὸς τὸν ρεῖζ-ἐφέντην ὁ πατριάρχης εἶπε πρὸς τοὺς ἐνδημιούντες ἀρχιερεῖς ἐν συναθροίσει · «ὁ βουλόμενος ἀράτω τὸν Σταυρόν αὐτοῦ καί ἀκολουθεῖτω μοι» · οἱ δὲ ἀρχιερεῖς συναπελθόντες μετὰ τοῦ πατριάρχου... καί παρουσιασθέντες, ὃ ἐδόθη αὐτοῖς ἐλάλησαν. Τόμος συνοδικός, ἔλεγον ὁμοφώνως... ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἱερῶν κανόνων ἐκδοθεῖς οὐδέποτε ἀνακαλεῖται. Ἄπαντες παραιτούμεθα τῶν ἐπαρχιῶν ἡμῶν μᾶλλον ἢ ὑπογράφομεν τὴν κατάργησιν τῶν ἱερῶν κανόνων...».

⁴⁰² F. O. 195/ 105 f. 210 : Douglas to Ponsonby (Corfu, 8 May 1839). F. O. 195/ 105 f. 214 : ἴδια. F. O. 195/ 105 ff. 216-217 : Douglas to Ponsonby (Corfu, 5 June 1839).

⁴⁰³ F. O. 195/ 105 ff. 216- 217.

⁴⁰⁴ F. O. 195/ 105 f. 364 : Douglas to Ponsonby, Corfu 19 June 1839.

στερηθεί ο Τυπάλδος τά αξιώματα του Έφορου και του Έπιστάτη και να διατηρήσει μόνον την καθηγητική του θέση στην Θεολογική Σχολή. Έπιμένει ότι πίσω από τις ενέργειες του Πατριάρχη κρύβεται η Ρωσσία⁴⁰⁵. Τόν Σεπτέμβριο αναφέρει την προτροπή του πατριάρχη προς τον επίσκοπο Ζακύνθου να μείνει πιστός στις διαταγές της Έκκλησίας και να μὴ συμβιβαστεί με την κοσμική έξουσία, υποσχόμενος πώς ἂν τυχόν διωχθεί πολιτικῶς, θά εἶναι εὐπρόσδεκτος στην Κωνσταντινούπολη με τις ἴδιες τιμές και προνόμια, ὅπως στην Ζάκυνθο⁴⁰⁶.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Ponsonby εἶχε ἐπεξεργαστεί ἓνα σχέδιο πού προέβλεπε τὴν ἐκθρόνιση τοῦ Γρηγορίου, ἐφ' ὅσον αὐτός δεν ἀποδεχόταν νά ἐπικυρώσει τὸ Νομοσχέδιο. Δίσταζε ὅμως νά προχωρήσει ἂν δεν εἶχε τὴν συγκατάθεση τῆς Βρετανικῆς κυβερνήσεως. Ὁ Douglas ἐνίσχυσε αὐτὴ τὴν ἰδέα και κυρίως ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1839, ὅποτε ὁ Γρηγόριος εἶχε ἀποστείλει στην Ἑπτάνησο τὰ βιβλία πού εἶχε τυπώσει στὸ Πατριαρχικὸ Τυπογραφεῖο και τὰ ὁποῖα περιείχαν τὸ σύνολο τῶν ἐγγράφων τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ θέμα τῆς Ἑπτανήσου : «... *This production will doubtless be regarded by your Lordship as additional proofs, were any required, of its being necessary to the tranquility of these states that the grand measure contemplated by your Lordship which can alone remedy these evils, be insisted on by the British Government. I have myself reentered repeatedly to represent to the Majesty's Government the immediate necessity for this measure...* ». Ὁ Douglas προτείνει στὸν Ponsonby ὅτι δεν ἔφθανε μόνο ἡ ἀντικατάσταση τοῦ Γρηγορίου, ἀλλὰ ὅτι και ὁ διάδοχός του θά ἔπρεπε νά δεσμευτεῖ, πρὶν ἀκόμα ἐκλεγεῖ, ὅτι θά προέβαινε στην χειραφέτηση τῆς Ἰονίου Ἑκκλησίας ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, με πρώτη κίνηση τὴν ἀναγνώριση - ἐγκαθίδρυση Ἱεραῶς Συνόδου στὰ Ἑπτάνησα ἀποτελουμένης ἀπὸ μέλη προσεκτικὰ ἐπιλεγμένα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἄρμοστή. Μάλιστα, προεξοφλεῖ, με ἀπόλυτη βεβαιότητα, ἐκ τῶν προτέρων, τὴν συναίνεση τῶν Ἑπτανησίων στὸ θέμα τοῦ χωρισμοῦ τῶν δύο Ἑκκλησιῶν, μέτρο πού θά συνοδεύεται ἀπὸ τὸν σχηματισμὸ νέας Βουλῆς, πάλι ἐπιλεκτικῶς στελεχωμένης⁴⁰⁷. Αὐτὴ εἶναι μιὰ πλήρης ὁμολογία τῶν ἀπωτέρων σκοπῶν τῆς Βρετανικῆς Προστασίας, ἡ πλήρης, δηλαδή, καθυπόταξη Πολιτείας και Ἑκκλησίας τῶν Ἰονίων στην Βρετανικὴ κυριαρχία, ἄρα στην ἀποικιοποίηση.

Στὰ νησιά, ἡ ἀντιπολίτευση ἀπέβαινε διαρκῶς ἰσχυρότερη και δριμύτερη. Ἡ Νομοθετικὴ Συνέλευση (Legislative Assembly) ἀπέρριψε τις γνῶμες τοῦ

⁴⁰⁵ F. O. 195/ 105 f. 371 : Douglas to Ponsonby, Corfu, 9 July 1839.

Ὁ Τυπάλδος ἦταν καθηγητὴς στην Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας ἀπὸ τὸ 1826, Ἐφορος (Πρύτανις) τῆς Ἀκαδημίας ἀπὸ 14 Νοεμβρίου 1837, Ἐπιστάτης τοῦ Ἱεροσπουδαστηρίου ἀπὸ 23 Ἰουλίου 1833. Ἡ θητεία τοῦ Ἐφορου ἦταν ἐτήσια, ἀλλὰ τὸ 1838 εἶχε ἀνανεωθεῖ γιὰ τὸν Τυπάλδο, ὅποτε ἔληγε ἡ δεύτερη θητεία του κανονικά στις 14 Νοεμβρίου 1839. Ἡ θητεία τοῦ Ἐπιστάτη ἦταν πενταετής, εἶχε ἀνανεωθεῖ τὸ 1838, ὅποτε ἔληγε ἡ δεύτερη θητεία, κανονικά στις 23 Ἰουλίου 1843. Βλέπε και ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 318-327. Ἡ παύση ἀπὸ τις θέσεις ἀνακοινώθηκε στὸν Τυπάλδο με γράμμα τοῦ Σ.Γαγγάδη, «ἄρχοντος τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως», στις 14/26 Ἰουνίου 1839. Ἀπολυόταν και ἀπὸ τις τρεῖς θέσεις. Δύο ἡμέρες ἀργότερα ἀνακλήθηκε αὐτὴ ἡ ἀπόφαση, τοῦ ζητήθηκε νά ἐπιστρέψει τὸ γράμμα, ἐνῶ τοῦ ἐπιδόθηκε ἄλλο, με τὴν ἴδια ἡμερομηνία, στὸ ὁποῖο ὅμως παυόταν μόνο ἀπὸ τις διοικητικὲς θέσεις τοῦ Ἐφορου και τοῦ Ἐπιστάτου, ἀλλὰ διατηροῦσε τὴν θέση τοῦ καθηγητοῦ. Ὁ Τυπάλδος παραιτήθηκε οἰκιοθελῶς και ἀπὸ αὐτὴν στις 30 Ἰουλίου 1839 και ἀποσύρθηκε στην γενέτειρά του Κεφαλλονία στις 10 Αὐγούστου : ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 321-327.

⁴⁰⁶ F. O. 195/ 105 f. 392 : Douglas to Ponsonby, Corfu, 2 September 1839.

⁴⁰⁷ F. O. 195/ 105 ff. 250- 252 : Douglas to Ponsonby, Corfu, 18 October 1839.

Νομικοῦ Συμβουλίου τοῦ Βρετανικοῦ Στέμματος, καθὼς καὶ τὶς ὁδηγίες τῆς Βρετανικῆς Κυβερνήσεως. Ἔτσι, ὁ Douglas προχώρησε στὴν διάλυσή της (prorogation of the session). Στό μεταξύ ἡ Βουλὴ εἶχε ἀποφασίσει, τὸν Μάρτιο τοῦ 1839, νὰ ἐπανυποβάλει πρὸς ἔγκριση στό Πατριαρχεῖο τὸ Νομοσχέδιο, μὲ κάποιες τροποποιήσεις καὶ θὰ ζητοῦσε ἀπὸ τὸν Βρετανὸ πρεσβευτὴ νὰ πιέσει καὶ πάλι τὴν Πύλη νὰ μεσολαβήσει στὸν Πατριάρχη γιὰ τὴν διευθέτηση τοῦ προβλήματος. Ἡ προσωπικὴ ἄποψη τοῦ Douglas ἦταν διαφορετικὴ : «... it is clear that nothing can be obtained from the present patriarch who acting under the influences of which Your Lordship is aware, and in the Pay of Russia, not only refuses to sanction the changes which the circumstances of the Country require and its Government desires to see introduced, but has appealed against such a measure to the passions and prejudices of this People, and in all other respects is prostituting his spiritual power to political views, the most hostile to England, by endeavouring through the Patriarchale Press and through that portion of the Hellenic Press which is subservient to like designs to excite and inflame the bigotry, superstition and ignorance of a great portion of the Ionian clergy and people against British Administration and Protection...»⁴⁰⁸. Συνεχίζοντας, θεωρεῖ τὰ ἐπίμαχα ἄρθρα ὡς τὰ πλέον σημαντικὰ καὶ ἀπαραίτητα προκειμένου νὰ λειτουργήσει ὁ Κώδικας, γιατί χωρὶς αὐτὰ δὲν θὰ πετύχαινε, ἀλλὰ ὑπῆρχε τὸ ἐμπόδιο τοῦ Πατριάρχη : «... the work of preparation is going on ; and as it would be weak to expect that the present Patriarch who, in anticipation of such a result, commands the People to disobey them, should be prevailed upon to ratify them even if admitted by the Parliament, the necessity for getting rid of His Holiness as Your Lordship has wisely proposed and I have so earnestly recommended, has become more pressing, so that I can not doubt of Your Lordship's being by this time armed with the proper authority to give effect to your views. Your Lordship will therefore confer the greatest benefit upon these States by immediately proceeding to act, and by making it a condition of the election of the successor to the Patriarchale Chair, that, he pledge his assent, as well, to the alternating which I have explained, as to the Establishment in these Islands of a Synod, to which shall be left full ecclesiastical jurisdiction in matters of this nature within the limits of the Territory of the Ionian Government»⁴⁰⁹.

Ὁ Ponsonby πίεζε, κατὰ διαστήματα, τὴν Πύλη γιὰ μεσολάβηση ἐπὶ τοῦ θέματος, ἀλλὰ δὲν μποροῦσε νὰ ξεπεράσει ἓνα ὄριο. Περίμενε νὰ τοῦ δοθεῖ ἐιδικὴ ἄδεια-ἐξουσιοδότηση ἀπὸ τὴν Βρετανικὴ Κυβέρνηση γιὰ νὰ πραγματοποιήσει τὸ ἐπόμενο βῆμα, δηλαδή ἓνα ἐπίσημο διάβημα ἐξ ὀνόματος τῆς ἴδιας τῆς βασίλισσας τῆς Βρετανίας. Κάτι τέτοιο δὲν μποροῦσε νὰ μείνει ἀναπάντητο καὶ ἀνικανοποίητο ἀφοῦ καὶ τὸ ὀθωμανικὸ Κράτος στηριζόταν γιὰ τὴν ἐπιβίωσή του, κυριολεκτικῶς, στὴν Βρετανία, ἐξ αἰτίας τοῦ Αἰγυπτιακοῦ Ζητήματος, ὅπως εἶδαμε σὲ προηγούμενο κεφάλαιο. Ὁ Douglas ἀντιλαμβάνονταν τὴν θέση τοῦ Ponsonby καὶ γι' αὐτὸ ἐνεργοῦσε σὲ δύο κατευθύνσεις. Ἀπὸ τὴν μία, ὠθοῦσε τὸν πρέσβυ νὰ ἐνεργήσει ταχύτερα καὶ ἀποφασιστικότερα γράφοντας του, ἐπανειλημμένως, ὅτι ὁ Πατριάρχης ἦταν ἐπικίνδυνος, ὡς εἰσηγητὴς στασιαστικῆς κινήσεως στὰ Ἐπτάνησα πού ἀπειλοῦσε τὴν ἐκεῖ Βρετανικὴ κυριαρχία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, προσπαθοῦσε μὲ

⁴⁰⁸ F. O. 195/ 105 ff. 271- 272 : Douglas to Ponsonby, Corfu, 4 November 1839.

⁴⁰⁹ F.O. 195/ 105 ff. 271- 272 : Douglas to Ponsonby, Corfu, 4 November 1839. Ἡ Ἰόνια κυβέρνηση ἀπαγόρευσε τὴν κυκλοφορία κάθε Πατριαρχικῆς Ἐγκυκλίου χωρὶς τὴν ἄδεια τῆς Γερουσίας : ΑΒΟΥΡΗΣ, Ἐκκλησιαστικά, 43.

αναφορές του να πιέσει την Βρετανική Κυβέρνηση για παραχώρηση της ειδικής
 άδειας στον Ponsonby, επικαλούμενος άμεσο κίνδυνο από την διόγκωση των
 αντιδράσεων της Ιονικής αντιπολιτεύσεως. Στον Ponsonby, δέν έπαυε να
 υπενθυμίζει την ανάγκη να δεσμευτεί ο μέλλων να διαδεχθεί τον έν ενεργεία
 πατριάρχη, τόσο για την επικύρωση του Νομοσχεδίου, όσο και για την
 χειραφέτηση της Ιονίου Έκκλησίας. Δύο αποσπάσματα γραμμάτων είναι
 χαρακτηριστικά : *«Reverting to my numerous Communications on the subject of
 the very unsatisfactory state of the relations of this Government with the Spiritual
 Head of the Eastern Church at Constantinople I hasten to inform Your Lordship
 that I have been furnished by Her Majesty' s Government with authority to
 dissolve the present refractory ill disposed Parliament, and propose acting upon
 that authority very early in the ensicing month, when it will be my care to select
 for the new Parliament, men, whose object will be the real substantial good of
 their country, not the advancement of private interests, or the gratification of
 factious ambition. With a Senate and Assembly so composed there can be little
 doubt of the success of the grand project which has been recommended to me by
 Her Majesty' s Government, and with which I have already made Your Lordship
 acquainted. I say there can be little doubt because the Spiritual thraldom in which
 this country is held by the tool of a Foreign Power must be so galling to those who
 truly love their country that they cannot but be anxious to emancipate their
 countrymen and themselves from the tyranny of the Patriarch. But sanguine as
 my hopes are I feel that to ensure their being realized still requires exertion. I
 therefore venture most earnestly to request Your Lordship to press vigorously the
 measure of deposing the Patriarch so wisely, suggested by your Lordship and of
 obtaining from his successor a pledge of his willingness to allow the formation of
 a Synod in these Islands. »*⁴¹⁰. Επίσης, στο δεύτερο : *«... I have now only, to
 advert to the offence committed by the Patriarch of Constantinople against the
 rights of the Ionian Government, and to Your Lordship' s opinion that it would be
 right to demand the deposition of the Patriarch for such violent attacks upon the
 lawful authority of that Government, as have been proved by facts, and by the
 acts of the Senate, the members of which belong to the Greek Church, and which
 deposition Your Lordship thinks you could procure, were you authorized by Her
 Majesty' s Government to require this, and which authority I hope Your Lordship
 will ere this have received. To stengthen Your Lordship' s Hands, still further, in
 making this demand, I have the honor to transmit the copy of a note which I have
 just received [στό περιθώριο του χαρτιού έχει την ημερομηνία 18 Δεκεμβρίου –
 18 December] from the Senate, regarding the dessemenation of Pamphlets in these
 States directly attacking the Legislative authority, with respect to the Ordination of
 the Clergy – Public Instruction – and that part of the Civil Code which disciplines
 the degrees in which marriages may be contraited. And which pamphlets tend to
 stir up discord amongst the Ionian Population, to subvert every element of good
 order, and to attach the stability of their Institutions... Such, altogether, are the
 proofs of offence given by the Patriarch to the Ionian Government, such the
 violent attacks made upon the lawful authority of that Government (a
 Government of Greeks) and such my firm conviction of the danger and the
 impossibility of this being permitted, and that there are grounds sufficient to
 demand the deposition of that dangerous, detestable and [δυσανάγνωστη λέξη]*

⁴¹⁰ F. O. 195/ 105 ff. 277- 278 : Douglas to Ponsonby, Corfu, 9 December 1839.

influence which to the utter scandal of every principle of religion and morality evidently actuates the Patriarch in prostituting his high spiritual influence by becoming the paid agent of a temporal and inimical power, - that Your Lordship having, as I trust, authority, to proceed, will deem it necessary to act in the manner Your Lordship has intimated to me, and with the vigour and ability which distinguish Your Lordship »⁴¹¹.

Φαίνεται ότι η πολυπόθητη για τούς Douglas και Ponsonby άδεια της βρετανικής κυβερνήσεως δόθηκε στο διάστημα μεταξύ 20 Δεκεμβρίου 1839-15 Ιανουαρίου 1840. Ο Ponsonby πραγματοποίησε τό επίσημο διάβημα για τήν έκθρόνιση του Γρηγορίου και έσπευσε νά τό ανακοινώσει στον Douglas ό όποιος τό δέχθηκε μέ μεγάλη ίκανοποίηση : *«I have received with the greatest satisfaction Your Lordship' s letter of the 15 January enclosing a copy, of the Official note which Your Lordship had presented to the Sublime Porte, demanding in the name of Her Majesty' s Government the removal of the Patriarch Gregorios from his office. A measure adopted most oppurtunely being in fact the application of the axe to the root, and consequently the blighting of all those intrigues which proceeding from the Patriarch have been fostered by Russia till their remipications have pervaded not only these Islands but all countries owing spiritual allegiance to the Head of the Oriental Church. Great indeed will be the moral as well as the political effect of this measure, which having been entered upon with so much judgement will, I doubt not, be brought by Your Lordship' s able and energetic management to a complete accomplishment, nor will it be less salutary than great, inasmuch as it will prove to all who have been intriguing with Constantinople to further the objects which Russia has been endeavouring to bring about by means of religious fanaticisme, that their designs have long been known to British Diplomacy and British Administration, that the danger to be apprehended from their success has been forseen, and that at the very moment when the conspiracies matured by that powerfull engine were about to explode, such a blow has been struck by Your Lordship with the authority of Her Majesty' s Government as will for the present, render the explosion harmless and probably render a renewal of this intrigues impossible for the future - because if the Sublime Porte refuse to listen to Your Lordship, this Government will be prepared at once to separate the Ionian Church from the Patriarchate of Constantinople, and if this separation take place as an alternative forced upon the Government by the refusal of the Porte to comply with Your Lordship' s demands, then must alterior measures become necessary, and events calculated more effectually to check the designs of Russia ensure...»⁴¹².*

Όπως βλέπουμε συνεχείς και επίμονες είναι οι αναφορές της διπλωματικής άλληλογραφίας για τήν δράση και τά σχέδια της ρωσικής διπλωματίας και τήν έπιρροή που εκτιμούσαν οι Βρετανοί ότι ασκούσε αυτή στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, έξ άλλου ήδη αναφέρθηκε ή έντονη ρωσσοφοβία που κυριαρχούσε στην ήγεσία της βρετανικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη (Ponsonby, Urquhart). Όμως, ή χρονική στιγμή που επιλέχθηκε από τήν Βρετανική Κυβέρνηση για τήν παραχώρηση ειδικής πληρεξουσιότητας στον Ponsonby νά δράσει, συμπίπτει μέ τήν περίοδο που αποκαλύφθηκε στην Άθήνα ή δήθεν ρωσσοκίνητη συνωμοσία της Φιλορθοδόξου Έταιρείας, χάρις στην

⁴¹¹ F. O. 195/ 105 ff. 281- 284 : Douglas to Ponsonby, Corfu, 20 December 1839.

⁴¹² F. O. 195/ 105 ff. 285- 287a : Douglas to Ponsonby, Corfu, 3 February 1840.

όποια ή Ρωσσία θά αποκοτούσε πρωτεύουσα έπιρροή στά Έλληνικά πράγματα και στήν Άνατολή, γενικότερα. Έκτός, λοιπόν, από τήν έλεύθερη Ελλάδα, ή Φιλορθόδοξος Έταιρεία -κατά τήν βρετανική έκδοχή - σχεδίαζε νά αποσπάσει και τά Έπτάνησα από τήν βρετανική σφαίρα έπιρροής, όπως και τήν Κρήτη, τό έπόμενο έτος, ένοχοποιούμενη ως ήθικός αΰτουργός τής Κρητικής Έπαναστάσεως τοϋ 1841. Είδαμε σέ προηγούμενο κεφάλαιο ότι ή θεώρηση αΰτή αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα τής αποτυχίας τής έπαναστατικής κινήσεως, ένω τόν πρωταγωνιστικό ρόλο και πάλι κατείχε ό Ponsobny πού έφθασε, μάλιστα, στό σημείο νά μήν ακολουθεϊ τίς οδηγίες τοϋ προϊσταμένου του ύπουργοϋ έξωτερικῶν λόρδου Palmerston στό συγκεκριμένο ζήτημα⁴¹³.

⁴¹³ Η Φιλορθόδοξος Έταιρεία ήταν κίνηση πού διαμορφώθηκε από όπαδούς τοϋ «Ρωσικοϋ» κόμματος ή «Ναπαίους». Άν και φαίνεται νά προϋπήρχε ως τάση, ή ίδρυσή της ανάγεται στόν Ίούνιο τοϋ 1839. Η ήγεσία της θά ήταν τριμελής συγκείμενη από έναν στρατιωτικό, έναν πολιτικό και έναν εκκλησιαστικό. Τελικῶς, τήν αρχηγία ανέλαβαν οι Γεώργιος (Τζωρτζέτος) Καποδίστριας (1783-1841), νεώτερος αδελφός τοϋ Κυβερνήτου, για τό πολιτικό σκέλος και ό συνταγματάρχης Νικήτας Σταματελόπουλος (1782-1849), ό γνωστός Νικηταρῶς ό Τουρκοφάγος τής Έλληνικῆς Έπαναστάσεως, για τό στρατιωτικό σκέλος. Οι κυριώτεροι στόχοι της ήταν ή επανάσταση και απελευθέρωση τῶν Έλλήνων στήν Θεσσαλία -Ήπειρο - Μακεδονία, καθώς και ή έγκαθίδρυση Όρθοδόξου βασιλείας μέ μονάρχη προερχόμενο από τήν Ρωσσία. Άλλοι σημαντικοί στόχοι ήταν : ή ακύρωση τοϋ νόμου περί ανεξαρτησίας τής Έλλαδικῆς Εκκλησίας και έπανυπαγωγή της στήν δικαιοδοσία τοϋ Οίκουμενικοϋ Πατριαρχείου, ή καταδίωξη και έξαφάνιση από τήν Ελλάδα όλων τῶν αμερικανικῶν σχολείων και όλων τῶν βιβλίων πού εξέδιδαν οι Βιβλικές Έταιρείες τῶν μισσιοναρίων, ή αναγνώριση από τόν Όθωνα τής Όρθοδόξου Άνατολικῆς θρησκείας ως τής έπίσημης θρησκείας τοϋ κράτους και ή ύποχρέωση τῶν διαδόχων του νά εΐναι Όρθόδοξοι.

Μιά έκδοχή ήθελε τούς Έταίρους νά έπιχειροϋν τήν απαγωγή τοϋ βασιλικοϋ ζεύγους κατά τήν μετάβασή τους στήν εκκλησία για τήν δοξολογία τής Πρωτοχρονιάς τοϋ 1840. Ό Όθων θά αναγκάζοταν νά αποδεχθεϊ τά αιτήματα ή νά παραιτηθεϊ. Η Κυβέρνηση άρχισε νά υποψιάζεται τήν δράση τής Έταιρείας από τόν Νοέμβριο τοϋ 1839. Τόν Δεκέμβριο ό Μακεδόνας Έμμανουήλ Παπᾶς, έγγονός τοϋ ήρωος τής επανάστασεως τοϋ 1821, προσκόμισε κάποια ένοχοποιητικά έγγραφα. Ό Όθων διέταξε τόν ύπουργό έσωτερικῶν Γεώργιο Γλαράκη νά διερευνήσει τήν ύπόθεση, μή γνωρίζοντας ότι ό Γλαράκης ύπήρξε ένας από τούς διαμορφωτές τής κινήσεως (μαζί μέ τούς Κ.Οικονόμο, Γ.Αϊνιάνα, Γ. Σηλιάδη άνήκε στά παλαιά μέλη τής Έταιρείας). Ό Γλαράκης κάλεσε σέ σύσκεψη τούς ήγέτες τῶν Ναπαίων και μπόρεσαν έτσι νά έξαφανίσουν τά όποια έπιβαρυντικά στοιχεία ή μαρτυρίες. Σέ έρευνα τῶν Άρχῶν, στίς 23 Δεκεμβρίου, στά σπίτια τῶν Νικήτα και Καποδίστρια, βρέθηκν ύποπτα έγγραφα και διατάχθηκε ή σύλληψη τους, καθώς και τοϋ Νικολάου Ρενιέρη (1758-1847), στίς 25 Δεκεμβρίου. Κατά τήν άνάκριση προέκυψε ότι τά προσκομισθέντα στοιχεία δέν ήταν τόσο σημαντικά ώστε νά στοιχειοθετήσουν σοβαρή κατηγορία. Έτσι, στήν δίκη τής 11 Ίουλίου 1840, δέν αποδείχθηκε ή ένοχή τῶν κατηγορουμένων και ή απόφαση ύπήρξε άθωωτική. Ό Όθων έξοργίστηκε, διέταξε τήν απέλαση τοϋ Καποδίστρια, τήν φυλάκιση τοϋ Νικήτα στήν Αΐγινα, απέλυσε τόν εισαγγελέα Γ.Τυπάλδο, τιμώρησε διοικητικά τούς δικαστές. Δέν προχώρησε, όμως, σέ βαθύτερες έρευνες, ούτε σέ διώξεις τῶν Ναπαίων γιατί θά προκαλοϋσε και διπλωματικές περιπλοκές μέ τήν Ρωσσία (ό Νικήτας ήταν και κουμπάρος τοϋ πρεσβευτοϋ τής Ρωσσίας Γ.Κατακάζυ), και διαταραχή στίς ίσορροπίες τῶν έσωτερικῶν πολιτικῶν δυνάμεων. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, 204-212. ΑΒΟΥΡΗΣ, Έκκλησιαστικά, 43.FRAZEE, 193-195. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Έλληνισμός, 1, 342 : οι αντιπολιτευόμενοι, και ιδίως οι άγγλόφρονες, έδωσαν πολιτική σημασία και συνωμοτική χροιά ένοχοποιώντας τούς ρωσόφρονες. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, Μετάφρασις, 369-371 : στήν σελίδα 370 σημείωση 7 μιλά για άλληλογραφία τῶν Καποδίστρια και Νικήτα μέ τόν πατριάρχη Γρηγόριο ΣΤ΄. Ό DRIAULT-LHERITIER, 2, 195-197, στήν σελίδα 195 αναφέρει ένα μόνον γράμμα τοϋ Νικήτα προς τόν Πατριάρχη. Για τήν ρωσική έπιρροή έπί Γρηγορίου ΣΤ΄, Πατριαρχείου και Έλλαδικῆς Εκκλησίας : ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, Μετάφρασις, 373-378. Α.Υ.Ε., Φ.76.1 (1840) ; αναφορά Άλ. Μαυροκορδάτου πρεσβευτοϋ στό Λονδίνο προς βασιλιά Όθωνα, 21 Ίανουαρίου /2 Φεβρουαρίου 1840 : ένημερώνει για τήν παρατήρηση τοϋ λόρδου Πάλμερστον : «... il parait donc que vos amis du nord ne veulent pas vous laisser tranquilles...». Κατά τήν εκτίμηση τοϋ

Ἡ ἔρευνα πού διεξήγαγε ἡ Ἀρμοστία στούς ὑπόπτους ὡς μέλη τοῦ Ἑπτανησιακοῦ παραρτήματος τῆς Φιλορθοδόξου Ἐταιρείας ἦταν ἄκαρπη, ἀφοῦ δέν βρέθηκε κάτι ἐνοχοποιητικό. Ὅμως, ὁ ὑφαρμοστής στήν Κεφαλληνία ἀνέφερε τήν κυκλοφορία ἐμπρηστικῶν καί στασιαστικῶν ἐντύπων (*inflammatory and seditious nature*), ἰδιαίτερος μέσω τῶν ἐκκλησιῶν. Ἡ Γερουσία ἐξουσιοδότησε τίς τοπικές ἀρχές νά προβοῦν σέ συλλήψεις, φυλακίσεις καί ἐξορίες. Εἰδικῶς γιά τούς ἐμπλεκομένους ἱερεῖς θά γινόταν παρέμβαση στόν οἰκεῖο ἐπίσκοπο γιά ἐξορία αὐτῶν στό μοναστήρι τῶν Στροφάδων. Ἡ κατάσταση τῶν ὀνομάτων περιλάμβανε καί τόν ἱερέα Κωνσταντῖνο Τυπάλδο τοῦ ἀλληλογράφου τοῦ Πατριάρχου καί τοῦ Πανᾶ. Δίνει τήν πληροφορία ὅτι ἡ ἀλληλογραφία τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου μέ τούς ὑπόπτους συλληφθέντες ἦταν πολύ πιό ἐκτεταμένη ἀπ' ὅτι ὑποπτευόταν οἱ ἀρχές (*a correspondance even closer than was suspected*). Ἀπό τήν ἐξέτασή της προέκυπτε ἐνημέρωση τῶν συνεργατῶν γιά τά σχέδια καί τίς ἐπιθυμίες τοῦ Πατριάρχου, γιά τίς κινήσεις του, τίς ἐνέργειές του στήν Ἱερά Σύνοδο, καθώς καί γιά τήν ἀναχώρηση τοῦ Eustachio (sic) Pana στήν Ὀδησσό. Γιά τήν συνωμοσία δίνει καί τήν πληροφορία πού τοῦ μετέδωσε ὁ sir Edmund Lyons, βρετανός πρεσβευτής στήν Ἀθήνα, κατά τήν ὁποία συνελήφθη, στό Μεσολόγγι, ἓνας ὑπηρετής τοῦ Βιάρου Καποδίστρια, πού θά συναντιόταν στήν Κέρκυρα, μέ κάποιον Sisgará, γνωστοῦ ὄργανου τῶν Ρώσων, στόν ὁποῖον, κάποτε, εἶχαν βρεθεῖ ἐπιστολές τῆς Ρωσικῆς Κυβερνήσεως μέ παραλήπτες διαφόρους Ἑπτανησίους μεταξύ τῶν ὁποίων καί τοῦ ἱππότη Ἀνδρέα Μουστοξύδη, ἐπικεφαλῆς τῶν ἀντιτιθεμένων στήν βρετανική κυριαρχία στά Ἴονια νησιά⁴¹⁴. Λίγες ἡμέρες ἀργότερα ὁ Douglas ἐνημερώνει τόν Ponsonby γιά μιᾶ νέα ἀποκάλυψη : ὁ κύριος ὑπεύθυνος γιά τά φυλλάδια ἦταν ἓνας φανατικός, ὁ Κοσμάς Φλαμιᾶτος, στοῦ ὁποῖου τά ἔγγραφα βρέθηκαν ἀποδείξεις γιά τόν σκοπό, ἀλλά καί τήν πηγή ἀπό τήν ὁποία ὁ ἴδιος καί οἱ ὄπαδοί του ἀντλοῦσαν ἐνθάρρυνση, δηλαδή τήν Ρωσσία. Προσθέτει καί ἄλλα ὀνόματα ἐμπλεκομένων στήν ἴδια ὑπόθεση⁴¹⁵.

Μέ τήν ὑπόθεση τῶν διαβημάτων τοῦ Ponsonby ἀσχολήθηκε καί ἡ ἐλληνική πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη. Ὁ ἐκεῖ Ἑλληνας πρεσβευτής Κωνσταντῖνος Ζωγράφος μέ ἐμπιστευτικό ὑπόμνημά του, στίς 26 Ἰανουαρίου / 7 Φεβρουαρίου 1840, πρὸς τόν βασιλιᾶ Ὅθωνα ἀνέφερε : «... *le texte des notes et de reclamation officiels, que Lord Ponsonby s' est cru autorisé d' adresser à la Porte contre le Patriarche. L' ambassadeur anglais avait poussé l' affaire jusqu' à demander la destitution du Patriarch, mais feu le Sultan Mahmoud avait opposé un refus péremptoire à une pareille demande. Le Sénat Ionien insistait avec un redoublement de force sur ses demandes envers et contre le Patriarchat de Constantinople, le menaçait dernièrement de proclamer l' indépendance et la*

Μαυροκορδάτου, ὁ Πάλμερστον δήλωσε ἔτσι τήν θέση τῆς βρετανικῆς διπλωματίας γιά τήν πηγή καί τόν σκοπό τῆς Φιλορθοδόξου Ἐταιρείας.

⁴¹⁴ F. O. 195/ 105 f. 291 : Douglas to Ponsonby, Corfu, 8 February 1840.

⁴¹⁵ F. O. 195/ 105 f. 311 : Douglas to Ponsonby, Corfu, 20 February 1840.

Μέ ἄλλη ἐπιστολή : F. O. 195/ 105 f 315 (ἴδια ἡμερομηνία) τοῦ ζητᾶ, κατόπιν αἰτήματος τῆς Ἰονίου Γερουσίας, νά λαβεῖ μέτρα γιά ἀπόλυση τοῦ Πανᾶ ἀπό τήν θέση του πλησίον τοῦ Πατριάρχου, ἀλλά ὁ Ponsonby ἀπαντᾶ πὼς ἤδη ὁ Πανᾶς εἶχε φύγει ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη μέ τήν δικαιολογία ὅτι θά πήγαινε στήν Βάρνα, ἀλλά στήν πραγματικότητα ἤθελε νά πάει στήν Ρωσσία (ἴδιο : f. 317) . Τήν φυγή τοῦ Πανᾶ (μάλιστα τόν ἀναφέρει ὡς : Eustachio Pana) ἤδη γνώριζε ὁ Douglas (f. 291) καί εἶναι περιέργο πού δήλωνε ἄγνοια στήν ἐπιστολή του αὐτή.

séparation de l' église Ionienne de celle de Constantinople dans le cas où ses réclamations n' obtiendraient une pleine et prompte satisfaction. Le cabinet Anglais se saisit sérieusement de l' affaire ; et puisqu' il s' agissait d' imposer à une gouvernement étranger la destitution d' un des ses hauts fonctionnaires, l' on prétent ici que Lord Palmerston n' oublia pas de demander l' avis de l' avocat de la couronne ; Il doit sans doute l' avoir trouvé, non seulement très explicite, mais aussi très conforme au sien ; c' est ce que le Cabinet Ottoman aura eu l' occasion naturelle de présumer, à la réception, des deux dernières notes de Lord Ponsonby exigeant de nouveau, au nom et par ordre de la Cour, non seulement le renvoi immédiat du Patriarch actuell, mais son renvoi officielement motivé [ὕπογραμμιση κειμένου] sur l' affaire Ionienne et cela dans le but très juste [ὕπογραμμιση κειμένου] d' y donner une leçon salutaire à son successeur.

Rechid pacha fort emparassé en présence de cette demande, malgré ses précédentes relations personnelles très- bonnes avec Lord Ponsonby, et malgré les ressorts indirects qu' il vient de faire agir auprès de lui, n' a pu cependant obtenir de Sa Seigneurie la moindre condescendance ; il lui fit espérer que d' ici à quelques mois la Porte trouverait un motif plausible, et le saisisrait avec empressement pour donner un successeur au Patriarche actuel ; Mais Sa Seigneurie a déclaré ne vouloir et ne pouvoir pas transiger sur la teneur de sa demande telle qu' elle se trouve formulée dans ses dernières notes, et demanda une réponse par écrit. Il la reçut dimance passé écrite et signée par Rechit en Français. On la dit très bien rédigée ; mais il parait qu' elle n' a pas été aussi bien pensée [ὕπογραμμιση κειμένου] ; la Porte après les phrases obligées sur les sentiments de générosité et les principes de justise du Cabinet Anglais, s' est avisée, à ce que l' on assure de proposer à Lord Ponsonby, la formation d' une commission d' enquête qui serait chargée d' examiner les plaintes portées contre le Patriarche et d' opiner sur ce qu' il y aurait à faire ; Lord Ponsonby était prié de transmettre aussi de son côté à la connaissance de cette commission toutes les informations qu' il aurait eues sur l' affaire.

En attendant, il parait qu' elle est devenir la cause d' une legère refroidissement dans les relations de cet ambassadeur avec ce même Ministre Turc que l' on a longtemps considéré comme l' homme de sa prédilection.

Il y a encore malheureusement dans cette circonstance lutte d' influences politiques ; ce sera encore le plus faible qu' en souffrira ; il serait bien probable que le coup de main reussit au parti de l' action violente et exagerée. Mais il pourrait encore se faire que le succès définitif restait aussi cette fois assuré à l' habileté patiente et à l' action lente mais systématique...»⁴¹⁶.

Έτσι, η Όθωμανική Κυβέρνηση αναγκάστηκε, χωρίς να τό θέλει, να φέρει τόν Γρηγόριο σέ δίκη. Σέ παλαιότερες έποχές, η διαδικασία αυτή δέν θά ήταν αναγκαία, αφού θά αρκούσε ένα σουλτανικό φιρμάνι πού θά διέταζε τήν έκπτωσή του από τόν θρόνο και σχεδόν σίγουρα τήν έξορία του, άν όχι τήν θανάτωσή του. Μετά, όμως, τό Μεταρρυθμιστικό Διάταγμα -Χάτι Σερίφ του Γκιουλχανέ, 22 Οκτωβρίου /3 Νοεμβρίου 1839, όφειλαν να τηρηθούν όρισμένα προσήματα. Τό Διάταγμα όριζε πώς κανείς δέν θά καταδικαζόταν, στό έξής, χωρίς νόμιμη δίκη, έπομένως, τό ίδιο θά έπρεπε να συμβεί και μέ τόν Πατριάρχη. Η υπόθεση ανατέθηκε στόν Άμπντούλ Καντέρ μπέη, καζασκέρη

⁴¹⁶ A.Y.E., Φ.76.1 (1840) : Της αναφορᾶς ἔλαβε γνώση καί ὁ Ἀνδρόνικος Παΐκος, ὑπουργός ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν καί τοῦ Βασιλικοῦ Οἴκου καί ὑπουργός Ἐξωτερικῶν, ὅπως δηλώνεται σέ χειρόγραφη σημείωση μέ ἡμερομηνία 17/29 Φεβρουαρίου 1840.

τῆς Ρούμελης καί μουφτῆ τοῦ Συμβουλίου τῆς Δικαιοσύνης, τόν δεύτερο ἱεραρχικῶς θρησκευτικό ἡγέτη μετά τόν σεῖχουλισλάμη, λόγω τοῦ ὅτι τό ἀξίωμα τοῦ Πατριάρχου ἦταν ἰσότιμο τοῦ Βεζύρη. Ἡ ἐκδίκαση τῆς ὑποθέσεως ἔγινε στόν οἶκο τοῦ καζασκέρη, κατά τήν συνήθεια. Οἱ συνεδριάσεις ἦταν δύο. Ἡ πρώτη εἶχε προπαρασκευαστική ἔννοια, δηλαδή κοινοποιήθηκε στόν Πατριάρχη, ὁ ὁποῖος συνοδευόταν ἀπό Μητροπολίτες, τόν Μ. Λογοθέτη καί τόν Γραμματέα τοῦ Πατριαρχείου, τό νόμιμο τῆς συστάσεως τῆς δικαστικῆς ἐπιτροπῆς καί τό κατηγορητήριο. Ὁ Γρηγόριος ἀρνήθηκε τήν ἐνοχή καί ἡ συνεδρίαση λύθηκε, ἀφοῦ ὀρίστηκε ἡ κυρίως δικάσιμη γιά τήν λεπτομερῆ ἐξέταση τοῦ θέματος. Στήν δεύτερη ὁ Πατριάρχης προσήλθε συνοδευόμενος ἀπό τόν Μ. Λογοθέτη καί τόν Γραμματέα τοῦ Πατριαρχείου, ἐπαναλήφθηκε τό κατηγορητήριο, δηλαδή ἡ προσβολή τῆς Κυβερνήσεως τῆς φιλικῆς πρὸς τό Ὄθωμανικό κράτος Βρετανίας. Ὁ Πατριάρχης ἀρνήθηκε, καί πάλι, τήν ἐνοχή του δηλώνοντας ὅτι ἦταν στά πλαίσια τῶν ὑποχρεώσεων καί δικαιωμάτων πού ἀπέρρεαν ἀπό τό ἀξίωμά του τά ὅσα ἔπραξε. Στήν συνέχεια ἡ διαδικασία πού ἀκολουθήθηκε ἦταν ἡ ὑποβολή ἐρωτήσεων ἐκ μέρους τῆς ἐπιτροπῆς πρὸς τόν Πατριάρχη καί ἡ ἀπάντηση αὐτῶν. Ὅταν ἔληξε ἡ ἀπολογία, ἡ ἐπιτροπή ὑπέβαλε τήν ἔκθεσή της πρὸς τήν Ὑψηλὴ Πύλη. Στήν ἔκθεση σημειωνόταν ὅτι ἡ ἐπιτροπή δέν ἐξέφραζε καμμία γνώμη ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως καί περιοριζόταν στήν ἀπλή ὑποβολή τῶν πρακτικῶν, ἐπειδὴ «... Ὅταν πρόκειται γιά ζήτημα ἀφορὸν τά χρέη, τά δικαιώματα καί τά δόγματα θρησκείας τινός ξένης, δέν οἰκειοποιούμεθα τοῦ νά κανονίσωμεν τήν διαγωγὴν τοῦ Πατριάρχου, καθόσον ἀφορᾷ τήν ἐνέργειαν τῆς Ἀρχῆς του. Ἐκτός τούτου, ἐπειδὴ ἡ Ὑψηλὴ Πόρτα, διετήρησεν ἀνέκαθεν τόν κανόνα τοῦ νά χορηγῆ εἰς ὅλας τὰς θρησκείας πλήρη ἐλευθερίαν φρονημάτων μηδὲν ἐπεμβαίνουσα εἰς τὰ τοιαῦτα, χρεωστοῦμεν διὰ τοῦτον τόν λόγον, νά ἀπέχωμεν ἀπὸ τοῦ νά προβάλωμεν γνώμην τινά, ὅποιαδήποτε, ὡς πρὸς τήν φύσιν τῶν θρησκευτικῶν σχέσεων, ἃς ὁ Πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως δύναται νά ἔχη μετὰ τοῦ λαοῦ τῶν Ἰονίων νήσων.

Τό χρέος μας ὑπαγορεύει ἡμῖν μόνον νά σημειώσωμεν ἐνταῦθα χωρὶα τινά τῆς ἐπιστολῆς, τῆς διευθυνθείσης παρὰ τοῦ Πατριάρχου πρὸς τοὺς Μητροπολίτας τῶν νήσων, καθὼς καί ἀποσπάσματά τινά ἐκ τοῦ φυλλαδίου, ἐκδοθέντος διὰ τοῦ τύπου ἐνταῦθα, τά ὁποῖα μεταφράσθηκαν ὀλοκλήρως, καί τῶν ὁποίων ἡ ἔκφρασις μᾶς ἐφάνη ἀξία τοῦ νά δυσαρεστήσῃ πᾶσαν φιλικὴν Δύναμιν...».

Βλέπουμε, δηλαδή, ὅτι ἡ Δικαστικὴ Ἐπιτροπὴ συμφωνοῦσε, οὐσιαστικῶς, μέ τήν θέση τοῦ Γρηγορίου ὅτι ἐνεργοῦσε ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν ἀρμοδιοτήτων του, ἀλλ' ὅμως ἦταν ὑποχρεωμένη νά ἐπισημάνει τά δυνητικῶς προσβλητικὰ σημεία τῶν Ἐγκυκλίων, προκειμένου νά νομιμοποιήσῃ τήν ἤδη εἰλημμένη πολιτικὴ ἀπόφαση τῆς Ὑψηλῆς Πύλης γιά τήν ἀποπομπή τοῦ Γρηγορίου⁴¹⁷.

Ἀπὸ τήν Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς τῶν Ἰονίων τά παρατιθέμενα χωρὶα ἦταν :

α) «...Ἀντ' αὐτῶν δέ [ἐννοεῖ τῶν ὀρθοδόξων ἱερέων] προάγονται καί προστατεύονται καί ὑπουργήματα ἐμπιστεύονται νεόφυτοι τινές ἱερεῖς ἀλαζόνες, καί πολιτεῖαν ἐμφαίνοντες ἄστατον, ὑποπτοι τήν εὐσέβειαν, ἵνα μὴ

⁴¹⁷ Τά περὶ τήν δίκη τοῦ Γρηγορίου ἀναφέρονται στό ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Ἐλληνισμός, 1, 410-421 καί ἀντιγράφονται ἀπὸ τοὺς ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Γρηγόριος ΣΤ', 145-152 καί ΑΒΟΥΡΗΣ, Ἐκκλησιαστικά, 37-42.

είπωμεν παντελῶς καταφρονηταί τῶν πατροπαραδότων ἐθίμων, οἷα δέ μαθητεύσαντες εἰς σπουδαστήρια διαβεβλημένα, καί ὑπό τῆς κοινῆς φήμης τῶν ὀρθοφρονούντων Ἑπτανησίων κατακρινόμενα, καί ὑπό διδασκάλους, οὐχ ὅπως ἀμφιβαλλομένους τά φρονήματα, ἀλλά καί φανερούς ἐχθρούς τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας...»⁴¹⁸.

β) «... Οἱ γνήσιοι Ἀρχιερεῖς ὀφείλουσι πρός ὑπεράσπισιν τῶν θείων αὐτῶν δικαιωμάτων, οὐ μόνον ἀγώνων νά ἀφειδήσωσι, καί ταλαιπωρίας νά καταφρονήσωσιν, ἀλλά, χρείας τυχούσης, καί καταδρομάς, καί φυλακάς, καί ἐξορίας νά ὑπομείνωσι, καί εἰς ἄλλα χεῖρονα δεινά νά ὑποκύψωσιν, ὄν τρόπον ὑπέκνυσαν τοσοῦτοι θεῖοι ὁμολογηταί καί Ἱεράρχαι, διότι προετίμησαν νά φυλάξωσιν ἀκριβῶς καί νά ὑπερσπισθῶσι γενναίως τάς θείας διαταγάς, παρά νά ὑπακούσωσιν εἰς ἀνθρωπίνους θελήσεις "πειθαρχεῖν γάρ χρῆ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις" »⁴¹⁹.

γ) «... ὅλοι σχεδόν οἱ νέοι ἱερεῖς, οἱ ἐκ τῶν ὑπόπτων φροντιστηρίων ἐξερχόμενοι, ἀπόζουσι κακοδοξιῶν, ὡς πεποτισμένοι μέ θολερά νάματα ἑτεροδιδασκαλιῶν...»⁴²⁰.

Ἀπό δέ τό Φυλλάδιο (ἐννοεῖ τά Πρακτικά) τά χωρία :

α) «... Ἀπέκειτο βέβαια τό ἐπιχείρημα τοῦτο, κατά τόν παρόντα τρισάθλιον ἡμῶν αἰῶνα, νά φανῆ εἰς τήν καθ' ἡμᾶς ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ Μ. Ἐκκλησίαν προβαλλόμενον, οὐκ οἶδαμεν ὅπως, παρά τῆς Ἰονικῆς Ἑπτανησίου Διοικήσεως · αὕτη ἀγνοοῦσα, ὡς εἶοικε, τά ἑαυτῆς καθήκοντα, ἢ ἐπιλαθομένη τούτων, καί διά τοῦτο ὑπερβάσα τά ὅρια, ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες ἡμῶν, καί διέταξεν ὁ Οὐράνιος τῆς Ἐκκλησίας Νυμφίος, καί ἐπεμβαίνουσα εἰς τά τῆς θρησκείας, καί τῆς Ἐκκλησίας, ἠθέλησεν ὑπούλως νά εἰσάξῃ τούς Λουθηροκαλβινικούς νεωτερισμούς εἰς τήν Ἰόνιον πολιτείαν τῆς Ἑπτανήσου...»⁴²¹.

β) «... Τί ωραία καί θαυμάσιος ἀνεξαρτησία !!! Μακάριοι οἱ λαοί, οἵτινες ἀξιωθῶν τοιαύτης εὐδαιμονίας ! Μακαρία ἡ νομοθεσία, ἣτις ἔχει διά βάσιν τῶν νόμων τους, νά ἀνατρέψῃ τά ἐκκλησιαστικά καί πνευματικά, καί νά εἰσάξῃ αὐθαιρέτως καί παρανόμως ὅσα φαίνονται εὐάρεστα εἰς τά πάθη, εἰς τούς σκοπούς, καί τάς θελήσεις τῶν Κρατούντων.. »⁴²².

γ) «... Συνέταξαν νομοσχέδιον , οἷον τά πάθη, οἱ σκοποί, τά συμφέροντα καί αἱ φαντασίαι τῶν κρατούντων ἀναγκαίως ἐπόθουν...»⁴²³.

δ) «... Ὅλη ἡ πνευματική ἐξουσία καί κυριαρχία συγκεντρίζεται εἰς τήν Βουλήν, καί ἐπομένως εἰς τόν κατά καιρούς Ἀρμοστήν, ὅστις ἄγει καί φέρει τήν Βουλήν κατά τούς σκοπούς καί θελήσεις του...»⁴²⁴.

Ἡ Ἐκθεση ἔφθασε στήν Ὑψηλή Πύλη ἀποτελώντας τό δικαστικό ἄλλοθι τῆς πολιτικῆς ἀποφάσεως. Ἀκολούθησε τό σουλτανικό διάταγμα περί παύσεως τοῦ Πατριάρχου ὅπου ἀναφερόταν : «... Ἄν τά παράπονα τοῦ Κυρίου Βρεττανοῦ Πρέσβευος ἀπετείνετο ἀπλῶς εἰς θρησκευτικές φιλονικίας

⁴¹⁸ Στήν δίκη χρησιμοποιήθηκε, ὡς ἀποδεικτικό ὑλικό, τό περιεχόμενο τῶν ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ, ἐνδεχομένως μετά ἀπό μετάφραση στά ὀθωμανικά. Πάντως, οἱ παραπομπές εἶναι ἀκριβῶς αὐτές τῶν ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ, 166.

⁴¹⁹ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ, 169.

⁴²⁰ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ, 172.

⁴²¹ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ, β' (σελίδα εἰσαγωγῆς).

⁴²² ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ, 83.

⁴²³ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ, 95.

⁴²⁴ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ, 117.

ἀναφνεύσας μεταξύ τοῦ Πατριάρχου καί τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἰονίων νήσων, πρέπον ἦτο νά γίνῃ εἰς αὐτόν ἡ παρατήρησις, ὅτι ὁ Πατριάρχης ἐνεργῶν ἐντός τῆς σφαίρας τῶν ἰδίων αὐτοῦ καθηκόντων ἦτο ἀνεπίληπτος · ἀλλ' ἐκ τῆς ἀναφορᾶς τῆς Ἐπιτροπῆς ἐξάγεται, ὅτι οὗτος δέν περιωρίσθη εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς νομίμου αὐτοῦ Ἀρχῆς ἐπὶ τῶν εἰρημένων νήσων, καί ὅτι μετῆλθεν ὡς πρὸς τὴν βρετανικὴν Κυβέρνησιν, μίαν τῶν ἀρχαιοτάτων συμμάχων τῆς Ὑψηλῆς μου Πόρτας, φράσιν εἰς ἄκρον ψόγου ἀξίαν, καί ἐναντίον τῶν ὑπαρχουσῶν μεταξύ των δύο Ἐπικρατειῶν φιλικωτάτων σχέσεων. Ἐπομένως καί ἐπειδὴ τὸ Ἡμέτερον Συμβούλιον τῆς Δικαιοσύνης ἀεγνώρισεν ὅτι ὁ Πατριάρχης κατέστη ἔνοχος τοιαύτης ὑπερβάσεως τῶν ὁρίων τῆς ἰδίας του Ἀρχῆς, ἡ Αὐτοκρατορικὴ μου θέλησις εἶναι ὅπως παύσῃ τῆς ὑπουργείας του καί ἐνεργηθῶσι τὰ πρὸς διορισμὸν τοῦ διαδόχου του, κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν τοῦ Ρωμαϊκοῦ ἔθνους...»⁴²⁵.

Ἀμέσως, ἐκδόθηκε τὸ βεζυρικό διάταγμα (Μπουγιουρουλντί) περὶ παύσεως τοῦ Γρηγορίου καί περὶ ἐκλογῆς ἄλλου ὡς πατριάρχου. Ὁ πατριάρχης ἔδωσε τὴν παραίτησή του καί αὐθιμερόν ἐκλέχθηκε ὡς διάδοχός του ὁ συνοδικὸς μητροπολίτης Νικομηδείας Ἄνθιμος ὁ Βαμβάκης, ὡς πατριάρχης Ἄνθιμος Δ'. Τὴν ἐπομένη ἡμέρα ἔγινε ἡ τελετὴ τῆς πολιτικῆς του ἐγκαθιδρύσεως καί τὴν ἴδια ἡμέρα καί ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐνθρόνισις.

Μποροῦμε νά συνθέσουμε καί τὴν χρονολογικὴν σειράν τῶν γεγονότων, σύμφωνα μὲ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα : Τὸ κρίσιμο ἐπίσημο διάβημα τοῦ Ponsonby κατατέθηκε στὴν Ὑψηλὴ Πύλη στίς 3/15 Ἰανουαρίου 1840. Ὁ Ρεσίτ πασσᾶς προσπάθησε νά ἀποφύγει μίαν ἐπίσημη ἀπάντησις, ἀλλὰ ὁ Ponsonby ἐπέμενε καί ζήτησε γραπτὴ ἀπάντησις γιὰ τίς προθέσεις τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως. Ὁ Κ. Ζωγράφος ἔγραφε στίς 26 Ἰανουαρίου (παλαιό ἡμερολόγιον) ὅτι τὴν προηγούμενη Κυριακὴ, δηλαδὴ στίς 21 Ἰανουαρίου, ὁ Ρεσίτ ἐπέδωσε τὴν γραπτὴ ἀπάντησις πού ἀνήγγειλε τὴν πρόθεσις τῆς κυβερνήσεως νά συστήσῃ εἰδικὴ Ἐπιτροπὴ. Στὰ πρακτικὰ τῆς δίκης ἀναφέρεται ὅτι ὁ Γρηγόριος παρουσιάστηκε δύο φορές ἐνώπιον τῆς Ἐπιτροπῆς, στίς 3 Ζιλχιτζέ 1255, ἡμέρα Τετάρτη, καί στίς 20 Ζιλχιτζέ, ἡμέρα Δευτέρα. Ἡ 3η Ζιλχιτζέ, ὅμως, συνέπιπτε μὲ τὴν Παρασκευὴν 26 Ἰανουαρίου. Ἄν ὁ Πατριάρχης εἶχε παρουσιαστῆ τὴν ἡμέρα ἐκείνη θὰ τὸ ἔγραφε ὁ Ζωγράφος στὴν ἀναφορὰ του, ἐξ ἄλλου θὰ πρέπει νά δεχθοῦμε ὅτι ἡ παράθεσις τῆς ἡμέρας, Τετάρτη, εἶναι σημαντικώτερη γιὰ τὴν χρονολόγησις ἀπ' ὅτι ἡ παράθεσις τοῦ ἀριθμοῦ 3. Προτείνω ὅτι ἡ ὀρθὴ ἡμερομηνία εἶναι ἡ Τετάρτη 31 Ἰανουαρίου, δηλαδὴ 8 Ζιλχιτζέ, ἐνῶ τὸ 3 εἶναι τυπογραφικὸ λάθος. Ἡ δευτέρα παρουσίασις τοῦ Γρηγορίου ἔγινε τὴν Δευτέρα 12 Φεβρουαρίου 1840, δηλαδὴ τὴν 20η Ζιλχιτζέ. Ἐκδόθηκε ἡ ἐτυμηγορία τῆς Ἐπιτροπῆς, μεταβιβάστηκε στὴν Ὑψηλὴ Πύλη, λήφθηκε ἡ ὀριστικὴ ἀπόφασις ἡ ὁποία μεταφράστηκε ὡς ἔκδοσις τοῦ Σουλτανικοῦ Φιρμανιοῦ πού διέταξε τὴν ἐκπτώσις τοῦ Γρηγορίου καί αὐθιμερόν, τὴν Δευτέρα 19 Φεβρουαρίου ἢ 27 Ζιλχιτζέ, ἐκδόθηκε καί τὸ ἐκτελεστήριον βεζυρικό διάταγμα τοῦ Μεγάλου Βεζύρη (ἢ Σαντραζάμη), τὸ Μπουγιουρουλντί, πού διέταξε τὴν παύσις τοῦ πατριάρχου καί τὴν ἐκλογὴν νέου. Ὁ Γρηγόριος παραιτήθηκε τὴν ἐπομένη 20 Φεβρουαρίου, ἡμέρα Τρίτη, καί τὴν ἴδια ἡμέρα ἐκλέχθηκε ὁ διάδοχός του Ἄνθιμος Δ' ὁ ὁποῖος τὴν ἄλλη ἡμέρα, Τετάρτη 21 Φεβρουαρίου 1840 παρουσιάστηκε στὸν Σαντραζάμη γιὰ

⁴²⁵ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Ἐλληνισμός, 1, 412-413 : Αὐτοκρατορικὸν διάταγμα περὶ παύσεως Γρηγορίου ΣΤ'. F.O. 195/ 105 f. 321 : Douglas to John Russell (Corfu, 7 March 1840). Ὁ Douglas λέει πῶς ποτὲ δέν φανταζόταν ὅτι ἡ Ρωσσία θὰ ἐγκατέλειπε τὸν Πατριάρχη χωρὶς νά ἀντιδράσει.

τήν πολιτική αναγνώριση τῆς πατριαρχείας του, ὁπότε καί παρασημοφορήθηκε, κατά τήν συνήθεια. Ὁ Ρεσίτ ἐνημέρωσε τόν Ponsonby γιά τήν παύση τοῦ Γρηγορίου στίς 20 Φεβρουαρίου, τήν ἐπομένη, δηλαδή, τῆς ἐπισήμου παύσεώς του. Τό γεγονός μνημονεύει ὁ Ponsonby σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν Douglas, θέτοντας ὡς ἡμερομηνία τῆς ἐνημερώσεώς του τήν 3η Μαρτίου μέ τό νέο ἡμερολόγιο ἢ 20 Φεβρουαρίου μέ τό παλιό (τότε ἡ διαφορά μεταξύ τῶν δύο ἡμερολογίων ἦταν 12 ἡμέρες καί τό 1840 ἦταν δίσεκτο ἔτος, ἄρα ὁ Φεβρουάριος εἶχε 29 ἡμέρες) ⁴²⁶.

⁴²⁶ F. O. 195/ 105 f. 285 : ὁ Douglas ἀπαντᾷ, στίς 3 Φεβρουαρίου 1840, σέ γράμμα τοῦ Ponsonby τῆς 15ης Ἰανουαρίου 1840 (δηλαδή, 3/15 Ἰανουαρίου). Οἱ ἡμερομηνίες μέ τόν μουσουλμανικό μήνα Ζιλχιτζέ στό ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 1, 413. Ὁ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Γρηγόριος ΣΤ΄*, 146-147 ἀναφέρει τήν πρώτη παρουσίαση τοῦ Πατριάρχου στίς 9 Φεβρουαρίου καί τήν δεύτερη «... μετά τινος ἡμέρας...». Ὁ ΑΒΟΥΡΗΣ, *Ἐκκλησιαστικά*, 38, ἐπίσης στίς 9 Φεβρουαρίου γιά τήν πρώτη, ἐνῶ γιά τήν δεύτερη λέει ἀπλῶς ὅτι «... προσδιορίστηκε τότε ἡ ἡμέρα τῆς δίκης...».

Κ.Π.Α., ΙΔ΄, 354 : Μπουγιουρουλντί περί παύσεως τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ΄ καί ὅτι ἐπιτρέπεται ἡ ἐκλογή ἄλλου ὡς πατριάρχου (Ἐπάρχει τό διάταγμα σέ ὀθωμανική γραφή καί ἀμέσως ἀκολουθεῖ ἡ ἑλληνική μετάφραση) : ἡμερομηνία 19 Φεβρουαρίου 1840 ἢ 27 Ζιλχιτζέ 1255.

Κ.Π.Α., ΙΔ΄, 354 : Παραίτηση τοῦ Γρηγορίου ΣΤ΄, 20 Φεβρουαρίου 1840. Τό ἔγγραφο τῆς παραιτήσεως εἶναι προσκολλημένο στήν σελίδα τοῦ κώδικος.

Κ.Π.Α., ΙΔ΄, 355 : Ὑπόμνημα ἐκλογῆς πατριάρχου Ἀνθίμου Δ΄ ἀπό Νικομηδείας, 21 Φεβρουαρίου 1840.

Μποροῦμε, ἐπίσης, νά προσδιορίσουμε καί τόν χρόνο συγγραφῆς τῶν πρακτικῶν τῆς δίκης πού μᾶς παραδίδει ὁ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 1, 420, ἀφοῦ λέει ὅτι ὁ Ἀνθίμος παρουσιάστηκε τήν «παρελθοῦσαν Τετάρτην» στόν Σαντραζάμη. Ἄρα τά πρακτικά συνετάχθησαν μεταξύ Πέμπτης 22-Τρίτης 27 Φεβρουαρίου 1840. Ὁ UBICINI, *Lettres*, 2, 180 λέει ὅτι δημοσιεύθηκαν στήν ἐπίσημη ὀθωμανική ἐφημερίδα *Ὁθωμανικός Μηνύτωρ* τῆς 14ης Μαρτίου 1840.

F. O. 195/ 105 f. 339 : Ὁ Douglas στίς 7 Ἀπριλίου 1840 γράφει στόν Ponsonby ὅτι μέ μεγάλη εὐχαρίστηση ἔλαβε ἀντίγραφο τῆς κοινοποιήσεως (3 Μαρτίου) τοῦ Ρεσίτ πρὸς Ponsonby περί ἀντικαταστάσεως τοῦ Γρηγορίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

**Η ΜΕΣΟΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΑ
1840-1867**

α.Τά πολιτικά γεγονότα της εποχής

1. Η εθνική συνείδηση στά Βαλκάνια

Οι προϋποθέσεις για την διαμόρφωση διακριτών εθνικών ταυτοτήτων στά Βαλκάνια έκαναν την εμφάνισή τους κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα όταν κατέφθασαν οι ιδέες της παιδείας του Διαφωτισμού και των δίδυμων επαναστάσεων, της πολιτικοκοινωνικής Γαλλικής και της τεχνολογικής - βιομηχανικής Βρετανικής. Τότε άρχισε μία πολιτιστική άνθηση με αύξημένο ενδιαφέρον για την γλώσσα και την ιστορία ενός εκάστου έθνους συνοδευόμενη από οικονομική - έμπορική - τεχνική ανάπτυξη και με έντονη κινητικότητα προσώπων ή ομάδων, έσωτερική και έξωτερική. Για νά ευδοκιμήσει ή νέα δυναμική έπρεπε, άπαραιτήτως, νά υπάρχει και ένα κατάλληλο ιστορικό υπόβαθρο.

Πράγματι, οι εθνικές μνήμες και παραδόσεις ενός ένδοξου ιστορικού παρελθόντος (μεσαιωνικά βαλκανικά κράτη) είχαν διαφυλαχθεί και διασωθεί από δύο, κυρίως, φορείς, υπό την άνοχή - λόγω θεοκρατικής δομής- της κυρίαρχης όθωμανικής έξουσίας. Ο πρώτος ήταν ή Όρθόδοξη Έκκλησία στην οποία άνηκε ή συντριπτική πλειοψηφία των Βαλκάνιων χριστιανών. Στά μοναστήρια, στά λαϊκά θρησκευτικά έντυπα («Θησαυρός» Δαμασκηνού- Δαμασκηνάρια), στά συναξάρια (ιδίως των νεομαρτύρων), στην εικονογραφία των ναών, οι παλιοί βασιλιάδες, τά κράτη και τά κατορθώματά τους διατηροΰνταν ζωντανά. Ο δεύτερος ήταν ή τοπική αυτόδιοίκηση, ή Κοινότητα, πού μερμινοΰσε για την, κατά τό δυνατόν, άνόθευτη τήρηση των λαϊκών παραδόσεων μέσω του δημοτικού τραγουδιού, των χορών, των εθίμων και δοξασιών, αναβιώνοντάς τα σε κάθε κοινωνικοθρησκευτική ευκαιρία (γάμοι, πανηγύρεις κ.λ.π.).

Οι δύο φορείς δέν ήταν παρά οι δύο συνιστώσες της Όρθόδοξου έθνοθρησκευτικής Κοινότητας, δηλαδή του Γένους των Όρθοδόξων Ρωμαίων-Ρωμιών ή του Rum millet'i, συστατικού στοιχείου του Όθωμανικού πολυεθνικού κράτους. Τό αυτόδιοικούμενο millet άποτελοΰσε «κράτος έν κράτει» και ή Όθωμανική έξουσία δέν είχε δυνατότητα έλέγχου επί των άτόμων πού άνηκαν σ' αυτό ή των ιδεών τους, έφ' όσον δέν έρχονταν σε άντιπαράθεση με την κρατική διοικητική και (κυρίως) φορολογική μηχανή. Τά μέλη της Κοινότητας αυτόπροσδιορίζονταν, ευθαρσώς, με όμολογία τους, ως όρθόδοξοι, άπολύτως διαφοροποιημένοι θρησκευτικώς από άλλες ομάδες γύρω τους, με δική τους κοινή, αλλά και ιδιαίτερη, πολιτιστική ταυτότητα, διακριτή από άλλες του περιβάλλοντος, με επίσημη εθνική γλώσσα, την έλληνική πού χρησιμοποιοΰταν στό αυτόνομο εκπαιδευτικό σύστημα της Κοινότητας. Διέθετε εθνική ιδεολογία, την όρθόδοξο πίστη, μπορώντας συγχρόνως, νά επιβάλει στά μέλη της μία ξεχωριστή εθνική ταυτότητα : Ρωμιός. Όμως, τό Γένος είχε πολιτιστική και θρησκευτική έννοια, στερούμενο έδαφικής και πολιτικής έκφράσεως, άρα ευάλωτο σε διεκδικήσεις τέτοιου τύπου, αυτές ακριβώς πού έφερναν οι νέες εποχές. Οι θρησκευτικές ήγεσίες άπαξιώνονταν, όπως και τό θρησκευτικό φρόνημα ως κριτήριο εθνικής ταυτότητας και την θέση τους, άντιστοίχως, καταλάμβαναν κοσμικοί ήγέτες και τό γλωσσικό κριτήριο. Συντόμως, οι βαλκανικοί λαοί συνειδητοποίησαν ότι ή βαλκανική Όρθόδοξία άπαρτιζόταν από μερικότερα εθνικά σύνολα, με κύριο διαφοροποιητικό στοιχείο την γλώσσα, όποτε ξεκίνησε ή διαδικασία της διασπάσεως και του κατακερματισμού του Όρθοδόξου Γένους.

Μάλιστα, η διαδικασία αυτή ακολούθησε τόν ρυθμό και την μορφή καταρρέουσας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας¹.

Κατά τόν Μiροslav Hroch στά μικρά έθνικά κινήματα του 19ου αιώνα, όπως δηλαδή στην περίπτωση των Βαλκανίων, η έθνική συνείδηση αναπτύσσεται άνισα μεταξύ των κοινωνικών ομάδων και περιοχών μιās χώρας. Οί λαϊκές μάξες (άγρότες, εργάτες, υπάλληλοι, υπηρέτες) είναι οί τελευταίες που έπηρεάζονται από αυτήν, τό ίδιο και η ύπαιθρος. Όσο για τόν τρόπο ανάπτυξης, αυτή γίνεται σε 3 φάσεις :

Φάση Α : παρατηρείται πολιτιστική, λογοτεχνική, λαογραφική ανάπτυξη, χωρίς να συνυπάρχουν τά χαρακτηριστικά ενός πολιτικού κινήματος ή φιλοδοξίας ή προγράμματος και χωρίς έθνικές νύξεις.

Φάση Β : διαχωρίζεται ένα σώμα πρωτοπόρων -υπερμάχων της έθνικής ιδέας που αρχίζει να την προπαγανδίζει (minorité agissante- δρώσα ή δυναμική μειοψηφία) και να προωθεί ενεργώς την έθνική συνείδηση.

Φάση Γ : τά έθνικά προγράμματα αποκτούν μαζική ύποστήριξη ή έστω μέρος της μαζικής ύποστηρίξεως που οί έθνικιστές ισχυρίζονται ότι εκπροσωπούν. Η μετάβαση από την φάση Β στην φάση Γ είναι τό καθοριστικό-κρίσιμο γεγονός για την πορεία ανάπτυξης ενός έθνικού κινήματος και δέν συντελείται πάντοτε².

Ο πρώτος λαός της περιοχής που ανέπτυξε έθνική συνείδηση, υπό την σύγχρονη έννοια του όρου, ήταν οί Έλληνες. Διατηρώντας τίς μνήμες ενός ένδόξου ιστορικού παρελθόντος και πεπεισμένοι ότι αποτελούσαν διαδόχους-κληρονόμους αυτού, ανέπτυξαν μία έθνική υπερηφάνεια και μία αποδοχή-αναγνωρισιμότητα από την «φωτισμένη» Ευρώπη (φιλελληνισμός). Είχαν την δυνατότητα να αποκτήσουν πολιτική και διοικητική έμπειρία επειδή έλεγχαν πλήρως τόν διοικητικό όργανισμό της Ορθόδοξου Έκκλησίας και καταλάμβαναν κυβερνητικά αξιώματα ή θέσεις. Ακόμη, μέ τό εκπαιδευτικό σύστημα του Πατριαρχείου, τό όποιο, έπίσης, έλεγχαν, μπορούσαν να αναπαραγάγουν τά στελέχη που χρειαζόνταν. Τό ανεπτυγμένο κοινοτικό αυτοδιοικητικό συστημα τους έφθανε, όρισμένες φορές, μέχρι την ουσιαστική αυτονομία. Είχαν πολλές ευκαιρίες για συχνές επαφές μέ την λοιπή Ευρώπη απ' όπου εισήγαγαν νέες ιδέες και τάσεις, χάρις στην πολιτική (Φαναριώτες), οικονομική (έμποροι, ναυτικοί) και γεωγραφική (έγγύτητα-προσβασιμότητα) θέση τους, αλλά και στην άκόρεστη δίψα τους για μάθηση πράγμα που έπισήμαιναν όλοι οί ξένοι. Η πολυπληθής και ισχυρή Διασπορά όμογενών στά σημαντικότερα κέντρα του έξωτερικού συνιστούσε έναν άμφίδρομο διάυλο έπικοινωνίας μέ την υπόδουλη χώρα. Δεύτεροι ακολουθοΰσαν οί Σέρβοι που διακρίνονταν για τόν ύψηλό βαθμό τοπικής αυτοδιοικήσεως και την σημαντική Διασπορά τους κυρίως στην νότιο Ούγγαρία και Αυστρία (αυτοκρατορία των Αψβούργων). Είχαν ανάπτυξει στενές έμπορικές σχέσεις μέ τους βόρειους γείτονές τους αποτελώντας τόν κύριο προμηθευτή τους σε χοιρινό κρέας. Οί Ρουμάνοι και οί Βούλγαροι, μέχρι τά μέσα του 19ου αιώνα, ήταν άγνωστοι ως λαοί, και ως όνόματα άκόμη, στους Ευρωπαίους. Οί Ρουμάνοι εκτός της γεωγραφικής τους απομονώσεως από τό έξωτερικό, πλήν της περιπτώσεως της Τρανσυλβανίας, υπέφεραν και από βαθύ έσωτερικό διχασμό όντας χωρισμένοι σε δύο τελείως άποξενωμένα μεταξύ τους κοινωνικά στρώματα : ένα μικρό, ανώτερο, κοσμοπολίτικο, πλούσιο, μορφωμένο, και ένα τεράστιο, άνενεργό, αναλφάβητο,

¹ HOBBSAWM, *Έθνη*, 140, 144 και έξης. JELAVICH, 174- 179. STAVRIANOS, 137- 153. HOBBSAWM, *Έπαναστάσεις*, 11-15, 83-86, 136-137, 209. ΒΕΡΕΜΗΣ, *Εισαγωγή*, 13-17. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, 59-64, 72-73, 105.

² HOBBSAWM, *Έθνη*, 25-26, 148.

φτωχό, κατώτερο. Οί Βούλγαροι, ακόμη περισσότερο απομονωμένοι γεωγραφικώς από τήν Δύση, διέθεταν περιορισμένη οικονομία, αγροτοκτηνοτροφικής μορφής και ελάχιστη δυνατότητα για πολιτική-έθνική δράση επειδή βρίσκονταν πολύ κοντά στην όθωμανική πρωτεύουσα. Διέθεταν, όμως, κοινοτική αυτοδιοίκηση. Οί Άλβανοί ανέπτυξαν έθνική συνείδηση αργότερα απ' όλους, μέ κύρια εκδήλωση μετά τό 1878.

Οί παράγοντες αὐτοί μποροῦν νά ἐξηγήσουν τήν ἀπουσία κοινῆς πορείας καί δράσεως τῶν βαλκανικῶν ἐθνικῶν κινήματων, τήν ἀμοιβαία δυσπιστία, ἀλλά καί τήν ἀντιπάθεια μέχρις ἐχθρότητος πού ἐπιφύλασσαν γιά τούς προνομιούχους Ἕλληνας. Πάντως, ὑπῆρξαν καί ἀπόπειρες γιά συνεννόηση μεταξύ τους, ὅταν κατά τήν δεκαετία τοῦ 1860 ἀντιλήφθησαν πώς οἱ ἐθνικοί τους πόθοι δέν ἦταν δυνατόν νά πραγματοποιηθοῦν παρά μόνον μέ τήν διεξαγωγή ἑνός νικηφόρου πολέμου κατά τῶν Ὀθωμανῶν στόν ὁποῖο θά συνέπρατταν ὅλα τά χριστιανικά ἔθνη τῆς περιοχῆς. Ἔτσι, ἔγιναν προσπάθειες γιά διμερῆ συνεργασία μεταξύ Σέρβων-Ἑλλήνων, Σέρβων-Μαυροβουνίων, Σέρβων-Ρουμάνων, Ἑλλήνων-Μαυροβουνίων καί Ἑλλήνων-Ρουμάνων χωρίς πρακτικό ἀποτέλεσμα.

Γιά τήν παροῦσα ἐργασία ἐνδιαφέρον ἔχουν οἱ σερβοβουλγαρικές διαπραγματεύσεις πού διεξήχθησαν σέ τρεῖς γύρους, μέ πρωτοβουλία τῆς σερβικῆς πλευρᾶς. Οἱ πρῶτες, ἔγιναν στήν Κωνσταντινούπολη, τό καλοκαίρι τοῦ 1861 μεταξύ τοῦ ἐκεῖ Ἑλληνα πρεσβευτοῦ Μάρκου Ρενιέρη καί τοῦ Σέρβου πρωθυπουργοῦ Ἡλία Γκαράσανιν. Δέν ὀλοκληρώθηκαν, ὅμως ἔφθασαν σέ δύο κοινές παραδοχές. Ἡ πρώτη ἦταν ὅτι σέ περίπτωση ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, κατά τήν διανομή τῶν ἐδαφῶν θά δινόταν ἡ Βοσνία, ἡ Ἑρζεγοβίνη καί ἡ Βόρειος Ἀλβανία μέχρι τό Δυρράχιο στήν Σερβία, ἐνῶ στήν Ἑλλάδα ἡ Ἡπειρος, ἡ Θεσσαλία, ἡ Μακεδονία καί τά νησιά τοῦ Αἰγαίου. Ἡ δεύτερη ἦταν ὅτι οἱ Βούλγαροι θά ἔπρεπε νά ἀποκλειστοῦν ἀπό τήν διαβαλκανική συνεννόηση επειδή : «...ἡ ἠθική κατάστασις αὐτῶν, φυλῆς ὑποδεεστέρας τῶν λοιπῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἡ μήπω ἐξέγερσις ἐν τῷ βουλγαρικῷ λαῷ τοῦ πρὸς αὐτόνομον καί αὐθύπαρκτον πολιτικόν βίον αἰσθήματος, πρὸ πάντων δέ καί ὑπέρ πάντα ἡ ἐν αὐτοῖς ἐνδημία τοῦ ρωσικοῦ πυρετοῦ καί ἡ παντελής ἀνά μέσον αὐτῶν ἔλλειψις ἀνδρῶν διανοουμένων, προεχόντων καί ἀξίων νά ἐπιβλέψωσιν ἐκ περιωπῆς εἰς τό μέλλον τῆς ἰδίας πατρίδος, μεθ' ὧν μόνον ἠδύνατο νά εἶναι πρακτικῶς ἐφικτή τοιαύτη συνεννόησις καί διαπραγματεία, εἶναι οἱ λόγοι οἵτινες μᾶς ἔφερον εἰς τοῦ ζητήματος τούτου τήν ἀποφατικὴν λύσιν...». Τήν ἀνοιξη τοῦ 1867 ἔχουμε νέες συνομιλίες, πάλι στήν Κωνσταντινούπολη μεταξύ τοῦ ἐκεῖ πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδος Πέτρου Δεληγιάννη καί τοῦ Σέρβου ἐπιτετραμμένου Ἰωάννη Ρίστιτς οἱ ὁποῖες διεκόπησαν ὅταν ἡ Σερβία ἐμφάνισε ἐδαφικές διεκδικήσεις ἐπὶ τῆς Μακεδονίας. Ἡ προσπάθεια ἐπαναλήφθηκε στό Φεσλάου (Bad Vöslau) τῆς Αὐστρίας, τόν Αὐγούστο τοῦ ἰδίου ἔτους, μέ διαπραγματευτές τόν Ἑλληνα πρῶην πρεσβευτῆ στήν ὀθωμανική πρωτεύουσα Πέτρο Ζάνο καί τούς Σέρβους Μιχαήλ Ὀμπρένοβιτς (ἡγεμόνα), Ἡλία Γκαράσανιν (πρωθυπουργό), Ἰωάννη Ρίστιτς (ἐπιτετραμμένο στήν Κωνσταντινούπολη) καί Μίλαν Πετρονιέβιτς (ὑφυπουργό Δικαιοσύνης). Οἱ Σέρβοι ἔθεσαν πρῶτα τό ζήτημα τῆς Παλαιᾶς Σερβίας ὡς γενέτειρας-ἱστορικῆς κοιτίδος τοῦ σερβικοῦ ἔθνους, τήν ὁποία ὀριοθετοῦσαν μεταξύ τῶν ποταμῶν Ντρίνα καί Ἰσκέρ, μέ πρωτεύουσα τήν Πρίστινα. Κατόπιν ἔθεσαν τό θέμα τῆς Ἄνω ἢ Βορείου Μακεδονίας ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀμφισβητοῦσαν τά ἑλληνικά δίκαια, ἀποδεχόμενοι τήν ἑλληνική κυριαρχία μέχρι τήν γραμμὴ Σερρών-Ἀξιού, ἐνῶ ἡ ἑλληνική πλευρά διεκδικοῦσε τά ἐδάφη ἀπὸ τήν θάλασσα (Αἰγαῖο) μέχρι τίς ὑπώρειες τοῦ Αἴμου. Οἱ Σέρβοι δήλωσαν ὅτι πέραν τῆς

γραμμής πού οί ἴδιοι χάρασαν ζοῦσαν πληθυσμοί σλαβικῆς καταγωγῆς, ἐννοῶντας τούς Βουλγάρους, τούς ὁποίους οί Σέρβοι εἶχαν φυλετική ὑποχρέωση νά ὑποστηρίξουν. Ἐπομένως, τό 1867 μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἀρχίζει ἡ πρῶτη φάση τοῦ Μακεδονικοῦ Ζητήματος μέ τήν ἀμφισβήτηση τῆς ἐλληνικότητος τῆς Μακεδονίας. Ὅσο γιά τίς συνομιλίες, στίς 14/26 Αὐγούστου 1867 ὑπογράφηκε μία ἐλληνοσερβική Συνθήκη συμμαχίας πού γιά τό ἐδαφικό ὅριζε τήν ἀπόδοση τῆς Βοσνίας καί τῆς Ἑρζεγοβίνης στούς Σέρβους, ἐνῶ στούς Ἕλληνες θά ἀποδίδονταν ἡ Ἡπειρος, ἡ Θεσσαλία καί ἡ Κρήτη. Οἱ πληθυσμοί πού τυχόν θά ἀπελευθερώνονταν σέ ἄλλα ἐδάφη (Μακεδονία) θά ἀποφάσιζαν μέ δημοψήφισμα γιά τό μέλλον τους, ἂν δηλαδή θά ἐντάσσονταν στήν Σερβία, στήν Ἑλλάδα ἢ θά σχημάτιζαν ἰδιαίτερα κράτη. Ἡ Συνθήκη παρέμεινε ἀνενεργή μετά τήν δολοφονία τοῦ Μιχαήλ Ὀμπρένοβιτς (29 Μαΐου 1868)³.

³ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 2, 57-65. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 216-226. HOBSBAWM, *Ἐπαναστάσεις*, 202-206.

2. Η Έλληνική Μεγάλη Ίδέα

Τό βασίλειο τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1832 δέν ἦταν ὅ,τι ὄνειρευόνταν οἱ Ἕλληνες ὅταν ἐπαναστατοῦσαν τό 1821. Ἐδαφικῶς καταλάμβανε μικρό μόνον μέρος τοῦ ἱστορικοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ἐνῶ καί πληθυσμιακῶς ἦταν συρρικνωμένο συμπεριλαμβάνοντας μόλις τό 1/4 τοῦ συνόλου τῶν Ἑλλήνων πού ζοῦσαν στό εὐρωπαϊκό τμήμα τῆς Ὀθωμανικῆς ἐπικρατείας. Ἡ περιορισμένη αὐτή ἐπιτυχία πού ἀποτελοῦσε διάψευση τῶν ἐθνικῶν ὄραμάτων, ὀφειλόταν τόσο στούς ἴδιους, τούς μονίμως διχονοοῦντες καί ἐμφυλιοπολεμικούς Ἕλληνες, ὅσο καί στόν ξένο παράγοντα, ὁ ὁποῖος ἐμπόδισε τήν περαιτέρω ἰσχυροποίηση τῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ κάτι τέτοιο θά σήμαινε ἀνατροπή τῆς ἰσορροπίας στήν Ἀνατολή πού στηριζόταν στό ὁμοφώνως ἀποδεκτό ἀπό τίς Μεγάλες Δυνάμεις δόγμα τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους.

Ὡς ἱκανοποιητική διέξοδος στά ποικίλα ἐσωτερικά προβλήματα τοῦ νεότευκτου κράτους, τήν λαϊκή δυσαρέσκεια, τόν ἀνταγωνισμό αὐτοχθόνων καί ἑτεροχθόνων γιά τήν κατάληψη δημοσίων θέσεων, τήν ἀπογοήτευση ἀπό τό ἀνολοκλήρωτο τῶν ἐθνικῶν πόθων, τήν ταπείνωση τῆς ξενοκρατίας παρουσιάστηκε ἡ Μεγάλη Ίδέα. Ἐκτός τοῦ ὅτι ἐκτόνωνε πρός τό ἐξωτερικό τήν ἐσωτερική πίεση, εἶχε τό πλεονέκτημα νά ἐπιβάλλει τήν ἐνότητα καί νά συσπειρώνει γύρω ἀπὶ τό Ἑλλαδικό κράτος (καί τήν πρωτεύουσα Ἀθήνα) ἀκόμη καί ὄσους κατοικοῦσαν ἔξω ἀπ'αὐτό. Ὁ μεγαλοϊδεατισμός, παρά τήν ἐξ ἀρχῆς ἀοριστία καί ἀσάφειά του, ὄχι μόνον ἐνσάρκωνε τά ἐθνικά ὄνειρα γιά ἀπελευθέρωση καί ἐνοποίηση τῆς διεσπαρμένης ἑλληνικῆς φυλῆς καί τήν ἀνασύσταση τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλά προσέφερε, ἐπιπλέον, μιά νέου μεσσιανικοῦ τύπου ἐθνική ἀποστολή γιά τούς μετεπαναστατικούς Ἕλληνες : τόν ἐκπολιτισμό καί, συνεπῶς, τόν ἐξελληνισμό ὅλης τῆς Ἀνατολῆς.

Τήν ἰδεολογία ἐγκολπώθηκε, πολύ γρήγορα, πλὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί τοῦ κύκλου τῶν λογίων, καί ἡ Ἑλληνική πολιτική ἠγεσία. Μάλιστα, ἀπό τήν περίοδο τοῦ Κριμαϊκοῦ Πολέμου (1854) καί μετὰ, ἀπετέλεσε βασικό στοιχεῖο τῆς ἐσωτερικῆς καί ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας, προκαλώντας συνεχεῖς τριβές τόσο στό ἐσωτερικό (κομματικές ἀντιπαραθέσεις), ὅσο καί στό ἐξωτερικό (ἀντίθεση τῶν Μεγάλων Δυνάμεων). Ἀκόμη, ἀπό τό 1860 καί, κυρίως, μετὰ τό 1878 εἶχε νά ἀντιμετωπίσει καί τόν ὀξύτατο ἀνταγωνισμό τῶν ὑπολοίπων βαλκανικῶν ἐθνικῶν κινήματων μέ ἀνάλογους στόχους : Νοτιοσλαβικοῦ-Σερβικοῦ, Ρουμανικοῦ, Βουλγαρικοῦ, Νεοοθωμανικοῦ - Νεοτουρκικοῦ, Ἀλβανικοῦ⁴.

Σημαντικός σταθμός στήν πορεία τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ καί ὡς ἀπαρχή τῆς ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς κυριαρχίας στήν Ἀνατολή - πού θά ἐπιτυγχανόταν μέσω τῆς μεταλαμπαδεύσεως σ' αὐτήν ἐνός ἑλληνοποιημένου δυτικοῦ πολιτισμοῦ- ὑπῆρξε ἡ ἴδρυση τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ τοποθέτηση τοῦ Κωνσταντίνου Σχινᾶ πού διετέλεσε πρῶτος πρύτανης αὐτοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κατά τά ἐγκαίνια τοῦ ἰδρύματος στίς 3 Μαΐου 1837 : «... Τό Ἑλληνικόν Πανδιδακτήριον, κείμενον μεταξύ Ἑσπερίας καί Ἑω εἶναι προωρισμένον νά λαμβάνῃ ἀφ' ἐνός μέρους τά σπέρματα τῆς σοφίας, καί ἀφ' οὗ τά ἀναπτύξῃ ἐν ἑαυτῷ... νά τά μεταδίδῃ εἰς τήν γείτονα Ἑω, νεαρά καί

⁴ ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Πρότυπο*, 325-336. ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ, 13, 462-464, 467-468, 477-478. DRIAULT, *Μεγάλη Ίδέα*, 59-60, 156-161. DRIAULT - LHERITIER, 2, 4 : Γιά τήν μετεπαναστατική Ἑλλάδα λέει : «*elle était independante, peut- être, mais elle n' était pas libre*». HOBBSBAMM, *Ἑθνη*, 49-53. STAVRIANOS, 292, 467-468.

καρποφόρα...»⁵. Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και ο λόγος του Ιωάννου Κωλέττη, στις 14 Ιανουαρίου 1844, ενώπιον της Συνακτικής Έθνοσυνελεύσεως (1843-1844), χάρις στον οποίο λόγος θεωρήθηκε ως ο εισηγητής του όρου «Μεγάλη Ίδέα» : «... ή Ελλάς είναι τό κέντρον της Εὐρώπης ἰσταμένη καί ἔχουσα ἐκ μέν δεξιῶν τήν Ἀνατολήν, ἐξ ἀριστερῶν δέ τήν Δύσιν, προώρισται νά φωτίσῃ διά τῆς ἀναγεννήσεως αὐτῆς τήν Ἀνατολήν ὡς διά τῆς πτώσεως αὐτῆς ἐφώτισε τήν Δύσιν. Ἐν τῷ πνεύματι τοῦ ὅρκου τούτου [σημείωση : ὅρκου ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος] καί τῆς μεγάλης ταύτης ἰδέας εἶδον πάντας τούς πληρεξουσίους τοῦ Ἔθνους νά συνέρχωνται διά νά ἀποφασίσωσιν οὐχί περί τῆς τύχης τῆς Ελλάδος, ἀλλ' ὀλοκλήρου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους...»⁶.

Κατά τόν 19ο αἰῶνα, ἡ Μεγάλη Ίδέα γνώρισε τρεῖς φάσεις ἐξελίξεως ὅπου οἱ στόχοι της ἐμφανίζουν διαφοροποίηση, χωρίς ὅμως ἡ ἐπόμενη φάση νά καταργεῖ πλήρως τήν προηγούμενη :

α) 1830-1863 : ὡς ἐθνικό κέντρο ἐννοεῖται ἡ Κωνσταντινούπολη καί τό κυρίαρχο ὄραμα εἶναι ἡ Ἀνατολική Ἑλληνική Αὐτοκρατορία. Μεγάλη κρίση κατά τήν φάση αὐτή ἀπετέλεσε ὁ Κριμαϊκός Πόλεμος.

β) 1863-1869 : ἐθνικό κέντρο ἀναλαμβάνει ἡ Ἀθήνα μέ ἐπιδίωξη τήν δημιουργία ἑνός φιλειρηνικοῦ «Προτύπου Βασιλείου» στήν Ἀνατολή. Γίνεται ἀντιληπτό ὅτι ἡ ἐπέκταση τῶν συνόρων ἦταν δυνατή καί μέ πολιτικά, διπλωματικά μέσα, ὅπως στήν περίπτωση τῆς Ἐνώσεως τῆς Ἑπτανήσου (1864). Ἡ Κρητική ἐπανάσταση (1866-1869) δοκίμασε σοβαρά τό βασίλειο.

γ) 1870 καί ἐξῆς : προσπάθεια συμβιβασμοῦ τῶν δύο ἐθνικῶν κέντρων. Προκρίνεται τό σχῆμα τοῦ ἐλληνοοθωμανισμοῦ πού ἀλλάζει τήν θέση τῶν ὁμογενῶν ἐντός τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ Ἀνατολική κρίση τοῦ 1875-1878 ἔφερε νέες πολιτικές ἀνακατατάξεις⁷.

⁵ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ, 13, 464.

⁶ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Ἑλληνισμός, 1, 494.

⁷ ΣΚΟΠΕΤΕΑ, Πρότυπο, 269-270, 273-286, 287-307, 309-323.

3. Σλαβισμοί - Πανσλαβισμός

Ἡ ἀνάπτυξη ἐθνικῆς συνειδήσεως καί ἐθνικῶν κινήματων μεταξύ τῶν Σλάβων δέν ἦταν δυνατόν νά γίνει κατά τρόπο ὁμοίμορφο, οὔτε καί συγχρονισμένο, ἐξ αἰτίας λόγων ἱστορικῶν, θρησκευτικῶν, πολιτιστικῶν καί πολιτικῶν. Οἱ Σλάβοι ἔχοντας ἐξαπλωθεῖ σέ μεγάλο μέρος τῆς Ἀνατολικῆς καί τῆς Νοτίου Εὐρώπης καί μὴ διαθέτοντας κοινή πολιτική ἔκφραση, δημιούργησαν πολλά μεσαιωνικά κράτη γύρω ἀπό διάφορα κέντρα. Ἡ πολυδιάσπαση ἔγινε εὐρύτερη ὅταν ἐμφανίστηκαν διάφοροι κατακτητές (Ὄθωμανοί, Αὐστριακοί, Οὐγγροί, Βενετοί). Ἐπιπλέον, γιά χίλια, περίπου, χρόνια (5ος- 15ος αἰῶνας) ὑπέστησαν τήν θρησκευτική καί πολιτισμική ἐπίδραση τοῦ διπλοῦ Κωνσταντινούπολη-Ρώμη πού εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τόν περαιτέρω διαχωρισμό τους σέ δύο σφαῖρες πολιτιστικῆς ἐπιρροῆς : Ἀνατολική- Βυζαντινὴ καί Δυτικὴ-Ρωμαϊκὴ, ἀλλά καί τήν θρησκευτικὴ διάκρισή τους σέ ὀρθοδόξους καί ρωμαιοκαθολικούς. Ἡ διαφορὰ ἦταν ὁρατὴ καί στό ἀλφάβητο πού χρησιμοποιοῦσαν : ἄλλοι τό κυριλλικό, ἄλλοι τό λατινικό. Ἡ ὑπαρξὴ πολυάριθμων μουσουλμάνων Σλάβων (κυρίως στήν Βοσνία), προτεσταντῶν, ἀλλά καί εὐάριθμων οὐνιτῶν συνέβαλε στήν δημιουργία πολύχρωμου θρησκευτικοῦ μωσαϊκοῦ μεταξύ τους⁸.

Πάντως, παρά τόν πολύμορφο κατακερματισμό τους, οἱ Σλάβοι διατήρησαν συνείδηση τῆς κοινῆς καταγωγῆς τους, γεγονός πού ἐκφράστηκε, ἀρχικῶς, στόν πολιτιστικό τομέα. Οἱ πρῶτες ἐκδηλώσεις ἀπαντῶνται στήν λογοτεχνία τῆς μικρῆς ἀνεξάρτητης δημοκρατίας τῆς Ράγουζα (Ντουμπρόβνικ Δαλματίας), γύρω στά 1600. Οἱ καθολικοὶ στό θρήσκευμα Ραγουζαῖοι ποιητές μεταχειρίστηκαν τόν ὄρο Σλοβῖνοι γιά νά ὑποδηλώσουν τήν ἐθνικότητα ὄχι μόνον τῶν ἰδίων, ἀλλά ὄλων τῶν Νότιων Σλάβων⁹.

Τό 1787 ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Johann Gottfried von Herder(1744-1803) προσέδωσε μία θεωρητικὴ βάση ἀναγνωρίζοντας πρῶτος τήν σλαβικὴ πολιτιστικὴ ἐνότητα καί διαβλέποντας τήν δύναμή της. Κατ' αὐτόν, ἡ ἐθνικὴ συνείδηση καλλιεργεῖται ἀπό τήν συνείδηση γιά κοινή πολιτιστικὴ κληρονομιά πού μέ τήν σειρά της συνειδητοποιεῖται μέ τήν ἔρευνα καί καλλιέργεια τῆς ἱστορίας, τῆς γλῶσσας καί τῆς λογοτεχνίας. Συνιστοῦσε στοὺς Σλάβους νά ἀπελευθερωθοῦν, νά προοδεύσουν καί νά ἐπαναποκτήσουν τόν ἔλεγχο τῆς πατρίδος των τήν ὁποία ὀριοθετοῦσε μεταξύ Ἀδριατικῆς - Καρπαθίων καί Ντόν-Μολδάβα¹⁰.

Πράγματι, ἔκτοτε καταβλήθηκαν ἔντονες προσπάθειες γιά προσέγγιση τῶν σλαβικῶν λαῶν μεταξύ τους μέσω τῆς καλλιέργειας τῆς σλαβικῆς λογοτεχνίας, μέ πρῶτο εἰσηγητὴ τόν ρωμαιοκαθολικὸ ἐπίσκοπο Βίλνας Jean Néromucène Kossalowski(1753- 1808). Ἀναπτύχθηκαν οἱ σλαβικὲς φιλολογικὲς σπουδὲς καί ἔγιναν ἀπόπειρες γιά σχηματισμό μιᾶς κοινῆς σλαβικῆς γλῶσσας, στηριζόμενες στήν παραδοχὴ ὅτι ὅλοι οἱ σλαβικοὶ λαοὶ ἀποτελοῦν μία μόνον ἐθνότητα καί ὁμιλοῦν διαλέκτους μιᾶς καί τῆς αὐτῆς γλῶσσας. Ἡ κίνηση σημειώθηκε σέ ὅλες τίς χῶρες ὅπου κατοικοῦσαν σλαβικοὶ λαοί. Στήν Τσεχία μέ τοὺς Josef Dobrovsky (1753- 1829) καί Josef Jungmann (1753- 1847). Στήν Σλοβακία μέ τοὺς Jan Kollar (1793- 1852) καί Pavel Josef Shafarik (1795-1861). Στήν Πολωνία μέ τοὺς Adam Mickiewicz (1798-1855), Julius Slowacki (1800-1849) καί Zygmunt Krasinski (1812-1858). Στήν Σερβία μέ τοὺς Dositej Obradovich (1739/ 1743- 1811) καί Vuk

⁸ ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 207-214.

⁹ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, 194-195. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 208.

¹⁰ PETROVICH, 19. MILOJKOVICH, 9-11.

Stefanovich Karadzich (1787- 1864). Στην Σλοβενία με τούς Valentin Vodnik (1758-1819), Bartolomeus Kopitar (1780- 1844) και France Preschern (1800- 1849) κ.λ.π.¹¹.

Άρκετοί Σλάβοι διανοούμενοι αντιλαμβάνονταν την αντίφαση που παρουσίαζε τό σχήμα : σλαβική πνευματική αλληλεγγύη - εθνική αὐτοτέλεια, επισημαίνοντας τις εθνικές διαφορές στην γλώσσα, τις παραδόσεις κ.λ.π. αλλά δέν έπαυσαν νά εργάζονται για τήν προαγωγή τής κοινής ὑποθέσεως.

Παραδείγματα ἦταν οί Τσέχοι Frantisek Palacky (1798- 1876) και Frantisek Rieger (1818- 1903), οί Οὐκρανοί Osip Maksimovich Bodianskyi (1808- 1887) και Taras Shevchenko (1814- 1861), ὁ Σέρβος Djura Danichich (1825- 1882) και ἄλλοι¹².

Διαφοροποίηση παρουσίασε τό εθνικό κίνημα τῶν Κροατῶν που ἀναπτύχθηκε ὡς ἀντίδραση στην προσπάθεια τῶν Οὐγγρων (Μαγυάρων) νά ἐξουγγρίσουν ὅλους τούς πληθυσμούς που βρίσκονταν ὑπό τήν ἄμεση διοίκησή τους. Ἡ πίεση για ἀφομοίωση ἔγινε ἰδιαίτερος αἰσθητή τό 1830, ὅταν ἐπιβλήθηκε ἡ ὑποχρεωτική ἐκμάθηση τής οὐγγρικής στά κροατικά σχολεῖα. Τότε οί Κροάτες προέβαλλαν τήν θεωρία τοῦ Ἰλλυρισμοῦ κατά τήν ὁποία ὅλοι οί Νότιοι Σλάβοι ἦταν ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἰλλυριῶν. Τό κίνημα διέφερε ἀπό τά ὑπόλοιπα γιατί δέν ἀναφερόταν σέ ἓνα στενό, τοπικό ἐπίπεδο, ἀλλά, ἐξ ἀρχῆς, ἀπευθύνθηκε σέ ὅλους τούς Νότιους Σλάβους, δηλαδή σέ ὅσους κατοικοῦσαν στην Κροατία, Σλοβενία, Σερβία, Μαυροβούνιο, Βοσνία, Ἑρζεγοβίνη, Βόρειο Ἀλβανία, Βουλγαρία, Νότιο Οὐγγαρία. Σημαντικότεροι ἐκπρόσωποι του οί Ljudevit Gaj (1809- 1872) και Janko Drashkovich (1770- 1856). Ἀπό τήν φιλολογική-λογοτεχνική δράση πέρασε στην πολιτική, μεταξύ 1835-1843, ὡσπου τέθηκε ἐκτός νόμου ἀπό τούς Αὐστριακούς. Τό 1848 τά μέτρα χαλάρωσαν, προκειμένου οί Κροάτες και οί Σέρβοι νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἀντίβαρο στην οὐγγρική ἐξέγερση. Μόλις, ὅμως, ἡ τελευταία καταστάθηκε οί Ἀψβούργοι προσπάθησαν νά ἐκγερμανίσουν τις ὑπήκοες ἐθνότητες. Μετά τήν ἤττα της στην Ἰταλία (1859-1860), ἡ Αὐστρία ἐπαναπροσέγγισε τις μειονότητες. Ἔτσι, ἀπό τό 1861 ἐπανέκαμψε ἡ ἰδέα τής νοτιοσλαβικής ἐνότητος, μέ περισσότερο πολιτικό χαρακτήρα ἀπ' ὅτι πρίν, και μέ νέα ὄνομασία : Γιουγκοσλαβική κίνηση. Κυριώτεροι ἐκπρόσωποι οί Josip Strossmayer (1815- 1875), ρωμαιοκαθολικός ἐπίσκοπος τοῦ Djakovo και ὁ Franjo Rachki (1828-1894)¹³.

Οί Πολωνοί κάτω ἀπό τήν ἀφόρητη πίεση τῶν γειτόνων τους Ρώσων, Πρώσων, Αὐστριακῶν που τήν διαμέλισαν 3 φορές (1772, 1793, 1795) ἀνέπτυξαν ἰσχυρό κίνημα σλαβικής αλληλεγγύης που τό διέδωσαν στην Τσεχία και στην Ρωσσία και γι' αὐτό θεωρήθηκαν ὡς οί πρῶτοι πανσλαβιστές. Στην Ρωσσία, τόν πρῶτο καιρό, ἀναπτύχθηκε μέσω τῶν μυστικῶν ἐταιρειῶν (Τεκτονική Στοά «Les Slaves réunis», Ἐταιρεία τῶν Ἐνωμένων Σλάβων και ἄλλες) ὅπου ἀναμιγνύονταν οί πατριωτικοί στόχοι μέ τις πανσλαβιστικές ἰδέες. Τό ἀποκορύφωμα τής δράσεώς τους ἦταν ἡ ἀποτυχημένη ἐπανάσταση τῶν Δεκεμβριστῶν (Décabriste-Décabriste) στίς 14/26 Δεκεμβρίου 1825 στην Πετρούπολη¹⁴.

Ἡ μεταστροφή τοῦ Σλαβισμοῦ ἀπό πολιτιστική ἰδεολογία σέ πολιτικό ἐθνισκισμό, δηλαδή στόν λεγόμενο Πανσλαβισμό, ἄρχισε ἀπό τό Πρῶτο Σλαβικό Συνέδριο στην Πράγα, τό 1848. Ἐκεῖ ἐμφανίστηκαν πρώτη φορά οί Σλάβοι νά

¹¹ LUCIANI, 146- 147. PETROVICH, 17- 19. MILOJKOVICH, 1- 2, 12, 20. JELAVICH, 177, 243- 247. STAVRIANOS, 240- 242. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, 77, 150-152, 173-175.

¹² MILOJKOVICH, 1-2.

¹³ JELAVICH, 244, 303-308, 315-319. STAVRIANOS, 264-267. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 209-214. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, 167-198.

¹⁴ LUCIANI, 1, 33, 38, 73, 77, 182- 184, 194- 197. PETROVICH, 15- 17, 23- 24.

διεκδικούν ένωμένοι τά πολιτικά δικαιώματά τους. Εϊδικότερα, οί Αύστριακοί Σλάβοι διατύπωσαν μία μορφή πανσλαβισμού, τόν Αύστροσλαβισμό : δέν επίζητούσαν άνεξαρτησία, άντιθέτως ύποστήριζαν τήν διατήρηση τής αύτοκρατορίας τών Άψβούργων, αλλά μέ τήν προϋπόθεση ότι θά εΐχαν ίσα δικαιώματα μέ τίς κυρίαρχες εθνότητες τών Γερμανών και τών Ούγγρων. Έξ άλλου, ή σύγκληση του Συνεδρίου ήταν μία άντίδραση στόν Παγγερμανισμό και στά σχέδιά του για μία Μεγάλη Γερμανία που θά περιλάμβανε και περιοχές κατοικούμενες, κατά πλειοψηφία, από Σλάβους. Έτσι, στις 11 Άπριλίου 1848 δήλωσαν τήν άντίθεσή τους μέ μία έπιστολή διαμαρτυρίας και άνακήρυξαν τήν Πράγα πολιτιστική πρωτεύουσα τών Σλάβων. Τό Συνέδριο ξεκίνησε στις 2 Ίουνίου 1848, αλλά δέν συμπλήρωσε τίς έργασίες του, άφοϋ διαλύθηκε όταν ξεέσπασαν όδομαχίες μέ αύστριακά κυβερνητικά στρατεύματα που εισήλθαν στην πόλη¹⁵.

Οί Ρώσοι εΐχαν συνείδηση τής σλαβικής καταγωγής τους, καθώς και ότι άποτελοϋσαν τμήμα τής μεγάλης σλαβικής πολιτιστικής οϊκογένειας. Παρ' όλα αυτά, μέχρι τόν 19ο αϊώνα γνώριζαν ελάχιστα πράγματα για τούς υπόλοιπους Σλάβους και δέν διατηροϋσαν σχέσεις μέ αϋτούς, εκτός τής περιπτώσεως τών Πολωνών μέ τούς όποιους, όμως, εΐχαν εχθρικές σχέσεις. Οί πρώτες ιδέες για πολιτικό και πολιτιστικό σλαβισμό εισήχθησαν στην Ρωσία μέ τόν ρωμαιοκαθολικό ιερέα Juraj Krizanich (1617- 1683) που τό 1659 έπισκέφθηκε τήν Μόσχα προκειμένου να πείσει τόν τσάρο Άλέξιο Μιχαήλοβιτς (1645-1676) να δεχθεί τήν ένωση τών Έκκλησιών υπό τήν μορφή τής Ούνίας. Όλοι οί Σλάβοι, άνεξαρτήτως θρησκείας, έπρεπε να ένωθούν υπό τό σκήπτρο του ρώσου αϋτοκράτορα ό όποιος, όμως, δέν θά προσπαθοϋσε να τούς άφομοιώσει. Παράλληλως, θά έπιχειροϋσαν και πολιτιστική ένωση μέ τήν δημιουργία μιās κοινής λογοτεχνικής γλώσσας. Οί ιδέες αϋτές δέν εγιναν δεκτές, τότε, γιατί ερχονταν σε άντίθεση μέ τόν επικρατοϋντα ρωσικό μεσσιανισμό που ήθελε τήν Ρωσία διάδοχο και κληρονόμο τής Βυζαντινής αϋτοκρατορίας. Σταθερό δόγμα ρωσικής πολιτικής ήταν τό ότι ή Ρωσία όφειλε να εΐναι προστάτης όλων τών ορθοδόξων και όχι μόνον τής σλαβικής φυλής¹⁶.

Στήν αρχή του 19ου αϊώνα ό Πολωνός πρίγκηπας Adam Jerzy Czartoryski (1770-1861) άναπληρωτής ύπουργός (1802-1804) και στην συνέχεια ύπουργός έξωτερικών (1804-1806) τής Ρωσίας εισηγήθηκε στόν τσάρο Άλέξανδρο Α' (1775-1825, τσάρος : 1801-1825) να χρησιμοποιήσει τήν ιδέα του πανσλαβισμού προκειμένου να επεκτείνει τήν αϋτοκρατορία. Θα δημιουργόταν μία όμοσπονδία ελεύθερων κρατών υπό τήν ήγεσία τής Ρωσίας. Τό σχέδιο δέν άπορρίφθηκε από τόν τσάρο, αλλά δέν εφαρμόστηκε¹⁷.

Κατά τήν περίοδο 1830-1860 δέσποσαν στην ρωσική πνευματική ζωή δύο κινήσεις : οί Σλαβόφιλοι (Slavjanofili) και οί Δυτικιστές (Zapadniki ή Neslavjanofili). Οί πρώτοι άπ' αϋτούς θεωρήθηκαν πρόδρομοι του Πανσλαβισμού,

¹⁵ MILOJKOVICH, 2- 3, 29- 37. JELAVICH, 309. LUCIANI, 6- 7.

Τόν όρο «Πανσλαβισμός» χρησιμοποίησε πρώτος ό Σλοβάκος Jan Herkel στο έργο του : *Elementa universalis linquae slavicae e vivis dialectis eruta et sanis logicae principis suffulta* που εκδόθηκε στην Βουδαπέστη τό 1826. Χαρακτηριστικά του εΐναι ότι ό συγγραφέας ήταν Δυτικός Σλάβος, τό έργο άναφερόταν στην σλαβική γλωσσολογία και όχι στην πολιτική, γράφηκε σε μία μη σλαβική γλώσσα και εκδόθηκε σε μία μη σλαβική πόλη : PETROVICH, 3.

Ό τσάρος Νικόλαος Α' δέν επέτρεψε να ύπάρξει ρωσική συμμετοχή στο Συνέδριο τής Πράγας : PETROVICH, 25. MILOJKOVICH, 1, 40, 70.

¹⁶ LUCIANI, 4, 25-27. PETROVICH, 4-11. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 228-238.

¹⁷ LUCIANI, 26-29, 103-106.

χωρίς αυτό να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Οι Σλαβόφιλοι ενδιαφέρονταν για την Ρωσία και όχι για τους υπόλοιπους Σλάβους. Απλώς όρισμένες θεωρήσεις τους χρησιμοποιήθηκαν, στην συνέχεια, από τους πανσλαβιστές για στήριξη των δικών τους θέσεων. Τέτοιες ήταν η πίστη στην Όρθοδοξία ως της μόνης θρησκείας που αρμόζει πλήρως και αληθινώς στον σλαβικό τρόπο ζωής, η πίστη στην ασύγκριτη ανωτερότητα του «Σλαβοελληνικού» πολιτισμού έναντι του «Λατινογερμανικού», και η πεποίθηση ότι η Ρωσία ήταν προωρισμένη να κυριαρχήσει σε όλο τον κόσμο, αφού η Δύση σαθρά, ως ήταν, θα κατέρρεε¹⁸.

Μέ την κήρυξη του Κριμαϊκού Πολέμου (1853) η Ρωσία ανακάλυψε ότι δεν διέθετε ούτε έναν έμπιστο φίλο στην Ευρώπη και από τότε άρχισε να αφυπνίζεται η κοινή γνώμη και να αναζητά φίλους και συγγενείς. Ίδιαίτερος πίεξε την κυβέρνηση με συνεχή του υπομνήματα ο καθηγητής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Μόσχας και έμπιστος του τσάρου Mikhail Petrovich Pogodin (1800-1875). Πρότεινε στους ιθύνοντες να έπωφεληθούν από την ιδέα της σλαβικής ένότητας και αλληλεγγύης και να προσελκύσουν σε συμμαχία τους συγγενικούς τους λαούς. Οι κυβερνητικοί, όμως, κύκλοι και ο τσάρος δεν ασπάζονταν τις πανσλαβιστικές αυτές ιδέες, μάλιστα στο πολεμικό διάγγελμα του τελευταίου καλούνταν οι όρθόδοξοι χριστιανοί, ανεξαρτήτως φυλής, να αγωνιστούν υπό την σημαία του Σταυρού κατά των Όθωμανών¹⁹.

Στά πρώτα του βήματα, ο ρωσικός πανσλαβισμός δεν είχε πολιτικά σχέδια αρκούμενος στην καλλιέργεια πολιτιστικών σχέσεων με τους λοιπούς Σλάβους. Οι πρώτοι σύλλογοι, από το 1856, απέβλεπαν σε φιλανθρωπική και εκπαιδευτική βοήθεια των Σλάβων στην Βαλκανική. μεταξύ τους σπουδαιότερες ήταν η *Σλαβική Άγαθοεργός Επιτροπή Μόσχας* (1858) που ίδρυσε, στην συνέχεια, παραρτήματα στις πόλεις Πετρούπολη, Κίεβο, Όδησσο. Μέχρι το 1870 οι Επιτροπές αυτές ήταν οι μόνες πανσλαβιστικής κατευθύνσεως οργανώσεις στην Ρωσία. Τά μέλη τους, αν και ισχυρά, ήταν λίγα και τά ενεργά έξ αυτών ακόμη λιγότερα. Τά έσοδά τους, επίσης, ήταν περιορισμένα και μόλις έπαρκοῦσαν για τίς φιλανθρωπικές και πολιτιστικές τους δραστηριότητες²⁰.

Γενικώς, ο πανσλαβισμός κατά την περίοδο 1856-1878 δεν αποτελούσε μία οργανωμένη πολιτική κίνηση, δεν διέθετε ένιαίο πρόγραμμα, ούτε απαιτούσε την υποχρεωτική συμμετοχή των μελών του. Αντιπροσώπευε ένα σύνολο στάσεων και θέσεων, όπου η πολιτική ήταν ένα δευτερεύον ενδιαφέρον. Όμως, κατά την δεκαετία του 1860, γεγονότα μείζονος σημασίας προκάλεσαν μετατόπιση τίς προτεραιότητες των πανσλαβιστών από τον πολιτιστικό στον πολιτικό τομέα, μετά το 1867 και κυρίως μετά το 1871. Τά κυριότερα γεγονότα ήταν : η ένοποίηση της Ίταλίας, η επανάσταση στην Κρήτη, η σερβοοθωμανική κρίση που απέληξε στην έκκένωση της Σερβίας από τους Όθωμανούς, τά σχέδια των Γάλλων για σύμπηξη Λατινικής Συνομοσπονδίας και πάνω απ' όλα η νίκη της Ρωσσίας επί της Αύστριας το 1866 που οδήγησε στον σχηματισμό της Βορείου Γερμανικής Συνομοσπονδίας και της δυαδικής Αύστροουγγαρίας²¹.

¹⁸ PETROVICH, 20-21, 32-42, 51-52, 93, 283. HOBBSAWM, *Έθνη*, 75-76. MILOJKOVICH, 1, 24, 40, 56-59, 63, 66-67, 70, 72. LUCIANI, 7. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 238-240.

¹⁹ PETROVICH, 29-35, 61. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 127.

²⁰ PETROVICH, 131, 145, 151, 284.

Πρώτος πρόεδρος της Άγαθοεργού Έπιτροπής ο M.P. Pogodin (1858-1875), δεύτερος ο Ivan Aksakov (1875-1878). Το 1878 η Έπιτροπή διαλύθηκε : PETROVICH, 32.

²¹ PETROVICH, 241, 254-255, 268-269. MEININGER, 55- 56.

Τό Σλαβικό Συνέδριο τῆς Μόσχας, τόν Μάιο τοῦ 1867, θεωρήθηκε ὡς κορύφωση τῆς ρωσικῆς πανσλαβιστικῆς ἰσχύος. Ὅμως, αὐτό δέν ὑπῆρξε καρπός κυβερνητικῆς πρωτοβουλίας, ἀλλά ἰδιωτικῆς, καί μάλιστα ὀρισμένων, μόνον, μελῶν τῆς Σλαβικῆς Ἀγαθοεργοῦ Ἐπιτροπῆς Μόσχας. Δέν συγκέντρωνε οὔτε ἄν τά χαρακτηριστικά συνεδρίου, ἀφοῦ δέν συζητήθηκε κάποιο πρόγραμμα σλαβικῆς ἐνοποιήσεως, ἀλλά μᾶλλον ἀποτελοῦσε μία συνάντηση ἀλληλογνωριμίας συνδυαζόμενης μέ ἓνα «προσκύνημα στήν Μεγάλη Πατρίδα τῶν Σλάβων». Ἡ ἐπίσημη πολιτική ἦταν ἐναντίον τοῦ πανσλαβισμού καί αὐτό ἀποδεικνύεται καί ἀπό τήν ὑποδοχή πού ἐπεφύλαξε ὁ τότε ὑπουργός ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσσίας Aleksandr Mikhailovich Gortchakov (1798- 1883) στό σχέδιο πού τοῦ ὑπέβαλε (16 Ὀκτωβρίου 1866) ὁ ἐπιφανῆς πανσλαβιστής στρατηγός Nikolai Pavlovich Ignatiev (1832-1908) τότε πρεσβευτής στήν Κωνσταντινούπολη ὁ ὁποῖος πρότεινε τήν δημιουργία μιᾶς Ἀνατολικῆς Σλαβικῆς Συνομοσπονδίας, ὑπό τήν ἡγεσία τῆς Ρωσσίας, ἀναλόγου τῆς Βορείου Γερμανικῆς Συνομοσπονδίας τοῦ Μπίσμαρκ. Ὅχι μόνον οἱ κυβερνητικοί κύκλοι, ἀλλά καί ἡ διανόηση, ἡ γραφειοκρατία, οἱ ἀνώτερες καί μεσαῖες τάξεις ἦταν κατά τοῦ πανσλαβισμού. Ἡ κοινή γνώμη ἦταν ἀπληροφόρητη καί οἱ λαϊκές μάζες πολιτικῶς ἀνενεργές καί ἀνεπαρκεῖς νά κατανοήσουν τέτοια κινήματα, ἐξ ἄλλου ἀποτελοῦνταν ἀπό τοὺς προσφάτως (1861) ἀπελευθερωθέντες δούλους. Οὔτε καί θεωρητική κάλυψη τοῦ κινήματος ὑπῆρχε. Μόλις τό 1870 μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἐμφανίστηκαν ἔργα πού διέγραφαν τό πολιτικό πρόγραμμα τοῦ πανσλαβισμού, αὐτά τῶν Nikolai Iakovlevich Danilevskii (1822- 1885) καί Rostislav Andreevich Fadiev (1824-1883)²².

Οἱ μὴ Ρῶσοι Σλάβοι λίγο προσελκύνονταν ἀπό τίς ρωσικῆς πανσλαβιστικῆς θεωρίες. Ἐκτός τοῦ ὅτι ἔμοιαζαν μέ προσπάθειες ἐκρωσισμού, ὑπῆρχαν διαφορές πολιτιστικῆς, θρησκευτικῆς, κοινωνικῆς πού ἔπρεπε νά ξεπεραστοῦν, διαφορετικοί προσανατολισμοί στήν σκέψη πού ἔπρεπε νά συγκεραστοῦν, πολιτική καί γεωγραφική πολυδιάσπαση πού ὄφειλε νά ἀντιμετωπιστεῖ. Ἐπιπλέον, ἡ Ρωσσία παρουσίαζε μία εἰκόνα ὀπισθοδρομικῆς κοινωνικῆς, πρᾶγμα ἰδιαίτερος ἐμφανῆς καί ἀποκρουστικό, συγχρόνως, ἰδίως γιά ὅσους εἶχαν ἐμπειρίες καί ἐπαφές μέ τήν

Μέχρι τό 1867 δύο μόνον κινήσεις τῶν πανσλαβιστικῶν κύκλων μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν ὡς πολιτικῆς : Ἡ πρώτη τό 1860 ὅταν ὁ Aleksei S. Khomiakov ἔστειλε τήν *Ἐπιστολή ἀπό τήν Μόσχα πρὸς τοὺς Σέρβους* καλῶντας τους νά ἐπανασυσφίξουν τίς σχέσεις τους μέ τήν Ρωσσία (PETROVICH, 96-99). Ἡ δεύτερη στίς 11 Μαΐου 1862 ὅταν, γιά πρώτη φορά μετά ἀπό πολλοὺς αἰῶνες, διοργανώθηκε, στό παρεκκλήσιο τοῦ πανεπιστημίου Μόσχας, ἐορτή πρὸς τιμὴ τῶν «Ἀποστόλων τῶν Σλάβων» Ἀγίων Κυρίλλου καί Μεθοδίου. Ἐκτοτε οἱ Ἅγιοι θεωρήθηκαν ὡς σύμβολα σλαβικῆς αὐτοσυνειδησίας. Μάλιστα, τό 1869, ὁ Πογκόντιν, σέ λόγο του, τοὺς χαρακτήρισε ὡς «τοὺς μόνους ἀληθινούς μέχρι τώρα πανσλαβιστές» (PETROVICH, 87-88). Ὁ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 2, 97 παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐπίμονη προσπάθεια τῶν Σλάβων νά ἐμφανίσουν τοὺς Ἅγιοις ὡς σλαβικῆς καταγωγῆς ἀπέβλεπε στήν ἐνίσχυση τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη κατεχόταν καί διοικοῦταν ἤδη ἀπό τόν 9ο αἰῶνα ἀπὸ Σλάβους.

²² MEININGER, 57-68. PETROVICH, 199, 207, 232, 258-264, 283-284. JELAVICH, 343. ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 2, 98-99.

Τό ἔργο τοῦ Ντανιλέβσκι *Rossiya i Evropa* (Ρωσσία καί Εὐρώπη) δημοσιεύτηκε, ἀρχικῶς, σέ συνέχειες στήν ἐφημερίδα *Zavnia* (Αὐγή) τό 1869 καί κατόπιν σέ αὐτοτελῆ τόμο, τό 1871. Τό ἔργο θεωρήθηκε ὡς «ἡ Βίβλος τοῦ Πανσλαβισμού» : PETROVICH, 72, 256, 270-272. Ἐκλινε περισσότερο πρὸς τόν πανρωσισμό, παρά πρὸς τόν πανσλαβισμό : LUCIANI, 4.

Τό ἔργο τοῦ Φαντίεβ *Mnienie o vostochnom voprosie* (Ἀποψη ἐπὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος) δημοσιεύτηκε, καί αὐτό, σέ συνέχειες σέ ἐφημερίδα τό 1868 καί ὕστερα σέ αὐτοτελῆ τόμο, τό 1870 : PETROVICH, 265. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀποψη του γιά τήν Ἑλληνικὴ Μεγάλη Ἰδέα τήν ὁποία χαρακτήριζε ὡς χίμαιρα πού ἡ Ρωσσία δέν θά ἐπέτρεπε ποτέ νά πραγματοποιηθεῖ. Συμπλήρωνε ὅτι ἡ Ἰδέα δέν ἦταν παρά ὁ καρπός τῶν ἀρχαιολογικῶν φαντασιῶν μιᾶς μερίδος μορφωμένων Ἑλλήνων : PETROVICH, 275.

Δύση. Ὁρθῶς, ὀρισμένοι ρῶσσοι πανσλαβιστές ἔθεταν ὡς προαπαιτούμενο ὄρο για μιὰ Σλαβική Ἐνωσιή τόν ρωσικό ἐκσυγχρονισμό : ἔπρεπε νά προσφερθεῖ στους ὑπόλοιπους Σλάβους ἓνα ἀνταγωνιστικό τῆς Δύσεως ὄραμα ²³.

Ἡ ἔντονη ἀνησυχία για τήν ρωσική ἰσχύ καί ἐπεκτατικότητα ἐξαπλώθηκε στήν Δυτική Εὐρώπη μετά τήν βίαιη καταστολή τῆς Πολωνικῆς ἐξεγέρσεως τό 1830 καί ἐνισχύθηκε ἀπό τά γεγονότα τῆς Ἀνατολικῆς κρίσεως (Αἰγυπτιακό Ζήτημα) τῶν ἐτῶν 1831-1833. Ὡς τά τέλη τοῦ 1837, μέ τήν παρότρυνση τῶν ρωσοφοβικῶν κύκλων τῆς Βρετανικῆς πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως, εἶχε ἐξελιχθεῖ σέ κῆμα ρωσοφοβίας πού κατέκλυσε τήν Βρετανική πολιτική καί κοινή γνώμη. Οἱ ἐπαναστάσεις τοῦ 1848 καί προπάντων ἡ κατάπνιξη τῆς Οὐγγρικῆς ἐξεγέρσεως ἀπό τά ρωσικά στρατεύματα τό 1849, ἀνανέωσε τήν δυτικοευρωπαϊκή ρωσοφοβία πού, τώρα ἐπιπλέον, συνδέθηκε καί μέ τόν λεγόμενο σλαβικό κίνδυνο. Ὁ τελευταῖος ἐμφανίστηκε τό 1848 στίς ἐφημερίδες τῆς Αὐστρίας καί τῆς Οὐγγαρίας ὅταν ἐκφράζονταν βάσιμοι φόβοι για τίς διασπαστικές ἐθνικιστικές κινήσεις τῶν, ἐπί μακρόν, ὑποταγμένων Σλάβων, τίς ἀναφαινόμενες ρωσικές ἱμπεριαλιστικές φιλοδοξίες, καθώς καί στόν συνδυασμό τῶν δύο. Μετά τόν Κριμαϊκό Πόλεμο, κυκλοφόρησαν ἐκτιμήσεις για συμφωνία Ρωσίας-Πρωσίας (Gorchakov-Bismarck), προκειμένου νά μοιραστοῦν μεταξύ τους τήν Κεντρική καί Ἀνατολική Εὐρώπη. Δημοσιογραφικοί, πάλι, κύκλοι ὑποστήριζαν ὅτι ὁ Πανσλαβισμός, ἔστω καί ὑπό τήν πολιτιστική του τάση, ἦταν μιὰ ρωσική συνωμοσία μακρῆς πνοῆς πού στόχευε στήν πρόκληση πολιτικῶν ἀναστατώσεων, κυρίως στήν Αὐστριακή καί τήν Ὄθωμανική αὐτοκρατορία, ὥστε σέ δεδομένη εὐκαιρία νά ἐκμεταλλευτεῖ τίς περιστάσεις πρὸς ὄφελός της. Ὁ πανσλαβιστικός κίνδυνος ἄρχισε νά ἐμφανίζεται καί σέ πιό ἐπίσημα κείμενα, ὅπως οἱ ἀναφορές δυτικοευρωπαϊῶν διπλωματῶν, ἀπό τό 1868, δηλαδή μετά τίς βουλγαρικές ἐπαναστατικές κινήσεις τῶν ἐτῶν 1867-1868, ἰθύνων νοῦς τῶν ὁποίων, κατά κοινή ὁμολογία, θεωροῦνταν ὁ Ignatiev πρέσβυς τῆς Ρωσίας στήν Κωνσταντινούπολη.

Πάντως, ὑπῆρχε μιὰ γενική τάση στήν Εὐρώπη για ὑπερεκτίμηση τῆς ἀποδοχῆς ἀπό τοὺς Σλαβικούς λαούς τῶν πανσλαβιστικῶν ἰδεῶν καί τῆς ἰσχύος τῶν δεσμῶν πού ἔνωσαν τοὺς Ρώσσους μέ τοὺς ὑπόλοιπους Σλάβους. Ἡ πλήρης ἔλλειψη πανσλαβιστικῆς ὁμοφωνίας εἶναι προφανῆς ὅταν κανεῖς ἀπαριθμῆσει τοὺς διάφορους τύπους πανσλαβισμοῦ : Ρωσικός πανσλαβισμός, Τσεχικός Αὐστροσλαβισμός, Νοτιοσλαβικός Ἰλλυρισμός, Γιουγκοσλαβισμός, Πολωνικός Μεσσιανισμός, Οὐκρανικός Ὀμοσπονδισμός. Ἐπίσης, ὑπερεκτιμήθηκε ἡ ἰσχύς τοῦ κινήματος στό ἐσωτερικό τῆς Ρωσίας. Μέχρι τουλάχιστον τό 1870-1871, ὁ Ρωσικός Πανσλαβισμός δέν ἦταν οὔτε ἰσχυρός ὡς κίνημα, οὔτε εὐρύτερα ἐξαπλωμένο φαινόμενο : μόνον σέ 4 πόλεις : Μόσχα, Πετρούπολη, Κίεβο, Ὁδησσό ὑπῆρχαν ὀργανώσεις πανσλαβιστικές. Τέλος, ὡς θεωρία ὁ πανσλαβισμός δέν ἦταν ἀποδεκτός ἢ δέν ἦταν ἐξ ἴσου ἀνεπτυγμένο σέ ὅλα τά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ : οἱ λαϊκές μάζες (ἀγρότες, ἐργάτες, ὑπηρετές) δέν προσελκύστηκαν ²⁴.

²³ PETROVICH, 283-286. MEININGER, 44- 45. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 251-253. MILJUS, 36.

²⁴ ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 245. PETROVICH, 20-21, 145, 183, 248-251. MILOJKOVICH, 157, 171. HOBBSAWM, Ἐπαναστάσεις, 185. STAVRIANOS, 308- 309, 323. MEININGER, 56- 57, 68- 73.

4.Ρωσικό ενδιαφέρον για τούς Αγίους Τόπους

Μέχρι τό 1841 ή Ρωσσία δέν είχε άποκρυσταλλωμένη πολιτική για τούς Αγίους Τόπους. Τό ενδιαφέρον ήταν καθαρώς θρησκευτικό και έξαντλούνταν στην οικονομική στήριξη των θρησκευτικών ίδρυμάτων της περιοχής και στα ζητήματα προστασίας των Ρώσων προσκνητών. Άφορμή για ανάμιξη έδωσε ένα Ύπόμνημα της Πρωσσίας, τόν Φεβρουάριο 1841, πού περιείχε τήν πρόταση προς τίς άλλες 4 Μεγάλες Δυνάμεις (Βρετανία, Γαλλία, Ρωσσία, Αύστρία) νά αναλάβουν άπό κοινοῦ τήν προστασία των 3 άγιων πόλεων : Ίερουσαλήμ, Βηθλεέμ, Ναζαρέτ, πράγμα πού σήμαινε τήν δημιουργία κάποιου κρατικού μορφώματος πού θά τελούσε υπό Διεθνή προστασία, έλεγχο, διακυβέρνηση. Ή Ρωσσία αντιπρότεινε νά παραμείνει ή Παλαιστίνη υπό Όθωμανικό έλεγχο, αρκεί νά παρασχεθοῦν έγγυήσεις για τήν προστασία των εκεί χριστιανών. Πράγματι, ή Πύλη έσπευσε νά δώσει τίς διαβεβαιώσεις περί προστασίας κατοίκων και προσκνητών χριστιανών, άνεξαρτήτως δόγματος, ένῶ θά σχημάτιζε νέα έπαρχία (sancak) Παλαιστίνης ύπαγόμενη στην διοίκηση (eyalet) Σαΐδας (Σιδών)²⁵.

Ή Παλαιστίνη είχε έπανακτήσει τήν παλαιά στρατηγική της σημασία, άφοῦ άπό εκεί διέρχονται οί όδικοί άξονες πού συνδέουν Δύση και Άνατολή, μέ τήν δεύτερη νά φαντάζει έλκυστική ώς άγορά των δυτικών προϊόντων και ώς προμηθευτής φτηνών πρώτων ύλών για τήν ευρωπαϊκή βιομηχανία. Ήδη άπό τήν δεκαετία του 1820 σημειώθηκε ενδιαφέρον έκ μέρος των Δυτικών για τήν περιοχή και μέσω θρησκευτικών ιεραποστολών (μισσιονάριοι) υπό τήν κάλυψη της έπιτελέσεως φιλανθρωπικού και εκπαιδευτικού έργου, υπήρξε πολιτική διείσδυση και έγιναν οί πρώτες εγκαταστάσεις. Τήν δεκαετία του 1830 οί ευκαιρίες αύξήθηκαν όταν ό Ίμπραήμ πασσάς τοπικός διοικητής, και υίός του Μωχάμετ Άλυ της Αιγύπτου, μετήλθε πολιτική άνοιχτών θυρών για όλους. Ήτσι, τήν δεκαετία του 1840 έχουμε τήν εμφάνιση έπισήμων θρησκευτικών όργανισμών. Ή Βρετανία και ή Πρωσσία συμφώνησαν (1841) νά ιδρύσουν μία προτεσταντική-άγγλικανική έπισκοπή τήν όποία θά διηύθυνε έπίσκοπος, έναλλάξ διορισμένος άπό τά δύο μέρη. Ήπίσης, τό 1847 επανιδρύθηκε τό Λατινικό Πατριαρχείο Ίεροσολύμων, ή λειτουργία του όποιου είχε ανασταλεί άπό τό 1389, μέ επικεφαλής τόν Joseph Valerga (1847-1872), υπό τήν προστασία των ρωμαιοκαθολικών δυνάμεων της Γαλλίας και της Αύστρίας. Ήπομένως και ή Ρωσσία δέν ήταν δυνατόν νά άπουσιάσει άπό τόν ανταγωνισμό πού ήταν και πολιτικός, άφοῦ σε λίγο ή Ίερουσαλήμ θά γινόταν τό επίκεντρο της δράσεως των προξένων των Μεγάλων Δυνάμεων²⁶.

Ή πρώτη Ρωσική άποστολή, τυπικώς θρησκευτική, αλλά ούσιαστικώς πολιτική, ήταν αύτή υπό τόν αρχιμανδρίτη Πορφύριο Ούσπένσκι²⁷ και πού

²⁵ HOPWOOD, 14-17. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 520-528. Σε κάθε περίπτωση κρίσεως τακτική των Όθωμανών ήταν νά παραχωροῦν στους χριστιανούς υπηκόους τους κάποια προνόμια-ευκολίες, προκειμένου νά πείσουν τούς Δυτικούς συμμάχους τους ότι δέν καταπιέζουν τούς χριστιανούς, ώστε νά άπομακρύνουν κάθε ένδεχόμενο Δυτικών πολιτικών έπεμβάσεων στο Όθωμανικό κράτος χάριν των χριστιανών.

²⁶ STAVROU, 26- 29. HOPWOOD, 14 σημείωση 5, 15, 42 σημείωση 5, 74. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 526, 558.

²⁷ Ο Konstantin Aleksandrovich Uspenski, σπούδασε στην έκκλησιαστική Άκαδημία Πετρούπολεως, έγινε μοναχός (Porfirii) τό 1829 και αρχιμανδρίτης τό 1834. Δίδαξε θεολογία σε διάφορες σχολές και τό 1840 τοποθετήθηκε προϊστάμενος στην ρωσική εκκλησιαστική άποστολή Βιέννης. Μετά άπό 3 άποστολές στην Άνατολή (1843-1845, 1848-1854, 1858-1861) επανήλθε στην Ρωσσία και τό 1865 χειροτονήθηκε έπίσκοπος Τσιγκίρινσκ και τοποθετήθηκε τοποτηρητής μητροπόλεως Κιέβου. Στίς 21 Δεκεμβρίου 1869 εκλέχθηκε πρώτος πρόεδρος του παραρτήματος Κιέβου της Σλαβικής

διήρκεσε από τον Οκτώβριο 1843 μέχρι τον Αύγουστο 1844. Σέ δύο εκθέσεις του ο Ούσπένσκι περιέγραψε την πολύ δύσκολη θέση της Όρθοδοξίας στην Παλαιστίνη, όφειλόμενης τόσο στην δράση των δυτικών μισσιοναρίων πού πάντοτε εργάζονταν υπό την διπλωματική και πολιτική κάλυψη των χωρών προελεύσεώς των, όσο και στην έσωτερική απογοητευτική κατάσταση της Όρθοδόξου Έκκλησίας πού δημιουργήθηκε μέ ύπαιτιότητα του Έλληνικού άνωτερου κλήρου, ό όποιος περιφρονούσε και καταπίεζε τό άραβόφωνο ποίμνιό του. Πρότεινε νά σταλεϊ μόνιμη επίσημη άποστολή, μέ επικεφαλής επίσκοπο και κατάλληλη στέλεχωση, και μέ άντικείμενο την μεσολάβηση προς προστασία των Όρθοδόξων από αυθαιρεσίες των Όθωμανικών αρχών, την άντίσταση στις ξένες προπαγάνδες και την συμφιλίωση έλληνόφωνων-άραβόφωνων. Άκόμη, θά ίδρυε και θά διηύθυνε σχολεία και θά μεριμνούσε για την δίκαιη κατανομή των δωρεών και προσφορών πού προέρχονταν από την Ρωσία. Ίδιατέρως τόνισε ότι ή Άποστολή θά έπρεπε νά λογοδοτεί στην Ρωσική Ίερά Σύνοδο και όχι στό Ύπουργείο Έξωτερικών ή στον άρμόδιο για την Παλαιστίνη Γενικό Πρόξενο (τότε έδρα : Βηρυτός).

Οί προτάσεις συνάντησαν την άδιαφορία ή και άντίθεση των άρμοδίων, έπειδή θεωρήθηκε ότι ό Ούσπένσκι εργάζονταν καθ' ύπερβαση των έντολών πού του είχαν δοθεϊ. Έπιπλέον, ή Ρωσική Ίερά Σύνοδος δέν συμπαθούσε τους κληρικούς πού εργάζονταν για λογαριασμό του Ύπουργείου Έξωτερικών, ένώ κύκλοι του τελευταίου άντέδρασαν στην σκληρή κριτική πού άσκησε ό Ούσπένσκι στους διπλωματικούς εκπροσώπους της χώρας στην Άνατολή. Ο Nesselrode, όμως, του άνέθεσε δεύτερη άποστολή (Φεβρουάριος 1848-Μάιος 1854) στην Παλαιστίνη. Έκει ή κατάσταση ήταν πιο εύνοϊκή λόγω της παρουσίας στον θρόνο Ίεροσολύμων του Κυρίλλου Β' (1845-1872), γνωστού του Πορφυρίου από την πρώτη άποστολή και προσκείμενου στην Ρωσική έπιρροή στην όποία όφειλε την εκλογή του. Οί άραβόφωνοι όρθόδοξοι ύποδέχθηκαν μέ μεγάλο ένθουσιασμό τον Πορφύριο, έλπίζοντας στην άμεση ροή άφθονου ρωσικού χρήματος και στην βοήθεια της Μεγάλης Δυναμείας προς άνύψωση της θέσεώς τους στην εκκλησιαστική ιεραρχία. Όμως, γρήγορα απογοητεύτηκαν και στράφηκαν έναντίον του. Άργότερα οί σχέσεις αποκαταστάθηκαν και αυτό όφειλόταν στην έντονη δραστηριότητα του Πορφυρίου στον εκπαιδευτικό τομέα. Οί κόποι του έπιβραβεύτηκαν από τον πατριάρχη πού τον διώρισε πρόεδρο της έφοροεπιτροπής για τά όρθόδοξα σχολεία όλης της Παλαιστίνης, μιά θέση πού τον βοήθησε νά επιτύχει την ίδρυση και λειτουργία τυπογραφείου, όπου θά εκτυπώνονταν βιβλία στην άραβική γλώσσα. Τό έργο της άποστολής διακόπηκε μέ την έναρξη του Κριμαϊκού Πολέμου : ό Πορφύριος αναχώρησε από την Παλαιστίνη στις 7 Μαΐου 1854²⁸.

Τό σπουδαιότερο επίτευγμά του υπήρξε ή άφύπνιση της ένδικής συνειδήσεως ή μάλλον ή συνειδητοποίηση της διαφορετικότητας εκ μέρους των άραβόφωνων

Άγαθοεργού Έπιτροπής Μόσχας. Τό 1878 άποσύρθηκε και άνέλαβε ήγούμενος μονής στην Μόσχα. Κατά την διάρκεια των περιοδειών του στην Άνατολή συνέλεξε πλήθος παλαιών και πολυτίμων βιβλίων, χειρογράφων, εικόνων κ.λ.π. από Άγιο Όρος, Σινά, Αίγυπτο, Παλαιστίνη, Συρία τά όποια μετέφερε στην Ρωσία. Η συλλογή αυτή καταρτίστηκε μέ την μέθοδο της κλοπής και λεηλασίας γι' αυτό θεωρήθηκε ως ή μάστιγα των βιβλιοθηκών της Άνατολής. STAVROU, 34-36, 37 σημείωση 33. HOPWOOD, 35-39. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 531-541. PETROVICH, 143-144. ΣΤΑΡΟΚΑΝΤΟΜΣΚΥ.

²⁸ STAVROU, 30-33, 36-39, 51. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 528-531, 552-553. HOPWOOD, 14, 33-35, 39 σημείωση 1, 40-41, 42-45.

Ό Ούσπένσκι λάμβανε πληροφορίες για την στάση της Ίεραρχίας του Πατριαρχείου Ίεροσολύμων τόσο έναντι του ίδιου, όσο και έναντι των ρωσικών σχεδίων, από τον βουλγαρικής καταγωγής μητροπολίτη Βηθλεέμ Διονύσιο : ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 536.

ὀρθοδόξων. Οἱ ἐπόμενες ρωσσικῆς ἀποστολῆς υἰοθέτησαν καί βελτίωσαν τό σχέδιο πού ἀπέβλεπε στήν κατίσχυση τῶν ρωσσικῶν συμφερόντων μέσω τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν ὀρθοδόξων σέ ἑλληνόφωνους καί σέ ἀραβόφωνους, δηλαδή, οὐσιαστικῶς, στόχευε στήν διάσπαση τῶν Πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς, ἄποψη πού συμμεριζόταν καί ἡ ρωσσικῆ ἐξωτερικῆ πολιτικῆ²⁹.

Ἡ ἦττα τῆς Ρωσσίας στόν Κριμαϊκό Πόλεμο σηματοδότησε μιᾶ ἀλλαγῆ τῆς πολιτικῆς της γιά τήν Ἀνατολή. Μήν μπορῶντας, πλέον, νά ἀσκεῖ πολιτικῆ μέσω διπλωματικῶν πιέσεων ἢ ἀπειλῶν γιά στρατιωτικῆ ἐπέμβαση πρός τήν Πύλη, ἀλλά καί μὴ ἀποδεχόμενη τήν ἀποξένωσή της ἀπό τά πράγματα τῆς Ἀνατολῆς, ἀποφάσισε νά διατηρήσει τήν παρουσία της μέσω τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς. Στό ἐξῆς, οἱ ἐκκλησιαστικῆς ἀποστολῆς θά εἶχαν καθαρῶς πολιτικούς στόχους³⁰.

Ἡ τρίτη ἀποστολή ἦταν ἀναβαθμισμένη : εἶχε ἐπικεφαλῆς της ἐπίσκοπο καί πιό ἐκτεταμένη δικαιοδοσία πού περιλάμβανε καί τά Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας καί Ἀντιοχείας. Στίς 31 Ἰανουαρίου 1858 ἀφίχθηκε στά Ἱεροσόλυμα ἡ ἀποστολή αὐτή ὑπό τόν ἐπίσκοπο Μελιτουπόλεως Κύριλλο. Βασικό μέλημά της ἦταν ἡ προώθηση ἀραβόφωνων στήν ἐκκλησιαστικῆ ἱεραρχία καί ἡ μέ κάθε τρόπο προστασία αὐτῶν ἔναντι καταπιέσεων ἐκ μέρους τῆς ἑλληνόφωνης Ἱεραρχίας³¹. Τήν ἴδια ἐποχῆ δραστηριοποιήθηκε στήν περιοχῆ ἡ Ρωσσικῆ Ἀτμοπλοϊκῆ καί Ἐμπορικῆ Ἐταιρεία, πλήρως ἐλεγχόμενη ἀπό τό κράτος, ἀλλά μέ ἰδιωτικῆ κάλυψη, ἡ ὁποία εἶχε σκοπό νά μεταφέρει προσκυνητές καί προπαγανδιστικό ὕλικό στήν Παλαιστίνη. Ἀπό τόν Αὐγούστο 1856 καθιερώθηκε ἀπ' εὐθείας γραμμῆ Ὁδησός-Παλαιστίνη καί τά μελλοντικά σχέδια ὑπόσχονταν νά παρέχουν πλήρεις ὑπηρεσίες ὑποστηρίξεως στούς προσκυνητές. Ἡ Ἐταιρεία ἦταν ἰδανικῆ κάλυψη γιά πολιτικῆς δραστηριότητες, ἀφοῦ ὁ τοπικός πράκτοράς της θά λειτουργοῦσε ὡς τοπικός πρόξενος τῆς Ρωσσίας. Ὅμως, ἡ ρωσσικῆ πολιτικῆ δέν ἀρκέστηκε στούς δύο αὐτούς φορεῖς. Τόν Μάρτιο 1858 ἰδρύθηκε ἡ Παλαιστίνειος Ἐπιτροπή (Palestine Committee) πού θά ἀναλάμβανε τόν συντονισμό καί τήν προώθηση τῶν ρωσσικῶν ἐνεργειῶν στήν Ἀνατολή, καθώς ἐπίσης καί τόν πλήρη οἰκονομικό ἔλεγχο καί τήν διαχείριση τῶν χρημάτων πού ἀποστέλλονταν ἐκεῖ. Πρόεδρος της τοποθετήθηκε ὁ ἀδελφός τοῦ τσάρου Konstantin Nikolaevich (1827-1892) καί ἐξ ἀρχῆς ἡ Ἐπιτροπή προικίστηκε, μέ καθολικό ἔρανο, μέ ἕνα σεβαστό ποσό πού καθιστοῦσε ἐφικτή τήν ἔναρξη ἑνός πολύ ἐκτεταμένου καί φιλόδοξου οἰκοδομικοῦ προγράμματος³².

Ὁ Μελιτουπόλεως συντόμως ἀντιμετώπισε τήν ἐχθρότητα τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, τό ὁποῖο εἶδε τά εἰσοδήματά του -μεγάλο μέρος τῶν ὁποίων προέρχονταν ἀπό τήν Ρωσσία- νά μειώνονται σημαντικῶς. Παρᾶλλῆως, ἀντιμετώπιζε τόν ὀξύτατο ἀνταγωνισμό ἀρμοδιοτήτων ἀπό τόν Dogobuzhinon, τόν τοπικό πράκτορα τῆς Ἀτμοπλοϊκῆς ἑταιρείας. Τόν ἀνταγωνισμό δέν ἔπαυσε οὔτε ὁ διορισμός (1861) τοῦ A.Kartson διπλωμάτη προξένου. Αὐτός κατηγορήσε

²⁹ STAVROU, 38-39. Ὁ ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ, 383-402 ὑποστήριξε ὅτι ἡ ἐθνικῆ καταγωγῆ τῶν ἀραβόφωνων ὀρθοδόξων τῆς Συρίας καί τῆς Παλαιστίνης εἶναι ἡ Ἑλληνικῆ : εἴτε ἀπό Ἑλληνες, εἴτε ἀπό ἐξελληνισμένους ἐντόπιους ὀρθοδόξους.

³⁰ HOPWOOD, 46- 51. STAVROU, 39-40.

³¹ Ὁ Kirill Naumov (Vasili Nikolaevich Naumov, 1823-1866) ἦταν καθηγητής στήν ἐκκλησιαστικῆ Ἀκαδημία Πετροπόλεως, συνάδελφος τοῦ Οὐσπένσκι. Μετά τήν ἀνάκλησή του στήν Ρωσσία τοποθετήθηκε ἡγούμενος μονῆς στό Καζάν. HOPWOOD, 49- 55. STAVROU, 43.

Εἶχε ἐπισημανθεῖ ἡ ἀντικανονικότητα τοῦ διορισμοῦ ἐπισκόπου πού θά ἐργαζόταν ἐντός τῆς δικαιοδοσίας ἄλλου ὀρθοδόξου ἐπισκόπου, δηλαδή τοῦ Ἱεροσολύμων. Ὁ οἰκείος πατριάρχης Κύριλλος Β΄ δήλωσε ὅτι ἡ Ἐκκλησία δέχθηκε τήν ὑπαρξη τοῦ Μελιτουπόλεως, ἐπειδή οἱ Ὀθωμανοὶ κυρίαρχοι διέταξαν ρητῶς νά τόν δεχθεῖ. HOPWOOD, 52. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 637.

³² HOPWOOD, 55-61. STAVROU, 39-43.

τόν Μελιτουπόλεως για άκαταλληλότητα και άτασθαλίες πετυχαίνοντας τήν ανάκλησή του (Μάρτιος 1864)³³. Ός αντικαταστάτης τοποθετήθηκε ό άρχιμανδρίτης Leonid Kavelin, αλλά κι αυτός αντιμετώπισε τήν έχθρότητα του Πατριαρχείου και του Ρώσου προξένου. Η Άποστολή στην Ίερουσαλήμ δέν ήταν πλέον, σημαντική για τό Ύπουργείο Έξωτερικών και έτσι, χωρίς ύποστήριξη, ύποβαθμίστηκε σέ ένα άπλό μοναστήρι που κάλυπτε τίς πνευματικές ανάγκες των προσκυνητών.

Ό Kavelin ανακλήθηκε και στην θέση του τοποθετήθηκε ό εφημέριος του παρεκκλησίου τής Ρωσικής πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως, άρχιμανδρίτης Antonin Karustin. Ό διορισμός του έγινε από τήν Ίερά Σύνοδο χωρίς τήν έγκριση του Ύπουργείου Έξωτερικών τό όποιο διενεργούσε όλες τίς ύποθέσεις μέσω τής Παλαιστινείου Έπιτροπής. Πάντως και χωρίς ύποστήριξη ό Karustin εργάστηκε σκληρά και δημιούργησε ένα τεράστιο σέ έκταση οίκοδομικό έργο, πολύ μεγάλης αξίας, μεγαλύνοντας τό όνομα τής πατρίδος του στην Άνατολή³⁴.

³³ HOPWOOD, 62-71. STAVROU, 42-45. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 637-641.

Τόν Μάιο 1862 ή Παλαιστίνειος Έπιτροπή άλλαξε όνομασία από Palestine Committee σέ Palestine Commission και άπετέλεσε ύπηρεσία του Ύπουργείου Έξωτερικών. Στίς 21 Μαΐου 1882 τήν διαδέχθηκε ή Russian Orthodox Palestine Society : ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 773.

³⁴ Ό Kavelin (Lev Aleksandrovich Kavelin, 1822-1891) είχε ύπηρετήσει στίς Άποστολές ύπό τον Πορφύριο και τον Κύριλλο και ήταν γνώστης των πραγμάτων στην Άνατολή.

Ό Karustin (Andrei Ivanovich Karustin, 1817-1894) διετέλεσε καθηγητής στην θεολογική Άκαδημία Κιέβου, μεταξύ 1850-1860 εφημέριος στην ρωσική εκκλησία Άθηνών και μεταξύ 1860-1865 εφημέριος στην αντίστοιχη τής Κωνσταντινουπόλεως. STAVROU, 46-53. HOPWOOD, 77-95. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 637-641.

5. Τό Ζήτημα τῶν Ἁγίων Τόπων καί ὁ Κοιμαϊκός Πόλεμος

Τό σουλτανικό φιρμάνι τοῦ 1841 πού ἀνέθετε στούς Ὁρθοδόξους τήν ἐπισκευή τοῦ τρούλλου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως στή Ἱεροσόλυμα δέν ἐνεργοποιήθηκε ποτέ³⁵. Στίς 19 Ὀκτωβρίου 1847 ἡ κλοπή τοῦ ἀργυροῦ ἀστέρα πού ὑποδείκνυε τόν τόπο γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ στήν Βηθλεέμ προκάλεσε νέες ἐντάσεις. Ὁρθόδοξοι καί Ἀρμένιοι κατηγοροῦσαν τούς Ρωμαιοκαθολικούς ὡς δράστες. Τά πράγματα ἐπιδεινώθηκαν ὅταν στίς 5 Ἰανουαρίου 1849 ἔφθασε στήν Ἁγία Πόλη ὁ νεοδιορισμένος ὡς Λατίνος πατριάρχης Ἱεροσολύμων Joseph Valerga. Τόν Ἰούνιο 1849 οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ κατέλαβαν τό Σπήλαιο τοῦ Γάλακτος, 200 βήματα μακρυνά ἀπό τόν ναό τῆς Γεννήσεως στήν Βηθλεέμ. Ὅλα αὐτά τά γεγονότα ἐξηγοῦσαν γιατί οἱ Ὁρθόδοξοι καί οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ βρίσκονταν σέ ὀξεία διαμάχη.

Στίς 25 Νοεμβρίου 1850 ὁ Γάλλος πρεσβευτής στήν Κωνσταντινούπολη στρατηγός Aurick, μέ διακοίνωσή του πρὸς τήν Πύλη, ζητοῦσε νά ἀποσαφηνιστεῖ τό καθεστῶς κατοχῆς τῶν προσκυνημάτων στούς Ἁγίους Τόπους, καθὼς καί νά ἐπαναφεροῦν σέ ἰσχὺ οἱ προβλέψεις τῆς ὀθωμανογαλλικῆς Συνθήκης Διομολογήσεων τοῦ 1740 πού ρύθμιζε τά συναφῆ ζητήματα ὑπὲρ τῶν Γαλλικῶν καί Ρωμαιοκαθολικῶν θέσεων. Σέ ὑποστήριξη τῶν γαλλικῶν αἰτημάτων, πλὴν τοῦ Πάπα, ἔσπευσαν καί οἱ διπλωμάτες τῶν θεωρούμενων ὡς ρωμαιοκαθολικῶν χωρῶν : Σαρδηνίας-Πεδεμοντίου, Νεαπόλεως-Σικελίας, Ἰσπανίας, Γαλλίας, Βελγίου, Αὐστρίας³⁶.

Ἐπόμενο ἦταν νά ἐκδηλώσει τό ἐνδιαφέρον της καί ἡ Ρωσσία ὡς προστάτιδα τῶν Ὁρθοδόξων. Ἡ Πύλη ἀφοῦ, παρελκυστικῶς, παρέπεμψε τό θέμα σέ δύο διαδοχικὲς ἐπιτροπὲς πού δέν κατέληξαν σέ πορίσματα, ἀναγκάστηκε νά ἐκδόσει, στίς 8 Φεβρουαρίου 1852 σουλτανικό φιρμάνι συνοδευόμενο ἀπὸ 3 συμπληρωματικὲς-διευκρινιστικὲς βεζυρικὲς ἐγκυκλίους ὑπὲρ τῶν Ὁρθοδόξων θέσεων. Οὔτε, ὅμως, καί αὐτὲς οἱ ἀποφάσεις ἐφαρμόστηκαν, γεγονός πού κατέδειξε τήν πρόθεση τῆς Πύλης νά ἀναβάλει ἐπ' ἄπειρον τήν λύση τοῦ προβλήματος, ἱκανοποιώντας ἐναλλάξ τίς δύο ἀντιτιθέμενες πλευρὲς³⁷.

Τότε ἡ Ρωσσία ἀπειλήσε μέ διακοπή τῶν διπλωματικῶν σχέσεων, ἐνῶ ἡ Γαλλία μέ ἀποστολή τοῦ στόλου της στή Δαρδανέλλια καί στή παράλια τῆς Συρίας. Σέ κυβερνητικὴ σύσκεψη στήν Ὑψηλὴ Πύλη ὁ ὑπουργός ἐξωτερικῶν Φουάτ πασσὰς εἰσηγήθηκε ὅτι προτιμότερο θά ἦταν νά δυσαρεστοῦσαν τήν Ρωσσία ἐκτιμώντας ὅτι αὐτὴ δέν θά μετερχόταν βία γιὰ ἓνα ζήτημα πού δέν ρυθμιζόταν ἀπὸ διεθνῆς συνθήκες καί πού θά ξεσήκωνε ἐναντίον της ὅλη τήν Εὐρώπη. Ἡ εἰσήγηση ἔγινε ἀποδεκτὴ καί ἓνας σουλτανικός ἱραδὲς, στίς 25 Σεπτεμβρίου 1852, παραχωροῦσε τὰ κλειδιά τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ τῆς Γεννήσεως στούς Ρωμαιοκαθολικούς. Λίγο

³⁵ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 560. Τό φιρμάνι τῆς 8ης Σεπτεμβρίου 1841 ἦταν ταυτόσημο μέ ἐκεῖνο τῆς 10ης Φεβρουαρίου 1837 πού εἶχε ἐκδοθεῖ ἐπὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ' : ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 502-503, 507-508.

³⁶ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 545-558. Σχετικῶς πρὸς τὰ παλαιότερα φιρμάνια τοῦ 1740 καί τοῦ 1757 γιὰ τό Ζήτημα : ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 290-303 ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 273-274, 307-309, 320-327. Τό ὄψιμο ἐνδιαφέρον τῶν Γάλλων, μετά τήν παρέλευση ἐνός αἰῶνος, ὀφειλόταν στήν νέα αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ πού ἐγκαινίασε ὁ Ναπολεὼν Γ', μετά τό 1849, προκειμένου νά προσελκύσει τήν πολυτιμότητα, γιὰ αὐτόν, ὑποστήριξη τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ κλήρου καί λαοῦ πρὸς τό καθεστῶς του : STAVRIANOS, 324.

³⁷ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 561-592. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Ἑλληνισμός, 1, 626. STAVRIANOS, 324-325. DRIAULT, Ἀνατολικὸ Ζήτημα, 1, 379. Σέ μιὰ ἐπιτροπὴ (1851) μέλος ἦταν καί ὁ Μέγας Λογοθέτης Νικόλαος Ἀριστάρχης : ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 564.

αργότερα, στις 10 Δεκεμβρίου, παρουσία του Γάλλου προξένου, τοποθετήθηκε, επίσημως, ο άργυρος άστέρας που είχε κλαπεί τό 1847 και ο όποιος έφερε, πλέον, λατινική έπιγραφή με έτος 1717³⁸.

Ο τσάρος άποφάσισε νά άντιδράσει έχοντας ύπ' όψη του ότι ή Γαλλία και ή Αύστρια πέτυχαν πολλά έφαρμοζοντας άμεση και έπίμονη διπλωματική πίεση προς τήν Πύλη. Ο Γάλλος πρεσβευτής Charles Jean Felix marquis de la Valette (1806- 1881) είχε κατορθώσει νά ανατρέψει τό καθεστώς στά Προσκυνήματα τών Άγίων Τόπων. Ο Αύστριακός άπεσταλμένος κόμης Leiningen, άπειλώντας με πόλεμο, μπόρεσε νά άποσπάσει τήν συναίνεση τής Πύλης, στις 19 Φεβρουαρίου 1853, για τήν διευθέτηση του προβλήματος τής Βοσνίας και του Μαυροβουνίου ύπερ τών αύστριακών θέσεων. Έτσι και ή Ρωσία, στέλνοντας τόν πρίγκηπα Aleksandr Sergeevich Menshikov (1787-1869) θά άπαιτούσε «*satisfaction pour le passé et garantie pour l' avenir*»³⁹.

Ο Menshikov έφθασε στην Κωνσταντινούπολη στις 28 Φεβρουαρίου 1853. Γρήγορα πέτυχε τήν άντικατάσταση του φιλογαλλικών αισθημάτων ύπουργού έξωτερικών Φουάτ πασσά με τόν φιλωρωσικών διαθέσεων Ριφαάτ πασσά. Άκόμη, κατόρθωσε νά έπικυρωθεί ή ισχύς του φερμανιού και τών 3 βεζυρικών έγκυκλίων του Φεβρουαρίου 1852 με τήν έκδοση 2 νέων φερμανιών, στις 4 Μαΐου 1853. Τό ένα ήταν έπεξηγηματικό εκείνου του 1852 και τό άλλο όριζε ότι ή έπισκευή του τρούλλου στον ναό τής Άναστάσεως θά γινόταν με δαπάνη τής όθωμανικής κυβερνήσεως και με γενική έπιστασία του όρθοδόξου πατριάρχου στην Ίερουσαλήμ. Για νά ολοκληρωθεί ή έπιτυχία ή ρωσική πλευρά ζήτησε νά δεσμευτεί έγγράφως ή Πύλη ότι τό καθεστώς τών προσκυνημάτων θά έμενε αναλλοίωτο και στό μέλλον και ότι θά προστατεύονταν οι χριστιανοί του Όθωμανικού κράτους. Φυσικά οι Όθωμανοί άρνήθηκαν νά καταρτίσουν και νά ύπογράψουν ένα τέτοιο έγγραφο που θά περιόριζε τά κυριαρχικά δικαιώματα του σουλτάνου.

Κατόπιν τούτου ο Menshikov, άφοϋ πρώτα έθεσε κάποια χρονική προθεσμία για τήν ίκανοποίηση τών αίτημάτων, όταν αυτά άπορρίφθηκαν έγκατέλειψε τήν Κωνσταντινούπολη στις 9/21 Μαΐου 1853, μαζί με όλο τό προσωπικό τής ρωσικής πρεσβείας. Πάντως, στις 25 Μαΐου/6 Ίουνίου 1853 εκδόθηκε φερμάνι προς τόν Οικουμενικό Πατριάρχη Γερμανό Δ' που έπικύρωνε τά προνόμια τής Όρθοδόξου Έκκλησίας και τό όποιο κοινοποιήθηκε, τόν Ίούλιο 1853, στον Nesselrode⁴⁰.

Μέ τήν διακοπή τών ρωσσοοθωμανικών διπλωματικών σχέσεων άρχισε ή άντίστροφη μέτρηση για τήν κήρυξη ενός πολέμου που κανείς δέν έπιθυμούσε. Άφορμή του ύπήρξε, άσφαλώς, τό ζήτημα τών Άγίων Τόπων, αλλά οι αίτίες του πρέπει νά αναζητηθούν στις άντιπαλότητες μεταξύ τών Μεγάλων Δυνάμεων και στην άντίληψη που κάθε μία από αυτές είχε για τήν Όθωμανική αυτοκρατορία.

³⁸ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 599-608.

³⁹ STAVRIANOS, 324-325. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Έλληνισμός, 1, 626-629. ΜΙΛΛΕΡ, 254. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 611.

⁴⁰ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Έλληνισμός, 1, 629-633. STAVRIANOS, 326. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 611-628.

Η κατάσταση που προέκυψε στους Άγίους Τόπους με τά φερμάνια του 1852 και 1853 καλείται Προσκυνηματικό Καθεστώς και παρέμεινε, έκτοτε, βασικώς άμετάβλητο. Ό,τι κατείχε κάθε όμολογία στα κυριότερα προσκυνήματα από αυτά, κατέχει και σήμερα. Τό καθεστώς έπικυρώθηκε από τήν Συνθήκη Παρισίων (1856) και τό Συνέδριο του Βερολίνου (1878) : ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 632-637. Μετά τήν αναχώρηση του Μέντσικοβ, ή Όθωμανική Κυβέρνηση άπομάκρυνε από τήν Κωνσταντινούπολη τόν Μέγα Λογοθέτη Νικόλαο Άριστάρχη που θεώρησε ύπεύθυνο για όρισμένες έπιτυχίες τής ρωσικής άποστολής και για προσπάθεια προωθήσεως τών ρωσικών σχεδίων. Ο Άριστάρχης παρέμεινε οίονει έξόριστος στην Αύστρια για 2 χρόνια : ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 1, 66.

Όπωςδήποτε, οί ισχυρές καί ανταγωνιστικές προσωπικότητες τῶν Κυρίλλου Β΄ καί Ἰωσήφ Βαλέργκα, ὀρθοδόξου καί λατίνου πατριάρχου Ἱεροσολύμων, ἀντιστοίχως, δημιούργησαν ἕνα συγκρουσιακό ὑπόβαθρο γιά τοὺς αὐτοκράτορες Νικόλαο Α΄ καί Ναπολέοντα Γ΄, τοὺς πολιτικούς προστάτες τῶν προηγουμένων, ἀντιστοίχως, ὅμως αὐτή ἡ σχέση δέν ἦταν ἀρκετή γιά νά ὀδηγήσει, ἀπό μόνη της, σέ πόλεμο. Ὑπεύθυνη θά πρέπει νά θεωρηθεῖ, μᾶλλον, ἡ σχέση Ρωσσίας-Βρετανίας. Ὁ τσάρος φαίνεται πὺς εἶχε λανθασμένες πληροφορίες καί ἔκανε λανθασμένες ἐκτιμήσεις σχετικῶς πρὸς τὰ πραγματικά συμφέροντα, ἐπιλογές καί προθέσεις τῆς Βρετανίας γιά τὴν Ἀνατολή, ἐνῶ οἱ Βρετανοὶ ἰθύνοντες παρ' ὅτι τὸν προειδοποίησαν, δέν προσπάθησαν νά τὸν ἀποτρέψουν ἀπὸ τὸ νά πιστεύει στὴν χίμαιρα τῆς ρωσσοβρετανικῆς φιλίας καί συνεργασίας. Παραδείγματα, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀναφέρονται οἱ συνομιλίες τόσο τοῦ 1844 μεταξὺ τσάρου καί Peel-Aberdeen-Wellington, ὅσο καί τοῦ 1853 μεταξὺ τοῦ τσάρου καί τοῦ βρετανοῦ πρεσβευτοῦ στὴν Πετρούπολη George Hamilton Seymour. Ἀκόμη, ὁ Νικόλαος διέπραξε τὸ σοβαρὸ λάθος νά ἀναζωπυρώσει τὴν ρωσσοφοβία καί τὰ ἀντιαπολυταρχικά αἰσθήματα στὴν Βρετανία καί στὴν λοιπὴ Εὐρώπη μὲ τὴν ἐπιμονή του νά ἀπειλεῖ μὲ πόλεμο τοὺς Ὀθωμανούς, ἂν δέν ἐξέδιδαν τοὺς Πολωνούς (ῥώσσους ὑπηκόους) πρόσφυγες πού εἶχαν καταφύγει στὴν Ὀθωμανικὴ ἐπικράτεια μετὰ τὴν κατάπνιξη τῆς Οὐγγρικῆς ἐξεγέρσεως κατὰ τῆς Αὐστρίας τὸ 1848-1849. Ἐπιπλέον, γιά τὴν Βρετανία ἡ περιοχὴ τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς εἶχε στρατηγικὴ γεωπολιτικὴ καί οἰκονομικὴ σημασία τὴν ὁποία σέ καμμιά περίπτωση δέν θά ἀντάλλασσε μὲ τὴν προσωρινὴ Ρωσικὴ φιλία καί συνεργασία.

Τὸ βαρὺ πολιτικὸ κλίμα πού ἐπικράτησε μετὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν Ρώσσων ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ἀνάγκασε τὴν Βρετανία καί τὴν Γαλλία νά στείλουν τοὺς στόλους τους στὰ Δαρδανέλλια, ὥστε νά εἶναι ἔτοιμοι νά ἐπέμβουν, ἂν χρειαζόταν. Οἱ Ρώσσοι τὸν Ἰούλιο προχώρησαν σέ κατάληψη τῶν Παραδουνάβιων Ἡγεμονιῶν καί στίς 23 Ὀκτωβρίου 1853 ἄρχισαν οἱ πρῶτες ἀψιμαχίες μὲ τοὺς Ὀθωμανούς. Στίς 30 Νοεμβρίου, στὴν Σινώπη τοῦ Πόντου, ὁ ρωσικὸς στόλος κατεναυμάχησε τὸν ὀθωμανικὸ καί ἔτσι ὁ πόλεμος ἦταν, πλέον, ἀναπόφευκτος. Στίς 24 Δεκεμβρίου ὁ βρετανογαλλικὸς στόλος διατάχθηκε νά εἰσπλεύσει στὸν Εὐξείνιο Πόντο καί νά παρεμποδίσει τὸν πλοῦ κάθε ρωσικοῦ πολεμικοῦ πλοίου. Ἀκολούθησε ἡ διακοπὴ τῶν διπλωματικῶν σχέσεων (6 Φεβρουαρίου 1854) καί ἡ κήρυξη τοῦ πολέμου (28 Μαρτίου 1854).

Μετὰ ἀπὸ μιά ἀπόπειρα νά πληγεῖ ἡ Ρωσσία ἀπὸ τὴν Βαλτικὴ, χωρὶς ἐπιτυχία, οἱ Σύμμαχοι ἀποβιβάστηκαν στὴν Βάρνα γιά νά ἀπελευθερώσουν τίς Ἡγεμονίες. Οἱ Ρώσσοι, τὸν Ἰούλιο 1854, τίς ἐκκένωσαν δίνοντας μιά εὐκαιρία νά τερματιστεῖ, διπλωματικῶς, ὁ πόλεμος μὲ τὴν αἰτιολογία ὅτι ἐπιτεύχθηκε ὁ σκοπός, δηλαδή ἡ ἐκδίωξη τῶν Ρώσσων. Ὅμως, οἱ Σύμμαχοι μετέφεραν τὸν πόλεμο στὴν Κριμαία (14 Σεπτεμβρίου 1854) θέλοντας νά καταλάβουν τὸ φρούριο τῆς Σεβαστουπόλεως, τοῦ σημαντικότερου ναυστάθμου καί ὀχυροῦ τῆς Ρωσσίας στὸν Εὐξείνιο Πόντο. Μετὰ ἀπὸ πολιορκία ἐνός ἔτους, σχεδόν, τὸ ὀχυρὸ ἔπεσε, στίς 9 Σεπτεμβρίου 1855, ἀφοῦ οἱ ἐμπόλεμοι πλήρωσαν βαρὺτατο φόρο αἵματος καί σπαταλήθηκαν τεράστια ποσά.

Ἡ Συνθήκη Εἰρήνης ὑπογράφηκε στό Παρίσι, στίς 30 Μαρτίου 1856. Μὲ αὐτήν:

α) ἡ Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία γινόταν δεκτὴ στὴν «Εὐρωπαϊκὴ Συναυλία» καί οἱ Σύμμαχοι ἐγγυῶνταν, συλλογικῶς, τὴν ἀνεξαρτησία καί ἀκεραιότητά της.

β) ὁ Εὐξείνιος Πόντος οὐδετεροποιήθηκε γιά ὅλα τὰ πολεμικὰ πλοῖα καί τίς στρατιωτικὲς ὀχυρώσεις. Μόνον ἐμπορικὰ πλοῖα θά ἔπλεαν ἀνενόηλα στό ἐξῆς.

γ) ὁ Δούναβης ἀνοιγόταν στήν διεθνή ναυσιπλοΐα ὑπό τήν ἐποπτεία Διεθνοῦς Ἐπιτροπῆς.

δ) οἱ Δυνάμεις ἐγγυῶνταν, συλλογικῶς, τήν αὐτονομία τῆς Σερβίας καί τῶν Παραδουνάβιων Ἡγεμονιῶν⁴¹.

⁴¹ HOPWOOD, 46. STAVROU, 30 σημείωση 15. STAVRIANOS, 319-338. JELAVICH, 283-284, 311. DRIAULT, *Μεγάλη Ἰδέα*, 151-153. DRIAULT, *Ἀνατολικό Ζήτημα*, 1, 376-406. DRIAULT-LHERITIER, 2, 373-376. ΜΙΛΛΕΡ, 255-308. ZÜRCHER, 101-103. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 107-127. ΙΣΤΟΡΙΑ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, 285-294. ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ, 13, 143-167. ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 1, 234-243, 334-336 καί 2, 94-99. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 1, 624-638.

Ἐνδιαφέρουσα ἡ εἴδηση πού παραθέτει ὁ ΜΙΛΛΕΡ, 262, 266 ὅτι ὁ Βρετανός πρεσβευτής στήν Κωνσταντινούπολη sir Stratford Canning viscount de Redcliffe, φανατικός ἀντιρῶστος, καυχήθηκε ὅτι ὁ Κριμαϊκός Πόλεμος ἦταν ἡ ἐκδίκησή του πρὸς τόν τσάρο πού τόν εἶχε ἀπορρίψει ὅταν ἡ βρετανική κυβέρνηση θέλησε νά τόν διορίσει πρεσβευτή στήν Πετρούπολη.

6. Τανζιμάτ - Οί μεταρρυθμίσεις (ή συνέχεια)

Τό Χάττι Σερίφ του Γκιουλχανέ (1839) εκδόθηκε σέ μιά στιγμή πού ή Όθωμανική αὐτοκρατορία ἀπειλοῦνταν μέ ἄμεση κατάρρευση, ὕστερα ἀπό τά συντριπτικά πλήγματα πού εἶχε δεχθεῖ ἀπό τόν Μωχάμετ Ἄλυ. Τό Διάταγμα ὑποτίθεται πώς διευρύνωνε τήν εἰλικρινή πρόθεση τῆς αὐτοκρατορίας νά αὐτοαναμορφωθεῖ καί νά ἐκσυγχρονιστεῖ πλησιάζοντας τά φιλελεύθερα δεδομένα τῶν Δυτικῶν χωρῶν. Ὑπολόγιζε ὅτι ἔτσι θά προσεῖλκυε τήν συμπάθειά τους καί θά ἐξισορροποῦσε τήν εὐνοια πού ἔδειχναν πρὸς τήν ἀνοικτά φιλοδυτική Αἴγυπτο. Φαίνεται πώς πέτυχε νά συσπειρώσει γύρω της τίς Μεγάλες Δυνάμεις καί νά ἐπιβιώσει, ἀλλά δέν κατόρθωσε νά προωθήσει μέχρι τέλους τίς Μεταρρυθμίσεις πού ὑποσχέθηκε. Οἱ βασικοί λόγοι μποροῦν νά συνοψιστοῦν ὡς ἑξῆς :

α) οἱ μεταρρυθμίσεις πῆγαζαν ἀπό τήν κορυφή τοῦ κράτους, δηλαδή ἀπό τόν σουλτάνο καί μιά ομάδα συμβούλων του. Δέν εἶχαν τήν (ἀπαιτούμενη) εὐρύτερη λαϊκή συναίνεση. Ὁ ἀρχηγός τοῦ κράτους χρειαζόταν νά ἰσορροπεῖ διαρκῶς μεταξύ τῶν δύο ἰδιοτήτων του : σουλτάνος-ἀρχηγός τοῦ κράτους καί χαλίφης-ἀρχηγός τῶν πιστῶν μουσουλμάνων.

β) ἡ ἔλλειψη ἐκπαιδευμένων, κατάλληλων καί ἀρκετῶν στελεχῶν, γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ προγράμματος, ἰδίως στήν περιφέρεια. Σέ δημοσιοῦπαλληλικό ἐπίπεδο, ἡ ἀντίδραση ἀτόμων καί ὁμάδων τῶν ὁποίων τά συμφέροντα πλήττονταν ἀπό τά νέα μέτρα. Στόν ἴδιο τομέα, ἡ ἀντίδραση τῶν διαπλεκομένων μέ αὐτούς ἐξωγενῶν παραγόντων.

γ) ἡ παντελής ἔλλειψη συνεργασίας ἀπό τό κυρίαρχο μουσουλμανικό στοιχεῖο πού θεωροῦσε θρησκευτική προδοσία τήν παραχώρηση δικαιωμάτων στούς χριστιανούς τῆς χώρας⁴².

Μετά ἀπό μιά ἀρχική περίοδο εὐφορίας (Νοέμβριος 1839-Ἀπρίλιος 1841) κατά τήν ὁποία βασικό στοιχεῖο ἦταν ἡ ἰσχυροποίηση τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως, σημειώθηκε ὀπισθοχώρηση στήν ἐφαρμογή τῶν μεταρρυθμίσεων ἐξ αἰτίας τῶν παραπάνω ἀντιδράσεων καί περιπλοκῶν. Ὁ σουλτάνος ἀναγκάστηκε νά ἀντικαταστήσει τόν ἀρμόδιο γιά τίς μεταρρυθμίσεις ὑπουργό ἐξωτερικῶν Μουσταφᾶ Ρεσίτ πασσᾶ (1799-1858), τόν ἀρχιτέκτονα τῶν Μεταρρυθμίσεων, μέ τόν τέως ἀρχιστράτηγο (σερασκέρη) Ριζᾶ πασσᾶ πού θεωροῦταν συντηρητικῶν ἀπόψεων. Τόν Φεβρουάριο τοῦ 1842 ἓνα φιρμάνι διέταξε τήν ὑποχρεωτική τήρηση τοῦ θρησκευτικοῦ νόμου καί καταργοῦσε τόν νεοσύστατο θεσμό τοῦ μουχασσίλη (muhassil-i emvâl) τοῦ δημόσιου ἔμμισθου οικονομικοῦ ὑπαλλήλου πού διοριζόταν ἀπό τήν κεντρική κυβέρνηση καί λογοδοτοῦσε ἀπ' εὐθείας σ' αὐτήν. Οἱ ἀρμοδιότητές του μεταφέρθηκαν στόν κυβερνήτη (müsiir) κάθε ἐπαρχίας πού ἤδη κατεῖχε τήν τοπική στρατιωτική καί ἀστυνομική ἐξουσία, ἄρα ἐνισχυόταν ὁ θεσμός τῶν περιφερειακῶν κυβερνητῶν σέ βάρος τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας. Ἐνα ἀκόμη οὐσιαστικό πλήγμα κατάφερε τό φιρμάνι τοῦ Αὐγούστου 1842 πού ἐπανέφερε τήν μέθοδο ἐνοικιάσεως τῆς εἰσπράξεως τῶν φόρων (iltizam) πού τόσο ἀγωνίστηκε νά καταργήσει τό Χάττι. Πάντως, ὑπῆρξε σαφής βελτίωση σέ ὀρισμένους τομεῖς. Περιορίστηκε ἡ διαφθορά καί οἱ αὐλικές ραδιουργίες, ἐμπεδώθηκε ἡ ἀσφάλεια καί ἡ τάξη, ἐπανασυγκροτήθηκε ὁ στρατός. Στόν τελευταῖο τομέα συνέβαλε ἰδιαιτέρως ὁ Ριζᾶ πασσᾶς θέτοντας τίς βάσεις γιά τήν

⁴² ENGELHARDT, 43-44, 123-124, 215-217, 254. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 131. ORTAYLI, 191-192, 203-206, 211-213, 216-220, 247-250.

ἀναδιοργάνωσή του (νόμος στίς 6 Σεπτεμβρίου 1843) καί θεσπίζοντας τήν ὑποχρεωτική στράτευση (1845)⁴³.

Ὁ Ρεσίτ ἐπανῆλθε τό 1845 καί προχώρησε στήν ἐφαρμογή τῶν μεταρρυθμίσεων. Συγκάλεσε τήν Συνέλευση τῶν Ἀντιπροσώπων τῶν Ἐπαρχιῶν πού ἦταν ἡ πρώτη ἀντιπροσωπευτική συνέλευση πού συνῆλθε ποτέ στήν ὀθωμανική πρωτεύουσα, μάλιστα πολλοί τήν εἶδαν ὡς ἕνα πρόδρομο Κοινοβούλιο⁴⁴. Εἰσήγαγε τήν ἐκκοσμίκευση στήν ἐκπαίδευση (1 Μαρτίου 1846) ἀφαιρῶντας τήν ἀπό τήν δικαιοδοσία τῶν μεντρεσέδων καί θέτοντάς τιν ὑπό κρατικό ἔλεγχο. Τό 1847 ἀποφάσισε τήν ἴδρυση πανεπιστημίου μέ πυρῆνα τήν ἤδη λειτουργοῦσα Ἱατρική Σχολή. Ἀναμόρφωσε τήν νομοθεσία διαχωρίζοντας τόν Ἄστικό ἀπό τόν Ποινικό Κώδικα καί ἀναθεώρησε τόν τελευταῖο μέ σκοπό νά ἐπιβάλλει τήν ἰσονομία μουσουλμάνων -μὴ μουσουλμάνων. Τό 1844 καταργήθηκε ἡ θανατική ποινή γιά ὄσους ἀποστατοῦσαν ἀπό τό Ἰσλάμ. Μικτά δικαστήρια δημιουργήθηκαν τό 1847 ὅποτε καί υἱοθετήθηκαν δύο καινοτόμα μέτρα : τό ἰσόκυρο ἔγγραφης καί προφορικής μαρτυρίας, καθὼς καί ἡ ἐγκυρότητα τῆς μαρτυρικῆς καταθέσεως καί τῶν μὴ μουσουλμάνων. Τό 1850 ὁ νέος Ἐμπορικός Κώδικας ἀνοίξε τόν δρόμο γιά σύσταση μικτῶν Ἐμποροδικείων⁴⁵.

Στήν ἐπόμενη περίοδο κρίσεως, αὐτῆ τοῦ Κριμαϊκοῦ Πολέμου, οἱ Ὀθωμανοὶ πιέστηκαν, καί πάλι, ἀπό τοὺς Δυτικούς συμμάχους τους νά ἐκδώσουν νέο Διάταγμα (Χάττι Χουμαγιούν, 18 Φεβρουαρίου 1856) μέ τό ὁποῖο ἀνανέωναν καί διεύρυναν τίς ὑποσχέσεις τοῦ Διατάγματος τοῦ 1839. Βεβαίως, αὐτό δέν ἔγινε χωρίς ἀντίσταση : μία ἔγγραφη δέσμευση γιά ἀνεξιθρησκεία καί ἰσονομία χριστιανῶν-μουσουλμάνων συνιστοῦσε κατάφωρη παραβίαση τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων τοῦ σουλτάνου καί ὠμῆ ἐπέμβαση στά ἐσωτερικά πράγματα τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. Ὅμως, ἡ συμμόρφωση στίς ἐπιταγές ἦταν δεδομένη : ἦταν τό ἀντάλλαγμα γιά τήν δυτική βοήθεια, ὄχι μόνον τήν πολιτική καί τήν στρατιωτική, ἀλλά, πλέον, καί τήν οἰκονομική, μετά τήν συνομολόγηση (1854) τοῦ πρώτου ἐξωτερικοῦ δανείου πού λάμβανε ἡ Ὀθωμανική αὐτοκρατορία. Ἀπλῶς, κατά διπλωματική παραχώρηση, τῆς ἐπιτράπηκε νά ἐμφανιστεῖ τό νέο Διάταγμα ὡς ἀπόρροια τῆς «ἰδίας, αὐθορμήτου καί ἐλευθέρως βουλήσεως» τοῦ ὀθωμανοῦ μονάρχου καί ὄχι ὡς ἀποτέλεσμα ἐξωτερικῆς ἐπιβολῆς, ὅπως πράγματι ἦταν. Τότε μόνον ὀριστικοποιήθηκε ἡ Συνθήκη Εἰρήνης τῶν Παρισίων (30 Μαρτίου 1856) πού τερμάτιζε τόν Κριμαϊκό Πόλεμο⁴⁶.

Τό Χάττι Χουμαγιούν ἔκλεινε τήν πρώτη περίοδο τοῦ Τανζιμάτων (1839-1856) καί ἐγκαινιάζε τήν δεύτερη (1856-1876) καί σ' αὐτήν ὑπῆρξαν κινήσεις ἀναμορφωτικές στόν στρατό, τήν ἐκπαίδευση (πρῶτο ὑπουργεῖο Παιδείας : 1857, νόμος περί Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως : 1869, ὑποχρεωτική καί δωρεάν βασική ἐκπαίδευση, Ἀκαδημία Δημοσίας Διοικήσεως : 1859 κ.λ.π.) στήν δικαιοσύνη (ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης : 1857, νέος Ποινικός Κώδικας : 1858, νέος Ἐμπορικός Κώδικας : 1860-1862), στήν διοίκηση (Κανονισμοί τῶν μὴ μουσουλμανικῶν κοινοτήτων: 1857-1865, νόμος περί βιλαετιῶν : 1864, νόμοι περί δικαιώματος

⁴³ WARD-ROSTOW, 61. INALCIK, *Application*, 19-21. ZÜRCHER, 106- 108. ΣΑΡΡΗΣ, *Ὀθωμανική*, 2, 293. ORTAYLI, 155, 171- 172, 193-194, 230- 233, 272, 281, 373. ENGELHARDT, 50-51, 67, 71- 72, 76, 81- 82.

⁴⁴ Συμβουλευτικές συνελεύσεις (*meşveret meclisleri*) εἶχαν συγκληθεῖ καί παλαιότερα, ὅπως γιά παράδειγμα ἐπὶ Σελίμ Γ' : ΣΑΡΡΗΣ, *Ὀθωμανική*, 2, 290. ORTAYLI, 39, 49, 287. WARD - ROSTOW, 61- 62. INALCIK, *Application*, 7. ENGELHARDT, 76.

⁴⁵ ENGELHARDT, 77, 83-84, 133. ORTAYLI, 315, 321-323. ZÜRCHER, 110-111.

⁴⁶ ENGELHARDT, 123- 124, 129-144.

ἀγορᾶς, κατοχῆς, μεταβιβάσεως ἀκινήτου περιουσίας ἀπό ξένους ὑπηκόους : 1865-1869), στήν οἰκονομία (τραπεζικά ἰδρύματα : ἀπό τό 1856, ἐξωτερικός δανεισμός : ἀπό τό 1854, νόμος περί Βακουφίων κ.λ.π.). Ἡ περίοδος τῶν Μεταρρυθμίσεων ἤ καλύτερα ἢ περίοδος τῶν ἀποπειρῶν πρὸς Μεταρρύθμιση, κορυφώθηκε καί ἔκλεισε μέ τήν διακήρυξη τοῦ Ὀθωμανικοῦ Συντάγματος, τόν Δεκέμβριο τοῦ 1876⁴⁷.

Ὁ ἰσολογισμός τοῦ Τανζιμάτ, συμφώνως, πρὸς μία λεπτομερῆ ἔρευνα τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, τό 1867, διαπιστώθηκε ὅτι ἦταν σαφῶς ἐλλειματικός. Δέν ἐπέτυχε νά ἀλλάξει αἰσθητῶς τίς κοινωνικές καί πολιτικές συνθήκες στό Κράτος καί ἐφαρμόστηκε μόνον ὡς πρὸς τήν θρησκευτική ἀνεκτικότητα καί ὡς πρὸς τήν ἀναμόρφωση (δηλαδή, κατάργηση) τῶν προνομίων τῶν μὴ μουσουλμανικῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων. Καί ἐνῶ, θεωρητικῶς, αὐτές πέτυχαν τήν θεσμική ἀναγνώρισή τους ἀπό τό Κράτος, πρακτικῶς, ἡ ἐπιβληθεῖσα ἐκκοσμίκευση ἀνέδειξε καί ἰσχυροποίησε τούς κοσμικούς ἡγετικούς κύκλους πού μέ τήν σειρά τους ὑπέθαλψαν ἐθνικιστικές κινήσεις, διασπαστικές τῆς ἐνότητος τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας⁴⁸.

⁴⁷ UBICINI, *État*, 4, 5, 9. ZÜRCHER, 111-117. ENGELHARDT, 139 καί ἐξῆς. ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ, 13, 168-171. ORTAYLI, 199-204, 270, 324-325, 365-373.

⁴⁸ ENGELHARDT, 111-113, 135-137, 146-151, 237-240, 253-255.

β. Ἡ κατάσταση στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί τήν Ὁρθόδοξο Ἐθνοθρησκευτική Κοινότητα

Σημείωση : Ἀπό τήν διαπραγμάτευση τοῦ θέματος ἐξαιροῦνται ὄσα ἀφοροῦν στά 3 ζητήματα : τοῦ Αὐτοκεφάλου τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας, τοῦ Μοναστηριακοῦ καί τοῦ Βουλγαρικοῦ γιά κάθε ἓνα ἀπό τά ὁποῖα θά ὑπάρξει ιδιαίτερη ἀνάπτυξη στήν συνέχεια.

Στίς 19 Φεβρουαρίου 1840 ἔφθασε στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο τό Βεζυρικό Διάταγμα (Μπουγιουρουλντί) πού ὄριζε τήν πτώση τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ΄ καί διέτασσε νά ἐκλεγεί ἄλλος στήν θέση του⁴⁹. Τήν ἐπομένη ἡμέρα ὁ Γρηγόριος ἐπέδωσε τήν ἔγγραφο παραίτησή του⁵⁰ καί ἀμέσως συγκλήθηκε ἡ ἐκλογική συνέλευση πού ἐξέλεξε νέο πατριάρχη τόν μητροπολίτη Νικομηδείας Ἄνθιμο⁵¹. Αὐθημερόν τελέστηκε ἡ πολιτική ἐγκαθίδρυση πού περιλάμβανε παρουσίαση ἐνώπιον ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου καί παρασημοφόρησή. Ἀκολούθησε, στίς 21 Φεβρουαρίου, ἡ τελετή τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνθρονίσεώς καί ὑπογράφηκε τό σχετικό Ὑπόμνημα ἐκλογῆς⁵².

Ὅπως καί στήν ἐκλογή τοῦ Γρηγορίου, ἔτσι καί σέ αὐτήν τοῦ Ἄνθιμου πρωταγωνιστικό ρόλο ἔπαιξε ὁ Μέγας Λογοθέτης Νικόλαος Ἀριστάρχης καί ἡ μερίδα του πού ἔλεγχε τίς συντεχνίες οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦσαν τήν πλειοψηφία τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος. Ἐκτός αὐτοῦ, καί ὁ ἴδιος ὁ Ἄνθιμος φρόντισε νά ἐπηρεάσει ἓναν κρίσιμο ἀριθμό ἐκλογέων μέσω τοῦ μητροπολίτου πρώην Ἀμασειᾶς Διονυσίου στόν ὁποῖο, ὡς ἀντάλλαγμα τῆς βοήθειάς, προσέφερε τήν μητρόπολη Νικομηδείας⁵³. Ὁ ἀρχηγός τῆς ἀνταγωνιστικῆς τοῦ Ἀριστάρχου μερίδος, ὁ πρίγκηψ Στέφανος Βογορίδης, δέν εἶχε ἄλλη ἐπιλογή ἀπό τό νά ἀποδεχθεῖ μιᾶ δεύτερη ἦττα, μετά ἀπό αὐτήν τῆς ἐκλογῆς τοῦ Γρηγορίου, ἀλλά ἔκτοτε ἐπιζητοῦσε τήν ἐκδίκηση καί προετοίμαζε τήν διάδοχη κατάσταση⁵⁴.

⁴⁹ Κ.Π.Α., ΙΔ΄, 354.

⁵⁰ Κ.Π.Α., ΙΔ΄, 354: 20 Φεβρουαρίου 1840.

⁵¹ Ὁ Ἄνθιμος Βαμβάκης (περίπου 1785-1878) μετά τήν ἀποφοίτησή του ἀπό τήν Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή ἀκολούθησε τό διδασκαλικό κλάδο. Διάκονος χειροτονήθηκε τό 1815 καί ἱερέας πρίν τό 1821. Τόν Ὀκτώβριο 1825, ἐνῶ ὑπηρετοῦσε στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ὡς Μέγας Πρωτοσύγκελλος καταστάθηκε μητροπολίτης Ἰκονίου. Τόν Σεπτέμβριο 1835 μετατέθηκε στήν Λάρισα καί τόν Αὐγουστο 1837 τοποθετήθηκε στήν Γεροντική Μητρόπολη Νικομηδείας μέχρι τόν Φεβρουάριο 1840 ὅποτε ἐκλέχθηκε Οἰκουμενικός Πατριάρχης. Διετέλεσε πατριάρχης 2 φορές. Τήν πρώτη ἀπό 21 Φεβρουαρίου 1840 μέχρι 6 Μαΐου 1841. Τήν δεύτερη 19 Ὀκτωβρίου 1848 ἕως 30 Ὀκτωβρίου 1852. Διαθέτοντας ἰδιωτική οἰκία στήν Πρίγκηπο ἀποσυρόταν ἐκεῖ μετά τήν ἀπομάκρυνσή του ἀπό τόν θρόνο. Στίς 9 Ἰουνίου 1878 κηδεύτηκε καί τάφηκε στόν περίβολο τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Ἁγίου Δημητρίου Πριγκήπου. ΓΕΛΕΩΝ, Πίνακες, 44. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ἄνθιμος Δ΄. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Πατριαρχικοί Κατάλογοι, 2, 185-188. ΒΟΥΤΥΡΑΣ, Λεξικόν, 197. ΤΣΙΜΑΝΗΣ, 2, 173-175. ΜΑΘΑΣ, 179. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ ΕΛ., 561-562.

⁵² Κ.Π.Α., ΙΔ΄, 355. Στό Ὑπόμνημα ἐκλογῆς δέν ἀναγράφεται ὡς συμμετέχων στήν διαδικασία ὁ Βογορίδης.

⁵³ Ὁ Διονύσιος Κωτάκης ἀπό τήν Ἄνδρο ἱερομόναχος στήν μονή Ζωοδόχου Πηγῆς ἢ Ἁγίας στό Μπασιῖ Ἄνδρου, ἔγινε μητροπολίτης Σηλυβρίας (Ὀκτώβριος 1821-Ἰούλιος 1826). Στήν συνέχεια Ἀμασειᾶς (Ἰούλιος 1826-Ἰανουάριος 1827 καί Νοέμβριος 1830-Σεπτέμβριος 1835), ἀλλά ἐκθρονίστηκε «καθ' ὑψηλὴν διαταγήν». Μητροπολίτης Νικομηδείας (Φεβρουάριος 1840-Αὐγουστος 1871). ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, Ἐπισκοπική, 114-115, 222-223, 403.

⁵⁴ Γ. Κ. -ΓΕΛΕΩΝ, 717.

Ἡ ἐκκλησιαστική πολιτική τοῦ Ἀνθίμου Δ΄ κατά τήν πρώτη πατριαρχεία του ἦταν συνέχεια ἐκείνης τοῦ Γρηγορίου ΣΤ΄, μάλιστα μέ τέτοια συνέπεια πού θά ἔπρεπε ἡ παραμονή του στόν Οἰκουμενικό θρόνο νά ἀναμένεται σύντομη. Εἶδαμε στό προηγούμενο κεφάλαιο τά γεγονότα πού ὀδήγησαν στήν πτώση τοῦ Γρηγορίου, δηλαδή τήν ἄρνησή του νά συμμορφωθεῖ στήν Βρετανική πολιτική στά Ἴονια νησιά. Μπορεῖ ἡ διαμάχη νά ἐμφανιζόταν ἐπισήμως ὅτι ἀναφερόταν στήν μή ἔγκριση ἀπό τόν Γρηγόριο τῶν προβλέψεων τοῦ νέου Ἀστικοῦ Κώδικος στό ζήτημα τῶν κωλυμάτων γιά τήν σύναψη γάμου, ὅμως, ὁ βαθύτερος λόγος, ὅπως ὁμολογοῦσαν καί οἱ ἴδιοι οἱ Βρετανοί, ἦταν ἡ ἄρνηση τοῦ Γρηγορίου νά ἐπιτρέψει τήν μελετώμενη ἀπό τοὺς Βρετανούς ἀνεξαρτητοποίηση τῆς Ἰονίου Ἐκκλησίας καί τήν ἀπόσχιση της ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, ὅπου κανονικῶς ἀνῆκε, πράγμα πού θά εἶχε ὡς παράλληλη συνέπεια καί τήν βαθμιαία ἀποκοπή τῶν Ἑπτανησίων ἀπό τήν Ὁρθοδοξία καί τό Γένος.

Ἔτσι, ὁ διάδοχος τοῦ Γρηγορίου Ἀνθίμος Δ΄ ὄφειλε νά δεσμευτεῖ ὅτι θά ἀπεῖχε τῆς πολιτικῆς τοῦ προκατόχου του καί ὅτι θά συναινοῦσε στά βρετανικά σχέδια⁵⁵.

Ὁ νέος πατριάρχης ἐπικύρωσε τήν ἴδρυση καί τοὺς κανονισμούς λειτουργίας τοπικῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ἐπιτροπῶν, κατά τό ὑπόδειγμα τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς Κωνσταντινουπόλεως⁵⁶, συνέχισε τήν λειτουργία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς στό Φανάρι καί καθόρισε τόν τύπο ἀπολυτηρίου πού θά χορηγοῦσε στοὺς ἀποφοίτους⁵⁷, ἐξακολούθησε τήν ἀπαγόρευση τῆς χωρῆς ἄδεια

⁵⁵ F. O. 195/ 105 pp. 250-252 : Ἀρμοστής Ἰονίων νήσων sir Howard Douglas πρὸς πρεσβευτὴ Βρετανίας στήν Κωνσταντινούπολη Frederick Cavendish Ponsonby, 18 Ὀκτωβρίου 1839 : «...I cannot however conceal from your Lordship my opinion that this remedy however efficacious in producing temporary tranquility does not go deep enough, inasmuch as it leaves the tranquility it produces, at the mercy of the Patriarch for the time being, cohever he may be, and there is no security that any successor to the Patriarchal chair, falling under like influences may not with like intentions, further the very dangerous designs entertained and promulgated by the present occupant. I therefore most earnestly recommend to your Lordship to propose, as a condition subject to which the appointment may be made, that the new Patriarch consent to sanction the establishment of a Synod in these states. This done the separation of the Ionian church from the Patriarch of Constantinople will be easily accomplished...». Σέ ἄλλη ἐπικοινωνία τῶν ἰδίων προσώπων : F. O. 195/ 105 p. 272, 4 Νοεμβρίου 1839 : «... Your Lordship will therefore confer the greatest benefit upon these states by immediately proceeding to act, and by making it a condition of the election of the successor to the Patriarchal chair, that, he pledge his assent, as well, to the altering which I have explained, as to the establishment in these Islands of a Synod, in which shall be left full ecclesiastical jurisdiction...» Καί πάλι, στίς 9 Δεκεμβρίου 1839, F. O. 195/ 105 pp. 277-278 : «... and of obtaining from his successor a pledge of his willingness to allow the formation of a Synod in these Islands...».

Ἀλλά καί ὅταν ὁ Ἀνθίμος Δ΄ εἶχε γίνει πατριάρχης, ἐπανῆλθαν οἱ αἰτήσεις περὶ διπλωματικῶν πιέσεων, ὥστε νά συναινέσει στήν ἀλλαγὴ τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος πού θά συζητιόταν ἀπὸ μιὰ ἔκτακτη Σύνοδο τῆς Ἰονίου Βουλῆς : F. O. 195/ 105 p. 398 : 16 Νοεμβρίου 1840 καί F. O. 195/ 105 p. 469 : 13 Φεβρουαρίου 1841. Ὁ πρεσβευτὴς Ponsonby ἀπάντησε στίς 6 Μαρτίου 1841: F. O. 195/ 105 p. 465 : ὅτι παρ' ὅλες τίς προσπάθειές του ὁ πατριάρχης δέν συγκατατέθηκε νά συναινέσει. Δέν ὑπῆρχε λύση «...as long as the Patriarch is under the influence that now governs him...» (ἐννοῶντας τήν Ρωσσία). Ἐξ ἄλλου οὔτε μέσω παρεμβάσεων τῆς Ὑψηλῆς Πύλης θεωροῦσε ὅτι θά πετύχαινε κάτι ὁ Ponsonby, ὑπὸ τίς τότε περιστάσεις. Ἄν τά πράγματα ἄλλαζαν, ἴσως ξαναπροσπαθοῦσε. Γενικῶς, ὅμως, εἶχε ἀπογοητευτεῖ καί δέν πίστευε, πλέον, στήν εὐόδωση τοῦ σκοποῦ. Ὁ Ἀνθίμος Δ΄ δέν εἶχε ὑποχωρήσει.

⁵⁶ Μέ γράμμα πρὸς τόν μητροπολίτη Λαρίσης Ἀνανία καί τοὺς προκρίτους τῆς μητροπόλεως Κ.Π.Α., Κ΄, 12-14 : 10 Μαρτίου 1840 καί ἐπίσης, πρὸς τόν Σμύρνης Παῖσιο καί τοὺς ἐκεῖ προκρίτους : Κ.Π.Α., Κ΄, 22-24 : Ἀπρίλιος 1840.

⁵⁷ Κ.Π.Α., Κ΄, 30-31. Κ΄, 31-32. Κ΄, 32-33. Κ΄, 51-52. Κ΄, 52. Κ΄, 73. Κ΄, 152-153. Κ΄, 167-168. Κ΄, 168 (Σχετικὰ μέ μαθητές τοῦ Καίρη πού ζητοῦσαν διδασκαλικές θέσεις καί μέ τήν ἐνίσχυση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς).

μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς καθὼς καὶ τὴν κυκλοφορία μὴ ἐγκεκριμένων βιβλίων⁵⁸, ζήτησε ἐκ νέου τὴν γνωμοδότηση τῶν πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας γιὰ τὸν *Τόμο περὶ Συνοικεσιῶν*, ὥστε νὰ διαμορφωθεῖ μιὰ κοινὴ ἐκκλησιαστικὴ γραμμὴ⁵⁹.

Ἀξιωματικὸν εἶναι καὶ δύο Ἐγκύκλιοι ἐπὶ Ἀνθίμου Δ'. Ἡ μία ἀφορᾷ στὴν ἀπαγόρευση χρήσεως λαϊκῶν ὡς ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτρόπων ἢ μελῶν ἐπισκοπικῶν δικαστηρίων πού ἔκριναν ἀστικά θέματα (διαζύγια, ἀφορισμοὶ κ.λ.π.) ἢ δίκασαν κληρικούς (ἀργίες κ.λ.π.)⁶⁰. Ἡ ἄλλη ἀφορᾷ στοὺς ἱερεῖς καὶ μοναχοὺς πού ὑπὸ διάφορες προφάσεις περιέρχονταν διάφορους τόπους. Αὐτοὶ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ γίνονται δεκτοὶ ἄνευ συστατικῶν γραμμάτων τῶν οἰκείων ἀρχιερέων τοὺς⁶¹.

Στὶς 24 Φεβρουαρίου 1841 ὁ σουλτάνος ἀπέστειλε ὡς προσωπικὸ δῶρο στὸν Ἄνθιμο μιὰ ἀδαμαντοκόλλητη ταμπακέρα. Τὸ γεγονός, ὄντως πρωτόγνωρο, διατυμπανίστηκε ὡς νὰ ἐπρόκειτο γιὰ τὴν παραχώρηση κάποιου προνομίου πρὸς τὸ ἔθνος. Ἀκόμη, δὲν διευκρινίστηκε ἐὰν ἡ κίνηση ὀφειλόταν σὲ κάποια πολιτικὴ σκοπιμότητα συνδεόμενη μὲ τὴν ἐκτόνωση τῆς Αἰγυπτιακῆς κρίσεως (κατὰ τίς στιγμὲς κρίσεως οἱ σουλτάνοι προέβαιναν σὲ κάποια παραχώρηση προνομίων πρὸς τοὺς ῥωμιούς) ἢ ἀποτελοῦσε αὐθόρμητη χειρονομία μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς πρώτης ἐπετείου ἀπὸ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Ἀνθίμου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, ἢ ἐὰν, τέλος, ἦταν μιὰ, κάπως ἰδιόρρυθμη, προειδοποίησις πρὸς αὐτόν γιὰ τὴν ἐπικείμενη ἐκθρόνισή του⁶².

Πράγματι, σύντομα, ὁ Βογορίδης βρῆκε εὐκαιρία γιὰ νὰ ἐκδικηθεῖ τὸν ὑπερκερασμό του στὶς δύο προηγηθεῖσες πατριαρχικὲς ἐκλογές. Τρεῖς πρῶην ἀρχιερεῖς πού εἶχαν τιμωρηθεῖ ἀπὸ τὸν Γρηγόριο ΣΤ' καὶ δὲν εἶχαν ἀποκατασταθεῖ ἀπὸ τὸν Ἄνθιμο Δ', ἐπέδωσαν λίβελλο κατὰ τοῦ τελευταίου πρὸς τὸν σουλτάνο μὲ τίς κατηγορίες τῆς κατασπαταλήσεως τῶν ἐσόδων τοῦ Πατριαρχείου, τῆς καταληστεύσεως αὐτῶν ἀπὸ τὴν μερίδα Ἀριστάρχη καθὼς καὶ τῆς ἀποστερήσεως τῶν ἰδίων ἀπὸ τίς πρῶην ἐπαρχίες τοὺς ἀναιτίως. Ὁ σουλτάνος μὲν ἀνέγνωσε τὸ κείμενο, διέταξε τὴν ἄμεση ἔκπτωση τοῦ Ἀνθίμου καὶ τοῦ Ἀριστάρχη ἀπὸ τὰ ἀξιώματά τους. Ὁ Ἄνθιμος ὑπέβαλε ἀμέσως τὴν παραίτησή του καὶ ὁ Ἀριστάρχης

Κ.Π.Α.,ΙΔ', 360-361 : Πράξις τῆς Συνόδου πού συνήλθε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν Μάϊο τοῦ 1840, περὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Καΐρη. Ὅσοι διδάχθηκαν τὴν Θεολογία στὴν Θεολογικὴ Σχολὴ Φαναρίου ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ, μποροῦν νὰ λάβουν ἀπολυτήρια καὶ νὰ γίνουν διδάσκαλοι.

Κ.Π.Α.,ΙΔ', 362 : Ὑπόδειγμα Ἀπολυτηρίου πρὸς τὸν Νίκανδρο Συμαῖον ; 27 Μαΐου 1840.

⁵⁸ Πρὸς : μονὴ Ρίλλας μητροπόλεως Σαμακοβίου : Κ.Π.Α.,Κ', 180-181 : 13 Ἰανουαρίου 1841, Μητροπολίτη Σαμακοβίου Ἰερεμία : Κ.Π.Α.,Κ', 190 : 5 Φεβρουαρίου 1841, Μητροπολίτη Φιλίππουπόλεως Νεκτάριο : Κ.Π.Α. Κ', 270 : 15 Μαρτίου 1841, πάλι μονὴ Ρίλλας : Κ.Π.Α., Κ', 225 : 26 Ἀπριλίου 1841, Μητροπολίτη Βελιγραδίου καὶ πάσης Σερβίας Πέτρο : Κ.Π.Α., Κ', 225 : 1 Μαΐου 1841.

⁵⁹ Κ.Π.Α.,Κ', 21-22 πρὸς Ἀντιοχείας Μεθόδιο : 22 Μαρτίου 1840.

Κ.Π.Α.,Κ', 68 πρὸς Ἀλεξανδρείας Ἰερόθεο καὶ πρὸς Ἀντιοχείας Μεθόδιο : 28 Ἰουνίου 1840.

⁶⁰ Κ.Π.Α.,Κ', 58 : 28 Μαΐου 1840. Κ.Π.Α.,Κ', 183-184 : 20 Ἰανουαρίου 1841.

⁶¹ Κ.Π.Α.,Κ', 79 : 9 Ἰουλίου 1840.

⁶² Ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου ἀγγέλουσα ὅτι στὶς 24 Φεβρουαρίου ὁ σουλτάνος Ἄμπντούλ Μετζίντ ἀπέστειλε στὸν πατριάρχη ἀδαμαντοκόλλητη ταμπακέρα : Κ.Π.Α.,Κ', 210 : 25 Φεβρουαρίου 1841.

Τακρίριο Ἀνθίμου Δ' εὐχαριστήριο πρὸς τὸν σουλτάνο γιὰ τὸ δῶρο : Κ.Π.Α.,Κ', 205 : Μάρτιος 1841.

Ἄναφορὰ εὐχαριστήριος τοῦ Ρωμαϊκοῦ ἔθνους πρὸς τὸν Ἄνακτα γιὰ τὴν δωρεὰ : Κ.Π.Α.,Κ', 206 : Μάρτιος 1841.

κρύφθηκε. Έτσι, ο Βογορίδης μπόρεσε να εκλέξει, άνευ αντιρρήσεων, τον εκλεκτό του μητροπολίτη Κυζίκου Άνθιμο ως νέο πατριάρχη⁶³.

Ο Άνθιμος Ε⁶⁴ έγινε πατριάρχης στις 7 Μαΐου 1841⁶⁵. Οι πρώτες του ενέργειες άφορούσαν στην ισχυροποίηση της μερίδος Βογορίδη στην όποια όφειλε την εκλογή του. Έντός του Μαΐου πέτυχε την εκκλησιαστική άθώωση και άποκατάσταση των τριών πρώην άρχιερέων Ίγνατίου Σαμακοβίου, Προκοπίου Έρσεκίου και Ίωσήφ Δημητριάδος που είχαν επιδώσει στον σουλτάνο τον λίβελλο με βάση τον όποιο έξέπεσε ο Άνθιμος Δ΄. Για την κανονική διευθέτηση ζητήθηκε και λήφθηκε η σύμφωνη γνώμη των πρώην πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντίου Α΄, Γρηγορίου ΣΤ΄, Άνθίμου Δ΄ και του πατριάρχου Ίεροσολύμων Άθανασίου⁶⁶. Τον επόμενο μήνα άνυψώθηκε η άρχιεπισκοπή Σάμου σε μητρόπολη, μία κίνηση που πιθανότατα όφείλεται στο ότι ο Στέφανος Βογορίδης ήταν ήγεμόνας Σάμου και κατ΄ αυτόν τον τρόπο άνυψωνόταν τό γόητρό του στο νησί⁶⁷. Στις άρχές του Ίουνίου καταφέρθηκε προσωπικό πλήγμα στον Νικόλαο Άριστάρχη, τον άρχηγό της αντίπαλης μερίδος. Καταργήθηκε «βασιλικώς τε και εκκλησιαστικώς» η Μεγάλη Λογοθετεία⁶⁸. Σε λιγότερο από ένα έτος, βεβαίως, ο Άριστάρχης επανήλθε στα πράγματα και στην θέση του, αλλά στο μεταξύ διάστημα άσφαλώς παραγκωνίστηκε⁶⁹.

Άνεξαρτήτως, πάντως, κομματικών προτιμήσεων, ο Άνθιμος Ε΄ άκολούθησε την εκκλησιαστική πολιτική των προκατόχων του. Δραστηριοποιήθηκε ιδιαίτερος στο ζήτημα των ρωμαιοκαθολικών της Συρίας, πιο γνωστό ως ζήτημα του καλυμμαυχίου. Οι έτεροδόξοι αυτοί, αντιποιοούμενοι την όρθόδοξο κληρική ένδυμασία προσπαθοΐσαν να παραπλανήσουν τους έντόπιους όρθοδόξους. Από τό 1821 που είχε γίνει μία πρώτη ρύθμιση του θέματος, μέχρι τό 1834 που άναγνωρίστηκαν ως ιδιαίτερη έθνοθρησκευτική κοινότητα, κατά τό παράδειγμα των Άρμενοκαθολικών, χρησιμοποιοΐσαν αντί για όρθόδοξο καλυμμαύχι, «μαβί σαρίκι». Έκτοτε, όμως, υιοθέτησαν τό καλυμμαύχι και με την διακήρυξη του Μεταρρυθμιστικού Χάτι Σερίφ του 1839 που ευαγγελιζόταν την ίσοπολιτεία όλων των ύπηκόων, άποπειράθηκαν να σφετεριστούν τό κάλυμμα αυτό ως στοιχείο κοινής παραδόσεως με τους όρθοδόξους. Τό Οικουμενικό Πατριαρχείο, έξ όνόματος όλων των Όρθοδόξων, διεμήνυσε στην Ύψηλή Πύλη την σταθερή άπόφαση να άγωνιστεί για την μεταβολή του καλυμμαυχίου στους έτεροδόξους. Όμως, η Πύλη έλαβε τό μέρος των τελευταίων αναγκάζοντας τό Πατριαρχείο να διαμαρτυρηθεί και πάλι, με άποτέλεσμα την άποστολή επί τόπου κρατικού

⁶³ Γ.Κ. -Γεδεων, 718-719. Παραίτηση Άνθίμου Δ΄ : Κ.Π.Α.,ΚΒ΄, α΄ : 6 Μαΐου 1841.

⁶⁴ Ο Άνθιμος Ε΄ υπήρξε, όπως και ο Γρηγόριος ΣΤ΄, πνευματικό άνάστημα του μητροπολίτου Δέρκων Γρηγορίου του Πελοποννησίου, υπό τον όποιο ύπηρέτησε Πρωτοσύγκελλος της Μητροπόλεως Δέρκων. Τόν Νοέμβριο 1815 έγινε μητροπολίτης Άγαθουπόλεως. Τόν Άπρίλιο 1821 μετατέθηκε στην μητρόπολη Άγχιάλου και τον Ίούλιο 1831 στην γεροντική μητρόπολη Κυζίκου. Χαρακτηριζόταν αυστηρός ως προς τά ήθη και σωστός στα διοικητικά, αλλά ψεγόταν ως υπερβολικά λαίμαργος και άσθενικής κράσεως. Ύπέκυψε, έξαιτίας του πάθους του στις 12 Ίουνίου 1842 και τάφηκε την επομένη ήμέρα στην Ζωοδόχο Πηγή Μπαλουκλί. Ύπήρξε ο πρώτος πατριάρχης που ένταφιάστηκε εκεί. ΓΕΔΕΩΝ, Πίνακες, 614-615. ΓΕΔΕΩΝ, Άποσημειώματα, 300. Γ.Κ.-ΓΕΔΕΩΝ, 720.ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Πατριαρχικοί Κατάλογοι, 2, 190-191. ΜΑΘΑΣ, 179. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ ΕΛ., 562-563. ΤΣΙΜΑΝΗΣ, 2, 176. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Άνθιμος Ε΄.

⁶⁵ Κ.Π.Α.,ΚΒ΄,1- 2 : Ύπόμνημα Έκλογής (δέν αναγράφεται ο Άριστάρχης).

⁶⁶ Πιττάκια των 4 πατριαρχών : Κ.Π.Α.,ΚΒ΄, 7-8.

⁶⁷ ΓΕΔΕΩΝ, Πίνακες, 614-615 : 1 Ίουνίου 1841.

⁶⁸ Κ.Π.Α.,Κ΄, 268 : έπιστολή Άνθίμου Ε΄ προς Ίωσήφ Βάρνης : 18 Ίουνίου 1841.

⁶⁹ Κ.Π.Α.,ΚΒ΄, 39-40 : Ύπόμνημα εκλογής Πατριάρχου Γερμανού Δ΄ : 14 Ίουνίου 1842 -συμμετέχει στην εκλογική συνέλευση ο Άριστάρχης ως Μέγας Λογοθέτης.

ἀξιοματούχου για διακρίβωση τῆς ἀλήθειας⁷⁰. Τό ζήτημα εἶχε φθάσει στήν ὀξύτητα αὐτή καί μέ εὐθύνη (δηλαδή ἀδράνεια καί ἀδιαφορία) τῶν τοπικῶν ὀρθοδόξων κληρικῶν καί τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας καί Ἀλεξανδρείας, πράγμα πού ὁ Ἄνθιμος ἔψεξε μέ δριμύτητα⁷¹.

Ἐπίσης, ἀντιτάχθηκε στήν κυκλοφορία βλαπτικῶν γιά τούς πιστούς βιβλίων καί φυλλαδίων, κυρίως στίς σερβικές καί βουλγαρικές ἐπαρχίες. Παραδείγματα τέτοιων ἐντύπων, πέραν τῶν λαϊκῶν βουλγαρικῶν μεταφράσεων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἦταν τό *Zivoti*(=Ζωή) τοῦ Σέρβου Δοσιθέου Ὁμπράντοβιτς (Βελιγράδι, 1833) καί τό βουλγαρικό *Νουθεσίες φιλικές πρὸς τούς γονεῖς* (ἔκδοση 1841)⁷².

Οἱ Ὀρθόδοξοι ὄφειλαν νά ἀπέχουν ἐπαφῶν μέ ἑτεροδόξους πού προσπαθοῦσαν νά προσηλυτίσουν στόν λουθηροκαλβινισμό πιστούς στήν Νίσυρο⁷³ καί στήν Σμύρνη. Στήν τελευταία, μάλιστα, προτρέπονταν ὁ μητροπολίτης Ἀθανάσιος καί οἱ πρόκριτοι νά μήν στέλνουν τά ὁμογενῆ κορίτσια στά σχολεῖα τῶν Δυτικῶν καλογραιῶν, νά μήν δέχονται νοσηλεία ἢ φάρμακα δωρεάν ἀπ' αὐτές «ὡσεὶ μή εἶχον λαμπρόν Νοσοκομεῖον καί Σχολεῖα ἀρρένων τε καί θηλέων...»⁷⁴.

Μετά τόν θάνατο τοῦ Ἀνθίμου Ε΄, νέα ἐκλογική συνέλευση συνήλθε στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, στίς 14 Ἰουνίου 1842. Κατ' αὐτήν ἐπικράτησε συναινετικό πνεῦμα καί διάθεση συνεργασίας μεταξύ τῶν δύο ἀντιτιθεμένων μερίδων, Βογορίδη καί Ἀριστάρχη, ὥστε ὁμοφώνως νά ἐκλεγεῖ ὁ Γέρον μητροπολίτης Δέρκων Γερμανός ὡς νέος πατριάρχης⁷⁵.

Ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό πού διέκρινε τόν Γερμανό ἦταν ὁ θερμότητος ζήλος του γιά τήν παιδεία. Καί στίς μητροπόλεις ὅπου ὑπηρετήσε καί στό Πατριαρχεῖο ἢ μέρμνα γιά τήν ἀνύψωση τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου κληρικῶν καί λαϊκῶν ἦταν

⁷⁰ Κ.Π.Α.,Κ',339-340 : Ἀναφορά (ἄρξι μαχζάρι) τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν τοῦ ἐγιαλετίου Σαΐδας (Σιδών), Αὐγούστος 1841.

Κ.Π.Α.,Κ',341 : «Τακρίριον Ἀπολογητικόν περὶ ὧν παραπονοῦνται οἱ Ρωμαιοκατόλικοι τῆς Συρίας».

Κ.Π.Α.,Κ', 342 : «Τακρίριον Ἐπαναληπτικόν περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ καλυμμαυχίου πρὸς τόν Μέγαν Βεζύρη».

⁷¹Κ.Π.Α., ΚΑ΄, 9 : 5 Δεκεμβρίου 1841. Κ.Π.Α., ΚΑ΄, 39 : 27 Φεβρουαρίου 1842. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἐγγραφα*, 2, 261-273.

⁷² Κ.Π.Α., ΚΑ΄, 68 : 19 Μαΐου 1842 πρὸς Βελιγραδίου καί Σερβίας Πέτρο. Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 75 : 20 Μαΐου 1842 : Ἐγκύκλιος πρὸς Ἀρχιερεῖς ἐπαρχιῶν ἐχόντων Βουλγάρους. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἐγγραφα*, 2, 757-759.

⁷³ Κ.Π.Α., ΚΑ΄, 58 : Ἀπρίλιος 1842 : Πρὸς Ρόδου Ἰάκωβο.

⁷⁴ Κ.Π.Α., ΚΑ΄, 15 : 15 Δεκεμβρίου 1841.

⁷⁵ Ὑπόμνημα ἐκλογῆς : Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 39-40. Κατά τήν ἐκλογική διαδικασία ἦταν παρόντες οἱ Βογορίδης καί Ἀριστάρχης. Στό τριπρόσωπο ὑποψηφίων, τυπικῶς μόνον, συνυποψήφιοι τοῦ Γερμανοῦ ἦταν ὁ Κρήτης Καλλίνικος καί ὁ Μεσημβρίας Γρηγόριος.

Ὁ Γερμανός (1788-1853) ὑπηρετήσε στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ὡς διάκονος, ἐφημέριος, Μέγας Σύγκελλος, Μέγας Πρωτοσύγκελλος. Τόν Αὐγούστο 1826 ἐκλέχθηκε μητροπολίτης Βιδύνης καί ἀπὸ ἐκεῖ τόν Μάιο τοῦ 1831 μετατέθηκε στήν μητρόπολη Φιλίππων καί Δράμας. Τόν Νοέμβριο 1835 τοποθετήθηκε στήν Γερωντική μητρόπολη Δέρκων ἐκ τῆς ὁποίας ἀνήλθε στόν Πατριαρχικό Θρόνο. Διετέλεσε πατριάρχης δύο φορές : 14 Ἰουνίου 1842-18 Ἀπριλίου 1845 καί 1 Νοεμβρίου 1852-16 Σεπτεμβρίου 1853, ὅποτε καί ἀπεβίωσε. ΒΟΥΤΥΡΑΣ, 2, 101-113, ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Γερμανός Δ΄*, 7-45, 61-75, 80-93.ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Πατριαρχικοί Κατάλογοι*, 2, 192-193.ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 615.ΜΑΘΑΣ, 179-180καί 315-338.ΤΣΙΜΑΝΗΣ, 2, 177-180. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ ΕΛ., 563-564.

«Ὁ Γερμανός Δ΄ ἀνῆκε στήν μερίδα τοῦ τοσοῦτον διαπρέψαντος Γρηγορίου ΣΤ΄ καί ἐπειδὴ δέν ἔχει μεγάλη παιδεία οὔτε διακεκομμένες ικανότητες δέν εἶναι ἀμφιβολία ὅτι θέλει ὀδηγεῖσθαι πάντοτε εἰς τὰς πράξεις του ἀπὸ τόν φίλον καί ὁμόφρονά του Γρηγόριον». ΜΑΤΑΛΑΣ, 82 (Παραπέμπει στήν ἐφημερίδα *Αἰών*, 24 Ἰουνίου 1842).

διαρκής. Στόν τομέα αυτόν κορυφαίο έργο του υπήρξε ή ίδρυση τής Θεολογικής Σχολής στην ιερά μονή Αγίας Τριάδος στην Χάλκη. Η εκ βάθρων άνοικοδόμηση ναού και κτιρίων, από τήν πρώτη άυτοψία του χώρου (Σεπτέμβριος 1842) μέχρι τήν άποπεράτωση του έργου (έγκαίνια ναού : 13 Σεπτεμβρίου, άγιασμός : 1 Οκτωβρίου, έναρξη μαθημάτων : 8 Οκτωβρίου 1844) διήρκεσε δύο έτη. Καθ' όλη τήν περίοδο αυτή συνεχή υπήρξαν τά προσκόμματα από έσωτερικούς και έξωτερικούς έχθρους, ώστε πολλές φορές νά άπειληθει διακοπή τών έργων⁷⁶. Έτσι, δικαίως, ό Γερμανός Δ', μόλις ή Σχολή μπόρεσε νά λειτουργήσει κανονικά, υπέβαλε τήν παραίτησή του από τό πατριαρχικό άξίωμα «...μή άντέχοντες τοίς μόχθοις και τή πολυειδή τύρβη... κατιδόντες έμμαντούς άπηνυδήσαντες...»⁷⁷.

Τό ζήτημα τών Ιονίων νήσων επανήλθε κατά τήν πατριαρχεία του Γερμανού Δ'. Τό 1842, άπεβίωσε ό Παρθένιος Μακρής, μητροπολίτης Κεφαλληνίας, και ξεκίνησε ή διαδικασία για τήν πλήρωση τής κενής θέσεως συμφώνως προς τούς νόμους τής Ιονίου πολιτείας (Νόμος Nugent -ψήφισμα Μ' τής Δ' Ιονίου Βουλής, 31 Μαΐου 1833). Η Βουλή είδοποίησε τόν Άρμοστή και αυτός τόν βρετανό πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη, sir Stratford Canning, προκειμένου νά ζητηθεί ή Πατριαρχική Έκδοση προς χειροτονία του νέου μητροπολίτου (έκδόθηκε στίς 14 Σεπτεμβρίου 1842). Η έκλογή έγινε στίς 12 Οκτωβρίου και εκλέχθηκε ό Κωνσταντίνος Τυπάλδος -Ίακωβάτος. Έπειδή δέν ήταν άρεστός στην Βρετανική Διοίκηση, ή εκλογή του άκυρώθηκε και στην θέση του τοποθετήθηκε ό πρωτοσύγκελλος Σπυρίδων Κοντομίχαλος⁷⁸. Όμως, τό Πατριαρχείο και ό Γερμανός Δ' άξιοποίησαν πλήρως τόν Τυπάλδο όταν αυτός κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη, τόν Μάιο 1843, για νά άποφύγει τίς διώξεις στην πατρίδα του. Στίς 5 Μαΐου 1844, ό Τυπάλδος τοποθετήθηκε ως ό πρώτος Σχολάρχης (1844-1864) τής Θεολογικής Σχολής τής Χάλκης⁷⁹.

Διακριτική ήταν ή επέμβαση του Πατριαρχείου στην διένεξη τών πιστών Κυπρίων προς τόν Άρχιεπίσκοπό τους Ίωαννίκιο (1840-1849), άφοϋ ή εκεί Έκκλησία ήταν πάντα Αϋτοκέφαλη. Τούς συνιστοϋσε νά δώσουν τήν μαρτυρία τους, πρώτα ό κληρος και μετά ό λαός, στην έξεταστική έπιτροπή από άξιωματούχους τής Πύλης που μετέβαινε επί τόπου, χωρίς νά δώσουν άφορμή νά κατηγορηθοϋν για φατριασμό ή έμπάθεια⁸⁰. Παραλλήλως, ή Μεγάλη Έκκλησία μερίμνησε για τόν Ίωαννίκιο «... όμιλήσαντες, όπου δεί, και ενεργήσαντες τά υπέρ αύτης [έννοεί τής Μακαριότητος] συντείνοντα...»⁸¹.

Γιά τά προσκυνήματα τών Αγίων Τόπων λήφθηκε μέριμνα για άνανέωση, τό 1842, του φερμανιού του 1836 που ό σουλτάνος Άμπντούλ Μετζίτ είχε εκδόσει (έπί Γρηγορίου ΣΤ') και έδινε μόνο στους Έλληνοορθόδοξους τό δικαίωμα έπισκευής τών ζημιών από τούς σεισμούς⁸².

Στό ζήτημα τών ξένων θρησκευτικών προπαγανδών, ό Γερμανός φρόντισε νά εκδοθοϋν κρατικά διατάγματα που έμπόδιζαν τούς ρωμαιοκαθολικούς νά οίκοδομήσουν σχολείο και νά άρπάξουν όρθόδοξο ναό στό κλίμα του

⁷⁶ ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Γερμανός Δ'*, 61-64, 68-83, 88-93.

⁷⁷ Παραίτηση : Κ.Π.Α., ΚΒ', 74.

⁷⁸ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις*, 327-329. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Παραλειπόμενα*, 225. ΑΒΟΥΡΗΣ, *Έκκλησιαστικά*, 19-20, 43-46. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Γερμανός Δ'*, 81-82 σημείωση 118. Για τήν άλληλογραφία Ιονίων -Πατριαρχείου : Κ.Π.Α., ΚΒ', 52-53 (4 έγγραφα).

⁷⁹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Παραλειπόμενα*, 225-226 και 225 σημείωση 185.

⁸⁰ Κ.Π.Α., ΚΑ', 102 : 9 Αύγούστου 1842.

⁸¹ Κ.Π.Α., ΚΑ', 283-284 : 2 Σεπτεμβρίου 1843.

⁸² ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ίστορία*, Γ', Β', 68.

Πατριαρχείου Αντιοχείας, καθώς και να κατευνάσει νέο κίνημα στο θέμα του καλυμμαυχίου⁸³, ενώ επέπληξε τον μητροπολίτη Προύσης Χρυσάνθο και τους εκεί προκρίτους για την αδράνειά τους έναντι των προτεσταντών ιεραποστόλων⁸⁴.

Τρεις κανονικές πράξεις του Γερμανού θεωρούνται σημαντικές :

α) ο Τόμος (Σεπτέμβριος 1842) που απαγόρευε τις χειροτονίες τιτουλαριών αρχιερέων, δηλαδή χωρίς έπαρχία, καθώς και ιερέων και ιερομονάχων, χωρίς εκκλησία (ένορία) ή μονή.

β) το Γράμμα (1844) περί προικοδοτήσεων που επιτρέπει την προικοδότηση κατά την βούληση και την δύναμη του καθ' ενός.

γ) ο Τόμος (1842) που άποσπᾶ την έπαρχία Βελλᾶς και Κονίτισης από την μητρόπολη Πωγωνιανῆς και την συνάπτει στην μητρόπολη Ἰωαννίνων. Ἐκδόθηκε επί αρχιερατείας Ἰωαννίνων Ἰωακείμ και εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα την περαιτέρω ισχυροποίησή αὐτοῦ⁸⁵.

Τό 1843 ἔχουμε την εμφάνιση ενός νέου παράγοντα στά διοικητικά του Γένους, του Ἰωάννη Ψυχάρη (1802-1860) ἢ Μισέ-Γιάννη ἢ Μεσέ -Γιάννη από την Χίο, ύφασματέμπορου, που θά ἀποτελέσει ιδιαίτερο πόλο ἐξουσίας στις δεκαετίες 1840 και 1850⁸⁶.

Μέ την παραίτηση του Γερμανού Δ', ἡ Ἵψηλή Πύλη ἐμφανίζεται νά ἐπεμβαίνει στην ἐκλογική διαδικασία, ἀφοῦ ἐκτός του συνηθισμένου Διατάγματος (μουγιουρουλντί) πρὸς ἐκλογή νέου πατριάρχου⁸⁷, διόρισε τοποτηρητή του Οἰκουμενικοῦ θρόνου, μέχρι την πατριαρχική ἐκλογή, ἀλλά και ἀπέκλεισε ἀπό τό δικαίωμα ὑποβολῆς ὑποψηφιότητος ὅλους τούς πρώην πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως και ὀρισμένους ἀπό τούς συνοδικούς ἀρχιερεῖς. Ἡ πράξη ὀρισμοῦ τοποτηρητοῦ δέν ἦταν ἄγνωστη, ἀλλά ὄχι συνηθισμένη. Στό ἐξῆς, ὅμως, θά ἀποτελέσει συχνό φαινόμενο⁸⁸. Ὡς τοποτηρητής διορίστηκε ὁ μητροπολίτης Ἰωαννίνων Ἰωακείμ, ὁ μετέπειτα Οἰκουμενικός Πατριάρχης Ἰωακείμ Β' (1860-1863 και 1873-1878), ὁ ὁποῖος στην προκειμένη περίπτωση ὑπερπῆδησε τούς προηγουμένους αὐτοῦ στην ιεραρχική τάξη Γέροντες συνοδικούς ἀρχιερεῖς. Ἐπιπλέον, διαδέχθηκε τόν νεοεκλεγέντα πατριάρχη στην διαποίμανση τῆς Γεροντικῆς μητροπόλεως Κυζίκου⁸⁹.

Ἡ ἐκλογή του νέου πατριάρχου Μελετίου Γ' ἔγινε τόν Ἀπρίλιο του 1845, χωρίς μνεία τῆς ἀκριβοῦς ἡμέρας⁹⁰. Ἡ πολιτική του ἐγκαθίδρυση πιθανόν νά

⁸³ Κ.Π.Α., ΚΑ', 327 : 1 Δεκεμβρίου 1843.

⁸⁴ Κ.Π.Α., ΚΑ', 110 : 19 Σεπτεμβρίου 1842. Κ.Π.Α., ΚΑ', 173 : 31 Ἰανουαρίου 1843 : Ἐπιτίμηση του μητροπολίτου Χρυσάνθου και προτροπή πρὸς μεταβολή τῆς στάσεώς του.

⁸⁵ ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Γερμανός Δ'*, 36-38.

⁸⁶ ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Ἱστορία, Γ', Β', 378. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 229-230. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 39, 389 σημειώσεις 27, 28, 29.

Ὁ Ψυχάρης διορίστηκε ἀπό τόν σουλτάνο Ἀμπντούλ Μετζίτ μπέης τῆς Χίου και ἐπίσης «Ναζίρης (=ἔφορος, ἐπίτροπος) του ρωμαϊκοῦ ἔθνους». Θεωροῦταν ὡς γαλλόφιλος, ἔχοντας σχέσεις μέ τόν Γάλλο πρέσβη E. Thouvenel, ἐνῶ ὑπῆρξε ἰδιαίτερος εὐνοούμενος του Ἀαλή πασσᾶ, γαλλόφιλου και αὐτοῦ. Γιά Ψυχάρη : βιογραφικό ἄρθρο ΠΛΜπ, 61, 425-427. ΒΑΛΕΤΑΣ, *Ψυχάρης*, 24, 861.

⁸⁷ Κ.Π.Α., ΚΒ', 74 : Το πρωτότυπα κείμενο και ἡ μετάφραση του Διατάγματος.

⁸⁸ ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεία*, 203. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 304-305.

Ὡς πρώτη τοποτηρητεία ἀναφέρεται ἡ κατά την ἐκλογή του Γαβριήλ Δ' ἀπό Παλαιῶν Πατρῶν, τό 1780.

⁸⁹ ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεία*, 201. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 304-305. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ἐπισκοπική*, 100.

⁹⁰ Κ.Π.Α., ΚΒ', 75-76. Ἡ ἐκλογή του ὀφείλεται στον Ἰωάννη Ψυχάρη που διεμβόλισε τούς Βογορίδη-Ἀριστάρχη. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 45.

Ὁ Μελέτιος Πάγκαλος (1772-1845), πρίν τό 1821 ἦταν μοναχός στην ιερά μονή Ζωοδόχου Πηγῆς ἢ Ἀγίας στό Μπασι Ἄνδρου (συμμοναστής του ὁ Διονύσιος Κωτάκης, κατόπιν μητροπολίτης

καθυστέρησε και έγινε είτε στά τέλη Ἀπριλίου ἢ στίς 22 Μαΐου 1845⁹¹. Ὑπῆρξε διαφορετική σέ σχέση μέ τίς ἀνάλογες προκατόχων του. Ἔτσι, ἀρχίζοντας ἀπό αὐτόν ὀρίστηκε, ἐπίσημως, νά παρουσιάζεται ὁ ἐκάστοτε ἐκλεγόμενος πατριάρχης ἐνώπιον τοῦ Σουλτάνου καί ὄχι, πλέον, ἐνώπιον τοῦ Μεγάλου Βεζύρη. Ὁ Μελέτιος ἔλαβε παράσημο ἀνώτερης ἀξίας ἀπό τούς προγενεστέρους του, ἐνῶ χορηγήθηκε μέσω αὐτοῦ, στούς μητροπολίτες τό προνόμιο τοῦ νά ἐπιβαίνουν δίπτης ἄμαξας καί τρίκωπου ἢ τετράκωπου ἀκατίου⁹².

Μέ τό Ὑπομνηματιστικό Ὁροθετήριο Γράμμα ἔθεσε τούς ὅρους «... πρὸς τακτοποίησιν τοῦ πατριαρχικοῦ καί ἐκκλησιαστικοῦ κριτηρίου καί τῶν ἐν τῇ πατριαρχικῇ αὐλῇ διατελούντων ἐντιμολογιωτάτων Κληρικῶν Γραφέων...», δηλαδή μιᾶς ἀπόπειρας γιά διαρρύθμιση τοῦ Πατριαρχικοῦ Δικαστηρίου -ἐνός ἐκ τῶν σπουδαιότερων ἐθναρχικῶν προνομίων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου - καί τῆς Γραμματείας τοῦ Πατριαρχείου⁹³. Τήν πράξη συμπλήρωσε, λίγο ἀργότερα, ἡ ἔκδοση «*Ρήτρας περὶ τοῦ πῶς ὑπογράφονται καί ἐπιβεβαιώνονται τά ἐκ τῆς Πατριαρχικῆς Αὐλῆς ἐξερχόμενα ἔγγραφα, ἀναλόγως τῶν προσώπων πρὸς ἃ διευθύνονται καί τοῦ περιεχομένου αὐτῶν*»⁹⁴.

Ὁ Μελέτιος Γ΄ ἀκύρωσε τόν ἐπί Γερμανοῦ Δ΄ Συνοδικό Τόμο περὶ ἀπαγορεύσεως ἐκλογῆς τιτουλαρίων ἀρχιερέων καί ἐπέτρεψε τήν χειροτονία τους πρὸς κάλυψη διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ἀναγκῶν⁹⁵. Ὡς πρὸς τήν κληρικὴ περιβολή, ἀναφέρεται, χωρὶς ὅμως ἐπαρκῆ τεκμηρίωση, ὅτι ἔπεισε τούς Γρηγοριανούς Ἀρμένιους ἱερεῖς νά μεταβάλουν τό καλυμμαύχι τους καί τούς διακόνους νά μὴν φέρουν μίτρα στό κεφάλι τους σέ ὦρα λειτουργίας⁹⁶. Τόν

Νικομηδείας). Ἐπί πατριάρχου Ἀγαθαγγέλου (1826-1830) διετέλεσε Ἀρχιδιάκονος καί κατόπιν Μέγας Πρωτοσύγκελλος τοῦ Πατριαρχείου. Ὑπὸ τήν τελευταία του ιδιότητα συμμετείχε στήν πενταμελῆ ἀντιπροσωπεία πού τό Πατριαρχεῖο ἀπέστειλε, τόν Μάιο τοῦ 1828, πρὸς τόν κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια, προκειμένου νά προτείνει συμβιβασμό μεταξὺ τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων καί τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους (τά ὑπόλοιπα 4 μέλη ἦταν οἱ μητροπολίτες Νικαίας Ἰωσήφ, Χαλκηδόνος Ζαχαρίας, Λαρίσης Μελέτιος καί Ἰωαννίνων Βενιαμίν). Τόν Αὐγούστο 1828 τοποθετήθηκε ὡς μητροπολίτης Ἀμασειᾶς καί τόν Νοέμβριο 1830 μετατέθηκε στήν Θεσσαλονίκη. Τόν Μάιο 1841 προβιβάστηκε στήν Γερωντική μητρόπολη Κυζίκου σέ διαδοχὴ τοῦ Ἀνθίμου πού ἀνήλθε στόν Οἰκουμενικό Θρόνο ὡς Ἀνθίμος Ε΄. ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 616. ΜΕΕ, 16, 870. ΤΣΙΜΑΝΗΣ, 2, 181. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ ΕΛ., 566. ΜΑΘΑΣ, 179. ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, 2, 547. ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 67- 68. Γ.Κ.- ΓΕΔΕΩΝ, 704- 705.

Γιά Ἀντιπροσωπεία στήν Ἑλλάδα : ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ΄, Β΄, 499-500. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ἑλλάδα*, 137. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἱστορία*, 2, 230. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΣ, *Ἱστορία*, 1, 197. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΣ, *Διοίκηση*, 50-51. ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 607. Γ.Κ.-ΓΕΔΕΩΝ, 702-703.

⁹¹ ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 67-68 : τέλη Ἀπριλίου. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Πατριαρχικοί Κατάλογοι*, 2, 195 : 22 Μαΐου 1845.

⁹² Μέχρι τό 1657 (πατριάρχης Παρθένιος Γ΄) ὁ ἐκάστοτε πατριάρχης παρουσιαζόταν ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Ἀπό τότε, παρουσιαζόταν ἐνώπιον τοῦ Μ. Βεζύρη. Πρῶτος ὁ Κωνσταντῖος Β΄, στίς 20 Δεκεμβρίου 1834 παρουσιάστηκε καί ἔλαβε παράσημο ἀπό τόν σουλτάνο ἀλλά ἦταν ἐξαίρεση. Φαίνεται ὅτι ἀπό τό 1845 ἐπαναλήφθηκε ἡ πρό τοῦ 1657 συνήθεια. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 690. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 14. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ΄, Β΄, 208. ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 67-68.

Ὅσο γιά τό προνόμιο τῶν πολύκωπων καϊκιῶν, ἤδη ἀπό τό 1766 οἱ μητροπολίτες χρησιμοποιοῦσαν «τριῶν ἢ δύο τζιφτῶν καϊκία», δηλαδή ἐξάκωπα ἢ τετράκωπα : ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, 408. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ΄, Β΄, 208. ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεῖα*, 265-266.

⁹³ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 2, 82-83.

⁹⁴ Κ.Π.Α., ΚΔ΄, 183 : 29 Σεπτεμβρίου 1845.

⁹⁵ Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 80-81 : Ἰούνιος 1845.

⁹⁶ ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 67. Κ.Π.Α., ΚΣΤ΄, 165 : Γράμμα Πατριάρχου Ἀνθίμου ΣΤ΄ πρὸς Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Ἱερόθεο (11 Ἰουνίου 1848) : λέει ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ Ἀρμένιοι ἐπινόησαν τό πολύπτυχο κάλυμμα κεφαλῆς πού τούς διέκρινε ἀπό τούς ὀρθοδόξους ἱερεῖς μετά τήν γενική κατάργηση «ἐνταῦθα» τῶν καλπακίων.

Σεπτέμβριο 1845 ήρθε σέ ρήξη μέ τήν Ἀλεξανδρινή Ἐκκλησία γιά τό ζήτημα τῆς ἐκλογῆς διαδόχου τοῦ θανόντος πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἱεροθέου Α΄ (1825-1845). Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἀπό τό 1620 (ἀρχή ἀπό Γεράσιμο Α΄ Σπαρταλιώτη, 1620-1636) ἐκλεγόταν στήν Κωνσταντινούπολη, ἀφοῦ στήν Αἴγυπτο δέν ὑπῆρχαν ἄλλοι ὀρθόδοξοι ἀρχιερεῖς, ἐκτός τοῦ πατριάρχου, ὥστε νά συστήσουν ἐκλογικό σῶμα. Ὑπῆρχε, ἀκόμη, μιᾶ συνήθεια ὁ ἐκάστοτε πατριάρχης νά προῦποδεικνύει τόν διάδοχό του, ἔχοντας λάβει, ὑποτίθεται, ὑπ' ὄψη του καί τήν ἐπιθυμία τοῦ ποιμνίου του. Στήν συγκεκριμένη περίπτωση, ὁ Ἀλεξανδρείας εἶχε ὀρίσει ὡς διάδοχό του τόν ἀρχιμανδρίτη Ἱεροθέο τόν Σίφνιο, ἀποδεκτό τόσο ἀπό τοὺς ἐκεῖ ὀρθοδόξους, ὅσο καί ἀπό τήν Αἰγυπτιακή κυβέρνηση τοῦ Μωχάμετ Ἄλυ. Ἔτσι, αὐτόν ἐξελέξαν οἱ Ἀλεξανδρινοί καί ζήτησαν μέ ἔγγραφο τοὺς ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο τήν ἐπικύρωση τῆς ἐκλογῆς καί τήν χειροτονία του σέ ἐπίσκοπο. Ὅμως, τό Πατριαρχεῖο, στίς 27 Σεπτεμβρίου 1845, ἐξελέξε ὡς νέο πατριάρχη τόν μητροπολίτη Κεσπεντηλίου Ἀρτέμιο, ἕναν ἄξιο, προσοντούχο καί πολύπειρο ἀρχιερέα, καί κοινοποίησε πρὸς τήν Κοινότητα Ἀλεξανδρείας, μέσω τοῦ προέδρου αὐτῆς Μιχαήλ Τοσίτσα, τήν ἐκλογή. Τά ἐπιχειρήματα τοῦ Πατριαρχείου ἦταν ἡ μακροχρόνια συνήθεια ἐκλογῆς στήν Βασιλεύουσα λόγω ἐλλείψεως Ἱερῶς Συνόδου στήν Ἀλεξάνδρεια, τό ἀντικανονικό τῆς ὑποδείξεως διαδόχου ἀπό τόν πατριάρχη καί τήν ἐνδεικνυόμενη λόγω καταλληλότητος ἐκλογή τοῦ Ἀρτεμίου. Ἡ ἄλλη πλευρά δέν πείστηκε καί ἕνα ρήγμα στίς σχέσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἀναφάνηκε⁹⁷.

Ἡ Ἐκκλησία εἶχε πολλές προσδοκίες ἀπό τόν Μελέτιο Γ΄ πού ἔμεινε στήν συνείδηση τῶν πιστῶν ὡς ἐλεήμων καί ἀκτήμων Πατριάρχης, ἀλλά, συγχρόνως, καί ὡς μεγαλοπρεπῆς καί δραστήριος. Δυστυχῶς, ὅμως, μετὰ ἐπτάμηνη, σχεδόν, πατριαρχεία, ἀπεβίωσε αἰφνιδίως στίς 28 Νοεμβρίου 1845⁹⁸.

Τοποτηρητῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου ὀρίστηκε ὁ Μαρωνείας (1839-1845) Ἄνθιμος ὁ Θεσσαλονικεύς. Αὐτός διεδραμάτισε σημαντικό ρόλο στήν προεκλογική κίνηση εὐνοῶντας μέ ὅλες του τίς δυνάμεις καί δυνατότητες τόν Ἐφέσου Ἄνθιμο Ἰωαννίδη ἢ Κουταλιανό, ἀφοῦ, προηγουμένως, εἶχε λάβει τήν ὑπόσχεση τοῦ τελευταίου ὅτι σέ περίπτωση ἐκλογῆς του θά τοῦ παραχωροῦσε τήν πλούσια ἐπαρχία Ἐφέσου⁹⁹. Ἡ Ὑψηλή Πύλη φέρεται καί αὐτή νά ἔχει ἀναμιχθεῖ στήν

⁹⁷ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ἀλεξάνδρεια*, 563-564. ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 616-617. Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 91 : Ὑπόμνημα πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἀρτεμίου ἀπό Κεσπεντηλίου. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ΄, Β΄, 262. ΛΕΚΚΟΥ, *Ἀλεξάνδρεια*, 976-977.

⁹⁸ ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 304-305. Ἀφῆνει τήν ἐντύπωση ὅτι ὁ Μελέτιος δηλητηριάστηκε. Δυσεξήγητο ἦταν καί τό γεγονός ὅτι ἡ Πύλη ἀπαγόρευσε στοὺς συνοδικούς ἀρχιερεῖς νά συνοδεύσουν τήν ἐκφορά τοῦ Μελετίου.

⁹⁹ Ὁ Ἄνθιμος (Ἀγγελῆς) Ἰωαννίδης ἐπονομαζόταν Κουταλιανός ἀπό τήν πατρίδα του Κούταλη τοῦ Μαρμαρᾶ (Προποντίδα) πού ἀνῆκε στήν μητρόπολη Προικοννήσου. Γεννήθηκε τό 1782 περίπου (οἱ συγγενεῖς του δήλωσαν ἡλικία 95 ἐτῶν ὅταν κοιμήθηκε τό 1877), μετέσχε κάποιας ἐκπαιδεύσεως καί γιά ἕνα διάστημα μόνασε στό Ἅγιο Ὅρος. Χρημάτισε πρωτοσύγκελλος τοῦ μητροπολίτου Νικηφόρου τοῦ Πηλουσιώτου ἢ Ἀραβος εἶτε στήν Ἀδριανούπολη εἶτε στοὺς Δέρκους (ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 275-276 γράφει : Ἀδριανούπολη. ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 617 γράφει: Δέρκους. Ὁ Νικηφόρος δετέλεσε ἀρχιεπίσκοπος Προικοννήσου : 1795-1821, μητροπολίτης Ἀδριανουπόλεως 1821-1824, μητροπολίτης Δέρκων : 1824-1835 : ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ἐπισκοπική*, 169, 209, 469). Ἐπί πατριάρχου Ἀγαθαγγέλου (1826-1830) ὁ Ἄνθιμος ἀνέλαβε γιά ἕνα διάστημα, τήν τοποτηρητεία τῆς Μ. Πρωτοσυγκελλίας (πρωτοσυγκελλεῶν). Τόν Νοέμβριο 1829 χειροτονήθηκε μητροπολίτης Σερρών καί τόν Ἰούνιο τοῦ 1833 μετατέθηκε στήν Προῦσα. Τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1837 προάχθηκε στήν Γεροντική μητρόπολη Ἐφέσου (ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ἐπισκοπική*, 62, 242). Διήνυσε τρεῖς πατριαρχεῖες : 4 Δεκεμβρίου 1845-18 Ὀκτωβρίου 1848, 26 Σεπτεμβρίου 1853-21 Σεπτεμβρίου 1855 καί 5 Σεπτεμβρίου 1871-30 Σεπτεμβρίου 1873. Χαρακτηριζόταν ὡς εὐπαιδευτος, δραστήριος, ικανώτατος, εὐλαβῆς, ἀσκητικός, ἐνάρετος. Ἀναγνωριζόταν ἡ ὀξύνοιά του, ἡ φρόνηση, ἡ ἐμπειρία στά πολιτικά καί ἡ

διαδικασία, μάλιστα προεδρεύων της εκλογικής συνελεύσεως ἦταν ὁ τότε πρῶτος διερμηνέας καί μετέπειτα πρωθυπουργός καί ὑπουργός ἐξωτερικῶν Φουάτ πασσᾶς¹⁰⁰. Στό σχετικό Ὑπόμνημα Ἐκλογῆς διαφαίνεται ἔλλειψη ὁμοφωνίας στό ἐσωτερικό τῆς Ὀρθοδόξου Κοινότητος γιατί λείπει τό ὄνομα τοῦ Στεφάνου Βογορίδη καί ἀναγράφεται μόνον αὐτό τοῦ Νικολάου Ἀριστάρχη¹⁰¹. Πάντως, ὁ νέος πατριάρχης θεωροῦνταν ὡς συνδεόμενος μέ τήν ομάδα Βογορίδη¹⁰².

Τό πρῶτο σημαντικό γεγονός τῆς πρώτης πατριαρχείας τοῦ Ἀνθίμου ΣΤ΄ ὑπῆρξε ἡ Πατριαρχική καί Συνοδική Ἐγκύκλιος τοῦ Δεκεμβρίου 1845 πού εἰδοποιοῦσε γιά τήν σύνταξη καί ἔκδοση Κανονισμοῦ γιά τά Ἀλληλοδιδασκτικά καί Ἑλληνικά Σχολεῖα πρωτευούσης καί ἐπαρχιῶν πού ὑπάγονταν στό ἐκπαιδευτικό σύστημα τοῦ Πατριαρχείου. Πρέπει νά ἀναφερθεῖ ὅτι ἡ διαρρύθμιση τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς Ὀρθοδόξου κοινότητος χρονικῶς προηγήθηκε, ἢ ἔστω ὑπῆρξε σύγχρονη μέ τήν ἀντίστοιχη ρύθμιση πού ἐπέβαλε τό Ὄθωμανικό κράτος στήν κοσμική-μή θρησκευτική δημόσια ἐκπαίδευση μέ τόν νόμο τῆς 1ης Μαρτίου 1846¹⁰³.

Ἐνταση σημειώθηκε κατά τήν περίοδο αὐτή στίς σχέσεις μέ τούς ρωμαιοκαθολικούς. Μιά ἀφορμή ἦταν ἡ ἐπιστροφή, τό 1846, στήν Ὀρθοδοξία τῶν οὐνιτῶν τῆς Ἀμίδης (Diyarbakir) πού εἶχαν ἀποσκιρτήσει πρῖν 10 ἔτη. Γιά τήν περίπτωση ἐκδόθηκε Κανονική Διάταξη πού ὄριζε τόν τρόπο παραδοχῆς τους, ἐνῶ ὁ ἐπικεφαλῆς αὐτῶν ἐπίσκοπος Μακάριος, ἀφοῦ ἔδωσε λίβελο κατά τοῦ Πάπα, χειροτονήθηκε «ἀθρόως» σέ ὄλους τούς βαθμούς τῆς ἱερωσύνης καί τοποθετήθηκε ὀρθόδοξος μητροπολίτης Ἀμίδης ὑπό τήν δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας¹⁰⁴. Στήν ἀνάλογη, ὅμως, περίπτωση τοῦ οὐνίτου ἐπισκόπου Τριπόλεως Ἀθανασίου, τό 1847, τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο δέν ἐνέκρινε τήν αἴτησή του νά παραμείνει στό Χαλέπι (Συρία) ὡς τοπικός ποιμένας, ἐπειδή ἤδη ὑπῆρχε ἐκεῖ κανονικός ὀρθόδοξος μητροπολίτης, ἀντιπροτείνοντας νά διορισθεῖ εἴτε γενικός ἱεροκήρυκας τοῦ Πατριαρχείου στήν Συρία, εἴτε σέ κάποια ἐκκλησιαστική θέση στήν Κωνσταντινούπολη¹⁰⁵. Τό ζήτημα τοῦ καλυμμαυχίου ἐξακολούθησε νά παράγει τριβές καί μόλις τό 1847 ἐκδόθηκε σουλτανικό διάταγμα πού ἐπέβαλε στούς ἐτεροδόξους τήν χρήση ἰδιαιτέρου καλυμμαυχίου σχήματος ἐξαγώνου καί χρώματος ἰώδους, καθῶς καί ὁμοιόχρωμου ἐπανωκαλύμμαυχου. Φυσικά, ἡ

τέχνη νά ἐξουδετερῶναι τίς μηχανορραφίες τῶν κυβερνητικῶν ἀξιωματούχων. Τοῦ καταλογίζεται φιλορηματία, πλεονεξία, αὐθαιρεσία καί ἀνειλικρίνεια. Πάντως, τό ὅτι ὁ Ἀνθίμος ΣΤ΄ ἦταν ἀναγνωρισμένης ἀξίας ἱεράρχης φαίνεται ἀπό τίς 3 πατριαρχεῖες του, ὅτι ἦταν συνυποψήφιος καί στίς πατριαρχικές ἐκλογές τοῦ 1860 (ἐκλογή τοῦ Ἰωακείμ Β΄) καί τοῦ 1867 (ἐκλογή τοῦ Γρηγορίου ΣΤ΄). ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀνθίμος ΣΤ΄. ΓΕΔΕΩΝ, Ἀνθίμος ΣΤ΄, . *ΕΕΛ*, 2, 132. ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 617-618, 619-620, 624-625. Γ.Κ.-ΓΕΔΕΩΝ, 704-705. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Πατριάρχαι*, 200. ΓΛΥΚΑΣ, Α΄, 19 - 20, 95-97. ΜΑΘΑΣ, 180, 338. ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, 2, 547. ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 75. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 166-167, 305. ΠΛΜπ, 9, 159. ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεία*, 201-202.

Γιά τήν δοσοληψία τῶν δύο Ἀνθίμων : Γ.Κ.-ΓΕΔΕΩΝ, 719 σημείωση 1.

¹⁰⁰ ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 617 σημείωση 3. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 305.

¹⁰¹ Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 97- 98.

¹⁰² ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 45, 48- 49, 51. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐφημερίδες*, 417.

¹⁰³ ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐκκλησίαι*, 658 καί 658 σημείωση 1. Ἐκδόθηκε σέ ἔντυπο ἀπό τό Πατριαρχικό Τυπογραφεῖο τό 1846. ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 618. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 183. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Πατριάρχαι*, 199. UBICINI, *État*, 4 : Νόμος Talimât-i umumiye, 153. ORTAYLI, 322- 323. ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, 59-65.

¹⁰⁴ Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 130-138 : «Ὑπόμνημα Πατριαρχικόν καί Συνοδικόν ἐκτιθέμενον τά τῆς εἰς τήν Ὀρθοδοξίαν ἐπιστροφῆς τῶν ἐν Διαρβεκίρ Ρωμαιοκατολίκων, Σεπτεμβρίου 1846». ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ΄, Β΄, 63-64. ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 75-76. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἐγγραφα*, 2, 273-278, 281-293.

¹⁰⁵ ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἐγγραφα*, 2, 293-296.

συμμόρφωση τών ούνιτων έπιτεύχθηκε για μικρό χρονικό διάστημα¹⁰⁶. Τό 1847 συνέβη καί τό περιστατικό μέ τήν κλοπή τοῦ άργυροῦ άστέρρα πού έδειχνε τό σημείο γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ στήν Βηθλεέμ. Ἡ έριδα πού δημιουργήθηκε στήν συνέχεια, άπέληξε, όπως είδαμε, στόν Κρωμαϊκό Πόλεμο¹⁰⁷. Τό ίδιο έτος έπανασυστάθηκε καί τό λατινικό πατριαρχείο Ἱεροσολύμων ύπό τόν Ἰωσήφ Βαλέργκα (1847-1872)¹⁰⁸. Ὡς έπίθεση, τό 1848, έναντίον τής Ὁρθοδοξίας θεωρήθηκε ἡ Ἐγκύκλιος πού έξέδωσε ό Πάπας Πίος Θ΄ (1846-1878) μέ τήν όποία καλοῦσε τούς «Άνατολικούς» νά ύποταχθοῦν, χωρίς άναβολή, στήν Ρώμη. Τό Οικουμενικό Πατριαρχείο άπάντησε στήν πρόκληση μέ τεκμηριωμένη άναίρεση τής όποίας συγγραφέας ἦταν ό πρῶην Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντίος Α΄¹⁰⁹.

Στίς διορθόδοξες σχέσεις συνεχίστηκαν οι προστριβές μέ τήν Ἐκκλησία Ἀλεξανδρείας για τό ζήτημα τοῦ Ἀρτεμίου, τοῦ έπιβληθέντος ως πατριάρχου, τό 1845. Οί Ἀλεξανδρινοί έστειλαν διαμαρτυρία στό Οικουμενικό Πατριαρχείο ζητώντας νά γίνει Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ό έκλεκτός τους άρχιμανδρίτης Ἱερόθεος. Τό θέμα διευθετήθηκε, όταν στίς 30 Ἰανουαρίου 1847 ό Ἀρτέμιος παραιτήθηκε. Τήν έπομένη ἡμέρα ό Ἱερόθεος έκλέχθηκε μητροπολίτης Λιβύης καί στίς 20 Ἀπριλίου τοῦ ίδιου έτους τριμελής έξαρχία άρχιερέων άπό τά τρία ύπόλοιπα πρεσβυγενή πατριαρχεία τόν χειροτόνησαν έπίσκοπο, τόν έξέλεξαν καί τόν έγκατέστησαν ως Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας (Ἱερόθεος Β΄ : 1847-1858)¹¹⁰.

Στήν έσωτερική διοίκηση ό Ἄνθιμος ΣΤ΄ άπαγόρευσε νά έκλέγονται χηρεύσαντες ιερεῖς ως έπίσκοποι, έπέτρεψε τήν χειροτονία τιτουλαριών έπισκόπων, μερίμνησε για τήν στέγαση άρχιερέων πού άποχωροῦσαν άπό τήν ένεργό ύπηρεσία καί δέν είχαν έπαρκείς πόρους ζωής¹¹¹. Μέ έγκυκλιό του άπαγόρευσε τήν χρήση τετραφωνης έκκλησιαστικῆς μουσικῆς, μιá καινοτομία πού είχαν εισάγαγει στήν Βιέννη, Τεργέστη, Ἐπτάνησα, Ἀθήνα κ.λ.π.¹¹². Ἄλλη έγκύκλιος, μέ τήν σύμφωνη γνώμη τών πρῶην πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως

¹⁰⁶ ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ιστορία*, Γ΄, Β΄, 57-58. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἔγγραφα*, 2, 297-298. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Πηγαί*, 2, 211-212 : Τό φιριάνι. Τό ίδιο : ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἔγγραφα*, 2, 114-115. Κ.Π.Α., ΚΕ΄, 309 : «Τῷ πρῶην Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντίῳ Α΄ ότι τοῦ άποστέλλεται διά τοῦ άγιου Μελενίκου Διονυσίου καλυμμαύχιον ίσοιδές καί έξάγωνον έγκριθέν ύπό τής Ἱερᾶς Συνόδου καί τοῦ Ἄντιοχείας Μεθοδίου διά τούς Κατολίκοις, οἱς πρόκειται έπιβληθῆναι κυβερνητικῶς, καί ζητεῖται ἡ γνώμη τής Παναγιότητός του. 30 Μαΐου 1847. Ὅμοια πιττάκια τοῦ πρῶην Κωνσταντινουπόλεως Ἄνθιμῳ Δ΄ καί πρῶην Ἀλεξανδρείας Ἀρτεμίῳ, αὐθημερόν. Ὅμοια πιττάκια τοῖς πρῶην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίῳ ΣΤ΄, Κωνσταντίῳ Β΄ καί Γερμανῷ Δ΄, 2 Ἰουνίου 1847». Κ.Π.Α., ΚΣΤ΄, 120-122, 129 : Σχετικά μέ τό ίδιο ζήτημα.

¹⁰⁷ ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ιστορία*, Γ΄, Β΄, 68. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ιστορία*, 701. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 548-552 καί έξῆς.

¹⁰⁸ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 553-554. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ιστορία*, Γ΄, Β΄, 69.

¹⁰⁹ Τό κείμενο τής άνταπαντήσεως εκδόθηκε άπό τό Πατριαρχικό Τυπογραφείο : «Άπάντησις τής Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας εις τήν άρτίως πεμφθεῖσαν προς τούς Ἀνατολικούς Ἐγκύκλιον Ἐπιστολήν τοῦ πάπα τής Ρώμης Πίου Θ΄, Κωνσταντινούπολις, εκ τής Πατριαρχικῆς τοῦ Γένους Τυπογραφείας, 1848» (σελίδες 3-39 : κείμενο).

¹¹⁰ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Άλεξάνδρεια*, 564. ΛΕΚΚΟΥ, *Άλεξάνδρεια*, 976-977. Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 142 : Παραίτηση Ἀρτεμίου. Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 148 : Άποκατάσταση Ἀρτεμίου ως προέδρου Κεστεντηλίου (Τό Συνοδικό Γράμμα για τήν άποκατάσταση προηγείται τής παραιτήσεως). Σχετικά μέ Ἱερόθεο : ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἔγγραφα*, 2, 94-114.

¹¹¹ Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 117-121 (σχετικῶς καί : Κ.Π.Α., ΚΓ΄, 168-169 καί Κ.Π.Α., Θ΄, 31). ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ιστορία*, Γ΄, Β΄, 322. Για άποχωρήσαντες άρχιερεῖς : Κ.Π.Α., ΚΓ΄, 270-271. ΓΕΛΕΩΝ, *Άποσημειώματα*, 262-263.

¹¹² Κ.Π.Α., ΚΓ΄, 179-183 (Νοέμβριος 1846). ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ιστορία*, Γ΄, Β΄, 367.

καί τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἀνακήρυσσε τό Ἅγίασμα τῶν Βλαχερνῶν σέ ἔθνικό κτῆμα καί θέσπιξε κανονισμό γιά τήν διοίκησή του¹¹³.

Τό 1848 προεξάρχοντας τοῦ Ἀνθίμου ΣΤ', μέ τήν συμμετοχή τῶν τριῶν ἄλλων Πατριαρχῶν τῶν πρεσβυγενῶν Πατριαρχείων καί τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἔγινε ἡ πανηγυρική θεμελίωση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου στόν Μπαλατᾶ, σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τό Πατριαρχεῖο. Τό οἰκόπεδο εἶχε δωρηθεῖ ἀπό τόν Στέφανο Βογορίδη στήν Βουλγαρική κοινότητα Κωνσταντινουπόλεως, προκειμένου νά ἀνεγερθεῖ ναός πού θά κάλυπτε τίς λατρευτικές τῆς ἀνάγκες. Τό Πατριαρχεῖο μερίμνησε γιά τήν ἔκδοση τῆς σχετικῆς οἰκοδομικῆς ἄδειας, ἀπό τό κράτος, ἐπέτρεψε τήν ἐλεύθερη συλλογή ἐράνων πρὸς ἀποπεράτωση τοῦ ναοῦ καί διόρισε βούλγαρο τιτουλάριο ἐπίσκοπο, τόν Λαοδικεῖας Στέφανο, ὡς προϊστάμενο τοῦ ναοῦ. Ὁ βουλγαρικός ναός θά γινόταν τό κέντρο τοῦ Βουλγαρικοῦ ἀγῶνα γιά τήν ἐκκλησιαστική χειραφέτηση τῶν Βουλγάρων ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο¹¹⁴.

Μέχρι τό 1847, παρ' ὅλες τίς κατά καιρούς προσπάθειες, δέν ὑπῆρχαν Κανονισμοί πού νά διέπουν τήν ἐσωτερική λειτουργία τοῦ Πατριαρχείου. Τότε συντάχθηκαν -κατόπιν κυβερνητικῆς ἐντολῆς- τό «*Δέκα καί πέντε κεφάλαια ἐκτεθέντα ὑπό τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου ΣΤ' καί τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καθ' ὑψηλόν πουργουρτί ἀφορῶντα εἰς τήν διαρρύθμισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων συνωδά τοῖς ἱεροῖς κανόσι καί τοῖς προνομίοις τοῖς ἀνέκαθεν τῷ Γένει κεχορηγημένοις*». Τά κεφάλαια -ἄρθρα τοῦ Κανονισμοῦ ἀναφέρονται στά ἑξῆς ζητήματα : ἐκλογή ἀρχιερέων, καταρτισμός Ἱερᾶς Συνόδου, δικαιώματα Συνοδικῶν, πρῶην καί ἐν ἐνεργείᾳ πατριάρχες, ἐφορεῖες, ἔφοροι, τό Κοινόν, τά διάφορα ἰδρύματα. Κατά τόν Κανονισμό περιοριζόταν ἡ ἰσχὺς τοῦ πατριάρχου καί τῶν ἀρχιερέων καί μεγάλο μέρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως ἀναλάμβαναν λαϊκοί. Γι' αὐτό κινήθηκε ἐναντίον του ἀντίδραση καί δέν ἐφαρμόστηκε, ἐκτός ἀπό τό 11ο κεφάλαιο πού ἀναφερόταν στό «φιλότιμο» πού ἀρχιερεῖς κατέβαλαν στόν Πατριάρχη¹¹⁵. Πρὸς ἐκπλήρωση τοῦ ὅρου αὐτοῦ οἱ ἐπαρχίες τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου διαιρέθησαν σέ 4 τάξεις, ἀναλόγως τοῦ καταβαλλομένου ποσοῦ τοῦ «φιλοτίμου». Ἔτσι, ἡ πρώτη τάξη θά κατέβαλλε 40, ἡ δεύτερη 30, ἡ τρίτη 20 καί ἡ τέταρτη 7 χιλιάδες γρόσια¹¹⁶. Οἱ Κανονισμοί τοῦ 1847 εἶναι σπουδαιότατοι ὡς πρὸς τό ὅτι θά μπορούσαν νά χρησιμεύσουν ὡς βάση τῶν Γενικῶν Κανονισμῶν (1858-1862)¹¹⁷.

Καθὼς φαίνεται, ἡ κυβερνητικὴ ἐντολή πού δόθηκε τόν Φεβρουάριο 1847 γιά νά συνταχθοῦν οἱ Κανονισμοί, δέν ἦταν παρὰ τό ἀποτέλεσμα τῆς κοινῆς συντονισμένης προσπάθειας καί ἐνεργείας τῶν 3 κορυφαίων λαϊκῶν προκρίτων τῆς Ὁρθοδόξου Κοινότητος (Βογορίδης -Ἀριστάρχης -Ψυχάρης), προκειμένου νά θεσμοποιηθοῦν καί νά μονιμοποιηθοῦν στήν διοίκηση τοῦ Γένους. Εἶχαν πλήρη συνείδηση τῆς μεγάλης οὐσιαστικῆς δυνάμεώς τους, ἐπομένως δέν τοὺς ἀρκοῦσε, πλέον, ἡ ἔμμεση καί παρασκηνιακοῦ τύπου ἐπιρροή πού ἀσκοῦσαν, ἀλλά ἤθελαν

¹¹³ Κ.Π.Α., ΚΓ', 217-221.

¹¹⁴ ΤΑΧΙΑΟΣ, *Ἱστορία*, 108. ΓΟΝΗΣ, *Ἱστορία*, 125. Παράδειγμα τῆς στάσεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου : Συστατικὴ ἐπιστολή τοῦ Πατάρων Πολύκαρπου πρὸς Ἡγεμόνες Οὐγγροβλαχίας καί Μολδαβίας καί Μητροπολίτες (ἀντιστοιχῶς) πρὸς συλλογὴ ἐράνου : Κ.Π.Α., ΚΗ', 230-231 (ἐπὶ Ἀνθίμου Δ', 1 Σεπτεμβρίου 1852).

¹¹⁵ Κ.Π.Α., ΚΓ', 222-227. Δέκα καί πέντε κεφάλαια ἀφορῶντα εἰς τήν διαρρύθμισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. 13 Ἀπριλίου 1847.

¹¹⁶ Κ.Π.Α., ΚΓ', 230.

¹¹⁷ Σημείωση -παρατήρηση Ἀρχειοφύλακος Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στόν κώδικα ΚΓ', 222-227.

τήν άμεση και επίσημη άναγνώριση και άσκηση αυτής. Όταν ο πατριάρχης Άνθιμος ΣΤ΄ και όρισμένοι Συνοδικοί είδαν τους 3 νά παρακάθονται ως μέλη στίς συνεδριάσεις τής Συνόδου, παρά τους Ίερούς Κανόνες, και διαπίστωσαν τήν μείωση τής δικής τους ισχύος, άντέδρασαν μέ άποφασιστικότητα και παρέλυσαν τήν έφαρμογή τών Κανονισμών¹¹⁸. Οί 3 λαϊκοί, όμως, άντέδρασαν και αυτοί. Δέν στερούνταν έρεισμάτων και έχοντας αναπτύξει στενές σχέσεις διαπλοκής μέ πολλούς συνοδικούς, τους έπεισαν νά παραπονεθούν στήν Ύψηλή Πύλη κατηγορώντας τόν Πατριάρχη για άυταρχικότητα στήν διοίκηση, για διασπάθιση του κοινού χρήματος και άρπαγή -κλοπή τών έσόδων του Πατριαρχείου. Η άπάντηση τής Πύλης ήταν άκαριαία : παύση του Άνθίμου¹¹⁹. Ο πατριάρχης υπέγραψε άυθημερόν τήν παραίτησή του¹²⁰ και τήν έπομένη ήμέρα συνήλθε ή έκλογική συνέλευση πού εξέλεξε ως νέο πατριάρχη τόν Άνθιμο Δ΄ πού άνήλθε στόν θρόνο για δεύτερη φορά ¹²¹.

Όπως είδαμε, ο Άνθιμος Δ΄ κατά τήν πρώτη του πατριαρχία φερόταν ως έκλεκτός του Άριστάρχη. Στήν δεύτερη πρέπει νά ήταν τό πρόσωπο στό όποιο συναντιόταν οί έπιλογές και τών 3 λαϊκών προκρίτων του Γένους, πιθανόν περισσότερο του Ψυχάρη, άφού αυτός ήταν, κατά τήν περίοδο πού εξετάζουμε, ο ισχυρότερος παράγοντας¹²². Ένδειξη για τήν ύπαρξη όμοφωνίας, ως πρός τό πρόσωπο του Άνθίμου, άποτελεί τό γεγονός τής συνυπογραφής άπό τους Βογορίδη και Άριστάρχη του σχετικού Ύπομνηματιστικού Γράμματος - ο Ψυχάρης, άξιοπεριέργως, δέν μνημονεύεται σέ Ύπομνήματα έκλογής - όπως και ή άπουσία συνυποψηφίων, άν και τό Ύπομνηματιστικό Γράμμα διαφέρει, ως τύπος, άπό τό Ύπόμνημα¹²³.

Τήν περίοδο αυτή έχουμε και τήν επίσημη εμφάνιση του Έλλαδικής προελεύσεως και στοχεύσεως έθνικισμού στήν Κωνσταντινούπολη. Τό 1844 είχε ήδη κάνει τήν επίσημη εμφάνισή του στήν Άθήνα, μέ τίς άντιπαραθέσεις στήν Βουλή (ζήτημα άυτοχθόνων -έτεροχθόνων, έκκλησιαστικό ζήτημα κ.λ.π.) στά πλαίσια τών συζητήσεων και τών διαβουλεύσεων τών έπιτροπών για τό Σύνταγμα τής χώρας. Άπό τότε, οί διαφορετικές ιδέες και τάσεις μεταφέρονται και στήν Κωνσταντινούπολη, κυρίως άπό διδασκάλους μέ έλληνική ύπηκοότητα πού

¹¹⁸ ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ίστορία*, Γ΄, Β΄, 218,218 σημείωση 5, 219 σημείωση 1 και 226-227 σημείωση 1. ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, 174-181. ΤΖΩΡΤΖΑΤΟΣ, 25. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 45-46, 392. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, 351-352.

Η άντίδραση Πατριάρχου και Συνόδου έγινε μέ τήν σύγκληση στήν Κωνσταντινούπολη 18 μελοϋς Συνόδου πού διαμαρτυρήθηκε κατά τής άναμίξεως τών λαϊκών.

¹¹⁹ ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, 175-177 : παραθέτει τό σουλτανικό διάταγμα για τήν παύση του Άνθίμου πού περιέχει και τίς αιτιάσεις έναντίον του (μέ ήμερομηνία : άρχή Ζιλχιτζέ έτους άπό Έγίρας 1264 όπως δημοσιεύτηκε στήν έφημερίδα Άθηνών *Έλπίς* στίς 3 Νοεμβρίου 1848.).

¹²⁰ Κ.Π.Α, ΚΒ΄, 186 : 18 Οκτωβρίου 1848.

¹²¹ Κ.Π.Α, ΚΒ΄, 187-188 : 19 Οκτωβρίου 1848. Ύπομνηματιστικόν Γράμμα περί έκλογής του πρώην Κωνσταντινουπόλεως Άνθίμου Δ΄, τό β΄.

¹²² Οί Βογορίδης και Άριστάρχη είχαν στερηθεί μέρος τής ισχύος τους λόγω τών έπαναστατικών γεγονότων του 1848 : Μάιος 1848 στήν Ούγγροβλαχία, Μάρτιος 1848 στήν Μολδαβία. Συγκεκριμένα ο Άριστάρχη παύθηκε άπό τήν θέση του ως καποϋ-κεχαγια τής Βλαχίας, κατόπιν άποφάσεως τής εκεί έπαναστατικής κυβερνήσεως, ενώ και ο Βογορίδης άντιμετώπιζε σοβαρές δυσχέρειες λόγω τής κρίσιμης θέσεως και τής πτώσεως, κατόπιν, του γαμπρου του Μ.Στούρτζα, ήγεμόνα τής Μολδαβίας. Η άποκατάσταση τής τάξεως στίς Ήγεμονίες έγινε τόν Σεπτέμβριο του 1848 άπό τόν Φουάτ πασσά, άναβαθμίζοντας σέ ύψηλότατο επίπεδο τό γόητρο του τελευταίου. Ο Φουάτ, όπως και ο Άαλη πασσάς συνδεόταν στενώς μέ τόν Ψυχάρη. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 47, 49. ΓΕΛΕΩΝ, *Άποσημειώματα*, 229. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 142 -146. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, 242-245.

¹²³ Κ.Π.Α, ΚΒ΄, 187-188.

ύπηρετοῦσαν εἴτε σέ κοινοτικές σχολές εἴτε ὡς οἰκοδιδάσκαλοι στήν Βασιλεύουσα. Μέχρι τό καλοκαίρι τοῦ 1849 αὐτές οἱ ιδέες λειτουργοῦσαν ὡς ζύμη γιά δημιουργία νέας πολιτικοκοινωνικῆς πραγματικότητας ἐντός τῆς ὀρθοδόξου κοινότητας, χωρίς ὅμως, νά ἐμφανίζονται δημοσίως, ἢ ἔστω ἐπισήμως¹²⁴. Τό πρῶτο ἐπεισόδιο μέ εὐρύτερες πολιτικές ἐπιπτώσεις συνέβη στά τέλη Μαΐου ἢ ἀρχές Ἰουνίου 1849, στήν Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή. Ἀποδόθηκε στόν τότε σχολάρχη Ἰάκωβο Πιτσιπιό ἢ Πιτζιπιό καί ἀπ' αὐτόν τά γεγονότα ὀνομάστηκαν Πιτζιπιακά. Ὁ Πιτζιπιός εἶχε ἀναλάβει τήν σχολαρχία τήν 1η Σεπτεμβρίου 1848 καί ἀπό ὅτι οἱ σχετικές εἰδήσεις δείχνουν μετέδιδε στούς μαθητές ἐθνικιστικοῦ τύπου ιδέες ἀνατρεπτικές τοῦ ὑφισταμένου καθεστώτος τῆς ρεαγιαδικῆς ὑποταγῆς τῆς ὀρθοδόξου ἐθνοθησκευτικῆς κοινότητας στό ὀθωμανικό πολιτικό σύστημα¹²⁵. Ἀποτέλεσμα ἦταν νά ξεσηκωθοῦν οἱ μαθητές ἀρνούμενοι νά ὑπακούσουν στούς καθηγητές τους καί στήν Ἐφορεία τῆς Σχολῆς, πιθανόν προχωρώντας σέ κατάληψη τῶν χώρων. Μάλιστα, φαίνεται νά ὑπῆρξαν καί μικρῆς ἐκτάσεως καί σοβαρότητος συμπλοκές μέ τίς ὀθωμανικές ἀστυνομικές δυνάμεις πού κλήθηκαν νά ἀποκαταστήσουν τήν τάξη. Ταυτοχρόνως, ἡ βεβιασμένη ἀπόφαση τῶν Ἐφόρων νά διακόψουν τήν λειτουργία τῆς Σχολῆς πρίν τήν κανονική περίοδο τῶν ἐξετάσεων καί τῆς λήξεως τοῦ σχολικοῦ ἔτους, πυροδότησε μεγαλύτερη ἀναταραχή πού ἔφθασε στίς ἐφημερίδες καί μέσω αὐτῶν στήν κυβέρνηση. Ἡ ὀθωμανική κυβέρνηση ἤδη θορυβημένη καί σέ διπλωματική ἔνταση μέ τήν Ρωσσία καί τήν Αὐστρία ἐξ αἰτίας τῆς ὑποθέσεως τῶν Πολωνῶν (ῥώσων ὑπηκόων) καί Οὐγγρων (αὐστριακῶν ὑπηκόων) προσφύγων πού κατέφυγαν στό ὀθωμανικό ἔδαφος μετά τήν καταστολή τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1848, ἀντέδρασε ἀκαριαίως καί διέταξε τήν ἄμεση ἀπόλυση καί ἀπέλαση ὄλων τῶν «Ἑλλήνων» διδασκάλων. Ἡ ὀρολογία «Ἑλλήνων» σήμαινε τούς ἐλληνικῆς ὑπηκοότητας διδασκάλους σέ ἀντιδιαστολή πρὸς τούς Ρωμιοῦς, ὀθωμανικῆς ὑπηκοότητας συναδέλφους τους. Ἡ κυβερνητική στάση προκάλεσε σοβαρότατο πρόβλημα γιά τό ἐκπαιδευτικό σύστημα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί ἐπομένως τήν ἀντίδρασή του. Ἐπίσης,

¹²⁴ UBICINI, *Lettres*, 2, 237 : «...τά περί Ἑλληνισμοῦ τά ἔφεραν στήν Κωνσταντινούπολη οἱ καθηγητές ἀπό τήν Ἀθήνα...».

Ὁ πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος στήν Κωνσταντινούπολη Ἰάκωβος Ρίζος, μάλιστα, συνέδεε τήν ὑπόθεση μέ τούς μαθητές τοῦ Καῖρη : «...Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἔβλαψε πολύ τήν ὑπόληψη τῶν ἐλλήνων διδασκάλων πολύς ἀριθμός Καϊριστῶν, διδασκόντων ἀνατροπῆν ἠθῶν, καί ἐπὶ πᾶσιν : ἀθεΐαν». : Α.Υ.Ε. Φ. 49.2β(1849) : Νεοχώριον, 23 Ἰουλίου 1849 : Ἰ. Ρίζος πρὸς ὑπουργό ἐξωτερικῶν Γ.Γλαράκη.

Ἐνδεικτικῆ ἐπὶ τοῦ θέματος καί ἡ μαρτυρία τοῦ Ἀνδρέα Συγγροῦ στά Ἀπομνημονεύματά του : «... πρὸ τοῦ Κρμαϊκοῦ Πολέμου οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνας δέν ἠσχολοῦντο εἰς τά τῆς πολιτικῆς... τά ἐθνικά πράγματα τότε διείποντο ὑπὸ ὤρισμένου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων ὑπηκόων Ὀθωμανῶν καί ἐχόντων τά τοῦ Φαναρίου, δηλαδή τά τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἀποκλειστικόν αὐτῶν ἔργον ἢ μᾶλλον ἐπάγγελμα, τά δέ τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ Βασιλείου οἱ ἐν αὐτῷ ἐθεώρουν ἀποκλειστικόν αὐτῶν δικαίωμα καί τούς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ ἀλλαχοῦ Ἑλληνας ἀναξίους συμμετοχῆς ἐπίστευον». ἹΣΤΟΡΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ, ΙΓ', 458.

Χαρακτηριστικῆ γιά τήν προώθηση τοῦ ζητήματος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦταν καί ἡ ἀλλαγὴ τῆς ὀνομασίας τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς πού συνήθως στούς κώδικες τῆς ἀποκαλοῦταν Ἀκαδημία. Ἔτσι, μέχρι τό 1845 ἀποκαλεῖται : Σχολή τοῦ Γένους, μεταξύ 1845-1848 : Ἑλληνικὴ Σχολή τοῦ Γένους ἐν Ξηροκρήνη, μεταξύ 1848-1857 : Μεγάλη Ἑλληνικὴ τοῦ Γένους Σχολή, καί μεταξύ 1857-1903 : Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή. ΓΕΔΕΩΝ, *Γράμματα Ἀκαδημίας*, 77. Τήν 1η Σεπτεμβρίου 1848 ὁ Ἰάκωβος Πιτζιπιός θά ἀναλάβει τήν διεύθυνση τῆς Σχολῆς καί θά τήν διατηρήσει περίπου ἓνα ἔτος. ΓΕΔΕΩΝ, *Γράμματα Ἀκαδημίας*, 84. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ., *Πιτσιπιός*.

¹²⁵ Ἀταξίες -ταραχές καί ἀποβολὴ μαθητῶν τῆς Σχολῆς ἀναφέρονται τά ἔτη 1844, 1847, 1849 : ΓΕΔΕΩΝ, *Γράμματα Ἀκαδημίας*, 52.

Ὡς συνέπεια τῶν Πιτζιπιακῶν ἡ Σχολὴ ἀπὸ τήν Ξηροκρήνη μεταφέρθηκε στό Φανάρι, τό 1849, γιά νά ἐπιτηρεῖται ἀπὸ τό Πατριαρχεῖο καλύτερα. ΓΕΔΕΩΝ, *Χρονικά Ἀκαδημίας*, 198-199.

δημιούργησε και διπλωματικό ζήτημα, ιδίως μετά τις άκραιοις τοποθετήσεις άγορευτών στην Έλληνική Βουλή, όπου μεταφέρθηκε τό ζήτημα (τέλη Ιουλίου 1849), καθώς επίσης και στις ανάλογες πολιτικές θέσεις που αναπαρήγαγε ό έλλαδικός τύπος. Ευτυχώς, τά πράγματα διευθετήθηκαν μέσω της ήπιας διπλωματικής όδοϋ και τό μέτρο της απέλασεως δέν εφαρμόστηκε, ένώ τό Οικουμενικό Πατριαρχείο ανέλαβε τήν ευθύνη νά θέσει υπό στενότερη επίβλεψη τούς διδασκάλους και τό πρόγραμμα μαθημάτων στά σχολεία του ¹²⁶.

Τό 1850 έχουμε και τήν πρώτη εμφάνιση του Άντιοχειανού Ζητήματος που, όπως τό Βουλγαρικό, έλαβε και αυτό έθνοφυλετικό (άραβόφωνο-άραβικό) χαρακτήρα. Στίς 24 Ιουνίου 1850 κοιμήθηκε ό πατριάρχης Άντιοχείας Μεθόδιος (1823-1850), όποτε οί Άντιοχείς, μέ κοινή αναφορά τους, απευθύνθηκαν στό Οικουμενικό Πατριαρχείο προκειμένου νά γίνουν οί κατάλληλες ενέργειες προς αποκατάσταση διαδόχου. Μάλιστα, προέβαλλαν τήν επιθυμία τους νά εκλεγεί ό φημισμένος γιά τήν άρετή, τίς ικανότητες και τούς άγώνες του υπέρ της Όρθοδοξίας πρώην πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ΣΤ΄. Αυτός, όμως, αποποιήθηκε τήν εκλογή προβάλλοντας λόγους υγείας. Τότε, οί Άντιοχείς εμφανίστηκαν διασπασμένοι. Ό κληρος και ό λαός της Δαμασκοϋ, έδρας του Πατριαρχείου, ζήτησαν νά εκλεγεί στην Κωνσταντινούπολη και νά αποσταλεί στην Δαμασκό νέος πατριάρχης, δηλώνοντας ότι αποδέχονται μιά πρακτική που ίσχυε από τό 1765. Αντιθέτως, άρχιερείς του Άντιοχειανού θρόνου επικαλέστηκαν κάποια συμφωνία μεταξύ των δύο Θρόνων που προέβλεπε εκλογή πατριάρχου στην Άντιόχεια και επικύρωση της εκλογής από τήν Κωνσταντινούπολη. Έτσι, τήν 1η Ιουλίου πρότειναν στό Οικουμενικό Πατριαρχείο νά αποκαταστήσει τόν εκλεκτό τους μητροπολίτη Βηρυττου Ιερόθεο τόν όποιο, όπως άφηναν νά έννοηθεί, είχε προορίσει ως διάδοχο του ό αποβιώσας Μεθόδιος. Σέ άπάντηση μέ Γράμμα, στίς 12 Αυγούστου 1850, ή Μεγάλη Έκκλησία απέρριψε τήν πρόταση και εξέφραζε τήν λύπη της γιά τήν έλλειψη όμοφωνίας μεταξύ των πιστών. Δήλωνε, ρητώς, τήν έλλειψη οίασδήποτε συνθήκης ή άλλου είδους συνεννοήσεως μεταξύ των δύο Θρόνων, συμπληρώνοντας πώς ό,τι συνέβη στό παρελθόν δέν έγινε γιά νά προκύψει κάποιο κέρδος ή άλλη ώφέλεια γιά τό Οικουμενικό Πατριαρχείο, αλλά από χρέος και άγάπη προς άδελφή Έκκλησία. Έτσι, θά απείχε από κάθε ενέργεια μέχρις ότου επιτυγχανόταν σύμπνοια μεταξύ των διϊσταμένων μερίδων και ζητούταν πάλι ή πρόνοιά του¹²⁷. Καθώς φαίνεται, οί Άντιοχείς όμονόησαν και ανανέχθηκαν μέ κοινή αναφορά τους προς τήν Μεγάλη Έκκλησία που εξέλεξε και αποκατέστησε, ως νέον Άντιοχείας, τόν μητροπολίτη Θαβωρίου Ιερόθεο (1850-

¹²⁶ Α.Υ.Ε. Φ. 49.2α(1849) : πρέσβυς Ι.Ρίζος προς ύπουργό έξωτερικών Γ.Γλαράκη, Νεοχώρι, 21 Ιουνίου /8 Ιουλίου 1849 : «Περί της στασιαστικής σκηνής έντός της κατά Ξηρόν Κρήνην (Κουρουτζεσιμέ) σχολής της ένταϋθα ελληνικής κοινότητος, πράγμα που άνέφεραν και αί έφημερίδες».

Γιά τίς διπλωματικές προσπάθειες προς επίλυση του προβλήματος : Α.Υ.Ε. Φ. 49.2α(1849) : 2/14 Ιουλίου 1849 (ίδιοι : άποστολέας και παραλήπτης). Α.Υ.Ε. Φ. 49.2α(1849) : Έκθεση του Α΄ διερχομένου της Έλληνικής Πρεσβείας (Μ.Ι. Άργυρόπουλος προς πρέσβυ Ι. Ρίζο : Πέραν, 29 Ιουνίου /11 Ιουλίου 1849) σχετικώς μέ μακρά συνομιλία του μέ ύπουργό έξωτερικών Άαλή πασσά. Α.Υ.Ε. Φ. 49.2α(1849) : 11/23 Ιουλίου 1849 και 2/14 Αυγούστου 1849. Η πρεσβεία έννημέρωσε και τό Ύπουργείο Έκκλησιαστικών και Δημοσίας Έκπαιδεύσεως μέ επιστολή του (Νο 182) στίς 23 Ιουλίου 1849. Α.Υ.Ε. Φ. 49.2α(1849) : 2 επιστολές-άπαντήσεις του ύπουργού έξωτερικών Γ.Γλαράκη προς πρέσβυ Ι. Ρίζο : μία στίς 2 Ιουλίου και άλλη στίς 26 Ιουλίου 1849.

UBICINI, *Lettres*, 2, 209.

¹²⁷ Κ.Π.Α., ΚΖ΄, 364-365. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Έγγραφα*, 2, 312-316.

1885), μέχρι τότε επίτροπο του Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων στήν Κωνσταντινούπολη¹²⁸.

Ἐκτός ἀπό τήν ἀποφασιστική συμβολή του Ἀνθίμου Δ΄ στήν ἔκδοση του Συνοδικοῦ Τόμου γιά τήν Αὐτοκεφαλία τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας (29 Ἰουνίου 1850), σημαντικό γεγονός τῆς περιόδου ἦταν ἡ Κανονική Διάταξη περί Ὅρκου (Ὀκτώβριος 1849) πού ἐκδόθηκε ὑπό τήν μορφή Πατριαρχικῆς καί Συνοδικῆς Ἐγκυκλίου μέ τήν συνυπογραφή καί τῶν τριῶν πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων¹²⁹. Ἐπίσης, στόν τομέα τῆς παιδείας, ἡ ἔκδοση Πατριαρχικῆς καί Συνοδικῆς Ἐγκυκλίου (Μάιος 1851) γιά τήν διοργάνωση τῆς ἐκπαιδευσεως τῶν ὀρθοδόξων κοριτσιῶν. Στά πλαίσια αὐτῆς ἐγκρίθηκε πρὸς διδασκαλία (καί ἐνδεικτική διδακτική ὕλη) τό εἰδικό ἔργο του Δ.Ν. Φωτήλα : *Ἐγκυκλοπαιδεία τῶν Κορασίων* σέ 20 τομίδια¹³⁰.

Ὁ Ἀνθιμος Δ΄ παύθηκε ἀπό τήν κυβέρνηση, πιθανόν, λόγω τῶν περιπλοκῶν του ζητήματος τῶν Ἁγίων Τόπων, στίς 30 Ὀκτωβρίου 1852¹³¹.

Τήν ἐπομένη ἡμέρα, 1η Νοεμβρίου 1852, ἐκλογική συνέλευση ἀνέδειξε πατριάρχη γιά δευτέρη φορά, τόν Γερμανό Δ΄¹³². Ἡ ἐπικύρωση τῆς ἐκλογῆς του ἔγινε ἀπό τήν Ὑψηλή Πύλη στίς 3 Νοεμβρίου, ἐνῶ στίς 6 παρουσιάστηκε ἐνώπιον του σουλτάνου γιά τήν πολιτική ἐγκαθίδρυση¹³³.

Καί στήν δευτέρη πατριαρχία του ἐπιμελήθηκε τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης δημιουργῶντας τόν πυρῆνα τῆς βιβλιοθήκης της καί ἀνοικοδομῶντας τό κτίριο γι' αὐτήν¹³⁴. Ἐπίσης, τόν Δεκέμβριο του 1852, θεμελίωσε τό Ἐθνικό Ὁρφανοτροφεῖο στό Ἐπταπύργιο, ἔξω ἀπό τήν πύλη του Ρηγίου (Belgrat Kapı), στήν θέση ὅπου παλαιότερα βρισκόταν τό Πανωλικό Νοσοκομεῖο τῶν Γουλάδων καί σήμερα τό Γηροκομεῖο Μπαλουκλή. Στό ἴδρυμα, πλὴν τῶν ὀρφανῶν, θά εὔρισκαν προστασία

¹²⁸ Κ.Π.Α., ΚΗ΄, 7. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἐγγραφα*, 2, 316-317. Γιά Ἱερόθεο Θαβωρίου ὡς ἐπίτροπο Ἱεροσολύμων. ΓΕΛΕΩΝ, *Ἐφημερίδες*, 402. Κ.Π.Α., ΚΖ΄, 139.

¹²⁹ ΡΑΛΛΗΣ-ΠΟΤΛΗΣ, 5, 617-627 : ἀπό λάθος τυπογραφικό ἡ ἐγκύκλιος ἀποδίδεται στόν Ἀνθιμο ΣΤ΄.

¹³⁰ «Διοργανισμός τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καί ἐν ἀπάσαις ταῖς τῷ Οἰκουμένικῳ Θρόνῳ ὑποκειμέναις ἐπαρχίαις συστημένων ἢ συστηθησομένων Ἑλληνικῶν Παρθεναγωγείων, οὓς προηγείται περὶ τῆς ἐγκρίσεως καί συστάσεως αὐτῶν ἐκδοθεῖσα παρὰ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Πατριαρχική καί Συνοδική Ἐγκύκλιος κ.λ.π. ». Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1851.

ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, 66-68 καί 442-457.

¹³¹ Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 242. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 52. Ὁ ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 70 ἀναφέρει ὅτι παραιτήθηκε λόγω γήρατος.

¹³² Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 243- 244 : Ὑπομνηματιστικόν Γράμμα ἐκλογῆς τοῦ Πατριάρχου πρῶην Κωνσταντινουπόλεως Γερμανοῦ Δ΄, τό β΄, ἄνευ ψήφων : Νοέμβριος 1852.

ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Γερμανός Δ΄*, 26-28. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Πατριαρχικοί Κατάλογοι*, 2, 194-195.

Μετά τήν πώση τοῦ Ἀνθίμου Δ΄, ὁ Ἀριστάρχης ἀναβαθμισμένος ἀπό τήν θέση του ὡς μέλους τῆς ἐπίσημης ἐπιτροπῆς γιά τήν διαπραγμάτευση τοῦ ζητήματος τῶν Ἁγίων Τόπων, θέλησε νά προωθήσει τήν ὑποψηφιότητα τοῦ Γρηγορίου ΣΤ΄ ὡς πατριάρχου. Ὅμως, παρενέβη ὁ βρετανός πρεσβευτής sir Stratford Canning λέγοντας ὅτι τυχόν ἐκλογή τοῦ Γρηγορίου ΣΤ΄ θά σήμαινε προσβολή τῆς ἀξιοπρεπείας τῆς Μ.Βρετανίας. τελικῶς, ὅλες οἱ πλευρές συμφώνησαν στήν ὑποψηφιότητα τοῦ Γερμανοῦ Δ΄, ὁ ὁποῖος διατηροῦσε καλές σχέσεις μέ ὅλους καί εἶχε νά ἐπιδειξῆ μιὰ ἐπιτυχημένη πρώτη πατριαρχία. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 52, 394 σημειώσεις 97, 98.

¹³³ ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Πατριαρχικοί Κατάλογοι*, 2, 192-193.

¹³⁴ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 202, 210, 217. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Γερμανός Δ΄*, 82-83 καί 83 σημείωση 1 : τό 1858 ὅλα τά βιβλία του θανόντος Γερμανοῦ Δ΄ παραχωρήθηκαν στήν βιβλιοθήκη τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς.

καί παιδιά πτωχῶν οἰκογενειῶν, διδασκόμενα γράμματα καί κάποια τέχνη πρὸς βιοπορισμό. Ἐπίσης, σχεδίαζε τὴν δημιουργία Ὀρφανοπαρθεναγωγείου στὰ Ὑψωμαθεῖα. Ἀτυχῶς, ὁ Γερμανός Δ', δὲν εὐτύχησε νὰ δεῖ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ Ὀρφανοτροφείου, ἀφοῦ μόλις στὰ τέλη τοῦ 1853, ἐπὶ Ἀνθίμου ΣΤ', ἀποπερατώθηκε τὸ κτίριο. Αὐτὸ ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 1854 χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν στέγαση ὄχι μόνον ὀρφανῶν, ἀλλὰ καί γηροκομουμένων καί ψυχασθενῶν¹³⁵.

Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1853 ἐκδόθηκε ἓνα Συνοδικὸ Ὁροθετήριον Γράμμα πού ἀποτελοῦσε τὴν πρώτη συστηματικὴ προσπάθεια γιὰ τὴν τακτοποίηση τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἰδίως τῶν ἐνοριακῶν ναῶν. Ἔτσι, θεσπιζόταν κανονισμὸς περὶ καθηκόντων καί εὐθυνῶν τῶν ἐπιτρόπων τῶν ἐνοριακῶν ναῶν τῆς πρωτεύουσας, ἐνῶ ὀριζόταν καί κληρικολαϊκὴ ἐπιτροπὴ (2 ἀρχιερεῖς καί 2 λαϊκοί) ἐξελεγκτικὴ τῶν ἐνοριακῶν λογαριασμῶν. Ἀπώτερος στόχος ἦταν ἡ δημιουργία ἐνός Κεντρικοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου. Παρόμοια ὀργάνωση καί ἐπιτροπὲς συνιστοῦσε νὰ δημιουργηθοῦν καί στίς ἐπαρχίες, κοινότητες, ἐνορίες, μονές, οἱ ὁποῖες πλὴν τῆς διαχειρίσεως τῶν οἰκονομικῶν τῶν ναῶν, θὰ ἐπιμελοῦνταν καί τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τῶν διαφόρων εὐαγῶν καταστημάτων (σχολεῖα, νοσοκομεῖα, πτωχοκομεῖα, ὀρφανοτροφεῖα κ.λ.π.). Οἱ ἐπίτροποι ἀπαγορεύονταν νὰ ἀναμιχθοῦν σέ καθαρῶς ἐκκλησιαστικά (πνευματικά) ζητήματα τῶν ἐνοριῶν ἢ μονῶν¹³⁶.

Σημαντικὸ γιὰ τὰ ἐθνικὰ θέματα ἦταν τὸ φιρμάνι πού ἐξέδωσε ὁ σουλτάνος Ἀμπντούλ Μετζίτ, στίς 25 Μαΐου 1853. Σέ αὐτὸ ὁμολογεῖται ὅτι συνέβησαν πράγματι, κατὰ τὸ παρελθόν, ὀρισμένες καταχρήσεις ἀπὸ ἀμέλεια, ἀλλὰ διαβεβαιώνει ὅτι αὐτές θὰ ἐκλείψουν πλήρως καί στὸ ἐξῆς ἀπρόσβλητα θὰ μείνουν τὰ προνόμια πού κατὰ καιροὺς χορηγήθηκαν στὴν Ἐκκλησίαν καί τὸ Γένος. Μόλις παραλήφθηκε τὸ φιρμάνι ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, συγκλήθηκε γενικὴ ἐκκλησιαστικὴ καί ἐθνικὴ συνέλευση, ἀναγνώστηκε ἐπισήμως τὸ φιρμάνι καί λήφθηκε ἀπόφαση νὰ ἀποσταλεῖ πρὸς τὴν Πύλη εὐχαριστήρια ἀναφορά πού νὰ ἐκφράζει τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ ἔθνους τῶν ὀρθοδόξων. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ στάλθηκε στίς 31 Μαΐου 1853.

Ἡ ἔκδοση τοῦ φιρμανιοῦ συμπίπτει, χρονικὰ, μέ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ ρώσου πρίγκηπα Α. S. Menshikov (25 Φεβρουαρίου-21 Μαΐου 1853) στὴν Κωνσταντινούπολη καί εἶχε ὡς σκοπὸ νὰ ἐκτονώσει τὶς ὑπερβολικὲς ἀξιώσεις τῆς Ρωσσίας, βεβαιώνοντας, συγχρόνως, γιὰ τὴν σταθερὴ θέληση τοῦ σουλτάνου νὰ προστατεύσει τοὺς χριστιανοὺς ὑπηκόους του. Ἔτσι, τὸ φιρμάνι κοινοποιήθηκε στοὺς πρέσβεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, καθὼς καί στοὺς πνευματικούς ἀρχηγούς τῶν ὑπολοίπων ἀναγνωρισμένων ἐθνοθηρησκευτικῶν κοινοτήτων (millet) τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, δηλαδή στοὺς Ἀρμενίους, Ἀρμενοκαθολικούς, Προτεστάντες καί Ἰουδαίους¹³⁷.

¹³⁵ ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, 137-138, 171, 175, 180, 409 σημείωση 144, 410 σημείωση 149. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Γερμανός Δ'*, 36, 43-45. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ', Β', 378. ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 68. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 305. ΒΟΥΤΥΡΑΣ, 2, 103.

¹³⁶ Κ.Π.Α., ΚΘ', 43-44 : Πατριαρχικὸν καί Συνοδικὸν Γράμμα καθορίζον ἐν ὀκτώ κεφαλαίοις τὴν διαχείρισιν καί τακτοποίησιν τῶν χρηματικῶν ὑποθέσεων τῶν ἐκκλησιῶν Κωνσταντινουπόλεως. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐκκλησιαί*, 650. ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 619. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Γερμανός Δ'*, 34.

¹³⁷ ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Γερμανός Δ'*, 33-34 καί 41-43. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 1, 629-633. STAVRIANOS, 326. SCHOROFF, 24-25 : τέλη Σαμπάν 1269 ἢ Μάϊος -Ἰούνιος 1853.

Ἐδῶ, ἴσως, θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι οἱ ἀξιώσεις τῆς Ρωσσίας μέ βάση τὴν Συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζή (10/21 Ἰουλίου 1774) καί τῆς Συνθήκης τοῦ Ἄϊναλῆ Καβάκ Κωνσταντινουπόλεως (10 Μαρτίου 1779) πῶς τῆς εἶχε ἀνατεθεῖ ἡ προστασία τῶν Ὀρθοδόξων

Ὁ Menshikov ἔδειξε μεγάλο σεβασμό καί ἐνδιαφέρον γιά τόν Γερμανό Δ΄ καί πολλές φορές τόν ἐπισκέφθηκε γιά νά συζητήσουν. Οἱ ἐχθροί ὅμως τοῦ πατριάρχου τόν κατήγγειλαν στήν Πύλη ὅτι μυστικά συνωμοτεῖ μέ τούς Ρώσους ἐναντίον τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους. Τό πρᾶγμα προκάλεσε τίς αὐστηρές προειδοποιήσεις καί ἀπειλές πρὸς τόν Γερμανό πού τόν κατατάραξαν. Σέ αὐτό ἀποδοθήκε ὁ θάνατός του γιατί ὁ ὄργανισμός του καταπονημένος ψυχικῶς δέν μπόρεσε νά ἀνταπεξέλθει σέ κάποια μόλυνση, ἴσως ἀπό συρίγγιο στόν κόκκυγα. Τό μοιραῖο ἐπῆλθε στίς 16 Σεπτεμβρίου 1853¹³⁸.

Στίς 24 Σεπτεμβρίου 1853 κλήθηκε γιά δεύτερη φορά στόν πατριαρχικό θρόνο ὁ Ἄνθιμος ΣΤ΄¹³⁹. Ἡ πολιτική του ἐγκαθίδρυση ἔγινε στίς 26 Σεπτεμβρίου καί χαρακτηριστικό της ἦταν ἡ μεγάλη βραδυπορία, ὥστε ἡ πομπή πού τόν ἔφερε ἀπό τό παλάτι στό πατριαρχεῖο γιά τήν ἐκκλησιαστική ἐνθρόνιση νά φθάσει στίς 9 ἡ ὥρα τό βράδυ (ἢ 3 ὥρα ὀθωμανική)¹⁴⁰. Ἦταν ἡ ἡμέρα πού ὁ ὀθωμανός ἀρχιστράτηγος Ὀμέρ πασσᾶς ἔστειλε τελεσίγραφο πρὸς τόν ὁμόλογό του ρώσο πρίγκηπα Μιχαήλ Γκορτσακόβ προκειμένου νά ἐκκενώσει ἐντός 15 ἡμερῶν τίς

χριστιανῶν τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἦταν ὑπερβολικές, ἀστήρικτες καί ἀποτελεσματικῆς παρερμηνείας, ἐκ μέρους της, τῶν σχετικῶν ἄρθρων τῶν Συνθηκῶν.

Ἔτσι, στό ἄρθρο 7 τῆς Συνθήκης τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζή, ἡ Πύλη ὑπόσχεται διαρκῆ προστασία τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καί τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, γενικῶς. Ἐπιτρέπει στόν ρώσο πρέσβη νά κάνει παραστάσεις στήν Πύλη γιά χάρι τῆς ἐκκλησίας (ναοῦ) πού θά κατασκευαστεῖ στήν Κωνσταντινούπολη (en faveur de l' Eglise construite à Constantinople) καί ἡ ὁποία θά μνημονευτεῖ στό ἄρθρο 14, καί πρὸς ὄφελος τῶν ὑπηρετούντων σ' αὐτήν (μόνον). Ἡ Πύλη ὑπόσχεται νά δώσει προσοχή σέ ὅλες τίς παρατηρήσεις τοῦ πρεσβευτοῦ ὡς προερχόμενες ἀπό σημαντικό πρόσωπο καί ἀνήκον σέ μία Δύναμη γειτονική καί εἰλικρινῶς φιλική.

Στό ἄρθρο 8 ἀναφέρεται πῶς ὅλοι οἱ ρῶσοι ὑπήκοοι, ἐκκλησιαστικοί καί λαϊκοί, θά ἔχουν τήν ἄδεια νά ἐπισκέπτονται τήν Ἱερουσαλήμ καί τούς Ἁγίους Τόπους ἐλεύθερα, χωρίς νά τοὺς ζητεῖται κανενός εἴδους χαράτσι, διόδιο, εἰσφορά ἢ ἄλλος φόρος. Θά ἐφοδιαστοῦν μέ διαβατήρια ἢ εἰδικά φερμάνια, παρόμοια μέ αὐτά πού δίνονται καί στους ὑπολοίπους ὑπηκόους τῶν ἄλλων Δυνάμεων. Δέν θά τοὺς γίνεταί καμμιά προσβολή ἢ ἀδικία ὅσο βρίσκονται στό ἔδαφος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἀντιθέτως θά προστατεύονται μέ τόν πιό ἀποτελεσματικό καί εὐρύ τρόπο.

Στό ἄρθρο 14 ὀρίζεται πῶς ἐκτός τῆς ἐκκλησίας(ναοῦ) πού θά κτιστεῖ ἐντός τῆς κατοικίας τοῦ ρώσου πρεσβευτοῦ, μπορεῖ νά κτιστεῖ μία ἀκόμη στήν συνοικία τοῦ Γαλατᾶ, στήν ὁδὸ Μπέη ὄγλου, ἡ ὁποία θά ὀνομάζεται Ρωσσοελληνική Ἐκκλησία. Αὐτή θά εἶναι πάντοτε ὑπὸ τήν προστασία τοῦ ρώσου πρεσβευτοῦ καί πέραν πάσης προσβολῆς καί παρενοχλήσεως(d' insulte et de molestie).

Τό ἄρθρο 16 ἀναφέρεται στήν προστασία χριστιανῶν καί ἐκκλησιῶν στίς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες καί στήν Βεσσαραβία, ἐνῶ τό ἄρθρο 17, ὁμοίως, γιά τὰ Νησιά τοῦ Ἀρχιπελάγους (Αἰγαῖο). Ἐπίσης, τό ἄρθρο 7.1 τῆς Συνθήκης τοῦ Αἰναλή Καβάκ προβλέπει νά μὴν παρεμβάλλονται ἐμπόδια στους χριστιανούς κατὰ τήν ἐξάσκηση τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων τους, στήν ἀνέγερση νέων ναῶν καί στήν ἐπισκευή παλαιῶν, ἀναφέρεται, ὅμως, κυρίως στίς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες.

Ἀκόμη στό ἄρθρο 7.5 ἐπιτρέπει σέ κάθε Ἡγεμονία νά διατηρεῖ στήν Κωνσταντινούπολη ἕναν ὑπεύθυνο γιά τήν διεκπεραίωση τῶν υποθέσεών της, χριστιανό ἀπὸ τήν «ἐλληνική πίστι» (un chargé d' affaires chrétien de la communion grecque) τόν ὁποῖο ἡ Πύλη θά προστατεύει ἀπὸ κάθε βιαιοπραγία ἢ ἀδικία καί θά λαμβάνει σοβαρά ὑπ' ὄψη της. SCHOPOFF, 8- 13.

Ἄρα, ἡ Ρωσσία ἀπὸ μόνη της αὐτοδιορίστηκε προστάτης τῶν Ὀρθοδόξων, χωρίς ἡ Πύλη νά τῆς ἀναγνωρίζει, ἐπισήμως, τέτοιο δικαίωμα. Ἀπλῶς, σέ περιόδους ἀκμῆς τῆς ρωσσικῆς δυνάμεως, οἱ Ὄθωμανοί ἦταν κάπως πιό ἐλαστικοί στίς σχετικῆς ρωσσικῆς ἀξιώσεις.

¹³⁸ ΒΟΥΤΥΡΑΣ, 2, 103 καί ΜΑΘΑΣ, 337-338 : «ἀνεφύη παρὰ τό ἱερόν αὐτοῦ ὁστοῦν θανατηφόρος ἀνθραξ». ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Γερμανός Δ΄, 16, 28 : «προσβληθεῖς ὑπὸ φύματος ἀργαλέου»(=ὀδυνηρό ἀπόστημα). Ἀντιθέτως ὁ ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 68 λέει ὅτι ἀπεβίωσε «ἐν γῆρα καλῶ». ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, Ἐκπαιδευτικά, 17, 149.

¹³⁹ Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 275-276 : Ὑπομνηματιστικόν Γράμμα περὶ ἐκλογῆς τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου ΣΤ΄, τό β΄, ἄνευ ψήφων, Σεπτεμβρίου 1853.

¹⁴⁰ ΓΕΔΕΩΝ, Μνεῖα, 199. ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, Ἐκκλησιαστικά, 149.

Παραδουνάβιες Ήγεμονίες από τὰ ρωσικά στρατεύματα πού τίς εἶχαν καταλάβει. Στίς 11 Ὀκτωβρίου ὁ πόλεμος ἄρχισε καί τυπικά¹⁴¹.

Βασικός παράγοντας γιά τήν ἀνάρρηση τοῦ Ἀνθίμου ἦταν ὁ βρετανός πρεσβευτής Κάννινγκ ὁ ὁποῖος θεωροῦσε ὅτι ἔτσι θά ἐξασφάλιζε τήν εὐμενῆ οὐδετερότητα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατά τήν ἐπερχόμενη πολεμική περιπέτεια. Μέ τήν εἰσήγηση τοῦ ἰδίου οἱ ὀθωμανικές ἀρχές, ἐξ ἀρχῆς τοῦ πολέμου, ζήτησαν ἀπό τόν Ἀνθιμο νά κηρύξει τούς Ρώσους σχισματικούς. Κάτι τέτοιο θά ἀποδυναμώνε κάθε ἐπιχείρημα τῶν Ρώσων σέ σχέση μέ τήν προστασία τῶν χριστιανῶν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, βασικός λόγος γιά τήν ἐμπλοκή τους στόν Κριμαϊκό Πόλεμο. Ὁ πατριάρχης ἀρχικῶς ἀρνήθηκε, ἀλλά οἱ πιέσεις ἔγιναν ἀφόρητες καί τό 1854 ὑπέκυψε. Ὑπέγραψε ἐγκύκλιο πού εἶχε συνταχθεῖ ἀπό τήν Ὑψηλή Πύλη, ἢ ἔστω καθ' ὑπόδειξή της, στήν ὁποία οἱ Ρῶσοι ἀποκηρύσσονταν γιά δογματικές ἀποκλίσεις καί λειτουργικούς νεωτερισμούς. Πέραν τούτου προτρέπονταν οἱ χριστιανοί τῆς αὐτοκρατορίας νά συμπεριφέρονται φιλικῶς πρὸς τούς Γάλλους στρατιῶτες πού ἦλθαν γιά νά στηρίξουν τόν σουλτάνο στόν ἀγῶνα του «κατά τῶν καταχθόνιων καί ὑπουλῶν ρωσικῶν σχεδίων». Βεβαίως, οἱ Ὀρθόδοξοι θεώρησαν ἄνευ ἀξίας τήν Ἐγκύκλιο, ὡς προῖόν ἄνωθεν ἐπιβολῆς, ὅμως αὐτό δέν ἀκυρώνει τό μέγα σφάλμα τοῦ Ἀνθίμου¹⁴².

Ἡ πατριαρχία συνεχίστηκε μέσα ἀπό τίς δυσχερεῖς περιστάσεις τοῦ πολέμου, ὥσπου τό καλοκαίρι τοῦ 1853 ξέσπασε σοβαρή κρίση στίς σχέσεις πατριάρχου καί τῶν 2 Γερόντων συνοδικῶν μητροπολιτῶν Κυζίκου Ἰωακείμ καί Νικομηδεῖας Διονυσίου, οἱ ὁποῖοι τόν κατηγοροῦσαν γιά αὐταρχισμό καί διαφθορά. Καί οἱ 2 πλευρές εἶχαν τούς ὑποστηρικτές τους. Ὁ Ἀνθιμος εἶχε τήν πλήρη στήριξη τῆς βρετανικῆς πρεσβείας (Κάννινγκ), πολλῶν συνοδικῶν ἀρχιερέων, κυρίως ἐνδημούντων (Ἐφέσου, Ἰκονίου, Πελαγονίας, Ἄρτης, Σάμου, Νύσσης) καθώς καί τήν πλειοψηφία (50 ἀπό τίς 70) τῶν συντεχνιῶν (ἐσναφιῶν) τῆς πρωτεύουσας. Ἡ ἄλλη πλευρά εἶχε τήν πλειοψηφία τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, μάλιστα τῶν Γερόντων συνοδικῶν (Ἡρακλείας, Χαλκηδόνας, Δέρκων, Ἀμασειας, Διδυμοτείχου, Δημητριάδος, Βιζύης, Λιτίτζης), πολλῶν προκρίτων τῆς ὁμογενείας, ἰδίως τῶν γαλλόφιλων (Ι.Ψυχάρης, Γ.Ζαρίφης, Δ.Ζαφειρόπουλος κ.λ.π.) καί ὑψηλόβαθμων κρατικῶν ἀξιωματούχων, ἐνῶ ὁπωςδήποτε εἶχε τήν διακριτική στήριξη τῆς γαλλικῆς πρεσβείας (E. Thouvenel) ἀφοῦ γνωστές ἦταν οἱ στενές σχέσεις της μέ τούς Κυζίκου καί Νικομηδεῖας, ἰδίως τόν δεύτερο. Κρίσιμο ρόλο θά ἔπαιξε ὁπωςδήποτε ἡ ὑπαρξη τῶν «γαλλόφιλων» Ἀαλή καί Φουάτ πασσᾶ στίς κορυφαίες θέσεις τῆς κυβερνητικῆς ἱεραρχίας¹⁴³.

Παρ' ὅλο πού οἱ κατηγορίες κατά τοῦ Ἀνθίμου δέν ἀποδείχθηκαν, οὔτε ὑποστηρίχθηκαν ὁμοφώνως ἀπό τήν Ἱερά Σύνοδο καί τίς Συντεχνίες (δηλαδή

¹⁴¹ ΜΙΛΛΕΡ, 269.ΣΤΑΥΡΙΑΝΟΣ, 330. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Ἑλληνισμός, 1, 633.

¹⁴² ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Ἑλληνισμός, 1, 673. ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, 178-181. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, Μεταρρύθμιση, 58.

Ἡ ἰδιαίτερη μνεῖα τῶν Γάλλων στρατιωτῶν πιθανόν νά ὀφείλεται στήν φιλογαλλική στάση τοῦ τότε ὑπουργοῦ ἐξωτερικῶν Ἀαλή πασσᾶ : Α.Υ.Ε. Φ.Γε(1856) : Πολιτική ἔκθεση τοῦ ἀ΄ διεκμηγῶς τῆς Ἑλληνικῆς πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως Ἰωσήφ Βαρότση πρὸς πρεσβευτή Ἑλλάδος Α.Γ.Κουντουριώτη, Πέραν 12 Νοεμβρίου 1856.

Γιά ὑποστήριξη Κάννινγκ πρὸς Ἀνθιμο : Α.Υ.Ε. Φ.Γε(1856), ἐπιστολή 101/281 πρὸς βεως Α.Γ.Κουντουριώτου πρὸς ὑπουργό ἐξωτερικῶν Α.Ραγκαβῆ «... τόν πατριάρχη Ἀνθιμον, τόν ὁποῖον πάση δυνάμει ὑπεστήριξεν ὁ λόρδος Ρέδκλιφ...».

Ἀντιθέτως ὁ ΡΙΤΖΙΡΙΟΣ, *Eglise*, 2, 70- 72 λέει ὅτι παρ' ὅλες τίς πιέσεις ὁ Ἀνθιμος δέν δέχθηκε νά ὑπογράψει τήν Ἐγκύκλιο.

¹⁴³ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, Μεταρρύθμιση, 50-70. ΓΕΛΕΩΝ, Ἐφημερίδες, 442-443.

κλήρο και λαό) πού ήταν τά μόνα επίσημως αναγνωρισμένα θεσμικά όργανα της Όρθοδόξου Κοινότητας, ή Κυβέρνηση διέταξε, στις 17 Σεπτεμβρίου 1853, τήν πτώση του Άνθιμου ΣΤ΄. Αύτός έδωσε τήν παραίτησή του στις 21 Σεπτεμβρίου 1855¹⁴⁴. Τοποτηρητής του Οικουμενικού θρόνου τοποθετήθηκε ο Διδυμοτείχου Μελέτιος¹⁴⁵.

Νέος πατριάρχης εκλέχθηκε ο Κύριλλος Ζ΄ ο από Άμασειας¹⁴⁶. Η πολιτική έγκαθίδρυση και ή εκκλησιαστική του ένθρονιση τελέστηκαν και οι δύο στις 24 Σεπτεμβρίου¹⁴⁷.

Μία από τίς πρώτες μέριμνες του Κυρίλλου ήταν ή παιδεία. Άνέθεσε στον καθηγητικό σύλλογο της Μεγάλης του Γένους Σχολής νά αναθεωρήσει τον Κανονισμό του 1846 ο οποίος ουδέποτε εφαρμόστηκε. Στόχοι ήταν ο αποκλεισμός από τίς διδασκαλικές έδρες άνάξιων διδασκάλων, ή συστηματικότερη σπουδή της έλληνικής γλώσσας και ή εισαγωγή όμοιομορφίας στο διδακτικό πρόγραμμα και τήν ύλη. Η έπιτροπή μπόρεσε νά προχωρήσει τό έργο της μόνον ως προς τό σκέλος των έλληνικών σχολείων χωρίς νά ολοκληρώσει και για τά αλληλοδιδασκτικά. Ο αναθεωρημένος Κανονισμός θά ίσχυε από τήν 1η Σεπτεμβρίου 1856¹⁴⁸.

Στίς διορθόδοξες σχέσεις ένταση προέκυψε μέ τήν Έκκλησία Ίεροσολύμων σχετικώς προς τό Σιναϊτικό Ζήτημα. Όταν, στις 5 Ίανουαρίου 1859, κοιμήθηκε ο Σιναίου Κωνσταντίος, δηλαδή ο πρώην πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντίος Α΄, οι Σιναΐτες σέ διαδοχή του εξέλεξαν τον άρχιμανδρίτη Κύριλλο Στρεκίδη τον Βυζάντιο. Ο πατριάρχης, όμως, Ίεροσολύμων Κύριλλος Β΄ στον όποιο υπάγεται κανονικώς ή Αρχιεπισκοπή Σινά και ο όποιος χορηγεί τήν έκδοση

¹⁴⁴ Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 308 : Παραίτηση Άνθιμου ΣΤ΄, 21 Σεπτεμβρίου 1855.

ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, Έκκλησιαστικά, 151. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Πατριαρχικοί Κατάλογοι, 198, 201.

¹⁴⁵ ΓΕΔΕΩΝ, Μνεΐα, 201. ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, Έκκλησιαστικά, 151.

¹⁴⁶ Ο Κύριλλος γεννήθηκε τό 1800 στο Νεοχώρι του Βοσπόρου και γι΄ αυτό έπονομαζόταν Βυζάντιος. Έτυχε μέτριας παιδείας. Χρημάτισε επί πατριάρχου Άγαθαγγέλου (1826-1830) πατριαρχικός διάκονος και μετά δευτερευόν τής Αρχιεπισκοπίας. Από τήν τάξη των ιερομονάχων εκλέχθηκε τον Μάιο 1831 μητροπολίτης Αΐνου, ένώ τον Μάρτιο 1847 τοποθετήθηκε μητροπολίτης Άμασειας άπ΄ όπου άνυψώθηκε στον πατριαρχικό θρόνο. Κοιμήθηκε στις 13 Μαρτίου 1872. ΓΕΔΕΩΝ, Πίνακες, 620-621. ΜΑΘΑΣ, 180-181. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, Έπισκοπική, 223, 375. Γ.Κ. - ΓΕΔΕΩΝ, 705.

Η εκλογή του Κυρίλλου έγινε στις 17 Σεπτεμβρίου μετά τήν κυβερνητική διαταγή περί παύσεως του Άνθιμου ΣΤ΄. Έπειδή, όμως, ο Άνθιμος δέν έδινε τήν παραίτησή του, ή εκλογή ματαιώθηκε : Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 305-306 : Ύπόμνημα εκλογής πατριάρχου Κυρίλλου Ζ΄, άπρακτήσαν. 4 ήμέρες αργότερα υποβλήθηκε ή ένυπόγραφη παραίτηση του Άνθιμου (Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 308 : 21 Σεπτεμβρίου 1855) και αύθημερόν επαναλήφθηκε ή εκλογή του Κυρίλλου : Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 309-310 : Τό κείμενο είναι τό ίδιο μέ του προηγούμενου ύπομνήματος, μόνον πού στο δεύτερο υπάρχουν, εικονικώς, τά όνόματα δύο άκόμα συνυποψηφίων και οι ύπογραφές των άρχιερέων. ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, Έκκλησιαστικά, 151. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Πατριαρχικοί Κατάλογοι, 2, 198, 201, 203-206.

Ο Κύριλλος υπήρξε προστατευόμενος και έφορευόμενος του Γέροντος μητροπολίτου Χαλκηδόνας Γερασίμου (1798-1875) πού άνήκε στον κύκλο του Βογορίδη, και αύτός ήταν πού επέμενε και έδρασε για τήν εκλογή του Κυρίλλου. ΓΕΔΕΩΝ, Άποσημειώματα, 228-232. Παρ΄ όλον τούτο, ή μερίδα Ψυχάρη φαίνεται πώς είχε τήν κρισιμότερη συμβολή, αφού ο νέος πατριάρχης είχε χρηματίσει οικοδιδάσκαλος στις οικίες των Ζαρίφη και Ζαφειρόπουλου, από τούς στενούς συνεργάτες των Ίωακείμ Κυζίκου - Ψυχάρη και Άαλή πασσά - Φουάτ πασσά. Μάλιστα, ο Βογορίδης φέρεται πώς ένημερώθηκε από τον Φουάτ πασσά για τό άμεσο ένδιαφέρον της Πύλης στην πατριαρχική εκλογή : «... έπειδή μέχρι τουδε έγέγοντο πατριαρχαι, τότε του ενός κόμματος των Χριστιανών και τότε του άλλου, τήν φοράν ταύτην πρέπει νά διορισθεί πατριάρχης εις τήν Ύψηλήν Πύλην άνήγων...». ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, Μεταρρύθμιση, 61.

¹⁴⁷ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, Έκκλησιαστικά, 151. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Πατριαρχικοί Κατάλογοι, 2, 198, 201, 203-206.

¹⁴⁸ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, Έκπαιδευτικά, 20-21. ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ, 13, 370.

χειροτονίας και χειροτονεί τόν Σιναίου, ἀρνιόταν νά ἀποδεχθεῖ τόν ἐκλεγέντα μέ τήν αἰτιολογία ὅτι κατά τήν παιδική ἡλικία εἶχε ἀρνηθεῖ τόν χριστιανισμό καί εἶχε περιτμηθεῖ κατά τόν μουσουλμανικό νόμο. Οἱ Σιναῖτες ἀνενέχθησαν στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο πού τούς δικαίωσε, ἀλλά ὁ Ἱεροσολύμων συνέχισε νά ἀρνεῖται τήν ἀναγνώριση. Τελικῶς, μετά ἀπό ἄκαρπες προσπάθειες καταλλαγῆς, ὁ Οἰκουμενικός πατριάρχης Κύριλλος Ζ΄ μέ τήν Ἱερά Σύνοδο καί τήν σύμφωνη γνώμη τοῦ Ἀλεξανδρείας, προχώρησαν στήν κανονική ψήφιση καί χειροτονία τοῦ ἀρχιμανδρίτου Κυρίλλου ὡς νέου ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ (1859-1867)¹⁴⁹.

Μέ τούς ρωμαιοκαθολικούς παρ' ὄλο πού στίς ἀρχές τοῦ 1859 ὑπῆρξε μιᾶ ἀνταλλαγή ἐθιμοτυπικῶν ἐπισκέψεων μεταξύ Κυρίλλου Ζ΄ καί ἀρχιεπισκόπου ρωμαιοκαθολικῶν στήν Κωνσταντινούπολη Brunoni, οἱ σχέσεις διακόπηκαν ἐξ αἰτίας τοῦ προβλήματος πού προέκυψε στήν Κρήτη¹⁵⁰. Ἐκεῖ, ἕνας ρωμαιοκαθολικός ἱερέας μέ τήν συμπαράσταση τοῦ Γάλλου προξένου στά Χανιά ἀποβλέποντας στήν ἀπώτερη θρησκευτική προσχώρηση στόν ρωμαιοκαθολικισμό τῶν Κρητῶν, ἐπινόησε τήν εἰκονική ἐγγραφή τους σέ καταλόγους ρωμαιοκαθολικῶν πιστῶν, ὥστε νά ἀπολαύσουν τῆς Γαλλικῆς προστασίας σέ μιᾶ ἐποχή καταπιέσεων καί αὐθαιρεσιῶν τῆς τοπικῆς ὀθωμανικῆς διοικήσεως. Πολλοί, πράγματι, ἐνεγράφησαν καί ἀπέκτησαν γαλλικά διαβατήρια, ἰδίως στίς περιοχές Χανίων καί Ρεθύμνου, ὅπου δροῦσε ἡ Προπαγάνδα μέ Καπουκίνους μοναχοῦς. Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο φρόντισε νά στείλει δύο ἀποστολές γιά νά πληροφορηθεῖ ἐπακριβῶς τά γεγονότα, ἀλλά καί γιά νά διαφωτίσει καί νά στηριξοῦ τούς πιστούς¹⁵¹.

Στίς 6 Φεβρουαρίου 1856 ὁ Κύριλλος, ὅπως καί οἱ λοιποί ἀρχηγοί (ἐθνάρχες) τῶν μῆ μουσουλμανικῶν ἐθνοθρησκευτικῶν κοινοτήτων, κλήθηκε στήν Πύλη γιά τήν ἐπίσημη παρουσίαση τοῦ νέου Αὐτοκρατορικοῦ Ἰδιόγραφου Διατάγματος, τοῦ περίφημου Χάττι Χουμαγιούν¹⁵². Μέ βάση τό 2ο ἄρθρο του, οἱ κοινότητες ὄφειλαν νά ἐνεργοποιήσουν διαδικασίες γιά σύνταξη Ἐθνικῶν Κανονισμῶν πού θά διεῖπαν, στό ἐξῆς, τήν λειτουργία τους. Γιά τήν ὀρθόδοξη κοινότητα ἡ ἐπίσημη κυβερνητική ἐντολή γιά τήν ἔναρξη τῶν σχετικῶν διαδικασιῶν θά δοθεῖ στίς 27 Αὐγούστου 1858 σηματοδοτῶντας τήν ἀπαρχή μιᾶς σκληρῆς ἐποχῆς γιά τά ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Γένους. Ἡ ἀλλαγὴ θά ἐπέφερε τήν κατάλυση τοῦ διοικητικοῦ συστήματος τοῦ Γερωντισμοῦ στό Πατριαρχεῖο καί τήν εἴσοδο τοῦ

¹⁴⁹ Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 356 : Ὑπόμνημα Σιναίου Κυρίλλου, θανόντος Κωνσταντίου Α΄, 24 Νοεμβρίου 1859 (Διεξοδικό ἐγγράφο πού δικαιολογοῦσε τήν ἐπέμβαση τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας). ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 172-175. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἔγγραφα*, 2, 399-420.

Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1858) Νο 11 : 29 Ἰανουαρίου 1858 : Κουντουριώτης πρὸς Ραγκαβῆ : σημειώνει τήν ἀποβίωση τοῦ Ἱεροθεοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας μετά τήν ὁποία οἱ Ὀρθόδοξοι τῆς Αἰγύπτου ἀνέθεσαν στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο τήν ἐκλογή διαδόχου ὑποδεικνύοντας τρεῖς ὑποψηφίους : τόν πρῶτον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριο ΣΤ΄, τόν Θεσσαλονίκης Καλλίνικο καί τόν ἀρχιμανδρίτη Διονύσιο Κλεόπα. Πατριάρχης ἐκλέχθηκε ὁ Καλλίνικος (1858-1861). ΛΕΚΚΟΥ, *Ἀλεξάνδρεια*, 978-990.

¹⁵⁰ ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεῖα*, 208-281.

¹⁵¹ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ, 13, 414. ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεῖα*, 280. ΓΛΥΚΑΣ, Α΄, 62-67 καί 69-70.

Ἡ πρώτη ἀποστολή ἦταν τοῦ Καισαρίου ἐπισκόπου Ξανθουπόλεως (Ἰανουάριος-Μάρτιος 1860) καί ἡ δεύτερη (Μάρτιος -Μάιος 1860) τῶν τριῶν ἱεροκηρύκων καί ἱεροδιδασκάλων Νικηφόρου Γλυκᾶ, Διονυσίου Ροῖδη ἢ Γεωργιάδη (τό δεύτερο ὄνομα : ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεῖα*, 280) καί Γρηγορίου Γώγου.

¹⁵² Κ.Π.Α., ΛΒ΄, 34-35 : *Τοῖς ἀρχιερεῦσι τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου Ἐγκύκλιος ἐξαγγελτικὴ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ Χάττι Χουμαγιούν τοῦ κυροῦντος τά πάλαι καί χορηγοῦντος νέα προνόμια τῆ Ἐκκλησία καί τῷ Γένει* : 21 Φεβρουαρίου 1856, καί : *Τοῖς ὁμογενέσιν Ἐγκύκλιος συμβουλευτικὴ σχετιζομένη τῷ Χάττι Χουμαγιούν* : Φεβρουάριος 1856.

λαϊκού παράγοντος, αλλά και την εμφάνιση, και τυπικώς, του Βουλγαρικού Ζητήματος ως πρώτου παραδείγματος έθνοφυλετισμού στην Έκκλησία¹⁵³.

Η ανακοίνωση του Χάτι Χουμαγιούν και η προσαρτημένη σε αυτό ρητή κυβερνητική δήλωση περί έλευθερίας έπιλογής θρησκειύματος, προκάλεσε τον άκρατο ένθουσιασμό και την αποκάλυψη του πραγματικού θρησκευτικού πιστεύω μιας άφανους αλλά ύπολογίσιμης ομάδος ύπηκόων, των Κρυπτοχριστιανών. Ο πρώτος που αναφέρεται ότι απαρνήθηκε έπισήμως τον ισλαμισμό ήταν ο Πέτρος Σιδηρόπουλος στις 14 Μαΐου 1856¹⁵⁴. Στόν Πόντο, στην εκκλησιαστική έπαρχία Χαλδίας (έδρα Άργυρούπολη) οι λεγόμενοι Κρωμλήδες, 4.000 οικογένειες γύρω από τά χωριά Κρώμνη, Ματσούκα, Γιμουρά, Σούρμενα, δήλωσαν πώς είναι χριστιανοί και φανέρωσαν τά χριστιανικά τους όνόματα. Αυτοί άγνωριστήκαν ως χριστιανοί μέ σουλτανικό διάταγμα στις 19 Φεβρουαρίου 1859. Πολλοί άλλοι τούς μιμήθηκαν, από τό 1857, και μάλιστα έστειλαν αντιπροσώπους στην Τραπεζούντα και Κωνσταντινούπολη για νά έπιτύχουν την κρατική αναγνώρισή τους. Τό κράτος προσπάθησε νά έντοπίσει τό πρόβλημα μόνο στόν Πόντο και δέχθηκε την σύσταση μιας διεθνούς έπιτροπής μέ έδρα την Τραπεζούντα. Σε αυτήν θά έπρεπε νά παρουσιαστεί κάποιος και νά δηλώσει τό χριστιανικό όνομα και πιστεύω του προς έγγραφη στά ληξιαρχικά βιβλία. Οι χιλιάδες τών προσερχομένων προκάλεσαν την κατάπληξη τών άρχών που προσπάθησαν πρώτα μέ ήπιο τρόπο και κατόπιν μέ ταλαιπωρίες, πιέσεις, διώξεις και άλλα μέσα (μέ κυριώτερο την στράτευση) νά έπιτύχουν την μείωση τής προσελεύσεως. Παραλλήλως φρόντισαν νά παρεμβάλλουν διοικητικής φύσεως έμπόδια, συντόμευσαν τς προθεσμίες ύποβολής δηλώσεων και, τελικώς, διέλυσαν την έπιτροπή. Άποτέλεσμα ήταν πολλοί νά μήν προλάβουν νά δηλωθούν και άλλοι ούτε καν νά ειδοποιηθούν, ιδίως στά όρεινά και δυσπρόσιτα χωριά. Τους έγγραφέντες χαρακτηρίζαν ως άρνησίθρησκους ή δίθρησκους (tenassour) και δίπλα στό χριστιανικό τους όνομα άνέγραφαν και τό μουσουλμανικό. Από τς άπηνεις διώξεις πολλοί Πόντιοι μετανάστευσαν στην Ρωσία και έγιναν ρώσσοι ύπήκοοι¹⁵⁵. Στην Κρήτη ή αυτοφάνερωση κρυπτοχριστιανών του Ήρακλείου και του χωριού Έπισκοπή τής έπαρχίας Πεδιάδος προκάλεσε διωγμό έναντίον τους, ό όποιος μαζί μέ την έπιβολή βαρύτερης φορολογίας όδήγησε στην επανάσταση του Άπριλίου 1858. Υπό την πίεση τών Μεγάλων Δυνάμεων ή Πύλη μέ φιρμάνι της (7 Ίουλίου 1858) διακήρυξε την ισχύ τών διατάξεων περί θρησκευτικής έλευθερίας του Χάτι Χουμαγιούν¹⁵⁶.

¹⁵³ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Εκκλησιαστικά*, 151, 153.

¹⁵⁴ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ, 13, 434.

¹⁵⁵ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ, *Λαοί*, 320-321, 384-388, 411. ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Επιθεώρησις*, 161. Α.Υ.Ε. Φ.76.1(1857) : Περί ζητήματος Κρωμιωτών. 2 αναφοραί του ύποπροξένου Τραπεζούντος Κ. Ν. Κυπριώτη, μία προς έλληνική πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως (πρέσβυς Α. Γ, Κουντουριώτης) 5/17 Ώκτωβρίου 1857, και μία προς ύπουργό έξωτερικών Α. Ρ. Ραγκαβή : 15 Ώκτωβρίου 1857. Έπισυνάπτει καταλόγους μέ αριθμούς «οίκογενειών», «Όθωμανών», «Κρωμιωτών» (=Κρυπτοχριστιανών) και «Γραικών». Οι συνολικοί αριθμοί, άντιστοιχως, για την δικαιοδοσία μητροπόλεως Χαλδίας (λέει στό κείμενο Κιμισχανά δηλαδή Άργυρουπόλεως, Gümüşhane) 7401, 5690, 10725, 20590, ένω για την μητρόπολη Τραπεζούντος 10961, 9260, 16710, 29235. Στά μεταλλεία τής περιοχής ύπολογίζονταν 5.000 κάτοικοι όλοι κρυπτοχριστιανοί.

Α.Υ.Ε. Φ.76.1(1858) : Άναφορά 10.000 οίκογενειών Κρωμιωτών προς ύποπρόξενο Έλλάδος στην Τραπεζούντα Κ.Ν. Κυπριώτη : 24 Ίουνίου /6 Ίουλίου 1858. Παρόμοιες (γλώσσα γαλλική) και προς προξένους άλλων χωρών. Έκτενεις αναφορές και Α.Υ.Ε. Φ.76.1(1859). ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Εκκλησιαστικά*, 161 : αναφέρει απογραφή που έδωσε πληθυσμό 8.000 ατόμων.

¹⁵⁶ ΜΕΕ, τ. 15, 183, 196.

Τίς τάξεις τῶν Ὁρθοδόξων ἐνίσχυσαν στίς 6 Ὀκτωβρίου 1858, 2.000 Ἀρμένιοι τῆς ἐπαρχίας Διαρμπεκί¹⁵⁷.

Τό σημαντικότερο, πάντως, γεγονός τῆς πατριαρχίας τοῦ Κυρίλλου Ζ΄ ἦταν ἡ σύγκληση τῆς ἐθνοσυνελεύσεως καί ἡ σύνταξη ἀπ' αὐτήν τῶν Ἐθνικῶν ἢ Γενικῶν (=τοῦ Γένους) Κανονισμῶν¹⁵⁸. Ἀπό τήν ἀρχή τῶν ἐργασιῶν καί μέ ἀφορμή τήν διαδικασία ψηφίσεως τῶν κληρικῶν πού θά γινόταν μέλη τῆς ἐθνοσυνελεύσεως, ἀναδύθηκε στήν ἐπιφάνεια ἡ διαπάλη μεταξύ τῶν δύο τάσεων : αὐτῆς πού πρέσβευε τήν διατήρηση τοῦ ἰσχύοντος διοικητικοῦ συστήματος τοῦ Γεροντισμοῦ καί τῆς ἄλλης πού ἀγωνιζόταν γιά τήν ἐπικράτηση ἑνός μεταρρυθμιστικοῦ πνεύματος πού μεταφραζόταν στήν εἴσοδο τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου στήν διοίκηση τῶν πραγμάτων τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Γένους. Ἡ πρώτη κανονική συνεδρίαση ἔγινε στίς 7 Ὀκτωβρίου 1858 καί τό ἔργο προχώρησε μέ ἀργούς ρυθμούς, ἀφοῦ οἱ συνεδριάσεις γινόταν κάθε Παρασκευή, μία φορά, δηλαδή τήν ἐβδομάδα. Τόν Ἰανουάριο 1859 σημειώθηκε ἡ πρώτη σοβαρή κρίση ὅταν ἐγκρίθηκε καί ψηφίστηκε πρόταση πού προέβλεπε τήν κατάργηση τοῦ Γεροντισμοῦ, τῶν Ἐφορειῶν τῶν Γερόντων, τῶν Ἐφορικῶν κασσῶν κ.λ.π.. Ἐκτοτε, οἱ Γέροντες συνασπίσθηκαν κατά τοῦ Πατριάρχου ὁ ὁποῖος μέχρι ἐκείνη τήν στιγμή ἦταν μέ τό μέρος τους. Στό μεταξύ οἱ λαϊκοί τῆς συνελεύσεως διαμαρτυρήθηκαν στήν κυβέρνηση γιά τήν σκόπιμη καθυστέρηση καί ἀδιαφορία τῶν κληρικῶν μελῶν στίς ἐργασίες τοῦ σώματος. Ὁ ἀρμόδιος ὑπουργός ἐξωτερικῶν Φουάτ πασσᾶς ἐπέκρινε ὡς ὑπεύθυνο τόν Κύριλλο πού θέλησε νά παραιτηθεῖ, ὅμως ἡ παραίτησή του δέν ἔγινε ἀποδεκτή γιατί οἱ ἐργασίες στήν ἐθνοσυνέλευση βρισκόταν σέ κρίσιμο σημεῖο καί ἐνδεχόμενη ἀποχώρηση τοῦ πατριάρχου θά εἶχε δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις καί θά ματαίωνε τίς ὡς τότε ἐπιτυχίες τῆς μεταρρυθμιστικῆς πλευρᾶς¹⁵⁹. Οἱ διαμαρτυρίες γιά κωλυσιεργία συνεχίσθηκαν καί ἡ κυβέρνηση μέ διάταγμα, τῆς 6ης Ἰουλίου 1859, διέταξε τούς Γέροντες μητροπολίτες νά ἀπέλθουν στίς ἐπαρχίες τους ἀναθέτοντας στόν Κύριλλο νά τούς ἐνημερώσει καί νά ἐκτελέσει τούς ὁρισμούς. Οἱ ἀπομακρυνόμενοι κατηγορήσαν τόν τελευταῖο ὡς τόν πραγματικό ὑπαίτιο τῆς ἀποπομπῆς τους. Πρῖν ἀναχωρήσουν γιά τίς ἐπαρχίες τους ἐπέδωσαν ἔγγραφο γνωστό ὡς ἡ «Διαμαρτύρησις τῶν 5 Γερόντων» μέ τό ὁποῖο διαμαρτύρονταν γιά τήν :

- α) καταπάτηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων καί τῶν προνομίων τοῦ Γένους
- β) ὑπέρβαση καθηκόντων ἀπό μέρος τῆς ἐθνοσυνελεύσεως
- γ) ἐπέμβαση τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως στά ἐκκλησιαστικά πράγματα.

Ἐπιπλέον, ὡς πολῖτες διαμαρτύρονταν γιά παράβαση τοῦ ἀρθρου τοῦ Χάττι Χουμαγιούν πού προέβλεπε τήν ἀπολογία κατηγορουμένου πρῖν τήν ἔκδοση ὁριστικῆς κρίσεως. Ἡ ἐθνοσυνέλευση ἀνέθεσε στόν τότε διάκονο Γρηγόριο Παυλίδη νά συντάξει ἀναίρεση τῶν αἰτιάσεων τῶν Γερόντων («Ἀνασκευή τῆς Διαμαρτυρήσεως τῶν 5 Συνοδικῶν») καί νά δικαιώσει τό ἐπιτελούμενο ἀπό αὐτήν ἔργο¹⁶⁰.

¹⁵⁷ Α.Υ.Ε. Φ.76.1(1858) : Α.Γ. Κουντουριώτης-Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως πρὸς Α.Ρ. Ραγκαβῆ : 5 Σεπτεμβρίου 1858. ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 157.(6 Ὀκτωβρίου 1858).

¹⁵⁸ Ὁ ὅρος πού χρησιμοποιεῖ τό Διάταγμα εἶναι «εἰδικά συμβούλια τῶν κοινοτήτων». Ἡ ἐθνοσυνέλευση γιά τόν ἑαυτό της πρότεινε τόν ὅρο «προσωρινό συμβούλιο» ἢ «συνέλευση», ἐνῶ οἱ Κανονισμοί ἀποκαλοῦνται εἴτε «Κανονισμοί» εἴτε «Πρακτικά». ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 2, 39. ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεῖα*, 180.

¹⁵⁹ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 153-161, 166-167. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 77-99. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 2, 11-32.

¹⁶⁰ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 168-170.

Στίς 18 Αὐγούστου 1859 ἰδρύθηκε Ἀρχιγραμματεία τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καί πρῶτος ἀρχιγραμματέας διορίστηκε ὁ μέχρι τότε τοποτηρητής τῆς Μ. Πρωτοσυγγελίας καί κατόπιν μητροπολίτης Χίου

Στις 16 Φεβρουαρίου 1860 περατώθηκαν οι εργασίες της συνελεύσεως που υπέβαλε τους Κανονισμούς στην κυβέρνηση προς επικύρωση. Οι συνεχείς διαπληκτισμοί του Κυρίλλου με μιά σύνοδο που τον κατηγορούσε ως υπάιτιο για την όλη κατάσταση των εκκλησιαστικών και εθνικών πραγμάτων, ενώ ο ίδιος θεωρούσε υπεύθυνη την ασυμφωνία μεταξύ των μελών και τον κομματισμό στην εθνοσυνέλευση, τον οδήγησαν να επισκεφθεί τον Φουάτ και να του εκθέσει την αναγκαιότητα της παραιτήσεώς του. Στις 6 Μαΐου 1860 ο ισχύων όμογενής Κωνσταντίνος Άδοσίδης ανήγγειλε στο Πατριαρχείο την παραίτηση του πατριάρχου και τότε ξέσπασε μεγάλη άναταραχή και άρχισαν οι διαβουλεύσεις για έκλογή διαδόχου. Ύπηρχε, όμως, άμφιβολία για τό άν θά έπρεπε να εκλεγεί με τό παλαιό ή με τό νέο (των Κανονισμών) σύστημα. Ξαφνικά ο Κύριλλος επέστρεψε, αλλά στις 11 Μαΐου ύπαναχώρησε και ένημέρωσε την Σύνοδο ότι σκοπεύει να παραιτηθεί συνιστώντας τους να εκλέξουν νέο πατριάρχη. Στις 14 ο Φουάτ άνακοινώνει προφορικώς σέ έπιτροπή συνοδικών την παραίτηση του Κυρίλλου, χωρίς όμως να άποστείλει στο Πατριαρχείο τό άπαραίτητο διάταγμα άποδοχής της παραιτήσεως. Ο σκοπός της κυβερνήσεως ήταν να άναγκάσει την εθνοσυνέλευση να τροποποιήσει τό κεφάλαιο των Κανονισμών «περί έκλογής πατριάρχου», ώστε να δίνεται ή δυνατότητα στην κυβέρνηση να παρεμβαίνει καθοριστικώς στην έκλογή προσώπου της άρεσκείας της. Ήταν τό ζήτημα της έξαιρέσεως ύποψηφίων άπό την Πύλη.

Οι Κανονισμοί προέβλεπαν την κατάρτιση ενός καταλόγου ύποψηφίων για την πατριαρχία όπου θά άναγράφονταν όσοι προτείνονταν άπό τους εκλέκτορες, δηλαδή τους συνοδικούς και ένδημοϋντες άρχιερείς, τους άρχιερείς των έπαρχιών και άπό τους λαϊκούς άντιπροσώπους Κωνσταντινουπόλεως και των 28 έπαρχιών. Ύπηρχε δυνατότητα να προστεθοϋν και όσοι θά προτείνονταν άπό τους παρισταμένους λαϊκούς άντιπροσώπους, έφ' όσον όμως συγκέντρωναν και την έγκριση του 1/ 3 των κληρικών μελών της συνελεύσεως. Ο κατάλογος αυτός θά έπρεπε να ύποβληθεί στην κυβέρνηση ή όποία, λόγω του ότι τό πατριαρχικό άξίωμα είχε και πολιτικές διαστάσεις, μπορούσε να διαγράψει τους τυχόν άνεπιθύμητους ύποψηφίους. Μετά την έπιστροφή του καταλόγου προχωρούσε ή έκλογική διαδικασία στην έκλογή των τριών επικρατεστέρων. Κατόπιν διενεργόταν ή τελική έκλογή μόνον άπό τά κληρικά μέλη, στον πατριαρχικό ναό, παρισταμένων και των λαϊκών μελών, κατά την εκκλησιαστική τάξη. Άπό τους τρεις εκλεγόταν ο ένας που θά γινόταν πατριάρχης.

Στις 6 Ίουνίου 1860 ο Φουάτ άναγγέλλει ότι θά πρέπει να γίνει τροποποίηση του Κανονισμού για έκλογή πατριάρχου, ώστε ο κατάλογος με τό τριπρόσωπο να

Γρηγόριος Παυλίδης. (Ύπενθυμίζουμε ότι ο Παυλίδης ήταν άνεψιός του Γρηγορίου ΣΤ' άπό την άδελφή του) ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Πατριάρχαι*, 2, 68-71. ΓΕΛΕΩΝ, *Μνεία*, 264-265 (άπό 19 Ίουλίου 1859, στή θέση αυτή άπό πρώην Μέγας Άρχιδιάκονος). Οι συνοδικοί Γέροντες ήταν οι : Έφέσου Παΐσιος, Ήρακλείας Πανάρετος, Κυζίκου Ίωακείμ, Νικομηδείας Διονύσιος, Χαλκηδόνος Γεράσιμος, Δέρκων Γεράσιμος. Ο βος (Δέρκων) δέν υπέγραψε, ίσως για να βρίσκεται παρών στις σχετικές συζητήσεις στην Σύνοδο και την Έθνοσυνέλευση.

Ο ΓΛΥΚΑΣ, Α', 62 λέει ότι ήδη άπό τον Δεκέμβριο του 1858 οι Γέροντες ύπέσκαπταν τον Κύριλλο. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Έλληνισμός*, 2, 32-37 : Κείμενο Διαμαρτυρήσεως. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ίστορία*, Γ', Β', 229 : Οι Γέροντες έστειλαν διαμαρτυρία και προς την Σύνοδο της Ρωσίας ή όποία όμως δέν τους βοήθησε γιατί δέν είχε προσκληθεί έπισήμως να διαιτητεύσει, αλλά και γιατί ή ρωσική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη είχε ταχθεί κατά του Γεροντισμού και υπέρ της εισόδου του λαϊκού στοιχείου στην διοίκηση των εκκλησιαστικών και εθνικών ύποθέσεων. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 99-105. Έκτός άπό την ρωσική Σύνοδο οι Γέροντες προσπάθησαν να πείσουν και τον πρώην πατριάρχη Γρηγόριο ΣΤ' να ύπογράψει κείμενο διαμαρτυρίας κατά της Έθνοσυνελεύσεως, αλλά αυτός άρνήθηκε. Τό ίδιο έγινε και με τίς Συντεχνίες.

υποβάλλεται στην κυβέρνηση για τυχόν εξαιρέσεις προσώπων. Η έθνοσυνέλευση, κατόπιν πιέσεων, αναγκάστηκε να υποχωρήσει και τότε η κυβέρνηση έστειλε την αποδοχή της παραιτήσεως του Κυρίλλου. Στις 7 Ιουλίου εκλέγεται τοποτηρητής ο Νικαίας Ίωαννίκιος που εγκρίνεται από την κυβέρνηση στις 15 Ιουλίου. Στις 11 Αυγούστου η έθνοσυνέλευση αποφασίζει να αντιστρέψει τον εκβιασμό : δηλώνει ότι δεν πρόκειται να προχωρήσει σε εκλογή νέου πατριάρχου αν η κυβέρνηση δεν αποσύρει την αξίωσή της για το δικαίωμα εξαιρέσεως. Τόν ίδιο μήνα δίνεται κυβερνητική άδεια για την επιστροφή των Γερόντων. Στις 7 Σεπτεμβρίου αναφορά των αρχιερέων προς την Πύλη ζητά την συνδρομή και έποπτεία της για εκλογή νέου πατριάρχου. Πράγματι, στις 10 στέλλονται στο Πατριαρχείο δύο επίσημα έγγραφα με τα όποια διατάζεται η επίσπευση της εκλογής σύμφωνα με τους Κανονισμούς και αναγγέλλεται ότι η Πύλη επιφυλάσσει στον έαυτό της το δικαίωμα να εξαιρεί από τον αρχικό κατάλογο, και όχι από το τριπρόσωπο, ένα ή δύο και όχι περισσότερο από τρία πρόσωπα.

Πρόκειται για νίκη της έθνοσυνελεύσεως. Στις 20 Σεπτεμβρίου έγινε ο καταρτισμός του αρχικού καταλόγου με συνολικώς 11 υποψηφίους, υποβλήθηκε στην Πύλη η οποία τον επέστρεψε χωρίς απαλοιφές ονομάτων, και κατόπιν διενεργήθηκε η εκλογή για το τριπρόσωπο, την 1η Οκτωβρίου. Τότε, αρχισαν διαπληκτισμοί μεταξύ κληρικων και λαϊκων και συνέβησαν έκτροπα, ώστε ο τοποτηρητής διέταξε διάλυση της συνελεύσεως. Την επομένη ημέρα παρενέβη η Πύλη διατάζοντας την άμεση διενέργεια εκλογής. Στις 4 Οκτωβρίου επαναλήφθηκε η γενική εκλογική συνέλευση με την παρουσία του κυβερνητικού εκπροσώπου Καβουλή εφέντη. Έτσι, εκλέχθηκε ο Ίωακείμ Κυζίκου, ως πατριάρχης Ίωακείμ Β' ¹⁶¹.

Κατά την εκλογική διαδικασία που τελικώς ανέδειξε πατριάρχη τον Ίωακείμ έλαβαν χώρα διεργασίες που ενέπλεξαν όλους τους πολιτικούς παράγοντες στην Κωνσταντινούπολη, εντόπιους και ξένους. Ανάμιξη και κινητικότητα υπήρξαν και σε προηγούμενες εκλογές, αλλά τώρα έγιναν περισσότερο εμφανείς και πιο περίπλοκες.

Ξεχωριστό ενδιαφέρον επιδείχθηκε από την Πύλη που εκτός από την επιθυμία της να επιταχύνει την εφαρμογή των νεοψηφισθέντων -αλλά μη εγκριθέντων, ακόμη, επισήμως - κανονισμών, στα πλαίσια της γενικότερης μεταρρυθμιστικής πορείας του κράτους, επέμενε να προωθήσει και το καινούργιο της αίτημα, δηλαδή τον πλήρη και θεσμοποιημένο, πλέον, έλεγχο του προσώπου του εκάστοτε πατριάρχου μέσω του μέτρου της εξαιρέσεως υποψηφίων. Έπομένως, η Πύλη θά υποστήριζε την υποψηφιότητα κάποιου που αντιτασσόταν στον Γεροντισμό και συντασσόταν με τους Μεταρρυθμιστές. Ο πρώην πατριάρχης Άνθιμος ΣΤ' συγκέντρωνε τα προσόντα αυτά, μάλιστα η όξεια αντιπαράθεσή του προς τους Γέροντες είχε συντελέσει στο να χάσει τον θρόνο του.

Ο ίδιος συνέβαινε να είναι ο εκλεκτός και της βρετανικής πρεσβείας, αφού από παλαιότερες εποχές αποτελούσε διακεκριμένο μέλος της φιλοβρετανικής μερίδος Βογορίδη. Μία διαφοροποίηση, απλώς, υπήρξε στην βρετανική στάση, αυτή του πρεσβευτού sir Henry Bulwer(1801-1872, πρεσβευτού στην Κωνσταντινούπολη : 1858-1865), δηλαδή της διακριτικής στηρίξεως του Άνθιμου, σε αντίθεση με αυτήν

¹⁶¹ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Εκκλησιαστικά, 177-185*. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση, 135-152*. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Έλληνισμός, 2, 44-46*.Κ.Π.Α., ΚΒ', 363-365 : 'Υπόμνημα εκλογής Ίωακείμ Β'. Η πολιτική εγκαθίδρυση και η εκκλησιαστική ενθρόνιση του Ίωακείμ έγιναν στις 8 Οκτωβρίου 1860 : ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Εκκλησιαστικά, 185*.

του προκατόχου του sir Stratford Canning de Redcliffe ο οποίος σθεναρώς και άπροκαλύπτως είχε επέμβει πολλές φορές υπέρ του πρώην πατριάρχου. Επιπλέον, ο Bulwer προτιμούσε να μην εκτίθεται ο ίδιος, αλλά να προβάλλει ως κύριο ύποστηρικτή της ύποψηφιότητας Άνθιμου τήν μερίδα Βογορίδη στήν όποία νέος ήγέτης, μετά τόν θάνατο του Στεφάνου Βογορίδη τό καλοκαίρι του 1859, φερόταν ο Παύλος Μουσούρος, β' διερχόμενος του όθωμανικού ύπουργείου έξωτερικών και αδελφός του πανίσχυρου όθωμανού πρεσβευτού στό Λονδίνο Κωστάκη Μουσούρου πασσα.

Τά πράγματα περιεπλάκησαν, όταν εμφανίστηκε και ή Ρωσική πρεσβεία να ύποστηρίζει τόν Άνθιμο, εγκαινιάζοντας μιá μεταστροφή πολιτικής της όποίας πρώτη σοβαρή ένδειξη ήταν ή μή ύποστήριξη της Διαμαρτυρήσεως των 5 Γερόντων, τόν Ιούλιο του 1859. Η νέα τάση εκφράστηκε από τόν νεοδιορισμένο πρεσβευτή πρίγκηπα (knyaz) Aleksey Borisovich Lobanov- Rostovsky(1824-1896, πρεσβευτής στήν Κωνσταντινούπολη : 1859-1863 και 1878-1879) και συνοψιζόταν στήν εγκατάλειψη των Γερόντων και στήν στήριξη των αναδυόμενων λαϊκών - μεταρρυθμιστικών στοιχείων. Η έλπιζόμενη άθροα είσοδος των λαϊκών στήν διοίκηση των εκκλησιαστικών και έθνικών πραγμάτων, εκτιμούσε ότι θά προσέφερε περισσότερες δυνατότητες και εύκαιρίες στήν Ρωσική πολιτική για παρεμβάσεις. Πέραν τούτου, οί λαϊκοί, στήν πλειονότητά τους, δέν προέβαλλαν άξεπέραστα έμπόδια στίς νεοεμφανισθείσες και διαρκώς όγκούμενες βουλγαρικές άξιώσεις ¹⁶².

Στήν νέα Ρωσική στροφή πολιτικής σημαντικότερη ώθηση έδωσε ή κίνηση του Ρώσου ύπουργού έξωτερικών πρίγκηπος Gorchakov. Αυτός, στίς 2/14 Μαΐου 1860, κάλεσε τούς πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων στήν Άγία Πετρούπολη και ζήτησε τήν άδεια των κυβερνήσεών τους, προκειμένου να προβεί σε αυστηρό διπλωματικό διάβημα προς τήν Πύλη διαμαρτυρόμενος για τήν συνεχιζόμενη καταπίεση των χριστιανών και τήν διαρκή χειροτέρευση της θέσεώς τους, κυρίως στίς ευρωπαϊκές όθωμανικές έπαρχίες ¹⁶³. Επίσης, πρότεινε να αναδιοργανωθούν διοικητικώς οί έπαρχίες αυτές και διατύπωσε τίς θέσεις του σε Έγκύκλιο πού

¹⁶² ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 144-152.

¹⁶³ Α.Υ.Ε. Φ.18.1 (1860) : Έλληνική Πρεσβεία Λονδίνου Νο 74 : πρέσβυς Σπυρίδων Τρικούπης προς Α.Γ. Κουντουριώτη, ύπουργό έξωτερικών : 5/17 Μαΐου 1860 : αναφέρει άφύπνιση Βρετανικής ρωσοφοβίας και ύποψίες ότι οί Ρώσοι ήθελαν να ανακινήσουν και πάλι τό Άνατολικό Ζήτημα σε συνεννόηση με τήν Γαλλία.

Α.Υ.Ε. Φ.18.2 (1860) : Έλληνική Πρεσβεία Παρισίων Νο 24 : πρέσβυς ύποστράτηγος Δημήτριος Καλλέρης προς Α.Γ. Κουντουριώτη : 6/18 Μαΐου 1860 : Ο Γάλλος ύπουργός έξωτερικών Θουβενέλ διαβεβαίωσε τόν Βρετανό πρέσβυ στό Παρίσι λόρδο Κάουλι ότι δέν ύπηρεχε συνεννόηση και άν χρειαζόταν επέμβαση στήν Άνατολή θά γινόταν με συναπόφαση των Δυνάμεων.

Α.Υ.Ε. Φ.18.1 (1860) : Νο 82 : Τρικούπης προς Κουντουριώτη : 21 Μαΐου /2 Ιουνίου 1860. Η Άγγλία θέτει ως απαράβατη άρχή, και στήν παρούσα περίπτωση, τήν διατήρηση του καθεστώτος στήν Όθωμανική Έπικράτεια.

Α.Υ.Ε. Φ.18.1 (1860) : Νο 114 : Τρικούπης προς Κουντουριώτη : 21 Ιουλίου/2 Αυγούστου 1860. Από γράμμα του Γάλλου αυτοκράτορος Ναπολέοντος Γ' προς τόν Γάλλο πρέσβυ στό Λονδίνο κόμη Περισινύ έξάγεται ότι μιá από τίς όδηγιές πού ο αυτοκράτορας έδωσε στον άπερχόμενο στήν Κωνσταντινούπολη Γάλλο πρέσβυ Λαβαλέτ ήταν ή : «*faites tous vos efforts pour maintenir le status quo ; l'interet de la France est que la Turquie vive le plus longtemps possible*». Η Γαλλία δεν επιθυμούσε στρατιωτική έμπλοκή στήν Άνατολή. Η επέμβασή της στήν Συρία, μετά τίς σφαγές των χριστιανών, τό 1860, έγινε από ανθρωπιστικούς λόγους και κατόπιν άσφυκτικής πιέσεως της Γαλλικής κοινής γνώμης.

Α.Υ.Ε. Φ.18.2 (1860) : Νο 25 : Καλλέρης προς Κουντουριώτη : 13/25 Μαΐου 1860. Η Πύλη κοινοποίησε τηλεγραφικώς στίς ξένες πρεσβείες ότι δέν παραδέχεται τήν άρμοδιότητα των Μ.Δυνάμεων στα έσωτερικά πράγματά της με βάση τό άρθρο 9 της Συνθήκης του 1856.

ἀπηύθυνε προς τούς Ρώσους διπλωμάτες και ή όποία δημοσιεύθηκε στίς έφημερίδες¹⁶⁴. Η Βρετανία και ή Γαλλία αϊφνιδιάστηκαν και φοβήθηκαν έπανάληψη τών γεγονότων πού όδήγησαν στόν Κομμαϊκό Πόλεμο. Έτσι, έδωσαν έντολές στους πρεσβευτές τους στην όθωμανική πρωτεύουσα νά συνεννοηθούν μέ την Πύλη για την λήψη μέτρων προς έκτόνωση (ικανονοποίηση ;) τών ρωσικών απαιτήσεων. Πράγματι, οί Όθωμανοί, θορυβημένοι, απέστειλαν τόν ίδιο τόν πρωθυπουργό Μεχμέτ Κιμπρισλή πασσά σέ τετραμήνη περιοδεία για έπιτόπια εξέταση τών παραπόνων. Η έρευνα έντόπισε όρισμένες καταχρήσεις τοπικών άξιωματούχων τίς όποιες και περιέστειλε αλλά άέν διαπίστωσε συστηματικές διώξεις σέ βάρος του χριστιανικού στοιχείου¹⁶⁵.

Τά δεδομένα αυτά, ασφαλώς, απέτρεπαν την Πύλη από του νά ύποστηρίξει έναν ύποψήφιο πού προωθοϋσε ή Ρωσία. Θέμα γοήτρου ήταν, έπίσης, νά μήν άποδεχθεί, έπισήμως, οϋτε τόν ύποψήφιο της Βρετανίας γιατί, παρ' όλη την φιλία και συμμαχία μεταξύ τών δύο χωρών, δέν έπιθυμοϋσε οί έπιχειρούμενες από την όθωμανική κυβέρνηση μεταρρυθμίσεις νά φέρουν βρετανική σφραγίδα.

Έναλλακτική του Άνθίμου λύση ήταν ό πρώην πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ', ό όποιος έχαιρε ευρείας εκτιμήσεως από όλες τίς τάσεις της Έθνοσυνελεύσεως και θά μπορούσε νά είναι πρόσωπο κοινής άποδοχής. Πρόσθετο στοιχείο υπέρ του ήταν ή άρνησή του νά προσυπογράψει την Διαμαρτύρηση τών 5 Γερόντων. Βεβαίως, ό Γρηγόριος δέν έπιδοκίμαζε τίς μεταρρυθμίσεις στην Έκκλησία, τουλάχιστον υπό την μορφή τών ψηφισθέντων Κανονισμών, οϋτε τασσόταν υπέρ της λαϊκοποιήσεως της Έκκλησίας, και αυτό τό απέδειξε στην δεύτερη πατριαρχία του. Πάντως, στην παρούσα φάση δέν ενόησε τόν Γεροντισμό άρα δέν ήταν αντίθετος προς καθε άπόπειρα μεταρρυθμίσεως¹⁶⁶. Παραδόξως, στην ύποψηφιότητα του Γρηγορίου άντιτάχθηκε ή ύποτιθέμενη παραδοσιακή προστάτιδά του Ρωσία, πιθανόν στα πλαίσια της νέας της στάσεως ή έπειδή προέκρινε ως ύποψήφιο τόν Άνθιμο έναντι

¹⁶⁴ Α.Υ.Ε. Φ.18.1 (1860) : Νο 84 : Τριούπης προς Κουντουριώτη : 26 Μαΐου /7 Ιουνίου 1860 : Ό Βρετανός ύπουργός έξωτερικών Ρώσσελ δήλωνε άγνοια για τίς άκριβείς προτάσεις της Ρωσίας, αλλά υπέθετε ότι θά εφαρμοζόταν τό καθεστώς πού ίσχυε για την Βλαχία και Μολδαβία. Έκτιμοϋσε, έπίσης, ότι οί προτάσεις Γκορτσακόβ άφοροϋσαν κυρίως στην Βοσνία, Έρζεγοβίνη, Βουλγαρία. Ό Τριούπης συμπληρώνει : «ήτοι εις τάς έπαρχίας της Σλαβικής φυλής».

Α.Υ.Ε. Φ.18.1 (1860) : Νο 86 : 2/14 Ιουνίου 1860 : Τριούπης προς Κουντουριώτη : Ένημερώνει για δημοσίευση Έγκυκλίου Γκορτσακόβ και εκτιμά ότι : «... τό μόνον άνάχωμα κατά τών ενεργειών του Σλαβικού προσηλυτισμού έν Ανατολή... είναι ή ενίσχυσις του Έλληνισμού, αλλά καθ' ά πολλάκις προανέφερα, ένόσω ή Άγγλία εξακολουθεί έλπίζουσα επί την διατήρησιν του όθωμανικού Κράτους, οϋδέν δύναται τίς παρ' αυτής ν' αναμένη ύγιές έν Ανατολή...».

¹⁶⁵ Α.Υ.Ε. Φ.76.1α (1860) : Έλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως Νο 3043 : έπιτετραμμένος Π.Α.Ζάνος προς Α.Γ. Κουντουριώτη, ύπουργό έξωτερικών : 16 Νοεμβρίου 1860: Κατά την περιοδεία του Αρχιεπίσκοπου (έννοει τόν πρωθυπουργό Μεχμέτ Κιμπρισλή) δέν βρέθηκαν ένδειξεις για συστηματική δίωξη τών χριστιανών, αλλά έντοπίστηκαν πολλές καταχρήσεις εκ μέρους του έλληνικού κλήρου (μετά καταγγελίες Βουλγάρων κατοίκων), όπως στην περίπτωση του έπισκόπου Νυσσάβας (Νίς Σερβίας).

Α.Υ.Ε. Φ.18.1 (1860) Νο 117 : Τριούπης προς Κουντουριώτη : 2/14 Αυγούστου 1860 : Ό λόρδος Ρώσσελ έλεγε ότι μέχρι τόν Άπρίλιο του 1860 οί πρόξενοι της Άγγλίας άνέφεραν περιοδικώς όρισμένα έκτροπα μεταξύ «τούρκων και χριστιανών», όμως δέν προέβλεπαν ταραχές, «... αλλά έκτοτε, ό εστίν άφ' οϋ έξεδόθη ή έγκύκλιος του πρίγκηπος Γορτσακώφου, και τά πράγματα ήλλαξαν μορφήν και οί πρόξενοι γλώσαν... ».

STAVRIANOS, 383-387 : Οί προτάσεις της Ρωσίας για τίς βουλγαρικές έπαρχίες ίσως νά ήταν τό προανάκρουσμα για τόν Όθωμανικό νόμο περί Βιλαετιών (1864) όποτε και ίδρύθηκε, ως πρότυπο, τό Βιλαέτι του Δουνάβεως (Tuna Vilayet) μέ διοικητή τόν Midhat πασσά.

Μετά την πρώτη περιοδεία του 1860, ή κυβέρνηση έστειλε έπιτροπείες και τά έπόμενα έτη 1861, 1862, 1863 για Βουλγαρία και 1861, 1863 για Βοσνία.

¹⁶⁶ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 126-127.

του Γρηγορίου. Μάλιστα, πίεσε την Πύλη να ενεργοποιήσει για τον Γρηγόριο το δικαίωμά της να εξαιρεί υποψηφίους, ίσως γιατί έτσι θα φαινόταν ότι η Πύλη απέρριψε τον Γρηγόριο και όχι η Ρωσία.

Η Οθωμανική κυβέρνηση, από την πλευρά της, λαμβάνοντας υπ' όψη της το ένδεχόμενο να ενοχληθεί και πάλι η φίλη της Βρετανία από την υποψηφιότητα του Γρηγορίου, όπως είχε γίνει το 1840 και το 1852 (δήλωση Canning ότι τυχόν εκλογή του Γρηγορίου θα προσέβαλε την αξιοπρέπεια της Βρετανίας), έθεσε σχετικό ερώτημα στον Bulwer. Αυτός θεώρησε καλό να μην εμποδίσει την υποβολή της υποψηφιότητας, επειδή κάτι τέτοιο θα αποτελούσε κακό προηγούμενο για επόμενες εκλογές, αλλά και για να μην προκαλέσει το δημόσιο θρησκευτικό αίσθημα των Ορθοδόξων. Παρά την διαβεβαίωση αυτή, η Πύλη ενεργώντας προνοητικώς ως προς τις βρετανικές ευαισθησίες, αλλά και υπό το βάρος της απειλητικής Έγκυκλίου Gorchakov, προτίμησε να αποκλείσει τον Γρηγόριο. Δέν τό έπραξε, όμως, ευθέως και επίσημως, δηλαδή διαγράφοντάς τον από τον κατάλογο υποψηφίων, αλλά τό διεμήνυσε προς την εκλογική συνέλευση μέσω μελών της Ίερᾶς Συνόδου. Αν η Πύλη τον διέγραφε, θά έπρεπε να αναφέρει και κάποια αίτια όπως π.χ. η επίμεμπτη διαγωγή του κατά την προηγούμενη πατριαρχία του. Τότε, όμως, θά έπρεπε να κάνει τό ίδιο και για τον Άνθιμο, δυσσαρεστώντας Βρετανία και Ρωσία.

Η Γαλλική πρεσβεία δέν φαίνεται να έλαβε ενεργό μέρος στην συγκεκριμένη εκλογική διαδικασία, αφού ο πρεσβευτής Charles Jean Felix marquis de la Valette (1806-1881, πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη : 1851-1853 και 1860) μόλις είχε άφικθεί. Θά πρέπει, όμως, να δεχθούμε ότι, προφανώς, θά υποστήριζε κάποιον πού άνηκε στην φιλογαλλική παράταξη Ψυχάρη, όπου πρωταγωνιστούσε ο Ίωακείμ Κυζίκου. Έξ άλλου, η Γαλλία είχε στενότατο σύνδεσμο με την ήγεσία της Πύλης (Ααλή και Φουάτ), όποτε δέν χρειαζόταν να άνησυχεί για την διαφύλαξη των γαλλικών συμφερόντων.

Η Έλληνική πρεσβεία με επικεφαλής τον Πέτρο Α. Ζάνο (1818-1884, ύπηρετησε σέ διάφορες θέσεις της πρεσβείας : 1853-1864) είχε προσελκύσει την έμπιστοσύνη των Γερόντων και της κληρικαλικής πτέρυγας της έθνοσυνελεύσεως, ιδίως μετά την άπόρριψη τους από την Ρωσία. Ο Έλληνας έπιτετραμμένος, πρώην μαθητής του Θεόφιλου Καίρη¹⁶⁷, έμφανιζόταν και αυτός από την πλευρά του υπέρμαχος των κληρικών θεωρώντας τους ως ανάχωμα κατά του βουλγαρικού και σλαβικού κινδύνου, ενώ είχε αντίθετη άποψη για τους λαϊκούς μεταρρυθμιστές¹⁶⁸. Αρχική έπιλογή της πρεσβείας ήταν ο εκ των έπιφανών Γερόντων Ίωακείμ, ενώ ως εναλλακτική λύση έβλεπε τον Άνθιμο τον όποιο εκτιμούσε για την πείρα, την ικανότητα και την πολιτική του δεινότητα, παρ' όλο πού δέν συμφωνούσε με την άντι-Γεροντική του στάση. Μόλις, όμως, μαθεύτηκε ότι ο Άνθιμος ήταν ο εκλεκτός των Ρώσων, ο Ζάνος απέσυρε άμέσως την υποστήριξη του και την έστρεψε προς τον Γρηγόριο, μιά έπίσης, σοβαρή υποψηφιότητα πού γινόταν άκόμη πιο έλκυστική μετά την σχεδόν προδοτική έγκατάλειψή του από την Ρωσία. Τελικώς, ο άποκλεισμός του Γρηγορίου από την

¹⁶⁷ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 2, 77.

¹⁶⁸ ΓΕΔΕΩΝ, *Άποσημειώματα*, 228-232.

A.Y.E. Φ. 19.1 (1860), άνευ άριθμού, Ζάνος προς Κουντουριώτη : 6 Ίουλίου 1860 : 'Ο Ζάνος επέμενε για άνάγκη άναδείξεως τοποτηρητοῦ και πήγε στην οικία του Νικαίας Ίωαννικίου (ο όποιος έκλέχθηκε τοποτηρητής) όπου ήταν συγκεντρωμένοι οι «όμόφρονες» άρχιερείς. Την θέληση των λαϊκών χαρακτηρίζει ως «άντεθνικόν σύστημα δι' ου' περιήλθεν η έν Κωνσταντινουπόλει Έκκλησία εις τοιαύτην έλεινικήν και άξιοδάκρυτον κατάστασιν».

Πύλη, ανάγκασε τόν Ζάνο νά συστήσει στους έκλογεις καί νά ἐργαστεί γιά τήν ὑπερψήφισή τοῦ Ἰωακεῖμ.

Τήν τελευταία αὐτή ὑποψηφιότητα ὑποστήριξε καί ἡ μερίδα Ἀριστάρχη. Ὁ Μέγας Λογοθέτης ἤδη πολιτικῶς ἀποδυναμωμένος, ἂν ὄχι ἐξουδετερωμένος, μετά τήν ψήφισή τῶν Κανονισμῶν, δέν εἶχε ἄλλη ἐπιλογή ἀπό τοῦ νά συνεργαστεί μέ τήν μερίδα Ψυχάρη, καθὼς μάλιστα ἦταν χολωμένος ἀπό τίς νέες κατευθύνσεις τῆς Ρωσσικῆς διπλωματίας, ἀλλά καί, ἀνέκαθεν ἀντίθετος μέ τίς βρετανικῆς θέσεις¹⁶⁹.

Ὁ Ἰωάννης Κοκκώδης (1802-1878) καταγόταν ἀπό τήν Χίο καί ἐκεῖ ἔμαθε τά πρῶτα γράμματα καθὼς καί ἐκκλησιαστική μουσική. Ἐφηβος πῆγε στήν Κωνσταντινούπολη ὅπου σπούδαξε, ἐργαζόμενος, ἐνῶ ἦταν καί ψάλτης στόν Ἅγιο Ἰωάννη τῶν Χίων στόν Γαλατᾶ. Ἡ εὐφυΐα, ἡ εὐσέβεια καί ἡ καλλιφωνία του προσείλκυσαν τό ἐνδιαφέρον καί τήν προστασία τοῦ τότε Χαλκηδόνο καί κατόπιν Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀγαθαγγέλου. Ὑπηρετήσε ὡς γραμματέας τοῦ Ἰωακεῖμ Σόφιας (1822-1830) πού τόν χειροτόνησε ἱεροδιάκονο στήν Σόφια μετονομάζοντάς τον σέ Ἰωακεῖμ. Στήν συνέχεια, τοποθετήθηκε ἰδιαίτερος γραμματέας καί ἀρχιδιάκονος τοῦ Βενέδικτου Ἰωαννίνων (1826-1830) μέ πρόταση τοῦ ὁποίου, τόν Δεκέμβριο 1827, ἐκλέχθηκε ἐπίσκοπος Δρυϊνουπόλεως. Ἡ ἐκεῖ θητεία του ὑπῆρξε καρποφόρος καί πέτυχε νά κερδίσει τήν εὐνοία καί ἐκτίμηση τῶν Ὀθωμανικῶν ἀρχῶν μεσολαβώντας ἐπιτυχῶς γιά τήν κατάπαυση ἀντικυβερνητικῶν στασιαστικῶν ταραχῶν ἀπό μουσουλμάνους Ἀλβανούς¹⁷⁰. Τό 1830 ὁ γέροντάς του Ἰωακεῖμ Σόφιας μετατέθηκε στήν μητρόπολη Ἰωαννίνων ἀπ' ὅπου ἐξώσθηκε τόν Ἰούλιο τοῦ 1835. Τότε, ὁ Ἰωακεῖμ τόν διαδέχθηκε ὡς Ἰωαννίνων, ἀλλά καί αὐτός εἶχε τήν ἴδια τύχη μετά τήν ὑποβολή ἀναφορᾶς παραπόνων ἐναντίον του ἀπό τοὺς χριστιανούς τῆς περιοχῆς. Ἐξορίσθηκε στό Ἅγιον Ὅρος ὅπου ἐγκαταβίωσε στήν Ἱερά Μονή Μεγίστης Λαύρας¹⁷¹. Ἐπαναφέρθηκε στήν θέση του στίς 7 Αὐγούστου 1840, ἀλλά δέν πῆγε στήν μητρόπολή του ἐπειδή τόν κράτησαν ὡς συνοδικό ἀρχιερέα στό Πατριαρχεῖο. Τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1845 προβιβάστηκε στήν Γεροντική μητρόπολη Κυζίκου, διαδεχόμενος τόν Μελέτιο πού ἔγινε πατριάρχης. Ἐκτοτε διετέλεσε μόνιμο μέλος τῆς Ἱεράς Συνόδου (1845-1860) ἀναδεικνύμενος σέ ἡγετική ἐκκλησιαστική φυσιογνωμία καί θεωρούμενος ὡς ἓνας ἀπό τοὺς σημαντικότερους τελευταίους ἐκπροσώπους τοῦ συστήματος τοῦ Γεροντισμοῦ. Θήτευσε δύο φορές ὡς

¹⁶⁹ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 147-152.

¹⁷⁰ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Πατριάρχαι*, 1, 90-91 καί 129. ΓΕΣΕΩΝ, *Πίνακες*, 621. ΜΑΘΑΣ, 181-184. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Δρυϊνουπόλεως* : μιλά γιά ἔνοπλο ἀγῶνα τοῦ Ἰωακεῖμ κατά τῶν στασιαστῶν καί ὅτι διετέλεσε ἐπίσκοπος μεταξύ 1827-Ἰούλιο 1835. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἰωακεῖμ Β΄* : χειροτονήθηκε Δρυϊνουπόλεως τό 1828. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Ἰωαννίνων* : Τόν Μάιο 1834 ἀνυψώθηκε σέ μητρόπολη (Βελλᾶς καί Πωγωνιανῆς) ἡ ἐπισκοπή Βελλᾶς (ἡ ὁποία τό 1842 ἐπανεώθηκε μέ τήν μητρόπολη Ἰωαννίνων). Τόν Ἰούλιο 1835 ἀνυψώθηκε σέ μητρόπολη ἡ ἐπισκοπή Δρυϊνουπόλεως (στήν ὁποία εἶχε, τό 1830, προσαρτισθεῖ ἡ ἐπισκοπή Δελβίνου καί Χειμάρρας). ΓΕΛΕΩΝ, *Πίνακες*, 610, 612, 615.

¹⁷¹ Κατά τήν ἀρχιερατεία Ἰωακεῖμ τοῦ ἀπό Σόφιας, ἡ μητρόπολη Ἰωαννίνων ἀπογυμνώθηκε ἀπό τίς ὑποκειμένες ἐπισκοπές της : Χειμάρρας, Βελλᾶς, Δρυϊνουπόλεως. Προφανῶς, ὁ μητροπολίτης διαμαρτυρήθηκε καί, ἴσως, αὐτή νά ἦταν ἡ κυρίως αἰτία τῆς ἐξώσεώς του. Ὁ διάδοχός του Ἰωακεῖμ ((ὁ κατόπιν πατριάρχης) διαμαρτυρήθηκε καί αὐτός, ἀπ' ὅτι φαίνεται ἐντονότερα καί ἀποτελεσματικότερα, γιατί ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄ τοῦ ἀπηύθυνε «σφοδρά ἐπιτίμησιν» γιά τήν ἀντίθεση τοῦ Ἰωακεῖμ στήν ἀνύψωση τῆς πρώην ἐπαρχίας του Δρυϊνουπόλεως σέ μητρόπολη : Κ.Π.Α., ΙΗ΄ 211 καί 235- 236 : 3 Μαρτίου 1837. Ἡ ρήξις αὐτή προσμετρούμενη, ἀσφαλῶς, στά ἔγγραφα παράπονα τοῦ ποιμνίου τοῦ Ἰωαννίνων, ὀδήγησαν στήν ἔκπτωση τοῦ Ἰωακεῖμ ἀπό τόν μητροπολιτικό θρόνο καί στήν ἐξορία του στό Ἅγιον Ὅρος (21 Αὐγούστου 1838) γιά δύο ἔτη. Ἐπομένως, ὁ Ἰωακεῖμ Β΄ εἶχε λόγο νά μισεῖ ἢ ἔστω νά ἐχθρεύεται τόν Γρηγόριο ΣΤ΄.

Οικουμενικός Πατριάρχης : 4 Ὀκτωβρίου 1860-9 Ἰουλίου 1863 καί 23 Νοεμβρίου 1873-5 Αὐγούστου 1878 (ὁπότε καί κοιμήθηκε)¹⁷².

Ὁ Ἰωακείμ ἦταν ὁ πρῶτος πατριάρχης πού ἐκλεγόταν σέ ἐφαρμογή τῶν Ἐθνικῶν Κανονισμῶν. Ὅμως, αὐτοί δέν εἶχαν ἐγκριθεῖ, ἀκόμα, ἐπισήμως. Τά δύο πρῶτα κεφάλαια, δηλαδή περί ἐκλογῆς πατριάρχου καί περί ἐκλογῆς μητροπολιτῶν, ἐπικυρώθηκαν τόν Ἰούνιο τοῦ 1861, ἐνῶ τό σύνολο (7 κεφάλαια) μόλις στίς 27 Ἰανουαρίου 1862 ἔτυχε κυβερνητικῆς ἐπικυρώσεως. Ἔτσι, τόσο στό Ὑπόμνημα ἐκλογῆς του, ὅσο καί στό Πατριαρχικό Βεράτιο πού τοῦ δόθηκε στά τέλη Ὀκτωβρίου 1860, ὑπάρχουν διαφοροποιήσεις ἀπό ἄλλα ὅμοιά τους, ἀποτελώντας, ἀμφότερα μεταβατικοῦ τύπου κείμενα. Στό Ὑπόμνημα ἐκλογῆς εἶναι φανερή ἡ προσπάθεια νά συμβιβαστοῦν ἡ παλαιά ὀρολογία καί ὁ καθιερωμένος τύπος ὑπομνημάτων μέ τίς νέες προβλέψεις τῶν Κανονισμῶν. Στό Βεράτι παρουσιάζεται μείωση στόν ἀριθμό τῶν διατάξεων του, σέ σχέση μέ ἐκεῖνο τοῦ Γρηγορίου ΣΤ', τό 1835, τό ὁποῖο λαμβάνεται ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς γιά ὅλα τά ὅμοια Βεράτια, ἀφοῦ εἶναι τό πλέον ἀναπτυγμένο σέ διατάξεις ἀπό ὅλα τά προγενέστερα καί μεταγενέστερά του. Ἡ αὔξηση στίς διατάξεις εἶναι ἀνάλογη τῆς αὔξησεως τοῦ κύρους καί τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πατριάρχου πού ἀπό τό 1860 ἀκολούθησε φθίνουσα πορεία¹⁷³.

Ἡ πατριαρχεῖα τοῦ Ἰωακείμ ἐγκαινιάστηκε μέ ἕνα εὐχάριστο γιά τήν Ὀρθοδοξία γεγονός, δηλαδή τήν ἐπάνοδο στήν ὀρθή πίστι 50.000 μελχιτῶν (ρωμαιοκαθολικῶν) τῆς Συρίας καί τῆς Παλαιστίνης. Ἡ ὑποβολή τῆς ἔγγραφης ἀναφορᾶς τους στό Πατριαρχεῖο ἔγινε στίς 23 Ὀκτωβρίου 1860 καί ἀφοῦ μέσω τῶν ἐκπροσώπων τους οἰκονόμου Ἰωάννη Χαμπίμπ ἀπό τήν Ἀλεξάνδρεια καί Γαβριήλ Τζιμπάρα ἀπό τήν Δαμασκό ἔδωσαν λίβελλο κατά τοῦ πάπα καί ὁμολογία ὀρθόδοξη (26 Νοεμβρίου 1860), ἔγιναν δεκτοί στήν Ὀρθοδοξία κατόπιν χρίσεως μέ Ἅγιο Μύρο¹⁷⁴.

Ὅμως, καί οἱ ρωμαιοκαθολικοί εἶχαν τίς ἐπιτυχίες τους προσηλυτίζοντας ἀρκετούς ὀρθοδόξους, κατά προτίμηση Βουλγάρους ἢ βουλγαρόφωνους, τούς ὁποίους θεωροῦσαν ὡς τήν πλέον εὐάλωτη ομάδα μεταξύ τῶν ὀρθοδόξων. Ἡ παπική προπαγάνδα γιά τήν Ἀνατολή ἐπέλεξε γιά τήν δράση της -στήν περιοχή πού μᾶς ἐνδιαφέρει- τρία κέντρα : Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη, Μοναστήρι (Βιτώλια). Στήν πρωτεύουσα ἔδρασαν κυρίως οἱ Ἰησουῖτες, ἐνῶ στίς ἄλλες δύο πόλεις οἱ Λαζαριστές. Ἦδη, οἱ ἀπό τό 1858 ἐγκατεστημένοι στήν Θεσσαλονίκη Λαζαριστές ἐπέτυχαν, μέ τήν βοήθεια τοῦ Γάλλου καί τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου, νά προσηλυτίσουν ἀρκετούς κατοίκους τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας Πολυανῆς (Κιλκίς)¹⁷⁵.

Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο κλήθηκε νά μεσολαβήσει γιά ἄλλη μία φορά στήν ἐκλογή πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, ἡ Ἐκκλησία τῆς ὁποίας εἶχε περιέλθει σέ δυσχερῆ θέση λόγω τῆς ποιμαντικῆς ἀδιαφορίας τοῦ ποιμενάρχου της Καλλινίκου (1858-1861). Αὐτός ἀπό τόν Αὐγούστο 1859 ἔμεινε στήν Κωνσταντινούπολη σχεδιάζοντας, πιθανότατα, τήν μεταπήδησή του στόν Οἰκουμενικό θρόνο καί ἀναμιγνυόμενος ἐνεργῶς στήν ἐθνοσυνέλευση πρὸς σύνταξη τῶν Ἐθνικῶν

¹⁷² ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Πατριάρχαι*, 1, 89-135. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ἐπισκοπική*, 100.

¹⁷³ ΚΟΝΟΡΤΑΣ, 58-59, 73, 94-95, 100-103, 149-151, 161-162, 408-409 σημειώσεις 91 καί 92. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ, 69-77.

¹⁷⁴ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 186-187. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ', Β', 64. ΓΕΛΕΩΝ, *Μνεῖα*, 277. ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, 2, 548-549.

¹⁷⁵ ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 261-262. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ', Β', 161-163. ΓΛΥΚΑΣ, 1, 70-71. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΘ., *Προπαγάνδα*, 85-89.

Κανονισμών διατελώντας πολλές φορές και πρόεδρος αυτής επί απουσίας του Κυρίλλου Ζ'. Ο Καλλίνικος αφού δημιούργησε σοβαρό ζήτημα με την σχεδιασμένη από τον Πορφύριο Ουσπένσκι ένωση της Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας με τὴν Κοπτική Ἐκκλησία τῆς Αἰγύπτου (1860), ἀναγκάστηκε μετὰ σωρεία παραπόνων νά παραιτηθεῖ στίς 17 Ἰανουαρίου 1861 ἐπικαλούμενος λόγους ὑγείας. Τὴν ὀριστική του παραίτηση κατέθεσε ἐγγράφως στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο στίς 24 Μαΐου 1861. Οἱ Αἰγυπτιώτες Ὁρθόδοξοι διαίρεθηκαν σέ δύο παρατάξεις ὑποστηρίζοντας διαφορετικούς ὑποψηφίους. Ἡ μία ἤθελε τόν ἀρχιμανδρίτη Εὐγένιο Ξηροποταμινό, τόν ἐπιλεγόμενο Δάγκου, ἀπό τό μετόχι στήν Μολδοβλαχία ὅπου διετέλεσε ἡγούμενος. Ἡ ἄλλη πρότεινε τόν Κύριλλο ἀρχιεπίσκοπο Σινᾶ. Δέν βρῆκαν, ὅμως, κοινό ἔδαφος γιά συνεννόηση γι' αὐτό ἀποτάνθηκαν στήν Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἡ ὁποία ἐξέλεξε ὡς πατριάρχη Ἀλεξανδρείας (1861-1865) τόν Ἰάκωβο Κυζίκου (Μάϊος 1861)¹⁷⁶.

Σημαντικό γεγονός ἐπί πατριαρχείας Ἰωακεῖμ ἦταν καί ὁ θάνατος τοῦ σουλτάνου Ἀμπντούλ Μετζίτ (1839-1861) στίς 13 Ἰουνίου 1861. Στόν θρόνο ἀνῆλθε ὁ ἀδελφός του Ἀμπντούλ Ἀζίζ, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου, στίς 20 Ἰουνίου, παρουσιάστηκαν οἱ ἐθνάρχες τῶν ἀναγνωρισμένων ἐθνοθρησκευτικῶν κοινοτήτων τῆς αὐτοκρατορίας¹⁷⁷.

Ὁ Ἰωακεῖμ εἶχε ἐκλεγεί μέ βάση τούς Γενικούς Κανονισμούς καί ὑποτίθεται ὅτι τὴν ἐφαρμογή τους ὄφειλε νά προωθήσει. Ἀλλά, δέν ἦταν εὐκόλο νά ἀπαρνηθεῖ τὴν προηγούμενη πολιτεία του, αὐτὴν τοῦ ἰσχυροῦ Γέροντος, τοῦ κατευθύνοντος σέ μεγάλο βαθμό τὴν ἐκκλησιαστική πολιτική (1845-1860) τοῦ Πατριαρχείου, σέ συνεργασία μέ τόν Γεράσιμο Χαλκηδόνας. Ἔτσι, τό τελικό πρότυπο διακυβερνήσεως πού ἐφάρμοσε ἦταν αὐτό τοῦ Πατριαρχικοῦ Συγκεντρωτισμοῦ, μέ προσπάθεια γιά ἰσχυροποίηση τῆς πατριαρχικῆς ἐξουσίας, παράκαμψη καί παραγκωνισμό τῆς Ἱεραῶς Συνόδου στήν λήψη σημαντικῶν ἀποφάσεων, ὑπονόμευση καί κωλυσιεργία στήν λειτουργία τοῦ Διαρκοῦς Ἐθνικοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου. Εἶναι, ἐπομένως, κατανοητό γιὰτί μέσα σέ δύο χρόνια ἔχασε τὴν ἐμπιστοσύνη καί τὴν ὑποστήριξη ὄλων τῶν παρατάξεων, ἐκτός, βεβαίως, τῶν προσώπων πού εἶχαν ἄμεσο ἴδιον ὄφελος, ἀφοῦ ἦταν γνωστή ἡ φιλοχρηματία καί ὁ νεποτισμός -προσωποληψία του. Στίς ἀδυναμίες του αὐτές καί στήν αὐθαιρεσία - αὐταρχισμό του στήριξαν τίς κατηγορίες τους ἀρχιερεῖς καί λαϊκοί πού παραπονέθηκαν ἐγγράφως πρὸς τὴν Πύλη τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1861. Ὁ Ἰωακεῖμ διέταξε νά συλληφθοῦν καί νά περιοριστοῦν αὐτοὶ πού θεωροῦσε πρωταίτιους : ὁ Ἐφέσου Παῖσιος, ὁ Νικομηδείας Διονύσιος καί ὁ Φιλιππουπόλεως Παῖσιος. Ἡ κυβέρνηση συνέστησε πρὸς διελεύκανση τοῦ ζητήματος τόν σχηματισμό ἐιδικῆς Ἀνακριτικῆς Ἐπιτροπῆς (8-25 Ὀκτωβρίου 1861) ἀπό τούς πρώην πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριο ΣΤ', Ἄνθιμο Δ', Κύριλλο Ζ', τόν πατριάρχη Ἱεροσολύμων Κύριλλο, καί ὅσους συνοδικούς δέν εἶχαν ὑπογράψει τὴν ἀναφορά. Τό πόρισμα ἀθώωνε τόν Ἰωακεῖμ ὁ ὁποῖος στό μεταξύ (17 Ὀκτωβρίου), γιά νά μετριάσει τίς ἀντιδράσεις, συγκάλεσε στό Πατριαρχεῖο συνέλευση 27 προκρίτων τοῦ Γένους πρὸς ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων πού ὀξύνονταν διαρκῶς. Ἡ συνέλευση σύστησε, ὡς μόνη θεραπεία, τὴν ἐφαρμογή τῶν Κανονισμῶν καί συγχρόνως, πρότεινε τόν σχηματισμό ἐπιτροπῆς πού θά ἐξέταζε τὴν ἀνάγκη γιά τυχόν ἀναθεώρηση τῶν ψηφισθέντων Κανονισμῶν καί τούς τρόπους ἐφαρμογῆς αὐτῆς. Ἐπειδή, ὁ πατριάρχης συνέχιζε τὴν τακτική τῆς ἀναβολῆς καί τῆς

¹⁷⁶ ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἐγγραφα*, 2, 132-150. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ', Β', 263. ΚΡΙΚΡΗΣ, 22-23. ΛΕΚΚΟΥ, *Ἀλεξάνδρεια*, 978-990 (γιά τόν Καλλίνικο), 990-1002 (γιά τόν Ἰάκωβο).

¹⁷⁷ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 197.

κωλυσιεργίας και οι αντίπαλοί του, επίσης την τακτική των έγγραφων παραπόνων προς την Πύλη, ή τελευταία πρότεινε να συγκληθεί νέα έθνοσυνέλευση για την διευθέτηση των διαφορών. Στις 28 Ιανουαρίου 1862 20 κληρικοί και 90 λαϊκοί συνήλθαν στο Πατριαρχείο καταλήγοντας και αυτοί στο ίδιο συμπέρασμα : έπρεπε να προχωρήσει ή εφαρμογή των Κανονισμών. Στις 4 Φεβρουαρίου 1862 σχηματίστηκε ή πρώτη Ίερά Σύνοδος μέ βάση τους Κανονισμούς και στις 25 Μαρτίου 1862 άρχισε την λειτουργία του τό πρώτο Διαρκές Έθνικό Μικτό Συμβούλιο. Ο Ίωακείμ ύποχώρησε για ένα διάστημα, συντόμως όμως επανήλθε στην ίδια τακτική. Έτσι, ό πρώτος κατά τους Κανονισμούς πατριάρχης, ύπήρξε ό πρώτος πού παύθηκε κατόπιν κοινής άναφοράς (20 Ιουνίου και 28 Ιουνίου 1863) των 2/3 των δύο Έθνικών Σωμάτων (8 μελών της Ίεράς Συνόδου επί συνόλου 12 και 6 μελών του Μικτού Συμβουλίου επί συνόλου 8 λαϊκών). Στις 9 Ιουλίου 1863 Διάγγελμα της Πύλης έπαυε τον Ίωακείμ και στις 11 κυβερνητικός άπεσταλμένος έφερε στο Πατριαρχείο τό διάταγμα για έκλογή τοποτηρητού, θέση στην όποία τοποθετήθηκε ό Ρασκοπρεσρένης Μελέτιος¹⁷⁸.

Η συνέλευση για την πατριαρχική έκλογή συνήλθε στις 15 Σεπτεμβρίου 1863 και κατάρτισε τον κατάλογο εκλεξιμών. Κατά σειρά ψήφων έλαβαν : Ρασκοπρεσρένης Μελέτιος (τοποτηρητής) 32, πρώην πατριάρχης Άνθιμος ΣΤ΄ 13, πρώην πατριάρχης Άλεξανδρείας Καλλίνικος 8, Άρτης Σωφρόνιος 5, πρώην πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄ 4, Θεσσαλονίκης Νεόφυτος 3, Κασσανδρείας Νεόφυτος 3, πρώην πατριάρχης Άνθιμος Δ΄ 2, Άμασειάς Σωφρόνιος 2, Έφέσου Παΐσιος 1, Φιλιππουπόλεως Πανάρετος 1, Τραπεζούντος Κωνστάντιος 1 και Φαναριοφερσάλων Νεόφυτος 1.

Ο νέος πατριάρχης θά έπρεπε να είναι ένας πού ανήκε στην μεταρρυθμιστική πτέρυγα, έχοντας εργαστεί για την ψήφιση των Κανονισμών, ώστε να έγγυάται ότι οι Κανονισμοί θά προωθηθούν. Από την άλλη πλευρά, ή περίπτωση του Ίωακείμ Β΄ έδειξε ότι ένας πατριάρχης θά μπορούσε να φερθεί διαφορετικά κατά την άσκηση της έξουσίας άπ΄ ότι προβλεπόταν -και είχε δεσμευτεί να πράξει- πριν την έκλογή του. Υπό αυτές τις δύο προϋποθέσεις ή Πύλη έκρινε καλό να επέμβει αφαιρώντας από τον άρχικό κατάλογο πού της ύποβλήθηκε όλους τους πρώην πατριάρχες (του πρώην Άλεξανδρείας συμπεριλαμβανομένου). Κατ΄ αυτόν τον τρόπο υπερέβαινε τον άνώτατο άριθμό των 3 προσώπων πού είχε δικαίωμα να έξαιρέσει, όμως ή έκλογική συνέλευση δέν διαμαρτυρήθηκε για την παράβαση.

Άπό τους έναπομείναντες ύποψηφίους οι δύο Σωφρόνιοι ήταν οι επικρατέστεροι ως πρωταγωνιστές της μεταρρυθμιστικής κινήσεως στην έθνοσυνέλευση του 1858-1860. Έξ αυτών ό Άρτης, πού κατηγορούνταν από τους χριστιανούς της μητροπόλεως του για δεσποτική συμπεριφορά και άτασθαλίες οικονομικές και μέ όρατό τό ένδεχόμενο να καταδικασθεί, άντάλλαξε την ύποστήριξη του προς τον συνονόματό του μέ την μητρόπολη Άμασειάς. Στην δεύτερη συνεδρίαση, της 20ης Σεπτεμβρίου 1863, τό τριπρόσωπο περιλάμβανε τους Φαναριοφερσάλων (48), Τραπεζούντος (41) και Άμασειάς(39). Στόν πατριαρχικό ναό, νέος πατριάρχης άναδείχθηκε ό Σωφρόνιος Άμασειάς μέ 10 ψήφους έναντι 9 του Φαναριοφερσάλων Νεοφύτου.

Έπειδή ό εκλεγμένος βρισκόταν την έπαρχία του, επιτροπή από δύο άρχιερείς, τον Λαρίσης Στέφανο και τον Σισανίου Μελέτιο, στάλθηκε στην Άμάσεια για να άνακοινώσει επισήμως τά άποτελέσματα και να συνοδεύσει στην πρωτεύουσα τον

¹⁷⁸ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 159-225. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Έλληνισμός*, 2, 47-51. ΚΑΛΛΙΦΩΝ, *Έκκλησιαστικά*, 199-204.

πατριάρχη. Η συνοδεία έφθασε στην Κωνσταντινούπολη στις 22 Οκτωβρίου 1863 και ο Σωφρόνιος κατευθύνθηκε άμέσως στο Πατριαρχείο όπου του έγινε ύποδοχή με προσφώνηση -άντιφώνηση και πατριαρχικό προγραμματικό λόγο, ενώ υπογράφηκε και τό σχετικό Ύπόμνημα έκλογής. Στις 28 Οκτωβρίου έγινε και ή πολιτική έγκαθίδρυση και, αύθμερόν, ή έκκλησιαστική ένθρόνιση¹⁷⁹.

Κύριο πρόβλημα για τήν νέα πατριαρχεία, ως προς τήν προώθηση τών Κανονισμών αποτέλεσε ή εφαρμογή του Κεφαλαίου περί επιχορηγήσεως του πατριάρχου και τών άρχιερέων. Τό θέμα ήταν κρίσιμο για τό Πατριαρχείο, έπειδή βρισκόταν σε δεινή οικονομική κατάσταση μετά τήν στέρηση τών προσόδων τών μοναστηριακών κτημάτων στην Βλαχία και Μολδαβία πού είχαν κατασχεθεί από τήν κυβέρνηση Κούζα τό 1862. Άλλά και γενικότερη σπουδαιότητα εμφάνιζε τό πρόβλημα γιατί από τήν έπιτυχία ή όχι του μέτρου θά αποδεικνυόταν κατά πόσο μπορούσε, στην πράξη, πλέον, νά υποκατασταθεί ή λειτουργία πού προηγουμένως έπιτελοῦσαν οί Έφορείες και οί Έφορικές κάσες τών Γερόντων. Επίσης, θά φαινόταν και ό βαθμός άποδοχής τής νέας καταστάσεως από τήν περιφέρεια (έπαρχίες) όχι μόνον ως προς τούς Έκκλησιαστικούς -Έθνικούς -Γενικούς Κανονισμούς, αλλά και ως προς τήν κρατική μεταρρυθμιστική προσπάθεια γενικότερα, άφου στην Όρθόδοξο Έκκλησία επιλέχθηκε νά γίνει ή πιλοτική εφαρμογή του Τανζιμάτ¹⁸⁰. Τό ζήτημα ήταν, έξ άλλου, ειδικού ένδιαφέροντος και για τόν κάθε έναν χωριστά και για όλους μαζί τούς άρχιερείς γιατί συνιστοῦσε μία δοκιμασία για τίς διοικητικές και διπλωματικές ικανότητές τους, τήν πολιτική και κοινωνική ισχύ τους και για τήν πνευματική έπιρροή στο ποίμνιό τους. Ίδιαίτερη δυσκολία θά παρουσίαζε ή προσπάθειά τους νά πείσουν τούς χριστιανούς νά άποδεχθούν μία πρόσθετη φορολογική επιβάρυνση σε συνδυασμό με τήν

¹⁷⁹ ΚΑΛΛΙΦΩΝ, Έκκλησιαστικά, 225. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, Μεταρρύθμιση, 229-232. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, Πατριάρχαι, 1, 136-168.

Ό Σταῦρος Μείδαντζόγλου γεννήθηκε στο Τζιπαλί τό 1798 ή τό 1802. Τόν Δεκέμβριο 1820 χειροτονήθηκε διάκονος και μετονομάστηκε σε Σωφρόνιος. Ύπηρέτησε στον πατριαρχικό ναό ως διάκονος του πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄. Μεταξύ 1821-1839 διετέλεσε διάκονος του μητροπολίτου Κοσμά του Θρακός τόν όποιο άκολούθησε σ΄ όλες τίς μετακινήσεις του στις μητροπόλεις πού ποίμαινε : Προικόννησο (1821-1830), Μήδεια-Βιζύη(1830-1837) και Χίο(1837-1839). Μετά τόν θάνατο του Κοσμά χειροτονήθηκε πρεσβύτερος και στις 29 Ίουνίου 1839 έπίσκοπος από τόν πατριάρχη Γρηγόριο ΣΤ΄ και Συνοδικούς άρχιερείς. Τοποθετήθηκε μητροπολίτης Χίου μέχρι τίς 27 Σεπτεμβρίου 1855, όποτε μετατέθηκε στην μητρόπολη Άμασειας όπου ύπηρέτησε μέχρι τίς 20 Σεπτεμβρίου 1863. Διετέλεσε διακεκρωμένο μέλος στην Έθνοσυνέλευση 1858-1860. Μετά τήν έκλογή του Ίωακείμ Β΄ επέστρεψε στην έδρα του από τήν όποία και κλήθηκε στην πρωτεύουσα έχοντας έκλεγει πατριάρχης : Σωφρόνιος Γ΄. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, Έπισκοπική, 223, 389, 464-469. ΓΕΔΕΩΝ, Πίνακες, 604, 622-623. ΓΕΔΕΩΝ, Άποσημειώματα, 225, 285-286 : σημειώνει ως παράτυπη τήν τελετή ύποδοχής του Σωφρονίου στο Πατριαρχείο τήν 22α Οκτωβρίου. ΛΕΚΚΟΥ, Σωφρόνιος, 21-28.

Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 443-445 : Ύπόμνημα έκλογής και άποκαταστάσεως του Πατριάρχου Σωφρονίου Γ΄, 20 Σεπτεμβρίου και Οκτωβρίου 1863 : προφανώς τό ύπόμνημα συντάχθηκε κατά τήν έκλογή του πατριάρχου στις 20 Σεπτεμβρίου, υπογράφηκε, όμως, στις 22 Οκτωβρίου όταν έφθασε στην Κωνσταντινούπολη από τήν Άμάσεια.

Γιά τόν Άρτης Σωφρόνιο : ΓΕΔΕΩΝ, Μνεία, 185-186, 207-210. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, Έπισκοπική, 223.

¹⁸⁰ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Γε (1856) : Έλληνική πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως Νο 101/281, 26 Οκτωβρίου 1856, πρέσβυς Α.Γ. Κουντουριώτης προς Α. Ραγκαβή ύπουργό έξωτερικών.

«... ό Ρεσσήτ θέλει άρχίσει, ίσως, από τήν όσον οίόν τε εφαρμογή του Χάτ-Χουμαγιού · ως άφετηριαν δέ είναι πιθανόν νά λάβη τά τής ήμετέρας έκκλησίας...», και παρακάτω, στο ίδιο : «... Άν λοιπόν, ως είναι πιθανόν, από τής Έκκλησίας άρχίση τάς μεταρρυθμίσεις του ό Μέγας Βεζύρης... ».

ἀμφισβητούμενη δυνατότητα συνεργασίας χριστιανῶν προκρίτων καί τοπικῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν στόν καταμερισμό, ἐπιβολή καί συγκέντρωση τῶν ποσῶν¹⁸¹.

Μετά ἀπό δύο ἀναβολές, ἡ ἡμερομηνία ὀριστικῆς ἐνάρξεως ἰσχύος τοῦ συστήματος τῶν ἐπιχορηγήσεων τέθηκε ἡ 1η Ἰανουαρίου 1863¹⁸². Ὑπῆρξαν ἐπαρχίες (μητροπόλεις : Σμύρνης, Ἐφέσου, Φιλαδελφείας, Χαλκηδόνος, Νικομηδείας, Νικαίας), ὅπου τό μέτρο ἐφαρμόστηκε γρήγορα, σέ ἄλλες, ὅμως, καθυστεροῦσε πολύ.

Τό 1864, οἱ 70 ἀπό τίς 117 ἐπαρχίες δέν κατάφεραν, ἀκόμη, νά ἀνταποκριθοῦν. Ὅμως, οἱ οἰκονομικές ἀνάγκες τοῦ Πατριαρχείου γινόταν ὀλοένα πιό πιεστικές : οἱ μισθοί τῶν ὑπαλλήλων καί τά λοιπά λειτουργικά ἔξοδα δέν καλύπτονταν ἀπό καιρό καί τό Ἐθνικό χρέος κορυφωνόταν μέ ἐπικίνδυνο τρόπο, ἐνῶ τά δάνεια πού ἀναγκάστηκε νά συνάψει μέ τήν ὀθωμανική κυβέρνηση ἐξαντλήθηκαν ταχύτατα. Ἔτσι, Πατριάρχης καί Ἱερά Σύνοδος ἀποφάσισαν νά προσφύγουν στήν Πύλη προτείνοντας νά εἰσπράττονται ἀπό τό Δημόσιο τά ὀφειλόμενα ποσά καί νά ἀποδίδονται κατόπιν στούς δικαιούχους. Ἡ κυβέρνηση δέχθηκε νά ἀναλάβει τήν μισθοδοσία πατριάρχου καί ἀρχιερέων, καθῶς καί τίς δαπάνες λειτουργίας τῶν ὑπό πατριαρχική δικαιοδοσία ἰδρυμάτων. Τό ἐκτιμώμενο συνολικό ποσό ἄγγιξε τά 10 ἑκατομμύρια γρόσια πού θά εἰσπραττόταν ὡς δημόσιος φόρος. Οἱ Ὀρθόδοξοι στήν τελευταία αὐτή προοπτική ἀντέδρασαν¹⁸³.

Στίς 6 Ἰουνίου 1865, ὡς διέξοδος στό πρόβλημα, προτάθηκε ἀπό τόν Μ. Χουρμούζη, ἐκδότῃ τῆς ἐφημερίδος *Ἀρμονία*, ἡ ἀναθεώρηση τῶν Κανονισμῶν. Ἐνῶ ἐπί Ἰωακείμ Β΄ ἡ ἀνάγκη ἀναθεώρησης προέκυψε ἀπό τήν ἀδυναμία ἐφαρμογῆς τοῦ Κανονισμοῦ περὶ ἐκλογῆς ἀρχιερέων, ἐπί Σωφρονίου προκλήθηκε ἀπό τόν ἀντίστοιχο γιά τίς ἐπιχορηγήσεις. Ὁ πατριάρχης καί ἡ Σύνοδος δέχθηκαν τήν πρόταση καί τόν Ὀκτώβριο 1865 ζήτησαν ἀπό τήν Πύλη νά ἐκδόσει διάταγμα περὶ συγκλήσεως Ἀναθεωρητικῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. Στίς ἀρχές Δεκεμβρίου ὁ Ἀαλῆ πασσάς ἐξέδωσε τήν ἄδεια καί στίς 6 Δεκεμβρίου ἡ Ἱερά Σύνοδος διόρισε τήν Ἐπιτροπή Ἀναθεωρήσεως τῶν Κανονισμῶν. Τήν προσπάθεια τοῦ Σωφρονίου στήριξαν οἱ ἔμποροι καί οἱ τραπεζίτες τῆς Κοινότητος. Μάλιστα, στίς 24 Δεκεμβρίου τό Ὀρθόδοξον Ἐμπορικόν Σύστημα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔστειλε ἐπιστολή συμπαραστάσεως πρὸς τόν Πατριάρχη πού δημοσιεύτηκε στόν τοπικό Τύπο, ἐνῶ οἱ τραπεζίτες, μέ ἐπικεφαλῆς τόν Γεώργιο Ζαρίφη καί Χριστάκη

¹⁸¹ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 96-99, 105-109, 232-233. ΓΕΛΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 170, 306 : Ὁ πρῶτος πού κατανόησε τό ἐπιζήμιον τῶν Κανονισμῶν, ἄν καί τούς εἶχε ὑποστηρίξει θεομῶς. Γενικῶς, ἀντίθετοι μέ τούς Κανονισμούς ἦταν οἱ πατριάρχες Ἰωακείμ Β΄, Σωφρόνιος Γ΄, Γρηγόριος ΣΤ΄.

¹⁸² Κ.Π.Α., ΛΔ΄, 215 : 15 Μαΐου 1862 (ἐπιβάλλει κλείσιμο λογαριασμῶν μέ Ἐφόρους μέχρι 31 Μαΐου 1862).

Κ.Π.Α., ΛΔ΄, 488-489 : 4 Δεκεμβρίου 1862 (ὀρίζει κλείσιμο μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1862).

¹⁸³ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 233-254, 379, 447 σημείωση 89.

Οἱ ὑπολογισμοί τῶν ποσῶν ἀπό τήν Ἐθνοσυνέλευση ἔγιναν χωρίς νά ὑπάρχει ἀπογραφή ἀξιόπιστη γιά τούς ὀρθοδόξους πληθυσμούς. Ἔτσι, π. χ. γιά τήν Θεσσαλονίκη εἶχε ὀρισθεῖ ἀρχιερατική ἐπιχορήγηση 92.500 γροσίων (συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ ποσοῦ τῆς πατριαρχικῆς) γιά ὑπολογιζόμενο ἀριθμό ὀρθοδόξων οἰκογενειῶν 5.000. Ὅμως, συστηματική καταγραφή ἔδειξε ὅτι ὑπῆρχαν μόνον 3.776 οἰκογένειες, ἄρα ἀντιστοιχοῦσε φόρος 24.5 γροσίων ἀνά οἰκογένεια («στέφανο»). Ὁ Στέφανος Καραθεοδωρῆ κατά τίς ἐργασίες τῆς ἐθνοσυνελεύσεως ὑπολόγιζε νά ἐπιβαρυνθεῖ κάθε οἰκογένεια μέ 10 γρόσια. Τό Ἐθνικό χρέος ὑπολογιζόταν τό 1864 σέ 13.500.000 γρόσια καί ὑπολογιζόταν ὅτι θά ἔπρεπε νά καταβληθεῖ φόρος 6 γροσίων ἀπό κάθε ἕναν ὀρθόδοξο. (ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 71, 400 σημείωση 201). Τά λειτουργικά ἔξοδα τοῦ Πατριαρχείου ὑπολογιζόταν σέ 70.000 γρόσια μηνιαίως, ἐνῶ, τά ἔσοδά του, δέν ξεπερνοῦσαν τίς 20.000. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 2, 51-52.

Ζωγράφο, μεσολαβοῦσαν γιά τήν σύναψη νέου κρατικοῦ δανείου γιά τό Πατριαρχεῖο¹⁸⁴.

Ὁ θάνατος τοῦ Μεγάλου Λογοθέτου Νικολάου Ἀριστάρχη, τήν 1η Φεβρουαρίου 1866, στό Κάϊρο, προσέθεσε νέες δυσκολίες στόν Σωφρόνιο. Ἄν καί τό ὄφφικιο, μέ βάση τούς Κανονισμούς, δέν εἶχε πλέον, οἰκονομικές ἀπολαυές καί ἀποτελοῦσε, μόνον, τίτλο τιμῆς, οἱ ἐνδιαφερόμενοι νά τό ἀποκτήσουν ἦταν ἀρκετοί, γιατί, προφανῶς, εἶχε μεγάλη πολιτική σημασία. Οἱ μνηστήρες ἀνήκαν στίς μεγάλες καί ἰσχυρές οἰκογένειες τῆς πρωτεύουσας καί ὁ πατριάρχης, ἀποκλειστικό δικαίωμα τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ χειροθεσία ὄφφικιάλων τῆς πατριαρχικῆς Αὐλῆς, θά ἔπρεπε νά τούς δυσαρρεστήσει ὅλους, πλὴν ἑνός, γι' αὐτό καί προτίμησε τήν παρελκυστική τοῦ χρόνου πολιτική, διατηρῶντας κενή τήν θέση¹⁸⁵.

Ἀρνητική ἐξέλιξη, τήν περίοδο αὐτή, ἀποτέλεσε ἡ πρωτοβουλία τῆς Πύλης νά ζητήσει ἀπό τό Πατριαρχεῖο νά μὴν ἀποστέλλει, πλέον, τακρίρια (διακοινώσεις) γιά πολιτικές ὑποθέσεις παρά μόνον γιά θρησκευτικά ζητήματα. Ἔτσι, ἀμφισβητοῦσε, ἐμμέσως, τήν πολιτική δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου, πράγμα πού θά μπορούσε νά ἐκληφθεῖ ὡς προανάκρουσμα γιά τό μετέπειτα Προνομιακό Ζήτημα¹⁸⁶.

Ἐπίσης, ἡ ἔκδοση Πατριαρχικοῦ καί Συνοδικοῦ Τόμου (9 Ἰουλίου 1866) γιά τήν χειραφέτηση ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἐπτανήσου καί τήν ἀποδοχή τῆς Ἐνώσεως αὐτῆς μέ τήν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, χειροτέρευε τήν θέση τοῦ Σωφρονίου, ἀφοῦ ἀποδεχόταν μείωση τῆς περιοχῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πατριαρχείου¹⁸⁷.

Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1866, 9 Συνοδικά μέλη καί 5 λαϊκά μέλη τοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου ἀπηύθυναν ἔγγραφο διαμαρτυρία πρὸς τήν Πύλη κατηγορῶντας τόν πατριάρχη γιά ἀδυναμία ἐπιλύσεως τοῦ Βουλγαρικοῦ Ζητήματος, τήν ἐπικίνδυνη

¹⁸⁴ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 255-263, 449-450 σημείωση 120.

¹⁸⁵ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 263-264. ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 249.

Ἡ ἰσχυρότερη ὑποψηφιότητα ἦταν αὐτή τοῦ Παύλου Μουσούρου, ὁ ὁποῖος, ὅμως, προτίμησε τήν ἡγεμονία τῆς Σάμου (1867-1873) ὡς πλέον προσοδοφόρο. Προσπάθησε νά προωθήσει στήν θέση του τόν ἀδελφό του Ἰωάννη (Γιάγκο ἢ Ἰάγκο), πράγμα πού εἶχε κάνει καί τό 1841, ἀλλά δέν ἐπέτυχε. Ἔτσι, ὁ Σωφρόνιος, στό ἐξῆς εἶχε νά ἀντιμετωπίσει τήν ἐχθρότητα τῆς ἰσχυρῆς οἰκογενείας.

¹⁸⁶ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 265.

¹⁸⁷ Κ.Π.Α., ΛΖ', 153 : 12 Ἰουλίου 1866: εἰδοποίηση πρὸς Π. Δεληγιάννη, πρέσβυ Ἑλλάδος στήν Κωνσταντινούπολη ὅτι ἡ Ἱεραρχία Ἐπτανήσου ἀπέστειλε Γράμμα ἀποδοχῆς τῆς Ἐνώσεώς της μέ τήν Ἐκκλησία Ἑλλάδος.

Κ.Π.Α., ΛΖ', 177 : 8 Ἰουλίου 1866 : κλειστή Πατριαρχική Ἐπιστολή γιά τό ζήτημα.

Κ.Π.Α., ΛΖ', 178 : 7 Ἰουλίου 1866 : Πρὸς τήν Ἱερά Σύνοδο Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος περὶ ἀποδοχῆς τῆς αἰτήσεως πρὸς ἔνωση Ἐπτανησιακῆς Ἐκκλησίας μέ Ἐκκλησία Ἑλλάδος.

Α.Υ.Ε. Φ. 3.1 (1865) : Συναίνεση Ὑψηλῆς Πύλης γιά παραχώρηση Ἰονίων στήν Ἑλλάδα : 27 Μαρτίου/8 Ἀπριλίου 1864.

Α.Υ.Ε. Φ. 3.1 (1865) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως Νο 1353 : 30 Μαρτίου/12 Ἀπριλίου 1864 : πρέσβυς Π. Δεληγιάννης πρὸς Π. Βραΐλα-Ἀρμένη, ὑπουργό ἐξωτερικῶν.

Α.Υ.Ε. Φ. 3.1 (1865) : Νο 2350 : 6/18 Ἰουνίου 1865.

ΑΒΟΥΡΗΣ, *Ἐκκλησιαστικά*, 93-117.

Αἴτηση Ἱεράς Συνόδου πρὸς Πατριαρχεῖο : 1 Ἰουνίου 1865. Συνοδικός Τόμος περὶ χειραφετήσεως Ἐκκλησίας Ἐπτανήσου : 9 Ἰουλίου 1865. Πατριαρχική καί Συνοδική Ἐπιστολή (συνοδευτική) : 7 Ἰουλίου 1865. Κοινοποίηση Πατριαρχικοῦ καί Συνοδικοῦ Τόμου στούς μητροπολίτες Ἐπτανήσου : 21 Ἰουλίου 1865.

ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 2, 18-23 : Τελική Συνθήκη παραχωρήσεως Ἰονίων στήν Ἑλλάδα : 17/29 Μαρτίου 1864. ΜΙΛΛΕΡ, 364-367. WARD- GOOCH, 2, 614- 618.

στασιμότητα στό Μοναστηριακό, τήν άδιαφορία του για τήν πορεία τής αναθεωρήσεως τών Κανονισμών, καθώς και για τήν παραβίαση αυτών έπειδή ή νέα Ίερά Σύνοδος συγκροτήθηκε άντικανονικώς. Ο Άαλή πασσάς πού πάντοτε ύποστήριζε τόν Σωφρόνιο, προσπάθησε νά συμβιβάσει τά πράγματα, αλλά μετά από νέα έγγραφη διαμαρτυρία τών δύο Σωμάτων, στις 5 Νοεμβρίου, αναγκάστηκε, στις 4 Δεκεμβρίου 1866 νά κάνει άποδεκτή τήν προϋποβληθείσα παραίτηση του Σωφρονίου από τό πατριαρχικό αξίωμα. Στις 5 Ίανουαρίου 1867 τοποτηρητής εκλέχθηκε ό Κορυτσάς Νεόφυτος¹⁸⁸.

¹⁸⁸ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Εκκλησιαστικά*, 263-265. ΓΕΛΕΩΝ, *Μνεία*, 201. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Πατριάρχαι*, 1, 157-158. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 266-275. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ελληνισμός*, 2, 52. Ένδεικτικό τής συμπάθειας πού έτρεφε ό Άαλή πασσάς για τόν Σωφρόνιο ήταν ή άπονομή ίσοβίου συντάξεως («σιτηρέσιον») προς τόν άποχωροϋντα, ύψους 5.000 γροσίων μηνιαίως.

Ο Σωφρόνιος ιδιώτευσε μέχρι τό 1870. Τότε, κοιμήθηκε ό πατριάρχης Άλεξανδρείας Νικάνωρ (1866-1870) και τό Οικουμενικό Πατριαρχείο, μετά σχετική προσφυγή τών Άλεξανδρινών, εξέλεξε (30 Μαΐου 1870) πατριάρχη Άλεξανδρείας τόν Σωφρόνιο, ως Σωφρόνιο Δ΄. Πατριάρχησε εκεί μέχρι τόν θάνατό του, στις 22 Αύγούστου 1899 (Ύπόμνημα εκλογής ως πατριάρχου Άλεξανδρείας : ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Πατριάρχαι*, 1, 158-160, λοιπά σχετικά επίσημα κείμενα : 160-168). ΛΕΚΚΟΥ, *Σωφρόνιος*, 21-28 και 41-49.

γ.Τό Έλλαδικό Έκκλησιαστικό Ζήτημα

Μέ τήν έναρξη τής Έλληνικῆς Έπαναστάσεως, τό 1821, ἡ ἐπικοινωνία μεταξύ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί τῶν ὑπαγομένων σέ αὐτό ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν πού βρισκόνταν στήν ἐμπόλεμη περιοχή διακόπηκαν. Τό γεγονός αὐτό ὀφειλόταν στήν δεινή κατάσταση ἐξ αἰτίας τῶν συγκρούσεων καί ὄχι σέ ἐνέργειες κάποιας ἀπό τίς δύο πλευρές. Ἔτσι, μπορεῖ οἱ ἀποκομμένοι ἐπίσκοποι τῶν ἐπαναστατημένων περιοχῶν νά μνημόνευαν «πάσης ἐπισκοπῆς ὀρθοδόξων», πάντως, δέν εἶχαν ἐκδηλώσει τήν πρόθεση νά ἀποσκιρτήσουν ἀπό τήν Μεγάλη Έκκλησία. Οὔτε καί τό Πατριαρχεῖο, ἀπό τήν μεριά του, θεωροῦσε ὡς ὀριστικῶς ἀπωλεσθείσες τίς ἐπαρχίες αὐτές, παρ' ὅλα αὐτά δέν μποροῦσε νά διατηρήσει ἐπαφές μαζί τους καί λόγω τῶν πολεμικῶν γεγονότων, ἀλλά καί γιά νά μήν κατηγορηθεῖ ἀπό τίς Ὀθωμανικές ἀρχές γιά συναίνεση καί συμμετοχή στίς ἐπαναστατικές ἐνέργειες μέ τίς γνωστές συνέπειες.

Ἐνδεικτικές γιά τό κλίμα πού ἐπικράτησε στίς σχέσεις εἶναι οἱ τρεῖς περιπτώσεις ἐπαφῶν πού μαρτυροῦνται κατά τήν πρώτη δεκαετία μετά τήν Ἐπανάσταση. Ἡ πρώτη, χρονολογικῶς, ἦταν στίς 25 Ὀκτωβρίου 1824, ὅταν τό Ὑπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν ζήτησε διά τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος Ἅγιο Μύρο ἀπό τό Πατριαρχεῖο¹⁸⁹. Ἡ δεύτερη, τόν Μάιο 1828, μέ τήν ἀποστολή τής πατριαρχικῆς ἐπιτροπῆς, ἐπί πατριάρχου Ἀγαθαγγέλου πού μετέφερε στήν κυβέρνηση Καποδίστρια τήν πρόταση τής Πύλης γιά συμβιβασμό τῶν ἐπαναστατῶν καί κατάπαυση τής Ἐπαναστάσεως¹⁹⁰. Ἡ τρίτη, τό 1830 μέ τήν ἀλληλογραφία μεταξύ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίου Α' καί τοῦ κυβερνήτου Ι. Καποδίστρια¹⁹¹.

Στήν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, ἡ Α' Ἐθνοσυνέλευση στήν Ἐπίδαυρο, ἴδρυσε ἕνα ὑπουργεῖο γιά τά ἐκκλησιαστικά θέματα (Μινιστέριον τῶν Θρησκευμάτων ἢ Ἐφορεία τής Λατρείας) γιά τό ὅποιο, στίς 15 Ἰανουαρίου 1822, διόρισε Μινίστρο ἢ Ἐφορο τόν ἐπίσκοπο Ἀνδρουσῆς Ἰωσήφ. Στίς 14 Μαρτίου τό Βουλευτικό Σῶμα ἀποφάσισε τήν δημιουργία μιᾶς Συνελεύσεως, ἀποτελούμενης ἀπό 6-8 ἀρχιερεῖς, προκειμένου νά ἐξετάσει τίς ἐκκλησιαστικές σχέσεις μέ τό Πατριαρχεῖο, ὅμως,

¹⁸⁹ ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ', Β', 505 : ζήτησε καί ἔλαβε διά τοῦ ἱατροῦ Γερασίου Πανᾶ. FRAZEE, 87 : τό Ὑπουργεῖο ἔστειλε ἕναν ἱερέα Γεράσιμο στήν Κωνσταντινούπολη, ἀλλά τό Πατριαρχεῖο δέν ἀποδέχθηκε τό αἶτημα. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, 250.

¹⁹⁰ Ἡ πατριαρχική ἀντιπροσωπεία ἀποτελοῦταν ἀπό τοὺς μητροπολίτες Νικαίας Ἰωσήφ, Χαλκηδόνας Ζαχαρία, Λαρίσης Μελέτιο, Ἰωαννίνων Βενιαμίν καί τόν Μέγα Πρωτοσύγκελλο Μελέτιο (τόν κατόπιν Οἰκουμενικό Πατριάρχη). ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 607. Γ.Κ.-ΓΕΔΕΩΝ, 703. FRAZEE, 102-105. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ', Β', 499-500. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἱστορία*, 2, 230. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡ., *Ἐκκλησία*, 137. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΣ, *Ἰδρυσις*, 50. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΣ, *Ἱστορία*, 197.

¹⁹¹ Πρῶτος ἔγραψε ὁ Πατριάρχης στίς 18 Αὐγούστου 1830 καί ἀπάντησε ὁ Κυβερνήτης στίς 23 Σεπτεμβρίου 1830. Ἀνταπάντησε ὁ Κωνσταντῖνος στίς 20 Ὀκτωβρίου δηλώνοντας ἔτοιμος νά δεχθεῖ ἐκπρόσωπο τοῦ Καποδίστρια γιά τίς σχετικές συνεννοήσεις. Ἐκπρόσωπος εἶχε ὀριστεῖ ὁ μητροπολίτης Ρέοντος καί Πραστοῦ Διονύσιος, τελικῶς, ὅμως, ἡ ἀποστολή δέν πραγματοποιήθηκε. ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 609. FRAZEE, 114-116. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἱστορία*, 2, 231. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΣ, *Ἱστορία*, 198-199. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ', Β', 499-500. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡ., *Ἐκατονταετηρίς*, 9-10.

Ἐνα σημαντικό πρόβλημα γιά τά οικονομικά τοῦ Πατριαρχείου ἦταν καί τό ζήτημα τῶν αὐλικῶν χρεῶν τῶν ἐπαρχιῶν τής Ἑλλάδος. Τό 1821 ἦταν 1.246.700 γρόσια καί ἀκολούθως, μέ τοὺς τόκους (2-3% ἐτησίως), τό 1834 : 3.265.732 γρόσια, τό 1839 : 3.615.430 καί τό 1846 : 4.488.120. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἱστορία*, 2, 231. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ', Β', 223.

τελικώς, ἡ Συνέλευση δέν μπόρεσε νά συγκληθεῖ. Ἡ Β΄ Ἐθνοσυνέλευση, στό Ἄστρος, τόν Μάρτιο 1823 συζήτησε τό θέμα τῆς «ἐκκλησιαστικῆς κεφαλῆς», χωρίς νά καταλήξει σέ συγκεκριμένη ἄποψη ἢ πρόταση¹⁹². Τόν Ὀκτώβριο 1824 ἀνέκυψε τό ἐρώτημα τῆς δικαιοδοσίας τῆς πολιτικῆς ἢ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας στόν διορισμό τοποτηρητῶν γιά τίς χηρεύουσες ἐπισκοπές, στό ὁποῖο σχετική ἐπιτροπή ἀποφάνθηκε ὑπέρ τῆς Ἐκκλησίας (οἰκείους μητροπολίτης)¹⁹³. Ὁ Ἀνδρούσης Ἰωσήφ μὴ ἔχοντας κατορθώσει πολλά, παραιτήθηκε, τόν Ἰανουάριο τοῦ 1825, καί στήν θέση του τοποθετήθηκε ὁ ἐπίσκοπος Δαμαλῶν Ἰωνᾶς, ἀλλά τόν Ἀπρίλιο 1826 τό Ὑπουργεῖο καταργήθηκε καί ὡς ὑπεύθυνη γιά τά θρησκευτικά ζητήματα ὀρίσθηκε μία πενταμελής Ἀρχιερατική Ἐπιτροπή. Αὐτή, στίς 21 Φεβρουαρίου 1827 ὑπέβαλε στήν Γ΄ Ἐθνοσυνέλευση, στήν Ἐρμιόνη, ἀναφορά γιά τήν ἐκκλησιαστική κατάσταση, προτείνοντας τήν σύγκληση Γενικῆς Συνελεύσεως τῶν Ἀρχιερέων τῆς Χώρας πρός ρύθμιση τῶν ἐγκρεμοτήτων. Ἡ πρόταση ἐγκρίθηκε, στίς 4 Μαρτίου, καί ὀρίσθηκε ἡ ἴδια Ἐπιτροπή ἀρμόδια νά συντάξει σχέδιο Καταστατικοῦ Χάρτη γιά τήν Ἐκκλησία. Στό σχέδιο πού ὑποβλήθηκε, τονίζοταν, μεταξύ ἄλλων, ὅτι : «... Ἐπειδή πάντες ἡμεῖς, ἐξαιρέτως δέ οἱ τοῦ κλήρου τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, οὐκ ἐγνωρίσαμεν ἄλλην μητέρα, εἰ μὴ τήν Μεγάλην Ἐκκλησίαν, οὔτε ἄλλον Κυριάρχην, εἰ μὴ τόν Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχην... διὰ τοῦτο οὐκ ἐφείται ἡμῶν ἀποσπασθῆναι ἀπ' αὐτῆς καί ἀποσκιρτῆσαι...»¹⁹⁴. Καί πάλι, ὅμως, δέν ὑπῆρξε συνέχεια, ἀφοῦ στίς 3 Ἀπριλίου 1827, ἡ ἴδια Ἐθνοσυνέλευση, σέ συνεδρίασή της στήν Τροιζήνα ἐξέλεξε ὡς πρῶτο Κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδος τόν Ἰωάννη Καποδίστρια καί ἀνέβαλε κάθε ἀπόφαση¹⁹⁵. Ὁ Καποδίστριας, στίς 23 Ἰανουαρίου 1828, ἐξέδωσε ψήφισμα -διάταγμα γιά σχηματισμό νέας πενταμελοῦς Ἀρχιερατικῆς Ἐπιτροπῆς μέ συμβουλευτικά, μόνον, καθήκοντα, ἐνῶ τήν διοικητική ἀρμοδιότητα ἀνέθεσε, ἀπό τίς 12 Σεπτεμβρίου 1829, στόν Γραμματέα (Ὑπουργό) ἐπί τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καί τῆς Δημόσιας Παιδείας Νικόλαο Χρυσόγελο(1780-1857)¹⁹⁶. Ἡ Ε΄ Ἐθνοσυνέλευση (Ἄργος, 5 Δεκεμβρίου 1831-

¹⁹² ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, 245-249. FRAZEE, 69-72, 85. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἱστορία*, 2, 227 - 228.

¹⁹³ Ἡ τριμελής Ἐπιτροπή ἀποτελοῦνταν ἀπό τοὺς ἐπισκόπους Ἀνδρούσης Ἰωσήφ, Βρεσθένης Θεοδώρητο, Ἐλαίας Παῖσιο : ἡ ἔκθεσή της στόν : ΣΤΡΑΓΚΑΣ, 1, 4-5. FRAZEE, 86-87.

¹⁹⁴ ΣΤΡΑΓΚΑΣ, 1, 5-11. Ἡ πενταμελής ἀρχιερατική ἐπιτροπή εἶχε ὡς μέλη της τοὺς Κορίνθου Κύριλλο, Ἀνδρούσης Ἰωσήφ, Τριπόλεως Δανιήλ, Ρέοντος -Πραστοῦ Διονύσιο καί Βρεσθένης Θεοδώρητο. Ἡ συνοδική ἀναφορά : σελίδες 6-7, ἡ ἐγκριση τῆς ἐθνοσυνελεύσεως : σελίδα 8, τό σχέδιο τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη : σελίδες 8-10. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἱστορία*, 2, 228-229. FRAZEE, 92-94. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, 251-256.

¹⁹⁵ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 1, 24, 337.

¹⁹⁶ Τήν πενταμελῆ ἐπιτροπή ἀποτελοῦσαν οἱ ἀρχιερεῖς : Αἰγίνης Γεράσιμος, Τριπόλεως Δανιήλ, Ταλαντίου Νεόφυτος, Ἀνδρούσης Ἰωσήφ, Δαμαλῶν Ἰωνᾶς. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, 257-260. ΣΤΡΑΓΚΑΣ, 1, 11-17. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἱστορία*, 2, 229-231. FRAZEE, 99-101, 108-111.

Παρατηρεῖ κανεῖς ὅτι ἀπό τήν ἀρχή τῆς Ἐπαναστάσεως ἡ διεύθυνση τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων διεξαγόταν ἀπό πρόσωπα κληρικά καί μάλιστα ἀρχιερεῖς. Μέ τόν διορισμό τοῦ Ν.Χρυσόגעλου, πρῶτη φορά, ἡ εὐθύνη τῶν θρησκευτικῶν ὑποθέσεων ἀνατίθεται σέ λαϊκό (καί πολιτικό) πρόσωπο.

Στά διάφορα κείμενα οἱ ἰδέες τοῦ Κυβερνήτου γιά τό ἐκκλησιαστικό ζήτημα τῆς Ἑλλάδος δέν εἶναι ξεκάθαρες. Φαίνεται νά εὐνοεῖ τήν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας, χωρίς νά ἀπορρίπτει τήν κανονική δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί μὴ θέλοντας νά δημιουργήσει μία σχισματική Ἑλληνική Ἐκκλησία. Ὡς πολιτικός, ὅμως, ἐξέταξε ὅλα τά ἐνδεχόμενα καί, ἴσως, γι' αὐτό πρότεινε στόν ἐφησυχάζοντα τότε στήν Πάτμο πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Θεόφιλο Β΄ Παγκώστα (1805-1825) νά προεδρεύσει Συνόδου Ἱεραρχῶν ὅπου θά ἐξεταζόταν, μεταξύ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν προβλημάτων καί τό ζήτημα τῆς αὐτοκεφαλίας. Ὁ Θεόφιλος δέν δέχθηκε καί σέ ἐπιστολή του (9 Ἰανουαρίου 1830) πρός τόν Κυβερνήτη στήν ὁποία ἐπισύναψε

Ναύπλιο, Μάρτιος 1832), πρίν διαλυθεῖ, ὄρισε νέον Ὑπουργό, τόν Ἰάκωβο Ρίζο-Νερούλο (1778-1849) πού πρῶτος εἰσήγαγε τόν ὄρο *Ἑλληνική Ἐκκλησία*, πιθανόν κατ' ἀναλογία τοῦ πολιτικοῦ ὄρου *Ἑλληνική Πολιτεία*¹⁹⁷.

Μέ τήν ἀφίξη τοῦ βασιλιᾶ Ὁθωνα, ὁ ὑπεύθυνος γιά τόν ἐκκλησιαστικό τομέα ἀντιβασιλιᾶς Μάουρερ, ἀποφάσισε νά λύσει τό ζήτημα, ἀνησυχῶντας μήπως ἡ Ἐκκλησία ἀντιδράσει στήν μοναρχία, ὅπως ὁ Παπισμός ἔκανε στίς χώρες τῆς Βόρειας καί Κεντρικῆς Εὐρώπης¹⁹⁸. Στίς 10 Φεβρουαρίου 1833 διόρισε ὡς Ὑπουργό ἐπί τῶν Ἐκκλησιαστικῶν τόν Σπυρίδωνα Τρικούπη, ἤδη πρόεδρο τοῦ ὑπουργικοῦ Συμβουλίου (Γραμματέας τῆς Ἐπικρατείας) καί Ὑπουργό ἐπί τοῦ Βασιλικοῦ Οἴκου καί τῶν Ἐξωτερικῶν. Κατόπιν, στίς 15 Μαρτίου 1833, συγκρότησε ἑπταμελῆ Ἐπιτροπή, ὑπό τήν προεδρία τοῦ Τρικούπη, προκειμένου νά γνωμοδοτήσει γιά τήν κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας καί νά καταρτίσει σχέδιο Καταστατικοῦ Χάρτη¹⁹⁹. Τό πόρισμα καί τό νομοσχέδιο ὑποβλήθηκαν στίς 7 Ἰουνίου 1833 καί ἐγκρίθηκαν ἀπό τήν κυβέρνηση τήν 1η Ἰουλίου, ἐνῶ στίς 3 Ἰουλίου προσκλήθηκαν στήν πρωτεύουσα (Ναύπλιο) ὅλοι οἱ ἐνδημοῦντες Ἀρχιερεῖς γιά Γενική Σύνοδο. Στίς 15 Ἰουλίου συνήλθαν 20 ἀρχιερεῖς πού ἀποφάσισαν νά διακηρύξουν τήν Αὐτοκεφαλία τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἀναγνωρίζοντας στό ἐξῆς, «...κεφαλὴν μὲν τόν Χριστόν... ἀρχηγόν δέ τόν Βασιλέα...» καί ἀναθέτοντες τήν διοίκηση σέ Διαρκῆ Σύνοδο ἀρχιερέων, τά μέλη τῆς ὁποίας θά διορίζονταν ἀπό τόν βασιλιᾶ, ὑπό τήν ὀνομασία Ἱερά Σύνοδος τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος²⁰⁰. Στίς 23 Ἰουλίου μέ βασιλικό Διάταγμα ἔγινε νόμος τοῦ Κράτους τό ἤδη ἐγκεκριμένο, κυβερνητικῶς, Καταστατικό καί δημοσιεύθηκε ὑπό τόν τίτλο *Διακήρυξις περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας*²⁰¹. Μέ ἄλλο βασιλικό Διάταγμα, στίς 25 Ἰουλίου, διορίστηκε καί τό προσωπικό τῆς Ἱερᾶς Συνόδου²⁰². Ἡ ὀρκωμοσία ἐνώπιον τοῦ Ὁθωνος ἔγινε στίς 27 Ἰουλίου καί,

καί «διατριβὴ περὶ τοῦ Αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος», ἐπισήμανε τό ἀντικανονικό καί ἀντεθνικό μᾶς τέτοιας λύσεως: ΚΡΙΚΡΗΣ, 250-260 καί 313-324.

¹⁹⁷ FRAZEE, 119-120. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἱστορία*, 2, 223, 232. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΣ, *Ἱδρῶσις*, 54. ΣΤΡΑΓΚΑΣ, 1, 22-23. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΣ, *Ἱστορία*, 1, 202.

¹⁹⁸ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡ., *Ἐκκλησία*, 138. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡ., *Ἐκκλησιαστικά*, 11. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΘ., *Ἱστορία*, 24.

Ὁ Μάουρερ εἶχε ὑπόψη του τό Βαυαρικό Κοινοστόριο τοῦ 1818 μέ βάση τό ὁποῖο διοικοῦνταν ἡ ἐκεῖ Προτεσταντικὴ Ἐκκλησία πού, σημειωτέον, εἶχε κεφαλὴ τῆς τόν Βαυαρό καθολικό στό θρήσκευμα βασιλιᾶ. Ἡ κοσμικὴ ἐξουσία κυριαρχοῦσε στήν Ἐκκλησία. Οἱ καθολικοὶ ἐπίσκοποι ἀλληλογραφοῦσαν μέ τήν Ρώμη μέσω τοῦ βασιλιᾶ. FRAZEE, 138-139.

¹⁹⁹ Ἡ ἑπταμελὴς ἐπιτροπὴ εἶχε ὡς μέλη, πλὴν τοῦ Τρικούπη, τοὺς ἀρχιερεῖς Ἐλαίας Παΐσιο καί πρῶην Ἀρδαμερίου Ἰγνάτιο, τόν ἀρχιμανδριτὴ Θεόκλητο Φαρμακίδη, καί τοὺς λόγιους Πανοῦτσο Νοταρᾶ, Κωνσταντῖνο Σχινᾶ καί Σκαρλάτο Βυζάντιο. Ἡ ἐκθεσὶ : ΣΤΡΑΓΚΑΣ, 1, 24-55. FRAZEE, 133-134.

²⁰⁰ Τό ζήτημα γιά μία ἀνεξάρτητη ἀπὸ τό Πατριαρχεῖο Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος εἶχε θέσει πρῶτος ὁ Ἀδαμάντιος Κοραΐς στό ἔργο του *Ἀριστοτέλους Πολιτικῶν τὰ σωζόμενα* τό ὁποῖο δημοσιεύθηκε, τό 1821, στό Παρίσι. FRAZEE, 134-135.

Συνολικῶς τήν διακήρυξη υπέγραψαν, μέχρι καί τόν Ὀκτώβριο, 38 ἀρχιερεῖς γηγενεῖς καί πρόσφυγες. ΣΤΡΑΓΚΑΣ, 1, 56-58. FRAZEE, 138-146. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἱστορία*, 2, 234-235. Ἀντιπαραβολὴ διατάξεων νόμου 1833 καί βαυαρικοῦ κοινοστορίου 1818 καί κριτικές παρατηρήσεις: ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΣ, *Ἱδρῶσις*, 99-103.

²⁰¹ FRAZEE, 147-152. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἱστορία*, 2, 235-238. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ', Β', 500-504. ΣΤΡΑΓΚΑΣ, 1, 58-64 (κεῖμενο). ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡ., *Ἐκκλησία*, 138-139 καί 142-143.

²⁰² Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1833) : Νο 952/601 : Σπ. Τρικούπης πρὸς Α.Ρίζο-Ραγκαβῆ Γραμματέα ἐπί τῶν Ἐξωτερικῶν : 26 Ἰουλίου 1833. Γνωστοποιεῖ ὅτι ὁ Ὁθων συνέστησε Ἱερά Σύνοδο, ἡ τελετὴ ὀρκωδοσίας τῆς ὁποίας θά τελεστεῖ στίς 27 Ἰουλίου στό βασιλικό παλάτι καί θά ἀκολουθήσει δοξολογία στήν «*πρωτεύουσα τῶν ἐνταῦθα ἐκκλησιῶν*» μέ παρουσία τοῦ βασιλιᾶ καί τῶν ἀντιβασιλέων. Προσκαλεῖται ὁ ὑπουργός, τό προσωπικό τοῦ ὑπουργείου καί μέσω αὐτοῦ καί τό

αύθμερόν, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐγκαθίδρυση μὲ μεγαλοπρεπῆ τελετὴ στὸν ἱερό ναὸ Ἁγίου Γεωργίου Ναυπλίου παρουσία τῶν ἀρχῶν καὶ τοῦ διπλωματικοῦ σώματος²⁰³. Στὶς 20 Νοεμβρίου διοργανώθηκε ἡ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας μὲ 10 ἐπισκοπές, ὅσοι καὶ οἱ νομοὶ τῆς χώρας²⁰⁴. Στὴν συνέχεια, διακανονίστηκε καὶ τὸ Μοναστηριακὸ ζήτημα, μὲ διατάγματα στὶς 7 Ὀκτωβρίου 1833, 9 Μαρτίου 1834 καὶ 8 Μαΐου 1834. Τὰ περισσότερα μοναστήρια διαλύθηκαν καὶ ἡ περιουσία τους περιήλθε στὸ Δημόσιο Ταμεῖο. Οἱ ρωμαιοκαθολικὲς μονές καὶ τὰ κτήματά τους παρέμειναν ἄθικτα²⁰⁵.

Γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας τὸ Πατριαρχεῖο δὲν θὰ εἶχε ἀντιρρήσεις, ἀρκεῖ νὰ γινόταν συμφώνως πρὸς τοὺς Ἱερούς Κανόνες καὶ τὴν Ἐκκλησιαστικὴ Παράδοση. Αὐτὸ φαίνεται ξεκάθαρα στὴν συνομιλία πού εἶχε ὁ πατριάρχης Κωνσταντῖος Α΄ μὲ τὸν Κ.Δ. Μάνο, ἐπιτετραμμένο τῆς Πρεσβείας τῆς Ἑλλάδος στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ ὁποῖος ἦταν ἐπιφορτισμένος νὲ βολιδοσκοπήσει τίς διαθέσεις τοῦ Φαναρίου. Ἡ αὐτόγνωμη, καὶ παρὰ τοὺς Κανόνες ἀπόσπαση ἦταν πού ἀνέδειξε τὴν Ἐκκλησία τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ὡς σχισματικὴ. Ἀπόδειξη γιὰ τὸ τελευταῖο ἦταν τὸ γεγονός πὺς καμμία ἄλλη Ὁρθόδοξη Αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία δὲν εἶχε σχέση μαζί της²⁰⁶.

διπλωματικὸ σῶμα. Τὰ μέλη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου : Πρόεδρος ὁ Κορίνθου Κύριλλος, Ἐπίτροπος τῆς Ἐπικρατείας ὁ ὑπουργικὸς σύμβουλος Κ.Σχινᾶς, Σύμβουλοι οἱ μητροπολίτες : Θηβῶν Παΐσιος, Σαντορινῆς Ζαχαρίας, πρῶν Λαρίσης καὶ ἐκκλησιαστικὸς τοποτηρητὴς Ἡλίδος Κύριλλος, ἐπίσκοπος Ἀνδρούσης Ἰωσήφ. Γραμματέας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου : ἱερομόναχος Θεόκλητος Φαρμακίδης. Πρῶτος συμπληρωματικὸς σύμβουλος ὁ ἐπίσκοπος Ἡλιουπόλεως Ἀνθίμος. Δεύτερος, ὁ ἐπίσκοπος Ταλαντίου Νεόφυτος.

²⁰³ ΣΤΡΑΓΚΑΣ, 1, 65. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἱστορία*, 2, 501. FRAZEE, 140, 151, 153 : σημειώνει ὅτι διεφώνησαν καὶ δὲν παραβρέθηκαν οἱ πρόσφυγες ἀρχιερεῖς : Ἀδριανουπόλεως καὶ Ρεθύμνου οἱ ὁποῖοι ἔφυγαν γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Ἀδριανουπόλεως Γεράσιμος ὁ Φρυδάς ἢ Φυγᾶς (1824-1829) παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν θέση του στὶς 19 Ἀπριλίου 1830. Ὁ Ρεθύμνου Ἰωαννίκιος διετέλεσε μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ Γρηγορίου ΣΤ΄ καὶ μεταξύ 1838-1840 μητροπολίτης Ἰωαννίνων. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ἐπισκοπικὴ*, 209. Ἀπὸ τοὺς διπλωμάτες μόνον ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσίας Γαβριήλ Κατακάζη δὲν παραβρέθηκε. Στούς διαφωνοῦντες συμπεριλαμβανόταν καὶ ὁ ἀγιορεΐτης μοναχὸς Προκόπιος Δενδρινὸς πρῶν καθηγητὴς στὴν Καποδιστριακὴ Ἐκκλησιαστικὴ Σχολὴ τοῦ Πόρου (1830).

²⁰⁴ ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἱστορία*, 2, 238-239. ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΚΛΟΤΙΚΗΣ, 13, 23. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡ., *Ἐκατονταετηρίδες*, 16. FRAZEE, 156-157.

²⁰⁵ FRAZEE, 155-164. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, 1, 268-269. ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 1, 119-120. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἱστορία*, 2, 239-240. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ΄, Β΄, 502, 521-522. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡ., *Ἐκκλησία*, 155. ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΚΛΟΤΙΚΗΣ, 13, 42-45. Οἱ ἀριθμοὶ διαφέρουν στοὺς συγγραφεῖς, γενικῶς ὅμως, τεῖνουν νὰ ἀποδεχθοῦν ὅτι τὰ 3/4 τῶν μοναστηριῶν διαλύθηκαν.

²⁰⁶ ΙΣΤΟΡΙΑ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, 6, 284-285. Ὑπάρχει διαφωνία στοὺς συγγραφεῖς σχετικῶς πρὸς τὸ ἂν ὁ πρόεδρος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου Κορίνθου Κύριλλος ἀπέστειλε κοινοποίηση πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο, ἡ ὁποία ἐπιστράφηκε ἀνέγγιχτη, ἢ ἂν ὁ Φαρμακίδης ἐμπόδισε μιά τέτοια ἐνημέρωση καθὼς ἦταν τελείως ἀντίθετος σὲ κάθε προσπάθεια ἐπαφῆς τῶν δύο μερῶν. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἱστορία*, 2, 244. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΣ, *Ἱδρυσίς*, 67. FRAZEE, 153. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 1, 481. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Παραλειπόμενα*, 124. Γιὰ τὴν συνάντηση καὶ τὰ διαμειφθέντα μεταξύ Κωνσταντῖου Α΄ καὶ Κ.Δ.Μάνου : Α.Υ.Ε. Φ.76.1 (1833) : 15/27 Δεκεμβρίου 1833, ἄνευ ἀριθμοῦ, Κ.Δ.Μάνος πρὸς Ὑπουργό (;) (πιθανόν ἐννοοῦσε εἴτε τὸν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ἄλ. Μαυροκορδάτο εἴτε τὸν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Κ.Σχινᾶ). Ὁ FRAZEE, 166 λέει ὅτι ὁ συνταγματάρχης Δημήτριος Καλλέργης ἐπισκέφθηκε τὸν πατριάρχη Κωνσταντῖο Β΄ καὶ συζήτησε μαζί του, τὴν ἀνοιξη τοῦ 1834. Ὅμως, πατριάρχης τότε, ἦταν ὁ Κωνσταντῖος Α΄ ὁ ὁποῖος ἀνέφερε, ἀργότερα, τὸ 1850, ὅτι τὸν ἐπισκέφθηκε καὶ συνομιλήσε μαζί του γιὰ τὸ θέμα ὁ Κωνσταντῖνος Ζωγράφος τότε πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος στὴν Κωνσταντινούπολη (Ἀπρίλιος 1833-Δεκέμβριος 1837). Περιγραφή τῆς συνομιλίας : Α.Υ.Ε. Φ.76.1 (1850) Νο 202, 21 Μαρτίου 1850. πρέσβυς Π.Δελιγιάννης πρὸς ὑπουργό ἐξωτερικῶν Α.Λόντο.

Ἡ ἐπόμενη, χρονολογικῶς, ἐπαφή τῶν δύο πλευρῶν ἔγινε στίς 8 Νοεμβρίου 1841, ὅταν ἡ Σύνοδος τῆς Ἑλλάδος ἔγραψε πρὸς τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Ἄνθιμο Ε΄ καί στόν πατριάρχη Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιο σχετικῶς πρὸς τήν συνοδική καταδίκη τοῦ Θεοφίλου Καίρη. Ἀμφότεροι ἀρνήθηκαν νά παραλάβουν τήν κοινοποίηση δηλώνοντας ὅτι ἀγνοοῦσαν ποιὰ ἦταν ἡ ἀποστέλλουσα *Ἱερά Σύνοδος τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος*²⁰⁷.

Ἡ ἐπανάσταση τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1843 καί ἡ Ἐθνοσυνέλευση (1843-1844) πού συνήλθε γιά τήν ψήφιση τοῦ Συντάγματος τοῦ 1844, ἔδωσαν ἐλπίδες γιά μιὰ συνεννόηση στό Ἐκκλησιαστικό. Ἦδη, ἀπό τίς 23 Δεκεμβρίου 1843, ἡ Ἱερά Σύνοδος ὑπέβαλε σχέδιο νέου Καταστατικοῦ Χάρτη προτείνοντας ρυθμίσεις ὅπως νά γνωστοποιηθεῖ διορθοδόξως ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας, νά διακηρυχθεῖ αὐτή ὡς «*δογματικῶς καί κανονικῶς ἀναποσπάστως ἠνωμένη*» μέ τό Πατριαρχεῖο καί τίς ὑπόλοιπες Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες, νά ἀναγνωρισθεῖ ἡ αὐτοκεφαλία της «*κατά τήν ἐκκλησιαστικήν διατύπωσιν*» ἀπό τήν Μεγάλη Ἐκκλησία κ.λ.π.. Ἡ αἴτηση αὐτή δέν ἔτυχε τῆς προσοχῆς καί ἐγκρίσεως τῶν Βουλευτῶν, ὅπως, ἐξ ἄλλου, καί οἱ τροποποιήσεις σέ ἐπίμαχα ἄρθρα τοῦ Συντάγματος πού πρότεινε ὁ Μιχαήλ Σχινᾶς, τότε ὑπουργός Ἐκκλησιαστικῶν καί ἔνθερος ὀπαδός τῆς συνεννοήσεως μέ τό Πατριαρχεῖο. Βεβαίως, ὑπερψήφιση τῶν προτάσεων αὐτῶν θά εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἀπεξάρτηση τῆς Ἐκκλησίας ἀπό τόν κυβερνητικό ἔλεγχο, τήν ἀπενεργοποίηση τοῦ Καταστατικοῦ τοῦ 1833, ὡς ἀντικανονικοῦ, καί τήν παραδοχή τοῦ σχισματικοῦ χαρακτήρα τῆς αὐτοκεφαλίας. Ἔτσι, κατά τίς συζητήσεις (3-5 Ἰανουαρίου 1844) τό ἐκκλησιαστικό πρόβλημα ἐξετάστηκε ὄχι ὡς πρὸς τήν οὐσία του, ἀλλά ὡς πρὸς τήν διατύπωση πού θά λάμβαναν τά δύο πρῶτα ἄρθρα τοῦ Συντάγματος τῆς χώρας. Τελικῶς, στό πρῶτο ἄρθρο ὀριζόταν ὡς ἐπικρατοῦσα θρησκεία ἡ Ὁρθόδοξος, ἄν καί κάθε ἄλλη, ἐπίσης, θά προστατευόταν. Στό δεύτερο ἄρθρο διακηρυσσόταν ἡ αὐτοκεφαλία τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας, τονιζόταν, ὅμως, ὅτι θά παρέμενε ἀναποσπάστως ἐνωμένη δογματικῶς (μόνον, ὄχι καί κανονικῶς) μέ τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί τίς ὑπόλοιπες Ὁρθόδοξες αὐτοκέφαλες Ἐκκλησίες. Σημαντικό γεγονός, ὅπωςδήποτε, κρίνεται ἡ παρασιώπηση τῆς προβλέψεως τοῦ 1833 ὅτι ὁ βασιλιάς εἶναι ἀρχηγός τῆς Ἐκκλησίας (τώρα ὀνομαζόταν προστάτης), γενικῶς, ὅμως, ἡ ρύθμιση τοῦ 1833 ἐγκρίθηκε καί ἐνσωματώθηκε στό Σύνταγμα τοῦ 1844²⁰⁸.

Τόν Αὐγούστο τοῦ 1844 πρωθυπουργός τῆς χώρας ἀνέλαβε ὁ Ἰωάννης Κωλέττης, ἡ πολιτική τῆς Μεγάλης Ἰδέας τοῦ ὁποίου γέμιζε μέ αισιοδοξία τούς ὀπαδούς τῆς συνεννοήσεως μέ τό Πατριαρχεῖο, ἀφοῦ ἐπίκεντρο τῆς οἰκουμενικότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ θεωροῦνταν ἡ Κωνσταντινούπολη καί τό Πατριαρχεῖο. Ὁ Κωλέττης, τόν Ἰανουάριο τοῦ 1845, διόρισε μιὰ κληρικολαϊκή ἐπιτροπή πού θά ἀναλάμβανε νά ἐκπονίσει δύο νομοσχέδια. Τό ἓνα θά ἀφοροῦσε στήν διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας καί στίς σχέσεις της μέ τήν κυβέρνηση, καί τό ἄλλο στόν ἀριθμό τῶν ἐπισκόπων, στά προσόντα τους καί στήν ἐξεύρεση πόρων γιά τήν μισθοδοσία τους. Ἡ ἐπιτροπή ὑπέβαλε τό πόρισμά της τόν Φεβρουάριο. Πρότεινε νά δοθεῖ μεγαλύτερη αὐτονομία στήν Ἐκκλησία μέ παράλληλη διεύρυνση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συνοδικῶν ἀρχιερέων. Ἀκόμη, γιά νά δηλωθεῖ καλύτερα ἡ αὐτοτέλεια τῆς Συνόδου ἔναντι τῆς Κυβερνήσεως πρότεινε ἡ ὀνομασία *Ἱερά*

²⁰⁷ ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ΄, Β΄, 505, 530. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἱστορία*, 2, 243. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡ., *Ἐκκλησία*, 140. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Παραλειπόμενα*, 126-127.

²⁰⁸ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ, 110. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 1, 479-486. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Παραλειπόμενα*, 128-131. FRAZEE, 196-207. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἱστορία*, 2, 243-244. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ΄, Β΄, 504-505. ΜΑΤΑΛΑΣ, 72-75.

Σύννοδος τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος νά μετατραπῆ σέ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Ὁ πρωθυπουργός, τόν Μάιο, ἐμφάνισε στήν Βουλή ἕνα ἀρκετά τροποποιημένο νομοσχέδιο, ἀπό αὐτό πού τοῦ ὑποβλήθηκε, στηρίζοντας τίς ρυθμίσεις τοῦ 1833, μάλιστα σέ αὐτό ἀπαγόρευε στήν Σύνοδο νά διατηρεῖ ἀλληλογραφία μέ κληρικούς ἢ λαϊκούς ἐκτός Ἑλλάδος, ἐμποδίζοντας, ἔτσι, τό ἐνδεχόμενο ἐπικοινωνίας μέ τό Πατριαρχεῖο. Μετά ἀπό ἀντεγκλήσεις καί βίαια ἐπεισόδια, τό νομοσχέδιο ψηφίστηκε ἀπό τήν Βουλή στίς 16 Ἰουλίου 1845, ὅμως, ὁ Κωλέττης δέν τό εἰσήγαγε πρὸς ψήφιση καί στήν Γερουσία, πράγμα ἀπαραίτητο προκειμένου νά καταστῆ νόμος τοῦ κράτους. Ἡ παλινωδία αὐτή τοῦ Κωλέττη ἀδρανοποίησε τήν νέα ρύθμιση καί, πιθανόν, ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι ὁ πολιτικός αὐτός πίστευε ὡς ὀρθό τό Καταστατικό τοῦ 1833 καί δέν ἐπιθυμοῦσε ἀλλαγὴ τοῦ²⁰⁹.

Στίς 17 Δεκεμβρίου 1849 ἀπεβίωσε στήν Κωνσταντινούπολη ὁ ἐκεῖ πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος Ἰάκωβος Ρίζος-Νερουλός, φαναριωτικῆς καταγωγῆς καί στενῶς συνδεδεμένος μέ τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Ὁ τότε πατριάρχης Ἄνθιμος Δ΄ καί οἱ συνοδικοὶ ἀρχιερεῖς θεώρησαν χρέος τους νά συνοδεύσουν τήν ἐκφορά του²¹⁰. Ἡ πράξη αὐτή, ἀπό ὀρισμένους, ἐρμηνεύτηκε ὡς χειρονομία καλῆς θελήσεως πρὸς τήν Ἑλλάδα, μιὰ πρωτοβουλία πού διάνοιγε τήν ὁδὸ τῆς καταλλαγῆς γιὰ τό ἐκκλησιαστικό πρόβλημα. Στήν Ἀθήνα, ὁ πρῶτος πού εἶδε τήν εὐκαιρία ἦταν ὁ, ἐπίσης, φαναριώτης Γεώργιος Μαυροκορδάτος (1802-1858) διακεκριμένος νομομαθῆς, καθηγητῆς τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου καί Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Μάλιστα, κατάρτισε σχέδιο συγκεκριμένο πού προέβλεπε παρασημοφόρηση τοῦ πατριάρχου μέ τήν ἀνώτατη κρατικὴ διάκριση, ἐπίδοση τῶν διασήμων ἀπὸ ἔγκριτο κληρικό καί, ταυτοχρόνως, ἐπίδοση συνοδευτικῆς συγχαρητηρίου ἐπιστολῆς ὑπογραμμένης ὄχι ἀπὸ κάποιο κρατικὸ ἀξιωματοῦχο, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, τόν Ὑπουργό τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἢ τῶν Ἐξωτερικῶν, ἀλλὰ ἀπὸ τόν πρόεδρο τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας. Ἐάν ὁ πατριάρχης δεχόταν παράσημο καί ἐπιστολή, τότε, δεοντολογικῶς, ὀφείλε νά ἀπαντήσῃ εὐχαριστῶντας γιὰ τήν τιμὴ. Ἔτσι, διὰ τῆς ἀνταλλαγῆς ἐπιστολῶν, θά ἐπιτυχανόταν, ἐκ τῶν πραγμάτων, ἀναγνώριση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου. Γιὰ τήν διεκπεραίωση τῆς ἀποστολῆς ὁ Μαυροκορδάτος πρότεινε τόν ἀρχιμανδριτῆ Μισαήλ Ἀποστολίδη (1789-1862) καθηγητῆ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καί ἐκ τῶν κορυφαίων θεολόγων τῆς ἐποχῆς. Τό σχέδιο ὁ συντάκτης ἔθεσε ὑπ' ὄψη τοῦ θεοῦ του Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου (1791-1865) πρῶην πρωθυπουργοῦ καί σπουδαίου πολιτικοῦ παράγοντα. Αὐτός, ἀντιλήφθηκε τήν ἀξία τοῦ σχεδίου καί ἔσπευσε νά τό διακοινώσῃ στοὺς Ἀναστάσιο Λόντο (1791-1856) ὑπουργό ἐπὶ τοῦ Βασιλικοῦ Οἴκου καί τῶν Ἐξωτερικῶν καί Κωνσταντῖνο Προβελέγγιο (1800-1880) τέως ὑπουργό Δικαιοσύνης καί πολιτικῶς «πολλὰ δυνάμενον». Οἱ τελευταῖοι ἔπεισαν τόν βασιλιᾶ Ὅθωνα καί τό ὑπουργικὸ συμβούλιο νά συναινέσουν στήν ἀποστολή²¹¹.

²⁰⁹ FRAZEE, 208-212. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ', Β', 504. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Παραλειπόμενα*, 131-132. ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΚΛΟΤΙΚΗΣ, 13, 120-122. Στήν Βουλή ὁ τότε διευθυντῆς τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν Νεόφυτος Δούκας χαρακτήρισε τό πρὸς ψήφιση νομοσχέδιο τοῦ Κωλέττη ὡς ρωμαιοκαθολικὴ συνωμοσία γιὰ τήν κατάληψη τῆς Ἑλλάδος.

²¹⁰ ΜΗΛΛΑΣ, *Περατικὴ*, 13 : Ὁ Νερουλός τάφηκε στὸν περιβόλο τῆς Παναγίας τοῦ Πέραν (ιερός ναός Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου Σταυροδρομίου).

²¹¹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Παραλειπόμενα*, 159-161.

Ὁ Μισαήλ Ἀποστολίδης ἀνεχώρησε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στίς 7 Φεβρουαρίου 1850 καί ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη στίς 12 Φεβρουαρίου ²¹². Ἐκεῖ παρέμεινε ἀνενεργὸς μέχρι νὰ δοθεῖ ἀπὸ τὴν Πύλη ἡ ἀπαιτούμενη ἄδεια πρὸς τὸν πατριάρχη νὰ δεχθεῖ τὸ παράσημο. Ἀλλά, ἤδη, ὁ σκοπὸς καὶ οἱ λεπτομέρειες γιὰ τὴν ἀποστολὴ εἶχαν διαρρεύσει στὸν Τύπο καὶ ὅλοι γινώριζαν γι' αὐτὴν. Ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἔστειλε ἐνημερωτικὰ σημειώματα πρὸς ὀρισμένους διακεκριμένους κληρικούς στὴν Κωνσταντινούπολη παρέχοντάς τους καὶ τὴν προσωπικὴ του γνώμη περὶ τοῦ πρακτέου ²¹³. Ἡ Πύλη ἔδωσε τὴν ἄδεια τὴν 1η Μαρτίου ²¹⁴ καὶ τὸ παράσημο ἐπιδόθηκε στὸν Ἄνθιμο σὲ ἐπίσημη τελετὴ στὸ Πατριαρχεῖο, ἀλλὰ κατ' αὐτὴν ὁ τιμώμενος ἀρνήθηκε νὰ παραλάβει καὶ τὴν ἐπιστολὴ παρατηρῶντας ὅτι «οὐκ οἶδεν ὅλως οὔτε τίς ὁ ἐπιστελλὼν πρόεδρος, οὔτε τίς ἦν, ἧς προεδρεύει, ἡ ἱερά σύνοδος, οὐδέποτε γάρ περὶ συστάσεως τοιαύτης συνόδου λόγος ἐγένετο πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν» ²¹⁵.

Γιὰ τὸν τρόπο πού θά ἀντιδρῶσε ὁ Ἄνθιμος εἶχε προειδοποιηθεῖ ὁ Μισαήλ τόσο ἀπὸ τὸν παλαιὸ γινώριμό του, πρῶτο στὴν τάξη μητροπολίτη τοῦ Πατριαρχείου, τὸν Καισαρείας Παῖσιο, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν μεγάλο λογοθέτη Νικόλαο Ἀριστάρχη. Τοὺς εἶχε συναντήσει, ξεχωριστά, καὶ εἶχε συνομιλήσει μαζί τους στίς 2 Μαρτίου. Αὐτοὶ εἶχαν ὑποδείξει στὸν ἀρχιμανδρίτη τὴν μέθοδο πού ὄφειλε νὰ μετέλθει προκειμένου νὰ ἐπιλυθεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα κατὰ τὴν κανονικὴ τάξη. Τίς ἴδιες ὑποδείξεις ἔκαναν καὶ πρὸς τὸν Ἑλληνα πρέσβυ Πέτρο Δεληγιάννη. Ἡ περίσταση ἦταν πολὺ εὐνοϊκὴ μιᾶς καὶ ἡ Πύλη συγκατένευσε στὸ ἐνδεχόμενον αὐτὸ καὶ ἡ στάση της ὑποχρέωσε καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοπολιτικούς προκρίτους τοῦ Γένους νὰ τηρήσουν ὁμοία στάση. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση θά ἔπρεπε μὲ ἐπίσημο Γράμμα της νὰ ζητήσει τὴν ἀναγνώριση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ ἡ Σύνοδος θά ἔπρεπε νὰ συνυποβάλει καὶ αὐτὴ αἴτηση ἀναγνώρισέως της ²¹⁶.

Τὰ δύο ἔγγραφα, μὲ ἡμερομηνία 16 Μαΐου 1850, ὅταν ἔφθασαν στὴν Κωνσταντινούπολη, βρέθηκαν νὰ ἔχουν ἀνορθογραφίες, σοβαρὲς ἐλλείψεις καὶ ἦταν ἀσφράγιστα. Στάλθηκαν πίσω, ἔγιναν κάποιες βελτιώσεις καὶ ἐπέστρεψαν σφραγισμένα, μὲ ἡμερομηνία 30 Μαΐου. Ὁ Ἀποστολίδης, στίς 6 Ἰουνίου, τὰ ἔθεσε ὑπ' ὄψη τῆς Συνόδου σὲ ἐπίσημη συνεδριάσή της. Ἐξετάσθηκαν καὶ ἀμέσως ἔγιναν εὐμενῶς ἀποδεκτά, ὄχι τόσο γιὰ τὸ ὕφος, τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν εἰκόνα τους, πού ὀπωσδήποτε ἦταν ξένα πρὸς τὸ πατριαρχικὸ τυπικόν, ὅσο γιὰ τὸν ὅτι οἱ Ἑλλαδίτες παραχωροῦσαν στὸ πατριαρχεῖο τὴν πρωτοβουλία τῶν ἐνεργειῶν, ἐξουσιοδοτώντας το, κατὰ κάποιον τρόπο, νὰ ἐπιβάλλει τὴν λύση πού αὐτὸ θά προέκρινε ὡς τὴν πρέπουσα, πράγμα πού ἡ Μεγάλὴ Ἐκκλησία εἶχε ἤδη

²¹² Α.Υ.Ε. Φ. 76.1(1850) : Ἑλληνικὴ Πρεσβεία Πετροπόλεως Νο23 : πρέσβυς Κ.Ζωγράφος πρὸς Α. Λόντο, ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν : Ἁγία Πετρούπολις, 18/30 Μαρτίου 1850.

Α.Υ.Ε. Φ. 76.1(1850) : Νο 447 (συνημιμένο ἔγγραφο γιὰ πραγματοποιηθέντα ἔξοδα ἀπὸ 12 Φεβρουαρίου) : 12 Ἰουλίου 1850.

²¹³ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Παραλειπόμενα*, 167-168, 194 σημείωση 142.

²¹⁴ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1(1850) : Ἑλληνικὴ πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως Νο 167 : πρέσβυς Π.Δεληγιάννη πρὸς Α. Λόντο, ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν : 3 Μαρτίου 1850.

²¹⁵ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1(1850) : Ἑλληνικὴ πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως Νο 201 : πρέσβυς Π.Δεληγιάννη πρὸς Α.Λόντο, ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν : 21 Μαρτίου 1850.

²¹⁶ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1(1850) : ἴδιοι ἀποστολέας καὶ παραλήπτης, Νο 168 : 3 Μαρτίου 1850 καὶ ἐπίσης : Νο 235 : 13 Ἀπριλίου 1850, Νο 278 : 2 Μαΐου 1850, Νο201 : 21 Μαρτίου 1850, Νο 202 : 21 Μαρτίου 1850, Νο 259 : 20 Ἀπριλίου 1850, Νο 225 : 7 Ἀπριλίου 1850.

ἐπεξεργαστεί ἀπό καιρό. Μετά καί τήν ἀπαραίτητη ἄδεια πού ἔδωσε ἡ Πύλη προκειμένου νά συγκληθεῖ Μεγάλη Σύνοδος ὅλα ἦταν ἔτοιμα²¹⁷.

Ἡ πρώτη συνεδρίαση τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου συγκροτήθηκε τήν Παρασκευή 16 Ἰουνίου 1850. Μετά τήν καθιερωμένη εἰσαγωγική διαδικασία, ἀναγνώσθηκε πρῶτα τό Γράμμα τῆς κυβερνήσεως πού ζητοῦσε τήν ἀναγνώριση τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ ἡ Ἑλλάδα εἶχε ἀναγνωρισθεῖ, διεθνῶς, ὡς ἀνεξάρτητο κράτος. Ἡ αἴτηση κρίθηκε νόμιμη καί εὐλογία καί ἀρμόδια.

Στήν συνέχεια ἀναγνώσθηκε καί τό συνημμένο Γράμμα τῆς Συνόδου τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας τοῦ ὁποῦ τοῦ περιεχόμενο, ἐπίσης, ἐγκρίθηκε ὡς κανονικό. Ἀποφασίστηκε, λοιπόν, ἡ χειραφέτηση τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλά «ἐφ' ὅροις τισί δικαιιοτάτοις καί ἀναγκαιοτάτοις». Ἡ σχεδίαση τῶν ὅρων ἀνατέθηκε σέ τριμελῆ ἀρχιερατική ἐπιτροπή πού θά τοῦς ἐπέβαλε σέ δεύτερη συνεδρίαση τῆς Μεγάλης Συνόδου²¹⁸.

Ἡ ἀπόφαση γιά τήν χειραφέτηση δέν λήφθηκε χωρίς ἀντιρροήσεις. Ὑπῆρξαν ἀντιδράσεις ἀπό τρεῖς πρώην πατριάρχες τοῦς Γρηγόριο ΣΤ', Ἄνθιμο ΣΤ' καί Γερμανό Δ'. Αὐτοί εἶχαν συσχεφθεῖ προηγουμένως στήν οἰκία τοῦ δευτέρου καί ἀποφάσισαν νά προβάλλουν τίς ἐνστάσεις τους. Ἔτσι, μετά τήν ἀνάγνωση τῶν δύο ἐπιστολῶν καί τίς εὐνοϊκές εἰσηγήσεις τοῦ πατριάρχου καί τοῦ πρώην πατριάρχου Κωνσταντίου Α', ὁ Γρηγόριος φώναξε ὅτι «ἐδῶ εἶναι κεκρυμμένος λουθηροκαλβινισμός, ποίαν ἐγγύησιν ἔχομεν παρ' αὐτῶν, πῶς δέν ἔγραψαν οἱ ἡγούμενοι τῶν μοναστηριῶν...». Ὅταν ὁ Κωνσταντῖος τόν ἀντέκρουσε, ὁ Γρηγόριος παρατήρησε ὅτι «καί εἰς τά 1833 ἐστάλη ἐν τοιοῦτον λουθηροκαλβίνικον», ἀλλά ὁ Κωνσταντῖος τοῦ εἶπε νά ξεχάσει τά περασμένα. Στήν συνέχεια, μίλησε ὁ σχολάρχης τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης μητροπολίτης Σταυρουπόλεως Κωνσταντῖνος Τυπάλδος πού, παρά τήν διατύπωση ὀρισμένων παρατηρήσεων, τάχθηκε ὑπέρ τῆς χειραφετήσεως, ὁ Γρηγόριος, καί πάλι, ἀπευθύνθηκε στόν πρόεδρο Ἄνθιμο Δ' παραπονούμενος ὅτι ἐφ' ὅσον ὑπῆρχε ἕνα τέτοιο ἐπίσημο ἔγγραφο, θά ἔπρεπε νά δοθεῖ ἀπό πρῖν ἕνα ἀντίγραφο πρός μελέτη. Τότε, ἐπενέβη ὁ Νικομηδεῖας πού τοῦ ἀντέταξε : «καί ἡ Παναγιότης σου ἐπί τῆς

²¹⁷ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1(1850) : Νο 299 : 11 Μαΐου 1850. Α.Υ.Ε. Φ. 76.1(1850) : Νο 319 : 23 Μαΐου 1850. Α.Υ.Ε. Φ. 76.1(1850) : Νο 365 : 9 Ἰουνίου 1850.

Τό Γράμμα τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ὑπέγραψαν οἱ Α.Γ. Κριεζῆς Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καί Ὑπουργός ἐπί τῶν Ναυτικῶν, Α. Λόντος Ὑπουργός ἐπί τοῦ Βασιλικοῦ Οἴκου, ἐπί τῶν Ἐξωτερικῶν καί ἐπί τῶν Οἰκονομικῶν, Γ.Νοταράς Ὑπουργός ἐπί τῶν Ἐσωτερικῶν, Ἰω. Σταΐκος Ὑπουργός ἐπί τῶν Στρατιωτικῶν, Ν. Χρυσόγελος Ὑπουργός ἐπί τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καί Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως καί ἐπί τῆς Δικαιοσύνης. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 7-13.

Τό Γράμμα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ὑπέγραψαν ὁ προεδρεύων Ἀττικῆς Νεόφυτος καί οἱ Συνοδικοί Ἀρχιερεῖς Καλαβρύτων Βαρθολομαῖος, Λοκρίδος Ἀγαθάγγελος καί πρώην Ἀνδρουβίστης Προκόπιος. Ἐπίσης ὁ β' γραμματέας ἀρχιμανδρίτης Φιλόθεος Οἰκονομόπουλος. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 15-18.

²¹⁸ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 1-21. Στήν Σύνοδο συμμετεῖχαν ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Ἄνθιμος Δ', οἱ 5 πρώην πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως : Κωνσταντῖος Α', Κωνσταντῖος Β', Γρηγόριος ΣΤ', Γερμανός Δ', Ἄνθιμος ΣΤ', ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Κύριλλος Β', οἱ Συνοδικοί Ἀρχιερεῖς : Καισαρείας Παΐσιος, Ἐφέσου Ἄνθιμος, Ἡρακλείας Πανάρετος, Νικομηδεῖας Διονύσιος, Δέρκων Νεόφυτος, πρόεδρος Διδυμοτείχου Μελέτιος, Νεοκαισαρείας Λεόντιος, Κρήτης Χρῦσανθος, Βιζύης Γρηγόριος, Σωζοναγαθουπόλεως Προκόπιος καί οἱ πρώην Μεσημβρίας Σαμουήλ ὁ Κύπριος καί Σταυρουπόλεως Κωνσταντῖνος Τυπάλδος σχολάρχης τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης.

Ἡ τριμελής ἐπιτροπή ἀποτελέσθηκε ἀπό τοῦς Κρήτης Χρῦσανθος, πρώην Μεσημβρίας Σαμουήλ καί Σταυρουπόλεως Κωνσταντῖνο. Γραμματέας αὐτῆς, πού συγχρόνως ἦταν καί Γραμματέας τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου, ὀρίσθηκε ὁ ἱερομόναχος Νικηφόρος Γλυκάς, διδάσκαλος καί ἱεροκέρυκας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

πατριαρχείας σου όταν ἐλάμβανες τοιαῦτα ἐπίσημα μυστικά ἔγγραφα, ὄχι μόνον δὲν μᾶς τὰ ἐκοινοποιουῖσες, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκτελοῦσες, χωρὶς κἄν νά μᾶς ἐρωτήσεις». Ἔτσι, ὁ Γρηγόριος σταμάτησε τὴν παρέμβαση²¹⁹.

Στὶς 20 Ἰουνίου ἔλαβε χώρα ἡ δευτέρη συνεδρίαση κατὰ τὴν ὁποία ἐγκρίθηκαν καὶ ὑπογράφηκαν τὰ πρακτικά τῆς πρώτης. Ὁ Τυπάλδος, ἐκ μέρους τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς, παρουσίασε τοὺς προτεινόμενους ὅρους ἐπεξηγῶντας τὸν κάθε ἕναν. Ἐγιναν δεκτοὶ παμψηφεὶ καὶ ἀνατέθηκε στὴν ἴδια ἐπιτροπὴ ἡ σύνταξη σχεδίου τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου γιὰ τὴν ἀνεξαρτητοποίηση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος²²⁰.

Στὴν τρίτη συνεδρίαση, 24 Ἰουνίου, ἐγκρίθηκαν καὶ ὑπογράφηκαν τὰ πρακτικά τῆς δευτέρας καὶ πάλι ὁ Τυπάλδος παρουσίασε τὸ σχέδιο γιὰ τὸν Τόμο πού μετὰ διεξοδική συζήτηση ἐγκρίθηκε, καὶ πάλι, παμψηφεὶ. Πρὶν τὴν λύση τῆς συνεδριάσεως ἀνατέθηκε στὴν ἴδια ἐπιτροπὴ ἡ σύνταξη τῶν ἀπαραίτητων Πατριαρχικῶν καὶ Συνοδικῶν Γραμμάτων πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση, τὸν κληρο καὶ τὸν λαό τῆς Ἑλλάδος, τοὺς Πατριάρχες τῶν ἄλλων Πατριαρχείων καὶ τοὺς προκαθημένους τῶν λοιπῶν αὐτοκεφάλων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, καθὼς καὶ τοὺς Ἀρχιερεῖς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἀναγγελλόταν τὰ γεγονότα καὶ θὰ παρουσιαζόταν ἡ αὐτοκέφαλη ἀδελφή, πλέον, Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος²²¹.

Ἡ τέταρτη καὶ τελευταία συνεδρίαση τῆς Μεγάλης Συνόδου ἔγινε τὴν Πέμπτη 29 Ἰουνίου 1850, ἑορτὴ τῶν πρωτοκορυφαίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, σέ πανηγυρικὴ ἀτμόσφαιρα καὶ ἀνοιχτὲς θύρες, παρουσία κλήρου καὶ λαοῦ. Ἀκολούθησε ἡ ἱερά τελετὴ τοῦ καθαγιασμοῦ καὶ καθιερώσεως τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου καὶ ἡ πρώτη δημόσια ἐπίσημη ἀνάγνωσή του, σὲ τέλος δὲ προσυπόγραψαν οἱ συμμετασχόντες τῆς Μεγάλης Συνόδου²²².

Στὴν Ἑλλάδα, ὁ Τόμος, ἔγινε δεκτὸς μὲ ἀνάμικτα αἰσθήματα καὶ πολλές ἦταν οἱ ἀντιδράσεις, γιὰτὶ ἐκτός ἀπὸ τοὺς ὅρους πού τέθηκαν, τὸ Πατριαρχεῖο ἀνακήρυξε τὴν ἀπὸ τὸ 1850 Αὐτοκεφαλία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ ἡ τελευταία ζητοῦσε νά τῆς ἀναγνωρισθεῖ ἡ ἀνεξαρτησία πού αὐτογνομόνως εἶχε

²¹⁹ Α.Υ.Ε. 76.1 (1850), Ἐπιστολὴ (ἄνευ ἀριθμοῦ) τοῦ Μισαήλ Ἀποστολίδη πρὸς τὸν Θεόκλητο Φαρμακίδη, Φανάρι, 17 Ἰουνίου 1850.

Α.Υ.Ε. 76.1 (1850) : Νο 397 : Π.Δεληγιάννη πρὸς Α. Λόντο, 21 Ἰουνίου 1850. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Γρηγορίου γιὰ τὸ 1833 ἐνισχύει τὴν ἄποψη πού θέλει τὸν πρόεδρο τῆς τότε συσταθείσας Συνόδου στὴν Ἑλλάδα, Κορίνθου Κύριλλο νά ἐνημέρωσε γιὰ τὴν σύσταση τῆς Συνόδου τὸν πατριάρχη Κωνσταντῖο Α΄ (βλέπε καὶ ὑποσημείωση Νο 283 παρόντος). ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Παραλειπόμενα*, 193-195 καὶ 401-407. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 1, 616, 619 : ἡ ἀντιπολίτευση τῶν τριῶν πατριαρχῶν κατασιγάστηκε μὲ παρέμβαση τοῦ Ρώσου πρεσβευτῆ στὴν Κωνσταντινούπολη Τιτόβ.

Στὴν Ἀθήνα οἱ κύκλοι πού ἦταν ἀντίθετοι στὶς διπαραγματεῦσεις μὲ τὸ Πατριαρχεῖο θεωροῦσαν ὡς υπεύθυνους γιὰ τὴν ἐπιβολὴ ὅρων στὸν Τόμο τοὺς πρώην πατριάρχες Κωνσταντῖο Α΄ καὶ Γρηγόριο ΣΤ΄ πού ἐνεργοῦσαν καθ' ὑποβολή τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων : «... τολμᾷ ὁ ἀγράμματος Κωνσταντῖος, ὁ ἔχων τὴν ψυχὴν, ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν καρδίαν τοῦ Πάπα Γρηγορίου Γ', Γρηγόριος ΣΤ' καὶ ἄλλα νευρόσπαστα τοῦ ραδιοῦργου Ταρτούφου τῶν Ἀθηνῶν, νά προβάλλουν ὅρους... εἰς τὴν πρωτότοκον ἀδελφὴν σου τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, τολμοῦν οἱ ἀνωτέρω ὑπηρετές σου νά [μὲ] μεταχειριστοῦν ὡς θυγατέρα, καὶ ὄχι θυγατέρα, ἀλλ' ὡς παιδίσκην... μηδὲως συλλογιζόμενοι τὴν κατάστασιν των, ζητοῦν νά θέσουν ἐμὲ ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν των ! Καὶ νά μὲ ὑποχρεώσουν νά λαμβάνω παρ' αὐτῶν ὡς φόρον ὑποτελείας τὸ ἅγιον Μύρον...». ΜΑΤΑΛΑΣ, 93-94.

²²⁰ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 22-26. Οἱ 7 ὅροι : στίς σελίδες : 23-25.

²²¹ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 27-30 (καὶ τὰ Γράμματα) : 52-84. Συμμετεῖχε καὶ ὁ Σερρῶν Ἰάκωβος πού ἐνδῆμησε τότε στὴν Πόλη.

²²² ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 31-51. Τὸ Κείμενο τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου : 34-42. FRAZEE, 215-225 : τὰ γεγονότα ἀπὸ θάνατο Νερούλου μέχρι ἔκδοση Τόμου. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἱστορία*, 2, 245-246. ΜΑΤΑΛΑΣ, 90-95.

διακηρύξει από τό 1833. Πάντως, τήν Κυριακή 20 Αύγουστου, σέ πανηγυρική τελετή στόν τότε μητροπολιτικό ναό τῆς Ἀθήνας (Ἁγία Εἰρήνη), ἔγινε ἡ ἐπίσημη ὑποδοχή καί δημόσια ἀνάγνωση τοῦ Τόμου ἀπό τόν Μισαήλ Ἀποστολίδη, παρουσία τῆς βασίλισσας Ἀμαλίας καί τῆς κυβερνήσεως²²³.

Ὁ Τόμος ὄριξε ὅτι ἡ τακτοποίηση τῶν μερικότερων ζητημάτων θά γινόταν μέ νόμους τοῦ κράτους πού θά ἀποτελοῦσαν ἐφαρμογή τῶν προβλέψεων τοῦ Τόμου. Πράγματι, ἡ Πολιτεία στίς 9 Ἰουλίου 1852 δημοσίευσε νέο Καταστατικό νόμο γιά τά Ἐκκλησιαστικά θέματα πού ἀποτελοῦταν ἀπό δύο νόμους : τόν Σ΄ (200) περί ἐπισκοπῶν καί ἐπισκόπων καί τοῦ ὑπ' αὐτούς τελούντος κλήρου καί τόν ΣΑ΄ (201) περί Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Δυστυχῶς, οἱ νόμοι αὐτοί δέν συμβάδιζαν μέ τίς ἐντολές τοῦ Τόμου, ὥστε, οὐσιαστικῶς, αὐτός νά παραβιάζεται καί νά ἀπενεργοποιεῖται²²⁴.

²²³ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Παραλειπόμενα*, 197. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ἐκκλησία*, 141. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΣ, *Ἰδρυσις*, 85-87. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 1, 617. FRAZEE, 227-278. ΜΑΤΑΛΑΣ, 95. Ὁ Συνδικός Τόμος οὐδέποτε δημοσιεύτηκε στήν Ἑλλάδα : ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ΄, Β΄, 508.

²²⁴ ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΣ, *Ἰδρυσις*, 105-128 (καί κριτικές παρατηρήσεις μέ ἀντιπαραβολή πού ἀποδεικνύει ὅτι οἱ νόμοι τοῦ 1852 οὐσιαστικῶς ἐπικύρωναν τό Καταστατικό τοῦ 1833 καί ἀπέρριπταν, ἐμπράκτως, τοὺς Ὅρους τοῦ Τόμου τοῦ 1850).

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡ., *Ἐκκλησία*, 144. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἱστορία*, 2, 248-249, 262. FRAZEE, 229-243. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ΄, Β΄, 508-510.

Πάντως, ἀπό τήν καταπάτηση τοῦ Τόμου μέ τοὺς νόμους τοῦ 1852, ἀποδείχθηκε ὅτι οἱ φόβοι τῶν ἀντιπολιτευομένων Γρηγορίου ΣΤ΄, Ἀνθίμου ΣΤ΄, Γερμανοῦ Δ΄ καί (λιγώτερο) τοῦ Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνου Τυπάλδου, δέν στεροῦνταν βάσεως καί μάλιστα γιά τήν ἄκρατη πολιτειοκρατία («κεκρυμμένος λουθηροκαλβινισμός»).

Διατυπώθηκε ἡ ἄποψη ὅτι τό Πατριαρχεῖο ἄφησε περιθώριο στήν Ἑλληνική κυβέρνηση νά παραβῆι τοὺς ὅρους τοῦ 1850 μέ τήν νομοθεσία τοῦ 1852. Συνηγορεῖ γιά τήν ὀρθότητα τῆς ἀπόψεως ἓνα ἀπόσπασμα ἀπό ἐπιστολή τοῦ πρεσβευτοῦ Πέτρου Δεληγιάννη πρὸς τόν Α. Λόντο Ὑπουργό Ἐξωτερικῶν : Α.Υ.Ε. Φ. 76.1(1850) Νο421 : 3 Ἰουλίου : ὅταν ὁ Δεληγιάννης παρατήρησε ὅτι τέτοιοι ὅροι (ὅπως δηλαδή τοῦ Τόμου) δέν μποροῦν νά τεθοῦν σέ αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία ἔλαβε τήν ἀπάντηση (ὅπως λέει ὁ ἴδιος) ἀπό τοὺς πατριαρχικούς : «...ἡμεῖς ὀφείλοντες νά ὑπογράψωμεν ἐπίσημους πράξεις δέν ἠδυνάμεθα νά γράψωμεν εἰμὴ ὅπως καί ὅ,τι οἱ κανόνες ὀρίζουσι. Ὑμεῖς δέ εἴτε δύνασθαι ν' ἀπαντήσετε ὅτι τό δεῖνα καί δεῖνα τῶν παραγγελομένων δέν δύναται ἐπὶ τοῦ παρόντος νά ἐνεργηθῆ ἀλλ' ὅτι μέ τόν καιρόν θέλει πραγματοποιηθεῖ, εἴτε νά μὴ γράψετε τίποτε καί νά πράξετε ὅ,τι βούλεσθε. Οὐδεὶς δέ ποτέ ἐντεῦθεν θέλει ἀντιλέξει. Ἀφοῦ δέ ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἐτήρησε σιωπὴν, ἐνῶ ἡμεῖς τριάκοντα περίπου ἔτη ἐμμεῖναιτε ἀθαιρέτως διαχωρισμένοι καί ἐνεργοῦντες κατὰ τό δοκοῦν ὑμῖν, πολὺ ὀλιγώτερον θέλει ἔχει τήν διάθεσιν τοῦ νά ἀναμιχθῆ πλέον ἤδη εἰς τὰ ἐσωτερικά τῆς Ἐκκλησίας σας, ἀφοῦ ἅπαξ τήν ἀνεγνώρισαν αὐτοκέφαλον...».

δ.Τό Μοναστηριακό Ζήτημα

Στίς Παραδουνάβιες Ήγεμονίες, ήδη από τόν 16ο αιώνα, παρατηρήθηκε ή εύλαβής συνήθεια εκ μέρους Ήγεμόνων και άλλων εύσεβών πλουσίων άξιωματούχων ή ιδιωτών νά αφιερώνουν, χάριν μνημοσύνων και ψυχικής σωτηρίας, στους λεγόμενους Άγίους Τόπους τής Άνατολής κτήματα, ναούς και μονές πού είτε κατείχαν, είτε έκτιζαν, είτε έξαγόραζαν προς τόν σκοπό αυτόν. Μέ τόν όρο «Άγιοι Τόποι» έννοούσαν κατά κύριο λόγο τόν Πανάγιο Τάφο και κατ' επέκταση τό Πατριαρχείο Ίεροσολύμων, τό Άγιο Όρος (Άθως), τήν Μονή Σινά και κατά δεύτερον τό Οικουμενικό Πατριαρχείο, τό Πατριαρχείο Άλεξανδρείας και τό Πατριαρχείο Άντιοχείας. Οί μονές πού αφιερώνονταν και στίς όποιες υπάγονταν άγροκτήματα, δάση, άμπελώνες, δενδροκαλλιέργειες, άστικά άκίνητα κ.λ.π. λειτουργούσαν ως μετόχια των Κυριαρχικών Μονών ή Πατριαρχείων και συνιστούσαν μιά πολύ σημαντική πηγή έσόδων γι' αυτά. Στά διάφορα κείμενα οί όνομασίες πού χρησιμοποιούσαν ήταν : αφιερωμένα ή προσκυνημένα μοναστήρια, *manastire inchinate*, *couvent dédiés*, *dedicated monasteries* (για τήν έλληνική, ρουμανική, γαλλική, άγγλική γλώσσα, άντιστοίχως). Άκόμη, σέ άντιδιαστολή προς τά υπόλοιπα μή αφιερωμένα (Βλαχικά ή Μολδαβικά ή, κατόπιν, Ρουμανικά), άποκαλούνταν Γραικικά ή Έλληνικά ή Ξένα. Ειδικώς, Ρουμελικά όνομάζονταν όσα άνήκαν σέ κυριαρχικές μονές υπαγόμενες στην δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και βρίσκονταν στο εύρωπαϊκό τμήμα τής όθωμανικής επικρατείας (πού οί Όθωμανοί χαρακτήριζαν ως Ρούμελη). Τέτοιες κυριαρχικές μονές υπήρχαν στην Ήπειρο (έπαρχίες Ίωαννίνων, Βελλάς, Πωγωνιανής), στην Θεσσαλία (Μετέωρα, μονή Δουσίκου), στην Μακεδονία (Άγία Άναστασία Φαρμακολύτρια Βασιλικών Θεσσαλονίκης -Χαλκιδικής). Οί αφιερωμένες μονές άνέρχονταν σέ 72, ένω υπήρχαν 20 περίπου σκήτες και 3-4 ναοί σέ πόλεις, δηλαδή ένα σύνολο 96 μετοχίων. Τά πάσης φύσεως κτήματά τους υπολογίζονταν ότι καταλάμβαναν τό 1/5 του συνόλου τής ρουμανικής γής. Τά εισοδήματά τους, πέραν τής έξυπηρετήσεως των άναγκών των ιδίων των μετοχίων και των ύπηρετούντων σ' αυτά, καθώς και διαφόρων ποσών πού αναλώνονταν σέ έπιτόπιες φιλανθρωπίες, άποστέλλονταν, όπως είπαμε, στα Κυριαρχικά ιδρύματα προς συντήρηση αυτών. Έννοείται ότι, όπως σέ κάθε περίπτωση διαχειρίσεως χρημάτων, σημειώνονταν και ύπερβάσεις, καταχρήσεις και άλλες παραβάσεις εκ μέρους όρισμένων ήγουμένων -οικονόμων, ή έλληνική, δηλαδή ξένη, καταγωγή των όποιων επέσυρε μιά επιπλέον μομφή πού έμπεριείχε τό φυλετικής μορφής μίσος των έντοπίων. Ό τεράστιος πλοϋτος, ήταν επόμενο, νά προσελκύσει και τό ειδικότερο ένδιαφέρον τής τοπικής έξουσίας ή όποία μετερχόμενη διάφορα φορολογικά ή άλλα διοικητικά μέτρα προσπαθοϋσε νά έπωφεληθει ενός μέρους των έσόδων. Άλλά, και ή τοπική εκκλησιαστική ιεραρχία δέν ήταν δυνατόν νά επιδείξει άδιαφορία για εισοδήματα και κτήσεις πού διέφευγαν τής δικής τους οικονομικής διαχειρίσεως και ποιμαντικής δικαιοδοσίας²²⁵.

²²⁵ Ός προς τήν όνομασία Γραικικά μοναστήρια, ένδιαφέρουσα είναι ή συνομιλία μεταξύ του πρώην Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντίου Α' και του Μ. Βεζύρη Ρεσίτ πασσά. Ό τελευταίος ζήτησε νά μάθει γιατί οί Όρθόδοξοι άποκαλοϋσαν τά μοναστήρια Γραικικά και όχι Ρωμαϊκά (δηλαδή των Ρωμίων) ή Βυζαντινά. Ό Κωνσταντίος άπάντησε ότι Γραικοί ήταν τό όνομα των άρχαίων Πελασγών πού από τήν Θεσσαλία πήγαν στην Ήπειρο και από εκεί στην Ίταλία όπου δόθηκε σέ όλους τους Έλληνες αυτό τό όνομα. Ρωμαϊκά δέν ήθελαν νά τά όνομάσουν για νά μήν έλθουν σέ διενέξεις μέ άλλους, προφανώς τους ρωμαιοκαθολικούς. Ό όρος Βυζαντινά άρρεσε

Ἡ Ἑλληνική Ἐπανάσταση τοῦ 1821 προσέφερε μιᾶς πρώτης τάξεως εὐκαιρία σέ ὅλους ὄσοι, ἀπό καιρό, ἀπέβλεπαν στήν ἰδιοποίηση τῶν Γραικικῶν Μοναστηριῶν. Ἀμέσως, οἱ ἐντόπιες ἀρχές ἦλθαν σέ διαπραγματεύσεις μέ τίς ὁμόλογές τους ὀθωμανικές προκειμένου νά ἐκδιώξουν τοὺς Ἑλληνες μοναχοὺς, ὡς συμμετάσχοντες στήν Ἐπανάσταση, καί νά ἀναθέσουν σέ ἐντόπιους τήν εἴσπραξη καί διαχείριση τῶν εἰσοδημάτων. Πράγματι, ὑπό τήν ἐπήρεια τῶν γεγονότων, ἡ Πύλη συναίνεσε, ὥστε τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1823 σέ πανηγυρική, ἐπίσημη τελετή ἔγινε στήν Βλαχία, μέ τήν παρουσία τοῦ ἡγεμόνα Γρηγορίου Γκίκα (1822-1828), ἡ ἐγκατάσταση ἰθαγενῶν ἡγουμένων στίς μονές ²²⁶. Ὅσο γιά τήν Μολδαβία, τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1823 ὁ ἐκεῖ μητροπολίτης Βενιαμίν Κωστάκε (1803-1807, 1812-1821, 1823-1842) καί ὁ ἡγεμόνας τῆς χώρας Ἰωάννης Ἀλέξανδρος Στούρτζα (1822-1828) ζήτησαν ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο τήν ἀποστολή Σιγιλλίου πού θά ὄριζε νά ἡγουμενεύουν ἐντόπιοι, κατηγορῶντας τοὺς Ἑλληνες ἡγουμένους ὅτι μετά τήν ἀποτυχία τῆς Ἐπαναστάσεως δραπέτευσαν στό ἐξωτερικό συναποκομίζοντας τίτλους ἰδιοκτησίας, ἔγγραφα, κειμήλια, χρήματα. Βεβαίως, τό Πατριαρχεῖο γνωρίζοντας τά καθέκαστα καί ἐξοικονομῶντας τίς περιστάσεις ἀνέβαλε τήν ἐκδοση Σιγιλλίου προβάλλοντας τήν δικαιολογία ὅτι ὄφειλε προηγουμένως νά συνεννοηθεῖ καί μέ τά ὑπόλοιπα Πατριαρχεῖα περί τοῦ πρακτέου ²²⁷. Συγχρόνως, οἱ Ἅγιοι Τόποι ἐνεργοῦσαν μέ κάθε μέσον πρὸς τήν Πύλη πρὸς ἄρση τῆς κατασχέσεως, πράγμα πού ἐπέτυχαν τό 1827, ἀφοῦ προηγήθηκε καί ἡ εὐμενής γιά τήν περίπτωση ρωσσοοθωμανική Συνθήκη τοῦ Ἄκκερμαν (7 Ὀκτωβρίου 1826)²²⁸.

Ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἐνημέρωσε τόν μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Γρηγόριο τόν Διδάσκαλο (1823-1834) καί τόν ἡγεμόνα Γρηγόριο Γκίκα γιά τήν ἀποστολή ἐξάρχων πρὸς παραλαβή τῶν καταληφθέντων μοναστηριῶν, συμφώνως πρὸς τόν «νεωστὶ ἐκδοθέντα Ὑψηλόν Ὅρισμόν» πού διέταξε τήν ἀπόδοση τῶν μονῶν στοὺς πρὸ τοῦ 1821 κυριάρχους των. Οἱ ἔξαρχοι θά ἐπιστατοῦσαν στήν ἀποκατάσταση νέων ἡγουμένων, ἀλλά θά προέβαιναν καί στήν ἐξέλεξη ὅλων τῶν λογαριασμῶν τῆς ἐξαετίας 1821-1827, γεγονός πού δυνητικῶς συνιστοῦσε ἀπειλή κατὰ τῶν καταπατητῶν, ἐφ' ὅσον διαπιστωνόταν κακοδιαχείριση ²²⁹.

Ἡ στάση τοῦ Γκίκα ἦταν, ἀρχικῶς, νά κωλυσιεργήσει προβάλλοντας ὄρους γιά τήν ἀπόδοση τῶν μονῶν : προσκόμιση κτητορικῶν ἢ ἄλλων ἀποδεικτικῶν τῆς ἰδιοκτησίας τίτλων ἐκ μέρους τῶν Ἁγίων Τόπων, ἀποπληρωμή τῶν χρεῶν τους πρὸς τρίτους καί τήν ἐπισκευή τῶν μετοχίων. Μετά, προσπάθησε νά προκαλέσει διχόνοια μεταξὺ τῶν ἐξάρχων, ὥστε νά τοὺς διασπάσει καί νά καθυστερήσει ἢ νά ἀποφύγει τήν ἀπόδοση : προθυμοποιήθηκε νά ἐκχωρήσει τά Ἁγιοταφικά,

στόν Κωνσταντινίον. Ὅμως, ὁ Ρεσίτ ἔσπευσε νά συμπληρώσει ὅτι πρέπει νά τὰ ὀνομάσουν Ἐθνικά ὡς δικαιότερο καί συμφερότερο καί ἀκόμη μέ τίς προσόδους τους νά διατηροῦνται σχολεῖα, νοσοκομεῖα καί ἄλλα φιλανθρωπικά καταστήματα. Ἐάν γινόταν αὐτό, τότε ἡ *Κραταιά Βασιλεία* σέ κάθε περίπτωση ἀρπαγῆς ἀπὸ τοὺς Δάκες, θά ἔφθανε μέχρι τόν πόλεμο γιά νά ὑπερασπίσει καί νά διασώσει τὰ Ἐθνικά δικαιώματα τῶν πιστῶν ὑπηκόων της : ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 27.

Γιά τίς οικονομικές δυνατότητες πού προσέφεραν οἱ ἀφιερωμένες μονές ὁ ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 284 παρατηρεῖ : «... οἱ διαμένοντες ἐν αὐταῖς ἀντιπρόσωποι τῶν Ὀρθοδόξων Πατριαρχείων καί τῶν μοναστηριῶν ἐπέστρεφον πλουσιώτατοι καί πρὶν τό 1790 καί μετὰ τό 1840 μάλιστα, μέχρι τό 1860...».

²²⁶ ΤΣΟΥΡΚΑΣ, 218.

²²⁷ Κ.Π.Α., ΙΕ', 48 : 12 Ὀκτωβρίου 1823.

²²⁸ ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 47. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 463. SCHOPOFF, 15- 16.

²²⁹ Κ.Π.Α., ΙΣΤ', 85-86 : 29 Σεπτεμβρίου 1827 : Πρὸς μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Γρηγόριο. Κ.Π.Α., ΙΣΤ', 87 : 29 Σεπτεμβρίου 1827 : Πρὸς ἡγεμόνα Οὐγγροβλαχίας Ἰωάννη Γρηγόριο Γκίκα. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 449 : Οἱ ἡγεμόνες Βλαχίας καί Μολδαβίας Γκίκας καί Στούρτζας ἐπὶ 7 ἔτη οἰκειοποιήθηκαν τίς προσόδους τῶν μετοχίων τοῦ Παναγίου Τάφου.

Άγιορειτικά και Σιναϊτικά μετόχια, αλλά σιωποῦσε για τὰ Ρουμελικά, Ἀλεξανδρινά και Ἀντιοχειανά²³⁰. Στήν στάση του αὐτή βοηθήθηκε ἀπό τήν ἀσυνεννοησία μεταξύ τῶν ἐξάρχων, γιατί οἱ Ἅγιοι Τόποι δέν ἀπέστειλαν κοινούς ἐκπροσώπους, ἀλλά ἄλλους ἢ Μεγάλη Ἐκκλησία (Σισανίου Ἰωαννίκιος, Μέγας Σκευοφύλακας και Μέγας Κόμισος Παναγιώτης Ἀγγελόπουλος)²³¹, ἄλλους τό Ἅγιο Ὅρος (ἀρχιμανδριῖτες Νεόφυτος, Φιλάρετος, ἐκκλησιάρχης Σωφρόνιος)²³² κ.λ.π.. Ἐπιπλέον, οἱ ἐξαρχοὶ πολλές φορές ἐκτρέπονταν τῆς ἀποστολῆς τους, ἐνεργοῦντες κατά τό δοκοῦν (μὴ ἀποκλειομένου και τοῦ ἰδίου συμφέροντος) και μὴ ἀκολουθοῦντες τίς ὁδηγίες πού εἶχαν²³³. Τελικῶς, σέ ἐφαρμογή τοῦ σουλτανικοῦ φιρμανιοῦ τὰ μετόχια ἀποδόθηκαν στοὺς Κυριάρχους τους, ὄχι ὅλα μαζί, ἀλλά τμηματικῶς, μέχρι τό καλοκαίρι τοῦ 1828 και ἀναγνωρίστηκαν ἐπισημῶς οἱ νέοι ἡγούμενοι αὐτῶν²³⁴.

Ἡ εἴσοδος τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ κατοχῆς, λόγω τοῦ ρωσοοθωμανικοῦ πολέμου (1828-1829) ἀνέτρεψε και πάλι τὰ δεδομένα. Ὁ Ρῶσος στρατηγός και γενικός διοικητής τῶν Ἡγεμονιῶν (1829-1834) Pavel Dimitrievich Kisselev (1788-1872) ἐγκαθίδρυσε καθαρῶς πολιτειοκρατικό καθεστῶς, θεσπίζοντας εἰδική ὑπηρεσία (σκιῶδες Ὑπουργεῖο Θρησκευμάτων) ὑπό τόν τίτλο *Μεγάλη Λογοθεσία*, ὅπου ἀνέθεσε τόσο τήν διαχείριση τῶν οἰκονομικῶν, ὅσο και τήν διοίκηση, γενικῶς, ὅλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων. Γιά τίς ἀφιερωμένες μονές ὀρίστηκε μικτή ἐπιτροπή στήν ὁποία συμμετεῖχαν και 4 Ἑλληνες ἀντιπρόσωποι, ἀνά ἕνα ἀπό τό Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων, τό Ἅγιο Ὅρος, τό Σινᾶ και τίς Ρουμελικές μονές²³⁵. Ἡ ρωσική διοίκηση ἀπαγόρευσε τήν ἀποστολή χρημάτων πρὸς παραλήπτες ἐντός τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, ἐνῶ οἱ ἐντόπιοι ἰθύνοντες ἀπαίτησαν τήν παρακράτηση τῶν 2/3 τῶν εἰσοδημάτων τῶν μετοχίων πρὸς συντήρηση τῶν ἰδίων και τήν ἄσκηση ἐπιτόπιας φιλανθρωπίας και τό ὑπόλοιπο 1/3 νά ἀποδίδεται στοὺς Κυριάρχους. Στήν ἀπαίτηση αὐτή συνηγόρησε μέ δική του πρωτοβουλία, χωρὶς νά ἔχει τέτοια ἀρμοδιότητα ἢ δικαιοδοσία, ὁ ἐξάρχος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Παναγιωτάκης Ἀγγελόπουλος πού βεβαίωσε ὅτι ἡ Ἐκκλησία προθύμως θά συναινοῦσε στό μέτρο. Ὁ ἐξάρχος ἐπιτιμήθηκε και

²³⁰ Κ.Π.Α., ΙΣΤ', 102 : 21 Ἰανουαρίου 1828 : Πρὸς Γκίκα ἡγεμόνα Οὐγγροβλαχίας. Κ.Π.Α., ΙΣΤ', 103 : αὐθημερόν : Πρὸς Γρηγόριο μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας.

²³¹ Κ.Π.Α., ΙΣΤ', 104 : Πρὸς ἐξάρχους Σισανίου Ἰωαννίκιο και Μ.Σκευοφύλακα Π.Ἀγγελόπουλο.

²³² Κ.Π.Α., ΙΣΤ', 120 : 10 Μαρτίου 1828 : Πρὸς ἐξάρχους Ἁγίου Ὅρους.

²³³ Οἱ ἐπιστολές τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (δύο ἀμέσως προηγούμενες ὑποσημειώσεις) ἔχουν ἐπιτιμητικό χαρακτήρα.

Πολλές φορές οἱ Κυριάρχες μονές ἔδειχναν ἀδιαφορία και ἀμέλεια γιά τὰ μετόχια τους και τήν διαχείριση αὐτῶν. Παράδειγμα ἔντονης ἀντιδράσεως τοῦ Πατριαρχείου σέ τέτοια στάση δίνει ἕνα γράμμα τοῦ Γρηγορίου ΣΤ' (29 Μαρτίου 1836) μέ τίτλο : «Σφοδρά ἐπιταγή πᾶσι τοῖς ἐν Ἄθῳ». γράφει νά διορθώσουν τήν κατάσταση τῶν μετοχίων τους ἀπειλώντας ὅτι σέ ἀντίθετη περίπτωση τό Πατριαρχεῖο θά λάβει μέτρα ὥστε νά ἀπαλλαχθοῦν τὰ μετόχια ἀπό τήν δεινή και «κινδυνώδη» θέση ὅπου τούς ἔφερε ἡ ἀπροβλεψία και ἀμέλεια τῶν Ἀθωνιτῶν προϊσταμένων. Τούς εἶχε ξαναγράψει γιά τό θέμα, ἀλλά ἡ ἀπάντηση πού ἔλαβε ἦταν «ἐστερημένη πάσης εὐπροσώπου ἀπολογίας» και περιοριζόταν σέ ἀσυνάρτητες δικαιολογίες πού ἀποδείκνυαν τήν ὀλιγωρία τῶν ὑπευθύνων. Φαίνεται πῶς ἡ δεύτερη ἐπιστολή τοῦ Γρηγορίου εἶχε θετικά ἀποτελέσματα : ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐφημερίδες*, 400-401.

²³⁴ Κ.Π.Α., ΙΣΤ', 122 : 11 Μαρτίου 1828 : Εὐχαριστήριος πρὸς ἡγεμόνα Γκίκα γιά ἀπόδοση μονῶν Βλαχίας στίς κυριάρχες μονές τῆς Ἀνατολῆς. Κ.Π.Α., ΙΣΤ', 149 : 26 Ἀπριλίου 1828 : Πρὸς τόν ἴδιο, παράπονα γιά μὴ ἀπόδοση μετοχίων. Κ.Π.Α., ΙΣΤ', 149 : 26 Ἀπριλίου 1828 : Πρὸς μητροπολίτη Μολδαβίας Βενιαμίν ὅπως προτρέψει τόν ἡγεμόνα Ἰωάννη Ἀλέξανδρο Στούρτζα νά ἀποδόσει τὰ ἐκεῖ μετόχια.

²³⁵ ΤΣΟΥΡΚΑΣ, 218. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 650-652.

ἀνακλήθηκε, ἀλλά δέν ἀνεστάλησαν οἱ διεκδικήσεις τῶν ἐντοπίων²³⁶. Ἀντιθέτως, διευρύνθηκαν μέ τόν ἰσχυρισμό ὅτι στίς διαθῆκες τῶν δωρητῶν τά ἔσοδα τῶν μετοχίων προορίζονταν κυρίως γιά ἄσκησι ἀγαθοεργίας, ρῆτρα πού οὐδέποτε, κατά τό κατηγορητήριο, τήρησαν οἱ Ἕλληνες ἡγούμενοι. Μικτή ἐπιτροπή πού σχηματίστηκε μέ τσαρικό οὐκάζιο στίς 10/22 Φεβρουαρίου 1831, ἐρεῦνησε τά κτιτορικά ἔγγραφα χωρίς νά ἐντοπίσει παρόμοιες διατάξεις παρά μόνον σέ ὀρισμένα καί αὐτά γιά μικρά ποσά²³⁷.

Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι στούς Ὅργανικούς Κανονισμούς, τούς Καταστατικούς Χάρτες μέ βάση τούς ὁποίους διοικοῦνταν οἱ Ἡγεμονίες μεταξύ 1834-1848, γινόταν σαφῶς διάκριση ξένων καί ἐντοπίων μοναστηριῶν καί οὐδεμία ἀμφισβήτηση διατυπωνόταν γιά τό ἰδιοκτησιακό ἢ διαχειριστικό καθεστῶς τῶν ξένων πού ἀνήκαν πλήρως καί ἀποκλειστικῶς σέ ἀλλοδαπούς Κυριάρχους φορεῖς. Τό μόνο πού ἐπιζητοῦσαν, μετ' ἐπιμονῆς, οἱ ἐντόπιες ἀρχές ἦταν νά καρπωθοῦν μέρος (τουλάχιστον τό 1/4) τῶν εἰσοδημάτων. Οἱ σχετικές διαπραγματεύσεις μεταξύ τῶν 4 ἐμπλεκόμενων πλευρῶν, δηλαδή Ἁγίων Τόπων -Τοπικῶν ἀρχῶν - Ρωσικῆς κυβερνήσεως καί Ὑψηλῆς Πύλης, δέν ἀπέδωσαν καρπούς μεταξύ 1833-1853, ὅποτε καί διακόπηκαν ἐξ αἰτίας τοῦ Κριμαϊκοῦ Πολέμου. Μόνον τό 1851 ὑπῆρξε συμφωνία γιά τήν ἐκμίσθωση τῶν κτημάτων τῶν μονῶν, νά γίνεται, δηλαδή, αὐτή μέ τήν μέθοδο τῆς δημοπρασίας²³⁸.

Κατά τήν ἴδια περίοδο, βρῆκαν εὐκαιρία οἱ ἐκκλησιαστικοί καί πολιτικοί παράγοντες τῶν Ἡγεμονιῶν νά δηλώνουν, μέ ὀλοένα καί πιό προκλητικό τρόπο, τήν βούλησή τους γιά ἀνεξαρτητοποίηση ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Στά πλαίσια αὐτά, παρέκλυσαν γιά 6 χρόνια τήν πλήρωση τῆς χρεῦουσας ἀπό τό 1834 μητροπόλεως Οὐγγροβλαχίας καί μόνον μετά τήν σταθερή καί σθεναρή στάση τοῦ Πατριαρχείου, τό 1840 (πατριάρχης Ἄνθιμος Δ΄) κινήθηκαν οἱ σχετικές διαδικασίες. Ἀλλά καί τότε ὁ ἀναδειχθεὶς μητροπολίτης Νεόφυτος, ὁ ἀπό ἐπίσκοπος Ριμνίκου, ἐξακολούθησε τήν ἴδια τακτική, ἀπαξιῶντας ἐπὶ ἐνάμισιο ἔτος νά ἀπαντήσῃ ἀκόμη καί σέ ἐπιστολές τοῦ Πατριαρχείου γιά θέματα αἰρέσεων (ἀποστολή Ἐγκυκλίου Γρηγορίου ΣΤ΄ περί Λουθηροκαλβίνων, Καίρη κ.λ.π.)²³⁹.

Ὁ ἡγεμόνας Βλαχίας Γεώργιος Μπιμπέσκου (1842-1848) συνέχισε τήν τακτική τῶν προκλήσεων. Τό 1842 ἔθεσε προθεσμία 9 ἐτῶν στούς Ἁγίους Τόπους γιά νά

²³⁶ Κ.Π.Α., ΙΣΤ΄, 286 : 28 Φεβρουαρίου 1830.

²³⁷ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Ἑλληνισμός, 2, 450-451. Παραδείγματα Σιγιλλίων -Χρυσοβούλλων - Ἀφιερωτηριῶν : ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Ἐγγραφα, 3, 276-277, 345-352, 352-357, 399-409.

²³⁸ Κ.Π.Α., ΚΗ΄, 41-42 : 29 Ἰανουαρίου 1851 : Ἐγκύκλιοι (2) πρὸς ἡγουμένους Ρουμελικῶν καί Ἀγιορειτικῶν μονῶν Βλαχίας ὅτι συμφωνήθηκε καί ἐπιτρέπεται ἡ διά δημοπρασίας ἐκμίσθωση τῶν γαιῶν τῶν μετοχίων.

Κ.Π.Α., ΚΗ΄, 42 : 13 Φεβρουαρίου 1851 : Συμπληρωματικές ὁδηγίες πρὸς τούς ἴδιους : Ἐάν ἡ Ἡγεμονική Κυβέρνησι θελήσῃ νά δημοπρατήσῃ ἡ ἴδια τίς ἐκμισθώσεις, τότε παραβαίνει τά συμφωνηθέντα. Ἡ δημοπρασία θά διεξάγεται ἀπὸ τόν κάθε ἡγούμενο καί ἡ Κυβέρνησι, ἂν θέλει, μπορεῖ ἀπλῶς νά ἐποπτεύει.

Κ.Π.Α., ΚΗ΄, 45 : 26 Φεβρουαρίου 1851 : Ἡ κυβέρνησι δέν ἔχει δικαίωμα οὔτε νά προβαίνει σέ δημοπρατήσεις, οὔτε νά ἀπαιτεῖ τήν καταβολή τοῦ 1/4 τῶν εἰσοδημάτων τῶν μονῶν. Ἐάν ἐπιμένει, τότε οἱ ἡγούμενοι ὀφείλουν νά ἀπόσχουν.

Κ.Π.Α., ΚΗ΄, 94 : 17 Ἰουνίου 1851 : Πρὸς ἡγουμένους Ρουμελικῶν καί Ἀγιορειτικῶν μονῶν Μολδαβίας : νά προβαίνουν σέ δημοπρατήσεις χωρίς νά δέχονται ἐπεμβάσεις τῆς τοπικῆς Ἀρχῆς. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Ἱεραρχία, 1, 401-402. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Ἱστορία, Γ΄, Β΄, 356- 357.

²³⁹ Κ.Π.Α., Κ΄, 5, : Πιττάκιον πρὸς ἡγεμόνα Οὐγγροβλαχίας Ἀλέξανδρο Γκίκα γιά πλήρωση μητροπόλεως Οὐγγροβλαχίας : 4 Μαρτίου 1840. Ὅλη ἡ σχετικὴ ἀλληλογραφία : ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Ἐγγραφα, 3, 572-589 : ἀπὸ 4 Μαρτίου 1840 μέχρι 20 Σεπτεμβρίου 1840. Νεὸς μητροπολίτης ὁ Νεόφυτος Γιαννόγλου Λεσβιόδαξ (1840-1849). Γι' αὐτόν : ΤΣΕΖΑΡ, 147-154.

επιδιορθώσουν τις μονές και τις υποχρέωσε να καταβάλλουν ετησίως 20.000 λίρες στά φιλανθρωπικά ιδρύματα της επαρχίας, ενώ το κράτος θά απέστελε στην Κωνσταντινούπολη ένα ποσό για τις ανάγκες των σχολείων και ιδρυμάτων του Πατριαρχείου. Ο πατριάρχης Γερμανός Δ΄ άμφισβήτησε κάθε δικαίωμα επέμβασως των τοπικών πολιτικών και εκκλησιαστικών αρχών στά άφιερωμένα μοναστήρια²⁴⁰. Τό 1844 πάλι ό Μπιμπέσκου διέταξε να μήν γίνονται δεκτές οι πατριαρχικές υπογραφές και σφραγίδες παρά μόνον κατόπιν επικυρώσεώς τους από τον ήγεμονικό αντιπρόσωπό του (καπουκεχαγιά) στην Πόλη. Τό Πατριαρχείο άντέδρασε έντόνως και τό διάταγμα δέν εφαρμόστηκε, προσωρινώς²⁴¹. Ο ίδιος ήγεμόνας στίς 23 Ίανουαρίου 1845 διέλυσε τήν υπεύθυνη για τά άφιερωμένα μοναστήρια Έπιτροπή πού είχε εγκαταστήσει ό Kisselev, ενώ τό 1847 μέ νόμο, όρίστηκε ότι καμιά εκκλησιαστική δαπάνη δέν θά πραγματοποιούταν χωρίς τήν ήγεμονική έγκριση. Όχι μόνον στην Βλαχία, αλλά και στην Μολδαβία γινόταν παρόμοιες κινήσεις. Ένδεικτική ήταν ή διαμαρτυρία του πατριάρχου Άνθίμου Ε΄ πρός τον ήγεμόνα Μιχαήλ Στούρτζα (1834-1848, γαμπρό του Στεφάνου Βογορίδη πού βοήθησε στην άνάρρηση του Άνθίμου Ε΄ στον πατριαρχικό θρόνο) πού έξέδωσε έπίσημο δίπλωμα διορισμού ως τοποτηρητού της μητροπόλεως Μολδαβίας στον Άπαμείας Φιλάρετο, μιά άρμοδιότητα πού σαφώς ανήκε στό Πατριαρχείο²⁴².

Τό 1854, κατά τήν διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου, τά Γραικικά μοναστήρια κατηγορήθηκαν ότι περιέθαλψαν Ρώσους στρατιώτες και τό 1855 ό ήγεμόνας Βλαχίας Μάρομ Στίρμπεϊ (1849-1853, 1853-1854) διέταξε τήν κατάσχεση όλων των εισοδημάτων τους για τό έτος εκείνο, ενώ, έπίσης, τήν καταβολή του 1/4 των προσόδων για κάθε ένα από τά έτη 1851-1854. Κατόπιν, έπιμόνων ένεργειών και διαμαρτυριών εκδόθηκε βεξυρική διαταγή για τήν άρση της κατασχέσεως των προσόδων και σχηματίστηκε νέα έπιτροπή για τον διακανονισμό των διαφορών. Τό 1857 κυκλοφόρησε νόμος πού προέβλεπε τήν ύπαγωγή των Έλλήνων ήγουμένων στην δικαιοδοσία των πολιτικών αρχών²⁴³. Τήν όλη τακτική περιγράφει μέ πολύ παραστατικό τρόπο ό Ρώσος αντιπρόσωπος στην έπιτροπή. Διακήρυξε ότι οι Άγιοι Τόποι προσπαθούσαν να ανακαλούν τους καταχραστές, αλλά οι τοπικοί ιθύνοντες αντιστέκονταν σε αυτή τήν άπόφαση, ώστε να έχουν πάντοτε έτοιμες προφάσεις για ύπαρξη καταχρήσεων. Για τήν Ρωσική κυβέρνηση τό πρόβλημα δέν προερχόταν τόσο από τις καταχρήσεις των κληρικών, όσο από τήν στάση της τοπικής κυβερνήσεως και των ύπαλλήλων της. Άπόδειξη γι' αυτό ήταν ότι ή κατάσταση των Γραικικών μοναστηριών ήταν πολύ καλύτερη από αυτή των έντοπίων. Άκόμη, οι ήγουμενικές κυβερνήσεις έφταναν στό σημείο να άπορρίπτουν Έλληνικές προτάσεις για άγαθοεργίες γιατί άξίωναν να αναγνωριστούν ως μεριδιοϋχες και έπομένως ως δικαιούμενες να επέμβαίνουν στην οικονομική διαχείριση των κτημάτων²⁴⁴.

Η διεθνής κοινότητα αναγνωρίζοντας τό πρόβλημα ως διεθνές, μιās και ξεπερνούσε τά όρια της Ρουμανίας, έπιχείρησε να τό έπιλύσει μέ τό 13ο πρωτόκολλο της Συνθήκης των Παρισίων, στίς 30 Ίουλίου 1858. Προβλεπόταν ό συμβιβασμός των δύο πλευρών έντός ενός έτους. Έάν δέν έπιτυγχανόταν συμβιβαστική λύση, τότε τό θέμα θά έπιλυόταν μέ διαιτησία και σε περίπτωση

²⁴⁰ ΤΣΕΖΑΡ, 150-151.

²⁴¹ Κ.Π.Α., ΚΑ΄, 350-351 : 19 Ίανουαρίου 1844.

²⁴² ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Έγγραφα, 3, 606-608 : 4 Άπριλίου 1842.

²⁴³ ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Ιστορία, Γ΄, Β΄, 357 σημείωση 3. Κ.Π.Α., ΛΒ΄, 2, 245 : 22 Όκτωβρίου 1857. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Έγγραφα, 3, 632-633 και 638-639.

²⁴⁴ ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Ιστορία, Γ΄, Β΄, 358.

νέας άποτυχίας, θά προσέφευγαν στην λύση τής έπιδιαιτησίας, μέ έπιδιαιτητή όριζόμενο κατόπιν κοινής άποφάσεως Πύλης και Έγγυητριών Δυνάμεων²⁴⁵.

Στό μεταξύ σημειώθηκαν σημαντικές πολιτικές μεταβολές, πού άλλαξαν τό όλο σκηνικό στην χώρα. Τόν Οκτώβριο του 1857 οί δύο συνελεύσεις Βλαχίας και Μολδαβίας ψήφισαν για τήν δημιουργία ένιαίου κράτους μέ τό όνομα Ρουμανία πού θά ήταν ούδέτερο κράτος μέ τήν έγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων. Στίς 7/19 Αύγούστου 1858 άναγνωρίστηκε διεθνώς ή κρατική αυτή όντότητα, αλλά υπό τό όνομα Ένωμένες Έγεμονίες Βλαχίας και Μολδαβίας (Principautés Unies) διευθυνόμενη από Κεντρική Έπιτροπή μέ έδρα τό Φοξάνι, στά σύνορα των δύο Έγεμονιών. Στίς 5/17 Ίανουαρίου 1859 εκλέγεται ήγεμόνας Μολδαβίας ό συνταγματάρχης Άλέξανδρος Κούζα και στίς 24 Ίανουαρίου / 5 Φεβρουαρίου 1859 ό ίδιος εκλέγεται και ήγεμόνας Βλαχίας. Έτσι, ένα πρόσωπο θά διηύθυνε, πλέον, τίς Ένωμένες Έγεμονίες και αυτός άναγνωρίστηκε από τίς Δυνάμεις ως Έγεμόνας στίς 12 Σεπτεμβρίου 1859 μέ τό όνομα Άλέξανδρος Ίωάννης Α΄²⁴⁶.

Στίς 7 Σεπτεμβρίου 1859 νέο Πρωτόκολλο όριζε ως άρχή τής ένιαύσιας προθεσμίας για επίλυση του Μοναστηριακού ένα μήνα μετά τήν άνάρρηση του Κούζα. Μέ τήν συστηματική παρέλκυση των διαδικασιών για τήν σύγκλιση τής άρμοδίας μικτής έπιτροπής για τήν επίλυση του Ζητήματος, ή ένιαύσια προθεσμία έληξε, πράγμα πού άνάγκασε τίς Δυνάμεις και τήν Πύλη νά προσκαλέσουν τίς δύο πλευρές (13 Δεκεμβρίου 1860) νά όρίσουν τους διαιτητές τους. Έπειδή και πάλι ό Κούζα δέν όριζε τους δικούς του διαιτητές, στίς 25 Σεπτεμβρίου 1861 ή Πύλη υπέδειξε ότι θά έπρεπε νά εφαρμοστεί ή πρόβλεψη για έπιδιαιτησία. Ο Κούζα ζήτησε και έλαβε νέα έξάμηνη προθεσμία και κατόπιν άλλη μία, ώσπου στίς 13 Νοεμβρίου 1862, μέ αίφνιδιαστική κίνηση, διέταξε τήν κατάσχεση όλων των εισοδημάτων των μοναστηριών και τήν είσπραξη τους υπέρ του δημοσίου ταμείου. Η Πύλη διαμαρτυρήθηκε έπισήμως δύο φορές (1 Ίανουαρίου και 2 Άπριλίου 1863), χωρίς άποτέλεσμα, τό ίδιο και οί Άγιοι Τόποι. Άκολούθησαν και τά υπόλοιπα μέτρα : άπαγόρευση χρήσεως έλληνικής γλώσσας στην λειτουργία, κατάσχεση ιερών σκευών, κειμηλίων κ.λ.π., άρπαγή μέ βία και τεχνάσματα των κτητορικών, άφιερωματικών, δωρητηρίων έγγράφων, τίτλων ιδιοκτησίας, Αύθεντικών χρυσόβουλων (συνολικώς 24.000 έγγραφα), ώστε νά έξαλειφθούν οί άποδείξεις για τό ιδιοκτησιακό καθεστώς, έξωση του έλληνικού κλήρου και τελικώς κατάσχεση όλων των μοναστηριακών κτημάτων, των ίδιων των μοναστηριών και όλων των έξαρτημάτων τους²⁴⁷.

²⁴⁵ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Γ., *Τεραρχία*, 1, 402-403. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 654. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ιστορία*, Γ΄, Β΄, 358. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Έλληνισμός*, 2, 453-455.

²⁴⁶ ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 151-155. ΜΙΛΛΕΡ, 309-315. STAVRIANOS, 349- 351.

²⁴⁷ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 108, 220-223. Διατυπώνεται ή άποψη ότι ό Κούζα έπέσπευσε τήν δήμευση των μοναστηριακών κτημάτων και περιουσιών γιατί προέβλεψε ότι αυτά θά υπάγονταν στην άμεση διαχείριση του Διαρκούς Έθνικού Μικτού Συμβουλίου πράγμα πού θά δυσκόλευε κάθε μελλοντική διεκδίκηση επ΄ αυτών. STAVRIANOS, 352. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 155-156. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 654-657. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Έλληνισμός*, 2, 455-462. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ιστορία*, Γ΄, Β΄, 358-359. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Γ., *Τεραρχία*, 1, 403-406. ΤΣΟΥΡΚΑΣ, 219. ΚΑΛΛΙΦΩΝ, *Έκκλησιαστικά*, 163 : 21 Άπριλίου 1859 : Έγκύκλιος του Ρουμανικού ύπουργείου Έκκλησιαστικών ζητούσε από τίς μονές τό 1/4 των προσόδων τους υπέρ του Δημοσίου. 166 : Διαμαρτυρία των Πατριαρχείων προς Ύψηλή Πύλη κατά κυβερνήσεως Κούζα για κατάσχεση 900.000 φλουριών από τά Γραικικά Μοναστήρια. 217 : 18 Μαρτίου 1863 : καταργείται ή έλληνική γλώσσα στίς λειτουργίες εκκλησιών και μονών μέ πρόταση του ύπουργού Έκκλησιαστικών Τέλ. 218 : 5 Άπριλίου 1863 : Διαμαρτυρία για τήν κατάργηση τής γλώσσας από ήγουμένους μονών προς Κυβέρνηση Έγεμονιών και προξένους Μεγάλων Δυνάμεων. Α.Υ.Ε. Φ. 76. 1 (1859) : Πρόσβυς (Κωνσταντινούπολη) Π. Α. Ζάνος προς ύπουργό έξωτερικών Α.Γ. Κουντουριώτη, Νο 2556 : 18 Νοεμβρίου 1859 : Περί

Τὴν ληστεία ἀπεδοκίμασαν οἱ Μεγάλες Δυνάμεις καὶ κήρυξαν ἄκυρα τὰ μέτρα ἐνῶ συνέστησαν ἐπιτροπή γιὰ τὴν διευθέτηση τοῦ προβλήματος. Τὸν Μάιο τοῦ 1864 συνήλθε Διεθνὴς Συνδιάσκεψη στὴν Κωνσταντινούπολη ποὺ ἀποφάσισε νὰ συνταχθεῖ καταστατικό τῶν κτημάτων καὶ τῶν προσόδων τους. Τὰ ποσὰ ὄφειλαν νὰ κατατεθοῦν σὲ εἰδικό ταμεῖο, μέχρι νὰ ληφθεῖ ὀριστικὴ ἀπόφαση, ἐνῶ ἐπίσης κανένα ἀπὸ τὰ κτήματα δὲν ἔπρεπε νὰ ἀπαλλοτριωθεῖ μέχρι τότε. Τὸ ἐπόμενο ἔτος ὁ Κούζα πρότεινε ὡς συμβιβασμό νὰ δοθεῖ χρηματικὴ ἐφ' ἅπαξ ἀποζημίωση ὕψους 82 καὶ κατόπιν 150 ἑκατομμυρίων γροσίων πρὸς τοὺς Ἅγιους Τόπους γιὰ τὸ σύνολο τῶν ἀπαιτήσεων αὐτῶν. Οἱ Ἅγιοι Τόποι, στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν δικαιῶν τους καὶ τῶν ὑπὲρ τους διεθνῶν ἀποφάσεων, ἀρνήθηκαν τὴν χρηματικὴ ἀποζημίωση, πράξη τὴν ὁποία ὀρισμένοι χαρακτήρισαν ὡς λανθασμένη, ἀφοῦ οὐδέποτε δικαιώθηκαν παρὰ τίς καταβληθεῖσες ἔκτοτε προσπάθειες²⁴⁸.

Τὸ Μοναστηριακὸ Ζήτημα ἐπὶ Κούζα (1859-1866) συνδέθηκε μὲ τὴν ἐνίσχυση τῆς προϋπάρχουσας τάσεως τῆς ἡμιανεξάρτητης Ἐκκλησίας τῶν Ἡγεμονιῶν νὰ ἀνεξαρτητοποιηθεῖ πλήρως ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἀλλὰ καὶ μὲ μιὰ ἀκόμη πρόκληση κατὰ τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τῆς Κανονικότητος. Νέα νομοθεσία, τὸ 1865, ὄριξε ὅτι οἱ ἐπίσκοποι τῶν Ρουμανικῶν ἐπαρχιῶν δὲν θὰ ἐκλέγονταν πλέον ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, ἀλλὰ θὰ διορίζονταν, ὡς δημόσιοι ὑπάλληλοι, μόνον ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ Ἐκκλησιαστικῶν. Αὐτοί, πάλι, θὰ συνιστοῦσαν Σύνοδο Ἐκκλησιαστικὴ μὲ νομοθετικὴ καὶ διοικητικὴ ἐξουσία, πλήρως ἀνεξάρτητη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὅπου κανονικῶς ὑπάγονταν οἱ ἐκκλησιαστικὲς ἐπαρχίαι τῶν Ἡγεμονιῶν. Ὁ προεδρεύων μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας θὰ εἶχε τὸν τίτλο τοῦ πριμάτου ἢ πρώτου Οὐγγροβλαχίας καὶ θὰ ἐκτελοῦσε τὰ καθήκοντά του ἐξ ὀνόματος τοῦ Ἡγεμόνος. Καταργήθηκαν τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια γιὰ ὑποθέσεις γάμων, διαζυγίων, διαθηκῶν καὶ οἱ ἀρμοδιότητές τους μεταβιβάστηκαν στὰ πολιτικὰ δικαστήρια. Ἀνάμεσα στὶς ἄλλες ἀλλαγές ἦταν καὶ ἡ καθιέρωση, ὑποχρεωτικῶς, τοῦ πολιτικοῦ γάμου, ἢ εἰσαγωγή τοῦ νέου (Γρηγοριανοῦ) ἡμερολογίου κ.λ.π.. Στὴν ἴδια τὴν χώρα δημιουργήθηκε κίνηση διαμαρτυρίας ἀπὸ κληρικούς (π.χ. ἐπίσκοποι Φιλάρετος καὶ Νεόφυτος Σκρμπάν) καὶ πολιτικούς (π.χ. Ἰω. Μπρατιάνου) ποὺ ἀγωνίστηκαν ἐναντίον τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νέων μέτρων («Ἀγῶνας ὑπὲρ τῆς Κανονικότητος»-lupta pentru canonicitate).

Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο διαμαρτυρήθηκε γιὰ τὴν νέα κατάσταση, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1865, ἐκδίδοντας τὴν Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Διαγνώμη ἐπὶ πατριάρχου Σωφρονίου Γ'. Οἱ νοθεσίαι δὲν εἶχαν ἀποτελέσμα, ὅπως καὶ ἡ ἀποστολὴ εἰδικοῦ ἐκπροσώπου, τοῦ ἀρχιμανδρίτου Εὐστάθιου Κλεόβουλου τὸν ὁποῖο ὄχι μόνον δὲν ἄκουσαν, ἀλλὰ, οὐσιαστικῶς ἐκδίωξαν. Τὸ ἴδιο ἀναποτελεσματικὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ παρέμβαση τῆς Ρωσικῆς Ἱερᾶς Συνόδου, στίς 12 Φεβρουαρίου 1866. Κατόπιν παρεμβάσεως τοῦ Οὐγγροβλαχίας Νήφωνος (1850-1875) ποὺ δήλωσε ὅτι οἱ σχέσεις Ἐκκλησίας-Πολιτείας ἔμελλαν νὰ διευθετηθοῦν ὀριστικῶς μὲ τὸ ὑπὸ ἐκπόνηση Σύνταγμα τῆς χώρας (1866), τὸ Πατριαρχεῖο δὲν προχώρησε σὲ ἀνάθεμα, ἔπαυσε ὁμως νὰ ἀναγνωρίζει τοὺς ἐπισκόπους ποὺ διορίζονταν μὲ μονομερῆ πολιτικὴ ἀπόφαση. Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1866 ὁ μητροπολίτης Μολδαβίας Καλλίνικος Μικλέσκου(1863-1875, ὁ ἴδιος Οὐγγροβλαχίας 1875-1886) μὲ θερμὴ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν οἰκουμενικὸ

ἀνεξαρτησίας τῆς «Βλαχικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῶν Ἠνωμένων Ἡγεμονιῶν τῆς Ρουμανίας» καὶ γιὰ ἀνάληψη διαχειρίσεως ὅλων τῶν μοναστηριῶν ἀπὸ ὑπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν.

²⁴⁸ ΜΙΛΛΕΡ, 402. ΤΣΟΥΡΚΑΣ, 219. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 156. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 657-659. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Γ., *Ἱεραρχία*, 1, 406-407. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 2, 462. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ', Β', 359-360. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἔγγραφα*, 3, 645.

πατριάρχη ζήτησε τήν αναγνώρισή του εκφράζοντας τήν λύπη και τήν μετάνοιά του. Πράγματι, ἡ Ἱερά Σύνοδος τοῦ Πατριαρχείου, στίς 12 Ὀκτωβρίου 1866, ἀποφάσισε νά τηρήσει συμβιβαστική στάση πού δέν ἦταν ἄσχετη πρός τά δείγματα καλῆς θελήσεως καί τίς ὑποσχέσεις τοῦ νέου Ἡγεμόνα Καρόλου Α΄ Χοεντζόλλερν - Σίγκμαρίνγκεν (10/22 Μαΐου 1866-1914) ὁ ὁποῖος ἐπισκέφθηκε αὐτοπροσώπως τήν Κωνσταντινούπολη πρός παραλαβή τοῦ σουλτανικοῦ φερμανιοῦ γιά τήν ἀναγνώρισή του ὡς Ἡγεμόνος (12 Ὀκτωβρίου 1866) καί ἔγινε δεκτός καί στό Πατριαρχεῖο μέ ὅλες τίς ὀφειλόμενες στό ἀξίωμά του τιμές²⁴⁹.

Ἐνα θέμα ἐπίσης σχετικό μέ τό Μοναστηριακό Ζήτημα εἶναι καί τό Βλαχικό ἢ Κουτσοβλαχικό Ζήτημα : γεννήθηκε τήν ἐποχή Κούζα, ὅποτε κατασχέθηκαν τά μοναστηριακά κτήματα καί χρηματοδοτήθηκε ἀπό τούς κατασχεμένους οἰκονομικούς πόρους αὐτῶν.

Τό 1860 ἰδρύθηκε στό Βουκουρέστι τό Μακεδονορουμανικό Κομιτάτο (Societatea Culturala Macedo - Romāna) γιά τήν προαγωγή τῶν βλαχικῶν πληθυσμῶν τῆς Μακεδονίας - Ἡπείρου - Θεσσαλίας μέσω τῆς ἐκπαιδεύσεως καί τῆς φιλανθρωπίας²⁵⁰. Ἡ ἴδρυση ἦταν ἀπόρροια τῆς δῆθεν ἀνακαλύψεως δῆθεν συμπαγῶν ρουμανοβλαχικῶν πληθυσμῶν (μάλιστα, ἡ ἐκτίμησή τους ἀνέφερε 1.000.000 ἄτομα) ἀπό τούς Ioan Radulescu καί Dimitri Bolintineanu πού ἐπισκέφθηκαν τίς ἀναφερωθείσες περιοχές. Προπαγανδιστικά κείμενα πλημμύρισαν τόν ρουμανικό καί ξένο Τύπο, ἐνώ ἐκτυπώθηκε μέ δαπάνη τῆς Ἐπιτροπῆς Δακορουμανική Γραμματική ἀπό τόν I.K.Μάξιμο, στήν βλαχική καί στήν ἑλληνική γλῶσσα²⁵¹.

Πρῶτο ὄργανο τῆς Προπαγάνδας ἦταν ὁ κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς ἀρχιμανδρότης Ἀμβρόσιος ἀπό τήν Ἀβδέλλα Γρεβενῶν. Αὐτός ἀπό τό Βουκουρέστι μετέβη στήν Θεσσαλονίκη καί ἀφοῦ περιῆλθε, ἄνευ ἐπιτυχίας, τήν Μακεδονία

²⁴⁹ ΤΣΟΥΡΚΑΣ, 220-221. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 156-157, 159-161. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 659. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ ΔΗΜ., *Ρουμανική Ἐκκλησία*. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 2, 462-467. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ', Β', 587-593. ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 244.

Κ.Π.Α., ΑΖ', 377 : 3 Ὀκτωβρίου 1866 : Πιττάκια πρός πρῶην πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριο ΣΤ', Ἀνθιμο ΣΤ' καί Κύριλλο γιά τό Μολδοβλαχικό Ζήτημα.

Κ.Π.Α., ΛΣΤ', 270, ἀριθμός πρωτοκόλλου : 2119 : Διαγνώμη τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου ἐπί τοῦ Ζητήματος τῶν Ἠνωμένων Ἡγεμονιῶν.

²⁵⁰ ΤΡΙΤΟΣ, 3 : Ἐπισήμως, ἡ Ρουμανική κυβέρνησις ἄρχισε νά ὑποστηρίξει καί νά χρηματοδοτεῖ τό Κομιτάτο ἀπό τό 1863-1864.

Α.Υ.Ε. Φ. 76. 1 (1870) : Ἑλληνικό Προξενεῖο Μοναστηρίου Νο 58 : 26 Μαρτίου 1870 : πρόξενος Π.Λογοθέτης πρός Σπ. Βαλαωρίτη ὑπουργό Ἐξωτερικῶν : Ἡ Ρουμανική κυβέρνησις μισθοδοτεῖ τούς βλαχοδιδασκάλους ἀπό τά εἰσοδήματα τῶν δημευθέντων ἐπί Κούζα μοναστηριακῶν κτημάτων. Οἱ βλαχοδιδασκαλοὶ εἶναι ἐφοδιασμένοι μέ Αὐστριακά διαβατήρια, ἴσως ἀποσπῶντες τήν αὐστριακή ἰθαγένεια διά πολιτογραφίσεως στήν Τρανσυλβανία. Ὁ μισθός τους καί τά λοιπά ἀναγκαῖα χρήματα καταβάλλονται μέσω τοῦ Αὐστριακοῦ προξενεῖου Βιτωλίων (Μοναστηρίου). Οἱ βλαχοδιδασκαλοὶ, ἐπειδή δέν γίνονται δεκτοὶ ἀπό τούς Ἑλληνοβλάχους τῆς Μακεδονίας στήν ἀπόγνωσή τους, γίνονται μέλη πανσλαβικῶν συμμοριῶν καί προκαλοῦν προβλήματα στόν ἑλληνισμό.

²⁵¹ Α.Υ.Ε. Φ. 76. 1 (1868) : Ἑλληνικό Προξενεῖο Ἰωαννίνων, Νο 391 : 14 Αὐγούστου 1868 : πρόξενος Χ.Φραγκοῦδης πρός Π.Δεληγιάννη ὑπουργό Ἐξωτερικῶν. (Τό ἔγγραφο κοινοποιήθηκε ἀπό τό Ὑπουργεῖο στήν Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως καί μέσω ἐκείνης ἔλαβε γνώση ὁ πατριάρχης [Γρηγόριος ΣΤ'], ὅπως σημειῶνε στίς 2 Ὀκτωβρίου 1868 ὁ Δ.Ραζῆς Α΄ διερμηνεῖας τῆς Πρεσβείας ἐπιστρέφοντας τό ἔγγραφο στήν Ἀθήνα). Ὁ πρόξενος ὑπολόγιζε τούς Βλάχους σέ 51.000 ψυχές γιά ὅλη τήν Ἡπειρο συμπεριλαμβανομένης τῆς Βορείου Ἡπείρου καί τῆς Μέσης Ἀλβανίας. ἹΣΤΟΡΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ, 388 : τό 1878 ὑπολογίζοταν 41.000 Βλάχοι στήν Ἡπειρο. Ὁ BERARD, 304 γιά τό 1890, περὶπου, ἀναφέρει (καθ' ὑπολογισμό τῶν Ρουμάνων) 1.200.000 Βλάχους γιά ὅλη τήν νότιο Βαλκανική (450 χιλιάδες στήν Μακεδονία, 200 στήν Θεσσαλία, 350 στήν Ἡπειρο καί Ἀλβανία καί 200 στήν Θράκη).

(βλαχοχώρια Βερροίας, Σταρόβου, Χρουπίστας, Καστοριάς), τήν Θεσσαλία (περιοχές Ίστιαίας, Πόρτας -Πορτόλι, Τσούρτσια, Πίρη), πέρασε στήν Ἡπειρο -περιοχή Γρεβενῶν, στά γενέθλια μέρη : Σαμαρίνα, Περιβόλι, Ἀβδέλλα. Ἐφθασε στά τέλη τοῦ 1864, ἔμεινε λίγους μήνες καί κατόρθωσε νά προσελκύσει 8 ὄρφανά καί φτωχά παιδιά, τά ὁποῖα ἔπρεπε νά τόν ἀκολουθήσουν στό Βουκουρέστι μέ τήν πρόφαση ἐξευρέσεως ἐργασίας, ἐνῶ τά εἰσήγαγε στό ἐκεῖ κρατικό σχολεῖο γιά ἐκμάθηση τῆς ρουμανικῆς. Τό 1866 ἐπέστρεψε καί προσήλκυσε ἄλλα 4 παιδιά τῆς ἴδιας καταστάσεως. Μετά ἀπό αὐτόν ἀκολούθησε ὁ μισθωτός τῆς ἴδιας Ἐπιτροπῆς Γεώργιος χατζῆ Στεργίου ἀπό τό Τέρνοβο, μέ σκοπό τήν ἴδρυση σχολείου δωρεάν ἐκμαθήσεως τῆς ρουμανικῆς. Ἀπέτυχε, ὅμως, γιατί οἱ κάτοικοι Μεγαρόβου καί Τερνόβου ἀρνήθηκαν νά στείλουν τά παιδιά τους στά σχολεῖα. Στίς ἀρχές τοῦ 1868, ἄλλος διδάσκαλος, μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς-Κομιτάτου, ὁ Στέφανος ἀπό τήν Ἀβδέλλα, πέτυχε νά ἀνοίξει σχολεῖο στά Γρεβενά, προφανῶς μέ τήν ἀνοχή τοῦ οἰκείου μητροπολίτου Γενναδίου ὁ ὁποῖος δέχθηκε χρήματα καί πολύτιμο ἐγκόλπιο δωρεά τοῦ πρίγκηπος Καρόλου Α΄ τῆς Ρουμανίας. Ὁ πρόξενος τῆς Ἑλλάδος στά Ἰωάννινα μίλησε στους προκρίτους Σαμαρίνας γιά τό κλείσιμο τοῦ σχολείου. Πράγματι, αὐτοί μεσολάβησαν στόν ὀθωμανό διοικητή Ἐτέμ πασσᾶ πού διέταξε τό κλείσιμο τοῦ σχολείου καί τήν ἀπέλαση τοῦ διδασκάλου. Ὁ πρόξενος συνιστᾶ νά ἐνημερωθεῖ ὁ Πατριάρχης γιά νά ἐλέγξει τόν μητροπολίτη καί νά προσπαθήσει νά ἐπαναπατρίσει τούς 12 νέους πού προσηλύτισε ὁ Ἀμβρόσιος²⁵².

²⁵² Α.Υ.Ε. Φ. 76. 1 (1868) : ἴδιο. Δέν ἀναφέρει καθόλου γιά τόν Ἀπόστολο Μαργαρίτη. ΤΡΙΤΟΣ, 4-5 : Ἡ Δράση τοῦ Ἀποστόλου Μαργαρίτη τοποθετεῖται στήν δεκαετία 1870 ὅπως καί ἡ ἴδρυση τῶν ρουμανικῶν σχολείων. Τό ἴδιο : ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ΄, Β΄, 194-205. ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΚΛΟΤΙΚΗΣ, 388 : ὁ καζᾶς Γρεβενῶν ὑπαγόταν στό σαντζάκι Ἰωαννίνων. Ὁ Ἀπόστολος Μαργαρίτης ἐπικεφαλῆς τοῦ κινήματος ἀπό τό 1860. BERARD, 302-307 : Ἀναφέρει τά πρῶτα ρουμανικά (βλαχικά) σχολεῖα : 1864 : Τέρνοβο Μοναστηρίου, 1865 : Γκόπεσι, 1867 : Ἀβδέλλα, 1868 : Βλαχοκλεισούρα. Τά 2 τελευταῖα ἴδρυσε καί συντηροῦσε ὁ Μαργαρίτης πού ἀναφέρεται ὅτι ἦλθε ἀπό τό Βουκουρέστι τόν Αὐγούστο τοῦ 1865.

ε.Τό Βουλγαρικό Ζήτημα

Ο όρος *Βουλγαρικό Ζήτημα*, αρχικώς, χρησίμευσε για να υποδηλώσει τους αγώνες των Βουλγάρων έναντι του Οικουμενικού Πατριαρχείου με βασικό στόχο την δημιουργία μιᾶς ανεξαρτήτου Βουλγαρικής Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ὅταν οἱ αγώνες αὐτοὶ ἐμπλουτίστηκαν μέ πολιτικά ἐθνικά αἰτήματα, τότε τό πρόβλημα ἐμφάνισε πολιτικές περιπλοκές οἱ ὁποῖες, σταδιακῶς, ὀδήγησαν σέ ἐθνοφυλετικοῦ τύπου συγκρούσεις μεταξύ Βουλγάρων καί Ἑλλήνων.

Οἱ Βούλγαροι, ἐπειδή δέν διέθεταν συγκροτημένη ἐθνική πολιτική δομή, πίστευαν ὅτι μιᾶ ἀνεξάρτητη Βουλγαρική Ἐκκλησία θά μπορούσε νά λειτουργήσῃ ὡς Ἐθναρχία. Μέ αὐτήν θά ἐπιτύγχαναν τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐθνικῆς τους παιδείας, τήν ἐμπέδωση τῆς χρήσεως τῆς μητρικῆς τους γλῶσσας καί τήν τόνωση, γενικῶς, τῆς ἐθνικῆς τους αὐτοσυνειδησίας. Ἔτσι, ὁ βουλγαρικός λαός θά ἀποκτοῦσε τήν κατάλληλη καί ἀναγκαῖα ὑποδομή καί ὀργάνωση, ὥστε νά μπορέσει, στήν συνέχεια, νά προβάλλει ἀποτελεσματικῶς τήν ἐθνική του ὑπόθεση²⁵³.

Χρονολογικῶς, οἱ ἀπαρχές τοῦ προβλήματος τοποθετοῦνται στό ἔτος 1838²⁵⁴. Μετά τόν θάνατο (8 Φεβρουαρίου 1838) τοῦ Ἑλληνα ἀπό τήν Κρήτη, μητροπολίτου Τυρνόβου Ἰλαρίωνος Σιναΐτου, τό Πατριαρχεῖο ὄρισε διάδοχό του τόν Πανάρετο. Συντόμως, ἡ συμπεριφορά αὐτοῦ δυσαρέστησε τοὺς ἐκεῖ ὀρθοδόξους, μέ ἀποτέλεσμα χριστιανοὶ πρόκριτοι ἀπό 16 καζάδες τῆς ἐπαρχίας νά τόν ἀναφέρουν στό Πατριαρχεῖο ζητώντας τήν ἀπομάκρυνση καί τήν ἀντικατάστασή του ἀπό τόν πρῶτον Χιλανδαρινό μοναχό, ἀρχιμανδριτή Νεόφυτο Μπότςβελι²⁵⁵. Παρ' ὅλο ποῦ καί στό παρελθόν ὑπῆρξαν διαμαρτυρίες, πάντοτε τοπικοῦ χαρακτήρος, τοῦ ποιμνίου διαφόρων ἐπαρχιῶν ἐναντίον τῶν οἰκείων ἱεραρχῶν, ἡ συγκεκριμένη διαμαρτυρία διέφερε ἐξ αἰτίας τῶν διαστάσεων πού ἔλαβε : πρακτικῶς, ὅλη ἡ μητρόπολη Τυρνόβου πού κάλυπτε τήν μισή, περίπου, σημερινή Βόρεια Βουλγαρία, ξεσηκώθηκε²⁵⁶.

Τήν ἀνοιξη τοῦ 1839 τρεῖς ἀντιπρόσωποι τοῦ Τυρνόβου μετέβησαν στήν Κωνσταντινούπολη προκειμένου νά παραπονεθοῦν γιά τήν κατάσταση πρός τήν Ὑψηλή Πύλη. Συγχρόνως μέ αὐτούς μετέβη στήν πρωτεύουσα καί ὁ Μπότςβελι γιά

²⁵³ Ἡ κήρυξη τοῦ Ἑλλαδικοῦ Αὐτοκεφάλου (1833) λειτούργησε προκλητικά καί μμητικά γιά τοὺς Βουλγάρους : ΓΟΝΗΣ, 121-122. DANOVA, *Coray*, 129 : Ὁ P.R. Slavejkon σέ λόγο του στήν Συνταγματική Ἐθνοσυνέλευση στό Τύρνοβο, ὅταν πιά ἡ Βουλγαρία εἶχε ἀνεξαρτητοποιηθεῖ, δήλωσε σχετικῶς πρός τήν ἴδρυση καί ὀργάνωση τῆς Βουλγαρικής Ἐκκλησίας : «*ἐμεῖς εἴχαμε διαβάσει Ἱστορία καί Φαρμακίδη*».

²⁵⁴ ΤΑΧΙΑΟΣ, *Ἱστορία*, 107. ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 69. ΓΟΝΗΣ, 123-124. ΜΙΛΛΕΡ, 423.

²⁵⁵ Οἱ 16 καζάδες ἦταν : Τυρνόβου, Σβιστόβ, Νικοπόλεως, Ρούσσε, Ράτσκραντ, Γκαμπρόβου, Λόβετς, Ὁρχάνιε, Βράτσας, Πλέβεν, Ραχόβου, Σεβλίεβου, Στάρας Ζαγόρας, Νόβας Ζαγόρας, Καζανλούκ, Τσιρπάν : ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 32.

²⁵⁶ Ἀναφέρονται ἐνδεικτικά : ΓΟΝΗΣ, 122-123 :

α) Τό 1824 στήν Βράτσα ὁ πρόκριτος Dimitraki Hadzitošev ἔπεισε κατοίκους νά στραφοῦν κατά τοῦ ἐπίσκοπου Μεθοδίου καί νά ζητήσουν ἀπό τόν μητροπολίτη Τυρνόβου Ἰλαρίωνα νά τόν ἀντικαταστήσει μέ τόν βούλγαρο ἀρχιμανδριτή Γαβριήλ ἀπό τήν Μπίστριτσα.

β) Διενέξεις ποιμνίου μητροπόλεως Σκοπίων μέ ἀρχιερεῖς τους, ἐλληνικῆς καταγωγῆς, Ἀνανία (1823-1828), Νεόφυτο (1828-1830), Γεννάδιο (1830-1832). Προέβαλαν δικό τους ὑποψήφιο, τόν πρωτοσύγκελλο τῆς μητροπόλεως Δημήτριο.

γ) Στό Σάμοκοβ, τό 1830, ζήτησαν νά γίνει ἐπίσκοπος ὁ διδάσκαλος Νεόφυτος Ρύλσκι.

δ) Τό 1836 ἐκπρόσωποι τῶν καζάδων Στάρα Ζαγόρα, Νόβα Ζαγόρα καί Καζανλούκ ζήτησαν ἀπό τόν Ἰλαρίωνα Τυρνόβου νά χειροτονήσῃ ἐπίσκοπό τους τόν Χιλανδαρινό Ὀνούφριο Πόποβιτς. ΜΠΟΥΛΑΚΗ - ΖΗΣΗ, *Ἰλαρίων*, 205.

νά προωθήσει προσωπικῶς τήν ὑποψηφιότητά του ²⁵⁷. Ἐκεῖ βρίσκοντας πρόσφορο ἔδαφος, παρέτεινε τήν διαμονή του ἐπί ἓνα ἔτος ἀναπτύσσοντας δράση στούς κόλπους τῆς βουλγαρικῆς παροικίας μέ λειτουργίες, κηρύγματα, πατριωτικούς λόγους στήν βουλγαρική γλῶσσα²⁵⁸. Σημαντική ἐνθάρρυνση στό ἔργο του προσέφερε τό Χάττι Σερίφ τοῦ 1839²⁵⁹.

Τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1840 παύεται ἀπό τό Πατριαρχεῖο ὁ Πανάρετος καί ἀντικαθίσταται ἀπό τόν τέως μέγα πρωτοσύγκελο Νεόφυτο τόν Βυζάντιο (27 Ἀπριλίου 1840-1857)²⁶⁰. Ὁ Μπόζβελι διορίζεται πρωτοσύγκελος τῆς μητροπόλεως μέ τήν ὑπόσχεση ὅτι συντόμως θά χειροτονηθεῖ ἐπίσκοπος Λοφτζοῦ (Λόβετς)²⁶¹. Ἡ σύγκρουση τῶν δύο δέν ἀργεῖ : ὁ Μπόζβελι ἀποσύρεται στήν μονή Λιάσκοβετς, ἀλλά κατόπιν καταγγελίας τοῦ μητροπολίτου συλλαμβάνεται καί ἐξορίζεται (Μάρτιος 1841) στό Ἅγιον Ὄρος (μονή Χιλανδαρίου), ἀπό ὅπου θά ἐπιστρέψει στήν Κωνσταντινούπολη τόν Αὔγουστο τοῦ 1844²⁶².

Ἡ βουλγαρική παροικία τῆς πρωτεύουσας ἦταν ἤδη εὐάριθμη καί ἰσχυρή. Ὁ πληθυσμός της, διεσπαρμένος σέ διάφορες συνοικίες, ὑπολογίζεται πῶς ἔφθανε, τότε, τίς 30-35.000 ψυχές. Ἄν καί ἦταν ὀργανωμένη κυρίως κατά ἐπαγγέλματα - ἡ μόνη μορφή βουλγαρικῆς ὀργανώσεως ἦταν αὐτή τῶν συντεχνιῶν μέ 24, τουλάχιστον συντεχνίες- ὑπῆρχαν καί οἱ πλούσιοι ἔμποροι, ἀλλά καί οἱ πολυάριθμοι γεωργοκτηνοτροφικοί ἐργάτες στήν γύρω ὑπαιθρο. Παραλλήλως, ἀπό τήν δεκαετία τοῦ 1840, ἄρχισαν νά συρρέουν καί οἱ λόγιοι καθιστῶντας τήν Κωνσταντινούπολη τό ἓνα ἀπό τά δύο κέντρα τῆς βουλγαρικῆς ἐθνικῆς καί πνευματικῆς κινήσεως. Τό ἐθνικό κέντρο Κωνσταντινουπόλεως ἦταν τό κέντρο γιά τήν ἐκκλησιαστική καί πνευματική χειραφέτηση, ἐνῶ ἐκεῖνο τοῦ Βουκουρεστίου γιά τήν πολιτική ὀργάνωση μέ ἐπαναστατικές ὀμάδες καί προετοιμασία ἐξεγέρσεων. Ἡ καρδιά τῆς παροικίας χτυποῦσε στό ἐμπορικό κέντρο, συγκεκριμένα στό Balkaran han (τό χάνι τῆς ἀγορᾶς μελιοῦ). Ἐκεῖ ἦταν τό σημεῖο συγκεντρώσεως τῶν πλουσίων ἐμπόρων, τῶν φιλογενῶν παραγόντων καί λογίων, τῶν μελῶν τῶν διαφόρων πολιτιστικῶν συλλόγων, ἐνῶ, ἀπό τό 1848, θά λειτουργοῦσε καί βουλγαρικό τυπογραφεῖο πού θά ἐξέδιδε τήν Czarigradski Vestnik (Ἀγγελιαφόρος τῆς Βασιλεύουσας Πόλεως) τοῦ Ivan Bogorov, τό βιβλιοπωλεῖο τοῦ τυπογραφείου κ.λ.π.²⁶³.

²⁵⁷ ΚΙΟΥΤΟΥΤΣΚΑΣ, 98. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 30-34. ΓΟΝΗΣ, 123.

²⁵⁸ TACHIAOS, *Awakening*, 25 ; Ὁ Μπόζβελι ἦταν ὁ πρῶτος πού ἔθεσε τό ζήτημα μιᾶς ἀνεξαρτήτου Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας καί ἐπέλεξε τήν Κωνσταντινούπολη ὡς κέντρο τῆς Βουλγαρικῆς προπαγάνδας ἐναντίον τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ἴσως, νά ἦταν καί ὁ πρῶτος πού μίλησε γιά τούς «Γραικομάνους», δηλαδή τούς βουλγαρόφωνους ὀπαδούς τῆς ἐλληνικῆς ἐκπαιδεύσεως τούς ὁποίους δέν θεωροῦσε Βουλγάρους.

²⁵⁹ ΓΟΝΗΣ, 124. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ιστορία*, 727. ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, 70. ORTAYLI, 152

²⁶⁰ Κ.Π.Α., Κ', 10-11 : Μετά τίς διαμαρτυρίες τῶν Τυρνοβιτῶν, τό Πατριαρχεῖο ἔστειλε ὡς ἔξαρχο, τόν τότε Μέγα Οἰκονόμο, γιά νά ἐξετάσει ἐπί τόπου τίς καταγγελίες : Φεβρουάριος 1840. Κ.Π.Α., Κ', 39 : Ὁ Πανάρετος κηρύσσεται ἔκπτωτος. Νέος μητροπολίτης ὁ Νεόφυτος : 27 Ἀπριλίου 1840.

Ὁ Πανάρετος ἔμεινε σχολάζων μέχρι τό 1848, ὁπότε ἔγινε μητροπολίτης Ἡρακλείας (1848-1878) : ΓΕΔΕΩΝ, *Μνήμη Γανοχώρων*, 139-140.

²⁶¹ ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 32. Ἡ ἐπισκοπή Λοφτζοῦ (Λόβετς) ὑπαγόταν στήν μητρόπολη Τυρνοβίου.

²⁶² ΓΟΝΗΣ, 123-124. ΚΙΟΥΤΟΥΤΣΚΑΣ, 99. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 34.

²⁶³ Ἡ πρώτη ἐγκατάσταση Βουλγάρων στήν περιοχή Κωνσταντινουπόλεως χρονολογεῖται στό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰῶνος. Μαζικότερη μορφή πῆρε στίς δεκαετίες 1820 καί 1830, δηλαδή, μετά τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση, τόν Ρωσοοθωμανικό πόλεμο τοῦ 1828-1829 καί τήν ἔκτοτε βελτίωση τῶν πολιτικῶν καί οικονομικῶν βιοτικῶν ὄρων. Οἱ ἐκτιμήσεις ὡς πρός τόν πληθυσμό ποικίλλουν στούς διαφόρους συγγραφείς. Γενικῶς, θά πρέπει νά ὑπολογίζουμε 30-35 χιλιάδες γιά τά μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα πού ἔτειναν πρός τίς 50 χιλιάδες γιά τό 1875. Μετά τήν ἴδρυση τῆς Βουλγαρικῆς

Ὁ Μπόζβελι στήν παροικία αὐτή, τό 1844, βρῆκε ὁμοϊδεάτες ἀνάμεσα στούς ὁποίους ξεχώριζε ὁ Χιλανδαρινός μοναχός Ἰλαρίων, ὁ μετέπειτα ἐπίσκοπος Μακαριουπόλεως. Οἱ δύο τους γνωρίστηκαν μέ τόν Πολωνό ἐξόριστο Mihail Czajkowski, τόν κατόπιν Sadik paşa. Ὁ τελευταῖος ἦταν ἐκπρόσωπος τῆς ἐξόριστης Πολωνικῆς κυβερνήσεως τοῦ πρίγκηπα Adam Czartoryski πού εἶχε ἔδρα τό Παρίσι. Στήν Πόλη ὁ Τσαϊκόβσκι ἐργαζόταν γιά τά πολωνικά καί γαλλικά (καί καθολικά) συμφέροντα στήν Ὄθωμανική αὐτοκρατορία καί ἦταν γνώστης τῶν διαφορῶν μεταξύ Βουλγάρων καί Ἑλλήνων. Συνέστησε τούς δύο νέους Βουλγάρους στόν γαμπρό τοῦ σουλτάνου (damat) Μεχμέτ πασσά καί ἔτσι τούς γνώρισε μέ τά κυβερνητικά ὀθωμανικά κλιμάκια²⁶⁴.

Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1844, κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ Τσαϊκόβσκι, οἱ Νεόφυτος καί Ἰλαρίων ὑπέβαλαν στήν Πύλη δύο χωριστά ὑπομνήματα, ὅπου καυτηρίαζαν τόν ρόλο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἀλλά καί τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς στήν περιοχή.

Στό ὑπόμνημα τοῦ πρώτου ὑπῆρχαν 8 προτάσεις πού ἀναφέρονταν στούς ὄρους ἐπιβολῆς καί ἐξέλεγχῆς τῶν φόρων πού οἱ Βούλγαροι πλήρωναν στό Πατριαρχεῖο, στόν τρόπο διορισμοῦ καί ἀμοιβῶν τῶν μητροπολιτῶν γιά τήν Βουλγαρία, στήν ἀντιπροσώπευση τῶν Βουλγάρων στήν Ἱερά Σύνοδο τοῦ Πατριαρχείου μέ τουλάχιστον 3 ἀρχιερεῖς, στόν τρόπο ἐκλογῆς τῶν μητροπολιτῶν γιά τίς ἐπαρχίες αὐτές ἀπό τόν βουλγαρικό λαό καί τήν Ὑψηλή Πύλη, στήν ἀπευθείας ἀντιπροσώπευση τῶν βουλγαρικῶν ἐπαρχιῶν στήν κυβέρνηση, χωρίς τήν μεσολάβηση τοῦ Πατριαρχείου.

Στό ὑπόμνημα τοῦ δευτέρου οἱ 4 προτάσεις μιλοῦσαν γιά τό δικαίωμα τῶν Βουλγάρων νά ἔχουν στήν Κωνσταντινούπολη δικό τους ναό πού νά λειτουργεῖται στήν γλῶσσα τους, γιά ἄδεια ἐκδόσεως ἐφημερίδων καί βιβλίων στήν μητρική τους γλῶσσα, ὅπως ἐπίσης, καί σχολείων, ὅπου θά διδασκόταν ἡ γλῶσσα αὐτή, ὑπό τήν ἐποπτεία τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, καί, τέλος, γιά τό δικαίωμα τῶν βουλγαρικῶν ἐπαρχιῶν νά ἐκθέτουν τά προβλήματα τους ἀπευθείας στήν κυβέρνηση.

Ἡγεμονίας, στά 1878, ὁ Βουλγαρικός πληθυσμός στήν Κωνσταντινούπολη ἐλαττώνεται βαθμιαία. Συνοικίες μέ ἀρκετούς Βουλγάρους ἦταν οἱ Topkapi, Kumkapi, Kasimpasa, Hasköy, Ortaköy. Δεύτερο σέ σημασία οἰκονομικό κέντρο τῆς παροικίας, μετά τό Balkaran han καί τά γύρω ἀπ' αὐτό χάνια, ἦταν ἐκεῖνο τοῦ Γαλατᾶ, ὅπου ἔδρευε ἡ σπουδαιότερη βουλγαρική συντεχνία, ἡ τῶν ἀμπατζήδων.

ΚΙΟΥΤΟΥΤΣΚΑΣ, 92-98.

²⁶⁴ ΓΟΝΗΣ, 123-124. ΚΙΟΥΤΟΥΤΣΚΑΣ, 99-100. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 34-36. Ὁ CLARKE, 182 λέει ὅτι ἀπό τό 1831 οἱ Πολωνοί ἐνδιαφέρθηκαν γιά τήν Βουλγαρία στά πλαίσια ἐνός ἀρκετά μελλοντικοῦ σχήματος, μιᾶς Καθολικῆς Συμμαχίας πού θά περιλάμβανε Γαλλία, Αὐστρία, Παπικό κράτος, ὡς ἀντιπάλου τῆς Ρωσικῆς ἐπιρροῆς στά Βαλκάνια. Μέ τήν ἰδέα αὐτή σχετιζόταν καί τό Βουλγαρικό Ὀννιτικό Κίνημα τό ὁποῖο θά δοῦμε πιό κάτω. Ὑπεύθυνος γιά τήν πολωνο-βουλγαρική συνεργασία ἦταν ὁ Τσαϊκόβσκι. Ὁ ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 35 συμπληρώνει ὅτι μέ τήν οἰκονομική ἐνίσχυση τῆς Γαλλίας καί τήν ἐγκριση τοῦ Γάλλου ὑπουργοῦ Γκιζῶ ὁ Τσαϊκόβσκι ἐγκαταστάθηκε στήν Κωνσταντινούπολη γιά νά προωθήσει τήν ἀπόσπαση τῶν Βουλγάρων ἀπό τήν Ρωσικῆ ἐπιρροή καί συγχρόνως τήν προώθηση τῆς συνεργασίας τῆς Ὑψηλῆς Πύλης μέ τόν ἀφυπνιζόμενο ἐθνικῶς Βουλγαρικό λαό.

Ὁ κατὰ κόσμον Stojan Mikhailovski, ἀπό τήν πόλη Ἐλένα Βουλγαρίας (ὅπου γεννήθηκε τό 1812), ἐγίνε μοναχός τό 1831 στήν μονή Χιλανδαρίου Ἁγίου Ὁρους ὁπότε μετονομάστηκε σέ Ἰλαρίωνα. Σπούδασε στό Ἅγιο Ὁρος, στήν σχολή Καίρη στήν Ἄνδρο, στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καί τό 1841 μετέβη στήν Κωνσταντινούπολη γιά νά συνεχίσει τίς σπουδές του. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 34. Στήν σχολή Καίρη ἦταν δηλωμένος ὡς Ἰλαρίων Ἰωαννίδης (ἐλληνική μετάφραση τοῦ πατρῶνιμου, δηλαδή Στογιάνοβιτς) ἐκ Φιλιππουπόλεως. Τό ὅτι ἦταν μαθητής τοῦ Καίρη, τό Πατριαρχεῖο τό πληροφορήθηκε λίγο πρὶν τήν καθαίρεσή του τό 1861. ΠΟΛΕΜΗΣ, *Μαθηταί*, 149-150.

Τά αιτήματα είχαν, ως αντικείμενο τήν προώθηση βουλγάρων αρχιερέων για τίς βουλγαρικές επαρχίες, τήν προώθηση τής βουλγαρικής γλώσσας στην Έκκλησία και στην Έκπαίδευση, καθώς και τήν ανεξάρτητη βουλγαρική αντιπροσώπευση ένωπιον τής Όθωμανικής κυβερνήσεως. Δέν προβαλλόταν σαφώς, ακόμα, αίτημα για ανεξάρτητη από τό Πατριαρχείο Βουλγαρική Έκκλησία²⁶⁵.

Σέ συνέλευση τής βουλγαρικής παροικίας, στην οποία συμμετείχαν και εκπρόσωποι από βουλγαρικές επαρχίες, τόν Μάιο 1845, οί Νεόφυτος και Ίλαρίων επέμεναν στην αναγκαιότητα αποστολής έγγραφων διαμαρτυριών προς τήν Πύλη, εκ μέρους τών επαρχιών, πράγμα πού θά ενίσχυε τήν αξιοπιστία τών υποβληθέντων υπομνημάτων. Η πρόταση δέν έγινε αποδεκτή γιατί μόνον 4 εκπρόσωποι (επαρχίες : Ρούσσε, Σοϋμεν, Νίς, Σάμοκοβ) συμφώνησαν μέ αυτήν. Τόν Ίούλιο 1845, οί βουλγαρικές συντεχνίες, μέ γραπτή έξουσιοδότησή τους, ανέθεσαν στους δύο ήγέτες νά τούς εκπροσωπούν για όλα τά ζητήματα «τά σχετικά μέ τήν πίστη τους» ένωπιον τής Κυβερνήσεως και του Πατριαρχείου. Άμέσως, ό Μπόζβελι, υπέβαλε στην Πύλη έκτεταμένη έκθεση, όπου περιέγραφε τήν κατάσταση του βουλγαρικού λαού, τίς καταπιέσεις του «φαναριωτικού κλήρου», τά αιτήματα τών Βουλγάρων. Ίδιαιτέρως προέβαλλε τήν ανάγκη για προσδιορισμό μισθού για τούς αρχιερείς, ώστε νά περιορίζονται οί αυθαιρεσίες αυτών σέ βάρος του λαού.

Στό μεταξύ, τό Πατριαρχείο, στό όποιο, προφανώς είχαν κοινοποιηθεί ή γνωστοποιηθεί τά βουλγαρικά αιτήματα και υπομνήματα, προσκάλεσε, τόν Μάιο 1845, τούς δύο κληρικούς νά διαμείνουν στό κτίριο του Πατριαρχείου προκειμένου νά προετοιμαστούν για νά χειροτονηθούν επίσκοποι. Ειδικώς στον Νεόφυτο προτάθηκε ή μητρόπολη Τραπεζοῦντος μέ τήν έλπίδα του προσεταιρισμού τους και τήν βεβαιότητα τής απομακρύνσεώς του από τήν πρωτεύουσα. Αυτοί, έχοντας τήν υποστήριξη τών όμοφύλων τους συντεχνιών, άρνήθηκαν τήν πρόσκληση, ένω άμέσως μετά θά ισχυροποιούσαν τήν θέση τους αναγορευόμενοι σέ πληρεξούσιους τών Βουλγάρων. Διέπραξαν, όμως, τό μοιραίο λάθος νά ακολουθήσουν τήν γνώμη του Τσαϊκόβσκι και νά εγκατασταθούν στό καθολικό μοναστήρι του San Benedetto, στον Γαλατά. Τό γεγονός προκάλεσε συναγερμό στην Ρωσική πρεσβεία (πρέσβυς V. P. Titov) πού ήδη γνώριζε τά βουλγαρικά αιτήματα, αλλά, πλέον, αυτά υπερέβαιναν κάποια όρια και έρχονταν σέ εϋθεία αντίθεση μέ τήν Ρωσική πολιτική. Η Ρωσία ήθελε τό αδιάρρηκτο τής όρθοδόξου Ένότητος (υπό τό Πατριαρχείο, έννοείται) και τήν αποφυγή κάθε επαφής μέ τόν Ρωμαιοκαθολικισμό και τίς Δυνάμεις πού τόν υποστήριζαν. Ό Ίλαρίων προσκλήθηκε για παροχή έξηγήσεων στην Ρωσική πρεσβεία. Η άρνησή του νά προσέλθει επιβεβαίωσε τούς ρωσικούς φόβους και έτσι ό Titov, δίχως τήν επίσημη άδεια τών Όθωμανικών Αρχών, όργάνωσε τήν σύλληψη τών δύο και τόν περιορισμό τους στα Πριγκηπόννησα. Στίς 29 Ίουλίου 1845, μέ τήν συναίνεση του Πατριαρχείου, οί δύο έξορίζονταν στό Άγιον Όρος. Έκει, ό Νεόφυτος απέβίωσε στίς 4 Ίουνίου 1848. Ό Ίλαρίων, μέ τήν μεσολάβηση του Ρώσου περιηγητού Άντρέι Μουράβιεβ, επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη τόν Νοέμβριο 1850²⁶⁶.

²⁶⁵ ΓΟΝΗΣ, 124. ΚΙΟΥΤΟΥΤΣΚΑΣ, 100-101. Και οί δύο αναφέρουν ακόμη ένα αίτημα, τήν συγκρότηση μικτών δικαστηρίων από Βουλγάρους και Μουσουλμάνους Όθωμανούς για τίς βουλγαρικές επαρχίες. Ό ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 37 -39 δέν αναφέρει τέτοιο αίτημα, ένω επίσης τόν χρόνο υποβολής τών υπομνημάτων τοποθετεί στον Ίούλιο 1845 (από τυπογραφικό λάθος, προφανώς, στην σελίδα 37 γράφει 1845, ένω στην σελίδα 39 γράφει 1841).

²⁶⁶ ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 37-40. ΚΙΟΥΤΟΥΤΣΚΑΣ, 102. ΓΟΝΗΣ, 124-125. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 258.

Οι εξέλιξεις αυτές άφησαν άκεφαλο τό βουλγαρικό κίνημα πού άτόνησε για δύο, περίπου, χρόνια. Τό άνακίνησε, τό 1847, ό Άλέξανδρος Ήξαρχος (Aleksander Stoilev Ekzarh) πού πρίν λίγο καιρό είχε έλθει στην Κωνσταντινούπολη από την Ρωσία και συνδεόταν στενά με την Ρωσική πρεσβεία²⁶⁷. Αύτός στις 10 Νοεμβρίου 1847 υπέβαλε στην Πύλη υπόμνημα για την άνάγκη των Βουλγάρων νά διαθέτουν ναούς και σχολεία πού νά λειτουργούν στην βουλγαρική γλώσσα. Μέ την έντονη δραστηριότητά του απέκτησε την έμπιστοσύνη της βουλγαρικής παροικίας με άποτέλεσμα, στις 25 Νοεμβρίου, νά λάβει έξουσιοδότηση άπ' αυτήν, προκειμένου νά ενεργήσει καταλλήλως για την άπόκτηση βουλγαρικού ναού στην Κωνσταντινούπολη. Υπό την ιδιότητα του πληρεξουσίου, πλέον, την 1η Δεκεμβρίου ζητά με έκθεση-αίτησή του άπό τό Πατριαρχείο την άδεια για τόν ναό. Ό πατριάρχης δέν εκφέρει αντίρρηση και ύπόσχεται την συνδρομή του Πατριαρχείου για την έκδοση της άπαραίτητης σουλτανικής άδειας (φιρμάνι), άρκεί νά έξευρεθεί τό οικόπεδο, όπου θά άνεγειρόταν ό ναός. Συντόμως, προτάθηκε ή άγορά κάποιου οικοπέδου στό Un Karani, ιδιοκτησίας έβραίου ιδιώτου, έναντι 650.000 γροσίων. Ήπειδή τά χρήματα δέν υπήρχαν, ό πατριάρχης συνέστησε την δημιουργία έπιτροπής πού θά ανάλαμβανε τό έργο. Οι συντεχνίες και πάλι έξουσιοδότησαν τόν Ήξαρχο για τίς κατάλληλες ενέργειες. Όμως, ή σύνθεση της έπιτροπής δέν άρесе στό Πατριαρχείο, ένώ και ή Πύλη έκρινε ότι ό Ήξαρχος ήταν ύποπτος ως ύπηρέτης ξένων (ρωσικών) συμφερόντων και άποφάσισε νά παρέμβει στό ζήτημα. Η κυβερνητική παρέμβαση θά γινόταν μέσω του βουλγαρικής καταγωγής πρίγκηπος της Σάμου Στεφάνου Βογορίδη ό όποιος είναι πιθανόν νά συνέβαλε - άν δέν υπέβαλε κιόλας- στην διαμόρφωση της άπόψεως της Πύλης για τόν Ήξαρχο.

Ό Βογορίδης πρότεινε νά πουλήσει στην Βουλγαρική Κοινότητα, σέ φθηνότερη τιμή, τό δικό του οικόπεδο πού περιλάμβανε οικία και μικρό παρεκκλήσιο και βρισκόταν στόν Μπαλατά, σέ μικρή άπόσταση άπό τό Πατριαρχείο στό Φανάρι. Άρχικώς, ή πρόταση αυτή άπορρίφθηκε άπό τους Βουλγάρους γιατί τό προτεινόμενο άκίνητο βρισκόταν σέ ρυπαρή συνοικία και μακριά άπό την άγορά και τίς συνοικίες, όπου κατοικοῦσαν πολλοί Βούλγαροι. Η έπόμενη κίνηση του Βογορίδη ήταν νά δηλώσει πρόθυμος νά τους δωρήσει τό οικόπεδο. Τότε, οι Βούλγαροι διαιρέθηκαν σέ δύο μερίδες : ή μία άποδέχονταν την δωρεά, ή άλλη προτιμούσε την άγορά του οικοπέδου στό Un Karani. Για νά λήξει ή διαμάχη, ό

²⁶⁷ Κατά τόν CLARKE, 42, ό Aleksander Stoilovich Hadzhi Beyoglu άυτοτιτλοφορούταν Ήξαρχος των Βουλγάρων και έτσι έμεινε γνωστός ως Άλέξανδρος Ήξαρχος (Ekzarh). Ως προστατευόμενος του Ρεσίτ πασά σπούδασε ιατρική στό Παρίσι, χωρίς νά ολοκληρώσει τίς σπουδές του. Διετέλεσε διερμηνέας του J. - A. Blanqui, έκπροσώπου της Γαλλίας στην διερεύνηση της καταστάσεως στην Βουλγαρία, τό 1841. Άμέσως κατόπιν άυτοδιορίστηκε έκπρόσωπος των Βουλγάρων και κατόρθωσε νά γίνει δεκτός σέ άκρόαση άπό τόν Βρετανό ύπουργό έξωτερικών Aberdeen, τόν Γάλλο ύπουργό Thiers και τόν τσάρο Νικόλαο Α΄. Στο Λονδίνο ως «Βούλγαρος πρίγκηπας» προσπάθησε νά έκμεταλλευτεί την προτεσταντική φιλανθρωπία για άντληση δωρεών, στό Παρίσι παρουσιαζόταν ως Ρωμαιοκαθολικός και ένασχολούμενος με τά πολιτιστικά, στην Πετρούπολη όπου συστήθηκε ως «Knyaz Stoiko Bey» (πρίγκηπας Στοϊκό) δήλωνε φανατικός Όρθόδοξος. Μάλιστα, τό 1843 κυκλοφόρησε Έγκύκλιο Υπόμνημά του προς τους έστεμμένους και μή ήγγετες της Εύρώπης σχετικά με καταπιέσεις των Βουλγάρων πράγμα πού δέν άρесе καθόλου στους Όθωμανούς. Πάντως, θεωρούνταν ως άνεπίσημος έκπρόσωπος των Ρωσικών συμφερόντων. Άγωνίστηκε πολύ για τά εκπαιδευτικά θέματα της Βουλγαρίας, τομέα στόν όποιο έπιτέλεσε σημαντικό έργο.

Ό DAMIANOV, 89 τόν όνομάζει Aleksandär Stoilović Boen και τόν θεωρεί ως τόν πρώτο πού προσέδωκε τό ένδιαφέρον της Γαλλίας για την Βουλγαρία στέλνοντας σχετικά ύπομνήματα προς τόν Guizot μέχρι τό 1846.

ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 41 : είχε σκοπό νά τεθεί έπικεφαλής των Βουλγάρων και νά όνομαστεί πρίγκηψ.

Βογορίδης απευθύνθηκε προς τόν σουλτάνο με αίτηση-άναφορά στην οποία εκδήλωνε την πρόθεσή του για την δωρεά, παρουσίαζε την επιθυμία των όμοφύλων του για την απόκτηση δικού τους ναού κατά το πρότυπο των Ελλήνων, Αρμενίων, Εβραίων, Ρωμαιοκαθολικών που είχαν τους δικούς τους τόπους προσευχής και, συγχρόνως, κατηγορούσε τόν Ήξαρχο ως μηχανορράφο και πράκτορα ξένης Δυνάμεως (Ρωσσίας). Καταλυτικό ήταν τό επιχείρημά του ότι έγκριση τής προτάσεώς του εκ μέρους τής σουλτανικής κυβερνήσεως θά σήμαινε αποκλεισμό κάθε δυνατότητος σέ ξένους νά αναμιχθούν στό συγκεκριμένο ζήτημα. Πάντως, οί συζητήσεις και διχογνωμίες μεταξύ των Βουλγάρων παρατάθηκαν μέχρι και τό τέλος του πρώτου εξαμήνου του 1849. Στίς 19 Ιουλίου 1849 σέ γενική συνέλευση των συντεχνιών αποφασίστηκε νά δεχθούν την προσφορά του Βογορίδη. Στίς 27 Αυγούστου συντάχθηκε τό δωρητήριο έγγραφο που όριζε ότι τό οικόπεδο και τά κτίσματα που ύπήρχαν σ' αυτό θά αποτελούσαν, στό έξής, κοινή περιουσία του Βουλγαρικού λαού. Η δωρεά θά τελοῦσε υπό την έποπτεία Έφορείας αποτελουμένης από 6 «αξιότιμα άτομα», Βουλγάρους, κατοίκους Κωνσταντινουπόλεως, ενώ την προεδρία θά ασκούσε ό Στέφανος Βογορίδης, μετά τόν θάνατο του όποιου θά τόν διαδεχόταν κάποιος από τούς άρρενες απογόνους του. Ό ναός θά υπαγόταν στην δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου από τό όποιο θά λάμβαναν τόν ιερέα για τίς λειτουργίες. Τόν Αύγουστο 1849, σέ πανηγυρική συνεδρίαση τής Έφορείας, υπό την προεδρία του δωρητού, στην συγκεκριμένη οίκία, ό Βογορίδης πρότεινε νά κτιστεί προσωρινώς ένα παρεκκλήσιο και άργότερα μία μεγαλύτερη εκκλησία. Η πρόταση έγινε δεκτή και μία επιτροπή ανέλαβε τό έργο που άποπερατώθηκε στα τέλη Σεπτεμβρίου. Τό έργο είχε σχεδόν ολοκληρωθεί όταν στίς 24 Σεπτεμβρίου 1849 εκδόθηκε τό σουλτανικό φερμάνι που έδινε την άδεια οίκοδομής του παρεκκλησίου. Πρέπει νά σημειωθεί ότι τό φερμάνι εκδόθηκε και χάρις στίς ενέργειες του Πατριαρχείου τό όποιο υπέβαλε την σχετική αίτηση και συναίνεσε, εκκλησιαστικώς, στην άνέγερση του ναού²⁶⁸.

Τό φερμάνι αυτό είναι σπουδαιότατο στην όλη ιστορία του Βουλγαρικού Ζητήματος γιατί είναι τό πρώτο επίσημο κείμενο όπου άντί του Rum millet'i, όπως θά έπρεπε, αναγράφεται Bulgar millet'i. Από τίς 24 Σεπτεμβρίου 1849, τό Όθωμανικό κράτος αναγνώρισε, έστω και άν παρασιώπησε μέχρι τό 1870, την ύπαρξη χωριστής Βουλγαρικής έθνοθρησκευτικής ύποστάσεως²⁶⁹. Τό γεγονός δέν θά πρέπει νά ήταν άσχετο με την προσωπική επιρροή του Βογορίδη στην Κυβέρνηση, η όποία, κατ' αυτόν τόν τρόπο, τόν αποζημίωσε για την δωρεά του κτήματός του, αλλά και τόν προμοδοτούσε ως Ηγεμόνα των Βουλγάρων τόσο σέ άπόλυτη έννοια, όσο και σέ σχετική προς τόν άλλο επίδοξο διεκδικητή του τίτλου, τόν Άλέξανδρο Ήξαρχο. Ό τελευταίος είχε γίνει ακόμα πιο ύποπτος για τούς Όθωμανούς από την στιγμή που ανέλαβε (1848) την εκδοση τής βουλγαρικής έφημερίδος Czarigradski Vestnik (Άγγελιοφόρος τής Βασιλεύουσας), διαδεχόμενος τόν ιδρυτή της Ivan Bogorov.

Τά εγκαίνια του παρεκκλησίου του Άγίου Στεφάνου (από τό όνομα του δωρητού) τελέστηκαν στίς 9 Όκτωβρίου 1849, με έπισημότητα, από τόν μητροπολίτη Σωζοαγαθουπόλεως Προκόπιο ως αντιπρόσωπο του Οικουμενικού Πατριαρχου Ανθήμου Δ'. Κατάλληλος γιατήν περίσταση λόγος εκφωνήθηκε από

²⁶⁸ ΓΟΝΗΣ, 125. ΚΙΟΥΤΟΥΤΣΚΑΣ, 102-106. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 41. Ο ΜΙΛΛΕΡ, 423 θεωρεί ότι η πρώτη σημαντική επιτυχία των Βουλγάρων ήταν η απόκτηση βουλγαρικού ναού στην Κωνσταντινούπολη.

²⁶⁹ ΚΙΟΥΤΟΥΤΣΚΑΣ, 114.

τόν Βούλγαρο καθηγητή τῆς Σλαβωνικῆς γλῶσσας στήν Θεολογική Σχολή Χάλκης, ἀρχιμανδρίτη Νεόφυτο Ρίλσκι.

Τόν Δεκέμβριο τοῦ 1849 ἄρχισε νά κτίζεται, ἀπέναντι ἀπό τόν ναό κατά μήκος τῆς δημοσίας ὁδοῦ, τό Βουλγαρικό Μετόχι, ἓνα στενόμακρο τριώροφο κτίριο μέ 25 μεγάλα δωμάτια. Ἐκεῖ θά στεγάζονταν κατοικίες ἱερέων, σχολεῖο, τυπογραφεῖο καί γραφεῖα διαφόρων πολιτιστικῶν συλλόγων. Τό κτίσμα ἀποπερατώθηκε ἐντός τοῦ 1850.

Τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1850 ἡ Ἐφορεία τοῦ Βουλγαρικοῦ ναοῦ ζήτησε ἀπό τόν Πατριάρχη νά ὀρίσει ὡς προϊστάμενο τοῦ ναοῦ κάποιον ἀρχιερέα βουλγαρικῆς καταγωγῆς, μάλιστα πρότεινε γιά τήν θέση τόν Ρίλσκι ἢ τόν Ἰλαρίωνα. Τό Πατριαρχεῖο δέν ἀποδέχθηκε τίς ὑποψηφιότητες αὐτές, ἀλλά θέλησε νά ἱκανοποιήσει τό αἴτημα. Σέ συμφωνία μέ τήν Ρωσική πρεσβεία, ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία τούς πρότεινε νά χειροτονήσει τόν παρεπιδημοῦντα Σέρβο ἀρχιμανδρίτη Stefan Kovachevich. Οἱ Βούλγαροι, παρά τίς ἀρχικές τους ἀντιρρήσεις, συμφώνησαν στίς 29 Ἀπριλίου 1851. Ὁ Κοβάτσεβιτς χειροτονήθηκε στίς 15 Αὐγούστου 1851 στόν ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου ὡς τιτουλάριος ἐπίσκοπος Λαοδικείας²⁷⁰. Ἀποδείχθηκε, συντόμως, ἀνάξιος τῆς ἐμπιστοσύνης πού τοῦ ἔδειξε τό Πατριαρχεῖο, ἀλλά οὔτε καί τίς ἐλπίδες τῶν Βουλγάρων δικαίωσε. Παύθηκε καί ἐξορίστηκε στήν Τραπεζοῦντα²⁷¹, ἐνῶ ἐκλέχθηκε, τό 1852, ὡς διάδοχός του, ἀπό τό Πατριαρχεῖο, ὁ Βούλγαρος τιτουλάριος ἐπίσκοπος Πατάρων Πολύκαρπος. Τό Πατριαρχεῖο δέν ἀρκέστηκε στήν χειροτονία τοῦ Πατάρων, ἀλλά συνέδραμε ἐνεργῶς καί στόν ἔρανο γιά ἐξεύρεση χρημάτων πρός ἀνέγερση βουλγαρικοῦ ναοῦ. Ἔτσι, τήν 1η Σεπτεμβρίου 1852 ἐξέδωσε συστατικά γράμματα πρός τούς Ἡγεμόνες Οὐγγροβλαχίας καί Μολδαβίας καί στούς μητροπολίτες αὐτῶν, ἀντιστοίχως, γιά νά βοηθήσουν τόν Πατάρων νά διενεργήσει ἔρανο μεταξύ τῶν ἐκεῖ Χριστιανῶν²⁷².

Ἡ εὐμενής ἔναντι τῶν Βουλγάρων στάση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου δέν περιοριζόταν στήν συγκατάθεση γιά τόν βουλγαρικό ναό τοῦ Μπαλατά ἢ στά συστατικά γράμματα πρός συλλογή ἐράνων. Τό Πατριαρχεῖο ὑπῆρξε ἓνας ἀπό τούς θεμελιακοὺς παράγοντες γιά τήν διατήρηση τῆς πίστεως, τῆς γλῶσσας καί τῆς ἐθνικότητος τῶν Βουλγάρων κατά τήν περίοδο τῆς Ὀθωμανοκρατίας. Μάλιστα, ὑπῆρξε ὁ μόνος, ἴσως, θεσμός, μέχρι τά μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα, πού διατήρησε σέ ἐπίσημα κείμενά του τόν ὄρο «Βουλγαρία», τήν στιγμή πού ὁ ὑπόλοιπος κόσμος ἀγνοοῦσε καί τά ὀνόματα ἀκόμη «Βουλγαρία» καί «Βούλγαροι». Στήν καλύτερη περίπτωση, οἱ Βούλγαροι συγγέονταν εἴτε μέ τούς Ἑλληνας, εἴτε μέ τούς Σέρβους, εἴτε ἀναφέρονται, ἀορίστως, ὡς Σλάβοι. Μόνον τό «Γραικικό» ἢ «Ἑλληνικό» Πατριαρχεῖο διαφύλαξε τήν μνήμη τῆς βουλγαρικῆς ἱστορικῆς παρουσίας, ἔστω καί ἂν αὐτό τό ἔκανε - ἐπιχείρημα πού θά ἀντιπαρέτασε μιά ἀντίθετη, ἀλλά ἀκραία, ἄποψη- ἀπό ἐμμονή στήν τήρηση τῆς παραδοσιακῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀρολογίας. Πρόκειται γιά τίς γνωστές φήμες ἢ τιμητικές προσαγορεύσεις τῶν μητροπολιτῶν τοῦ Πατριαρχείου.

Ἦδη, εἶδαμε στό πρῶτο κεφάλαιο τῆς παρουσίας ἐργασίας ὅτι μέχρι τό 1825 ὁ μητροπολίτης Πελαγονείας φημιζόταν ὡς ὑπέριτος καί ἔξαρχος πάσης

²⁷⁰ ΓΟΝΗΣ, 125: θέτει τά ἐγκαίνια στίς 11 Ὀκτωβρίου. ΤΑΧΙΑΟΣ, *Ἱστορία*, 108. ΚΙΟΥΤΟΥΤΣΚΑΣ, 107-109. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 42.

²⁷¹ Ὁ Λαοδικεῖας εἶχε ἐξοριστεῖ γιά ἐπιλήψιμη καί ἀσύγγνωστη διαγωγή, ἀλλά δραπέτευσε στό ἐξωτερικό. Συνελήφθη στίς 31 Μαΐου 1860 ἀπό τήν Ὀθωμανική Κυβέρνηση, ὅταν ἐπέστρεψε στήν πρωτεύουσα: ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 179.

²⁷² Κ.Π.Α., ΚΗ', 230-231.

Βουλγαρικής Μακεδονίας²⁷³. Αργότερα, ο Πελαγονείας γνωριζόταν ως υπέρτιμος και Έξαρχος Άνω Μακεδονίας, άλλοι, όμως, μητροπολίτες διατήρησαν ή απέκτησαν στο μεταξύ τίτλους αναφερόμενους στην Βουλγαρία. Αναλυτικώς, στο Συνταγματίο του 1855 διακρίνουμε έξι τέτοιους μητροπολίτες του Πατριαρχείου (οί προτασσόμενοι αριθμοί δηλώνουν την ιεραρχική τάξη τους στο Συνταγματίο) :

10. Τυρνόβου : υπέρτιμος και Έξαρχος πάσης Βουλγαρίας

45. Σοφίας : υπέρτιμος και Έξαρχος Βουλγαρίας.

61. Πρεσλάβας : υπέρτιμος και Έξαρχος Βουλγαρικής Μυσίας.

69. Σαμακοβίου : υπέρτιμος και Έξαρχος Βουλγαρίας.

73. Καστορίας : υπέρτιμος και Έξαρχος πάσης Παλαιάς Βουλγαρίας.

77. Στρωμνίτσης και Τιβεριουπόλεως : υπέρτιμος και Έξαρχος Βουλγαρικής Μακεδονίας²⁷⁴.

Οί ίδιοι συνεχίζουν να κατέχουν τούς ίδιους τίτλους και στο Συνταγματίο του 1862, εκτός του Καστορίας πού ή Έξαρχία του μνημονεύεται απλώς «Βουλγαρίας». Επίσης, υπάρχει κάποια ανακατάταξη στην ιεραρχική σειρά : 10. Τυρνόβου, 40. Σοφίας, 54. Καστορίας, 59. Σαμακοβίου, 62. Στρωμνίτσης, 78. Πρεσλάβας²⁷⁵.

Μάλιστα, δέν πρέπει να νομιστεί ότι οί τίτλοι αυτοί ανήκαν χρονολογικώς στο «πάλαι ποτέ», αντιθέτως, ήταν πρόσφατοι. Τήν 1η Δεκεμβρίου 1830 ο πατριάρχης Κωνσταντίας Α΄ μέ πιττάκιό του απονέμει στον μητροπολίτη Σοφίας Παΐσιο πού ήταν τιμημένος μέ υπερτιμία τόν τίτλο του Έξάρχου Βουλγαρίας²⁷⁶. Ο ίδιος πατριάρχης, τό 1834, ανυψώνει την Πρεσλάβα (Σούμλα) από επισκοπή του Τυρνόβου σε μητρόπολη, αυξάνοντας, έτσι, αριθμητικώς τουλάχιστον, τς βουλγαρικές έπαρχίες²⁷⁷. Τόν Αύγουστο 1846 ο πατριάρχης Άνθιμος ΣΤ΄ μέ Πατριαρχικό και Συνοδικό Γράμμα απονέμει στην μητρόπολη Στρωμνίτσης την υπερτιμία και Έξαρχία Βουλγαρικής Μακεδονίας²⁷⁸. Ο Σωφρόνιος Γ΄, την 1η Μαΐου 1865, ανυψώνει σε μητρόπολη την επισκοπή Τζερεβενού (Ρουσσούκι) πού ανήκε στην μητρόπολη Τυρνόβου²⁷⁹.

Άξιζει, ίσως, επικουρικώς, να επικαλεσθεί κανείς και την γνώμη της Βουλγάρας ιστορικού Ζίνα Μαρκονα για τόν ρόλο του Πατριαρχείου στην Βουλγαρία. Σύμφωνα μέ αυτήν, ήδη από τόν 17ο και 18ο αιώνα υπήρχε σημαντική πνευματική

²⁷³ Κ.Π.Α., ΙΕ΄, 318. Ο τίτλος δέν αναφέρεται κατά τόν προβιβασμό (Αύγουστος 1836) της μητροπόλεως στην 15η θέση του Συνταγματίου, μετά την μητρόπολη Προύσσης : Κ.Π.Α., ΙΗ΄, 159-160.

²⁷⁴ ΡΑΛΛΗΣ-ΠΟΤΛΗΣ, 5, 513-522.

²⁷⁵ ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, 3, 538-542.

²⁷⁶ Κ.Π.Α., ΙΖ΄, 54.

²⁷⁷ ΓΕΔΕΩΝ, Πίνακες, 609.

²⁷⁸ Κ.Π.Α., ΚΓ΄, 164. Πιθανόν την εποχή εκείνη να αφαιρέθηκε από την μητρόπολη Πελαγονείας ή Έξαρχία Βουλγαρικής Μακεδονίας και να αποδόθηκε στην Στρωμνίτσης, αν και στην τελευταία είναι σαφής ή έγγραφη Βουλγαρική.

²⁷⁹ ΓΕΔΕΩΝ, Πίνακες, 622.

TACHIAOS, *Awakening*, 49, σημείωση 37 και 50-51 σημείωση 41 : αναφέρει ότι ο όρος Βουλγαρική Μακεδονία συνδέεται προς την υπό του αρχιεπισκόπου Άχρίδος υιοθέτηση του τίτλου Αρχιεπίσκοπος Άχριδών και πάσης Βουλγαρίας, όπου ο όρος Βουλγαρία σημαίνει την γεωγραφική περιοχή εντός της οποίας τόν 9ο και 10 ο αιώνα οί Βούλγαροι βασιλείς Μπόρις, Συμεών, Σαμουήλ είχαν δημιουργήσει τά βασιλεία τους. Μετά την κατάργηση της Αρχιεπισκοπής Άχρίδος, τό 1767, ο τίτλος « υπέρτιμος και Έξαρχος πάσης Βουλγαρικής Μακεδονίας» ανήκε στην μητρόπολη Στρωμνίτσης και Τιβεριουπόλεως, ενώ ο τίτλος «Έξαρχος πάσης Άνω Βουλγαρίας» χρησιμοποιόταν από τόν μητροπολίτη Πελαγονείας. Επίσης, μέχρι τά μέσα του 19ου αιώνα τό Πατριαρχείο αναφερόταν στην μητρόπολη Τυρνόβου πού ή δικαιοδοσία κάλυπτε την μισή Βόρεια Βουλγαρία ως «Έξαρχία πάσης Βουλγαρίας».

δραστηριότητα στην Βουλγαρία και παρ' όλη την δυναμική της έλληνικής έπιρροής, ή βουλγαρική γλώσσα δέν σταμάτησε νά όμιλείται και νά χρησιμοποιείται στην Έκκλησία, στά βουλγαρικά σχολεία, στά βουλγαρικά λογοτεχνικά έργα και στίς εκδόσεις. Όλη αυτή ή δραστηριότητα διεξαγόταν υπό τά όμματα τών εκκλησιαστικών ποιμένων, δηλαδή τών Έλλήνων άρχιερέων. Άκόμη και άντιγραφείς θρησκευτικών σλαβοβουλγαρικών κειμένων σημείωναν ότι ή εργασία τους γινόταν έν γνώσει και μέ την συγκατάθεση τών οικείων (Έλλήνων) άρχιερέων. Τυχόν μαρτυρίες για καταστροφές βουλγαρικών βιβλίων ή άπαγόρευση συγγραφής ή εκδόσεως ή κυκλοφορίας αυτών πρέπει νά είδωθει υπό τό πρίσμα τών άγώνων του Οικουμενικού Πατριαρχείου υπέρ της καθαρότητας του δόγματος της Όρθοδοξου πίστεως και ως άμυνα έναντι παρεισφύσεως αίρετικών έπιρροών από την Δύση. Άκόμη, συμπληρώνει, και άν παραδεχθούμε ότι οι Έλληνες άρχιερείς δεν συνέβαλαν στην πνευματική άφύπνιση και ανάπτυξη τών Βουλγάρων, πρέπει νά έπιβεβαιώσουμε ότι δέν προέβαλλαν κανένα εμπόδιο σ' αυτήν. Έπισημαίνει ένα σοβαρό μεθοδολογικό ιστορικό λάθος, μία άντι-ιστορική προσέγγιση, στην εκτίμηση του ρόλου της Έλληνικής Έκκλησίας στην πολιτική ζωή τών Βουλγάρων, γιατί ξεκινώντας από παρατήρηση φαινομένων πού εμφανίστηκαν κατά την διάρκεια της έλληνοβουλγαρικής εκκλησιαστικής διαμάχης, έξάχθηκαν συμπεράσματα και χρωόθηκαν στην πρό της διαμάχης έποχή. Δέν πρέπει, τονίζει, ή στάση του Οικουμενικού Πατριαρχείου και τών ιεραρχών του στίς βουλγαρικές έπαρχίες νά χαρακτηριστεί άντι-βουλγαρική ή προϊόν μιās πολιτικής προς άπεθνικοποίηση τών Βουλγάρων²⁸⁰.

Κατά την δεκαετία του 1840 δημιουργούνται έντός της Βουλγαρικής Κοινότητας οι οικονομικές, εκπαιδευτικές και κοινωνικές προϋποθέσεις για έθνικές διεκδικήσεις. Παραλλήλως, έχουμε την πρώτη εμφάνιση της κατά Miroslav Hroch δρωσας μειοψηφίας (*minorité agissante*), πού είδαμε στό περί έθνικισμού κεφάλαιο, της άπαραίτητης για την προώθηση της έθνικής κινήσεως από την φάση Α' στην φάση Β'. Ήταν έπόμενο νά δυναμώσουν και νά πυκνώσουν τά αίτήματα και οι κινήσεις της βουλγαρικής πλευράς μέ εκκλησιαστικούς, εκπαιδευτικούς, πολιτιστικούς στόχους²⁸¹.

Στόν εκκλησιαστικό τομέα οι Βούλγαροι ζητούσαν ίκανοποίηση δύο έπιθυμιών τους : την άντικατάσταση στίς βουλγαρικές έπαρχίες τών Έλλήνων άρχιερέων μέ Βουλγάρους²⁸² και την χρήση της σλαβονικής γλώσσας κατά την θεία λατρεία στους ναούς. Τά ίδια έπεδίωκαν και στό παρελθόν, από τό 1840, όμως, έδωσαν μιá πιό όργανωμένη και έπίμονη μορφή.

Τό ζήτημα για άπόκτηση βουλγαρικής ιεραρχίας είχε πρωτεύουσα θέση στίς διεκδικήσεις τών αποδήμων Βουλγάρων της Ρωσίας (κέντρο Όδησός) και της Ρουμανίας (κέντρο Βουκουρέστι). Μάλιστα, τό καλοκαίρι του 1843 σέ συνέλευση στην Όδησό αποφασίστηκε ή ένεργοποίηση όλων τών έθνικών Βουλγαρικών δυνάμεων προς την κατεύθυνση αυτή. Ήγέτες της κινήσεως υπήρξαν ό Ναθαναήλ

²⁸⁰ MARKOVA, *Le Patriarchate*, 233- 235. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 16-17. Έπίσης, ό Λέων Μελās στίς Πολιτικές Μελέτες του (ΑΙΜΧΑ/ Ζ / ΦΑΚ. 34/ ΕΓΡ.2 /σ. 131) αναφέρει ότι ό Βούλγαρος έξαρχος διεκήρυξε έπίσημως «... τό βουλγαρικό έθνος την έν τη ζωή διατήρησιν αυτού επί Τουρκοκρατίας κατά μέγα μέρος όφείλει είς τό Οικουμενικό Πατριαρχείο...».

²⁸¹ CLARKE, 173- 174. HOBBSAWM, *Έθνη*, 25-26, 148.

²⁸² Ό πρώτος πού έθεσε τό ζήτημα της δημιουργίας Βουλγαρικού κλήρου ήταν ό Σέρβος άρχιμανδριτής Gerasim Zelich (1752-1828), τό 1784, όταν στην μονή Κουτλουμουσίου Αγίου Όρους συναντήθηκε μέ Βουλγάρους προσκυνητές και μαθαίνοντας άπ' αυτούς ότι οι μητροπολίτες και οι ιερείς τους είναι Έλληνες από τό Οικουμενικό Πατριαρχείο, τούς συνέστησε νά ζητήσουν από τό Πατριαρχείο νά τούς στέλνει Βουλγάρους κληρικούς. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 21-22.

μοναχός τῆς μονῆς Ζωγράφου Ἁγίου Ὁρους καί κατόπιν μητροπολίτης Ἀρχίδος καί ὁ Νάϊντεν Γκέροβ, κατόπιν ὑποπρόξενος τῆς Ρωσσίας στήν Φιλιππούπολη. Καί οἱ δύο σπούδασαν στήν Ρωσσία μέ κρατικές ρωσικές ὑποτροφίες. Τήν ἴδια ἀπόφαση ἔλαβαν καί οἱ ἀπόδημοι Βούλγαροι στό Βουκουρέστι, τό 1846, μέ ἐπικεφαλῆς τόν Ἰβάν Σελμίνσκι²⁸³. Πρακτική ἀρχή τῆς μεθόδου ἔγινε τό 1840 μετά τόν θάνατο τοῦ Ἑλληνα μητροπολίτη Βιδύνης Ἀνθίμου, ὅποτε ὑποβλήθηκε ἡ ἀξίωση νά τοποθετηθεῖ Βούλγαρος ἀρχιερέας, ὁ διάκονος Διονύσιος ἀπό τό Κότελ. Αὐτός ἀπεβίωσε ἀπό κάποια βαριά ἀσθένεια πρὶν χειροτονηθεῖ καί ἔτσι τό Πατριαρχεῖο ἀπέστειλε μητροπολίτη τόν Παΐσιο²⁸⁴. Ἀκολούθησαν ὅμοιες ἀπαιτήσεις γιά τίς ἐπαρχίες Τορνόβου, Λοφτσου, Βράτσα, Σαμακοβίου, Φιλιππουπόλεως, Σόφιας, Ἀδριανουπόλεως, Ἀρχίδος κ.λ.π.. Οἱ κατηγορίες ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἀρχιερέων ἦταν στερεότυπες : ἄπληστοι, ἀνήθικοι, διώκτες βουλγαρικοῦ λαοῦ, ἀπαγόρευαν ἴδρυση καί λειτουργία βουλγαρικῶν σχολειῶν καί τέλεση θείας λειτουργίας στήν σλαβονική. Τό Πατριαρχεῖο ὑποχρεωνόταν νά τοῦς μεταθέτει, ἄν καί ἡ ἀνάκριση, τίς περισσότερες φορές, ἀπεδείκνυε ἀσύστατες τίς κατηγορίες. Ἡ ὀργανωμένη αὐτή ἐκστρατεία εἶχε ὡς στόχο τόν προσωπικό ἠθικό διασυσμὸ τῶν κατηγορουμένων καί τόν κλονισμό τοῦ κύρους καί τῆς αὐθεντίας τους. Πάντως, τό μέτωπο τῶν Βουλγάρων δέν ἦταν ἐνιαῖο γιατί πολλοὶ πιστοὶ καί πρόκριτοι ὑποστήριζαν τοῦς ἀρχιερεῖς τους²⁸⁵.

Τό ζήτημα τῆς λειτουργικῆς γλῶσσας ἦταν καί αὐτό κεντρικό γιά τοῦς Βουλγάρους, παρ' ὅλο πού τό αἶτημα ἀναφερόταν στήν χρήση τῆς σλαβονικῆς ἐκκλησιαστικῆς γλῶσσας πού ἡ συντριπτική πλειοψηφία τοῦ λαοῦ δέν καταλάβαινε²⁸⁶. Κατά τοῦς αἰτοῦντες, καί αὐτῆς ἀκόμη τῆς γλῶσσας ἡ χρήση θά σφυρηλατοῦσε τήν συναίσθηση τῆς φυλετικῆς διαφορετικότητας ἀπὸ τοῦς Ἑλληνας. Τήν εἰσαγωγή τῆς σλαβονικῆς γλῶσσας ἐπέτυχαν, ἐπίσης τό 1840, γιά πρώτη φορά, στό Τατάρ Παζαρτζίκ, ὅπου ἐπιτράπηκε στόν ἀριστερό χορὸ νά ψέλνουν στήν γλῶσσα αὐτή²⁸⁷.

Τήν ἴδια δεκαετία σημειώθηκε σημαντικὴ ἐθνικὴ κίνηση σέ πολλές παροικίες ἐκτός τῆς Ὀθωμανικῆς ἐπικρατείας, μέ κυριώτερα κέντρα τό Βελιγράδι, τήν Βιέννη, τήν Πράγα, τό Βουκουρέστι, τήν Ὁδησσό. Στό ἐσωτερικό, ἐκτός ἀπὸ τήν πρωτεύουσα τά σπουδαιότερα κέντρα ἦταν ἡ Φιλιππούπολη καί τό Τύρνοβο. Τότε, ἐμφανίζονται καί τά πρῶτα βουλγαρικά ἔντυπα :τό πρῶτο περιοδικό, στήν Σμύρνη, τό 1844, τό Ljuboslovie (=Φιλολογία) ἀπὸ τόν Konstantin Fotinov, ἐνῶ ἡ πρώτη ἐφημερίδα στήν Λειψία, τό 1846, ὁ Bulgarski Orel (=Βουλγαρικὸς Ἄετός) ἀπὸ τόν Ivan Bogorov. Δύο χρόνια ἀργότερα, ὁ τελευταῖος, θά ἐκθέσει στήν Κωνσταντινούπολη τόν Tsarigradski Vestnik(1848-1862), ὅπως εἶδαμε. Στόν τύπο καί στίς συντεχνίες ὀφείλεται σέ μεγάλο βαθμὸ ἡ βουλγαρικὴ ἐθνικὴ ἀφύπνιση²⁸⁸.

²⁸³ ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 29.

²⁸⁴ ΓΟΝΗΣ, 126. ΤΑΧΙΑΟΣ, *Ἱστορία*, 108-109. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 32-33. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 258.

²⁸⁵ ΓΟΝΗΣ, 126.

²⁸⁶ Γιά παράδειγμα ὁ Ρῶσσοσ σλαβολόγος καθηγητῆς Victor Grigorovich (1815-1876) πού περιηγήθηκε τήν Μακεδονία καί Θράκη τό 1845, δέν συνάντησε Βουλγάρους πού νά ὀμιλοῦν δημοσίως τήν βουλγαρικὴ γλῶσσα, παρὰ μόνον ἰδιωτικῶς στό σπίτι τους ἢ στόν κύκλο τῆς οἰκογενείας τους. Καί ἐνῶ εὔρισκε πολλοὺς νά μποροῦν νά διαβάσουν ἀρχαῖα ἑλληνικά χειρόγραφα, μόνον στήν Δίβρη καί στόν Περλεπέ συνάντησε κάποιους πού νά μποροῦν νά διαβάσουν σλαβικά κείμενα. ΤΑΧΙΑΟΣ, *Awakening*, 29- 30.

²⁸⁷ ΓΕΛΕΩΝ, *Ἑγγραφα*, ογ'. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 727-729. Τό 1847 ἐπιτράπηκε καί στήν Φιλιππούπολη σέ 2 ναοὺς ἡ χρήση τῆς σλαβονικῆς. Τήν ἴδια ἐποχὴ καί ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐπέτρεψε τήν τέλεση δίγλωσσης λατρείας στό Ἁγιοταφικὸ Μετόχι στήν Ἀδριανούπολη.

²⁸⁸ STAVRIANOS, 369. ORTAYLI, 153.ΚΙΟΥΤΟΥΤΣΚΑΣ, 121. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 25, 42-43.

Παράλληλα, εμφανίζεται και τό πρώτο πολιτικό ενδιαφέρον τών ξένων Δυνάμεων για τούς Βουλγάρους. Τό κρίσιμο για τό θέμα γεγονός ύπῆρξε ἡ ἄγρια καταστολή τῆς ἐξεγέρσεως πού ξεκίνησε ἀπό τήν Νίς καί ἐξαπλώθηκε μέχρι τήν Βιδύνη, τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1841, ἀπό τά τακτικά καί ἄτακτα στρατεύματα τοῦ Σαμπρῆ Μουσταφᾶ πασσᾶ. Καθ' ἑαυτή ἡ ἐξέγερση δέν ἦταν τόσο σημαντική καί θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ ὡς μία βίαιη ἀγροτική διαμαρτυρία κατά τῆς τοπικῆς ὀθωμανικῆς διοικήσεως. Ὅμως, ἡ περιγραφή τών ὁμοτήτων ἀπό τόν τύπο προκάλεσε τήν ἀγανάκτηση τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ στίς εὐρωπαϊκές πρωτεύουσες. Ὑπό τήν πίεση τῆς κοινῆς γνώμης, χωρίς πραγματική βούληση ἀπό μέρους τους, οἱ Κυβερνήσεις ἔστειλαν κάποιες ἀποστολές για τήν διερεύνηση τῆς καταστάσεως καί τήν ὑποβολή παραπόνων πρὸς τήν Ὀθωμανική Κυβέρνηση για τήν κακομεταχείριση τών χριστιανῶν. Ἡ Γαλλία ἔστειλε τόν οἰκονομολόγο καθηγητή Jérôme- Adolphe Blanqui (1798-1854), ἡ Ρωσσία τόν στρατηγό Dmitri Kodinetz καί ἡ Αὐστρία τόν στρατηγό Hauer. Οἱ ἀποστολές δέν πέτυχαν πολλά, ὑπέβαλαν ὅμως τίς σχετικές ἐκθέσεις στίς ἀρμόδιες ὑπηρεσίες οἱ ὁποῖες πλέον, διέθεταν κάποια στοιχεῖα για τήν καινοφανῆ ἐθνότητα τών Βουλγάρων²⁸⁹.

Ἀπό τό 1844 τά ἑλληνικά προξενεῖα στήν Ἀδριανούπολη (πρόξενος Ἰωσήφ Βαρότσης) καί στήν Θεσσαλονίκη ἄρχισαν νά στέλνουν στήν Ἀθήνα ἀναφορές για ἀνθελληνικές πανσλαβιστικές κινήσεις στήν Θράκη καί στήν Μακεδονία, θέτοντας ἀπό πολύ νωρίς, τίς σχέσεις Ἑλλήνων καί Βουλγάρων σέ τροχιά φυλετικῶν συγκρούσεων²⁹⁰. Οἱ ἐκτιμήσεις τών προξένων θά μπορούσαν νά χαρακτηριστοῦν ὑπερβολικές καί ἐξαιρετικῶς πρώιμες χρονολογικῶς, ὅμως, ἀνάλογες μεταγενέστερες, συμφωνοῦν μαζί τους. Ἐτσι, ὑπόμνημα τοῦ προξένου στήν Ἀδριανούπολη Α.Δόσιου, τό 1859, θέτει στά τέλη τοῦ 1845 τήν ἀφετηρία τῆς διαταράξεως τών ἑλληνοβουλγαρικῶν σχέσεων καί ὡς πρώτη ἐστία τῆς δημιουργίας τοῦ Βουλγαρικοῦ Ζητήματος ἀναφέρει τήν Φιλιππούπολη²⁹¹.

Ἐκτός ἀπό τούς Ἑλληνες, οἱ Βούλγαροι ἄρχισαν νά ἀπομακρύνονται καί ἀπό τούς Σέρβους, ὅταν, ἀπό τό 1840, ἀντιλήφθηκαν τήν ἔλλειψη εἰλικρινείας ἐκ μέρους τών τελευταίων²⁹².

Κατά τήν ἴδια δεκαετία διαμορφώνεται καί στήν Ἑλλάδα τό ἰδεολογικό ἐκεῖνο πλαίσιο γύρω ἀπό τόν Ἑλληνισμό καί τήν Μεγάλη Ἰδέα πού θά λειτουργήσει, μέ τρόπο ἀμφίδρομο, ὡς ἀντίπαλο δέος για τόν ἀνερχόμενο βουλγαρικό ἐθνικισμό, τόν κατεστημένο πανρωσισμό (ἢ ρωσικό ἱμπεριαλισμό), καί, ἀργότερα, τόν πανσλαβισμό.

²⁸⁹ STAVRIANOS, 377. KONDIS, 65. DAMIANOV, 87- 89.

²⁹⁰ DRIAULT - LHERITIER, 2, 296.

²⁹¹ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1859) Προξενεῖο Ἀδριανουπόλεως, Νο 26, 27 Ἰανουαρίου 1859. TACHIAOS, *Awakening*, 27-28 : Οἱ πρώτες ἀνθελληνικές κινήσεις τών Βουλγάρων στήν Μακεδονία σημειώνονται τό 1845 μέ τούς ἀδελφούς Κωνσταντῖνο (1830-1862) καί Δημήτριο (1810-1862) Μιλαδίνωφ (Mladinov). Ὁ Δημήτριος φανατικός ἑλληνιστής καί διδάσκαλος μέχρι τό 1847, ἄλλαξε τελείως ἀπόψεις μετά τήν συνάντησή του μέ τόν καθηγητή Grigorovich. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 214, 251 : Οἱ Μιλαδίνωφ συγκέντρωσαν μία πολύ ἀξιόλογη καί ὀγκώδη συλλογή (τήν πρώτη) βουλγαρικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἀπό περιοχές τῆς Στρώμνιτσας, Κιλκίς, Στρούγκας, Μοναστηρίου, Περλεπέ.

²⁹² CLARKE, 221. Ἴσως, σχετική, για τό θέμα νά εἶναι ἡ ἀπάντηση πού ἔδωσε ὁ Μίλος Ὀμπρένοβιτς, ἡγεμόνας τῆς Σερβίας, τό 1839, στήν Ἀδριανούπολη (ἀπ' ὅπου διερχόταν) πρὸς Βουλγάρους προκρίτους οἱ ὁποῖοι τόν ἐρώτησαν πότε πρέπει νά ἐλπίζουν ὅτι θά γίνει κάτι για τήν ἀπελευθέρωσή τους ἀπό τούς Ὀθωμανούς. Ὁ Μίλος ἀπάντησε ὅτι θά τούς εἰδοποιήσει, ὅταν ἔλθει ὁ κατάλληλος χρόνος : Α.Υ.Ε. Φ.76.1 (1859) : Προξενεῖο Ἀδριανουπόλεως (Α.Δόσιος) πρὸς Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, Νο 60, 1 Μαρτίου 1859.

Άντιρωσσικό ρεύμα σχηματίστηκε στην Ελλάδα από την εποχή του Καποδίστρια, όταν ο Κυβερνήτης στην προσπάθειά του να εξουδετερώσει τις επιρροές των «κομμάτων» υποστήριξε τό ένα εξ αυτών, τό «ρωσσικό», όπως ήταν αναμενόμενο. Έτσι, δυσαρέστησε τούς όπαδούς του «άγγλικού» και του «γαλλικού» πού συνέπραξαν αντιπολιτευτικώς έναντίον του. Στην συνέχεια, τό ρεύμα αυτό ενισχύθηκε, εξ άντανακλάσεως, από την έντονη ρωσσοφοβία πού διακατείχε, κυρίως μετά τό 1837, τούς πολιτικούς Βρετανίας, Αυστρίας, Γαλλίας. Ειδικώς, οί Έλληνες είχαν έναν επιπρόσθετο λόγο νά συμπλεύσουν μέ τό άντιρωσσικό ρεύμα. Θεμελιώδες δόγμα τής έξωτερικής πολιτικής των Δυτικών Δυνάμεων ήταν ή διατήρηση τής έδαφικής άκεραιότητας τής Όθωμανικής αυτοκρατορίας την όποία, κατά την πάγια θέση των ιδίων, υπέσκαπτε συστηματικώς ή Ρωσσία. Όποιαδήποτε ενέργεια διασπαστική, άποσχιστική, άπελευθερωτική, διαμαρτυρίας προερχόμενη είτε από τό έσωτερικό, είτε από τό έξωτερικό τής Όθωμανικής χώρας λάμβανε, αυτομάτως, τό στίγμα τής ρωσσοφιλίας. Κατ' έξοχήν ύποπτη γιά ρωσσοφιλία χώρα ήταν ή Ελλάδα, μέ τις άσίγαστες άλυτρωτικές της βλέψεις και την ύπαρξη ισχυρού «ρωσσικού» κόμματος μέ εύρεία λαϊκή βάση. Έτσι, οί Έλληνες, τουλάχιστον οί ιθύνοντες, όφειλαν πολιτικώς νά άποδεικνύουν διαρκώς στους Δυτικούς προστάτες τόν φιλοδυτικισμό και τόν άντιρωσσιισμό τους²⁹³.

Τό συναφές ρεύμα του άντισλαβισμού άναπτύχθηκε στην Ελλάδα από τό 1842, ως άμυνα-ύπεράσπιση του Έλληνισμού έναντι τής θεωρίας Fallmerayer περί έκσλαβισμού των Έλλήνων²⁹⁴. Άργότερα, τό 1848, τό Ύπόμνημα του Άλεξάνδρου Μαυροκορδάτου προς τόν βασιλιά Όθωνα άποτέλεσε βασική θεωρητική έκφραση δυτικόφιλου άντισλαβισμού²⁹⁵. Την ίδια εποχή (έπανάσταση 1848, κατάπνιξη Ούγγρικης έξεγέρσεως από τά ρωσικά στρατεύματα, 1849) τό νέο, ισχυρό ρωσσοφοβικό κΰμα πού κατέκλυσε την Εύρώπη, έπηρέασε και ενίσχυσε τό άντίστοιχο και στην Ελλάδα.

Η έξ όρισμού, αλλά και εκ των πραγμάτων, αντίθεση Ρωσσιισμού / Σλαβισμού προς τόν Έλληνισμό τής Μεγάλης Ίδέας, συνεπικουρούμενη από τά έμπρηστικά δημοσιεύματα ενός δημαγωγούντος Τύπου, άνάγκαζε τούς έλληνικούς πολιτικοδιπλωματικούς κύκλους νά δείχνουν μεγάλη, πολλές φορές υπέρμετρη, εύαισθησία έναντι και τής παραμικρής κινήσεως σλαβογενών ή σλαβόφωνων στοιχείων. Άπόδειξη αυτού είναι τό ότι οί Έλληνες πρόξενοι σήμαναν συναγερισμό

²⁹³ Ο λαϊκός φιλορωσσιισμός στην Ελλάδα άποτελούσε ένα κράμα θρησκευτικών, άλυτρωτικών και άντικρατικών διαθέσεων. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Πρότυπον*, 325-330.

²⁹⁴ Η θεωρία του Jakob Philipp Fallmerayer διατυπώθηκε τό 1830. Ο πρώτος πού την άντέκρουσε ήταν ό Έμμανουήλ Βυβιλάκης στά γερμανικά τό 1840 και στά έλληνικά τό 1842. Τόν ίδιο χρόνο εκδόθηκαν και τά σχετικά έργα των Διονυσίου Σουρμελή και Γ.Πεντάδη Δαρβάρη, τόν επόμενο χρόνο του Σοφοκλή Οικονόμου, του Άναστασίου Γεωργιάδη Λευκία και του Κωνσταντίνου Παπαρηγόπουλου («Περί έποικίσεως σλαβικών τινών φύλων έν τή Πελοποννήσῳ»). ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, *Τρίσημη*, 9-13, 36-38.

²⁹⁵ Στο Ύπόμνημα ύποστηριζόταν ή θέση ότι ή Ελλάδα χρειάζοταν σύνθεση και συστηματική έσωτερική όργάνωση - προετοιμασία γιά τις διεκδικήσεις της. Θα έπρεπε νά αναμένει ώστε νά εκμεταλλευτεί κάποια εύκαιρία, προκειμένου νά άπελευθερώσει τούς άλυτρωτους άδελφούς. Τέτοια εύκαιρία θα μπορούσε νά είναι είτε ένας ρωσσοοθωμανικός πόλεμος, είτε μία επανάσταση τής σλαβικής φυλής βοηθούντων των Ρώσων, είτε θάνατος του τότε σουλτάνου Άμπντούλ Μετζίτ και διαδοχή του από τόν άδελφό του Άμπντούλ Άζίζ. Η Ελλάδα όφειλε νά σέβεται την Βρετανική θέση περί έδαφικής άκεραιότητας τής Όθωμανικής αυτοκρατορίας. ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ, 13, 136.

για τόν επερχόμενο πανσλαβισμό από τό 1844, ενώ οί ξένοι συνάδελφοί τους μόλις από τό 1860, και κυρίως από τό 1868, άρχισαν νά καταγράφουν τέτοιες τάσεις²⁹⁶.

Οί όμογενειακοί παράγοντες στην Κωνσταντινούπολη άσπάζονταν τίς γνώμες τών Έλλαδιτών είτε λόγω της άπολυτρωτικής δίψας τους, είτε λόγω, αντίθετως, της πίστεώς τους στην αναγκαιότητα της διατηρήσεως του όθωμανικού κράτους, καθώς και του άδιάσπαστου της Όρθοδοξίας -Ρωμοσύνης. Έξ άλλου, αυτοί ήταν οί άμέσως ένδιαφερόμενοι και επηρεαζόμενοι - μάλλον θιγόμενοι - από τά ρωσικά σχέδια. Γνώριζαν καλώς ότι ή Ρωσσία ούδέποτε βοήθησε, ούσιαστικώς, τούς ρεαγιάδες παρ' έκτός εάν τά ρωσικά συμφέροντα τύχαινε νά συμπέσουν μέ τούς πόθους τών ύποδοúλων. Όμως, ήταν αναγκασμένοι για λόγους διατηρήσεως τών πολιτικών ίσορροπιών, ιδίως οί κύκλοι του Πατριαρχείου, νά διατηροúν φιλικές σχέσεις, μέσω, κυρίως, της Ρωσικής πρεσβείας.

Ό Κριμαϊκός πόλεμος άπετέλεσε κρίσιμη καμπή στην εξέλιξη του θέματος, άφοú κατέρριψε τόν μύθο της ρωσικής ισχύος και έπαλήθευσε τόν δυτικό ρωσσοφοβισμό που τότε κορυφώθηκε. Συγχρόνως, ή έγερση, έμφανώς πλέον, τών βουλγαρικών διεκδικήσεων σέ βάρος του Πατριαρχείου και του Έλληνισμού έκλινε σαφώς την πλάστιγγα υπέρ του αντιρωσισμού που συντόμως μεταφράστηκε σέ αντισλαβισμό και άμέσως μετά σέ αντιπανσλαβισμό. Χαρακτηριστική ήταν ή άποψη ότι οί Βούλγαροι δέν ήταν ικανοί, δέν συγκέντρωναν τά αναγκαία προσόντα για νά άποτελέσουν από μόνοι τους έθνος, άρα τό έθνικό τους κίνημα ύποδαυλιζόταν από την Ρωσσία. Έτσι, ό σλαβικός κίνδυνος που ταυτιζόταν μέχρι τότε μέ τόν ρωσικό κίνδυνο, μπορούσε νά ταυτιστεί έξ ίσου και μέ τόν βουλγαρικό κίνδυνο²⁹⁷.

Άμέσως μετά την εξαγγελία του Χάτι Χουμαγιούν, τό 1856, τό ζήτημα ανακινήθηκε και πάλι²⁹⁸. Τόν Ιούλιο 1856 ύποβλήθηκε Υπόμνημα της Βουλγαρικής Κοινότητας προς την Πύλη τό όποιο, πέραν τών συνηθισμένων παραπόνων κατά τών Γραικών, ζητούσε νά επιτραπεί στον βουλγαρικό λαό νά εκλέξει χωρίς την άνάμιξη του Πατριαρχείου, έναν πνευματικό -θρησκευτικό ήγέτη και έναν κοσμικό που νά τούς εκπροσωποúν στην Κυβέρνηση. Για ένίσχυση του αίτήματος οί Βούλγαροι της πρωτεύουσας κάλεσαν τούς Βουλγαρους τών έπαρχιών νά εκλέξουν και νά άποστείλουν αντιπροσώπους τους, ώστε νά διαδηλώσουν μαζικότερα τίς επιθυμίες τους. Πράγματι, στις άρχές του 1857, 40 αντιπρόσωποι υπέβαλαν 60 αίτήσεις σχετικές στην Πύλη²⁹⁹. Τό ίδιο έτος έχουμε την όργανωμένη, πλέον, όξυνση στις σχέσεις Βουλγάρων -Έλλήνων κυρίως στις έπαρχίες Τορνόβου και Φιλιππουπόλεως οί όποιες τό έπόμενο έτος εξαπλώθηκαν και στην Άδριανούπολη. Οί επιθέσεις στρέφονταν ιδίως έναντίον τών

²⁹⁶ Α.Υ.Ε. Φ. 18.1 (1860) Νο117, 2/ 14 Αύγουστου 1860, Έλληνική Πρεσβεία Λονδίνου, Σπ. Τρικούτης προς Α. Γ. Κουντουριώτη, ύπουργό Έξωτερικών : Ό λόρδος Ρώσσελ έλεγε ότι μετά τόν Άπρίλιο 1860 «... τά πράγματα ήλλαξαν μορφήν και οί πρόσξενοι γλώσαν... ».

DRIAULT-LHERITIER, 2, 296- 297 και 384-385. Ό Γεώργιος Κάννινγκ, Βρετανός ύπουργός έξωτερικών και για λίγο πρωθυπουργός τό 1827 είχε πει ότι τό ελληνικό στοιχείο είναι τό μόνο στοιχείο στην Άνατολή που μπορεί νά αντιπράξει στα σχέδια της Ρωσσίας και νά θέσει φραγμό στην πολιτική αυτής. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, Πρώτυπον, 329.

²⁹⁷ ΣΚΟΠΕΤΕΑ, Πρώτυπον, 325-331.

²⁹⁸ Άμέσως μετά τό Τανζιμάτ (1856) ιδρύθηκε για τούς Βουλγάρους ένα Γραφείο Πνευματικών Υποθεσεων (Bulgar Daire-i Ruhaniyesi) ως προκαταρκτική πράξη της Κυβερνήσεως στην πορεία για αναγνώριση της εκκλησιαστικής ανεξαρτησίας τών Βουλγάρων. ORTAYLI, 206.

²⁹⁹ Ούσιαστικώς τό Υπόμνημα ήταν αίτηση για νά επιτραπεί ή δημιουργία ανεξάρτητης Βουλγαρικής Έκκλησίας. ΓΟΝΗΣ, 127-128. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 50-54 :Τήν χαρακτηρίζει ως την πρώτη έθνική (Βουλγαρική) συνέλευση τών νεοτέρων χρόνων. ΚΟΝΔΙΣ, 69.

μητροπολιτῶν Νεοφύτου καί Χρυσάνθου, ἀντιστοίχως, ἐνῶ στήν Ἀδριανούπολη ἔλαβαν τήν μορφή τοῦ ἀγῶνος γιά εἰσαγωγή βουλγαρική ψαλμωδίας στίς ἐκεῖ ἐκκλησίες³⁰⁰.

Χρήσιμο θά ἦταν νά ἀναφερθεῖ ἐδῶ ὅτι ἡ πρακτική τῆς μὴ ἐνθαρρύνσεως ξενόγλωσσης λειτουργίας ἢ ψαλμωδίας στούς ναούς δέν ἀποτελοῦσε «ἐλληνικό προνόμιο». Ἔτσι, στήν πρωτεύουσα τῆς Ρωσσίας, τήν Ἁγία Πετρούπολη, ἀπό τήν ἴδρυσή τους ποτέ δέν εἶχε τελεστεῖ ἐλληνική ἱερουργία σέ κάποιον ναό. Οἱ Ἕλληνες ὁμογενεῖς διασπειρόμενοι σέ διάφορους ναούς ἄκουγαν τήν λειτουργία στήν ρωσική. Μόλις τό 1858, κατόπιν διπλωματικῶν ἐνεργειῶν, δόθηκε ἡ ἄδεια ἀπό τήν Ρωσική Ἱερά Σύνοδο νά τελεῖται ἡ λειτουργία στήν ἐλληνική γλῶσσα, στόν ναό τῆς Παναγίας τοῦ Καζάν³⁰¹.

Στήν ἐθνοσυνέλευση πού συνήλθε τό 1858 κατόπιν ἐντολῆς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης πρὸς σύνταξη τῶν Γενικῶν Κανονισμῶν, οἱ Βούλγαροι ἐκπροσωπήθηκαν ἀπό 4 λαϊκά μέλη. Ἀπό τήν ἐπαρχία Τυρνόβου ἀντιπρόσωπος ὁρίστηκε ὁ χατζῆ Νικολῆς Μίντσογλου, ἀπό τήν Βιδινίου ὁ Ἡλίας χατζῆ Πετρόβ, ἀπό τήν Σόφιας ὁ Πέτκο Σλαβεΐκοβ καί ἀπό τήν Φιλιππουπόλεως ὁ Στόγιαν Τσομάκοβ. Αὐτοί, τόν Δεκέμβριο 1858, ὑπέβαλαν αἴτηση πρὸς τό Σῶμα, τήν ὁποία συνυπέγραψε ὁ ἀντιπρόσωπος Βοσνίας Γάβρεν Βούσκοβιτς, ζητώντας :

- α) οἱ μητροπολίτες νά ἐκλέγονται ἀπό τίς ἐπαρχίες
- β) οἱ διοριζόμενοι ἀρχιερεῖς νά γνωρίζουν καλῶς τήν ἐντόπια γλῶσσα
- γ) νά καθοριστοῦν οἱ ἀμοιβές τους καί νά περιορισθοῦν οἱ καταχρήσεις.

Ὅταν ἡ ἐθνοσυνέλευση δήλωσε ἀναρμόδια νά προβεῖ σέ ἀλλαγές τοῦ καθεστώτος ἐκλογῆς ἀρχιερέων, οἱ αἰτοῦντες ἀποχώρησαν διαμαρτυρόμενοι καί δηλώνοντας ὅτι δέν θά ἀναγνωρίσουν τίς ἀποφάσεις τῆς συνελεύσεως. Τόν Νοέμβριο 1859 διάφορες ἐπαρχίες, μέ πρωτοστατοῦσα τήν τοῦ Τυρνόβου, μέσω τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς τελευταίας Μίντσογλου, ὑπέβαλαν διαμαρτυρία γιατί ἡ ἐκπροσώπηση τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ δέν ἦταν ἀνάλογη πρὸς τόν πληθυσμό τῶν βουλγαρικῶν ἐπαρχιῶν. Ἄν δέν δινόταν ἡ ἄδεια στούς Βουλγάρους νά ἐκλέξουν δικούς τους ἐπισκόπους, ὁ Μίντσογλου δέν θά ὑπέγραφε τά πρακτικά. Λίγο πρίν

³⁰⁰ Οἱ ταραχές στήν Φιλιππούπολη χρονολογοῦνταν ἀπό τό 1847 καί ὡς πρωταίτιοι φέρονταν Βούλγαροι διδάσκαλοι πού ἦλθαν ἀπό τό ἐξωτερικό (ἐννοεῖ τόν *Naiden Geron*) καί ἄρχισαν νά ὀνομάζουν τήν πόλη Πλόβντιβ : ΓΕΛΕΩΝ, Ἔγγραφα, 5. Τόν Χρυσάνθο, παρ' ὄλο πού σέ ἀνάκριση τῆς Πύλης ἀποδείχθηκε ἀθῶος, τό Πατριαρχεῖο μετέθεσε στήν Σμύρνη καί τοποθέτησε στήν θέση του τόν Παῖσιο Σμύρνης, Ἡπειρώτη ἀπό τό Κλεῖνοβο : ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, Ἐπισκοπική, 334. Τόν Νεόφυτο Τυρνόβου τόν μετέθεσε στήν Θεσσαλονίκη, μετά τήν ἐκλογή τοῦ Καλλινίκου ὡς πατριάρχου Ἀλεξανδρείας : Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1858) Νο11, 29 Ἰανουαρίου 1858. Ὑποπροξενεῖο Ἀδριανουπόλεως (Π.Φοῖβος). Ἐπίσης γιά τό θέμα : Α.Υ.Ε. Φ. 76.1, Νο82, 27 Ἰουλίου 1857(Φοῖβος).

Στήν Ἀδριανούπολη, ὅπου ἡ «νόσος τοῦ βουλγαρισμοῦ» μεταδόθηκε ἀπό Τύρνοβο καί Φιλιππούπολη : Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1858), ἄνευ ἀριθμοῦ, 9 Ἰανουαρίου 1858, ὑποπροξενεῖο Ἀδριανουπόλεως Π.Φοῖβος πρὸς Α.Γ.Κουντουριώτη, Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, ψέγεται ἡ στάση τοῦ μητροπολίτου Ἀδριανουπόλεως Κυρίλλου ὡς ἀδιάφορη, μέ αἰχμές ὅτι ἔκλινε πρὸς βουλγαρική πλευρά. Τό ζήτημα τῆς ψαλμωδίας τέθηκε καί κατά τά ἔτη 1853, 1855, 1856. Ἡ στάση τοῦ Πατριαρχείου ἦταν νά ἀποδέχεται νά ψέλνει ὁ ἀριστερός χορός σλαβονικά. Κ.Π.Α., ΚΗ' 283 : 10 Ἰανουαρίου 1853(Γερμανός Δ') : ὅπου ἔτυχε νά ψάλλουν ἐλληνικά ἢ βουλγαρικά, τοῦτο νά ἐξακολουθήσει. Κ.Π.Α., Λ' 339 :21 Μαρτίου 1855 (Ἄνθιμος ΣΤ'). Κ.Π.Α., ΛΒ', 73-74 : 21 Ἰανουαρίου 1856 (Κυρίλλος Ζ') : Λέει ὅτι ὁ τότε Χαλκηδόνας (15 Μαρτίου 1853-24 Φεβρουαρίου 1875) καί πρῶην Ἀδριανουπόλεως (Ἰούνιος 1840-15 Μαρτίου 1853) Γεράσιμος εἶχε ὡς Ἀδριανουπόλεως πρῶτος ἐφαρμόσει τήν τακτική : ἐάν στόν δεξιό χορό ψέλνουν ἐλληνικά, στόν ἀριστερό νά ψέλνουν σλαβονικά.

³⁰¹ Α.Υ.Ε. Φ.76.1 (1858), Νο 1820, 18 Νοεμβρίου 1858, Πρεσβεία Ἁγίας Πετρούπολεως (Ι.Σοῦτζος) πρὸς Α.Ρ. Ραγκαβῆ ὑπουργό Ἐξωτερικῶν : πρώτη θεία λειτουργία : Κυριακή 16 Νοεμβρίου 1858, πρῶτος ἱερέας : ὁ ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Βεγλερῆς ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη.

τό πέρας τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐθνοσυνελεύσεως, ὁ Μίντσογλου ἐπανῆλθε καί στίς 5 Φεβρουαρίου 1860 ὑπέβαλε ἔκθεσὴ του στήν ὁποία ἐπισύναπτε ἀναφορὰ Τυρνοβιτῶν πού εἶχε συνταχθεῖ στίς 15 Ἰανουαρίου 1860, μέ τίς παρατηρήσεις ὅτι :

α) ἡ πρόσκληση τῶν ἀντιπροσώπων στήν Ἐθνοσυνέλευση δέν ὑπῆρξε σύμφωνη οὔτε πρὸς τήν ἀρχή τῆς πληθυσμιακῆς ἀναλογίας μεταξύ Γραικῶν-Βουλγάρων, οὔτε πρὸς τίς κυβερνητικές ἐντολές.

β) ἡ ἀυθαίρετη κατάργηση τοῦ Πατριαρχείου Τορνόβου καί πάσης Βουλγαρίας καί τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος, Πρώτης Ἰουστινιανῆς καί πάσης Βουλγαρίας, ὑπῆρξε ζημιόγonos γιά τούς Βουλγάρους καί πολύ ὠφέλιμη γιά τούς Γραικοὺς.

γ) ὁ βουλγαρικός κλῆρος ἀντιμετωπιζόταν ὡς ὑποδεέστερος τοῦ γραικικοῦ καί δέν προωθοῦνταν στίς ἀρχιερατικές θέσεις, ἐνῶ καί οἱ ἐπαρχίες ἀδικοῦνταν στερούμενες ποιμένων ὁμοφύλων καί ὁμογλώσσων τους.

δ) οἱ γραικοὶ ἀρχιερεῖς πού ἀποστέλλονταν στίς βουλγαρικές ἐπαρχίες, ἐκτός ἀπό τίς ποικίλες καταπιέσεις καί καταχρήσεις, ἐπέβαλλαν τήν χρήση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στίς ἐκκλησίες καί τὰ σχολεῖα, ἀποκλείοντας τήν μητρική σλαβοβουλγαρική.

ε) οἱ ἀρχιερεῖς νά ἐκλέγονται ἀπό τίς ἐπαρχίες καί νά χειροτονοῦνται οἱ μὲν ἐπίσκοποι ἀπό τούς μητροπολίτες, οἱ δέ μητροπολίτες ἀπό τόν πατριάρχη.

στ) τό χρέος τοῦ Κοινοῦ πρέπει νά ἐξελεχθεῖ λεπτομερῶς καί νά πληρωθεῖ ἀπ' ὅσους ὠφελήθηκαν ἀπ' αὐτοῦ [δηλαδή, προφανῶς, οἱ Βούλγαροι δέν θά πλήρωναν ὡς μὴ ὠφεληθέντες].

Καί πάλι, ἡ ἐθνοσυνέλευση ἄλλα ἀπό αὐτά τὰ αἰτήματα θεώρησε ἀναπόδεικτα καί ἄλλα ὡς ξένα πρὸς τήν δικαιοδοσία καί ἀρμοδιότητά της. Ὁ Μίντσογλου ἀποχώρησε μὴ ὑπογράφοντας τὰ πρακτικά³⁰².

Οἱ διαμαρτυρίες, ἀποχωρήσεις, ἀπειλές περὶ μὴ συνυπογραφῆς τῶν πρακτικῶν ἐκ μέρους τῆς βουλγαρικῆς πλευρᾶς ἀπέβλεπαν στήν μείωση τοῦ κύρους τῆς ἐθνοσυνελεύσεως καί στηρίζονταν στήν ἐλπίδα ὅτι ἡ Κυβέρνηση δέν θά ἐπικύρωνε τὰ πρακτικά ἀπορρίπτοντάς τα ὡς ἐλλιπῆ. Κάτι τέτοιο δέν συνέβη καί τὰ πρακτικά ἐγκρίθηκαν. Τότε, οἱ Βούλγαροι ἀποφάσισαν ὅτι ἔπρεπε νά δράσουν μέ δυναμικότερο τρόπο καί νά διακηρύξουν ἐπισήμως τήν ἀνεξαρτησία τῆς Ἐκκλησίας τους ἀπό τό Πατριαρχεῖο. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ δύο τάσεις διακρίνονταν στό βουλγαρικό κίνημα. Οἱ *Νέοι* ἤθελαν τήν χωρὶς συμβιβασμούς ἀπόσχισή τους, ἐνῶ οἱ *Παλαιοί*, πιό μετριοπαθεῖς, ὑποστήριζαν μιά περιορισμένη ἐκκλησιαστική ἀνεξαρτησία, χωρὶς βίαιη ἀπόσχιση³⁰³. Ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 1860

³⁰² ΓΕΛΕΩΝ, *Ἔγγραφα*, 10-13, 392-395. ΤΑΧΙΑΟΣ, *Ἱστορία*, 110-111. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 61-65. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ', Β', 159. ΓΟΝΗΣ, 127-128.

Ὁ UBICINI, *État*, 219 θεωρεῖ τήν δήλωση τῆς 15 Ἰανουαρίου / 5 Φεβρουαρίου 1860 ὡς δήλωση ἀνεξαρτησίας.

Ἦδη στό μεταξὺ τό Πατριαρχεῖο εἶχε προβεῖ σέ τρεῖς τουλάχιστον, χειρονομίες καλῆς θελήσεως πρὸς τήν Βουλγαρική Κοινότητα Κωνσταντινουπόλεως : τό 1857 ἔδωσε ἄδεια νά ἰδρυθεῖ τό Βουλγαρικό σχολεῖο τῶν Ἁγίων Κυρίλλου καί Μεθοδίου στό Βουλγαρικό Μετόχι τοῦ Φαναρίου-Μπαλατᾶ, στίς 5 Ὀκτωβρίου 1858 χειροτόνησε τόν Ἰλαρίωνα (Stojan Mihailovski) ὡς τιτουλάριο ἐπίσκοπο Μακαριουπόλεως καί τόν διόρισε προϊστάμενο τοῦ βουλγαρικοῦ ναοῦ Ἁγίου Στεφάνου, στίς 25 Ὀκτωβρίου 1859 θεμελίωσε τόν νέο μεγάλο βουλγαρικό ναό Ἁγίας Τριάδος σέ πανηγυρική τελετή μέ τήν συμμετοχή τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου Ζ', Ἀλεξανδρείας Καλλινίκου, Ἀντιοχείας Ἱεροθέου, Ἱεροσολύμων Κυρίλλου, τῆς Ἁγίας Συνόδου, τοῦ διπλωματικοῦ σώματος Ρωσσίας, Ἑλλάδος, Σερβίας. ΚΙΟΥΤΟΥΤΣΚΑΣ, 109-112, 118.

³⁰³ Στούς «Παλαιοὺς» διακεκομμένοι παράγοντες ἦταν οἱ : Γαβριήλ Κρέστοβιτς καί Ἀλέξανδρος Ἐξαρχος. Στούς «Νέους» οἱ : Ἰλαρίων Μακαριουπόλεως, Στόγιαν Τσομάκοβ, Πέτκο Σλαβεΐκοβ, Δημήτριος Γκέσογλου, Νικολῆς Μίντσογλου, Χρίστο Ταπτσιλέστοβ, Ἰβάν Νάϊντενοβ, Τοντόρ Μπουρμόβ. Ἕνα τρίτο ρεῦμα-τάση ἐντὸς τοῦ βουλγαρικοῦ κινήματος ἀποτελοῦσε ἡ δυτικόφιλη

υπερίσχυσαν οί Νέοι καί τόν Ίανουάριο ἐξετίμησαν ὅτι ἔφθασε ὁ κατάλληλος χρόνος γιά τό ἐπόμενο βήμα. Τό ἐπιβεβαίωσαν σέ μιá τελική συνεδρίασή τους, στίς 26 Μαρτίου 1860, ὁπότε ἀποφάσισαν ὅτι ἡ κρίσιμη ἡμέρα θά ἦταν ἡ Κυριακή τοῦ Πάσχα, 3 Ἀπριλίου 1860, ἐνῶ ἐξέτασαν τρόπους γιά νά τό ἀνακοινώσουν. Τήν Μεγάλη Δευτέρα 28 Μαρτίου ὑπέβαλαν καί ἐπισήμως ἀναφορά στήν Ὑψηλή Πύλη ζητώντας τόν ἀποχωρισμό τους ἀπό τήν Μεγάλη Ἐκκλησία³⁰⁴.

Τήν Κυριακή τοῦ Πάσχα, 3 Ἀπριλίου 1860, ὁ Ἰλαρίων Μακαριουπόλεως λειτουργώντας στό παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ἀντί νά μνημονεύσει τό ὄνομα τοῦ πατριάρχου μνημόνευσε «πάσης ἐπισκοπῆς ὀρθοδόξων» γιά νά δηλώσει τήν αὐτοκεφαλία καί ἀνεξαρτησία του. Ἐπίσης, ἀντί τῆς φήμης «Κυρίλλου τοῦ παναγιωτάτου καί οἰκουμενικοῦ πατριάρχου πολλά τά ἔτη» ψάλθηκε ὁ πολυχρονισμός τοῦ σουλτάνου «Πολυχρόνιον ποιῆσαι Κύριος ὁ θεός τόν ἄνακτα ἡμῶν...». Τήν ἐπομένη ἡμέρα λειτούργησε καί πάλι χωρίς τήν ἄδεια τοῦ πατριάρχου³⁰⁵.

Στίς 9 Ἀπριλίου τό Πατριαρχεῖο κάλεσε τόν Ἰλαρίωνα σέ ἀπολογία, ἀλλά αὐτός δήλωσε ἀσθένεια καί ἡ Σύνοδος ἐπαναλήφθηκε στίς 14, ὁπότε προσῆλθε καί ὁ Ἰλαρίων. Ἐνώπιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ, τῶν πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καί τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἀπολογήθηκε ὅτι ἐφήρμοξε τήν θέληση τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ ὁ ὁποῖος δέν εἶναι δυσαρεστημένος κατά τοῦ προσώπου τοῦ πατριάρχου, ἀλλά κατά τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς γενικῶς. Μετά νουθεσία ὁ Ἰλαρίων ἀφέθηκε ἐλεύθερος, ἴσως ὑποσχόμενος νά πείσει τοὺς ὁμοφύλους του νά μεταβάλουν γνώμη καί στάση. Στίς 21 Ἀπριλίου οἱ 4 πατριάρχες καί ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ὑπέβαλαν στήν Ὑψηλή Πύλη ἔκθεση ὅπου περιέγραφαν τά γεγονότα τοῦ Πάσχα καί ὅλα τά ὑπόλοιπα Βουλγαρικά προβλήματα. Ἡ Πύλη, παρ' ὅλο πού ὑποσχέθηκε ὅτι θά ἐνεργήσει καταλλήλως, δέν ἔλαβε θέση «ἐξαγοραζομένη τόν καιρόν» γιατί φοβόταν καί τίς περιπλοκές τοῦ προβλήματος (μέ ἐσωτερικές διαμαρτυρίες ἀπό τίς δύο πλευρές καί μέ ἐξωτερικές ἀπό τήν Ρωσσία πού ἤθελε νά ρυθμίζει τά ὀρθόδοξα θέματα). Ἐπιπλέον, ὡς ἓνα σημεῖο, τήν διευκόλυνε ἓνας καιροσκοπισμός, ἀφοῦ ἡ διαμάχη Ἑλλήνων-Βουλγάρων θά κρατοῦσε καί τοὺς δύο ἀδύναμους καί ἐξαρτημένους ἀπό τήν διαιτησία τῆς Πύλης, ἀλλά, συγχρόνως, θά τοὺς ἀπομάκρυνε καί ἀπό τήν ρωσική ἐπιρροή, τήν πάντοτε ἐπίφοβη γιά τοὺς Ὀθωμανούς³⁰⁶. Πάντως, ἡ Πύλη δέν ἔμεινε ἀνενεργή πολιτικῶς. Τόν Ἰούνιο 1859 μέ σουλτανικό διάταγμα ἀποχωρίσθηκε ἡ διοίκηση Φιλππουπόλεως ἀπό τήν διοίκηση Ἀδριανουπόλεως καί στό ἐξῆς θά ἀναφερόταν ἀπ' εὐθείας στήν Κωνσταντινούπολη. Ἡ ἀναβάθμιση εἶχε σκοπό νά μαθαίνει ταχύτερα καί πληρέστερα ἡ Πύλη τά τεκταινόμενα γιὰτί γνώριζε πῶς ἡ Φιλιππούπολη εἶχε ἀποβεῖ τό κέντρο ὅλης τῆς Θράκης γιά τήν διάδοση τοῦ βουλγαρισμοῦ καί τοῦ δυτικισμοῦ³⁰⁷.

παράταξη μέ ἡγέτη τόν Νιτράγκαν Τσανκόβ, ἐκδότι τῆς ἐφημερίδος «Βουλγαρία». Αὐτή ἡ παράταξη προωθοῦσε τήν λύση τῆς Οὐνίας ὡς ἓνα τρόπο νά ἀπεγκλωβιστεῖ τό κίνημα ἀπό τήν ρωσική ἐπιρροή. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 113-114.

³⁰⁴ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 175. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 64-65.

³⁰⁵ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 176. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 65 : προσθέτει πῶς κάποιοι ἐπέμεναν νά ἀνακηρυχθεῖ ὁ Ἰλαρίων πατριάρχης τῶν Βουλγάρων. Στόν ἴδιον καί ἐπίσης στόν CLARKE, 328-329 ὑπάρχει ἡ πρόσθετη πληροφορία ὅτι καί στόν Ἑσπερινό τῆς Ἀγάπης ὅπου διαβάζεται τό Εὐαγγέλιο σέ διάφορες γλώσσες, δέν διαβάστηκε στήν ἐλληνική.

³⁰⁶ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 176-177. ΓΕΛΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 14-15. ΓΟΝΗΣ, 130 ORTAYLI, 206-207. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 52-53, 66.

³⁰⁷ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1859) : Ὑποπροξενεῖο Φιλιππουπόλεως, Νο 31, 24 Ἰουνίου 1859 : Π.Φοῖβος πρὸς Α.Ρ. Ραγκαβῆ ὑπουργό Ἐξωτερικῶν.

Ἡ στάση τῆς Πύλης ἔδωσε τὴν ἐντύπωση στοὺς Βουλγάρους ὅτι συμφωνοῦσε μὲ τίς ἐνέργειές τους καὶ ἐνθάρρυνε τίς ἐλπίδες τους ὅτι θὰ τοὺς ἀναγνώριζε καὶ τυπικῶς σέ σύντομο, μάλιστα, χρόνο. Ἔτσι, βρέθηκαν καὶ ἄλλοι ἀρχιερεῖς νὰ στηρίξουν τὸν Ἰλαρίωνα, ὅπως ὁ πρῶην Δυρραχίου Αὐξέντιος πού ἦταν δυσσαρεστημένος κατὰ τοῦ Πατριαρχείου γιατί δέν τόν διόριζε μητροπολίτη Κεσπεντηλίου ἐπαρχία τὴν ὁποία διοικοῦσε ὡς βοηθός ἐπίσκοπος. Τὴν Πεντηκοστή ὁ Αὐξέντιος λειτούργησε στὸν βουλγαρικό ναὸ χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ πατριάρχου. Ἐπίσης, ὁ Σόφιας Γεδεών ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἐορτὴ τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου ἀντὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Πατριάρχου, ἐξεφώνησε τὸ ὄνομα τοῦ Ἰλαρίωνα. Σ' αὐτοὺς προσχώρησε καὶ ὁ Φιλιππουπόλεως Παΐσιος - παρ' ὄλο πού δέν ἦταν βουλγαρικῆς καταγωγῆς- ὁ ὁποῖος ἔπαυσε νὰ ἀναγνωρίζει τὴν κυριαρχία τοῦ Πατριαρχείου. Ὁ Παΐσιος ἀπὸ τὴν στιγμή πού ἔφθασε ἀπὸ τὴν Σμύρνη στὴν νέα του ἐπαρχία, τὸν Μάρτιο 1858, ἔλαβε τὸ μέρος τῆς βουλγαρικῆς πλευρᾶς ἀποδεχόμενος ἀμέσως τὴν πρόταση τῆς εἰσαγωγῆς σλαβωνικῆς ψαλμωδίας στὶς δύο ἐκκλησίες τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, παρ' ὅλες τίς ἀντιδράσεις τῶν Ἑλλήνων. Ἐκτοτε προστάτευε τοὺς βουλγαρίζοντες κατὰ τοῦ Πατριαρχείου. Μάλιστα, κατὰ τὴν πατριαρχικὴ ἐκλογή τοῦ Ὀκτωβρίου 1860 (Ἰωακείμ Β') οὔτε ψηφοδέλτιο ἔστειλε, οὔτε ἀπαντοῦσε στὶς ἐρωτήσεις τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καί, τέλος, ἔπαυσε νὰ μνημονεῦει τὸν Πατριάρχη³⁰⁸.

Τὸ ἴδιο ἔτος πού οἱ Βούλγαροι, πραξικοπηματικῶς, διακήρυξαν τὴν ἀνεξαρτησία τῆς ἐκκλησίας τους ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἓνα μέρος τῆς ἀποσχίσθηκε καὶ διακήρυξε τὴν πρόσδεσή του στὴν Ῥωμαιοκαθολικὴ Οὐνία.

Ἡ δράση τῶν ρωμαιοκαθολικῶν μεταξύ τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ δέν ἦταν κάτι νέο. Πέραν ὀρισμένων παλαιότερων γεγονότων πού μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν μεμονωμένες καὶ περιορισμένης ἐκτάσεως περιπτώσεις, ἀπὸ τὸ 1830 ὑπῆρξε συγκροτημένη ρωμαιοκαθολικὴ κίνηση στὴν περιοχὴ Φιλιππουπόλεως. Τὸ ζήτημα σχετίστηκε μὲ τὴν ὑπαρξὴ ἑνός πληθυσμοῦ αἰρετικῶν Παυλικιανῶν ἐκεῖ. Τὸ 1820 ὁ ὀρθόδοξος μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως Νικηφόρος ἔλαβε μὲ φερμάνι τῆς Πύλης ἄδεια νὰ κατεδαφίσει τοὺς ναοὺς-καλύβες καὶ νὰ ἐξαφανίσει τὰ ὑπολείμματα τῶν Παυλικιανῶν, ἀλλά, τελικῶς δέν τὸ ἔπραξε. Τὸ 1829 οἱ αἰρετικοὶ κατατρεγμένοι ἀπὸ τὸν διοικητὴ Σκόδρα πασσᾶ, στὴν ἀπόγνωσή τους, κατέφυγαν στὸν Νικηφόρο γιὰ προστασία. Αὐτός, ἐνῶ μποροῦσε νὰ τοὺς δώσει κάποια βοήθεια καὶ νὰ ἐπωφεληθεῖ τῆς εὐκαιρίας γιὰ νὰ τοὺς πείσει νὰ ἀσπαστοῦν τὴν ὀρθοδοξία, τοὺς ἀποδίωξε. Οἱ Παυλικιανοί, ἀφοῦ κατεύνασαν τὴν ὀργὴ τοῦ πασσᾶ προσφέροντάς του πολλὰ δῶρα ἔστειλαν ἓναν ἱερέα καὶ ἓναν πρόκριτό τους στὴν Ῥώμη καὶ ζήτησαν τὴν προστασία τοῦ Πάπα. Αὐτός ἀμέσως τοὺς θεώρησε δικούς του πιστοὺς καὶ ἔστειλε ρωμαιοκαθολικοὺς ἱερεῖς, διδασκάλους, βιβλία, χρήματα, ἐντάσσοντάς τους στὴν Οὐνία. Τὸ 1859 ἡ κοινότητα αὐτὴ ἀριθμοῦσε 4-5.000 πιστοὺς μὲ σχολεῖο, μία «καλὴ ἐκκλησία μὲ ὀργανικὴ μουσικὴ» στὴν Φιλιπούπολη, δύο ναοὺς στά γύρω χωριά, 10 ἱερεῖς καὶ ἐπικεφαλῆς τὸν «μορφωμένο καὶ ἐνάρετο» ἐπίσκοπο Ἀνδρέα Κανόβη, ἀσκοῦσε δέ καὶ προσηλυτιστικὴ δράση³⁰⁹.

Ἀπὸ τὸ 1841 εἶδαμε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ρωμαιοκαθολικῶν Δυνάμεων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας, καθὼς καὶ τῆς ἐξόριστης στό Παρίσι Πολωνικῆς

³⁰⁸ ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 68. ΓΕΔΕΩΝ, Ἔγγραφα, 15-16. καὶ ὁ Τυρνόβου Νεόφυτος ἔδειχνε ἀνοχὴ πρὸς τοὺς βουλγαρίζοντες.

³⁰⁹ Α.Υ.Ε. Φ.76.1 (1859) : Προξενεῖο Ἄδριανουπόλεως, Νο 39, 18 Φεβρουαρίου 1859, Α. Δόσιος πρὸς Α.Ρ. Ραγκαβῆ, ὑπουργό ἐξωτερικῶν. ΓΕΔΕΩΝ, Ἔγγραφα, σα'. CLARKE, 183 : ὑπολείμματα Παυλικιανῶν ὑπῆρξαν καὶ στὴν περιοχὴ Σόφιας καὶ στὴν περιοχὴ στό μέσον τοῦ Δουνάβηως.

κυβερνήσεως υπό τόν Άδάμ Τσαρτορούσι. Ὁ τελευταῖος τήν 1η Μαρτίου 1845 ἐπεσήμανε σέ ἐπιστολή του πρὸς ρωμαιοκαθολικούς ἡγέτες τῆς Εὐρώπης : «*la pensée qu' il vaudrait mieux appartenir à Rome qu' à Constantinople commence à se fair jour dans le clergé bulgare*»³¹⁰.

Ἀναβάθμιση τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς Ρώμης γιά τό ζήτημα ἦταν ὁ διορισμός τοῦ Α. Βrunoni ὡς ἀποστολικοῦ βικαρίου μέ τόν τίτλο τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σταυροδρομίου (Πέραν), ὁ ὁποῖος ἔφθασε στήν Κωνσταντινούπολη, τήν 1η Νοεμβρίου 1858³¹¹. ἤδη ἀπό τό 1852 (ἐπί ἀποστολικοῦ βικαρίου Hillereau) εἶχε ἀνατεθεῖ καί ἡ ἐκπροσώπηση τῶν Οὐνιτῶν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας στόν ἐκάστοτε βικάριο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τό βάρος τῆς ρωμαιοκαθολικῆς προπαγάνδας ἀνέλαβε τό Τάγμα τῶν Λαζαριστῶν μέ κέντρα τήν Κωνσταντινούπολη, τήν Θεσσαλονίκη, τήν Νικόπολη καί τό Μοναστήρι³¹². Ἐπίσης, ἐνισχύθηκαν πολὺ καί οἱ μοναχικές ρωμαιοκαθολικές κοινότητες ἀπό τόν πάπα Πίο Θ' (1846-1878). Οἱ Λαζαριστές ἐνίσχυσαν οἰκονομικῶς καί προέτρεψαν τόν Ντράγκαν Τσανκόβ ἀπό τό Σβιστόβ νά ἰδρῦσει τυπογραφεῖο ὅπου ἐξετύπωνε τήν ἐφημερίδα *Βουλγαρία*, ὄργανο τῶν δυτικῶν φιλικῶν βουλγαρικῶν κύκλων, τόν Μάρτιο 1859. Ὁ Τσανκόβ ἀνέλαβε τήν ἡγεσία τοῦ οὐνιτικοῦ κινήματος γιά τούς Βουλγάρους ἀπό τό 1857³¹³.

Μεγάλη, ἀλλά ἐφήμερη, ἦταν ἡ ἐπιτυχία τῆς Οὐνιτικῆς προπαγάνδας στήν ἐκκλησιαστική ἐπαρχία Πολυανῆς (Κιλκίς) πού ἀνῆκε στήν μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Μέ ἡμερομηνία 12 Ἰουλίου 1859 οἱ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας ὑπέβαλαν ἀναφορά στόν πάπα Πίο Θ' μέ τήν ὁποία ἀναγνωρίζουν τήν ἐξουσία αὐτοῦ ὑπό 5 ὅρους : νά μὴν μεταβληθεῖ τό δόγμα καί τά ἔθιμά τους, νά ἐκλέγουν οἱ ἴδιοι δικούς τους (Βουλγάρους) ἱερεῖς καί ἀρχιεπίσκοπο πού θά ἐπικυρώνει ὁ πάπας, νά συστήσουν σχολεῖο μέ βούλγαρο διδάσκαλο καί διδασκαλία σέ βουλγαρική γλῶσσα, νά ἐκλέγουν οἱ ἴδιοι τούς ἐπιτρόπους τους. Τέλος, ζητοῦν τήν μεσιτεία τοῦ πάπα πρὸς τήν Γαλλική κυβέρνησι γιά παροχή πολιτικῆς προστασίας. Ὡς αἰτία τῆς προσχωρήσεώς τους στήν Οὐνία προέβαλλαν τήν ἀδιαφορία τοῦ Πατριαρχείου στό αἴτημά τους νά ἀντικαταστήσει τόν ἐπί 11 χρόνια ἐπίσκοπό τους Μελέτιο, ἐναντίον τοῦ ὁποῖου παραπονέθηκαν ἐγγράφως 3 φορές, μέ τόν ἐκλεκτό τους βούλγαρο Παρθένιο ἀπό τήν μονή Ζωγράφου Ἁγίου Ὁρους. Τό Πατριαρχεῖο θορυβήθηκε γιατί οἱ πληροφορίες μιλοῦσαν γιά 30.000 κατοίκους πού ἔγιναν Οὐνίτες. Τόν Σεπτέμβριο 1859 ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Νεόφυτος ἀντικατέστησε τόν Μελέτιο μέ τόν ἐπίσκοπο Πλαταμῶνος, γεγονός πού ἐξερέθισε ἀκόμη περισσότερο τούς κατοίκους. Τό

³¹⁰ ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 260-261.

³¹¹ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 158.

³¹² ΡΟΥΣΣΟΣ-ΜΗΛΙΔΩΝΗΣ, 175-176, 181.

³¹³ ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 58, 75-78. ΓΟΝΗΣ, 132-133 : ἀπό τό 1855 ὁ Τσανκόβ κρυφά, μεταστράφηκε στόν ρωμαιοκαθολικισμό. Ἄλλοι ἡγέτες τῶν οὐνιτῶν ὑπῆρξαν οἱ Γκεόργκι Μίρκοβιτς, ἀρχιμανδρῆτης Ἰωσήφ Σοκόλσκι καί ἀρχιμανδρῆτης Μακάριος ἀπό τό Σάμοκοβ.

Κ.Π.Α., ΚΗ', 260 : 28 Νοεμβρίου 1852 (ἐπί Γερμανοῦ Δ') : ὁ Τυρόβου Νεόφυτος πού ὑποστήριζε βουλγαρικά αἰτήματα συνέστησε στό Πατριαρχεῖο τόν Τσανκόβ καί μεσολάβησε ὑπέρ ἀποδοχῆς αἰτήματος τῶν κατοίκων τοῦ Σβιστόβ πού ζητοῦσαν κυβερνητική ἄδεια πρὸς ἴδρυση τυπογραφείου, ὅπου θά ἐκδίδονταν σλαβονικά βιβλία. Τό Πατριαρχεῖο ἀπάντησε ὅτι δέν ἔδινε τήν ἄδεια, οὔτε, ἐπίσης καί ἡ Πύλη «*δι' ἔλλειψιν καταλλήλων τῶν βιβλίων ἐπιθεωρητῶν*». Μποροῦσαν, ἂν ἤθελαν, νά ἐκδόσουν σλαβονικά βιβλία στό Πατριαρχικό Τυπογραφεῖο πού διέθετε σλαβονικά τυπογραφικά στοιχεῖα.

ΚΙΟΥΤΟΥΤΣΚΑΣ, 122 : Τό Πατριαρχικό Τυπογραφεῖο μέ διευθυντή τόν Στέφανο Λαμπαδάριο τύπωσε μεταξύ 1843-1860 15 βουλγαρικά βιβλία.

Πατριαρχείο απέστειλε ως έξαρχο, τόν ὀρθοφρονοῦντα, τότε, Ἰλαρίωνα Μακαριουπόλεως ὁ ὁποῖος χρησιμοποιῶντας τήν βουλγαρική γλῶσσα στήν λειτουργία καί τό κήρυγμα μετέστρεψε πολύ γρήγορα τούς ἀποστάτες στήν ὀρθοδοξία, ὥστε μόνον 14 ἄτομα νά ἐπιμείνουν στήν πλάνη τους. Τελικῶς ὡς ἐπίσκοπος Πολυανῆς τοποθετήθηκε ὁ Παρθένιος³¹⁴.

Στίς 18 Δεκεμβρίου 1860, 2 ἀρχιμανδρίτες, 1 ἱερέας, 2 διάκονοι καί 100 περίπου λαϊκοί, ὅλοι Βούλγαροι, ἐπισκέπτονται τόν πατριάρχη τῶν Ἀρμενοκαθολικῶν Χασσούν καί τόν ρωμαιοκαθολικό ἀρχιεπίσκοπο Μπρουνόνι καί ὑποβάλουν αἴτηση ὑπαγωγῆς στήν Οὐνία. Γίνεται λειτουργία στόν λατινικό ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στόν Γαλατᾶ, κατά τήν ὁποία μνημονεύεται ὁ Πάπας. Τήν ἐπομένη ἡμέρα ἡ Ὑψηλή Πύλη ἀναγνωρίζει τήν Βουλγαρική Οὐνιτική Κοινότητα μέ προσωρινό ὑπεύθυνο τόν ἀρχιμανδρίτη Μακάριο, δίνει ἄδεια νά χρησιμοποιοῦν ἰδιαιτέρη σφραγίδα καί τό δικαίωμα νά ἐκλέγουν δικούς τους μουχτάρηδες. Τόν Μάρτιο 1861 ὁ ὀγδοντάχρονος ἀρχιμανδρίτης Ἰωσήφ Σοκόλσκι πού πάντοτε ἤθελε νά γίνει μητροπολίτης, μεταβαίνει στήν Ρώμη καί στίς 2 Ἀπριλίου χειροτονεῖται ἀπό τόν Πάπα ἀρχιεπίσκοπος τῶν Βουλγάρων Οὐνιτῶν. Στίς 14 Ἀπριλίου ἐπέστρεψε στήν Κωνσταντινούπολη καί ἀναγνωρίστηκε ἀπό τήν Πύλη. Σύντομα οἱ Οὐνίτες αὐτοί κατάφεραν νά προσελκύσουν μεγάλο ἀριθμό συμπατριωτῶν τους, κατά μιά ἐκδοχή 14.500 ἄτομα³¹⁵.

Ὅμως, οἱ Βούλγαροι πρόκριτοι τῆς παροικίας στήν πρωτεύουσα, ἀπό τήν ἀρχή, ἀντιτάχθηκαν στήν Οὐνιτική κίνηση καί ἀρωγός στήν στάση αὐτή στάθηκε ἡ Ρωσική Πρεσβεία πού ἀντιλήφθηκε ὅτι ἔχανε μέ γοργούς ρυθμούς τήν ἐπιρροή της ἐπί τῶν Βουλγάρων. Οἱ Νάϊντεν Γκέροβ καί Πέτκο Σλαβεΐκοβ σέ συνεργασία μέ τήν Πρεσβεία αὐτή ἔπεισαν τόν Σοκόλσκι νά ἀπαρνηθεῖ τήν Οὐνία, νά ζητήσει συγχώρεση ἀπό τό Πατριαρχεῖο καί νά φύγει, στίς 6 Ἰουνίου 1861, γιά τήν Ὀδησσό. Ἀπό ἐκεῖ ἀπέστειλε ἐγκυκλιό του πρὸς τό τέως ποιμνιό του μέ τήν ὁποία τούς προέτρεπε νά ἐπανέλθουν στήν Ὀρθοδοξία. Ὁ Σλαβεΐκοβ μέ ἐντατική προσπάθεια καί τήν χρήση ἄφθονου ρωσικοῦ χρήματος ἔπεισε ἕναν-ἕναν τούς κληρικούς νά ἐγκαταλείψουν τίς τάξεις τῶν Οὐνιτῶν καί νά ἐπιστρέψουν στό προηγούμενο δόγμα τους. Ὁ ἴδιος, τόν Σεπτέμβριο 1861, μπόρεσε νά ἀναστείλει τήν ἐκδοχή τῆς ἐφημερίδος *Βουλγαρία* τοῦ Τσανκόβ, τό βασικό ὄργανο προπαγάνδας τους. Συντόμως, οἱ Οὐνίτες ἔμειναν χωρίς ἱερεῖς καί μόνον τό ἐπόμενο ἔτος μπόρεσαν νά προσελκύσουν ἕναν Παυλικιανό Οὐνίτη ἱερέα, τόν Πέταρ Ἀραμπαντζίνσκι πού ἀναγόρευσε σέ ἀρχηγό τους. Ἡ Πύλη τόν ἀναγνώρισε μέ βεράτι (Δεκέμβριος 1861), ὅπως, ἐπίσης, καί ὁ Πάπας τήν φορᾶ

³¹⁴ ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 76-77. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ', Β', 161. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, *Πολυανή*, 208-219. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Προπαγάνδα*, 49-52. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 11 : Τήν ἀναφορά ὑπέγραψαν 100 οἰκογένειες.

Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1859), ἄνευ ἀριθμοῦ : Ἀντίγραφο τῆς ἀναφορᾶς τῶν κατοίκων.

Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1859) : Π.Α.Ζάνος, πρέσβυς στήν Κωνσταντινούπολη πρὸς Α.Γ. Κουντουριώτη ὑπουργό ἐξωτερικῶν, 14 Ὀκτωβρίου 1859 : Πολυσέλιδη ἀναφορά. Παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀναφορά τῶν κατοίκων φέρει ἡμερομηνία 12 Ἰουλίου, ἀλλά ἀναφέρεται στήν τοποθέτηση τοῦ ἐπισκόπου Πλαταμῶνος πού ἔγινε τόν Σεπτέμβριο. Ἔτσι, καταλήγει στό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀναφορά συντάχθηκε στήν Κωνσταντινούπολη τόν Ἰούλιο καί ὑπογράφηκε, ἀπλῶς, στό Κιλκίς τόν Σεπτέμβριο, ἄρα ἦταν κατευθυνόμενη ἀπό τούς Λαζαριστές τοῦ Βορέ. Ἐπίσης τήν «νίκη» τοῦ Ἰλαρίωνος τήν κρίνει ὡς νίκη τοῦ «βουλγαροσλαβισμού» ἐναντίον τοῦ «βουλγαροκαθολικισμού» (λόγω τῆς χρησιμοποιήσεως ὡς μέσου γιά τήν μεταστροφή τῆς βουλγαρικῆς γλῶσσας). Ἐπομένως, ὄχι θρίαμβο τοῦ Πατριαρχείου, ἀλλά τοῦ Σλαβισμού.

³¹⁵ UBICINI, *État*, 188 : Μέχρι ἀρχῆς Ἰουνίου (φυγή Σοκόλσκι), μετά ἔμειναν περίπου 2.000 ἄτομα. ORTAYLI, 208-209 : ἀνεβάξει τόν ἀρχικό ἀριθμό τῶν προσελθόντων (Δεκέμβριος 1860) σέ 120 κληρικούς καί 2.000 λαϊκοὺς Βουλγάρους. Τόν ἀριθμό 2.000 καί ὁ ENGELHARDT, 183.

αυτή ως ιερέα, χωρίς δηλαδή, να προβεί στην χειροτονία του σέ επίσκοπο. Ἡ ἐπανεκδόση τῆς «Βουλγαρίας» (Ἀπρίλιος-Δεκέμβριος 1862), μικρή μόνον πρόοδο προσέφερε στήν κίνηση. Ὑπῆρξαν, βεβαίως, καί περιπτώσεις πατριαρχικῶν ἀρχιερέων πού δέχθηκαν τήν Οὐνία ὅπως ὁ Εὐδοκιάδος Χρύσανθος, ὁ πρῶην Σόφιας Δωρόθεος, ὁ Νεαπόλεως Βενιαμίν, ὁ Δράμας Μελέτιος κ.λ.π.. Ἐπίσης κάποιες ἐπιτυχίες σημείωσε ἡ κίνηση καί στό Τύρνοβο, στό Γκάμπροβο, τό Σβιστόβ³¹⁶.

Ἐκτός ἀπό τούς ρωμαιοκαθολικούς, καί οἱ προτεστάντες προσπάθησαν νά προσηλυτίσουν καί νά προσεταιριστοῦν τούς Βουλγάρους, ἄν καί ὄχι μέ τόσο δυναμικό τρόπο ὅσο οἱ πρῶτοι. Τά γεγονότα τά σχετικά μέ τήν μετάφραση τῆς ἀγίας Γραφῆς στήν καθομιλουμένη, τά ὁποῖα εἶχαμε τήν εὐκαιρία νά δοῦμε στό δεύτερο κεφάλαιο αὐτῆς τῆς ἐργασίας, ἦταν στά πλαίσια τῶν πρώτων ἐπαφῶν τῶν μισσιοναρίων μέ τόν βουλγαρικό λαό καί τήν βουλγαρική γλῶσσα. Προχωρῶντας, στήν ἐποχή πού ἐξετάζεται στό παρόν κεφάλαιο, οἱ πρῶτες ἐγκαταστάσεις προτεσταντῶν ἀνάγονται στά ἔτη 1858-1859. Τό βουλγαρικό ἐκκλησιαστικό ζήτημα θεωρήθηκε θεῖο δῶρο γι' αὐτούς ἐπειδή τούς δινόταν ἡ εὐκαιρία νά ἐργαστοῦν γιά μιᾶ Νέα Βουλγαρική Ἐκκλησία, μεταρρυθμίζοντας ἢ «ἀναζωογονῶντας» τήν ὑπάρχουσα. Ἡ ἐπιδίωξη αὐτή ἦταν ἕνας μόνιμος στρατηγικός στόχος τῆς προτεσταντικῆς δράσεως στόν Ὀρθόδοξο χῶρο, εἶδαμε, ἤδη, τήν ἀνάλογη προσπάθεια γιά δημιουργία «Νεοελληνικῆς Ἐκκλησίας» στήν Ἑλλάδα. Παράπλευρο κέρδος θά ἀποτελοῦσε, ἐξ ἄλλου, ἡ ἀπελευθέρωση τῆς ἐλπιζόμενης Νέας Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας ἀπό τό Πατριαρχεῖο, τόν μόνιμο ἐχθρό καί διώκτη τῶν μισσιοναρίων. Ἡ ἱεραποστολική ἐργασία τῶν τελευταίων, κατά ὁμολογία τῶν ἰδίων, διεξαγόταν ὑπό τήν διαρκῆ προστασία τῶν διπλωματῶν τῶν προτεσταντικῶν χωρῶν, δηλαδή τῆς Βρετανίας, τῆς Ἀμερικῆς, τῆς Πρωσίας κ.λ.π.. Ἰδιαίτερης ἐντάσεως καί βαρύτητος ἦταν ἡ διπλωματική δράση τῆς πρώτης, μέ κορυφαῖο γεγονός τήν ἴδρυση προτεσταντικοῦ μιλλέτ, τό 1850, χάρις στίς προσπάθειες τοῦ Στράτφορντ Κάννινγκ. Ἡ ἀνάμιξη τῶν Δυνάμεων στά βουλγαρικά πολιτικά καί θρησκευτικά πράγματα, εἶχε ὡς ἐποτέλεσμα νά θεωρηθοῦν οἱ Δυνάμεις αὐτές καί οἱ προτεστάντες, γενικῶς, ὡς ἕνας ἀπό τούς βασικούς παράγοντες πού συνετέλεσαν στήν πολιτική ἀνεξαρτησία τῆς Βουλγαρίας. Ὅμως, αὐτό ἀληθεύει γιά τήν περίοδο 1876-1878, ὅποτε, πράγματι, οἱ προτεστάντες καί ὁ προσκεῖμενος Τύπος γνωστοποίησαν σέ ὅλον τόν κόσμον τίς σφαγές τῶν Βουλγάρων ἀπό τούς Ὀθωμανούς στό Μπατάκ (1875) καί προκάλεσαν πρωτοφανῆ κινητοποίηση τῆς κοινῆς γνώμης στίς δυτικές χῶρες πού

³¹⁶ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, Ἐκκλησιαστικά, 188, 193-196 : Ἀναφέρει ὅτι τό βεράτιο πού ἀναγνώριζε τόν Σοκόλσκι ἐκδόθηκε στίς 27 Μαΐου 1861. Ἐπίσης ὅτι λίγο πρὶν τήν φυγή του ὁ πάπας τόν ἀναγόρευσε σέ πατριάρχη. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 78-82. ΓΟΝΗΣ, 133-134. ENGELHARDT, 180- 185. KONDIS, 68- 69. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ιστορία*, Γ', Β', 161-163. CLARKE, 329- 330. Οἱ ἀναφορές γιά τόν Σοκόλσκι δέν εἶναι ξεκάθαρες στό ζήτημα ἐάν ἔφυγε μέ τήν θέλησή του ἢ ἐάν ὀργανώθηκε ἀπαγωγῆ του. Μετά τήν Ὀδησσό μετέβη στό Κίεβο καί ἐγκατεβίωσε (ἢ φυλακίστηκε) σέ μοναστήρι τῆς περιοχῆς ὅπου ἀπεβίωσε τό 1879. Ὁ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 160 λέει ὅτι τόν Νοέμβριο 1860 προτάθηκε νά χρηματοδοτηθεῖ ἀπό τό Ἑλληνικό ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ὁ Ἀλέξανδρος Ἐξαρχος γιά νά ἐκδόσει ἐφημερίδα ἀνταγωνιστική τοῦ Τσανκόβ. ΓΕΛΕΩΝ, Ἐγγραφα, σέ' - οστ', 16-18, 28-29, 95 : Μετά τόν Σοκόλσκι ἀναφέρει ὡς ἐπίσκοπο τῶν βουλγαροκαθολικῶν τόν Ἰωσήφ Σαμπράτοβιτς, ἀλλά ὁ ἀριθμός τους εἶχε ἤδη μειωθεῖ τόσο πολύ πού νά μὴν μποροῦν νά συμπήξουν κοινότητα. Στό ἴδιο ἔργο (σελίδα 17) μαρτυρεῖται ὅτι ὁ Πλαρίων Μακαριουπόλεως ἦταν ὁ συντάκτης τοῦ ἐγγράφου μέ τό ὁποῖο οἱ Βούλγαροι ὁμολόγησαν τήν προσχώρησή τους στήν Οὐνία ἀναγνωρίζοντας τήν ἐξουσία τοῦ Πάπα. Στίς 21 Ἰανουαρίου 1861 ἐξέλεξαν 15 μουχτάρηδες καί σβέστηκαν ἀπό τά κατάστιχα τοῦ Πατριαρχείου. MEININGER, 23 : Τό 1865 ἐπίσκοπος βουλγαροουνιτῶν ὁ Ραφαήλ Ποπόβ.

οδήγησε στην Μεγάλη Βουλγαρία του Συνεδρίου του Βερολίνου, τό 1878. Ἡ συμβολή αὐτή ἔγινε γνωστή μέ τό λογοπαίγνιο «from Batak to Berlin». Πάντως, ὁμολογεῖται ὅτι κατά τήν πρώτη δεκαετία τῆς δράσεώς τους οἱ μισσιονάριοι δέν ἀντιλήφθηκαν ὅτι τό βουλγαρικό ἐκκλησιαστικό ζήτημα ἦταν περισσότερο πολιτικό παρά θρησκευτικό αἴτημα. Αὐτή ἡ ἀδυναμία ἦταν ἀπό τούς κυριότερους λόγους τῆς ἀποτυχίας τῆς ἱεραποστολῆς μεταξύ τῶν Βουλγάρων. Προφανῶς, στήν ἴδια κατεύθυνση, λειτούργησε καί ἡ ἐπιμονή τοῦ Βρετανοῦ πρεσβευτοῦ στήν Κωνσταντινούπολη sir H. Bulwer νά ταυτίζει τίς βουλγαρικές ἐξεγέρσεις μέ τόν Ρωσικό πανσλαβισμό καί, ἐπομένως, νά ἀρνεῖται κάθε ὑποστήριξή τους. Κύρια κέντρα προτεσταντικῆς δράσεως : Κωνσταντινούπολη -Φιλιππούπολη-Σάμοκοβ -Θεσσαλονίκη-Μοναστήρι³¹⁷.

Μετά τήν διακήρυξη τῆς 3ης Ἀπριλίου 1860 καί τήν ἀπολογία του στίς 14 τοῦ ἰδίου μηνός ὁ Ἰλαρίων καί οἱ ὀπαδοί του δέν ἔδειξαν διάθεση συμβιβασμοῦ μέ τό Πατριαρχεῖο. Ὁ Μακαριουπόλεως λειτούργοῦσε χωρίς ἄδεια τοῦ πατριάρχου, χειροτονοῦσε Βουλγάρους ἱερεῖς καί συλλειτουργοῦσε μαζί τους κ.λ.π.. Στίς 3 Ἰουνίου συνέλευση τῆς βουλγαροορθοδόξου κοινότητος στήν Κωνσταντινούπολη ὄρισε ἐπιτροπή πού θά ἐνεργοῦσε ἐνώπιον τῆς Ὑψηλῆς Πύλης γιά ἀναγνώριση τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἐκκλησίας τους. Ἡ ἐπιτροπή εἶχε μέλη τούς : Ἰλαρίωνα, Αὐξέντιο πρῶην Δυρραχίου, Χρίστο Ταπτσιλέστοβ, Νικολῆ Μίντσογλου, Ἰβάν Γκέσοβ. Κατά τήν ἐκλογική διαδικασία πού ἀνέδειξε (4 Ὀκτωβρίου 1860) πατριάρχη τόν Ἰωακείμ Β΄, οἱ ἐπαρχίες Σόφιας, Τυρνόβου, Βιδινίου δέν ἔστειλαν ἀντιπροσώπους, ἐνῶ καί ὁ Παῖσιος Φιλιππουπόλεως ἀπαξίωσε νά στείλει τό ψηφοδέλιό του. Πάντως, τό βεράτιο τοῦ Ἰωακείμ συμπεριλάμβανε καί τίς βουλγαρικές ἐπαρχίες πρᾶγμα πού ἀπογοήτευσε τούς Βουλγάρους. Ἐπίσης, μία περιοδεία τοῦ Μεγάλου Βεζύρη Κιμπρισλῆ πασσᾶ δέν σημείωσε καταχρήσεις ἢ καταπιέσεις κατά τῶν Βουλγάρων ἀπό τούς πατριαρχικούς ἀρχιερεῖς. Ἡ Πύλη μετά τά συνεχῆ παράπονα ὑποσχέθηκε στούς Βουλγάρους νά ὀρίσει μία μικτή ἐπιτροπή πρός διερεύνηση τοῦ θέματος, ἀφοῦ ὅμως προηγουμένως ζητήσουν συγγνώμη ἀπό τόν πατριάρχη. Ἔτσι, μετά καί τίς ἐξελίξεις τοῦ Δεκεμβρίου 1860 μέ τό οὐνιτικό πρόβλημα, τό βουλγαρικό κίνημα περιῆλθε σέ κρίση³¹⁸.

Τό Πατριαρχεῖο θέλησε νά ἐνημερώσει τό ποιμνιό του γιά τήν ὅλη κατάσταση. Τήν 1η Ἰανουαρίου 1861 ἐκδόθηκε μία Πατριαρχική καί Συνοδική Ἐγκύκλιος ἐπιστολή πού διαβάστηκε, ἑλληνικά καί βουλγαρικά, σέ ὅλους τούς ναούς τῆς πρωτεύουσας. Οἱ Βούλγαροι ἀνταπάντησαν, στίς 8 Ἰανουαρίου, μέ ἀντεγκύκλιο, στά βουλγαρικά, ὑπογραμμένη ἀπό τούς Ἰλαρίωνα καί Αὐξέντιο. Ἡ Ἱερά Σύνοδος ἀνέθεσε στόν Χίου Γρηγόριο νά ἀναιρέσει τήν ἀντεγκύκλιο, ἐνῶ τό κείμενο τῆς ἀναιρέσεως μετέφρασε στά βουλγαρικά ὁ Βράτσης Δωρόθεος³¹⁹.

Τά πράγματα ἐκτραχύνθηκαν καί ἀσκοῦνταν πιέσεις πρός τήν Μεγάλη Ἐκκλησία νά προβεῖ σέ κάποιες παραχωρήσεις πρός τούς Βουλγάρους. Ἔτσι, ὁ

³¹⁷ CLARKE, 183-185, 311-316, 328-337, 380-383. ORTAYLI, 209-210. STAVRIANOS, 373. ΚΙΣΚΗΡΑ, 129-138. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 86-89. Ἐνδεικτικό τῆς μεγάλης εὐαισθησίας (ἢ τῶν ἄριστων πληροφοριῶν) ἦταν τό γεγονός ὅτι, καί σ' αὐτήν τήν περίπτωσι, οἱ Ἕλληνες διπλωμάτες ἐντόπισαν πρῶτοι καί ἔγκαιρα (πρώϊμα) τίς προτεσταντικές κινήσεις : Α.Υ.Ε. Φ. 76. 1 (1857), Νο 46, 25 Ἀπριλίου 1857, Ὑποπροξενεῖο Ἀδριανουπόλεως (Π.Φοῖβος) πρός Ὑπουργό Ἐξωτερικῶν Ραγκαβῆ : Σημειώνονται συχνές ἐπισκέψεις προτεσταντῶν μισσιοναρίων σέ Ἀδριανούπολη καί Φιλιππούπολη. Στήν τελευταία οἱ ἐπισκέπτες συναντοῦσαν τόν καϊμακάμη Φιλιππουπόλεως ἔχοντας μαζί τους συστατικές ἐπιστολές ἀπό τόν Μεγάλο Βεζύρη.

³¹⁸ ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 113-114. ΓΕΛΕΩΝ, Ἔγγραφα, 170-171. Ὁ ENGELHARDT, 180 στίς ἐπαρχίες συμπεριλαμβάνει καί τῆς Νύσσης (Nis).

³¹⁹ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, Ἐκκλησιαστικά, 188. ΓΕΛΕΩΝ, Ἔγγραφα, 19-20.

Ἰωακείμ ἔκρινε νά λυθεῖ τό ζήτημα συνοδικῶς. Συγκάλεσε Μεγάλη «Ὑπερτελεστάτη» Σύνοδο στίς 24 Φεβρουαρίου 1861 στήν ὁποία συμμετείχαν, ἐκτός τοῦ ἰδίου, οἱ πρώην πατριάρχες Γρηγόριος ΣΤ΄ καί Ἄνθιμος Δ΄ (ὁ Κύριλλος Ζ΄ ἦταν ἀσθενής), οἱ πατριάρχες Ἀλεξανδρείας Καλλίνικος, Ἀντιοχείας Ἱερόθεος, Ἱεροσολύμων Κύριλλος καί 21 ἐνδημοῦντες ἀρχιερεῖς. Μετά ἀπό πολλές συζητήσεις καί σκέψεις καί ἀφοῦ προσκλήθηκαν τρεῖς φορές μέ κληρικούς ἀπεσταλμένους οἱ Ἰλαρίων καί Αὐξέντιος καί δέν δέχθηκαν νά ἐμφανιστοῦν πρός ἀπολογία, ἡ Σύνοδος προχώρησε στήν καθαίρεσή τους. Ἀμέσως μετά, μέ ἄλλη πράξη καθαίρεσε καί τόν Παῖσιο Φιλιππουπόλεως. Ἡ ἴδια Σύνοδος συνέταξε καί Παραρτητική πρὸς Βουλγάρους Ἐγκύκλιο (25 Φεβρουαρίου) μέ τήν ὁποία τούς ἐνημερώνει γιά τό ὅλο θέμα καί γιά τίς καθαιρέσεις, ἐνῶ ἀνακοινώνει καί 15 παραχωρήσεις τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας πρὸς τόν βουλγαρικό λαό τίς ἐξῆς :

α) στίς ἀμιγῶς βουλγαρικές ἐπαρχίες θά προτιμοῦνται γιά διορισμό βούλγαροι ἀρχιερεῖς.

β) οἱ παραπάνω ἐπαρχίες θά ἔχουν δικαίωμα νά προτείνουν γιά ἀρχιερέα Βούλγαρο κληρικό.

γ) ἰδρύεται Βουλγαρική Θεολογική Σχολή.

δ) ἡ ἐποπτεία τῆς Σχολῆς θά ἀσκεῖται ἀπό βούλγαρο μητροπολίτη καί ὁμοεθνεῖς ἐφόρους.

ε) ἡ βουλγαρική γλῶσσα θά εἶναι ἡ κύρια γλῶσσα στά σχολεῖα τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν.

στ) ἡ ἐποπτεία τῶν σχολειῶν θά ἀνήκει στούς οἰκείους βουλγάρους ἀρχιερεῖς καί ἐφόρους.

ζ) 1-2 Βούλγαροι ἀρχιερεῖς θά μετέχουν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Πατριαρχείου.

η) τό δικαίωμα φοιτήσεως Βουλγάρων στήν Θεολογική Σχολή Χάλκης ἰσχύει.

θ) τά ἔσοδα τῶν ἀρχιερέων τῶν καθαῶς βουλγαρικῶν ἐπαρχιῶν θά προσδιοριστοῦν μέ Εἰδικό Κανονισμό.

ι) στίς ἐπαρχίες αὐτές ὅλες οἱ ἐκκλησιαστικές τελετές θά γίνονται στήν βουλγαρική γλῶσσα

ια) Βούλγαροι πρόκριτοι πού κατοικοῦν στήν Κωνσταντινούπολη θά διορίζονται μέλη σέ ἐπιτροπές καί ἰδρύματα τοῦ Γένους.

ιβ) ἰδρύεται βουλγαρικό σχολεῖο στόν περιβόλο τοῦ βουλγαρικοῦ ναοῦ στόν Μπαλατᾶ.

ιγ) τά ἐπίσημα γράμματα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας πού ἀπευθύνονται στίς βουλγαρικές ἐπαρχίες θά γράφονται καί στήν βουλγαρική γλῶσσα.

ιδ) θά λαμβάνεται μέριμνα ἀπό τό Πατριαρχεῖο γιά τήν ἱκανοποίηση καί διεκπεραίωση εὐλόγων βουλγαρικῶν αἰτημάτων.

ιε) ἀποστολή ἀρμοδίων κληρικῶν πρὸς ἐξέταση ἀναφυομένων προβλημάτων στίς ἐπαρχίες.

Τά ἔγγραφα αὐτά στάλθηκαν στήν Ὑψηλή Πύλη καί στίς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες Ρωσίας, Ἑλλάδος, Σερβίας καί στίς μητροπόλεις Βλαχίας καί Μολδαβίας³²⁰. Μάλιστα, τό Πατριαρχεῖο τοποθέτησε καί 3 Βουλγάρους ἀρχιερεῖς : τόν Ἄνθιμο στήν ἐπισκοπή Πρεσλάβας (ἀργότερα θά γίνει ὁ πρῶτος ἔξαρχος τῆς

³²⁰ Κ.Π.Α., ΚΘ΄, 124-129 καί Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 381-390. ΓΕΛΕΩΝ, Ἐγγραφα, 77-103. ΓΟΝΗΣ, 130-131. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 114-115. ΚΑΛΛΙΦΩΝ, 190-191. Ὁ πρώην πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄ ἐξέφρασε τήν γνώμη ὅτι εἰδικῶς γιά τόν Παῖσιο ἡ Σύνοδος ἔπρεπε νά περιμένει νά προσέλθει γιά αὐτοπρόσωπη ἀπολογία πρῶν ληφθεῖ ὀριστική ἀπόφαση. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, Μεταρρύθμιση, 165

Βουλγαρικής Ήξαρχίας, 1872) τόν Πανάρετο Ξάνθης στήν Φιλιπούπολη καί τόν Ίγνάτιο στήν Κεσεντηλίου³²¹.

Η Ύψηλή Πύλη ένέκρινε τίς 15 προτάσεις καί ό σουλτάνος τίς περιέβαλε μέ τήν ισχύ φερμανιού του (27 Μαρτίου 1861, Ραμαζάν 1277), προτείνοντας στους Βουλγάρους νά τίς άποδεχθούν ώς συμφέρουσες. Καί ό Ρώσσοσ πρεσβευτής Λομπανόβ δήλωσε ίκανοποιημένος άπό αυτές. Όσο γιά τούς καθαιρεμένους, ό Παΐσιος στίς 15 Απριλίου έξορίστηκε στόν Άθω, αλλά ώς πρός τούς άλλους δύο ή Πύλη έδειχνε όλιγορήα γιά τήν όποία διαμαρτυρήθηκε, άπό τίς 7 Μαρτίου τό Πατριαρχείο. Μετά άπό παρατάσεις καί κάποια άνοχή γιά τίς ήμέρες του Πάσχα, στίς 29 Απριλίου δόθηκε ή έντολή γιά σύλληψη καί έξορία τους : γιά τόν Ίλαρίωνα όρίστηκε τό Κοτύαιο (Κιουτάχεια), γιά τόν Αύξέντιο τό Μπολου στήν Παφλαγονία (έπαρχία Σεβάστειας), τήν άρχαία Κλαυδιούπολη³²².

Στά τέλη Μαΐου 1861 συνήλθαν στήν Κωνσταντινούπολη 30 έκπρόσωποι βουλγαρικών έπαρχιών πού άπέρριψαν τό σχέδιο του Ίωακείμ καί στίς 9 Ίουνίου παρουσιάστηκαν ένώπιον του πρωθυπουργού καί του ύπουργού έξωτερικών ζητώντας νά έγκρίνουν τόν άποχωρισμό των Βουλγάρων άπό τό Πατριαρχείο. Οί Όθωμανοί ήγέτες ύποσχέθηκαν κάθε άρωγή έναντι καταπιέσεων καί καταχρήσεων εκ μέρους των πατριαρχικών, δέν άποδέχθηκαν όμως εκκλησιαστικό άποχωρισμό. Έτσι, οί Βούλγαροι πρότειναν στήν Πύλη στίς 16 Ίουλίου 1861, ένα δικό τους σχέδιο άπό 8 άρθρα :

α) οί Βούλγαροι νά μετέχουν στήν εκλογή του Πατριάρχου μέ εκλέκτορες άνάλογα μέ τόν πληθυσμό τους.

β) τό ήμισυ της Συνόδου νά άπαρτίζεται άπό Βουλγάρους.

γ) νά συσταθεϊ χωριστό Βουλγαρικό Έθνικό Μικτό Συμβούλιο.

δ) νά δοθεϊ εθνική σφραγίδα σε έναν βούλγαρο άρχιερέα (πρωτο μητροπολίτη) καί σε έναν λαϊκό βοηθό του, ώστε νά μπορούν νά αναφέρονται στήν Πύλη.

ε) ό πατριάρχης δέν θά μπορεϊ νά διορίζει ή νά παύει τούς προηγούμενους, αλλά μόνον ή Κυβέρνηση ύστερα άπό πρόταση του Βουλγαρικού Μικτού Συμβουλίου.

στ) οί άρχιερείς των βουλγαρικών έπαρχιών θά εκλέγονται άπό τό Βουλγαρικό Μικτό Συμβούλιο ύστερα άπό πρόταση του ύποψηφίου εκ μέρους των έπαρχιών.

ζ) στίς μικτές έπαρχίες νά διορίζεται άρχιερέας άπό τό πλειοψηφούν έθνος.

η) νά προσδιοριστεί άπό τήν Κυβέρνηση ετήσια επιχορήγηση γιά τούς άρχιερείς.

Τό βουλγαρικό σχέδιο κοινοποιήθηκε, ήμειπισήμως, άπό τήν Πύλη στό Πατριαρχείο πού τό άπέρριψε, άφοϋ είχε σαφώς φυλετικό χαρακτήρα καί εισήγαγε τήν διάκριση έθνοτήτων στίς μικτές άπό άποψη πληθυσμού έπαρχίες, άρα καί τίς συγκρούσεις μεταξύ αυτών³²³.

Μέχρι τίς 14 Μαρτίου 1862 είχαν επιστραφεί άπό τήν Κυβέρνηση έγκεκριμένα τά πρακτικά της Έθνοσυνελεύσεως, δηλαδή οί Γενικοί Κανονισμοί καί άπό τίς 25 Μαρτίου 1862, ήμέρα της πρώτης συνεδριάσεως του Έθνικού Μικτού Συμβουλίου, άρχισε ή τυπική εφαρμογή τους. Προηγούμενος, στίς άρχές Μαρτίου, οί Βούλγαροι επανέλαβαν στήν Πύλη τό αίτημά τους γιά άνεξαρτησία. Για νά τούς δοθεϊ κάποια ίκανοποίηση στίς συνεχείς παρακλήσεις, ή Πύλη διέταξε, στίς 24 Απριλίου 1862 τήν σύσταση 10μελουσ μικτής έλληνοβουλγαρικής επιτροπής ή όποία ύπό τήν

³²¹ ΓΕΔΕΩΝ, Έγγραφα, 172. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 115.

³²² ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, Έκκλησιαστικά, 192-194. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 262.

³²³ ΓΟΝΗΣ, 131-132. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, Ιστορία, 732-733. ΤΑΧΙΑΟΣ, Ιστορία, 113. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 115-117. ΓΕΔΕΩΝ, Έγγραφα, πα' - πβ', 31-32, 66-71, 174. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 263.

προεδρία του Ίωακείμ θά συζητούσε τό βουλγαρικό πρόβλημα. Ἡ ἐπιτροπή συνεδρίαζε στήν Πύλη γιατί οἱ Βούλγαροι δέν ἤθελαν οὔτε τό κτίριο τοῦ Πατριαρχείου νά δοῦν. Σέ δύο συνεδριάσεις προήδρευσε καί ὁ ἴδιος ὁ ὑπουργός ἐξωτερικῶν Ἀαλῆ πασσᾶς. Ὅμως, παρ' ὄλες τίς ἐπί δύο ἔτη προσπάθειες δέν μπόρεσαν νά συμφωνήσουν³²⁴.

Οἱ ἀποτυχίες δέν ἀναστέλλουν τίς ἀπόπειρες γιά συνεννόηση. Λίγους μήνες μετά τήν ἀνάρρηση στόν πατριαρχικό θρόνο τοῦ Σωφρονίου Γ', ὁ Ἀαλῆ πασσᾶς, ὑπουργός ἐξωτερικῶν, καί ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσσίας Ε.Ρ. Νοβίκον, ἔχοντας τήν συναίνεση τῶν μετριοπαθῶν Βουλγάρων, συνιστοῦν τήν σύγκλιση Γενικῆς Συνελεύσεως, στίς 21 Φεβρουαρίου 1864, γιά μελέτη τοῦ θέματος. Ἡ ἐκπροσώπηση τῆς βουλγαρικῆς πλευρᾶς ὑπῆρξε πολύ περιορισμένη : συμμετεῖχαν 3 μόνον ἀρχιερεῖς (Φιλιππουπόλεως Πανάρετος, Σόφιας Δωρόθεος, Πρεσλάβας Ἄνθιμος) καί ὁ λαϊκός πρόκριτος Γαβριήλ Κρέστοβιτς. Ἀπό ἑλληνικῆς πλευρᾶς παρευρέθηκαν οἱ πρόην πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ΣΤ' καί Κύριλλος Ζ', οἱ πατριάρχες Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, 23 ἀρχιερεῖς ἐνδημοῦντες, πολλοί ἱεροδιδάσκαλοι καί πρόκριτοι λαϊκοί. Ἡ συνέλευση ἀποφάσισε νά ἀνατεθεῖ σέ ἐπιτροπή νά καταρτίσει καί νά ὑποβάλλει ἔκθεση γιά τά γεγονότα καί προτάσεις γιά τήν ἐπίλυση τοῦ ζητήματος. Ἡ «Διαφωτιστική Ἐπιτροπή» ἤ «Μικτός Σύλλογος» εἶχε 9 μέλη : τούς ἀρχιμανδριτές Ἄνθιμο Μαζαράκη, Ἀλέξανδρο Λάσκαρη, Γερμανό Γρηγορά, Εὐστάθιο Κλεόβουλο, τόν ἱεροδιάκονο Γρηγόριο Γῶγο καί τούς λαϊκοὺς προκρίτους Ξενοφῶντα Ζωγράφο, Ἡλία Τανταλίδη, Σταυράκη Ἀριστάρχη, Ἀλέξανδρο Καραθεοδωρῆ. Ἡ Ἐπιτροπή ὑπέβαλε τήν ἔκθεσή της στίς 4 Ἀπριλίου 1864 μέ τήν ὁποία παραχωροῦσε στοὺς Βουλγάρους τό δικαίωμα νά συμμετέχουν στήν πατριαρχική ἐκλογή μέ 28 ἀντιπροσώπους, νά χρησιμοποιοῦν ἐλευθέρως τήν βουλγαρική γλῶσσα καί νά προτείνουν οἱ ἐπαρχίες δικό τους ὑποψήφιο ἐπιλέγοντας ἀπό ἕναν κατάλογο ὑποψηφίων. Δέν ἀποδέχθηκε, ὅμως, τήν ἰσομερῆ συμμετοχή Βουλγάρων ἀρχιερέων στήν Ἱερά Σύνοδο, καθώς ἐπίσης ἀπέρριψε τήν σύσταση ἰδιαίτερου Βουλγαρικοῦ Ἐθνικοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου. Οἱ ἀποφάσεις δέν ἱκανοποίησαν τούς Βουλγάρους καί τήν Ρωσική πρεσβεία. Ἔτσι, οἱ συνεδριάσεις τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως ἐπαναλήφθηκαν καί στίς 12 Ἀπριλίου, 17, 22, 29 Μαΐου, 5, 12 Ἰουνίου 1864, πάλι ὅμως χωρὶς ἀποτέλεσμα³²⁵.

³²⁴ Ἀπό ἑλληνικῆς πλευρᾶς μέλη ἦταν οἱ μητροπολίτες Ἄρτης Σωφρόνιος καί Λαρίσης Στέφανος, Στέφανος Καραθεοδωρῆ, Παῦλος Μουσούρος, Κωνσταντίνος Ἀδοσίδης. Ἀπό βουλγαρικῆς πλευρᾶς οἱ : ἐπίσκοπος Πολυανῆς Παρθένιος, Στόγιαν Τσομάκοβ, Νικόλα Ταπτσιλέστοβ, Γαβριήλ Κρέστοβιτς, Τοντόρ Μπουρομόβ.

ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 33, 175. ΓΟΝΗΣ, 132. ΤΑΧΙΑΟΣ, *Ἱστορία*, 115. ΜΑΤΑΛΑΣ, 213-214. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 118. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ', Β', 163. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 178-179 καί 425 σημείωση 81. ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 204 206, 208, 212-213, 216-217 : στά βουλγαρικά μέλη ἀντί τοῦ Ν.Ταπτσιλέστοβ θέτει τόν Σφέτκο Ν.Ούζούνογλου. Ὁ ἴδιος (σελίδα 205) ἀναφέρει ὅτι ὁ Πολυανῆς Παρθένιος εἶχε δικαστεῖ καί καταδικαστεῖ ἐκκλησιαστικῶς καί πολιτικῶς στήν Θεσσαλονίκη καί γι' αὐτό κατέφυγε στήν Κωνσταντινούπολη. Ἀρχικῶς διέμενε στήν νῆσο Ἄντιγόνη (Πριγκηπόννησος) καί μέ ἄδεια τοῦ πατριάρχου, 20 Φεβρουαρίου 1862, μετέβη στό Φανάρι. ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 208, 223, 227 : Ἡ ἐπιτροπή ὀνομαζόταν *Ἀνακριτική ἐπιτροπή ἐπί τοῦ Βουλγαρικοῦ Ζητήματος*, ἐνῶ ἀπό τίς 23 Αὐγούστου 1863 μετονομάστηκε σέ *Εἰσηγητική Ἐπιτροπή*. Κατόπιν, στίς 23 Νοεμβρίου ὀνομάστηκε *Πρωτοδικεῖον*.

³²⁵ ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, π' - ζστ', 4-72, 104-111, 175-176. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ', Β', 163. ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 230-233. ΓΟΝΗΣ, 134-135. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 119. ΤΑΧΙΑΟΣ, *Ἱστορία*, 116-117. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Πατριάρχαι*, 140-142. ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 623. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 244-245. ΜΑΤΑΛΑΣ, 214-228.

Τόν Ιούνιο 1864 διορίστηκε ως νέος πρέσβυς (1864-1877) τής Ρωσσίας στήν Κωνσταντινούπολη ὁ στρατηγός Ν.Π. Ίγκνάτιεβ³²⁶. Ἀπό τήν ἀρχή προσπάθησε νά προσεταιριστεῖ καί τίς δύο πλευρές, ἑλληνική καί βουλγαρική, ἀφοῦ ἡ Ρωσσία ἐνδιαφερόταν νά παραμείνουν καί οἱ δύο φιλικῶς προσκειμένες πρός αὐτήν. Γιά τήν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ἀσκοῦσε ἔντονες πιέσεις διπλωματικές καί πρός τήν Πύλη. Γιά νά ικανοποιήσει τήν ἑλληνική πλευρά, προσέλαβε στήν ὑπηρεσία τής Πρεσβείας νέους γόνους ἰσχυρῶν Κωνσταντινουπολίτικων οἰκογενειῶν, ἐνῶ ἦλθε σέ πολύ φιλικές σχέσεις μέ τόν Ἑλληνα πρεσβευτή. Στό Πατριαρχεῖο πού ἀντιμετώπιζε σοβαρά οἰκονομικά προβλήματα ὑποσχέθηκε τήν ρωσική χρηματική ἀρωγή. Γιά τήν βουλγαρική πλευρά πρότεινε, μέ συναίνεση τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου, στόν Ἀαλῆ πασσᾶ νά δοθεῖ κυβερνητική ἄδεια, προκειμένου νά ἐπιστρέψουν ἀπό τήν ἐξορία οἱ καθαιρεμένοι ἀρχιερεῖς Ἰλαρίων, Αὐξέντιος καί Παΐσιος. Ὑπολόγισε ὅτι μέ τόν ἐπαναπατρισμό αὐτῶν θά ἐξουδετερώνονταν οἱ ἀκραῖες πολιτικές θέσεις τοῦ Στόγιαν Τσομάκοβ, προέδρου τής Βουλγαρικῆς Κοινότητος στήν Κωνσταντινούπολη³²⁷. Πράγματι, ἡ Πύλη παραχώρησε τήν ἄδεια καί στίς 27 Σεπτεμβρίου 1864 οἱ Ἰλαρίων καί Αὐξέντιος ἐπέστρεφαν στήν πρωτεύουσα, ἐνῶ ὁ Παΐσιος θά ἐπέστρεφε ἀργότερα, τόν Ἰανουάριο τοῦ 1865³²⁸. Μέ ἀπαίτηση τοῦ Πατριαρχείου οἱ ἐπιστρέψαντες δέν ἐπιτράπηκε νά διαμείνουν στό Φανάρι-Μπαλατᾶ (βουλγαρικό ναό). Ἔτσι, ἐγκαταστάθηκαν στό Μεσοχώρι (Ὁρτάκιοι). Οἱ Ὀθωμανοί ἰθύνοντες γιά νά ἰσορροπήσουν τήν εὐνοια, ἐνημέρωσαν στίς 21 Αὐγούστου 1864 ὅτι ἔθεταν στήν διάθεση τοῦ πατριαρχείου τόν κρατικό εἰσπρακτικό μηχανισμό, προκειμένου νά εἰσπραχθεῖ τό χρέος τοῦ Κοινοῦ ὅπως εἶχε ὑπολογιστεῖ ἀπό τήν Ἱερά Σύνοδο καί τό Ἐθνικό Μικτό Συμβούλιο (6 γρόσια γιά κάθε ὀρθόδοξο τής δικαιοδοσίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου)³²⁹.

Τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1865 ὁ Σωφρόνιος ὑποσχέθηκε τήν ἀντικατάσταση ὄσων Ἑλλήνων ἀρχιερέων δυσαρεστοῦν τό βουλγαρικό ποιμνιό τους καί ἐπίσης τήν πλήρωση τῶν χρεουοισῶν ἐπισκοπικῶν θέσεων τῶν βουλγαρικῶν ἐπαρχιῶν μέ Βουλγάρους ἀρχιερεῖς. Ἀκόμη, πείσθηκε ἀπό τόν Ίγκνάτιεβ νά συγκροτήσῃ ἐπιτροπή γιά μελέτη δύο νέων βουλγαρικῶν προτάσεων :

³²⁶ Ὁ χρόνος ἀφίξεως τοῦ στρατηγοῦ στήν Κωνσταντινούπολη δέν ἀναφέρεται ἐπακριβῶς, πάντως πρόκειται γιά τό διάστημα μεταξύ Ιουνίου-Σεπτεμβρίου 1864. Ἐπίσης, πρέπει νά εἰπωθεῖ ὅτι διορίστηκε μέ τόν διπλωματικό βαθμό τοῦ πληρεξουσίου ὑπουργοῦ καί ὄχι τοῦ πρεσβευτοῦ ὅπως, ἐξ ἄλλου, καί ὄλοι οἱ προκατόχοί του ἀπό τό 1821 καί ἐξῆς, δηλαδή μετά τόν πρέσβυ Στρογκανόβ. Στόν Ίγκνάτιεβ ὁ βαθμός τοῦ πρέσβυ ἀπονεμήθηκε μόλις τό 1867. MEININGER, 4, 4 σημείωση 4, 12, 21, 32.

³²⁷ Μάλιστα, τόν Φεβρουάριο τοῦ 1865 ὁ Ίγκνάτιεβ ἔστειλε ἐπιστολή στόν ὑφιστάμενό του ὑποπρόξενο στήν Φιλιππούπολη Ν. Γερον καί τόν καλοῦσε νά καταστρέψῃ τήν δημόσια εἰκόνα τοῦ Τσομάκοβ στήν γενέτειρά του Φιλιππούπολη διαδίδοντας ὅτι εἶναι ἰδιοτελής καί ἀδιάφορος πρός τόν βουλγαρικό ἀγῶνα. Ὁ Γερον ἀρνήθηκε νά τό κάνει καί ὑπερασπίστηκε τούς ἀγῶνες τοῦ Τσομάκοβ. MEININGER, 48-49.

³²⁸ Ὁ πρῶν Δυρραχίου Αὐξέντιος πέθανε τήν 1η Φεβρουαρίου 1865 καί κηδεύτηκε καί τάφηκε στόν βουλγαρικό ναό τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Πρίν πεθάνει ὁ πατριάρχης Σωφρόνιος ἀπέστειλε τόν Πρεσλάβας Ἄνθιμο νά τοῦ θυμίσει ὅτι ἔπρεπε νά ζητήσῃ συγγνώμη ἀπό τόν Πατριάρχη. Ὁ Αὐξέντιος ἀρνήθηκε καί ἔτσι ἀρνήθηκε καί τό Πατριαρχεῖο νά ἐγκρίνει τήν ἐκκλησιαστική ταφή του ὡς καθαιρεμένου καί ἀφορισμένου ἀπό τήν Ἐκκλησία. Τό γεγονός ἀναστάτωσε τούς Βουλγάρους πού θεώρησαν τόν Αὐξέντιο ἐθνικό ἥρωα. ΚΑΛΛΙΦΩΝ, Ἐκκλησιαστικά, 237. MEININGER, 50.

³²⁹ ΚΑΛΛΙΦΩΝ, Ἐκκλησιαστικά, 235. ΓΟΝΗΣ, 135. MEININGER, 31-33. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 119. ΤΑΧΙΑΟΣ, Ἱστορία, 117-119. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 263-264. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, Μεταρρύθμιση, 242-245 καί 445 σημείωση 62.

α) οί άρχιερείς νά εκλέγονται άπό τίς έπαρχίες μέ τό σύστημα τής πλειοψηφίας χωρίς νά λαμβάνεται ύπ' όψη ή έθνικότητα τών εκλογέων

β) οί 36 μεγαλύτερες - σημαντικότερες έπαρχίες του Πατριαρχείου νά διαιρεθουν ίσομερώς μεταξύ Έλλήνων-Βουλγάρων (18+18) και άπό τίς 2 ομάδες νά εκλέγεται ίσος άριθμός συνοδικών άρχιερέων.

Η έπιτροπή άπέρριψε τήν δεύτερη πρόταση γιατί εισήγαγε τόν φυλετικό διαχωρισμό τών έπαρχιών, ένω για τήν πρώτη πρότεινε τήν κατάρτιση τριπροσώπου καταλόγου ύποψηφίων εκ μερους τών έπαρχιών (κληρος και πρόκριτοι λαϊκοί) και τήν εκλογή του ένός έξ αυτών άπό τό Πατριαρχείο. Έτσι, άπέτυχε κι αυτή ή προσπάθεια³³⁰.

Νέα μικτή έλληνοβουλγαρική έπιτροπή όρίστηκε τόν Νοέμβριο 1865. Τά πορίσματα της προσέγγιζαν περισσότερο στίς βουλγαρικές θέσεις, άφου άναγνώριζαν κάποια περιορισμένη διοικητική άυτονομία για τήν Βουλγαρική Έκκλησία και μάλιστα μέ άρκετά εκτεταμένα όρια. Εκτός άπό τίς καθαρώς βουλγαρικές έπαρχίες έδιναν στους Βουλγάρους και τίς : Σκοπίων, Μογλενών, Στρωμνίτης, Πολυανής (Κιλκίς), Δεβρών, Βελεσοϋ, Πελαγωνείας, Πρεσπών, Βοδενών (Έδεσσα). Η πρόταση άπορρίφθηκε κατόπιν σφοδράς άντιδράσεως του πρώην πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ³³¹.

Στίς 9/21 Άπριλίου 1866 οί Βούλγαροι υπέβαλαν στήν Έψηλή Πύλη ένα νέο σχέδιο μέ 6 άρθρα, τό όποίο ή Πύλη παρέπεμψε στό Πατριαρχείο για εξέταση. Έτσι τό Πατριαρχείο συγκάλεσε μεγάλη κληρικολαϊκή συνέλευση προς συζήτηση του θέματος. Κατά τήν εξέταση τών 6 άρθρων προέκυψε τό άπαράδεκτο και άντικανονικό (έναντίον τών Έερών Κανόνων) του χαρακτήρος αυτών, όποτε παμψηφεί άπορρίφθηκαν. Ός τελευταίο βήμα, ή συνέλευση ένέκρινε τήν σύσταση μιās Διαφωτιστικής Έπιτροπής «έντολήν έχουσα ίνα άνεύρη όντινα άλλον οίδε τρόπον λύσεως του πολυκρότου και σκανδαλωδέστατου τούτου ζητήματος»³³².

Στίς 30 Δεκεμβρίου 1866 δημοσιεύεται στόν «Άνατολικό Ταχυδρόμο» άναφορά τών λεγομένων άντιπροσώπων του Βουλγαρικού έθνους προς τόν σουλτάνο μέ τήν

³³⁰ MEININGER, 36.

³³¹ ΓΟΝΗΣ, 135-136. ΤΑΧΙΑΟΣ, *Ιστορία*, 119.

Νά σημειώσουμε έδω ότι μέ έγκυκλιό του, στίς 11 Ιουλίου 1861, ό πατριάρχης Ίωακείμ Β΄ : Κ.Π.Α., ΛΓ΄, 468 : όριζε ως βουλγαρικές έπαρχίες τίς έξης 18 : Τυρνόβου, Πόσνας (Βοσνίας), Φιλίππουπόλεως, Πρεσπών, Βιδύνης, Δρύστρας (Σιλίστρια), Σόφιας, Πρεσλάβας, Νύσσης, Σκοπείων, Έρσεκίου(Έρζεγοβίνη), Κεστεντηλίου, Σαμακοβίου, Σβορνικίου, Ρασκοπρεσρένης, Νυσσάβας (Σάρκιο), Βελεσσών, Πολυανής. Περίεργο είναι τό ότι οί 3 άπ' αυτές : Πόσνας, Έρσεκίου και Σβορνικίου ήταν καθαρώς Σερβικές έπαρχίες.

³³² Τό βουλγαρικό σχέδιο τών 6 σημείων : ΓΕΔΕΩΝ, *Έγγραφα*, 111-114. ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Έκκλησιαστικά*, 256. Ένδεικτικό τών βουλγαρικών προθέσεων ήταν ότι διεκδικούσαν, ως βουλγαρικές, 31 έπαρχίες άπό τίς 49 του ευρωπαϊκού τμήματος του Πατριαρχείου : είναι συνδυασμός τών άναφερομένων στήν προηγούμενη ύποσημείωση και στό κείμενο αυτής τής σελίδας σύν τών 4 : Καστορίας, Άδριανουπόλεως, Βάρνης, Άγχιάλου.

Ό τεσκερές του ύπουργείου (21 Άπριλίου 1282, ύπογραφή Ααλή) : ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Έκκλησιαστικά*, 255-256. Κ.Π.Α., ΛΖ΄, 96.1914 : 20 Άπριλίου 1866 πιττάκια προσκλητήρια για συνέλευση επί του Βουλγαρικού Ζητήματος (μεταξύ τών προσκαλουμένων και ό Γρηγόριος ΣΤ΄). 3 πρώην πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως, 7 μητροπολίτες, 5 άρχιμανδριτές λόγιοι, 29 πρόκριτοι λαϊκοί. Σύνολο 45 μέ τόν προεδρεύοντα πατριάρχη Σωφρόνιο. ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Έκκλησιαστικά*, 254 και ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 263 : Τά όνόματα τών μελών τής Διαφωτιστικής Έπιτροπής. Έπίσης : ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 264-265 (και τά όνόματα τών έπαρχιών). ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ιστορία*, 733-734 και 734 σημείωση 5 (όνόματα έπαρχιών). ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 120. ΤΑΧΙΑΟΣ, *Ιστορία*, 120.

ὅποια ἐξαιτοῦνται τὴν ἀπαλλαγὴν τους ἀπὸ τὸν ἐκκλησιαστικὸν ζυγὸν τῶν Γραικῶν³³³.

³³³ ΚΑΛΛΙΦΩΝ, Ἐκκλησιαστικά, 267-269(καὶ τὸ κείμενο τῆς ἀναφορᾶς). Στὸ ἴδιο ἔργο (σελίδες 264-266) σημειώνονται καὶ οἱ σχετικὲς ἡμερομηνίαι : 27 Νοεμβρίου 1866 : παραίτηση τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου, 4 Δεκεμβρίου : ἀποδοχὴ τῆς παραίτησεως ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως, 5 Δεκεμβρίου : ἐκλογή ὡς τοποτηρητοῦ τοῦ Κορυτσᾶς Νεοφύτου. Ἄρα, ὅταν ἐπιδόθηκε ἡ τελευταία βουλγαρικὴ ἀναφορὰ τὸ Πατριαρχεῖο ἦταν ἀκέφαλο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

**Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΑ
1867-1871
ΚΑΙ ΤΑ ΜΕΤΑ ΑΥΤΗΝ
1871-1881**

α. Ἡ ἐκλογή τοῦ Γρηγορίου ΣΤ' - δεύτερη πατριαρχεία

Ἡ ἐκλογή ἀπό τήν Ἱερά Σύνοδο καί τό Ἐθνικό Μικτό Συμβούλιο τοῦ Κορυτσᾶς Νεοφύτου ὡς τοποτηρητοῦ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, στίς 5 Δεκεμβρίου 1866, ὑπῆρξε τό προοίμιο τῆς διαδικασίας πρὸς ἐκλογή νέου προκαθημένου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας¹. Τόν τοποτηρητή ἀναγνώρισε ἡ κυβέρνησις στίς 13 Δεκεμβρίου καί αὐτός, αὐθημερόν, ἀπέστειλε πρὸς ὄλους τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐγκύκλιο πρὸς κλήση γιὰ ἀποκατάστασις νέου πατριάρχου στήν θέση τοῦ παραιτηθέντος Σωφρονίου Γ' ².

Ἡ σχετική ἐκλογική συνέλευσις, ἀποτελούμενη ἀπό 77 μέλη, 17 μητροπολίτες καί 60 λαϊκοὺς ἀντιπροσώπους συνήλθε σέ πρώτη συνεδρίασις στίς 3 Φεβρουαρίου 1867 προκειμένου νά καταρτίσει τόν κατάλογο τῶν ἐκλεξιμῶν. Κατά τήν ψηφοφορία ἔλαβαν : οἱ πρόην πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ΣΤ' 10 ψήφους, Ἰωακείμ Β' 8, Ἄνθιμος Δ' 1, Ἄνθιμος ΣΤ' 5, Κύριλλος Ζ' 1 καί οἱ μητροπολίτες Νικαίας Ἰωαννίκιος 9, Χαλκηδόνος Γεράσιμος 3, Θεσσαλονίκης Νεόφυτος 3, Δέρκων Νεόφυτος 10, Πελαγονείας Βενέδικτος 12, Μυτιλήνης Μελέτιος 1, Κρήτης Διονύσιος 8, Σμύρνης Χρῦσανθος 1, Φαναριοφερσάλων Νεόφυτος 4, Ρασκοπρεσρένης Μελέτιος 2, Κορυτσᾶς Νεόφυτος 1, πρώην Ρόδου 1. Ὁ κατάλογος στάλθηκε στήν Ἵψηλὴ Πύλη, ὥστε νά διατυπωθοῦν ἐνδεχόμενες ἀντιρροήσεις ἐκ μέρους αὐτῆς, ὅμως ἐπιστράφηκε χωρὶς διαγραφές ³.

Ἀκολούθησε ἡ δεύτερη συνεδρίασις τῆς ἐκλογικῆς συνελεύσεως, μέ 73 ἐκλογεῖς, τήν Παρασκευὴ 10 Φεβρουαρίου 1867 κατὰ τήν ψηφοφορία τῆς ὁποίας ἔλαβαν : Γρηγόριος ΣΤ' 52 ψήφους, Ἄνθιμος ΣΤ' 41, Χαλκηδόνος 45, Δέρκων 34, Ἰωακείμ Β' 29, Θεσσαλονίκης 25, Πελαγονείας 24, πρώην Ρόδου 20, Νικαίας 19, Ἄνθιμος Δ' 16, Φαναριοφερσάλων 16, Ρασκοπρεσρένης 14, Κρήτης 14, Κύριλλος Ζ' 10. Ἐπομένως, τό τριπρόσωπο ψηφοδέλτιο ἀπαρτίστηκε ἀπό τοὺς λαβόντες τήν πλειοψηφία τῶν ψήφων : Γρηγόριος ΣΤ', Ἄνθιμος ΣΤ' καί Γεράσιμος Χαλκηδόνος. Κατά τήν ψηφοφορία τῶν ἐνδημούντων ἀρχιερέων στόν πατριαρχικό ναό μέ τήν παρουσία τῶν λαϊκῶν συνέδρων καί πλήθους λαοῦ, πατριάρχης ἀναδείχθηκε ὁ Γρηγόριος ΣΤ' μέ 12 ψήφους ἔναντι 5 τοῦ Ἀνθίμου καί 1 τοῦ Γερασίμου ⁴.

¹ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 266.

² Κ.Π.Α., ΛΖ', 311-312.

³ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ.(1867) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 311, 3 Φεβρουαρίου 1867. Ἐκθεσις Α' διεξηγημένης Δ.Ραζῆ πρὸς πρέσβυ Π.Δεληγιάννη. Σέ σημειώσῃ του, στό περιθώριο τῆς ἐκθέσεως ὁ πρέσβυς Δεληγιάννης διατυπώνει τήν γνώμη του ὅτι «ὁ πρώτος, ὁ δεύτερος, ὁ τέταρτος, ὁ ἕβδομος ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἶναι μόνοι ἄξιοι λόγου», δηλαδή οἱ Γρηγόριος ΣΤ', Ἰωακείμ Β', Ἄνθιμος ΣΤ' καί Χαλκηδόνος Γεράσιμος.

⁴ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ.(1867) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 434, 12 Φεβρουαρίου 1867, πρέσβυς Π.Δεληγιάννης πρὸς ὑπουργό ἐξωτερικῶν Χαρίλαο Τρικούπη. Τό Ὑπομνηματιστικὸ γράμμα τῆς δευτέρας ὡς πατριάρχου ἐκλογῆς τοῦ Γρηγορίου ΣΤ' : ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Πατριαρχικοί Κατάλογοι*, 2, 182-183. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Πατριάρχαι*, 1, 176-178. Καί οἱ δύο ὡς Ρασκοπρεσρένης ἀναφέρουν τόν Ἀνανία, ἐνῶ πρόκειται, μᾶλλον, γιὰ τόν Μελέτιο Σπανδωνίδη τόν πρώην πρωτοσύγκελλο τοῦ μητροπολίτου Δέρκων Γερασίμου Λαχοβάρη καί τοποτηρητή τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου κατὰ τήν ἐκλογή τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου Γ' (1863). Μικρὴ διαφορὰ ὑπάρχει στοὺς συγγραφεῖς ὡς πρὸς τόν ἀριθμὸ τῶν συνέδρων : 73 στήν ἀναφορὰ τοῦ πρεσβευτοῦ, 74 στό ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Πατριάρχαι*, 1, 176 καί στό ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 277. Ἐπίσης στόν ἀριθμὸ ψήφων πού ἔλαβαν κατὰ τήν πρώτη ψηφοφορία στόν πατριαρχικό ναό, οἱ μειοψηφήσαντες Ἄνθιμος ΣΤ' (5 ἢ 6) καί

Κατά τήν δίμηνη, περίπου, προεκλογική περίοδο, δύο ἦταν οἱ κύριες ἀντιμαχόμενες παρατάξεις πού διεκδίκησαν τήν ἐπιτυχία. Ἡ μία ὑποστήριζε τήν ὑποψηφιότητα τοῦ Γρηγορίου καί ἡ ἄλλη τοῦ Ἰωακείμ. Ἡ κατίσχυση τῆς πρώτης δέν ὀφειλόταν στήν προσωπική κατωτερότητα τοῦ ἐκλεκτοῦ τῆς δεύτερης, δηλαδή τοῦ Ἰωακείμ πού ὡς προσωπικότητα χαρακτηριζόταν «δραστήριος, ικανότατος, νοημονέστατος», ἀλλά σέ μιά σειρά ἄλλων λόγων. Κατ' ἀρχήν ὁ Γρηγόριος ἔχαιρε μεγάλης δημοτικότητας - πολύ μεγαλύτερης ἀπό ἐκείνη τοῦ συνυποψηφίου του - μεταξύ τόσο τῶν κληρικῶν ὅσο καί τῶν λαϊκῶν, γεγονός πού τοῦ ἐξασφάλιζε εὐρεία ἀποδοχή ἐκ μέρους τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος⁵. Ἐπιπλέον, στούς κύκλους τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ Ἰωακείμ, ἀλλά καί γενικότερα τῶν ἐκσυγχρονιστῶν-μεταρρυθμιστῶν σημειώθηκε πολυδιάσπαση, ἀφοῦ ἀρκετοί ἐξ αὐτῶν ἀποφάσισαν νά θέσουν οἱ ἴδιοι ὑποψηφιότητα γιά τόν πατριαρχικό θρόνο. Ἰδιαίτερο πλήγμα γιά τήν συνοχή τῆς παρατάξεως ἀπετέλεσαν οἱ αὐτόνομες ὑποψηφιότητες τοῦ Δέρκων Νεοφύτου καί τοῦ Χαλκηδόνης Γερασίου, ἱεραρχῶν μέ ἐξέχουσα ἐπιρροή στούς ὁμογενειακούς κύκλους, καθώς, ἐπίσης, καί μέ ἀξιόλογες προσβάσεις στήν κυβέρνηση καί σέ ξένες πρεσβεῖες. Μάλιστα, γιά τόν δεύτερο εἰπώθηκε ὅτι μέ τίς ἐνέργειές του ἐπέβαλε, τελικῶς, τήν ὑπερψήφιση τοῦ Γρηγορίου⁶. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἡ προώθηση τοῦ Ἰωακείμ ἀπό ὁμάδα ὁμογενῶν πού συναποτελοῦσαν ἀνερχόμενοι πλουτοκράτες καί φιλόδοξοι πολιτικοί κυβερνητικοί ὑπάλληλοι, μπορεῖ νά τοῦ προσέφερε πολύτιμη οἰκονομική καί πολιτική στήριξη, ὅμως, συγχρόνως, προκάλεσε τήν ἀντίδραση τῆς πλειονότητας τῆς ὁμογενείας πού, προφανῶς, σκανδαλιζόταν καί ἀποδοκίμαζε τήν συμπεριφορά τῶν μελῶν τῆς ὁμάδος καταλογίζοντάς τους, εὐθέως, ἰδιοτέλεια καί οὐσιαστική ἀδιαφορία γιά τήν τύχη τῶν ἐθνικῶν πραγμάτων⁷. Εἶχε γίνει ἀποδεκτό ἀπό ὅλους ὅτι τά πλέον πειστικά προβλήματα γιά τό Γένος, κατά τήν ὑπ' ὄψη περίοδο, ἦταν τά ζητήματα τῆς ἐφαρμογῆς τῶν Γενικῶν Κανονισμῶν (ἢ Συνταγματικό, κατά μιά ἄλλη ἔκφραση), τό Μοναστηριακό καί τό Βουλγαρικό. Αὐτά, ἐξ ἄλλου, ὑπῆρξαν τά κυρίως αἷτια τῆς πτώσεως τῶν πατριαρχῶν Σωφρονίου καί Ἰωακείμ, καί μέ αὐτά ὄφειλε, κατά ἀπόλυτη προτεραιότητα, νά ἀσχοληθεῖ ὁ ἐπόμενος πατριάρχης. Ἀλλά, ἐπ' αὐτῶν ἦταν ἤδη γνωστή, καί γι' αὐτό

Γεράσιμος Χαλκηδόνης (1 ἢ 2). Μᾶλλον, ὁ ΚΑΛΛΙΦΩΝ, Δελτίον, Α', 11-12 καταγράφει τήν ὀρθή ἀναλογία : 12-5-1, δηλαδή σύνολο 18, ὅσοι καί οἱ ὑπογράφοντες τό Ὑπομνηματιστικό Γράμμα μητροπολίτες.

⁵ ΓΕΔΕΩΝ, Ἀποσημειώματα, 307 : Οἱ πλέον ἀγαπητοί στόν λαό πατριάρχες, τόν 19ο αἰώνα, ὑπῆρξαν οἱ Ἄνθιμος Γ', Γρηγόριος ΣΤ' καί Ἰωακείμ Γ'.

⁶ ΓΕΔΕΩΝ, Ἀποσημειώματα, 229-232.

⁷ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ. (1867) : πρέσβυς Π.Δεληγιάννης πρὸς ὑπουργό ἐξωτερικῶν Χαροῖλα Τρικούπη, Νο 434, 12 Φεβρουαρίου 1867 : «... Πλείσται ῥαδιουργίαι ἐγένοντο καί κατά τήν τελευταίαν ταύτην ἐκλογὴν τοῦ Πατριάρχου, ἀλλά ἡ δυσαρέσκεια ἀφ' ἑνός τῶν πλειότερων ὁμογενῶν κατὰ ὀλιγαρχίας τινός πλουσίων, ἐπιδιωκούσης ἀείποτε τήν θέσιν τοῦ Πατριάρχου πρὸς ὄφελος προσώπου τῆς ἐμπιστοσύνης της καί ἐπομένως πρὸς τό ἴδιόν της συμφέρον καί οὐχί πρὸς τό τοῦ γένους καί ἡ πρὸς τόν Γρηγόριον ἀφ' ἐτέρου γνωστή ὑπόληψις καί τό σέβας τοῦ τε κοινῶ καί τῶν κληρικῶν ὑπερίσχυσαν τῆς ῥαδιουργίας καί ἀνεδείχθη εἰς τόν πατριαρχικόν θρόνον... ». Ἐπίσης, Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ. (1867), ἴδιοι ἀποστολέας καί παραλήπτης, Νο 596/1082, 24 Ἀπριλίου 1867 : «... τά πάθη τῶν λεγομένων πολιτικῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ὅποιοι στήν γενεά αὐτήν συνίστανται ἀπό κάποιους ἐμποροτραπεζίτες καί ἰατρούς καί ὀλίγιστους λογίους, πολύ μικρόν ἀπέχουν, πλὴν 2-3 ἐξαιρέσεων, ἀπό τά πάθη τῆς προηγουμένης γενεᾶς καί τῶν προκατόχων αὐτῆς. Τά πάθη καί οἱ ἀξιώσεις των νά διαθέτουν τίς χηρεύουσες ἐπισκοπές, ὅπως εἰς ἀσθενῆ κράτη ἀξιώνουν οἱ βουλευταὶ νά διαθέτουν τίς θέσεις τῶν ὑπαλλήλων... ».

ἀποφευκταῖα, ἡ στάση τοῦ Ἰωακείμ. Εἶδαμε τίς συνεχεῖς παλινωδίες του στό θέμα τῶν Κανονισμῶν πού ἐνῶ σαφῶς δέν ἐπιθυμοῦσε τήν ἐφαρμογή τους, δέν τολμοῦσε νά ἐπιχειρήσει τήν κατάργησή ἢ, ἔστω, ὅπως ὁ Σωφρόνιος, τήν ἀναθεώρησή τους. Στό Μοναστηριακό, ἡ ἐπίλυση τοῦ προβλήματος συνδέθηκε μέ τήν καταβολή μιᾶς ἀμφιλεγόμενης χρηματικῆς ἀποζημιώσεως ἡ ὁποία βασιζόταν στήν σύναψη τραπεζικοῦ δανείου ἀπό τήν κυβέρνηση Κούζα μέ πιστωτές ὄμιλο τραπεζιτῶν, γνωστῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ Ἰωακείμ. Στό Βουλγαρικό, ὁ Ἰωακείμ ἦταν αὐτός πού ἐπέβαλε τήν καθαίρεση, ἀφορισμό, ἐξορία τῶν τριῶν ἀρχιερέων (Ἰλαρίωνος Μακαριουπόλεως, Αὐξεντίου πρώην Δυρραχίου καί Παῖσιου Φιλιππουπόλεως) πού πρωτοστατοῦσαν στήν προβολή τῶν βουλγαρικῶν διεκδικήσεων, μέ ἀποτέλεσμα νά προκαλέσει τήν περαιτέρω ὄξυνση τῶν παθῶν. Ἐκτός αὐτοῦ, μέ τό σχέδιό του τῶν 15 σημείων παραδεχόταν, ἐπισήμως, γιά πρώτη φορά, τό βάσιμο τῶν βουλγαρικῶν αἰτημάτων καί μάλιστα (τό χειρότερο) ὑπό τήν ἐθνοφυλετική τους ἔκφραση. Δέν θά ἦταν, ἐπομένως, λογικό νά ἀναμένει κανεῖς τήν ἐπίλυση τοῦ Βουλγαρικοῦ ἀπό τόν Ἰωακείμ ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ ὁποίου ἐμφανίστηκε ἐπισήμως τό ζήτημα καί δέν ἐπιτεύχθηκε ἡ διευθέτηση του τότε. Ὁ συνδυασμός τῶν παραπάνω λόγων καθιστοῦσε τήν λύση τῆς ἐκλογῆς τοῦ Γρηγορίου ὡς τήν πλέον ἐνδεδειγμένη κατά τήν περίσταση ἐκείνη⁸.

Ὡς πρός τήν ἀνάμιξη τῶν ξένων Πρεσβειῶν, παρατηροῦμε ὅτι δέν ὑποστήριξαν μέ ἄμεσο καί ἀπροκάλυπτο τρόπο τήν ὑποψηφιότητα τοῦ Γρηγορίου, τουλάχιστον στήν πρώτη φάση, τοῦ καταρτισμοῦ καταλόγου ἐκλεξιμῶν, ἀλλά μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι εἴτε μέ πράξεις εἴτε μέ παραλείψεις τόν εὐνόησαν ἐμμέσως. Ὁ Ἕλληνας πρεσβευτής, στίς ἀναφορές του πρός τήν Ἀθήνα, φέρεται ὅτι ἐκτιμοῦσε τόσο τά προσόντα καί τήν ἀρετή τοῦ ἀνδρός, ὅσο καί τήν συνετή καί μετριοπαθῆ στάση του κατά τήν ἀντιμετώπιση τῶν κυριότερων προβλημάτων. Γιά παράδειγμα, στό θέμα τῶν Κανονισμῶν, παρ' ὅτι θεωροῦνταν ὡς ἕνας ἀπό τούς στυλοβάτες τῆς πτέρυγας τῶν κληρικῶν, δέν ἀπέρριψε τήν ἐνδεχόμενη χρησιμότητα ὀρισμένων, τουλάχιστον, μεταρρυθμίσεων καί δέν προσυπέγραψε τήν Διαμαρτύρηση τῶν Γερόντων (Ἰούλιος 1859). Ἐπίσης, στίς συνελύσεις γιά τό Βουλγαρικό δέν ἀποδεχόταν τίς ὑπέμετρες βουλγαρικῆς ἀξιώσεις, ἦταν, ὅμως, ὁ μόνος πού ἔφερε ἀντίρρηση στήν καθαίρεση τοῦ Παῖσιου Φιλιππουπόλεως. Ὁ Ρῶσος πρεσβευτής Νικολάϊ Ἰγκνάτιεβ ἔτρεφε, ὁμοίως, μεγάλη ἐκτίμηση στό πρόσωπο τοῦ Γρηγορίου, ὑπολογίζοντας, συγχρόνως, ὅτι θά μποροῦσε μέ εὐκολία νά τόν ἐπηρεάσει γιά μιᾶ προσέγγιση ἀπόψεων στήν «ἐλληνοβουλγαρική» διαμάχη. Σέ ἕνα πρῶτο στάδιο, ὁ Ἰγκνάτιεβ δέν θεώρησε πολιτικῶς ὀρθό νά ἀναμιχθεῖ ἐνεργῶς, πιθανόν γιατί δέν εἶχε καταλήξει στό πρόσωπο πού θά ὑποστήριζε τελικῶς, ὅταν, ὅμως, ὁ Γρηγόριος φάνηκε ἀπόρροπος νά θέσει ὑποψηφιότητα, ὁ πρέσβυς ἐξέφρασε τήν βαθεῖα του λύπη. Σέ δεύτερο στάδιο, μετά τήν κατάρτιση τοῦ καταλόγου ἐκλεξιμῶν, ὁ Ἰγκνάτιεβ ἐργάστηκε σέ δύο κατευθύνσεις : ἔπεισε τήν Πύλη νά μὴν διαγράψει τό ὄνομα τοῦ Γρηγορίου καί ἐπίσης προσπάθησε νά περιορίσει τήν ὑποστήριξη τῆς συνελύσεως πρός δύο ὑποψηφίους : τόν Βενέδικτο Πελαγωνείας ὁ ὁποῖος εἶχε λάβει τόν μεγαλύτερο ἀριθμό ψήφων (12) ἀπό ὅλους τούς συνυποψηφίους, ἀλλά θεωροῦνταν ρωσοσόφορος, καί τόν πρώην πατριάρχη Ἰωακείμ Β' πού ἦταν ἐκ τῶν

⁸ Ἐκτενής περιγραφή τῶν προσπαθειῶν γιά ἐπίλυση τῶν προβλημάτων αὐτῶν καί τῆς στάσεως, γενικῶς, τῶν πατριαρχῶν Ἰωακείμ καί Σωφρόνιου : ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 159-225 (Ἰωακείμ) καί 229-272 (Σωφρόνιος).

ἐπικρατεστέρων στήν δεύτερη ψηφοφορία, ἀλλά τελοῦσε ὑπό γαλλική ἐπιρροή στήν ὁποία ἀντιτασσόταν ὁ Ἰγκνάτιεβ⁹.

Ὁ προσφάτως διορισμένος (Δεκέμβριος 1866) Βρετανός πρεσβευτής λόρδος Edmund Lyons, θεώρησε ὅτι τυχόν ἐκλογή τοῦ Γρηγορίου δέν ἀπειλοῦσε, κατά τήν περίοδο αὐτή, κάποιο σοβαρό συμφέρον τῆς Βρετανίας, ἐπομένως δέν ἐνήργησε στήν Πύλη γιά τήν διαγραφή τοῦ ὀνόματος τοῦ πρώην πατριάρχου, παρέχοντάς του, ἔτσι, τήν εὐκαιρία νά ἐκλεγεῖ. Πάντως, τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐκλογῆς δέν τόν εὐχαρίστησε πολύ, ὅπως καί τούς πρεσβευτές τῆς Αὐστρίας καί Γαλλίας πού προωθοῦσαν τά συμφέροντα τῶν ρωμαιοκαθολικῶν, γνωστῶν καί παλαιῶν ἀντιπάλων τοῦ Γρηγορίου¹⁰.

Ἡ ἐκλογή, 27 χρόνια μετά τήν πρώτη του πατριαρχία, προκάλεσε τήν εὐλογία συγκίνηση τοῦ «*συρρεῦσαντος ἀπείρου πλήθους*» πού τήν ἐνέκρινε μέ ζωνηρές ἐπευφημίες, ἐνῶ ἔκανε μεγάλη ἐντύπωση καί στήν κοινή γνώμη τῆς πρωτεύουσας. Ὅπως καί στήν ἐκλογή τοῦ 1835, ὁ Γρηγόριος δέν ἦταν παρών. Ἔτσι, τήν ἐπομένη ἡμέρα, Σάββατο 11 Φεβρουαρίου 1867, οἱ Συνοδικοί Ἀρχιερεῖς καί τό Ἐθνικό Μικτό Συμβούλιο μετέβησαν στήν οἰκία του στό Μέγα Ρεῦμα προκειμένου νά τοῦ ἀνακοινώσουν, ἐπισήμως, τήν ἐκλογή του ὡς πατριάρχου¹¹.

Ὁ Γρηγόριος ἀποδέχθηκε τήν ἀπόφαση τῆς ἐκλογικῆς συνελεύσεως, ἐκφράζοντας τήν εὐγνωμοσύνη του γιά τήν προτίμηση πού ἔδειξε τό Γένος πρός τό πρόσωπό του, ἔθεσε, ὅμως, ὑπ' ὄψη τῆς ἀντιπροσωπείας δύο ὅρους - προϋποθέσεις πού ὄφειλαν νά ἐκπληρωθοῦν πρὶν τήν ὀριστική ἀποδοχή ἀπό μέρους του τῆς ἐκλογικῆς ἐτυμηγορίας.

Ὁ πρῶτος ὅρος ἦταν νά ἐκδοθεῖ ἀπό τήν Πύλη Πατριαρχικό Βεράτιο ὅμοιο καί ἀπαράλλακτο μέ τά Βεράτια παλαιότερων ἐποχῶν, δηλαδή ὅπως ἐκεῖνα πού ἐκδίδονταν ἀπό τόν Μωάμεθ Β΄ τόν Πορθητή καί τούς διαδόχους του καί «*οὐχί οἷα τά παραμορφωμένα καί ἀλλοιωμένα τῶν νεωτέρων χρόνων καί μάλιστα τά ἐπ' ἐσχάτων*»¹². Εἶναι γνωστό ὅτι τά Πατριαρχικά - καί σέ μικρότερη ἀναλογία καί τά μητροπολιτικά - Βεράτια εἶχαν θεμελιώδη σημασία γιατί σέ αὐτά τά κείμενα καταγράφονταν ἐπακριβῶς τά Προνόμια τοῦ Γένους καί μέ αὐτά ἡ Ὀθωμανική Ἀρχή ἐγγυόταν ἐπισήμως καί ἐγγράφως τήν μορφή καί τήν ἔκταση τῆς Ἐθναρχικῆς ὑποστάσεως καί δικαιοδοσίας τοῦ ἐκάστοτε Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Τυχόν αὔξηση ἢ ἐλάττωση τῆς Πατριαρχικῆς δικαιοδοσίας ἀντικατοπτριζόταν ἀμέσως στήν αὔξηση ἢ ἐλάττωση, ἀντιστοίχως, τῶν διατάξεων τῶν Βερατίων. Ὁ Γρηγόριος, μάλιστα, εἶχε τό ἰδιαίτερο προνόμιο νά λάβει, τό 1835, πατριαρχικό βεράτιο πού σέ σχέση μέ τά ὅμοιά του, τοῦ 19ου, τουλάχιστον αἰῶνα, θεωρεῖται ὡς τό πλέον ἀνεπτυγμένο σέ ἀριθμό διατάξεων. Ἔτσι, ἡ ἐπί τῆς πρώτης πατριαρχίας τοῦ Γρηγορίου ΣΤ' ἔκταση τῆς Ἐθναρχικῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ χρησίμευε ὡς ἐπίπεδο ἀναφορᾶς γιά τούς μεταγενεστέρους του Πατριάρχες. Ἄρα, πέραν τῆς εὐλογῆς ἐπιμονῆς τοῦ Γρηγορίου νά μὴν ἀφαιρεθεῖ, κατά τήν δεύτερη πατριαρχία του, οὔτε καί τό παραμικρότερο τῶν δικαιωμάτων του τῆς πρώτης, δικαιολογημένη ἦταν καί ἡ ἐπιθυμία τοῦ Γένους νά μὴν ἀπωλεσθοῦν

⁹ MEININGER, 79-80. Ἡ Πύλη δέν ἤθελε τόν Γρηγόριο γιατί ἀντιστεκόταν στίς παραβιάσεις ἐκ μέρους τῶν Ὀθωμανῶν τῶν προνομίων τοῦ Γένους καί δέν ἀποδεχόταν τούς Ἐθνικούς Κανονισμούς ὑπό τήν μορφή πού ψηφίστηκαν.

¹⁰ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 280, 454 σημειώσεις 22, 23.

¹¹ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ Εγ(1867), Νο 434, 12 Φεβρουαρίου 1867.

¹² Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ Εγ(1867), Νο 434, 12 Φεβρουαρίου 1867.

έθνικά προνόμια που είχαν χορηγηθεί από την εποχή της Αλώσεως ακόμη. Πρόσφατη, έξ' άλλου, ήταν η αποδοκιμασία των Όρθοδόξων για τις διατάξεις του βερατίου που δόθηκε στον Σωφρόνιο, όπου έλειπαν οι αναφορές στο πολιτικό σκέλος της πατριαρχικής έξουσίας επί των όμογενών. Μάλιστα, σέ συμπλήρωση του πλήγματος αυτού, ό τότε ύπουργός έξωτερικών Άαλή πασσάς άπηύθυνε και ύπόμνημα (τεσκερέ) προς τον Σωφρόνιο που του ζητούσε νά μήν άποστέλλει, πλέον, τακρίρια στην Πύλη παρά μόνον για θρησκευτικά καθαρώς ζητήματα. Κατ' αυτόν τον τρόπο τον ύποβίβαζε από Έθναρχη σέ άπλό θρησκευτικό ήγέτη¹³.

Ό δεύτερος όρος ήταν νά άποδεχθούν, έξ όνόματος του Γένους, τά άντιπροσωπευτικά Σώματα (Έκλογική Συνέλευση, Ίερά Σύνοδος, Έθνικό Μικτό Συμβούλιο) την μεταρρύθμιση «*άρθρων τινών του Κανονισμού άτινα άπάδουσι προς τό πνεύμα της Έκκλησίας*»¹⁴. Ό Γρηγόριος μέ την κίνηση αυτή έπιχειρούσε νά έπαναφέρει τους Ίερούς Κανόνες και τις Έκκλησιαστικές - Συνοδικές άποφάσεις ως υπερέρας ισχύος κανονιστικές διατάξεις σέ σχέση μέ τους κοσμικής προελεύσεως και έπιβολής Έθνικούς κανονισμούς. Τό θέμα δέν έχει νά κάνει μόνον μέ την τήρηση έκ μέρους του Γρηγορίου προσωπικών του ύποσχέσεων και ύποχρεώσεων ως όρθοδόξου κληρικού προς την Έκκλησία, αλλά άποτελεί έδραϊα πεποίθησή του ότι η έφαρμογή των «*άρχέτυπων χαρακτήρων*» είναι ό ένδεικνυόμενος τρόπος για την διατήρηση της συνοχής και την προαγωγή, στην συνέχεια, των πραγμάτων της Έκκλησίας και του Γένους. Τό άδιάσπαστο της πνευματικής και πολιτικής (ύλικής) δικαιοδοσίας του Πατριάρχου επί του άδαιρέτου διδύμου Έκκλησίας-Γένους, άποτελεί τό πλέον ούσιώδες χαρακτηριστικό της Έθναρχικής ιδιότητας. Έάν, έξ' άλλου, δεχθούμε ότι ό Πατριάρχης «*είς τύπον Χριστού ύπάρχει*» και έάν όμολογήσουμε, ως όφείλουμε, τά διατυπωθέντα στον Όρο της Δ' Οικουμενικής Συνόδου στην Χαλκηδόνα (451) : «... ένα και τον αυτόν Χριστόν υίόν κύριον μονογενή, έν δύο φύσεσιν άσυγχύτως, άτρέπτως, άδαιρέτως, άχωρίστως γνωριζόμενον, ούδαμου της των φύσεων διαφοράς άνηρημένης διά την ένωσιν, σωζομένης δέ μάλλον της ιδιότητας έκάτερας φύσεως και είς έν πρόσωπον και μίαν ύπόστασιν συντρεχούσης ούκ είς δύο πρόσωπα μεριζόμενον ή διαιρούμενον...»¹⁵, τότε μπορούμε νά κατανοήσουμε τό ένιαίο και άδιάσπαστο της έθναρχικής έξουσίας του Πατριάρχου που δέν είναι δυνατόν νά διακριθεί σέ δικαιοδοσία επί θρησκευτικών (έκκλησιαστικών) θεμάτων και σέ δικαιοδοσία επί ύλικών (πολιτικών) ζητημάτων.

¹³ ΚΟΝΟΡΤΑΣ, 73-74, 94-104, 209-229, 252-267, 315-337. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 265. Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ (1867), Νο 434, 12 Φεβρουαρίου 1867.

Τά τακρίρια (takrir-i şifahi) ήταν διακοινώσεις άποφάσεων μεταξύ άυτονόμων άρχών π.χ. μεταξύ Όθωμανικής κυβερνήσεως και ξένων Πρεσβειών ή Πατριαρχείου. Υπό την έννοια αυτή τό Πατριαρχείο έκλαμβανόταν από την Όθωμανική κυβέρνηση ως ξένος πολιτειακός θεσμός (δημόσιο διεθνές δίκαιο). Έξ' άλλου οι ύποθέσεις του διεκπεραιώνονταν από τό ύπουργείο έξωτερικών. Τά τακρίρια υπέγραφε ό Πατριάρχης θεωρούμενος έτσι ως προϊστάμενος, έπικεφαλής μιās Άυτονόμου Άρχής έντός του Κράτους. ΣΑΡΡΗΣ Ν., *Όσμανική*, 1, 445 και 2, 461. ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Φωτίειος*, 2, 119. Ό τεσκερές (tezkere) σήμαινε : ύπόμνημα, σημείωση, κοινοποίηση μιās άρχής προς μιιά άλλη.

¹⁴ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ (1867), Νο 434, 12 Φεβρουαρίου 1867.

¹⁵ ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, 2, 259-260.

Ἴσως, ὅμως, εἶναι προτιμότερο νά παρατεθεῖ ἡ ἴδια ἢ ἐπιστολή τοῦ Γρηγορίου ΣΤ' πρὸς τὴν ἐκλογικὴ συνέλευση, ὥστε νά ἀποτυπωθεῖ καλύτερα ἢ σκέψη αὐτοῦ :¹⁶

ΕΠΙΣΤΟΛΗ
ΤΟΥ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ
ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΣΤ'
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΚΛΟΓΙΚΗΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ

Εὐσεβεστάτη Ἐκλογικὴ Συνέλευσις !

Τὴν ἐπίσημον ἀγγελίαν, ὅτι ὁ σύμπας Ἱεραρχικὸς Κλήρος καὶ οἱ τὸν Ὀρθόδοξον Λαὸν ἀντιπροσωπεύοντες ἐκλεξάμενοι ὁμοθυμῶς τὴν Ἡμῶν Μειριότητα προσκαλοῦσιν εἰς τὸν πολὺ ὑπέρομετρον τῆς πολλαπλῆς ἡμῶν ἀδυναμίας Οἰκουμενικόν Θρόνον, μετὰ βαθείας ψυχικῆς ἀθυμίας ἠκούσαμεν παρὰ τῆς γεραρᾶς καὶ ἀξιοτίμου πρεσβείας, ἣν ἡ ὑμετέρα φιλόχριστος Συνέλευσις ἐξαπέστειλε.

Καὶ δὴ, ἀπονέμοντες κατὰ τὸ εἶκος αὐτῆ τὰς ἀνηκούσας εὐχαριστίας ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ἐλάχιστον ἡμῶν πρόσωπον ἀγαθῇ αὐτῆς ὑπολήψει, οὐ λείπομεν ταυτοχρόνως εὐγνωμονοῦντες καὶ πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Κυβέρνησιν, ἣτις ἐπὶ εἴκοσι καὶ ἐπτὰ ἔτη, ἔνεκεν ἐκτάκτων περιστάσεων εὐδοκήσασα ἡμᾶς ἀπαλλάξαι τοῦ δυσβαστάκτου βάρους τῆς Πατριαρχείας, ἐχορήγει ἐνταῦτῳ κηδεμονικῶς τὰ πρὸς ζωάρκειαν · οὐ χάριν διετέλεσαμεν ἐκθύμως εὐχόμενοι ὑπὲρ τοῦ Κραταιοτάτου καὶ Εὐεργετικωτάτου ἡμῶν Ἄνακτος καὶ τῆς Ὑψηλῆς Αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἔμελλεν ἔχειν ἡμᾶς διὰ βίου ἀπηλλαγμένους, μάλιστα ὁπότε ἤδη γήρατι καὶ πυκναῖς ἀσθενείαις συνεχόμεθα. Ἐπειδὴ δέ ἀρθέντος παντός κωλύματος, ἡ Ἐκλογικὴ Συνέλευσις προήχθη ἐλευθέρως εἰς τὴν ἐκλογὴν ἡμῶν, ὁ ἐτάζων καρδίας καὶ νεφρούς Κύριος γινώσκει πόσον τὸ ἀπροσδόκητον τοῦτο ἐτάραξεν ἡμᾶς, ἀναλογιζομένους εἰς ὅσας καὶ οἷας ἐκκλησιαστικὰς καὶ ἐθνικὰς δυσχερείας ἐμβαλλόμεθα. Πλὴν ἀλλά, καὶ τοι τῶν ἱερῶν καθηκόντων τῆς ἡμετέρας ἐπαγγελίας ἀναπόδραστον τὴν ὑπακοὴν ἐπιβαλλόντων, μηδ' ἐπιτροπόντων παραίτησιν ἐνώπιον τῆς οὕτως ἐπισήμου κλήσεως τῆς Ἐκκλησίας, τότε μόνον ὑποχρέους ἡμᾶς αὐτοὺς νομίζομεν εἰς ὑπακοὴν, ὅταν καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ αὐτῆ Ἐκκλησία ἐμμένῃ ἔμπεδος εἰς τὸν ἀρχέτυπον χαρακτῆρα, ὃν αἱ ἄνωθεν παραδόσεις καὶ οἱ Ἀποστολικοὶ καὶ Συνοδικοὶ Κανόνες καθάπαξ διέγραψαν. Ἡ δέ τρανωτέρα ἀπόδειξις, ὅτι ἀληθῶς ἡ Ἐκκλησία διαμενεῖ ἢ αὐτῇ ἀναλλοίωτος, οἷα διετέλεσεν οὕσα ἐν πλήρει αὐτονομίᾳ ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως, ἔσται ὅτε ἡ εὐσεβὴς Ἐκκλησία συμμερισθήσεται τὴν ἡμετέραν γνώμην ὅπως οἱ νέοι Κανονισμοὶ μετασκευασθῶσιν ὅσον ἔνεστι τάχιον ἐκ νέου, συμφώνως ταῖς ἀρχαίαις διατάξεσι τῆς Ἐκκλησίας καὶ συνωδὰ τοῖς Ἱεροῖς Κανόσι τῶν

¹⁶ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ (1867), Νο 434 : Ἑλληνικὴ Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 435, 15 Φεβρουαρίου 1867, πρὸς βυβ. Π. Δεληγιάννης πρὸς ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν Χαρίλαο Τρικούπη. Ἡ ἐπιστολὴ συνημμένη στὴν ἔκθεση τοῦ πρεσβευτοῦ, βρῖσκεται ἐντὸς πλαισίου, ἔξω ἀπὸ τὸ ὅποιο, στὸ ἄκρο δεξιὰ ἀναγράφεται *Τύποις Βυζαντίδος*. Ἡ *Βυζαντίς* ἐκδίδονταν ἀπὸ τὸν δημοσιογράφου Δημήτριου Ξένη, ὁ ὅποιος ἔχαιρε μεγάλης ἐκτιμῆσεως ἀπὸ τὸν Γρηγόριον ΣΤ' καὶ ἀπὸ τὴν ὁμογένεια, γενικῶς, γιὰ τὴν συμβολὴν του στὰ ἐθνικὰ ζητήματα. Ἡ ἐφημερίδα μετὰ τὸ 1856 συνενώθηκε μετὰ τὴν *Τηλέγραφος* τοῦ Βοσπόρου πού εἶχε ἰδρῦσει ὁ Κωνσταντῖνος Ἀδοσίδης : ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 42-45.

Αγίων Συνόδων ὅ,τι δ' ἄν ἐν αὐτοῖς εὔρηται εἴτε καταργοῦν οἰανδήποτε κατάχρησιν, πάντοτε ἀλλοτρίαν τῇ Ἐκκλησίᾳ καί ἀπάδουσαν τῇ ἀληθεῖ προόδῳ τοῦ αἰῶνος, εἴτε ἐξασφαλίζον τὰ δικαιώματα τῆς Κοινωνικῆς πολιτείας τῶν πιστῶν ὅσα ἀρχῆθεν παρεχωρήθησαν διὰ τῶν ἀρχαίων Προνομίων τῶν χορηγηθέντων τῇ Ἐκκλησίᾳ παρά τοῦ αἰοιδίου Σουλτάνου Μεχμέτ τοῦ Βου καί τῶν εὐκλεῶν διαδόχων αὐτοῦ καί ταῦτα εὐαρέστως ἡμῖν ἀποδεκτά ἔσονται. Οἱ μὲν γάρ νεωτερισμοί ἐκ τῆς πείρας καί τῶν ἀποτελεσμάτων κρίνονται· τὰ δέ ἀρχῆθεν καθωσιωμένα δέον ἵνα διαμένωσι πάντοτε σεβαστά. Ἐάν πρὸς τοιαῦτα χρῆη προσκαλούμεθα, ἀγαπητοί, βεβαίως οὐ δυνάμεθα παρακοῦσαι πρὸς οὕτω πάνδημον τῆς Ἐκκλησίας φωνήν, εἰς ἣν ὑπέικομεν καί τοι καλῶς συνειδότες τὸ ἀνεπαρκές τῶν ἡμετέρων δυνάμεων ὡς πρὸς τὸ σοβαρόν τοῦ ἀγῶνος εἰς ὃν ἐμβαλλόμεθα. Εἰ δ' ἐπ' ἄλλοις παρά τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα προσκαλούμεθα ἵνα πατριαρχεύσωμεν παρῶνσι ὁμολογοῦμεν ὅτι ἤδη περὶ τὸ τέρμα τοῦ βίου ἡμῶν, βίου ὀλοκλήρως ἀφωσιωμένοι τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὅλως ἀποπεφύκαμεν.

Ταῦτά τοίνυν κρίνοντες πρὸς ὑμετέραν τε καί κοινήν πληροφορίαν κατὰ τὸ ἱερόν τοῦ ὑψηλοῦ ἡμῶν ἐπαγγέλματος καθῆκον, διατελοῦμεν.

Τῆς ἡμετέρας εὐσεβοῦς καί φιλοχρίστου ἀγάπης κ.λ.π.
Ἐν Μεγάλῳ Ρεύματι, τῇ 11 Φεβρουαρίου 1867.
† Ο Π. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ

Τὴν Κυριακὴν 12 Φεβρουαρίου ἡ Ἐκλογικὴ Συνέλευσις συνήλθε ἐκτάκτως στὸ Πατριαρχεῖο καί ἀποδέχθηκε παμψηφεί τοὺς ὅρους τοῦ Γρηγορίου. Μάλιστα, συντάχθηκε καί πρωτόκολλο πού συμφωνήθηκε νά ἀποσταλεῖ στὴν Πύλη γιὰ γνωστοποίηση. Στὸ κείμενο αὐτὸ ἡ Συνέλευσις δεσμευόταν ἐγγράφως νά τηρήσει τοὺς τεθέντες ὅρους καί, ἐπιπλέον, νά συνδράμει τὸν πατριάρχη πλήρως καί ἐνεργῶς, στίς μελλοντικὲς του παρεμβάσεις καί αἰτήσεις πρὸς τὴν Ὀθωμανικὴν κυβέρνησι¹⁷.

Στίς 14 Φεβρουαρίου ἐκδόθηκε τὸ ἀπαραίτητο σουλτανικὸ διάταγμα ἐπικυρώσεως τῆς ἐκλογῆς τοῦ Γρηγορίου. Ὡς πρὸς τὸ αἴτημα γιὰ ἔκδοσι βερατίου κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν ἀρχαιοτέρων, ὁ Μέγας βεζύρης Ἀαλῆ πασσᾶς ἀπάντησε ὅτι μετὰ τὴν διακήρυξιν τοῦ Χάττι Χουμαγιούν (1856) ἐπῆλθαν καί στὰ ἔγγραφα αὐτά, ὅπως καί σέ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα κρατικά ἔγγραφα, ὀρισμένες μεταβολές, ἐπειδὴ περιεῖχαν διατάξεις πού δέν εἶχαν, πλέον, λόγο ὑπάρξεως. Γιὰ παράδειγμα στὰ ἀρχαῖα πατριαρχικά βεράτια ὑπῆρχαν προβλέψεις ὅπως ὅτι ὁ Πατριάρχης δύναται νά ἀναγινώσκει τὸ Εὐαγγέλιο μεγαλοφώνως, ὅτι οἱ σουμπασίδες δέν θά προσέβαλλαν τοὺς κληρικούς, ὅτι δέν θά πληρωνόταν ὁ φόρος κασαμπιέ, πού καταργήθηκε πρὸ πολλοῦ, καί ἄλλες παρόμοιες. Ἔτσι, ὁ Ἀαλῆ πρότεινε νά διορισθοῦν δύο πρόσωπα ἐκ μέρους τοῦ ἔθνους καί τῆς Ἐκκλησίας τὰ ὁποῖα, σέ συνεργασία μέ τίς ἀρμόδιες ὑπηρεσίες τῆς Πύλης, νά ἀντιπαραβάλουν τὰ ἀρχαῖα πρὸς τὰ νεώτερα βεράτια καί νά προβοῦν στίς ἀπαιτούμενες μεταβολές στὸ κείμενο. Διαβεβαίωσε ὅτι τὸ κράτος ἐγγυόταν πῶς ὅλα τὰ προνόμια τοῦ Γένους θά τηροῦνταν ἀκέραια στὸ βεράτιο τοῦ Γρηγορίου¹⁸.

¹⁷ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ (1867), Νο 434, 12 Φεβρουαρίου 1867 καί Νο 435, 15 Φεβρουαρίου 1867.

¹⁸ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ (1867), Νο 451, 15 Φεβρουαρίου 1867, πρέσβυς Π.Δεληγιάννης πρὸς ὑπουργό ἐξωτερικῶν Χαρίλαο Τρικούπη.

Τὴν Πέμπτη 16 Φεβρουαρίου ἕνας ἀνώτερος ὑπάλληλος τοῦ ὑπουργείου ἔξωτερικῶν ἐπισκέφθηκε τὸν νεοεκλεγέντα πατριάρχη στὴν οἰκία του στό Μέγα Ρεῦμα καί τοῦ ἀνήγγειλε ὅτι διατάχθηκε νά τόν συνοδεύσει στά Ἀνάκτορα, ὅπου θά γινόταν ἡ παρουσίασή του ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου γιά τὴν τελετὴ τῆς ἐπίσημης πολιτικῆς ἀναγνωρίσεώς του¹⁹. Κατ' αὐτὴν τοῦ ἀπονεμήθηκε τὸ παράσημο Μετζίτιέ Α' τάξεως. Στὴν συνέχεια ὁ πατριάρχης ἐπισκέφθηκε τὴν Ὑψηλὴ Πύλη γιά τὴν συνήθη ἐθιμοτυπικὴ ἀναγόρευσίν του στό ἀξίωμα καί ἀπὸ ἐκεῖ, μέ πομπή, κατευθύνθηκε στό Πατριαρχεῖο γιά τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐνθρόνιση. Ἐξεφώνησε τὸν ἀναγορευτήριον λόγο καί ἀντιπροσφωνήθηκε ἀπὸ τὸν ἀρχιμανδρίτη Νικηφόρο Γλυκᾶ. Καί στοὺς δύο λόγους κύρια εὐχὴ ἦταν ἡ διατήρηση καί στό μέλλον τῆς ὁμοφροσύνης καί σύμπνοιας πού ἐπικράτησε κατὰ τὴν ἐκλογή : «...ἀλλὰ δεόμεθα καί παρακαλοῦμεν πάντας ὑμᾶς, ἵνα ἡ παροῦσα κατὰ Χριστὸν ὁμόνοια διαμμένη καί τοῦ λοιποῦ ἀπαραμείωτος καί ἀδιάλειπτος καί συμπράττοντες ἅπαντες, μιᾶ ψυχῇ καί καρδίᾳ, συμπροθυμώμεθα καί συσπεύδωμεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν πάντων, ὅσα ἀφορῶσιν εἰς δόξαν Θεοῦ, ὅσα εἰς τὴν εὐκταίαν τῆς Ἐκκλησίας λαμπρότητα καί ὅσα εἰς τὰ λοιπὰ τοῦ ὀρθοδόξου Γένους συμφέροντα...»²⁰.

Μόλις οἱ ὄροι του ἔγιναν ἀποδεκτοί, ὁ Γρηγόριος ἄρχισε νά καλλιεργεῖ μίαν σκέψη διαφορετικὴ στά ὅσα προέβλεπαν οἱ Κανονισμοὶ γιά τὸν τρόπο συγκροτήσεως τῆς Ἱερᾶ Συνόδου τοῦ Πατριαρχείου. Πρότεινε νά μὴν προσκαλοῦνται, διαδοχικῶς, ἱεράρχες ἀπὸ τίς διάφορες ἐπαρχίες, ἀλλὰ νά ἀποκατασταθεῖ μίαν μόνιμη Ἱερά Σύνοδος «... ὡς ὑπῆρχεν ἄλλοτε, καθ' ὅσον ἡ πείρα ἀπέδειξεν ὅτι ὁ παρά τῶν Κανονισμῶν ὀριζόμενος τρόπος τῆς συγκροτήσεως τῆς Συνόδου δέν ἦτο ἐπιτυχής»²¹.

Ὁ Ἑλληνας πρεσβευτής, παρά τὴν προσωπικὴ του ἔγκριση, τόσο γιά τὸν ἴδιον τὸν νεοεκλεγέντα πατριάρχη, ὅσο καί γιά τοὺς ὄρους αὐτοῦ, αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νά ζητήσει ὁδηγίες ἀπὸ τὴν κυβέρνησή του. Τὸ ὑπουργεῖο ἔξωτερικῶν, μέ τὴν σειρά του, ζήτησε τὴν γνώμη, ὡς συναρμολογίου, τοῦ ὑπουργείου Ἐκκλησιαστικῶν καί Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως τοῦ ὁποίου προϊστάμενος ἦταν ὁ Χαράλαμπος Χριστόπουλος (1814-1871). Αὐτός, ἔτυχε νά διευθύνει τὸ ἴδιον ὑπουργεῖο κατὰ τὴν περίοδο 1855-29 Μαΐου 1859 καί ἦταν γνώστης τοῦ θέματος τῶν Γενικῶν Κανονισμῶν. Τότε εἶχε συμβουλευεῖ τὴν Ἐθνοσυνέλευση, μέσω εἰδικοῦ ἀπεσταλμένου του, νά διατηρήσει ἀμετάβλητα τὰ καθεστῶτα καί νά διαφυλάξει ἀκέραια τὰ ἐκκλησιαστικὰ καί πολιτικὰ προνόμια. Εἶχε ὀρισμένες ἐπιτυχίες, ἀλλὰ «... ἔνεκα τῆς ἐπιμονῆς τοῦ πρὸς τοὺς νεωτερισμοὺς ἀποκλίνοντος πνεύματος ὅπερ εἶχε καταλάβει τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, κατίσχυσαν νά καθιερωθῶσιν [βλαβεραὶ διατάξεις ἐν τοῖς Κανονισμοῖς]...». Στὴν «καθιέρωση» συνετέλεσε καί ὁ τότε πρέσβυς Α.Γ. Κουντουριώτης πού εἶχε διαφορετικὲς ἀπόψεις καί δέν προωθοῦσε συστηματικῶς τίς κυβερνητικὲς θέσεις, ἀντιθέτως ὑποστήριζε τοὺς μεταρρυθμιστὲς ἀσκῶντας προσωπικὴ πολιτικὴ. Ὁ Χριστόπουλος, ὅταν

¹⁹ ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Μέγα Ρεῦμα*, 147 σημείωση 201. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Πατριαρχικοὶ Κατάλογοι*, 2, 178. Μέχρι τὸ 1867 ἡ μετάβαση τοῦ ἐκλεγέντος πατριάρχου στὴν Πύλη καί ἀπὸ ἐκεῖ στό Πατριαρχεῖο γινόταν μέ ἔφιππη συνοδεία (καί ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης ἔφιππος). Ὁ Γρηγόριος, πρῶτος ζήτησε ἅμαξα γιὰτὶ δέν μποροῦσε νά ἱππεύσει λόγω γήρατος καί ἀσθενείας. Ἐκτοτε, στίς πατριαρχικὲς ἐκλογὲς ἡ Πύλη ἔστελνε 13-14 πολυτελεῖς ἅμαξες γιά τὴν παραλαβὴ τοῦ πατριάρχου καί τῶν συνοδικῶν ἀρχιερέων. ΓΕΛΕΩΝ, *Μνεῖα*, 200.

²⁰ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Πατριάρχαι*, 1, 174, 176, 178-183 (πατριαρχικὸς λόγος), 183-187 (λόγος Γλυκᾶ).

²¹ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ (1867), No 451, 15 Φεβρουαρίου 1867.

έπισκέφθηκε τήν Κωνσταντινούπολη, ως ιδιώτης, πλέον, τό καλοκαίρι τοῦ 1859, βρῆκε τούς Γέροντες νά διαμαρτύρονται (Ἰούλιος 1859) ἐναντίον τῶν Κανονισμῶν, ἀλλά ἦταν ἀργά πιά. Οὔτε καί ὁ πατριάρχης Κύριλλος, τόν ὁποῖον ἐπίσης προέτρεψε νά ἐμμένει στά καθεστῶτα, θέλησε νά συμπράξει. Ἔτσι, στήν παροῦσα περίσταση, εἰσηγήθηκε στόν Τρικούπη νά διατάξει τόν Δεληγιάννη νά προβεῖ στήν «παντί σθένει καί δι' ὧν κρίνει καταλλήλων μέσων καί τρόπων» πλήρη πολιτική ὑποστήριξη τῶν «πάνυ ἐλλόγων αἰτήσεων τοῦ πατριάρχου»²².

Ὁ Γρηγόριος, εὐνοημένος ἀπό τίς πολιτικές περιστάσεις πού ἐπικρατοῦσαν στήν ὀθωμανική Διοίκηση, ὑποστηριζόμενος ἀπό τίς δύο Ὁρθόδοξες ξένες πρεσβεῖες (Ἑλληνική, Ρωσική) καί διαθέτοντας τήν νωπή ὑπέρ του κληρικολαϊκή ἐντολή νά πατριαρχεύσει, προχώρησε στήν ὀλοκλήρωση τοῦ προγράμματός του γιά τό νέο εἶδος πατριαρχικῆς διακυβερνήσεως πού προωθοῦσε. Προκειμένου νά ἐφαρμοστεῖ, ἔμεινε νά διασαφηνιστοῦν οἱ ἀρμοδιότητες καθ' ἑνός καί οἱ μεταξύ τους σχέσεις τῶν 3 πόλων ἐξουσίας πού διαμορφώθηκαν συμφῶνως πρὸς τίς ἐπιταγές τῶν Κανονισμῶν : Πατριάρχης-Ἱερά Σύνοδος- Ἐθνικό Μικτό Συμβούλιο.

Σέ συνέλευση στό Πατριαρχεῖο, στίς 12 Μαρτίου 1867, ὁ πατριάρχης ὑπέβαλε δύο προτάσεις. Ἡ πρώτη ἀναφερόταν στήν σύνθεση τῆς Ἱεραῆς Συνόδου, ἡ ὁποία θά ἀνανεωνόταν κατά τό ἥμισυ, ἐξ αἰτίας τῆς λήξεως τῆς θητείας ἕξι Συνοδικῶν. Πρότεινε νά ἐπιλέξει ὁ ἴδιος, ἀριστίνδην, τά νέα μέλη καί ὄχι νά προσκληθοῦν αὐτά, ὅπως προέβλεπαν οἱ Κανονισμοί, ἀπό τό ἰσχύον Συνταγμάτιο τοῦ Θρόνου. Ἡ δεύτερη ἀναφερόταν στό Ἐθνικό Μικτό Συμβούλιο πού καί αὐτό θά ἀνανέωνε τό ἥμισυ τῶν λαϊκῶν μελῶν του λόγω τῆς περατώσεως τῆς θητείας τῶν τεσσάρων ἀπ' αὐτά. Πρότεινε νά ἐκλεγοῦν πρὸς ἀντικατάσταση, ὄχι τέσσερα, ἀλλά ἕξι νέα λαϊκά μέλη, ἐνῶ συγχρόνως θά ἀποχωροῦσαν ἀπό τό Σῶμα καί τά τέσσερα κληρικά (Συνοδικοί ἀρχιερεῖς) μέλη, οὕτως ὥστε, στό ἐξῆς, τό Συμβούλιο νά ἀποτελεῖται μόνον ἀπό λαϊκοῦς, ἀπαλειφομένου τοῦ ὅρου Μικτό. Ἔτσι, θά σχηματιζόταν ἕνα νέο, ἐξ ὀλοκλήρου λαϊκό, Ἐθνικό Συμβούλιο, μέ πρόεδρο, βεβαίως, τόν Πατριάρχη. Μάλιστα, δέν θά εἶχε δικαίωμα νά ἐνεργεῖ μονομερῶς, ἀλλά μόνον κατόπιν συνεννοήσεως μέ αὐτόν, πρᾶγμα πού περιορίζε, σαφῶς, τό δικαίωμά του νά διαφωνεῖ μέ κάποιες πατριαρχικές ἐπιλογές. Ἐπιπλέον, ὁ πατριάρχης δέν δεχόταν νά ἐκχωρήσει στήν ἀποκλειστική δικαιοδοσία τοῦ Συμβουλίου τίς διοικητικές ἀρμοδιότητες ἐπὶ τῶν φιλανθρωπικῶν καί ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων τοῦ Γένους²³. Αὐτό εἶχε νά κάνει μέ τήν Ἐθναρχική ιδιότητα τοῦ

²² Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ (1867) : Ὑπουργεῖον Ἐκκλησιαστικῶν καί Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, ἀριθμός πρωτοκόλλου 1538. 1539. 1540 /ἀριθμός διεκπεραιώσεως 936, ὑπουργός Χ. Χριστόπουλος πρὸς ὑπουργό ἐξωτερικῶν Χαρίλαο Τρικούπη, «λίαν κατεπεῖγον», 21 Φεβρουαρίου 1867. Λήφθηκε ἀπὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν : Νο 1139, 22 Φεβρουαρίου 1867.

Ὁ Χαράλαμπος Χριστόπουλος διετέλεσε βουλευτής κατά τά ἔτη 1850-1871, ὑπουργός Ἐκκλησιαστικῶν καί Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως (1855-1857 καί 1866-1867), ὑπουργός Ἑσωτερικῶν (1857-1859 καί 1861-1862) καί Ἐξωτερικῶν (1865, 1870).

²³ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 284-285.

Οἱ προτάσεις τοῦ Γρηγορίου δέν ἀκούγονταν γιά πρώτη φορά στό Πατριαρχεῖο. Ἦδη, κατά τήν 25η συνεδρίαση (21 Ὀκτωβρίου 1866) τῆς Διαφωτιστικῆς Ἐπιτροπῆς περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ Ζητήματος, ὁ γραμματέας καί μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς Σταυράκης Ἀριστάρχης πρότεινε ὅπως, στό ἐξῆς, τό Ἐθνικό Μικτό Συμβούλιο νά ἀπαρτίζεται ἀπὸ λαϊκά, μόνον, μέλη καί νά προεδρεύεται ἀπὸ τόν πατριάρχη ἢ ἀντιπρόσωπο αὐτοῦ κληρικό. Ἐπίσης, νά διαιρεθεῖ σέ 3 τμήματα : οἰκονομικό, δικαστικό, ἐκπαιδευτικό πού νά συνεδριάζουν εἴτε μόνον τους εἴτε ἀπὸ κοινοῦ, ἐνῶ ἡ ἀνανεώσή του νά γίνεται κάθε χρόνο κατά τό 1/3 τῶν μελῶν του. Ὁ

Πατριάρχου γιατί τά Ἐθνικά Ἐκπαιδευτήρια καί τά Ἐθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα μαζί μέ τό Ἐθνικό Ταμεῖο (τοῦ Κοινοῦ) καί τά Πατριαρχικά Δικαστήρια (Πατριαρχικόν Κριτήριον) ἦταν οἱ κατ' ἐξοχήν πολιτικές ἢ «ὕλικές» ἐκφράσεις τῆς Ἐθναρχίας.

Μέ τό νά δημιουργήσει δύο χωριστά Σώματα, μέ ἀμιγῆ τό καθ' ἓνα σύνθεση, ὁ Γρηγόριος πετύχαινε νά μειώσει, κατά τό δυνατόν, τυχόν ἀλληλεπιδράσεις μεταξύ αὐτῶν καί κυρίως τό ἐνδεχόμενο συμπήξεως κοινοῦ μετώπου ἐναντίον τῆς πατριαρχικῆς ἐξουσίας μέ στόχο τήν παύση του. Τοῦ ἦταν γνωστές οἱ περιπτώσεις τῶν προκατόχων του Ἰωακείμ καί Σωφρονίου πού ἀρκετές φορές ἦλθαν σέ ἀντιπαράθεση μέ τά δύο Σώματα τά ὁποῖα ἐπέσειαν τήν ἀπειλή τῆς ὑποβολῆς ἐγγράφου διαμαρτυρίας πρὸς τήν Πύλη πού θά ἐπέφερε τήν παύση τοῦ πατριάρχου²⁴. Ἐκτός αὐτοῦ μιά ἀριστίνδην Σύνοδος πού θά συγκροτοῦσαν ἐπιλεγμένα ἀπό τόν ἴδιο μέλη, φάνταζε πολύ πιό εὐχειραγώγητη δεδομένης τόσο τῆς ἀρχιερατικῆς πειθαρχίας, ὅσο καί τῆς δυνατότητος γιά ἄρση, ἀνά πᾶσα στιγμή, τῆς ἄδειας παραμονῆς στήν Κωνσταντινούπολη κάποιου διαφωνοῦντος. Ὡς πρὸς τό ζήτημα τοῦ Ἐθνικοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου, ἡ ἀφαίρεση τοῦ ὅρου *Μικτό* καί ἡ ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου ἀνύψωση τοῦ ὅρου *Ἐθνικό*, κολάκευε τό ἐθνικό συναίσθημα ὡς πρὸς τό θέμα τῆς ἀκεραιότητος τῶν Προνομίων καί τόνωνε τό ἐθνικό φρόνημα στόν ἀγῶνα κατά τῶν παρουσιαζομένων ὡς ἀντεθνικῶν βουλγαρικῶν αἰτημάτων.

Ἡ συνέλευση τῆς 12ης Μαρτίου ἔκανε ἀποδεκτές τίς προτάσεις τοῦ Γρηγορίου μέ συντριπτική πλειοψηφία (32 ὑπέρ, ἐναντι 4 κατά), γεγονός πού ἀποτέλεσε ἓναν ἀκόμα θρίαμβο γι' αὐτόν : «...ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ἔχει τόσην δημοτικότητα, τόση δύναμιν ἀπό τόν λαόν, αἱ γενικαί πολιτικά περιστάσεις τόσον πολύ τόν βοηθοῦν ἀκόμη καί παρὰ τῆ κυβερνήσει, ὥστε δύναται τήν σήμερον νά φέρῃ καί οἴκοθεν καί διά πραξικοπήματος πᾶσαν μεταβολήν, χωρὶς οὐδεὶς νά δυνηθῆ νά τῷ ἀντιστῆ...»²⁵.

Ἡ ἀξιοσημείωτη προθυμία τοῦ Γένους νά ἀποδέχεται, σχεδόν χωρὶς ἀντιρρήσεις, κάθε πρόταση πού ἔθετε ὁ Γρηγόριος, ἐπὶ ἓνα μῆνα μετά τήν ἐκλογή του, προσέγγιζε στά ὅριά της. Ἦδη, μετά τίς ἀποφάσεις τῆς τελευταίας συνελεύσεως ἐγέρθηκαν οἱ πρῶτες ἀντιδράσεις. Ἡ ἀριστίνδην Ἱερά Σύνοδος ἐνεῖχε τόν κίνδυνο τῆς ἐπαναφορᾶς τοῦ θεσμοῦ τῶν Γερόντων στήν Σύνοδο, πράγμα πού καί οἱ Βούλγαροι προσπάθησαν νά ἐκμεταλλευστοῦν

ἀρχιμανδρίτης Εὐστάθιος Κλεόβουλος, μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς, ὑποστήριξε καί αὐτός τήν μὴ παρουσία Συνοδικῶν Ἀρχιερέων στό Συμβούλιο, καθώς καί τήν λαϊκή μόνον ἐκπροσώπηση σ' αὐτό. Τελικῶς, δέν λήφθηκε ἀπόφαση γιατί ὁ μὲν πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς Νικόδημος Κυζίκου ἤθελε τό Μικτό Συμβούλιο νά παραμείνει Μικτό, ἐνῶ τό μέλος Ἀλέξανδρος Καραθεοδωρῆ δέν συμφωνοῦσε μέ τήν ἀμιγῆ σύνθεση γιατί ὑποστήριξε τήν θέση ὅτι οἱ ὑποθέσεις δέν μποροῦν νά διαιρεθοῦν σέ καθαρῶς πνευματικές καί καθαρῶς ὕλικές. ΑΡΑΜΠΙΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Φωτίειος*, 2, 221-222. Πρακτικά Ἐπιτροπῆς : 80-84 καί 202-226.

Ἀναφέρεται ὅτι ἡ εἰσαγωγή τοῦ θεσμοῦ τοῦ ἀριστίνδην στήν συγκρότηση τῆς Ἱεράς Συνόδου, ὀφειλόταν σέ σχετική εἰσήγηση τῶν μητροπολιτῶν Κυζίκου Νικοδήμου καί Δέρκων Νεοφύτου. Αὐτοὶ ἀποτελοῦντες μέλη τῆς Συνόδου, ἔπρεπε νά ἀντικατασταθοῦν μετά τήν συμπλήρωση τῆς θητείας τους, συμφώνως πρὸς τοὺς Κανονισμούς. Ἐπιθυμοῦντες, ὅμως, νά παραμείνουν ὑπέβαλαν στόν Γρηγόριο τήν σκέψη νά ἐκλέγει ὁ ἴδιος δύο συνοδικούς μεταξύ τῶν πεπειραμένων ἀρχιερέων, ἐπειδή δέν θά μπορούσε, εὐκόλα, νά διοικήσει μέ Σύνοδο πού συγκροτοῦσαν ἄπειροι στά διοικητικά ἀρχιερεῖς. ΓΛΥΚΑΣ, 2, 36-37.

²⁴ Ἀναφορά 2 Σωμάτων πρὸς Ἐπιτροπὴν Πύλην κατὰ Ἰωακείμ Β' : 20 καί 28 Ἰουνίου 1863. Καταγγελίες ἐναντίον Σωφρονίου : 3 καί 17 Σεπτεμβρίου 1865, 5 Νοεμβρίου 1865, 9 Δεκεμβρίου 1865, Σεπτέμβριος 1866 κ.λ.π. : ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 223, 257, 260, 270, 271.

²⁵ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ(1867) : Νο 596/1082, 24 Ἀπριλίου 1867.

προβάλλοντάς το ως έπιχείρημα, προκειμένου να ζητήσουν, και πάλι, την ίσομερη συμμετοχή τους στην Ίερά Σύνοδο (6 Έλληνες και 6 Βούλγαροι). Έπίσης, τό άμικώς λαϊκό Έθνικό Συμβούλιο, παρ' όλο πού ένίσχυε την παρουσία του λαϊκού στοιχείου στά διοικητικά του Πατριαρχείου, έξιωνόντάς την, περίπου, άριθμητικώς, μέ τό κληρικό στοιχείο, και παρ' όλο πού ή λαϊκή πλευρά αναλάμβανε, στό έξή, να διαχειρίζεται, άποκλειστικώς αυτή, τίς πολιτικές - ύλικές ύποθέσεις της Έκκλησίας και του Γένους, άντιμετωπίστηκε από τούς έπικριτές ως ένας έλιγμός του Γρηγορίου, προκειμένου να άπενεργοποιήσει πλήρως τούς Κανονισμούς και να έπαναφέρει την πλήρη ήγεμονία των κληρικών.

Στήν περίπτωση της συγκροτήσεως της Συνόδου κατόπιν προσωπικής έπιλογής του πατριάρχου, ό κύκλος των ύποστηρικτών του προέβαλλε τό έπιχείρημα ότι οί Άρχιερείς των Έπαρχιών προσκαλούμενοι ως Συνοδικοί στην Κωνσταντινούπολη, άντιμετώπιζαν ούσιαστικό πρόβλημα στην έξεύρεση χρημάτων για να συντηρηθούν κατά την διαμονή τους στην πολυέξοδη πρωτεύουσα, γιατί ούτε τό Έθνικό Ταμείο βρισκόταν σε θέση να τούς έπιχορηγήσει. Έξ άλλου, οί Άρχιερείς άντιμετώπιζαν τό ίδιο πρόβλημα και στις ίδιες τους τίς έπαρχίες, σε πολύ μικρότερο, βεβαίως βαθμό. Σημειώνουμε ότι τό μέτρο των άρχιερατικών έπιχορηγήσεων δέν μπόρεσε να τεθεί σε έφαρμογή στις περισσότερες έπαρχίες του Οικουμενικού Θρόνου, όποτε ή πλειονότητα των άρχιερέων, αλλά και των λοιπών κληρικών, άντιμετώπιζε πραγματικό πρόβλημα έπιβιώσεως²⁶.

Στήν περίπτωση, όμως, του Έθνικού Συμβουλίου τό όποιο συγκροτούσαν έπιφανείς όμογενείς της Κωνσταντινουπόλεως, τά πράγματα δέν ήταν τόσο άπλά. Τά μέλη του, αλλά και όσοι προαλοΐφονταν για μέλη του, δέν άντιμετώπιζαν οικονομικές ή άλλες δυσχέρειες, ούτε υπέκειντο στην λεγόμενη άρχιερατική πειθαρχία, ώστε να ύποχωρούν στις άπαιτήσεις της κληρικής μερίδος. Διέθεταν και την πολιτική, άκόμη, δύναμη να ύπονομεύσουν την πατριαρχική έξουσία. Μία σαφής προειδοποίηση προς την κατεύθυνση αυτή ύπήρξε ή παραίτηση, τόν Μάρτιο 1867, του συμβούλου Δημητρίου Πασπαλή, έμποροτραπεζίτη, στενά συνεργαζόμενου μέ τόν Χρηστάκη Ζωγράφο. Αυτός είχε εκλεγεί ένα χρόνο πριν και του άπέμενε ένας άκόμη χρόνος για να συμπληρώσει την θητεία του. Παρ' ότι συγκαταλεγόταν στους ένθερμους ύποστηρικτές του Γρηγορίου, δήλωσε ότι ή έκλογή του, ως συμβούλου, έγινε συμφώνως προς τίς ισχύουσες, τότε, διατάξεις των Κανονισμών, άρα, έφ' όσον οί διατάξεις εκείνες τώρα αναστέλλονταν, δέν νομιμοποιούταν, πλέον, να παραμένει στην θέση του για λόγους άρχής. Παρά τίς πιέσεις πού του άσκήθηκαν, ό Πασπαλής δέν ανακάλεσε την παραίτησή του, δίνοντας, έτσι, ένα πολιτικό μήνυμα ότι ή μεταρρυθμιστική πλευρά δέν ήταν διατεθειμένη να προβεί σε άλλες παραχωρήσεις δικαιωμάτων της, στό μέλλον. Για να έκτονώσει

²⁶ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ(1867) Νο 596/1082 \, 24 Απριλίου 1867 : «...Τά πάθη και οί άξιώσεις [των λεγομένων πολιτικών της Κωνσταντινουπόλεως]... τούς ώθησαν πρώτον εις άπερίσκεπτον άντιπολίτευσιν κατά της πατριαρχικής έξουσίας και άκολουθως εις την στηλίτευσιν έν γένει του άνωτέρου κλήρου και τόν περιορισμόν της έξουσίας του. Έκ των σφαλμάτων τούτων δέν έβράδυναν να ώφεληθοϋν άφ' ενός ή έγχώριος άλλόθρησκος έξουσία και άφ' έτέρου ή εκ μισελληνισμού ώθοϋσα τόν βουλγαρικών συρφετόν άλλη αντίπαλος ομάδα ή όποία εκτός των άλλων κατόρθωσε να αφαιρέση και αυτά τά προς τό ζην μέσα από μεγάλο άριθμό ίεραρχών και άλλων κληρικών όρθοδόξων, ένεκα της έλληνικής καταγωγής των...». ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, Μεταρρύθμιση, 282-286 Τό 1865 τό μέτρο είχε έφαρμοστεί στις 70 από τίς 117 έπαρχίες : ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, Μεταρρύθμιση, 251.

τήν διαφαινόμενη δυσαρέσκεια μεταξύ τῶν λαϊκῶν συμβούλων, ὁ Γρηγόριος προχώρησε σέ ὀρισμένες κινήσεις προσηταιρισμοῦ καί ἀναβαθμίσεως στελεχῶν τῆς ἀντίπαλης Ἰωακειμικῆς παρατάξεως. Ἔτσι, ἔπεισε τόν νεοφαναριώτη υἱό τοῦ Ἰωάννη Ψυχάρη καί ἔμπορο Νικόλαο Ψυχάρη, πού εἶχε παραιτηθεῖ τόν Νοέμβριο τοῦ 1866, νά ἐπανέλθει στό Ἐθνικό Συμβούλιο καί τόν ὄρισε, ὅπως καί τόν ἔμπορο Ἀθανάσιο Νικολαΐδη, ταμία καί ταυτοχρόνως ἐλεγκτή τοῦ Ἐθνικοῦ Ταμείου. Ἐπίσης, ἀπένευμε τό ὄφφίλιο τοῦ Μεγάλου Σκευοφύλακος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στόν Σταυράκη ἐφέντη Ἰωαννίδη, μέλος τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου καί πολιτικό ὑπάλληλο τῆς Πύλης²⁷.

Ἐνα ἀπό τά πρῶτα μελήματα τοῦ νέου πατριάρχου ἦταν καί ἡ πλήρωση τῆς θέσεως τῆς Μεγάλης Λογοθετίας πού παρέμενε κενή μετά τόν θάνατο τοῦ Νικολάου Ἀριστάρχη, τήν 1η Φεβρουαρίου 1866. Ὁ Γρηγόριος, στίς 8 Μαρτίου 1867, στόν πατριαρχικό ναό, χειροθέτησε τόν Σταυράκη Ἀριστάρχη, υἱό τοῦ θανόντος, ὡς νέο Μέγα Λογοθέτη, τό κορυφαῖο γιά ἕναν λαϊκό ἀξίωμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου²⁸. Ὁ Σταυράκης διατήρησε τό ἀξίωμα αὐτό μέχρι τόν θάνατό του, τό 1925. Τήν ἀπόφαση τοῦ Γρηγορίου νά ἐπιλέξει τό συγκεκριμένο πρόσωπο μποροῦμε νά τήν ἐξηγήσουμε ὡς ἀπότιση ὀφειλετικῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τόν Νικόλαο Ἀριστάρχη, τόν ἄνθρωπο πού τόν ἀνέβασε στόν πατριαρχικό θρόνο, τό 1835. Ἀπό γενικότερης πλευρᾶς, ἡ τοποθέτηση θά μποροῦσε νά ἐκληφθεῖ ὡς ἀποκατάσταση μιᾶς ἡγετικῆς οἰκογενείας πού μέ τήν θέσπιση τῶν Γενικῶν Κανονισμῶν εἶχε ἀπωλέσει μεγάλο μέρος τῆς ἰσχύος της. Ἐπίσης, ὡς μιᾶ ἐξισορρόπηση τῆς ἰσχύος ἄλλων ἡγετικῶν οἰκογενειῶν : Μουσούρου, Βογορίδη, Φωτιάδη κ.λ.π..

²⁷ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 286.

²⁸ Κ.Π.Α., ΛΗ', 50-51 § 934.

β. Ἡ ἀναθεώρηση τῶν Γενικῶν Κανονισμῶν

Ἡ ἀνάγκη γιὰ τροποποίηση, μεταβολή ἢ κατάργηση τῶν Κανονισμῶν εἶχε ἐπισημανθεῖ ἤδη ἀπό τόν πατριάρχη Ἰωακείμ Β΄, τόν πρῶτο πατριάρχη πού ἐκλέχθηκε σύμφωνα μέ αὐτούς. Ἡ σκέψη ὠρίμασε ἐπί Σωφρονίου, ὁπότε ἡ Ἱερά Σύνοδος, σέ ἕκτακτη συνεδρίασή της στίς 6 Δεκεμβρίου 1865, ὄρισε εἰδική Ἐπιτροπή ἐπί τῆς Ἀναθεωρήσεως τῶν Ἐθνικῶν Κανονισμῶν. Ὡς μέλη αὐτῆς ἐξέλεξε 6 κληρικούς καί 6 λαϊκούς : Κυζίκου Νικόδημο, Νικομηδείας Διονύσιο, Χαλκηδόνος Γεράσιμο, Δέρκων Νεόφυτο, Κρήτης Διονύσιο, Πελαγονείας Βενέδικτο, Ἀριστείδη Μπαλτατζή, Χρηστάκη Ζωγράφο, Κωνσταντῖνο Ἀδοσίδη, Ἰωάννη (Γάγκο) Μουσούρο, Ἀλέξανδρο Φωτιάδη καί Ἀλέξανδρο Καραθεοδωρῆ. Ἡ ἐκλογή αὐτῶν ἐπικυρώθηκε ἀπό τήν Πύλη καί τά σχετικά διοριστήρια Πατριαρχικά Πιττάκια ἐκδόθηκαν στίς 4 Ἰανουαρίου 1866²⁹.

Μετά ἀπό λίγες συνεδριάσεις, 4 λαϊκά μέλη : οἱ Μπαλτατζῆς, Ζωγράφος, Ἀδοσίδης καί Μουσούρος, ὑπέβαλαν, στίς 31 Μαρτίου 1866, τίς παραιτήσεις τους καί στίς 19 Ἀπριλίου ἀντικαταστάθηκαν ἀπό τοὺς : Γεώργιο Χατζῆ Κωνσταντινίδη, Ἰωάννη Ἀναστασιάδη, Νικόλαο Ψυχάρη καί Ἰωάννη Φιλαλήθη. Ἐκτοτε, καί μέχρι τόν Δεκέμβριο τοῦ ἰδίου ἔτους, ἡ Ἐπιτροπή ὑπολειτούργησε καί αὐτό ὀφειλόταν τόσο στήν ἔλλειψη ὁμοφωνίας μεταξύ τῶν μελῶν της, ὅσο καί στήν παρουσία πλέον ἐπειγόντων προβλημάτων, ἐξωτερικῶν καί ἐσωτερικῶν, δηλαδή Μοναστηριακό, Βουλγαρικό, συνεχεῖς διαφωνίες μεταξύ Πατριάρχου καί 2 Σωμάτων : Ἱεράς Συνόδου καί Ἐθνικοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου. Ἀπό τήν παραίτηση τοῦ Σωφρονίου καί καθ' ὅλο τό διάστημα μέχρι τήν ἐκλογή νέου πατριάρχου, ἡ Ἐπιτροπή οὐσιαστικῶς ἀδράνησε³⁰.

Ὁ Γρηγόριος μέ τήν Ἐπιστολή του πρὸς τήν Ἐκλογική Συνέλευση πού τόν ἐξέλεξε ἐπεσήμανε τήν ἀνάγκη : «...νά μετασκευασθῶσιν ἐκ νέου...» οἱ Κανονισμοί, ὑπό τήν προϋπόθεση ὅτι κάτι τέτοιο θά γινόταν «...συμφώνως ταῖς ἀρχαίαις διατάξεσι τῆς Ἐκκλησίας καί συνωδὰ τοῖς Ἱεροῖς Κανόσι τῶν Ἁγίων Συνόδων...». Δεσμεύτηκε, ἐπίσης, νά ἀποδεχθεῖ τίς ὅποιες θετικές εἰσηγήσεις τῆς Ἐπιτροπῆς : «...ὅ,τι δ' ἐν αὐτοῖς εὔρηται εἴτε καταργοῦν οἰανδήποτε κατάχρησιν... εἴτε ἐξασφαλίζον τά δικαιώματα τῆς κοινωνικῆς πολιτείας τῶν πιστῶν [=Προνόμια]... καί ταῦτα εὐαρέστως ἡμῖν ἀποδεκτά ἔσονται...»³¹. Τήν ἴδια δέσμευση ἐπανάλαβε ἀργότερα σέ συνομιλία του μέ τόν Ἑλληνα πρεσβευτή στήν Κωνσταντινούπολη Π. Δεληγιάννη : «...ἐνδεχόμενον [ἡ Ἐπιτροπή] νά προτείνῃ τι καλόν, ὅπερ μέ διαφεύγει · θέλω δεχθῆ τό καλόν καί ἀπορρίψῃ τά λοιπά...»³².

Ἀσφαλῶς, μέ πολλά ἄρθρα τῶν Κανονισμῶν (ἐκλογή πατριάρχου, Ἱερά Σύνοδος, ἐπιχορήγηση) ὁ Γρηγόριος δέν συμφωνοῦσε, ἐκεῖνο ὅμως πού προσεῖλκε τό ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον του ἦταν τό ἄρθρο περὶ παύσεως τοῦ πατριάρχου. Κατά τήν ἄποψή του «...ἐν ᾧ ἡ ἐκλογή πατριάρχου γίνεται διά γενικῆς οὕτως εἰπεῖν Συνελεύσεως, ῥαδιουργία τις ἐν τῷ ὀλιγαριθμῷ Μικτῷ Συμβουλίῳ ἰσχύουσα ἀρκεῖ νά προκαλέσῃ τήν παῦσιν τοῦ πατριάρχου...».

²⁹ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 247. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 259. Κ.Π.Α., ΛΖ΄, 1 (Πιττάκια).

³⁰ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 252-253. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 263 καί 450 σημείωση 128. Πιττάκια νέων μελῶν : Κ.Π.Α., ΛΖ΄, 90.

³¹ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ(1867), Νο 435, 15 Φεβρουαρίου 1867.

³² Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ(1867), Νο 596/1082, 24 Ἀπριλίου 1867.

Ἐπομένως, ζητοῦσε «...καθ' ὃν τρόπον διὰ Συνελεύσεως γενικῆς τοῦ γένους ἐκλέγεται, οὕτω καί νά παύηται ὁ κατά καιρόν πατριάρχης», συμπληρώνοντας: «... διὰ τοῦ μέσου τούτου δυσκόλως ἢ ἐγγώριος ἀρχή θά ἄγῃ καί θά φέρῃ τήν Κεφαλὴν τῆς Ἐκκλησίας κατά τό δοκοῦν». Ἄν γινόταν δεκτὴ ἢ πρόταση τοῦ Γρηγορίου, τότε καί θά ἐξυψωνόταν τό γόητρο τοῦ ἐκάστοτε πατριάρχου καί θά σταματοῦσε ἢ, ἔστω, θά μετριαζόταν κατά πολύ τό σκάνδαλο τῶν συνεχῶν παύσεων τῶν δῆθεν ἰσοβίων, κατά τό Χάτι Χουμαγιούν, πατριαρχῶν³³.

Δεδομένης τῆς κακῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τοῦ Πατριαρχείου, συγκλήθηκε σ' αὐτό, στίς 17 Μαρτίου 1867, Γενική Συνέλευση μέ θέμα τήν ἐξεύρεση πόρων πού θά κάλυπταν τίς ἀνάγκες του. Κατά τήν συζήτηση, ὁ πατριάρχης πρότεινε νά ἀναλάβει ἡ Ἐπιτροπή Ἀναθεωρήσεως τῶν Κανονισμῶν νά ἐξετάσει τό ζήτημα καί νά ὑποβάλλει σχετική εἰσήγηση, μιᾶς καί μέ τό ἀντικείμενο θά ἀσχολοῦνταν, οὕτως ἢ ἄλλως, κάποια στιγμή, ἀφοῦ ἀνῆκε στόν κύκλο τῶν ἀρμοδιοτήτων της. Πράγματι, ἡ πρόταση ἐγίνε δεκτὴ καί ἡ Ἐπιτροπή ἀποφάσισε νά δώσει προτεραιότητα στό πρόβλημα, ἀναβάλλοντας, προσωρινῶς, τήν ἐξέταση τῶν ὑπολοίπων. Ὅμως, σέ λίγο καιρό ἀραίωσε τίς συνεδριάσεις της καί τόν Δεκέμβριο 1867 ἔπαυσε, οὐσιαστικῶς, νά λειτουργεῖ. Ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς ἐξελιξέως, διατυπώθηκε ἡ γνώμη ὅτι ὁ Γρηγόριος, μέ τίς προτάσεις του γιά τοὺς Κανονισμούς, θέλησε νά ἐλέγξει τό ἔργο (ὥστε αὐτό νά γίνε συμφώνως πρός τίς ἐπιταγές τῶν Ἱερῶν Κανόνων), ἀλλά καί τόν ρυθμό ἐργασίας τῆς Ἐπιτροπῆς, ὅμως, αὐτό πού τελικῶς κατόρθωσε ἦταν νά τήν ἀποπροσανατολίσει ἀπό τήν κύρια ἀποστολή της καί νά τήν ἀδρανοποιήσει. Μάλιστα, βλέποντας ὅτι καμμία ἀπόφαση δέν ἐλήφθη γιά τήν ἐξεύρεση πόρων, ἀναγκάστηκε νά διορίσει ἄλλη Ἐπιτροπή γιά τά οἰκονομικά, τό 1868, ἀποτελούμενη ἀπό τοὺς : Ἀθανάσιο Νικολαΐδη, χατζῆ Γεώργιο Κωνσταντινίδη, Ξενοφῶντα Ζωγράφο καί χατζῆ Γεώργιο Θεολόγου (ἢ Ἀλασεχιρλή =ἀπό τήν Φιλαδέλφεια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας)³⁴.

Οὔτε ἡ τελευταία αὐτὴ ἐπιτροπὴ κατέληξε σέ πόρισμα. Ἔτσι, στίς 26 Ἰανουαρίου 1869 συγκροτήθηκε νέα Γενική Συνέλευση, στό Πατριαρχεῖο, στήν ὁποία συμμετεῖχαν 130 σύνεδροι : πρόκριτοι τῆς Κοινότητος, ἔμποροι, ἐκπρόσωποι τῶν ἐνοριῶν τῆς πρωτεύουσας καί πρωτομαγίστροι τῶν συντεχνιῶν³⁵. Τό πιό ἐνδιαφέρον σχέδιο ἀπ' ὅσα κατατέθηκαν γιά τήν ἐπίλυση τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος τοῦ Πατριαρχείου, ἦταν αὐτό τοῦ Κωνσταντίνου Ἀνθόπουλου ὁ ὁποῖος πρότεινε τήν ἐφ' ἅπαξ καταβολή 10 γροσίων ἀπό κάθε Ὁρθόδοξο ὑπαγόμενο στήν δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Τό ποσόν πού θά συγκεντρωνόταν θά τό κατέθεταν ὡς ἀποθεματικό κεφάλαιο σέ κάποια Τράπεζα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί ἀπό τοὺς τόκους αὐτοῦ θά καλύπτονταν οἱ ἀνάγκες τοῦ Πατριαρχείου. Ἡ πρόταση

³³ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ(1867), Νο 434, 12 Φεβρουαρίου 1867. Μάλιστα, ὁ Ρῶσσος ἱστορικός Ἰωάννης Σοκολόβ ὑπολόγισε σέ 3 μόλις χρόνια τόν μέσο χρόνο διάρκειας τῆς ἐνεργοῦ πατριαρχείας τῶν πατριαρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος (ὑπολογίζοντας ἀπό τό 1797 - Νεόφυτος Η΄ ὡς τό 1901 - Ἰωακείμ Γ΄) : ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ - SOKOLOV, 346. Γιά παρέμβαση Μικτοῦ Συμβουλίου πρός παύση πατριάρχου : ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ - SOKOLOV, 424-426.

³⁴ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 290-291. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 206 : «Ὁ Γρηγόριος ἐπέληφθη ὀλίγον ἀμελῶς τῆς ἀναθεωρήσεως τῶν Κανονισμῶν». ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 2, 54.

³⁵ Ὁ Γρηγόριος ἦταν αὐτός πού ἐπανεισήγαγε τήν παλαιὰ συνήθεια νά συζητοῦνται σημαντικά ἐκκλησιαστικά καί ἐθνικά ζητήματα σέ γενικές συνελεύσεις. Ἔτσι, τά θέματα ὑποβάλλονταν στήν κρίση καί συναντίληψη πολλῶν : ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεία*, 185.

έγινε κατ' αρχήν αποδεκτή και όρίσθηκε έπταμελής έπιτροπή έπιφορτισμένη νά έπεξεργαστεί τό θέμα και νά υποβάλει σέ προσεχή Συνέλευση σχετική εισήγηση.

Στίς 6 Ίουνίου 1869 ή έπιτροπή υπέβαλε στόν πατριάρχη Γρηγόριο τά πρακτικά τών συνεδριάσεων της, όπου φαινόταν ή έλλειψη όμοφωνίας μεταξύ τών μελών της. Ο Χρηστάκης Ζωγράφος μέ παρέμβασή του υποστήριξε τήν άποψη ότι τό πρόβλημα δέν ήταν άμιγώς οικονομικό, αλλά όφειλόταν στήν άπουσία ενός Κανονισμοϋ διέποντος τήν έσωτερική λειτουργία τοϋ Πατριαρχείου. Έπρεπε νά ρυθμιστοϋν οι σχέσεις μεταξύ τών τριών διοικητικών όργάνων, δηλαδή Πατριάρχου-Ίερᾶς Συνόδου-Έθνικοϋ Συμβουλίου, αλλά και νά προσδιοριστοϋν έπακριβῶς οι άρμοδιότητες έκάστου έξ αϋτών. Έτσι :

α) Ο πατριάρχης άναγνωριζόταν ως ή πνευματική κεφαλή της Έκκλησίας και θά διατηροϋσε όλα τά πνευματικά του δικαιώματα. Στά διοικητικά θά εκπροσωποϋσε τήν Έκκλησία εναντι τρίτων και θά μεριμνοϋσε για τήν εκτέλεση τών αποφάσεων τών δύο Σωμάτων. Ειδικές διατάξεις έμελλαν νά καθορίσουν τά καθήκοντά του. Κατά τήν πατριαρχική εκλογή θά καταβαλλόταν προσπάθεια για τήν αντιπροσώπευση όλων τών Όρθοδόξων.

β) Οι άρχιερατικές εκλογές θά διεξάγονταν κατά τρόπο πού νά εξασφαλίζει τήν γενική συμμετοχή τών Όρθοδόξων, ενῶ μητροπόλεις και επισκοπές θά άναδιարθρώνονταν διοικητικῶς ώστε νά σχηματίσουν θέματα.

γ) Έπρεπε νά διασαφηνιστοϋν έπακριβῶς οι εκκλησιαστικές και οι λαϊκές υποθέσεις, καθώς και οι άρμοδιότητες έπ' αϋτών της Ίερᾶς Συνόδου και τοϋ Έθνικοϋ Συμβουλίου.

δ) Τήν Ίερά Σύνοδο πού θά είχε άρμοδιότητα επί τών καθαρώς εκκλησιαστικῶν υποθέσεων, θά συγκροτοϋσαν μητροπολίτες εκπρόσωποι τών άρχιερατικῶν διοικητικῶν θεμάτων.

ε) Τό νέου τύπου «Άνώτερον Έθνικόν Συμβούλιον» θά είχε στήν δικαιοδοσία του όλα τά «ύλικά» ζητήματα. Θά εργαζόταν σέ 4 τμήματα : Διοικητικό, Δικαστικό, Οικονομικό, Έκπαιδευτικό, μέ διακριτές άρμοδιότητες τό κάθε ένα. Στόν Δικαστικό τομέα θά υπαγόταν δικαστήριο στελεχωμένο από έμισθους νομομαθεϊς πού θά λειτουργοϋσε ως έφετείο για πρωτοβάθμιες δικαστικές αποφάσεις. Στό Οικονομικό Τμήμα θά ανήκε ή έποπτεία μιᾶς νέας ύπηρεσίας τακτικοϋ ταμείου και λογιστηρίου.

Μέ τίς προτάσεις του ό Ζωγράφος μιλώντας εκ μέρους της μεταρρυθμιστικῆς πτέρυγος :

α) άμφισβητοϋσε τήν αξία τών υποδειγμάτων της πατριαρχοκεντρικῆς και της έθναρχικῆς διοικήσεως πού εισήγαγε ό Γρηγόριος και πρότεινε τόν περιορισμό τοϋ θεσμικοϋ ρόλου τοϋ πατριάρχου σέ άπλό εκτελεστή τών αποφάσεων τών δύο Σωμάτων.

β) μέ τά θέματα εισήγαγε μία όμοσπονδιακοϋ τύπου διοικητική διάρθρωση τοϋ πατριαρχείου δημιουργώντας μιᾶ προοπτική για ανάπτυξη φυγόκεντρων τάσεων.

γ) ή «πάνδημος» συμμετοχή στίς εκλογές πατριάρχου και άρχιερέων μπορεϊ τήν δεδομένη στιγμή πού διατυπώθηκαν οι προτάσεις νά έδιναν κάποια ίκανοποίηση στά βουλγαρικά αιτήματα, όμως θά είχαν στό μέλλον νά αντιμετώπισουν πρόβλημα από τήν συνεισαγωγή στήν διαδικασία τοϋ λαϊκοϋ κομματισμοϋ-φατριασμοϋ.

δ) ο πλήρης διαχωρισμός «ἐκκλησιαστικῶν» καί «ὕλικῶν» ζητημάτων διασποῦσε τὴν ἐνιαῖα ἐθναρχικὴ ἀντιμετώπιση αὐτῶν, ἀλλὰ καί τὸ ἐνιαῖο περιεχόμενο τῶν Προνομίων.

Ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς ἐξευρέσεως οἰκονομικῶν πόρων, πρότεινε νὰ μὴν φορολογηθεῖ ὁ ὀρθόδοξος πληθυσμὸς ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ νὰ εἰσπραχθοῦν τὰ ἀναλογοῦντα ποσὰ μὲ ὑποχρεωτικὸ ἔρανο ἀπὸ τὰ διάφορα θρησκευτικὰ ἰδρύματα : ναοὺς, μονές κ.λ.π.. Ἐάν σέ κάθε ἴδρυμα ἀπὸ τὰ 12.000 πού ὑπολόγιζε ὅτι ὑπῆρχαν ἐπιβαλλόταν μιά εἰσφορά 10 χρυσῶν ὀθωμανικῶν λιρῶν, θὰ συγκεντρωνόταν τὸ ποσὸν τῶν 120.000 λιρῶν. Ἐπίσης, οἱ μητροπολίτες τῶν 90 μητροπόλεων (οἱ ὑπόλοιπες 27 διεκδικοῦνταν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους καί τὸ μέλλον ἦταν ἀβέβαιο) ὄφειλαν νὰ καταβάλλουν 300 λίρες ὁ κάθε ἕνας, ὡς μιά «ἄπαξ διὰ παντός» εἰσφορά, δηλαδή σύνολον 27.000 λίρες. Τέλος, οἱ κάτοικοι τῆς πρωτεύουσας καί οἱ ναοὶ (ἐνορίες) αὐτῆς θὰ προσέφεραν συνολικῶς 23.000 λίρες. Ἔτσι, θὰ δημιουργοῦνταν ἕνα κεφάλαιο 170.000 λιρῶν ἢ 19 ἑκατομμυρίων γροσίων πού θὰ ἀπέφερε ἕνα τραπεζικὸ τόκο (πρὸς 10%) 2 ἑκατομμυρίων γροσίων ἐτησίως³⁶.

Καί αὐτὴ ἡ πρόταση, παρ' ὅτι ἐνδιαφέρουσα, δέν ἦταν πλήρης γιατί παρέλειπε νὰ διευκρινίσει ὀρισμένα θέματα, ὅπως μὲ ποιὸν τρόπο θὰ γινόταν ἡ εἰσπραχθὴ τῶν ἀρχιερατικῶν εἰσοδημάτων ἢ ἐπιχορηγήσεων ἀπὸ τὸ ποίμνιο, ἂν ἡ εἰσφορά τῆς πρωτεύουσας θὰ ἦταν ἐφ' ἄπαξ ἢ θὰ ἐπαναλαμβανόταν ἐτησίως, τί θὰ γινόταν ἂν γιὰ κάποιο ἐξωτερικὸ λόγο χανόταν τὸ ἀποθεματικὸ κεφάλαιο, ὅποτε οἱ φορολογηθέντες ἀρχιερεῖς θὰ ἀρνοῦνταν νὰ φορολογηθοῦν καί πάλι, ἀφοῦ μάλιστα εἶχαν φορολογηθεῖ μὲ τὴν προϋπόθεση τοῦ «ἄπαξ διὰ παντός» κ.λ.π.. Ἐνα ἄλλο σοβαρὸ μειονέκτημα θεωρήθηκε ὁ ὑποχρεωτικὸς τρόπος τῆς εἰσφορᾶς πού ἐμπεριεῖχε τὸν κίνδυνο ἐπιβολῆς μέτρων ἀναγκαστικῆς εἰσπράξεως. Ἔτσι, ἡ Ἐπιτροπὴ δέν κατέληξε σέ πόρισμα, ἀλλὰ πρότεινε νὰ σχηματισθεῖ μιά ἄλλη Ἐπιτροπὴ «ἐπὶ τῆς Ἐθνικῆς συνδρομῆς» πού θὰ μερμινοῦσε γιὰ τὴν συγκέντρωση καί τὴν διαχείριση τῶν εἰσφορῶν πού προτάθηκε νὰ εἶναι προαιρετικὲς ἀπὸ τὸν ὀρθόδοξο πληθυσμὸ καί χωρὶς ὄριο στό ποσὸν καταβολῆς.

Ἡ ἔκθεση συζητήθηκε στίς 3 Αὐγούστου 1869 σέ νέα Γενικὴ Συνέλευση στήν ὁποία ἀπὸ τοὺς 152 προσκληθέντες μόνον οἱ 78 προσῆλθαν. Ἀπορρίφθηκε ἡ πρόταση Ἀνθόπουλου γιὰ δεκάγροσο προαιρετικὸ ἔρανο καί ἀποφασίστηκε νὰ δοθεῖ προτεραιότητα στήν προώθηση τῆς διοικητικῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Πατριαρχείου πού ἦταν καί τὸ κυρίως ἀντικείμενο τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀναθεωρήσεως τῶν Κανονισμῶν. Σέ δευτέρη συνεδρίαση, στίς 10 Αὐγούστου, μόλις ἄρχισε ἡ συζήτηση τοῦ θέματος αὐτοῦ, ὁ Δέρκων Νεόφυτος ἔλαβε τὸν λόγο γιὰ νὰ ὑπενθυμίσει ὅτι συμφώνως πρὸς τὸ ὑπουργικὸ διάταγμα διορισμοῦ τῆς Ἐπιτροπῆς, τὰ πορίσματά της, μετὰ τὴν ὑποβολή τους στόν πατριάρχη ἔπρεπε νὰ κοινοποιηθοῦν στήν Ὑψηλὴ Πύλη προκειμένου νὰ ἐγκριθοῦν πολιτικῶς καί κατόπιν νὰ τεθοῦν σέ ἐφαρμογή. Τότε, ἐγέρθηκαν ἔντονες ἀντιδράσεις ἀπὸ παρισταμένους γιὰ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἡ Πύλη θὰ ἦταν πού θὰ ἀποφάσιζε, τελικῶς, γιὰ τὸ ποιὲς ἀλλαγές θὰ ἐπέρχονταν στό κείμενο τῶν Κανονισμῶν καί ὄχι ἡ Ἐθνοσυνέλευση πού ἦταν τὸ ἀνώτατο νομοθετικὸ ὄργανο τοῦ Ἐθνους. Γιὰ νὰ ἐκτονωθεῖ ἡ ἔνταση, ὁ Γρηγόριος πῆρε θέση καί ὑποσχέθηκε νὰ ὑποβάλλει τὴν ἔκθεση τῆς Ἐπιτροπῆς στήν κρίση τῆς

³⁶ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρυθμιση*, 296-298. ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐπιθεώρησις*, Β', 1, 145-146 : 1 ὀθωμανικὴ λίρα = 112 γρόσια.

Ἐθνοσυνελεύσεως γιά τυχόν ἀλλαγές πρίν τήν ὑποβάλει στήν Πύλη πρὸς ἔγκριση³⁷.

Ἐπίσης, ἀπέστειλε πρὸς τοὺς μητροπολίτες τῶν ἐπαρχιῶν δύο σχέδια καταρτισμοῦ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, πού προτάθηκαν ἀπὸ τήν Ἐπιτροπή, προκειμένου νά γνωμοδοτήσουν ἐπ' αὐτῶν.

Σχέδιον Α΄

«Οἱ μὲν πλησιόχωροι τῶν Μητροπολιτῶν ὧν αἱ ἐπαρχίαι προσεγγίζουσιν, οὕτως εἰπεῖν, τῇ πρωτεύουσῃ, ἕξ τὸν ἀριθμὸν, νά ὦσι σταθερά μέλη τῆς Συνόδου, ἄλλοι δέ ἕξ ἐκ τῶν λοιπῶν ἀρχιερέων ἀριστίνδην ἐκλεγόμενοι κατὰ διετίαν παρὰ τοῦ πατριάρχου καί τῆς Συνόδου ν' ἀπαρτίζωσι τήν ὀλομέλειαν τῆς Συνόδου».

Σχέδιον Β΄

«Ἡ περίοδος τῆς Συνόδου ἔσεται δωδεκαετής. Ἀποσυρομένου δέ κατὰ τριετίαν τῶν τριῶν μελῶν (κατὰ τήν πρώτην περίοδον διὰ κλήρου) προσκαλοῦνται ἄλλα τρία ἀριστίνδην ἐκλεγόμενα ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καί τῆς Συνόδου, ἐχόντων ψήφον ἐν τῇ ἐκλογῇ καί τῶν ἀποσυρομένων τριῶν μελῶν. Τῆς ἐκλογῆς ἐξαιροῦνται οἱ νέοι ἀρχιερεῖς, οἱ μὴ συμπληρώσαντες πενταετίαν εἰς τήν νέαν αὐτῶν ἐπαρχία. Μετὰ δέ ταῦτα θέλουσιν ἀποσύρεσθαι τὰ τρία ἀρχαιότερα μέλη κατὰ σειράν. Οἱ δέ ἀποχωροῦντες τῆς Συνόδου ἀρχιερεῖς δέν δύνανται νά ἐκλέγωνται πάλιν, εἰ μὴ μετὰ παρέλευσιν μιᾶς τριετίας».

Τό πρῶτο σχέδιο οὐσιαστικῶς ἐπανάφερε τόν Γερωντισμό, ἀλλά σέ κάποια ἰσορροπία πρὸς τήν ἰσχύ τοῦ Πατριάρχου. Ἐπιπλέον, ἀπό κοινοῦ, Πατριάρχης καί Σύνοδος θά διόριζαν ἀριστίνδην τὰ μισά μέλη τῆς Συνόδου, ἐνῶ ἡ Συνέλευση τοῦ Μαρτίου 1867 εἶχε ἀποδεχθεῖ τό δικαίωμα αὐτό μόνον γιά τόν Πατριάρχη.

Τό δεύτερο δέν ἀναφερόταν σέ «προνομιούχους» πλησιόχωρους μητροπολίτες δίνοντας περισσότερες εὐκαιρίες γιά συμμετοχή στήν Σύνοδο τῶν ἐπαρχιακῶν ἀρχιερέων. Μειονέκτημά του ἦταν ὅτι ἔθετε χρονικό ὄριο πρῶτηρησίας γιά τοὺς νέους ἀρχιερεῖς, ὅπως, ἐπίσης, προέβλεπε δωδεκαετή κύκλο θητείας³⁸.

Σέ νέα Γενική Συνέλευση, στίς 28 Σεπτεμβρίου 1869, ἡ ἀποχή ἐκ μέρους τῶν προσκληθέντων ὑπῆρξε πολύ μεγάλη : μόλις 50 ἀπὸ τοὺς 143 ἀποδέχθηκαν τήν πρόσκληση. Τό γεγονός πιθανόν νά ὑποδηλώνει τήν κόπωση τῶν ἐθνικῶν ἀντιπροσώπων ἀπὸ μία ἐξαιρετικῶς παρατεταμένη μεταρρυθμιστική προσπάθεια, πού ἤδη ξεπερνοῦσε σέ διάρκεια τὰ 10 χρόνια. Ἀξιομνημόνευτη, κατὰ τήν Συνέλευση αὐτή ἦταν ἡ παρέμβαση τοῦ δημοσιογράφου Μ. Χουρμούζη ὁ ὁποῖος διατύπωσε τήν ἄποψη ὅτι ὅπως γιά τήν ἐκπόνηση τῶν Γενικῶν Κανονισμῶν εἶχε συγκληθεῖ Ἐθνοσυνέλευση στήν ὁποῖα συμμετεῖχαν καί ἀντιπρόσωποι τῶν ἐπαρχιῶν, ἔτσι καί γιά τήν ἀναθεώρηση αὐτῶν ἔπρεπε πάλι νά συγκληθεῖ καί νά ἀποφασίσει ἰσόβαθμης βαρύτητος ὄργανο, δηλαδή πάλι Ἐθνοσυνέλευση καί ὄχι Γενική Συνέλευση στήν ὁποῖα συμμετεῖχαν μόνον Κωνσταντινοπολίτες καί μάλιστα τόσο λίγοι ἀριθμητικῶς πού νά μὴ συγκροτοῦν ἀντιπροσωπευτικό ὄργανο, οὔτε κἂν τῆς ὁμογενείας τῆς πρωτεύουσας. Στήν ἄποψη αὐτή προβλήθηκε ἡ ἔνσταση ὅτι γιά τήν σύγκληση Ἐθνοσυνελεύσεως ἦταν ἀπαραίτητη ἡ πολιτική βούληση ἀπὸ μέρους τῆς Ὑψηλῆς Πύλης πού ἦταν ἀρμόδια νά ἐκκινήσει τίς σχετικές διαδικασίες

³⁷ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 298-301.

³⁸ Κ.Π.Α., Μ', 250, ἀριθμός πρωτοκόλλου 4330.

προσκαλώντας μέ κυβερνητικό διάταγμα τίς έπαρχίεσ νά άποστείλουν άντιπροσώπουσ τουσ.

Τά δύο σχέδια δέν ύποστηρίχθηκα, τελικώς, γιατί θεωρήθηκα ότι έγκαθίδρουα ένα συνδυασμό Πατριαρχικήσ και Γεροντικήσ κυριαρχίασ που έθετε στό περιθώριο τουσ νέουσ άρχιερέισ. Ένασ άκόμη λόγος ήταν ότι ύποβλήθηκα άποκομμένα άπό τόν ύπόλοιπο κορμό τών άναθεωρήσεωσ, αλλά και γιατί τέθηκα ύπ' όψη τών άρχιερέωσ, χωρίσ προηγουμένωσ νά ζητηθεί ή γνώμη τήσ Συνελεύσεωσ έπ' αυτών.

Γιά τήν άργοπορία τησ, ή Έπιτροπή Άναθεωρήσεωσ τών Κανονισμών δικαιολογήθηκα όταν υπέβαλε τήν έκθεσή τησ. Έκτόσ άπό τήν σοβαρή καθυστέρηση που τήσ προκάλεσε ή άνάθεση του έργου τήσ έξευρέσεωσ τρόπωσ για τήν ίκανοποίηση τών οικονομικών άναγκών του Πατριαρχείου, οί παραιτήσεισ τών μελών τησ συνιστούσε ένα άκόμη πρόβλημα. Άπό τά 12, άρχικώς, μέλη τησ μόνο τά 7 παρέμεινα μέχρι τό τέλος : οί μητροπολίτεσ Κυζίκου Νικόδημοσ, Νικομηδείασ Διονύσιοσ, Χαλκηδόνοσ Γεράσιμοσ, Δέρκωσ Νεόφυτοσ και οί λαϊκοί χατζή Γεώργιοσ Κωνσταντινίδησ, Γ. Παντζήρησ και Ίω. Φιλαλήθησ. Οί μητροπολίτεσ Προύσησ Κωνσταντίοσ και Πελαγονείασ Βενέδικτοσ συμμετείχα μόνον τό πρώτο έτοσ. Οί λαϊκοί Άλέξανδροσ Καραθεοδωρή, Ν. Ψυχάρησ και Ι. Άναστασιάδησ συμμετείχα μόνον τουσ πρώτουσ 10, 24, 5 μήνεσ, άντιστοιχώσ. Οί άποχωρήσαντεσ άνήκα στήν μεταρρυθμιστική πτέρυγα, γι' αυτό οί άποφάσεισ τών ύπολοίπωσ έκκλινα πρόσ τήν άντίθετη πτέρυγα, μέ διάθεση νά ύποστηρίξουσ τίσ μεταβολέσ που είσηγάγε ό Γρηγόριοσ, αλλά και μέ μία έμμεση προσπάθεια για έπαναφορά τησ συγκυριαρχίασ τών Γερόντωσ (άλλωστε οί παραμείναντεσ άρχιερέισ ήταν όλοι κάτοχοι γεροντικών έδρωσ).

Οί πλέον σημαντικές είσηγήσεισ τήσ Έπιτροπήσ ήτα :

α) Στό κεφάλαιο περί έκλογήσ πατριάρχου νά γίνουσ 3 τροποποιήσεισ : όλοι οί άρχιερέισ του κλίματοσ του Οίκουμηνικού Πατριαρχείου δικαιούντα νά παρευρεθούσ στήν πατριαρχική έκλογή, όλες οί έπαρχίεσ του Οίκουμηνικού Θρόνου έχουσ δικαίωμα άντιπροσωπεύσεωσ στήν έκλογή αυτήν, ό όρισμόσ τών άντιπροσώπωσ τησ Κωνσταντινουπόλεωσ νά γίνεται μέ έλεύθερη έκλογή κατά ένορίεσ.

Οί δύο πρώτεσ τροποποιήσεισ άναβάθμιζα, όπωσδήποτε, τήν σημασία τησ περιφέρειασ, ή τρίτη, όμως, ήταν πιο σημαντική γιατί διεύρυνε τήν λαϊκή βάση τών έκλεκτόρωσ, σέ βάροσ τών πολιτικών και έπιχειρηματικών κύκλωσ τησ πρωτεύουσασ, αλλά άναβάθμιζε και τήν σημασία τησ ένορίασ, του κνττάρου τησ έκκλησιαστικήσ (και έθνικήσ) ζωήσ. Ώσ πρόσ τό σημείο αυτό νά άναφέρουμε ότι οί Γενικοί Κανονισμοί προέβλεπα 2 μόνον άντιπροσώπουσ για τό σύνολο τών ένοριώσ τησ Αρχιεπισκοπήσ Κωνσταντινουπόλεωσ, ένώ οί ύπόλοιποι άντιπρόσωποι ήτα είτε πολιτικοί άξιωματούχοι (Πατριαρχείου και Πύλησ), είτε οικονομικοί παράγοντεσ τησ Κοινότητοσ (έμποροι, τραπεζίτεσ, πρωτομαγίστορεσ συντεχνιώσ). Μέ τήν τροποποίηση, όλες οί ένορίεσ δικαιούντα νά έκλέγουσ άντιπροσώπουσ ύπό τόν περιορισμό ότι αυτοί θα άνήκα σέ κάποια κατηγορία : καθηγητέσ ή έπιστήμονεσ, μέλη του Έθνικού Συμβουλίου, πρώην και νύν έφοροι τησ Μεγάλησ του Γένουσ Σχολήσ, νοσοκομείωσ, ένοριώσ, πρώην και νύν πρωτομαγίστορεσ συντεχνιώσ.

Στό ίδιο κεφάλαιο υπήρξε και μία διαφωνία μεταξύ τών μελών τησ Έπιτροπήσ σχετικώς μέ τόν χρόνο που θα μεσολαβούσε μεταξύ τησ πρώτησ (καταρτισμόσ καταλόγου έκλεξιμών) και τησ δεύτερησ (καταρτισμόσ

τριπροσώπου ψηφοδελτίου) έκλογικής συνελεύσεως. Οί μισοί πρότειναν 23 ώρες και οί άλλοι μισοί 3 ημέρες, προκειμένου νά ἐνημερωθοῦν πληρέστερα γιά τόν κάθε ὑποψήφιο³⁹.

β) Στό κεφάλαιο περί ἐκλογῆς ἀρχιερέων ὑπῆρξε διαφωνία γιατί ἄλλοι ἤθελαν νά ἐκλέγονται οἱ ἀρχιερεῖς ἀπό τήν Ἱερά Σύνοδο καί ἄλλοι ἀπό τόν Πατριάρχη. Ἐπίσης διαφώνησαν καί στό ζήτημα τῆς κληρονομίας τῆς περιουσίας τῶν ἀρχιερέων μετά τήν κοίμησή τους. Οἱ Κανονισμοί προέβλεπαν τήν διαίρεση τῆς περιουσίας σέ τρία ἴσα μέρη. Τό πρῶτο τριτημόριο θά ἀποδιδόταν στήν μητρόπολη τοῦ κοιμηθέντος, τό δεύτερο στούς κληρονόμους του καί τό τρίτο θά μοιραζόταν, ἐξ ἴσου, γιά τήν ἐνίσχυση τῶν φιλανθρωπικῶν καταστημάτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί γιά τήν ἐνίσχυση τοῦ πατριαρχικοῦ ταμείου (κάλυψη ἐξόδων Πατριαρχείου). Διαφωνία προέκυψε στό ζήτημα κατά πόσον ὁ ἀρχιερέας μποροῦσε νά κληροδοτήσει, μέ διαθήκη, τό 1/3 τῆς περιουσίας του, ὅπου αὐτός ἤθελε ἢ εἶχε λόγο μόνο γιά τό 1/3 πού ἀναλογοῦσε μόνον στούς συγγενεῖς του. Οὐσιαστικῶς, τό ἐρώτημα ἦταν κατά πόσον τό εἰσόδημα ἐνός ἀρχιερέως ἀποτελοῦσε ἀτομική ἰδιοκτησία του (ὅποτε μποροῦσε νά τό διαθέσει κατά βούληση) ἢ περιουσία ἐκκλησιαστική (ὅποτε ἔπρεπε μέ κάποιο τρόπο νά ἐπιστρέψουν στήν Ἐκκλησία). Στό πρόβλημα ἐμπλεκόταν καί ὁ τοπικιστικός παράγοντας, ἀφοῦ οἱ πιστοί τῆς ἐπαρχίας τοῦ ἀποβίωσαντος νομιμοποιούνταν νά ἀπαιτοῦν ἕνα μεγάλο τμήμα τῆς περιουσίας, ἄν ὄχι ὅλη, νά περιέλθει στά τοπικά σχολεῖα, ἰδρύματα, ναοῦς, προβάλλοντας τό ἐπιχείρημα ὅτι ἡ ἀρχιερατική περιουσία, σέ μεγάλο βαθμό, ἀποκτήθηκε μέ δικές τους εἰσφορές.

γ) Ὡς πρὸς τήν συγκρότηση τῆς Ἱεράς Συνόδου, εἶδαμε προηγουμένως ὅτι τά δύο σχετικά σχέδια ἀπορρίφθηκαν.

δ) Ἐγίνε ἀποδεκτὴ ἡ ἀλλαγὴ πού ἐπέφερε ὁ Γρηγόριος στό Ἐθνικό Μικτό Συμβούλιο μετατρέποντάς το σέ ἐξ ὀλοκλήρου λαϊκό Ἐθνικό Συμβούλιο. Προτάθηκε ὅμως ἀπό τήν Ἐπιτροπή νά διεξάγονται ἐβδομαδιαῖες κοινές συνεδριάσεις αὐτοῦ μέ τήν Ἱερά Σύνοδο.

ε) Ἐξετάστηκε τό πρόβλημα τῆς πατριαρχικῆς ἐπιχορηγήσεως γιατί μόνον τό 1/3 περίπου τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ συγκεντρωνόταν τελικῶς. Παρά τό γεγονός αὐτό, ἡ Ἐπιτροπή ἀποφάσισε νά διατηρηθεῖ στό ἴδιο ὕψος τό ποσόν τῆς πατριαρχικῆς ἐπιχορηγήσεως πού παρακρατοῦνταν ἀπό τίς ἀρχιερατικές ἐπιχορηγήσεις. Εἰδικῶς γιά τήν Κωνσταντινούπολη ἀποφασίστηκε νά μὴν ἐπιβαρυνθοῦν μέ ἄμεση καταβολή οἱ λαϊκοί, ἀλλά μόνον οἱ ἱερεῖς, πρᾶγμα πού σήμαινε τήν ἐπαναφορά τοῦ παλαιοῦ συστήματος εἰσπράξεων τῶν πατριαρχικῶν εἰσοδημάτων. Ἐτσι, προέκυπτε μιὰ διαφορετική μεταχείριση πρωτεύουσας-ἐπαρχιῶν, διόλου ἀρεστή στούς ἐπαρχιακοὺς πληθυσμούς καί, μάλιστα, χωρίς νά λαμβάνεται ὑπ' ὄψη ἡ πληθυσμιακή τους πυκνότητα στίς διάφορες ἐπαρχίες, μέ συνέπεια τήν ὑπέρμετρη οἰκονομική ἐπιβάρυνση ὀρισμένων, τουλάχιστον, ἀπ' αὐτές⁴⁰.

Συμπερασματικῶς, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἡ Ἀναθεώρηση δέν ὑπῆρξε ἐπιτυχής. Εἰσήγαγε λίγες μεταβολές, δέν ἀντιμετώπισε τό κύριο πρόβλημα καί δέν συμφώνησε γιά τήν διαχείριση ἀκόμη καί δευτερευόντων. Ἡ ἴδια, στήν ἔκθεσή της, ἀνέφερε ὅτι μέλημά της ἦταν νά μὴν θίξει τίς βασικές παραδοχές πάνω στίς ὁποῖες στηρίχθηκε ἡ ἐκπόνηση τῶν Γενικῶν Κανονισμῶν. Ἐπίσης,

³⁹ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐπιθεώρησις*, Β', 1: ιζ' - κδ'. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 302- 305.

⁴⁰ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 306-309.

μετά τόν σχετικό ὄρο πού ἐπέβαλε ὁ Γρηγόριος, ἡ Ἐπιτροπή ἐργάστηκε μέ τόν περιορισμό νά τηρεῖται συμφωνία μεταξύ Ἱερῶν Κανόνων καί Κανονισμῶν.

Ἡ ἀπόπειρα πρὸς ἀναθεώρηση ἐπαναλήφθηκε ἀπό τόν Ἄνθιμο ΣΤ΄, τόν Νοέμβριο τοῦ 1872. Ὅμως, μετά ἀπό 2 μόνον συνεδρίες ἡ σχετική γενική Συνέλευση διέκοψε καί ἀνέβαλε ἐπ' ἀόριστο τίς ἐργασίες της. Νέα προσπάθεια καταβλήθηκε ἀπό τόν Ἰωακείμ Β΄, ἀλλά δέν ὑπῆρχε μεγάλη προθυμία γιά συμμετοχή στίς συνεδριάσεις τῆς ἀναθεωρητικῆς συνελεύσεως. Τό 1876 οἱ ἐργασίες διακόπηκαν γιά νά μὴν ἐπαναληφθοῦν πλέον ⁴¹.

⁴¹ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 2, 55- 56. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ΄, Β΄, 237-238.

γ. Η εκπαιδευτική κατάσταση

Τό πρώτο εκπαιδευτικό θέμα πού άπασχόλησε τόν Γρηγόριο άπό τήν άρχή άκόμη τής δεύτερης πατριαρχείας του ήταν ή κατάσταση τής Μεγάλης του Γένους Σχολής, τής όποιάς και ό ίδιος διετέλεσε κάποτε μαθητής. Τά οικονομικά του ιδρύματος ούδέποτε ύπηρεξαν άνθηρά, τήν έποχή όμως αύτή είχε δημιουργηθεί πραγματικό πρόβλημα έπιβιώσεώς της, ως συνέπεια τής κατασχέσεως άπό τήν κυβέρνηση Κούζα, τό 1863, του πλουσίου μοναστηριού Άαρών Βόδα στην Μολδαβία - μετοχίου τής μονής Παναγίας Καμαριωτίσσης Χάλκης - τά έσοδα του όποιου ήταν άφιερωμένα στην συντήρηση τής Σχολής⁴².

Στήν προσπάθεια προς έξεύρεση πόρων και, γενικώς, προς στήριξη και ένίσχυση τής Σχολής συστήθηκε, τόν Αύγουστο του 1866, ή Κεντρική Φιλεκπαιδευτική Άδελφότητα. Μετά τήν έγκριση του καταστατικού της άπό τήν Πολιτεία, προκηρύχθηκαν έκλογές για άνάδειξη πενταμελούς διοικητικού συμβουλίου, στίς 15 Ίανουαρίου 1867. Τήν παραμονή των έκλογών πραγματοποιήθηκε παρέμβαση του ύποψηφίου, τότε, για δεύτερη πατριαρχία Γρηγορίου ΣΤ΄ και του τέως πατριάρχου Σωφρονίου Γ΄ πού μέ έπιστολές τους πρότειναν - ό κάθε ένας δικά του - όνόματα ύποψηφίων. Τό γεγονός θεωρήθηκε ένδεικτικό τής σημασίας πού άπέδιδαν στην λειτουργία τής Άδελφότητας, τόσο άπό άποψη του μέλλοντος τής Σχολής, όσο, βεβαίως, και άπό τήν άποψη του έλέγχου της άπό τό Πατριαρχείο. Η έκλογή των Νεοφύτου Δέρκων, άρχιμανδρίτου Εύσταθίου Κλεοβούλου, χατζή Γεωργίου Κωνσταντινίδη, Δημητρίου Πασπαλή και Δ. Ταμβάκου, έδειξε μία προτίμηση προς τίς έπιλογές του Γρηγορίου, άφού οί τρεις μεσαίοι συγκαταλέγονταν στους ένθερμους όπαδούς του. Μάλιστα, έκλήφθηκε ως μία προκαταβολική έπιτυχία του ύποψηφίου πού θά ολοκληρωνόταν μέ τήν έκλογή του στον Οικουμενικό θρόνο⁴³.

Ο Κανονισμός λειτουργίας τής Άδελφότητας πού έγκρίθηκε στίς 4 Αύγουστου 1867 άπό τήν Ίερά Σύνοδο και τό Έθνικό Συμβούλιο και έπικυρώθηκε μέ Πατριαρχικό Σιγίλλιο, όριζε τόν σκοπό της : «... τήν διά χρηματικής τε και κτηματικής προικοδοτήσεως ύποστήριξιν τής Μεγάλης του

⁴² ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Έγγραφα*, 3, 542-545, 620, 629, 650.

⁴³ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 455 σημείωση 31.

Ο Κλεόβουλος (1824-1876), πνευματικό τέκνο του Γρηγορίου, διετέλεσε διευθυντής (σχολάρχης) τής Μεγάλης Σχολής (6 Δεκεμβρίου 1864-9 Νοεμβρίου 1867) και κατόπιν Μέγας Πρωτοσύγκελλος του Πατριαρχείου (Νοέμβριος 1867- Σεπτέμβριος 1871, όπότε αναβιβάστηκε στην μητροπόλη Καισαρείας Καππαδοκίας) : ΧΑΜΟΥΔΟΠΟΥΛΟΣ, 551.

Ο Κλεόβουλος χαρακτηριζόταν *άνάστημα* του πατριάρχου Γερμανού Δ΄. Κ.Π.Α., ΚΖ΄, 16 : Αύγουστος 1848. Φαίνεται ότι λόγω των πολύ φιλικών και στενών σχέσεων των πατριαρχών Γερμανού και Γρηγορίου, ό Κλεόβουλος θεωρούσε, μετά τόν θάνατο του Γερμανού, πνευματικό του πατέρα τόν Γρηγόριο : ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Έπιθεώρησις*, Β΄, 1, 155- 158 : Γράμμα Κλεόβουλου προς Γρηγόριο τήν παραμονή τής χειροτονίας του (2 Οκτωβρίου 1871) σέ μητροπολίτη Καισαρείας.

Ο χατζή Γεώργιος Κωνσταντινίδης, μέλος, πολλές φορές, ένικών έπιτροπών, έκτιμούσε πολύ τόν Γρηγόριο και μάλιστα τόν Άπρίλιο του 1867 δώρισε στον πατριάρχη πολυτελή άμαξα αξίας 15.000 γροσίων, επειδή ό τελευταίος δέν μπορούσε πλέον νά μετακινείται ίππεύοντας λόγω των ρευματισμών άπό τούς όποιους έπασχε χρονίως.

Γιά τόν έμποροτραπεζίτη Δημήτριο Πασπαλή αναφέραμε ήδη όταν παραιτήθηκε για λόγους άρχής άπό τήν θέση του στο Έθνικό Συμβούλιο.

Γένους Σχολής και την προαγωγήν αὐτῆς μέχρι καταρτίσεως εἰς Πανεπιστήμιον, ἐπαρκῶς καὶ ἀσφαλῶς αὐτοσυντηρούμενον ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἀρχηγίαν τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας». Μάλιστα, πλὴν τῆς Ἐπιτροπῆς πού θά τὴν διοικοῦσε, προβλεπόταν καὶ θέση ἀνωτάτου προέδρου πού ἐπιφυλασσόταν γιὰ τὸν ἐκάστοτε Οἰκουμενικὸ Πατριάρχην. Τὸ σχετικὸ Πατριαρχικὸ καὶ Συνοδικὸ Σιγίλλιο πού ἐκδόθηκε τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1867 χαρακτήριζε τὴν Σχολὴν ὡς «... τοῖς χρόνοις ἀρχαιοτάτη καὶ τῇ τάξει πρώτη τῶν ἐν ἡμῖν [κοινῶν τοῦ ἡμετέρου Γένους φροντιστηρίων] καὶ προνομιούχος σεμνυνομένη...»⁴⁴. Σημειώνεται ὅτι τὰ ἄλλα Ἐθνικὰ -Ἐκπαιδευτήρια ἦταν ἢ Θεολογικὴ Σχολὴ Χάλκης (ἔτος ἰδρύσεως 1844) καὶ ἢ Ἑλληνοεμπορικὴ Σχολὴ Χάλκης (ἔτος ἰδρύσεως 1831). Ἐπίσης, μέχρι τὸ 1868, ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, ἐννοοῦνταν δύο σχολές : ἡ προκαταρκτικὴ με ἔδρα πάντοτε στό Φανάρι καὶ ἡ τελειοποιητικὴ με ἔδρα ἄλλοτε στήν Ξηροκρήνη (Κουρούτσεσμε) καὶ ἄλλοτε στό Φανάρι. Ἡ προκαταρκτικὴ θεωροῦνταν παράρτημα τῆς τελειοποιητικῆς⁴⁵.

Ἐπὶ σχολαρχίας Εὐσταθίου Κλεοβούλου (6 Δεκεμβρίου 1864-9 Νοεμβρίου 1867) καταβλήθηκε ἔντονη προσπάθεια νά καταστῆ ἡ Σχολὴ πανεπιστημιακοῦ ἐπιπέδου ἴδρυμα, με φιλολογικὴ -φιλοσοφικὴ κατεύθυνση, τύπου Faculté des Lettres. Οἱ μαθητὲς ὀνομάζονταν φοιτητὲς, ἔγιναν δεκτοὶ ἀκροατὲς πού παρακολουθοῦσαν ἐπιλεκτικῶς ὀρισμένα μαθήματα, ὅποτε ἤθελαν, οἱ διδάσκοντες διακρίθηκαν σὲ καθηγητὲς καὶ ὑφηγητὲς, δόθηκε περισσότερο ἀκαδημαϊκὴ χροιά στὰ μαθήματα με τὴν εἰσαγωγὴ ἀντικειμένων ὅπως θεωρία τῆς ποιήσεως, συγκριτικὴ ἱστορία φιλολογίας, ἱστορία ἀστρονομίας κ.λ.π.. Θεσπίστηκαν περιοδικὲς ἐξετάσεις ἀνά τρίμηνο ἢ ἐξάμηνο, ἐνῶ στό μεσοδιάστημα γίνονταν μόνον παραδόσεις μαθημάτων. Ἀξιοσημείωτη ἡ πρόταση τοῦ Κλεοβούλου γιὰ ἀνέγερση νέου κτιρίου τῆς Σχολῆς στήν Χάλκη, ὥστε νά συνυπάρχουν στό ἴδιο μέρος οἱ σχολές ἐνός μελλοντικοῦ πανεπιστημίου στήν Κωνσταντινούπολη (φιλοσοφικὴ-φιλολογικὴ, θεολογικὴ, ἐμπορικὴ - οἰκονομικὴ)⁴⁶.

Ὅταν ὁ Κλεοβούλος διορίστηκε Μέγας Πρωτοσύγκελλος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, σχολάρχης ἀνέλαβε ὁ ἀρχιμανδρίτης Φιλόθεος Βρυέννιος (1833-1917, σχολάρχης : 4 Δεκεμβρίου 1867-30 Αὐγούστου 1875, μετὰ μητροπολίτης Σερρών : 1875-1877, κατόπιν μητροπολίτης Νικομηδείας : 1877-1910)⁴⁷. Αὐτὸς χαρακτήριζε πρόωρο καὶ ἀνεδαφικὸ τὸ ὄραμα τοῦ προκατόχου του γιὰ μετεξέλιξη τῆς σχολῆς σὲ πανεπιστημιακοῦ ἐπιπέδου, ἀφοῦ δὲν ἐκπληρώνονταν, οὔτε κατ' ἐλάχιστο, οἱ προϋποθέσεις γιὰ μιὰ τέτοια ἀναβάθμιση : τὸ κτίριο ἦταν περιορισμένο καὶ ἀκατάλληλο, δὲν ὑπῆρχε

⁴⁴ ΖΙΩΓΟΥ- ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, 32, 91-96. Ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότητα εἶχε ρόλο ὑποστηρικτικὸ στήν λειτουργία τῆς Σχολῆς. Τὴν ἐποπτεία αὐτῆς εἶχε ἄλλο ὄργανο, ἡ Ἐφορία τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς. Κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1867-1868 ἔφοροι ἦταν οἱ Δέρκων Νεόφυτος, Ἰ. Οἰκιάδης, Σπ. Μαυρογένης, Στ. Ἰωαννίδης. Τὸ 1868-1869 οἱ Δέρκων Νεόφυτος, Σπ. Μαυρογένης, Σ. Ἀρχιγένης, Κ. Καραπάνος, Β. Νικολαΐδης. Τὸ 1869-1870 οἱ Νύσσης Καλλίνικος, Σ. Ἀρχιγένης, Κ. Καραπάνος, Β. Νικολαΐδης, Μ. Γεωργιάδης : ΒΡΥΕΝΝΙΟΣ, 3, 71, 137. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεγάλη Σχολή*, 199 σημείωση 1.

⁴⁵ Κ.Π.Α., ΚΓ', 170-171 : Σεπτέμβριος 1846. Στις 16 Αὐγούστου 1860 κήρυξε τὸ κτίριο στήν Ξηροκρήνη πού εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ καὶ δὲν φυλασσόταν : ΒΡΥΕΝΝΙΟΣ, 200. ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, 463.

⁴⁶ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεγάλη Σχολή*, 196. ΓΕΛΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 82-85. ΧΑΜΟΥΔΟΠΟΥΛΟΣ, 551.

⁴⁷ ΒΡΥΕΝΝΙΟΣ, 4. ΧΑΜΟΥΔΟΠΟΥΛΟΣ, 551.

σύγχρονος κανονισμός λειτουργίας, ή εξεύρεση προσωπικού με επαρκή προσόντα για πανεπιστημιακή διδασκαλία ήταν δυσχερής, αν όχι αδύνατη, οι οικονομικοί πόροι ανύπαρκτοι. Δεν διαφωνούσε δηλαδή με την καθ' εαυτή ιδέα της αναδείξεως της Σχολής, αλλά τά υπάρχοντα αντικειμενικά εμπόδια καθιστούσαν την απόπειρα μάλλον επίδειξη και όνειρο⁴⁸.

Η λύση που επιλέχθηκε σε συνεργασία και με την έγκριση του πατριάρχου Γρηγορίου ήταν ο έκσυγχρονισμός του ύφισταμένου σχολείου με την παραδοχή ότι η στάθμη του ήταν ισότιμη των τότε γυμνασίων της Ευρώπης. Στά πλαίσια αυτά, επιβλήθηκε η υποχρεωτική παρακολούθηση των μαθημάτων και ο περιορισμός του αριθμού των ακροατών (30 σε σύνολο 222 παρακολουθούστων μαθητών), η μείωση των τάξεων από 5 σε 4, και συγχρόνως μείωση των ωρών διδασκαλίας των μαθημάτων σε όσες υπήρχαν στά προγράμματα των αντιστοιχών ευρωπαϊκών Σχολών, ή εισαγωγή νέων μαθημάτων κατά τό πνεύμα και τις ανάγκες της εποχής και με την αιτιολογία ότι δεν έπρεπε να διδάσκονται μόνον φιλολογικά και φιλοσοφικά μαθήματα. Μάλιστα, άφαιρέσε τόν πομπώδη τίτλο «Δογματική Θεολογία» μετονομάζοντας τό μάθημα σε «Ίερά Κατήχησις κατ' έκτασιν». Ο Βρυέννιος θεσμοποίησε την τακτική, έτήσια λογοδοσία του σχολάρχου, μετά τό πέρας των έξετάσεων, όταν άπονέμονταν τά διπλώματα στους άποφοίτους. Στην τελετή συμμετείχαν ο πατριάρχης, πολλοί άρχιερείς, άλλοι κληρικοί, πλήθος προκρίτων και λαϊκών, λογίων και μή, όποτε ή όλη εκδήλωση άποκτούσε πανηγυρική άτμόσφαιρα⁴⁹.

Οι άλλαγές αυτές προκάλεσαν την αντίδραση όρισμένων κύκλων με πρωτοστάτες τούς δημοσιογράφους και εκδότες έφημερίδων Δημήτριο Νικολαΐδη («Έπτάλοφος») και Σταύρο Βουτυρά («Νεολόγος») που τίς χαρακτήρισαν ως επικίνδυνες μεταρρυθμίσεις στρεφόμενες κατά του μέλλοντος της Σχολής. Τά επικριτικά σχόλια έλαβαν αντιπολιτευτικό χαρακτήρα κατά του Γρηγορίου, δεν κατόρθωσαν όμως, να άποθαρρύνουν τούς δύο συνεργάτες που συνέχισαν τίς προσπάθειές τους⁵⁰. Ο Βρυέννιος διατήρησε την σχολαρχία επί 7 έτη, άπόδειξε ότι τό έργο του εκτιμήθηκε και άπό τούς έπόμενους πατριάρχες Άνθιμο ΣΤ' και Ίωακείμ Β'. Ο Γρηγόριος συνέχισε, έπίσης, να μεριμνά για εξεύρεση οικονομικών πόρων⁵¹. Άρωγοί, εκτός άπό τόν ήγεμόνα της Ρουμανίας Κάρολο Α' που δήλωσε την έτήσια καταβολή 1.000 φλουριών, έμφανίστηκαν πολλοί άλλοι φιλόμουσοι και φιλογενείς που πρόσφεραν διάφορα ποσά⁵². Τόν Δεκέμβριο 1869 με Γράμμα του προς τούς όρθοδόξους της πρωτεύουσας και των περιχώρων, ο Γρηγόριος συνέστησε την ένίσχυση της Σχολής με την κατάθεση συνδρομών σε δίσκους που θά περιφέρονταν σε όλες

⁴⁸ ΒΡΥΕΝΝΙΟΣ, 41, 116. Οι άπόφοιτοι της Μεγάλης Σχολής είχάν δικαίωμα : «*άκωλύτως ιδία τε και δημοσία διδάσκειν*». ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεγάλη Σχολή*, 215.

⁴⁹ ΒΡΥΕΝΝΙΟΣ, 84 : κατά την μεταρρύθμιση συνενώθηκαν οι 2 σχολές Φαναρίου δηλαδή ή έλληνική και ή προκαταρκτική με την Μεγάλη Σχολή και άπετέλεσαν την Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή, υπό έναν διευθυντή-σχολάρχη και 2 τμήματα, τό Α' με 4 τάξεις και τό Β', άνώτερο, με έπίσης 4 τάξεις, σύνολο 8 τάξεις. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεγάλη Σχολή*, 199, 214-215. ΒΡΥΕΝΝΙΟΣ, 8-9. Λόγοι Γρηγορίου ΣΤ' : 32-34 και 109-110.

⁵⁰ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεγάλη Σχολή*, 213. ΓΕΔΕΩΝ, *Άποσημειώματα*, 34-39.

⁵¹ ΒΡΥΕΝΝΙΟΣ, 86 : τό κόστος λειτουργίας της Σχολής ύπολογίζόταν στά 200.000 γρόσια έτησίως, ενώ ο μισθός του κάθε καθηγητού κυμαινόταν μεταξύ 15 και 20.000 γροσίων.

⁵² ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεγάλη Σχολή*, 225 : Πιττάκιο Γρηγορίου και πράξη Έθνικού Συμβουλίου ότι έπιτρέπεται στην Έφορεία της Σχολής να στείλει ευχαριστήρια έπιστολή στον Κάρολο για την δωρεά του, 11 Αυγούστου 1868.

τίς ένορίες τής Άρχιεπισκοπής κατά τίς Κυριακές και έορτές⁵³. Ένα άλλο μέσον πού χρησιμοποιούταν ευρέως ήταν ή διενέργεια χορών και θεατρικών παραστάσεων πρὸς ένίσχυση συλλόγων, ιδρυμάτων και σχολείων, μιά πρακτική πού είχε λάβει μεγάλες διαστάσεις τήν έποχή αυτή. Ο Γρηγόριος άνεχόταν τήν τέλεσή τους, όμως, τόν Ίανουάριο του 1869, απαγόρευσε τήν διεξαγωγή τέτοιων έκδηλώσεων έντός σχολικών αίθουσών από σεβασμό πρὸς τόν χῶρο⁵⁴.

Τέλος, ευλόγησε και ένέκρινε μέ πιττάκιό του, στίς 23 Μαρτίου 1871, τήν απόφαση τών Μεγαλοσχιολιτῶν άποφοίτων νά ιδρύσουν τήν φιλόμουσο Άδελφότητα «Ξηροκρήνη» μέ έδρα τόν Γαλατά, και σκοπό τήν ένίσχυση του έργου τής Σχολής - πνευματικής τροφού των (alma mater). Τό έργο τής άδελφότητας αυτής έτυχε, επίσης, τής έγκρίσεως, έπευλογίας τών πατριαρχῶν Άνθίμου ΣΤ΄ (22 Δεκεμβρίου 1871) και Ίωακείμ Β΄ (9 Δεκεμβρίου 1874)⁵⁵.

Η Κεντρική Έκκλησιαστική και Πνευματική Έπιτροπή πού συνέστησε ο Γρηγόριος τόν Φεβρουάριο του 1836, κατά τήν πρώτη πατριαρχεία του, συνέχισε νά λειτουργεί και μετά άπ΄ αυτόν, αλλά μέ όλοένα επιβραδυνόμενους ρυθμούς. Τό 1849, μέ τά Πιτζιπιακά, όποτε ή Πύλη απέιλησε νά απελάσει άμέσως όλους τούς έλληνικής ύπηκοότητας διδασκάλους ως διεγείροντες έθνικιστικά έλληνικά αισθήματα στους μαθητές τους και στον περιγυρό τους, τό Πατριαρχείο προκειμένου νά άποσοβήσει μιά τέτοια εξέλιξη ύποσχέθηκε νά αναλάβει στενότερη παρακολούθηση τών διδασκάλων και τών διδασκομένων μαθημάτων στα σχολεία τής δικαιοδοσίας του⁵⁶. Έτσι, αναβίωσε προσωρινά ο Τομέας Παιδείας τής Έπιτροπής μέ τόν όρισμό μιās διμελούς «έπιστασίας επί τών τυπωμένων βιβλίων» πού κι αυτή συντόμως άτόνησε⁵⁷. Ο πατριάρχης Γερμανός Δ΄, τόν Ίανουάριο 1853 εξέδωσε Πατριαρχικό και Συνοδικό Όροθετήριο Γράμμα μέ τό όποιο συνιστούσε μιά διαρκή μικτή έπιτροπή (2 άρχιερείς και 2 λαϊκοί) για εξέλεξη τών λογαριασμών τών ένοριακῶν ναῶν, καθώς επίσης και Κανονισμό για τά καθήκοντα και τίς ευθύνες τών έπιτρόπων τών ναῶν τής Άρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως⁵⁸. Άργότερα, στίς 16 Όκτωβρίου 1864 τό Διαρκές Έθνικό Μικτό Συμβούλιο θέσπισε «Γενικό Κανονισμό τών έπιτροπῶν τών έν Κωνσταντινουπόλει ιερῶν εκκλησιῶν και τών εκπαιδευτικῶν καταστημάτων », μέ 17 άρθρα, εισάγοντας κατ΄ αυτόν τόν τρόπο τήν διαίρεση τής ένιαίας Έπιτροπής σε δύο τμήματα : ένα για τούς ναούς και ένα για τά σχολεία⁵⁹.

⁵³ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεγάλη Σχολή*, 226. Οί αντιπολιτευτικοί κύκλοι θεώρησαν «κοινωνικό έκπεσμό» τήν περιφορά δίσκων για οικονομική ένίσχυση τής Σχολής.

⁵⁴ ΓΕΔΕΩΝ, *Άποσημειώματα*, 163.

⁵⁵ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεγάλη Σχολή*, 228-229. ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, 85-86.

⁵⁶ Α.Υ.Ε. Φ. 49. 2α (1849) : Έλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 11/23 Ίουλίου 1849, Ι. Ρίζος πρὸς Γ.Γλαράκη ύπουργό έξωτερικῶν : πληροφορεί για έκδοση έγκυκλίου από τό Πατριαρχείο πρὸς τούς κατά τόπους άρχιερείς παραγγέλοντάς τους νά επιτηροῦν τήν διαγωγή τών διδασκάλων και τήν διδασκαλία τους ώστε νά «μὴ περιέχη τί άνατρεπτικόν τῶν καθεστώτων». Οί παρεκτρεπόμενοι θά έπρεπε νά αποβάλλονται.

Α.Υ.Ε. Φ. 49. 2β (1849) : 23 Ίουλίου (ίδιοι άποστολέας και παραλήπτης) : μέ διαταγή του Μεγάλου Βεζύρη Ρεσίτ πασσά παραγγελόταν : όπου δέν ύπήρχαν ύπήκοοι Όθωμανοί έλληνοδιδάσκαλοι νά διορίζονται Έλληνες, αλλά υπό τήν ευθύνη του πατριάρχου ο όποιος όφείλει νά επαγρυπνεί για τήν διαγωγή και τήν διδασκαλία τους. Οί διδασκαλίες δέν θά πρέπει νά έμπνέονται «υπό πνεύματος άναρχικού».

⁵⁷ ΓΕΔΕΩΝ, *Άποσημειώματα*, 170.

⁵⁸ ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 619. ΓΕΔΕΩΝ, *Έκκλησίαι*, 650- 651.

⁵⁹ ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες*, 622. ΓΕΔΕΩΝ, *Έκκλησίαι*, 651.

Τήν κατάσταση αὐτή ἔκρινε ἀπαράδεκτη ὁ Γρηγόριος ὅταν ἀνήλθε στόν πατριαρχικό θρόνο γιά δεύτερη φορά. Ἀποφάσισε νά ἐπανιδρύσει τήν Ἐπιτροπή τοῦ 1836, μέ ἄλλο ὄνομα καί πιό ἐκσυγχρονισμένο καταστατικό. Τό νέο ὄργανο ὀνομάστηκε Κεντρική Ἐκκλησιαστική Ἐπιτροπή καί ὁ Κανονισμός της ἐγκρίθηκε καί ἐκδόθηκε σέ ἔντυπη μορφή τό 1868. Πρόεδρος της θά ἦταν ὁ πατριάρχης καί θά τήν ἀποτελοῦσαν 8 κληρικά μέλη⁶⁰. Γιά τήν πιό εὐρυθμη λειτουργία της προβλέφθηκε ὁ καταμερισμός τοῦ ἔργου σέ τρία Τμήματα πού θά ἐργαζόταν τό κάθε ἓνα σέ ἰδιαίτερο πεδίο, θά μποροῦσαν ὁμως νά συνεδριάζουν καί ἀπό κοινού.

Τό Α΄ Τμήμα θά ἀσχολοῦνταν μέ τά τῆς κοινῆς λατρείας, δηλαδή μέ τήν ὀρθροπραξία ἱερῶν τελετῶν - ἀκολουθιῶν κατά τά διατεταγμένα ἀπό τούς Πατέρες καί τό Τυπικό τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, μέ τόν ἔλεγχο καί τυχόν ἀναθεώρηση τελετουργικῶν βιβλίων, συναξαριῶν, ἀλλά καί εἰκονογραφιῶν, μέ τήν καθαριότητα καί εὐπρέπεια ναῶν, λειτουργῶν, ὑπηρετῶν, ἀμφίων, σκευῶν, βιβλίων κ.λ.π..

Τό Β΄ Τμήμα μέ τά τοῦ ἱεροῦ κλήρου, δηλαδή μέ τήν ἐκπλήρωση τῶν ἱερῶν καθηκόντων τῶν ἱερέων, τήν πολιτεία, τήν διαγωγή καί τήν προαγωγή τῆς καταστάσεως τῶν κληρικῶν, τήν πειθαρχική ἐποπτεία, τήν ἐξέταση τῆς καταλληλότητος ὑποψηφίων κληρικῶν, τήν κατήχηση ἑτεροδόξων πού ἐπιθυμοῦσαν νά προσέλθουν στήν ὀρθοδοξία, τήν ἐποπτεία καί καθοδήγηση πνευματικῶν, τήν ἐποπτεία ἐπί ἱεροκηρῶν καί τήν παροχή ἄδειας γιά κήρυγμα.

Παρ' ὅλο πού ἡ νέα Ἐπιτροπή δέν ἔφερε τόν χαρακτηρισμό «Πνευματική» τό Γ΄ Τμήμα τῆς Ἐπιτροπῆς θά ἦταν τό ἀρμόδιο γιά θέματα Παιδείας. Δηλαδή θά ἐπόπτευε γιά τήν ἐξεύρεση - ἐξέταση - διορισμό - παύση τῶν διδασκάλων, γιά τήν μέθοδο καί τό πρόγραμμα διδασκαλίας τῶν μαθημάτων, τήν ἔγκριση διδακτικῶν βιβλίων, τίς ἐκλογές ἐφόρων ἐνοριακῶν σχολείων. Ὅλοι οἱ διδάσκαλοι ὄφειλαν νά λογοδοτοῦν ἑτησίως γιά τά πεπραγμένα ἐνώπιον τῆς Ἐπιτροπῆς ἢ ὁποία ἐξέδιδε καί τίς ἄδειες ἰδρύσεως σχολείων (καί ἰδιωτικῶν, ἐπίσης). Σέ ἑτερόδοξα σχολεῖα, ὅπου φοιτοῦσαν καί ὀρθόδοξοι, θά διεξαγόταν ἔλεγχος καί ἐφ' ὅσον ἀποκαλύπτονταν διδασκαλίες ἀντιορθόδοξες θά ἐνημερωνόταν ἀπό τήν Ἐπιτροπή ὁ Πατριάρχης πού θά προσκαλοῦσε τούς γονεῖς γιά νά τούς νουθετήσῃ σχετικῶς⁶¹.

Σημαντικά ἔργα τῆς Ἐπιτροπῆς ὑπῆρξαν :

α) Ἡ κατάρτιση στατιστικῶν πινάκων (1870) πού πληροφοροῦσαν γιά τά ὑφιστάμενα σχολεῖα στήν Κωνσταντινούπολη καί τά προάστεια. Ἡ Ἐπιτροπή προέτρεψε τούς ἀρχιερεῖς τῶν ἐπαρχιῶν νά προβοῦν καί ἐκεῖνοι σέ παρόμοια ἐνέργεια⁶².

⁶⁰ ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, 104 : Τά ὀνόματα τῶν μελῶν : Δημητριάδος Δωρόθεος Σχολάριος, ἀντιπρόεδρος, πρῶην Πρεσλάβας Βενιαμίν, Χαριουπόλεως Γεννάδιος Σχολάριος, Μέγας Πρωτοσύγκελλος ἀρχιμανδριτῆς Εὐστάθιος Κλεόβουλος, Ἀρχιγραμματέας Ἱεράς Συνόδου Ἰωακείμ Κοκκώδης, Ἀρχιμανδριτῆς Φιλόθεος Βρυνένιος, Μέγας Ἀρχιδιάκονος Γρηγόριος Φουρτουριάδης, Γραμματέας ὁ ἀρχιμανδριτῆς Γερμανός Ἀφθονίδης.

⁶¹ Κ.Π.Α., ΚΘ', 196-199, Φεβρουάριος 1868. ΓΕΛΕΩΝ, Ἀποσημειώματα, 170. ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, 97-101 : Κανονισμός (ἀπόσπασμα).

⁶² ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, 32, 102-104. ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, 55-56. ΜΟΥΤΣΟΓΛΟΥ, 161-162. Οἱ «Πίνακες Στατιστικοί» ἐκδόθηκαν ἀπό τό Πατριαρχικό Τυπογραφεῖο τό 1870 μέ δαπάνη τοῦ Μεγάλου Λογοθέτου Σταυράκη Ἀριστάρχη. Ὁ «πρός τόν ἀναγνώστην» πρόλογος φέρει ἡμερομηνία 1η Ἰανουαρίου 1870. Μᾶς δίνει τήν πληροφορία γιά ὑπαρξη 104 συνολικῶς σχολείων, δηλαδή 48 ἀλληλοδιδασκτικῶν ἀρρένων, 37 ἑλληνικῶν ἀρρένων καί 19

β) Ἡ προκήρυξη διαγωνισμοῦ (10 Δεκεμβρίου 1869) γιὰ τὴν συγγραφή διδασκτικῶν σχολικῶν βιβλίων, πρῶτα πού συνέβαινε πρώτη φορά καί ἦταν ἐνδεικτικὸ τοῦ ὅτι ἡ ὁμογενειακὴ ἐκπαίδευση εἰσερχόταν σέ φάση ὠριμότητος⁶³.

Ὡς μία ἀκόμη ἐπιτυχία τοῦ Γρηγορίου μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἡ ἀπόσπαση τῆς συναινέσεως τῆς Πύλης στὴν ἀποκλειστικὴ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου, χωρὶς δηλαδή τὴν ἀνάμιξη τῶν τοπικῶν διοικητικῶν ἀρχῶν, στό θέμα τῆς ἀνεγέρσεως ναῶν καί σχολείων στίς κωμοπόλεις καί τὰ χωριά, ἀλλά καί στὴν παγίωση τῆς διαδικασίας ἀδειοδοτήσεως γιὰ ἀντίστοιχα ἰδρύματα στὴν πρωτεύουσα καί στίς μεγάλες πόλεις. Ἀπὸ ἓνα Πατριαρχικὸ καί Συνοδικὸ Γράμμα πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, στίς 26 Ἰουνίου 1867, πληροφοροῦμαστε ὅτι ἡ Κυβέρνηση θέλησε νά ἐπιβάλλει μίαν ὁμοιόμορφη διαδικασία στὴν χορήγηση ἀδειῶν ἀνεγέρσεως καί λειτουργίας ναῶν καί σχολείων. Τὸ Πατριαρχεῖο ἐξέφρασε ἀντιρρήσεις γιὰ τὴν δυνατότητα ἐφαρμογῆς τοῦ μέτρου, ἰδιαίτερος στὰ μικρὰ μέρη. Στόν τεσκερέ (ὑπόμνημα-ἐκθεση) τῆς πρὸς τὴν Πύλη ἀνέφερε χαρακτηριστικῶς : «...ἐκτός τῆς βασιλευούσης καί τῶν μεγαλοπόλεων, ὅλαι αἱ ἄλλαι αἱ εἰς κασαπάδες καί χωριά οἰκοδομοῦμεναι Ἐκκλησίαι καί Σχολαὶ δέν εἶναι πράγματα τέλεια καί τακτικά, ἀλλ' ἄρχονται δι' οἰκειοθελοῦς συνδρομῆς τῶν κατοίκων, συνισταμένης εἰς πέντε καί δέκα γρόσια, ἢ εἰς ὑλικόν· οἶον ξύλα, ἄσβεστον καί πέτραν καί μάλιστα εἰς πολλὰ μέρη αὐτοὶ οἱ ἴδιοι κάτοικοι ἐργάζονται διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν, καί ἅμα σχηματισθῶσιν οἱ τέσσαρες τοῖχοι καί ἡ ὀροφή αὐτῶν ἄρχονται νά ἐκκλησιάζωνται ἢ νά διδάσκωνται ἐν αὐταῖς, καί ἀκολούθως τελειοποιοῦσιν αὐτάς, ὅταν ἤθελον εὐκολυνθεῖ, καί κατὰ συνέπειαν, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νά γίνωνται σχέδια τῶν τοιούτων οἰκοδομῶν· ἐκτός δέ τούτων, ὅτι οὐδέποτε ὑπάρχει παράδειγμα τοῦ νά εἰσπράχθησαν βία παρὰ τῶν κατοίκων χρήματα μέ αἰτίαν τοιούτων οἰκοδομῶν, ἐκτός τῶν οἰκειοθελῶς διδομένων...». Οἱ Ἀρχές, εὐτυχῶς, παραδέχθησαν τὸ εὐλόγο τοῦ αἰτήματος καί στό ἐξῆς :

α) προκειμένου γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη καί τίς μεγάλες πόλεις, ὅπου ἡ ἀνέγερση ἀπαιτοῦσε ἀρκετὴ χρηματικὴ δαπάνη, ὁ τοπικὸς ἀρχιερέας θά μερμινοῦσε ὥστε νά προηγηθεῖ ἐπιτόπια ἐκτίμηση-ἐπιθεώρηση (κέσφι) ἐκ μέρους τῶν ἀρμοδίων προκρίτων, μουσουλμάνων καί χριστιανῶν. Κατ' αὐτὴν θά γινόταν ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἐλαχίστου ἀπαιτουμένου χρηματικοῦ ποσοῦ· πού ἔπρεπε νά εἶναι διαθέσιμο πρὶν τὴν ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν-, ὁ τρόπος εἰσπράξεως αὐτοῦ καί τὸ σχέδιο τῆς οἰκοδομῆς. Τὰ δικαιολογητικά αὐτά ὁ ἀρχιερέας θά τὰ συνυπέβαλε μέ μίαν ἐνυπόγραφη καί ἐνσφράγιση ἐκθεσὴ του στό Πατριαρχεῖο πού μέ τὴν σειρά του θά ἐπισύναπτε τὰ ἔγγραφα αὐτά, συναποτελοῦντα, ἔτσι, ἀναφορά -αἴτηση (ἄρζι), σέ τακρίδιό (διακοίνωση) τῆς πρὸς τὴν Πύλη. Θά ἐπακολουθοῦσε ἐκδοσὴ Ὑψηλοῦ Ὁρισμοῦ πού θά χορηγοῦσε τὴν ἀδεια ἀνοικοδομήσεως.

β) προκειμένου γιὰ κωμοπόλεις (Καῶαβα) ἢ χωριά, τότε διὰ μέσου τοῦ Πατριαρχείου θά ὑποβαλόταν ἀπλῆ αἴτηση πρὸς τὴν Πύλη γιὰ ἐκδοσὴ Φιρμανιοῦ πρὸς ἀδειοδότηση, χωρὶς νά ἀπαιτοῦνται ἄλλα δικαιολογητικά ἢ ἄλλες ἐνέργειες⁶⁴.

παρθεναγωγείων-θιγλέων. Οἱ διδάσκοντες ἦταν 245 (205 ἄρρενες, 40 θήλειες) καί οἱ μαθητές 9730(7093 ἄρρενες, 2638 θήλειες), ἐνῶ ἄλλοι 1000 μαθητές φοιτοῦσαν σέ ξένα σχολεῖα.

⁶³ ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, 32, 105-106.

⁶⁴ ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, 268-270.

Όσο ο Γρηγόριος ήταν πατριάρχης -ή δεύτερη πατριαρχία του έληξε στις 10 Ιουνίου 1871- τό Οικουμενικό Πατριαρχείο μέσω του Τμήματος Παιδείας της Κεντρικής Εκκλησιαστικής Επιτροπής έλεγχε πλήρως και χωρίς άμφισβήτηση τήν εκπαίδευση του Γένους. Ήδη, όμως, από τό 1869 παρατηρούνται οί πρώτες κινήσεις πού συντόμως έμελλαν νά διεκδικήσουν γιά λογαριασμό τους, τόν έλεγχο τής παιδείας προσδίδοντάς της μιά πιό εκκοσμιευμένη, αλλά και έντόνως έθνικιστική κατεύθυνση, σέ αντίθεση μέ τήν θρησκευτικώς προσανατολισμένη και οικουμενικής αντιλήψεως εκπαίδευση του Πατριαρχείου. Σέ ένα άρχικό στάδιο καταστατικής προεργασίας πού μπορεί νά τοποθετηθεί μεταξύ τών χρονικών όρίων Άπρίλιος 1869-Μάρτιος 1873, ή κίνηση δέν προκάλεσε άνοιχτές διαφωνίες μέ τό Πατριαρχείο, σέ κεντρικό επίπεδο, ή μέ τούς άρχιερείς τών έπαρχιών, σέ επίπεδο περιφέρειας. Έκτοτε, υπήρξε αντιπαράθεση μέ ποικίλης μορφής αντιδράσεις και κυμαινόμενη ένταση, άναλόγως τών εμπλεκομένων προσώπων, τής χρονικής συγκυρίας και τών κατά περιοχές διαδραματιζομένων γεγονότων και ύπαρχουσών συνθηκών⁶⁵.

Στις 17 Άπριλίου 1869 ίδρύεται στήν πρωτεύουσα τής Ελλάδος «ό έν Άθήναις Σύλλογος πρós Διάδοσιν τών Έλληνικών Γραμμάτων»(ΑΣΔΕΓ) ό σκοπός του όποιου έμφανώς δηλώνεται στήν όνομασία του ⁶⁶. Έκτός, όμως, από τήν εκπαιδευτική δράση, θά αποτελούσε τό κυριώτερο όργανο έλληνικής προπαγάνδας στήν εύρωπαϊκή περιοχή τής Όθωμανικής επικρατείας και ό πιό στενός συνεργάτης τής έλληνικής κυβερνήσεως στόν άγώνα κατά του πανσλαβισμού πού θεωρούταν ό ύπ' αριθμόν ένα κίνδυνος γιά τόν έλληνισμό⁶⁷.

⁶⁵Η άπροκάλυπτη προπαγάνδισή τής «έλληνικότητος» και του έντόνως έθνικου προσανατολισμού τής εκπαίδευσής πού προωθούσαν οί Σύλλογοι τούς έφευγε σέ αντίθεση μέ τόν οικουμενικό χαρακτήρα πού πρέσβευε ή εκπαίδευση του Πατριαρχείου. Έτσι, δέν άπετρέπησαν διαμάχες μεταξύ εκείνων τών ιεραρχών πού διέθεταν ισχυρή οικουμενική συνείδηση μέ ομάδες όρθοδόξων πού είχαν ισχυρή έλληνική έθνική συνείδηση. Πάντως, και οί δύο πλευρές προέβαιναν σέ ύποχωρήσεις, ώστε ή αντιπαράθεση νά κρατηθεί σέ άποδεκτά επίπεδα και νά διατηρηθοϋν κάποιες ίσορροπίες. Οί κατά τόπους Ίεράρχες ύποστήριζαν τά προγράμματα τών σχολείων, παρά τήν έθνική χροιά πού τούς προσδιόδταν, ίσως γιati δέν άπομακρύνονταν πάρα πολύ από τό πνεϋμα τής Έκκλησίας, αλλά και γιati τά σχολεία και οί Σύλλογοι αποτελούσαν μηχανισμούς συνοχής τών όρθοδόξων κοινοτήτων τίς όποιες προσπαθοϋσαν νά ύφαρπάσουν από τήν δικαιοδοσία του Πατριαρχείου :

α) άλλες έθνικές κινήσεις, κυρίως στήν Βαλκανική, πρώτα ή Βουλγαρική και κατόπιν ή Ρουμανική (Βλαχικό-Κουτσοβλαχικό Ζήτημα) και

β) άλλες θρησκευτικές κινήσεις, κυρίως στόν Πόντο και τήν Μικρά Άσία, μέ επιθετικό προσηλυτισμό μέσω τών ρωμαιοκαθολικών και πρό πάντων τών προτεσταντικών ιεραποστολών. ΕΞΕΡΤΖΟΓΛΟΥ, 92-94.

Τό 1869, θέτουν όρισμένοι συγγραφείς ως χρονική άφετηρία τής ύπονομεύσεως του εκπαιδευτικού έργου του Πατριαρχείου από τούς Συλλόγους : ΓΕΔΕΩΝ, Άποσημειώματα, 194. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ, 252.

⁶⁶ Ένδιαφέρον είναι ότι οί πρόεδροι του Συλλόγου από τό 1869 έως τό 1892 ήταν όλοι Κωνσταντινοπολίτικης -Φαναριώτικης καταγωγής : Άλ. Σούτσος, Ν. Μαυροκορδάτος, Κ. Παπαρηγόπουλος, Άλ. Πασπάτης, Άλ. Ρίζος -Ραγκαβής : ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ Ε.Γ., «Σύλλογος πρós διάδοσιν τών έλληνικών γραμμάτων», ΜΕΕ, 22, 505.

⁶⁷ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ, 249-250. Τό κυρίαρχα γνωρίσματα τής έλληνικής έθνικότητας στήν Όθωμανική αυτοκρατορία ήταν ή έλληνική γλώσσα και ή έλληνική παιδεία. Η άποδοχή αυτών αποτελούσε άπόδειξη έλληνικου έθνικου φρονήματος, αλλά όχι και άπόλυτο κριτήριο γιati υπήρξαν και μη έλληνόφωνοι πληθυσμοί (σλαβόφωνοι και βλαχόφωνοι στήν Ευρωπαϊκή πλευρά, τουρκόφωνοι και άρμενόφωνοι στήν Άσιατική) πού διέθεταν άκμαία έλληνική συνείδηση. Στήν περίπτωση αυτή, όπως και στήν περίπτωση ύπάρξεως ρευστής ή άδιαμόρφωτης έθνικής συνειδήσεως, κρίσιμος ρόλος επιφύλασσόταν στο

Ἐξ ἀρχῆς ἔγινε ἀντιληπτό ἀπό τήν ἑλληνική διπλωματία ὅτι ἡ δραστηριότητα τοῦ ΑΣΔΕΓ δέν θά μποροῦσε νά εὐδοκιμήσει στήν ὀθωμανική πρωτεύουσα, χωρίς τήν συνεργασία κάποιου ἀντίστοιχου τοπικοῦ ὄργανου. Αὐτό δέν θά μποροῦσε νά εἶναι ἄλλο ἀπό τόν Ἑλληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως (ΕΦΣΚ) πού δραστηριοποιοῦταν ἐκεῖ ἀπό τό 1861. Ἔτσι ἐπιτεύχθηκε μία συμφωνία μεταξύ τῶν δύο Συλλόγων νά συμπεριλάβει ὁ ΕΦΣΚ στό πρόγραμμά του τήν διάδοση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στήν Κωνσταντινούπολη σέ συνεννόηση μέ τόν ΑΣΔΕΓ ⁶⁸.

Σέ ἐφαρμογή τῶν συμφωνηθέντων ὁ ΕΦΣΚ, στίς 2 Ἰουνίου 1871, προχώρησε σέ ἀναθεώρηση τοῦ ἰδρυτικοῦ του Κανονισμοῦ, τῆς 14ης Δεκεμβρίου 1861, συστήνοντας Ἑκπαιδευτική Ἐπιτροπή πού στό ἐξῆς θά «*ἀσχολεῖται καί μεριμνᾷ περί τῶν πρὸς διάδοσιν τῶν γραμμάτων, ἐξετάζοντας τὰ περὶ σχολείων, μεθόδων, διδακτικῶν βιβλίων, δημοσίων διαλέξεων κ.λ.π.*» (ἄρθρο 42 τοῦ νέου Κανονισμοῦ) ⁶⁹.

Παραλλήλως, στίς 22 Μαρτίου 1871, ὁ τότε ὑπουργός ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος Ἄλ. Κουμουνδοῦρος μέ ἐγκύκλιό του πρὸς τοὺς Ἑλληνες προξένους τῆς Ἀνατολῆς ὑποδεικνύει τήν ἀνάγκη συνεργασίας αὐτῶν μέ τόν ΑΣΔΕΓ γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ἑλληνικῆς παιδείας στίς περιοχές εὐθύνης τους ⁷⁰.

Τόν Μάρτιο τοῦ 1873 δημοσιεύθηκε ἀπό τό Πατριαρχικό Τυπογραφεῖο ὁ Κανονισμός τῆς Πατριαρχικῆς Κεντρικῆς Ἑκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς (ΠΚΕΕ) ἡ ὁποία προέκυψε ἀπό τήν διαίρεση τῆς ἐνιαίας Κεντρικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς πού εἶχε ἰδρύσει ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄, σέ δύο ἐπί μέρους Σώματα, μέ ἀπόφαση τοῦ νέου πατριάρχου Ἀνθίμου ΣΤ΄ : τήν Κεντρική Ἐκκλησιαστική Ἐπιτροπή μέ ἀντικείμενο καθαρῶς Ἐκκλησιαστικό (ναοί-κλήρος) καί τήν Κεντρική Ἑκπαιδευτική Ἐπιτροπή ὡς ἀνωτάτη ἐπί τῆς

ἑλληνόφωνο πατριαρχικό ἐκπαιδευτικό δίκτυο. Πρῶτα ἀντιμετωπιζόταν ἡ ἀμάθεια καί κατόπιν μέ τήν ἐκμάθηση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καί τῆς ἑλληνικῆς παιδείας παρεχόταν στοὺς ἐκπαιδευόμενους ἡ δυνατότητα γιά ἐθνική αὐτοσυνειδησία.

Ἀκόμη, ἐνδεικτικά ἑλληνικοῦ φρονήματος, ἰδίως γιά τήν ὑπαιθρο ὅπου δέν ἀπαντοῦσαν σχολεῖα ἢ συμπαγεῖς ἑλληνόφωνοι πληθυσμοί, ἦταν ἡ πρόθεση χρησιμοποίησης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἡ ἐπιλογή ἑλληνικοῦ σχολείου καί, ἐπίσης, ἡ ἀρνητική στάση πρὸς ὅ,τι θεωροῦταν ἀπειλή γιά τόν Ἑλληνισμό (π.χ. βουλγαρική ἐξαρχία, δυτικοὶ ἱεραπόστολοι κ.λ.π.).

Δεύτερο κριτήριο ἑλληνικότητος, μετά τήν ἑλληνική γλώσσα, ἐτέθη ἡ θρησκευτική ἀφοσίωση στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Μάλιστα, τό ἐκκλησιαστικό κριτήριο, βάραινε περισσότερο ἀπό τό γλωσσικό στήν περιοχή τῆς Μακεδονίας-Θράκης, ἰδίως μετά τό Βουλγαρικό Σχίσμα, καθώς ἐπίσης καί στήν Μικρά Ἀσία ὅπου ἐκτός τοῦ γλωσσικοῦ ἀφανισμοῦ, οἱ κάτοικοι ἀπειλοῦνταν μέ θρησκευτική ἄλλοτριώση ἀπό μέρους τῶν δυτικῶν ἱεραποστολῶν. ΕΞΕΡΤΖΟΓΛΟΥ, 92-99 καί 172-174.

⁶⁸ Α.Υ.Ε. Φ. 76. 1β (1869) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 1651, 26 Αὐγούστου 1869 : πρέσβυς Α. Ρίζος - Ραγκαβῆς πρὸς ὑπουργό ἐξωτερικῶν Θ.Π. Δεληγιάννη. Χαρακτηριστικῶς, στήν χρηματοδότηση ἀπόρων σχολείων δινόταν προτεραιότητα στίς περιοχές μέ ρευστότητα ἐθνικοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ, κατά σειρά : Μακεδονία -Θράκη- Μικρά Ἀσία -Ἡπειρος -Νησιά Αἰγαίου -Θεσσαλία. Δηλαδή ὄχι σέ αὐτές πού «*συνόρευαν*» μέ τήν Ἑλλάδα ἢ τήν Κωνσταντινούπολη. ΕΞΕΡΤΖΟΓΛΟΥ, 98-99. Τό ἴδιο συνέβαινε μέ τήν ἀνάπτυξη «*παραρτημάτων*» Φιλεκπαιδευτικῶν Συλλόγων ἀπό μέρους τοῦ ΕΦΣΚ : ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ, 253-257. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Πρότυπο*, 318.

⁶⁹ Στόν ἀρχικό Κανονισμό τοῦ Συλλόγου ἀναφερόταν : ἄρθρο Α΄ : «*Σκοπός τοῦ Συλλόγου ὑπάρχει ἡ ἔγγραφος ἢ προφορική ἐν αὐτῷ διακοίνωσις φιλολογικῶν ζητημάτων*». ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ Ε.Φ.Σ.Κ. 1 (1863) ε΄. Απόσπασμα τοῦ Κανονισμοῦ τοῦ 1871 : ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΠΙΟΥ, 107-114. ΣΤΑΥΡΟΥ ΤΑΤΙΑΝΑ, 65.

⁷⁰ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ, 251 : ἡ Ρωσσία διέταξε τοὺς προξένους της νά παρεμποδίζον τήν δράση τοῦ Συλλόγου.

Παιδείας αρχή⁷¹. Η ΠΚΕΕ με εξαμελή σύνθεση από 3 κληρικούς και 3 λαϊκούς, συστήθηκε ως έναίιο όργανο που θα εκπροσωπούσε όλους τους εκπαιδευτικούς φορείς εκκλησιαστικούς και λαϊκούς, προκειμένου να αμβλύνει τις εμφανισθείσες ήδη διαφωνίες μεταξύ των παραπάνω φορέων, αλλά και να αποσοβήσει τις αλληλεπικαλύψεις αρμοδιοτήτων και έργων αυτών. Χαρακτηριστικό ήταν ότι από τα 3 λαϊκά μέλη τα 2 ήταν ενεργά μέλη του ΕΦΣΚ και, μάλιστα, ο ένας ήταν ο πρόεδρος αυτού. Η ροή των πραγμάτων κατέδειξε ότι η κοινή προσπάθεια ήταν ατελέσφορη, αφού οι δύο φορείς κατέτειναν σε διαφορετικές εκπαιδευτικές προτεραιότητες και στοχεύσεις, τόσο επί της ύλης όσο και επί της πολιτικής, ξεκινώντας, έξω από, από διαφορετικές ιδεολογικές αφετηρίες και παραδοχές⁷².

Η Εκπαιδευτική Επιτροπή του ΕΦΣΚ δέν ανέστειλε την δραστηριότητά της, χωρίς, πάντως, να υπεισέρχεται σε άνοικτη σύγκρουση με την ΠΚΕΕ. Η κάθε μία ανέπτυξε το δικό της εκπαιδευτικό και επικοινωνιακό δίκτυο. Αν τό Πατριαρχείο διέθετε ήδη τό αποτελεσματικό δίκτυο αμφίδρομης πληροφορήσεως με τις Μητροπόλεις της δικαιοδοσίας του, ο ΕΦΣΚ ανέπτυξε ένα άλλο, παράλληλο, αυτό των Φιλεκπαιδευτικών Αδελφοτήτων ή Συλλόγων που εξαπλώθηκε με μεγάλη ταχύτητα και επιτυχία στην περιφέρεια⁷³. Σταδιακώς ή ισχύς του Πατριαρχείου αποδυναμώθηκε και οι Σύλλογοι οικειοποιήθηκαν τόν συνολικό έλεγχο της εκπαιδεύσεως. Τό Πατριαρχείο άντέδρασε προσπαθώντας, αρχικώς, να μεταφέρει κάποιες εκπαιδευτικές αρμοδιότητες στην Κεντρική Εκκλησιαστική Επιτροπή και κατόπιν να δημιουργήσει αντιπερισπασμό στην Εκπαιδευτική Επιτροπή του ΕΦΣΚ ιδρύοντας, τό 1880, την Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότητα «Άγαπάτε αλλήλους» με μέλη που απέρριπταν τόν παραγωνισμό της δικαιοδοσίας του Πατριαρχείου επί των εκπαιδευτικών ζητημάτων, ενώ τό 1881 ανασυστήθηκε και ή ΠΚΕΕ⁷⁴. Τά πράγματα, όμως, όχι μόνον δέν βελτιώθηκαν, αλλά από τό 1883 ή Όθωμανική κυβέρνηση άρχισε να

⁷¹ ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, 33-34, 118-130 (Κανονισμός Π.Κ.Ε.Ε.). ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεγάλη Σχολή*, 168. ΓΕΔΕΩΝ, *Άποσημειώματα*, 170.

⁷² Μέλη της Π.Κ.Ε.Ε. οι ; Δέρκων Νεόφυτος, Μέγας Πρωτοσύγκελλος Δωρόθεος Εὐελπίδης, Αρχιμανδρίτης Φλόθεος Βρυννίος, Αντώνιος Ψυχάρης, Κωνσταντίνος Καλλιιάδης, Ξενοφών Ζωγράφος. Ο Κ.Καλλιιάδης ήταν τότε πρόεδρος του Ε.Φ.Σ.Κ. και μέλος, επίσης, ο Ξ. Ζωγράφος. ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, 33-34, 119. ΓΕΔΕΩΝ, *Άποσημειώματα*, 170-171.

⁷³ Μεταξύ των ετών 1869-1879 ιδρύθηκαν 30 φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι μόνον στην Κωνσταντινούπολη, ενώ τό 1881 δραστηριοποιούνταν 125 στίς ευρωπαϊκές και ασιατικές επαρχίες του Όθωμανικού κράτους. Στην πρωτεύουσα δημιουργήθηκαν ο Σύλλογος υπέρ της γυναικείας παιδεύσεως (1871), ή Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης (1871), ο Θρακικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος (1872), ο Ήπειρωτικός, επίσης (1872), ο Θεσσαλικός (1873) κ.λ.π.. Στίς επαρχίες ο Σύλλογος Φιλομούσων Φιλιππουπόλεως (1869), ο Θρακικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ραιδεστοῦ (1869), ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών (1870), ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης (1872), Βοδενών (Έδεσσα) (1872), ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Τραπεζοῦντος «ο Ξενοφών» (1871), οι «Άργοναῦτες» στην Κερασσοῦντα του Πόντου (1871), ο «Όμηρος» στην Σμύρνη (1870) και άλλοι στίς Κυδωνίες, Αϊδίνι, Τένεδο, Λήμνο, Χίο, Κύπρο, Αλεξάνδρεια, Κάϊρο, Βηρυτό, Τεργέστη, Μόναχο, Γενεύη, Μασσαλία, Ρουμανία. Στο έξωτερικό ή παλαιότερη ήταν στο Παρίσι, τό 1867, ιδρυμένη από φιλέλληνες, ή Έταιρεία προς ένθάρρυνση των έλληνικών σπουδών στην Γαλλία-Association pour l' encouragement des études grecques en France. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ, 253-257. ΜΠΟΝΙΑΔΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ, 95.

⁷⁴ ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, 35-38. Ο Κανονισμός της Εκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής Αδελφότητος «Άγαπάτε αλλήλους» και άλλα σχετικά με αυτήν : 131-152. Η ανασύσταση της ΠΚΕΕ, τό 1881 : 166-167.

ἀμφισβητεῖ ἀνοικτά πλέον τήν ἀρμοδιότητα τοῦ Πατριαρχείου στά ἐκπαιδευτικά θέματα, ἀλλά καί συνολικῶς τόν ἐθναρχικό του ρόλο καί τά Προνόμια τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Γένους (Προνομιακό Ζήτημα)⁷⁵.

⁷⁵ Στίς 26 Μαΐου 1883 (2 Σαμπάν 1300) ὁ ὑπουργός δικαιοσύνης καί θρησκευμάτων Ἀσήμ πασσᾶς μέ τεσεκερέ πρὸς τό Πατριαρχεῖο δήλωσε ὅτι τά Προνόμια θά ἔπρεπε νά τροποποιηθοῦν, νά προσαρμοστοῦν ἢ νά καταργηθοῦν, συμφώνως πρὸς τοὺς νέους νόμους τοῦ κράτους. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, Ἱεραρχία, 1, 134.

δ. Τό Ζήτημα τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας

Στήν Αἴγυπτο ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καί ὁ ἐκεῖ Ἑλληνισμός ἀναπτύχθηκαν μέ διαφορετικό τρόπο ἀπ' ὅτι στήν ὑπόλοιπη Ὀθωμανική αὐτοκρατορία, γεγονός πού συνετέλεσε στό νά ἐμφανιστοῦν, ἰδίως μετά τό 1857, τριβές καί προβλήματα πού κορυφώθηκαν στήν περίοδο 1866-1869. Τίς διαφοροποιήσεις θά μπορούσαμε νά τίς σχηματοποιήσουμε ὡς ἑξῆς :

α) ἐνῶ στίς ἄλλες περιοχές οἱ ὀρθόδοξοι πιστοί, οἱ κοινότητες καί τά ἱδρύματά τους ὑπάγονταν στήν ἀδιαμφισβήτητη κυριαρχία-δικαιοδοσία τῶν οἰκείων πατριαρχῶν, στήν Αἴγυπτο ἡ τοπική Ἐκκλησία παρουσιαζόταν ἐξαιρετικῶς ἀποδυναμωμένη σέ σχέση πρός τίς ἀνθοῦσες Κοινότητες οἱ ὁποῖες ἔτσι ἀπέκτησαν τόν βαρύνοντα λόγο στήν διαχείριση ὄχι μόνον τῶν κοινοτικῶν, ἀλλά καί τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων⁷⁶.

β) ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν ἐκεῖ πιστῶν ὀρθοδόξων ἦταν ἐλληνικῆς ὑπηκοότητος καί ὄχι ὀθωμανικῆς, τήν στιγμή πού ἡ χώρα, ἔστω καί ὡς ἡμιανεξάρτητο πασσαλίκι ὑπό τόν Μωχάμετ Ἄλυ, ὑπαγόταν διοικητικῶς στήν Ὀθωμανική ἐπικράτεια. Ἐπομένως, οἱ ἀντιλήψεις καί ἡ στάση τῆς πλειονότητος διέφερε αἰσθητῶς ἀπό τίς ἀντίστοιχες τῶν ρωμιῶν ἢ ρεαγιάδων ὀρθοδόξων, ἰδίως στά ζητήματα τῶν σχέσεων κληρικῶν-λαϊκῶν καί ἐκκλησιαστικῶν-κοσμικῶν φορέων. Σημαντικό ρόλο ἔπαιξε, τουλάχιστον στήν περίοδο 1833-1863, ἡ παράδοση πρακτική πού ἀκολουθοῦσαν οἱ πρόεδροι τῶν κοινοτήτων νά εἶναι συγχρόνως καί γενικοί πρόξενοι τῆς Ἑλλάδος, πράγμα πού καθιστοῦσε τίς Κοινότητες προεκτάσεις τοῦ Ἑλλαδικοῦ κράτους, στερεῶντάς τους τήν ἀπαραίτητη ἀνεξαρτησία στήν λήψη ὀρισμένων ἀποφάσεων⁷⁷.

γ) μέχρι τήν ἐποχή τῆς πατριαρχείας τοῦ Ἱεροθέου Β' (1847-1858) τό Πατριαρχεῖο στεροῦνταν ἱεραρχίας καί ὁ μόνος κληρικός μέ βαθμό ἐπισκόπου ἦταν ὁ ἐκάστοτε πατριάρχης. Γι' αὐτό ἡ ἐκλογή τοῦ πατριάρχου γινόταν στήν Κωνσταντινούπολη ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο πού λάμβανε (ὄχι πάντοτε) ὑπ' ὄψη του τήν ἐπιθυμία τοῦ ὀλιγάριθμου Ἀλεξανδρινοῦ ποιμνίου. Ὅσο γιά τήν συνήθεια πού ἐπικράτησε νά προῦποδεικνύουν οἱ προκάτοχοι

⁷⁶ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ἀλεξάνδρεια*, 564-565. ΡΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, 10-36. ΠΑΛΟΥΡΑΚΗΣ, 97-111. ΛΕΚΚΟΥ, *Ἀβερῶφειο*, 55-56 καί 316-317.

Τό 1845 κατά μαρτυρία τοῦ Πορφυρίου Οὐσπένσκι στό Ὁρθόδοξο Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας ὑπῆρχαν : 1 ἐπίσκοπος (ὁ πατριάρχης), 50 κληρικοί διαφόρων βαθμῶν καί 1750 λαϊκοί. Τό 1867 οἱ Ὁρθόδοξοι στήν Αἴγυπτο ἐκτιμῶνται σέ 60.000 ἄτομα : ἔκθεση διερμηνέως Θ. Χριστοφορίδη στό Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868), Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 2452 καί 2467, 1 Σεπτεμβρίου 1868.

⁷⁷ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1858), ἔγγραφο Νο 4328, 4/16 Ἰουνίου 1858 : ὁ Ἐθνικός ναός Εὐαγγελιστρίας στήν Ἀλεξάνδρεια χρίστηκε σέ οἰκόπεδο ἐλληνικῆς ἰδιοκτησίας μέ δαπάνη κατά τά 9/10 Ἑλλήνων τό γένος καί Ἑλλήνων ὑπηκόων καί κατά τό 1/10 Ὀθωμανῶν καί ἄλλων ξένων ὑπηκόων.

Ὁ Μιχαήλ Τοσίτσας ὑπῆρξε πρῶτος γενικός πρόξενος τῆς Ἑλλάδος (1833) καί πρῶτος πρόεδρος τῆς Κοινότητος Ἀλεξανδρείας (1 Μαΐου 1843) μέχρι τό 1854. Τόν διαδέχθηκε μέχρι τόν Μάιο 1857 ὁ Στέφανος Τζιτζίνιας (ἢ Τσιτσινίας ἢ Ζιζίνιας), πρόξενος τοῦ Βελγίου. Συνέχισε ὁ Δ. Ρίζος (Μάιος 1857-Φεβρουάριος 1862) πρόεδρος καί γενικός πρόξενος Ἑλλάδος (Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 - 1858, ἔγγραφο 4679 : Ὁ Ὅθων στίς 10 Ἰουλίου 1857 τοῦ δίνει τήν ἄδεια νά κατέχει καί τά δύο ἀξιώματα). Τέλος, ὁ Σωτήριος Χαραλάμπης (Μάρτιος 1862-Ἰούνιος 1863) : ΡΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, 22, 24, 31, 39. ΠΑΛΟΥΡΑΚΗΣ, 109-110.

πατριάρχες τούς διαδόχους τους, τό Οικουμενικό Πατριαρχείο οὐδέποτε ἀποδέχθηκε, χαρακτηρίζοντάς την ἀντίθετη μέ τούς Ἱερούς Κανόνες⁷⁸.

Γιά τήν περίοδο πού ἐξετάζουμε τό πρόβλημα δημιουργήθηκε μετά τόν θάνατο τοῦ πατριάρχου Ἰακώβου, στίς 30 Δεκεμβρίου 1865, στήν γενέτειρά του Πάτμο, ἀπό κεραυνοβόλο ἀποπληξία. Μόλις τό συμβάν ἔγινε γνωστό στήν Αἴγυπτο, ἡ Κοινότητα Ἀλεξανδρείας συνεννοήθηκε μέ τήν ἀντίστοιχη τοῦ Καΐρου νά σπεύσουν νά ἐκλέξουν νέο πατριάρχη, προτοῦ ἡ Κωνσταντινούπολη προλάβει νά διορίσει κάποιον παραμερίζοντας τό δικαίωμα τῆς ἀνεξαρτήτου Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας νά ἐκλέξει τόν δικό της ἐκλεκτό.

Στίς 4 Ἰανουαρίου 1866 συγκροτήθηκε, στό Κάϊρο, Συνέλευση ἀποτελούμενη ἀπό τούς μητροπολίτες Πενταπόλεως Χρῦσανθο καί Πηλουσίου Ἀμφιλόχιο, 27 ἄλλους κληρικούς καί 17 λαϊκούς ἀντιπροσώπους καί προκρίτους τῶν Κοινοτήτων. Αὐτοί συνέταξαν καί ψήφισαν Ἑσωτερικό Κανονισμό τοῦ Πατριαρχείου πού ὄριζε ὅτι :

α) ἡ ἐκλογή τοῦ πατριάρχου θά γινόταν ἀπό τόν κληρο καί τόν λαό τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, ἀνεξαρτήτως κάθε ἄλλης ἐκκλησιαστικῆς ἢ πολιτικῆς ἀρχῆς.

β) ἡ Ἐκκλησία θά διοικοῦνταν συνοδικῶς, ἀπό τόν Πατριάρχη καί 4 Συνοδικούς Ἀρχιερεῖς.

γ) ἡ ἐκλογή ἀρχιερέων γιά τίς χηρεύουσες ἐπαρχίες τοῦ Θρόνου θά γινόταν μέσω τῶν Κοινοτήτων καί θά ἐπικυρώνόταν ἀπό τήν Σύνοδο.

δ) γιά τίς ἐκκλησιαστικές ὑποθέσεις θά συναποφάσιζαν ἡ Σύνοδος καί οἱ Ἐπίτροποι τῶν Κοινοτήτων σέ κοινή συνέλευση ὑπό τήν προεδρία τοῦ πατριάρχου.

ε) ὁ ἐτήσιος ἀπολογισμός τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ Πατριαρχείου θά γινόταν ἐνώπιον τῶν ἐπιτρόπων τῶν Κοινοτήτων.

στ) κληρονόμος τοῦ Πατριάρχου θά ἦταν ὁ Πατριαρχικός Θρόνος, δηλαδή ὁ πατριάρχης δέν θά εἶχε δικαίωμα νά προῦποδεικνύει τόν διάδοχό του.

ζ) ἀπαγορευόταν στόν Πατριάρχη νά ἐπεμβαίνει στήν ἐκλογή τῶν Ἐπιτρόπων τῶν Κοινοτήτων, καθώς καί στήν οἰκονομική διαχείριση αὐτῶν.

η) οὐδεὶς θά ἀναγνωρίζοταν πατριάρχης, ἂν δέν ὑπέγραφε τά παραπάνω.

Στίς 13 Ἰανουαρίου, ἡ Συνέλευση ἐξέλεξε, ὁμοφώνως, ὡς Τοποτηρητή τοῦ Θρόνου τόν Πενταπόλεως Χρῦσανθο καί τήν ἐπομένη ὅλοι συνυπέγραψαν τόν Κανονισμό. Ἀμέσως, προχώρησαν σέ ἐκλογή νέου πατριάρχου, θέση γιά τήν ὁποία ὁ Τοποτηρητής πρότεινε τόν μητροπολίτη Θηβαΐδος Νικάνορα πού τότε βρισκόταν στήν Μόσχα. Ἡ ἐκλογή δέν ἔγινε διά ψήφου, ἀλλά διά βοῆς καί ἐν μέσω ζητωκραυγῶν, γεγονός πού συνιστοῦσε καινοτομία γιά παρόμοια ἐκλογή. Τήν ἴδια ἡμέρα ἡ ἐτυμηγορία ἀναγγέλθηκε στήν Αἰγυπτιακή Κυβέρνηση προκειμένου νά ἐνημερώσει τήν Ὑψηλή Πύλη γιά τήν ἔκδοση τοῦ ἀπαιτούμενου βερατίου. Στίς 20 Ἰανουαρίου, ἀναγγέλθηκε καί στό Οἰκουμενικό Πατριαρχείο τό ὁποῖο μέ Πατριαρχικό καί Συνοδικό Γράμμα ἀναγνώρισε τήν ἐκλογή ὡς κανονικῶς γενομένη⁷⁹.

⁷⁸ Ἡ ἐκλογή τοῦ Ἀλεξανδρείας γινόταν στήν Κωνσταντινούπολη μέ πρώτη περίπτωση τόν Γεράσιμο Α΄ Σπαρταλιώτη (1620-1636). ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Ἑγγραφα, 2, 5-6. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Ἀλεξάνδρεια, 564. ΛΕΚΚΟΥ, Ἀλεξάνδρεια, 977.

⁷⁹ Κ.Π.Α., ΛΖ΄, 63-64 § 1469, 15 Μαρτίου 1866 : ἀπάντηση σέ δύο γράμματα τῶν Ἀλεξανδρινῶν πού ἐνημέρωναν πατριαρχεῖο γιά θάνατο πατριάρχου Ἰακώβου στήν Πάτμο καί γιά ἐκλογή Νικάνορος (ἡμερομηνίες ἐπιστολῶν : 18 καί 20 Φεβρουαρίου ἀντιστοίχως).

Ὁ Νικάνωρ ὑπέγραψε τόν Κανονισμό καί ἀποκαταστάθηκε πατριάρχης Ἀλεξανδρείας. Ὅταν, ὅμως, στίς 23 Φεβρουαρίου 1866, ἀνακοίνωσε τήν χειροτονία νέων μητροπολιτῶν καί τόν σχηματισμό Συνόδου, ἡ Κοινότητα Ἀλεξανδρείας ἀντέδρασε ἐντόνως γιατί ἀγνοήθηκε ὁ λαός καί παραβιάστηκε ὁ Κανονισμός. Ἀκόμη μεγαλύτερες ἀντιδράσεις προκάλεσε ἡ ἀπόφαση τοῦ γηραιοῦ καί ἀσθενοῦς, κατόπιν ἀποπληξίας, πατριάρχου νά διορίσει, στίς 12 Ἰουλίου 1866, Γενικό Πατριαρχικό Ἐπίτροπο-Τοποτηρητή τοῦ Θρόνου τόν μητροπολίτη Θηβαΐδος Μελέτιο, δηλώνοντας ὅτι τό ἔπραξε μέ τήν σύμφωνη γνώμη τῶν ἄλλων μητροπολιτῶν, ἀγνοώντας, καί πάλι τίς παντοδύναμες Κοινότητες. Συνεργάτη τοῦ Τοποτηρητοῦ ὄρισε τόν Λιβύης Ἀθανάσιο καί Γραμματέα καί Μέγα Ἀρχιδιάκονο τοῦ Πατριαρχείου τόν ἱεροδιάκονο Ἀθανάσιο Γκιών. Αὐτοί οἱ τρεῖς περιέβαλλαν διαρκῶς τόν Νικάνωρα καί θεωρήθηκε πῶς τόν κατεύθυναν σέ ὅλες του τίς ἐνέργειες, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἦταν ἀσθενής⁸⁰.

Ἦδη, ἐναντίον τοῦ Νικάνωρος εἶχε σχηματισθεῖ ἀντιπολίτευση πού περιλάμβανε ἐκτός τῶν δυσαρεστημένων μέ τόν παραγκωνισμό τους καί τήν παράβαση τῶν Κανονισμῶν κοινοτικῶν-λαϊκῶν στελεχῶν, καί διαφόρους ἄλλους τά οἰκονομικά συμφέροντα τῶν ὁποίων εἶχαν πληγῆ ἀπό τήν στάση τοῦ πατριάρχου σέ δύο, κυρίως, ὑποθέσεις. Ἡ μία ἀφοροῦσε στήν διαθήκη τοῦ ἀποβιώσαντος πάμπλουτου κοσμηματοπώλη στό Κάϊρο, Ἀνέστη Κοβάκου, ὀθωμανοῦ ὑπηκόου. Ἡ περιουσία του πού ἐκτιμήθηκε στά 4 ἑκατομμύρια γαλλικά φράγκα (17,4 ἑκατομμύρια γρόσια), σέ κοσμήματα, εἶχε κατατεθεῖ ὡς παρακαταθήκη, στό Πατριαρχεῖο μέχρι νά ἐκδικαστεῖ ἡ ὑπόθεση καί ἀποδειχθοῦν τά νόμιμα δικαιώματα τῶν κληρονόμων του. Τόν Νικάνωρα πλησίασαν «ἐνδιαφερόμενα μέλη τῆς κοινότητος καί ἄλλες ἀρχές τοῦ Καΐρου» πού γιά νά κερδοσκοπήσουν πρότειναν τήν ρευστοποίηση τῆς περιουσίας. Ὅταν αὐτός ἀρνήθηκε, ἀπέκτησε πολλούς ἐχθρούς πού τόν κατηγορήσαν, ὅπως καί τούς Θηβαΐδος καί Λιβύης, γιά κατάχρηση χρημάτων καί κειμηλίων τοῦ Πατριαρχείου. Ἡ ἄλλη ὑπόθεση ἀφοροῦσε στήν περιουσία τοῦ Θρόνου στήν Ρουμανία : μετόχια, μοναστηριακά κτήματα καί ἀκίνητα πού εἶχε δημεύσει ὁ Κούζα τό 1863. Ὁμάδα τραπεζιτῶν καί προσώπων, συνεργαζομένων μέ αὐτούς, πρότειναν στόν πατριάρχη νά τούς παραχωρήσει τά δικαιώματα ἐπί τῆς περιουσίας αὐτῆς ἐναντι αἰσθητῶς χαμηλοῦ τιμήματος, αἴτημα πού ἀπορρίφθηκε. Ὅλοι οἱ παραπάνω κύκλοι δέν παρέλειψαν νά προσεταιριστοῦν καί ἀξιωματούχους τῆς Κυβερνήσεως πού, ἀσφαλῶς, δέν θά ἐνοχλοῦνταν ἀπό τυχόν ἀποδυνάμωση καί ἀπώλεια δικαιωμάτων καί

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ἀλεξάνδρεια*, 565-566. ΦΕΙΔΑΣ, 282-283. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Νικάνωρ*. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ', Β', 262. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἐγγραφα*, 2, 153. Οἱ τρεῖς τελευταῖοι ἀναφέρουν λάθος ἡμερομηνίες ἐκλογῆς. ΛΕΚΚΟΥ, *Ἀλεξάνδρεια*, 1002-1009.

Ὁ Νικάνωρ, μέ καταγωγή ἀπό τόν Βόλο, χειροτονήθηκε μητροπολίτης Θηβαΐδος ἀπό τόν πατριάρχη Ἱερόθεο Β' (1847-1858) καί στάλθηκε στήν Ρωσσία γιά συλλογή ἐράνων γιά τό Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας. Ἀπό ἐκεῖ ἔστειλε σημαντική οἰκονομική βοήθεια, μάλιστα τό 1859 ἔστειλε 50 χιλιάδες ρούβλια. Τό 1865 μέ ἐγκύκλιό του πρὸς τόν εὐσεβῆ ρωσικό λαό περιέγραφε τήν μεγάλη πτωχεία καί παρακμή τοῦ Πατριαρχείου. Μέ τήν μεσολάβηση τοῦ μητροπολίτου Μόσχας Φιλάρετου παραχωρήθηκε στόν Νικάνωρα ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου στήν Μόσχα καί οἰκόπεδο, ὅπου ὁ Θηβαΐδος δημιούργησε Ἀλεξανδρινό Μετόχι, ἀνεκτίμητο ἀπόκτημα τοῦ Πατριαρχείου. Διετέλεσε Πατριάρχης ἀπό 14 Ἰανουαρίου 1866 ἕως 19 Μαρτίου 1869. Ἀπεβίωσε στήν Ἀλεξάνδρεια στίς 25 Δεκεμβρίου 1869. Ἄρθρο ΠΛΜπ, 45, 175. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 206-207.

⁸⁰ ΑΝΩΝΥΜΟΣ, *Νικάνωρ*. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ἀλεξάνδρεια*, 566. ΦΕΙΔΑΣ, 282-283. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Νικάνωρ*. ΛΕΚΚΟΥ, *Ἀλεξάνδρεια*, 1010.

προνομίων τῆς Ἐκκλησίας. Τίς τάσεις καί κινήσεις αὐτές ὑποδαύλιξε καί ἐκμεταλλεύτηκε, καταλλήλως, ὁ ὀρεγόμενος τῆς πατριαρχείας ἀρχιμανδρίτης Εὐγένιος Ξηροποταμηνός, ὁ ἐπονομαζόμενος Δάγκου, πού εἶχε διατελέσει στενός συνεργάτης τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου (1858-1861) καί ἦταν ἓνας ἀπό τοὺς δύο ὑποψηφίους κατὰ τὴν πατριαρχική ἐκλογή τοῦ 1861⁸¹.

Οἱ πολύπλευρες πιέσεις ἀνάγκασαν τὸν Νικάνορα νά ἀπαλλάξει τὸν Θηβαῖδος ἀπὸ τὰ καθήκοντα τοῦ Τοποτηρητοῦ, στίς 30 Ὀκτωβρίου 1866, χωρὶς ὅμως νά καταπραΰνει τὴν ἔξαψη τῶν ἀντιπάλων του. Αὐτοί, τόνιζαν ὄλο καί πιό πολὺ τὴν σωματική καί διανοητική ἀνεπάρκειά του. Μάλιστα, ἀντιπροσωπεΐα τῶν Κοινοτήτων συνήλθε στό Κάϊρο, στίς 7 Νοεμβρίου 1866 καί ἀποφάσισε τὴν καθαίρεση τοῦ πατριάρχου ὡς ἀνίκανου νά κυβερνήσει. Συγχρόνως, ἀνακήρυξε τὸν Εὐγένιο ὡς Ἐπίτροπο καί Διάδοχο τοῦ Πατριάρχου καί ζήτησαν ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καί τὴν Αἰγυπτιακὴ Κυβέρνηση νά τὸν ἀναγνωρίσουν⁸².

Ἐπὶ 4 μῆνες, κατὰ δήλωση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ', δηλαδή ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο 1866 μέχρι τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1867 (δύο τελευταῖοι μῆνες τῆς πατριαρχείας Σωφρονίου καί δύο τῆς μεσοπατριαρχείας, μέχρι τὴν ἐκλογή τοῦ Γρηγορίου), οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ζητοῦσαν τὴν ἀναγνώριση τοῦ Εὐγένιου, παριστάνοντας μὲ τὰ μελανότερα χρώματα τὴν κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας τους. Ὄταν ἀνέλαβε πατριάρχης ὁ Γρηγόριος, ἀποφάσισε νά στείλει ἔξαρχο, τὸν Μέγα Ἀρχιμανδρίτη Γρηγόριο, γιὰ νά πιστοποιήσει ἂν πράγματι ὁ Νικάνορας ἦταν ἀσθενής. Ἡ ἔκθεση τοῦ ἔξάρχου ἦταν θετική: ὁ Ἀλεξανδρείας ἦταν φρενοβλαβής. Ὄταν ἐρωτήθηκε ὁ Γρηγόριος γιὰτί ἀνέθεσε μία τέτοια ἀποστολή σέ ἓναν μὴ εἰδικὸ ἀντὶ νά σχηματίσει ἐπιτροπή ἀπὸ ἀρχιερεῖς καί ἰατροὺς ὡς πλέον ἀρμόδια πρόσωπα, ὁ πατριάρχης ἀπάντησε ὅτι εἶχε λάβει τόσες θετικές γιὰ τὸ ζήτημα πληροφορίες πού τὸ νά στείλει κάποιον γιὰ ἐπιβεβαίωση, τὸ θεώρησε ὡς μία ἐντελῶς τυπικὴ διαδικασία. Ἐξ ἄλλου, εἶπε, ἀπόδειξη τῆς ἀδυναμίας τοῦ Νικάνορος νά κυβερνήσει ἦταν τὸ ὅτι διόρισε Τοποτηρητὴ τοῦ Θρόνου του, τὸν ὁποῖο, μάλιστα, δέν χειροτόνησε ὁ ἴδιος, ἀλλὰ ἀνέθεσε στὸν Πατριάρχη Ἀντιοχείας νά τὸ κάνει. Ἀκόμη καί τότε τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο δίσταζε νά προβεῖ στὴν ἀναγνώριση τοῦ Εὐγένιου φοβούμενο μήπως θεωρηθεῖ ὅτι ἐπεμβαίνει στὰ ἐσωτερικὰ ἄλλης

⁸¹ ΑΝΩΝΥΜΟΣ, *Νικάνωρ*: Ἐπὶ τῆς περιουσίας Κοβάκου ὑπῆρχαν ἀξιώσεις μιᾶς Ἀγγλίδας καί τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κοβάκου, πού ζοῦσε καί εἶχε καί τέκνα. ΡΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, 32-36. ΛΕΚΚΟΥ, *Ἀλεξάνδρεια*, 985 σημείωση 59 καί 988-989. Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εα (1867): Ἑλληνικὴ Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 2178, 31 Ἰουλίου 1867.

Ὁ Εὐγένιος Ξηροποταμηνός (Προμύρι Πηλίου, 1821-Κωνσταντινούπολη, 1876) εἶχε σταλεῖ ἀπὸ τὴν μονή του, τὸν Ἰούλιο 1847, ὡς ἠγούμενος τοῦ πλουσίου μετοχίου Δάγκου στὴν Μολδαβία. Ὑπηρετήσε μέχρι τὸν Ὀκτώβριο 1849. Φαίνεται πὼς, ἀργότερα, ἦλθε σέ σύγκρουση μὲ τὸν Ἡγεμόνα Μολδαβίας Γρηγόριο Γκίκα ὁ ὁποῖος τὸν Ἰούλιο 1855 τοῦ ἀπαγόρευσε νά εἰσελθεῖ στὴν χώρα μετὰ ἀπὸ ἓνα ταξίδι του στό Ἅγιο Ὄρος. Λίγους μῆνες μετὰ ἡ ἀπαγόρευση ἀνακλήθηκε καί ἐπέστρεψε στὴν Μολδαβία τὸν Φεβρουάριο 1856: ΔΕΙΚΑΝΗΣ, *Ἐγγραφα*, 1, 81, 92, 114-118. Ἄρθρο ΠΑΜπ, 25, 82. Κατὰ τὸν ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 207 καί ΓΕΔΕΩΝ, *Εὐγένιος*, ὁ Εὐγένιος ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴν Μολδαβία πλουσιώτατος. Μετὰ τὴν περιπέτεια τῆς Αἰγύπτου, ἐπανῆλθε, τὸν Ἰούλιο 1868 στὴν Κωνσταντινούπολη ὅπου καί πέθανε τὸ 1876. Ὑπῆρξε ὁ ἀθλοθέτης τριῶν διαγωνισμῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Θράκης, Μακεδονίας, Θεσσαλίας.

⁸² ΑΝΩΝΥΜΟΣ, *Νικάνωρ*: Πολλὰ μέλη Κοινοτήτων ἔστειλαν ἐπιστολὲς διαμαρτυρίας γιὰ τὴν καθαίρεση τοῦ πατριάρχου ἀπὸ: Κάϊρο, Σουέξ, Ζαγαζί, Πόρτ Σάϊντ, «Κοινότητα τοῦ Σωματείου τῶν ἐν Σουέξ Ὀρθοδόξων», Μανσούρας, Τάντας, Δαμιέτης κ.λ.π.. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Νικάνωρ*. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ἀλεξάνδρεια*, 566. ΦΕΙΔΑΣ, 282-283.

Ἐκκλησίας. Ὑποχώρησε, ὅμως, μετά τῆς συνεχεῖς καί θερμῆς παρακλήσεως τῶν Αἰγυπτιωτῶν, ὥστε νά μήν ἐκληφθεῖ ὅτι ἀδιαφορεῖ γιά τό ἐμπερίστατο τῆς ἐκεῖ Ἐκκλησίας καί ἀφοῦ πρῶτα ἡ Ὄθωμανική Κυβέρνηση εἶχε ἀναγνωρίσει τόν Εὐγένιο μέ φιρμάνι⁸³.

Κατά τήν ἀφιξή του στήν Αἴγυπτο, ὁ Εὐγένιος ἔγινε δεκτός μέ ἐπισημότητα ἀπό τόν χεδίβη (ἀντιβασιλιά) Ἰσμαήλ πασσᾶ (1830-1895, ἀντιβασιλιάς : 1863-1879), ἐγγονό τοῦ Μωχάμετ Ἄλυ, τόν Ὁρθόδοξο λαό καί χαιρετίσθηκε ἀπό τούς γενικούς προξένους τῆς Ρωσσίας de Letz καί τῆς Ἑλλάδος Α. Ζυγομαλά. Ὅταν, ὅμως, ἐπισκέφθηκε τόν γηραῖό καί ἀσθενῆ Νικάνορα καί τοῦ ἀνακοίνωσε τήν ιδιότητά του, ἀποπέμφθηκε μετ' ὀργῆς. Ἔτσι, προέκυψε διαίρεση. Ἡ μερίδα τῶν πατριαρχικῶν περιλάμβανε τούς μητροπολίτες Θηβαΐδος Μελέτιο, Λιβύης Ἀθανάσιο καί Τριπόλεως Θεοφάνη, τήν πλειονότητα τῶν ὑπολοίπων κληρικῶν καί ἀρκετούς λαϊκούς ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ Γεωργίου Ἀβέρωφ καί τοῦ Μ. Τζιτζίνια. Ἡ μερίδα τῶν ὀπαδῶν τοῦ Εὐγενίου ἀποτελοῦνταν ἀπό τούς μητροπολίτες Πηλουσίου Ἀμφιλόχιο καί Κυρήνης Σπυρίδωνα, ἀρκετούς κληρικούς καί τήν πλειοψηφία τῶν λαϊκῶν⁸⁴.

Ὁ Εὐγένιος, προκειμένου νά ἐδραιώσει τήν θέση του, δέν δίστασε νά χρησιμοποιήσει ἀστυνομικά μέτρα καί νά εὐνοήσει τήν δράση ἐνόπλων ὀπαδῶν του, ἀκόμη καί ἐντός τῶν ναῶν. Ἐπιχείρησε νά πλήξει τήν ἡγεσία τῆς ἀντιπολιτεύσεως κατηγορῶντας τούς Θηβαΐδος καί Λιβύης γιά ἐναντίον του σκευωρία καί κατάχρηση τῶν περιουσιακῶν στοιχείων τοῦ Πατριαρχείου, ἐνῶ ζήτησε τήν ἐξορία τους ἀπό τήν Αἰγυπτιακή Κυβέρνηση. Αὐτή ζήτησε ἀπό τόν Νικάνορα νά τούς ἀποπέμψει, ἀλλά ἐκεῖνος ἀρνήθηκε νά τό πράξει μή θεωρῶντάς τους ἐνόχους γιά κάτι. Τότε δόθηκε ἐντολή στήν ἀστυνομία, ἡ

⁸³ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εα. (1867) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 2178, 31 Ἰουλίου 1867. Α.Υ.Ε. Φ.ΑΑΚ. Εα. (1867) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 2207, 1 Αὐγούστου 1867, ὅπου ἐπισυνάπτεται ἐπιστολή τοῦ Γρηγορίου ΣΤ' πρὸς προκρίτους τῆς Κοινότητος Καίρου Συμεῶν Πέτροβιτς, Ν. Τηλεμαχίδη καί Δ. Μωραΐτη, ἀπαντητική σέ ἐπιστολή τους τῆς 10ης Ἰουλίου. Τό ἴδιο καί μέ ἴδια ἡμερομηνία (22 Ἰουλίου 1867) : Κ.Π.Α., ΛΗ', 219-220 § 3058. Α.Υ.Ε. Φ.76.1. (1868) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 2452, 2467, 1η Σεπτεμβρίου 1867 : ἐπισυναπτόμενη Ἔκθεση τοῦ διερμηνέως τῆς πρεσβείας Θ. Χριστοφορίδη μέ ἡμερομηνία 23 Αὐγούστου 1867. ΛΕΚΚΟΥ, Ἀλεξάνδρεια, 1011.

⁸⁴ Ὁ Εὐγένιος πρέπει νά ἔφθασε στήν Αἴγυπτο τόν Ἀπρίλιο 1867, ἀφοῦ ἔστειλε γράμμα στίς 25 Ἀπριλίου στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο γιά νά τό ἐνημερώσει σχετικῶς μέ τήν ὑποδοχή πού ἔτυχε : ἀπάντηση τοῦ Πατριαρχείου : Κ.Π.Α., ΛΗ' 110 § 1682, 2 Μαΐου 1867.

Τόν Εὐγένιο φέρεται ὅτι ὑποστήριζαν πολιτικῶς ἡ Ρωσία καί ἡ Ἑλλάδα, ὅμως τά πράγματα δέν ἦταν πάντοτε ξεκαθαρισμένα καί οἱ πληροφορίες προέρχονταν ἀπό ὄχι πάντοτε ἀμερόληπτα πρόσωπα. Ἔτσι, στήν ρωσική πλευρά, βλέπουμε τόν Ρώσο πρεσβευτή στήν Κωνσταντινούπολη Ν. Ἰγκνάτιεβ νά δίνει ἐντολές στόν γενικό πρόξενο ντέ Λέτζ νά ὑποστηρίξει τόν Νικάνορα, αὐτός, ὅμως, προσποιεῖται ὅτι ἀκολουθεῖ τῆς ἐντολῆς, ἀλλά ἐνεργεῖ ἐμμέσως ὑπέρ τοῦ Εὐγενίου. Στήν πλευρά τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἑλλάδος, ὁ γενικός πρόξενος στήν Ἀλεξάνδρεια εἶναι μάλλον ὑπέρ τοῦ Νικάνορα, ὅμως ὁ γραμματέας τοῦ προξενείου Α. Βλαχούτσος ὑπέρ τοῦ Εὐγενίου. Στό Κάιρο ὁ πρόξενος Α. Λογοθέτης, ἐπίσης, ὑπέρ τοῦ Εὐγενίου. Ὁ ἐχθρός τοῦ Εὐγενίου πρόκριτος Τζιτζίνιας δίνει πληροφορίες ἐναντίον του πού λαμβάνονται ὑπ' ὄψη ἀπό τό Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος κ.λ.π..

Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εα. (1867) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 2178, 31 Ἰουλίου 1867 : ἐπισυνάπτεται Ὑπόμνημα τοῦ Τζιτζίνια πρὸς Ἑλληνα πρεσβευτή Π. Δεληγιάννη : 16 Ἰουλίου 1867. Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εβ. (1867) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 1905, 27 Ἰουνίου 1867 : ὁδηγίες τοῦ Ἰγκνάτιεβ πρὸς τόν ντέ Λέτζ. Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ. (1867) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 2032, 11 Ἰουλίου 1867.

όποια συνεπικουρούμενη από ένόπλους μισθωτούς τής μερίδος του Εὐγενίου, καταπάτησε τό ἐκκλησιαστικό ἄσυλο, συνέλαβε τούς δύο ἄρχιερεῖς, τούς μετέφερε βιαίως σέ κρατικό πλοῖο καί τούς ἐξόρισε στήν Σμύρνη, ὅπου φυλακίστηκαν. Κατόπιν ὁ Εὐγένιος κατέλαβε, πάλι μέ τήν συνδρομή τής ἀστυνομίας, τό οἶκημα τοῦ Πατριαρχείου στήν Ἀλεξάνδρεια καί προχώρησε γιά νά κάνει τό ἴδιο καί μέ τό τοῦ Καΐρου, αὐτή τήν φορά συνοδευόμενος ἀπό τόν τοπικό Κυβερνήτη, τόν ἀρχηγό τής ἀστυνομίας καί 350 πάνοπλους ἀστυνομικούς. Στήν πύλη τόν περιέμενε ὁ Νικάνωρ ἐνδεδυμένος τήν ἐπίσημη πατριαρχική ἀμφίεση, μέ ὅλα τά παράσημα καί τά λοιπά διακριτικά τοῦ ἀξιωματός του, περιβαλλόμενος ἀπό τόν πατριαρχικό κλῆρο καί ἕνα πλῆθος πιστῶν. Ἀρνήθηκε νά ἐπιτρέψει τήν εἴσοδο στόν Εὐγένιο καί διαμαρτυρήθηκε ἐντόνως γιά τίς προσβολές καί τήν χρήση βίας. Τότε, ἐπενέβη ἡ ἀστυνομία, χτύπησε μέ ράβδο, τραυμάτισε στό ἀριστερό χέρι καί ἔρριψε καταγῆς τόν πατριάρχη καί ἀπώθησε ξυλοκοπῶντας τό πλῆθος τραυματίζοντας πολλούς. Ἡ ἐξεζητημένη χρήση βίας ἐκ μέρους τοῦ Εὐγενίου ὑπῆρξε ἡ αἰτία νά χάσει πολλούς ὑποστηρικτές μεταξύ τῶν πιστῶν⁸⁵.

Ὁ πατριάρχης μέ τόν Τριπόλεως καί ὀρισμένους κληρικούς κατέφυγε στήν Ἀλεξάνδρεια, ὅπου βρῆκε ἄσυλο στήν οἰκία τής ξένης ὑπηκοότητος οἰκογενείας Τζιτζίνια. Ἀπό ἐκεῖ ἐπέβαλε τό ἐπιτίμιο τής ἀκοινωνησίας στόν Εὐγένιο, ἀπηύθυνε ἔκκληση γιά προστασία πρὸς τίς Ἑγγυήτριες Δυνάμεις πού ὑπέγραψαν τήν Συνθήκη Εἰρήνης τῶν Παρισίων τό 1856, καί ἐνημέρωσε σχετικῶς τίς λοιπές Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες : Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, Ρωσίας, Κύπρου, Ἑλλάδος. Εἰδικῶς πρὸς τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ἀπηύθυνε τελεσίγραφο πῶς ἂν δέν ἀνακαλοῦσε τόν Εὐγένιο καί δέν καταδίκαιζε τά ἔκτροπα, θά ἐγκαλοῦσε τόν οἰκουμενικό πατριάρχη ἐνώπιον Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Συγχρόνως, ἐξεδήλωσε τήν ἀπόφασή του νά διορίσει νέον Ἐπίτροπό του - Τοποτηρητή τόν ἀρχιμανδρίτη Νεῖλο Ἐσφιγμένιτη πού τότε βρισκόταν στό Βουκουρέστι. Τέλος, συνεκάλεσε τοπική Σύνοδο στίς 24-25 Ἰουλίου 1867, στόν ἱερό ναό Ἁγίου Στεφάνου στό Ράμι, προάστειο τής Ἀλεξάνδρειας, ἡ ὁποία ἀποφάσισε τήν καθαίρεση τοῦ Εὐγενίου, ἐρήμην του. Αὐτός δέν παραδέχθηκε τήν ἀπόφαση καί μέ Ἐγκύκλιό του, αὐθημερόν, τήν ἀπέρριψε θεωρῶντας ὅτι ἡ Σύνοδος δέν εἶχε συγκληθεῖ νομίμως καί κανονικῶς, οὔτε εἶχε τήν ἀπαιτούμενη γιά τήν καθαίρεσή του σύνθεση καί οὔτε προσκλήθηκε νά ἀπολογηθεῖ κατά τούς Κανόνες. Τίς θέσεις αὐτές ἀναίρεσε μέ ἐπιστολή του, στίς 31 Ἰουλίου 1867, ὁ Μέγας Ἀρχιδιάκονος Ἀθανάσιος, διατυπώνοντας τά ἀντίθετα ἐπιχειρήματα⁸⁶.

Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο παρ' ὅλες τίς ἀντικρουόμενες πληροφορίες πού λάμβανε γιά τό θέμα, ὄφειλε, ἔστω καί φραστικῶς, νά στηρίζει τόν Εὐγένιο στόν διορισμό τοῦ ὁποίου εἶχε συναινέσει. Ἐξ ἄλλου ὑπῆρχαν καί μαρτυρίες πού στηρίζαν τόν Εὐγένιο. Ἔτσι, οἱ μητροπολίτες Πηλουσίου καί

⁸⁵ Κ.Π.Α, ΛΗ', 110 § 1682 : 2 Μαΐου 1867. Κ.Π.Α, ΛΗ', 188 § 2695 : 27 Ἰουνίου 1867. Κ.Π.Α, ΛΗ', 208 § 2999 : 11 Ἰουλίου 1867. Κ.Π.Α, ΛΗ', 242 § 3304 : 2 Αὐγούστου 1867. Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εα (1867) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 2178 : 31 Ἰουλίου 1867.

⁸⁶ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΑΙΓΥΠΤΟΥ : Οἱ 4 συνελεύσεις τής Συνόδου στό Ράμι, Δευτέρα 24 καί Τρίτη 25 Ἰουλίου 1867 καί τά ὀνόματα τῶν συμμετασχόντων. Ἐπίσης «Ἀντίρρησης» τοῦ Εὐγενίου ἐπὶ τής πράξεως καθαιρέσεώς του καί «Ἀναίρεσις» τῶν αἰτιάσεων τοῦ Εὐγενίου παρὰ τοῦ Μεγάλου Ἀρχιδιακόνου Ἀθανασίου.

Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εα (1867) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 2207, 1 Αὐγούστου 1867 : ἐπισυνάπτεται ἐπιστολή Μ. Τζιτζίνια πρὸς πρεσβευτή Π. Δεληγιάννη γιά σύνοδο : 25 Ἰουλίου/6 Αὐγούστου 1867.

Κυρήνης μαζί με άλλους κληρικούς κατήγγειλαν και αυτοί τό άθεσμο και άντικανονικό τής Συνόδου στό Ράμι, μέ επίσημα γράμματά τους πού περιείχαν έπιχειρήματα όμοια μέ τοῦ καταδικασθέντος. Οί ίδιοι χαρακτηρίζαν τήν Σύνοδο ως μία δεύτερη παρεκτροπή τοῦ Νικάνορος, ένδεικτική τής πνευματικής του ασθένειας πού έκμεταλλεύονταν οί έπιτήδαιοι στό περιβάλλον του. Ἡ πρώτη, όμως, παρεκτροπή τοῦ ασθενοῦς πατριάρχου, ασφαλώς θά προκάλεσε «συναγερμό» στόν Γρηγόριο όταν τήν πληροφορηθήκε. Ὁ Νικάνωρ λειτουργώντας, κατά τήν Μεγάλη Εἴσοδο, μνημόνευσε μετά τῶν ὀρθοδόξων κεκοιμημένων και τόν θανατωθέντα (Ἰούνιος 1867) αὐτοκράτορα τοῦ Μεξικοῦ Μαξιμιλιανό, ρωμαιοκαθολικό στό θρήσκευμα. Τό γεγονός ανέφερε πρῶτος ὁ Εὐγένιος και έπιβεβαίωσαν μέ έπιστολή τους οί Πηλουσίου και Κυρήνης οί όποιοι προσέθεσαν, έπιπλέον, ὅτι ὁ πατριάρχης πρό τῶν πυλῶν τοῦ Ἁγίου Βήματος ανέγνωσε και εὐχές μετά κολλύβων ὑπέρ τοῦ έτεροδόξου. Για τόν Γρηγόριο ἡ πράξη ἦταν μία ακόμη απόδειξη για τήν διανοητική ασθένεια τοῦ Νικάνορος. Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο κατεδίκασε συνοδικῶς τήν σχετική ένεργεια⁸⁷.

Μέχρι και τόν Αὐγούστο 1867 ὁ Γρηγόριος ὑποστήριζε τήν παραμονή τοῦ Εὐγενίου στήν Αἴγυπτο. Ἐκτοτε όμως κλονίστηκε ἡ έμπιστοσύνη του, αφού έβλεπε τήν κατάσταση νά επιδεινώνεται διαρκῶς, αλλά ὀπωσδήποτε, έπηρεάστηκε από τήν θέση πού έλαβαν οί άλλες Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες, τής Ἀντιοχείας, τῶν Ἱεροσολύμων, τής Κύπρου, τής Ρωσσίας (μητροπολίτες Μόσχας και Κιέβου). Ἐκανε μία ὕστατη προσπάθεια, προτείνοντας νά απευθυνθοῦν από κοινού οί Κοινότητες Ἀλεξανδρείας και Καίρου, μέ έπιστολή τους, πρός τά 3 πατριαρχεῖα τής Ἀνατολῆς, ζητώντας νά επέμβουν για τήν διευθέτηση τής κρίσεως. Ἄλλες πλευρές πρότειναν άλλες λύσεις. Μία ἦταν νά ανακληθεῖ ὁ Εὐγένιος από τό Πατριαρχεῖο μέ εὐσχημο τρόπο, δηλαδή μετακαλούμενος στήν Κωνσταντινούπολη για τήν παροχή, δῆθεν, έξηγήσεων για τήν ὅλη κατάσταση. Μία άλλη ἦταν νά μετακληθεῖ ὁ Νικάνωρ στήν πρωτεύουσα, προκειμένου νά διαπιστωθεῖ ἄν ὄντως εἶναι ασθενής, πρόταση πού απορρίφθηκε από τό περιβάλλον τοῦ ενδιαφερομένου γιατί ἄν έγκατέλειπε τήν Αἴγυπτο, έστω και προσωρινῶς, θά άφηνε ανενόχλητο τόν Εὐγένιο νά δρᾷ. Μία τρίτη ἦταν νά αποσταλεῖ ως Τοποτηρητής ένα τρίτο πρόσωπο, πῶς συγκεκριμένα ὁ Μέγας Πρωτοσύγκελλος Μεθόδιος Ἀρώνης. Καί αὐτή ἡ πρόταση απορρίφθηκε, αφού αποδείχθηκε ὅτι ἦταν πρόταση κάποιων έφημεριδογράφων⁸⁸.

⁸⁷ Κ.Π.Α, ΛΗ', 233-234 § 3219 : 1 Αὐγούστου 1867 : απάντηση σέ γράμμα τοῦ Εὐγενίου τής 18ης Ἰουλίου πού ένημερώνει για μνημόσυνο Μαξιμιλιανού. Κ.Π.Α, ΛΗ', 234-235 § 3220 : 1 Αὐγούστου 1867 : απάντηση σέ γράμμα τῶν μητροπολιτῶν Πηλουσίου και Κυρήνης για τήν ἴδια ὑπόθεση (17 Ἰουλίου). Κ.Π.Α, ΛΗ', 257-258 § 3492 : 14 Αὐγούστου 1867 : απάντηση σέ γράμμα τῶν παραπάνω μητροπολιτῶν για απόρριψη Συνόδου στό Ράμι. Κ.Π.Α, ΛΗ', 258-259 § 3493 : 14 Αὐγούστου 1867 : απάντηση στόν Εὐγένιο (έγραψε τήν 1η Αὐγούστου) σχετικά μέ καταδική Συνόδου από Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 2060, 1 Αὐγούστου 1868 : Οί κυριώτεροι ὑποστηρικτές τοῦ Εὐγενίου στήν Ἱερά Σύνοδο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἦταν οί μητροπολίτες Δέρκων και Κυζίκου. Ἡ πληροφορία συμφωνεῖ μέ τόν ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 205-207.

⁸⁸ Στίς 24 και 25 Αὐγούστου 1867 επισκέφθηκαν πρῶτα τόν Γρηγόριο ΣΤ' και μετά τήν Σύνοδο τοῦ Πατριαρχείου οί αντιπρόσωποι τοῦ Νικάνορος Μέγας ἀρχιδιάκονος Ἀθανάσιος και Ἀναστάσιος Φωτιάδης. Αὐτοί έξέθεσαν τήν τραγική κατάσταση τής Ἐκκλησίας στήν Ἀλεξάνδρεια και ανέφεραν ὅτι ὑπῆρχε ὀρατός κίνδυνος νά εξωμόσουν οί εκεί Ὁρθόδοξοι πρός τόν ρωμαιοκαθολικισμό. Μέχρι εκείνη τήν στιγμή, πάντως, εκκλησιάζονταν σέ ναούς τῶν Κοπτῶν, Ἀρμενίων, Οὐνιτῶν. Ὑπερασπίστηκαν τήν νομιμότητα και κανονικότητα τής

Από τις αρχές Ὀκτωβρίου, ἤδη, ὁ Γρηγόριος σκεφτόταν νά ἀνακαλέσει τόν Εὐγένιο, ἰδίως μετά τήν παραλαβή ἐπιστολῆς ἐκ μέρους τῶν Κοινοτήτων Ἀλεξανδρείας καί Καΐρου πού καταφέρονταν ἐναντίον τοῦ Εὐγενίου, ἀλλά καί μετά τήν ἄσκηση διπλωματικῶν πιέσεων ἀπό τόν Ἑλληνα πρεσβευτή στήν Κωνσταντινούπολη πού δήλωσε ὅτι καί ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος θά ἔπαιρνε ἀπόφαση ὑπέρ τοῦ Νικάνορος. Ἔτσι, στίς 9 Νοεμβρίου 1867 τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ζητοῦσε ἀπό τόν Εὐγένιο νά παραιτηθεῖ καί νά ἀποχωρήσει ἀπό τήν Αἴγυπτο ἐπανερχόμενος στήν Κωνσταντινούπολη. Ὡς λόγος τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπό τά καθήκοντά του ἦταν ὅτι μέχρι ἐκείνη τήν στιγμή δέν εἶχε δικαιώσει τήν ἐπιλογή του ἀπό τήν Μεγάλη Ἐκκλησία καί ἡ παρουσία του στήν Αἴγυπτο ἀντί νά καλυτερεύει τά πράγματα, διαρκῶς τά χειροτέρευε. Ἐπιπλέον ἡ ἀποχώρησή του θά μπορούσε νά γίνει παράδειγμα γιά τούς ἐκεῖ Ὀρθοδόξους, ὥστε νά εἰρηνεύσουν καί νά ὁμονοήσουν⁸⁹.

Ὁ Εὐγένιος οὔτε ἀπάντησε, οὔτε ὑπάκουσε, δίνοντας ἔτσι λαβή στόν Τύπο νά καταφερθεῖ ἐναντίον του. Ὅταν ἐρωτήθηκε, σχετικῶς, ὁ Γρηγόριος ἀπάντησε ὅτι δέν εἶχε ἐπίσημη ἐνημέρωση γιά τίς προθέσεις τοῦ Εὐγενίου, συμπληρώνοντας ὅτι δέν ἤθελε νά ἀναμιχθεῖ ἄλλο στό ζήτημα, καί ἐάν ὁ Εὐγένιος ἐπέμενε τότε οἱ Αἰγυπτίωτες ἔπρεπε νά φροντίσουν γιά τήν διευθέτηση τοῦ προβλήματος, ἕνα πρόβλημα πού οἱ ἴδιοι δημιούργησαν. Τέλος, ἀντιστρέφοντας τήν διπλωματική πίεση, πρότεινε νά προσπαθήσει ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση «δι' ὧν αὕτη οἶδε καταλλήλων μέσων» νά κατευνάσει τίς διχόνοιες καί σέ περίπτωση ἐπιμονῆς τοῦ Εὐγενίου νά πιέσει τίς Κοινοότητες νά ἀνανεχθοῦν στίς λοιπές Αὐτοκέφαλες Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες γιά νά ἐπιληφθοῦν τῆς διορθώσεως τῶν πραγμάτων συμφώνως πρός τούς Ἱερούς Κανόνες. Ὁ Γρηγόριος στόχευε στήν ρωσσοφοβία - σλαβοφοβία τῶν Ἑλλήνων διπλωματῶν καθώς καί στήν πολιτική τακτική πού ἀκολουθοῦσε ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση, κατά τήν ἐποχή ἐκείνη, νά μὴν δίνει λαβές στήν (ἐπίσης ρωσσοφοβία) Βρετανία νά τήν κατηγορεῖ γιά ρωσσοφιλία. Καί δέν ἔκανε λάθος : ὁ ὑπουργός Ἐκκλησιαστικῶν καί Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Χαράλαμπος Χριστόπουλος μέ «λίαν κατεπεῖγον» ὑπόμνημά του πρός τόν ὑπουργό ἐξωτερικῶν Χαρίλαο Τρικούπη γνωμοδοτεῖ : «...ἐπί τῆς

Συνόδου στό Ράμιλι καί τήν ἀνάγκη νά μετακληθεῖ ὁ Εὐγένιος στήν Κωνσταντινούπολη. Ὅσο γιά τήν ἀσθένεια τοῦ Νικάνορος δήλωσαν : «... ἡ Μακαριότης του ἄν καί ἄμοιρος νοδός διοικητικοῦ ἢ ζωηροῦτος δέν εἶναι φρενοβλαβῆς, ἀλλά μάλιστα εἰς θέσιν νά διακρίνη τι τό ἀγαθόν καί κακόν, τό συμφέρον καί τό ἀσύμφορον καί ἄλλα τοιαῦτα...». Ἐπίσης οἱ ὑπόλοιπες Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες : «... οὐ μόνον ὁ Ἀντιοχείας εὐφύμως ἐμέμφθη τήν Μεγάλην Ἐκκλησίαν ὡς ἐπεμβάσαν εἰς αὐτοκέφαλον θρόνον καί ὁ Ἱεροσολύμων ἀναπεπταμένως... ἀλλά καί ὁ Ἀθηνῶν καί ὁ Μόσχας καί ὁ Κιέβου...». Ὅσο γιά τό μνημόσυνο τοῦ Μαξιμιλιανοῦ (πού ἦταν ἀδελφός τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας) εἶπε ὅτι δέν ἔγινε στήν θεία λειτουργία, ἀλλά μετά ἀπό αὐτήν ἔψαλαν τρισάγιο γιά νά φιλοφρονήσουν τόν προῖξενό τῆς Αὐστρίας πού πολλές φορές εὐεργέτησε τόν πατριαρχικό θρόνο. Ἐπίσης, ὅτι στηριζόταν καί σέ ἄλλα παρόμοια παραδείγματα, ὅπως στήν Ἑλλάδα μέ μνημόσυνο ὑπέρ ψυχῆς τῆς μητέρας τοῦ Ὁθωνα, στήν Ρουμανία μέ τόν ἀδελφό τοῦ ἡγεμόνα Καρόλου, στήν Κωνσταντινούπολη μέ τόν ρωμαιοκαθολικό διευθυντή τοῦ κρατικοῦ Πυριτιδοποιείου (μπαρουσιμίπασι) ἀπό τόν πρῶην πατριάρχη Σωφρόνιο, στήν Ἀλεξάνδρεια ὑπέρ τοῦ Λίνκολν προέδρου τῶν Η.Π.Α. ἀπό τόν ἴδιο τόν κατήγορο μητροπολίτη Πηλουσίου. Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1867), Νο 2284, 7 Αὐγούστου 1867 Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως. Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 2452 καί 2467 καί 2 ἐπισυναπτόμενες Ἐκθέσεις, 1 Σεπτεμβρίου 1867. Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868) : Ὑπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν καί Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως πρός Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, Νο 7043/4368 : 4 Σεπτεμβρίου 1867. Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868) : ἴδιο ἀποστολέας καί παραλήπτης, Νο 9229/5436 : 18 Ὀκτωβρίου 1867.

⁸⁹ Κ.Π.Α., ΛΗ', 379-380 § 5159 : 9 Νοεμβρίου 1867.

παρατηρήσεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἀπό κοινοῦ “ παρ’ ἀπασῶν τῶν Αὐτοκεφάλων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ” λύσεως τῶν τοῦ Πατριαρχικοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας Θρόνου πραγμάτων. Διὰ τῆς εἰρημένης φράσεως ἐννόησα μόνους τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ Αὐτοκεφάλους Ὁρθοδόξους Ἐκκλησίας, ἦτοι τὰς ἐν ταῖς ἐπικρατείαις τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Ἑλλάδος · καθ’ ὅτι κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν, ἐάν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀναμιχθῶσιν αἱ εἰς ἄλλας Ἐπικρατείας Ὁρθόδοξαι Αὐτοκέφαλοι Ἐκκλησίαι, ἢ ἱερά αὕτη συνάθροισις ἤθελε χάσει τὸν Ἐθνικὸν ἀνατολικὸν χαρακτήρα αὐτῆς, καὶ οἱ ἔχοντες ἔργον νὰ παρεξηγῶσιν ἡμᾶς τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἤθελον διαδώσει, ὅτι τῇ συνεργείᾳ ἄλλης τινὸς ὀρθοδόξου ἰσχυρᾶς Δυνάμεως καὶ πρὸς ἄλλον σκοπὸν λαμβάνει χώραν ἢ ἱερά αὕτη συνάθροισις. Τὴν διασάφησιν μὲν ταύτην παρακαλῶ νὰ γνωστοποιήσετε εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει κύριον πρεσβευτὴν εἰς γνῶσιν καὶ ὁδηγίαν κατὰ τῆς μετὰ τῆς Αὐτοῦ Παναγιότητος συνεντεύξεώς του...». Προφανῶς, ἀνάλογες ὁδηγίες θὰ δόθησαν καὶ στοὺς Ἑλληνες προξένους στὴν Αἴγυπτο, ὥστε νὰ μὴν ὑποστηρίζουν, πλέον, τὸν Εὐγένιο⁹⁰.

Δύο ἐπιστολές, σέ ἔντονο ὕφος καὶ μέ τὴν ἀπειλή τῆς καθαιρέσεως, ἐκ μέρους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στίς 4 καὶ στίς 22 Φεβρουαρίου 1868, ἤρθαν νὰ προστεθοῦν σέ βᾶρος τοῦ Εὐγενίου. Ἔτσι, ἀποφάσισε νὰ δώσει τὴν παραίτησή του ἀλλὰ δὲν ἐγκατέλειψε τὴν Αἴγυπτο «διαμένων ἐνδιδαιτώμενος παρὰ τοῦ Ἀντιβασιλέως ἐν τῷ Τουρκικῷ Μουσαφιρχανέ τοῦ Καΐρου». Ἦταν μία ἀκόμη ἀπόδειξη τῶν ἀντιπατριαρχικῶν αἰσθημάτων τοῦ Ἰσμαὴλ πασσᾶ καί, μάλιστα, ὄχι ἡ τελευταία. Ἀντὶ νὰ ἀποκαταστήσει τὸν Νικάνωρα, ἀνέθεσε μέ διαταγή του τὴν διοίκηση τοῦ Πατριαρχείου στοὺς μητροπολίτες Πηλουσίου καὶ Κυρήνης, μέχρι, δήλωσε, νὰ διοριστεῖ νέος Τοποτηρητής. Ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν οἰκία Τζιτζίνια, στό Ράμλι τῆς Ἀλεξανδρείας, ἀνάγκασε τὸν φιλοξενούμενο ἐκεῖ Νικάνωρα νὰ ἀπέλθει, ἀφοῦ διαμήνυσε στὴν Βελγικὴ Κυβέρνηση, πρὸξενος τῆς ὁποίας διατελοῦσε ὁ Τζιτζίνιας, ὅτι ὁ πατριάρχης δὲν τοῦ ἦταν πρόσωπο ἐπιθυμητό⁹¹.

Στὰ τέλη Μαΐου 1868, ὁ Εὐγένιος, ἔχοντας ἐξαντλήσει κάθε περιθώριο καὶ ἔχοντας χάσει ὅλα του τὰ ἐρείσματα, ἀποφάσισε νὰ ἐγκαταλείψει τὴν Αἴγυπτο. Στίς 6 Ἰουνίου 1868 ὁ Νικάνωρ εἰσῆλθε μέ θριαμβευτικὴ πομπή στό πατριαρχεῖο στὴν Ἀλεξανδρεία καὶ ὅταν, στὴν συνέχεια, πῆγε στό Καΐρο ἔγινε δεκτός, δηλαδή ἀναγνωρίστηκε ἐπισήμως ἀπὸ τὸν Ἰσμαὴλ. Ἔτσι, ἔληξε τὸ πρῶτο στάδιο τοῦ Ἀλεξανδρειακοῦ Ζητήματος⁹².

Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Νικάνωρος δὲν ἔλυνε τὸ πρόβλημα τῆς προχωρημένης ἡλικίας καὶ τῆς ἀσθενείας του. Ἔτσι, στίς 4 Σεπτεμβρίου 1868 οἱ μητροπολίτες Πηλουσίου, Κυρήνης καὶ Τριπόλεως προχώρησαν στὴν ὑπογραφή ἑνὸς συνυποσχετικοῦ ἐγγράφου μέ τὸ ὁποῖο δεσμεύονταν νὰ προστατεύσουν, μέ κάθε θυσία, τὸν πατριάρχη καὶ νὰ σεβαστοῦν τὴν ἐπιθυμία του νὰ ὀρίσει (ἀπὸ τὸν Ἰούνιο 1867) ὡς Τοποτηρητὴ καὶ Διάδοχο τοῦ Θρόνου τὸν ἀρχιμανδριτὴ

⁹⁰ Α.Υ.Ε. Φ.76.1 (1868) : Ἑλληνικὴ Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 4069, 4070 : 12 Δεκεμβρίου 1867. Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868) : Ὑπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως πρὸς Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ἄνευ ἀριθμοῦ, 19 Δεκεμβρίου 1867.

⁹¹ Κ.Π.Α., ΛΘ', 24 : 4 Φεβρουαρίου 1868. Κ.Π.Α., ΛΘ', 47 : 22 Φεβρουαρίου 1868. Α.Υ. Ε. Φ. 76.1 (1868) : Ἑλληνικὸ Γενικὸ Προξενεῖο Ἀλεξανδρείας, Νο 1082, 8 Ἀπριλίου 1868. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Ἀλεξάνδρεια, 566.

⁹² Α.Υ.Ε. Φ.76.1 (1868) : Ἑλληνικὸ Προξενεῖο Καΐρου, Νο 597 : 3 Ἰουνίου 1868. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Ἀλεξάνδρεια, 566. ΛΕΚΚΟΥ, Ἀλεξάνδρεια, 1012-1015.

Νείλο Έσφιγμενίτη. Η ενέργεια αυτή δέν ήταν παρά μία ακόμη επιβεβαίωση τής ανικανότητας του Νικάνορος νά κυβερνήσει, άφοϋ, έμφανώς, τόν υποβίβαζε θέτοντάς τον υπό έπιτροπεία. Προοιώνιζε τόν παραμερισμό και τήν παραίτησή του, ένω αναβάθμιζε τήν θέση του Νείλου προεικονίζοντας τήν άνάρρησή του στόν πατριαρχικό θρόνο⁹³.

Ο Νείλος, άρχικώς, δέν είχε άποδεχθεί τόν διορισμό του. Είχε γράψει στόν Νικάνορα και τίς Κοινότητες ότι δέν δεχόταν τήν διπλή έκλογή (Τοποτηρητής και Διάδοχος) άν δέν επικρατούσε γαλήνη, μή θέλοντας νά έμπλακει σέ σκάνδαλα και φατρίες και νά περιέλθει στην θέση του Ευγενίου Ξηροποταμηνού. Οί παραλήπτες δέν παραδέχθηκαν τήν παραίτηση και μέ έπιστολές και τηλεγραφήματα τόν καλούσαν νά μεταβεί έσπευσμένως στην Αίγυπτο⁹⁴. Δέν μπορεί κανείς νά γνωρίζει, εάν ή διστακτικότητα του Νείλου όφειλόταν πράγματι στους λόγους πού άνέφερε ή ήταν ένας έλιγμός εκ μέρους του για νά βεβαιωθεί τίς πραγματικές διαθέσεις των προσκαλούντων, αλλά και των άλλων παραγόντων έκκλησιαστικών και πολιτικών. Και είναι γεγονός ότι ή στάση των τελευταίων δέν ήταν ξεκαθαρισμένη άπολύτως ή οί πληροφορίες πού διατίθεντο ήταν συγκεχυμένες. Η εκτίμηση του γενικού προξένου τής Ελλάδος στην Αλεξάνδρεια, Α. Ζυγομαλά, ήταν ότι τόν Νείλο δέν ήθελαν ούτε οί Συνοδικοί (Ίερά Σύνοδος Οικουμενικού Πατριαρχείου) ούτε οί Ρώσοι. Άντιθέτως, ό Έλληνας πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη Ιωάννης Δεληγιάννης ήταν πεπεισμένος ότι ούτε ή Ρωσία ούτε τό Οικουμενικό Πατριαρχείο ήθελαν νά αναμιχθούν στην Αίγυπτο. Όμως, τόσο ό ίδιος, όσο και ό Ρώσος πρεσβευτής Ν. Ίγκνάτιεβ θεωρούσαν ότι ή καλύτερη λύση για τό Ζήτημα ήταν νά μεταβεί ό Νείλος στην Αίγυπτο ως Τοποτηρητής⁹⁵. Ο Γεδεών άναφέρει ότι ό Νείλος όχι μόνον δέν ήθελε τήν θέση, αλλά χρησιμοποιώντας ως μεσάζοντες τους έπιτρόπους του Αγίου Όρους στην Κωνσταντινούπολη ιερομονάχους Άρσένιο Ίβηρίτη και Γεννάδιο Λαυριώτη, πλησίασε τους δύο κορυφαίους συνοδικούς άρχιερείς Δέρκων Νεόφυτο και Κυζίκου Νικόδημο στους όποιους υποσχέθηκε μεγάλο χρηματικό ποσό, άν ενεργούσαν για νά άναγνωρισθεί ως Τοποτηρητής του Νικάνορος από τό Οικουμενικό

⁹³ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Αλεξάνδρεια*, 566.

Ο Νείλος (Καλλιούπολη 1809-Άγιον Όρος 1887) προσήλθε νά μονάσει στην ιερά μονή Έσφιγμένου στό Άγιο Όρος τό 1830. Στάλθηκε από τήν μονή του ήγούμενος στό μετόχι Φλωρέστι τής Μολδαβίας, ένω άργότερα ανέλαβε και αυτό των Τριών Ίεραρχών (Τριεραρχίτης). Μέ τό Μοναστηριακό Ζήτημα, ή Κοινότητα του Αγίου Όρους τόν όρισε γενικό έπίτροπο και πληρεξούσιο στην Μολδαβία, έναν διορισμό πού, άρχικώς, τό Οικουμενικό Πατριαρχείο άπέρριψε ως θίγοντα τά κυριαρχικά δικαιώματά του επί των Άθωνικών μονών. Τελικώς, τόν επικύρωσε στις 21 Οκτωβρίου 1857 και, μάλιστα, στις 3 Μαρτίου 1860 τόν όρισε αντιπρόσωπο και του Οικουμενικού Πατριαρχείου και των Ρουμελικών μονών για τό Μοναστηριακό στην Μολδαβία και κατόπιν και στην Βλαχία. Και ό Νείλος έπέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη πλουσιώτατος κατά τόν ΓΕΔΕΩΝ, *Άποσημειώματα*, 208-209. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Έγγραφα*, 1, 121, 123, 126, 131, 132 και 3, 641. Ο ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ, 30-32 λέει ότι ό Νείλος θεωρούταν από τους λογιότερους κληρικούς, «*καύχημα του Αγίου Όρους και κλέος του ήμετέρου Κλήρου*». Διέθετε τήν εϋνοια τής Υψηλής Πύλης και του Έθνους. Ειδήμων στό Μοναστηριακό τιμώνταν και από τους Ρουμάνους για τό πνεύμα, τήν δράση και τό «*σεμνόβιον του καλογηρικού πολιτεύματός του*».

⁹⁴ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1867) : Έλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 2032, 11 Ιουλίου 1867.

⁹⁵ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868) : Γενικό Προξενείο Ελλάδος στην Αλεξάνδρεια, Νο 1082, 8 Άπριλιου 1868. Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868) : Έλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 2060, 1 Αύγουστου 1868.

Πατριαρχείο⁹⁶. Πάντως, ο Νείλος ένα μήνα μετά την άρχική του άρνηση μετέβαλε γνώμη και στό τέλος Ιουλίου 1868 δήλωσε την πρόθεσή του να μεταβεί στην Αίγυπτο ως άπλός κληρικός, προκειμένου να συνεννοηθεί με τούς εκεί Όρθοδόξους⁹⁷.

Η άφιξη του στην Αίγυπτο έγινε τον Φεβρουάριο του 1869⁹⁸. Αμέσως, οι 3 μητροπολίτες και άλλοι 18 κληρικοί υπέγραψαν Πράξη με την οποία τον άναγνώριζαν ως Τοποτηρητή και Διάδοχο, χωρίς να έρωτηθεί ο λαός. Τίς έπόμενες ήμέρες ο Τοποτηρητής χειροτονήθηκε μητροπολίτης Πενταπόλεως. Στίς 19 Μαρτίου 1869 ο Νικάνωρ έδωσε την παραίτησή του (ή υποχρεώθηκε να παραιτηθεί) και στίς 21 Μαρτίου ο Νείλος ψηφίστηκε «Πάπας και Πατριάρχης» Άλεξανδρείας και ζητήθηκε από την Ύψηλή Πύλη ή πολιτική του άναγνώριση και ή έκδοση του σχετικού φερμανιού. Οι Κοινότητες Άλεξανδρείας και Καΐρου, καθώς και έπίσημοι Αιγυπτιώτες Όρθόδοξοι διαμαρτυρήθηκαν για τό πραξικόπημα πού συντελέστηκε έν άγνοία του λαού και οι έφημερίδες έγραψαν σχετικώς⁹⁹.

Τό Οικουμενικό Πατριαρχείο ένημερώθηκε από τον τύπο πρώτα, αλλά δέν έδωσε βάση στά δημοσιεύματα γιατί ο Νείλος έχαιρε πολύ μεγάλης ύπολήψεως από την Έκκλησία ως φημισμένος λόγιος, μέ ικανότητες, εμπειρία και εύρεία θεολογική μόρφωση και γνώση των Ίερών Κανόνων. Περί τά τέλη Άπριλίου 1869 πληροφορήθηκε και έπισήμως τά γεγονότα. Έτσι, στίς 9 Μαΐου μέ έπιστολή του ο Γρηγόριος ΣΤ΄ καταδίκασε την ένέργεια του Νείλου να μεταβεί, χωρίς έκκλησιαστικό άπολυτήριο, στην Αίγυπτο και να άναμιχθεί στά του Άλεξανδρινού Θρόνου καλώντας τον να άπολογηθεί έντός προθεσμίας 30 (άναφέρει 31) ήμερών¹⁰⁰. Μάλιστα, έχοντας υπ΄ όψη του την στάση των Πατριαρχών Άντιοχείας και Ίεροσολύμων στό ζήτημα του Εύγενίου, φρόντισε για την παρούσα περίσταση να λάβει την κρίση και γνώμη τους, μέ έπιστολή του στίς 14 Μαΐου¹⁰¹. Ο Νείλος άπάντησε στίς 22 Μαΐου λέγοντας ότι ο διορισμός του ήταν, πλέον, ένα τετελεσμένο και άμετάκλητο γεγονός. Καυχόταν για τό κληρικό παρελθόν του και δήλωσε ότι τό άπολυτήριο πού είχε από τον ήγούμενο της μονής του (Έσφιγμένου) ήταν άρκετό και δέν άπαιτούνταν άπολυτήριο της Μεγάλης Έκκλησίας¹⁰².

Όταν παρήλθε ή προθεσμία, ο Γρηγόριος έπανήλθε δίνοντας στίς 15 Ιουλίου, για δεύτερη φορά, έντολή στον Νείλο να επανακάμψει από την Αίγυπτο στην μετάνοιά του, άλλοιώς τον άπέιλησε μέ έπιβολή έκκλησιαστικών έπιτιμίων¹⁰³. Συγχρόνως, απέστειλε έπιστολές στους πατριάρχες Άντιοχείας και

⁹⁶ ΓΕΔΕΩΝ, *Άποσημειώματα*, 37, 208-209.

⁹⁷ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868) : Έλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 2060, 1 Αυγούστου 1868.

⁹⁸ Κ.Π.Α., Μ΄, 106-107 § 2286 και § 2287 : 14 Μαΐου 1869 : έφθασε «πρό τριών μηνών».

⁹⁹ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Άλεξάνδρεια*, 566. ΦΕΙΔΑΣ, 283.

¹⁰⁰ Κ.Π.Α., Μ΄, 103-104 § 2244 : 9 Μαΐου 1869.

¹⁰¹ Κ.Π.Α., Μ΄, 106-107 § 2286 (για Άντιοχείας) § 2287 (για Ίεροσολύμων) : 14 Μαΐου 1869.

¹⁰² Κ.Π.Α., Μ΄, 157 § 3465, 15 Ιουλίου 1869. Τό θέμα του άπολυτηρίου προσδιορίστηκε μέ Γράμματα των πατριαρχών Άνθίμου ΣΤ΄, στίς 13 Όκτωβρίου 1871 και Ίωακείμ Γ΄, στίς 22 Δεκεμβρίου 1879 : ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Έγγραφα*, 1, 312 και 313-314. Πρίν ρυθμίζονταν μέ Σιγίλλιο του Γαβριήλ Δ΄ (1783) πού ήταν κάπως άσαφές : ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Έγγραφα*, 1, 281-285 και 309-310. ΓΕΔΕΩΝ, *Άποσημειώματα*, 208-209 : πολλοί νομομαθείς, όπως ο Μάρκος Ρενιέρης στην Άθήνα, ύποστήριζαν την θέση του Νείλου ότι του άρκοϋσε μόνον τό μοναστηριακό άπολυτήριο.

¹⁰³ Ίδια μέ προηγούμενη.

Ἱεροσολύμων γιά συναντίληψη πρὸς κατάπαυση τοῦ νέου σάλου τῆς Ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας¹⁰⁴, ἐνῶ μέ ἄλλες ἐπιστολές του πρὸς τοὺς μητροπολίτες Πηλουσίου, Τριπόλεως καὶ Κυρήνης τοὺς ἔψεγε γιά τὴν ἐνέργειά τους νά τὸν χειροτονήσουν μητροπολίτη Πενταπόλεως καὶ νά τὸν ψηφίσουν πατριάρχη Ἀλεξανδρείας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τοὺς κατηγοροῦσε ὅτι ἐπέμβαιναν στὰ ἐσωτερικά τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου γιὰτί ὁ Νεῖλος ἦταν κληρικός τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Κωνσταντινουπόλεως¹⁰⁵.

Στίς 23 Αὐγούστου δίνεται ἡ τρίτη καὶ τελευταία ἐντολή στόν Νεῖλο γιά νά ἐγκαταλείπει τὴν χώρα μέσα σέ προθεσμία ἐνός μηνός, ἀλλιῶς θά θεωροῦνταν καθαιρεμένος¹⁰⁶. Ἐνημέρωσε σχετικῶς καὶ τοὺς Πηλουσίου, Τριπόλεως, Κυρήνης, ἐνῶ ἔστειλε συγχαρητήριο ἐπιστολή στους Θηβαΐδος καὶ Λιβύης πού ἀρνήθηκαν νά στηρίξουν τὸν Νεῖλο¹⁰⁷. Ὁ τελευταῖος, ὄχι μόνον ἀγνοοῦσε τίς ὑποδείξεις τῆς Ἐκκλησίας ὅπου ἀνῆκε, ἀλλά ἀπαντοῦσε ὑπογραφομένος «ὁ ἐψηφισμένος Ἀλεξανδρείας Νεῖλος»¹⁰⁸.

Ἡ καθάρεισή του ἦταν ἀναπόφευκτη : στίς 23 Σεπτεμβρίου 1869 ἐπαναφέρθηκε στήν τάξη τοῦ μοναχοῦ, στερούμενος τοῦ βαθμοῦ τῆς ἱεροσύνης ὡς πρεσβύτερος καὶ ὄχι ὡς ἐπίσκοπος γιὰτί τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο δέν ἀναγνώρισε ὡς νόμιμη καὶ κανονική τὴν χειροτονία του ὡς ἐπισκόπου ἀπό τοὺς Ἀλεξανδρινούς ἀρχιερεῖς¹⁰⁹. Γιά τὴν καθάρειση ἐνημερώθηκαν καὶ οἱ 5 ἀρχιερεῖς τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, οἱ Πατριάρχες Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων καὶ ἡ Κοινότητα τοῦ Ἁγίου Ὁρους¹¹⁰. Ἡ πλειοψηφία τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν τοῦ Πατριαρχείου συντάχθηκε μέ τὴν ἀπόφαση τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐνῶ ὁ Νεῖλος ἀρνήθηκε νά συμμορφωθεῖ, ὅποτε ἡ κατάσταση ἐκτραχύνθηκε. Ἀξιοθρήνητα γεγονότα συνέβησαν κατὰ τὴν κηδεῖα τοῦ Νικάνορος πού κοιμήθηκε στίς 25 Δεκεμβρίου 1869. Ὁ Νεῖλος σχεδίαζε νά τὸν κηδεύσει ἀπό τὸν πατριαρχικό ναό τῆς Ἀλεξανδρείας. Ὅταν τό πληροφορήθηκαν οἱ ἀντίπαλοί του, ὤρμησαν μέ ἐπικεφαλῆς τὸν Κυρήνης Σπυριδῶνα, ἄρπαξαν τό λείψανο, τό μετακόμισαν στόν ναό τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ὅπου τελέστηκε ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία καὶ ἀμέσως μετά τό μετέφεραν στόν πατριαρχικό ναό στό Κάϊρο, ὅπου καὶ τὸν ἔθαψαν. Σημειώνεται ὅτι ὁ Νεῖλος δέν εἶχε κατορθώσει νά καταλάβει τό Πατριαρχεῖο στό Κάϊρο¹¹¹.

Ἡ Αἴγυπτιακή Κυβέρνηση ἀντελήφθη ὅτι γιά νά ὑπάρξει εἰρήνευση θά ἔπρεπε νά ἐκλεγεί νέος πατριάρχης. Γι' αὐτό διέταξε νά γίνει ἐκλογή στίς 5 Ἰανουαρίου 1870 καὶ ὄρισε ὡς ἐκλογικά κέντρα τά κατὰ τόπους διοικητήρια. Ὅμως, οἱ Ἀρχιερεῖς τοῦ πατριαρχείου διαφώνησαν μέ τὴν ἐπέμβαση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, ὀρίζοντας ἐκλογικά κέντρα τοὺς ναούς, ὅπου καὶ προσήλθε γιά νά ψηφίσει ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν πιστῶν¹¹². Πρῶτος σέ προτίμηση (5.455 ψῆφοι) ἀναδείχθηκε ὁ μητροπολίτης Δέρκων Νεόφυτος, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐνῶ δεύτερος ὁ Νεῖλος. Ὁ ἀντιβασιλιάς ἀκύρωσε

¹⁰⁴ Κ.Π.Α., Μ', 161-163 § 3502 : 12 Ἰουλίου 1869 (πρὸς πατριάρχη Ἀντιοχείας). Κ.Π.Α., Μ', 169-172 § 3675 : 22 Ἰουλίου 1869 (πρὸς πατριάρχη Ἱεροσολύμων).

¹⁰⁵ Κ.Π.Α., Μ', 160-161 § 3501 : 17 Ἰουλίου 1869.

¹⁰⁶ Κ.Π.Α., Μ', 222-223 § 4322 : 23 Αὐγούστου 1869.

¹⁰⁷ Κ.Π.Α., Μ', 223 § 4323 : 21 Αὐγούστου 1869.

¹⁰⁸ Κ.Π.Α., Μ', 222-223 § 4322 : 23 Αὐγούστου 1869.

¹⁰⁹ Κ.Π.Α., Μ', 249 : 23 Σεπτεμβρίου 1869.

¹¹⁰ Κ.Π.Α., Μ', 252 § 4854 : 23 Σεπτεμβρίου 1869. Κ.Π.Α., Μ', 257-258 : Ὀκτωβρίου 1869.

Κ.Π.Α., Μ', 253 § 4863 : 25 Σεπτεμβρίου 1869.

¹¹¹ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ἀλεξάνδρεια*, 566.

¹¹² Ἰδία μέ προηγούμενη.

τήν ψηφοφορία καί ανέθεσε τό ζήτημα στήν Ὑψηλή Πύλη ἐκφράζοντας τήν γνώμη νά ἀναλάβουν τήν ἐκλογή τά 3 πατριαρχεῖα (Κωνσταντινουπόλεως, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων). Ἀντιθέτως, οἱ Ὀρθόδοξοι τῆς Αἰγύπτου ἔγραψαν, τόν Φεβρουάριο 1870, στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο νά συγκατατεθεῖ στήν ἐκλογή τοῦ Νεοφύτου καί, σέ περίπτωση πού αὐτός δέν δεχθεῖ, νά προκρίνει ἄλλον, ὅποιον αὐτό θέλει, ἐκτός ἀπό τούς Νεῖλο, Εὐγένιο, πρῶην ἀρχιεπίσκοπο Σινᾶ Κύριλλο, καθώς καί ὅλους τούς κληρικούς τοῦ Θρόνου Ἀλεξανδρείας, ἐνδημοῦντες καί ἀποδημοῦντες, γιατί ὅλοι τους εἶχαν συμπάθειες καί ἀντιπάθειες στήν Αἴγυπτο¹¹³. Ἐν τῷ μεταξύ, στίς 7 Ἰανουαρίου 1870 ἐνημερώθηκαν οἱ πιστοί ὅτι μετά ἀπό ἐνέργειες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἡ Ὑψηλή Πύλη ἐξέδωσε διάταγμα γιά ἀπέλαση τοῦ καθαιρεμένου Νεῖλου¹¹⁴.

Μετά τήν ἄρνηση τοῦ Δέρκων νά ἀποδεχθεῖ τήν ἐκλογή, τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο προχώρησε στήν ἐκλογή ἄλλου, ἐκλέγοντας τόν πρῶην πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Σωφρόνιο Γ΄ ὡς πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Σωφρόνιο Δ΄ (1870-1899), στίς 30 Μαΐου 1870¹¹⁵. Ὁ Σωφρόνιος ἔφθασε στό Κάιρο, στίς 18 Ὀκτωβρίου καί ἔγινε δεκτός ἀπό τόν ἀντιβασιλέα καί τούς ὀρθοδόξους. Χάρις στό κῦρος καί τήν ἐμπειρία του κατόρθωσε νά εἰρηνεύσει τήν Ἐκκλησία Ἀλεξανδρείας. Ἦταν ὁ τελευταῖος πατριάρχης ἐκείνου τοῦ Θρόνου πού ἐκλεγόταν στήν Κωνσταντινούπολη¹¹⁶.

¹¹³ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1870) : Γράμμα τῶν μητροπολιτῶν Πηλουσίου Ἀμφιλοχίου καί Κυρήνης Σπυρίδωνος πρὸς τήν Α.Θ.Π. τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Γρηγόριο ΣΤ΄ : 15 Φεβρουαρίου 1870. Ὅμοια πρὸς στρατηγὸ Ν. Ἰγκνάτιεβ : 12 Φεβρουαρίου 1870! (χρονολογικῶς προγενέστερη αὐτῆς πρὸς τόν Γρηγόριο). Ἐπιστολή Κοινοτήτων Καίρου καί Ἀλεξανδρείας πρὸς τόν πατριάρχη : 14/26 Φεβρουαρίου 1870. ΛΕΚΚΟΥ, *Ἀλεξάνδρεια*, 1017-1020. ΛΕΚΚΟΥ, *Σωφρόνιος*, 107-109.

¹¹⁴ Κ.Π.Α., ΜΑ΄, 3 § 38 : 7 Ἰανουαρίου 1870. Κ.Π.Α., ΜΑ΄, 51 § 874 : 19 Φεβρουαρίου 1870.

¹¹⁵ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Πατριάρχαι*, 1, 158-160 : Ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ Ἀλεξανδρείας Σωφρονίου Δ΄ ἀπὸ πρῶην Κωνσταντινουπόλεως (Σωφρόνιος Γ΄). Κ.Π.Α., ΜΑ΄, 181-182 § 3413 : 23 Ἰουλίου 1870 : Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ἐνημερῶνει γιά ἐπικείμενη ἀναχώρηση τοῦ νέου πατριάρχου γιά τήν Αἴγυπτο μέ 2 ἐπιστολές : μία πρὸς Κοινότητες Ἀλεξανδρείας καί Καίρου καί μία πρὸς μητροπολίτες Πηλουσίου καί Κυρήνης. ΛΕΚΚΟΥ, *Σωφρόνιος*, 41-49 καί 110-122 καί 128-131.

¹¹⁶ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1870) : Ἑλληνικό Προξενεῖο Καίρου, Νο 733, 28 Ὀκτωβρίου 1870. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ἀλεξάνδρεια*, 566-567. ΛΕΚΚΟΥ, *Σωφρόνιος*, 53-97. ΛΕΚΚΟΥ, *Ἀλεξάνδρεια*, 1017-1027.

ε. Τό Σιναϊτικό Ζήτημα

Πρόκειται για τό ζήτημα δικαιοδοσίας επί τῆς ἱερᾶς μονῆς Σινᾶ πού προέκυψε τόσο ἐξ αἰτίας τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς μονῆς, μεταξύ τῶν πατριαρχείων Ἀλεξανδρείας καί Ἱεροσολύμων, ὅσο καί τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως αὐτῆς, ἀνέκαθεν ἀνθηρῆς. Σέ αὐτά πρέπει νά προστεθοῦν οἱ ἀνθρώπινες ἀδυναμίες, ἡ κενοδοξία καί ἡ ἀπληστία τῶν ἐμπλεκόμενων προσώπων τῶν ἰθυνόντων τά τρία αὐτά θρησκευτικά καθιδρύματα, τοῦ περιβάλλοντός των, ἀλλά καί τῶν ἐμέσως ἐνδιαφερομένων στήν Κωνσταντινούπολη καί στήν Ἀντιόχεια. Γιά τήν λύση τοῦ Ζητήματος ἔπρεπε νά δοθοῦν ἀπαντήσεις σέ τρία ἐπί μέρους προβλήματα πού δημιουργήσαν τρεῖς ἀντίστοιχες φάσεις ἐρίδων καί διενέξεων :

α) πού ὑποτάσσεται τό Σινᾶ στήν Ἀλεξάνδρεια ἢ στά Ἱεροσόλυμα ;

β) δικαιούται ὁ Σινᾶ πλήρους ἀνεξαρτησίας - αὐτοκεφαλίας ;

γ) δικαιούται νά κατέχει μετόχια στήν Αἴγυπτο ὑπαγόμενα ἀπ' εὐθείας στό Σινᾶ καί τελείως ἀνεξάρτητα ἀπό τόν Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας ; ¹¹⁷

Ὅλοι οἱ μοναχοί τοῦ Σινᾶ ἀνήκαν στήν δικαιοδοσία τῆς ἐπισκοπῆς Φαράν πού μνημονεύεται ἀπό τόν 5ο αἰῶνα. Αὐτή ὡς περιλαμβανομένη στήν ἐπαρχία Τρίτης Παλαιστίνης (Palaestina Tertia ἢ Salutaris, ἡ ὁποία τό 358 ἐπί Μεγάλου Κωνσταντίνου ἀπετέλεσε τμήμα τῆς Διοικήσεως Παλαιστίνης) ὑπαγόταν στό κλίμα τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Ὅταν ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανός Α' (527-565) ἴδρυσεν τήν σημερινή μονή προικίζοντάς την μέ πολλά προνόμια, εἶναι πιθανόν νά ἀνύψωσεν τόν ἡγούμενό της σέ ἐπίσκοπο ὁ ὁποῖος μετά τήν καταστροφή τῆς Φαράν, τόν 7ο αἰῶνα, ἀπό τίς ἀραβικές ἐπιδρομές, προφανῶς θά ἀνέλαβε τήν ποιμαντική μέριμνα ὅλης τῆς περιοχῆς. Πάντως, μόλις τό 869 ὑπάρχει ρητή εἶδηση περί Ἐπισκοπῆς Σινᾶ, χωρίς νά ἀποκλείεται ἡ παράλληλη ὑπαρξη τῆς ἐπισκοπῆς Φαράν. Σέ σχετική μέ τήν τάξη τῶν ἐκκλησιαστικῶν θρόνων Ἐκθεση, αὐτή τοῦ Νεῖλου Δοξαπατρῆ (11ος αἰῶνας), στόν Θρόνο Ἱεροσολύμων φέρονται νά ὑπάγονται ἡ Φαράν (γράφει Φαράς) ὡς 23η καί ἡ Ὅρους Σινᾶ ὡς 25η ἐπισκοπή¹¹⁸. Ἡ προαγωγή της σέ Ἀρχιεπισκοπή, κατά μία πληροφορία, ἔγινε ἐπί Νεκταρίου Πολυπόδη, Σιναΐτου μοναχοῦ καί διδασκάλου, Ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ (1661) καί κατόπιν Πατριάρχου Ἱεροσολύμων (1661-1669), ἀλλά κατ' ἄλλη μαρτυρία, ἤδη ἀπό τό 1569 ὁ Σινᾶ Εὐγένιος (1567-1583) ὑπέγραφε ὡς ἀρχιεπίσκοπος. Γεγονός εἶναι ὅτι σέ ἐπίσημο κείμενο τοῦ 1575 δέν ἀναφέρεται ὡς ἀρχιεπίσκοπος ὁ Σινᾶ, παρά μόνον ὡς ἡγούμενος καί ἐπίσκοπος, ἐνῶ σέ ἄλλο τοῦ 1646 ἀναγράφεται ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ Λαυρέντιος (1592-1617)¹¹⁹. Μέχρι τίς ἀρχές τοῦ 14ου

¹¹⁷ Τά Προνόμια τοῦ Σινᾶ ἀναγνωρίζονταν ἀπό ὅλους τοὺς κατά καιρούς κυριάρχους τῆς περιοχῆς. Τά κτήματα - μετόχια της ἦταν ἐγκατεσπαρμένα σέ ὅλη τήν Ἀνατολή, ἀκόμη καί σέ μέρη ὅπου ἡ Ὁρθοδοξία διωκόταν ὅπως γιά παράδειγμα στήν Κρήτη ἐπί Λατινοκρατίας : βλέπουμε νά λειτουργεῖ κανονικά τό Σιναϊτικό μετόχι, ἐνῶ οὐδεμία Ὁρθόδοξος ἐπισκοπή σωζόταν. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι καί οἱ Πάπες Ρώμης ὑποστήριζαν καί ἐνίσχυαν τήν Μονή χορηγώντας της καί συστατικές ἐπιστολές γιά λήψη βοήθειας ἀπό τίς βασιλικές αὐλές τῆς Εὐρώπης (Αὐστρία, Ἰσπανία, Ἰταλία κ.λ.π.). ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Ἀλεξάνδρεια, 560. ΤΖΙΡΑΚΗΣ, 176. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, 31 καί 38-39.

¹¹⁸ ΡΑΛΛΗΣ- ΠΟΤΛΗΣ, 5, 490.

¹¹⁹ ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Ἐγγραφή, 2, 332-338 καί 341-348. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, 45-49 : τό 1575 ὁ ἡγούμενος τοῦ Σινᾶ Εὐγένιος ὑπέγραψε τίς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου στήν Κωνσταντινούπολη ὡς «ἀρχιεπίσκοπος καί ἡγούμενος Σιναίου Ὅρους τῶ Ἱεροσολύμων ὑποτεταγμένος». Σχετικῶς

αἰῶνα οἱ ἐπίσκοποι Σινᾶ ὑπάγονταν στὸν Πατριάρχη Ἱεροσολύμων ἀπὸ τὸν ὁποῖο καὶ χειροτονοῦνταν μετὰ τὴν ἐκλογή τους ὡς ἡγουμένων ἀπὸ τὴν Σιναϊτικὴ Ἀδελφότητα¹²⁰.

Τὸ 1306/1308 ἡ τάξη αὐτὴ ἀνατράπηκε ὅταν ὁ Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιος Γ' (1270-1308) χειροτόνησε ἐπίσκοπο Σινᾶ τὸν Λάζαρο, μιά πρακτικὴ πού συνεχίστηκε μέχρι τὸ 1435 (ἐπίσκοπος Σάββας). Καθ' ὅλο τὸ διάστημα αὐτὸ ὁ Ἱεροσολύμων συνέχιζε νὰ συγκαταριθμεῖ τὴν ἐπισκοπὴ στὶς δικές του ἐπαρχίες. Μάλιστα, τὸ 1503 ὅταν ὁ Σινᾶ Μᾶρκος ἔγινε πατριάρχης Ἱεροσολύμων (1503-;) ἐνίσχυσε τὰ δικαιώματα τοῦ θρόνου ἐπὶ τῆς ἐπισκοπῆς. Λίγο ἀργότερα, τὸ 1530, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἰωακείμ Α', ὁ πάνυ (1487-1567), παλαιὸς Σιναΐτης, ἀναγνώρισε τὰ δίκαια τοῦ Ἱεροσολύμων, πράγμα πού ἐπικύρωσε, τὸ 1544, μὲ ἀπόφασή της Σύνοδος στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὑπῆρχαν, ὅμως, σοβαρὰ παράπονα γιὰ ἐπέμβαση στὰ διοικητικὰ τῆς μονῆς καὶ γιὰ φορολογία αὐτῆς ἐκ μέρους τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, γι' αὐτὸ καὶ οἱ δύο πλευρές κατέφυγαν στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο γιὰ διαιτησίαν. Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἱερεμίας Α' πρότεινε μιά συμβιβαστικὴ λύση : νὰ παραιτηθεῖ ὁ Ἱεροσολύμων ἀπὸ τὰ δικαιώματά του ἐπὶ τῆς ἐπισκοπῆς Σινᾶ, ἀλλά, ταυτοχρόνως, νὰ καταργηθεῖ καὶ ἡ ἐπισκοπὴ καὶ ὡς ἀπλὴ μονή, πλέον, νὰ ὑπαχθεῖ στὴν ἐποπτεία τοῦ Ἀλεξανδρείας. Καὶ ὑπὸ τὴν νέα ρύθμιση τὰ παράπονα συνεχίστηκαν, ὅποτε Συνοδικὴ Διάσκεψη στὸ Κάιρο μὲ τὴν συμμετοχὴ τῶν πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας Ἰωακείμ, Ἀντιοχείας Μιχαὴλ Ε' καὶ Ἱεροσολύμων Γερμανοῦ Α' ἀποφάσισε τὴν ἀποκατάσταση τῆς Ἐπισκοπῆς Σινᾶ, τὴν ὑπαγωγὴ της στὴν Ἱερουσαλήμ καὶ τὴν μετατροπὴ της ἀπὸ ιδιόρρυθμη σὲ Κοινόβιο¹²¹. Ἀργότερα, τὸ 1575, Σύνοδος στὴν Κωνσταντινούπολη μὲ συμμετοχὴ τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας Β' τοῦ Τρανοῦ, Ἀντιοχείας Ἰωακείμ Ε' καὶ Ἱεροσολύμων Γερμανοῦ Α', τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Τιμοθέου, 23 μητροπολιτῶν καὶ 15 κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ὀφφικιάλων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἀποφάσισε :

- α) στὴν μονὴ Σινᾶ τὸ αὐτὸ πρόσωπο θὰ εἶναι ἡγούμενος καὶ ἐπίσκοπος
- β) τὸ μοναστήρι θὰ εἶναι ἐλεύθερο, ἀδούλωτο καὶ ἀκαταπάτητο ἀπὸ ὅλους
- γ) ὁ ἡγούμενος θὰ ἐκλέγεται ἀπὸ τοὺς προκρίτους γέροντες τῆς μονῆς
- δ) ὁ ἡγούμενος θὰ χειροτονεῖται κανονικῶς καὶ ἀδωροδοκῆτως ἀπὸ τὸν Ἱεροσολύμων στὴν κανονικὴ δικαιοδοσία τοῦ ὁποῖου ὑπάγεται καὶ ὀφείλει νὰ μνημονεύει¹²².

Μεταγενέστερες ἐκκλησιαστικὲς πράξεις ἐπικύρωσαν τὰ δίκαια αὐτά, ὅπως :

- α) Πατριαρχικὸ καὶ Συνοδικὸ Γράμμα, τοῦ Ἰουλίου 1668, ἐπὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Μεθοδίου Γ', ὅπου διευκρινίζεται ὅτι ὁ Σινᾶ δὲν εἶναι αὐτοκέφαλος, οὔτε προσφωνεῖται Μακαριώτατος, θεωρούμενος ὡς «ψιλῶ ὀνόματι» Ἀρχιεπίσκοπος, ἀφοῦ ὑπάγεται στὴν κυριαρχία ἄλλου θρόνου, 24ος στὴν σειρά καὶ 3ος στὴν σειρά τῶν ὑπερτίμων τοῦ θρόνου ἐκείνου¹²³.

πρὸς τὸν Λαυρέντιο : ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, 51-69. Σχετικῶς πρὸς τὸν Νεκτάριο : ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, 90-92.

¹²⁰ ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ, Σινᾶ. ΤΖΙΡΑΚΗΣ, 172.

¹²¹ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Ἀλεξάνδρεια, 560-561. ΤΖΙΡΑΚΗΣ, 172-173. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ, Σινᾶ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, 40-45.

¹²² ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Ἐγγραφα, 2, 332-338. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, 45-50.

¹²³ ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Ἐγγραφα, 2, 369-374. ΡΑΛΛΗΣ-ΠΟΤΛΗΣ, 5, 331-332 καὶ 503. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, 100-102.

β) Πατριαρχικό και Συνοδικό Σιγίλλωδες Γράμμα επί οικουμενικού πατριάρχου Μεθοδίου Γ' του Ίανουαρίου 1671¹²⁴.

γ) Πατριαρχικό και Συνοδικό Γράμμα επί Ίακώβου Α', Φεβρουαρίου 1687¹²⁵.

δ) Συνοδικός Τόμος επί Καλλινίκου Β', Οκτώβριος 1688¹²⁶.

Στό τέλος του 16ου αιώνα έχουμε την επίσημη εμφάνιση του Σιναϊτικού Ζητήματος και για τό Πατριαρχείο Άλεξανδρείας. Μέχρι τότε ή μονή Σινᾶ κατείχε στό Κάϊρο μιά ἀπλή οἰκία, χωρίς ναό, ὅπου διέμεναν 3-5 μοναχοί ἀσχολούμενοι μέ τόν ἐφοδιασμό τῆς μονῆς μέ ὅλα τά χρειώδη. Σέ μιά πλημμύρα τοῦ Νεῖλου ή οἰκία καταστράφηκε και καταχώσθηκε ὅλη ή περιοχή. Τότε ἕνας ἱερέας ὀνομαζόμενος Χούρι Μούσα, ἀδελφός τοῦ τοπικοῦ ἡγεμόνα Σεϊντιλάχ, τούς χάρισε μιά ἄλλη οἰκία στήν συνοικία Τζουβανία. Οἱ Σιναῖτες τήν ἐπέκτειναν, δημιούργησαν Μετόχι και ἔκτισαν ναό, τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, ὅπου ὁ Σινᾶ Λαυρέντιος ἄρχισε νά λειτουργεῖ τακτικά. Ὁ ναός ἔμοιαζε μέ παλάτι σέ σύγκριση μέ τούς τρεῖς ναούς πού εἶχε στήν διάθεσή του τό Πατριαρχείο : τοῦ Ἁγίου Νικολάου πού χρησίμευε ὡς πατριαρχικός ναός, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στό Παλαιό Κάϊρο, ὅπου λειτουργοῦσε γυναικεῖα μονή και μικρό νοσοκομεῖο, ὀρφανοτροφεῖο και πτωχοκομεῖο και ἕνας μικρός κοιμητηριακός, τῆς Παναγίας. Οἱ πιστοί πού, οὔτως ή ἄλλως, ἦταν πολύ λίγοι, προτιμοῦσαν νά ἐκκλησιάζονται στό Σιναῖτικό Μετόχι στερῶντας τό Πατριαρχείο ἀπό τήν σημαντικότερη πηγή ἐσόδων του. Ἐκτοτε σημειώνονταν συνεχεῖς προστριβές στίς ὁποῖες ἀναμιγνύονταν και πολιτικοί παράγοντες ἐντόπιοι και ξένοι ὅπως ὁ ἡγεμόνας Μολδαβίας Ίωάννης Βασίλειος Λούπου (1634-1653) πού πήρε τό μέρος τῶν Σιναῖτῶν. Οἱ Ἁλεξανδρινοί κατέφυγαν στό Οἰκουμενικό Πατριαρχείο και αὐτό, μέ Σιγίλλιο, τοῦ οικουμενικοῦ πατριάρχου Ίωαννίκιου Β' καθόρισε τήν θέση τῶν Σιναῖτῶν στήν Αἴγυπτο. Μάλιστα, τόν ἀνυπάκουο Σινᾶ Ίωάσαφ καθαίρεσε δύο φορές, ὥσπου ἀναγκάστηκε νά ἀποδεχθεῖ ἐγγράφως τά δίκαια τοῦ Ἁλεξανδρείας. Τό 1651 τό Οἰκουμενικό Πατριαρχείο ἐπέτρεψε τήν τέλεση τῆς θείας λειτουργίας στό Μετόχι, ἀλλά μέ κλειστές τίς θύρες για τούς ἐκτός Μετοχίου και ὑπό τήν προϋπόθεση τῆς μνημονεύσεως τοῦ Ἁλεξανδρείας¹²⁷. Νέες ἐντάσεις τόν 19ο αἰῶνα ἐκτονώθηκαν κατόπιν ἐνεργειῶν τοῦ πατριάρχου Ἁλεξανδρείας Ἱεροθέου Β' (1845-1857) σέ συνεννόηση μέ τόν Σιναῖτου Κωνστάντιο (1804-1859, οικουμενικός πατριάρχης : 1830-1834). Ἔτσι, ἔπρεπε :

α) κατά τήν λειτουργία νά μνημονεύεται πρῶτα ὁ πάπας και πατριάρχης Ἁλεξανδρείας και μετά ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ

β) οἱ Σιναῖτες κληρικοί δέν εἶχαν δικαίωμα ἱεροπραξιῶν ἐκτός τοῦ ναοῦ Μετοχίου

γ) οἱ τελετές στόν ναό ἔπρεπε νά τελοῦνται «ὄρθρου βαθέος» και κεκλεισμένων τῶν θυρῶν, ἐκτός τῆς 25ης Νοεμβρίου, ἑορτῆς τῆς πολιούχου Ἁγίας Αἰκατερίνης, ὅπου θά συμμετεῖχαν και πατριαρχικοί κληρικοί.

Ἐπί Ἁλεξανδρείας Ίακώβου (1861-1865) τροποποιήθηκαν οἱ διατάξεις αὐτές ὥστε :

¹²⁴ ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Ἔγγραφα, 2, 381-389. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, 102-104.

¹²⁵ ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Ἔγγραφα, 2, 399-405. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, 137-142.

¹²⁶ ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Ἔγγραφα, 2, 410-422. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, 106 και 142-146.

¹²⁷ ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Ἔγγραφα, 2, 325 και 341-361. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Ἁλεξάνδρεια, 562-563. ΤΖΙΡΑΚΗΣ, 174-175. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ, Σινᾶ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, 58-67 και 74-87.

α) ἡ λειτουργία θά τελοῦνταν τήν κανονική ὥρα, μέ ἀνοικτές θύρες
β) μποροῦσε νά λειτουργεῖ ἀκωλύτως ὁ Σινᾶ καί νά ἐπιτελεῖ καί χειροτονίες Σιναϊτῶν κληρικῶν¹²⁸.

Τό πρόβλημα δέν λύθηκε οὔτε κατ' αὐτόν τόν τρόπο. Διευθετήθηκε μόλις στίς 5 Νοεμβρίου 1932 μέ κοινή συνεννόηση, στό Κάϊρο, τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου Β' Μεταξάκη (1926-1935) καί τοῦ Σιναίου Πορφυρίου Γ' (1926-1968) :

α) Ἐδρα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ εἶναι ἡ μονή Σινᾶ.

β) Στό μετόχι στό Κάϊρο θά ὑπηρετοῦσαν μέχρι 3 Σιναῖτες τελοῦντες ὑπό τήν κανονική ἐποπτεία τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας.

γ) ὁ Σινᾶ πρέπει νά ζητᾶ ἄδεια τοῦ Ἀλεξανδρείας γιά περιορισμένη παραμονή στό Κάϊρο. Ὅταν λειτουργοῦσε, ὄφειλε νά μνημονεύει τόν Ἀλεξανδρείας καί νά ζητᾶ τήν ἄδειά του πρὶν ἀπό κάθε ἱεροπραξία.

δ) Στό Μετόχι θά τελοῦνταν μόνον ἡ θεία λειτουργία καί ὄχι βαπτίσεις, γάμοι, κηδεῖες, μνημόσυνα γιατί ὁ ναός στερεῖται ἐνοριακῶν δικαιωμάτων¹²⁹.

Ἡ ἀνάμιξη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εἶδαμε ὅτι γινόταν εἴτε κατόπιν προσφυγῆς κάποιας ἀπό τίς θιγόμενες πλευρές, εἴτε μετά ἀπό κοινή συμφωνία γιά παραπομπή στήν διαιτησία τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Ἐνα τέτοιο παράδειγμα, ἐκτός τῶν προαναφερθέντων, ἦταν τοῦ 1705 ὁπότε ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία κλήθηκε νά συμβιβᾶσει τήν διαφορά μεταξύ Ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ Κοσμᾶ καί τῆς Σιναϊτικῆς Ἀδελφότητος¹³⁰. Ἐνα ἄλλο, μεταγενέστερο ἦταν τοῦ 1859, μέ ἀφορμή τήν ἐκλογή νέου ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ μετά τήν κοίμησή, στίς 5 Ἰανουαρίου 1859, τοῦ Σιναίου Κωνσταντίου πού διετέλεσε καί οἰκουμενικός πατριάρχης μεταξύ 1830-1834. Αὐτός εἶχε συστήσει στούς Σιναῖτες νά ἐκλέξουν διάδοχό του τόν ἀρχιμανδρίτη Κύριλλο Στρεκίδη, τότε ἡγούμενο στό Μετόχι Φισιτιζίου στήν Μολδαβία, μιά ἐπιλογή πού εἶχε τήν συναίνεση καί τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Κυρίλλου Β' (1845-1872), στόν ὁποῖο ὑπαγόταν τό Σινᾶ. Ὅταν πέθανε ὁ Κωνσταντῖος καί ἐκλέχθηκε ἀπό τούς Σιναῖτες ὁ Κύριλλος, ὁ Ἱεροσολύμων ἀρνήθηκε νά τόν χειροτονήσει ἐπικαλούμενος κώλυμα τοῦ ὑποψηφίου τό ὁποῖο τοῦ εἶχε ἀνακοινωθεῖ σέ ἐξομολόγηση τοῦ Κωνσταντίου 2-3 ἡμέρες πρὶν τόν θάνατό του. Καί ἐνῶ ἰσχύει τό ἀπόρρητο τῆς ἐξομολογήσεως, τό μυστικό ἔγινε συντόμως κοινό σέ ὅλους : ὁ ὑποψήφιος ὅταν ἦταν παιδί εἶχε ἐξωμόσει καί περιτιμηθεῖ κατά τόν μουσουλμανικό νόμο. Οἱ δύο πλευρές ἐπέμεναν στίς ἐπιλογές τους καί, τελικῶς, συμφώνησαν νά ἀναθέσουν τήν διαιτησία στήν Μεγάλη Ἐκκλησία. Σέ συνοδική συνεδρίαση μέ τήν παρουσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καί τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας καί Ἀντιοχείας, ἀποδείχθηκε ὅτι οἱ Σιναῖτες εἶχαν δικαίωμα νά ἐκλέξουν τόν ἡγούμενο καί ἀρχιεπίσκοπό τους καί αὐτόν ὁ Ἱεροσολύμων ὄφειλε νά χειροτονήσει, χωρίς νά ἔχει τό δικαίωμα νά ἀρνηθεῖ τήν χειροτονία. Ἀπό τούς παρευρισκομένους συμφώνησαν ὅλοι, ἀλλά ὁ Ἀντιοχείας ὑπαναχώρησε προβάλλοντας τήν δικαιολογία ὅτι διά βίου κατεῖχε τήν ιδιότητα τοῦ Ἁγιοταφίτη καί ἄρα δέν μποροῦσε νά διαφωνήσει μέ τόν Ἱεροσολύμων. Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, μετά ἀπό τρεῖς προσπάθειες μεταπείσεως τοῦ Ἱεροσολύμων καί ἀφοῦ στίς 22 Νοεμβρίου ἐκδόθηκε κυβερνητικό φιρμάνι (Φουάτ πασσᾶς) πού ἀναγνώριζε

¹²⁸ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ἀλεξάνδρεια*, 565. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, 174-175 καί 303-305.

¹²⁹ ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ, *Σιναϊτικό Ζήτημα*.

¹³⁰ ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἔγγραφα*, 2, 443-448 καί 453-463.

τήν ἐκλογή τοῦ νέου Σιναίου, προχώρησε στήν χειροτονία αὐτοῦ, στό Σιναϊτικό Μετόχι στήν Κωνσταντινούπολη, στίς 25 Νοεμβρίου 1859¹³¹.

Ὁ Κύριλλος ἀποδείχθηκε τυρρανικός πρὸς τοὺς Σιναίτες καί ἐξ ἀρχῆς δέν ἀναγνώριζε τὰ κυριαρχικά δικαιώματα τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Κατηγορήθηκε γιά ἀφαίρεση πολυτίμων σκευῶν καί ἀμφίων ἀπό τό σκευοφυλάκιο τῆς μονῆς, γιά ἰδιοποίηση μεγάλου χρηματικοῦ ποσοῦ, γιά ἀνεξέλεγκτη διαχείριση τῶν ἐσόδων τῶν μετοχίων κ.λ.π.. Ἔδωξε ἀπό τήν μονή καί φυλάκισε ὅσους ζητοῦσαν τάξη καί ἔλεγχο τῶν οἰκονομικῶν. Ἔτσι, ἦλθε σέ ὀξεῖα διαμάχη μέ τήν Ἀδελφότητα ἡ ὁποία στίς 11 Αὐγούστου 1866 τόν ἔπαυσε. Ὁ Ἱεροσολύμων μέ γράμμα του πρὸς τόν Κωνσταντινουπόλεως Σωφρόνιο Γ΄ ζήτησε τήν σύμπραξη τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας γιά διευθέτηση τῆς διενέξεως, ἀλλά εἴτε δέν ἔλαβε ἀπάντηση, εἴτε δέν θέλησε νά προβεῖ στήν λήψη δραστηκῶν μέτρων. Ἔτσι τό πρᾶγμα ἔμεινε σέ ἐκκρεμότητα μέχρι τίς ἀρχές τοῦ ἐπομένου ἔτους. Ἐπί τῆς τοποτηρητείας τοῦ Κορυτσᾶς Νεοφύτου (5 Δεκεμβρίου 1866 - 10 Φεβρουαρίου 1867), περὶ τὰ τέλη Ἰανουαρίου ἢ ἀρχές Φεβρουαρίου 1867, ἔφθασε στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο κοινή ἀναφορά τῶν πατέρων τῆς Μονῆς Σινᾶ καί τοῦ μετοχίου αὐτῆς στήν Τζουβανία Καΐρου πού περιεῖχε καί πρακτικό ἀποφάσεως γιά ἀποκήρυξη καί παύση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σιναίου Κυρίλλου. Οἱ μοναχοί ζητοῦσαν τήν παρέμβαση καί προστασία τοῦ Πατριαρχείου, ὥστε νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τόν Κύριλλο καί, ἀκόμη, ζητοῦσαν νά ἐπιδιοθοῦν τὰ ἀποσταλλέντα ἔγγραφα στόν τελευταῖο.

Ὁ Γρηγόριος γνῶριζε γιά τήν διαφορά Σιναίου - Σιναϊτῶν καί πρὶν ἐπανέλθει στόν πατριαρχικό θρόνο. Ὄταν ἀνῆλθε σέ αὐτόν ἐνημερώθηκε γιά τήν ὑπαρξη τῶν γραμμάτων καί τῶν αἰτήσεων τῶν Σιναϊτῶν, ἐνῶ λίγο, μετά, ἔλαβε καί τήν χρονολογημένη ἀπό 16 Μαρτίου 1867 ἐπιστολή τοῦ Ἱεροσολύμων μέ τήν ὁποία καί αὐτός ζητοῦσε τήν διαμεσολάβηση τῆς

¹³¹ Κ.Π.Α., ΚΒ΄, 356 : 24 Νοεμβρίου 1859 : Ὑπόμνημα Σιναίου Κυρίλλου. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Ἔγγραφα, 2, 534-542 καί 3, 264 (Ἐνημέρωση Ἐκκλησιῶν Ρωσίας, Ἑλλάδος, Κύπρου). ΓΕΛΕΩΝ, Ἀποσημειώματα, 205-206 καί 212-216. ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, Ἐκκλησιαστικά, 172-175. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΘΕΟΧΑΡΗΣ, 482-486. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΕΡΙ ΚΥΡΙΑΛΛΟΥ, 1-55. (Πρόκειται γιά ἀναίρεση τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου Ζ΄ πρὸς τήν Ἱερά Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος περὶ χειροτονίας Ἀρχιεπισκόπου Σιναίου Κυρίλλου. Ἴσως ἔργο τοῦ Παύλου Νεοκλέους, ἀρχιγραμματέως τοῦ Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου στό Φανάρι, ἔμπιστου καί φίλου τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Κυρίλλου Β΄). ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, 147-173. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ, Κύριλλος. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ, Σινᾶ. ΤΖΙΡΑΚΗΣ, 176. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ, Κύριλλος.

Ὁ Κύριλλος Στρεκίδης χειροτονήθηκε διάκονος στήν Κωνσταντινούπολη ἀπό τόν πατριάρχη Ἀγαθάγγελο (1826-1830) καί προσελήφθη ὡς διάκονος τῆς σειρᾶς (πατριαρχικός διάκονος). Τό 1830 ὁ Σιναίου Κωνστάντιος, ὅταν ἔγινε οἰκουμενικός πατριάρχης τόν παρέλαβε ὡς δευτερεύοντα τῶν διακόνων. Τό 1834 ἀκολούθησε τόν Κωνστάντιο στήν πτώση του καί τόν ὑπηρέτησε ὡς διάκονος μέχρι τό 1840, ὅποτε ὁ προστάτης του τόν ἀπέστειλε μέ συστατικά γράμματα πρὸς τόν πατριάρχη Ἀντιοχείας Μεθόδιο πού τόν χειροτόνησε πρεσβύτερο καί ὡς ἀρχιμανδρίτη τοῦ ἀνέθεσε τήν διαχείριση - ἡγουμενεία τῆς μονῆς Ποποούτζι Ἀντιοχειακοῦ μετοχίου στό Ποποσάνι τῆς Μολδαβίας. Τό ἐπόμενο ἔτος, μετά τόν θάνατο τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Φορομζας, Σιναϊτικοῦ Μετοχίου στήν Μολδαβία, πέτυχε ἀπό τόν προστάτη του Κωνστάντιο νά τοῦ ἀνατεθεῖ ἡ ἡγουμενεία καί αὐτῆς τῆς μονῆς. Τό 1850 παύθηκε ἀπό τόν νέο πατριάρχη Ἀντιοχείας Ἱερόθεο ἀπό τήν ἡγουμενεία Ποποούτζι. Καί πάλι, ὅμως, κατόρθωσε χάρι τόν Κωνστάντιο, νά ἀναλάβει ἡγουμένος τῆς μονῆς Φισιτιτζίου Μολδαβίας καί αὐτῆς Σιναϊτικοῦ μετοχίου. Αὐτήν διατήρησε μέχρι τό 1859, ὅποτε καί ἐκλέχθηκε ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ. Ἀπό τήν θητεία του στήν Μολδαβία ἐπέστρεψε πλουσιώτατος ἢ «χρυσοφόρος», ἔχοντας στό μεταξύ διαχειριστεῖ τεράστια ποσά. Μετά τήν παύση του διέμεινε στήν Κωνσταντινούπολη, στόν Βαθυρρύακα (Μπουγιούκ ντερέ), ὅπου καί πέθανε στίς 7 Ἰανουαρίου 1882.

Μεγάλης Ἐκκλησίας γιά τήν λύση τοῦ ζητήματος. Ὄταν ὁ Γρηγόριος ἔθεσε τό πρόβλημα στήν Ἱερά Σύνοδο, πληροφορήθηκε καί γιά τήν ὑπαρξη τῆς πρὸς τόν Σωφρόνιο ἐπιστολῆς τοῦ Ἱεροσολύμων. Κατά τήν συνοδική συζήτηση διατυπώθηκε ἡ θέση ὅτι συμφώνως πρὸς τοὺς Ἱερούς Κανόνες ἕνας ἐπίσκοπος κρίνεται καί κατακρίνεται μόνον ἀπὸ συνεπισκόπους του πού ἀνήκουν στό ἴδιο κλῆμα (δικαιοδοσία) κάποιου Πατριαρχείου ἢ Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας. Ἄρα, οἱ Σιναῖτες πού ἦσαν πρεσβύτεροι, διάκονοι ἢ ἀπλῶς μοναχοί δέν εἶχαν δικαίωμα νά κρίνουν καί νά κατακρίνουν τόν Σιναίου, πού, ἐκτός ἀπὸ ἡγούμενός τους, ἦταν καί ἐπίσκοπος. Ἐπομένως, ἡ ἀποκήρυξη καί ἡ παύση τοῦ Κυρίλλου ἦταν πράξεις ἄκυρες καί ἀντικανονικές. Ἡ λύση πού προτάθηκε ἦταν νά ὀρίσουν οἱ Σιναῖτες 2-3 ἐκπροσώπους τους, οἱ ὁποῖοι θά μετέβαιναν στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου διέμενε καί ὁ Κύριλλος, προκειμένου νά διαδικαστοῦν κατ' ἀντιπαράσταση μαζί του, ἐνώπιον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Σημειώνουμε ἐδῶ ὅτι ὁ Σιναίου οὐδόλως ἀποδεχόταν τίς κατηγορίες καί, μάλιστα, ἐφανίστηκε ἔγγραφο μέ ὑπογραφές ἀρκετῶν μοναχῶν τοῦ μετοχίου τῆς Τζουβανίας, πού ἐξέφραζαν τήν συμπαράστασή τους στόν Σιναίου. Οἱ Σιναῖτες δέν ἀποδέχθηκαν τήν συμβιβαστική αὐτή λύση δηλώνοντας ὅτι ἡ παύση τοῦ ἡγουμένου τους ἦταν ἕνα ἀπὸ τά ἀρχαῖα προνόμια τῆς μονῆς. Κατόπιν τούτου τό Πατριαρχεῖο ἀποφάσισε νά ἀναθέσει τήν λύση τῆς διαφωνίας στόν οἰκεῖο πατριάρχη, δηλαδή τῶν Ἱεροσολύμων. Αὐτός συνέχισε τήν τακτική τῆς ἀναβλητικότητας, παρ' ὅλο πού ὁ Γρηγόριος τόν πίεσε νά ἐπισπεύσει τίς ἐνέργειές του, μετά, μάλιστα, τήν διάρρηξη τοῦ δωματίου τοῦ Κυρίλλου καί τήν διαρπαγή τῶν πραγμάτων καί προσωπικῶν ἐγγράφων του. Μόλις στίς 27 Ἰουλίου κλήθηκε ἐπισήμως σέ ἀπολογία ὁ Σιναίου ἀπὸ τόν Ἱεροσολύμων, ἀλλά, παρά τήν προτροπή τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, δέν θέλησε νά προσέλθει, ἐπικαλούμενος προνόμια τοῦ Σινᾶ, κατά τά ὁποῖα οἱ διαφορές μεταξύ ἡγουμένου καί ἀδελφότητος διακανονίζονταν μεταξύ τους. Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο παραδέχθηκε τήν πρακτική αὐτή καί κάλεσε τόν Ἱεροσολύμων νά μὴν λάβει τό μέρος τῶν Σιναῖτῶν, ἀλλά νά μεσολαβήσει ὡς διαιτητής προκειμένου νά ἐπιλυθεῖ τό πρόβλημα. Ὅμως ἐκεῖνος δέν συμφώνησε καί ἐπανῆλθε ζητώντας γιά δεύτερη φορά τήν προσέλευση πρὸς ἀπολογία τοῦ Κυρίλλου καί ὅταν αὐτός ἀρνήθηκε προχώρησε στήν παύση του, στίς 24 Αὐγούστου 1867.¹³²

¹³² Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ' μέ τόν Πατριάρχη Ἱεροσολύμων Κύριλλο Β' περὶ τοῦ Σιναῖτικοῦ ζητήματος κατά τήν ἐποχή αὐτή ἀποτελεῖται ἀπὸ 6 ἔγγραφα : Κ.Π.Α., ΛΗ', 93-95 § 1433 : 15 Ἀπριλίου 1867. Κ.Π.Α., ΛΗ', 133 § 1931 : 12 Μαΐου 1867. Κ.Π.Α., ΛΗ', 201 § 2938 : 12 Ἰουλίου 1867. Κ.Π.Α., ΛΗ', 256-257 § 3491 : 14 Αὐγούστου 1867. Κ.Π.Α., ΛΗ', 259 § 3494 : 14 Αὐγούστου 1867. Κ.Π.Α., ΛΗ', 263 § 3520 : 18 Αὐγούστου 1867. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 214-216. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, 176-181 καί 244-255 : σχετικῶς πρὸς τό ζήτημα τῆς κακοδιοικήσεως ἐκ μέρους τοῦ Κυρίλλου Στρεκίδη. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, 182-194 καί 244-247 καί 338 : τό ζήτημα ἐπὶ Γρηγορίου ΣΤ'. Εἰδικῶς, ὁ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, 182-183, ἐμφανίζει τόν Γρηγόριο ὡς φιλικῶς προσκεῖμενο στόν Κύριλλο Στρεκίδη καί συμπληρώνει (188-189 καί 194) ὅτι τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ἀνεγνώρισε τήν παύση τοῦ Σιναίου, ἀφοῦ, προηγουμένως, τήν εἶχαν ἀναγνωρίσει οἱ Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίες Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Κύπρου, Ἑλλάδος. Ἐπίσης, γράφει ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐπέμενε στήν ἀναγκαιότητα τῆς διαιτησίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς διαφορᾶς μεταξύ Ἱεροσολύμων-Σινᾶ, στηρίζοντας αὐτήν του τήν ἐπιμονή στήν προγενέστερη ἐκκλησιαστική πρακτική. Ὁ Γρηγόριος, σημειωτέον, σέ γράμμα του πρὸς τόν ὑπουργό ἐξωτερικῶν Φουάτ πασσᾶ, δήλωσε ὅτι ἡ διαφορά Ἱεροσολύμων-Σινᾶ ἔπρεπε νά λυθεῖ μέ συνδιαιτησία καί τῶν ἄλλων Πατριαρχείων (δηλαδή, ὄχι μόνον τοῦ Οἰκουμενικοῦ) καί ὄχι ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τό Ἱεροσολύμων. Τελικῶς, ὁ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, 338, ἐκτιμᾷ ὅτι ἡ ἀνάμιξη

Ἀντικαταστάθηκε ἀπό τόν Καλλίστρατο Ροκίδη (1867-1884), ὁ ὁποῖος ζήτησε καί ἔλαβε τήν διαβεβαίωση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὅτι τόν ἀναγνώριζε ὡς κανονικό ἀρχιεπίσκοπο Σινᾶ καί ὅτι θά τοῦ παρεῖχε κάθε ἐκκλησιαστική ὑποστήριξη καί προστασία. Παράλληλως, ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἐνημέρωσε, μέ Γράμμα τοῦ Γρηγορίου, τήν Σιναΐτική Ἀδελφότητα γιά τήν ἀπόφαση αὐτή¹³³.

τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὑπῆρξε σύμφωνη πρὸς τοὺς Κανόνες τῆς Ἐκκλησίας καί ὅτι διεσφάλισε τό γενικότερο ἐκκλησιαστικό συμφέρον.

¹³³ Κ.Π.Α., ΛΘ', 168-169 : ἔτος 1868. ΚΟΝΤΟΠΙΑΝΝΗΣ, 185-188 καί 193-194 καί 197-241. Τόν Αὐγούστο 1866 οἱ Σιναΐτες ἀπεκήρυξαν τόν Κύριλλο καί στίς 21 Ἰανουαρίου 1867 ἐξέλεξαν τόν ἀρχιμανδρίτη καί δικαῖο τῆς μονῆς Κύριλλο Ροκίδη, ὡς νέο ἡγούμενο καί ἀρχιεπίσκοπό τους. Ἡ χειροτονία αὐτοῦ τελέσθηκε στίς 30 Αὐγούστου 1867 ἀπό τόν πατριάρχη Ἱεροσολύμων Κύριλλο Β' καί τήν Ἱερά Σύνοδο τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων. Ὁ ἐκλεγείς μετονομάστηκε σέ Καλλίστρατος, πιθανῶς γιά νά διακρίνεται ἀπό τόν προκάτοχό του : ΚΟΝΤΟΠΙΑΝΝΗΣ, 190-194.

στ. Ἡ Μητρόπολη Κάρλοβιτς

Ἡ μητρόπολη Καρλοβικίων ἢ Κάρλοβιτς (Sremski Karlovci) καταλάμβανε τόν γεωγραφικό χῶρο τῆς ἐπαρχίας Βοϊβοντίνια στήν σημερινή Σερβία, μεταξύ τῶν ποταμῶν Δούναβη καί Τίσα, πού κατά τήν ἐποχή πού ἐξετάζουμε ἦταν τμήμα τῆς νοτίου Οὐγγαρίας, δηλαδή ἀνήκε στήν αὐτοκρατορία τῶν Ἀψβούργων (Αὐστρία) ¹³⁴. Τό ποίμνιό της σχηματίσθηκε, κυρίως, ἀπό Σέρβους τῆς περιοχῆς Κοσσόβου-Μετόχια οἱ ὁποῖοι ἀναγκάσθηκαν νά μεταναστεύσουν ἐξ αἰτίας τῶν διωγμῶν πού ὑπέστησαν ἀπό τοὺς Ὀθωμανούς γιατί ἔλαβαν τό μέρος τῶν Αὐστριακῶν κατά τοὺς μεταξύ των δύο πολέμους τῆς περιόδου 1683-1699. Ἐνα πρῶτο κῦμα προσφύγων ἀποτελούμενο ἀπό 40.000 οἰκογένειες, μέ ἐπικεφαλῆς τόν πατριάρχη Πεκίου Ἀρσένιο Γ΄ Τσερνόγιεβιτς (1633-1706, πατριάρχης : 1674-1690, ἀρχηγός τῶν Σέρβων τῆς Αὐστρίας : 1690-1706), ἔφθασε ἐκεῖ τό 1690. Ὁ Ἀρσένιος εἶχε ἐξασφαλίσει τήν ἀποδοχή τοῦ Αὐστριακοῦ αὐτοκράτορος Λεοπόλδου Α΄, ὁ ὁποῖος ἔδωσε τήν ἔγκριση γιά ἐγκατάσταση τῶν φιλικῶν, πολιτικῶς, Σέρβων, προκειμένου νά καλύψει τό μεγάλο δημογραφικό κενό στίς νότιες ἐπαρχίες τῆς Οὐγγαρίας. Τά ἐκκλησιαστικά καί πολιτικά προνόμια τῶν μεταναστῶν διασφαλίσθηκαν μέ σειρά διαταγμάτων (1690-1691) τοῦ Λεοπόλδου καί ἐπικυρώθηκαν μέ μεταγενέστερα τῶν αὐτοκρατόρων Ἰωσήφ Α΄ (1706), Καρόλου ΣΤ΄ (1713), Μαρίας Θηρεσίας (1743) ¹³⁵. Πίσω στό Πέτς (Πέκιο), μετά τριετῆ χηρεία τοῦ θρόνου, ἐκλέχθηκε νέος πατριάρχης, ὁ ἑλληνικῆς καταγωγῆς Καλλίνικος (1693-1710). Αὐτός, στίς 18 Μαρτίου 1710, μετά τόν θάνατο τοῦ Ἀρσενίου (1706) καί ὑποκύπτοντας στίς ἐπίμονες παρακλήσεις κλήρου καί λαοῦ, ἀναγνώρισε τήν μητρόπολη Κάρλοβιτς ὡς αὐτόνομη. Ὁ μητροπολίτης θά ὑπέγραφε στό ἐξῆς : «ἐξάρχος τοῦ θρόνου Πεκίου» ¹³⁶. Τό 1737, ἕνα δεύτερο κῦμα προσφύγων,

¹³⁴ Γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ παρόντος θέματος χρησιμοποιήθηκε ἡ ἐξῆς βιβλιογραφία : STAVRIANOS, 234- 235 καί 264- 268. ΜΙΛΛΕΡ, 251-252. ΜΙΛЈУS, 19- 20. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 746-748. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Ἱστορία*, 2, 405 καί 456-458. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 211-212. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Πρότυπο*, 403-406. ΓΕΛΕΩΝ, *Μνεῖα*, 285-287. ΡΑΛΛΗΣ-ΠΟΤΛΗΣ, 5, 513 καί 528-529. ΚΩΣΤΙΤΣ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ, *Κάρλοβιτς*. ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ, *Σερβία*. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Σερβική Ἐκκλησία*. ΓΟΝΗΣ, *Ἱστορία*, 227-228 καί 232-234. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ΄, Β΄, 70-73, 84-86 καί 554-558. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἐγγραφα*, 3, 905-910 καί 917-919. ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, *Καρλοβικίων*.

¹³⁵ Τά διάφορα διατάγματα δέν σήμαιναν τήν δημιουργία ἰδανικοῦ περιβάλλοντος γιά τοὺς Σέρβους. Ὑπῆρχαν, διαρκῶς, σοβαρά προβλήματα πολιτικά μέ τήν κυβέρνηση καί τίς ὑπόλοιπες ἐθνικές ὁμάδες, ἰδίως τοὺς Οὐγγρους, ἀλλά καί θρησκευτικά μέ ἐντατική προπαγάνδα ἀπό τήν Οὐνία καί τόν ρωμαιοκαθολικισμό, γενικῶς. Ἡ κυβέρνηση ἐπενέβαινε καί στά ἐσωτερικά τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλά καί στήν ἐκπαίδευση κληρικῶν καί λαϊκῶν. Ἡ δράση τῆς μητροπόλεως Κάρλοβιτς ἦταν πολύ σημαντική γιά τήν διατήρηση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητος τῶν Σέρβων (τό Κάρλοβιτς καί τό Νόβι Σάντ ἦταν τά ἐθνικά κέντρα πρὶν τό Βελιγράδι) καί τήν διατήρηση τῆς ὀρθοδόξου πίστεως στοὺς Σέρβους καί λοιπούς Ὀρθοδόξους στήν Αὐστροουγγαρία. ΓΟΝΗΣ, *Ἱστορία*, 233-234.

¹³⁶ Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι ἤδη ἀπό τόν Φεβρουάριο 1705 ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δοσίθεος Νοταρᾶς ἔγραψε ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη πρὸς τόν Ἀρσένιο Γ΄ πρῶην ἀρχιεπίσκοπο Ἰππεκίου (sic) καί πάσης Σερβίας, νά μὴν γίνει χωριστός ἀρχιεπίσκοπος ἢ ἐξάρχος στό Κάρλοβιτς γιατί ὑπῆρχε κίνδυνος νά ἀποστατήσει στόν Παπισμό. Εἶχε ὑπ' ὄψη του τέτοια παραδείγματα, ὅπου ἀρχιερεῖς διαχωρισθέντες ἀπό τοὺς θρόνους ὅπου ὑπάγονταν, ὑπέπεσαν στήν Οὐνία. Στήν Καλαβρία ὑπῆρχαν οἱ Ἰταλο-Ἑλληνας. Στήν Κροατία (γράφει: Χαρβατία) δύο κινήσεις : στήν περιοχὴ Marca ἀπὸ τόν ἐπίσκοπο Συμεών Vretnja (1611) καί στήν περιοχὴ Zumberak (1660). Στήν Τρανσυλβανία (γράφει: Ἐρδελία) μέ τόν μητροπολίτη Ἀθανάσιο Ἄγγελ Πόπα (1698) κ.λ.π. Ὁ Δοσίθεος συνιστᾷ ἀκόμη καί οἱ μέλλοντες νά χειροτονηθοῦν

για την ίδια αιτία, έχοντας επικεφαλής, και πάλι, τον τότε πατριάρχη Πεκίου Άρσένιο Δ΄ Γιουβάνοβιτς (1726-1737), ήλθε να ενισχύσει το ποίμνιο της μητροπόλεως¹³⁷.

Μετά την κατάργηση του Πατριαρχείου Πεκίου (1766) και την υπαγωγή των επαρχιών του στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, ο Κάρολιτς έπαυσε να υπογράφει ως έξαρχος του ανύπαρκτου, πλέον, θρόνου Πεκίου, και αυτοανακηρύχθηκε ανεξάρτητος και αναγνωρίστηκε, ως τέτοιος, από τις άλλες Όρθόδοξες Εκκλησίες. Πάντως, η κατάσταση αυτή ήταν ιδιότυπη γιατί δεν υπήρχε άλλο παράδειγμα μητροπολίτη ανεξαρτήτου, μη υπαγόμενου σε κάποια Αυτόκεφαλη Αρχιεπισκοπή ή Πατριαρχείο¹³⁸. Σταδιακώς αναπτύχθηκε η θέση, που πρώτος διατύπωσε, σαφώς, ο μητροπολίτης Κάρολιτς Στέφανος Στρατημύροβιτς (1790-1836) κατά την οποία η μητρόπολη έπρεπε να ανακηρυχθεί σε Πατριαρχείο. Ως επιχείρημα, φερόταν ότι το Κάρολιτς διαδέχθηκε το Πέτς στο δικαίωμα των Σέρβων να έχουν Πατριαρχείο, μάλιστα δύο εν ενεργεία Πατριάρχες Πεκίου, οι δύο Άρσένιοι, είχαν μεταβεί στο Κάρολιτς και ο τίτλος τους είχε αναγνωρισθεί από την εκεί Πολιτεία. Μέχρι την εποχή εκείνη, η μητρόπολη είχε ενισχυθεί γεωγραφικώς και πληθυσμιακώς, μετά την υπαγωγή σ' αυτήν των ρουμανικών επισκοπών που βρισκόνταν στην Αυστρία (τέλη 18ου αιώνα), καθώς και της επισκοπής Δαλματίας (άρχή 19ου αιώνα). Έτσι, στα μέσα του 19ου αιώνα ο μητροπολίτης Κάρολιτς ήταν η πνευματική κεφαλή όλων των Όρθοδόξων στην Αυστριακή αυτοκρατορία.

Τό 1848 δόθηκε στους Σέρβους η δυνατότητα να πραγματοποιήσουν την επιθυμία τους. Η Έπανάσταση που ξεκίνησε τον Φεβρουάριο του 1848 από τό Παρίσι για να κατακλύσει όλη, σχεδόν, την Ευρώπη γρήγορα έφθασε και στην Αυστρία. Τόν Μάρτιο του 1848 τό Ούγγρικό Κοινοβούλιο ψηφίζοντας νόμους για έγκαθίδρυση Συνταγματικού καθεστώτος, άγνόησε επιδεικτικώς τις λοιπές έθνικές μειονότητες Κροάτες, Σέρβους κ.λ.π.. Στίς 8 Απριλίου αντιπρόσωποι της σερβικής μειονότητας έμφανίστηκαν στο Πρεσβούργο (Μπρατισλάβα) έδρα της Ούγγρικής άρχης και ζήτησαν την αναγνώριση των έθνικών δικαιωμάτων τους από τό νέο Σύνταγμα. Οι Ούγγροι τούς απέπεμψαν και στίς 14 Απριλίου ανακήρυξαν την ανεξαρτησία της χώρας και την απόσχισή τους από την αυτοκρατορία. Στίς 13 Μαΐου Έθνοσυνέλευση των Σέρβων στο Κάρολιτς, αποφάσισε να ζητήσει την ίδρυση αυτόνομης σερβικής περιοχής «βοϊβοντίνια» (=δουκάτο) μέ σέρβο βοεβόδα, τον συνταγματάρχη Σούπλικατς ως πολιτικό άρχηγό, και ανακοίνωσε την ανακήρυξη της μητροπόλεως Κάρολιτς σε Πατριαρχείο των Σέρβων, έχοντας ήδη αναδείξει, την 1η Μαΐου 1848 τον μητροπολίτη Κάρολιτς Joseph Rajachich σε πατριάρχη. Την ίδια ανεξαρτησία ποθοῦσαν και οι Κροάτες, επικεφαλής των οποίων ήταν ο συνταγματάρχης βαρώνος Joseph Jellachich (1801-1859). Οι Αυστριακοί κατόρθωσαν μέ υποσχέσεις να προσεταιρισθοῦν τις δύο έθνότητες έναντιόν των Ούγγρων. Στα πλαίσια αυτά διόρισαν ως στρατιωτικό και πολιτικό

επίσκοποι να στέλνονται για χειροτονία στο Πέτς, όπου θά χειροτονηθοῦν από τούς επιτόπιους επισκόπους. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Έγγραφα, 3, 905-910. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Ιστορία, Γ', Β', 70-73 και 84-86.

¹³⁷ Τόν Μάιο 1769 τό Οικουμενικό Πατριαρχείο επενέβη για την κάλυψη της χηρεύουσας Αρχιεπισκοπής Πεκίου, όπου αποκατέστησε τον Ιωαννίκιο Καρατζά : ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Έγγραφα, 3, 917-919.

¹³⁸ Τό Οικουμενικό Πατριαρχείο, αναγνώριζε την Έκκλησία Πεκίου ως Αρχιεπισκοπή και όχι ως Πατριαρχείο τίτλος που δόθηκε, τό 1557, μέ φερμάνι του σουλτάνου επί Μεγάλου Βεζύρη Μεχμέτ Σοκόλοβιτς πασσά, Σέρβου έξωμότη.

διοικητή (μπάνο=άντιβασιλέα) της Κροατίας τόν Jellachich, τόν όποιο κατά τήν άφιξή του στην πρωτεύουσα Ζάγκρεμπ ένθρόνισε έπισήμως και πανηγυρικώς ό πατριάρχης Κάρολιτς Joseph Rajachich. Μετά τήν ύποταγή τών Ούγγρων, για τήν όποία χρειάστηκε και ή στρατιωτική παρέμβαση τής Ρωσίας, τό 1849, οι Αύστριακοί άθέτησαν τίς ύποσχέσεις τους. Μόνον τήν έκκλησιαστική άυτονομία τών Σέρβων σεβάστηκαν : ό άυτοκράτορας Φραγκίσκος Ίωσήφ Α΄ έπικύρωσε μέ διάταγμά του, στις 15 Δεκεμβρίου 1848, τήν άνακήρυξη τής μητροπόλεως Κάρολιτς σέ Πατριαρχείο. Τόν πατριαρχικό τίτλο δέν άναγνώρισαν τά άλλα Όρθόδοξα Πατριαρχεία, ούτε προσφωνούσαν Μακαριώτατο τόν Κάρολιτς. Έξαίρεση άποτέλεσε ή Ρωσική Διοικούσα Σύνοδος πού τόν άναγνώριζε ως άυτοκέφαλο Άρχιεπίσκοπο και τόν προσφωνούσε Μακαριώτατο, άποδεχόταν, άκόμη, τήν δικαιοδοσία του επί 10, συνολικώς, άλλων έπισκοπών ¹³⁹.

Τήν θέση αΰτή, όσον άφορᾶ στό Οικουμενικό Πατριαρχείο, εξέφρασε σαφώς ό πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄. Άπό τήν άρχή τής άποκαταστάσεώς του, για δεύτερη φορά, στόν πατριαρχικό θρόνο προσπάθησε νά συνάψει σχέσεις μέ τήν Έκκλησία Κάρολιτς άποδεχόμενος τήν άυτονομία της. Αΰτό φαίνεται άπό τόν κατάλογο τών παραληπτών τών Έγκυκλίων περί άποκαταστάσεως νέου πατριάρχου και τά Ειρηνικά Γράμματα τοϋ Γρηγορίου πρὸς τούς Πατριάρχες Άλεξανδρείας, Άντιοχείας, Ίεροσολύμων, τόν Άρχιεπίσκοπο Κύπρου, τήν Διοικούσα Σύνοδο Έκκλησίας Ρωσίας, Ίερά Σύνοδο Έκκλησίας τής Ελλάδος, τόν Μητροπολίτη Ούγγροβλαχίας, τόν Μητροπολίτη πάσης Σερβίας, τίς Πατριαρχικές Έξαρχίες Τριγκήρων και Μετσόβου, και τέλος πρὸς τόν Ίωσήφ Κάρολιτς ως μητροπολίτη ¹⁴⁰.

Τήν προσπάθεια επανέλαβε δύο χρόνια μετά, άπευθύνοντας έπιστολή πρὸς τόν Καρλοβίτζης Σαμουήλ, προκειμένου νά τόν ενημερώσει για τό Βουλγαρικό Ζήτημα. Στόν πατριαρχικό κώδικα πού περιέχει τήν έπιστολή δίπλα στό όνομα τοϋ παραλήπτη μητροπολίτη ύπογραμμίζονται οι δύο λέξεις *άνεν τίτλου*. Τόν προσφωνεί «Πανιερώτατε και θεοπρόβλητε μητροπολίτα Καρλοβίτζης» μήν άμφισβητώντας, δηλαδή, τήν κανονικότητα τής χειροτονίας του. Έκφράζει τό παράπονο ότι ή Μεγάλη Έκκλησία οϋδέποτε και οϋδεμιᾶς αξιώθηκε ειδήσεως άπό τό Κάρολιτς, αλλά αΰτή θεώρησε καθήκον της νά ενημερώσει τήν δεύτερη για τό πολύ σοβαρό ζήτημα πού προέκυψε άπό τήν άντικανονική, άπειθή και άγνώμονα στάση τών Βουλγάρων έναντι τής Μητέρας Έκκλησίας. Έπισημαίνει ότι ή συνήθεια για άλληλοενημέρωση και συναντίληψη μεταξύ τών Έκκλησιών ύπήρχε και στην άρχαία Έκκλησία¹⁴¹. Κατ΄ αΰτόν τόν τρόπο ό Γρηγόριος έκανε ένα άνοιγμα πρὸς τόν Κάρολιτς, παρέχοντάς του εύλογη αίτία για έναρξη άλληλογραφίας και σχέσεων πού, πιθανόν, νά απέληγε στην άναγνώριση τοϋ δευτέρου ως, τουλάχιστον, Άρχιεπισκόπου. Αΰτό τό ένδεχόμενο διαφαίνεται στην διατύπωση περί έπικοινωνίας άδελφών Έκκλησιών. Τό Οικουμενικό Πατριαρχείο οϋδέποτε θά έγραφε κάτι τέτοιο άν θεωρούσε, τελεσιδικως, τήν Έκκλησία Κάρολιτς ως άπλή μητρόπολη ή, έστω, αΰτόνομη μητρόπολη.

¹³⁹ ΡΑΛΛΗΣ-ΠΟΤΛΗΣ, 5, 513 : κατά τό ισχόν τό 1851 Συνταγμάτιο τής Ρωσικής Έκκλησίας.

¹⁴⁰ Κ.Π.Α., ΔΗ΄, 27 § 626 και ΔΗ΄, 28 § 635 και ΔΗ΄ 29 και ΔΗ΄, 33-35 (Φεβρουάριος 1867). Έννοείται ότι Έγκύκλιοι περί άποκαταστάσεως νέου πατριάρχου έστάλησαν και πρὸς τόν κληρο και λαό Άρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως, τούς Άρχιερείς τοϋ Οικουμενικού Θρόνου και τίς Σταυροπηγιακές Μονές.

¹⁴¹ Κ.Π.Α., Μ΄, 17 § 451, 1η Φεβρουαρίου 1869.

Ἄπλῳς, ὁ Κάρλοβιτς δέν γνώριζε τόν τρόπο γιά νά πλησιάσει τό Πατριαρχεῖο καί νά ἐπιτύχει τήν ἀναγνώρισή του. Ἐστειλεν ἐπίσημες ἐπιστολές μέ τό Ταχυδρομεῖο πρὸς τήν Μεγάλη Ἐκκλησία, ἀλλά, δυστυχῶς, αὐτές ἐπί τοῦ φακέλλου ἔφεραν τήν σφραγίδα «Πατριαρχεῖον Κάρλοβιτς». Ὁ Γρηγόριος τίς ἐπιστολές αὐτές, χωρίς νά τίς ἀνοίγει, τίς ἐπέστρεψε, μέσω τοῦ ἴδιου Ταχυδρομείου, ὡς ἀπαράδεκτες (*refusé*), ἀφοῦ τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ἀγνοοῦσε τήν ὕπαρξη πατριαρχείου στό Κάρλοβιτς.¹⁴²

¹⁴² ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεΐα*, 285-287.

ζ. Σχέσεις με τούς Ρωμαιοκαθολικούς

Τό ενδιαφέρον τοῦ Πάπα Πίου Θ' (1792-1878, πάπας : 16 Ἰουνίου 1846 -7 Φεβρουαρίου 1878) γιά τήν Ἀνατολή ἐκδηλώθηκε ἀπό τήν ἀρχή τῆς παπwsύνης του. Στίς 6 Ἰανουαρίου 1848 ἐξέδωσε τήν Ἐγκύκλιό του *Πρός τούς Ἀνατολικούς* (*Litterae ad Orientales*), μέ τήν ὁποία τούς καλοῦσε νά ἐνωθοῦν, «ἄνευ χρονοτριβῆς», ὑποτασσόμενοι στήν Ρώμη καί ἀποδεχόμενοι πλήρως τίς διδασκαλίες τῆς. Οἱ Ὁρθόδοξοι ἀπάντησαν μέ τήν γνωστή Ἐγκύκλιο τοῦ 1848 πού ὑπέγραψαν οἱ 4 πατριάρχες τῆς Ἀνατολῆς (Κωνσταντινουπόλεως Ἄνθιμος ΣΤ', Ἀλεξανδρείας Ἰερόθεος Β', Ἀντιοχείας Μεθόδιος, Ἱεροσολύμων Κύριλλος Β') καί ὄλοι οἱ συνοδικοί ἀρχιερεῖς τῶν Ἱερῶν Συνόδων τῶν Πατριαρχείων αὐτῶν (29 συνολικῶς). Σέ αὐτήν ὁ παπισμός χαρακτηριζόταν, ἀπεριφράστως, αἴρεση, συγκρινόμενη μέ τόν ἀρχαῖο ἀρειανισμό. Στήν συνέχεια, γινόταν ἀναίρεση τῶν δύο σημαντικότερων παπικῶν ἐτεροδιδασκαλιῶν, δηλαδή τοῦ *filioque* καί τοῦ παπικοῦ πρωτείου πού ἀποτελοῦν τίς βασικές αἰτίες τοῦ σχίσματος στήν Ἐκκλησία καί τό διαιωνίζουσαν μέ τήν ἐμμονή σέ αὐτές. Οἱ ὑπόλοιπες διαφορές ἀπλῶς ἀναφέρονται, χωρίς ἀνάλυση, γιατί τήν ἴδια δομή εἶχε καί ἡ παπική ἐγκύκλιος πού ἰδιαιτέρως τόνιζε τό θέμα τοῦ πρωτείου¹⁴³.

Ἡ ἀπόρριψη δέν ἀπογοήτευσσε τούς ρωμαιοκαθολικούς. Τό 1853 μέ τήν πρωτοβουλία τοῦ περιβόητου Ἰακώβου Πιτζιπιοῦ πού εἶχε ἀναστατώσει, ὅπως εἶδαμε, τήν Κωνσταντινούπολη, τό 1849, καί μέ τήν εὐλογία καί ἔμπρακτη συμπαράσταση τοῦ Πίου Θ', ἰδρύθηκε ἡ Ἀνατολική Χριστιανική Ἐταιρεία γιά τήν ἐπανένωση τῶν δύο Ἐκκλησιῶν (*Société Chrétienne Orientale pour la réunion de deux Églises*). Ὁ Πιτζιπιός κατηγοροῦσε τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ὅτι αὐτό, ὄχι μόνον ἦταν ὑπεύθυνο γιά τήν διατήρηση τοῦ σχίσματος, ἀλλά ἐπέβαλλε καί τίς ἀπόψεις του σέ ὅλες τίς ὑπόλοιπες Ἀνατολικές Ἐκκλησίες καί στήν Ρωσσία ἀκόμη. Ἡ πρακτική, βεβαίως, αὐτή δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἐποικοδομητική γιά τίς σχέσεις μεταξύ τῶν δύο, κάποτε ἀδελφῶν, Ἐκκλησιῶν¹⁴⁴.

Τούς φόβους τῶν Ὁρθοδόξων γιά μία συνεχῶς διευρυνόμενη δογματική ἀπόκλιση ἐκ μέρους τῶν ρωμαιοκαθολικῶν, ἤλθε νά ἐπιβεβαιώσει ἡ διακήρυξη, στίς 8 Δεκεμβρίου 1854, τοῦ καινοφανοῦς δόγματος περί τῆς ἀσπίλου συλλήψεως τῆς Θεοτόκου ἀπό τήν Ἁγία Ἄννα¹⁴⁵.

Ὁ πάπας διολίσθαινε σέ ὀλοένα μεγαλύτερη ἀκαμψία ὄχι μόνον στά καθαρῶς θεολογικά ζητήματα - δόγματα, ἀλλά καί στίς σχέσεις τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας μέ τίς νεώτερες ἀντιλήψεις, κοινωνικές, πολιτικές, ἐπιστημονικές. Τό 1864 μέ τήν Ἐγκύκλιό του *Quanta cura* καί τόν προσαρτημένο σέ αὐτήν

¹⁴³ ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Μνημεῖα*, 2, 902-904 καί 905-925. Ἐδῶ ἀναφέρεται ὅτι ἡ συντακτική ὁμάδα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐγκυκλίου ἀποτελοῦσαν : ὁ πατριάρχης Ἄνθιμος ΣΤ', ὁ ἱατρός Στέφανος Καραθεοδωρῆ, ὁ καθηγητής Ἡλίας Τανταλίδης καί ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ καί πρώην Οἰκουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντῖος Α'. Ὁ τελευταῖος ἐξέδωσε καί δικό του ἰδιαίτερο ἔργο : «Ἀπάντησις τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας εἰς τήν ἀρτίως πεμφθεῖσαν πρὸς τούς Ἀνατολικούς ἐγκύκλιον ἐπιστολήν τοῦ Μακαριωτάτου Πάπα τῆς Ρώμης Πίου τοῦ Θ', ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τῆς Πατριαρχικῆς τοῦ Γένους Τυπογραφίας, 1848».

Κατά τόν ΡΙΤΖΙΠΙΟΣ, *Église*, 2, 70-72 συγγραφέας τῆς Ἐγκυκλίου τοῦ 1848 ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων.

¹⁴⁴ ΡΙΤΖΙΠΙΟΣ, *Église*, εἰσαγωγή : ν, vii καί 2, 70-72 καί 3, 89 καί ἐξῆς καί 4, 24-25. Ἡ Ἐταιρεία τύπωσε καί ἐξέδωσε τό πρόγραμμά της στό Παρίσι, στίς 12 Ὀκτωβρίου 1853 : ΡΙΤΖΙΠΙΟΣ, *Église*, εἰσαγωγή : iv. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ', Β', 61.

¹⁴⁵ ΡΑΤΙΝΟΤ, *Πίος*. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Πίος*.

Syllabus errorum (=κατάλογο καταδικαστέων πλανών) συμπλήρωσε την Έγκυκλιο Mirati vos (1832) του προκατόχου του πάπα Γρηγορίου ΙΣΤ΄ (1831-1846). Μέ τις Έγκυκλίους αυτές καταδικάζονταν ή νεώτερη αυτόνομη επιστήμη, ή έλευθερία λόγου, τύπου, συνειδήσεως, θρησκείας, ό φιλελευθερισμός, ό ύλισμός, ό σοσιαλισμός, ό όρθολογισμός, ή φυσιοκρατία και έπιπλέον ή άνεξαρτησία της πολιτικής έξουσίας από την θρησκευτική. Η τελευταία άπαίτηση ήταν ένας συνδυασμός προβολής του παπικού πρωτείου και του ύποκρυπτόμενου, άκόμη, παπικού άλαθήτου : νόμιμοι πολιτικοί ήγεμόνες είναι αυτοί που άναγνωρίζονται ως τέτοιοι από τον πάπα και όφείλουν διά βίου νά ύποστηρίζουν τον ρωμαιοκαθολικισμό.

Οι άθειϊτικές φιλοσοφικές και ιδεολογικές τάσεις που προέρχονταν από τον δυτικοευρωπαϊκό Διαφωτισμό κλόνιζαν την δομή και τον θεσμό του παπισμού και προκαλούσαν σοβαρή έκκλησιαστική κρίση. Ό Πίος Θ΄ σκέφθηκε νά συγκαλέσει μιά Γενική Σύνοδο της Ίεραρχίας, ώστε νά άντιμετωπισθεί, όριστικώς, ή άπειλή. Την πρόθεσή του έξέφρασε τό 1867 όταν έορτάστηκε, στην Ρώμη, μέ λαμπρότητα, ή 1800η επέτειος από τον μαρτυρικό θάνατο του Άποστόλου Πέτρου (Centenarium Petri), κατά την όποία παρευρέθησαν πολλοί ρωμαιοκαθολικοί έπίσκοποι. Βεβαίως, ό κύριος σκοπός της Συνόδου θά ήταν άλλος, αυτός άκριβώς που άνέφερε άρθρο του έπισήμου ρωμαιοκαθολικού περιοδικού Civita Catholica, στις 6 Φεβρουαρίου 1868 : ή διακήρυξη ενός νέου δόγματος : του άλαθήτου του πάπα. Έτσι, τό 1868 δρομολογήθηκε ή σύγκληση της γνωστής ως Α΄ Σύνοδος του Βατικανού ή Κ΄ (=20ης) Οίκουμηνικής Συνόδου κατά την ρωμαιοκαθολική άρίθμηση. Θεωρήθηκε άπαραίτητο νά προσκληθούν και οι Όρθόδοξοι και οι Προτεστάντες, ώστε νά δοθεί μιά εικόνα παγκόσμιας συμφωνίας για τό νέο δόγμα¹⁴⁶.

Την Πέμπτη 3 Όκτωβρίου 1868, δύο ρωμαιοκαθολικοί κληρικοί παρουσιάστηκαν στην Μεγάλη Πρωτοσυγκελλία του Οίκουμηνικού Πατριαρχείου και δήλωσαν ότι ζητούν, εκ μέρους του Ντόμ Τέστα, τοποτηρητού της άποστολικής (παπικής) έδρας στην Κωνσταντινούπολη, άπουσιάζοντας στην Ρώμη του άποστολικού (παπικού) βικαρίου Μπρουνόνι, άκρόαση από τον Πατριάρχη. Στις 4 ή ώρα του Σαββάτου 5 Όκτωβρίου, προσήλθαν στην προκαθορισμένη συνάντηση ό Τέστα και 3 άκόμη κληρικοί (τό έπίσημο άνακοινωθέν του Πατριαρχείου τους άποκαλεί «άββάδες»). Μετά την συνήθη τυπική ύποδοχή, ό Τέστα έπέδωσε στον πατριάρχη Γρηγόριο ΣΤ΄ προσκλητήριο έπιστολή εκ μέρους του πάπα για την σύνοδο που είχε προγραμματιστεί για τις 8 Δεκεμβρίου 1869. Ό Γρηγόριος άρνήθηκε νά την παραλάβει, ούτε καν την έλαβε στα χέρια του, νεύοντας στον έπιδότη νά την αφήσει σε παρακείμενο κάθισμα. Στην συνέχεια άπηύθυνε σύντομο λόγο προς τους έπισκέπτες. Τους είπε ότι ήδη είχε πληροφορηθεί από δημοσιεύματα του τύπου τό περιεχόμενο της έπιστολής, που δέν ήταν σύμφωνο μέ τις άρχές της Όρθοδόξου πίστεως, ένω, έμμέσως, φάνηκε και ένοχλημένος από την προδημοσίευση ενός κειμένου που ύποτίθεται ότι είχε και προσωπικό

¹⁴⁶ ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Βατικανή Σύνοδος. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ, Βατικανού Α΄ Σύνοδος. ΦΕΙΔΑΣ, Βατικανού Σύνοδος. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, Ιστορία, 703. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Πίος. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, Ιστορία, Γ΄, Β΄, 794-802. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Πάπας. ΡΑΤΙΝΟΤ, Πίος.

Η Α΄ Σύνοδος Βατικανού άρχισε στις 8 Δεκεμβρίου 1869 και διακόπηκε μέ την είσοδο των ένωτικων ίταλικων στρατευμάτων στην Ρώμη, στις 20 Σεπτεμβρίου 1870. Τό δόγμα περί του παπικού άλαθήτου διακηρύχθηκε στις 18 Ίουλίου 1870.

χαρακτήρα. Από τό κείμενο αποδεικνυόταν ότι ή παπική πλευρά δέν εἶχε μεταβάλει τίς θέσεις της, ἄρα ή Ὁρθόδοξος πλευρά «... οὔτε ἀναξέσαι παλαιάς πληγᾶς ἀνεχόμεθα, καί ἀνερεθίσαι μίση ἐσβεσμένα διά συζητήσεων καί λογομαχιῶν, αἵτινες ἀπολήγουσιν ὡς ἐπί τό πολύ εἰς ῥήξεις καί ἀπεχθείας, ἐν ᾧ ἑκάτεροι σήμερον, εἶπερ ποτέ, ἔχομεν ἀνάγκην εὐαγγελικῆς καί κοινωνικῆς ἀγάπης καί συμπαθείας... οὔτε ἐστὶ δυνατὴ συνεννόησις καί συνδιάλεξις συνοδική, μὴ ὑπάρχοντος κοινοῦ ὀρητηρίου τῶν αὐτῶν ἀρχῶν...». Δέν θέλει, ὅμως, νά ρίψει σέ ἀπόγνωση τούς συνομιλητές του ὁ Γρηγόριος, οὔτε νά τούς ἀφήσει ἀπληροφόρητους : τούς προτείνει μέθοδο λύσεως τοῦ προβλήματος, τήν ὁποία μάλιστα ὀνομάζει ἱστορική μέθοδο : «...Ἐπειδή δηλαδή ὑπῆρξεν Ἐκκλησία πρό δέκα αἰῶνων, τά αὐτά ἔχουσα δόγματα ἐν τε Ἀνατολῇ καί Δύσει, ἐν τῇ πρεσβυτέρᾳ καί νέᾳ Ῥώμῃ, ἀναδράμωμεν ἑκάτεροι εἰς ἐκείνην καί ἴδωμεν, ὁπότεροι προσέθεντο ἢ ἀφείλον· ἐκκοπτέσθω ἢ προσθήκη, ἐάν ὑπάρχη καί ὅπου ὑπάρχει· προστεθείσθω τό ἀφαιρεθέν, ἐάν ὑπάρχη καί ὅπου ὑπάρχει· καί τότε σύμπαντες ἀνεπαισθήτως εὐρεθησόμεθα εἰς τό αὐτό σημεῖον τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδοξίας, ὁπόθεν ἡ Ῥώμη τῶν κάτω αἰῶνων μακρονομένη ἐπί μᾶλλον ἀρέσκειται νά πλατύνῃ τό χάσμα διά νέων αἰεὶ δογμάτων καί θεσπισμάτων ἐκτροπομένων τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως». Συνεχίζει, ἐπαναλαμβάνοντας τήν Ὁρθόδοξο θέση, ὅτι κεφαλή τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ ἰδρυτής της Χριστός καί τό ἀλάνθαστο ἀνήκει στίς Οἰκουμενικές Συνόδους τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἐκκλησίας καί ὄχι μόνον σέ ἕναν ἀπ' αὐτούς. Ἀφοῦ ἀπορρίπτει τήν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν στή «κατηναγκασμένη» Σύνοδο τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας, μιλά γιά τόν ἀντικανονικό τρόπο συγκλήσεως τῆς Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ : «...Ἐάν ὁ τῆς Ῥώμης μακαριώτατος Πάπας ἠσπάζετο τήν ἀποστολικήν ἰσοτιμίαν καί ἰσαδελφίαν, ἔπρεπεν, ὡς ἐν ἴσοις τήν ἀξίαν καί πρῶτος τῇ τῆς ἑδρας τάξει, κατά τό κανονικόν δίκαιον, ν' ἀπευθύνῃ γράμμα ἰδιαιτέρον πρὸς ἕκαστον τῶν Πατριαρχῶν καί τῶν Συνόδων τῆς Ἀνατολῆς, οὐχ ἵνα ἐπιβάλλῃ ἐγκυκλίως καί δημοσιογραφικῶς, ὡς πάντων ἀρχῶν καί δεσπότης, ἀλλ' ἵνα ἐρωτήσῃ ἀδελφούς ἀδελφός, ἰσότημός τε καί ἰσοβάθμιος, εἰ συνεγκρίνουσι ποῦ καί πῶς καί ὁποίας Ἱερᾶς Συνόδου τήν συγκρότησιν...». Ὅμως, αὐτά δέν ἔγιναν ὁπότε ἡ Ὁρθόδοξία θά συνεχίσει νά προσεύχεται καί νά δέεται «ὑπέρ τῆς τῶν πάντων ἐνώσεως». Στήν ἐρώτηση κάποιου ἀπό τούς ἐπισκέπτες «ἄν ἀρκεῖ ἡ προσευχή» γιά τήν ἔνωση, κατά τό παράδειγμα κάποιου ἀσθενοῦς, ὅπου πέραν τῶν προσευχῶν πρὸς τόν Θεό χρησιμοποιοῦνται καί ἰατροί καί φάρμακα, ὁ Γρηγόριος ἀπάντησε ὅτι μόνον ὁ Παναγιώτατος Χριστός, ὁ θεμελιωτής καί τελειωτής τῆς Ἐκκλησίας γνωρίζει τόν νοσοῦντα, τήν βαρῦτητα τῆς νόσου, τήν φύση τῆς νόσου καί τό κατάλληλο φάρμακο. Ὅποτε, ὅπωςδήποτε, περιμένει ἀπό ἐμᾶς νά προσευχόμεσθε θερμῶς καί ἀδιαλείπτως, ὥστε νά μᾶς ἐμπνεύσει τίς κατάλληλες ἐνέργειες. Περαιώνοντας τήν συνομιλία, ὁ Γρηγόριος ἔδωσε ἐντολή στόν Μέγα Πρωτοσύγκελλο νά λάβει τήν ἀφημένη στό κάθισμα ἐπιστολή καί νά τήν ἐπιστρέψῃ στόν Τέστα. Μετά τόν τυπικό χαιρετισμό οἱ ἐπισκέπτες προπέμφθηκαν στήν ἔξοδο ἀπό τόν Πρωτοσύγκελλο Εὐστάθιο Κλεόβουλο¹⁴⁷.

Ἡ ἴδια πρόσκληση γιά συμμετοχή στήν Σύνοδο τοῦ Βατικανοῦ ἀπευθύνθηκε καί σέ ἄλλους 17, συνολικῶς, Ὁρθοδόξους ἀρχιερεῖς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου πού καί αὐτοί ἀρνήθηκαν νά τήν παραλάβουν. Ὁ Γρηγόριος ἐξέφρασε τήν ἱκανοποίηση καί τόν ἔπαινο τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας

¹⁴⁷ ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Μνημεῖα*, 2, 926-930. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ', Β', 61. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ἱστορί*, 34.

για την στάση τους αυτή. Σώζονται οι επαινετικές αυτές επιστολές για τους Άγκυρας Ίωαννίκιο, Μιτυλήνης Μεθόδιο, Θεοδοσιουπόλεως Παΐσιο, Χίου Γρηγόριο, καθώς επίσης και για τον αρχιεπίσκοπο Κύπρου Σωφρόνιο¹⁴⁸.

Για την επίδοση της προσκλήσεως ενημερώθηκαν και οι πρεσβευτές Ελλάδος Ίωάννης Δελιγιάννης και Ρωσσίας Νικολαΐ Ίγκνάτιεβ, μάλιστα, ο τελευταίος ενημέρωσε και ιδιαίτερος τον πρώτο με εμπιστευτικό σημείωμα. Ο Γρηγόριος ζήτησε να τηλεγραφήσουν οι διπλωμάτες στις χώρες τους και να ενημερώσουν τις Συνόδους των Έκκλησιών των χωρών τους για την στάση που τήρησε τό Οικουμενικό Πατριαρχείο, ότι δηλαδή δέν αποδέχθηκε την πρόσκληση του πάπα. Τό ίδιο ο Πατριάρχης εξέφρασε και προς τον διερχομένο της Έλληνικής πρεσβείας Δ. Ραζή που τον επισκέφθηκε την Δευτέρα 7 Ὀκτωβρίου. Ζήτησε να ενημερωθούν οι πρόξενοι της Ελλάδος σέ Άλεξάνδρεια και Άντιόχεια, προκειμένου να γνωστοποιήσουν στους εκεί Πατριάρχες την στάση της Μεγάλης Έκκλησίας. Ο Δ. Ραζής στην έκθεσή του σημειώνει ότι ή κοινή γνώμη στην Κωνσταντινούπολη επικρότησε την στάση του Πατριάρχου ο οποίος δήλωσε ότι «δέν ενόμιση καλόν να δεχθῆ την επιστολήν ἵνα μή αναγκασθῆ να ἀπαντήση και εκ τούτου γεννηθῆ ἔρεθισμός μεταξύ των δύο Έκκλησιών, ὅπως συνέβη κατά τό 1848 ὅποτε ὁ Πάπας εἶχε ἀπευθύνη επιστολήν ἐπί τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου»¹⁴⁹. Ο Γρηγόριος δέν λησμόνησε, επίσης, τον ἔρεθισμό που εἶχε γεννηθεῖ και κατά την πρώτη του πατριαρχεία, ὅταν εἶχε ἀπευθύνει την Έγκύκλιό του κατά των Λατινικῶν καινοτομιῶν, τό 1838.

¹⁴⁸ Κ.Π.Α., Μ', 50 : 8 Μαρτίου 1869 (πρός Άγκυρας). Μ', 51 : 10 Μαρτίου 1869 (πρός Μιτυλήνης). Μ', 52 : 20 Μαρτίου 1869 (πρός Θεοδοσιουπόλεως και προς Χίου). Μ', 49 : 9 Μαρτίου 1869 (πρός Κύπρο). Για Κύπρο και : ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΘΕΟΧΑΡΗΣ, 522-523.

¹⁴⁹ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868) : Έλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως : πρέσβυς Ίωάννης Δελιγιάννης προς ὑπουργό ἑξωτερικῶν Π. Δελιγιάννη : κρυπτογραφημένο τηλεγράφημα : 6/18 Ὀκτωβρίου 1868. Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚα (1868), ἴδιοι ἀποστολέας και παραλήπτης, Νο 2866 : 9 Ὀκτωβρίου 1868. Ἐπισυνάπτεται : Ἐκθεση (7 Ὀκτωβρίου 1868) τοῦ Δ. Ραζή, Α' διερχομένης της πρεσβείας προς τον πρεσβευτή, κατόπιν συναντήσεως τοῦ Δ. Ραζή με τον Γρηγόριο ΣΤ'. Ἐπισυνάπτεται : Ἐκθεση τοῦ Θ. Χριστοφορίδη, διερχομένου τοῦ γραφείου διερχομένης της πρεσβείας προς τον πρεσβευτή, μετά ἀπό συνάντησης τοῦ Χριστοφορίδη με τον Γρηγόριο ΣΤ'. Ἐπισυνάπτεται Γράμμα- Σημείωμα τοῦ Ρώσου πρεσβευτοῦ Νικολαΐ Ίγκνάτιεβ προς τον Ἕλληνα ὁμολόγό του με την ἔνδειξη : *confidentielle, le samedi soir* (=5 Ὀκτωβρίου). Εἶναι πιθανόν ὁ Ίγκνάτιεβ να ενημερώθηκε πρώτος για τά διατρέξαντα και να ενημέρωσε κατόπιν τον Ἕλληνα πρεσβευτή.

η. Σχέσεις με τούς Άγγλικανούς

Έχει γραφεί ότι ο Γρηγόριος κατά την δεύτερη πατριαρχία του ανέπτυξε φιλικές σχέσεις με την Άγγλικανική Έκκλησία, ενώ κατά την πρώτη δέν υπήρξε φιλικός. Αυτή η εκτίμηση δέν είναι ακριβής. Ο Γρηγόριος δέν ήλθε σέ αντιπαράθεση ούτε με την Άγγλικανική Έκκλησία, ούτε με τούς Άγγλους. Η αντίθεσή του εκφράστηκε, έντονη, πρός την άγγλική (βρετανική) πολιτική στάση. Η αντίθεση, όπου καταναγκαστικώς επιβλήθηκε ο άγγλικανισμός ως επίσημη θρησκεία της εκεί Πολιτείας (καί, μάλιστα, ως δεύτερη όρθόδοξη!), ένω μεθοδευόταν η απόσπαση της Έκκλησίας τών Έπτανήσων από την Όρθοδοξία καί τό Οικουμενικό Πατριαρχείο. Επίσης, ήλθε σέ σύγκρουση με τούς άγγλοαμερικανούς μισσιοναρίους όταν καί έπειδή αυτοί προσπάθησαν νά διαστρέψουν τά όρθόδοξα δόγματα, νά άλλοτριώσουν την όρθόδοξη Παράδοση καί νά αποσπάσουν διά του προσηλυτισμού πιστούς από την Όρθοδοξία¹⁵⁰.

Η εποχή εκείνη παρήλθε, χωρίς, βεβαίως, νά σβύσει η ιστορική της μνήμη καί τό 1868 παρουσιάστηκε μία εύκαιρία για την έναρξη σχέσεων μεταξύ τών δύο Έκκλησιών. Ο άγγλικανός επίσκοπος Γιβραλτάρ Charles Amyand (Κάρολος Άμιάντος, στό έλληνικό κείμενο)¹⁵¹ αφίχθηκε στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου νά τελέσει τά έγκαίνια του άγγλικανικού ναού στό Πέραν. Επισκέφθηκε τόν Γρηγόριο στό Πατριαρχείο καί δηλώνοντας ότι αυτόν αναγνώριζε ως τόν μόνο κανονικό επίσκοπο της Κωνσταντινουπόλεως του ζήτησε την κανονική άδεια καί εύλογία για νά ιερουργήσει νομίμως καί νά καθαγιάσει τόν ναό, χάριν της άγγλικής κοινότητας, καθώς επίσης την αποστολή πατριαρχικής αντιπροσωπείας που θα παρευρισκόταν κατά την τελετή τών έγκαίνιων. Βεβαίως επρόκειτο για μία ένέργεια καθ' όλα νόμιμη, κατά τό πατριαρχικό πρωτόκολλο, καί εκτιμήθηκε δεόντως, ώστε νά παρασχεθεί η άδεια ιερουργίας, ένω όρίστηκε ως αντιπρόσωπος του Πατριαρχείου ο Μέγας Πρωτοσύγκελλος Ευστάθιος Κλεόβουλος. Δύο, άκόμη, συναντήσεις είχαν ο πατριάρχης καί ο άγγλικανός επίσκοπος. Σέ μία από αυτές, όταν ο λόγος ήλθε στις δογματικές καί ουσιώδεις διαφορές, ο επισκέπτης εξέφρασε την άποψη ότι «...μόνη η λαμπάς της ιστορίας, την όποίαν επεζόφωσαν τά μεσαιωνικά της Έσπερίας σκότη, αναλάμψασα καί πάλιν διά της γλωσσομαθείας καί της ακριβούς έρεύνης τών της πίστεως αυθεντικων πηγών, ταχέως αποσκυβαλίσει μέν όσα επείσακτα καί σφαλερά επινοήματα ανθρώπων, αποκαταστήσει δέ τά μή καλώς ιεροσυληθέντα υπό άμαθων θεοπαράδοτα κειμήλια...», αφήνοντας νά έννοηθεί ότι η Ανατολική Έκκλησία, προφανώς, διατήρησε τά «κειμήλια» αυτά άνόθευτα. Ήταν μία πρώτη συνάντηση άλληλογνωριμίας που προκάλεσε εύχάριστη έντύπωση στό Πατριαρχείο¹⁵².

Τό επόμενο έτος, λίγους μήνες μετά την πρώτη επαφή, ο αρχιεπίσκοπος του Canterbury λόρδος Archibald Campbell, με εύχαριστήριο επιστολή του πρός τόν Γρηγόριο για την φιλόφρονα ύποδοχή του επισκόπου Γιβραλτάρ, διαβίβασε τό άγγλικανικό Βιβλίο Προσευχών (English Prayer - book στό

¹⁵⁰ ΓΕΛΕΩΝ, *Μνεία*, 284-285 καί 291.

¹⁵¹ Κ.Π.Α., ΜΑ', 43-44 : 26 Σεπτεμβρίου 1869. Ε. C.A. P., Paper No 2, page 2 and Paper No 3, page 5.

¹⁵² ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Πατριαρχείο*, 772. ΚΑΛΛΙΦΩΝ, *Λόγοι*, 190-192.

ἀγγλικό κείμενο - «ίερὸν Εὐχολόγιον τῆς καθ' ὑμᾶς ἀγγλικανικῆς ὁμολογίας» κατὰ τὸ ἑλληνικόν), τὰ 39 ἄρθρα πίστεως τῶν Ἀγγλικανῶν καὶ τὴν ἀπόφαση - συμπέρασμα τῆς Α΄ Συνόδου στὸ Λάμπεθ (Lambeth Palace) ποὺ ἔλαβε χώρα στίς 22 Φεβρουαρίου 1867¹⁵³. Ἐξέφραζε τὴν εὐχὴ καὶ ἐπιθυμία γιὰ ἐγκαθίδρυση στενότερων σχέσεων ποὺ θὰ ἀπέληγαν, μελλοντικῶς, στὴν ἐνότητα, ἐνῶ ζήτησε νὰ ἐπιτραπεῖ, ἐκκλησιαστικῶς, ἡ ταφή σὲ ὀρθόδοξα κοιμητήρια, ἀπὸ ὀρθοδόξους ἱερεῖς τῶν ἀποθνησκόντων ἀποδήμων Ἀγγλων.

Ὁ Γρηγόριος ἀπάντησε στίς 26 Σεπτεμβρίου 1869 δικαιολογούμενος ὅτι καθυστέρησε «... ἵνα σχολαίτερον διεξεληθόντες τὴν ἐκκλησιαστικὴν ταύτην βίβλον, ἀκριβέστερον ἐπιγνοίμεν ὅσον ἔχεται ἢ ἀποκλίνει τῆς γνησίας εὐαγγελικῆς καὶ καθολικῆς διδασκαλίας, καὶ ὅσον ἐρῶται τὰ τοῦ προλόγου ἐκεῖνα (σελ. vii) ὅτι 'οὐδὲν ἐμπεριέχει ἀντιβαῖνον τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ καὶ τῇ ὑγιαίνουσῃ διδασκαλίᾳ'...». Κατὰ τὴν ἐξέταση τοῦ κειμένου ὁ Γρηγόριος διαπίστωσε μία, γενικῶς ἐκφραζομένη τάση γιὰ παραδοχὴ καὶ διατήρηση στοιχείων τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, γεγονὸς ἐνθαρρυντικὸ γιὰ τὴν δρομολόγησι ἐπαφῶν ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ ὀδηγήσουν, κάποτε, σὲ ἔνωση. Ὅμως, ὅταν ἀνέγνωσε τὰ ἄρθρα «καθ' ἕκαστον» εἶδε ὅτι «... τὰ περὶ τῆς αἰδίου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὑπάρξεως, τὰ περὶ τῆς θείας εὐχαριστίας, ἔτι δὲ τὰ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μυστηρίων, περὶ τῆς ἀποστολικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, τοῦ κύρους τῶν, ὡς ἀληθῶς γνησίων Οἰκουμενικῶν Συνόδων, τῆς σχέσεως καὶ ἀλληλεπιδράσεως τῆς ἐπιγείου Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐπουρανίου καὶ δὴ καὶ τῆς ὀφειλομένης παρ' ἡμῶν τιμῆς καὶ εὐλαβείας πρὸς τοὺς θεωρητικούς καὶ πρακτικούς τῆς πίστεως Ἡρώας, τοὺς ἀδαμαντίνους μάρτυρας καὶ ἀσκητάς... Ἐπομένως : «ταῦτα ἔδοξεν ἡμῖν καινοτομώτερον εἰρησθαι», ἄρα τὸ ἀπέρριπτε. Ἐπιπλέον, σὲ ἄλλο ἄρθρο, στὸ 19ο, ἀναφερόταν ὅτι οἱ Ἐκκλησίες τῆς Ἱερουσαλήμ, τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Ἀντιοχείας, τῆς Ρώμης πλανήθηκαν ὄχι μόνον στὸν βίον τους, ἀλλὰ καὶ στὸν τρόπο τῶν τελετῶν τους καὶ στὴν πίστη τους. Κάτι τέτοιο γιὰ τὸν Γρηγόριο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀμάρτημα τῆς καταλαλιᾶς κατὰ τοῦ πλησίον σὲ ἐπίσημο ὁμολογιακὸ κείμενο, σήμαινε ὅτι αἶρονταν γιὰ τίς Ὀρθόδοξες Ἀνατολικές Ἐκκλησίες ἡ ὀρθότητα καὶ τελειότητα τῆς πίστεως. Ὅλα τὰ παραπάνω «... μετεωρίζει τὰς ψυχὰς ἡμῶν ὡς ἀμφιβάλλειν τί ἄρα δεῖ φρονεῖν περὶ τοῦ κανόνος τῆς ἀγγλικανῆς ὀρθοδοξίας...». Γι' αὐτὸ, σταματᾷ τὴν περαιτέρω ἐξέταση καὶ δηλώνει ὅτι θὰ συνεχίσει νὰ παρακαλεῖ τὸν Κύριο νὰ φωτίσει τίς διάνοιες τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἐπίγνωσι τῆς ἀληθείας καὶ νὰ ἐνεργήσῃ ὁ ἴδιος, ὥστε νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ποθούμενη ἐνότητα τῶν πάντων¹⁵⁴. Μία στάσις ποὺ θυμίζει τὴν ἀνάλογο τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἱερεμία Β΄ τοῦ Τρανου στὴν ἀλληλογραφία του μὲ τοὺς θεολόγους καθηγητὲς τῆς Τυβίγγης, περὶ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνα.

¹⁵³ Τὸ Lambeth Palece εἶναι ἡ ἔδρα καὶ ἡ ἐπίσημη κατοικία στὸ Λονδίνο τοῦ ἀρχιεπισκόπου Καντέρμπουρου. Περιοδικῶς συνέρχονται ἐκεῖ Σύνοδοι (Lambeth Conferences) τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας ποὺ συγκαλοῦνται καὶ προεδρεύονται ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο. Οἱ Σύνοδοι ἔχουν χαρακτηριστὰ διαβουλευσεων μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων γιὰ θέματα θεολογικά, κοινωνικά, διεθνή, ἐνῶ οἱ ἀποφάσεις τους δὲν εἶναι δεσμευτικὲς γιὰ τίς διάφορες Ἀγγλικανικὲς Ἐκκλησίες. Στὴν πρώτη Σύνοδο ποὺ συνήλθε ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ τότε ἀρχιεπισκόπου Καντέρμπουρου λόρδου Charles Thomas Longley καὶ διήρκεσε μόνον 4 ἡμέρες, συμμετείχαν 76 ἀπὸ τοὺς 144 συνολικῶς Ἀγγλικανούς ἐπισκόπους. Ἄρθρα : ΠΛΜπ, 37, 256-257 καὶ ΘΗΕ, 8, στήλες 104-105. ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, Πατριαρχεῖο, 772.

¹⁵⁴ Κ.Π.Α., ΜΑ΄, 43-44 : 26 Σεπτεμβρίου 1869. E.C.A.P., Paper No 2, Page 2 and Paper No 3, page 5.

Καί εάν ή δογματική συζήτηση δέν ευδοώθηκε, ό Γρηγόριος δέν θέλησε νά απελπίσει τούς συνομιλητές του. Ίκανοποίησε τό αίτημα τοῦ Καντουαρίας γιά τήν ταφή τῶν ὁμοπίστων του. Ἔτσι, ἐξέδωσε, στίς 20 Ὀκτωβρίου 1869, Ἐγκύκλιο πρὸς ὄλους τούς ἀρχιερεῖς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου μέ τήν ὁποία παρεχόταν ή ἐκκλησιαστική ἄδεια γιά τόν ἐνταφιασμό τῶν νεκρῶν τῶν διαμαρτυρομένων ἀγγλικανῶν χριστιανῶν ἀπό ὀρθοδόξους ἱερεῖς καί σέ ὀρθόδοξα κοιμητήρια, ὑπό τόν ὄρο ὅτι θά τό ζητοῦσαν οἱ συγγενεῖς τοῦ ἀποβιώσαντος καί ὅτι δέν θά ἐγειρόταν ποτέ ζήτημα γιά δικαίωμα ἰδιοκτησίας ἢ μετοχῆς ἐπί τοῦ τόπου ταφῆς. Σημαντικό ἦταν ὅτι ή διατύπωση τῆς Ἐγκυκλίου γινόταν κατά τέτοιο τρόπο πού ἄφηνε περιθώριο γιά νά ἐπεκταθεῖ ή ἐφαρμογή της καί στούς λοιπούς ἑτεροδόξους : διαμαρτυρομένους ἄλλων ὁμολογιῶν, ρωμαιοκαθολικούς, μονοφυσίτες¹⁵⁵. Ἀπό αὐτό, ἀκριβῶς, ἐπωφελήθηκε ή Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, προκειμένου νά ἐπεκτείνει τήν πρόβλεψη τῆς Ἐγκυκλίου τῆς 30ης Ἰουλίου 1870, ή ὁποία ἀναφέρεται μόνον στούς Ἀγγλικανούς¹⁵⁶, γιά ὄλους τούς ἑτεροδόξους χριστιανούς μέ τήν νέα Ἐγκύκλιό της στίς 16 Μαρτίου 1891¹⁵⁷.

Εἶναι, ἴσως, εὐλογο νά θεωρήσει κανεῖς τήν Ἐγκύκλιο τοῦ Γρηγορίου ὡς μία πολιτική πράξη πού τόν ἔκανε δημοφιλή στούς Βρετανούς μέ τήν ἐλπίδα τῆς βρετανικῆς πολιτικῆς καί διπλωματικῆς παρεμβάσεως στό κρισιμότερο Βουλγαρικό Ζήτημα, ἀλλά καί στό, ἐπίσης σημαντικό Μοναστηριακό. Ὁ ἴδιος, ἐξ ἄλλου, στό Γράμμα τῆς 26ης Σεπτεμβρίου ἀνέφερε ὅτι καί προηγουμένως δινόταν ἀπό τήν Ἐκκλησία ἄδεια ταφῆς τῶν ἑτεροδόξων νεκρῶν¹⁵⁸. Ἄρα, ἀπλῶς, μέ τήν Ἐγκύκλιο γενίκευε καί παγίωνε μία πρακτική πού ὡς τότε ἀκολουθοῦνταν περιστασιακῶς. Τήν ὑποψία γιά πολιτικό ἐλιγμό ἐνισχύει ή ἐπιστολή του πρὸς τόν Ὀθωμανό πρεσβευτή στό Λονδίνο, Κωστάκη Μουσούρο πασσᾶ, στίς 6 Νοεμβρίου 1869, μέ τήν ὁποία τόν προτρέπει νά ἐνημερώσει τόν ἀρχιεπίσκοπο Καντουαρίας ὅτι τακτοποιήθηκε τό θέμα τοῦ ἐνταφιασμοῦ¹⁵⁹, ἐνῶ τέτοια ἐπιστολή μποροῦσε νά ἀπευθύνει καί ὁ ἴδιος ἀμέσως πρὸς τόν ἤδη γνωστό του Ἀγγλο πρωθυεράρχη. Ἀκόμη, ξενίζουν, κάπως, οἱ προσφωνήσεις πρὸς τόν Κάμπελ : «πανιερώτατε ἀρχιεπίσκοπε», «ἀγαπητέ ἐν Χριστῷ ἀδελφέ», καθώς καί ὁ «ἀδελφικός ἐν Χριστῷ ἀσπασμός» πού διαμορφώνουν στήν ἄλλη πλευρά τήν πεποίθηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀναγνωρίσεως καί ἰσοτιμίας, ἀλλά καί τήν προσδοκία τοῦ ἐπιτεύξιμου τῆς ἐνώσεως στό ὄρατό μέλλον. Τό γεγονός ἐπισημάνθηκε ἀπό τούς Ἀγγλικανούς : «...all who know the manners and customs of the Eastern Christians, and are aware how much importance is there attached to titles of honour and the style of an address, will at once see in this letter something much more significant than a mere complimentary act of civility, gracefully performed». Καί σέ ἄλλο : «... I wish to

¹⁵⁵ Κ.Π.Α., Μ', 276 : 20 Ὀκτωβρίου 1869. Ὁριζόταν συγκεκριμένο τελεουργικό γιά τήν νεκρώσιμη ἀκολουθία. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Μνημεῖα*, 2, 1024-1025. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΘΕΟΧΑΡΗΣ, 525-526. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ἀγγλικανισμός*, 200.

¹⁵⁶ ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Μνημεῖα*, 2, 1025.

¹⁵⁷ ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Μνημεῖα*, 2, 1008-1009.

¹⁵⁸ Ἦδη ἀπό τόν 12ο αἰῶνα καταγράφονται παραδείγματα ἐνταφιασμοῦ ὀρθοδόξων σέ ρωμαιοκαθολικά κοιμητήρια ἀπό ρωμαιοκαθολικούς ἱερεῖς, καί τό ἀντίθετο : ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Μνημεῖα*, 2, 1004. Ὅπως, ἐπίσης, ἀναφέρονται καί παραδείγματα ρητῆς ἀπαγορεύσεως ταφῆς ἑτεροδόξων : Ἐπιστολή Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Καλλινίκου Β' πρὸς τόν μητροπολίτη Λαρίσης Παρθένιο (25 Νοεμβρίου 1701) καί Ἐπιστολή Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Γ' πρὸς τόν μητροπολίτη Ἄρτης (1724) : ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Μνημεῖα*, 2, 1006-1008.

¹⁵⁹ Κ.Π.Α., Μ', 300 : 6 Νοεμβρίου 1869.

call attention to the fact... that he applies to the Metropolitan and Primate of All England precisely that style and those titles of dignity and honour in wh ich he would address any one of his own communion of equal rank... such a mesure of recognition, is something to be thankful for...»¹⁶⁰.

Ἀνεξαρτήτως, πάντως, τῶν πολιτικῶν περιστάσεων πού ἐπέβαλλαν μία τέτοια στάση ἢ τῶν προθέσεων τοῦ Γρηγορίου, ἡ θεολογική θέση του παρέμεινε ἀπαρασάλευτη. Στίς 3 Νοεμβρίου 1869 μέ Γράμμα του πρὸς τόν μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Νήφωνα ὑποδεικνύει τόν τύπο τῆς ἀπαντήσεως πρὸς ἕναν «ἀγγλοαμερικανό» ἐπίσκοπο πού πρότεινε στόν Νήφωνα τήν ἐκκλησιαστική ἔνωση. Δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἐκκλησιαστική ἔνωση, χωρίς πρῶτα, νά ὑπάρξει δογματική ἔνωση, οὔτε μπορεῖ νά γίνει ὁποιαδήποτε διαπραγμάτευση, χωρίς προηγούμενη συνεννόηση μέ τίς Πατριαρχικές Ἐκκλησίες. Σέ συντομία ἡ ἀπάντηση πού πρέπει νά δοθεῖ εἶναι : «*Τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τά θεῖα δόγματα καί οἱ Συνοδικοί Κανόνες ὑπάρχουσι γνωστά τοῖς πᾶσι, ὅσοι ἀναγινώσκουσι τά ἐπίσημα βιβλία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας · καί πᾶς ὅστις ἐπιθυμεῖ ἐνωθῆναι μετ' αὐτῆς ὀφείλει πρῶτον παραδεχθῆναι ὀλοψύχως πάντα ὅσα αὕτη ἀπ' αἰῶνων διακρατεῖ καί διδάσκει · ἐπειδή δέ ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία τῆς ῥουμανίας περιλαμβάνεται ἐν τῇ κανονικῇ περιοχῇ καί δικαιοδοσίᾳ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου φροντισάτω συνεννοηθῆναι μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως περί πάντων»¹⁶¹.*

Γιά τήν περίοδο πού ἐξετάζουμε, ἡ τελευταία ἐπαφή μεταξύ τῶν Ὁρθοδόξων καί τῶν Ἀγγλικανῶν ἔγινε μετὰ τήν ἐπιστροφή τοῦ μητροπολίτου Σύρου καί Τήνου Ἀλεξάνδρου Λυκούργου ἀπό τήν Βρετανία, τίς ἡμέρες τοῦ Πάσχα τοῦ 1870. Ὁ μητροπολίτης ἐπισκέφθηκε τό Λονδίνο, ὅπου εἶχε διμερῆ θεολογική συνάντηση γιά ἐπισήμανση τῶν διαφορῶν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Ἐκεῖ ἔτυχε θερμότητας ὑποδοχῆς ἀπό κληρικούς καί μοναχούς, ἀπό λαό καί ἄρχοντες, ἐνῶ καί ἡ βασίλισσα ἐκδήλωσε τό ἐνδιαφέρον της. Ὁ Γρηγόριος, στίς 30 Ἀπριλίου 1870, ἀπηύθυνε Γράμμα του πρὸς τόν Κάμπελ, ἐκφράζοντας τίς εὐχαριστίες του γιά τήν ὑποδοχή πού ἐπιφυλάχθηκε στόν Σύρου καί Τήνου, τίς φιλοφρονήσεις πρὸς τό πρόσωπο τοῦ Πατριάρχου ἐκ μέρους τῶν Κάμπελ, λόρδου Γλάδστωνος καί λόρδου Ρέντκλιφ-Κάννινγκ καί, τέλος, τίς εὐχές του γιά περαιτέρω σύσφιξη τῶν σχέσεων, ἀφοῦ ἡ Ἀγγλικανοί ἔδειχναν νά ἐλκύονται ἀπό τήν Ὁρθοδοξία¹⁶². Παράδειγμα φιλικῆς στάσεως τῶν Ἀγγλικανῶν πρὸς τοὺς Ὁρθοδόξους ἦταν ἡ σύσταση πού ἀπευθύνθηκε στους ἱεραποστόλους πού δροῦσαν στήν Καππαδοκία νά εἶναι προσεκτικοί στίς ἐνέργειές τους ἔναντι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας¹⁶³.

¹⁶⁰ E.C.A.P., Paper No 2, page 2 and Paper No 3, pages 4- 5.

¹⁶¹ Κ.Π.Α., Μ', 254 : 3 Νοεμβρίου 186.

¹⁶² Κ.Π.Α., ΜΑ', 118-119 : 30 Ἀπριλίου 1870. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, Ἀγγλικανισμός, 200.

¹⁶³ ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, Καππαδοκία, 163.

θ. Μοναστηριακό Ζήτημα και Ρουμανική Έκκλησία

Ο οικουμενικός πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄ κατά την επάνοδό του στον πατριαρχικό θρόνο αποφάσισε να εξακολουθήσει την ήπια και συμβιβαστική στάση που τήρησε ο προκάτοχός του Σωφρόνιος Γ΄ στα δύο αυτά προβλήματα. Ανέμενε από τον νέο ηγεμόνα της Ρουμανίας (ή επισήμως των Ηνωμένων Ηγεμονιών της Βλαχίας και της Μολδαβίας) Κάρολο Α΄ να παρέμβει για την επίτευξη μιᾶς κοινῶς αποδεκτῆς λύσεως. Ἦδη, ὁ ἡγεμόνας μετὴν ἐπίσκεψή του στό Φανάρι, στίς 12 Ὀκτωβρίου 1866, εἶχε ἀφήσει καλές ἐντυπώσεις καὶ ἀναθέριμανε τίς ἐλπίδες τῶν πατριαρχικῶν κύκλων γιὰ ὀριστική ἐγκατάλειψη τῆς, ὀλέθριας γιὰ τὴν Ἐκκλησία, πολιτικῆς Κούζα¹⁶⁴. Ἔτσι, ὁ Γρηγόριος ἀπέστειλε τίς συνηθισμένες ἐπιστολές γιὰ τὴν ἀποκατάστασή του στὴν (δεύτερη) πατριαρχεῖα πρὸς τὸν μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Νήφωνα καὶ πρὸς τὸν ἡγεμόνα Κάρολο, ὅπου ἔκανε καὶ μνεῖα τοῦ ἐπίμαχου προβλήματος τῶν Μοναστηριακῶν κτημάτων¹⁶⁵.

Ὁ Κάρολος στὴν ἀπάντησή του, τὸν Μάιο 1867, ἀποδέχθηκε τὴν ἀναγκαιότητα τῆς συνεχίσεως τῶν διαπραγματεύσεων, θέτοντας ὡς ἀπαράβατο ὄρο τὴν μὴ ἀνάμιξη ξένων, δηλαδή τὴν μὴ διεθνοποίησή του, ἐντοπιζοντάς το σὲ διμερές ἐπίπεδο. Συμπλήρωνε πὼς θὰ μεθοδευόταν κάποια λύση ἀπὸ τὴν κυβέρνησή του, ἀλλὰ χρειαζόταν χρόνος, ἐπειδὴ ἡ προηγούμενη κυβέρνηση Κούζα εἶχε ρυθμίσει μετὰ νόμους τὸ ζήτημα καὶ ἐπομένως, ἔπρεπε νὰ ἀκυρωθοῦν ἐκεῖνοι οἱ νόμοι καὶ νὰ δημιουργηθεῖ νέο νομοθετικό πλαίσιο πού ὄφειλε νὰ κυρωθεῖ, σὲ μιὰ προσεχῆ συνέλευση τῶν νομοθετικῶν σωμάτων, Βουλῆς καὶ Γερουσίας. Ἄρα, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ οἱ λοιποὶ κυρίαρχοι «Ἅγιοι Τόποι» ἔπρεπε νὰ ἐπιδείξουν ὑπομονή καὶ μακροθυμία ἀναμένοντας τὴν ἐξέλιξη τῶν πολιτικῶν πρωτοβουλιῶν, καθὼς ἐπίσης νὰ δείξουν εὐαισθησία καὶ σεβασμὸ πρὸς τὴν «ἐθνικὴ φιλοτιμία» τῶν Ρουμάνων¹⁶⁶.

Ὁ καιρὸς περνοῦσε καὶ τὰ πράγματα παρέμεναν στάσιμα, γι' αὐτὸ ὁ Γρηγόριος πραγματοποιοῖσε νέα παρέμβαση πρὸς τοὺς δύο συνομιλητές του, στίς 22 Ὀκτωβρίου 1867. Σκλήρυνε, κάπως, τὴν στάση του ἔναντι τοῦ μητροπολίτου ἀπαιτῶντας νὰ τοῦ δώσει μιὰ σαφῆ καὶ ὀριστικὴ ἀπάντηση γιὰ τὸ τί σκόπευε νὰ πράξει ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ὄλο πρόβλημα. Ζήτησε νὰ λυθεῖ μετὰ ἐκκλησιαστικῆς κανονικῆς διαδικασίης, δηλαδή μετὰ κανονικὴ ψηφοφορία τοῦ ρουμανικοῦ κλήρου, τὸ θέμα τῶν ἀντικανονικῶς διορισθέντων Συνοδικῶν ἀρχιερέων ἀπὸ τὴν κυβέρνησι Κούζα, ὅπως γιὰ παράδειγμα, τοῦ μητροπολίτου Μολδαβίας Καλλινίκου. Νὰ ληφθεῖ μέριμνα, ὥστε νὰ ἐνημερωθεῖ, διὰ τῆς ἐπισήμου ἀναγνώσεως τῶν σχετικῶν πατριαρχικῶν ἐπιστολῶν, ὁ ρουμανικὸς κληρὸς γιὰ τὴν κανονικὴ ἄποψη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὡς ἐκπροσώπου καὶ τῶν ὑπολοίπων ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, προκειμένου νὰ λάβει καὶ αὐτὸς θέση. Τέλος, νὰ ἐνεργήσει ὁ Νήφων, μετὰ σύντονες παραστάσεις τοῦ πρὸς τὴν κυβέρνησι τῆς χώρας, γιὰ τὴν κατάργησι τῶν καινοτομιῶν Κούζα. Ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Κάρολο περιλάμβανε παρόμοιες προτροπές γιὰ κανονικὴ ἐπίλυσι τοῦ καθεστῶτος τῆς Ρουμανικῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ τοῦ

¹⁶⁴ ΤΣΟΥΡΚΑΣ, 221. ΚΑΛΛΙΦΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 244. ΜΙΛΛΕΡ, 410. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 159-161. Ὁ ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 206 ἀναφέρει ὅτι ὁ Γρηγόριος «ἐπελήφθη ὀλίγον ἀμελῶς τοῦ Μοναστηριακοῦ Ζητήματος».

¹⁶⁵ Κ.Π.Α., ΛΗ΄, 27 § 626 καὶ ΛΗ΄, 28 § 635 καὶ ΛΗ΄, 29 καὶ ΛΗ΄, 33-35 (Φεβρουάριος 1867).

¹⁶⁶ Α.Υ.Ε. Φ. 76. 1 (1868) : Ἑλληνικὴ Πρεσβεῖα Κωνσταντινουπόλεως, Νο 654 : 15 Μαρτίου 1868 : πρέσβυς Ἰωάννης Καλλέργης πρὸς ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν Π.Δελιγιάννη.

υπενθύμιζε και τις υποσχέσεις που είχε δώσει για νομοθετική ρύθμιση του ακανθώδους Μοναστηριακού ζητήματος που είχε, πλέον, πολυκαιρίσει ¹⁶⁷.

Η στάση του Νήφωνος ήταν καταφανώς αμφιλεγόμενη από τις ημέρες του πατριάρχου Σωφρονίου ακόμη. Τότε είχε αποτρέψει την εκδήλωση της οργής της Μεγάλης Ἐκκλησίας έναντι της δήθεν ὀρθοδόξου κυβερνήσεως Κούζα και έναντι των ἀρχιερέων που ἀποδέχθηκαν την υπαλληλική υπαγωγή της Ρουμανικής Ἐκκλησίας στην Πολιτεία και τόν διορισμό τους ὡς συνοδικῶν. Ὄταν κατηγορήθηκε, και πάλι, ἀπό τόν Γρηγόριο για ὀλιγωρία και παράβαση τῶν καθηκόντων του ὡς ἐπικεφαλῆς της τοπικῆς Ἐκκλησίας, μετῆλθε ξανά την τακτική τῶν προφάσεων και ἀναβολῶν. Ἀρχικῶς δήλωσε ἀναφανδόν την πίστη του στοὺς ὀρθοδόξους ἱερούς κανόνες και τις παραδόσεις, καθὼς και ὅτι φρόντισε νά ἐνημερώσει ἀρχιερεῖς και λοιπούς κληρικούς για τις θέσεις τοῦ Πατριαρχείου. Κατόπιν, ἐπικαλέσθηκε τό δυσχερές της θέσεώς του ἐξ αἰτίας τῶν πολιτικῶν περιστάσεων, της κακῆς ὑγείας του και της ἐλλείψεως ἐπισκόπων συνεργατῶν. Ὅσο για τό ὅτι συνέχισε νά ἀναγνωρίζει και νά συνεργάζεται μέ την ἀντικανονική Σύνοδο ἐπέρριψε τις εὐθύνες στό Πατριαρχεῖο, λέγοντας ὅτι προτοῦ αὐτοῖ διοριστοῦν ἀπό τό κράτος ὡς συνοδικοί, εἶχαν χειροτονηθεῖ ἀρχιερεῖς μέ κανονική ἔκδοση ἀδείας πρὸς χειροτονία ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Ὁ Γρηγόριος τόν ἀντέκρουσε γράφοντάς του ὅτι «ὡς τρίβων τῶν ἱερῶν Κανόνων και τῶν ἐκκλησιαστικῶν διατυπώσεων» ὄφειλε νά γνωρίζει ὅτι ὄχι μόνον οἱ χειροτονοῦμενοι, ἀλλά και οἱ ἐγκαθιστάμενοι σέ κάποια ἐπαρχία ἀπό την κοσμική ἐξουσία εἶναι, ἐξ ἴσου, ἀντικανονικοί. Μάλιστα, «ἡ Κουζική δυναστεία» ὄχι μόνον χειροτόνησε ἐπισκόπους, κατά παράβαση τῶν Κανόνων, ἀλλά και δικούς της τιτουλάριους ἀρχιερεῖς τοποθέτησε σέ ἐπαρχίες, χωρίς νά προηγηθεῖ κανονική ψηφοφορία. Στην ἔνστασή του ὅτι δέν διαθέτει συνεργάτες κανονικούς ἐπισκόπους, ἐκτός ἀπό τόν «γέροντα και ἀσθενῆ» ἐπίσκοπο Ρωμνίκου, ὁ Γρηγόριος τοῦ υπενθυμίζει την ὑπαρξη ἐπί τόπου 9 ἀκόμη τιτουλαρίων ἀρχιερέων -τούς ὁποίους και κατονομάζει- μέ τούς ὁποίους μπορεῖ νά συνεργαστεῖ, μέχρι ὅτου ἐπιστρέψουν στην κανονική ὁδὸ οἱ παρανομήσαντες. Ἐκτός αὐτοῦ, σέ περίπτωση ἀνάγκης, μπορεῖ νά ἐπικαλεστεῖ την συναντίληψη της Μεγάλης Ἐκκλησίας που θά τοῦ ὑποδείξει ἄλλους, ὁμορους μητροπολίτες μέ την βοήθεια τῶν ὁποίων ἦταν δυνατόν νά ἐπαναφέρει την κανονική ὁμαλότητα στην Ἐκκλησία του. Τοῦ θυμισε ὅτι τό Πατριαρχεῖο τόν εἶχε προειδοποιήσει για τά ἐπερχόμενα δεινά, ὅμως «τεκμήριον γάρ ἀγαθῶν και ἐμπείρων Κυβερνητῶν οὐ τό κυβερνᾶν ἐν γαλήνῃ τό σκάφος, ἀλλ' ἐκ ῥοδίων κυματισμῶν και ἐπικινδύνου σάλου εἰς λιμένα σωτήριον ἀβλαβῶς αὐτό προσορμίζειν» και κλείνει τούς λόγους του ὁ πατριάρχης μέ την ἀξίωση και την προτροπή νά ἐπιληφθεῖ ὁ Νήφων ἐνεργητικῶς της ἀποκαταστάσεως της κανονικότητας στην Ρουμανική Ἐκκλησία συνεργαζόμενος και μέ τόν ἡγεμόνα Κάρολο που εἶχε φανεῖ «φιλόνομος, φιλόχριστος και ἔμφρων» ¹⁶⁸.

Δέν ἦταν παρά μιὰ τυπική φιλοφρόνηση πρὸς τόν τελευταῖο, γιατί και αὐτός εἶχε, μέχρι τότε, χρησιμοποιήσει την παρελκυστική πολιτική ἐναντι τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου, διαρκῶς ἐπαγγελλόμενος, ἀπλῶς, την καλή διάθεσή του για συνεργασία. Οὐσιαστικῶς δέν εἶχε πράξει τό παραμικρό στόν τομέα της νομοθετικῆς προπαρασκευῆς για την λύση τοῦ ζητήματος. Μάλιστα, στίς ἀρχές

¹⁶⁷ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, Ἐκκλησιαστικά, Β' τόμος, 50-59 : 3 ἐπιστολές : Γρηγορίου πρὸς Νήφωνα και Κάρολο και Καρόλου πρὸς Γρηγόριο. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Ἐλληνισμός, 2, 467.

¹⁶⁸ Κ.Π.Α., ΛΘ', 28-29, 5 Φεβρουαρίου 1868. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Ἐλληνισμός, 2, 463-465.

τοῦ 1868, παρέβη τούς ὅρους πού ὁ ἴδιος εἶχε θέσει ὡς προϋπόθεση διαλόγου, δηλαδή τήν μή ανάμιξη ξένων παραγόντων. Ἐστειλε στήν Ἁγία Πετρούπολη δύο ἐπίσημους ἀντιπροσώπους του, τόν ἐπίσκοπο Μελχισεδέκ καί τόν πρίγκηπα Καντακουζηνό, γιά νά ζητήσει τήν παρέμβαση τῆς Ρωσσίας στήν ἀποδοχή τοῦ σχεδίου του ἐπιλύσεως τοῦ προβλήματος. Προτείνει νά ἀναγνωρίσει ἡ Ρουμανική Κυβέρνηση τίς μοναστηριακές ἰδιοκτησίες τῶν κυριάρχων μονῶν τῶν «Ἁγίων Τόπων, ἐάν οἱ τελευταῖοι ἀποδέχονταν τήν ἐφαρμογή τῆς ἀρχῆς τῆς τριμοιρίας στά εἰσοδήματα τῶν κτημάτων. Κατ' αὐτήν, τό 1/3 τῶν ἐσόδων θά εἰσπράττονταν ἀπό τό Ρουμανικό κράτος, τό 1/3 θά διετίθετο γιά τήν συντήρηση τῶν μετοχίων καί τό ὑπόλοιπο 1/3 θά εἰσέπρατταν οἱ Ἅγιοι Τόποι. Ἡ ἐνέργεια αὐτή τοῦ Καρόλου κλόνισε κάθε ἐμπιστοσύνη τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τό πρόσωπό του. Ἀμφέβαλλε, πλέον, ἂν πρόθεση τῆς κυβερνήσεως ἦταν ἡ ἀπόδοση τῶν κτημάτων ἢ τό νά «ἐκπεράνει ἐπί τό εὐφημότερον ὅ,τι ὁ Κούζα ἤρξατο». Θέση τῆς ἐκκλησίας, ὅπως τήν ἐξέφρασε ὁ Γρηγόριος, ἦταν ὅτι «...οὐδόλως δύναται νά ἀθετήση τάς διαθήκας καί νά συνενδοκῆσῃ εἰς τήν ἐρήμωσιν τῶν ἱερῶν μνημείων, ἅτινα τῇ ἐνεπιστεύθησαν οἱ ἀφιερῶσαντες... διότι τοῦτο ἤθελεν εἶσθαι ἀσέβημα »¹⁶⁹.

Συντόμως, φήμες κατέφθασαν στήν Κωνσταντινούπολη ὅτι ἡ Ρουμανική κυβέρνηση σχεδίαζε τήν ἐκποίηση τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων. Ἀμέσως τό Πατριαρχεῖο ἀποτάνθηκε πρὸς τόν ἀντιπρόσωπο τῶν Ἡγεμονιῶν στήν ὀθωμανική πρωτεύουσα, Ἀλέξανδρο Γολέσκου, ὁ ὁποῖος διέψευσε τίς φήμες ὡς ἀνυπόστατες καί διαβεβαίωσε ὅτι ἡ κυβέρνησή του δέν εἶχε πρόθεση νά θίξει τά κτήματα τῶν Ἁγίων Τόπων, ἂν καί ὑπῆρχε πρόσφατος νόμος πού ψήφισαν οἱ Βουλές καί πού ἐπέτρεπε στήν κυβέρνηση νά πωλήσει κρατικά κτήματα, προκειμένου νά καλύψει ἐπείγουσες ταμειακές ἀνάγκες. Δέν πέρασε πολὺς καιρός καί οἱ φήμες ἐπιβεβαιώθηκαν : ἡ ἐφημερίδα «Μηνύτωρ» τοῦ Βουκουρεστίου δημοσίευσε πωλητήρια γιά τά περισσότερα μοναστηριακά ἀκίνητα. Τό Πατριαρχεῖο ἀπηύθυνε, στίς 12 Αὐγούστου 1868, μιὰ ὕστατη ἐκκλήση πρὸς τόν ἴδιο τόν ἡγεμόνα Κάρολο, προτρέποντάς τον νά ἀποτρέψει «τὴν ἀδικον βουλήν τῆς βιαίας ἐκποιήσεως τῶν ταῖς ἀγίαις τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαις προσηκόντων ἀκινήτων κτημάτων». Οἱ παρακλήσεις καί ἱκεσίες τοῦ Πατριαρχείου δέν ὑπῆρχε περίπτωση νά εἰσακουστοῦν, ἀπλούστατα γιατί τά χρηματικά ποσά πού ἀφοροῦσαν στήν ὑπόθεση ἦταν πάρα πολλά καί τά οἰκονομικά συμφέροντα τεράστια. Κατά τήν ἐκτίμηση τοῦ ἰδίου τοῦ Γρηγορίου ΣΤ' ἡ κυβέρνηση τῆς Ρουμανίας κατά τά 5 ἔτη 1863-1868, ἀπό τήν ἀρχή τῆς κατασχέσεως μέχρι τήν ἐποχὴ τῆς ἐκτιμήσεως, εἶχε καρπωθεῖ πάνω ἀπό 100 ἑκατομμύρια βλαχικά γρόσια, δηλαδή 20 ἑκατομμύρια ἐτησίως τά ὁποῖα ἰσοδυναμοῦσαν μέ ἐτήσια ἔσοδα 35 ἑκατομμυρίων ὀθωμανικῶν γροσίων ἢ 8 ἑκατομμυρίων γαλλικῶν φράγκων ἢ 46 ἑκατομμυρίων ἑλληνικῶν δραχμῶν, τῆς τότε ἐποχῆς¹⁷⁰.

¹⁶⁹ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 654, 15 Μαρτίου 1868.

Οἱ Ρουμάνοι ἀντιπρόσωποι εἶχαν προτείνει στήν Ρωσική κυβέρνηση νά τεθοῦν ἐπικεφαλῆς ἡγούμενοι μετοχίων τῶν «γραικικῶν» μοναστηριῶν στήν Ρωσσία Ρουμάνοι ἐπίσκοποι. Ὁ Ρῶσσοσ ὑπουργός ἐξωτερικῶν Γκορτσάκοβ ἐνημέρωσε τόν Ἑλληνα πρεσβευτὴ Σ. Α. Μεταξᾶ ὅτι δέν προχώρησαν σέ περαιτέρω συνομιλίες γιατί οἱ Ρουμάνοι ἀντιπρόσωποι δέν εἶχαν ἐξουσιοδότηση καί ὀδηγίες γιά τό συγκεκριμένο θέμα ἀπό τήν κυβέρνησή τους : Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 96/45 : 8/20 Ἀπριλίου 1868, πρὸς Σ. Α. Μεταξᾶς πρὸς ὑπουργό ἐξωτερικῶν Π.Δεληγιάννη.

¹⁷⁰ Κ.Π.Α., ΛΘ', 300-301 § 3637 : 12 Αὐγούστου 1868.

Στις 25 Σεπτεμβρίου 1868, Οικουμενικό Πατριαρχείο και λοιποί κυρίαρχοι τῶν «Γραικικῶν» μονῶν, ἀπό κοινοῦ, ἀπηύθυναν διαμαρτυρίες τόσο πρὸς τὴν Ὑψηλὴ Πύλη, ὅσο καὶ πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Ἑγγυητριῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Ὁ Κάρολος ὑποσχέθηκε καὶ πάλι νὰ συζητήσει τὴν διαφορά, δυστυχῶς, ὅμως, τίποτε δὲν ἔγινε στὴν πράξη. Μόνον οἱ πρόσοδοι ἀπὸ τὴν ἐνοικίαση ἢ πώληση τῶν ἀκινήτων συνέχιζαν νὰ τροφοδοτοῦν, ὁμαλῶς, τὰ δημόσια ταμεῖα τῆς Ρουμανίας γιὰ νὰ καλύπτονται κρατικές δαπάνες¹⁷¹.

Τὰ Μοναστηριακὰ κτήματα ἔμελλε νὰ χαθοῦν ὀριστικῶς γιὰ τὶς Ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς. Τουλάχιστον, ὅμως, μπόρεσε νὰ διασωθεῖ ἡ κανονικότητα στὴν συγκρότηση τῆς Ρουμανικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ 1869 ἡ Ρουμανικὴ κυβέρνησις ἐπέξεργάστηκε νομοσχέδιο (Ὁργανικός Νόμος) γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς ἐγχώριας Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖο ὁ ἡγεμόνας Κάρολος ἀπέστειλε, συνοδευόμενο ἀπὸ γράμμα του, στις 12 Δεκεμβρίου 1869, πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο πρὸς ἔγκρισιν. Ἡ ἐνέργειά αὐτή, ὅπωςδήποτε, κολάκευσε τοὺς κύκλους τοῦ Φαναρίου πού μελέτησαν τὸ κείμενο καὶ ἀπάντησαν μὲ Γράμμα τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ΄, στις 25 Ἰανουαρίου 1870¹⁷².

Προκαταβολικῶς, τὸ Πατριαρχεῖο δήλωνε συγκαταβατικὸ πρὸς τὶς προτάσεις τοῦ νομοσχεδίου, ἐπιθυμῶντας τὴν ἐπαναφορὰ τῆς Ρουμανικῆς Ἐκκλησίας ἐντὸς τῶν πλαισίων τῶν Ἱερῶν Κανόνων. Ἐπίσης, δὲν θὰ διατύπωνε νέες ἀξιώσεις δικαιοδοσίας, χωρὶς, ὅμως, νὰ ἀπεμπολεῖ τὰ ἀνέκαθεν δικαιώματά του ἐπὶ τῶν ρουμανικῶν μητροπόλεων. Προτιμοῦσε νὰ ὀριοθετεῖ τὶς σχέσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν στὸ πλαίσιο Μητέρα Ἐκκλησία - Θυγατέρα Ἐκκλησία, ἀποδεχόμενη, ἔτσι, κατ' ἀρχὴν, τὴν αὐτονομία τῆς τελευταίας. Χαρακτήριζε τὸ νομοσχέδιο ὡς μὴ ἀπορριπτέο, ὑπῆρχε, ὅμως, ἀνάγκη ὀρισμένων διασαφήσεων (δηλαδή ἀλλαγῶν) τόσο σὲ συνολικὸ ἐπίπεδο, ὅσο καὶ σὲ μερικὸ (δηλαδή ἄρθρων), ὥστε νὰ εὐθυγραμμιστεῖ μὲ τὴν κανονικὴ τάξη.

Βασικὴ παράλειψη θεωρήθηκε ἡ παρασιώπησις τῆς κανονικῆς συνάφειας τῶν δύο ἐκκλησιῶν πού ἐδραζόταν στὴν ἐκπλήρωσις τριῶν, κυρίως ὄρων :

α) τῆς ἐγκρίσεως ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο τῆς ἐκλογῆς τῶν μητροπολιτῶν, ἀφοῦ προηγοῦνταν ἡ ἐπιτόπια ἐκλογή τους καὶ ἡ ἐπίσημη ἐκ μέρους τοῦ Ἡγεμόνος ὑποβολὴ αἰτήσεως πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὴν Πατριαρχικὴ Ἐκδοσις πρὸς κανονικὴ ἐγκατάστασις τῶν μητροπολιτῶν αὐτῶν.

β) τοῦ μνημοσύνου τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐκάστοτε Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κατὰ τὴν τέλεσις τῆς θείας λειτουργίας ἀπὸ τοὺς μητροπολίτες.

γ) τῆς αἰτήσεως γιὰ λήψην Ἀγίου Μύρου ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο.

Γιὰ σύγκρισιν : τὸ ἐτήσιο ἐνοίκιο γιὰ τὸ πλήρως ἐπιπλωμένο κτίριο τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας στὸ κέντρο τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦταν 33.000 γρόσια ἢ 7590,23 γαλλικὰ φράγκα ἢ 8728,76 δραχμῆς. Ὁ ἐτήσιος μισθὸς τοῦ Ἑλληνα πρεσβευτοῦ ἦταν 54.000 δραχμῆς ἢ 216.000 γρόσια. Τὸ ἡμερομίσθιο καθ' ἑνὸς ἀπὸ τοὺς 3 κωπηλάτες τοῦ ἀκατίου τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας ἦταν 20 γρόσια, ἐνῶ τὸ ἡμερομίσθιο ἐνός τελειῶς ἀνειδίκευτου ἐργάτου γῆς 4-5 γρόσια.

Βλέποντας τὰ ποσὰ αὐτὰ δικαιολογεῖ κανεὶς τὴν ἄρνησις τῶν Κυρίαρχων Ἀγίων Τόπων νὰ ἀποδεχθοῦν τὴν ἀποζημίωσις τῶν 150 ἑκατομμυρίων γροσιῶν πού τοὺς εἶχε προσφέρει, τὸ 1865, ὁ Κούζα : ἀντιστοιχοῦσαν στὰ εἰσοδήματα 4, μόλις, ἐτῶν πού γίνονται 3 ἐάν συνυπολογίσει κανεὶς ὅτι τὸ ἔτος 1859 ἡ κυβέρνησις εἶχε κατασχέσει ἔσοδα ὕψους 50 περὶπου ἑκατομμυρίων γροσιῶν. ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 166. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, *Ἱεραρχία*, 1, 406-407. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 156. ΜΗΛΙΑΡΑΣ, 2, 657-659. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 2, 462. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, Γ΄, Β΄, 360. ΤΣΟΥΡΚΑΣ, 219. ΜΙΛΛΕΡ, 402.

¹⁷¹ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, *Ἱεραρχία*, 1, 407.

¹⁷² Κ.Π.Α., ΜΑ΄, 20-21 § 345 : 25 Ἰανουαρίου 1870. ΒΑΒΟΥΣΚΟΣ, 21. ΤΣΟΥΡΚΑΣ, 221.

Άλληλένδετο μέ τούς ὄρους αὐτούς, ἦταν καί τό θέμα τῆς τηρήσεως ἀλληλογραφίας μεταξύ τῶν δύο γιά ζητήματα δογματικῆς καί κανονικῆς φύσεως. Ἡ παράβαση τοῦ πρώτου ὄρου, καί ἐπομένως καί τῶν ἄλλων, ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως Κούζα πού διόρισε, ἄνευ κανονικῆς πατριαρχικῆς ἐγκρίσεως, τόν μητροπολίτη Μολδαβίας καί ἄλλους ἐπισκόπους, ἦταν ἡ ἀπαρχή τῆς διασαλεύσεως τῆς κανονικῆς τάξεως.

Στά ἐπί μέρους ἄρθρα κανονικῆς παραβάσεις σημειώνονται στό ἄρθρο 3 πού προέβλεπε τήν παρουσία λαϊκοῦ ἐπιτρόπου στίς συνεδριάσεις τῆς Ἱεραῆς Συνόδου, στό ἄρθρο 7 πού ὄριζε τήν ἐπικύρωση τῶν Συνοδικῶν ἀποφάσεων ἀπό τόν Ἡγεμόνα, στό ἄρθρο 13 καί στό 16 πού δέν ἀναφέρονταν στήν κανονική πατριαρχική ἐγκριση τῆς ἐκλογῆς μητροπολίτου κ.λ.π..

Ὅσο γιά τήν ἐπίλυση του προκύψαντος κανονικοῦ προβλήματος μέ τούς διορισμένους ἐπί Κούζα ἐπισκόπους, τό Πατριαρχεῖο πρότεινε τήν ἐξῆς λύση. Θά τούς ἀναγνώριζε ὡς κανονικούς ἐπισκόπους, ἐφ' ὅσον ἀποστέλλονταν ἐπίσημα γράμματα πρῶτον ἀπό τόν Ἡγεμόνα πού θά ἀναφερόταν στήν κοινή θέληση κλήρου καί λαοῦ νά ἀποκατασταθοῦν κανονικῶς οἱ παρανομήσαντες καί δεύτερον ἀπό τούς ἰδίους τούς ἐπισκόπους πού θά ἐπιζητοῦσαν τήν ἐκκλησιαστική ἐπιείκεια καί ἀναγνώρισή τους ¹⁷³.

Τελικῶς, τό νομοσχέδιο ψηφίστηκε ἀπό τίς Ρουμανικῆς Βουλές καί ἔγινε νόμος τοῦ κράτους στίς 14 Δεκεμβρίου 1872, χωρίς νά λαμβάνονται ὑπ' ὄψη οἱ πατριαρχικῆς παρατηρήσεις. Ὁ μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας ἔγραψε πρὸς τόν τότε πατριάρχη Ἄνθιμο ΣΤ' καί ζήτησε τήν εὐλογία του, ἀλλά δέν ἔλαβε ἀπάντηση. Ἀκολούθησε νέα, μακρά περίοδος ἐντάσεως καί ψυχρότητος μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Μόλις, τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1885 ἀποκαταστάθηκε ἡ κανονική ἐπικοινωνία, ὅταν τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ἐπί πατριάρχου Ἰωακεῖμ Δ', ἐξέδωσε Συνοδικό Τόμο πού ἀναγνώριζε τήν αὐτοκεφαλία τῆς Ρουμανικῆς Ἐκκλησίας ¹⁷⁴.

¹⁷³ Κ.Π.Α., ΜΑ', 20-21 § 345 : 25 Ἰανουαρίου 1870.

¹⁷⁴ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ρουμανία*, 256. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 2, 468. ΤΣΟΥΡΚΑΣ, 221-222.

ι. Η Κρητική Έπανάσταση του 1866-1869 και τό Μοναστηριακό Ζήτημα Κρήτης

Στίς αρχές του 1866 οί βαλκανικοί λαοί άνεθάρρησαν στίς έλπίδες τους για σύντομη άπελευθέρωση από τούς Όθωμανούς. Γεγονότα πού συνέτειναν στήν δημιουργία μιās τέτοιας άντιλήψεως ήταν :

α) ή άναίμακτη άπόδοση τών Έπτανήσων στήν Ελλάδα

β) ή έξάπλωση τής επαναστατικήσ προπαγάνδας τών Γαριβαλδινών

γ) ή έπιτυχία, από τό 1859 και έξής, τών Ίταλών νά συνενωθοῦν και νά άποτινάξουν κάθε ξένη έπιρροή

δ) ή ύποστήριξη τών έθνικιστικών άποσχιστικών πολιτικών κινήματων από τόν Γάλλο άυτοκράτορα Ναπολέοντα Γ΄

ε) ή ρωσική πολιτική για τήν Άνατολή πού ύποστήριζε τήν άποσχιστική από τό Όθωμανικό κράτος δράση τών κινήματων τών όρθοδόξων λαών στά Βαλκάνια (διακριτικώς από τήν έπίσημη πολιτική, ένεργητικώς και άπροκαλύπτως από τόν Ρώσο πρεσβευτή στήν Κωνσταντινούπολη Ίγκνάτιεβ).

Άφορμή για τήν επαναστατική άναταραχή στήν περιοχή άπετέλεσε ή έκθρόνιση του ήγεμόνα τής Ρουμανίας Άλεξάνδρου-Ίωάννου Α΄ Κούζα, στίς 23 Φεβρουαρίου 1866, όποτε έπανήλθε στο προσκήνιο τό Άνατολικό Ζήτημα. Έπιπρόσθετη αύξηση στήν γενική πολιτική άναστάτωση προκλήθηκε από τήν διαμάχη Πρωσίας-Άυστρίας πού έμελλε νά καταλήξει στόν μεταξύ τους πόλεμο, τόν Ίούνιο 1866¹⁷⁵.

Οί Κρήτες είχαν λάβει, άφειδώς, ύποσχέσεις για τήρηση τών περι ίσοπολιτείας χριστιανών - μουσουλμάνων προβλέψεων του Χάττι Χουμαγιούν του 1856 και για βελτίωση, γενικώς, τών όρων ζωής τους μετά τίς έξεγέρσεις του 1841 και 1858. Όμως, ή καταπάτηση τών ύποσχέσεων, οί συνεχιζόμενες δικαστικές άδικίες, ή έντεινόμενη φορολογική καταπίεση, ή συστηματική παραβίαση τών προνομίων πού χορηγήθηκαν μετά τήν επανάσταση του 1858, ιδίως επί διοικήσεως του Ίσμαήλ Χακίμ πασσά (1861-1866), συνδυαζόμενα μέ δύο έξαιρετικώς φτωχές συγκομιδές και τόν άθεράπευτο πόθο για ένωση μέ τήν Ελλάδα, όδήγησαν σε νέα επανάσταση τό 1866¹⁷⁶.

Ήδη από τό 1863 τό νησί βρισκόταν σε επαναστατικό άναβρασμό έξ αιτίας του Μοναστηριακού Ζητήματος Κρήτης. Τό Ζήτημα (1863-1865) προέκυψε από τήν διένεξη λαϊκών προκρίτων - Έκκλησίας ως προς τήν κατανομή τών έσόδων τών Μοναστηριακών περιουσιών. Έκδηλώθηκε κατά κύριο λόγο στήν Άνατολική Κρήτη. Όρισμένοι λόγιοι (Λεωνίδας Γεωργιάδης, Χριστόφορος Άργυράκης κ.λ.π.), πρόκριτοι και όπλαρχηγοί τής περιοχής, μέσω τών κοινοτήτων και δημογεροντιών, άπαιτούσαν νά δαπανάται τό 1/2 τών προσόδων τών Μονών για τήν ίδρυση και συντήρηση κοινοτικών σχολείων, αλλά στήν άξίωση αύτή άντιδρούσαν οί άμέσως ενδιαφερόμενοι μοναχοί και ή διοίκηση τής Έκκλησίας, εκπροσωπούμενη από τόν τότε μητροπολίτη Κρήτης Διονύσιο Χαριτωνίδα (1858-1868) και τούς λοιπούς έπισκόπους μέ τούς όποιους συντασσόταν και ή Δημογεροντία Ήρακλείου¹⁷⁷. Στήν διαμάχη

¹⁷⁵ DONTAS, 63. ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ, 380.

¹⁷⁶ ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ, 27-29. ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ, 379-380. ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 2, 23-24. ΠΑΠΑΝΤΩΝΑΚΗΣ, 5.

¹⁷⁷ Ο Διονύσιος (1820-1891) γεννήθηκε στήν Άδριανούπολη. Μεταξύ 1839-1851 εργάστηκε ως διδάσκαλος στίς σχολές Σαράντα Έκκλησιών και Διδυμοτείχου. Τό 1851 προσλήφθηκε ως διάκονος στο Πατριαρχείο, όπου, διαδοχικώς, χρημάτισε δευτερεύων, μέγας άρχιδιάκονος και

έπενέβη καί ὁ ὀθωμανός διοικητής Ἰσμαήλ πασσᾶς πού, ἐκτός τῶν ἄλλων, δέν εὐνοοῦσε τήν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας. Ἀκύρωσε τίς ἐκλογές τῶν δημογερόντων καί κατεδίωξε ὅσους ἐπέμεναν στίς διεκδικήσεις τους. Τόν Μάιο τοῦ 1864 σημειώθηκε προεπαναστατική συγκέντρωση ἐνόπλων ομάδων ἔξω ἀπό τά Χανιά καί ὑποβλήθηκαν ὑπομνήματα διαμαρτυρίας γιά κακοδιοίκηση πρὸς τόν σουλτάνο καί πρὸς τοὺς προξένους τῶν ξένων Δυνάμεων. Ὁ Ἰσμαήλ ἀπώθησε τοὺς συγκεντρωμένους, ἀναίρεσε μέ ἀνταναφορά του τά παράπονα τῶν Κρητῶν πρὸς τόν σουλτάνο, ἐνῶ τό 1865 ἀπέλασε στήν Ἑλλάδα τοὺς πρωταίτιους τοῦ Ζητήματος, δίνοντας, ἔτσι, μιὰ προσωρινή λύση σ' αὐτό ¹⁷⁸.

Τόν πόθο τῶν Κρητῶν γιά ἔνωση ὑποδαύλισε, τόν Μάρτιο 1866, ὁ Σπυριδῶν Δενδρινός γενικός πρόξενος τῆς Ρωσσίας στά Χανιά. Ἐπιστρέφοντας ἀπό ταξίδι του στήν Κωνσταντινούπολη, ἄφησε νά διαδοθεῖ ἡ πληροφορία πῶς σέ ἐνδεχόμενη κίνηση τῶν Κρητῶν κατά τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἡ Ρωσσία θά προσέφερε τήν βοήθειά της, ἐνῶ καί ἡ ἀντιπολίτευση στήν Ἑλλάδα, ὑπό τόν Ἀλέξανδρο Κουμουνδοῦρο θά συνέπραττε. Πρωταγωνιστικό ρόλο στήν προετοιμασία τῆς ἐπαναστάσεως διεδραμάτισε ὁ πρόξενος τῆς Ρωσσίας στό Ἡράκλειο Ἰωάννης Μιτσοτάκης πού σύστησε ἐπί τόπου μυστική ἐταιρεία καί ἦλθε σέ ἐπαφή μέ Κρητες στήν Ἀθήνα. Μπορεῖ ἡ πληροφορία τοῦ Δενδρινοῦ νά εἶχε κάποια βάση γιά τήν ρωσική πλευρά πού εὐνοοῦσε, γενικῶς, διασπαστικές τῆς Ὄθωμανικῆς ἀκεραιότητος κινήσεις. Ὅμως, δέν ἴσχυε γιά τήν Ἑλλάδα, ὅπου ὁ ἴδιος ὁ Κουμουνδοῦρος, ὅταν ἦταν πρωθυπουργός τό 1865, ἀπέτρεψε τοὺς Κρητες ἀπό ἐξέγερσή τους. Καί ἡ κυβέρνηση τοῦ Μπενιζέλου Ρούφου, τόν Ἀπρίλιο 1866, μέσω τοῦ ὑπουργοῦ ἐξωτερικῶν Σπυριδῶνα Βαλαωρίτη, εἰδοποίησε τόν γενικό πρόξενο τῆς Ἑλλάδος στά Χανιά Νικόλαο Σακόπουλο ὅτι δέν ὑπῆρχε δυνατότητα παροχῆς βοήθειας σέ τυχόν Κρητική ἐξέγερση, γιατί τά κρατικά ταμεῖα ἦταν ἄδεια καί ἡ χώρα τελείως ἀπαράσκευη στρατιωτικῶς γιά πολεμική ἐμπλοκή. Ὁ Σακόπουλος συμβούλευσε τοὺς προτιθέμενους νά ἐξεγερθοῦν νά μὴν τό κάνουν, ἀλλά νά ζητήσουν ἀπό τόν σουλτάνο μόνον κάποιες μεταρρυθμίσεις καί τήν ἀντικατάσταση τοῦ Ἰσμαήλ γιά κακοδιοίκηση. Ἐπίσης, νά μὴν ἐπικαλεστοῦν τήν ὑποστήριξη μιᾶς μόνον Μεγάλης Δυνάμεως (τῆς Βρετανίας),

μέγας πρωτοσύγκελλος. Στίς 26 Ἰουλίου 1858 χειροτονήθηκε μητροπολίτης Κρήτης, παραμένοντας στήν θέση μέχρι τίς 16 Νοεμβρίου 1868, ὅποτε μετατέθηκε στήν μητρόπολη Διδυμοτείχου (1868-1873). Στήν συνέχεια διετέλεσε μητροπολίτης Ἀδριανουπόλεως (1877-1880), Νικαίας (1880-1886) καί πάλι Ἀδριανουπόλεως (1886-1887). Στίς 23 Ἰανουαρίου 1887 ἐξελέγη Οἰκουμενικός Πατριάρχης πατριαρχεύσας μέχρι τήν κοίμησή του, στίς 13 Αὐγούστου 1891. Στό διάστημα Ἰούνιος-Σεπτέμβριος 1871, μετά τήν παραίτηση τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ', ὑπηρέτησε ὡς τοποτηρητής τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ἐνῶ ὑπῆρξε ὑποψήφιος (στό τριπρόσωπο ψηφοδέλτιο) στίς πατριαρχικές ἐκλογές τοῦ 1871 καί τοῦ 1884. Συνέδεσε τό ὄνομά του -μαζί μέ ἐκεῖνο τοῦ Γερμανοῦ Ἡρακλείας καί κατόπιν οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ Ε'-μέ τήν ἐπιτυχία τῆς πρώτης φάσεως τοῦ Προνομιακοῦ Ζητήματος (22 Ὀκτωβρίου 1890-31 Ἰανουαρίου 1891). Ἡ στάση του κατ' αὐτό ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τήν «ὑπεράγαν φιλότουρκον στάσιν» πού τοῦ καταμαρτυρεῖται στό ΓΕΛΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 246-248 καί στό ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ, 161-162 : «τουρκοπολίτης». Σ' αὐτά ἀναφέρεται ὅτι ἡ ὀθωμανική κυβέρνηση, ἐπιβραβεύοντας τήν στάση του, τόν ἐπιχορηγοῦσε μέ 60 χιλιάδες γρόσια ἐτησίως, ὡς ἀμοιβή. Ἀντιθέτως στό ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, 13-22 ἀναφέρεται ὅτι ὁ Διονύσιος, μετά τό ὀλοκαύτωμα τοῦ Ἀρκαδίου, ἀπομακρύνθηκε ἀπό τήν Κρήτη μετά ἀπό ἀξίωση τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως, ὡς ὑπερασπιστής τῶν ἐπαναστατημένων Κρητῶν. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Διονύσιος*. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Πατριάρχαι*, 1, 202 καί 317-340. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ, 53-54 καί 159-160.

¹⁷⁸ ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ, 97, 101. ΚΑΛΟΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ, 183-184. ΤΩΜΑΛΑΚΗΣ, *Κρήτη*, 158. ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΛΟΤΙΚΗΣ, 13, 253.

άλλά όλων. Καί ό Δενδρινός συνέστησε, όμοίως, άποστολή διαμαρτυρίας πρός τόν σουλτάνο, όπου θά μπορούσαν νά συμπεριλάβουν καί αίτημα γιά αύτοδιοίκηση.

Στό στρατόπεδο τών έξεγεργμένων δέν ύπήρχε όμοφωνία γιά τόν στόχο πού θά διεκδικούσαν. Ύπήρχε ή παράταξη τών ένωτικών πού έβλεπαν τήν ένωση ως τήν μόνη όριστική λύση του προβλήματος, ένω ύπήρχε καί ή παράταξη τών αύτονομιστών ή ήγεμονιστών πού ύποστήριζαν τήν αύτονόμηση του νησιου ύπό χριστιανό ήγεμόνα, ύποτελή στον σουλτάνο, κατά τά παραδείγματα της Σεργίας, της Ρουμανίας, του Λιβάνου, της Σάμου. Έννοείται πως καί οι δεύτεροι ήθελαν τήν ένωση, αλλά σε ένα δεύτερο μελλοντικό στάδιο, όταν θά ύπήρχαν εύνοϊκές συγκυρίες. Μετά από μακρές διαβουλεύσεις άποφάσισαν, στις 15 Μαΐου 1866, νά άπευθύνουν δύο χωριστά ύπομνήματα. Ένα πρός τόν σουλτάνο από τόν όποιο ζητούσαν ίκανοποίηση 10 συνολικώς αιτημάτων τους καί ένα πρός τους προξένους τών Μεγάλων Δυνάμεων, μέ τό όποιο ζητούσαν τήν παρέμβασή τους γιά τήν έγκαθίδρυση ήγεμονίας ύπό χριστιανό ήγεμόνα, όπως στην Σάμο, συμφώνως πρός τις προβλέψεις του πρωτοκόλλου του 1830. Άναμένοντας τήν άπάντηση, τό επαναστατικό πνεύμα έξήφθη μέ τις ύποσχέσεις της νέας έλληνικής κυβερνήσεως του Δημητρίου Βούλγαρη (9 Ίουνίου) μέ πρωτοστάτες τους ύπουργούς έξωτερικών Έπαμεινώνδα Δεληγεώργη καί στρατιωτικών Χαράλαμπου Ζυμβρακάκη, γιά ύποστήριξη μιās έξεγέρσεως. Τόν Ίούλιο, άποβιβάστηκε στό νησί αίγυπτιακό στρατιωτικό σώμα καί κυκλοφόρησαν φήμες γιά έπερχόμενη παραχώρηση αύτου στην Αίγυπτο. Στις 4 Αύγούστου, ή άπορριπτική άπάντηση του σουλτάνου, συνοδευόμενη από άπειλές, έκτράχυνε τήν κατάσταση, μέ άποτέλεσμα, στις 21 Αύγούστου 1866, νά κηρυχθεί έπισήμως ή επανάσταση καί ή ένωση μέ τήν Ελλάδα.

Οι άρχικές έπιτυχίες τών επαναστατών, παρ' όλες τις νέες άφίξεις όθωμανικου στρατου καί τόν ναυτικό άποκλεισμό του νησιου από όθωμανικά πλοια -πού, όμως, κατόρθωναν νά διασπούν έλληνικά πλοια- άνάγκασαν τόν σουλτάνο νά άντικαταστήσει τόν Ίσμαήλ μέ τόν παλιό διοικητή του νησιου Μουσταφά Κιριτλή πασσά (Σεπτέμβριος 1866). Όταν, ούτε οι ύποσχέσεις του, ούτε οι άπειλές του στάθηκαν ίκανές νά κατευνάσουν τήν επανάσταση, αύτός κατέφυγε στην ώμή στρατιωτική βία, οι ύπερβολές της όποιας ξεσήκωσαν ύπερ τών Κρητών τήν εύρωπαϊκή κοινή γνώμη, μέ όρόσημο τήν 9η Νοεμβρίου 1866, τήν θυσία στην μονή Άρκαδίου κοντά στό Ρέθυμνο. Κατόπιν τούτου, οι Μεγάλες Δυνάμεις ύποχρεώθηκαν νά πραγματοποιήσουν, από τόν Δεκέμβριο 1866, μιá σειρά παρεμβάσεων πρός τήν Πύλη πρός όφελος τών χριστιανών.

Άπό τήν άρχή, πάντως, της επαναστάσεως, οι ξένες Δυνάμεις είχαν εκφράσει, σαφώς, τήν άπροθυμία τους καί τήν αδυναμία τους νά παρέμβουν άποφασιστικώς ύπερ της Κρήτης. Στην Κωνσταντινούπολη οι πρεσβευτές Βρετανίας καί Γαλλίας, Λάϋονς καί Μουτιέ, δήλωσαν στον Έλληνα συνάδελφό τους Πέτρο Δεληγιάννη πως δέν ήταν έτοιμοι νά προβοϋν σε σχετικό διάβημα πρός τήν Πύλη, ούτε νά ύποβάλουν έναλλακτικό πολιτικό σχέδιο. Ο Ρώσος πρεσβευτής Ίγκνάτιεβ χαρακτήρισε τό κίνημα άκαιρο καί ζήτησε νά σταματήσει, ώστε νά άποφευχθούν σφαγές καί έκτροπα σε βάρος του χριστιανικου πληθυσμου. Η Ρωσία ύποστήριζε κάθε ένέργεια πού θά συνεισέφερε στην άποδυνάμωση της Όθωμανικής αύτοκρατορίας, ένω, συγχρόνως, άγωνιζόταν γιά τήν άποκατάσταση του γοήτρου καί της έπιρροής πού διέθετε, πριν τόν Κρμαϊκό Πόλεμο στην Άνατολή. Όμως, δέν έπιθυμούσε νά φαίνεται ότι ένεργεί μόνη της έναντίον τών Όθωμανών, γι' αύτό καί

προσπαθοῦσε νά ἔχει τήν ὑποστήριξη μιᾶς τουλάχιστον, ἀκόμη Δυτικῆς Δυνάμεως. Ἀποτυγχάνοντας νά προσεταιριστεῖ τήν Αὐστροία πού δήλωνε ἀνέτομη γιά ἄμεση δράση στήν Ἀνατολή, πλησίασε τήν Γαλλία. Αὐτή παρουσίαζε ἀσταθῆ πολιτική στάση, οἱ θέσεις τῶν διαδοχικῶν κυβερνήσεων της διέφεραν, ὁ Ναπολέων ἐπιθυμοῦσε ἐφαρμογή μιᾶς αὐτοκρατορικῆς πολιτικῆς, ἀλλά ἦταν ἐγκλωβισμένος σέ μιᾶ διαρκῆ ἀντιπαλότητα μέ τούς γείτονές του ἐξ αἰτίας τοῦ ζητήματος ἐλέγχου τοῦ Ρήνου. Δέν ἤθελε νά δυσαρεστήσει τήν Βρετανία, ἐνῶ προέκρινε τήν γαλλοπρωσική προσέγγιση ὡς ἀντίβαρο στήν Αὐστροία. Ἡ Γαλλία ἀρχικῶς ἐνεθάρρυνε τόν Κρητικό ἀγῶνα, μετά τόν ἀποθάρρυνε σκεπτόμενη ἐνδεχόμενες περιπλοκές στά οἰκονομικά καί πολιτικά συμφέροντά της στήν Ἀνατολή, συμπλέοντας μέ τήν Βρετανία στό δόγμα τῆς ἀκεραιότητος τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους. Τόν Σεπτέμβριο 1866, ἀπό κοινοῦ μέ τήν Ρωσσία, πρότεινε τήν σύσταση ἐπιτροπῆς γιά τήν διερεύνηση τῶν καταγγελιῶν τῶν χριστιανῶν στήν Κρήτη, ἀλλά ὑπαναχώρησε μετά τήν ἄρνηση τῆς Βρετανίας νά συμπράξει. Τόν Δεκέμβριο ἐπανῆλθε καί σέ συνεννόηση, πάλι, μέ τήν Ρωσσία ἀπαίτησε, τελεσιγραφικῶς, τήν παραχώρηση καθεστῶτος αὐτόνομου πριγκηπάτου στήν Κρήτη, ἐνῶ ἔφθασε, στίς 23 Ἰανουαρίου 1867 νά συζητᾶ τό ἐνδεχόμενο παραχωρήσεως στήν Ἑλλάδα, ὄχι μόνον τῆς Κρήτης, ἀλλά καί τῆς Ἡπείρου καί τῆς Θεσσαλίας. Τόν Μάρτιο ἀνέλαβε τήν πρωτοβουλία νά προτείνει τήν ὑποβολή χωριστῶν, ἀλλά ταυτοχρόνων, διαβημάτων πρός τήν Πύλη ἐκ μέρους τῶν Δυνάμεων (πλὴν Βρετανίας), πού ὅμως ἀπορρίφθηκε ἀπό τήν Πύλη. Στήν συνέχεια τό ἐνδιαφέρον της ἔβαινε μειούμενο καί μετά τήν διευθέτηση (14 Μαΐου) τοῦ ζητήματος τοῦ Λουξεμβούργου, ἀπέσυρε τήν ἐνεργό συμπαράστασή της. Τελευταία ἐνεργειά της ἦταν νά συμμετέχει στό κοινό διάβημα μέ τήν Ρωσσία, Αὐστροία, Πρωσσία, Ἰταλία στίς 15 Ἰουνίου 1867 πού περιλάμβανε τό μετριοπαθές αἴτημα τῆς διεξαγωγῆς διεθνoῦς ἔρευνας γιά τό ζήτημα. Καί αὐτή ἡ κίνηση ἀπορρίφθηκε ἀπό τήν Πύλη στίς 20 Ἰουνίου. Τήν ἐπομένη ἡμέρα ὁ σουλτάνος Ἀμπντούλ Ἀζίζ ἀναχωροῦσε γιά τό ταξίδι του στήν Εὐρώπη (Παρίσι, Λονδίνο, Βερολίνο, Βιέννη) μέ τήν εὐκαιρία τῆς Διεθνoῦς Ἐκθέσεως στό Παρίσι. Ἐκεῖ ὁ Ναπολέων τόν διαβεβαίωσε ὅτι στό ἐξῆς ἡ Γαλλία θά ὑποστήριζε τίς Ὄθωμανικές θέσεις γιά τό Κρητικό, ἐκφράζοντας ἀπλῶς τήν ἐπιθυμία, μέσω τοῦ πρωθυπουργοῦ Μουτιέ, γιά διεξαγωγή διεθνoῦς ἔρευνας γιά τήν Κρήτη. Διαβεβαιώσεις γιά βοήθεια ἔλαβε καί στό Λονδίνο ἀπό τήν βασίλισσα Βικτώρια, τό ἴδιο καί στήν Βιέννη. Ἔτσι, ἡ Ρωσσία ἀπέμεινε μόνη, ἀναζητῶντας εὐκαιρία γιά νά ἀποσυρθεῖ καί αὐτή. Τῆς τήν παρεῖχε ὁ σουλτάνος, τόν Αὐγούστο 1867, ὅταν ἐπιστρέφοντας ἀπό τήν Εὐρώπη, ἀπηύθυνε ἕνα πολύ φιλικό γράμμα πρός τόν τσάρο καί, διά τοῦ ἀπεσταλμένου του ὑπουργοῦ ἐξωτερικῶν Φουάτ πασσᾶ, τοῦ διαμήνυε τίς φιλικές του προθέσεις. Ὁ τσάρος ἄδραξε τήν εὐκαιρία καί ἀνακοίνωσε τόν τερατισμό τῆς ρωσσικῆς ἀναμιξέως στό ζήτημα.

Ἡ Βρετανία τελοῦσε, κατά τήν ἐποχή αὐτή, σέ πολιτική καί διπλωματική αὐτοαπομόνωση, μή ἀναμιγνύομενη σέ ἐξωτερικά πολιτικά ζητήματα, παρ' ἐκτός καί ἂν κινδύνευαν ζωτικά βρετανικά συμφέροντα. Ἡ ἀποφυγή συμμετοχῆς της ἀπονεύρωνε κάθε προσπάθεια τῶν ἄλλων Δυνάμεων γιά παρέμβαση στήν Πύλη καί βοήθοσε τήν τελευταία νά ἀποκρούει κάθε διαμεσολάβηση. Ὅμως, τόνιζε τήν ἀνάγκη νά δώσουν οἱ Ὄθωμανοί μερική ἱκανοποίηση στά Κρητικά αἰτήματα μέσω διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων. Οἱ Βρετανοί, τόν Φεβρουάριο 1867, πρότειναν τήν παραχώρηση αὐτονομίας

(πριγκηπάτο) στό νησί. Γενικῶς, ὑποστήριζαν τήν διατήρηση τοῦ status quo στήν Κρήτη, πράγμα πού ἦταν σύμφωνο μέ τό βασικό δόγμα τῆς βρετανικῆς πολιτικῆς περί ἀκεραιότητος τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Τήν Κρήτη θεωροῦσε, μάλιστα, ὡς σημαντικό κόμβο στόν δρόμο γιά τήν Ἰνδία, ἐπιχειμένης, μάλιστα, τῆς ὀλοκληρώσεως τῶν ἐργασιῶν διανοίξεως τῆς διώρυγος τοῦ Σουέζ (1869) καί δεδομένης τῆς γαλλικῆς ἐπιρροῆς στήν Αἴγυπτο.

Στήν Ἑλλάδα, ὁ λαός, στά πλαίσια τῆς πραγματώσεως τῆς Μεγάλης Ἰδέας, τασσόταν μέ ἐνθουσιασμό ὑπέρ τῆς ἐνώσεως. Στίς 29 Ἰουλίου σχηματίστηκε στήν Ἀθήνα ἡ *Κεντρική ὑπέρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπή*, μέ πρωτοβουλία τοῦ κρητικῆς καταγωγῆς Μάρκου Ρενιέρη, ὑποδιοικητοῦ τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας. Αὐτή τροφοδοτοῦσε μέ ἐθελοντές, ὄπλα, πολεμοφόδια, τροφίμα τόν Κρητικό Ἀγῶνα, μέσω τῆς ἐιδικῆς *Ἐπιτροπῆς ἐπί τῶν Ἀποστολῶν* πού ἔδρευε στήν Σύρο, μέ ὑπεύθυνο τόν ἐπίσης κρητικό τήν καταγωγή Μίνωα Μπογιατζόγλου. Οἱ γνῶμες, ὅμως, τῆς ἐλλαδικῆς πολιτικῆς ἡγεσίας ἦταν διχασμένες. Ὁ βασιλιάς Γεώργιος Α΄ ἦταν πεπεισμένος γιά τήν στρατιωτική καί οἰκονομική ἀδυναμία τῆς χώρας νά παράσχει οὐσιαστική βοήθεια. Ἐπιθυμοῦσε μιᾶ φιλειρηνική πολιτική, ἀλλ' ἀσφαλῶς δέν μποροῦσε νά ἀγνοήσει τά αἰσθήματα τοῦ λαοῦ. Οἱ κυβερνήσεις Δημητρίου Βούλγαρη καί Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου διαρκῶς παλινωδοῦσαν μεταξύ μιᾶς πολιτικῆς ἀποθαρρύνσεως τῶν ἐπαναστατῶν, κατά τίς ἐπίμονες ἀξιώσεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, καί μιᾶς φιλοπόλεμης ἀλυτρωτικῆς ρητορείας. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο ὄχι μόνον δέν βοήθησαν τούς Κρητες, ἀλλά προκάλεσαν καί τήν ὀργή τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων. Ἐξ ἄλλου, ἀπό τόν Ὀκτώβριο 1867, ἡ Ἑλλάδα εἶχε ἀπομείνει τελείως μόνη τῆς νά στηρίξει τόν Κρητικό Ἀγῶνα πού, πλέον, συνέχιζε χωρίς ἐλπίδα ἐπιτυχίας.

Στό μεταξύ, ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 1867, ἡ Πύλη προκειμένου νά ἀποτρέψει ἐπέμβαση τῶν Δυνάμεων στό ζήτημα, ἔστειλε, στίς 20 Ἰανουαρίου, στήν Κρήτη τόν Σερβέρ ἐφέντη μέ συμφιλιωτικές προτάσεις, περιλαμβανομένης καί ἀμνηστίας γιά τούς ἐπαναστατημένους χριστιανούς. Ἐνήργησε νά ἀποσταλοῦν στήν Κωνσταντινούπολη ἀντιπρόσωποι ἀπό τίς δύο θρησκευτικές κοινότητες τοῦ νησιοῦ γιά νά συμμετάσχουν σέ συζητήσεις σχεδίων γιά τήν μελλοντική διοίκηση τῆς Κρήτης. Πράγματι, τόν Μάρτιο 1867 ἔφθασαν στήν ὀθωμανική πρωτεύουσα 18 χριστιανοί καί 13 μουσουλμάνοι ἀντιπρόσωποι πού κατέλυσαν ὡς φιλοξενούμενοι τῆς κυβερνήσεως. Ἐγίναν δεκτοί σέ ἀκρόαση ἀπό τόν σουλτάνο, ὅμως ἡ κυβέρνηση δέν εἶχε σκοπό νά τούς προσκαλέσει σέ ἐπίσημες διαβουλεύσεις, γ' αὐτό μετά ἀπό λίγο καιρό ἐπέστρεψαν στήν Κρήτη, ἄπρακτοι. Ἐνας λόγος γιά τήν ἀποτυχία τῆς συγκεκριμένης ἀπόπειρας θεωρήθηκε τό ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι δέν εἶχαν ἐκλεγεί ἀπό τόν Κρητικό λαό, ἀλλά εἶχαν διορισθεῖ ἀπό τόν Σερβέρ, μιᾶ πρακτική πού παγίως ἀπεδοκίμαζαν πολιτικῶς οἱ Δυνάμεις ¹⁷⁹.

Μεταξύ τῶν προσώπων πού ἐπισκέφθηκαν οἱ χριστιανοί ἀντιπρόσωποι ἦταν καί ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄ πού προσφάτως εἶχε ἐπανεέλθει στόν πατριαρχικό θρόνο. Ὁ Γρηγόριος τούς συνέστησε νά

¹⁷⁹ ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ, 34-41 καί σποραδικά στοιχεῖα : 43-108. ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ, 380-386. ΚΑΛΟΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ, 183-184. ΠΑΠΑΝΤΩΝΑΚΗΣ, 6-58. ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 2, 23-27 καί 54-69. ΜΙΛΛΕΡ, 386-395. ΔΟΝΤΑΣ, 65-116. ΜΕΙΝΙΝΓΕΡ, 63-64. ΙΣΤΟΡΙΑ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, 319-331. ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ, 13, 254-270, 274, 278-285. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἐλληνισμός*, 2, 309-369 (περιγραφή πολεμικῶν γεγονότων), 369-445 (πολιτικοί καί διπλωματικοί ἀγῶνες).

καταπαύσουν την επανάσταση εκτιμώντας τις επικρατούσες συγκυρίες της διεθνούς πολιτικής ως αντίξοες¹⁸⁰.

Στις 6 Οκτωβρίου 1867 έφθασε στην Κρήτη ο ίδιος ο Μέγας Βεζύρης Άαλή πασσάς ο οποίος ανακοίνωσε κατάπαυση των έχθροπραξιών, γενική άμνηστία και εφαρμογή νέου διοικητικού συστήματος. Το νέο σύστημα περιγράφηκε στον λεγόμενο Όργανικό Κανονισμό Κρήτης που επικυρώθηκε, με σουλτανικό φιρμάνι, στις 15 Φεβρουαρίου 1868 και ίσχυσε επί μία δεκαετία, μέχρι το 1878.

Ο αγώνας στην Κρήτη διαρκώς έφθινε, χωρίς όμως να τερματίζεται προκαλώντας φοβερή και ανώφελη αίμορραγία τόσο στους ανθρώπους, όσο και στην οικονομία και στις δύο πλευρές. Τελικώς, στις 11 Δεκεμβρίου 1868, η Πύλη αποφάσισε να απευθύνει τελεσίγραφο στην Ελλάδα απειλώντας με πόλεμο, αν δεν σταματούσε να υποστηρίζει τους επαναστάτες. Επίσης, διέταξε την απέλαση όλων των Ελλήνων υπηκόων και διπλωματών από την Όθωμανική επικράτεια, ενώ διέκοψε και τις διπλωματικές σχέσεις της με την Ελλάδα. Αποτέλεσμα αυτών ήταν να εκδηλωθεί έντονη διπλωματική κινητικότητα εκ μέρους των Δυνάμεων για εξεύρεση όριστικής λύσεως του ζητήματος της Κρήτης. Πρώτα, φρόντισαν να μην εκτελεστεί το μέτρο των απελάσεων, γιατί αλλιώς θα πλήττονταν σοβαρώς τα εμπορικά συμφέροντά τους εντός της όθωμανικής αυτοκρατορίας, επειδή οι Έλληνες έλεγχαν το μεγαλύτερο μέρος του διεθνούς εμπορίου στην χώρα και ήταν οι βασικοί έταίροι, διαπραγματευτές, μεσάζοντες των ευρωπαϊκών εμπορικών οίκων. Μιά δεύτερη ενέργεια, ύστερα από εισήγηση του Μπίσμαρκ, πιθανόν κατόπιν ρωσικής προτροπής, ήταν η σύγκληση στο Παρίσι, στις 9-20 Ιανουαρίου 1869, διεθνούς Διασκέψεως για την λύση του προβλήματος. Συμμετείχαν 6 Δυνάμεις : Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία, Αυστρία, Πρωσία, Ιταλία, καθώς επίσης και η Όθωμανική αυτοκρατορία. Η Ελλάδα που προσκλήθηκε για παροχή συμβουλευτικής ψήφου μόνον, χωρίς δικαίωμα συμμετοχής στην τελική απόφαση, προτίμησε την αποχή. Η απόφαση της Διασκέψεως ήταν έναντιον της Ελλάδος που όφειλε να μην επιτρέψει, πλέον, την στρατολόγηση έθελοντών, τον εξοπλισμό πλοίων, την παροχή βοήθειας προς τους επαναστάτες, τις έχθρικές ενέργειες κατά του σουλτάνου. Επιπλέον, έπρεπε να μεριμνήσει για την επιστροφή όσων Κρητικών κατέφυγαν στην Ελλάδα κατά την διάρκεια της επαναστάσεως και επιθυμούσαν να επαναπατριστούν. Η Ελλάδα αναγκάστηκε να υποκύψει στην θέληση των Δυνάμεων και να δηλώσει, στις 18 Φεβρουαρίου 1869, την συμμόρφωσή της στην διεθνή απόφαση. Έτσι, έληγε και τυπικώς η Κρητική Επανάσταση¹⁸¹.

Τόν Ιανουάριο 1869, με πατριαρχική και συνοδική έγκύκλιο, ο πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄, συνιστούσε και αυτός την κατάπαυση κάθε αντικαθεστωτικής ενέργειας και την επίδοση των Κρητών σε έργα αναδιοργανώσεως της κοινωνικής και κοινοτικής ζωής τους, με ίδρυση και συντήρηση σχολείων και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων. Ίδιαίτερη μέριμνα έπρεπε να δοθεί στην ήθικη μόρφωση και χριστιανική άγωγή της νεολαίας. Ένα απόσπασμα της έγκυκλίου είναι χαρακτηριστικό του έθναρχικού ιδεολογικού προσανατολισμού του Οικουμενικού Πατριαρχείου και στο ζήτημα της Κρήτης : «...τό πρώτον και

¹⁸⁰ ΙΣΤΟΡΙΑ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, 331.

¹⁸¹ ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ, 109-162. ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ, 386-388. ΚΑΛΟΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ, 184. ΠΑΠΑΝΤΩΝΑΚΗΣ, 60-74. ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, 2, 28, 69-70. ΜΙΛΛΕΡ, 395-399. ΙΣΤΟΡΙΑ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, 331-343. ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ, 13, 271-276 και 282-288. UBICINI, *État*, 108- 111. DONTAS, 116- 155. MEININGER, 117- 119. ENGELHARDT, 233- 236.

ιερόν χρέος, ὅπερ ἀπαιτεῖ ἡ κοινωνική τάξις καί ἡ πρός τήν εὐημερίαν πρόοδος, ὑπάρχει ὁμολογουμένως ὁ σεβασμός καί ἡ τελεία καί εἰλικρινής ἀφοσίωσις καί ἡ ὑποταγή αὐτῆς πρός τοὺς καθεστῶτες νόμους καί τὰς διατάξεις τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς, ὑφ' ἧς ἔλαχε κυβερνωμένη... ἐπιδοθήτε ἕκαστος μετὰ ζήλου καί τῆς χαρακτηριζούσης ὑμᾶς ἀξιεπαίνου φιλοπονίας εἰς τὰ ἔργα ὑμῶν φιλοτιμούμενοι σύμπαντες, ἐν ὁμοφροσύνῃ καί ἀγάπῃ ἀδελφικῇ, ἵνα προνοήσετε καί περὶ τῆς ἠθικῆς μορφώσεως καί χριστιανικῆς ἀγωγῆς τῶν τέκνων ὑμῶν ἐν παιδείᾳ καί νοουθεσίᾳ Κυρίου, περὶ τῆς αὐξήσεως καί συντηρήσεως τῶν ἐκπαιδευτικῶν καί λοιπῶν φιλανθρωπικῶν καταστημάτων καί περὶ τῆς διαρρυθμίσεως ἐν γένει τοῦ κοινωνικοῦ ὑμῶν πολιτεύματος ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Χριστιανικῆς ὑμῶν ἐπαγγελίας καί τῆς τιμίας καί συνετῆς συμπεριφορᾶς...»¹⁸².

Μόλις κατέπαυσε ἡ ἐπανάσταση ἀναδύθηκε καί πάλι τὸ Μοναστηριακὸ Ζήτημα στὴν Κρήτη. Τὸ 1870 βρῆκε τίς μονές καταχρεωμένες λόγω τοῦ δανεισμοῦ μέ ὑψηλά ἐπιτόκια, ἐνῶ καί ἡ ἀπόδοση τῶν μοναστηριακῶν γαιῶν ἦταν πενιχρή, λόγω τῶν ἀπληραιομένων καλλιεργητικῶν μεθόδων πού ἐφαρμόζονταν. Πάντως, μέσα στὴν γενικὴ ἀνέχεια τὰ μοναστηριακὰ εἰσοδήματα ἀντιπροσώπευαν ἕνα ἀξιόλογο ποσό πού ἀπομυζοῦσαν λίγοι ἐπιτήδειοι, χωρὶς νὰ ὀφελεῖται τὸ κοινωνικὸ σύνολο καί μάλιστα οἱ τομεῖς τῆς ἐκπαιδεύσεως καί φιλανθρωπίας¹⁸³.

Στὸ ζήτημα ἀναμίχθηκε τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἐπὶ πατριαρχείας Γρηγορίου ΣΤ', ἀφοῦ ἡ μητρόπολη Κρήτης συνιστοῦσε ἐπαρχία τῆς δικαιοδοσίας του. Στίς 13 Φεβρουαρίου 1870 ὁρίστηκε ὡς πατριαρχικός ἔξαρχος γιὰ τὸ θέμα ὁ τότε ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Φωτεινός ἀπὸ τὴν Χίο, ὁ ὁποῖος καί στάλθηκε στὴν Κρήτη¹⁸⁴. Ἐφαρμόζοντας μέ ἐπιτυχία σχέδιο οἰκονομικῆς ἀνασυγκροτήσεως, μπόρεσε νὰ ἀπαλλάξει ἀπὸ τὰ χρέη τους τίς μονές Γουβερνέτου ἐπαρχίας Κυδωνίας καί Ρουστίκων καί Θεοτόκου Χαλεβῆ ἐπαρχίας Ρεθύμνου. Κατόρθωσε, ἐπίσης, νὰ συγκεντρώσει καί ἕνα ποσὸν 10 χιλιάδων γροσίων ἐναντι τῶν καθυστερουμένων συνεισφορῶν τῶν σταυροπηγιακῶν μονῶν πρός τὴν Θεολογικὴ Σχολὴ Χάλκης. Τὸ σημαντικότερο ἔργο του ἦταν ἡ φροντίδα γιὰ τὴν σύνταξη Μοναστηριακοῦ Κανονισμοῦ (ἢ Διοργανισμοῦ κατὰ τὰ κείμενα) πού ἀφοροῦσε στὴν διοίκηση καί διαχείριση

¹⁸² ΝΑΝΑΚΗΣ, 42- 43.

¹⁸³ ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ, 30-31, 59, 159-162, 208 : Τὸ 1870 ὑπῆρχαν συνολικῶς 48 μονές (σταυροπηγιακές, ἐνοριακές, μετοχιακές Ἄθω, Σινᾶ, Πάτιμου) μέ περίπου 400 μοναχοὺς καί μοναχές. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, *Κρήτη*, 159-163.

¹⁸⁴ Κ.Π.Α., ΜΑ', 46 § 816 : 13 Φεβρουαρίου 1870.

Ὁ Γρηγόριος Φωτεινός (1811- 1900) γεννήθηκε στὴν Χίο καί μαθήτευσε στίς σχολές Χίου καί Πάτιμου. Χειροτονήθηκε ἱεροδιάκονος τὸ 1833 καί ὑπηρέτησε στὴν μητρόπολη Χίου διδάσκοντας συγχρόνως σέ σχολεῖο. Φοίτησε στὴν Σχολὴ τοῦ Καίρη στὴν Ἄνδρο καί μετὰ τὴν διάλυσή της στό γυμνάσιο Σύρου καί κατόπιν συνέχισε στὴν Ἀθήνα, ὅπου σπούδασε θεολογία καί φιλολογία. Τὸ 1846 χειροτονήθηκε ἱερέας στὴν Ἀθήνα καί τοποθετήθηκε ἐφημέριος στὸν ναὸ τῆς ἑλληνικῆς παροικίας Μασσαλίας στὴν Γαλλία. Ἐπέστρεψε τὸ 1851 στὴν Χίο καί μόνασε, μέχρι τὸ 1862, στὴν Νέα Μονή, ὅπου διετέλεσε καί ἡγούμενος. Ὑπῆρξε στενὸς συνεργάτης τοῦ μητροπολίτου Χίου Γρηγορίου Παυλίδη (1860-1877). Ὑπηρέτησε ὡς διευθυντὴς στό Γυμνάσιο Χίου. Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἐκτιμῶντας τὴν μόρφωση καί τίς ἰκανότητές του τὸν χρησιμοποίησε σέ διάφορες ἐξαρχικὲς ἀποστολές (Κρήτη, Θεσσαλία, Πάτιμο κ.λ.π.). Τὸ 1871-1872 ἦταν διευθυντὴς στὴν Θεολογικὴ Σχολὴ Χάλκης. Τὸ 1881 χειροτονήθηκε τιτουλάριος ἐπίσκοπος Σιών καί τὸ 1882 ἐπίσκοπος Μυριοφύτου καί Περιστάσεως, ἀρχιερατεύσας ἐκεῖ μέχρι τὸ 1890, ὁπότε παραιτήθηκε καί ἀποσύρθηκε στὴν γενέτειρά του, ὅπου καί ἀπεβίωσε. ΓΕΛΕΩΝ, *Ἀποσημειώματα*, 312 καί 332-333. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, *Φωτεινός*.

όλων τῶν μονῶν τοῦ νησιοῦ, σταυροπηγιακῶν καί ἐνοριακῶν¹⁸⁵. Γιά τόν σκοπό αὐτό συνήλθε Γενική Συνέλευση, προεδρευομένη ἀπό τόν μητροπολίτη Κρήτης Μελέτιο (1868-1874), ὅπου συμμετείχαν οἱ ὑπόλοιποι 8 ἐπίσκοποι, οἱ ἡγούμενοι τῶν μονῶν καί οἱ Δημογεροντίες τῶν 5 τμημάτων στά ὁποῖα εἶχε διαιρεθεῖ τό νησί συμφώνως πρὸς τίς προβλέψεις τοῦ Ὁργανικοῦ Κανονισμοῦ Κρήτης τοῦ 1868. Στήν συνέλευση παρῶν ἦταν καί ὁ πατριαρχικός ἔξαρχος. Ἀνατέθηκε σέ 4 μελῆ ἐπιτροπή ἢ σύνταξη τοῦ Κανονισμοῦ. Τό σχέδιο ὑποβλήθηκε στήν Γενική Συνέλευση ἐπεξεργάστηκε, ἐγκρίθηκε, ὑπογράφηκε, σφραγίστηκε καί στάλθηκε γιά τά περαιτέρω στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, συνοδευόμενο ἀπό σχετική αἴτηση -ἀναφορά τῶν Δημογεροντιῶν καί γράμμα τοῦ μητροπολίτου Μελετίου. Τό Πατριαρχεῖο μελέτησε τό κείμενο καί, ἀφοῦ ἐπέφερε ὀρισμένες ἀναγκαῖες τροποποιήσεις, τό ἐνέκρινε καί τό ἐπικύρωσε πατριαρχικῶς καί συνοδικῶς¹⁸⁶. Στήν συνέχεια τό ἀπέστειλε πρὸς ἐφαρμογή στήν μεγαλόνησο σημείωσε, ὡστόσο, μιά ἐπιφύλαξη καί δύο ὅρους. Κατά τήν ἐπεξεργασία του τό εἶχε βρεῖ ὄχι σύμφωνο «κατ' ἀπόλυτον ἀκριβειαν» πρὸς τίς ἰσχύουσες μοναστηριακές διατάξεις, ἀλλά ἐπειδή οἱ Κρήτες δήλωναν μέ ἐπιμονή τήν ἀνάγκη γιά νομοθέτηση κανόνων διοικήσεως καί διαχειρίσεως, τό Πατριαρχεῖο τό ἐνέκρινε κατ' οἰκονομίαν. Ὅμως, ἔθετε μιά ἔξαετη περίοδο γιά τήν δοκιμαστική του ἐφαρμογή, ὥστε νά ἀποδειχθεῖ ἡ ἀποτελεσματικότητά του στήν πράξη. Ἐπίσης θά ἔπρεπε νά ἐκτυπωθεῖ καί νά δημοσιευθεῖ, πρὶν τεθεῖ στό ἀρχεῖο τῆς μητροπόλεως. Ὅρισμένα ἀντίτυπα τῶν δημοσιευμάτων ὀφείλαν νά ἀποσταλοῦν στό Πατριαρχεῖο¹⁸⁷.

Οἱ μονές δέν συμφώνησαν ὅλες μέ τόν Κανονισμό. Μάλιστα, ὑπῆρξαν καί ἀντιδράσεις ὅπως αὐτή τῶν τριῶν σταυροπηγιακῶν μονῶν Ἁγίας Τριάδος τῶν Τζαγκαρόλων καί Χρυσοπηγῆς ἢ Ζωοδόχου Πηγῆς ἢ τοῦ Χαρτοφύλακος τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας καί τῆς Ὁδηγητρίας Γωνιάς ἐπαρχίας Κισσάμου. Αὐτές ἀπέστειλαν ἔγγραφη διαμαρτυρία πρὸς τό Πατριαρχεῖο, ὅπου κατήγγειλαν ὅτι ὀρισμένα μέλη τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως ἐνεργοῦσαν πρὸς ἀνατροπή τοῦ ἀρχαίου διοικητικοῦ συστήματος τῶν μονῶν αὐτῶν ἀποσκοπῶντας στήν ἐξυπηρέτηση δικῶν τους ἰδιοτελῶν καί καταχρηστικῶν σκοπῶν. Κατήγγειλαν, ἀκόμη, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Κυδωνίας (Γαβριήλ Γρηγοράκης 1869-1881) καί οἱ Δημογέροντες Χανίων τούς παρουσίασαν Κανονισμό τόν ὁποῖο ἀπαίτησαν νά ἐφαρμόσουν. Τό Πατριαρχεῖο ὑποπτευόμενο ὅτι ὁ τελευταῖος αὐτός Κανονισμός ἦταν διαφορετικός ἀπό αὐτόν πού εἶχε ἐγκρίνει, ἀνέθεσε στόν ἔξαρχο νά ἐπισκεφθεῖ τίς μονές καί νά διερευνήσει τό βάσιμο τῶν καταγγελιῶν, ἀλλά καί νά ἐνημερώσει γιά τόν αὐθεντικό Μοναστηριακό κανονισμό πού εἶχε προαποσταλεῖ¹⁸⁸.

¹⁸⁵ Κ.Π.Α., ΜΑ', 239 § 4570 : 12 Ὀκτωβρίου 1870 καί Κ.Π.Α., ΜΑ', 245 § 4713 : 21 Ὀκτωβρίου 1870.

¹⁸⁶ Κ.Π.Α., ΜΑ', 245 § 4713 : 21 Ὀκτωβρίου 1870. Ὁ «Διοργανισμός τῶν ἐν Κρήτῃ Ἱερῶν μονῶν, Σταυροπηγιακῶν τε καί ἐνοριακῶν», ψηφίστηκε στό Ἡράκλειο στίς 9 Ὀκτωβρίου 1870 καί ἐκδόθηκε μέ τήν μνεῖα «Κωνσταντινούπολις, 1871». Ρύθμιζε καί τά ἐκπαιδευτικά καθήκοντα καί τίς ἀρμοδιότητες τῶν Δημογεροντιῶν : ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ, 5-7 καί 176-181.

¹⁸⁷ Κ.Π.Α., ΜΑ', 250-251 § 4784 : 28 Ὀκτωβρίου 1870.

Ὁ Μελέτιος Καβάσιλας ἦταν λόγιος κληρικός, καταγόμενος ἀπό τήν Κάλυμνο. Τό 1851 χειροτονήθηκε βοηθός ἐπίσκοπος Συνάδων καί τό 1860 ἀναδείχθηκε μητροπολίτης Διδυμοτείχου. Μητροπολίτης Κρήτης διετέλεσε 2 φορές : 1869-1874 καί 1877-1882, ἐνῶ μεταξύ 1874-1877, πάλι, Διδυμοτείχου : ΝΙΑΡΧΟΣ, *Μελέτιος*.

¹⁸⁸ Κ.Π.Α., ΜΑ', 254 § 4718 : 5 Νοεμβρίου 1870.

Ἐπιπλέον, ἐπιθυμῶντας νά ξεκαθαρίσει τελείως τό θέμα τῶν ποικίλων διεκδικήσεων ἐπί τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας, προέτρεψε, διά τοῦ ἐξάρχου, τήν Γενική Συνέλευση νά προβεῖ στόν διορισμό ἐιδικῆς ἐπιτροπῆς, προεδρευομένης ὑπό τοῦ ἐξάρχου, ἡ ὁποία θά ἀναλάμβανε τό ἔργο τῆς καταγραφῆς τῶν κτημάτων καί τῆς λοιπῆς περιουσίας τῶν μονῶν, καθώς ἐπίσης καί τῶν χρεῶν τους. Ἡ ἐπιτροπή περιερχόμενη ὅλες τίς μονές θά κατάρτιζε γενικό κτηματολόγιο καί κατάλογο τῶν χρεῶν σέ 3 ἀντίγραφα πού ὄφειλαν νά σφραγιστοῦν καί ὑπογραφοῦν «προσηκόντως» ἀπό κάθε μονή. Τό πρῶτο θά ἀποστελλόταν στό Πατριαρχεῖο, τό δεύτερο θά παρέμενε στό ἀρχεῖο τῆς μητροπόλεως Κρήτης καί τό τρίτο στήν Κεντρική Δημογεροντία τοῦ νησιοῦ. Ἔτσι θά ὑπῆρχε γιά τό μέλλον τεκμηριωμένη γραπτή πηγή γιά τήν πραγματική οἰκονομική κατάσταση τῶν μονῶν, ὥστε νά διεξάγεται μέ βάση συγκεκριμένων στοιχείων ἡ διαχείριση αὐτῶν καί νά διακανονίζεται ἡ δυνατότητα γιά χρηματοδότηση ἐκπαιδευτικῶν καί φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων ἀπό τήν μοναστηριακή περιουσία¹⁸⁹.

¹⁸⁹ Κ.Π.Α., ΜΑ', 250-251 § 4784 : 28 Ὀκτωβρίου 1870. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ, 195-197 : ἐπισημαίνει τήν θετική συμβολή τῆς Ἐκκλησίας στήν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας στήν Κρήτη.

ια.Τό Βουλγαρικό Ζήτημα

Μόλις ο Γρηγόριος επέβαλε τούς όρους που επιθυμούσε σχετικώς προς τό νέο πατριαρχοκεντρικό ύφος διακυβερνήσεως και εγκαθιδρύθηκε στερεώς στον πατριαρχικό θρόνο, έσπευσε να ασχοληθεί με τά πιεστικά, περίπλοκα και άκανθώδη προβλήματα που τό Γένος αντιμετώπιζε κατά τήν ιστορική εκείνη περίοδο. Άνάμεσά τους τό Βουλγαρικό Ζήτημα φάνταζε ως τό μάλλον σπουδαίο. Άπό τήν μελέτη του ο νέος πατριάρχης κατέληξε στό συμπέρασμα ότι ο μόνος τρόπος για να έπιλυθεί ήταν η άποδοχή τής άπαιτήσεως των Βουλγάρων για δική τους, αυτοδιοικούμενη Έκκλησία, «*συνδεδεμένην μόνον δι' έλαφροτάτων τινών δεσμών μετά τής Μεγάλης Έκκλησίας*». Τήν άποψη αυτή μοιράσθηκε με κάποιους επίλεκτους όμογενείς οι όποιοι, με τήν σειρά τους - πιθανόν κατόπιν συναινέσεως ή και παροτρύνσεως του Γρηγορίου, ώστε να βολιδοσκοπηθούν οι προθέσεις των άποδεκτών - τό ανακοίνωσαν έμπιστευτικώς ή τό «έκμυστηρεύθηκαν» στους πρεσβευτές τής Ελλάδος και τής Ρωσίας. Οι τελευταίοι δέν άργησαν να έπισκεφθούν τό Πατριαρχείο.

Ο Έλληνας πρεσβευτής Πέτρος Δεληγιάννης σημείωσε σε άναφορά του προς τήν Άθήνα, στις 24 Άπριλίου, τήν έκτενή συζήτησή του με τον πατριάρχη για τό Ζήτημα. Του έπέστησε τήν ιδιαίτερη προσοχή του σε δύο σημεία που κατά προτεραιότητα ενδιέφεραν τήν έλληνική πλευρά : τό γεωγραφικό και τό έθνογραφικό. Ήδη, στην κοινή γνώμη είχε διαμορφωθεί η βεβαιότητα ότι η έπιζητούμενη από τούς Βουλγάρους εκκλησιαστική ανεξαρτησία δέν ήταν παρά τό προανάκρουσμα για άπαιτήση και πολιτικής ανεξαρτησίας. Επίσης, μόλις η Βουλγαρική Έκκλησιαστική Άρχή άποκτοϋσε τήν ανεξαρτησία της, ήταν άναμενόμενο ότι θα προέβαινε σε όλες τις άπαραίτητες ένεργειες προκειμένου να άναδειχθεί και να παγιωθεί μια διακριτή Βουλγαρική έθνότητα. Άρα, ήταν έπείγον και άναγκαίο ζήτημα να προσδιοριστούν σαφώς, και εκ των προτέρων, τά όρια τής δικαιοδοσίας αυτής τής Άρχής. Κατά τήν έλληνική πλευρά τά συγκεκριμένα όρια όφειλαν να εκτείνονται, προς νότον, μέχρις τής όροσειράς του Αΐμου, άφου ως εκεί έφθαναν οι προς βορράν έλληνικές έθνολογικές διεκδικήσεις¹⁹⁰. Ός προς τήν δεύτερη διάσταση τής όριοθετήσεως, δηλαδή τήν έθνογραφική, η ίδια πλευρά θα επιθυμούσε να μήν τεθεί ως κριτήριο η ύπάρχουσα πληθυσμιακή σύνθεση μιας πόλεως ή μιας περιοχής, αλλά η ιστορική παράμετρος, δηλαδή τό σε ποιόν ανήκε ιστορικώς η συγκεκριμένη πόλη ή περιοχή¹⁹¹. Τό δεύτερο αυτό αίτημα φωτογράφιζε, σχεδόν, τήν περίπτωση τής έλληνικότατης, ιστορικώς, Φιλιππουπόλεως και τής περιοχής της που, όμως, η πληθυσμιακή της σύνθεση είχε άλλοιωθει προς όφελος των Βουλγάρων, κυρίως κατά τις τελευταίες δεκαετίες¹⁹². Ο Γρηγόριος

¹⁹⁰ Τό έδαφικό ζήτημα ήταν τό κύριο έμπόδιο σε κάθε διαπραγμάτευση του θέματος: MEININGER, 48.

¹⁹¹ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ (1867) : Έλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 596/1082, 24 Άπριλίου 1867: πρέσβυς Π.Δεληγιάννης προς ύπουργό έξωτερικών Χαρίλαο Τρικούπη.

¹⁹² Α.Υ.Ε. Φ.76.1 (1859) : Έλληνικό Προξενείο Άδριανουπολεως, Νο 26, 27 Ίανουαρίου 1859: πρόξενος Α. Δόσιος προς ύπουργό έξωτερικών Α.Γ. Κουντουριώτη: Για πρώτη φορά, οι Βούλγαροι κατοίκησαν στην περιοχή Φιλιππουπόλεως τό 1740, περίπου. Τό 1846 (ή 1847) άρχισαν οι πρώτες διαφωνίες μεταξύ Έλλήνων-Βουλγάρων, ενω ως τότε συμβίωναν άρμονικώς. Ύπολογίζει ότι οι Βούλγαροι κάτοικοι τής πόλεως άνέρχονταν σε 5.000, ενω οι μιγάδες (άπό

υποσχέθηκε πώς αν δεν βρισκόταν άλλος τρόπος να διευθετηθεί τό ζήτημα, θα ακολουθούσε τις προτάσεις Δεληγιάννη, περιορίζοντας τήν Βουλγαρική Έκκλησία πέραν τοῦ Αἴμου.

Ὁ Ρώσος πρεσβευτής Νικολαΐ Ἰγκνάτιεβ ὑπενθύμισε στόν Γρηγόριο τίς δυσάρεστες συνέπειες πού εἶχε γιά ὅλους ἡ παρατεινόμενη ἐκκλησιαστική διαμάχη, ἀντίληψη πού καί ὁ πατριάρχης συμμεριζόταν γι' αὐτό καί δήλωσε πρόθυμος νά πράξει κάθε τι πού θά βοηθοῦσε στήν κατεύθυνση τῆς καταλλαγῆς. Τότε ὁ Ἰγκνάτιεβ τοῦ ἔθεσε τό ἐρώτημα κατά πόσον τό πατριαρχεῖο θά ἦταν διατεθειμένο νά ἄρει τίς ἐκκλησιαστικές ποινές (καθαιρέσεις) πού εἶχε ἐπιβάλει τό 1861 στούς πρώην ἀρχιερεῖς Μακαριουπόλεως Ἰλαρίωνα καί Φιλιππουπόλεως Παῖσιο. Ὁ Γρηγόριος ἀπάντησε ὅτι θά μπορούσε νά συγχωρήσει τόν Παῖσιο, ἐφ' ὅσον δήλωνε, κατά τήν ἐκκλησιαστική τάξη, ἐννοεῖται, τήν μετάνοιά του, ἀλλά ἀδυνατοῦσε νά κάνει τό ἴδιο καί γιά τόν Ἰλαρίωνα. Ὁ πρέσβυς δέν ἐπέμενε ἄλλο, ὅμως καθ' ὄλο τόν Μάρτιο καί Ἀπρίλιο, σέ κάθε εὐκαιρία, πίεξε τόν πατριάρχη νά προβεῖ σέ κάποια παραχώρηση πρὸς τοὺς Βουλγάρους¹⁹³.

Πράγματι, τόν Μάιο 1867, ὁ Γρηγόριος ἔθεσε, ἐμπιστευτικῶς, ὑπ' ὄψη τοῦ Ἰγκνάτιεβ ἓνα σχέδιο πού εἶχε ἐτοιμάσει ὁ ἴδιος, τονίζοντάς του, ἐπιγραμματικῶς, «ἐγείρω ἰδίαις χερσίν γέφυραν πρὸς τήν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Βουλγάρων»¹⁹⁴.

μικτούς γάμους) σέ 8-10.000. Τόνιζε πὸς ἡ Φιλιππούπολη ἦταν ἡ πρώτη ἐστία τῆς δημιουργίας τοῦ Βουλγαρικοῦ Ζητήματος.

Γιά μιὰ πληθυσμιακή σύγκριση: Στίς 23 Ὀκτωβρίου 1872 ὁ μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως Νεόφυτος ὑπολόγιζε ὅτι τό ἐλληνικό ποίμνιό του ἀποτελοῦταν ἀπό 4.000 οἰκογένειες, δηλαδή 20.000 περίπου ἄτομα : ΓΕΔΕΩΝ, Ἔγγραφα, 463. ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΚΛΟΤΙΚΗΣ, 13, 372: Τό 1878, τό σαντζάκι Φιλιππουπόλεως εἶχε πληθυσμό 370.000 ἐκ τῶν ὁποίων 32.000 Ἕλληνες καί 180.000 Βούλγαροι.

¹⁹³ MEININGER, 81- 82.

Ὁ Γρηγόριος καί τό 1861 εἶχε ἐκφράσει ἐπιφύλαξη γιά τήν καθαίρεση τοῦ Παΐσιου : ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 165. Ἐπί πατριαρχείας Σωφρονίου Γ', τό 1864, ὁ Ἰγκνάτιεβ εἶχε ἐνεργήσει ὑπέρ τῆς ἐπιστροφῆς ἀπό τήν ἐξορία τῶν καθαιρεμένων Ἰλαρίωνος, Αὐξεντίου πρώην Δυρραχίου (ἀπεβίωσε τό 1865) καί Παΐσιου: ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐκκλησιαστικά*, 237. ΤΑΧΙΑΟΣ, *Ἱστορία*, 118. MEININGER, 48-50. ΓΟΝΗΣ, 135.

¹⁹⁴ ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 265-266. ΓΟΝΗΣ, 137. ΤΑΧΙΑΟΣ, *Ἱστορία*, 122. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 123-124. MEININGER, 82-83. STAVRIANOS, 374. Ὁ ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 5, 46-47, ἀναφέρει ὅτι τό σχέδιο τοῦ Γρηγορίου συντάξε ὁ Ἡλίας Τανταλίδης, καθηγητής τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης, κατόπιν ὑπαγορεύσεως τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας.

Ὁ MEININGER, 82 γράφει ὅτι ὁ Ἰγκνάτιεβ ἀνέφερε ὅτι πρὶν ἀπό τό σχέδιο τοῦ Γρηγορίου, ὑπῆρξε, στίς ἀρχές Μαΐου, ἓνα ἄλλο σχέδιο πού τοῦ εἶχε τεθεῖ ὑπ' ὄψη, καταστρωμένο ἀπό μιὰ ἐπιτροπή τοῦ Πατριαρχείου. Προέβλεπε ρυθμίσεις τῶν μικτῶν ἐπαρχιῶν, ὅμως διατυπωμένες κατά πρόπο πού νά ἱκανοποιοῦν τήν ἐλληνική, μόνον, πλευρά. Ἔτσι, ὁ Ἰγκνάτιεβ τό ἀπέρριψε. Ὁ ΜΑΤΑΛΑΣ, 231-232, ἀναφέρει ὅτι ὑπῆρχε σχέδιο πού εἶχε ἐκπονηθεῖ ἀπό τόν Νεόφυτο Δερκων καί κάποια ἐπιτροπή τοῦ Πατριαρχείου τόν Δεκέμβριο 1866. Ἴσως ὁ Ἰγκνάτιεβ νά ἀναφερόταν σ' αὐτό.

**ΣΧΕΔΙΟ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΣΤ΄
ΠΡΟΣ ΛΥΣΗ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ**¹⁹⁵

1. Αί ἐν Βουλγαρία Ἐπαρχίαι, συναπαρτίζουσαι ἴδιον Θέμα τῆς περιφερείας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ὑπὸ τὸ ὄνομα Θέμα Βουλγαρικόν, ἀπολαύουσιν ἰδιαιτέρων τινων Ἐκκλησιαστικῶν Προνομίων.
2. Ὁ ἐν τῷ Θέματι τούτῳ, κατὰ τὸ Συνταγμάτιον, ἀνώτερος τῆ τάξει Μητροπολίτης, ἐστὶν ὁ κανονικὸς Ἐξαρχος ὅλου τοῦ Θέματος.
3. Τοὺς ἐν τῷ Θέματι τούτῳ ὑπάρχοντας Ἐπισκόπους ἡ Ἐκκλησία προθύμως τιμῆσει εἰς Μητροπολίτας, ἐάν ἀπό κοινοῦ ζητηθῇ τοῦτο.
4. Ὁ τε Ἐξαρχος καὶ πάντες οἱ τοῦ Θέματος Μητροπολίται μνημονεύουσι κανονικῶς τοῦ ὀνόματος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου.
5. Ἄπαντες οἱ τοῦ Θέματος Μητροπολίται, συνερχόμενοι ἐκ περιτροπῆς, τακτικῶς ἢ ἐκτάκτως, περὶ τὸν οἰκείον Ἐξαρχον, συγκροτοῦσιν ὑπὸ τὴν προεδρείαν αὐτοῦ Ἐπαρχιακὴν Σύνοδον, ἀγρύπνως φροντίζουσαν περὶ τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως καὶ τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς εὐταξίας, συνωδὰ τοῖς Θείοις καὶ Ἱεροῖς Θεομοῖς καὶ κανόσι, καὶ κατὰ τὰ πατροπαράδοτα ἔθη τῆς καθ' ἡμᾶς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ θεωροῦσαν πάσας τὰς Ἐκκλησιαστικὰς καὶ λοιπὰς ὑποθέσεις τῶν χριστιανῶν τοῦ Θέματος. Αἱ δὲ ἀποφάσεις τῆς Συνόδου ταύτης ἔχουσι κῦρος ἐπαρχιακόν καὶ ἐπιτόπιον, σωζομένου τοῦ δικαιώματος τῆς ἐκκλήτου πάντοτε τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχει.
6. Ἡ Σύνοδος τοῦ Βουλγαρικοῦ Θέματος ὀφείλει ὀρίσαι τὰ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς καὶ δι' εἰδικοῦ κανονισμοῦ ἐγκεκριμένου ὑπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας.
7. Ἡ ἐπαρχιακὴ αὕτη Σύνοδος ἐγγράφει ἐν ἰδίῳ βιβλίῳ, μετ' ἀκριβῆ δοκιμασίαν καὶ ἔρευναν, τὰ ὀνόματα καὶ τὰ προσόντα τῶν εἰς Ἀρχιερατείαν ἐκλεξιμῶν κληρικῶν, τῶν ἀπὸ παντό1ς τοῦ Βουλγαρικοῦ Θέματος.
8. Αἱ ἐκλογαὶ τῶν μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων τοῦ Βουλγαρικοῦ Θέματος ἐνεργοῦνται παρὰ τῆς ἐπαρχιακῆς Συνόδου ἐπὶ τῶν ἐν τῷ εἰρημένῳ ἐπαρχιακῷ Καταλόγῳ τῶν ἐκλεξιμῶν, φυλαττομένου τοῦ κανονικοῦ κύρους τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχει· αἱ δὲ χειροτονίαι τελοῦνται κατὰ πατριαρχικὴν ἔκδοσιν, εἴτε ἐν τῇ ἔδρᾳ τῆς ἐπαρχιακῆς Συνόδου, εἴτε ἐν τῇ χηρευούσῃ μητροπόλει ἢ ἐπισκοπῇ.
9. Τὰ ἀρχιερατικά διπλώματα (Βεράτια) τοῦ Βουλγαρικοῦ Θέματος αἰτῶν ὁ Πατριάρχης παρὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης πέμπει πρὸς τὴν ἐπαρχιακὴν Σύνοδον, ἵνα δι' αὐτῆς ἐγχειρισθῶσι πρὸς τοὺς χειροτονηθέντας.
10. Ἡ ἐπαρχιακὴ Σύνοδος ἐξαιτεῖται παρὰ τοῦ πατριάρχου πᾶν, οὗ ἂν χρήξη (οἶον ἅγιον μῦρον καὶ τὰ τοιαῦτα), καὶ ἀναφέρεται πρὸς αὐτόν περὶ πάσης ἐπαρχιακῆς ὑποθέσεως, ἀπαιτούσης τὴν πατριαρχικὴν προστασίαν καὶ συνδρομήν, ἄλλην τε καὶ τὴν παρὰ τῆ ὑψηλῆ κυβερνήσει.
11. Ἡ ἐπαρχιακὴ Σύνοδος φροντίζει ὅπως συστηθῶσιν ἐν τῷ Βουλγαρικῷ Θέματι τὰ ἀναγκαῖα ἱερατικά Σχολεῖα πρὸς μόρφωσιν τοῦ κατωτέρου κλήρου, καθὼς καὶ μία Θεολογικὴ Σχολὴ ἐν τῇ ἔδρᾳ τῆς Συνόδου, συντηρουμένη κοινῇ δαπάνῃ ἀπαξαπάντων τῶν τοῦ Θέματος μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων καὶ τοῦ ὀρθοδόξου βουλγαρικοῦ λαοῦ. Δύναται δὲ πέμπειν καὶ ἀριθμὸν τινα ἱεροσπουδαστῶν Βουλγαροπαίδων εἰς τὴν κατὰ Χάλκην Θεολογικὴν Σχολὴν τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας.
12. Ἡ τάξις τῶν σταυροπηγίων μοναστηρίων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου διατελέσει ἀναλλοίωτος.

¹⁹⁵ ΓΕΛΕΩΝ, Ἔγγραφα, 114-118. ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, 17-19. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 125-127. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 17-19. Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ (1867) : Ἑλληνικὴ Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 1862, 22 Ἰουνίου 1867, πρέσβυς Π.Δεληγιάννης πρὸς ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν Χ. Τρικούπη Ἐπισυναπτόμενο ἔγγραφο.

Στὸ σχέδιό του ὁ Γρηγόριος εἶχε καλύψει τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα παρεισάγοντας τὴν διατύπωση «αἱ ἐν Βουλγαρία ἐπαρχίαι» πού θά συνιστοῦσαν τὸ Βουλγαρικὸ Θέμα, ἐνῶ οἱ «φιλοβούλγαροι» ἐπέμεναν στὴν διατύπωση «αἱ Βουλγαρικαὶ ἐπαρχίαι». Εἶναι γνωστὸ ὅτι, γεωγραφικῶς, ὡς καθαρῶς Βουλγαρία θεωροῦνταν ἡ χώρα μεταξὺ Δουνάβεως-Αἴμου.

13. Εάν εν τισι τῶν ἐν τῷ Βουλγαρικῷ Θέματι ἐκκλησιῶν αἱ ἱεραὶ ἀκολουθίαι ἀναγιγνώσκονται ἑλληνιστί, ἐν δέ τισι τῶν ἐκτός σλαβιστί, καὶ τοῦ λοιποῦ διατελέσει τό αὐτό γινόμενον, πλὴν ἐάν, κοινῇ συμφωνίᾳ πάντων τῶν συνανοητῶν ἢ συνδημοτῶν, ἐξαιτηθῆ ἢ τοῦ μητροπολίτου ἄδεια πρὸς οἰανδήποτε τῆς γλώσσης μεταβολήν· τό μέρος δέ, ὅπερ δέν εὐαρεστεῖται εἰς τήν γλῶσσαν, ἥς ἢ χρήσις ἀνέκαθεν ἐξακολουθεῖ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκείνῃ, δύναται νά κτίσῃ ἰδίαν ἐκκλησίαν· τό δικαίωμα ὁμως ἔσται πάντοτε τό καθεστῶς.
14. Τῶν ἐντός καί ἐκτός τοῦ Βουλγαρικοῦ Θέματος ἱερῶν ἐκκλησιῶν ὁ κληρὸς ἀπαραιτήτως ὑπάγεται ὑπὸ τήν ἄμεσον ποιμαντικὴν ἐποπτεῖαν καί κανονικὴν ἐξάρτησιν τοῦ κατὰ τόπον Ἐπισκόπου, οὗ καί μνημονεύει, παρ' οὗ καί διορίζεται καί κρίνεται καί παύεται, κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας. Ἐπομένως καί ἡ ἐν Παλατᾷ κειμένη ἱερά ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Στεφάνου, ἢ ὑπὸ Βουλγάρων συντηρουμένη, ὑπάγεται εἰς τὰς αὐτὰς κανονικὰς διατάξεις, χορηγουμένου αὐτοῖς, ἐάν θέλωσι, τοῦ δικαιώματος τοῦ ἔχειν ἴδιον τιτουλάριον ἐπίσκοπον, κατὰ τό παράδειγμα τῶν ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Ἐνορίᾳ κειμένων ἐπισημοτέρων ἐκκλησιῶν.
15. Ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου οἱ μητροπολίται τοῦ Βουλγαρικοῦ Θέματος ἀπολαύουσιν ὡς ἐκλογεῖς καί ὡς ἐκλέξιμοι, τῶν αὐτῶν δικαίων, ὧν καί οἱ λοιποὶ τοῦ θρόνου μητροπολίται.
16. Ὅσοι τῶν μητροπολιτῶν ἢ ἐπισκόπων τοῦ Βουλγαρικοῦ Θέματος, ἔνεκα ἰδίων ἢ ἐπαρχιακῶν ὑποθέσεων, ἀναγκάζονται μεταβῆναι εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἰσχύουσιν καί ἐπ' αὐτῶν αἱ αὐταὶ κανονικὰ διατυπώσεις, ὅσαι καί περὶ τῆς λοιπῆς ἱεραρχίας τοῦ θρόνου.
17. Οἱ ἐκ τοῦ Βουλγαρικοῦ Θέματος τυχόν ἐνδημοῦντες εἰς Κωνσταντινούπολιν μητροπολίται χοροστατοῦσιν ἐπ' ἐκκλησίας, ἢ καί παρεδρεῦουσιν ἐν τῇ Συνόδῳ, κατὰ πρόσκλησιν τιμητικὴν τοῦ πατριάρχου ἀπαραλλάκτως, καθὼς καί οἱ λοιποὶ τυχόν ἐνδημοῦντες μητροπολίται τοῦ θρόνου οἱ μὴ ὄντες ἐν ἐνεργείᾳ μέλη συνοδικά.
18. Εάν ὑπάρχωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει νομίμως ἀνεγνωρισμένοι λαϊκοὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ Θέματος τούτου, προσκαλοῦνται καί αὐτοὶ εἰς ἐκείνας τὰς ἐν τοῖς Πατριαρχείοις γενικὰς συνελεύσεις εἰς ὅσας καί οἱ ἀντιπρόσωποι ἄλλων ἐπαρχιῶν.

Τό σχέδιο προέβλεπε μιά αὐτοδιοικουμένη Ἐκκλησία γιά τίς ἐπαρχίες στήν Βουλγαρία μέ ὀνομαστική μόνον, ἐξάρτησι ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Τά ὄρια τῆς καθορίζονταν μεταξύ Δουνάβεως-Αἴμου καί Σερβίας-Εὐξείνου Πόντου, δηλαδή ἱκανοποιοῦσαν τά ἑλληνικά αἰτήματα. Ἡ δικαιοδοσία αὐτή συνέπιπτε μέ αὐτήν τοῦ μεσαιωνικοῦ, «ψιλῶ ὀνόματι» πατριαρχείου Τορνόβου. Ἐπίσης, μέ τό βιλαέτι τοῦ Δουνάβεως (Tuna vilayet), δηλαδή τῆς ὀθωμανικῆς διοικητικῆς περιφερείας πού εἶχε δημιουργηθεῖ σέ ἐφαρμογή τοῦ νόμου περὶ βιλαετιῶν τοῦ 1864. Τό περιεχόμενο τοῦ σχεδίου μπορεῖ νά παρουσίαζε ὀρισμένες ἀτέλειες καί νά μὴν ἀνταποκρινόταν πλήρως στίς βουλγαρικὲς διεκδικήσεις, ὅμως θεωρήθηκε ἀπό τόν ἴδιο τόν Ἰγκνάτιεβ πολὺ ἱκανοποιητικό. Μάλιστα, σέ ἀναφορὰ του πρὸς τήν Πετρούπολη ἔγραψε: «Εάν οἱ Βούλγαροι διετήρησαν ἔστω καί κόκκο πολιτικῆς ἀντιλήψεως καί τήν παραμικρὴ ἀληθινὴ ἀφοσίωσι στήν Ὀρθοδοξία, ὀφείλου νά σπεύσουν νά ἀποδεχθοῦν τήν ἀναπάντεχη εὐκαιρία πού φαίνεται ἐπιτέλους νά προετοιμάζει τήν ὁδὸ γιά τήν ἐπίλυσι ἑνὸς ζητήματος πού γιά πολὺ καιρὸ θεωροῦταν ἀνεπίλυτο»¹⁹⁶.

Ἀπὸ τήν χρονολόγησι τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Ἰγκνάτιεβ, 14 Μαΐου 1867, προκύπτει ὅτι ὁ Γρηγόριος, μόλις συνέταξε τό σχέδιό του, προτίμησε νά ἐνημερώσει, κατὰ προτεραιότητα, τόν Ρῶσο πρεσβευτὴ γιά τό περιεχόμενο. Μία τέτοια ἐνέργεια δέν πρέπει νά ξενίζει. Πέραν τοῦ ὅτι οἱ Ρῶσοι διπλωμάτες ἦταν προνομιακοὶ συνομιλητὲς τοῦ Πατριαρχείου, ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς μόνης ὀρθοδόξου Μεγάλῆς Δυνάμεως, ὁ συγκεκριμένος πρεσβευτὴς εἶχε πολὺ μεγάλη ἐπιρροή καί στοὺς βουλγαρικοὺς κύκλους. Ὀρθῶς, λοιπόν, ὁ Γρηγόριος τόν θεωροῦσε ὡς οἰονεὶ ἐκπρόσωπο τῆς πλευρᾶς

¹⁹⁶ MEININGER, 84-85. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 266. ΓΟΝΗΣ, 137. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 124.

ἐκεῖνης. Ἄν ὁ Ἰγκνάτιεβ συναινοῦσε, τότε ὑπῆρχε πολύ μεγάλη πιθανότητα νά συμφωνήσουν καί οἱ Βούλγαροι. Ἄν ὄχι, τότε οὐδεμία προοπτική ἀποδοχῆς τοῦ σχεδίου ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων διαγραφόταν.

Στίς 7 Ἰουνίου ὁ πατριάρχης ὑπέβαλε τό σχέδιό του στήν μελέτη καί κρίση ἀρχιερέων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καί 4 πρώην πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως πού ἐνδημοῦσαν στήν Πόλη. Δέν ἐνημερώθηκε ὁ πρώην πατριάρχης Ἰωακείμ Β΄ ὁ ὁποῖος εἶχε ἀποτραβηχθεῖ στήν Ἀρτάκη, ἔδρα τῆς μητροπόλεως Κυζίκου, ἐπαρχία πού ποίμανε πρῖν ἀνέλθει στόν πατριαρχικό θρόνο. Βεβαίως, εἶναι πιθανόν νά μήν θέλησε ὁ Γρηγόριος νά ἀποτανθεῖ στόν Ἰωακείμ γιατί θεώρησε δεδομένη τήν ἀπορριπτική γνώμη τοῦ τελευταίου, ἀφοῦ τό σχέδιο αὐτοῦ, τῶν 15 σημείων στίς 25 Φεβρουαρίου 1861, εἶχε μείνει ἀνεφάρμοστο, παρ' ὅλο πού εἶχε περιβληθεῖ μέ τήν κρατική ἔγκριση (σουλτανικό φιρμάνι στίς 27 Μαρτίου 1861). Τό σκεπτικό αὐτό ἀκριβῶς διαφαίνεται στήν ἀπάντηση τοῦ πρώην πατριάρχου Σωφρονίου Γ΄, ὁ ὁποῖος διετύπωσε ἀμφιβολία γιά τήν ἐπιτυχία ὁποιασδήποτε πατριαρχικῆς προτάσεως, ὕστερα ἀπό τό ναυάγιο τῶν δικῶν του ὑπερδιετῶν (1864-1866) προσπαθειῶν γιά συνεννόηση μέ τούς Βουλγάρους. Πάντως, ὁ Σωφρόνιος δέν διετύπωσε ἀπορριπτική γνώμη γιά τό σχέδιο τοῦ διαδόχου του στόν πατριαρχικό θρόνο. Θετική γιά τό σχέδιο ἦταν ἡ γνωμοδότηση τοῦ Ἀνθίμου Δ΄, ὅπως καί τοῦ Κυρίλλου Ζ΄. Ἀντιθέτως, ὁ Ἄνθιμος ΣΤ΄ ἐξέφρασε μιᾶ τελείως διαφορετική θέση : ζήτησε νά τοῦ ἐπιτρέψουν νά συνδιαλεχθεῖ ὁ ἴδιος μέ τούς Βουλγάρους, προκειμένου νά τούς πείσει νά ἐγκαταλείψουν τίς ἀξιώσεις τους γιά ἀνεξάρτητη Ἐκκλησία. Δοκίμασε καί ἀπέτυχε, ἀλλά ἀντί νά διδαχθεῖ ἀπό τήν ἀποτυχία, ἔσπευσε νά κατηγορήσει τό σχέδιο τοῦ Γρηγορίου ὡς «πολλά προσβλητικόν εἰς τήν ἀξιοπρέπειαν τῆς Ἐκκλησίας, οὐ μήν δ'ἀλλά καί τέλος μελιστικόν ἐκ τοῦ ὄλου ὀρθοδόξου σώματος...» δηλαδή θεωροῦσε ὅτι εἰσήγαγε σχίσμα στήν ἐκκλησία, ἐνῶ ὄφειλε, καθῶς ἔγραφε, νά προωθεῖ τήν εὐαγγελική προτροπή «ἀόριστος ἀμνηστεία καί ἄφεσις». Ὑπῆρξε, ὅμως, γι' αὐτό δικαιοσύνη : 5 χρόνια μετά τά λόγια αὐτά, ὁ ἴδιος, ὡς πατριάρχης, τόν Αὐγουστο 1872, ἀνακήρυσσε σχισματικούς τούς Βουλγάρους¹⁹⁷!

Ἔτσι, ὁ πατριάρχης, ἔχοντας λάβει τήν προέγκριση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, τριῶν προκατόχων του πατριαρχῶν καί τῶν διπλωματικῶν ἀντιπροσώπων Ρωσσίας καί Ἑλλάδος, προχώρησε στό ἐπόμενο βῆμα καί παρουσίασε τό σχέδιό του στούς δύο κορυφαίους ἀξιωματούχους τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως, τόν Ἀαλή πασσᾶ καί τόν Φουάτ πασσᾶ¹⁹⁸ : οἱ δύο τους

¹⁹⁷ ΓΕΔΕΩΝ, *Ἔγγραφα*, 131-132. Κομιστές τοῦ σχεδίου στούς πρώην πατριάρχες ἦταν οἱ συνοδικοί ἀρχιερεῖς Κρήτης Διονύσιος καί Βοδενῶν Νικόδημος.

Γνωμοδότηση Ἀνθίμου Δ΄ : 9 Ἰουνίου 1867: ΓΕΔΕΩΝ, *Ἔγγραφα*, 185-186.

Γνωμοδότηση Σωφρονίου Γ΄ : 9 Ἰουνίου 1867: ΓΕΔΕΩΝ, *Ἔγγραφα*, 190-192.

Γνωμοδότηση Κυρίλλου Ζ΄ : 10 Ἰουνίου 1867: ΓΕΔΕΩΝ, *Ἔγγραφα*, 189-190.

Γνωμοδότηση Ἀνθίμου ΣΤ΄ : 15 Ἰουνίου 1867: ΓΕΔΕΩΝ, *Ἔγγραφα*, 186-188.

¹⁹⁸ ΓΕΔΕΩΝ, *Ἔγγραφα*, 178-179 : τό σχέδιο παρουσιάστηκε στήν κυβέρνηση τόν Ἰούνιο 1867. Μποροῦμε, ἴσως, νά χρονολογήσουμε τήν κοινοποίηση σέ πιό στενά ὄρια, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη μας ὅτι ὁ ὑπουργός ἐξωτερικῶν Φουάτ πασσᾶς συνόδευσε τόν σουλτάνο Ἀμπντούλ Ἀζίζ στό ταξίδι του στό Παρίσι καί ὅτι ἡ ἀναχώρησή τους ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη πραγματοποιήθηκε στίς 21 Ἰουνίου : DONTAS, 99-100. Ἄρα, ἡ παρουσίαση τοῦ σχεδίου ἀπό τόν Γρηγόριο ἔγινε μεταξύ 16-20 Ἰουνίου 1867.

έναλλάσσονταν, επί 20 έτη, στίς δύο σπουδαιότερες κυβερνητικές θέσεις : του Μεγάλου Βεζύρη και του Υπουργού Έξωτερικῶν¹⁹⁹.

Ὁ Ἀαλή έπαίνεσε τόν Γρηγόριο γιά τήν πρωτοβουλία πού ανέπτυξε, άπευθύνοντάς του, έτσι, μιά προσωπική φιλοφρόνηση. Γνωστή ήταν ή έκτίμηση τῶν κυβερνητικῶν άξιωματούχων, και μάλιστα του Ἀαλή, προς τό πρόσωπο του Γρηγορίου, καθ' όλη τήν διάρκεια τής πατριαρχείας του, και αυτό άποδείχθηκε σε διάφορες ευκαιρίες²⁰⁰. Ἐπί του σχεδίου, ζήτησε να μάθει ποιές έπαρχίες θά συνιστοῦσαν τό Βουλγαρικό θέμα. Ὁ πατριάρχης κατονόμασε τίς Μεσημβρία, Βάρνα, Δρύστρα (ή Σιλίστρια), Ρουσσούκι (ή Τζερεβένος), Βιδύνη, Νύσσα, Νυσσάβα (έδρα Σάρκιοι), Τύρνοβο, Σόφια, Κεστεντήλιο, Σαμακόβιο²⁰¹. Σημείωσε ότι οι δύο τελευταίες δέν ανήκαν έντελῶς στην γεωγραφική περιοχή μεταξύ Αΐμου-Δουνάβεως, αλλά επειδή ανήκε τό μεγαλύτερο μέρος τους σ' αυτήν και επειδή κατοικοῦνταν από πληθυσμό καθαῶς βουλγαρικό, θεώρησε δίκαιο να συμπεριληφθοῦν όλόκληρες στό θέμα. Τότε, ο πρωθυπουργός πρότεινε να παραχωρηθοῦν, επίσης, οι έπαρχίες Φιλιππουπόλεως και Νύσσας (έδρα Νίς Σερβίας). Για τήν πρώτη, ο Γρηγόριος άρνήθηκε λέγοντας πώς αν ίσχυε τό πληθυσμιακό κριτήριο, και επομένως έπρεπε να παραχωρηθεῖ ή Φιλιππούπολη ως έκβουλγαρισθείσα λόγω του μεγάλου βουλγαρικού πληθυσμοῦ της, τότε καμμία έπαρχία δέν θά έμεινε μή βουλγαρική, οὔτε και αυτή ή Κωνσταντινούπολη. Ὅσο για τήν δεύτερη, επίσης άρνήθηκε γιατί οι εκεί κάτοικοι θεωροῦσε ότι δέν εΐχαν τίποτε τό κοινό μέ τους Βουλγάρους και εκτιμοῦσε ότι μάλλον έκκλιναν προς τήν Σερβία. Κατά τήν συνομιλία έγινε λόγος και για τήν τύχη τῶν έν ενεργεία Ἑλλήνων άρχιερέων πού ποιμαίναν Βουλγαρικές έπαρχίες, ποιά, δηλαδή, θά ήταν ή θέση τους σε περίπτωση πού γινόταν άποδεκτό τό σχέδιο. Ὁ πατριάρχης άπάντησε ότι κανέναν άπ' αυτούς δέν μπορούσε να παύσει ή να άποσύρει, εκτός και αν μέ τήν διαγωγή του κάποιος παρεκτρεπόταν ή «προσέκρουε πολιτικῶς». Μόνον μετά τήν κοίμηση ή τήν τυχόν οικειοθελή παραίτησή τους ήταν δυνατόν να αντικατασταθοῦν από Βουλγάρους συναδέλφους τους²⁰².

Ὁ Ἀαλή όλα αυτά τά γνώριζε, άσφαλῶς. Ὅμως, ήθελε να διαπιστώσει τήν έτοιμότητα και τήν άποφασιστικότητα του Οίκουμενικού Πατριαρχείου να άντιδράσει, αλλά και σκόπευε να διευρύνει τό χάσμα μεταξύ τῶν δύο

¹⁹⁹ Α.Υ.Ε. Φ.ΑΑΚ. Εγ (1867) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 347, 4/16 Φεβρουαρίου 1867 : Π. Δεληγιάννης προς Χ. Τρικούπη. Στίς 31 Ἰανουαρίου ο Ἀαλή έγινε Μεγάλος Βεζύρης και ο Φουάτ Υπουργός Έξωτερικῶν : Α.Υ.Ε. Φ.ΑΑΚ. Εγ (1867), ἴδιοι άποστολέας και παραλήπτης, Νο 264 : 31 Ἰανουαρίου 1867. Στίς 27 Μαρτίου, ο Φουάτ έγινε Μεγάλος βεζύρης και ο Ἀαλή ύπουργός έξωτερικῶν : Α.Υ.Ε. Φ.ΑΑΚ. Εγ (1867), ἴδιοι άποστολέας και παραλήπτης, Νο 896, 27 Μαρτίου 1867. Συντόμως, ίσως άρχές Ἰουνίου 1867, πάλι έναλλάχθησαν.

²⁰⁰ ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεία*, 265-268.

²⁰¹ Σ' αυτές έννοοῦνταν και οι επισκοπές Βράτσας και Λοφτισοῦ πού υπάγονταν μέχρι τό 1866 στην μητρόπολη Τυρνόβου (όπως και ή επισκοπή Τζερεβενοῦ) και κατοπιν άννυψώθηκαν κι αυτές σε μητροπόλεις. Ἐπίσης, έννοείται και ή μητρόπολη Πρεσλάβας (Σούμλα) πού γεωγραφικῶς ανήκε στην «καθ' αυτό» Βουλγαρία. Κ.Π.Α., ΚΒ', 417-420: Συνταγματίο Οίκουμενικού Θρόνου-Ἰανουάριος 1862. ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, 3, 538-543: Συνταγματίο 1862.

²⁰² Α.Υ.Ε. Φ.ΑΑΚ. Εγ (1867) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 1954, 5 Ἰουλίου 1867 : πρέσβυς Π.Δεληγιάννης προς ύπουργό έξωτερικῶν Χ. Τρικούπη. Α.Υ. Ε. Φ. 76.1 (1867) ἴδιοι άποστολέας και παραλήπτης, άνευ άριθμοῦ, 11 Ἰουλίου 1867: Ἐπισυναπτόμενη Ἐκθεση Α' Διετημηνῶς Ἑλληνικῆς Πρεσβείας Δ.Ραζή προς πρέσβυ Π.Δεληγιάννη, 9 Ἰουλίου 1867. MEININGER, 89- 90 και σημείωση 96.

άντιμαχομένων πλευρών. Αυτό, τό δεύτερο, τό πετύχαινε υποβάλλοντας στους μέν τήν σκέψη ότι έκχωροῦνται τά πάντα, ἐνώ στους δέ ότι στεροῦνται καί τά αὐτονόητα δικαιώματα. Σέ καμμιά περίπτωση δέν ἔπρεπε οἱ δύο λαοί νά συμφωνήσουν μεταξύ τους, ὅπως δέν ἔπρεπε νά ἀφήνονται νά καταφεύγουν γιά ὑποστήριξη στήν Ρωσσία. Τέλος, ἡ Πύλη δέν ἐπιθυμοῦσε νά περιγραφοῦν σαφῆ καί συγκεκριμένα ὅρια γιά μιᾶ ἀνεξάρτητη Βουλγαρική Ἐκκλησία, γιατί, εὐκόλως, θά γινόταν συνειρμός μέ ἕναν μελλοντικό ἀνεξάρτητο πολιτικῶς χῶρο.

Ἦδη, ἀπό τόν Ἰανουάριο 1867 ἡ Πύλη ἔκλινε ὑπέρ τῶν Βουλγάρων. Ἡ Κρητική Ἐπανάσταση, ἡ ὑποστήριξη πού προσέφερε σ' αὐτήν ἡ Ἑλλάδα, οἱ τότε διπλωματικές παρεμβάσεις τῶν ξένων Μεγάλων Δυνάμεων ὑπέρ τοῦ νησιοῦ, ἐξόργισαν τοὺς Ὄθωμανούς ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Ἐπιπλέον, οἱ προσπάθειες γιά μιᾶ ἑλληνοσερβική συμμαχία, οἱ αἰτήσεις τῶν Σέρβων γιά ἐκκένωση τῆς χώρας τους καί ἀπό τίς τελευταῖες ὀθωμανικές φρουρές, καθώς ἐπίσης καί οἱ ἐπαναστατικές κινήσεις στήν Βουλγαρία ἀπό ἀνταρτικές ὁμάδες κατευθυνόμενες ἀπό τά ἐπαναστατικά κομιτάτα τοῦ Βουκουρεστίου, ὀδήγησαν τήν ὀθωμανική κυβέρνηση νά λάβει τό μέρος τῶν Βουλγάρων στό ἐκκλησιαστικό ζήτημα, ὥστε νά τοὺς ἀπομακρύνει, ἔστω καί προσωρινῶς, ἀπό ἕναν ἐθνοαπελευθερωτικό ἀγῶνα²⁰³.

Ἡ ὑποστήριξη, ὅμως, αὐτή περιοριζόταν σέ ἕνα λεκτικό, περισσότερο, ἐπίπεδο, χωρὶς νά μετουσιώνεται σέ συγκεκριμένες πράξεις. Γενικῶς, ἡ κυβέρνηση εὐνοοῦσε μιᾶ τακτική συχνῆς ὑποβολῆς βουλγαρικῶν ὑπομνημάτων μέ αἰτήματα καί παράπονα κατὰ τοῦ Πατριαρχείου, ἀλλά, συγχρόνως, καί ὑποβολῆς δηλώσεων νομιμοφροσύνης καί εὐγνωμοσύνης πρὸς τόν σουλτάνο. Ἔτσι, γινόταν ἐμφανεστερή ἡ διαφορά νομιμοφρόνων Βουλγάρων - ταραξιῶν Ἑλλήνων (Γραικῶν) καί νομιμοποιούταν κάθε κυβερνητική παρέμβαση ὑπέρ τῶν νομοταγῶν ὑπηκόων Βουλγάρων. Ἀκόμη, μέ τήν βουλγαροοθωμανική προσέγγιση δέν προάγονταν οἱ ἀποσχιστικές κινήσεις ἐκεῖνες πού θά ὀδηγοῦσαν σέ μελλοντικό διαμελισμό τῆς αὐτοκρατορίας. Στήν τακτική αὐτή ἀντιδροῦσε ἐντόνως ὁ Ἰγκνάτιεβ γιατί περιοριζόταν κατὰ πολύ ἡ δυνατότητα γιά ἄσκηση ρυθμιστικοῦ-διαιτητικοῦ ρόλου στήν διαμάχη τῶν δύο ὁμοδόξων λαῶν καί, ἐπομένως, ἀπαξιωνόταν ἡ ρωσική ἐπιρροή ἐπ' αὐτῶν. Ἐξ ἄλλου, ὅλοι γνώριζαν ὅτι ὁ Ρῶσσοσ πρέσβυς ἦταν ἐνεργῶς ἀναμειγμένος στήν ὑπόθεση τῶν ἐπαναστατικῶν βουλγαρικῶν κινήσεων πού κατευθύνονταν ἀπό ἐπιτροπές ἐγκατεστημένες σέ ρουμανικό ἔδαφος. Ὅμως, ὁ ἰκανότατος αὐτός διπλωμάτης δέν ἄφηνε καί τήν Ἑλληνική πλευρά παραπονούμενη, ἐλκύοντας τήν συμπάθεια πολλῶν ὁμογενῶν, ἀκόμη καί τοῦ Ἑλληνα πρεσβευτοῦ στήν Κωνσταντινούπολη, τοῦ Πέτρου Δεληγιάννη, ὁ ὁποῖος σέ ἀναφορά του σημείωνε: «...Ἡ Ρωσσία τήν σήμερον ὑποστηρίζει καί πλέον ἀκόμη τῶν

²⁰³ DONTAS, 88-90. MEININGER, 88-90.

Ὁ Ἀαλή πρώτη φορά εἶχε παρέμβει ὑπέρ τῶν βουλγαρικῶν συμφερόντων κατὰ τόν σχηματισμό τῆς μικτῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς ἐπιτροπῆς τόν Νοέμβριο 1865. Τότε εἶχε δηλώσει στους Βουλγάρους πῶς ἐάν ἡ ἐπιτροπή δέν κατέληγε σέ ἰκανοποιητική λύση, ἡ Πύλη θά προέβαινε σέ μονομερῆ ἐνέργεια ἀναγνωρίσεως ἰδιαίτερης βουλγαρικῆς ἐθνότητος, χωριστῆς ἀπό τό μιλλέτ τῶν Ρωμιῶν. Ὑπενθυμίζω ὅτι τό πόρισμα τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς, πού ἔδινε ἑλληνικές ἐπαρχίες στους Βουλγάρους, ἀπορρίφθηκε ἀπό τό Πατριαρχεῖο ὕστερα ἀπό ἔντονη ἀντίδραση τοῦ Γρηγορίου : ΓΟΝΗΣ, 135-136. ΤΑΧΙΑΟΣ, *Ἱστορία*, 119. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 129-132.

Σλαβικῶν φυλῶν τὴν Ἑλληνικὴν. Εἶδον καὶ ἀνέγνωσα πολλὰ ἐμπιστευτικὰ περὶ τοῦτου ἔγγραφα πληρέστερα τοῦτο ἀποδεικνύοντα... »²⁰⁴.

Στό μεταξὺ, ὁ Στόγιαν Τσομάκοβ, πρόεδρος τῆς βουλγαρικῆς κοινότητος στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὑπέρμαχος τῆς βουλγαροοθωμανικῆς προσεγγίσεως, ἔπεισε τοὺς συμπατριῶτές του νὰ στείλουν πρὸς τὸν σουλτάνο δηλώσεις νομιμοφροσύνης ὅπου ἐξέφραζαν τὴν εὐγνωμοσύνη τους γιὰ τὴν χρηστὴ διοίκηση τῶν ὀθωμανῶν κυβερνητῶν. Ἡ πρώτη δήλωση κατατέθηκε τὸν Ἰανουάριο καὶ ἀκολούθησαν ἄλλες τὸν Μάρτιο καὶ τὸν Ἰούλιο. Ὁ Ἀαλῆ διαμήνυσε σέ μιὰ βουλγαρικὴ ἀντιπροσωπεΐα πού τὸν ἐπισκέφθηκε ὅτι ματαίως βασίζονται στοὺς Ρώσους γιὰ νὰ λύσουν τὸ πρόβλημά τους γιατί μόνον ἡ Πύλη κατεῖχε τὸ κλειδί γιὰ τὴν λύση καὶ ἀποκλειστικῶς σ'αὐτὴν πρέπει νὰ ἀπευθύνονται. Ἐπίσης, σέ ἄλλη ἐπιτροπὴ, τὸν Μάρτιο, συνέστησε νὰ βιαστοῦν νὰ ὑποβάλουν ὑπόμνημα πρὸς τὴν κυβέρνηση, μέ τὸ ὁποῖο νὰ ζητοῦν τὴν ἀπόσχιση τους ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ νὰ δηλώνουν τὴν ἐπιθυμία τους γιὰ ἀνεξάρτητη Ἐκκλησία, πρὶν ἢ Πύλη ἐκδόσει τὸ πατριαρχικό βεράτιο τοῦ Γρηγορίου ὅπου θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναγράφονται ὅλες οἱ ἐπαρχίες πού ὑπάγονταν στὴν δικαιοδοσία του. Ὁ Ἰγκνάτιεβ, πού δέν ἐπιθυμοῦσε τὴν διάσπαση τῆς ἐνότητος τοῦ Πατριαρχείου, ἐπενέβη καὶ ματαίωσε τὴν ὑποβολή τέτοιου ἐγγράφου ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους. Δέν κατόρθωσε, ὅμως, λίγο ἀργότερα, νὰ πείσει ὅλες τὶς παρατάξεις τῆς κοινότητος αὐτῶν νὰ ἀποδεχθοῦν τὸ σχέδιο τοῦ Γρηγορίου. Μόνον οἱ μετριοπαθεῖς, πού ἦταν καὶ οἱ πολυαριθμότεροι, συμφώνησαν στὴν ἄποψη ὅτι τὸ Βουλγαρικό Θέμα ἦταν μιὰ ἀφετηρία, ἕνας πυρήνας γιὰ τὴν συγκρότηση ἀνεξάρτητης Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καί, μελλοντικῶς, ἐνός ἀνεξαρτήτου κράτους. Οἱ ἀκραῖοι μέ ἠγέτες τὸν πρῶην Μακαριουπόλεως Ἰλαρίωνα καὶ τὸν Στόγιαν Τσομάκοβ, ἂν καὶ μειοψηφία στὴν κοινότητα δέν δέχονταν νὰ συζητήσουν μέ τὸ Πατριαρχεῖο, οὔτε καὶ ἀποδέχονταν τὴν ρωσικὴ διαμεσολάβηση. Προτιμοῦσαν τὴν προσέγγιση μέ τοὺς Ὀθωμανοὺς, πού διὰ στόματος Ἀαλῆ, τοὺς ἐγγυῶνταν τὴν ἐπιτυχία. Ἐξ ἄλλου, τὸ Βουλγαρικό Θέμα τοῦ Γρηγορίου περιλάμβανε μόνον τὸ 1/3 τοῦ

²⁰⁴ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ (1867) : Ἑλληνικὴ Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 450-452, 15 Φεβρουαρίου 1867 : πρέσβυς Π.Δεληγιάννης πρὸς ὑπουργό ἐξωτερικῶν Χ. Τρικούπη.

Μέ τίς ὑποσχέσεις καὶ ἐνθαρρύνσεις τῆς Πύλης, οἱ Βούλγαροι δέν εὗρισκαν σοβαρὸ λόγο νὰ συνεχίσουν τίς ἐπίπονες διαπραγματεύσεις τους μέ τὸ Πατριαρχεῖο, ἀφοῦ, ἔτσι καὶ ἄλλοιῶς, ἡ κυβέρνηση θὰ ἱκανοποιῶσε τὰ αἰτήματά τους. Κατὰ συνέπεια, καὶ ὅταν ἀναγκάζονταν νὰ διαπραγματευθοῦν, ἐμφανίζονταν ἀνελαστικοί: MEININGER, 38-39.

Γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν Βουλγάρων ἀπὸ τὴν Ρωσικὴ ἐπιτροπὴ : MEININGER, 44-51. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον ἐπεισόδιο στὴν πορεία τῆς βουλγαροοθωμανικῆς προσεγγίσεως ἦταν ἡ ἐνέργεια τῆς «Μυστικῆς Βουλγαρικῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς» τοῦ Βουκουρεστίου νὰ ἀποστείλει ὑπόμνημα πρὸς τὸν σουλτάνο καλώντας τον νὰ λαβεῖ τὸν τίτλο τοῦ «τσάρου τῶν Βουλγάρων», νὰ δώσει Σύνταγμα στὴν Βουλγαρία καὶ νὰ ἐγκαθιδρύσει δυαδικὴ Ὀθωμανοβουλγαρικὴ μοναρχία κατὰ τὸ πρότυπο τῆς Αὐστροουγγρικῆς πού ἀνακηρύχθηκε τὸ 1867: ΜΙΛΛΕΡ, 427.

Ἄλλη, πάλι, βουλγαρικὴ ἐπιτροπὴ ἦλθε σέ μυστικὴ συνεννόηση μέ τοὺς Σέρβους καὶ συμφώνησαν, στίς 17 Ἀπριλίου 1867, στὴν δημιουργία ἐνιαίου «Σερβο-βουλγαρικοῦ βασιλείου» ὑπὸ τὸ σκῆπτρο τοῦ Μιχαήλ Ὁμπρένοβιτς καὶ τῶν διαδόχων του. Προέβλεπε κοινὴ σημαία, κοινὸ νόμισμα, κοινὴ Ἱερά Σύνοδο, ἀλλὰ δύο ἐπίσημες γλῶσσες (σερβικὴ-βουλγαρικὴ). Δέν καθόριζε, ἐπίσης, τὸ θέμα τῆς πρωτεύουσας : ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 222, 266-267.

Γιὰ διμερεῖς συνεννοήσεις μεταξὺ Βουλγάρων-Ρουμάνων, Βουλγάρων-Ὀθωμανῶν καὶ Βουλγάρων-Σέρβων : STAVRIANOS, 377- 378.

βουλγαρικού λαού και άφηγε εκτός πολλές μικτές επαρχίες όπου κυριαρχούσαν πληθυσμιακώς οι όμογενείς τους²⁰⁵.

Ένας από τους ήγέτες της μετριοπαθούς βουλγαρικής μερίδος, ο πρώην Φιλιππουπόλεως Παΐσιος, έτοιμάσε ένα εναλλακτικό του Γρηγορίου σχέδιο, παρόμοιο με εκείνο, επιφέροντας όρισμένες αλλαγές στα άρθρα 2, 6, 8 και καταργώντας τα άρθρα 12 και 18. Όταν τό Πατριαρχείο απέρριψε τό σχέδιο, οί Βούλγαροι εξέλεξαν μιά επιτροπή πού θά ύποστήριζε τήν ύπόθεσή τους ένώπιον άλλων Όρθοδόξων Έκκλησιών. Οί επαφές με τό Βελιγράδι και τήν Σερβική Έκκλησία δέν έφεραν κάποιο αποτέλεσμα. Τό ίδιο και οί επαφές με τήν Πετρούπολη και τήν Ρωσική Έκκλησία, όπου αποτάθηκε επιτροπή σταλμένη από τους Βουλγαρους του Βουκουρεστίου, αποτελουμένη από τους Έβλόγκι Γκεοργκίεβ και Γκεόργκι Σόποβ με διερμηνέα τόν Νάϊντεν Γκέροβ. Ο Μητροπολίτης Μόσχας Φιλάρετος (1782-1867) τους συνέστησε νά άρκεστούν στα όσα τους έδινε τό Πατριαρχείο και νά μήν διασπάσουν τήν Όρθοδοξία, διατηρώντας τήν έλπίδα ότι, μελλοντικώς, θά τους παραχωρούσε περισσότερα. Τόσο ο Φιλάρετος, όσο και ή Ρωσική Σύνοδος, δέν συμφώνησαν στό αίτημα νά παρέμβουν στην Μεγάλη Έκκλησία ύπερ των Βουλγάρων, θεωρώντας ότι μιά τέτοια ένέργεια θά έκλαμβανόταν ως επέμβαση στα έσωτερικά άλλης Έκκλησίας, έπομένως θά ήταν άντικανονική και χωρίς καμμία πιθανότητα επιτυχίας. Η Έκκλησία της Ρωσσίας θεωρούσε τό Βουλγαρικό Ζήτημα ως μιά καθαρώς ένδοεκκλησιαστική διαμάχη διοικητικού χαρακτήρος²⁰⁶.

Τόν Αύγουστο του 1867, οί άκραίοι Βούλγαροι προέβησαν σε μιά επίδειξη δυνάμεως στην περιοχή της Άχρίδος ζητώντας τήν ανασύσταση της Άρχιεπισκοπής Άχρίδος, ως «παλαιόθεν» αυτοκεφάλου Βουλγαρικής Έκκλησιαστικής Αρχής. Ο ύπουργός έξωτερικών Φουάτ πασσάς άρνήθηκε νά μεταβάλει τό καθεστώς πού ίσχυε από τό 1767 και οί Βούλγαροι απείλησαν ότι θά προέβαιναν, μονομερώς, οί ίδιοι στην ανακήρυξη, έφ' όσον δέν γινόταν δεκτό τό αίτημά τους έντός 14 ήμερών. Τελικώς, ή απειλή δέν πραγματοποιήθηκε²⁰⁷.

Συγχρόνως, οί άκραίοι πίεζαν τόν Ίγκνάτιεβ νά αναλάβει πρωτοβουλία για συνεννόηση με τό Πατριαρχείο. Πράγματι, αυτός, πρότεινε στόν Γρηγόριο,

²⁰⁵ ΓΟΝΗΣ, 137-138. ΤΑΧΙΑΟΣ, *Ιστορία*, 122-124. ΚΑΡΠΑΘΙΟΣ, 256-257. MEININGER, 49-50 και 88-90 : αποκαλεί τόν Τσομάκοβ ως τήν μεγαλύτερη νέμεση του Ίγκνάτιεβ και τόν ισχυρότερο άντιπαλό του στο Βουλγαρικό εκκλησιαστικό ζήτημα: MEININGER, 47, 87. Προσωπικώς, ο Τσομάκοβ είχε και έναν ιδιαίτερο λόγο νά διαφωνήσει με τό σχέδιο του Γρηγορίου : ή Φιλιππούπολη, από τήν όποία καταγόταν και τήν όποία αντιπροσώπευε, δέν συμπεριλαμβανόταν στο παραπάνω σχέδιο: ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 135. Άλλά, και ο Ίγκνάτιεβ είχε τοποθετηθεί κατά της έξαιρέσεως των μικτών επαρχιών και των «πτωχών» παραχωρήσεων του Γρηγορίου στο έδαφικό : Α.Υ.Ε. Φ.ΑΑΚ. Εγ (1867), Νο 1862, 22 Ιουνίου 1867 : πρέσβυς Π. Δεληγιάννης προς ύπουργό έξωτερικών Χ. Τρικούπη : «...δυστυχώς επί του άντικειμένου τούτου δέν δυνάμεθα νά εϋρωμεν συνδρομήν παρά τῷ κυρίῳ πρέσβει της Ρωσσίας, τῷ άλλως φιλέλληγι και μεγάλων προτερημάτων άνδρί...».

²⁰⁶ ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 137-139. Η Ρωσική διπλωματία είχε πληροφορήσει τόν Φιλάρετο ότι τό σχέδιο του Γρηγορίου απέδιδε στους Βουλγάρους εκκλησιαστική αυτονομία και ότι ύποσχόταν, μελλοντικώς, περαιτέρω παραχωρήσεις. Έπειδή, όμως, οί Βούλγαροι αντιπρόσωποι επέμεναν ότι τά πράγματα ήταν διαφορετικά και μόνον ο μισός βουλγαρικός πληθυσμός περιλαμβανόταν στο Θέμα, ο Φιλάρετος ζήτησε από τόν Γκέροβ νά του συντάξει μιά πλήρη έκθεση, όπου θά περιλάμβανε και τίς βουλγαρικές προτάσεις για τό εκκλησιαστικό. Η έκθεση ύποβλήθηκε στις 25 Νοεμβρίου 1867, αλλά ο Φιλάρετος δέν πρόλαβε νά τήν αναγνώσει, αφού κοιμήθηκε στις 19 Νοεμβρίου.

²⁰⁷ MEININGER, 87.

χάριν τῆς εἰρήνης καί τῆς ἀγάπης, νά παραχωρηθοῦν ἡ περιοχή τῆς Φιλιππουπόλεως, μέρος τῆς ἐπαρχίας Ἀδριανουπόλεως καί, ἴσως, κάποιες ἐπαρχίες στήν Μακεδονία καί Θράκη. Ἐδῶ, ἐπενέβη ὁ Ἑλληνας πρεσβευτής Π. Δεληγιάννης πού, συμφώνως πρός τίς ὁδηγίες πού τοῦ ἔστειλε ἡ Ἑλληνική κυβέρνησις, ἔθεσε ὡς ἀδιαπραγμάτευτο ὄριο τόν Αἴμο, ἐνῶ πίεσε τόν Γρηγόριο νά διασαφηνίσει ὀνομαστικῶς τίς ἐπαρχίες πού θά περιλάμβανε τό θέμα καί, ἐπιπλέον, νά προσπαθήσει νά εἰσαχθεῖ ἡ ἑλληνική γλῶσσα στά ἱερατικά σχολεῖα τῆς Βουλγαρίας. Ὁ πατριάρχης ἀπάντησε ὅτι δέν ἦταν ἡ κατάλληλη στιγμή γιά τέτοιες ἐνέργειες, ὅμως θά προσπαθοῦσε νά διευκρινίσει ὀρισμένα πράγματα, ἀφοῦ πρῶτα ἐγκρινόταν ἀπό τήν κυβέρνησις τό σχέδιό του. Οἱ δύο πρεσβευτές εἶχαν καί μεταξὺ τους συζητήσεις ἀπ' ὅπου προέκυψε ὅτι ὁ Ἰγκνάτιεβ θά ἀρκοῦνταν στίς προβλέψεις τοῦ σχεδίου τοῦ Γρηγορίου, μέ τήν προσθήκη τῆς τοποθετήσεως ἀπλῶν χωρεπισκόπων Βουλγάρων, ὄχι δηλαδή ἀρχιερέων πού θά ἔφεραν τό ὄνομα τῆς ἐπαρχίας, γιά τήν Φιλιππούπολη καί τήν Ἀδριανούπολη²⁰⁸.

Στό σχέδιο τοῦ Γρηγορίου ἀντέδρασαν καί οἱ Ἑλληνικοί ἐθνικιστικοί κύκλοι κατηγορῶντας τόν ὅτι παραχωροῦσε ἐκκλησιαστική ἀνεξαρτησία στούς Βουλγάρους πού δέν θά ἦταν παρά τό προοίμιο γιά δημιουργία Βουλγαρικοῦ κράτους, ἐξ ὀρισμοῦ ἀντιπάλου τῶν ἑλληνικῶν ἐθνικῶν ὁραμάτων τῆς Μεγάλης Ἰδέας. Ἡ δημοτικότητα τοῦ πατριάρχου σημείωσε κατακόρυφη πτώση καί κλονίστηκε ἡ ἐμπιστοσύνη τῆς ὁμογενείας στό πρόσωπό του. Πλέον, δέν μποροῦσε νά ὀμιλεῖ ὡς «ἐν λευκῷ» ἐξουσιοδοτημένος ἀπό τό Γένος. Κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθήκες, καί δεδομένης τῆς σιωπῆς τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως ὡς πρός τό σχέδιό του, πρῶτα πού σήμαινε ἀποδοκιμασία αὐτοῦ, φάνηκε διατεθειμένος νά συζητήσει κάποιες περαιτέρω παραχωρήσεις ἢ ἀκόμα καί νά ἀποσύρει τό σχέδιό του²⁰⁹.

Μετά ἀπό πολὺμηνη ἀπραξία στό Ζήτημα, κινητικότητα ἐμφανίστηκε στά τέλη Μαρτίου 1868, ὅταν ὁ Ἰγκνάτιεβ ἐπέστρεψε ἀπό ἓνα ταξίδι του στήν Ρωσία. Ἀρχικῶς, ἀπευθύνθηκε στό Πατριαρχεῖο ζητῶντας, ὡς δείγμα καλῆς θελήσεως καί συγκαταβατικότητος πρός τήν πτέρυγα τῶν μετριοπαθῶν Βουλγάρων, νά ἐπιτρέψει στόν πρῶτον Φιλιππουπόλεως Παῖσιο πού διέμενε στό προάστιο Ὁρτάκιοϊ νά κατοικήσει ἐντός τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Γρηγόριος δέχθηκε καί πραγματοποίησε σχετικό διάβημα πρός τήν Πύλη ἡ ὁποία ἀρνήθηκε καί συνέστησε στίς δύο πλευρές νά ἀσχοληθοῦν, ἐπιτέλους, σοβαρά μέ τήν ἐπίλυση τοῦ κυρίως προβλήματος καί ὄχι νά κατατρίβονται μέ τήν διευθέτηση δευτερευόντων θεμάτων. Κατόπιν, ὅμως, συνεχῶν παρακλήσεων ὁ Γρηγόριος συγκατατέθηκε νά χορηγήσει τήν ἄδεια, ἀλλά δέν ἄφησε ἐλεύθερο τό πεδίο τῶν κινήσεων σέ Ρώσους καί Πατριαρχεῖο. Παρ' ὅλο πού ὑποσχέθηκε ὁ Φουάτ στόν Ἰγκνάτιεβ νά μὴν ἀναμιχθεῖ γιά ἓνα διάστημα στό Ζήτημα, κάλεσε τοὺς Βουλγάρους καί τοὺς ἀνακοίνωσε τήν πρόθεσις τῆς κυβερνήσεως νά τοὺς ἀναγνωρίσει ὡς χωριστὴ ἔθνοτητα, ἐνῶ, συγχρόνως τοὺς

²⁰⁸ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Εγ (1867) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 1954, 5 Ἰουλίου 1867, πρέσβυς Π. Δεληγιάννης πρός ὑπουργό ἐξωτερικῶν Χ. Τρικούπη. Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1867), ἴδιοι ἀποστολέας καί παραλήπτης, ἄνευ ἀριθμοῦ, 11 Ἰουλίου 1867. Ἐπισυνάπτεται Ἐκθεσις τοῦ Α΄ διερχομένου τῆς πρεσβείας Δ. Ραζῆ πρός τόν πρέσβυ Π. Δεληγιάννη, 9 Ἰουλίου 1867, ὅπου περιγράφεται συνομιλία μέ τόν πατριάρχη σχετικῶς πρός τό Βουλγαρικὸ Ζήτημα.

²⁰⁹ MEININGER, 86-87.

ζήτησε να καταθέσουν τīs προτάσεις τους για έναν κανονικό ἐκκλησιαστικό διακανονισμό στό πρόβλημα τῶν μικτῶν ἐπαρχιῶν²¹⁰.

Στό μεταξύ, ὁ Ρῶσος πρέσβυς μέ ἐνέργειές του κατόρθωσε νά φέρει σέ ἐπαφή τόν Γρηγόριο καί τόν Παΐσιο πού ἄρχισαν ἰδιαίτερες, μυστικές συνομιλίες, προκειμένου νά καταλήξουν σέ κάποιο συμβιβασμό ἐκκινῶντας ἀπό τό σχέδιο τοῦ Γρηγορίου. Οἱ διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν τόν Μάιο καί συνεχίστηκαν τīs πρῶτες ἡμέρες τοῦ Ἰουνίου προοιωνίζοντας αἴσιο τέλος. Τέτοια, ὅμως, κατάληξη δέν ἐπιθυμοῦσε ἡ Πύλη πού μετερχόταν τήν πολιτική τοῦ «διαίρει καί βασίλευε». Ἐντονες ἦταν οἱ φήμες γιά παρέμβασή της μέ κατάθεση νέου σχεδίου. Συμφώνως πρὸς αὐτές, θά χορηγοῦσε στους Βουλγάρους τό δικαίωμα νά ἔχουν δική τους Σύνοδο, προεδρευομένη ἀπό ἕναν ἀρχιεπίσκοπο, μέ ἔδρα τήν Κωνσταντινούπολη καί χωρίς προσδιορισμένα ὄρια δικαιοδοσίας. Γιά τīs μικτές ἐπαρχίες θά εἶχε δικαίωμα διορισμοῦ μητροπολίτου ἐκεῖ ὅπου ὁ βουλγαρικός πληθυσμός ὑπερτεροῦσε τοῦ ἑλληνικοῦ καί ἐπισκόπου ἐκεῖ ὅπου ὑστεροῦσε. Ὁ Γρηγόριος ἀποφάσισε νά ἐπισκεφθεῖ, στίς 2 Ἰουνίου, τόν Φουάτ καί νά τοῦ καταστήσει σαφές ὅτι ἡ συνύπαρξη δύο ἀρχιερέων στήν ἴδια ἐπαρχία συνιστοῦσε πρόβλημα κανονικότητας καί νά τοῦ τονίσει ὅτι οἱ συνέπειες ἀπό τīs ταραχές πού θά προέκυπταν θά ἦταν δυσάρεστες γιά ὅλους. Ὁ ὑπουργός ἀπάντησε πῶς μέριμα τῆς κυβερνήσεως ἦταν ἡ ἱκανοποίηση τῶν δικαίων παραπόνων ἑκατομμυρίων Βουλγάρων καί ἡ διευθέτηση τοῦ χρονίζοντος ἐπί δεκαετία προβλήματος. Ἡ ἀπόφαση τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου θά κοινοποιοῦταν, συντόμως, στό Πατριαρχεῖο. Τότε, ὁ πατριάρχης μέ πολύ θάρρος, ὁμολογουμένως, εἶπε στόν συνομιλητή του ὅτι «ὡς ἀρχηγός τῆς ὀρθοδόξου ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐκκλησίας δέν ἐννοεῖ νά λάβῃ ἀπόφασιν ἀπό τό ὑπουργικόν συμβούλιον τῆς Τουρκίας δι' ὑποθέσεις καθαρῶς ἐκκλησιαστικάς καί ὅτι αὐτός μόνος εἶναι ἀρμόδιος μετά τῆς Συνόδου ν' ἀποφασίξῃ ἐπί τοιούτων ὑποθέσεων. Ἐάν ὅμως οἱ ὑπουργοί τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἔχωσι νά ἀποτεινωσι προτροπὰς τινὰς εἰς τήν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν, τότε εἶναι πρόθυμος νά δεχθῇ ταύτας καί ἐνεργήσῃ, ἂν τοῦτο καθίσταται εὐκόλον συμφώνως μέ τήν ἐπιθυμίαν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης». Ἐδωσε, δηλαδή, στόν Φουάτ νά καταλάβει ὅτι μονομερεῖς ἐνέργειες τῆς Πύλης δέν ἦταν δυνατόν νά ἔχουν πρακτικό ἀποτέλεσμα, χωρίς προηγούμενη συνεννόηση μέ τό Πατριαρχεῖο.

Ὁ Ἰγκνάτιεβ, ἔχοντας καί αὐτός τīs πληροφορίες του, διαμήνυσε στόν Γρηγόριο ὅτι ἀναμενόταν ἡ ἔκδοση σουλτανικοῦ ἰραδέ γιά σύσταση Βουλγαρικῆς Συνόδου μέ ἔδρα τήν Χαλκηδόνα (Καντίκιοι), γι' αὐτό τοῦ πρότεινε νά προβεῖ σέ κάποιες μικροπαραχωρήσεις πρὸς τήν Βουλγαρική πλευρά. Ἐλαβε, ὅμως, τήν ἀπάντηση ὅτι δέν ἦταν δυνατή ὑποχώρηση ἀπό τīs προβλέψεις τοῦ σχεδίου τοῦ 1867. Ὁ πρέσβυς ἐπέμενε νά διοριστοῦν Βούλγαροι ἀρχιερεῖς γιά τīs μικτές ἐπαρχίες. Τότε, ὁ πατριάρχης δέν δίστασε νά τοῦ παρατηρήσει ὅτι ἡ πρόταση αὐτή διέφερε ἀπ' αὐτήν τῆς κυβερνήσεως μόνον σέ ἕνα σημεῖο: στήν ἔδρα τῆς Βουλγαρικῆς Συνόδου, δηλαδή Τύρνοβο ἢ Χαλκηδόνα, ἀντιστοίχως. Τοῦ ἐπεσήμανε τό ἀντικανονικό τῆς προτάσεως καί τοῦ ὑπέδειξε ὅτι θά ὀδηγοῦσε σέ σχίσμα, προσθέτοντας : «Ἐγὼ ὁ ἴδιος, ἐάν μεταβῶ αὔριον εἰς Θεραπεῖα δέν δύναμαι νά ἱερουργήσω οὐδέ νά κάμω βάπτισιν ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ ἀγίου Δέρκων, πῶς θέλετε ἐν Φιλιππουπόλει νά

²¹⁰ MEININGER, 94-95. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 141 : συντάκτης τῆς προτάσεως γιά τīs μικτές ἐπαρχίες ἦταν ὁ πρῶην Μακαριουπόλεως Ἰλαρίων. Τήν ἐπιστολή πρὸς τόν Φουάτ συνυπέγραψαν καί οἱ Φιλιππουπόλεως Πανάρετος καί Σόφιας Δωρόθεος.

ὑπάρχει εἷς Μητροπολίτης Βούλγαρος διά τούς Βουλγάρους καί εἷς Μητροπολίτης Γραικός διά τούς Γραικούς; ἄς προσδιορισθῶσι τά ὅρια τῶν Βουλγάρων καί ἄς ἐνεργῶσι μετά τῆς Συνόδου των.»²¹¹.

Στίς 11/23 Ἰουνίου 1868 ἡ Πύλη κατέθεσε ἕνα δικό της σχέδιο 6 σημείων τό ὁποῖο ἱκανοποιοῦσε τίς περισσότερες ἀπό τίς Βουλγαρικές διεκδικήσεις :

1. ἐλευθερία ἐκλογῆς δικῶν τούς ἐπισκόπων
2. δικαίωμα κατοχῆς ὄσων ναῶν κτίστηκαν μέ δικές τους δαπάνες
3. δημιουργία Βουλγαρικής Συνόδου μέ ἐπικεφαλῆς ἀρχιεπίσκοπο (πριμᾶτο)
4. ἔδρα τῆς Συνόδου ὀριζόταν ἡ Κωνσταντινούπολη
5. στίς μικτές ἐπαρχίες θά ὑπῆρχαν δύο ἐπίσκοποι, θά διέμεναν ὁμως σέ διαφορετικές πόλεις
6. παρέμενε ἡ πνευματική ἐξάρτηση τῆς νέας Ἐκκλησίας ἀπό τό Πατριαρχεῖο καί θά μνημονευόταν τό ὄνομα τοῦ πατριάρχου κατά τίς λειτουργεῖες²¹².

Μετά τήν κίνηση αὐτή, ὀρισμένοι πρόκριτοι ὁμογενεῖς θέλησαν νά παρέμβουν στούς ἐκεῖ πρεσβευτές τῆς Βρετανίας καί Γαλλίας. Τούς ἀπέτρεψε ὁ Ἑλληνας ἐπιτετραμμένος Ἰωάννης Καλλέργης λέγοντας τους ὅτι κάτι τέτοιο θά δήλωνε ἀδυναμία τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί θά ἔδινε στούς ξένους τό δικαίωμα νά παρέμβουν στήν κρίση χαλαρώνοντας ἀκόμη περισσότερο τούς ἐλάχιστους ὑφιστάμενους δεσμούς μεταξύ Ἑλλήνων καί Βουλγάρων. Ὁ Καλλέργης, ὁμως, πρότεινε στήν κυβέρνησή του τήν λύση τῆς συμπράξεως Ἑλληνικῆς καί Ρωσικῆς κυβερνήσεως, ὡς τήν μόνη πού θά μπορούσε νά σώσει τήν κατάσταση καί νά ἀποφευχθεῖ ἡ διαίρεση τῶν ὀρθοδόξων²¹³.

Τό Πατριαρχεῖο, μετά τά τελευταῖα γεγονότα, ἔκρινε πώς ὁ Ρῶσος πρέσβυς ἔκλινε, αἰσθητῶς πλέον, πρὸς τήν Βουλγαρική πλευρά, πεποίθησε πού ὁ Μέγας πρωτοσύγκελλος Εὐστάθιος Κλεόβουλος μετέφερε στόν νέο Ἑλληνα πρέσβυ Ἰωάννη Δεληγιάννη. Ὁ τελευταῖος ἐξέφρασε τήν ἐλπίδα ὅτι ἡ ὑποστήριξη τοῦ συναδέλφου του δέν θά ἔφθανε μέχρι τῆς ἐπιλογῆς τοῦ σχίσματος²¹⁴.

Ὁ Ἰγκνάτιεβ δέν ἐνεργοῦσε χωρίς τήν κάλυψη τῆς κυβερνήσεώς του. Αὐτό κατέστησε σαφές ὁ Ρῶσος ὑπουργός ἐξωτερικῶν Γκορτσακόβ στόν Ἑλληνα πρεσβευτή στήν Ἁγία Πετρούπολη, Σπυρίδωνα Α. Μεταξά. Συνέστησε, μάλιστα, τήν ἴδια ἐμπιστοσύνη καί στήριξη νά ἐπιδειξοῦν πρὸς αὐτόν καί οἱ Ἑλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Γιά τό ἐπίμαχο ζήτημα τόνισε ὅτι κύριο μέλημα τῆς Ρωσσίας ἦταν ἡ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας, ἐπομένως ἦταν τελειῶς ἀντίθετη μέ κάθε ἰδέα περὶ σχίσματος. Ὁ Ρῶσος πρεσβευτής δροῦσε διεπόμενος ἀπό πνεῦμα συμβιβαστικό καί ἐάν πίεζε γιά παραχωρήσεις τό Πατριαρχεῖο, ἀκόμη περισσότερο πιεστικός ἦταν πρὸς τήν Βουλγαρική πλευρά. Ἐπικριτικός ἦταν ὁ ὑπουργός πρὸς τήν Μεγάλη Ἐκκλησία λέγοντας πώς ἀνέκαθεν συμπεριφερόταν κακῶς, ὄχι μόνον πρὸς τούς Βουλγάρους, ἀλλά πρὸς

²¹¹ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 1432, 10 Ἰουνίου 1868: προσωρινῶς διευθύνων τήν Πρεσβεία, Γραμματέας Πρεσβείας Ἰωάννης Δ. Καλλέργης πρὸς Π. Δεληγιάννη ὑπουργό ἐξωτερικῶν.

²¹² MEININGER, 94-101. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 141-142. Μάλιστα, στίς 23 Ἰουνίου, ὁ Γρηγόριος δήλωσε πώς ἂν ἡ Πύλη προχωροῦσε σέ ἐφαρμογή τοῦ σχεδίου της, τότε ὁ πατριάρχης θά περιοριζόταν σέ μιᾶ διαμαρτυρία καί θά ἐναπέθετε τήν ὑπεράσπιση τῆς Ἐκκλησίας στήν προστασία τοῦ Θεοῦ, δηλαδή θά ὑπέβαλε τήν παραίτησή του.

²¹³ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 1441, 11/23 Ἰουνίου 1868: προσωρινῶς διευθύνων τήν Πρεσβεία, Γραμματέας Πρεσβείας Ἰωάννης Καλλέργης πρὸς ὑπουργό ἐξωτερικῶν Π. Δεληγιάννη.

²¹⁴ Α.Υ.Ε. Φ. 19.1 (1868) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 1510, 19 Ἰουνίου 1868: πρέσβυς Ἰωάννης Δεληγιάννης πρὸς Π. Δεληγιάννη ὑπουργό ἐξωτερικῶν.

όλους τούς χριστιανούς τῆς δικαιοδοσίας τῆς. Ὁ πατριάρχης ὄφειλε νά κάνει καί ἄλλες παραχωρήσεις, ὅπως, γιά παράδειγμα, νά ἀρκεστεῖ νά ἐγκρίνει ἕναν μόνον ὑποψήφιο ἀρχιερέα, ὅποιον ἐξέλεγαν οἱ Βούλγαροι, ἀντί νά ἐπιμένει σέ τρεῖς ὑποψηφίους γιά νά ἐπιλέξει ἕναν μεταξύ αὐτῶν. Ὁ Μεταξᾶς, χωρίς νά ἔχει ὀποιαδήποτε ἐξουσιοδότηση ἀπό τό Πατριαρχεῖο, ἀπάντησε ὅτι μιᾶ τέτοια πρόταση θά μπορούσε νά γίνει ἀποδεκτή, ἐφ' ὅσον ἀναγνωριζόταν στόν πατριάρχη τό δικαίωμα νά ἐγκρίνει ἢ νά ἀκυρώνει τήν ἐκλογή, κατά τό προηγούμενο τῶν Ἰονίων νήσων ἐπί Βρετανικῆς προστασίας. Στήν ἰδέα αὐτή ὁ Γκορτζακόβ φάνηκε νά συμφωνεῖ²¹⁵.

Κατά τό ὑπόλοιπο καλοκαίρι τοῦ 1868 ἐπικράτησε νηνεμία στόν ἐκκλησιαστικό τομέα, ὄχι ὅμως καί στόν πολιτικό. Τόν Ἰούλιο σημειώθηκε ἐπαναστατική κίνηση στήν Βουλγαρία ἀπό ἐνόπλους πού εἰσήλθαν ἀπό τό ρουμανικό ἔδαφος καί συγκρούστηκαν μέ ὀθωμανικά στρατεύματα. Ἀποκρούστηκαν καί μόνον ἕνα σῶμα 200 ἀνδρῶν διασώθηκε στά ὄρη. Ἡ ὀθωμανική κυβέρνηση πραγματοποίησε διάβημα πρὸς τήν ρουμανική ἀπειλῶντας στρατιωτική ἐπέμβαση. Ἐπίσης, ζήτησε ἀπό τούς πρεσβευτές τῶν 6 Δυνάμεων πού εἶχαν ἐμπλακεῖ στήν ὑπόθεση τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ρουμανίας νά διενεργηθεῖ ἐπίσημη ἀνάκριση, ἀπό διεθνή ἐπιτροπή, προκειμένου νά καταδειχθεῖ ἡ σύμπραξη ἢ ἡ ἀνοχή τῶν ρουμανικῶν ἀρχῶν στό βουλγαρικό ἐπαναστατικό κίνημα. Οἱ πρέσβεις ἀρνήθηκαν ὑπενθυμίζοντας στήν Πύλη ὅτι εἶχε ἀρνηθεῖ, πρὶν ἀπό λίγο καιρό, στήν σύσταση παρόμοιας ἐπιτροπῆς γιά τήν διερεύνηση τοῦ θέματος τῶν ἐκτροπῶν στά ὀποῖα προέβησαν τά ὀθωμανικά στρατεύματα στήν Κρήτη²¹⁶.

Τόν Αὐγούστο κυκλοφόρησε μιᾶ φήμη γιά ἀνακίνηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πού ἀναφερόταν σέ ἐπικείμενη ἔκδοση σουλτανικοῦ ἰραδέ περὶ ἀνεξαρτήτου Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας. Ἀποδόθηκε σέ γνωμοδότηση τοῦ Μιντχάτ πασσᾶ (1822-1884) ὁ ὀποῖος μόλις εἶχε ἐπιστρέψει στήν πρωτεύουσα ἀπό τήν Βουλγαρία, ὅπου ἦταν γενικός διοικητής τοῦ βιλαετίου τοῦ Δουνάβεως. Αὐτός φερόταν ὅτι συνέστησε στήν κυβέρνηση νά προβεῖ σέ μιᾶ ἐντυπωσιακή ἐνέργεια στόν ἐκκλησιαστικό τομέα γιὰτί κατ' αὐτόν τόν τρόπο θά ἀπέτρεπε γιά ἀρκετό καιρό κάθε στασιαστικό κίνημα στήν Βουλγαρία. Ἄν ἡ πληροφορία ἀλήθευε, τότε οἱ ὑπουργοί τῆς κυβερνήσεως δέν συμμερίστηκαν, ἀμέσως, τήν ἄποψη Μιντχάτ, γιὰτί δέν ἐκδόθηκε ὁ θρυλούμενος ἰραδές²¹⁷.

²¹⁵ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868) : Ἑλληνική Πρεσβεία Πετροπόλεως, Νο 218-219/93, 11/23 Ἰουλίου 1868: πρέσβυς Σπ. Α. Μεταξᾶς πρὸς ὑπουργό ἐξωτερικῶν Π.Δεληγιάννη.

²¹⁶ Α.Υ.Ε. Φ. 18.3 (1868) : Ἑλληνική Πρεσβεία Πετροπόλεως, Νο 226/97, 15/27 Ἰουλίου 1868: Μάρκος Δραγούμης, προσωρινός ἐπιτετραμμένος πρὸς Π. Δεληγιάννη ὑπουργό ἐξωτερικῶν. Ὁ Γκορτζακόβ μέ ἐγκύκλιό του πρὸς τούς Ρώσους διπλωματικούς πράκτορες στήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία ἀπαγόρευε καθε ἐνθάρρυνση σέ «ἐρεθιστικές» ἐνέργειες πού θά μπορούσαν νά προκαλέσουν παράπονα κατά τῆς Ρωσίας. Α.Υ.Ε. Φ. 18.3 (1868) :ἴδιοι ἀποστολέας καί παραλήπτης, Νο 245/102, 22 Ἰουλίου/3 Αὐγούστου 1868. Α.Υ.Ε. Φ. 18.3 (1868) :ἴδιοι ἀποστολέας καί παραλήπτης, Νο 268/113, 12/24 Αὐγούστου 1868.

²¹⁷ Α.Υ.Ε. Φ. 19.1 (1868) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 2188, 12 Αὐγούστου 1868: πρέσβυς Ἰω. Δεληγιάννης πρὸς ὑπουργό ἐξωτερικῶν Π. Δεληγιάννη. BÉRARD, 230. Κ.Π.Α., ΚΘ', 298-299 § 3607, 13 Αὐγούστου 1868: Ὁ μητροπολίτης Τορνόβου Γρηγόριος εἶχε ἐνημερώσει τό Πατριαρχεῖο ὅτι ὁ γενικός διοικητής τοῦ βιλαετίου Δουνάβεως Μιντχάτ πασσᾶς, πρὶν ἀναχωρήσει γιά τήν Κωνσταντινούπολη, τοῦ δήλωσε ὅτι πλησιάζει ἡ λύση τοῦ Βουλγαρικοῦ Ζητήματος ἀπό τήν ὀθωμανική κυβέρνηση. Ἴσως, νά τοῦ εἶπε ὅτι θά ἔπρεπε νά ἐγκαταλείψει τόν μητροπολιτικό θρόνο, γιὰτί μετά τήν λύση τοῦ Ζητήματος στήν θέση του θά τοποθετοῦσαν ἄλλον, Βούλγαρο, μητροπολίτη. Ὁ Γρηγόριος ζήτησε ἀπό τό Πατριαρχεῖο

Ίσως, όμως, λίγο αργότερα, νά επανεκτιμήσαν τά δεδομένα γιατί ἡ Πύλη, στίς 3 Ὀκτωβρίου 1868 διεβίβασε πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Διάγγελμα (τεσκερέ), ὅπου ἀνέλυε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ Ὄθωμανικὴ κυβέρνηση ἀποφάσισε νά ἐπέμβει στό χρονίζον Βουλγαρικὸ Ζήτημα καί νά ὑποβάλει, συνημιένως, 2 σχέδια λύσεως αὐτοῦ. Τό Πατριαρχεῖο ὄφειλε νά τά μελετήσῃ καί νά ἐπιλέξῃ ἓνα ἐκ τῶν δύο πρὸς ἐφαρμογή, ἀλλοιῶς θά ἔπρεπε νά ἐξευρεθεῖ ἄλλο μέτρο, παραδεκτό καί ἀπὸ τίς δύο ἀντιμαχόμενες πλευρές, ὥστε νά λήξῃ ἡ ὑπόθεση²¹⁸.

ΤΑ ΔΥΟ ΣΧΕΔΙΑ ΤΗΣ ΠΥΛΗΣ²¹⁹

ΣΧΕΔΙΟΝ Α΄

1. Εἰς ὁποιοδήποτε μέρος τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐπικρατείας ὑπάρχουσι κάτοικοι, βούλγαροι μὲν τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν γλῶσσαν, ὀρθόδοξοι δέ τὸ θρήσκευμα, οὗτοι θέλουσιν ἔχει τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν διὰ τὰς ἐκκλησίας των καὶ διορίζειν ἱερεῖς, εἰδότας τὴν ἰδίαν γλῶσσαν.

2. Εἰς τὰς ἐπαρχίας, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι εἰσὶ τὸ πλεῖστον βούλγαροι, οἱ μητροπολίται θέλουσιν εἶναι βούλγαροι· εἰς ἐκεῖνας δέ, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι εἰσὶν οἱ πλεῖστοι γραικοί, θέλουσιν εἶναι μητροπολίται γραικοί· ἐάν οἱ κάτοικοι μιᾶς ἐπισκοπῆς, τῆς ὁποίας ὁ μητροπολίτης θέλει εἶναι βούλγαρος, εἰσὶν οἱ πλεῖστοι γραικοί, θέλει εἶναι καὶ ὁ ἐπίσκοπος γραικός· καὶ τάνάπαλιν, ἐάν οἱ κάτοικοι μιᾶς ἐπισκοπῆς, τῆς ὁποίας ὁ μητροπολίτης εἶναι γραικός, εἰσὶν οἱ πλεῖστοι βούλγαροι, θέλει εἶναι καὶ ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς βούλγαρος· θέλουσι δέ ὑπόκεισθαι, οἱ μὲν ἐν τῇ βουλγαρικῇ μητροπόλει γραικοὶ ἐπίσκοποι τῷ βουλγάρῳ μητροπολίτῃ, οἱ δέ ἐν τῇ γραικικῇ μητροπόλει βούλγαροι ἐπίσκοποι τῷ γραικῷ μητροπολίτῃ.

3. Πρὸς ἐποπτεῖαν τῆς πνευματικῆς διοικήσεως τῶν βουλγαρικῶν ἐκκλησιῶν θέλει διαμένει ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς μιάς-μητροπολίτης, ἔχων παρ' ἑαυτῷ ἄθροισμα περὶ τὴν διαχείρισιν τῶν πνευματικῶν.

4. Οἱ βούλγαροι μητροπολίται καὶ ἐπίσκοποι, ἐκλεγόμενοι ὑπὸ τοῦ βουλγαρικοῦ πνευματικοῦ ἄθροίσματος, θέλουσι διορίζεσθαι μὲ ὑψηλὸν βεράτιον.

5. Ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν πνευματικῶν αὐτῆς ἀρχηγῶν καὶ τὴν πνευματικὴν διοίκησιν, ἡ βουλγαρικὴ Ἐκκλησία θέλει μὲν εἶναι ἐν σῶμα κεχωρισμένον καὶ ἀνεξάρτητον· ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν πνευματικὴν ἐπικύρωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχηγῶν, καὶ εἰς τὰ λοιπὰ θρησκευτικὰ ἀντικείμενα, θέλει ἔχει τὴν ἀναφορὰν εἰς τὴν κεντρικὴν ἀρχὴν, ἥτοι εἰς τὴν πατριαρχεῖαν Κωνσταντινουπόλεως, φέρουσαν τὸν ἐξαιρετικὸν τίτλον «Οἰκουμενικός», μνημονεύοντες, κατὰ τὰ καθεστῶτα, τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

ὀδηγίς καὶ τὸ τελευταῖο τοῦ εἶπε ὅτι ὅλα εἶναι φήμες καὶ πὼς ὀφείλει νά παραμείνει στὴν θέση του, διαβεβαιώνοντάς τον ὅτι θά λάμβανε πρόνοια γι' αὐτόν.

Ὁ Ἀχμέτ Σεφίκ Μιντχάτ πασσᾶς εἶχε ἐπανέλθει στὴν Πόλη προκειμένου νά ἀναλάβῃ τὴν προεδρία τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας (Şûra-i Devlet). Α.Υ.Ε. Φ. 19.1 (1868) : Γραφεῖον Διερμηνείας Ἑλληνικῆς Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως: Ἐκθεση Α΄ Διερμηνέως Δ. Ραζῆ πρὸς πρέσβυ Ἰω. Δεληγιάννη, 27 Φεβρουαρίου 1868. ΣΑΡΡΗΣ, Ὄσμανικὴ, 2, 290-291. ZÜRCHER, 108.

²¹⁸ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. α (1868) : Ἑλληνικὴ Πρεσβεῖα Κωνσταντινουπόλεως, Νο 2866, 9 Ὀκτωβρίου 1868: πρέσβυς Ἰω. Δεληγιάννης πρὸς ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν Π. Δεληγιάννη. Ὁμιλεῖ περὶ ὑπερισχύσεως τῆς ἀπόψεως Μιντχάτ καὶ παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς Πύλης σήμαινε πὼς εἶχε ἀποφασίσει νά ἀποσπασθεῖ ἐντελῶς ἡ Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία ἀπὸ τὴν Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ. Πάντως, ὁ τεσκερές δέν ἦταν τόσο τραχύς ὅσο ὁ τοῦ Ἰουνίου, γιατί ἄφηνε στό Πατριαρχεῖο τὴν δυνατότητα νά προτείνουσι μιᾶ τρίτῃ ἐπιλογὴ σὲ περίπτωσι πού ἀπέρριπτε τὰ δύο σχέδια. Σὲ συνημιένῃ ἐκθεσὶ τοῦ Α΄ Διερμηνέως τῆς Πρεσβείας Δ. Ραζῆ, 7 Ὀκτωβρίου 1868, παρατηρεῖται ὅτι τὸ Πατριαρχεῖο δέν ἀποδεχόταν τὰ 2 σχέδια καὶ θά συγκαλοῦσε Ἐκτακτὴ Σύνοδο γιὰ διαβουλεύσεις. Ἐάν τὰ πράγματα δέν διορθωνόταν τότε ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ θά συγκαλοῦσε Γενικὴ Σύνοδο προσκαλῶντας ἀντιπροσώπους ἀπ' ὅλες τίς ὀρθόδοξες Αὐτοκέφαλες Ἐκκλησίες. ΓΕΛΕΩΝ, Ἐγγραφα, 135-136. ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, δ΄ : ἀναφέρει ὡς ἡμερομηνία ἀποστολῆς τὴν 8ῃ Ὀκτωβρίου. MEININGER, 104. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 20-21.

²¹⁹ ΓΕΛΕΩΝ, Ἐγγραφα, 136-139. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 21-24.

6. Εἰς τὰς καθέδρας μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων θέλουσιν ἐνοικεῖ ἐκεῖνοι, οἵτινες ἤθελον εὐρεθῆ ἀρχηγοὶ ἐξ οἰουδήποτε ἔθνους · εἰς ὅσας δὲ ἐκκλησίας ἐκκλησιάζονται ἀποκλειστικῶς μέχρι τοῦδε οἱ βούλγαροι, αὐταὶ θέλουσιν μείνει εἰς αὐτούς · εἰς ὅσας δὲ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν γραικῶν συνεκκλησιάζονται καὶ οἱ βούλγαροι, αὐταὶ θέλουσι μείνει εἰς τοὺς γραικοὺς, οἱ δὲ βούλγαροι θέλουσιν ἀνεγείρει νέας ἐκκλησίας.

7. Ἡ βουλγαρική πνευματικὴ Σύνοδος, σχηματιζομένη, θέλει καθυποβάλλει ἔκθεσιν κανονισμοῦ τῆ Ὑψηλῆ Πύλῃ, ὀρίζουσα τὰ καθήκοντα ἐαυτῆς τε καὶ ἐν γένει τῶν πνευματικῶν ἀρχηγῶν, τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν, καὶ τὴν πνευματικὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας, ἅτινα καὶ θέλουσιν ἐφαρμοσθῆ, ἀφ' οὗ ἤθελον γείνει παραδεκτά.

ΣΧΕΔΙΟΝ Β'

1. Ἰδιον μέ τὸ ἄρθρο 1 τοῦ σχεδίου Α'.

2. Οἱ ὀρθόδοξοι βούλγαροι θέλουσιν ἔχει εἰς ἕκαστον βιλαγέτι, τὸ ὅποιον θέλουσιν, ἀνά ἕνα μητροπολίτην, εἰς ἕκαστον δὲ σαντζάκιον ἀνά ἕνα ἐπίσκοπον.

3. Ἰδιον μέ τὸ ἄρθρο 3 τοῦ σχεδίου Α'.

4. Ἐπειδὴ ἐν τῷ ρωμαϊκῷ Πατριαρχεῖῳ προσαρτημέναι ἐπαρχίαι θέλουσιν διαμένει εἰς τὴν αὐτὴν κατάστασιν, αἱ δὲ πνευματικοὶ αὐτῶν ἀρχηγοὶ εἰς τὰς θέσεις των, ὡς καὶ πρότερον, οἱ βούλγαροι μητροπολίται καὶ ἐπίσκοποι θέλουσι κατοικεῖ εἰς τὰ βιλαγέτια καὶ σαντζάκια ἐντὸς τῶν πόλεων καὶ κομποπόλεων, εἰς τὰς ὁποίας δὲν ἔχουσιν ἕδρας οἱ γραικοὶ μητροπολίται καὶ ἐπίσκοποι, καὶ θέλουσι τιτλοφορεῖσθαι μέ τὸ ὄνομα μητροπολίτης ἢ ἐπίσκοπος τοῦ μέρους ἐκείνου, εἰς τὸ ὅποιον θέλουσι κατοικεῖ.

5. Καθὼς οἱ τὴν καταγωγὴν γραικοὶ κάτοικοι θέλουσιν ὑπόκεισθαι εἰς τοὺς γραικοὺς πνευματικοὺς ἀρχηγούς, οὕτω καὶ οἱ βούλγαροι, οἱ θέλοντες νὰ διαμείνωσιν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῶν πνευματικῶν γραικῶν ἀρχηγῶν, εἶναι ἐλεύθεροι· ἀλλὰ τὸ νὰ ἦναι ὡς ἐκ τούτου βούλγαρος ἐπίσκοπος εἰς ἕν σαντζάκιον, τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς αἰτήσεως τοῦ πλείστου μέρους τῶν κατοίκων βουλγάρων.

6. Ἰδιον μέ τὸ ἄρθρο 4 τοῦ σχεδίου Α'.

7. Ἰδιον μέ τὸ ἄρθρο 5 τοῦ σχεδίου Α'.

8. Αἱ γραικικαὶ καθέδραι μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων θέλουσι διαμένει εἰς τοὺς γραικοὺς· εἰς ὅσας δὲ ἐκκλησίας ἀποκλειστικῶς ἐκκλησιάζονται μέχρι τοῦδε οἱ βούλγαροι, αὐταὶ θέλουσι μείνει εἰς αὐτούς· εἰς ὅσας δὲ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν γραικῶν συνεκκλησιάζονται, αὐταὶ θέλουσι μείνει εἰς τοὺς γραικοὺς, οἱ δὲ βούλγαροι θέλουσιν ἀνεγείρει νέας ἐκκλησίας.

9. Ἡ βουλγαρική πνευματικὴ Σύνοδος, σχηματιζομένη, θέλει καθυποβάλλει ἔκθεσιν κανονισμοῦ τῆ Ὑψηλῆ Πύλῃ, ὀρίζουσα τὰ καθήκοντα ἐαυτῆς τε καὶ ἐν γένει τῶν πνευματικῶν ἀρχηγῶν, τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν, καὶ τὴν πνευματικὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας, ἅτινα καὶ θέλουσιν ἐφαρμοσθῆ, ἀφ' οὗ ἤθελον γείνει παραδεκτά.

Στίς 11 Ὀκτωβρίου ὁ Γρηγόριος ἀπέστειλε πατριαρχικά πιττάκια πρὸς τοὺς ἐνδημοῦντες πρώην πατριάρχες Ἄνθιμο Δ', Κύριλλο Ζ' καὶ Σωφρόνιο Γ' στὰ ὁποῖα ἐπεσύναπτε ἀντίγραφα τοῦ τεσκερέ καὶ τῶν σχεδίων τῆς Πύλης. Παρακαλοῦσε τοὺς παραλήπτες νὰ τὰ μελετήσουν καὶ νὰ σχηματίσουν κάποια γνώμη πού θὰ ἐξέφραζαν σέ προσεχῆ Γενικὴ Συνέλευση²²⁰. Στίς 15 Ὀκτωβρίου ὅμοια πιττάκια ἐστάλησαν πρὸς τοὺς Νικομηδεῖας Διονύσιο, τοὺς καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης καὶ τὸν Σωζοαγαθουπόλεως Προκόπιο²²¹. Νέα πιττάκια πού εἰδοποιούσαν γιὰ τὴν ὀριστικὴ ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποῖα θὰ συγκροτοῦταν ἡ Γενικὴ Συνέλευση στό Πατριαρχεῖο ἐστάλησαν στίς 11 Νοεμβρίου στοὺς παραπάνω καὶ ἐπιπλέον, στόν Ἡρακλείας Πανάρετο καὶ

²²⁰ Κ.Π.Α., ΚΘ', 370 § 4859: 11 Ὀκτωβρίου 1868. Ὁ Σωφρόνιος Γ' ἀπάντησε πρῶτος, στίς 5 Νοεμβρίου, ὅτι συμφωνοῦσε μέ τὴν γνώμη τοῦ Γρηγορίου. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Ἄνθιμος Δ' στίς 10 Νοεμβρίου. Ἐπίσης, ὁ Κύριλλος Ζ' στίς 11 Νοεμβρίου. Ὁ Ἄνθιμος ΣΤ' δὲν εἰδοποιήθηκε, πιθανόν γιατί εἶχε, τὸ 1867, ἐκφράσει διαφοροτικὴ ἄποψη γιὰ τὸ Βουλγαρικό. Ὁ Ἰωακείμ Β' πού ἔλειπε στήν Ἀρτάκη ἐνημερώθηκε στίς 7 Ἰανουαρίου 1869 καὶ ἀπάντησε, θετικῶς, στίς 17 Φεβρουαρίου 1869: ΓΕΛΕΩΝ, Ἔγγραφα, 192-197.

²²¹ Κ.Π.Α., ΚΘ', 371 § 4859: 15 Ὀκτωβρίου 1868.

στους λογίους άρχιμανδρίτες Γερμανό Γρηγορά, προσωρινό διευθυντή της Θεολογικής Σχολής, Νικηφόρο Γλυκά και Φιλόθεο Βρυέννιο²²².

Καθ' όλο τό διάστημα από τίς άρχές Όκτωβρίου έως τά μέσα Νοεμβρίου, στό Πατριαρχείο διεξάγονταν άλλεπάλληλες συσκέψεις για τό Ζήτημα. Έπεκράτησε ή γνώμη νά αποक्रούσει ή Μεγάλη Έκκλησία τά δύο σχέδια, άναλύοντας τούς λόγους για αυτό σε σχετικό υπόμνημα προς τήν Πύλη. Δέν υπήρχε περιθώριο για άλλες παραχωρήσεις πέραν όσων είχε ήδη κάνει προς τούς Βουλγάρους. Άν οί τελευταίοι επέμεναν, τότε τό ζήτημα έπρεπε νά παραπεμφθεί στην έτυμηγορία μιās Οικουμενικής Συνόδου πού άνέκαθεν ή Έκκλησία θεωρούσε ως τό Άνώτατο Όργανο στην λήψη αποφάσεων. Στην λύση της Οικουμενικής Συνόδου απέβλεπαν με αποφασιστικότητα και μεγάλη σύμπνοια κληρικοί και λαϊκοί στό Πατριαρχείο, παρ' όλο πού οί πολιτικοί διεμήνυσαν τήν αντίθεσή τους. Η Πύλη πρώτη γνωστοποίησε τήν άπαρέσκειά της στην Σύνοδο φοβούμενη τίς ένδεχόμενες πολιτικές περιπλοκές πού θά είχε ή συγκέντρωση πολλών και ισχυρών ξένων ιεραρχών και τών συνοδών τους, αλλά και οί τυχόν άνεπιθύμητες για τήν πολιτική της αποφάσεις αυτής²²³. Επίσης τήν άπαρέσκειά τους στην ιδέα δήλωσαν και οί πρέσβεις της Βρετανίας, Γαλλίας και Αυστρίας προς τόν Έλληνα πρέσβυ ό όποιος εκτίμησε πώς ό λόγος της στάσεώς τους αυτής ήταν ή ρωσσοφοβία τους, επειδή απέδιδαν τήν ιδέα σε ρωσική υπόκλιση. Ο Δεληγιάννης χαρακτήρισε τό πράγμα ψευδέστατο, σημειώνοντας ότι ή ιδέα άνήκε αποκλειστικώς στό Πατριαρχείο πού ένεργούσε με θρησκευτικά και όχι με πολιτικά κριτήρια στό ζήτημα²²⁴.

Κηρύσσοντας τήν έναρξη της Γενικής Συνελεύσεως, τήν Παρασκευή 15 Νοεμβρίου 1868, ό Γρηγόριος άπηύθυνε λόγο προς τήν όμήγυρη εξηγώντας τό όλο πρόβλημα. Πραγματοποίησε μιá ιστορική αναδρομή με έμφαση στα γεγονότα μετά τό 1860. Άπέριπτε τά δύο πρόσφατα σχέδια της Πύλης για τά όποια συνοδική έπιτροπή συνέταξε μιá κατ' άρθρο άνασκειή αυτών πού θά συναποστελλόταν με τήν επίσημη άπάντηση του Πατριαρχείου προς τήν Πύλη. Τόνισε τό άντικανονικό τών σχεδίων και ως προς τό τρίτο μέτρο πού ή Πύλη ζήτησε από τό Πατριαρχείο νά προτείνει σε περίπτωση άπορρίψεως τών δύο σχεδίων, ό Γρηγόριος έθεσε στην κρίση της Συνελεύσεως τήν λύση της προσφυγής σε Οικουμενική Σύνοδο. Όλες αυτές τίς σκέψεις και τά έγγραφα υπέβαλε στην κρίση της Συνελεύσεως²²⁵. Από τούς συμμετέχοντες, ένας μόνον, ό Ίωάννης (Ίάγκος) Μουσούρος πρότεινε κάτι διαφορετικό: νά υποβληθεί στην Πύλη ένα τρίτο σχέδιο στό όποιο τό Πατριαρχείο νά περιλάβει «*ό,τι νομίμως δύναται νά παραχωρηθί*». Η πρόταση καταψηφίστηκε απ' όλους τούς υπολοίπους και στην συνέχεια, όμοφώνως, υπερψήφισαν, ως είχε, τό «Σχέδιον

²²² Κ.Π.Α., ΚΘ', 394 και 398 § 5356 : 11 Νοεμβρίου 1868.

²²³ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868) : Έλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 3249, 12 Νοεμβρίου 1868: πρέσβυς Ίω. Δεληγιάννης προς ύπουργό έξωτερικών Π.Δεληγιάννη.

²²⁴ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868) : ίδιοι άποστολέας και παραλήπτης : Νο 3317, 19 Νοεμβρίου 1868. Μάλιστα, ό ίδιος ό Γρηγόριος στην όμιλία του προς τήν Γενική Συνέλευση στό Πατριαρχείο, στις 15 Νοεμβρίου 1868, άνέφερε ρητώς ότι ή ιδέα της Οικουμενικής Συνόδου άνήκε στον ίδιο και στην Ίερά Σύνοδο του Πατριαρχείου : ΓΕΔΕΩΝ, Έγγραφα, 133. ΜΑΤΑΛΑΣ, 240-241 : τήν πατρότητα της ιδέας διεκδίκησαν επίσης οί Νεόφυτος Δέρκων και Νικολάϊ Ίγκνάτιεβ.

²²⁵ ΓΕΔΕΩΝ, Έγγραφα, 126-134 : Προσλαλιά του Πατριάρχου προς τήν όλομέλεια της Γενικής Συνελεύσεως, 139-148 : Άνασκειή κατ' άρθρον τών δύο σχεδίων της Πύλης.

τῆς ἀπαντήσεως πρὸς τὴν Πύλην» ὅπως τό διέγραψε στήν «προσλαλιά» του ὁ Γρηγόριος²²⁶.

Τὴν ἐπομένη ἡμέρα, στίς 16 Νοεμβρίου 1868, ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἀπέστειλε τὴν Ἀπάντησή της πρὸς τὸν Ὑπουργικό Τεσκερέ, ἀπορρίπτοντας τὰ ὑποβληθέντα σχέδια καὶ προτείνοντας, ὡς τρίτο μέτρο, τὴν ἐπιδιαιτησία μιᾶς Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὄλων τῶν Αὐτοκεφάλων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν²²⁷.

Οἱ Βούλγαροι, στό μεταξύ, εἶχαν περιχαρεῖς ἀποδεχθεῖ τὰ δύο σχέδια καὶ ἀνακοίνωσαν ὅτι ἀμφοτέρω τούς ἱκανοποιούσαν²²⁸. Ἔτσι, ὁ Ἀαλῆ, ἔχοντας, ἀσφαλῶς, πληροφορίες γιά τὴν κυφορούμενη ἀπό πλευρᾶς Πατριαρχείου ἀπόρριψη τῶν προτάσεων του, ἔδωσε τὴν ἄδεια στοὺς Βουλγάρους νά προχωρήσουν στήν διοργάνωση τῆς Ἐκκλησίας τους. Ἐπίσης, ἐπέτρεψε τὴν ἔλευση καὶ συγκέντρωση στήν Κωνσταντινούπολη ὄσων ἐπαρχιακῶν ἀρχιερέων- Βουλγάρων καὶ μή- ἤθελαν νά βοηθήσουν στήν σύνταξη τῶν κανονισμῶν διοικήσεως τῆς νέας Ἐκκλησίας. Ἀμέσως, μέ ἰδιωτικὲς ἐπιστολές, ἀλλὰ καὶ ἐγκυκλίους, ὅπως αὐτὴ τῆς 5ης Νοεμβρίου 1868, οἱ Βούλγαροι τῆς Πόλεως διεκήρυξαν παντοῦ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀπελευθέρωσή τους ἀπὸ τὸν «ζυγό» τοῦ Γραικικοῦ Πατριαρχείου καὶ τὴν ἐπίσημη κρατικὴ ἀναγνώριση τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἐθνότητός των. Πρὸς τιμὴν, μάλιστα, τῶν εὐεργετῶν τους, σουλτάνου καὶ κυβερνήσεως, ὄρισαν πάνδημες πανηγυρικὲς δοξολογίες σέ ὄλους τοὺς ναοὺς γιά τίς 6 Δεκεμβρίου, ἑορτὴ τοῦ Ἁγίου Νικολάου²²⁹. Συγχρόνως, προσκαλοῦσαν μέ πιεστικὸ τρόπο καὶ ἀπειλές γιά ἐνδεχόμενες συνέπειες, μητροπολίτες μικτῶν ἐπαρχιῶν, προκειμένου νά προσέλθουν στήν πρωτεύουσα γιά νά συγκροτήσουν τὴν νέα Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχὴ²³⁰. Δέν παρέλειψαν μέ ἔντυπες ἐκδόσεις σέ 4 γλώσσες (ὀθωμανικά, βουλγαρικά, ἑλληνικά, γαλλικά), σέ χιλιάδες ἀντίτυπα, νά ἐνημερώσουν γιά τίς ἐξελίξεις καὶ τὰ σχέδια τοὺς πληθυσμοὺς σέ Βουλγαρία, Θράκη, Μακεδονία²³¹.

Τό Πατριαρχεῖο ἀντέδρασε μέ ἐγκυκλιό του πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς τοῦ θρόνου στίς 2 Δεκεμβρίου, μέ τὴν ὁποία διέψευδε τίς διαδόσεις τῶν Βουλγάρων, ἐξηγοῦσε τίς ἀποφάσεις τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῆς 15ης Νοεμβρίου καὶ ἐνημέρωνε γιά τὴν ἀπάντηση πού δόθηκε στήν Πύλη. Ἀκόμη, ἀνακοίνωνε τὴν ἐκδοση πληροφοριακοῦ ἐντύπου φυλλαδίου γιά τό ζήτημα,

²²⁶ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868) :Ἑλληνικὴ Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 3317, 19 Νοεμβρίου 1868: πρέσβυς Ἴω. Δεληγιάννης πρὸς ὑπουργό ἐξωτερικῶν Π.Δεληγιάννη: Στὴν Γενικὴ Συνέλευση εἶχαν προσκληθεῖ 13 ἀρχιερεῖς καὶ 42 πρόκριτοι τοῦ Γένους, σύνολο 52 πρόσωπα. Ἐξ αὐτῶν ἀπουσίασαν 10, μέ κυριώτερους τὸν Κωστάκη Μουσούρο πασσᾶ, πρεσβευτὴ τῆς Πύλης στό Λονδίνο καὶ Μιλτιάδη Ἀριστάρχη μπέη, πρῶην ἡγεμόνα τῆς Σάμου. Οἱ ὑπόλοιποι δὴλωσαν ἀσθένεια. Γενικῶς, ἀπουσίασαν ὅσοι κατεῖχαν δημόσιες θέσεις-ἀξιώματα ἢ ἀπέβλεπαν σέ τέτοια, ἀπὸ φόβο μήπως δυσαρρεστήσουν τὴν Πύλη.

²²⁷ ΓΕΔΕΩΝ, Ἔγγραφα, 149-158. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 25-34.

²²⁸ Ἐξ ἄλλου, στόν σχεδιασμό τῶν προτάσεων τῆς Πύλης εἶχε λάβει ἀποφασιστικὸ μέρος ὁ Γαβριήλ Κρῆστοβιτς, ἐκ τῶν ἡγετῶν τῆς μετριοπαθοῦς βουλγαρικῆς μερίδος: MEININGER, 104 σημείωση 29.

²²⁹ ΓΕΔΕΩΝ, Ἔγγραφα, 221-223. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 47-48. ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, 1-2.

²³⁰ Κ.Π.Α., ΚΘ', 442 § 6002: 14 Δεκεμβρίου 1868. Ἡ Βουλγαρικὴ Ἐπιτροπὴ στήν Κωνσταντινούπολη ἔγραψε πρὸς τὸν Σκοπεῖων Παῖσιο ὅτι τό Βουλγαρικὸ Ζήτημα λύθηκε καὶ ὅτι ἔπρεπε νά μεταβεῖ στήν πρωτεύουσα γιά νά συνεργασθεῖ στήν διοργάνωση τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας, ἀπειλῶντας τον μέ ἐξέγερση τοῦ ποιμνίου του σέ περίπτωση ἀνυπακοῆς. Ὁ Σκοπεῖων ἔγραψε στό Πατριαρχεῖο στίς 30 Νοεμβρίου τὰ καθ' ἕκαστα, καὶ ὅτι ἀρνήθηκε νά προσέλθει. Τό Πατριαρχεῖο ἐπιδοκίμασε τὴν στάση του καὶ τὸν ἐπαίνεσε.

²³¹ ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ε'-στ'.

παρακαλούσε τούς άρχιερείς νά ένημερώσουν και εκείνοι τό ποιμνιό τους και δήλωνε τήν πρόθεσή του νά άποτανθει και στίς ύπόλοιπες Όρθόδοξες Έκκλησίες πρός ένημέρωσή τους. Στίς 7 Δεκεμβρίου, απέστειλε μέ άλλη έγκύκλιο τό προαναγγελθέν φυλλάδιο πού περιείχε όλα τά σχετικά μέ τό Βουλγαρικό Ζήτημα έγγραφα²³². Μάλιστα, φρόντισε νά τυπωθει τό ίδιο και στήν βουλγαρική γλώσσα, ώστε νά καλύψει και τήν ένημέρωση τών βουλγαροφώνων²³³.

Άλλά και πρός τήν Πύλη διαμαρτυρήθηκε τό Πατριαρχείο. Στίς 3 Δεκεμβρίου μέ τακρίριό του κατήγγειλε τήν βουλγαρική έγκύκλιο τής 5ης Νοεμβρίου και τήν παράνομη πρόσκληση άρχιερέων για συμμετοχή στήν παρασυναγωγή του Όρτάκιοι. Επίσης, ότι οί Βούλγαροι ύποκινούσαν ταραχές σέ διάφορες έπαρχίες κατά τών πιστών στό Πατριαρχείο χριστιανών και τών κατά τόπους άρχιερέων. Έπεσήμανε και δύο περιπτώσεις όπου τίς ταραχές προωθούσαν δημόσιοι υπάλληλοι-άξιωματοϋχοι βουλγαρικής καταγωγής : στήν Νύσσα ο μουαβίνης (βοηθός διοικητού) Τζαγκώφ και στήν Βιδύνη ο διερμηνέας Στογιάντζος (άνεπιός του πρώην Μακαριουπόλεως Ίλαρίωνος). Ζητούσε από τήν κυβέρνηση νά μεσολαβήσει για τήν κατάπαυση τών ταραχών και, επίσης, νά μήν επιτρέψει έλευση στήν Πόλη άρχιερέων χωρίς πατριαρχική έγκριση, έως ότου λυθει κανονικώς τό πρόβλημα²³⁴.

Νέο τακρίριο, στίς 13 Δεκεμβρίου, επαναλάμβανε τά ίδια για τίς ταραχές στίς έπαρχίες, συμπληρώνοντας ότι όρισμένοι διοικητές έλεγαν στά τοπικά συμβούλια ότι λύθηκε τό βουλγαρικό πρόβλημα και, μάλιστα, προέβαιναν σέ καταγραφή όσων ήθελαν νά έμεινουν ή όχι στά καθεστῶτα. Έπαναλάμβανε και τά περι άπαγορεύσεως εισόδου άρχιερέων χωρίς πατριαρχική άδεια²³⁵.

Τελευταία διακοίνωση (τακρίριο) ήταν αυτό τής 20ης Δεκεμβρίου, όπου ο πατριάρχης καταγγέλλει τήν άφιξη του μητροπολίτου Σόφιας Δωροθέου και του επισκόπου Λοφτζου Ίλαρίωνος. Ο Γρηγόριος έθεσε, πλέον, θέμα παραβιάσεως τών όρων του πατριαρχικού βερατίου του (προνόμια) γιατί κατ' αυτό άπαιτούνταν πατριαρχική άδεια για κάθε έλευση και απέλευση άρχιερέως, επομένως ζητούσε τήν απέλαση τών νεοαφιχθέντων²³⁶.

Έκτός από αυτές τίς ενέργειες, κάλεσε δύο φορές τόν Φιλιππουπόλεως Πανάρετο νά προσέλθει για άπολογία περι τών πράξεών του στό Πατριαρχείο. Αυτός μέ διάφορες προφάσεις δέν παρουσιαζόταν, προσπαθώντας νά κερδίσει χρόνο μέχρις ότου συγκεντρωθούν και άλλοι άρχιερείς για νά συμπήξουν Σύνοδο²³⁷. Πράγματι, τό βράδυ τής 23ης Δεκεμβρίου, 4 λαϊκοί Βούλγαροι, μέλη τής Κεντρικής Έπιτροπής, επισκέφθηκαν τόν Γρηγόριο και του δήλωσαν ότι από καιρό ήθελαν νά προσέλθουν και νά τόν προσκυνήσουν «υϊϊκώς», αλλά κωλύονταν από τό άνώμαλο τών περιστάσεων. Μετά από μακρά συνομιλία, κατέθεσαν τήν έγγραφη παραίτηση από τήν ύπηρεσία του Πατριαρχείου τών

²³²Κ.Π.Α., ΚΘ', 420 : 2 Δεκεμβρίου 1868. ΓΕΔΕΩΝ, Έγγραφα, 224-226.

²³³Κ.Π.Α., Μ', 8 § 150 : 17 Ίανουαρίου 1869: επιστολή πρός τόν Θεσσαλονίκης Νεόφυτο συνοδευόμενη από αντίτυπα στήν βουλγαρική γλώσσα για διανομή στίς βουλγαρόφωνες έπαρχίες. Κ.Π.Α., ΛΘ', 424 : Έγκύκλιος 7ης Δεκεμβρίου 1868. ΓΕΔΕΩΝ, Έγγραφα, 226-228.

²³⁴ΓΕΔΕΩΝ, Έγγραφα, 228-231. ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, στ': οί μητροπολίτες Βιδύνης Άνθιμος και Νυσσάβας Παρθένιος ύποστήριζαν ενεργώς τίς βουλγαρικές άξιώσεις. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 49-51.

²³⁵ΓΕΔΕΩΝ, Έγγραφα, 232-233. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 52-53.

²³⁶ΓΕΔΕΩΝ, Έγγραφα, 233-234. ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ια': σέ λίγο θα κατέφθαναν και οί Βιδύνης Άνθιμος και Βελισσοϋ Γεννάδιος. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 53-54.

²³⁷ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, θ'-ι'.

μητροπολιτῶν Φιλιππουπόλεως Παναρέτου, Σόφιας Δωροθέου καί τοῦ ἐπισκόπου Λοφτζοῦ Ἰλαρίωνος. Αὐτοί «ἀφιέρωναν», στό ἐξῆς, τήν «ἀρχιερατική τους ὑπηρεσία» στήν «Αὐτοκέφαλο Ὁρθόδοξο Βουλγαρική Ἐκκλησία», τήν ὁποία, πάντως, ἀναγνώριζαν ὡς κανονικῶς καί δογματικῶς ἐνωμένη μέ τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί τίς λοιπές Ὁρθόδοξες Αὐτοκέφαλες Ἐκκλησίες²³⁸. Ὁ Γρηγόριος παρέπεμψε τήν ἐπιστολή σέ Συνοδική διαγνώμη πού τήν κατέκρινε καί μέ Γράμμα του, στίς 24 Δεκεμβρίου, τούς προσκαλοῦσε νά μετανοήσουν γιά τήν ἀντικανονική καί ἐξυβριστική τους συμπεριφορά καί νά ἐπανέλθουν στήν Ἐκκλησία, ἀλλοιῶς, τόνιζε, θά ἐπεΐχαν κρῖμα ὡς ἐπίσκοποι καί θά ἦταν ὑπόλογοι ἐκκλησιαστικῶς καί πειθαρχικῶς ἐναντι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας²³⁹.

Στίς 16 Δεκεμβρίου 1868, τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο πραγματοποίησε τήν προαναγγελθεῖσα κίνησή του γιά ἐνημέρωση τῶν λοιπῶν Ὁρθόδοξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν ἀποστέλλοντας πρός αὐτές Πατριαρχική καί Συνοδική Ἐγκύκλιο Ἐπιστολή μέ τήν ὁποία ἐξηγοῦσε, ἀναλυτικῶς, τίς ἐνέργειές του στό Βουλγαρικό Ζήτημα καί ζητοῦσε νά πέμψουν καί αὐτές τήν γνώμη τους γιά τό Ζήτημα καί τήν πρόταση περὶ Οἰκουμενικῆς Συνόδου²⁴⁰.

Οἱ Ἐκκλησίες ἀπέστειλαν τίς ἀπαντήσεις τους πού δέν ἦταν ὅλες σύμφωνες μεταξύ τους. Μποροῦν νά διαχωριστοῦν σέ δύο ὁμάδες. Ἡ μία τῶν «ἐλληνοφώνων» (ἢ «ἐλληνοκρατουμένων») Ἐκκλησιῶν : Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, Κύπρου, Ἑλλάδος, συμφώνησε, πλήρως, τόσο μέ τίς ἐνέργειες τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας στό Βουλγαρικό Ζήτημα, ὅσο καί μέ τήν πρόταση περὶ Οἰκουμενικῆς Συνόδου²⁴¹. Ἡ ἄλλη, τῶν «ξενοφώνων» ἐμφάνιζε διαφοροποίηση τόσο ὡς πρός τήν πρώτη ὁμάδα, ὅσο καί ἐσωτερικῶς. Ὁ μητροπολίτης - πριμάτος Οὐγγροβλαχίας Νήφων συμφώνησε μέ τήν στάση πού τήρησε τό Πατριαρχεῖο στήν διαμάχη, χαρακτηρίζοντας ὡς κατά πάντα κανονικές τίς σχετικές ἐνέργειες αὐτοῦ καί ἐξυμνῶντας τήν προσωπικότητα τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου. Ὅμως, δέν ἀναφέρθηκε καθόλου στήν λύση τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἴσως γιατί προτίμησε νά πληροφορηθεῖ πρῶτα τίς γνώμες καί τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν ἢ ἀνέβαλε νά τοποθετηθεῖ ἐπὶ τοῦ ἐρωτήματος ὑπό πιό ὤριμες συνθῆκες²⁴². Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Βελιγραδίου καί μητροπολίτης Σερβίας Μιχαήλ ἐξέφρασε τήν λύπη του γιά τήν δημιουργία τοῦ προβλήματος, καθώς

²³⁸ ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ἰ'- ια'. ΓΕΔΕΩΝ, Ἐγγραφα, 234-237 : τό ἔγγραφο τῆς παραιτήσεως φέρει ἡμερομηνία 20 Δεκεμβρίου 1868. Οἱ παραιτούμενοι χαρακτηρίζουν τήν ἐνέργειά τους ὡς ἓνα εἶδος βουλγαρικῆς «ἐκδικήσεως» πρός τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, ἀντιστοιχοῦντάς της μέ ἐκεῖνη τοῦ 1767, ἐπὶ Σαμουήλ Χαντζερῆ, ὅταν τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο δέχθηκε τίς «ἀρχιερατικές ὑπηρεσίες» τῶν ἀρχιερέων πού παραιτήθηκαν ἀπό τήν δικαιοδοσία τῶν ἀρχιεπισκοπικῶν θρόνων Ἀχρίδος καί Πεκίου χωρίς τήν ἔκδοση Συνοδικοῦ Τόμου ἢ τήν ἔγκριση Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Στίς 16 Μαΐου 1870 θά ὑπέβαλε τήν παραιτήσή του καί ὁ Βελισσοῦ Γεννάδιος, στίς 22 Ἰανουαρίου 1872 ὁ Βιδύνης Ἄνθιμος καί κατόπιν ὁ Νυσσάβας Παρθένιος. ΓΕΔΕΩΝ, Ἐγγραφα, 420. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 54-57.

²³⁹ ΓΕΔΕΩΝ, Ἐγγραφα, 238-240. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 57-59.

²⁴⁰ ΓΕΔΕΩΝ, Ἐγγραφα, 158-184. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 4, 26-49.

²⁴¹ ΓΕΔΕΩΝ, Ἐγγραφα, 198-201 : Ἀπάντηση Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας : 31 Ἰανουαρίου 1869. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 87-90.

ΓΕΔΕΩΝ, Ἐγγραφα, 201-205 : Ἀπάντηση Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων : 24 Ἰανουαρίου 1869. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 4, 67-71.

ΓΕΔΕΩΝ, Ἐγγραφα, 206-208 : Ἀπάντηση Ἐκκλησίας Κύπρου : 7 Ἰανουαρίου 1869.

ΓΕΔΕΩΝ, Ἐγγραφα, 214-217 : Ἀπάντηση Ἐκκλησίας Ἑλλάδος : 7 Ἀπριλίου 1869. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 90-92.

²⁴² ΓΕΔΕΩΝ, Ἐγγραφα, 217-218 : Ἀπάντηση Ἐκκλησίας Οὐγγροβλαχίας : 12 Μαρτίου 1869.

καί για τήν μετέπειτα εξέλιξή του από καθαρώς ἐκκλησιαστικό σέ πολιτικό, ἀφήνοντας, ἔτσι, κάποια αἰχμή για λάθος χειρισμούς ἀπό πλευρᾶς Πατριαρχείου. Γνωμοδότησε ὅτι τό συμφέρον τῆς Ἐκκλησίας ἀπαιτοῦσε νά λυθεῖ τό ζήτημα μέ ἀμοιβαία, ἀδελφική συνεννόηση τῶν δύο μερῶν, συμφώνως πρός τίς ἀρχές τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἐπομένως, μπορεῖ κανεῖς νά ἰσχυριστεῖ ὅτι ἀπέρριπτε τήν ἰδέα τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἀλλά, καί πάλι, ὄχι ρητῶς²⁴³.

Ἡ ἀπάντηση τῆς Ρωσικῆς Συνόδου ἦταν ἀκόμη πιό διαφοροποιημένη. Χαρακτήριζε τό πρόβλημα ὡς «ἐλληνοβουλγαρικό ἐκκλησιαστικό ζήτημα», ὡς ἓνα καθαρώς ἐσωτερικό θέμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου: «τό ζήτημα μερικῆ ἐστίν αὐτῆς ἐπαρχιακῆ ὑπόθεσις» καί ἀπέφευγε νά παρέμβει σ' αὐτήν, φοβούμενη μήπως κάτι τέτοιο ἐκληφθεῖ ὡς ξένη ἐπέμβαση στά πράγματα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου. Ἀναγνώριζε τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη ὡς τόν νόμιμο ποιμενάρχη ὅλων τῶν Ὁρθοδόξων Βουλγάρων καί τόν μόνο κανονικῶς ἀρμόδιο νά προβεῖ σέ ὅποιεσδήποτε παραχωρήσεις πρός αὐτούς. Ἐξ ἄλλου, σημείωνε, οἱ Βούλγαροι μή διαθέτοντας ἰδιαίτερο κράτος δέν δικαιούνταν πλήρους ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας. Ἐπομένως, τυχόν αὐτόβουλη ἀπόσπασή τους, χωρίς τήν συναίνεση τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, τούς καθιστοῦσε αὐτομάτως σχισματικούς. Ὅμως, ὁ πατριάρχης ὄφειλε καί ἀπό τήν πλευρά του νά συγκαταβεῖ στίς νόμιμες αἰτήσεις τῶν Βουλγάρων καί νά τούς παραχωρήσει ὅσα δικαιούνταν, φθάνοντας ἀκόμη καί μέχρι τῆς πλήρους ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας τους. Κατά τήν γνώμη τῶν Ρώσων Συνοδικῶν ὁ συμβιβασμός τῶν δύο πλευρῶν ἦταν ἡ ἐνδεικνυόμενη λύση, προτείνοντας ὡς βάση συνδιαλλαγῆς τό σχέδιο τοῦ Γρηγορίου συμπληρούμενο μέ τό σχέδιο τοῦ Παΐσιου πρώην Φιλιππουπόλεως, κείμενα πού εἶχαν λίγες διαφορές μεταξύ τους καί θά μποροῦσε νά ὑπάρξει συμβιβασμός. Ἡ λύση τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀπορριπτόταν ὡς μή πρόσφορη : ἐκτός ἀπό τίς ποικίλες πρακτικές δυσκολίες για τήν σύγκληση καί συγκρότησή της ἀπό ἀρχιερεῖς διαφόρων χωρῶν, ὑπῆρχε φόβος νά καταλήξει σέ σχίσμα, ἐάν κάποια πλευρά δέν ἀποδεχόταν τίς ἀποφάσεις της²⁴⁴. Ἡ γνωμάτευση τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας δέν δυσaráεστησε πλήρως τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο γιατί καί αὐτή κατέκρινε τά ἀντικανονικά-ἀντιεκκλησιαστικά σχέδια τῆς Πύλης καί, ἐπιπλέον, χαρακτήριζε τούς Βουλγάρους σχισματικούς, ἐφ' ὅσον δέν ὑπάκουαν στήν Μεγάλη Ἐκκλησία²⁴⁵.

Στά ἀλλεπάλληλα τακρίρια τοῦ Πατριαρχείου (3, 13, 20 Δεκεμβρίου) ἡ Πύλη δέν ἀπάντησε. Ὅμως, ὅταν ὁ Γρηγόριος ἐπισκέφθηκε ὀθωμανούς ὑπουργούς, στίς 31 Δεκεμβρίου 1868, παραμονή τοῦ Μπαϊραμίου, ἀπέσπασε ἀπ' αὐτούς πολύ θετικές καί ἐλπιδοφόρες ὑποσχέσεις. Ἀρχικῶς, τόν διαβεβαίωσαν ὅτι ἡ κυβέρνηση οὐδέποτε ἐξέδωσε ἐντολές καί ὁδηγίες ὅτι τό Βουλγαρικό Ζήτημα ἦταν τελειωτικῶς λυμένο καί ἀνέφεραν ὅτι μόνο σέ 3 ἐπαρχίες (βιλαέτια) εἶχαν ἀποσταλεῖ ἀντίγραφα τῶν 2 σχεδίων τῆς Πύλης. Ἐπίσης, ὅτι οἱ Βούλγαροι ἀρχιερεῖς πού εἶχαν προσέλθει στήν πρωτεύουσα

²⁴³ ΓΕΛΕΩΝ, Ἔγγραφα, 219-221 : Ἀπάντηση Ἐκκλησίας Σερβίας : 10 Μαΐου 1869. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 98-100.

²⁴⁴ ΓΕΛΕΩΝ, Ἔγγραφα, 208-214 : Ἀπάντηση Ἐκκλησίας Ρωσσίας : 19 Ἀπριλίου 1869. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 93-98.

²⁴⁵ ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, δ'. Ἐπίσης, τό Πατριαρχεῖο ἐνημέρωσε τήν Μητρόπολη Κάρλοβιτς στήν Αὐστροουγγαρία για τό Βουλγαρικό Ζήτημα : Κ.Π.Α., Μ', 17 : 1 Φεβρουαρίου 1869.

χωρίς την άδεια του Πατριαρχείου θα αποστέλλονταν πίσω στις επαρχίες τους μετά τις έορτές του Μπαϊραμίου. Τέλος, θεώρησαν περιττή την συγκρότηση Οικουμενικής Συνόδου, αφού σκέψη τους ήταν να θέσουν σε εφαρμογή τό σχέδιο του Γρηγορίου²⁴⁶.

Μάλιστα, ο Άαλη είχε προτείνει στον Γρηγόριο να ανταλλαγεί η ιδέα της συγκλήσεως Οικουμενικής Συνόδου με την εφαρμογή του σχεδίου του Γρηγορίου διευρυνόμενου με την παραχώρηση της περιοχής Φιλιππουπόλεως²⁴⁷.

Όμως, οι λόγοι της Πύλης απέδειχθησαν ψευδείς και παραπλανητικοί. Ούτε ενεργούσε για την καταστολή των ταραχών στις επαρχίες, ούτε τους άρχιερείς απέλασε²⁴⁸, ούτε εμπόδισε την συγκρότηση Βουλγαρικής Συνόδου στο Μεσοχώρι (Όρτάκιοϊ), στην οποία μάλιστα, επιτράπηκε να χρησιμοποιεί δική της, επίσημη σφραγίδα. Έτσι, τό Πατριαρχείο είχε φθάσει, πλέον, σε άδιέξοδο ως προς τις ενέργειες πού έπρεπε να ακολουθήσει. Ύπηρεξε η σκέψη να κλείσουν τό Πατριαρχείο και αφού διαμαρτυρηθούν Συνοδικώς να παραιτηθούν εγκαταλείποντας ποίμνια και προνόμια. Άλλη πρόταση ήταν να επιβάλουν καθαίρεση στους αντίρτες άρχιερείς. Έπικράτησε, τελικώς, η άποψη να μίν προβοϋν σε οποιαδήποτε ενέργεια και να περιμένουν κάποια πρωτοβουλία από την πλευρά της Πύλης²⁴⁹.

Όπως είδαμε, από τον Μάιο -Ιούνιο 1868 η Πύλη άρχισε να υποστηρίζει και να ενθαρρύνει τις εκκλησιαστικές διεκδικήσεις των Βουλγάρων κατά του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ήταν μιά κίνηση αντιπερισπασμού προκειμένου να τους απομακρύνει από ανάλογες πολιτικές περι άνεξαρτησίας από την Πύλη διεκδικήσεις. Η όθωμανική άρωγή στά βουλγαρικά σχέδια είχε ως σκοπό να καταδείξει πώς η κυβέρνηση ήταν ό απόλυτος ρυθμιστής της καταστάσεως, όποτε η πλήρης ύποταγή στά κελεύσματά της ήταν ό μόνος δρόμος για την ίκανοποίηση των παραπάνω σχεδίων. Στά πλαίσια αυτά κάθε κίνηση της Ρωσσίας ή προσφυγή στην προστασία της θα άποδεικνυόταν όχι μόνον άχρηστη, αλλά και επιβλαβής. Συγχρόνως, κινούμενη κατ' αυτόν τον τρόπο η Πύλη είχε την δυνατότητα άσκήσεως άποτελεσματικής πιέσεως προς τον Έλληνισμό, ώστε να καταπαύσει κάθε ύποστήριξη του προς την Κρήτη,

²⁴⁶ Α.Υ.Ε. Φ. 76. 1β.(1869) : Έλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 29, 18 Μαρτίου 1869 : άναπληρωτής πρεσβευτού Ίω. Καλλέργης προς Θ. Δεληγιάννη ύπουργό έξωτερικών. ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, η-θ' και ια' - ιβ'.

Φαίνεται ότι ό Άαλη τηρούσε διαφορούμενη τακτική γιατί την στιγμή πού άπέρριπτε την Οικουμενική Σύνοδο, βολιδοσκοπούσε τον Γρηγόριο και τον Γεράσιμο Χαλκηδόνος ποιόν ναό είχαν ύπ' όψη τους να παραχωρήσουν για τις συνεδριάσεις της Συνόδου. Μάλιστα, προτάθηκε από τον Κ. Άδοσίδη ό ναός του Αγίου Κωνσταντίνου στό Σταυροδρόμι, ένώ ό ίδιος ό Άαλη πρότεινε τον πιο ευρύχωρο του Αγίου Κωνσταντίνου στά Ύψωμαθεΐα. Ώς άγγελιαφόρους των προτάσεων χρησιμοποίησε τον Άδοσίδη και τον καπού κεχαγιά του Πατριαρχείου, τον Σταυράκη Ίωαννίδη: ΓΕΔΕΩΝ, Άποσημειώματα, 218.

²⁴⁷ Α.Υ.Ε. Φ. 76. 1β.(1869) : Έλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 321, 16 Μαΐου 1869: πρέσβυς Άλ. Ρίζος - Ραγκαβής προς άντιστράτηγο Σ. Σοϋτζο ύπουργό των στρατιωτικών και προσωρινώς των έξωτερικών : ή άναφορά περιέχεται στην έπισυναπτόμενη Έκθεση του Α' Διετημέως της πρεσβείας Δ.Ραζή προς τον πρέσβυ Άλ. Ρίζο-Ραγκαβή, 9 Μαΐου 1869. ΓΕΔΕΩΝ, Άποσημειώματα, 219.

²⁴⁸ Οι έορτές του Μπαϊραμίου πέρασαν και δέν έγινε καμία ενέργεια εκ μέρους της Πύλης. Ό πατριάρχης διαμαρτυρήθηκε και ό Σαφβέτ πασσάς δικαιολόγησε την άνοχή των άρχων λόγω της κρίσιμης φάσεως του Κρητικού ζητήματος και του φόβου μήπως επαναστατήσουν οι Βούλγαροι βλέποντας να εκδιώκονται όσοι οι ίδιοι εξέλεξαν και απέστειλαν στην πρωτεύουσα: Α.Υ.Ε. Φ. 76. 1β.(1869) : Έλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 29, 18 Μαρτίου 1869.

²⁴⁹ ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, θ'.

άλλά και νά τόν τιμωρήσει γιά τήν ὡς τότε ἀνάμιξή του. Δευτερευόντως, θά ἀπέτρεπε τούς Σέρβους ἀπό τήν διεκδίκηση ἐδαφῶν μέ σλαβικό πληθυσμό στήν Μακεδονία πού θά εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν συρρίκνωση τῆς ὀθωμανικῆς ἐπικράτειας πρὸς ὄφελος τῆς Σερβίας ἀπό τήν ὁποία μόλις εἶχαν ὀλοκληρώσει τήν ἀποχώρησή τους καί οἱ τελευταῖες ὀθωμανικῆς φρουρές.

Τό 1869 τά πράγματα ἄλλαξαν. Οἱ Μεγάλες Δυνάμεις ἐπενέβησαν στό Κρητικό Ζήτημα γιά νά ἀποτρέψουν τόν ἐπικείμενο πόλεμο Ὄθωμανῶν-Ἑλλήνων πού θά εἶχε ἀπροσδιόριστες συνέπειες στήν σταθερότητα τῆς περιοχῆς, ἀλλά καί γιά νά ἀπενεργοποιήσουν τήν εἰλημμένη ἀπόφαση τῶν Ὄθωμανικῶν ἀρχῶν νά ἀπελάσουν ἀπό τήν χώρα ὄλους τούς Ἑλληνες ὑπηκόους, γεγονός μέ καταστροφικές ἐπιπτώσεις στά οἰκονομικά συμφέροντα τῶν Μεγάλων Δυνάμεων πού ἐκπροσωποῦνταν, κατά μέγιστο ποσοστό, ἀπό τό Ἑλληνικό στοιχεῖο. Ἡ Ἑλλάδα ἀναγκάστηκε (18 Φεβρουαρίου 1869) νά ὑποκύψει στό ταπεινωτικό γι' αὐτήν πόρισμα τῆς Διασκέψεως τῶν Δυνάμεων στό Παρίσι (9-20 Ἰανουαρίου) καί νά παύσει κάθε βοήθεια πρὸς τούς Κρήτες, μέ ἀποτέλεσμα νά σβύσει ἡ ἐπανάσταση στό νησί. Στίς 5 Μαρτίου ἀκολούθησε ἡ ἐπανασύνδεση τῶν διπλωματικῶν σχέσεων τῶν δύο χωρῶν. Ταυτοχρόνως, ὑπῆρξε μία οὐσιαστική στροφή στήν ἑλληνική πολιτική πού χαρακτηρίζοταν ὄχι μόνον ἀπό τόν αὐτοπεριορισμό τῆς Ἑλλάδος στά (μεγάλα) ἐσωτερικά της προβλήματα, ἀλλά καί στήν προσέγγιση τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας πρὸς ἐπίτευξη ἑνός σχήματος ἑλληνοοθωμανικῆς φιλίας καί συνεργασίας. Ἡ κίνηση δέν ἀκύρωνε τούς ἐθνικούς ὀραματισμούς τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ἀπλῶς μετέβαλε τακτική : ἀπέβλεπε στήν ἰσχυροποίηση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου (πληθυσμός, ἐπιρροή) καί τῶν ἐρεισμάτων του (Πατριαρχεῖο, σχολεῖα) ἐντός τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας μέ τελικό στόχο τόν ἐξελληνισμό της. Οἱ Ὄθωμανοὶ θεωροῦνταν, πλέον, ὡς οἱ φυσικοὶ σύμμαχοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ στήν πάλη του κατά τοῦ ἀναφαινόμενου, νέου καί πῖο ἐπικίνδунου ἐχθροῦ, τοῦ Πανσλαβισμοῦ ἐκπορευόμενου ἀπό τήν Ρωσσία. Ἐννοεῖται πῶς ἡ πολιτική ἐπιρροή τῆς τελευταίας στήν Ἑλλάδα καί στήν ἀπανταχοῦ Ὀμογένεια καταβαραθρώθηκε, ἐνῶ σημειώθηκε ἰσχυρή στροφή πρὸς τήν φιλία καί προστασία τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων καί μάλιστα τῆς Βρετανίας²⁵⁰.

Κατόπιν τῶν ἐξελιξέων αὐτῶν, ἡ Πύλη θεώρησε τόν ἑαυτό της πλήρως ἐλεύθερο νά δράσει στό Βουλγαρικό Ζήτημα, ἀφοῦ δέν ἦταν ἀναγκαῖο, πλέον, νά συνεχίσει τήν ὑποστήριξή της στίς βουλγαρικῆς θέσεις. Ὑπαναχώρησε, λοιπόν, ἀπό τίς δεσμεύσεις της ἔναντι τῶν Βουλγάρων καί δήλωσε πῶς θά ἐπανεξετάσει τό ὄλο θέμα. Στά τέλη Ἰανουαρίου 1869, ἀνέθεσε σέ μιὰ διορισμένη ἀπό τήν ἴδια Ἐπιτροπή ἀποτελούμενη ἀπό 3 λαϊκοὺς Ἑλληνες καί 3 λαϊκοὺς Βουλγάρους, ὄλους ἀξιωματούχους τοῦ κράτους - δημοσίους ὑπαλλήλους, νά συζητήσουν ἐξ ἀρχῆς τό ζήτημα καί νά προτείνουν λύση νόμιμη ὡς πρὸς τούς Ἱερούς Κανόνες καί ἀποδεκτὴ καί ἀπό τά δύο μέρη. Ἀπό ἑλληνικῆς πλευρᾶς μέλη ἦταν ὁ Ἰωάννης Φωτιάδης μπέης, πρέσβυς τῆς Πύλης στήν Ἀθήνα, Ἀλέξανδρος Καραθεοδωρῆ, σύμβουλος τοῦ ὑπουργεῖου Ἐμπορίου καί Χρηστάκης Ζωγράφος, τραπεζίτης. Ἀπό βουλγαρικῆς, ὁ Γαβριήλ Κρέστοβιτς μέλος τοῦ Ἀνωτάτου Συμβουλίου Δικαιοσύνης, Γεώργιος Στογιάννοβιτς καί Στογιάννος ἀπό τό Ρουσιτσούκι μέλη τοῦ Συμβουλίου

²⁵⁰ DONTAS, 157- 163. Γιά σερβικῆς διεκδικήσεις (ἐπαρχία Σβορνικίου) : Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1871) : Ἑλληνική Πρεσβεία Ρώμης, ἄνευ ἀριθμοῦ, 21 Ἀπριλίου /3 Μαΐου 1872: πρέσβυς Α. Γ. Κουντουριώτης πρὸς πρωθυπουργό καί ὑπουργό ἐξωτερικῶν Δ. Βούλγαρη.

Ἐπικρατείας. Οἱ συνεδριάσεις τῆς ἐπιτροπῆς θά διεξάγονταν σέ ἓνα δωμάτιο ἐντός τῆς Πύλης ὑπό τήν προεδρία τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀαλῆ²⁵¹.

Τό Πατριαρχεῖο ἔμαθε ἀπό φήμης τήν σύσταση τῆς ἐπιτροπῆς. Δέν συμφωνοῦσε μέ τήν σύνθεσή της, ἐπειδή μέλη της διορίστηκαν λαϊκοί μόνον, ἐνῶ στίς ἐκκλησιαστικές ὑποθέσεις ἀρμόδιοι, κατά κύριο λόγο, θεωροῦνται οἱ κληρικοί. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, δέν μποροῦσε νά παρέμβει οὔτε στήν σύνθεση, οὔτε στίς ἐργασίες τῆς ἐπιτροπῆς, ἀφοῦ δέν ἐνημερώθηκε ἐπισήμως γι' αὐτήν. Πάντως, κανείς δέν θά μποροῦσε νά ἐπιβάλλει στό Πατριαρχεῖο τίς ἀποφάσεις τῆς ὁποιασδήποτε ἐπιτροπῆς, ἐάν αὐτές δέν ἦταν ὀρθές κατά τήν ἄποψη τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτό ἦταν ἓνα μᾶλλον καθησυχαστικό ἐπιχείρημα²⁵².

Ἡ ἐπιτροπή συνεδρίασε ἀρκετές φορές χωρίς νά καταλήξει σέ πόρισμα. Στήν πορεία σημειώθηκε ἀλλαγὴ στήν σύνθεσή της : ἀποχώρησε ὁ Ἰωάννης Φωτιάδης μπέης ὁ ὁποῖος στίς 6/18 Μαρτίου ἀνεχώρησε γιά τήν Ἀθήνα προκειμένου νά ἐπαναλάβει τά καθήκοντά του, τοῦ πρέσβευς, μετά τήν ἀποκατάσταση τῶν διπλωματικῶν σχέσεων τῶν δύο χωρῶν²⁵³. Ἐπίσης, ἀντικαταστάθηκε ὁ βούλγαρος Στογιάννος ἀπό τό Ρουσσούκι μέ τόν χατζῆ Ἰωάννη (Ἰβάντσο) χατζῆ Β. Πέντζοβιτς μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Βουλγάρων πού ἔδρευε στό Ὁρτάκιοι. Στό ἐξῆς, ἡ ἐπιτροπή θά λειτουργοῦσε μέ πέντε μέλη : 2 Ἕλληνες καί 3 Βουλγάρους. Ἴσως, οἱ ἀλλαγές στήν σύνθεση νά τῆς προσέδωσαν διαφορετική δυναμική ἢ ὁ προεδρεύων Ἀαλῆ νά πίεσε περισσότερο, πάντως στά τέλη Μαρτίου ἡ Ἐπιτροπή εἶχε συμφωνήσει σέ ἓνα σχέδιο. Τά δύο ἑλληνικά μέλη ἀνέλαβαν νά τό κοινοποιήσουν ἰδιαίτερως στόν Πατριάρχη. Τό ὑπέβαλαν μέ τήν παράκληση νά μελετηθεῖ καί ἐφ' ὅσον ἐγκριθεῖ, νά ἐπικυρωθεῖ ἀπό τήν Ἐκκλησία. Ὁ Γρηγόριος ἀπάντησε πῶς ἀγνοοῦσε τήν ὑπαρξή τῆς σχετικῆς ἐπιτροπῆς, ἄρα ἀδυνατοῦσε νά συζητήσει καί τίς ὅποιες προτάσεις της, ἐνῶ τόνισε ὅτι ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία δέν ἦταν δυνατόν νά παραδεχθεῖ νομοθετήματα περὶ Ἐκκλησίας πού συναρμολόγησε ἐρήμην της κάποια πολιτική καί λαϊκή ἐπιτροπή. Τότε, οἱ ἐπισκέπτες δήλωσαν πῶς δέν ἐνεργοῦσαν ἐξ ὀνόματος τῆς ἐπιτροπῆς, οὔτε ἐμφάνιζαν ἓνα τελείως νέο σχέδιο. Ἦλθαν ὡς χριστιανοί ἰδιῶτες φέροντες ἓνα ἰδιωτικό σχέδιο πού προσομοίαζε μέ ἐκεῖνο τοῦ Πατριάρχου, τοῦ 1867, καί ζητοῦσαν νά πληροφορηθοῦν κατά πόσον τό δικό τους σχέδιο ἔσφαλλε καί ποῦ ἔπρεπε νά γίνουν διορθώσεις. Ὑπ' αὐτούς τούς ὅρους καί δεδομένου ὅτι οἱ Καραθεοδωρῆ καί Ζωγράφος συγκαταλέγονταν μεταξύ τῶν ἐπισημοτάτων καί διακεκριμένων γιά τήν φιλογενεῖά τους ὁμογενῶν, ὁ Γρηγόριος δέχθηκε νά ἀναγνώσει τό ἔγγραφο. Ἀμέσως, ἀποφάνθηκε ὅτι δέν ἦταν σύμφωνο μέ τούς Ἱερούς Κανόνες, οὔτε καί μέ τό δικό του, ἀφοῦ προέβλεπε μιά τελείως ἀνεξάρτητη Βουλγαρική Ἐκκλησία. Ἔτσι, οἱ ἐπισκέπτες ἀνεχώρησαν ἄπρακτοι μαζί μέ τό ἀπορριφθέν σχέδιο²⁵⁴.

Λίγες ἡμέρες ἀργότερα, τήν Κυριακή 6 Ἀπριλίου, ὁ Ἀαλῆ διέταξε ἐπιτακτικῶς τήν πενταμελῆ ἐπιτροπή νά ἐτοιμάσει νέα πρόταση, τό δυνατόν

²⁵¹ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1β (1869) : Ἑλληνική Πρεσβεῖα Κωνσταντινουπόλεως, Νο 29, 18 Μαρτίου 1869, Α' Γραμματέας (ἀναπληρωτῆς πρεσβευτοῦ) Ἰωάννης Καλλέργης πρὸς ὑπουργό ἐξωτερικῶν Θ. Δελιγιάννη. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 154-156. ΓΟΝΗΣ, 139-140.

Κατά τά ἔτη 1867-1869 ὁ Γαβριήλ Κρεστοβιτς ἢ Κρεστίδης ἢ Χρηστίδης διετέλεσε μέλος τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο : ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεῖα*, 294-295.

²⁵² ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, β'. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 261.

²⁵³ DONTAS, 160 σημείωση 3.

²⁵⁴ ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, β'-γ'.

ταχύτερα και να του την υποβάλει²⁵⁵. Τό Σάββατο 12/24 Απριλίου τό δεύτερο σχέδιο της επιτροπής ήταν έτοιμο, υπογράφηκε από τά 5 μέλη και υποβλήθηκε στόν Άαλή πού τό ένέκρινε²⁵⁶. Τήν Δευτέρα 14 Απριλίου οί δύο όμογενείς έπανήλθαν στό Πατριαρχείο κομίζοντας τήν νέα πρόταση. Ό Πατριάρχης είχε κακή διάθεση και ήταν προκατειλημμένος έναντίον τους, όποτε ή συζήτηση υπήρξε σύντομη και άφησαν τό σχέδιο να τό μελετήσει. Σέ δεύτερη συνάντηση, τήν Τετάρτη 16 Απριλίου, τό κλίμα ήταν πάλι άρνητικό. Οί έπισκέπτες δήλωσαν και πάλι ότι ενεργοΰσαν ως ιδιώτες αλλά αύτήν τήν φορά συμπλήρωσαν : «*ύπουργικῶ τῶ κελεύσματι*». Άξίωσαν και συγχρόνως καθικέτευσαν τόν Γρηγόριο να μελετήσει έπισταμένως τό νέο σχέδιο και έάν διαφωνεί σέ όρισμένα σημεία να τά δηλώσει σαφώς στόν πρωθυπουργό. Ό Πατριάρχης καμπτόμενος από τίς παρακλήσεις, αλλά και γιατί είχε υποσχεθεί στόν Άαλή ότι ήταν δυνατόν να παραιτηθεί από τήν άπαίτησή του για σύγκληση Οίкуμενικῆς Συνόδου, έφ' όσον ή κυβέρνηση έφάρμοζε τό σχέδιό του, έστω και έλαφρῶς τροποποιημένο (παραχώρηση περιοχῆς Φιλιππουπόλεως), εισήγαγε πρός συζήτηση στην Ίερά Σύνοδο τό δεύτερο αύτό σχέδιο. Σέ δύο συνεδριάσεις της ή Σύνοδος διατύπωσε τίς αντιρρήσεις της και πρότεινε όρισμένες διορθώσεις²⁵⁷.

ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΜΙΚΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ²⁵⁸

1. Έκ τῶν κατωτέρω άριθμουμένων Έκκλησιαστικῶν Έπαρχιῶν και χωρῶν συνιστάται υπό τήν έπωνυμίαν Βουλγαρική Έξαρχία έν ιδιαίτερον Έκκλησιαστικόν Θέμα, άπολαϋον πλήρους έσωτερικῆς αυτοδιοικήσεως ως πρός τά εκκλησιαστικά.

2. Ό έν τῶ Θέματι τούτῳ άνώτερος τῆ τάξει μητροπολίτης έστιν έξαρχος τοϋ όλου Θέματος, ένταύτῳ δέ και κανονικός πρόεδρος της περί αύτόν έσομένης βουλγαρικῆς διαρκοῦς Συνόδου.

3. Τά άφορῶντα εις τήν έσωτερικήν εκκλησιαστικήν διοίκησιν τοϋ ρηθέντος Θέματος κανονισθῶσονται δι' ιδιαίτερον κανονισμοϋ, καθυποβληθησομένου εις τήν έγκρισιν της Αύτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως, δυνάμει τοϋ όποίου Κανονισμοϋ θέλει κωλύεται πάσα έμμεσος ή άμεσος ανάμιξις τοϋ Οίкуμενικοϋ Πατριαρχείου έν τῆ διοικήσει τοϋ ρηθέντος Θέματος και ιδίως έν ταίς εκλογαίς τῶν Αρχιερέων αύτοϋ και δή και αύτοϋ τοϋ έξάρχου. Άμα δέ εκλεγομένου τοϋ ρηθέντος έξάρχου, ή της Έξαρχίας Σύνοδος όφείλει αναφέρεσθαι πρός τόν οίкуμενικόν πατριάρχη, όστις θέλει χορηγεί όσον τάχιον τήν προς χειροτονίαν αύτοϋ προσήκουσαν πατριαρχικήν εκδοσιν.

²⁵⁵ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Αα(1869) : Έλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, άνευ άριθμοϋ, 18 Απριλίου 1869, πρέσβυς Άλέξανδρος Ρίζος-Ραγκαβῆς προς ύπουργό έξωτερικῶν Θ. Δεληγιάννη. Έπισυναπτομένη Έκθεση Α' γραμματέως Πρεσβείας Ίω. Καλλέργη προς πρέσβυ Α. Ρίζο-Ραγκαβῆ, 18 Απριλίου 1869.

²⁵⁶ Τό πρακτικό της επιτροπής ως επισυναπτόμενο έγγραφο στό : Α.Υ.Ε. Φ. 76. 1β (1869) : Έλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 206, 2 Απριλίου 1869, πρέσβυς Άλ. Ρίζος-Ραγκαβῆς προς ύπουργό έξωτερικῶν Θ. Δεληγιάννη. Στην αναφορά ή ήμερομηνία είναι λανθασμένη γιατί ό Ραγκαβῆς ανέλαβε τά πρεσβευτικά του καθήκοντα στίς 12 Απριλίου 1869, άρα από τόν άριθμό πρέπει να λείπει ένα δεύτερο ψηφίο.

²⁵⁷ Ίδιο μέ τήν προηγούμενη ύποσημείωση και επίσης : Α.Υ.Ε. Φ. 19.1 (1869) : Έλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 725, 10 Ίουνίου 1869, Άλ. Ρίζος-Ραγκαβῆς προς Θ. Δεληγιάννη. Τό σχέδιο της επιτροπής προέβλεπε Βουλγαρική Αρχιεπισκοπή, ένῶ ό Πατριάρχης είχε προτείνει Έξαρχία. Η επιτροπή πρότεινε έδρα τό Ρουσσούκι, ένῶ για τό Πατριαρχείο τά εκκλησιαστικά πρεσβεία είχε άλλη πόλη (=Τύρνοβο). ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ιγ'.

²⁵⁸ Τό Β' (=τελευταίο) σχέδιο της μικτῆς Έπιτροπῆς : ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, 20-22. ΓΕΔΕΩΝ, Έγγραφα, 118-121. Διορθώσεις και παρατηρήσεις επ' αύτοϋ από μέρος τοϋ Πατριαρχείου : ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, 23-26. ΓΕΔΕΩΝ, Έγγραφα, 121-125.

4. Ὁ ῥηθείς ἔξαρχος διορίζεται δι' ὑψηλοῦ αὐτοκρατορικοῦ βερατίου· μνημονεύει δέ κανονικῶς τοῦ ὀνόματος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου.

5. Ὁ ῥηθείς ἔξαρχος θέλει ἔχει τό δικαίωμα τοῦ ἀναφέρεσθαι διά πάσαν ὑπόθεσιν, ἀφορώσαν τήν Ἐξαρχίαν αὐτοῦ, εἰς τάς διοικητικάς ἀρχάς, εἴτε τῆς Ἐξαρχίας αὐτοῦ, εἴτε τῆς πρωτευούσης, ἀπ' εὐθείας καί δι' ἰδίων ἐκθέσεων· ἰδίως δέ τά παρά τῆς ὑψ. κυβερνήσεως χορηγηθησόμενα βεράτια ἐκδοθήσονται ἐπί ταῖς παρά τοῦ ῥηθέντος Ἐξάρχου πρὸς τήν ὑψ. κυβερνήσιν καθυποβληθησομέναις ἐκθέσεσιν.

6. Ἐάν συμπέσωσιν ἐκκλησιαστικάί καί θρησκευτικάί ὑποθέσεις, χρῆζουσαι, πρὸς συντήρησιν καί ἐμπέδωσιν τοῦ ὀρθοδόξου πολιτεύματος, κοινῆς σκέψεως καί συμπράξεως, ἡ Σύνοδος τῆς ῥηθείσης ἔξαρχίας θέλει ἀναφέρεσθαι πρὸς τόν οἰκουμενικόν πατριάρχη καί τήν περὶ αὐτόν ἀγίαν καί ἱεράν Σύνοδον, παρ' ὧν θέλουσι χορηγεῖσθαι αὐτῇ προθύμως ἡ ἀπαιτουμένη σύμπραξις καί αἱ ἀναγκαῖαι ἀπαντήσεις.

7. Ἡ τῆς ῥηθείσης Ἐξαρχίας Σύνοδος θέλει λαμβάνει παρά τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τό ἅγιον Μύρον, ὡσάκις ἂν χρῆξη αὐτοῦ.

8. Οἱ ἐπίσκοποι, ἀρχιεπίσκοποι καί μητροπολίται τοῦ τε Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας θά δύνανται ἐλευθέρως νά πηγαινοέρχωνται καί νά διέρχωνται ἀμοιβαίως διά τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ τε Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί τῆς ῥηθείσης Ἐξαρχίας, καί, διά τάς τυχόν παρεμπιπτούσας ἀνάγκας, νά διαμένωσιν ἐν ταῖς ἔδραις τῶν Βιλαγετιῶν καί ἐν τοῖς διαφόροις διοικητικοῖς κέντροις, χωρὶς ὅμως νά δύνανται ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει καί ἐπ' οὐδενί λόγῳ, νά συγκαλῶσι περὶ ἑαυτοῦς συνόδους, καί νά ἐξασκῶσιν οἰανδήποτε δικαιοδοσίαν ἐπί τῶν ἐκτός τῆς ἐπαρχίας αὐτῶν εὐρισκομένων εἴτε γραικῶν, εἴτε βουλγάρων, οὔτε νά δύνανται νά ἱερουργήσωσιν ἄνευ τῆς κανονικῆς ἀδείας τοῦ τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόπου.

9. Τό ἐν Κωνσταντινουπόλει βουλγαρικόν μετόχιον καί ὁ παρ' αὐτῷ εὐρισκόμενος βουλγαρικός ναός ἐξαρθῶνται καί ἐποπτεύονται ἀμέσως ἀπό τόν ἔξαρχον τοῦ Βουλγαρικοῦ Θέματος, ὡς τό Ἁγιοταφικόν μετόχιον ἐξαρθῶται καί ἐποπτεύεται ἀπό τόν μακαριώτατον πατριάρχη τῆς Ἱεροσολύμων. Δύναται δέ ὁ ῥηθείς ἔξαρχος, ὡσάκις ἡ χρεία τό καλέσῃ, νά ἐνδημῇ ἐν αὐτῷ διά τάς παρεμπιπτούσας ἐθνικάς τε καί ἐκκλησιαστικάς αὐτοῦ ὑποθέσεις, χωρὶς ὅμως νά δύνανται ν' ἀναμιγνύηται οὐδαμῶς ἐν τοῖς ἀναγομένοις εἰς τούς ἐκτός τῶν ὁρίων τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας, εἴτε ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἴτε ἀλλαχοῦ εὐρισκομένους βουλγάρους.

10. Αἱ ἐπαρχαί Τζερβενού, Δρύστρας, Πρεσλάβας, Τουρνόβου, Σοφίας, Βράτζας, Λοφτζού, Βιδύνης, Νύσσης, Νυσσάβας, Κεστεντηλίου, Σαμακοβίου, Σκοπίων, Βελισσού, Μογλενῶν, Βοδενῶν, Στρωμνίτης, Πολυανῆς, Βάρνης, πλὴν τῆς πόλεως, τό σαντζάκιον Συλήμνου, πλὴν τῶν πόλεων Ἀγγιάλου καί Μεσημβρίας, ἐκ τῆς ἐπαρχίας Σωζουπόλεως ὁ καζᾶς τῆς Σωζουπόλεως, πλὴν τῶν παραλίων· ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀδριανουπόλεως ὁ καζᾶς τοῦ Τσιριμάν καί Τσίσιρι Μουσταφᾶ-Πασσᾶ· ἐκ τῆς ἐπαρχίας Δράμας ὁ καζᾶς τοῦ Νευροκόπου· ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ξάνθης ὁ καζᾶς τοῦ Ἀχῆ Τσελεμπῆ· ἐκ τῆς ἐπαρχίας Πελαγονείας ὁ καζᾶς τοῦ Περλεπέ· ἐκ τῆς ἐπαρχίας Μελενίκου τό βόρειον μέρος, πλὴν τῆς πόλεως καί τοῦ νοτίου μέρους τῆς ἐπαρχίας· ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ρασκοπρεσρένης ὁ καζᾶς τῆς Πρίστινας· ἐκ τῆς ἐπαρχίας Πρεσπῶν ἡ Ἀχρίς καί πάντα τά μέρη τά κείμενα ἐκτός τῆς ποτέ ἐπισκοπῆς Πρεσπῶν μέ τά σύνορα αὐτῆς ἡ ἐπαρχία Φιλιππουπόλεως, πλὴν τῆς πόλεως, τῆς κωμοπόλεως Στενημάχου, καί τῶν χωρίων Κούκλαινας, Βοδενῶν, Ἀρβανιτοχωρίου, Παναγίας, Νοβοσέλο, Λιασκόβου, Ἀγλανίου, Πατοκόβου, Βελαστίτσας, ἐάν ὧσι μικτά· ἅμα δέ καί τῶν μοναστηρίων Ἀγίας Παρασκευῆς (Βοδενῶν), Ἀγίων Ἀναργύρων (Κουκλαίνης), Ἀγίου Γεωργίου (Βελαστίτσας), ἀπαρτίζουσι τήν Βουλγαρικὴν Ἐξαρχίαν, εἰς ἣν θέλουσιν ὑπάγεσθαι καί τό παρά τήν Φιλιππούπολιν προάστειον τοῦ Μαρασίου καί ὁ Καρσί-Γιακάς, ἔτι δέ καί ἡ ἐν τῇ πόλει ἐνορία τῆς Παναγίας, ἐπί τῷ ὄρω ὅτι, ὅσοι κάτοικοι τῆς ἐνορίας ταύτης ἐκφράσωσι τήν ἐπιθυμίαν ταύτην, οὗτοι θέλουσι μένει κατ' ἐξαιρετικὴν προνομίαν ἐκτός τῆς τε ἐνοριακῆς δικαιοδοσίας τῆς ῥηθείσης Ἐκκλησίας τῆς Παναγίας καί δὴ καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἔξάρχου τοῦ Βουλγαρικοῦ Θέματος.

11. Ἐπειδὴ μετὰ τήν ἐφαρμογὴν τῆς ὡς ἀνωτέρω ὁροθεσίας τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας, θέλουσι μένει βούλγαροι ὑπὸ τήν δικαιοδοσίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὡς καί μὴ βούλγαροι ἐκ τῆς ῥηθείσης βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας, θέλει καταβληθῆ ἀμοιβαίως πάσα προσπάθεια, ὅπως ἱκανοποιῶνται συνωδὰ τοῖς θείοις καί ἱεροῖς Κανόσιν αἱ δίκαιαι αἰτήσεις τῶν τε βουλγάρων καί τῶν μὴ, καί μὴ διαταράττηται ἡ ἀείποτε εὐκταία ἡσυχία καί ἁρμονία.

12. Ἡ τάξις τῶν κατὰ κανόνας σταυροπηγιῶν μοναστηρίων, τῶν ἐν τῇ ῥηθείσῃ Ἐξαρχίᾳ κειμένων, θέλει μένει ἀναλλοίωτος.

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΣΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΜΙΚΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ.

Εἰς τό 3ον ἄρθρον. Τό ἄρθρον τοῦτο διαιρετέον εἰς δύο καί διορθωτέον ὡς ἐξῆς· τά ἀφορῶντα εἰς τήν ἐσωτερικήν ἐκκλησιαστικήν διοίκησιν τοῦ ῥηθέντος Θέματος κανονισθήσονται δι' ἰδιαίτερου κανονισμοῦ, ἐξασφαλίζοντος τήν ἐσωτερικήν αὐτοδιοίκησιν αὐτοῦ, ἐπί τῇ βάσει τῶν ἱερῶν κανόνων καί τῶν ἱερῶν παραδόσεων τῆς Ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, καθυποβληθησομένου εἰς τήν ἔγκρισιν τῆς σεβ. κυβερνήσεως.

Ἄρθρον 4. Αἱ ἐκλογαί τοῦ τε Ἐξάρχου καί τῶν λοιπῶν ἐν τῷ Θέματι τούτῳ μητροπολιτῶν τελοῦνται ἐλευθέρως, κατὰ τάς διατυπώσεις τῶν ἱερῶν κανόνων ὑπό τῆς Συνόδου τῆς Ἐξαρχίας ταύτης, φυλαττομένου τοῦ κανονικοῦ κύρους τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῳ, ὅστις, ἅμα εἰδοποιηθεὶς ἐπισημῶς διὰ μέν τόν ἔξαρχον ὑπό τῆς Συνόδου, διὰ δέ τούς μητροπολίτας ὑπό τοῦ ἐξάρχου, θέλει ἀποστέλλει (τήν ἐπικύρωσιν τῆς ἐκλογῆς καί δῆ καί) τήν ἔκδοσιν τῆς χειροτονίας, ἐάν ὁ ἐκλεγείς ἦ προεσβύτερος ἢ διάκονος.

Τό 4. Ἄρθρο τοῦ σχεδίου διορθωτέον ὡς ἐξῆς: Ὁ διορισμός τοῦ ἐξάρχου ἐπικυροῦται δι' ὑψηλοῦ αὐτοκρατορικοῦ βερατίου, ὅπερ ἐκδιδόμενον, συνεπεία ἐκθέσεως τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, θέλει πέμπεσθαι εὐθύς πρὸς τόν ἔξαρχον· αὐτός δέ ὁ ἔξαρχος καί οἱ λοιποὶ μητροπολίται μνημονεύουσι κανονικῶς ἐν ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς τοῦ ὀνόματος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου.

Εἰς τό 8ον ἄρθρον μετὰ τάς λέξεις: «ὁσάκις ἢ χρεία τό καλέση» προσθετέον «νά ἔρχηται ἀκωλύτως μετὰ προηγουμένην κανονικήν ἄδειαν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ὡς ποιοῦσι καί αὐτοὶ οἱ πατριάρχαι». Εἰς τό τέλος τοῦ αὐτοῦ ἄρθρου προσθετέον «ὁσάκις δέ συμπέση νά τελέση ἱεροπραξίαν, εἴτε ἐντός εἴτε ἐκτός τοῦ μετοχίου, ὀφείλει λαμβάνειν ἔκδοσιν τοῦ πατριάρχου, κατὰ τούς κανόνας, ὅπερ πράττει καί αὐτός ὁ Ἱεροσολύμων καί οἱ ἄλλοι πατριάρχαι, ὁσάκις ἐνδημοῦσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει.»

Ἄρθρον 10ον. Αἱ ἐπαρχαί Τσερβενού, Δρύστρας, (ἐκτός τῆς Κωστάντσας), Προεσλάβας, Τουρνόβον, Σοφίας, Βράτζας, Λοφτσού, Βιδύνης, Νύσσης, Νυσσάβας, Κεστεντηλίον, Σαμιακοβίου, Βελισσοῦ, Βάρνης ἐκτός τῆς πρωτευούσης καί τῶν παραλίων χωρίων, τῶν ἀπὸ τῆς πόλεως Βάρνης μέχρι τῆς Κωστάντσας διϊκνουμένων, εἴκοσι περίπου τόν ἀριθμόν. Ἐκ τῆς ἐπαρχίας Μεσημβρίας ὁ καζᾶς Προβατί.

Ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀγχιάλου οἱ δύο καζάδες Ἀετός καί Καρναπάτι. Ἐκ τοῦ Σαντζακίου Συλήμνον τῆς ἐπαρχίας Ἀδριανουπόλεως οἱ καζάδες Συλήμνον, Γιαμπόλεως καί Νοβαί.

Ἐκ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως πάντες οἱ καζάδες, πλὴν τοῦ ναχιγέ Κόνους καί τῆς πόλεως, ἐξαιρέσει τοῦ Καρσί-Γιακά.

Ἐκ τῆς ἐπαρχίας Πελαγονείας ὁ καζᾶς Περλεπέ, καί ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ξάνθης ὁ καζᾶς τοῦ Ἀχῆ-Τσελεμπή.

Παρατηρήσεις ἐπί τοῦ 10ου ἄρθρου: Αἱ ἐπαρχαί Βοδενῶν, Μογλενῶν, Πολυανῆς, Σκοπείων καί Στρομνίτσης ἐξηρέθησαν· διότι μέχρι σήμερον εὐρίσκονται εἰς σχέσιν καί ἀρμονίαν μέ τά Πατριαρχεῖα.

Ἐπίσης καί οἱ καζάδες Πρίστινας (τῆς ἐπαρχίας Ῥασκοπροεσρένης), Ἀχρίδος (τῆς ἐπαρχίας Προεσπῶν), τό βόρειον μέρος τῆς ἐπαρχίας Μελενίκου καί ὁ καζᾶς Νευροκόπου τῆς ἐπαρχίας Δράμας.

Τά δέ παράλια χωρία ἀπὸ Βάρνης μέχρι Κωστάντσας ἐξηρέθησαν, καί διὰ τούς ἀνωτέρω λόγους καί διότι τό πλεῖστόν εἰσι καθαρῶς γραικικά ἢ μικτά.

Ῥσαύτως καί τά παράλια τῶν ἐπαρχιῶν Μεσημβρίας, Ἀγχιάλου, καί ἡ ἐπαρχία Σωζουαγαθουπόλεως μέχρι τοῦ Πόρου.

Οἱ δέ τῆς ἐπαρχίας Ἀδριανουπόλεως καζάδες Τσιρμένι καί Τσίσορι-Μουσταφᾶ-Πασσᾶ ἐξηρέθησαν μόνον, διότι, ὡς ἐκ τῆς θέσεως, συνέχονται μέ τό ὑπόλοιπον μέρος τῆς ἐπαρχίας Ἀδριανουπόλεως, καί διετέλεσαν πάντοτε εἰς ἀρμονίαν μέ τήν μητρόπολιν. Ὁ δέ πρῶτος μάλιστα ἐξ αὐτῶν κατοικεῖται ὑπό γραικῶν, τό πλεῖστον λαλουμένης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

Διὰ τούς αὐτούς λόγους καί ὀλόκληρος ὁ ναχιγέ Κόνους τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως, ἐν ᾧ συμπεριλαμβάνονται καί τά ἐν τῷ σχεδίῳ ἀναφερόμενα χωρία καί αἱ κωμοπόλεις, διότι τά πλεῖστα, καθὼς καί τό χωρίον Δεομένδερε, δι' ἀναφορῶν αὐτῶν ἐδήλωσαν τό ἀδιάσπαστον αὐτῶν ἀπὸ τά Πατριαρχεῖα· καί μ' ὄλον ὅτι καί ἕτερα χωρία, ἰδίως τοῦ καζᾶ Χάσκιοῦ, διεβίβασαν τοιαύτας ἀναφοράς εἰς τά Πατριαρχεῖα, ἀλλ' ἐπειδή ταῦτα δέν ὑπάγονται εἰς τό καζᾶν Κόνους, ἀφίενται εἰς τό Θέμα τῆς Ἐξαρχίας.

Ἐπίσης ἀφίεται καί τό προάστειον ὁ Καρσί-Γιακάς τῆς Φιλιππουπόλεως, μ' ὄλον ὅτι καί ἐκεῖσε οἰκοῦσι γραικοί, οἱ ὅποιοι καί ἀνεγείρουσιν ἤδη ἐκκλησίαν.

Ἡ δέ ἐνορία τῆς Παναγίας καί τῶ Μαράσι ἐν Φιλιππουπόλει δέν δύνανται νά συμπεριληφθῶσιν ἐν τῷ Θέματι τῆς Ἐξαρχίας, διότι τοῦτο ἀντίκειται ὅλως τοῖς ἱεροῖς κανόσι, τοῖς ἀπαγορεύουσι δύο ἐπισκόπους εἶναι εἰς μίαν καί τήν αὐτήν πόλιν.

Τήν 1η Ἰουνίου ὁ Γρηγόριος συνοδευόμενος ἀπό δύο συνοδικούς ἀρχιερεῖς μετέβη στήν Πύλη, καί παρόντων τῶν δύο ὁμογενῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς, ἐξήγησε στόν πρωθυπουργό τά σημεῖα τῆς διαφωνίας. Ὁ Ἀαλῆ ὑποστήριξε τήν κανονικότητα τοῦ σχεδίου καί τό ἔργο τῆς ἐπιτροπῆς καί δήλωσε ἀποφασισμένος νά ἐπιτρέψει στούς Βουλγάρους νά διοργανώσουν ἐλευθέρως τά τῆς Ἐκκλησίας τους. Ἐπέριψε ὅλες τίς εὐθύνες γιά τήν τροπή τῆς ὑποθέσεως στό Πατριαρχεῖο συμπληρώνοντας ὅτι, στό ἐξῆς, οἱ Ἀρχές δέν θά λάμβαναν ὑπόψη τους τυχόν διαμαρτυρίες αὐτοῦ γιά ταραχές καί ἀκαταστασία στήν Βουλγαρία. Ὁ Πατριάρχης, μέ θάρρος, παρατήρησε ὅτι ὑπόλογοι ἔναντι τῆς κυβερνήσεως ἔπρεπε νά θεωροῦνται ὅσοι παραβαίνουν, ἀθετοῦν τούς νόμους ἢ διδάσκουν τήν ἀναρχία ἐπί τῶν κειμένων ἐκκλησιαστικῶν καί πολιτικῶν νόμων καί ὄχι αὐτοί πού λειτουργοῦν σεβόμενοι καί τηροῦντες τούς νόμους αὐτούς. Ἀμέσως, ἔλαβε τήν ἀπάντηση ὅτι τό Πατριαρχεῖο εὐρισκόταν ἐνώπιον ἑνός τετελεσμένου γεγονότος, δηλαδή τῆς ἀποσχίσεως τῶν Βουλγάρων, ὅποτε ὄφειλε νά σκεφθεῖ πῶς θά διευθετήσῃ «ἐκκλησιαστικώτερον» τήν διαμάχη καί ὄχι νά προσπαθεῖ νά ἐφεύρει τρόπους ἀντιδράσεως. Τελειώνοντας, ζήτησε νά τοῦ ὑποβληθοῦν γραπτῶς οἱ ἐνστάσεις καί προτάσεις τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐπί τοῦ δευτέρου σχεδίου²⁵⁹.

Ὑπακούοντας στήν πρωθυπουργική προτροπή ὁ Γρηγόριος συνεργάστηκε μέ τήν Ἱερά Σύνοδο στήν τελική διατύπωση τῶν παρατηρήσεων ἐπί τοῦ σχεδίου καί στίς 9 Ἰουνίου, ἀνεπισήμως, παρέπεμψε τό κείμενο πρός διαβούλευση στό Ἐθνικό Συμβούλιο. Τότε, ἐξεγέρθηκαν ἐναντίον του ὀρισμένα μέλη τοῦ Συμβουλίου κατηγορῶντας τον ὅτι προέβαινε σέ ἀνεπίτρεπτες παραχωρήσεις καί δύο ἐξ αὐτῶν, οἱ Κωνσταντῖνος Καραθεοδωρῆ καί Δημήτριος Ἀριστάρχης ὑπέβαλαν τίς παραιτήσεις των. Ὁμολογουμένως, αὐτή ἦταν μία βεβιασμένη ἐνέργεια τῶν Συμβούλων γιὰτί τό ζήτημα ἦταν πρός συζήτηση, δέν εἶχε ἀποφασιστεῖ τίποτε τό ὀριστικό καί δέν εἶχε διαβιβαστεῖ σχετικό ἔγγραφο στήν Πύλη²⁶⁰. Ἡ διαφωνία στόν χειρισμό τοῦ ζητήματος ὑποδήλωνε τήν ὑπαρξη διαφορετικῶν ἀπόψεων οἱ ὁποῖες θά μπορούσαν νά σχηματισθοῦν σέ δύο τάσεις:

α) Ὁ Βουλγαρισμός, ἀφοῦ ἐξασφάλιζε τήν ἐπικράτησή του στό ἐκκλησιαστικό πεδίο θά στρεφόταν καί στό πολιτικό, προκειμένου νά καταλάβει καθαρῶς ἑλληνικές ἐπαρχίες. Ἄρα, ἔπρεπε νά ἀντιμετωπισθεῖ ἀμέσως καί μέ κάθε τρόπο. Σθεναρή ἀντίσταση κατά τοῦ βουλγαρικοῦ κινήματος σήμαινε, συγχρόνως, ἀντίθεση στήν πολιτική τῆς Ρωσσίας πού κινούσε τά νήματα τῆς ἀνταρσίας. Κάτι τέτοιο, ἀσφαλῶς, θά προκαλοῦσε τήν συμπάθεια -ἐπομένως καί τήν ἀρωγή-τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων πρός τίς ἑλληνικές θέσεις. Μιά μερίδα στήν ἴδια τάση πρέσβευε μία ἄλλη προοπτική, αὐτήν τῆς ἑλληνοοθωμανικῆς προσεγγίσεως πρός ἀντιμετώπιση τοῦ ἰδίου κινδύνου, δηλαδή τοῦ πανσλαβισμού καί τοῦ διδύμου μ' αὐτόν βουλγαρισμοῦ.

²⁵⁹ ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ιγ'-ιδ'.

²⁶⁰ Α.Υ.Ε. Φ. 19.1 (1869) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 725, 10 Ἰουνίου 1869, Ἄλ. Ρίζος-Ραγκαβῆς πρός Θ. Δεληγιάννη.

Α.Υ.Ε. Φ. 76.1β (1869) : ἴδιοι ἀποστολέας καί παραλήπτης, Νο 1045, 8 Ἰουλίου 1869: ὁ Γρηγόριος ἀνέφερε ὅτι παραιτήθηκαν 4 ἐκ τῶν σπουδαιότερων μελῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου ἀρνούμενοι νά παραδεχθοῦν τίς παραχωρήσεις.

β) Οί Δυτικοί δέν ενδιαφέρονταν, πραγματικῶς, γιά τό Βουλγαρικό Ζήτημα καί ἡ ἑλληνοοθωμανική προσέγγιση ἦταν μιά χίμαιρα. Ἐκτός τοῦ ὅτι μιά τέτοια προσέγγιση ἦταν ἐξ ὀρισμοῦ ἀντίθετη μέ τίς ἑλληνικές εὐχές καί ὄνειρα, καί οἱ Ὀθωμανοί δέν τήν ἐπιθυμοῦσαν, εἰλικρινῶς, ἀπό τήν πλευρά τους. Τό μόνο πού ἐπιζητοῦσαν ἦταν νά διαιωνίσουν τήν διχόνοια μεταξύ τῶν δύο λαῶν τούς ὁποίους, ἐξ ἴσου, υπέβλεπαν καί ὑποπτεύονταν. Ἐπομένως, οἱ δύο ὁμοιοπαθεῖς χριστιανικοί λαοί δέν θά ἔπρεπε νά ἀποξενωθοῦν μεταξύ τους, ἀλλά νά καλλιεργήσουν τήν παλαιά φιλία τους. Ἄν ἐπιτυχανόταν κάτι τέτοιο, θά μπορούσαν οἱ Ἕλληνες, στήν συνέχεια, νά διατηρήσουν τήν νόμιμον ὑπεροχήν τους «δι' ἀναπτύξεως καί ἐφαπλώσεως τῆς ἑλληνικῆς ἀγωγῆς». Στόν ἐκκλησιαστικό τομέα, ἀντί τό Πατριαρχεῖο νά ἀντιτάσσεται στίς βουλγαρικές ἀξιώσεις καί νά ἐξοργίζει αὐτόν τόν λαό ὠθώντας τον σέ ἀκραῖες ἐπιλογές - ὑπονοώντας τήν μεταστροφή τους στόν ρωμαιοκαθολικισμό ἢ στόν προτεσταντισμό- θά ἦταν προτιμότερο νά τούς παραχωρήσει ὅσες ἐπαρχίες ἦταν ἀποκλειστικῶς βουλγαρόφωνες ἢ δέν ὑπῆρξε καμμία διαμαρτυρία τοῦ τοπικοῦ πληθυσμοῦ γιά τήν συμπερίληψή του στήν Βουλγαρική Ἐκκλησία²⁶¹.

Ἐπί τοῦ προκειμένου σημειώνεται, ὅτι θά πρέπει κανεῖς νά εἶναι πολύ ἐπιφυλακτικός νά ἐπιχειρήσει νά ἀντιστοιχίσει συγκεκριμένα πρόσωπα μέ κάποια ἀπό τίς παραπάνω τάσεις. Οἱ πλεῖστοι, ἄν ὄχι ὅλοι, οἱ ἀσχολούμενοι μέ τά πολιτικά καί ἐκκλησιαστικά ζητήματα τοῦ Γένους ὁμογενεῖς ἦταν ἀξιωματοῦχοι, ὑπάλληλοι, συνταξιοδοτούμενοι, βοηθηματοῦχοι, γενικῶς μισθοδοτούμενοι, μέ τόν ἓνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, ἀπό τήν Ὀθωμανική κυβέρνηση. Ὅσοι δέν ἦταν ἐπεδίωκαν νά γίνουν. Τό ἴδιο συνέβαινε καί μέ τούς ἐκδότες καί δημοσιογράφους τῶν ἐφημερίδων. Ἐπομένως, πρακτικῶς, κανεῖς δέν μπορούσε νά ἐκφράσει ἐλεύθερη ἄποψη, ἀνεξάρτητη τῆς ἐπίσημης πολιτικῆς γραμμῆς. Ὅσες ἀπόψεις κυκλοφοροῦσαν ἀπηχοῦσαν «μητρικές» πρότυπες ἀπόψεις πού νομίμως συνυπῆρχαν ἐντός τῆς ὀθωμανικῆς διοικητικῆς μηχανῆς, ἀπλῶς μεταφέρονταν προσαρμολοζόμενες καταλλήλως, ὥστε νά ταιριάζουν στόν μικρόκοσμο τοῦ ρωμαῖκου μιλλέτ.

Τελικῶς, ἐντός τοῦ Ἰουνίου, κατατέθηκε στήν Πύλη ἀπό τήν Μεγάλη Ἐκκλησία ἡ ἀπάντηση στό δεύτερο σχέδιο τῆς μικτῆς λαϊκῆς ἐπιτροπῆς, συμφώνως πρός τήν ἐπιθυμία τοῦ Μεγάλου Βεζύρη. Στό μεταξύ καί οἱ Βούλγαροι ἀπέρριπταν τό δεύτερο σχέδιο δηλώνοντας τήν προτίμησή τους στό πρῶτο, τοῦ Μαρτίου. Ἐμφανίστηκε διαμαρτυρία ἐκ μέρους Βουλγάρων κατοίκων τῆς Φιλιππουπόλεως γιά τήν μή συμπερίληψη ὅλης τῆς περιοχῆς στήν Βουλγαρική Ἐκκλησία, ἐνῶ ὁμοεθνεῖς τους στήν πρωτεύουσα ἐτοιμάστηκαν νά ἀποστείλουν ἔγγραφο πρός τήν Πύλη, ὅπου δήλωναν τήν ὀριστική τους ἀπόσχιση ἀπό τό Πατριαρχεῖο. Τό ἔγγραφο δέν κατατέθηκε ὕστερα ἀπό παρέμβαση τοῦ Ἀαλή ὁ ὁποῖος κάλεσε τόν ἡγέτη τῶν Βουλγάρων Τσομάκοβ γιά νά τοῦ ἀναγγεῖλει ὅτι ἐτοιμάζει, ὁ ἴδιος προσωπικῶς, τήν ὀριστική λύση τοῦ προβλήματος²⁶².

²⁶¹ Ἰδιο μέ τό πρῶτο ἔγγραφο τῆς προηγούμενης ὑποσημειώσεως. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 313-316.

²⁶² ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ἰδ'. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 157. ΑΥ.Ε. Φ. 76. 1β (1869): Ἑλληνική Πρεσβεία Πετροπόλεως, Νο 139-149/77, 16/28 Ἰουνίου 1869, Μ.Δραγούμης πρός Θ. Δεληγιάννη: «...ἡ ρωσική κυβέρνησις εὐρίσκει ἱκανάς καί δικαίας τάς τελευταίας πααρχωρήσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου καί πέποιθεν ὅτι οἱ Βούλγαροι ἀποδέχονται αὐτάς.».

Ἐκτός τοῦ Ἀαλή ἐνεργό ὑποστήριξη πρὸς τὸ ἔργο καὶ τὸ δεύτερο σχέδιο τῆς πενταμελοῦς ἐπιτροπῆς προσέφερε καὶ ὁ Ρῶσσος πρεσβευτὴς Ἰγκνάτιεβ. Μάλιστα, προσπάθησε νὰ γίνει ἀποδεκτὸ καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς πιέζοντας, ταυτοχρόνως πατριάρχη καὶ βουλγαρικὴ ἡγεσία²⁶³. Ἀποκαλύφθηκε, ἔτσι, ἡ προτίμησή του πρὸς τὴν βουλγαρικὴ πλευρά, πρᾶγμα πού ὁ Γρηγόριος ἐπεσήμανε στὸν Ἑλληνα πρέσβυ Ραγκαβῆ: «...ὁ στρατηγὸς Ἰγκνάτιεβ προσηνέχθη ἥμισυ εἰλικρινῶς ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ἡ ὑμετέρα Ἐξοχότης παρακαλεῖται πολὺ νὰ ἦναι λίαν ἐπιφυλακτικὸς ὡς πρὸς τοῦτο εἰς τὰς μεταξὺ τοῦ ῥηθέντος Πρέσβευς συνδιαλέξεις αὐτῆς»²⁶⁴. Ἐκτοτε, δηλαδή ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο 1869, ὁ Ρῶσσος πρεσβευτὴς δὲν ἦταν ἔμπιστο πρόσωπο γιὰ τὸ Πατριαρχεῖο. Ὡς πρὸς τοὺς Βουλγάρους, ἀναφέρεται ὅτι κατέβαλε πολὺ μεγάλες προσπάθειες, προκειμένου νὰ τοὺς πείσει νὰ μὴν προβοῦν σὲ βεβιασμένες ἐνέργειες, ἐν ὄψει πρωτοβουλίας τῆς Πύλης. Ἡ τελευταία, καθ' ὅλη τὴν διάρκεια τοῦ φθινοπώρου διαβεβαίωσε Ρώσσους καὶ Βουλγάρους ὅτι ἐτοιμάζει φιρμάνι πρὸς λύση τοῦ ζητήματος²⁶⁵.

Τὸ Σάββατο 28 Φεβρουαρίου 1870 ὁ Ἀαλή κάλεσε τὰ μέλη τῆς μικτῆς ἐπιτροπῆς καὶ τοὺς παρέδωσε ἀπὸ ἓνα ἀντίτυπο τοῦ Φιρμανιοῦ μέ τὸ ὁποῖο ἰδρυόταν ἡ Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία, δηλαδή ἡ αὐτονόμη Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία. Τὸ Ἐγγραφο προσκόμισαν στὸ Πατριαρχεῖο οἱ δύο ὁμογενεῖς τῆς ἐπιτροπῆς Ἀλέξανδρος Καραθεοδωρῆ καὶ Χρηστάκης Ζωγράφος. Ἡ κοινοποίησις ἔγινε ἄνευ ἐκδόσεως Ὑπουργικοῦ Τεσκερέ, ἐπομένως κατὰ τρόπο προσβλητικὸ γιὰ τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ Πατριαρχείου. Οἱ κομιστὲς παρέδωσαν τὸ διάταγμα στὴν Ἱερά Σύνοδο λόγω τοῦ ὅτι ὁ Πατριάρχης ἀσθενοῦσε βαρῶς²⁶⁶. Μόλις στίς 13 Μαρτίου μπόρεσε νὰ λάβει γνώση τοῦ γεγονότος καὶ τοῦ κεμμένου τοῦ φιρμανίου²⁶⁷.

²⁶³ Γιὰ τὴν ἐνεργὴ ἀνάμιξη τοῦ Ἰγκνάτιεβ στὸν διορισμὸ τῆς μικτῆς Ἐπιτροπῆς ἀπὸ τὴν Πύλη καὶ τὴν συμβολή του στὴν σύνταξη τοῦ Β' σχεδίου («...ἔφερε τὴν λῦσιν...»): Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Αα (1869): Ἑλληνικὴ Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, ἄνευ ἀριθμοῦ, 18 Ἀπριλίου 1869, Ἄλ. Ρίζος-Ραγκαβῆς πρὸς Θ.Δεληγιάννη. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 158: ἴσως τὸ Β' σχέδιο νὰ τὸ συνέταξε ὁ ἴδιος ὁ Ἰγκνάτιεβ.

²⁶⁴ Ἐκθεση διερμηνέως Πρεσβείας Κ. Ἀφθονίδη πρὸς πρέσβυ Ἄλ.Ρίζο-Ραγκαβῆ, 18 Ἀπριλίου 1869: ἐπισυναπτόμενο ἔγγραφο στὸ ἀναφερόμενο στὴν προηγούμενη παράγραφο.

²⁶⁵ Φῆμες γιὰ περιεχόμενο φιρμανίου πρὶν τὴν ἐκδόσή του: Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1870), ἄνευ ἀριθμοῦ, 4 Φεβρουαρίου 1870, Α' γραμματέας Πρεσβείας Ἰω. Καλλέργη πρὸς ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν Σπ. Βαλαωρίτη.

Ὁ Ἰγκνάτιεβ ἦταν ἀναγκασμένος νὰ διευθετήσει μία ἀκόμη περιπλοκὴ στὸ Ζήτημα πού προερχόταν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Σερβίας. Κι αὐτὴ ἤθελε νὰ διεκδικήσει τὶς μητροπόλεις πού ἀνήκαν στὴν δικαιοδοσίαν τῶν θρόνων Πεκίου καὶ Ἀχρίδος, ὡς συμπεριλαμβανόμενες στὴν μεσαιωνικὴ Σερβικὴ αὐτοκρατορία τοῦ Στεφάνου Δουσάν. Αὐτὲς δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ λογιστοῦν ὡς Βουλγαρικὲς ἐπαρχίες, ἀλλὰ νὰ παραμείνουν στὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μέ σερβικὸ, ὅμως, κληρο. Σὲ περίπτωσι πού ἀποχωρίζονταν ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο ζητοῦσαν νὰ παραχωρηθεῖ ἄδεια στὸν ἀρχιεπίσκοπο Βελιγραδίου καὶ μητροπολίτη Σερβίας νὰ διορίζει τοὺς ἐκεῖ ἱερεῖς. Μέ πολὺ κόπο ὁ Ρῶσσος πρέσβυς κατόρθωσε νὰ πείσει τοὺς Σέρβους νὰ ἀναβάλουν τὶς ἀπαιτήσεις τους γιὰ μελλοντικὲς, εὐνοϊκότερες περιστάσεις. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 158-161. ΓΟΝΗΣ, 246-249. ΤΑΧΙΑΟΣ, *Ἱστορία*, 126-127.

²⁶⁶ ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ιδ'.

²⁶⁷ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1870): Ἑλληνικὴ Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 775, 14 Μαρτίου 1870, Ἄλ. Ρίζος-Ραγκαβῆς πρὸς Ν. Βρόσκη, ὑποπρόξενο Ἑλλάδος στὴν Φιλιππούπολη. Ἐνημέρωσις ἑλληνικῆς κυβερνήσεως γιὰ φιρμάνι: Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1870): Ἑλληνικὴ Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, ἄνευ ἀριθμοῦ, 6 Μαρτίου 1870, Ἄλ. Ρίζος-Ραγκαβῆς πρὸς Σπ. Βαλαωρίτη.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ ΤΟΥ ΥΨΗΛΟΥ ΦΙΡΜΑΝΙΟΥ²⁶⁸

Ἡ Κυριώτερα Ἀνακτορική ἡμῶν ἐπιθυμία εἶναι ὅπως πάντες οἱ τήν Αὐτοκρατορικήν ἡμῶν Ἐπικράτειαν οἰκοῦντες πιστοὶ ὑπῆκοοι, χαίροντες πάντοτε ἀσφάλειαν καὶ ἡσυχίαν κατὰ τε τήν θρησκείαν καὶ λοιπά, καὶ ἐν ἁρμονίᾳ καὶ ἀγάπῃ πρὸς ἀλλήλους διατελοῦντες, (τοῦθ', ὅπερ ὁ τε πατριωτισμὸς καὶ τὸ καθήκον τοῦ ἀνθρώπου ἀπαιτοῦσι), συμπράττωσιν, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς, εἰς τὰς ὑπὲρ εὐημερίας τοῦ Κράτους καὶ τῆς προόδου τοῦ πολιτισμοῦ δαψιλῶς καταβαλλομένας διηνεκεῖς βασιλικὰς ἡμῶν προσπαθείας. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐναντίον τῆς ἀγαθῆς ταύτης ἐπιθυμίας ἐγένετο ἡμῖν παραίτιον θλίψεως ἢ ἀπὸ τινος ἤδη μεταξύ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν Ὀρθοδόξων Βουλγάρων ἀναφνεῖσα διαφωνία καὶ ἕρις ὡς ἐκ τῆς πνευματικῆς αὐτῶν ὑποταγῆς, ὡς πρὸς τὰ ὅρια δηλονότι τοῦ συνδέσμου τῶν Βουλγάρων Μητροπολιτῶν, ἐπισκόπων καὶ ἱερέων, ὡς καὶ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν μετὰ τῶν Πατριαρχείων, διὰ τούτου μετὰ πολλὰς συζητήσεις καὶ σκέψεις, αἵτινες ἐγένοντο ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πρὸς τὴν ἐπ' ἀγαθῶ λύσιν αὐτοῦ, ἀπεφασίσθησαν τέλος τὰ ἀκόλουθα :

Αον. Θέλει σχηματισθῆ ἐν ἰδιαίτερον πνευματικόν τμήμα (δαϊρέ), περιλαμβάνον πάσας τὰς κατωτέρω ἀριθμουμένας Μητροπόλεις, ἐπισκοπὰς καὶ ἄλλα τινὰ μέρη, ὅπερ θέλει φέρει τὸν τίτλον, «Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία» ἢ δὲ διοικήσεις τῶν θρησκευτικῶν πνευματικῶν ὑποθέσεων τοῦ τμήματος τούτου θέλει εἶναι ὀλοσχερῶς ἀνατεθειμένη εἰς τὴν ἔξαρχίαν.

Βον. Ὁ ἀνώτερος κατὰ τὸν βαθμὸν τῶν ἐκ τοῦ τμήματος τούτου Μητροπολιτῶν θέλει φέρει τὸν τίτλον Ἐξάρχου, ἔχων τὴν κανονικὴν προεδρείαν τῆς περὶ αὐτὸν Βουλγαρικῆς Συνόδου, ἣτις Σύνοδος θέλει εἶναι διαρκῆς.

Γον. Ἡ ἐσωτερικὴ πνευματικὴ διοίκησις τῆς Ἐξαρχίας ταύτης θέλει ὀρισθῆ δι' ἑνὸς ἰδιαίτερου κανονισμοῦ, ὅστις θέλει καθυποβληθῆ διὰ νὰ ἐπικυρωθῆ καὶ γένηται παραδεκτὸς ὑπὸ τῆς Ὑψηλῆς ἡμῶν Κυβερνήσεως καὶ ὅστις δεόν συνάδη κατὰ πάντα μέ τούς θεμελιώδεις κανόνας καὶ τὰς θρησκευτικὰς διατάξεις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας· ὁ δὲ κανονισμὸς οὗτος θέλει γίνε εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐξασφαλίσῃ αὐτὴν κατὰ τε τὴν διοίκησιν τῶν κληρικῶν αὐτῆς ὑποθέσεων καὶ πρὸ πάντων ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν Ἐπισκόπων τῆς καὶ τοῦ Ἐξάρχου ἀπὸ οἰασῆποτε ἀμέσου ἢ ἐμμέσου ἐπεμβάσεως τοῦ Πατριάρχου. Ἄμα δὲ τῇ ἐκλογῇ τοῦ Ἐξάρχου ἢ Βουλγαρικῆς Συνόδου θέλει εἰδοποιεῖ τούτο τῷ Πατριάρχῃ· οὗτος δὲ θέλει δίδει τὸ ταχύτερον τὴν ἀναγκαίουσαν θρησκευτικὴν ἐπικύρωσιν.

Δον. Ὁ Ἐξάρχου οὗτος, διοριζόμενος δι' Ὑψηλοῦ μου Περαιτίου, θέλει εἶναι ὑπόχρεως νὰ μνημονεύῃ κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν κανόνα τοῦ ὀνόματος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου. Πρὶν δὲ ἐκλεγῆ θρησκευτικῶς ἢ πνευματικῶς ὁ διὰ τὴν θέσιν ταύτην κατάλληλος θεωρηθεῖς, θέλει ζητητῆ ἢ γνώμη καὶ παραδοχὴ τῆς Ὑψηλῆς Κυβερνήσεώς μου.

Εον. Ἐπιτρέπεται τῷ Ἐξάρχῳ, ὅπως δι' ὑποθέσεις μερῶν ἐντὸς τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ διοικήσεως εὐρισκομένων, διὰ τὰς ὁποίας εἶναι κανονικῶς ἐπιτετραμμένος νὰ μεσολαβῆ, ἀναφέρηται κατ' εὐθείαν εἰς τὰς ἐπιτοπίους ἀρχάς, χρείας δὲ καλούσης, καὶ εἰς τὴν Ὑψηλὴν ἡμῶν Πύλην· ἰδίως δὲ θέλουσιν ἐκδίδεσθαι δι' αἰτήσεώς του τὰ εἰς τούς περὶ αὐτὸν καλογήρους δοθησόμενα φιομάνια.

ΣΤον. Ἐπειδὴ εἰς ὑποθέσεις τὴν ὀρθόδοξον θρησκείαν ἀφορώσας, αἵτινες ἀπαιτοῦσι σύσκεψιν καὶ ἀμοιβαία σύμπραξιν, ἢ Σύνοδος τῆς ὀρθοδόξου ἔξαρχίας θέλει προστρέχει εἰς τὸν γενικὸν Πατριάρχῃν καὶ τὴν Σύνοδον τῶν Μητροπολιτῶν, θέλουσι σπεύδει καὶ οὗτοι εἰς τὸ νὰ παρέχωσι τὴν δέουσαν σύμπραξιν καὶ νὰ στέλλωσι τὰς ἀναγκαίας ἀπαντήσεις.

Ζον. Ἡ Σύνοδος τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας θέλει ζητεῖ τὸ Ἅγιον Μύρον παρὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

Ηον. Οἱ τῷ Οἰκουμενικῷ Θρόνῳ ὑποκείμενοι Ἐπίσκοποι, ἀρχιεπίσκοποι καὶ Μητροπολίται θέλουσι διέρχεσθαι ἀκωλύτως διὰ τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας, ὡς καὶ οἱ Βούλγαροι Ἐπίσκοποι, Ἀρχιεπίσκοποι καὶ Μητροπολίται διὰ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου· δύνανται δὲ χάριν τῶν ἐμπιπτουσῶν ὑποθέσεων των νὰ διαμένωσιν εἰς τὰς πρωτεύουσας τῶν Βιλαγετιῶν ἢ εἰς μέρη, ἐν οἷς εὐρίσκεται ἢ ἐπιτόπιος ἀρχὴ· ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ συγκροτῶσι Σύνοδον ἔξω τοῦ κύκλου τῆς πνευματικῆς αὐτῶν δικαιοδοσίας, μήτε νὰ ἐπεμβαίνωσιν εἰς ὑποθέσεις χριστιανῶν μὴ ἐμπεριλαμβανομένων ἐντὸς τοῦ κύκλου αὐτῶν,

²⁶⁸ Μετάφραση τοῦ Ὑψηλοῦ Φιρμανίου τῆς 27 Φεβρουαρίου /11 Μαρτίου 1870 ἢ 8 Ζιλχιτζέ 1286 : ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, 27-29. ΓΕΔΕΩΝ, Ἔγγραφα, 243-247. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 59-63. SCHOROFF, 134-137. ΚΟΝΟΡΤΑΣ, 59-60, 274, 289, 292, 305-315, 356-357 : Οἱ τρεῖς μεταφράσεις τοῦ κεμένου : ὀθωμανικὴ, ἑλληνικὴ, βουλγαρικὴ παρουσιάζουν ἀρκετὰς ἀποκλίσεις μεταξύ τους.

μήτε νά ἐκτελέσωσι θρησκευτικὴν τινα τελετὴν ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ ἐπισκόπου τοῦ μέρους, εἰς τό ὅποιον εὐρίσκονται.

Θον. Ἐπειδή, ὡσπερ ἡ ἐν Φαναρίῳ ἱερατικὴ κατοικία τοῦ ἁγίου Τάφου ὑποκειμένη τῇ Πατριαρχείᾳ ταύτῃ τῶν Ἱεροσολύμων διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Πατριάρχου τῶν Ἱεροσολύμων, οὕτω καὶ ἡ ἐν τῷ αὐτῷ μέρει κατοικία τῶν Βουλγάρων ἱερέων, ὡς καὶ ἡ παρακειμένη Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία, θέλουσιν ὑπόκεισθαι εἰς τὴν Βουλγαρικὴν Ἐξαρχίαν, ὃ ἐξονομασθεὶς θέλει ἔχει τὴν ἀδειαν τοῦ νά ἔρχηται, χρειᾶς καλούσης, καὶ διαμένη ἐν τῇ ῥηθείσῃ κατοικίᾳ. Τόσον δέ ὡς πρὸς τὴν ἔλευσίν του ἐνταῦθα, ἐάν ἡ χρειᾶ τό καλέσῃ, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τό ἐκτελεῖν θρησκευτικὴν τινα τελετὴν, καθ' ὃ διάστημα ἤθελε διατρίβει ἐνταῦθα, θέλει ὑπόκεισθαι εἰς τοὺς αὐτοὺς ἐκκλησιαστικούς κανόνας, εἰς οὓς ὑπόκεινται καὶ οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας.

Ιον. Ὁ Πνευματικὸς κύκλος τῆς Ἐξαρχίας ταύτης περιλαμβάνει τὰς Μητροπόλεις Ρουστζουκίου, Συλιστρίας, Σούμλας, Τορνόβου, Σοφίας, Βράτζας, Λόφτζας, Βιδυνίου, Νύσσης, Νυσσάβας, Κεσεντηλίου, Σαμακοβίου, Βελισσῶν, Βάρνης (ἐκτός τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν ἀπ' αὐτῆς μέχρι Κωνσταντζας παραλίῶν τοῦ Εὐξείνου εἴκοσι σχεδόν χωρίων, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι δέν εἶναι Βούλγαροι), τοῦ Σαντζακίου Συλήμνου, ἐκτός τῶν Κασαπάδων Ἀγγιάλου καὶ Μεσημβρίας, τοῦ Καζᾶ Σωζουπόλεως, ἐκτός τῶν παραλίῶν χωρίων, πρὸς δέ καὶ τῆς Φιλιππουπόλεως ἐξαιρουμένων τῆς πρωτευούσης καὶ τοῦ Καζᾶ Στενιμάχης, ὡς καὶ τῶν χωρίων Κοκλάνης, Βοδενῶν, Ἄρναούτ-Κοῖ, Παναγίας, Λοβοσλῆ, Λάσκο, Ἀχλανίου, Πασκόβου καὶ Λαστίντζας, ἔτι δέ καὶ τῶν Μοναστηρίων Πατζκόβου, Ἁγίων Ἀναργύρων, Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ Ἁγίου Γεωργίου. Ἡ δέ ἐντός τῆς Φιλιππουπόλεως συνοικία τῆς Παναγίας, ἂν καὶ μέλλῃ νά συμπεριληφθῇ καὶ αὕτη εἰς τὴν Βουλγαρικὴν Ἐξαρχίαν, ὅσοι ὅμως ἐκ τῶν κατοίκων αὐτῆς δέν θέλουν νά ὑπόκεινται εἰς τὴν Βουλγαρικὴν Ἐξαρχίαν καὶ ἐκκλησίαν, εἰσὶν ὅλως ἐλεύθεροι. Τὰ καθέκαστα δέ τούτου θέλουσι διαιτηθῆ μεταξὺ τῶν Πατριαρχείων καὶ τῆς Ἐξαρχίας κατὰ τὴν θρησκευτικὴν τάξιν. Ἐάν δέ ἐκτός τῶν ἄνω ἀριθμηθέντων καὶ ἐξονομασθέντων μερῶν ἤθελον ἢ τό ὅλον ἢ τοῦλάχιστον τὰ δύο τρίτα τῶν ὀρθοδόξων κατοίκων ἄλλων μερῶν νά ὑπόκεινται ὡς πρὸς τὰς πνευματικὰς ὑποθέσεις των εἰς τὴν Βουλγαρικὴν Ἐξαρχίαν, τοῦτο δέ ἐξεταζόμενον ἤθελεν ἀποδειχθῆ, ἐπιτρέπεται μὲν, ἀλλ' ἐπειδὴ, ὡς εἴρηται, τοῦτο θέλει γίνεσθαι τῇ ὁμοφώνῳ γνώμῃ τοῦ ὅλου τῶν κατοίκων ἢ τοῦλάχιστον τῶν δύο τρίτων αὐτῶν, ἐάν ἤθελέ τις μέ τὴν αἰτίαν ταύτην προσπαθῆσαι νά παρεμβάλλῃ καθ' οἰονδήποτε τρόπον διχονοίας μεταξὺ τῶν κατοίκων, ὁ τοιοῦτος θέλει εὐθύνεται κατὰ τοὺς κανόνας καὶ τιμωρεῖσθαι.

ΙΑον. Ἡ τάξις τῶν ἐντός τῶν ὁρίων τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας κειμένων καὶ κατὰ τοὺς θρησκευτικούς κανόνας ἐκ τῶν Πατριαρχείων ἐξηρητημένων μοναστηρίων θέλει ἐξακολουθεῖ ὡς καὶ πρότερον.

Ἐπειδὴ τὰ ἀνωτέρω ἄρθρα ἐθεωρήθησαν ἀρκούντα πρὸς τὰς νομίμους ἀνάγκας ἀμφοτέρων τῶν μερῶν καὶ ἰκανὰ πρὸς ἀποσόβησιν τῆς προελθούσης διαφωνίας καὶ ἐνεκρίθησαν καὶ ὑπὸ τῆς ὑψηλῆς ἡμῶν Κυβερνήσεως, διὰ τοῦτο ἐξεδόθη καὶ τό παρὸν Βασιλικὸν μου Φιρμάνιον κοινοποιοῦν, ὅτι ἐξεδόθη Ὑψηλὸς Αὐτοκρατορικὸς ἱραδές μου εἰς τό εἶναι τούντεῦθεν ταῦτα ἐν ἰσχύϊ καὶ ἐνεργείᾳ, καὶ μὴ συμβαίνειν τί ἀντιβαίνον αὐτοῖς.

1286 Ζιλχιτζέ 8.

Λίγες ἡμέρες μετὰ, στίς 21 Μαρτίου, συγκάλεσε τὴν Σύνοδο προκειμένου νά ἐξετασθεῖ τό περιεχόμενον τοῦ διατάγματος καὶ νά συνταχθεῖ ἡ δέουσα ἀπάντησις πρὸς τὴν Πύλην²⁶⁹. Στίς 24 Μαρτίου ἡ σχετικὴ κοινὴ πατριαρχικὴ καὶ συνοδικὴ ἀναφορά (μαζιπατᾶ) παραδόθηκε στόν Ἄαλη. Τό Πατριαρχεῖο διατύπωνε τὴν ριζικὴ ἀντίθεσίν του πρὸς τό φιρμάνι, ἐπειδὴ οἱ προβλέψεις του ἦταν ἀντίθετες πρὸς τοὺς Ἱεροῦς Κανόνες, τὰ καθεστῶτα καὶ τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας. Καυτηρίαζε τὴν κυβερνητικὴν παρέμβαση σέ ἓνα ζήτημα καθαρῶς, ἐκκλησιαστικό, γεγονός καινοφανές στήν ἱστορία τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀπέρριπτε τὴν τελεσιγραφικὴν ρύθμισιν καὶ ἐπαναλάμβανε τὴν πρότασιν περὶ συγκλήσεως Οἰκουμενικῆς Συνόδου παρακαλώντας τὴν Πύλην νά ἐγκρίνει τὴν

²⁶⁹ ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ιε'.

ένεργεια. Συγχρόνως, ζητούσε τήν επέμβαση τῆς Πολιτείας πρὸς κατάπαυση τῶν ταραχῶν στὶς ἐπαρχίες²⁷⁰.

Στὶς 28 Μαρτίου κατέφθασε τὸ ὑπουργικὸ ὑπόμνημα (τεσκερέ), ὡς ἀπάντηση στὴν προηγούμενη ἀναφορά. Ἐξηγοῦσε ὅτι βασικὸ καθήκον τῆς κυβερνήσεως ἀποτελοῦσε ἡ διαμεσολάβησή της πρὸς ἀποκατάσταση τῆς ἡσυχίας καὶ τάξεως μεταξὺ τῶν ὑπηκόων της. Ἔτσι, κρίθηκε ἀναγκαῖα ἡ ἔκδοση τοῦ διατάγματος πού δέν συνιστοῦσε, κατὰ τὴν κυβερνητικὴ ἀποψη, παρέμβαση στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ καθεστῶτα. Ἐξ ἄλλου, ἀνέφερε, τὸ φιρμάνι δέν εἰσήγαγε νέες ρυθμίσεις, ἀλλὰ ἐφάρμοξε ὅσα εἶχε συμφωνήσει τὸ ἴδιο τὸ Πατριαρχεῖο: τὸ σχέδιο τοῦ 1867 καὶ τὶς παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ δευτέρου σχεδίου τῆς μικτῆς ἐπιτροπῆς τοῦ 1869. Μόνο τὸ ἄρθρο 10 περιλάμβανε νέα στοιχεῖα καὶ αὐτὸ ἔγινε γιὰ 3 λόγους :

α) ἡ κυβέρνησις δέν ἦταν δυνατὸν νὰ παρεμποδίσει τὴν βούληση τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας (ἄνω τῶν 2/3) τοῦ λαοῦ σὲ μιά ἐπαρχία νὰ ἀνήκει στὴν Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία.

β) κάθε ὑπήκοος ἔπρεπε νὰ ἔχει τὴν ἄδεια νὰ ἀνήκει σὲ ὅποια Ἐκκλησία, ἐξ ἴσου Ὁρθόδοξη, ἐπιθυμοῦσε καὶ αὐτὸ δέν ἔπρεπε νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς κυβερνητικὴ επέμβαση στὰ ἐκκλησιαστικὰ.

γ) ἡ κυβέρνησις μὲ τὸ ἄρθρο προσπάθησε νὰ μὴν ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τοῦ Πατριαρχείου γιὰ τὶς μικτὲς ἐπαρχίες.

Ὅσο γιὰ τὴν Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, ἀρνήθηκε νὰ παραχωρήσει τὴν σχετικὴ ἄδεια γιατί δέν θεωροῦσε τὴν σύγκλησή της πραγματικῶς ἀναγκαῖα²⁷¹.

Οἱ ἐπαρχίες ἐνημερώθηκαν γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ φιρμανίου μὲ Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Ἐγκύκλιο Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς τοῦ Θρόνου, στὶς 2 Ἀπριλίου. Σημειωνόταν ὅτι ἡ πράξις τῆς Πολιτείας νὰ ἐκδόσει τὸ φιρμάνι κινούμενη ἀπὸ πολιτικούς λόγους, προκειμένου νὰ εἰρηνοποιήσει τὶς ἐπὶ δεκαετίες ἀντιμαχόμενες πλευρές, χωρὶς νὰ λάβει ὑπ' ὄψη τῆς τὸν ἐκκλησιαστικὸν παράγοντα, συνιστοῦσε επέμβαση στὴν ἀρμοδιότητα τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπομένως, τὸ Πατριαρχεῖο δέν θεωροῦσε ὅτι τὸ Βουλγαρικὸ Ζήτημα λύθηκε μὲ τὸ φιρμάνι καὶ ἡ θέσις αὐτὴ ζητοῦσε νὰ κοινοποιηθεῖ σὲ ὅλους τοὺς πιστοὺς ὀρθοδόξους πού ὄφειλαν νὰ ἐμμεῖνουν στὰ πατροπαράδοτα καθεστῶτα καὶ τὶς διαγορεύσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων²⁷².

Πέντε ἡμέρες ἀργότερα, στὶς 7 Ἀπριλίου, ὁ Γρηγόριος ἀπέστειλε τὴν ἀπάντησή του στὸ ὑπουργικὸ ὑπόμνημα τῆς 28ης Μαρτίου. Κάθε ἐξωτερικὴ επέμβαση στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, εἴτε αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὸ Κράτος,

²⁷⁰ ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, 30-31. ΓΕΛΕΩΝ, Ἔγγραφα, 247-249. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 63-65.

Μεταξὺ τῶν προτάσεων γιὰ τὴν πρέπουσα ἀντίδραση τοῦ Πατριαρχείου ἐναντι τῆς ἐκδόσεως τοῦ φιρμανίου ἦταν καὶ τὸ κλείσιμο τοῦ Πατριαρχείου, μιά γνώμη πού ὑποστήριξε ὁ Συνοδικὸς μητροπολίτης Τορνόβου Γρηγόριος, ἀλλὰ πού δέν ἐγκρίθηκε : ΓΕΛΕΩΝ, Ἀποσημειώματα, 219. Τὸ κλείσιμο τοῦ Πατριαρχείου εἶχε προταθεῖ καὶ κατὰ τὴν κρίση τοῦ Δεκεμβρίου 1868 μὲ τὰ 2 σχέδια τῆς Πύλης. ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, θ'. Ὁ ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 4, 19-22, ἀναφέρει ὅτι τὴν ἴδια ἰδέα γιὰ τὸ κλείσιμο τοῦ Πατριαρχείου εἶχε καὶ ὁ τότε πρέσβυς τῆς Αὐστρίας στὴν Κωνσταντινούπολη βαρῶνος Anton von Prokesch Osten.

²⁷¹ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1870) : Ἑλληνικὴ Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 973, 28 Μαρτίου 1870, Ἄλ. Ρίζος-Ραγκαβῆς πρὸς Σπ. Βαλαωρίτη. ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ἐ'καὶ 36-38. ΓΕΛΕΩΝ, Ἔγγραφα, 256-260. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 68-71.

²⁷² Κ.Π.Α., ΜΑ', 86-87 § 1620 . ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ἐ'καὶ 34-36. ΓΕΛΕΩΝ, Ἔγγραφα, 253-256.

είτε από λαϊκούς, όπως στην περίπτωση της μικτής λαϊκής επιτροπής του 1869, είναι απορριπτέα. Οί εκκλησιαστικές υποθέσεις έμπεριέχουν λεπτομέρειες πού δέν γνωρίζουν, ούτε έχουν τήν άρμοδιότητα νά διαχειριστούν μή κληρικά πρόσωπα. Μόνον αυτοί στους όποιους ή Έκκλησία έχει έμπιστευθεί τήν διοίκησή της γνωρίζουν έπακριβώς τά ευαίσθητα αυτά σημεία : μία έλάχιστη παράβλεψη μπορεί νά έχει ως συνέπεια τήν ούσιαστική παραβίαση του εκκλησιαστικού δικαίου. Για τήν Όρθοδοξία δέν είναι δυνατόν νά υπάρξει διαχωρισμός μεταξύ εκκλησιαστικών (διοικητικών) και θρησκευτικών (δογματικών) υποθέσεων γιατί αυτές είναι άλληλένδετες. Προς έπίρρωση των ίσχυρισμών του, ό Γρηγόριος παραθέτει ένα παράδειγμα : στον τεσκερέ υπήρχε ή άναφορά «Βουλγαρική Έκκλησία». Η φράση για τήν Όρθόδοξο Έκκλησία ήταν ξένη και άφύσικη. Μπορεί ή πολιτική έξουσία νά διακρίνει έθνικότητες και νομιμοποιείται νά παρέχει σέ αυτές όσα δικαιώματα και προνόμια θέλει. Άντιθέτως, ή Έκκλησία ούδέποτε άναγνώρισε έθνικότητες, αλλά άνέκαθεν προσκαλούσε «πάντα τά έθνη» νά προσέλθουν και νά συναποτελέσουν μία ένιαία και άδιαίρετη ποίμνη : ή Έκκλησία είναι Μία, Άγία, Καθολική και Άποστολική και όχι Άραβική, Άλβανική, Βουλγαρική κ.λ.π. Ό πατριάρχης προχωρεί μέ ένα ύπονοούμενο πού άναφερόταν στους ύπαρκτους φόβους των κυβερνώντων για τήν έδαφική άκεραιότητα της χώρας : εάν δεχθοΰμε ότι ό όρος «Βουλγαρική Έκκλησία» έχει ληφθεί από τό πεδίο της Γεωγραφίας (γράφει: χωρογραφίας), τότε ποιά είναι τά όρια της Βουλγαρικής χώρας; και συνεχίζει θέτοντας ευθέως ζήτημα νομιμότητας στην λήψη της κυβερνητικής άποφάσεως για σύσταση Έκκλησιαστικής Άρχης : ποιά Έκκλησιαστική Σύνοδος συνέστησε τήν νέα Βουλγαρική Έκκλησία;

Έάν οί Βούλγαροι δήλωναν ότι έπαυαν νά είναι Όρθόδοξοι, τότε ή κυβέρνηση είχε τό δικαίωμα νά τους άναγνωρίσει ως χωριστό χριστιανικό έθνος και νά κανονίσει τήν κατάστασή τους χωρίς τό Πατριαρχείο νά έχει λόγο έπ' αυτού. Έφ' όσον, όμως, συνέχιζαν νά αυτοαποκαλούνται Όρθόδοξοι, όφειλαν νά ακολουθοΰν άκριβώς όσα όμολογοΰσε και δίδασκε ή Όρθόδοξο Έκκλησία και νά ύπακούουν τόν Πατριάρχη στην δικαιοδοσία του όποιου άνήκαν.

Όσο για τήν ένσταση του Άαλή ότι τό φιρμάνι βασίστηκε στά σχέδια και τίς γνώμες του ίδιου του Πατριάρχου, ό Γρηγόριος διερωτήθηκε γιατί τότε δέν ένημερώθηκε για τήν επικείμενη έκδοση αυτού ή δέν του κοινοποιήθηκε έπισήμως τό έγγραφο μετά τήν έκδοσή του. Υπενθύμισε, άκόμη, τήν έπιμονή του, σ' όλες τίς συναντήσεις πού είχε μέ τόν Άαλή, νά εφαρμοστεί τό σχέδιο του 1867, ένω για τήν έπιτροπή του 1869 επανέλαβε ότι ούδέποτε άναγνώρισε τήν σύσταση και τά πορίσματά της ως νόμιμα. Διαβεβαιώνοντας τόν πρωθυπουργό ότι οί άντιρρήσεις του δέν προέρχονταν από ίσχυρογνωμοσύνη ή φανατισμό ούτε άναφέρονταν σέ μικρές και άσήμαντες διαφορές, περαιώνει τήν άπάντηση δηλώνοντας ότι δέν θεωρεί λυμένο τό Ζήτημα μέ τήν έκδοση του φιρμανίου. Μόνο μέ Οικουμενική Σύνοδο μπορούσε νά λυθεί και τόν καλεί νά δώσει τήν συγκατάθεσή του για τήν σύγκλησή της²⁷³.

²⁷³ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1870) :Έλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 1109, 8 Άπριλίου 1870, Άλ. Ρίζος-Ραγκαβής προς Σπ. Βαλαωρίτη. ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ιε'-ιστ' και 39-43. ΓΕΔΕΩΝ, Έγγραφα, 260-268. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 72-78. ΜΑΤΑΛΑΣ, 256- 257 : τήν άπάντηση της 7ης Άπριλίου συνέγραψε ό Νεόφυτος Δέρκων.

Ό ΓΕΔΕΩΝ, Άποσημειώματα, 217-221 και 346-347 γράφει ότι ό μετέπειτα πατριάρχης Ίωακείμ Γ' του παρέδωσε ιδιόγραφο σημείωμα άναφερόμενο σέ μία συνομιλία Άαλή -

Στό μεταξύ και ή προσωρινή Βουλγαρική κληρικολαϊκή Έπιτροπή πού έδρευε στό Όρτάκιοϊ, μέ έγκύκλιό της, στίς 3 Μαρτίου 1870 ένημέρωνε τόν Βουλγαρικό λαό για τήν έκδοση του σουλτανικού φερμανίου και τόνιζε ότι τό Βουλγαρικό Ζήτημα είχε πλέον λυθεί²⁷⁴. Στίς 8 Μαρτίου συγκλήθηκε Συνέλευση από 40 αντιπροσώπους των Βουλγάρων της πρωτεύουσας πού εξέλεξε ένα δεκαμελές λαϊκό Συμβούλιο τό όποιο μαζί μέ τήν πενταμελή Άρχιερατική Σύνοδο άπετέλεσε τό προσωρινό Διοικητικό Συμβούλιο της Βουλγαρικής Έξαρχίας πού θά διηύθυνε τά πράγματα μεχρι τήν έκλογή του Έξάρχου. Η σύσταση και ή σύνθεση του Συμβουλίου επικυρώθηκε μέ κυβερνητικό ίραδέ στίς 30 Μαρτίου. Ένα από τά βασικά καθήκοντα του νέου διοικητικού όργάνου ήταν και ή σύνταξη κανονισμού λειτουργίας της Έξαρχίας. Άνέθεσε, λοιπόν, στό μέλος του Συμβουλίου Γαβριήλ Κρέστοβιτς νά έκπονήσει ένα προκαταρκτικό σχέδιο ώστε νά ύπάρχει μιά βάση συζητήσεως. Σέ λίγο τό προσχέδιο ήταν έτοιμο και οι σχετικές επ' αὐτοῦ συζητήσεις άρχισαν τόν Άπρίλιο και διήρκεσαν μέχρι τόν Σεπτέμβριο. Η παρουσίαση της τελικής μορφής του σχεδίου έγινε στίς 27 Σεπτεμβρίου. Τήν ίδια ήμέρα παραχωρήθηκε από τήν Πύλη ή άδεια προς τήν Έξαρχία νά θεωρεϊ και νά εκδίδει έπίσημα έγγραφα ανεξαρτήτως του Πατριαρχείου. Έπίσης, δόθηκε άδεια για σύγκληση Γενικής κληρικολαϊκής Συνελεύσεως προκειμένου νά συζητηθεϊ και νά ψηφιστεϊ τό σχέδιο του Κανονισμού²⁷⁵.

Τήν ίδια εποχή, στό Πατριαρχείο κατέφθαναν διαρκώς παράπονα και άναφορές από τίς έπαρχίες γιατί μετά τήν έκδοση του φερμανίου και τήν βουλγαρική έγκύκλιο του Μαρτίου, ή προσηλυτιστική κίνηση εκ μέρους των Βουλγάρων είχε έντατικοποιηθεϊ. Διέδιδαν ότι τό εκκλησιαστικό ζήτημα είχε λυθεϊ όριστικώς υπέρ των βουλγαρικών θέσεων, έπομένως οι άρχιερεϊς και οι πιστοί των μικτών έπαρχιών όφειλαν νά συνταχθοῦν μέ τό μέρος τους, άφοῦ, συντόμως, οι έπαρχίες τους θά συμπεριλαμβάνονταν στην Έξαρχία. Θα άξιζε, ίσως, νά αναφερθοῦν δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα, της έπαρχίας Στρωμνίτης και της έπαρχίας Νευροκοπίου, ένω για λόγους οικονομίας χώρου παραλείπονται άλλα, ανάλογα, όπως των έπαρχιών Πελαγονείας, Άδριανουπόλεως κ.λ.π.²⁷⁶

Γιά τήν Στρώμνιτσα έχουμε τήν άναφορά του Γενικού Προξένου της Ελλάδος στην Θεσσαλονίκη Κωνσταντίνου Βατικιώτη προς τόν προϊστάμενό

Γρηγορίου παρουσία του διερχομένου διευθυντού του γραφείου όθωμανικής άλληλογραφίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου Άνδρέα (Άνδρικού) Νικολαΐδη. Κατ' αυτήν ό Άαλή πρότεινε στον Γρηγόριο νά παραιτηθεϊ από τήν γνώμη του για σύγκληση Οικουμενικής Συνόδου και νά άνακαλέσει τήν παραιτήσή του και εκείνος θά έσχιζε τό φερμάνι περί Έξαρχίας. Ο πατριάρχης δέν δέχθηκε και άργότερα ως λόγο άρνήσεως προέβαλε τό ότι δέν μπορούσε νά έχει, μετά από όσα μεσολάβησαν, έμπιστοσύνη στον Άαλή.

Άπό τά παραπάνω δέν μπορεί κανείς νά χρονολογήσει τήν συνομιλία γιατί ό Γρηγόριος παραιτήθηκε τρεις φορές: Αύγουστο 1870, Ίανουάριο 1871 και Μάιο/Ίούνιο 1871. Τό παράθεμα κρίνεται πολύ περιεργο γιατί στό έργο του ό Γεδεών εκφράζεται μέ θαυμασμό για τόν Γρηγόριο και τό έργο του, ένω, επίσης, ή όξεία διατύπωση στό σημείωμα έμφανίζει τόν Ίωακείμ Γ' ως έχθρικώς διακεϊμένο προς τόν προκάτοχό του, άν και είναι γνωστό ότι ό Ίωακείμ ήταν έναντίον του σχίσματος.

²⁷⁴ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ιε'-ιστ' και 32-34. ΓΕΔΕΩΝ, Έγγραφα, 250-253. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 65-68.

²⁷⁵ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 167-169.

²⁷⁶ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ιστ'-ιζ'. ΓΕΔΕΩΝ, Έγγραφα, 299-306: Άναφορές Όρθόδοξων έπαρχιωτών περί παρανομιών Βουλγάρων κληρικών. Κ.Π.Α., ΜΑ', 109 § 1991, 2 Μαΐου 1870 (Άδριανούπολη).

του Υπουργού Έξωτερικών Σπυρίδωνα Βαλαωρίτη. Κατ' αὐτήν, ὁ μητροπολίτης Στρωμνίτης Ἱερόθεος εἶχε περιέλθει σέ ἐξαιρετικῶς δυσχερῆ θέση ἐξ αἰτίας τῶν πιέσεων καί ἀπειλῶν πού δεχόταν ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων, ἀλλά καί τοῦ Ὀθωμανικοῦ τοπικοῦ διοικητοῦ πού ὑποστήριζε τούς τελευταίους. Οἱ πιστοί τῆς περιοχῆς βλέποντας ὅτι ὁ ἀρχιερέας τους δέν ὑποστηριζόταν ἀπό τίς Ἀρχές καί δίνοντας προσοχή στίς εἰδήσεις πού ἔρχονταν ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη ὅτι ἡ Στρώμνιτσα θά ὑπαχθεῖ στήν Ἐξαρχία, ἄρχισαν νά ἐγκαταλείπουν τόν ποιμενάρχη τους καί νά προσέρχονται στήν Βουλγαρική πλευρά. Ὁ Ἱερόθεος σκεπτόταν νά ἐγκαταλείψει τήν μητρόπολή του καί νά ζητήσῃ νά μετατεθεῖ σέ ἄλλη. Ὁ Ἕλληνας διπλωμάτης ἀποφαίνεται σχετικῶς: ἂν δέν ἀλλάξει ἡ κατάσταση καί δέν ὑποστηριχθοῦν ἐνεργῶς οἱ Ἕλληνες ἀρχιερεῖς, τότε ὁ Ἕλληνισμός τῆς Μακεδονίας θά χαθεῖ καί συμπληρώνει ἐπιγραμματικῶς: «ὁ πόλεμος οὗτος κατά τῶν Ἑλλήνων ἀρχιερέων εἶναι πόλεμος κατά τοῦ ἐν Μακεδονία Ἕλληνισμοῦ»²⁷⁷.

Γιά τό Νευροκόπι πού ἀποτελοῦσε τμήμα τῆς μητροπόλεως Δράμας, ὑπῆρξαν ἐπανελημένες ἀναφορές τῶν κατοίκων γιά ἔντονη προπαγανδιστική δραστηριότητα ἀπό μέρους τοῦ Βουλγάρου μητροπολίτου Σοφίας Δωροθέου. Τόν Μάρτιο καί τόν Μάιο ὁ Δωρόθεος συστηματικῶς ἐνεργοῦσε γιά τόν προσηλυτισμό τῶν ἀφελεστέρων καί ἀγραμμάτων κατοίκων χωριῶν τῆς περιοχῆς, ὥστε νά συνυπογράψουν δηλώσεις ὑπέρ τῆς Ἐξαρχίας, ἐνῶ, συγχρόνως, ἐπενέβαινε καί σέ πιό καθημερινά ζητήματα, ὅπως γιά παράδειγμα οἱ ἄδειες καί οἱ τελετές γάμου. Μέ δύο Γράμματά του ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος, τόν Ἰούνιο, ἐπαίνεσε τούς πιστούς τῆς ἐπαρχίας γιά τήν ἐμμονή τους στίς θέσεις τῆς Μητέρας Ἐκκλησίας καί τούς παρότρυνε νά συνεχίσουν μέ τόν ἴδιο ζήλο καί στό μέλλον²⁷⁸.

Ὁ Πατριάρχης, ἐκτός ἀπό τίς πολυάριθμες ἀναφορές πού δεχόταν καθημερινῶς ἀπό τίς ἐπαρχίες, δέχθηκε καί ὁ ἴδιος, στίς 16 Μαΐου 1870, μιά τετραμελῆ ἀντιπροσωπεία ἐκ μέρους τοῦ προσωρινοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐξαρχίας. Τοῦ πρότειναν νά ἐπικυρώσει καί νά εὐλογήσῃ τήν σύσταση τῆς Ἐξαρχίας καί νά προχωρήσουν σέ μιά συμφωνία. Ὁ Γρηγόριος δήλωσε μέ αὐστηρό τρόπο ὅτι οὔτε τό φιρμάνι ἀναγνώριζε, οὔτε μποροῦσε νά συζητήσῃ μέ ἐκείνους πού εἶχαν ἀρνηθεῖ τήν πνευματική του ἐξουσία καί προσπαθοῦσαν νά σφετεριστοῦν τά πατριαρχικά δίκαια. Τούς συμβούλευσε νά μὴν προστρέχουν στήν Πύλη γιά τήν διευθέτηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς διαμάχης, ἀλλά νά ἀνανεχθοῦν ἀπό κοινοῦ στόν μόνο ἀρμόδιο καί ἀντικειμενικό κριτή ἐπί τοῦ ζητήματος, δηλαδή σέ μιά Οἰκουμενική Σύνοδο²⁷⁹.

Ἀπό τῆς 7ης Ἀπριλίου, ὅποτε ὁ Γρηγόριος εἶχε ἀποστείλει στήν Πύλη τήν ἀπάντησή του στόν πρωθυπουργικό τεσκερέ, τέλεια σιγή ἐπικράτησε ἐκ μέρους

²⁷⁷ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1870) : Ἑλληνικό Προξενεῖο Θεσσαλονίκης, Νο 213, 31 Μαρτίου 1870, πρόξενος Κ. Βατικιώτης πρὸς ὑπουργό ἐξωτερικῶν Σπ. Βαλαωρίτη. Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1870), ἴδιος πρὸς ἴδιον, Νο 307, 27 Ἀπριλίου 1870.

²⁷⁸ Κ.Π.Α., ΜΑ', 141 § 2541 : 8 Ἰουνίου 1870 καί Κ.Π.Α., ΜΑ', 157-158 § 2794 : 18 Ἰουνίου 1870.

²⁷⁹ ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ιστ'. Α. Υ.Ε. Φ. 76.1 (1870) : Ἑλληνική Πρεσβεία Πετροπόλεως, Νο 148/67, 15/27 Ἰουνίου 1870, Μ. Δραγούμης πρὸς Σπ. Βαλαωρίτη : Ὁ Στεμαούχοβ διευθυντῆς τοῦ Ἀσιατικοῦ Τμήματος τοῦ Ρωσικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν διαμαρτυρήθηκε ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης «μυμείται τόν Πάπαν καί τό non possumus αὐτοῦ καί ἀγερώχως ὑπεδέξατο τήν πρὸς αὐτόν μεταβάσαν πρεσβείαν τῶν Βουλγάρων». ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 180-181 : οἱ 4 τῆς ἐπιτροπῆς : Γαβριήλ Κρέστοβιτς, Γεώργιος Τσαλόγλου, χατζῆ Ἰβάν Πέντζοβιτς καί χατζῆ Νικολῆς Μίντσογλου.

τῆς κυβερνήσεως, γεγονός πού ἐρμηνεύτηκε, εὐλόγως, ἀπό τόν Πατριάρχη ὡς σιωπηρή ἀπόρριψη τῆς προτάσεώς του γιά σύγκληση Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ὁ Γρηγόριος καθὼς δέν εἶχε νά προτείνει κάτι ἄλλο, καί δεδομένης τῆς λυπηρᾶς καταστάσεως πού ἐπικρατοῦσε στίς ἐπαρχίες, συγκάλεσε Ἑκτακτὴ Σύνοδο, στίς 19 Αὐγούστου, μέ τὴν συμμετοχὴ τῶν Συνοδικῶν καί λοιπῶν παρεπιδημούντων Ἀρχιερέων. Μετά ἀπὸ ἐνδελεχῆ μελέτη τοῦ θέματος ἀποφασίστηκε νά γίνει μιὰ ἀκόμη ἀναφορὰ πρὸς τόν Ἀαλῆ μέ τὸ αἴτημα νά ἀποδεχθεῖ εἴτε τὴν σύγκληση Οἰκουμενικῆς Συνόδου, εἴτε τὴν παραίτηση τοῦ Πατριάρχου²⁸⁰. Στίς 20 Αὐγούστου ὁ Γρηγόριος ἔστειλε τὴν δήλωσι τῆς παραιτήσεώς του²⁸¹. Δίγες ἡμέρες μετὰ, στίς 28 Αὐγούστου, καί ἡ Ἱερά Σύνοδος ἀπηύθυνε ἔγγραφό της μέ τὸ ὁποῖο ἐξέφραζε τὴν ὁμοφωνία της μέ τίς θέσεις τοῦ Πατριάρχου²⁸².

Τὴν ἐπομένη, 29 Αὐγούστου, ὁ Ἀαλῆ ἔστειλε κοινὴ ἀπάντησι στὰ δύο προηγούμενα ἔγγραφα. Δέν ἀποδεχόταν τὴν παραίτησι τοῦ Γρηγορίου, τὸ πρόσωπο τοῦ ὁποίου, καθὼς ἀνέφερε, ἔχαιρε μεγάλης ὑπολήψεως, σεβασμοῦ καί τῆς πλήρους ἐμπιστοσύνης τῆς κυβερνήσεως. Μάλιστα, ἡ δήλωσι τῆς παραιτήσεως λύπησε τόσο τὸν πρωθυπουργό πού δέν θέλησε νά τὴν ὑποβάλει κἂν στὸν σουλτάνο, ἐννοῶντας, προφανῶς, πὼς καί ἐκεῖνος θά λυπόταν ὁμοίως. Γιά τὴν Συνοδικὴ ἀναφορὰ ἔγραφε ὅτι ἤδη εἶχε ἐξηγηθεῖ ὁ τρόπος τῆς κυβερνητικῆς ἀποφάσεως ἐπὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ Ζητήματος καί δέν σκόπευε, γιά λόγους συντομίας, νά τὸν ἐπαναλάβει. Ἀπέριπτε τὴν ἰδέα τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου γιατί δέν θεωροῦσε ὅτι θά εἶχε ἀρμοδιότητα ἐπὶ τοῦ συγκεκριμένου Ζητήματος, ἐνῶ σημείωνε ὅτι τέτοια Σύνοδος δέν εἶχε συνέλθει ἐπὶ αἰῶνες, ἀκόμη καί γιά σπουδαιότερα ἀπὸ τὸ ὑπ' ὄψῃ ζητήματα. Τελείωνε μέ τὴν διαβεβαίωσι ὅτι θά ἐπενέβαινε κατασταλτικῶς ὡς Πολιτεία στίς περιπτώσεις ἐκεῖνες ὅπου θά γινόταν καταγγελία ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο γιά παρεκτροπές ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων²⁸³.

Σέ μιὰ νέα Συνοδικὴ διαβούλευσι ἀποφασίστηκε νά μὴν ἐπανυποβληθεῖ παραίτησι τοῦ Πατριάρχου, ἀλλὰ νά σταλεῖ ἀνταπάντησι, ὅπου θά ἀναφέρονταν, συνοπτικῶς, ὀρισμένες παρεκτροπές τῶν Βουλγάρων πρὸς περιστολὴ ἀπὸ μέρους τῆς Πολιτείας, συμφώνως πρὸς τὴν ἀκροτελεύτια διαβεβαίωσι τοῦ Ἀαλῆ. Στὴν ἀνταπάντησι, τῆς 5ης Σεπτεμβρίου, ὁ Γρηγόριος προβάλλει, σαφῶς, τὸ βασικὸ σημεῖο διαφωνίας Πατριαρχείου-Πύλης ὡς πρὸς τὴν ἀντίληψι τοῦ προβλήματος ἀπὸ κάθε μιὰ πλευρά. Τὸ Πατριαρχεῖο ἐξ ἀρχῆς καί ἔκτοτε σταθερῶς θεωροῦσε τὸ Βουλγαρικὸ Ζήτημα ὡς ἓνα καθαρῶς ἐκκλησιαστικὸ πρόβλημα. Ἀντιθέτως, ἡ Πύλη τὸ ἀντιμετώπιζε ὡς πολιτικὸ μόνον. Ἀλλὰ, γράφει ὁ Πατριάρχης, ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὸ ζήτημα ἦταν ἐκκλησιαστικὸ, γι' αὐτὸ ζητοῦσε τὸ Πατριαρχεῖο τὴν πολιτικὴν προστασία τῆς κυβερνήσεως πρὸς ὑποστήριξι τῶν δικαιωμάτων του, ὅπως προβλέπονταν ἀπὸ τίς διατάξεις τῶν Προνομίων. Συνεχίζει μέ τὴν συνοπτικὴ ἀπαρίθμησι τῶν

²⁸⁰ ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ιζ'.

²⁸¹ ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ιζ' καί 44. ΓΕΔΕΩΝ, Ἑγγραφα, 269-270. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 79.

²⁸² ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ιζ' καί 44-45. ΓΕΔΕΩΝ, Ἑγγραφα, 270-271. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 80-81.

²⁸³ ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ιζ' καί 46-47. ΓΕΔΕΩΝ, Ἑγγραφα, 272-273. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 81-83. ΓΕΔΕΩΝ, Μνεῖα, 266-268 : ἀναφέρει παραδείγματα ἐπιδείξεως σεβασμοῦ καί τιμῆς ἐκ μέρους τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν πρὸς τὸν Γρηγόριο.

σπουδαιότερων βουλγαρικών καταχρήσεων που στρέφονταν κατά των «βάσεων της θρησκείας» :

α) ή συνύπαρξη δύο όμοδόξων εκκλησιαστικών Αρχών σε μία πόλη, όπως για παράδειγμα στην Κωνσταντινούπολη

β) οι μεταβάσεις Αρχιερέων σε ξένες επαρχίες, εκτός της δικαιοδοσίας των, χωρίς την αναγκαία εκκλησιαστική (πατριαρχική) έγκριση και άδεια

γ) τό ίδιο και για την περίπτωση των ιερέων

δ) ή σύσταση εκκλησιαστικής Αρχής με μονομερή ενέργεια της Πολιτείας και μάλιστα, χωρίς συγκεκριμένα γεωγραφικά όρια.

ε) διαρπαγές ναών, σχολείων, εξώσεις αρχιερέων από τις επαρχίες τους²⁸⁴.

Ός τελευταίο μέτρο, η Μεγάλη Εκκλησία αποφάσισε, στις 30 Σεπτεμβρίου 1870, να απευθύνει ένα Έπιστολιμαίο Υπόμνημα προς τις υπόλοιπες Αυτόκεφαλες Ορθόδοξες Εκκλησίες, έσωκλείοντας όλα τά επίσημα έγγραφα για την πορεία του ζητήματος κατά τά έτη 1868-1870 προλογιζόμενα από μία έκτενη έκθεση αυτών. Ζητούσε την γνώμη τους περί της κανονικότητας και όρθότητας των ενεργειών του Πατριαρχείου και, βεβαίως, την θέση τους για την ιδέα της συγκλήσεως Οικουμενικής Συνόδου²⁸⁵. Υπήρξε, και πάλι, διαίρεση γνώμων κατά τόν διαχωρισμό Έλληνικών και Σλαβονικών Εκκλησιών, όπως, χαρακτηριστικώς, έπεσήμανε η Ρωσική Σύνοδος. Οι Εκκλησίες Άλεξανδρείας, Άντιοχείας, Ίεροσολύμων, Κύπρου, Ελλάδος αποφάνθηκαν θετικώς, ενώ οι της Ρωσίας και Σερβίας άρνητικώς²⁸⁶.

Ίδιαιτέρως ενδιαφέρουσα και ή πλέον σημαντική, λόγω των ιδιαίτερων δεσμών της μέ τούς Βουλγάρους και των πολιτικών προεκτάσεων, υπήρξε ή άπάντηση της Ρωσικής Συνόδου. Παραπονείται, άρχικώς, γιατί ή Μεγάλη Εκκλησία δέν άκολούθησε την άδελφική συμβουλή της Ρωσικής Εκκλησίας που δόθηκε σε όμοια περίσταση, κατά τό 1868, επί του «γραικοβουλγαρικού

²⁸⁴ ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ιζ' και 47-48. ΓΕΛΕΩΝ, Έγγραφα, 273-275. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 83-85.

²⁸⁵ ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, ιζ'-ιθ'. Τό Έπιστολιμαίον Υπόμνημα φέρεται να συνέγραψε ό άρχιμανδρίτης Ευστάθιος Κλεόβουλος συμπληρώνοντας και πλατώνοντας την Πατριαρχική και Συνοδική Έγκύκλιο προς τις Αυτόκεφαλες Ορθόδοξες Εκκλησίες της 16ης Δεκεμβρίου 1868 την όποία συνέγραψε ό πατριάρχης Γρηγόριος : ΓΕΛΕΩΝ, Άποσημειώματα, 86-87. ΓΕΛΕΩΝ, Έγγραφα, 276-298. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 4, 71-90.

²⁸⁶ Άπάντηση Εκκλησίας Άλεξανδρείας, 12 Δεκεμβρίου 1870 : ΓΕΛΕΩΝ, Έγγραφα, 307-310.

Άπάντηση Εκκλησίας Άντιοχείας, 20 Νοεμβρίου 1870 : ΓΕΛΕΩΝ, Έγγραφα, 310-314.

Άπάντηση Εκκλησίας Ίεροσολύμων, 19 Δεκεμβρίου 1870 : ΓΕΛΕΩΝ, Έγγραφα, 315-318.

Άπάντηση Εκκλησίας Κύπρου (Α'), 9 Νοεμβρίου 1870 : ΓΕΛΕΩΝ, Έγγραφα, 319-320.

Άπάντηση Εκκλησίας Κύπρου (Β'), 8 Άπριλίου 1871 : ΓΕΛΕΩΝ, Έγγραφα, 340-344.

Άπάντηση Εκκλησίας Ρωσίας, 2 Μαρτίου 1871 : ΓΕΛΕΩΝ, Έγγραφα, 321-332.

Άπάντηση Εκκλησίας Ελλάδος, 27 Νοεμβρίου 1870 : ΓΕΛΕΩΝ, Έγγραφα, 332-335.

Άπάντηση Εκκλησίας Σερβίας, 14 Δεκεμβρίου 1870 : ΓΕΛΕΩΝ, Έγγραφα, 335-340.

Τό Πατριαρχείο στις ήμανεξάρτητες Εκκλησίες δέν έστειλε Έπιστολή στις 30 Σεπτεμβρίου, αλλά άργότερα : στις 21 Όκτωβρίου προς τόν μητροπολίτη Κάρλοβιτς Σαμουήλ : Κ.Π. Α., ΜΑ', 246 § 4882, στις 22 Όκτωβρίου στον μητροπολίτη Σερβίας Μιχαήλ και στον μητροπολίτη Ούγγροβλαχίας (Ρουμανίας) Νήφωνα : Κ.Π. Α., ΜΑ', 246 § 4717. ΓΕΛΕΩΝ, Έγγραφα, 306-307.

ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος», δηλαδή τόν κινούμενο ἀπό χριστιανική ἀγάπη ἀδελφικό συμβιβασμό τῶν δύο πλευρῶν. Συμφωνεῖ ὅτι ὁ διακανονισμός τοῦ ζητήματος μέ σουλτανικό φιρμάνι ἀποτελεῖ ἔξωθεν πολιτική ἐπέμβαση σέ ἕνα ἐκκλησιαστικό ζήτημα, ἄν καί τείνει νά τόν δικαιολογήσει ὡς μία ἔσχατη νόμιμη ἐπιλογή τῆς Πολιτείας πρός ἐξασφάλιση τῆς τάξεως καί ἡσυχίας τῶν ὑπηκόων της. Ρητῶς ἀπορρίπτει τήν ἰδέα γιά σύγκληση Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἀφοῦ πάντοτε στό παρελθόν τέτοιοι Σύνοδοι συνέρχονταν γιά δογματικά ζητήματα, ἰδίως αἰρέσεων, πού ἀφοροῦσαν σέ ὅλη τήν Ἐκκλησία. Δέν ἔβλεπε νά ὑπάρχει ὁμοιότητα στό προκειμένο ζήτημα γιατί οὔτε οἱ Βούλγαροι εἶχαν ἐκδηλώσει πρόθεση ἀποστασίας ἀπό τήν Ὁρθόδοξο πίστη, οὔτε τό «γραικοβουλγαρικό ζήτημα» ἀπειλοῦσε κοινό πρόβλημα γιά ὅλη τήν Ὁρθοδοξία. Γιά τίς ὑπόλοιπες Ἐκκλησίες, πλὴν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, εἶναι «παντάπασι ἀδιάφορον ἐάν οἱ βούλγαροι μείνωσιν ἐν τῇ τωρινῇ ἱεραρχικῇ ἐξαρτησίᾳ ἢ ἐάν ἐπιτύχωσι διά τῆς νομίμου ὁδοῦ μείζονα ἢ ἐλάττονα ἀνεξαρτησίαν, ἢ ἐάν νομίμως σχηματίσωσι αὐτοκέφαλον ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν, ἀρκεῖ μόνον ἵνα... διαμείνωσι πληρέστατα πιστοὶ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν...». Στίς περιπτώσεις τῆς Ρωσικῆς καί τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας πού ἀποχωρίστηκαν ἀπό τήν δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου δέν συγκλήθηκε Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἀλλὰ μόνον ἀπόφαση Τοπικῆς Συνόδου, ἐπομένως τό ἴδιο μποροῦσε νά γίνει καί μέ τήν Βουλγαρικὴ. Ἐπισημαίνει, ἀκόμη, ὅτι οἱ ἀπαντήσεις τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ρωσσίας καί τῆς Σερβίας ἐπὶ τοῦ θέματος ἦταν ἀρνητικὲς ἤδη ἀπὸ τό 1868. Ἡ ἔλλειψη ὁμοφωνίας μεταξύ τῶν Ἑλληνικῶν καί τῶν Σλαβωνικῶν Ἐκκλησιῶν ἦταν δεδομένη καί τό ἴδιο θά συνέβαινε καί κατὰ τήν Οἰκουμενικὴ Σύνοδο πού κατ' αὐτόν τόν τρόπο θά ἀποτελοῦσε ἕνα θλιβερό θέαμα. Ἐξ ἄλλου, ὡς ἀστάθμητη λογιζόταν καί ἡ στάση τῆς Ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως σέ περίπτωση πού ἡ Σύνοδος κατέληγε σέ μιά ἀπόφαση ἀντίθετη μέ τίς προβλέψεις τοῦ σουλτανικοῦ φιρμανίου, ὁπότε, ἦταν ἐνδεχόμενο, ἡ Πύλη νά ἀπαγόρευε στοὺς ὑπηκόους της νά ἐφαρμόσουν τίς Συνοδικὲς ἀποφάσεις. Τέλος, ἔθετε τίς ἀδελφικὲς διαμεσολαβητικὲς ὑπηρεσίες τῆς Ρωσικῆς Συνόδου στὴν διάθεση τῶν δύο ἀντιμαχομένων πλευρῶν, διακρίνοντας ὅτι ὑπῆρχαν 4 σημεία διαφωνίας αὐτῶν ἐπὶ τοῦ κειμένου τοῦ φιρμανίου, τὰ ὁποῖα ἦταν διαπραγματεύσιμα²⁸⁷.

Ἀναμένοντας τίς ἀπαντήσεις τῶν ἀδελφῶν Ἐκκλησιῶν, τό Πατριαρχεῖο δέν προχώρησε σέ ἄλλες ἐνέργειες, ἐντὸς τοῦ ἔτους 1870, οὔτε, ἐξ ἄλλου, καί οἱ Βούλγαροι. Μόνον ὁ Ἰγκνάτιεβ προσπάθησε νά ἀνακινήσει τό ζήτημα, πρός τό τέλος Σεπτεμβρίου, ὅταν κατέθεσε στὸν Πατριάρχη μιά διαφοροετικὴ πρόταση μέ στόχο νά ξεπεραστεῖ ἡ ἄρνηση τῆς Πύλης γιά τὴν σύγκληση Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Πρότεινε, λοιπόν, ἀντὶ τῶν Προκαθημένων καί τῶν Συνόδων τους, κάθε μιά ἀπὸ τίς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες νά στείλει ἀντιπροσώπους, προκειμένου νά σχηματισθεῖ μιά εὐρεῖα Σύνοδος πρός συζήτηση τοῦ Βουλγαρικοῦ. Ἀσφαλῶς, ὁ ἰκανότατος διπλωμάτης θά ὑπολόγισε τὴν δυνατότητα εὐκολότερης χειραγωγήσεως ἐκ μέρους τῆς Ρωσσίας τῶν ἀντιπροσώπων ἀπ' ὅτι τῶν ἰδίων τῶν ἐπικεφαλῆς τῶν Ἐκκλησιῶν. Τόν ἐνδεχόμενο αὐτόν σκοπὸ φαίνεται πῶς ἀντιλήφθηκε ὁ Γρηγόριος ὁ ὁποῖος ἀπάντησε ὅτι δέν ἀρέσκειται σέ ἡμίμετρα καί ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι θά εἶχαν

²⁸⁷ ΓΕΛΕΩΝ, Ἔγγραφο, 321-332. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 3, 115-124.

περιορισμένη έξουσιοδότηση, έπομένως ή Σύνοδος θά ήταν κατωτέρου έπιπέδου και δέν θά διέθετε τήν δύναμη και τό κύρος μιās Οικουμενικής²⁸⁸.

Τόν Νοέμβριο, πρός στιγμή, φάνηκε ή Πύλη νά μεταβάλει άποψη σχετικώς πρός τήν σύγκληση Οικουμενικής Συνόδου. Στίς 3 Νοεμβρίου ό Άαλή άπηύθυνε τεσερέ στό Πατριαρχείο έπαναλαμβάνοντας ότι δέν θεωρεί αναγκαία τήν Σύνοδο πρός λύση του Ζητήματος. Όμως, έπειδή τό Πατριαρχείο έπανερχόταν συνεχώς στό αίτημα αυτό, ή Πύλη άποφάσισε νά δείξει, και πάλι, τόν σεβασμό της και ζήτησε νά τής γνωστοποιηθεί ποιά θά ήταν τά άντικείμενα συζητήσεως και νά τής άποσταλεί τό σχετικό πρόγραμμα. Τήν έπομένη, ό Γρηγόριος άπάντησε αίτούμενος έκδόσεως αυτοκρατορικού μουσααδέ (άδειας, παραχωρήσεως) για τήν σύγκληση τής Συνόδου. Ως άντικείμενό της έθεσε τήν θεώρηση και διαίτηση τής θρησκευτικής διαφωνίας μεταξύ Πατριαρχείου-Βουλγάρων²⁸⁹.

Ό Άαλή για μία άκόμη φορά δέν άπαντησε, διεμήνυσε, όμως, άνεπισήμως ότι άλλαξε γνώμη. Κατόπιν τούτου, ό Γρηγόριος υπέβαλε τήν παραίτησή του στίς 1/13 Ίανουαρίου 1871, τήν όποία ανακάλεσε ύστερα άπό πιέσεις τών Συνοδικών άρχιερέων, άφοϋ σέ λίγο θά άρχιζε ή Γενική Βουλγαρική Συνέλευση²⁹⁰.

Τόν Ίανουάριο 1871 άρχισε ή προσέλευση στην Κωνσταντινούπολη τών Βουλγάρων έπαρχιακών αντιπροσώπων προκειμένου νά λάβουν μέρος στην Γενική κληρικολαϊκή Συνέλευση πρός αναθεώρηση και έγκριση του Κανονισμού λειτουργίας τής Έξαρχίας. Παρατηρήθηκαν όρισμένα προβλήματα μέ τήν διαπίστευση αντιπροσώπων πού προέρχονταν άπό έπαρχίες τής Μακεδονίας και τής Θράκης οι όποιες δέν είχαν περιληφθεί ρητώς στό φιρμάνι του 1870. Οι Βούλγαροι, μετά άπό κάποιες άμφιταλαντεύσεις, άποδέχθηκαν τήν συμμετοχή και αυτών τών αντιπροσώπων μήν εισακούοντας τίς συμβουλές του Ίγκνάτιεβ νά μήν υπερβούν τά όρια. Η πρώτη συνεδρίαση του Σώματος έγινε στίς 27 Φεβρουαρίου και συμμετείχαν τά 15 μέλη του προσωρινού Συμβουλίου και 35 έπαρχιακοί αντιπρόσωποι. Ως Πρόεδρος εκλέχθηκε ό πρόεδρος του προσωρινού Συμβουλίου πρώην Μακαριουπόλεως Ίλαρίων πού διέθετε και τά πρεσβεία τής άρχιερωσύνης. Κατά τήν διάρκεια τών εργασιών συντάχθηκε και κατάλογος ύποψηφίων πρός άρχιερατεία, ένω έγκρίθηκε ό διορισμός του Ίλαρίωνος ως μητροπολίτου Τορνόβου. Άκόμη, προσδιορίστηκε ή διάρκεια τής θητείας του Έξάρχου σέ 4 έτη και όρίστηκαν οι ύποψήφιοι για τό αξίωμα : Λοφτζού Ίλαρίων, πρώην Φιλιππουπόλεως Παΐσιος και Βιδύνης Άνθιμος. Η Πύλη, στό μεταξύ, διέγραψε άπό έναν άρχικό κατάλογο τά όνόματα τών Παναρέτου Φιλιππουπόλεως και Ίλαρίωνος Τορνόβου. Στίς 14 Μαΐου τό τριπρόσωπο ψηφοδέλτιο κατατέθηκε στην κυβέρνηση, προκειμένου νά προβεί αυτή στην εκλογή Έξάρχου. Η Πύλη κατά τήν προσφιλή της τακτική άνέβαλε τήν άπάντηση δηλώνοντας ότι άπαιτείται χρόνος για νά ξετασθεί και νά έγκριθεί ό Κανονισμός και κατόπιν νά εκλεγεί ό Έξαρχος.

²⁸⁸ ΜΑΤΑΛΑΣ, 259. MEININGER, 149-150.

²⁸⁹ ΜΑΤΑΛΑΣ, 260. ΜΕΛΑΣ, 54-56. Για πολιτικά γεγονότα πού εκτιμάται ότι επέδρασαν στον Άαλή, ώστε νά αλλάξει γνώμη (Ποντικό Ζήτημα = άρση ουδέτερότητας Ευξείνου Πόντου, μετά τόν γαλλοπρωσικό πόλεμο 1870-1871) : ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 95-96, 122-124, 264. DRIAULT-LHERITIER, 3, 331- 335. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 4, 98-100. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 4, 100-101 : στίς 15 Νοεμβρίου 1870 τό προσωρινό μικτό Βουλγαρικό Συμβούλιο διέψευσε δημοσιεύματα πού έφεραν τόν Άαλή πρόθυμο νά επιτρέψει στον Πατριάρχη νά συγκαλέσει Οικουμενική Σύνοδο.

²⁹⁰ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ, 304. Έφημερίδα «ΑΙΩΝ», Νο 2640, Δευτέρα, 25 Ίανουαρίου 1871.

Μετά δύο μηνών άκαρπη άναμονή ή Συνέλευση διαλύθηκε, στις 24 Ίουλίου 1871, και οι άντιπρόσωποι επέστρεψαν στις έπαρχίες²⁹¹.

Ο Άαλη, τήν άνοιξη του 1871, είχε τήν πρωτοβουλία νά σχηματίσει, όπως κατά τό 1869, μιά λαϊκή έπιτροπή, ώστε νά έπιχειρηθει, εκ νέου, προσέγγιση των δύο πλευρών. Από ελληνικής πλευράς συμμετείχαν οι Άλέξανδρος Καραθεοδωρή και Χρηστάκης Ζωγράφος, ενώ από βουλγαρικής οι Γαβριήλ Κρέστοβιτς και Ίβάν Πέντζοβιτς. Οι συζητήσεις επί δίμηνο (Μάρτιος -Άπρίλιος 1871) δέν απέληξαν σέ κοινό πόρισμα και ή έπιτροπή διαλύθηκε, αφού προηγουμένως προκάλεσε μεγάλη άναστάτωση στις δύο πλευρές, όταν διέρρευσε στον τύπο ή ύπαρξή της²⁹².

Τίς πρώτες ήμέρες του Άπριλίου κατέφθασε στην Ρωσική Πρεσβεία της Κωνσταντινουπόλεως ή άπάντηση της Ρωσικής Συνόδου χρονολογούμενη στις 2 Μαρτίου. Ο Ίγκνάτιεβ άνέθεσε στον Α΄ διερμηνέα της Πρεσβείας Mikhail K. Οπυ νά τήν κοινοποιήσει και νά τήν μεταφράσει στον Γρηγόριο. Πιθανώς, ή άρνητική αυτή άπάντηση νά ήταν τό κρίσιμο γεγονός για νά ολοκληρώσει ο Γρηγόριος τήν πεποίθησή του ότι τό Βουλγαρικό Ζήτημα δέν μπορούσε, πλέον, νά λυθει, τουλάχιστον από τον ίδιο²⁹³.

Στις 29 Μαΐου 1871 ο Γρηγόριος απέστειλε τον Συνοδικό μητροπολίτη Διδυμοτείχου Διονύσιο μέ τον γραμματέα της οθωμανικής γλώσσας στό Πατριαρχείο Άνδρέα (Άνδρίκο) Νικολαΐδη, νά αναγγείλουν στον Άαλη τήν όριστική του παραίτηση. Ο πρωθυπουργός, μέ λύπη του, δέχθηκε νά υποβάλει τήν παραίτηση στό Ύπουργικό Συμβούλιο για τά περαιτέρω. Στις 31 Μαΐου ο πατριάρχης άνήγγειλε προς τήν Ίερά Σύνοδο τήν παραίτησή του και τήν έπομένη, 1 Ίουνίου, προς τό Έθνικό Συμβούλιο. Τά δύο Σώματα μέ βαθειά λύπη άποδέχθηκαν τήν παραίτηση άναγνωρίζοντας τήν όντως δυσχερή θέση των πραγμάτων. Άποφάσισαν, μάλιστα, νά άπευθύνουν ένα Εύχαριστήριο Έγγραφο, κοινό εκ μέρους των δύο Σωμάτων προς τον Πατριάρχη, προκειμένου νά του εκφράσουν τήν εύγνωμοσύνη της Έκκλησίας και του Γένους για τίς προσφερθείσες ύπηρεσίες και τούς άγώνες πού κατέβαλλε ο άποχωρών. Λίγες ήμέρες άργότερα, στις 10 Ίουνίου, τό Πατριαρχείο έλαβε τεσεκρέ περι άποδοχής της παραιτήσεως του Γρηγορίου, όπου εκφραζόταν ή βαθειά ύπόληψη και εκτίμηση της κυβερνήσεως προς τό πρόσωπο του παραιτηθέντος. Στις 11 Ίουνίου έφθασε και τό διάταγμα (μπουγιουρντί) προς τήν Ίερά Σύνοδο και τό Έθνικό Συμβούλιο μέ τό όποιο χορηγοϋταν ή άδεια εκλογής τοποτηρητοϋ. Τήν ίδια ήμέρα ο Γρηγόριος, αφού χαιρέτησε τούς παρισταμένους, υπέγραψε τήν κανονική επίσημη έγγραφη παραίτησή του από τον Θρόνο, μέ ήμερομηνία 10 Ίουνίου 1871 και άνεχώρησε για τήν ιδιωτική οίκία του στό Μέγα Ρεϋμα προπεμπόμενος από πλῆθος λαοϋ και κλήρου²⁹⁴.

Στό Βουλγαρικό Ζήτημα κατά τήν περίοδο της δεύτερης πατριαρχείας του Γρηγορίου ΣΤ΄, τρεις μόνον πολιτικές Δυνάμεις άναμίχθησαν : ή Όθωμανική άυτοκρατορία, ή Ρωσσία και ή Έλλάδα. Οι Δυτικές Μεγάλες Δυνάμεις :

²⁹¹ ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 271. MEININGER, 155-162. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 169-172 : δίνει τά όνόματα 15+38 συνέδρων . ΓΕΛΕΩΝ , Έγγραφα, 512-565 : Κανονισμός περι της διοικήσεως της Βουλγαρικής Έξαρχίας : ήμερομηνία : 27 Οκτωβρίου 1870.

²⁹² ΜΑΤΑΛΑΣ, 262. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 181-182.

²⁹³ MEININGER, 157- 159.

²⁹⁴ ΚΑΛΛΙΦΩΝ, Έπιθεώρησις, 1, 1-8. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Πατριαρχικοί Κατάλογοι, 2, 178 και 183-185. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, Πατριάρχαι, 1, 174-175 και 187-189. Κ.Π. Α., ΜΒ΄, 143 § 3244 : σημείωση ότι ο Γρηγόριος παραιτήθηκε στις 31 Μαΐου.

Βρετανία, Γαλλία, Αυστρία δέν ενδιαφέρθηκαν υποστηρίζοντας πώς πρόκειται για έσωτερικό θρησκευτικό πρόβλημα του Πατριαρχείου²⁹⁵.

Η Βρετανία είχε αυτοπεριοριστεί στα έσωτερικά της πολιτικά προβλήματα και τό μόνο για τό όποιο ενδιαφερόταν ήταν ή άκραιότητα της Όθωμανικής επικρατείας. Η διάσταση Έλλήνων-Βουλγάρων τήν έξυπηρετούσε, έπειδή καθιστούσε άμφοτέρους άδύναμους και άπομάκρυνε κάθε πιθανότητα συνδυασμένης ένέργειας τών δύο κατά τών Όθωμανών. Όμως, υποστήριζαν τήν θέση ότι κάθε ένα μέρος, χωριστά, έπρεπε νά είναι εύχαριστημένο από τήν Πύλη, ώστε νά αποδυναμώνεται κάθε ρωσική έπιρροή έπ' αυτών. Δέν έπιθυμούσαν, δηλαδή, τήν άποδυνάμωση του Πατριαρχείου, αλλά, συγχρόνως, συνιστούσαν τήν ίκανοποίηση τών βουλγαρικών αίτημάτων. Η Ελλάδα προσπάθησε νά έφελκύσει τήν βρετανική επέμβαση στό Βουλγαρικό Ζήτημα, έπισείοντας τό φόβητρο του πανσλαβισμού και έπιδιώκοντας νά άφυπνίσει τήν περίφημη βρετανική ρωσσοφοβία, όμως ματαίως : οί Βρετανοί δέν συμμερίζονταν τούς έλληνικούς φόβους. Ακόμη και ό πάντοτε εύαίσθητος και ένημερωμένος βρετανικός Τύπος δέν άσχολήθηκε μέ τό θέμα²⁹⁶.

Η Γαλλία υπήρξε τό ίδιο άδιάφορη χαρακτηρίζοντας ως ύπερβολικές τίς έλληνικές άνησυχίες για ραγδαία έξάπλωση του Ρωσισμού και του Πανσλαβισμού. Ο ύπουργός έξωτερικών ντέ Λαβαλέτ, πού μάλιστα είχε ύπηρετήσει ως πρέσβυς στην Κωνσταντινούπολη, δέν ήταν καν ένημερωμένος για τό θέμα, ένω και ό γενικός γραμματέας του ίδιου ύπουργείου κ. Ντεσπρέ δέν τό είχε μελετήσει. Παρ' όλα αυτά, ό τελευταίος δέν δίστασε νά άπευθύνει δηκτικά σχόλια προς τόν Έλληνα πρέσβυ Φωκίωνα Ρόκο, ίσως λαμβάνοντας ένα είδος έκδικήσεως για τήν άπόρριψη του ρωμαιοκαθολικισμού γενικώς από τούς Έλληνες και ειδικότερα από τόν πατριάρχη Γρηγόριο πού είχε άπορρίψει και σχετική πρόσκληση του Πάπα για συμμετοχή στην Α' Σύνοδο του Βατικανού. Ο Ντεσπρέ τόνισε ότι ό ρωμαιοκαθολικισμός πρεσβεύει τήν ένότητα στην Έκκλησία, ένω ή Έκκλησία της Ανατολής (δέν άνέφερε τήν λέξη Όρθόδοξος) έννοεί τήν διαίρεση και τόν άποχωρισμό και μαρτυρία έπ' αυτού είναι ή ύπαρξη χωριστών Έκκλησιών για Ρωσία, Ελλάδα, Σερβία, Ρουμανία κ.λ.π.. Μάλιστα, προβαίνοντας σέ μία περίεργη ιστορική άναδρομή δήλωσε ότι τό ίδιο πνεύμα του άποχωρισμού ή τοπικιστικό πνεύμα διακατείχε τόν (για έμας Άγιο) Φώτιο και όδήγησε στό Σχίσμα τών Έκκλησιών. Συμφώνως προς

²⁹⁵ Αναφέρθηκε ήδη ότι για πρώτη φορά τόν Ιούνιο 1868 θέλησαν οί όμογενείς νά πλησιάσουν τούς ξένους πρέσβεις στην Κωνσταντινούπολη, αλλά τούς απέτρεψε ό διευθύνων τότε τήν Έλληνική πρεσβεία Ιωάννης Καλλέργης : Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868), Νο 1441, 11/23 Ιουνίου 1868. Α.Υ.Ε. Φ. 76. 1β (1869) : Έλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 1651, 26 Αύγουστου 1869 : πρέσβυς Άλ. Ρίζος-Ραγκαβής προς ύπουργό έξωτερικών Θ. Δεληγιάννη. DONTAS, 192-198. ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ, 305. MEININGER, 102, 136, 140- 141.

²⁹⁶ Η πρώτη προσπάθεια της Έλληνικής κυβερνήσεως νά ένημερώσει τήν Βρετανική έγινε τόν Οκτώβριο 1868 : Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868) : Έλληνική Πρεσβεία Λονδίνου, Νο 244, 3/15 Οκτωβρίου 1868 : πρέσβυς Πέτρος Βραΐλας-Άρμένης προς ύπουργό έξωτερικών Π. Δεληγιάννη. Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1868) ; ύπουργείο Έξωτερικών προς Έλληνική Πρεσβεία Λονδίνου, Νο 8380, 12/24 Οκτωβρίου 1868 : Π. Δεληγιάννης προς Π. Βραΐλα-Άρμένη : νά παραστήσει ότι ό κίνδυνος του πανσλαβισμού άπειλεί όλη τήν Θράκη και προσπαθεί νά έπεκταθεί παντού. Α.Υ.Ε. Φ. 76. 1β (1869) : Έλληνική Πρεσβεία Λονδίνου, Νο 394, 13/25 Μαΐου 1869, πρέσβυς Π. Βραΐλας-Άρμένης προς ύπουργό έξωτερικών Θ. Δεληγιάννη. Α.Υ.Ε. Φ. 76.1β (1869) : ίδιος προς ίδιον, Νο 406, 3/15 Ιουνίου 1869 : «*ώς επανειλημμένως είχαν τήν τιμήν ν' αναφέρω εις τό Ύπουργείον, ή ένταύθα Κυβέρνησις δέν φαίνεται έννοούσα τήν σπουδαιότητα του ζητήματος τούτου και τάς ένδεχομένας της διαχωρίσεως τών έκκλησιών συνεπείας...*».

τόν ἴδιο ἀξιωματοῦχο, οἱ Βούλγαροι δέν ἐπιζητοῦσαν τήν ἀπόσπασή τους ἀπό τό Πατριαρχεῖο, οὔτε ἦταν πράκτορες τοῦ Πανσλαβισμού ἢ τοῦ Ρωσισμού. Τό μόνο πού ἤθελαν ἦταν νά λειτουργοῦνται στήν δική τους γλῶσσα ἀπό ὁμοεθνεῖς τους ἱερεῖς καί ἐπισκόπους. Συνιστοῦσε στό Πατριαρχεῖο νά συμβιβαστεῖ καί νά ἱκανοποιήσει τίς νόμιμες ἀπαιτήσεις τῶν Βουλγάρων, ὑποσχέθηκε, πάντως, νά δίνει συμβουλές γιά μετριοπάθεια στήν Κωνσταντινούπολη²⁹⁷. Νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ Γαλλία κατά τήν περίοδο ἐκείνη ἀσκοῦσε τήν πρωτεύουσα πολιτική ἐπιρροή στήν Πύλη, ὅπου πρωθυπουργός καί συγχρόνως ὑπουργός ἐξωτερικῶν ἦταν ὁ γαλλόφιλος Ἀαλῆ πασσάς²⁹⁸.

Ἡ Αὐστρία ἐνδιαφερόταν πιά πολύ γιά τήν μή αὔξηση τῆς δυνάμεως τῆς Ρωσίας στά πράγματα τῆς Βαλκανικῆς. Ἐνεργοῦσε γιά τήν προστασία καί τήν πρόοδο τοῦ ρωμαιοκαθολικισμού, θεωρούμενη μαζί μέ τήν Γαλλία, Πολωνία, Ἰταλία ἐκ τῶν προστατῶν αὐτοῦ. Ἀπό τό 1871 ἄρχισε νά ἐμφανίζεται εὐμενής πρός τούς Σλάβους ὑπηκόους τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, προφανῶς γιά νά μήν ὑπάρξει εἰσαγόμενη ἐπαναστατικότητα στό δικό της εὐάριθμο Σλαβικό στοιχεῖο²⁹⁹.

Ἡ Ἑλλάδα δέν μπόρεσε νά ἀσκήσει τήν ἐπιρροή ἐκείνη πού θά ἤθελε καί πού δικαιοῦνταν, τόσο ἐξ αἰτίας τῶν συχνῶν κυβερνητικῶν ἀλλαγῶν, ὅσο καί λόγω τῆς Ἑλληνοοθωμανικῆς κρίσεως πού προέκυψε ἀπό τήν Κρητική ἐπανάσταση. Ἡ ἐλληνική πολιτική γραμμή διαρκῶς μεταβαλλόταν καί τό πρῶτο ἀντανάκλουσε στήν στάση τῶν, ἐπίσης, ἐναλλασσομένων πρεσβευτῶν τῆς στήν Κωνσταντινούπολη. Ἡ ἀπειλή τῆς ἀπελάσεως τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων, τό ζήτημα τῆς ἐθνικότητος -ἰθαγενείας, ἡ διακοπή τῶν διπλωματικῶν σχέσεων, ἡ ὑποβαθμισμένη διπλωματική ἐκπροσώπηση γιά ἓνα διάστημα, δέν ἐπέτρεψαν τήν ἀποτελεσματική καί ἔγκαιρη παρέμβαση σέ κρίσιμες φάσεις τοῦ Ζητήματος. Ἡ Ἑλλάδα ἔβλεπε τό Βουλγαρικό Ζήτημα ὡς καθαρώς πολιτικό, ἐμφανιζόμενο ὑπό θρησκευτικό περιβάλλον, θεώρηση διαφορετική ἀπό ἐκείνη τοῦ Πατριαρχείου. Πάντως, τήν ἔλλειψη ἢ τήν ἀπουσία ἐλληνικῆς πολιτικῆς ἐπεμβάσεως, ὑπερκάλυπταν τό Πατριαρχεῖο καί ἡ Ὁμογένεια μέ τήν σθεναρή καί ἄφοβη ὑποστήριξη τῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ στό ζωτικό θέμα τῶν μικτῶν ἐπαρχιῶν Μακεδονίας καί Θράκης³⁰⁰.

²⁹⁷ Α.Υ.Ε. Φ. 49. 2γ (1869) : Ἑλληνική Πρεσβεία Παρισίων, Νο 127, 15/27 Μαΐου 1869, πρέσβυς Φωκίων Ρόκος πρός ὑπουργό ἐξωτερικῶν στρατηγό Σ.Σοῦτζο. Α.Υ.Ε. Φ. 76. 1β (1869) : ἴδιος ἀποστολέας πρός ὑπουργό ἐξωτερικῶν Θ. Δεληγιάννη, Νο 142, 5/17 Ἰουνίου 1869. Ἐπισυνάπτει ἐπιστολή πρεσβευτοῦ πρός τόν γενικό γραμματέα τοῦ Γαλλικοῦ ὑπουργείου ἐξωτερικῶν κ. Désprez. Α.Υ.Ε. Φ. 76. 1β (1869), ἴδιος πρός ἴδιον, Νο 146, 10/22 Ἰουνίου 1869. Α.Υ.Ε. Φ. 76. 1β (1869) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 1045, 8 Ἰουλίου 1869, πρέσβυς Ἀλ. Ρίζος-Ραγκαβῆς πρός ὑπουργό ἐξωτερικῶν Θ. Δεληγιάννη. DONTAS, 196.

²⁹⁸ MEININGER, 152. Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. Γε (1856) : Πολιτική Ἐκθεση τοῦ Α΄ Διεμφανέως τῆς Ἑλληνικῆς Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως Ἰωσήφ Βαρότση πρός πρέσβυ Α.Γ. Κουντουριώτη, 12 Νοεμβρίου 1856.

²⁹⁹ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1870) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, ἄνευ ἀριθμοῦ, 6 Μαρτίου 1870, πρέσβυς Ἀλ. Ρίζος-Ραγκαβῆς πρός ὑπουργό ἐξωτερικῶν Σπ. Βαλαωρίτη. MEININGER, 152. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Ἑλληνισμός, 494. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 277 ; Ἡ Αὐστρία πιά πολύ ἐνδιαφερόταν γιά Βοσνία καί Ἐρζεγοβίνη.

³⁰⁰ 1864-20 Δεκεμβρίου 1867 : πρέσβυς Πέτρος Δεληγιάννης (στήν συνέχεια ὑπουργός ἐξωτερικῶν). 20 Δεκεμβρίου 1867-μέσα Ἰουνίου 1868 : ἐπιτετραμμένος ὁ Α΄ γραμματέας πρεσβείας Ἰω. Καλλέργης. Μέσα Ἰουνίου 1868-5 Μαρτίου 1869 : πρέσβυς Ἰωάννης Α. Δεληγιάννης. 5 Μαρτίου 1869-12 Ἀπριλίου 1869 : ἐπιτετραμμένος ὁ Α΄ γραμματέας πρεσβείας Ἰω. Καλλέργης. 12 Ἀπριλίου 1869-8 Ἰουνίου 1871 : πρέσβυς Ἀλέξανδρος Ρίζος-Ραγκαβῆς. 8 Ἰουνίου 1871-29 Ἀπριλίου 1872 : ἐπιτετραμμένος ὁ Α΄ διεμφανέας πρεσβείας Δ. Ραξῆς. 29

Ἡ πολιτική τῆς Ρωσσίας ἔναντι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου διαμορφώθηκε ἤδη ἀπό τό 1858 ὕστερα ἀπό σχετική εἰσήγηση τοῦ μητροπολίτου Μόσχας Φιλαρέτου, τοῦ πλέον ἰσχυροῦ τῶν Ρώσσιων Ἱεραρχῶν. Προέβλεπε τήν διαφύλαξη τῆς ἐνότητος τῆς Ὁρθοδοξίας μέ τήν διατήρηση τῆς ἀκεραιότητος καί τοῦ κύρους τοῦ Πατριαρχείου, καθῶς ἐπίσης καί μέ τήν μὴ ἐπέμβαση στά ἐσωτερικά του χωρὶς τήν συγκατάθεση τοῦ Πατριάρχου. Ὁ Ἰγκνάτιεβ κληρονόμησε αὐτή τήν πολιτική γραμμή, ὅταν διορίστηκε πρεσβευτής στήν Κωνσταντινούπολη, τό 1864. Γνώριζε, ὡς διευθυντής τοῦ Ἀσιατικοῦ Τμήματος τοῦ Ρωσικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, ἀρκετά πράγματα γιά τό Ζήτημα ἀπό ἀναφορές τοῦ Νάϊντεν Γκέροβ, προξένου τῆς Ρωσσίας στήν Φιλιππούπολη, καί ὀλοκλήρωσε τήν ἐνημέρωσή του μέ τίς πληροφορίες τοῦ Ἀντωνίνου Καπούστιν, ἐφημερίου στό παρεκκλήσιο τῆς Ρωσικῆς Πρεσβείας στήν Κωνσταντινούπολη. Ὅλες οἱ πληροφορίες εὐνοοῦσαν τήν Βουλγαρική πλευρά. Γιά τήν στάση του ὡς πρεσβευτοῦ ἔλεγε : *«ἡ κυρίως μέριμνά μου ἐπὶ τοῦ ζητήματος... ἦταν πάντοτε νά προσφέρω στοὺς Βουλγάρους, χωρὶς νά συγκρουσῶ μέ τοὺς Ἕλληνας, μιά ἐθνική δομή, ἐνῶ συγχρόνως νά τοὺς ἀποσπάσω ἀπό τόν προσηλυτισμό τῶν ρωμαιοκαθολικῶν καί τῶν προτεσταντῶν καί νά τοὺς διατηρήσω στήν Ὁρθοδοξία καί στήν ἐπιρροή μας...»*. Οἱ συνεχεῖς ἀκροβασίες μεταξύ τῶν ἀντιτιθεμένων αὐτῶν στόχων εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τήν βαθμιαία ἀπώλεια τῶν ἐρεισμάτων του στήν ἑλληνική πλευρά καί τήν δυσαρέσκεια σέ μεγάλο τμῆμα τῆς ἀντίστοιχης βουλγαρικῆς. Μόνο μιά μερίδα μετριοπαθῶν Βουλγάρων μέ ἐπικεφαλῆς τοὺς Παῖσιο Φιλιππουπόλεως καί Γαβριήλ Κρέστοβιτς τόν ὑποστήριξε μέχρι τέλους. Ἡ ἐπιρροή του στό Πατριαρχεῖο ἄρχισε νά ἐλαττώνεται ἀπό τόν Ἰούνιο 1868 καί ἐκμηδενίστηκε, σχεδόν, τόν Ἀπρίλιο 1869. Τό ἴδιο καί ἡ ἐπιρροή του στήν Πύλη πού παρέμεινε δευτερεύουσα μέχρι τόν θάνατο τοῦ Ἀαλῆ πασσᾶ, στίς 25 Αὐγούστου 1871. Ἡ Πύλη, ἐνῶ πολλές φορές χρησιμοποίησε τίς συμβουλές καί τίς διαμεσολαβητικές πρὸς τίς δύο ἀντιμαχόμενες πλευρές ὑπηρεσίες του, στά κρίσιμα γεγονότα καί μάλιστα στό φριμάνι τοῦ 1870, ἀκολουθοῦσε τά δικά της, ἀποκλειστικῶς, σχέδια³⁰¹.

Ὅσο γιά τήν Πύλη, ἐπειδὴ πολλές φορές στό κείμενο ἀναφέρθηκε ἡ ἐπὶ μέρους πολιτική της στό Ζήτημα, ἀρκεῖ ἐδῶ νά ὑπογραμμιστεῖ ἡ ἀριστοτεχνική ἀπό μέρους της διπλωματική καί πολιτική ἀντιμετώπιση τοῦ ὅλου Ζητήματος, ἀπολύτως σύμφωνη πρὸς τά δικά της συμφέροντα, ἀποκλειομένων ἄλλων, ξένων συμφερόντων.

Ἀπριλίου 1872-18 Σεπτεμβρίου 1872 : ἐπιτετραμμένος ὁ Α΄ γραμματέας πρεσβείας Ἰω. Καλλέργης. 18 Σεπτεμβρίου 1872-1874 : πρέσβυς Εὐστάθιος Σίμος.

³⁰¹ MEININGER, 26-30, 97-112, 119-123, 126-134. ΑΥ. Ε. Φ. 76.1 (1870) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, ἄνευ ἀριθμοῦ, 6 Μαρτίου 1870, πρέσβυς Ἀλ. Ρίζος-Ραγκαβῆς πρὸς ὑπουργό ἐξωτερικῶν Σπ. Βαλαωρίτη. Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1870) : Ἑλληνική Πρεσβεία Πετροπόλεως, Νο 148/67, 15/27 Ἰουνίου 1870 : Μ. Δραγούμης πρὸς Σπ. Βαλαωρίτη.

ιβ.Πρός τό τέλος

Στίς 5 Σεπτεμβρίου 1871 νέος πατριάρχης εκλέχθηκε ὁ Ἄνθιμος ΣΤ³⁰². Ὁ κατά κοινή ὁμολογία ἐκλεκτός τῆς Ρωσσοικῆς πρεσβείας, κατόρθωσε νά πείσει καί τούς ἐκλογεῖς τοῦ Πατριαρχείου ὅτι διέθετε ἔτοιμο σχέδιο ἐπιλύσεως τοῦ Βουλγαρικοῦ μέσω φιλικῶν διαπραγματεύσεων μέ τήν βουλγαρική πλευρά³⁰³. Ἡ Πύλη δέν ἐξέφρασε ἀντίρρηση, πόσο μάλλον τήν στιγμή πού πρωθυπουργός ἦταν ὁ Μαχμούτ Νεντίμ πασσᾶς, γνωστός καί ὡς Νεντίμωφ ἢ Μαχμούτωφ ἢ Μοσκώφ πασσᾶς γιά τήν προκλητική ρωσσοφιλία του³⁰⁴. Ἐξ ἄλλου, ὁ Ἄνθιμος εἶχε δηλώσει ὅτι θά ξεκινούσε τίς διαπραγματεύσεις λαμβάνοντας ὡς βάση τό φιρμάνι τοῦ 1870³⁰⁵. Ἡ Ἑλληνική κυβέρνησις τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου (Δεκέμβριος 1870-Ὀκτώβριος 1871) εἶχε ἤδη συμφωνήσει μέ τήν Ρωσσοική, μέσω τοῦ Ρώσσου πρεσβευτοῦ στήν Ἀθήνα Πέταρ Σαμπούροβ, γιά τήν ἀνάγκη ἐπανεκκινήσεως τῶν διαπραγματεύσεων³⁰⁶ στέλνοντας σχετικές ὁδηγίες στόν Δημήτριο Ραζῆ, ἐπιτετραμμένο καί ἀναπληρώνοντα τόν πρεσβευτή τῆς Ἑλλάδος στήν Κωνσταντινούπολη. Καί ἡ Ἑλλάδα ἐνέκρινε νά τεθεῖ ὡς βάση συζητήσεων τό φιρμάνι ἀρκεῖ νά λαμβανόταν πρόνοια γιά ἐξοβελισμό ἀπ' αὐτό τοῦ ἄρθρου 10 (μικτές ἐπαρχίες), ἐνώ ἔθετε ὡς ὄριο ἐδαφικῶν παραχωρήσεων τήν γραμμή ὄροσειρά Σκάρδου (Σάρ)-ὄροσειρά Αἴμου (Μπαλκάν)³⁰⁷.

Ὁ Ἄνθιμος, ἀμέσως μετά τήν ἐκλογή του, δέχθηκε τήν συγχαρητήρια ἐπίσκεψη ἐπιτροπῆς 4 προκρίτων λαϊκῶν Βουλγάρων μέ ἐπικεφαλῆς τόν καθαιρεμένο πρόην μητροπολίτη Μακαριουπόλεως Ἰλαρίωνα τόν ὁποῖον ὑποδέχθηκε μέ ἐναγκαλισμό καί οἰκειότητα, παρ' ὅτι καθαιρεμένο. Ἄνταπέδωσε τήν ἐπίσκεψη μεταβαίνοντας στήν ἔδρα τοῦ προσωρινοῦ Βουλγαρικοῦ Συμβουλίου στό Μεσοχώρι (Ὁρτάκιοϊ). Δέχθηκε νέες ἐπισκέψεις, σέ φιλικό κλίμα, στίς 25 Σεπτεμβρίου ἀπό Βουλγάρους λαϊκοῦς προκρίτους καί στίς 27 ἀπό τά μέλη τῆς λεγόμενης Βουλγαρικῆς Συνόδου. Ὁ πατριάρχης ζήτησε ἀπό τούς Βουλγάρους νά τοῦ καταθέσουν γραπτῶς τίς ἐδαφικές τους ἀπαιτήσεις καί δεσμεύτηκε νά τοῦς ὑποβάλει κι αὐτός ἕνα δικό του σχέδιο³⁰⁸. Πράγματι, μετά ἀπό λίγο τοῦ παρουσιάστηκε ἡ Βουλγαρική πρόταση πού, κατά ἀναφορά τοῦ Ἰγκνάτιεβ, περιλάμβανε τά 3/4 τῆς Μακεδονίας καί ὅλη τήν Θράκη μέχρι τίς πύλες τῆς Κωνσταντινουπόλεως³⁰⁹. Ὁ Ἄνθιμος ἀντιπρότεινε τίς ἐπαρχίες πού ἀναφέρονταν στό σχέδιο τοῦ Γρηγορίου(1867) καί ἐπιπλέον τίς ἐπαρχίες Ἀχρίδος, Σκοπίων καί Βελισσοῦ, ἐνώ σέ ἰδιωτική συνομιλία του μέ

³⁰² ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐπιθεώρησις*, 1, 68-69, ἐνθρόνισις Τρίτη 14 Σεπτεμβρίου : 76-77. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Πατριαρχικοί Κατάλογοι*, 2, 198, 201-202. Ὁ Γρηγόριος, στίς 22 Αὐγούστου 1871, προτάθηκε ὡς ὑποψήφιος στήν πατριαρχική αὐτή ἐκλογή ἀπό λαϊκοῦς ἀντιπροσώπους, ὅμως ἡ ὑποψηφιότητά του δέν ἔγινε ἀποδεκτὴ γιὰτί δέν συγκέντρωσε τό 1/3 τῶν ψήφων τῶν παρισταμένων ἀρχιερέων, κατὰ τόν κανονισμό : ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 319.

³⁰³ ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 5, 36. MEININGER, 163-164. DONTAS, 198. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 317-318.

³⁰⁴ ORTAYLI, 446, 452. ZÜRCHER, 122-123. MEININGER, 162. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 5, 60.

³⁰⁵ ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 352. DONTAS, 198-199.

³⁰⁶ Α.Υ.Ε. Φ. 71.1 (1872) : Ὑπουργός ἐξωτερικῶν Δ. Βούλγαρης πρὸς Δ. Βουδούρη, πρέσβυ Ἑλλάδος στήν Ἁγία Πετρούπολη, Νο 213, 12/14 Φεβρουαρίου 1872.

³⁰⁷ Α.Υ.Ε. Φ. ΑΑΚ. ΣΤ (1871) : Ὑπουργός ἐξωτερικῶν Ἀλ. Κουμουνδούρος πρὸς Δ. Ραζῆ ἐπιτετραμμένο Πρεσβείας Ἑλλάδος στήν Κωνσταντινούπολη, Νο 8071, 14 Σεπτεμβρίου 1871 : Ὅδηγίες περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ Ζητήματος.

³⁰⁸ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐπιθεώρησις*, 1, 70, 81, 99-100.

³⁰⁹ MEININGER, 166-167.

τόν Ρώσο πρέσβυ δέν απέκλεισε τήν παραχώρηση ἀκόμη 5 ἐπαρχιῶν³¹⁰. Ἡ συζήτηση παρατάθηκε ἀπό τίς 22 Ὀκτωβρίου ἕως τίς 10 Δεκεμβρίου, ὅποτε κατατέθηκε τό τελικό σχέδιο τοῦ Πατριάρχου πού, ἐκτός τῶν ἀναφερομένων, παραχωροῦσε τόν καζᾶ Περλεπέ τῆς ἐπαρχίας Πελαγονείας, τόν καζᾶ Ἀχήρ Τσελεμπή τῆς ἐπαρχίας Ξάνθης καί μέρος τῆς ἐπαρχίας Ἀδριανουπόλεως³¹¹. Αὐτό ξεσήκωσε θύελλα ἀντιδράσεων, τόσο ἀπό τήν Ὁμογένεια τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅσο καί ἀπό τήν Ἑλληνική κυβέρνησι τοῦ Ἐκτετατοῦ Ζαΐμη (Ὀκτώβριος - Δεκέμβριος 1871) πού κατηγορηματικῶς ἀπέρριπτε κάθε παραχώρηση νοτίως τῆς γραμμῆς Σκάρδος-Αἴμος. Ἐκτοτε, οἱ διαπραγματεύσεις μεταξὺ τῶν δύο πλευρῶν διακόπηκαν³¹².

Ἔτσι, οἱ Βούλγαροι, διαπιστώνοντας ὅτι ἐπὶ 2 ἔτη οὔτε τό φιρμάνι ἐφαρμοζόταν, οὔτε οἱ διαπραγματεύσεις κατέληγαν σέ κάποιο συμβιβασμό, ἀποφάσισαν νά ἀναλάβουν οἱ ἴδιοι τήν πρωτοβουλία τῶν κινήσεων. Στίς 5 Ἰανουαρίου 1872 τελεσιγραφικῶς ζήτησαν ἀπό τό Πατριαρχεῖο τήν ἄδεια γιά ἀρχιερατική λειτουργία στόν βουλγαρικό ναό τοῦ Ἁγίου Στεφάνου στόν Μπαλατά. Τό Πατριαρχεῖο ἀρνήθηκε καί ἀπαγόρευσε κάθε λειτουργία, ὅμως αὐτοί, τήν ἐπομένη, στίς 6 Ἰανουαρίου, ἑορτή τῶν Θεοφανείων ὄχι μόνο λειτούργησαν ἀλλά τέλεσαν καί τήν κατάδυση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ στόν Κεράτιο³¹³. Στίς 7 ὁ Λοφτζοῦ Ἰλαρίων χειροτόνησε καί ἕναν διάκονο³¹⁴. Ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἀπηύθυνε πρὸς τήν Πύλη, στίς 8 Ἰανουαρίου, ἔγγραφη καταγγελία τῶν παραπάνω ἐνεργειῶν, ἀπαιτώντας νά τιμωρηθοῦν πολιτικῶς οἱ ἔνοχοι καί νά διαλυθεῖ τό Βουλγαρικό Συμβούλιο³¹⁵. Μιά ἐβδομάδα ἀργότερα προχώρησε καί στήν λήψη ἐκκλησιαστικῶν μέτρων : στίς 15 Ἰανουαρίου συγκλήθηκε Μεγάλη Σύνοδος στό Πατριαρχεῖο μέ τήν συμμετοχή πρῶν πατριαρχῶν (συμμετεῖχε καί ὁ Γρηγόριος) καί ἐνδημιούντων ἀρχιερέων, κατά τήν ὁποία καθαιρέθηκαν οἱ Φιλιππουπόλεως Πανάρετος καί Λοφτζοῦ Ἰλαρίων, ἐνῶ ἀφορίστηκε ὁ ἤδη καθαιρεμένος Ἰλαρίων πρῶν Μακαριουπόλεως³¹⁶. Τό γεγονός κοινοποιήθηκε πρὸς τόν εὐσεβῆ βουλγαρικό λαό μέ Πατριαρχική καί Συνοδική Ἐγκύκλιο, στίς 18 Ἰανουαρίου, μέ σκοπό νά τόν προφυλάξει ἀπό τήν ἐξαπάτησή του ἀπό μέρος τῶν ἀποστατῶν καί ἐπίορκων ἀρχιερέων³¹⁷. Συγχρόνως, μέ παρόμοιες ἐπιστολές, στίς 22 Ἰανουαρίου, προσκαλοῦσε τοὺς 4 Βουλγάρους ἀρχιερεῖς Σόφιας Δωρόθεο, Βιδύνης Ἀνθιμο, Νυσσάβας Παρθένιο καί Βελισσοῦ Γεννάδιο, οἱ ὁποῖοι δέν

³¹⁰ Ὁ Ἀνθιμος συζήτησε μέ τόν Δ. Ραζῆ, ἐπιτετραμμένο τῆς Ἑλλάδος στήν Κωνσταντινούπολη, προσχέδιο πού κατάρτισε ὁ ἴδιος προσωπικῶς : Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1871) : 12 Ὀκτωβρίου 1871. MEININGER, 167.

³¹¹ Τελικό Σχέδιο Ἀνθίμου ΣΤ' : Α.Υ.Ε. Φ. 76.1β (1872) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 3892, 20 Δεκεμβρίου 1871, Δ.Ραζῆς πρὸς Δ. Βούλγαρη. Α.Υ.Ε. Φ. 76.1β (1872) : ἴδιος ἀποστολέας καί παραλήπτης, Νο 3993, 30 Δεκεμβρίου 1871. ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐπιθεώρησις*, 1, 163-164. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 4, 101-104 καί κριτική τοῦ σχεδίου : 5, 26-54. Διαμαρτυρίες Βουλγάρων κατά τοῦ σχεδίου 5, 55-63.

³¹² MEININGER, 168-169. ΓΕΛΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 352-353.

³¹³ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐπιθεώρησις*, 2, 105-160 : περιέχει ὅλα τά γεγονότα ἀπὸ 5 Ἰανουαρίου ἕως 25 Μαΐου 1872. ΓΕΛΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 353-359 καί 421-425 : ἐπίσης. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 197-214 : ἐπίσης. MEININGER, 174-181 : ἐπίσης.

³¹⁴ ΓΕΛΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 363, 421.

³¹⁵ ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 4, 178-185 ; Τακτικόν Πατριαρχείου πρὸς τήν Πύλη.

³¹⁶ Κ.Π.Α., ΜΓ', 8 § 179 : 13 Ἰανουαρίου 1872 : προσκλητήρια πιττάκια πρὸς πρῶν πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριο κ.λ.π. γιά συμμετοχή στήν Σύνοδο τῆς 15ης Ἰανουαρίου. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 4, 106-112. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 328.

³¹⁷ ΓΕΛΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 360-366.

συμμετείχαν στίς ἐνέργειες τῶν καθαιρεθέντων, ἐπειδή ἀπουσίαζαν στίς ἐπαρχίες τους, νά παύσουν νά συντάσσονται μέ ἐκείνους καί νά ἐπανέλθουν στήν κανονική πειθαρχία³¹⁸. Ὅπως συνηθίζοταν, ἐνημερώθηκαν διά ἐπιστολῶν καί οἱ ὑπόλοιπες Ὁρθόδοξες Αὐτοκέφαλες Ἐκκλησίες γιά τά τελευταῖα γεγονότα³¹⁹.

Στίς 21 Ἰανουαρίου ὁ Πατριάρχης, ὕστερα ἀπό σχετική πρόσκληση, ἐπισκέφθηκε τόν Μεγάλο Βεζύρη πού τοῦ ἀνακοίνωσε τήν αὐθιμερόν πολιτική τιμωρία τῶν παρανομησάντων Βουλγάρων ἀρχιερέων μέ ἔξορία στήν Νικομήδεια. Παράλληλως, ὅμως, ἀπαίτησε νά ἐπαναληφθοῦν οἱ διαπραγματεύσεις, ὥστε νά ἐπιτευχθεῖ ἕνας φιλικός διακανονισμός, ἀλλοιῶς ἀπειλῆσε ὅτι θά ἔθετε ἀμέσως σέ ἐφαρμογή τό φερμάνι καί γιά νά γίνει πιστευτός, σέ λίγες ἡμέρες (25 Ἰανουαρίου) ἀπέστειλε στό προσωρινό Βουλγαρικό Συμβούλιο ἔγγραφο ἐντολή νά ξεκινήσουν τήν ἐφαρμογή τοῦ διατάγματος³²⁰.

Ὁ Ἄνθιμος ἀναγκάστηκε, τότε, νά συγκαλέσει στίς 30 Ἰανουαρίου 1872 Γενική Συνέλευση στό Πατριαρχεῖο γιά τήν λήψη ἀποφάσεων περὶ τοῦ πρακτέου. Μεταξύ τῶν 90 συνέδρων παρευρισκόταν καί ὁ Γρηγόριος ὁ ὁποῖος ἐπανέλαβε τήν ἄποψη γιά σύγκληση Οἰκουμενικῆς Συνόδου, θέση πού ὑποστήριξαν μέ παρεμβάσεις τους οἱ μητροπολίτες Καισαρείας Εὐστάθιος (Κλεόβουλος), Δέρκων Νεόφυτος, Νικαίας Ἰωαννίκιος, Χαλεπίου Τιμόθεος καί οἱ λαϊκοί Μ. Χουρμούζης καί Δημήτριος Ἀριστάρχης. Ὁ τελευταῖος ἐπέμενε ἰδιατέρως στήν γνώμη νά ἀναγνωρίσει ἡ Πύλη τόν ἐκκλησιαστικό χαρακτήρα τοῦ Ζητήματος καί ἄρα τήν ἀποκλειστική ἀρμοδιότητα τοῦ Πατριαρχείου στήν ἐπίλυσή του. Ἀντιθέτως, ὁ Ἀλέξανδρος Καραθεοδωρῆ πού ἐκείνη τήν ἐποχή ἦταν ὑφυπουργός ἐξωτερικῶν, ἀλλά κατά ρητὴ δήλωσή του παρευρισκόταν ὡς ἀπλός ὀρθόδοξος, ἀνέπτυξε τήν ἄποψη ὅτι τό πρόβλημα, ἂν καί εἶχε ἐκκλησιαστικές προεκτάσεις, ἦταν κατά βάση πολιτικό, ἐπομένως νομιμοποιοῦταν ἡ ἐπέμβαση τῆς Πύλης γιά τήν ἐπίλυσή του. Τελικῶς, ἡ Γενική Συνέλευση, μέ πρόταση τοῦ Κωνσταντίνου Καλλιᾶδη, ψήφισε τήν ἐπανέναρξη τῶν διαπραγματεύσεων, ἀλλά μέ τήν προϋπόθεση ὅτι ὁ εὐσεβῆς βουλγαρικός λαός θά ἀπεκηρύττε τίς ἐνέργειες τῶν Βουλγάρων πρώην ἀρχιερέων καί θά ἀναγνώριζε, ἐμπράκτως, τό κύρος τῶν Ἱερῶν Κανόνων, ἀλλοιῶς θά ἔπρεπε νά ἀναμένει τίς ἀποφάσεις τῆς Ἐκκλησίας. Ἀκόμη, διορίστηκε 5μελής ἐπιτροπή, προκειμένου νά ἐπεξεργαστεῖ σχέδιο λύσεως πού θά πρότεινε τό Πατριαρχεῖο, ἐφ' ὅσον ἐπαναλαμβάνονταν οἱ διαπραγματεύσεις³²¹.

Ἡ Ὄθωμανική κυβέρνηση ἀποφάσισε ὅτι ὅλες οἱ προσπάθειες εἶχαν, πλέον, ἀποτύχει καί ὅτι θά ἔπρεπε νά ἐφαρμοστεῖ τό φερμάνι, γι' αὐτό στίς 11 Φεβρουαρίου ἔδωσε ἐντολή στοὺς Βουλγάρους νά ἐκλέξουν Ἐξαρχο. Οἱ ὑποψήφιοι γιά τήν θέση ἦταν 5 : Ἰλαρίων πρώην Μακαριουπόλεως, Πανάρετος πρώην Φιλιππουπόλεως, Παΐσιος πρώην Φιλιππουπόλεως, Ἰλαρίων πρώην Λοφτζοῦ καί Ἄνθιμος Βιδύνης. Ἡ Πύλη διέγραψε τὰ ὀνόματα τῶν δύο πρώτων, γιατί ἡ τυχόν ἐκλογή τους θά δημιουργοῦσε νέα προβλήματα, ἀφοῦ

³¹⁸ ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 370, 422. Στίς 22 Ἰανουαρίου ὁ Βιδύνης Ἄνθιμος παραιτήθηκε ἀπό τήν ἀρχιερατική ὑπηρεσία του στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο (σελίδα 370).

³¹⁹ Κ.Π.Α., ΜΓ', 11-12 § 276 : 17 Ἰανουαρίου 1872. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 354.

³²⁰ ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 354. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 201-203. MEININGER, 176-177 : ἡ ἔξορία ἦταν διάρκειας 4, μόνον, ἡμερῶν.

³²¹ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση*, 328-334. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 4, 7-22. ΜΑΤΑΛΑΣ, 280-289.

πρίν ένα μήνα είχαν τιμωρηθεῖ ἐκκλησιαστικῶς. Ὁ Παΐσιος ἀποσύρθηκε οἰκειοθελῶς γιατί δέν γνώριζε τήν βουλγαρική γλῶσσα. Ἐκλέχθηκε ὁ πρόην Λοφτζοῦ Ἰλαρίων στίς 12 Φεβρουαρίου, ἀλλά ἀναγκάστηκε νά παραιτηθεῖ ἀμέσως, μέ ὑπόδειξη τῆς Πύλης καί τήν ὀργισμένη ἀντίδραση τοῦ Ἰγκνάτιεβ. Ἔτσι, στίς 15 Φεβρουαρίου ἐξελέγη ὁ Βιδύνης Ἄνθιμος, ὁ μόνος μὴ καθαιρεμένος Βούλγαρος ἀρχιερέας ἀπό τοὺς 5³²².

Τό Πατριαρχεῖο ἀντέδρασε συγκαλῶντας δεύτερη Γενική Συνέλευση στίς 16 Φεβρουαρίου, παρόντος καί τοῦ πρώην πατριάρχου Γρηγορίου, κατά τήν ὁποία ἀποφασίστηκε νά μὴν ἀναγνωριστεῖ ἡ ἐκλογή τοῦ Ἐξάρχου καί νά ἀπειληθοῦν κυρώσεις κατά τῆς παραसυναγωγῆς τῶν Βουλγάρων ἀρχιερέων. Ἐπίσης νά ἀποσταλεῖ τακρίριο πρὸς τήν Πύλη πού, ἐκτός ἀπὸ τήν κοινοποίηση τῆς παραπάνω ἀποφάσεως, νά τήν ἐπικρίνει γιά ὠμὴ παρέμβαση τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας σέ ἐκκλησιαστικὴ ὑπόθεση³²³. Ἡ Πύλη ἀπάντησε ὅτι καί οἱ συνελεύσεις τοῦ Πατριαρχείου δέν ἦταν νόμιμες, ἀφοῦ σέ καθαρῶς ἐκκλησιαστικά θέματα οἱ λαϊκοὶ δέν ἔχουν κανένα λόγο καί μόνο οἱ κληρικοὶ δικαιοῦνται νά συζητοῦν³²⁴. Λίγες ἡμέρες μετὰ, στίς 21 Φεβρουαρίου, ἡ κυβέρνηση ἐνημέρωσε τὸ προσωρινό Βουλγαρικό Συμβούλιο ὅτι ὁ σουλτάνος ἐπικύρωσε τήν ἐκλογή τοῦ Ἐξάρχου. Τό σχετικὸ ἔγγραφο δημοσιεύτηκε στίς 8 Μαρτίου³²⁵. Ὅμως, συνεχίζοντας τοὺς παράδοξους πολιτικούς ἐλιγμούς της, ἡ Πύλη διαμήνυσε στό Πατριαρχεῖο ὅτι θά μποροῦσε νά ἀναβάλει τήν ἀναγνώριση τοῦ Ἐξάρχου καί τήν ἔκδοση τοῦ βερατίου του, ἀρκεῖ τὸ Πατριαρχεῖο νά ὑποβάλλει ἕνα σχέδιο ὀριστικῆς λύσεως τοῦ προβλήματος καί ἐκείνη θά ἀναλάμβανε νά πείσει τοὺς Βουλγάρους νά τό δεχθοῦν. Τό ἔσχατο αὐτὸ σχέδιο πού εἶχε καταρτίσει ἡ 5μελὴς ἐπιτροπὴ ὑποβλήθηκε στίς 29 Φεβρουαρίου 1872 (δίσεκτο ἔτος!). Κατ' αὐτὸ ἰδρυόταν ἐξαρχικῶς αὐτοδιοικούμενη Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἐξαρχία Αἵμου» μέ ἔδρα τὸ Τύρνοβο, κανονικῶς ἐξαρτημένη ἀπὸ τήν Μεγάλὴ Ἐκκλησία, ἐνῶ διαγραφόταν καί τὰ γεωγραφικά της ὅρια. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ σχέδιο ὑποβλήθηκε μέ συνημμένο χάρτη, ὅπου δι' ἐρυθρᾶς γραμμῆς σημειωνόταν τὰ ὅρια τῆς Ἐξαρχίας, ἀπορρίφθηκε πάραυτα ἀπὸ τὸν Νεντίμ πού μέ ἐξαιρετικῶς παραστατικὸ τρόπο ἔβλεπε τήν Ὄθωμανικὴ αὐτοκρατορία διαμελισμένη³²⁶.

³²² Α.Υ.Ε. Φ. 76.1β (1872) : Ἑλληνικὴ Προεβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 458, 15 Φεβρουαρίου 1872, Δ. Ραζῆς πρὸς Δ. Βούλγαρη : ἐκπλήξη γιά τὸν Ἰγκνάτιεβ ἢ μὴ ἐκλογή (ἀρχικῶς) τοῦ Βιδύνης.

ΑΙΩΝ, Νο 2761, Σάββατο 26 Φεβρουαρίου 1872 : Βεζυρικὸς τεσκερές. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 272. DONTAS, 200 : Ἡ Βρετανία ἀντέδρασε ζητώντας ἀπὸ τήν Πύλη νά παραχωρηθεῖ χρόνος στό Πατριαρχεῖο γιά νά προβεῖ στήν ἀναγνώριση τοῦ Ἐξάρχου καί θεώρησε ὅτι στό ζήτημα ἡ ἐπέμβαση τῆς Ρωσσίας ὑπερέβαινε κάποια ὅρια. Ἡ Γαλλία ἐνέκρινε τίς παραχωρήσεις πρὸς τοὺς Βουλγάρους. Ἡ Ρωσσία ἐπιτίμησε τὸν Ἰγκνάτιεβ γιατί ἡ παράταση τοῦ Ζητήματος κατεδείκνυε ἀδυναμία τῆς ρωσσικῆς πολιτικῆς. Ἡ Ἑλλάδα ἀποφάσισε νά δράσει κατά τῶν ρωσσικῶν προκλήσεων καί ἔστειλε τὸν Ἰωάννη Καλλέργη νά ἀντικαταστήσει τὸν Δ. Ραζῆ πού ἐπηρεαζόταν ἀπὸ τὸν Ἰγκνάτιεβ. MEININGER, 179. ΓΟΝΗΣ, 144 : ἀναφέρει ἡμερομηνία ἐκλογῆς : 16 Φεβρουαρίου.

³²³ ΓΕΛΕΩΝ, Ἐγγραφα, 355. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, Μεταρρύθμιση, 335-337.

³²⁴ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, Μεταρρύθμιση, 337-339. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 204.

³²⁵ Α.Υ.Ε. Φ. 76.1 (1871) : Τηλεγράφημα Δ. Ραζῆ πρὸς Δ. Βούλγαρη : στίς 24 Φεβρουαρίου διαβάστηκε στό Βουλγαρικό προσωρινό Συμβούλιο τὸ διάταγμα ἐπικυρώσεως ἐκλογῆς Ἐξάρχου. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 205.

³²⁶ ΓΕΛΕΩΝ, Ἐγγραφα, 387-391. Τὴν 5μελὴ ἐπιτροπὴ συνιστοῦσαν οἱ μητροπολίτες Δέρκων Νεόφυτος, Διδυμοτείχου Διονύσιος καί οἱ ἀρχιμανδρίτες Φιλόθεος Βρυννίος, Νικηφόρος Γλυκᾶς, Γερμανὸς Ἀφθονίδης. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 4, 101-104. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 205.

Στις 3 Ἀπριλίου ὁ Βιδύνης Ἄνθιμος ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τὴν κυβέρνηση καὶ παρέλαβε τὸ βεράτιό του, ἐνῶ στίς 13 Ἀπριλίου παρουσιάστηκε στὸν σουλτάνο γιὰ τὴν ἐπίσημη πολιτικὴ ἐγκαθίδρυση καὶ τὴν ἀπονομή, κατὰ τὴν ἐθιμοτυπία, τοῦ παρασήμερου Μετζιντιέ Α΄ τάξεως, ἰσόβαθμου μ' αὐτὸ πού ἀπονεμόταν στὸν Πατριάρχη³²⁷. Ὁ Ἐξαρχος μὲ ἐπιστολὴ του, στίς 4 Ἀπριλίου, ζήτησε ἀκρόαση ἀπὸ τὸν Πατριάρχη πού τὴν ἀπέρριψε μὲ τὴν ἐπεξήγηση ὅτι ὄφειλε πρῶτα νὰ συμμορφωθεῖ μὲ τὴν ἀπόφαση τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῆς 30ῆς Ἰανουαρίου. Στίς 15 Ἀπριλίου ὁ Βιδύνης ἐπανέλαβε μὲ 2 ἐπιστολές του τὸ αἴτημα, ζητώντας τὴν ἄδεια νὰ λειτουργήσῃ τὴν ἐπομένη, Κυριακὴ τοῦ Πάσχα στὸν βουλγαρικὸ ναό. Τὸ Πατριαρχεῖο ἀρνήθηκε, πόσο μάλλον πού ὁ ἀποστολέας ὑπέγραφε «ὁ Βιδύνης Ἄνθιμος καὶ ἔξαρχος τῶν Βουλγάρων». Στίς 20 Ἀπριλίου ἐπανῆλθε μὲ νέα ἐπιστολή, ὅπου ἀπαιτοῦσε τὴν ἀκύρωση τῶν ποινῶν πού ἐπιβλήθηκαν στοὺς Βουλγάρους ἀρχιερεῖς, ἀπειλώντας ὅτι σέ ἀντίθετη περίπτωση θὰ τίς ἀκύρωνε ὁ ἴδιος³²⁸. Τὴν ἀπειλή του πραγματοποίησε τὴν Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ 23 Ἀπριλίου λειτουργώντας, χωρὶς πατριαρχικὴ ἄδεια, στὸν ναό τοῦ Μπαλατᾶ³²⁹.

Τὸ Πατριαρχεῖο ἀντέδρασε μὲ Ἑκτακτὴ Σύνοδο στίς 27 Ἀπριλίου, ὅπου παρόντες ἦταν καὶ πρῶην πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως (καὶ ὁ Γρηγόριος μεταξὺ τους) καὶ οἱ ἐνδημοῦντες ἀρχιερεῖς. Ἀναμένοντας τὴν ἄφιξη τῶν προκαθημένων τῶν λοιπῶν Πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς πού εἰδοποιήθηκαν γιὰ νὰ συγκροτήσουν Τοπικὴ Σύνοδο, δόθηκε διορία ἑνὸς μηνὸς στὸν Βιδύνης γιὰ νὰ ἐπανορθώσῃ, ἐνῶ ἐνημερώθηκαν μὲ Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Ἐγκύκλιο οἱ Ἀρχιερεῖς τοῦ Θρόνου³³⁰. Στίς 11 Μαΐου, ἑορτὴ τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου τῶν Θεσσαλονικέων, ὁ Ἐξαρχος συλλειτουργῆσε μὲ τοὺς καθαιρεμένους καὶ τὸν ἀφορισμένο Ἰλαρίωνα. Τοὺς ἀπάλλαξε ἀπὸ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἐπιτίμια, ἐνῶ ἀντὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Πατριάρχου μνημόνευσε «πάσης Βουλγαρικῆς Συνόδου»³³¹. Δύο ἡμέρες μετὰ, Μεγάλῃ Σύνοδος στό Πατριαρχεῖο καθαίρεσε τὸν Ἐξαρχο καὶ τοὺς συλλειτουργοὺς του, δύο ἱερεῖς καὶ τρεῖς διακόνους, ἀφόρισε τοὺς δύο καθαιρεμένους καὶ ἀναθεμάτισε τὸν ἤδη ἀφορισμένο Ἰλαρίωνα κάποτε Μακαριουπόλεως. Τὴν ἀπόφαση συνυπέγραψε καὶ ὁ πρῶην πατριάρχης Γρηγόριος³³². Στίς 25 Μαΐου τίς παραπάνω ἀποφάσεις ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησία κοινοποίησε στίς λοιπές Ὀρθόδοξες Αὐτοκέφαλες Ἐκκλησίες³³³, τὴν ἴδια ἡμέρα πού ἡ Βουλγαρικὴ Σύνοδος προέβαινε σέ χειροτονίες Βουλγάρων ἀρχιερέων σέ χηρεύσασες καὶ μὴ ἐπαρχίες τῆς

³²⁷ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 2, 496. DONTAS, 199. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 207 : ἀναφέρει 2 Ἀπριλίου γιὰ παραλαβὴ βερατίου. ΜΑΤΑΛΑΣ, 298-299. Α.Υ.Ε. Φ. 76. 1ε (1872) : Ἑλληνικὴ Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 927, 5 Ἀπριλίου 1872, ἐπιτετραμμένος Δ. Ραζῆς πρὸς ὑπουργό ἐξωτερικῶν Δ. Βούλγαρη : 3 Ἀπριλίου δόθηκε τὸ βεράτιο. Α.Υ.Ε. Φ. 76. 1ε (1872) : ἴδιος πρὸς ἴδιον, Νο 944, 7 Ἀπριλίου 1872 : Μετάφραση τοῦ βερατίου τοῦ Ἐξάρχου (3 Σεφέρ 1289). Α.Υ.Ε. Φ. 76. 1ε (1872) : ἴδιος πρὸς ἴδιον, Νο 1015, 14 Ἀπριλίου 1872 : στίς 13 Ἀπριλίου παρουσιάστηκε ὁ ἔξαρχος στὸν σουλτάνο καὶ παρασημοφορήθηκε ἀπ'αὐτόν.

³²⁸ ΓΕΛΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 356-357.

³²⁹ ΓΕΛΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 371.

³³⁰ ΓΕΛΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 377-381 : Ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς τοῦ Θρόνου 27 Ἀπριλίου 1872.

³³¹ ΓΕΛΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 357-358, 371. MEININGER, 181.

³³² ΓΕΛΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 367-376. ΓΟΝΗΣ, 144. ΤΑΧΙΑΟΣ, *Ἱστορία*, 136. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 373.

³³³ ΓΕΛΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 358, 382.

Ἐξαρχίας, πράγμα πού δήλωνε τήν διάσπαση τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας. Στίς 28 Ἰουνίου οἱ νεοχειροτόνητοι λάμβαναν τά βεράτιά τους ἀπό τήν Πύλη³³⁴.

Καί ἐνῶ ὁ Μαχμούτ Νεντίμ ἀρνήθηκε ἐπανειλημμένως νά παράσχει ἄδεια συγκλήσεως Τοπικῆς Συνόδου, ὁ νέος Μεγάλος Βεζύρης Μιντχάτ πασσᾶς (κυβερνητική ἀλλαγή στίς 20 Ἰουλίου) τήν ἔδωσε προθύμως. Ὁ Μιντχάτ, ἀντιθέτων ἀπόψεων ἀπό τόν Νεντίμ, φιλοδυτικός, ρωσσόφοβος καί μὴ συμπαθῶν τίς βουλγαρικές διεκδικήσεις³³⁵, βοηθήθηκε στήν λήψη τῆς ἀποφάσεώς του ἀπό δύο ὀγκώδεις διαδηλώσεις Ὁμογενῶν στήν Κωνσταντινούπολη (23 Ἰουλίου καί 13 Αὐγούστου), πού θορυβωδῶς ζήτησαν τήν ἐπίσπευση τῶν διαδικασιῶν γιά τήν σύγκληση τῆς Τοπικῆς Συνόδου, ἐνῶ ἐπιτροπή ἐπέδωσε, στίς 12 Αὐγούστου, ἀναφορά στόν Μιντχάτ, ἡ ὁποία ἔφερε καί τίς σφραγίδες 32 συντεχνιῶν καί τίς μικταρικές (προεστώτων συνοικιῶν=μουχτάρηδων) πολλῶν συνοικιῶν τῆς Πόλεως. Ἐπίσης, βοήθησε καί ἡ κυβερνητική ἀλλαγή στήν Ἑλλάδα, ὅπου πρωθυπουργός ἀνέλαβε ὁ Ἐπαμεινώνδας Δεληγεώργης (Ἰούλιος 1872-Φεβρουάριος 1874) ὁπαδός τῆς ἑλληνοοθωμανικῆς προσεγγίσεως καί ἀντίπαλος τῆς ρωσσικῆς καί πανσλαβιστικῆς πολιτικῆς πού θεωροῦσε ὡς τόν κυριώτερο κίνδυνο γιά τήν ἀκεραιότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ³³⁶.

Ἡ πορεία πρὸς τό Σχίσμα ἦταν πλέον δρομολογημένη. Στίς 29 Αὐγούστου 1872 συγκλήθηκε ἡ Ἁγία καί Μεγάλη Σύνοδος ἡ ὁποία σέ τρεῖς συνεδριάσεις (29 Αὐγούστου, 12 Σεπτεμβρίου, 16 Σεπτεμβρίου) καθαίρεσε τοὺς Σόφιας Δωρόθεο, Νυσσάβας Παρθένιο καί Βελισσοῦ Γεννάδιο. Συγχρόνως, ἀποδέχθηκε τήν Ἐκθεση Ἐπιτροπῆς πού διεφώτιζε τήν Σύνοδο γιά τήν ἑτεροδιδασκαλία τοῦ φυλετισμοῦ καί ἐξέδωσε στίς 17 Σεπτεμβρίου 1872 Ὅρο πού κατεδίκαιζε τόν ἔθνοφυλετισμό ὡς Ἐτεροδιδασκαλία (αἵρεση) καί ὅλους ὄσους τήν ἀποδέχονταν ἀνακήρυξε σχισματικούς³³⁷.

Ο ΟΡΟΣ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΟΥ 1872³³⁸

³³⁴ ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 208-209. ΜΑΤΑΛΑΣ, 300. Α. Υ. Ε. Φ. 76.1β (1872) : Ἑλληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Νο 1871, 27 Μαΐου 1872, Δ. Ραζῆς πρὸς Δ. Βούλγαρη : κατὰ τόν Ἰγκνάτιεβ τό μόνο ἁμάρτημα πού διέπραξαν οἱ Βούλγαροι ἦταν «une révolution administrative».

³³⁵ ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, 5, 93 : στίς 10 Ἰανουαρίου 1868 ὁ Μ. Πρωτοσύγκελλος Εὐστάθιος Κλεόβουλος καί ὁ Συνοδικός μητροπολίτης Βιδύννης Παΐσιος ἐπισκέφθηκαν τόν Μιντχάτ πασσᾶ, τότε νομάρχῃ Δουνάβεως καί συζήτησαν ἐκτός ἄλλων ζητημάτων καί τό Βουλγαρικό. Ὁ Μιντχάτ ἐνέκρινε τόν τρόπο συμπεριφορᾶς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στό πρόβλημα καί δήλωσε ὅτι μέ τήν πρώτη εὐκαιρία θά ἤθελε νά γνωρίσει τόν Γρηγόριο.

³³⁶ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 2, 497-498. MEININGER, 181-192. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 209-217. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, 339-342.

³³⁷ ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, 3, 97-191: Πρακτικά Συνόδου. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἱστορία*, 738-739. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Ἑλληνισμός*, 498-501. ΓΟΝΗΣ, 145. ΤΑΧΙΑΟΣ, *Ἱστορία*, 136-137. ΛΑΣΚΑΡΙΣ, 273. ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ, 217. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἐτεροδιδασκαλία*, 17-73.

Γιά τόν Ὅρο τό Πατριαρχεῖο ἐνημέρωσε μέ Ἐγκυκλίους του :

α) τόν ὀρθόδοξο λαό καί κληρο τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως (Σεπτέμβριος 1872) : ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 436-438.

β) πρὸς ἀρχιερεῖς τοῦ Ὁρόνου : 25 Σεπτεμβρίου : ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 433-435. Κ.Π.Α. , ΜΓ', 201 (ἐντυπη).

γ) πρὸς Ἐκκλησίες Ρωσσίας : Κ.Π.Α. , ΜΓ', 199 § 5236 : 25 Σεπτεμβρίου 1872. Ἑλλάδος : Κ.Π.Α. , ΜΓ', 199 § 5193 : 25 Σεπτεμβρίου 1872 καί ἐπίσης πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς Σερβίας καί Οὐγγροβλαχίας.

³³⁸ ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐγγραφα*, 427-432.

«Προσέχειν ἑαυτοῖς καί παντί τῷ ποιμνίῳ, ἐν ᾧ ὑμᾶς τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους ποιμαίνειν τήν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἣν περιποιήσατο διά τοῦ ἰδίου αἵματος», τό τῆς ἐκλογῆς ἡμῖν σκευῶς ἐντέλλεται, λύκους τε βαρεῖς μή φειδομένους τοῦ ποιμνίου καί ἄνδρας διεστραμμένα λαλοῦντας, τοῦ ἀποσπᾶν τοὺς μαθητάς ὀπίσω αὐτῶν, ἀναστήσεσθαι ἐν μέσῳ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας, προαγορεύων, καί γοηγορεῖν ἡμᾶς διά τοῦτο παρακελευόμενος.

Τοιοῦτους τοίνυν ἄνδρας καί ἐπ' ἐσχάτων ἐν τῷ τοῦ οἰκουμενικοῦ Θρόνου κλίματι ἐκ μέσου τοῦ εὐσεβοῦς βουλγαρικοῦ λαοῦ ἐξαναστάντας, καί φυλετισμοῦ καινήν τινα δόξαν ἀπό τοῦ γειροῦ βίου τῆ Ἐκκλησία παρεισαγαγεῖν τομήσαντας, καί καταφρονητάς τῶν θείων καί ἱερῶν κανόνων γενομένους, πρωτοφανῆ ἐπ' ἀθετήσει αὐτῶν φυλετικὴν παρασυναγωγὴν συστήσαι ἀπαυθαδιάσαντας, μετ' ἐκπλήξεως καί ἄλλους καρδίας καταμαθόντες, τόν ζῆλον τοῦ Κυρίου, ὡς εἰκός, ἀνεξωσμένοι καί τήν τοῦ κακοῦ διάδοσιν ἐν μέσῳ τοῦ εὐσεβοῦς τούτου λαοῦ ἀνακόψαι ἀξιοχρέως προνοοῦμενοι, ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ μεγάλου Θεοῦ καί Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συνελήλυθαμεν.

Καί δὴ ἐν κατανύξει ψυχῆς τήν ἄνωθεν παρὰ τοῦ Πατρὸς τῶν φῶτων χάριν ἐπικαλεσάμενοι, καί τό Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, «ἐν ᾧ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καί τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοί», εἰς μέσον προθέμενοι, τόν μὲν φυλετισμόν πρὸς τε τήν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν καί τό ἀπ' αἰῶνων τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας πολιτεῖμα ἀντιπαρεξετάσαντες, οὐχ' ὅπως ξένον, ἀλλὰ καί πολέμιον ἀντικρὺς αὐτοῖς κατεφωράσαμεν, τὰς δέ παρανομίας, τὰς ἐπὶ συστάσει γενομένας τῆς φυλετικῆς αὐτῶν παρασυναγωγῆς, καθ' ἐκάστης ἀπαριθμηθείσας, ὑπὸ τοῦ συντάγματος τῶν ἱερῶν κανόνων ἀναφανδόν κατεξελεγχόμενας κατείδομεν.

Διό καί μετὰ τῶν ἁγίων καί θεοφόρων πατέρων ἡμῶν «ἀσπασίως τοὺς θεῖους κανόνας ἐνστερνιζόμενοι, καί ὀλόκληρον τήν αὐτῶν διαταγὴν καί ἀσάλευτον κρατύνοντες, τῶν ἐκτεθέντων ὑπὸ τῶν σαλπύγων τοῦ Πνεύματος πανευφήμων Ἀποστόλων, τῶν τε Ἁγίων ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων καί τῶν τοπικῶς συναθροισθεισῶν ἐπὶ ἐκδόσει τοιούτων διαταγμάτων, καί τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν ἐξ ἐνός γάρ ἅπαντες καί τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος αὐγασθέντες ὄρισαν τά συμφέροντα», ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀποφαινόμεθα.

Α) Ἀποκηρύττομεν κατακρίνοντες καί καταδικάζοντες τόν φυλετισμόν, τοῦτέστι τὰς φυλετικὰς διακρίσεις καί τὰς ἐθνικὰς ἕξεις καί ζήλους καί διχοστασίας ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, ὡς ἀντικείμενον τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Εὐαγγελίου καί τοῖς ἱεροῖς κανόσι τῶν μακαρίων πατέρων ἡμῶν, «οἱ καί τήν ἁγίαν Ἐκκλησίαν ὑπερείδουσι, καί ὅλην τήν χριστιανικὴν πολιτείαν διακοσμοῦντες πρὸς θεῖαν ὁδηγοῦσιν εὐσέβειαν».

Β) Τοὺς παραδεχομένους τόν τοιοῦτον φυλετισμόν καί ἐπ' αὐτῷ τομῶντας παραπηγνύναι καινοφανεῖς φυλετικὰς παρασυναγωγὰς κηρύττομεν, συνωδὰ τοῖς ἱεροῖς κανόσιν, ἄλλοτρίους τῆς μιᾶς, ἁγίας, καθολικῆς καί ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας καί αὐτό δὴ τοῦτο ΣΧΙΣΜΑΤΙΚΟΥΣ. Ἐπομένως, τοὺς ἀποσχίσαντας ἑαυτοὺς τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, καί ἴδιον θυσιαστήριον πῆξαντας, καί ἰδίαν φυλετικὴν παρασυναγωγὴν συσταμένους, ἥτοι τοὺς προκαθαιρεθέντας καί ἀφορισθέντας, Ἰλαρίωνα τόν ποτέ Μακαριουπόλεως, Πανάρετον τόν ποτέ Φιλιππουπόλεως, Ἰλαρίωνα τόν ποτέ Λοφτισοῦ, Ἄνθιμον τόν ποτέ Βιδύνης, καί τοὺς ἤδη καθαιρεθέντας, Δωρόθεον τόν τέως Σοφίας, Παρθένιον τόν τέως Νυσσάβας, Γεννάδιον τόν τέως Βελισσοῦ, καί τοὺς ὑπ' αὐτῶν ἀνιέρως χειροτονηθέντας ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς τε καί διακόνους, καί πάντας τοὺς κοινωνοῦντας καί συμφρονοῦντας καί συμπράττοντας αὐτοῖς, καί τοὺς δεχομένους ὡς κυρίας καί κανονικὰς τὰς ἀνιέρους αὐτῶν εὐλογίας τε καί ἱεροπραξίας, κληρικούς τε καί λαϊκούς, κηρύττομεν ΣΧΙΣΜΑΤΙΚΟΥΣ καί ἄλλοτρίους τῆς τοῦ Χριστοῦ ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ταῦτα οὕτω διοριζόμενοι, δεόμεθα τοῦ παναγάθου καί φιλανθρώπου Θεοῦ καί Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀρχηγοῦ καί τελειωτοῦ τῆς ἡμετέρας πίστεως, ἵνα τήν μὲν ἁγίαν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν διατηρῆ ἄμωμον καί ἀλώβητον ἀπὸ πάσης νεωτερικῆς λύμης, ἐρηρεισμένη ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καί προφητῶν· τοῖς δέ ἑαυτοὺς ἀπ' αὐτῆς ἀποσχίσασιν καί ἐπὶ τῇ τοῦ φυλετισμοῦ δόξῃ τήν παρασυναγωγὴν αὐτῶν πῆξασιν δῶ μετάνοιαν, εἴ πως ποτε ἀνανήψαντες καί τὰ ἑαυτῶν ἀποπτύσαντες προσέλθοιεν τῇ μιᾷ, ἁγίᾳ, καθολικῇ καί ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ· ἵνα ἐν αὐτῇ δοξάζωσι μετὰ πάντων τῶν ὀρθοδόξων τόν μέγαν τῆς εἰρήνης ἄγγελον καί Θεόν, τόν ἐλθόντα καταλλάξαι πάντας καί εἰρήνην εὐαγγελίσασθαι τοῖς ἐγγύς τε καί μακρὰν· ὅτι αὐτῷ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καί προσκύνησις, σὺν τῷ Πατρὶ καί τῷ ἀγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

(Ἐπέγραψαν ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἄνθιμος ΣΤ', ἔχοντας καί τήν γνώμη τοῦ πρώην πατριάρχου Ἀνθίμου Δ', οἱ πρώην πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ΣΤ' καί Ἰωακείμ Β', ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Σωφρόνιος, ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰερόθεος, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος καί οἱ μητροπολίτες Ἐφέσου Ἀγαθάγγελος, Ἡρακλείας

Πανάρετος, Νικομηδείας Διονύσιος, Νικαίας Ίωαννίκιος, Χαλκηδόνος Γεράσιμος, Δέρκων Νεόφυτος, Τορνόβου Γρηγόριος, Διδυμοτείχου Διονύσιος, Ίκονίου Σωφρόνιος, Άγκύρας Χρυσάνθος, Αΐνου Μελέτιος, Σάμου και Ίκαρίας Γαβριήλ, Σωζουαγαθουπόλεως Θεόφιλος, Ίμβρου Παΐσιος, Βελεγράδων Άνθιμος, Νύσσης Καλλίνικος, Σβορνικίου Διονύσιος, Λιτίτζης Ίγνάτιος, Βράτζης Παΐσιος, Μελιτουπόλεως Εὐγένιος, Αναστασιουπόλεως Κύριλλος, Παμφίλου Διονύσιος, Χαριουπόλεως Γεννάδιος, Άργυρουπόλεως Άθανάσιος και Λαοδικείας Παρθένιος).

Ὁ Γρηγόριος ΣΤ΄ παρευρέθηκε στην Σύνοδο και συνυπέγραψε τον Ὅρο. Ἦταν ἡ τελευταία φορά που παρείχε ἐπισήμως τίς ὑπηρεσίες του και τὴν γνώμη του στην Ἐκκλησία. Ἡ Σύνοδος ἦταν μία δικαίωση γιὰ αὐτόν - ἂν και δὲν εἶχε τό κύρος μιᾶς Οἰκουμενικῆς ὅπως θὰ ἤθελε -ἀπό τὴν ἄποψη ὅτι πάντοτε ἐπέμενε γιὰ μιὰ ἐκκλησιαστική λύση σέ ἓνα ἐκκλησιαστικό ζήτημα³³⁹.

Ἐκτοτε παρέμεινε ιδιωτεύων στην παραθαλάσσια οἰκία του στό Μέγα Ρεῦμα καταβαλλόμενος καθ' ἡμέραν ἀπό τό γῆρας και τίς ἀσθένειες. Βεβαίως, παρείχε τὴν ποιμαντική και τὴν προσωπική του συμβουλή και γνώμη στους προστρέχοντες σ' αὐτόν, ἐνῶ και ὁ ἴδιος ἐξακολουθοῦσε νά ἐνδιαφέρεται, ιδιωτικῶς, γιὰ ζητήματα που τὸν ἀπασχολοῦσαν, ὅπως τό θέμα τῆς Ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν³⁴⁰.

Μεγάλο πρόβλημα που ἀντιμετώπιζε ἦταν τό οἰκονομικό. Τό Ἐθνικό Ταμεῖο παρ' ὅλο που παραδεχόταν ὅτι τοῦ ὄφειλε 500.000 γρόσια ἀπό καθυστερούμενες πατριαρχικές ἐπιχορηγήσεις, δὲν ἦταν σέ θέση νά τοῦ ἐξασφαλίσει ἓνα ἐπίδομα 50 λιρῶν (=5.000 γροσίων) κατά μῆνα που φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦσε τό ποσόν τῆς μηνιαίας συντάξεως που ἡ Πύλη κατέβαλλε στους ἀποχωροῦντες πατριάρχες³⁴¹. Μόλις τό 1875 ἀποφάσισε νά τοῦ χορηγήσει ἓνα ἐπίδομα 3.000 γροσίων, ποσόν ἀνεπαρκές γιὰ τὴν συντήρησή του³⁴². Ἔτσι,

³³⁹ Κ.Π.Α., ΜΓ΄, 143 § 4708 : 26 Αὐγούστου 1872 : Πιττάκιό προς τόν πρώην πατριάρχη Γρηγόριο ΣΤ΄ γιὰ νά συμμετάσχει στην Σύνοδο που ἄρχιζε τὴν Τρίτη 29 Αὐγούστου 1872.

Ὁ Γρηγόριος προτάθηκε ὡς ὑποψήφιος κατά τὴν πατριαρχική ἐκλογή τοῦ Ἰωακείμ Γ΄ τό 1878 ὅπου ἔλαβε 2 ψήφους ἀπό τίς 78 : ΣΑΒΒΑΤΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ, Πολιτική και Φιλολογική, τεῦχος Α΄, ἀριθμός 44 : 7/19 Ὀκτωβρίου 1878, σελίδα 689.

³⁴⁰ Κ.Π.Α., ΜΕ΄, 274 § 2710 : 18 Ἰουλίου 1874 : ὁ διευθυντής τῆς Ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδος «Δικαιοσύνη» ζητοῦσε, μέσω τοῦ πατριαρχείου, καθυστερούμενες συνδρομές τοῦ Γρηγορίου ὁ ὅποιος εἶχε ζητήσει και λάβει ὅλα τά φύλλα 2 ἐτῶν που διαπραγματεύονταν τό θέμα τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Τό αἰτούμενο ποσόν ἀνερχόταν σέ 90 φράγκα (=414 γρόσια).

³⁴¹ Κ.Π.Α., ΜΒ΄, 175 § 4089 : 17 Ἰουλίου 1871 : Γράμμα τοῦ Τοποτηρητοῦ τοῦ Θρόνου μητροπολίτου Διδυμοτείχου Διονυσίου που παρακαλεῖ τόν Γρηγόριο νά κάνει ὑπομονή και θὰ τοῦ καταβληθοῦν τά ὀφειλόμενα. Κ.Π.Α., ΜΕ΄, 121-122 § 1713 : 18 Μαρτίου 1874 : ἀπάντηση σέ ἐπιστολή τοῦ Γρηγορίου ὑπό ἡμερομηνία 8 Αὐγούστου 1873, μέ τὴν ὁποία ζητοῦσε 50 λίρες μηνιαίως (=5.000 γρόσια) : παραδέχεται τό Ἐθνικό Ταμεῖο ὅτι ὀφείλει τό ποσόν τῶν 500.000 γροσίων. Κ.Π.Α., ΜΕ΄, 138 § 1944 : 26 Μαρτίου 1874 : πιττάκιό πατριαρχικό προς τὴν Οἰκονομικήν Ἐπιτροπή. Ζητᾶ νά δώσουν κάποιο ποσόν στόν Γρηγόριο γιὰ νά περάσει τίς ἡμέρες τοῦ Πάσχα. Κ.Π.Α., ΜΕ΄, 228 § 3447 : 1 Ἰουνίου 1874 : πιττάκιό Ἰωακείμ Β΄ προς πρώην πατριάρχη Γρηγόριο : τό Ἐθνικό Ταμεῖο ἀδυνατοῦσε νά τοῦ χορηγήσει κάποιο ποσόν. Συνιστᾶ ὑπομονή. Γιὰ σύγκριση : ὁ πρώην πατριάρχης Ἀνθιμος ΣΤ΄ λάμβανε κρατική σύνταξη ὕψους 5.000 γροσίων μηνιαίως : Κ.Π.Α., ΜΖ΄, 264 § 4127, 6 Σεπτεμβρίου 1876, ἐπίσης ὁ πρώην πατριάρχης Κύριλλος Ἱεροσολύμων, τό ἴδιο: ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, Ἐπιθεώρησις, 5, 125. Ἀντιθέτως μέ ὅλα αὐτά ὁ ΒΟΥΤΥΡΑΣ, Λεξικό, (λήμμα Πατριάρχης), 200, ἀναγράφει ὅτι μετά τὴν παραίτησή του ὁ Γρηγόριος ἔλαβε σύνταξη κρατική ὕψους 70 λιρῶν μηνιαίως που ἀργότερα ἀυξήθηκαν στίς 100 λίρες.

³⁴² Κ.Π.Α., ΜΣΤ΄, 41 § 674 : 31 Ἰανουαρίου 1875 : ἀποφασίζεται νά τοῦ χορηγηθεῖ μηνιαίως τό ποσόν τῶν 3.000 γροσίων ἐξ αἰτίας τῆς ἀπορίας τοῦ Ἐθνικοῦ Ταμεῖου. Κ.Π.Α., ΜΣΤ΄, 120 § 1711 : 3 Ἀπριλίου 1875 : ἀδυναμία Ταμεῖου γιὰ ἐπιχορήγηση. Κ.Π.Α., ΜΣΤ΄, 376-377 § 5891 : 18 Ὀκτωβρίου 1875 : ὁ Γρηγόριος γράφει ὅτι εὐρίσκεται «εἰς ἄκραν χρηματικὴν ἀμχανίαν».

κατέφυγε σέ δανεισμό από τόν Χρηστάκη Ζωγράφο. Τό χρέος του, στίς 29 Ἰουλίου 1877 ἔφθανε στίς 347 λίρες γιά τό ὁποῖο πρότεινε στό Ταμεῖο νά ἐκδόσει ἰσόποσο ὁμόλογο ἔναντι τῶν ὀφειλομένων πατριαρχικῶν μισθῶν. Καί πάλι τό Ταμεῖο ἀρνήθηκε³⁴³. Δέν ἦταν, ἐπομένως, παράξενο ὅτι μετά τόν θάνατό του ἄφησε «πενιχράν περιουσίαν», πού μετά τήν ἀφαίρεση τῶν ἐξόδων κηδείας καί μνημοσύνων του ἔπρεπε νά μοιραστεῖ σέ 3 ἴσα μέρη : γιά τό Ἐθνικό Ταμεῖο, τούς συγγενεῖς του καί τά ἐκπαιδευτικά καί φιλανθρωπικά ἰδρύματα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἦταν τόσο πενιχρή πού χρειάστηκε νά γίνουν 3 δημοπρασίες γιά νά ἐκποιηθοῦν τά προφανῶς εὐτελεῖ ἀντικείμενα πού τοῦ ἀνήκαν κάποτε³⁴⁴.

Ὁ Γρηγόριος ἀπεβίωσε τήν Δευτέρα 8 Ἰουνίου στίς 9 τό πρωί. Ὁ νεκρός φέρων τήν μεγάλην ἀρχιερατική στολή ἐνθρονίστηκε, κατά τό ἔθος, ἐπί μελανοῦ θρόνου. Μέγα πλήθος ἔσπευσε νά τοῦ ἀποδώσει τόν ὕστατο χαιρετισμό. Τήν ἐπομένη, 9 Ἰουνίου, ἔγινε μέ ὅλες τίς τιμές ἡ κηδεία του ἀπό τόν ἱερό ναό Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Μεγάλου Ρεύματος, προεξάρχοντος τοῦ τότε πατριάρχου Ἰωακείμ Γ'. Τάφηκε στόν περίβολο τοῦ ναοῦ³⁴⁵. Στίς 19 Ἰουνίου τελέστηκε καί τό τεσσαρακονθήμερο μνημόσυνο του³⁴⁶. Στίς 13 Νοεμβρίου 1906 ἔγινε ἀνακομιδή τῶν λειψάνων του ἀπό τόν Ἰωακείμ Γ'³⁴⁷, ἐνῶ στίς 21 Φεβρουαρίου 1930 ἀρχιερατικό μνημόσυνο ἀπό τούς μητροπολίτες Ἡλιουπόλεως Γεννάδιο (Ἀραμπατζόγλου). Ἰμβρου Ἰάκωβο καί Λαοδικείας Δωρόθεο. Τά ὅστ'α του, μαζί μέ αὐτά τῶν προκατόχων του Σωφρονίου Β' (1780), Γαβριήλ Δ' (1785) καί Κωνσταντίου Β' (1859), φυλάσσονται σέ μαρμάρινο μνήμα πού ὑπάρχει σήμερα δίπλα στήν εἴσοδο τοῦ ναοῦ³⁴⁸.

Κ.Π.Α., ΜΖ', 53-54 § 1052 : 21 Φεβρουαρίου 1876 : τό Ἐθνικό Ταμεῖο τοῦ ὀφείλει πολλά, ἀλλά λόγω δυσχερειῶν ἀποφασίζει τήν χορήγηση 3.000 γροσίων μηνιαίως.

³⁴³ Κ.Π.Α., ΜΗ', 229 § 3133 : 29 Ἰουλίου 1877.

³⁴⁴ Ε.Α. 1 (1880-1881) 86 : Ἀποσφράγιση τῆς διαθήκης τοῦ Γρηγορίου πού ἦταν κατατεθειμένη στό συμβολαιογραφεῖο τοῦ Πατριαρχείου. Ἐκτελεστές της εἶχαν ὀριστεῖ ἀπό τόν ἴδιο οἱ μητροπολίτες Δέρκων Ἰωακείμ (Κρουσουλοῦδης, Δέρκων : 7 Αὐγούστου 1875-1 Ὀκτωβρίου 1884, Οἰκουμενικός Πατριάρχης= Ἰωακείμ Δ' : 1 Ὀκτωβρίου 1844-14 Νοεμβρίου 1886) καί Μέγας Λογοθέτης Σταυράκης Ἀριστάρχης. Δημοπρασίες : Πέμπτη 10 Σεπτεμβρίου, Παρασκευή 11 Σεπτεμβρίου 1881 [Ε.Α. 1 (1880-1881) 284] καί Παρασκευή 18 Σεπτεμβρίου [Ε.Α. 1 (1880-1881) 300]. Χαρακτηριστικό ἦταν ὅτι πρὸς ἐνίσχυση τοῦ ποσοῦ τῆς πενιχρᾶς περιουσίας προτάθηκε νά ἐκποιηθοῦν ὁ χρυσός καί τά διαμάντια τοῦ παρασήμου Νισάν Ἰφτιχάρ τοῦ κοιμηθέντος : Κ.Π.Α., ΝΒ', 288-289 § 2908 : 13 Ἰουλίου 1882.

³⁴⁵ Ε.Α. 1 (1880-1881) 51-60.

³⁴⁶ Ε.Α. 1 (1880-1881) 152, 167 ; ἀπό τούς Ἐφέσου, Μογλενῶν καί Παμφίλου (ἀρχιερατικός προϊστάμενος Μ. Ρεύματος). Ἐπίσης μνημόσυνα τέλεσαν καί οἱ Ἡρακλείας Πανάρετος στήν Ραιδεστό (ναός Παναγίας) καί ὁ Ὁδησοῦ καί Χερσῶνος στήν Ὁδησό : Ε.Α. 1 (1880-1881) 119-120.

³⁴⁷ ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Μέγα Ρεῦμα*, 147-148. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Πατριαρχικοί Κατάλογοι*, 2, 179.

³⁴⁸ ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Λόγος*.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

«...μελετώντες τήν ιστορία του Γρηγορίου του Έκτου και τά έργα αυτού, σπουδάζομεν και μελετώμεν τήν ιστορίαν του ήμετέρου γένους και τής ήμετέρας εκκλησίας...»¹.

Οι γονεῖς του Γεωργίου Φουρτουνιάδη, εκτός του ζήν, παρείχαν και τήν δυνατότητα του εὖ ζήν στον ένδεκαετη νιό τους, εισάγοντάς τον στην ύπηρεσία και επίμελεια του έπιχωρίου μητροπολίτου Δέρκων Γρηγορίου του Πελοποννησίου. Ο Δέρκων μερίμνησε όχι μόνον για τήν έσω και τήν θύραθεν καλλιέργεια του νεαροῦ, αλλά διαπιστώνοντας, συγχρόνως, τήν ιερατική κλίση του, τον χειροτόνησε ιεροδιάκονο, του χάρισε τό δικό του όνομα και τον διόρισε ιδιαίτερο γραμματέα του. Τό Γεροντικό «κονάκι» και ή καθημερινή τριβή με τίς έφορικές ύποθέσεις τής Γεροντικής μητροπόλεως, άπετέλεσαν για τον ιεροδιάκονο Γρηγόριο μία άναντικατάστατη πηγή γνώσεων, έμπειριών και γνωριμιών με πρόσωπα και πράγματα που σχετιζονταν προς τήν Έκκλησία και τό Γένος.

Τό έμπερίστατο τών καιριών και ή φοβερή καταστροφή που έπληξε τούς Όρθοδόξους στην Κωνσταντινούπολη με τό άγγελμα τής κηρύξεως τής Έλληνικής έπαναστάσεως, τό 1821, καθώς και ό μαρτυρικός θάνατος του Γέροντός του (3 Ιουνίου 1821), άνάγκασαν τον Γρηγόριο νά ιδιωτεύσει. Όμως, τά προσόντα, ή κατάρτιση και ή άφοσίωσή του προς τήν Έκκλησία δέν λησμονήθηκαν και έτσι, μετά τριετία, ό τότε πατριάρχης Χρύσανθος τον άνεκάλεσε στην ένεργό ύπηρεσία, άναθέτοντάς του τήν ύπεύθυνη και νευραλγικής σημασίας θέση του Αρχidiaκόνου του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Η ευδόκιμη θητεία στο άξιωμα είχε ως άνταμοιβή τήν προαγωγή του, τόσο στον βαθμό τής ιερωσύνης, με τήν χειροτονία του σε πρεσβύτερο, όσο και στην διοίκηση, με τον διορισμό του στην άπαιτητική θέση του Μεγάλου Πρωτοσυγκέλλου. Νέα, τριπλή, προαγωγή άκολούθησε μετά μόλις 15 ήμέρες : ψηφίστηκε μητροπολίτης Πελαγονείας, χειροτονήθηκε έπίσκοπος και τοποθετήθηκε ως μέλος στην Ίερά Σύνοδο του Πατριαρχείου.

Η μητρόπολη Πελαγονείας διέθετε ένα πολυφυλετικό και πολύγλωσσο ποιμνιο, ένω και ό μητροπολιτικός τίτλος έμπεριείχε άναφορά σε μία παλαιότερη, προοθωμανική ιστορική περίοδο : «ό μητροπολίτης Πελαγονείας, υπέρτιμος και έξαρχος πάσης Βουλγαρικής Μακεδονίας». Υπό τό φώς τών μεταγενεστερών πολιτικών έξελίξεων και τής σημερινής έμπειρίας, αυτό θά σήμαινε, πρακτικώς, διαρκή και επώδυνη έμπλοκή του ποιμενάρχου σε προβλήματα και διαμάχες έθνικιστικού-έθνοφυλετικού περιεχομένου. Όμως, κατά τήν εποχή εκείνη, τίποτε από αυτά δέν ίσχυε. Η όντως οικουμενική-ύπερεθνική πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου δέν άφηνε στους άρχιερείς του περιθώρια για διακριτική μεταχείριση τών πιστών, με βάση τήν φυλετική ή τήν γλωσσική ιδιαιτερότητα αυτών. Όλοι οί Όρθόδοξοι άποτελοῦσαν μία μόνον, άδιαίρετη, ένότητα : τό Έθνος τών Όρθοδόξων. Έτσι, τό Πατριαρχείο, διά μέσου τών κατά τόπους ιεραρχών, έμφανίζεται ως ό

¹ ΠΑΛΑΜΑΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ, *Επικήδειος*, 59.

θεμελιακός παραγοντας για την διατήρηση της πίστεως, της γλώσσας και της εθνικής μνήμης σε κάθε μία από τις επί μέρους εθνότητες που συναποτελούσαν την μία Ὁρθόδοξο Κοινότητα. Ειδικότερα, ως προς τους Βουλγάρους, υπήρξε ο μόνος, ίσως, θεσμός που μέχρι τότε μέσα του 19ου αιώνα χρησιμοποιούσε, στα επίσημα κείμενά του, τους όρους «Βουλγαρία» και «Βούλγαροι», την στιγμή που ο υπόλοιπος κόσμος αγνοούσε και τα ονόματα, ακόμη, αυτά. Χαρακτηριστικά παραδείγματα έργων ομόνοιας και εθνικής σύμπνοιας υπήρξαν για την Πελαγονεία, κατά την περίοδο της αρχιερατείας του Γρηγορίου, η ανέγερση του μητροπολιτικού ναού και του ελληνικού σχολείου στο Μοναστήρι και η άδεια προς ανέγερση νέου καθεδρικού ναού στον Περλεπέ, περιοχή με κατά πλειοψηφία σλαβικό πληθυσμό.

Ίδια στάση τήρησε ο Γρηγόριος και στην δεύτερη επαρχία του, όπου μετατέθηκε προαγόμενος, στις Σέρρες. Και εκεί χρησιμοποίησε συνεργάτες ανεξαρτήτως φυλετικής προελεύσεως. Χαρακτηριστικώς, στο πλέον γνωστό από τότε επί τόπου έργο του, στην ανέγερση της Ἀλληλοδιδασκτικής Σχολής, ο ένας εκ των δύο επιστατών ήταν βουλγαρικής καταγωγής. Στις Σέρρες, ο ίδιος ποιμενάρχης, παρέδωσε και υπόδειγμα συμπεριφορᾶς αρχιερέως του Οικουμενικού Θρόνου, έναντι εσωτερικῶν διαχωρισμῶν της Ὁρθοδόξου Κοινότητος με βάση ταξικά κριτήρια, επεμβαίνοντας, καθοριστικῶς, για την συμφιλίωση των δύο ταξικῶς διαφοροποιημένων μερίδων της Κοινότητος.

Ἡ ἐκλογή του ὡς οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, στις 27 Σεπτεμβρίου 1835, σηματοδότησε μία χρονικῶς σύντομη, ἀλλὰ ἱστορικῶς σπουδαία περίοδο. Δύο ἀλλεπάλληλα κυβερνητικά ἔγγραφα, ἐπιβεβαίωναν, κατά τὸν πλέον κατηγορηματικὸ τρόπο, τὰ Προνόμια καὶ τὴν ἐπάνοδο τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους στὴν προτέρα τους αἴγλη. Τὸ πατριαρχικὸ βεράτιο πού τοῦ δόθηκε υπῆρξε, ἀπὸ ἄποψη ἀριθμοῦ διατάξεων, τὸ περισσότερο ἀνεπτυγμένο ἀπὸ ὅλα τὰ γνωστὰ ὁμοιά του, πρᾶγμα πού, ἀναλογικῶς, σήμαινε αὐξημένη ἔκταση δικαιοδοσίας καὶ ἀντιστοίχως, ἀναβαθμισμένο κῦρος γιὰ τὸν κάτοχο. Τὸ ἄλλο ἔγγραφο, ἓνα σουλτανικὸ φιρμάνι στις ἀρχές Ἰανουαρίου 1836, ἐπικύρωνε τὶς προβλέψεις τοῦ πατριαρχικοῦ βερατίου καὶ ὑπογράμμιζε τὴν ἀδιαμφισβήτητη Ἐθναρχική, θρησκευτική καὶ πολιτική, πληρεξουσιότητα τοῦ Γρηγορίου.

Ὁ νέος πατριάρχης, μόλις ἐδραιώθηκε στὸν θρόνο του, εἰσήγαγε μία καινοτομία στὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση, θεσπίζοντας (Φεβρουάριος 1836) ἓνα ὀλιγομελές, εὐέλκτο διοικητικὸ ὄργανο, στελεχωμένο ἀπὸ ἐπίλεκτους κληρικούς καὶ ὑπαγόμενο ἀπ' εὐθείας στὸν ἴδιο, τὴν Κεντρικὴ Ἐκκλησιαστικὴ καὶ Πνευματικὴ Ἐπιτροπὴ. Μὲ τὴν κίνηση αὐτὴν ἐνίσχυε, σαφῶς, τὴν πατριαρχικὴ ἐξουσία ἐναντι τοῦ ἐτέρου διοικητικοῦ πόλου του Πατριαρχείου, δηλαδή τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἢ ὁποία, πάντως, ἀποδέχθηκε τὴν ρύθμιση. Μέσω τῆς ἐπιτροπῆς ὁ Γρηγόριος ἔλεγχε ἀμέσως ὅλες τὶς ἐκκλησιαστικὲς ὑποθέσεις καὶ ἰδιαίτερος τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν ἐκδοση-κυκλοφορία βιβλίων καὶ ἐντύπων. Συγχρόνως, θὰ διέθετε ἓνα ἐπιτελεῖο ἐιδικῶν πού θὰ συνέπρατταν οὐσιαστικῶς στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἰδεολογικὴ-δογματικὴ θωράκιση τῆς Ὁρθοδόξου Κοινότητος ἀπέναντι στις θρησκευτικὲς καὶ πολιτισμικὲς προκλήσεις τῶν ἐτεροδόξων καὶ ἀλλοδόξων τῆς ἐποχῆς. Ἐπίσης, ἡ ἐπιβολὴ στοὺς ἀρχιερεῖς τῶν ἐπαρχιῶν τῆς ὑποχρεώσεως νὰ συστήσουν Τοπικὲς Ἐπιτροπές, κατά μίμηση τῆς Κεντρικῆς, ἀποσκοποῦσε στὴν δημιουργία ἐνός παράλληλου πρὸς τὸ ὑπάρχον μητροπολιτικὸ ἀμφίδρομο δικτύου πληροφοριῶν.

Από θεολογικής απόψεως, η παραγωγή πολεμικής-άντιρρητικής Γραμματείας, κατά τήν πατριαρχεία του Γρηγορίου πρέπει να υπογραμμιστεί ως ένα πολύ σημαντικό γεγονός, γιατί μπορεί να θεωρηθεί ότι κλείνει-όλοκληρώνει τήν αντίστοιχη της μεταβυζαντινής Ορθοδόξου Θεολογίας. Στόν τομέα αυτόν, διακρίνουμε πρώτα τήν έκδοση της Πατριαρχικής και Συνοδικής Έγκυκλίου «πρός άποφυγήν των έπιπολαζουσών έτεροδιδασκαλιών» (Δεκέμβριος 1836), μέ τήν όποία άντιμετωπίστηκε ό κίνδυνος βαθμιαίου έκπροτεσταντισμού της Έκκλησίας που άποπειρώνταν οί προτεστάντες μισσιονάριοι διά μέσου της εκπαιδευτικής και τυπογραφικής τους δραστηριότητας. Τό συναφές ζήτημα της Μεταφράσεως της Άγίας Γραφής στην άπλοελληνική γλωσσική μορφή που στόχευε στην άλλοτρίωση της έκκλησιαστικής Παραδόσεως και στην διάσπαση της ένότητας του κληρικολαϊκού σώματος, επίσης άντιμετωπίστηκε στην ίδια Έγκύκλιο. Η λήψη περισσότερο πρακτικών μέτρων άποτροπής του «λουθηροκαλβινικού» κινδύνου περιλάμβανε τό κλείσιμο σχολείων που ίδρυσαν ή διηύθυναν έτεροόδοξοι, τήν άπόλυση των συνεργαζομένων μέ αυτούς όρθοδόξων διδασκάλων και τήν άπαγόρευση της κυκλοφορίας σχετικών βιβλίων και έντύπων άνευ έκκλησιαστικής άδειας. Τόν Σεπτέμβριο του 1838 ή Έγκύκλιος «κατά των λατινικών καινοτομιών» βοήθησε να καταπολεμηθεί ή ρωμαιοκαθολική προπαγάνδα που λυμαίνονταν τήν Άνατολή διά της δράσεως, κυρίως, της Ούνιας. Επίσης, μέ πατριαρχική έπιστολή κανονιστικού περιεχομένου, διευθετήθηκε (1837) τό θέμα των σχέσεων Όρθοδόξων-Άρμενίων. Παραλλήλως, συνεχίστηκε ό άγώνας κατά Ρωμαιοκαθολικών και Άρμενίων για τήν κατοχή των Προσκυνημάτων των Άγίων Τόπων, ό όποιος στέφθηκε μέ έπιτυχία, όταν εκδόθηκε σουλτανικό φιρμάνι (Φεβρουάριος 1837) που έπιβεβαίωνε τά δίκαια των Όρθοδόξων. Μεγάλο κίνδυνο συνιστοῦσε και ή νέα θρησκεία που ίδρυσε ό Θεόφιλος Καΐρης, ό Θεοσεβισμός, όχι τόσο δογματικό, όσο πρακτικό, άφου οί μαθητές του, που ήσαν όμογενείς και όχι ξένοι, και κατελάμβαναν διδασκαλικές θέσεις, μέ εύκολία μπορούσαν να διαδώσουν τίς άντιχριστιανικές και άντικληρικές άπόψεις του Καΐρη, διαβρώνοντας τό θρησκευτικό φρόνημα των όρθοδόξων πιστών. Έτσι, για τό ζήτημα αυτό δέν έπαρκοῦσε ή έκδοση σχετικής Έγκυκλίου (Σεπτέμβριος 1839), αλλά χρειαζόταν και ή λήψη πρακτικού μέτρου. Η Ίδρυση Θεολογικής Σχολής στο Φανάρι άποσκοπούσε, άκριβώς, να κατηγήσει στην όρθόδοξο θεολογία όσους μαθητές του Καΐρη είχαν άνανήψει. Έπιπλέον, ή άποφοίτηση από αυτήν άποτελοῦσε άναγκαίο και προαπαιτούμενο προσόν για τήν διεκδίκηση θέσεων διδασκάλων από τους Καϊριστές. Η Θεολογική Σχολή Φαναρίου υπήρξε ή πρώτη μή κρατική Όρθόδοξος Θεολογική Σχολή και πρόδρομος της Θεολογικής Σχολής Χάλκης.

Η άνόρθωση του έθνικού γοήτρου και ό εύπρεπισμός του έθνους έπιχειρήθηκε μέ παρεμβάσεις στους θεμελιώδεις τομείς της ζωής αυτού. Ο πατριαρχικός ναός του Άγίου Γεωργίου στο Φανάρι και 8, άκόμη, ναοί της Άρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως άνεγέρθηκαν, άνακαινίστηκαν ή έπισκευάστηκαν μεταξύ των έτών 1835-1838. Η φιλανθρωπία - κοινωνική πρόνοια έντάθηκε μέ τήν επανενεργοποίηση του «Κιβωτίου του Έλέους» προς χορήγηση βοηθημάτων, αλλά και μέ τήν άνοικοδόμηση νέου νοσοκομειακού κτιρίου, του νοσοκομείου Μπαλουκλή. Σέ αυτό μετεγκαταστάθηκαν τά 4 διάσπαρτα έθνικά νοσηλευτικά ιδρύματα, ώστε να δημιουργηθεί ό πυρήνας των Έθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων. Στόν εκπαιδευτικό τομέα, τό

παλαιό κτίριο τής Μεγάλης του Γένους Σχολής, στην Ξηροκρήνη, επισκευάστηκε και μεταφέρθηκε (1837) εκεί ή Σχολή πού προσωρινώς λειτουργούσε στό Φανάρι. Επίσης, ανεβίωσε ή Έλληνοεμπορική Σχολή Χάλκης όταν πείστηκε (1839) τό Σύστημα τών Όρθοδόξων Έμπορών τής πρωτεύουσας νά αναλάβει τήν προστασία της.

Οί ναοί, τά σχολεία, τά φιλανθρωπικά καταστήματα, τό Ταμείο του Κοινοῦ, τό Πατριαρχικό Κριτήριο (Δικαστήριο) και, βεβαίως, οί πιστοί πού τά ἐμψύχωναν, ἀποτελοῦσαν, ἀκριβῶς, τά δομικά στοιχεία, τά συστατικά, αὐτοῦ πού ὀνομάζονταν Όρθόδοξο Έθνος ή Rum millet. Συνεπῶς, τό Πατριαρχεῖο και ὁ Πατριάρχης, ὅπου αὐτά ὑπάγονταν συνιστοῦσαν τήν Έθναρχεία και τόν Έθναρχη τους.

Κατά τήν δεκαετία του 1830 κυρίαρχο πολιτικό γεγονός για τήν περιοχή τής Ανατολικῆς Μεσογείου ὑπῆρξε τό Αἰγυπτιακό Ζήτημα, δηλαδή ή ἀνταρσία του πασᾶ-κυβερνήτη τής Αἰγύπτου Μωχάμετ Άλυ ἐναντίον τής Όθωμανικῆς ἐξουσίας. Τά αἰγυπτιακά στρατεύματα δύο φορές ἀπειλήσαν μέ καταστροφή τούς Όθωμανούς πού σώθηκαν μόνον χάρις στην παράμβαση τών ξένων Δυνάμεων. Κατά τήν πρώτη κρίση (1831-1833), ή Ρωσία ήταν αὐτή πού βοήθησε και μέ τήν Συνθήκη του Χουνκιάρ Ίσκελεσί (1833) ἀναδείχθηκε σέ κυρίαρχη πολιτική δύναμη τής περιοχῆς, μέχρι τό 1839. Κατά τήν δεύτερη κρίση πού ἔληξε μέ τήν διευθέτηση του ζητήματος τών Στενῶν (1841), συλλογικῶς οί 5 Μεγάλες Δυνάμεις ἐπενέβησαν για τήν σωτηρία τής Όθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Η Βρετανία, μετά τήν συνθήκη του Μπαλτά λιμανί (1838), ἀπέκτησε τήν πολιτική και οικονομική πρωτοκαθεδρία στην περιοχή.

Τό 1838 ἔχουμε και τήν πρώτη ἐμφάνιση βουλγαρικῶν διεκδικήσεων, ὄχι, ἀκόμη, ὑπό τήν μορφή ἐκκλησιαστικῆς ή πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας, ἀλλά ὡς αἴτημα διορισμοῦ ἀρχιερέως βουλγαρικῆς καταγωγῆς σέ χηρεύσασα ἐπαρχία στην Βουλγαρία. Ήταν ή περίπτωση τής μητροπόλεως Τυρνόβου πού διεκδίκησε ὁ Βούλγαρος ἀρχιμανδρίτης Νεόφυτος Μπόζβελι, μετά τόν θάνατο του Έλληνα μητροπολίτη Παρίωνος του Κρητός. Τότε, ἀντιπρόσωποι ἀπό 16 καζάδες τής ἐπαρχίας, δηλαδή, πρακτικῶς, ή μισή βόρεια Βουλγαρία, συνυπέγραψαν τό αἴτημα.

Οί Όθωμανοί, ἔχοντας ἀντιληφθεῖ τήν ἀνάγκη για ἐσωτερικές διοικητικές μεταρρυθμίσεις, ἀλλά και προκειμένου νά προσελκύσουν τήν βοήθεια τών ξένων Δυνάμεων πρὸς ἀπόκρουση του αἰγυπτιακοῦ κινδύνου, προχώρησαν στην ἔκδοση μεταρρυθμιστικοῦ Διατάγματος (Χάτι Σερῖφ του Γκιουλχανέ, 1839), μέ τό ὁποῖο ἀνακοίνωσαν τήν παραχώρηση ὀρισμένων ἐλευθεριῶν πρὸς τούς ὑπηκόους τους, ἐγκαινιάζοντας τήν ἐποχή τών Όθωμανικῶν μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ). Ο Γρηγόριος, αὐτόπτης και αὐτήκοος τῆς ἀναγγελίας του Διατάγματος, συνέστησε στους Όρθοδόξους νά ἐπιδείξουν αὐτοσυγκράτηση, σύνεση και ἐμμονή στά «ρεαγιαδικά» τους καθήκοντα μή παρασυρόμενοι ἀπό ἄκαιρους ή πρόωρους ἐνθουσιασμούς. Ὡς κριτήριο ἐπιτυχίας τών νέων μέτρων τέθηκε, ἀπό τόν πατριάρχη, ή ἀνάδειξη τών τέως ὑπηκόων σέ γνησίους πολίτες ἐνός εὐνομούμενου και πολιτισμένου Όθωμανικοῦ κράτους.

Άπό τό 1838, τό Πατριαρχεῖο ήλθε σέ ἀντιπαράθεση μέ τήν Βρετανική πολιτική πού προσπαθοῦσε νά ἐπιβάλει ἕνα καθεστῶς ἀμιγούς πολιτικοκρατίας στην Έκκλησία τών Ἑπτανήσων, ὥστε νά ἐπιτύχει τήν πλήρη χειραφέτησή της ἀπό τήν Μητέρα Έκκλησία και, ἀκολούθως, τόν ἐκπροτεσταντισμό της.

Πολιτικῶς, ἡ Βρετανία σκόπευε νά παρατείνει τήν παραμονή της στά Ἴονια, μετεξελίσσοντας τήν παρουσία της ἀπό προστάτιδα (προτεκτοράτο) σέ κυρίαρχη Δύναμη (ἀποικιοποίηση). Πρὸς αὐτό συνέτειναν οἱ ἐπιχειρούμενες ρυθμίσεις στὸν Ἀστικό Κώδικα τῆς Ἑπτανήσου Πολιτείας, πλήττοντας τὸν ὑφιστάμενο παραδοσιακό θεσμό τῆς οἰκογενείας μέ τήν μείωση τῶν βαθμῶν συγγενείας ὡς κωλύματος στήν σύναψη γάμου, ἀλλά καί μέ τήν νομιμοποίηση τῶν μικτῶν γάμων ὀρθοδόξων-έτεροδόξων. Ὁ Γρηγόριος μέ σειρά Ἐγκυκλίων : πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς τῆς Ἑπτανήσου (1838), Τόμος περὶ Συνοικεσιῶν (1839) καί περὶ ἀποφυγῆς τῶν ἑτεροδιδασκαλιῶν (1839, ἐπανεκδοση αὐτῆς τοῦ 1836) προέτρεψε τοὺς Ἑπτανησίους νά ἀγωνιστοῦν ἐναντίον τῶν νέων ρυθμίσεων καί, πράγματι, ἐπέτυχε τήν ἀναστολή τους. Οἱ Βρετανοὶ ἐξοργίστηκαν καί ἐπίζητησαν, μέ ἐπίσημες καί ἐπίμονες ἐνέργειες τοῦ πρεσβευτοῦ στήν Κωνσταντινούπολη Πόνσονμπυ καί τοῦ ἀρμοστοῦ στά Ἑπτάνησα Ντάγκλας, τήν παύση τοῦ πατριάρχου μέ τήν κατηγορία τῆς προσβολῆς φιλικῆς πρὸς τήν Πύλη Δυνάμεως. Ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις, παρ' ὅτι ἀρχικῶς ἀρνῆθηκε νά τό πράξει, παραδεχόμενη ὅτι ὁ πατριάρχης ἐνεργοῦσε στά πλαίσια τῶν καθηκόντων του, τελικῶς ὑπαναχώρησε καί ἔπαυσε τὸν Γρηγόριο, ἀφοῦ πρῶτα τὸν παράπεμψε σέ δίκη, συμφώνως πρὸς τίς νέες ρυθμίσεις τοῦ Τανζιμάτ. Κατὰ τήν διαδικασίαν ὁ πατριάρχης ὁμολόγησε τήν ἐμμονή του στήν κανονικὴ τάξι τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καί δήλωσε, εὐθαρσῶς, ὅτι οἱ ἐνέργειές του ὑπαγορεύονταν ἀπὸ τίς ὑποχρεώσεις του ὡς πρωθιεράρχου καί ἐθνάρχου τῶν Ὀρθοδόξων.

Στά χρόνια πού ἀκολούθησαν, τὰ ἐθνικὰ κινήματα στήν Εὐρώπη ἀναπτύχθηκαν, ἀπέκτησαν μαζικότητα καί πιό συγκροτημένο πολιτικὸ λόγο καί, κατόπιν ἀπετέλεσαν βασικὸ στοιχεῖο στήν ἄσκησις ἐσωτερικῆς καί ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Γιά τήν περιοχὴ πού μᾶς ἐνδιαφέρει, ἡ Ἑλληνικὴ Μεγάλῃ Ἰδέα ὑπῆρξε ἓνα τυπικὸ παράδειγμα. Εὐθύς, μετὰ τήν γέννησίν της (14 Ἰανουαρίου 1844) τήν ἐγκολπώθηκαν λαὸς, λόγιοι καί πολιτικοὶ ἡγέτες, γιά νά τήν ἀναδειξοῦν, κυρίως μετὰ τό 1854, σέ βασικὸ στοιχεῖο τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς. Ἀργότερα, τό 1863, ἔλαβε πιό εἰρηνικὸ-διπλωματικὸ χαρακτήρα καί τό 1869 μεταλλάχθηκε στό σχῆμα τῆς Ἑλληνοοθωμανικῆς προσεγγίσεως, προκειμένου νά ἀντιμετωπίσει τὸν νέο κύριο κίνδυνο, τὸν πανσλαβισμό. Ἦδη στήν Ἑλλάδα, ἀπὸ τό 1842, εἶχαν ἐμφανιστεῖ ἔργα πού κατέρριπταν τήν περὶ ἐκσλαβισμού τῶν Ἑλλήνων θεωρίαν τοῦ Φάλμεράϋερ, καί, ἔκτοτε, οἱ Ἕλληνες παρουσιάζονταν ἰδιαίτερος εὐαίσθητοποιημένοι σέ κάθε σχετικὴ ἀναφορά. Στό πλαίσιο αὐτό, οἱ Ἕλληνες διπλωμάτες, πρῶτοι ἀπ' ὅλους, ἐντόπισαν πανσλαβιστικὰ κινήσεις στήν Θράκη καί στήν Μακεδονία ἀπὸ τό 1844-1845, τήν στιγμή πού οἱ δυτικοευρωπαῖοι συνάδελφοί τους μετὰ τό 1868 ἄρχισαν νά ἀναφέρονται σέ μελλοντικὸ πανσλαβιστικὸ κίνδυνο. Ἀκόμη καί οἱ ἀμέσως ἐνδιαφερόμενες γιά σλαβικὰ ἀποσχιστικὰ κινήσεις ἐφημερίδες τῆς Αὐστρίας, μόλις τό 1848 ἔγραψαν γιά ἐπικείμενο σλαβικὸ κίνδυνο εἴτε μέ τήν μορφή διασπαστικῶν ἐνεργειῶν τῶν Σλάβων τῆς Αὐστρίας εἴτε μέ τήν μορφή ρωσικοῦ ἐπεκτατισμοῦ. Παρὰ ταῦτα, στήν ἴδια τήν Ρωσσία, τήν θεωρούμενη ὡς πηγή καί κέντρο τοῦ πανσλαβισμού, ἡ κίνησις ἦταν περιορισμένη σέ λίγους ἀκαδημαϊκοὺς κύκλους μέ τήν ἐπίσημη ρωσικὴ πολιτικὴ νά ἐκφράζεται, σαφέστατα, ἐναντίον της. Ἀπὸ τό 1858 ἄρχισαν νά ὀργανώνονται Σλαβικὲς Ἀγαθοεργεῖς Ἐπιτροπές, χωρὶς πολιτικὰ ἐνδιαφέροντα, μέ ἀποκλειστικῶς φιλανθρωπικοὺς καί φιλεκπαιδευτικοὺς σκοποὺς. Μέχρι τό 1871, ὁ Πανσλαβισμὸς δέν ἀποτελοῦσε, οὔτε στήν ἴδια τήν Ρωσσία, κίνημα μαζικὸ ἢ

ίσχυρο ή διαδεδομένο. Άλλωστε, και αυτό ακόμη τό θεωρητικό του πλαίσιο, μόλις μεταξύ τών έτων 1868-1871, μέ τά έργα τών Ντανιλέβσκι και Φαντίεβ, διαγράφηκε.

Τά σημαντικότερα πολιτικά γεγονότα τής ύπ' όψη έποχής ήταν οι έπαναστάσεις τοϋ 1848 που ξεκινώντας από τήν Γαλλία σάρωσαν όλη, σχεδόν, τήν Εϋρώπη, απειλώντας μέ κατάρρευση πολλά καθεστώτα, και ό Κριμαϊκός Πόλεμος (1853-1856) μεταξύ τής Ρωσίας και συνασπισμοϋ Δυνάμεων που αποτελοϋσαν ή Βρετανία, ή Γαλλία, τό βασιλείο Πεδεμοντίου-Σαρδηνίας και ή Όθωμανική αυτοκρατορία, ό οποίος απέληξε σέ ήττα τής πρώτης. Άφορμή για τόν πόλεμο υπήρξε ή διαμάχη για τό καθεστώς τών Προσκυνημάτων τών Άγίων Τόπων, στην όποία αναμίχθηκαν, από τό 1841, όλες οι Μεγάλες Δυνάμεις, αναζωπυρώνοντας τίς έχθρες μεταξύ τών ύπαρχουσών θρησκευτικών κοινοτήτων. Οι Όθωμανοί, ως πολιτικώς κυρίαρχοι τών Άγίων Τόπων, μετερχόμενοι τής τακτικής τής έναλλάξ ίκανοποίησεως τών αντιμαχομένων, κατόρθωσαν, τελικώς, νά δυσαρεστήσουν τούς πάντες. Όταν ό Ρώσος άπεσταλμένος στην Κωνσταντινούπολη πρίγκηπας Μέντσικοβ άπαίτησε, μέ άπότομο και άκομψο τρόπο, νά δικαιωθούν οι Όρθόδοξοι, διακόπηκαν οι διπλωματικές σχέσεις τών δύο χωρών και δρομολογήθηκε ή σύγκρουση που τερματίστηκε μέ τήν Συνθήκη τών Παρισίων (30 Μαρτίου 1856).

Η στρατιωτική πολιτική και οικονομική βοήθεια τής Δύσεως δέν είχε χορηγηθεί στην Πύλη άνευ άνταλλάγματος. Πρίν τήν ύπογραφή τής ειρήνης στο Παρίσι, ή όθωμανική κυβέρνηση αναγκάστηκε νά εκδόσει σουλτανικό φιρμάνι (18 Φεβρουαρίου 1856, Χάτι Χουμαγιούν) μέ τό όποιο άνανέωνε και διεύρυνε τά μεταρρυθμιστικά μέτρα τοϋ 1839, που είχαν αναγγελθεί, αλλά δέν είχαν πλήρως εφαρμοστεί. Τό Χάτι Χουμαγιούν εγκαινίασε τήν δεύτερη έποχή τών Όθωμανικών μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ) : 1856-1876. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ύποσχέσεις και τά διατάγματα τών Όθωμανών για μεταρρυθμίσεις και παραχωρήσεις προς τούς ύπηκόους τους, και κυρίως τούς χριστιανούς, εκδίδονταν σέ στιγμές έξαιρετικώς κρίσιμες για τήν ύπαρξη τοϋ κράτους : 1839-Χάτι Σερίφ-Αίγυπτιακή κρίση, 1856-Χάτι Χουμαγιούν-Κριμαϊκός Πόλεμος, 1876-Σύνταγμα-Σφαγές Μπατάκ, εϋρωπαϊκή επέμβαση.

Τό Διάταγμα τοϋ 1856 προέβλεπε μεταρρύθμιση και σέ κάθε μία έθνοθρησκευτική κοινότητα (millet) τοϋ κράτους. Η πρώτη κοινότητα που επιλέχθηκε από τήν κυβέρνηση νά εφαρμόσει τά νέα μέτρα, και, γενικώς, τό πρώτο τμήμα τοϋ κράτους που άρχισε νά μεταρρυθμίζεται ήταν ή Όρθόδοξη Κοινότητα, τό πλέον προηγμένο και έξευρωπαϊσμένο σύνολο έντός τής αυτοκρατορίας. Οι έργασίες τής σχετικής έθνοσυνελεύσεως προς κατάρτιση τών Έθνικών ή Γενικών Κανονισμών διεξήχθησαν μεταξύ 7 Όκτωβρίου 1858-16 Φεβρουαρίου 1860. Τά πρακτικά επικυρώθηκαν από τό κράτος μεταξύ Ίουνίου 1861-Ίανουαρίου 1862 και στις 25 Μαρτίου 1862 άρχισε ή εφαρμογή τους και τυπικώς. Μέ τούς νέους Κανονισμούς καταλύθηκε τό Γεροντικό σύστημα διοικήσεως και εισήλθε δυναμικώς στην εκκλησιαστική διοίκηση τό λαϊκό στοιχείο. Όμως, ή ανανέωση εισήγαγε παραλλήλως και τά ένδοκοινοτικά κομματικά πάθη, αλλά και τούς έθνοτικούς άνταγωνισμούς, ένώ, προηγουμένως, οι κληρικοί, παρ' όλο που και σέ αυτούς υπήρχε κομματισμός, τηροϋσαν πάντοτε ύπερεθνική -οίκουμενική πολιτική.

Ό Γρηγόριος δέν έπιδοκίμαζε ούτε τίς μεταρρυθμίσεις στην Έκκλησία, τουλάχιστον ύπό τήν μορφή τών ψηφισθέντων κανονισμών, ούτε τήν λαϊκοποίηση τής διοικήσεως. Όμως, δέν ήταν αντίθετος προς κάθε άπόπειρα

μεταρρυθμίσεως και δέν υποστήριξε τόν Γεροντισμό, άρνούμενος νά συνυπογράψει τήν Διαμαρτύρηση τών Γερόντων (Ίούλιος 1859) κατά τής έθνοσυνελεύσεως.

Στήν υπόθεση τής χειραφετήσεως τής Έκκλησίας τής Ελλάδος από τό Οικουμενικό Πατριαρχείο, ό Γρηγόριος ένεργώντας και ώς εκπρόσωπος ομάδος όμογνωμόνων κληρικών (Γερμανός Δ΄, Άνθιμος ΣΤ΄, Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνος Τυπάλδος, Κωνσταντίνος Οικονόμος ό έξ Οικονόμων κ.λ.π.) είχε έκφράσει άντιρρήσεις ώς πρός τό βεβιασμένο και άνεπιφύλακτο τής άνακηρύξεως του Αύτοκεφάλου. Έπέμενε ότι στό Γράμμα τής Έλληνικής κυβερνήσεως μέ τό όποιο αύτή ζητούσε νά άναγνωριστει ή άνεξαρτησία τής Έλλαδικής Έκκλησίας, ύπήρχε «κεκρυμένος λουθηροκαλβινισμός» έννοώντας τήν προσπάθεια έπιβολής πολιτειοκρατικού καθεστώτος στα έκκλησιαστικά πράγματα, του Βασιλείου τής Ελλάδος. Η άντίδραση είχε ώς άποτέλεσμα νά συμπεριληφθούν στον Συνοδικό Τόμο (έκδοση : 29 Ίουνίου 1850) για τό Έλλαδικό Αύτοκέφαλο όρισμένοι όροι που άποσκοπούσαν στην διατήρηση του πνευματικού δεσμου μεταξύ τών δύο Έκκλησιών. Τό βάσιμο τών παρατηρήσεων του Γρηγορίου άποδειχθηκε μετά δύο χρόνια, όταν, τόν Ίούλιο του 1852, ή Έλληνική Πολιτεία μέ νέα νομοθετική ρύθμιση άπενεργοποίησε τήν ισχύ του Συνοδικού Τόμου.

Τό Μοναστηριακό ζήτημα, όπως και τό ζήτημα τής άνεξαρτητοποίησης τής Έκκλησίας στις Ρουμανικές χώρες, ήταν προβλήματα που, κατά περιόδους, άπασχόλησαν τό Οικουμενικό Πατριαρχείο, σε άλλοτε άλλο βαθμό, από τό 1821. Οι έξελξιεις σε αύτά ήταν περίπου έλεγχόμενες μέχρις ότου σχηματίστηκε ή ένιαία Ρουμανία υπό τήν ήγεμονία του Κούζα. Αύτός μετερχόμενος τήν τακτική τών συνεχών άναβολών μέ διάφορες προφάσεις, παρέκλυσε τήν λύση του προβλήματος τών μοναστηριακών περιουσιών μέχρι τό 1862-1863 όποτε τίς κατέσχεσε όλες. Παραλλήλως, μέ νομοθετικές παρεμβάσεις ύπήγαγε τήν τοπική Έκκλησία υπό τόν πλήρη κρατικό έλεγχο, καθορίζοντας νέο τρόπο διοικήσεως σε αύτήν, διορίζοντας Συνοδικούς κ.λ.π. Οι καισαροπαπικές αυτές ένεργειες που παραβίαζαν τους Ίερούς Κανόνες, προκάλεσαν τήν διαμαρτυρία τής Μεγάλης Έκκλησίας και τήν έκδοση τής συνοδικής «Διαγνώμης» (Άπριλιος 1865), τήν όποια συνυέγραψε και ό Γρηγόριος, δια τής όποιας έκφράστηκε ή πλήρης άντίθεση τής Έκκλησίας έναντι τής κοσμικής έπεμβάσεως.

Βασικοί παράγοντες στην άνάπτυξη του βουλγαρικού έθνικού κινήματος, από τό 1844 και έξής, ύπήρξαν οι βουλγαρικές Συντεχνίες στην Κωνσταντινούπολη και ό Τύπος, έντός και έκτός τής αυτοκρατορίας. Κατά τήν έποχή εκείνη, τά βουλγαρικά αίτήματα δέν άναφέρονταν, άκόμη, σε έκκλησιαστική άνεξαρτησία, ούτε είχαν σαφές έθνικό ή έθνοφυλετικό περιεχόμενο. Περιορίζονταν στο αίτημα διορισμου όμοεθνών επισκόπων στις έπαρχίες και όμόγλωσσων λειτουργών στους ναούς καθώς και στην χρήση τής βουλγαρικής (σλαβωνικής) γλώσσας στην έκκλησιαστική λατρεία. Τά αίτήματα συνήθιζαν νά υποβάλλουν μέ ύπομνήματα προς τήν Πύλη στα όποια φρόντιζαν νά τονίζουσιν, επιπλέον, τήν νομιμοφροσύνη τους προς τήν κυβέρνηση. Η μεγαλύτερη έπιτυχία τους, κατά τήν ύπ' όψη έποχή, ήταν ή άπόκτηση (1849) δικου τους ναου και μετοχίου στον Μπαλατά, δίπλα στο Φανάρι, που τους δώρησε ό βουλγαρικής καταγωγής πρόκριτος του Γένους Στέφανος Βογορίδης. Στις 24 Σεπτεμβρίου 1849, τό σουλτανικό φιρμάνι που τους παραχωρούσε τήν άδεια άνεγέρσεως του ναου, περιείχε, για πρώτη φορά, τόν όρο *Bulgar millet* άντί του χρησιμοποιουμένου μέχρι τότε *Rum millet*. Περισσότερο έθνική χροιά

ἄρχισαν νά λαμβάνουν οἱ βουλγαρικές διεκδικήσεις μετά τόν Κριμαϊκό Πόλεμο : τόν Ἰούλιο 1856 ζήτησαν ἀπό τήν Πύλη νά ἐγκρίνει τόν διορισμό, ἀνεξαρτήτως τοῦ Πατριαρχείου, ἑνός θρησκευτικοῦ καί ἑνός λαϊκοῦ ἐκπροσώπου τους ἐνώπιον αὐτῆς. Αἰτήματα ἀπευθύνθηκαν, ἐπίσης, τό 1858 καί τό 1860 καί πρὸς τήν ἐθνοσυνέλευση τῆς Ὀρθοδόξου Κοινότητος πού συνήλθε γιά τήν ἐκπόνηση τῶν Ἐθνικῶν Κανονισμῶν, ἀλλά ἐκείνη θεώρησε ἑαυτήν ἀναρμόδια νά ἐπιληφθεῖ αὐτῶν. Τό 1860, ἐντός τῆς βουλγαρικής ἐθνικῆς κινήσεως, ὑπερίσχυσε ἡ μερίδα πού προέκρινε τήν ἀνεξαρτησία τῆς Βουλγαρικής Ἐκκλησίας καί τήν ἀπόσχιση της ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Ἔτσι, στίς 28 Μαρτίου ὑποβλήθηκε σχετική αἴτηση πρὸς τήν Πύλη καί στίς 3 Ἀπριλίου (Κυριακή τοῦ Πάσχα) ὁ Μακαριουπόλεως Ἰλαρίων λειτουργῶντας στόν βουλγαρικό ναό τοῦ Μπαλατά δέν μνημόνευσε τό ὄνομα τοῦ Πατριάρχου κατά τήν θεία λειτουργία. Ἦταν ἡ ἐπίσημη ἐμφάνιση τοῦ Βουλγαρικοῦ Ζητήματος. Τό Πατριαρχεῖο, προσπαθῶντας νά ἐκτονώσει τήν πίεση, ἀνακοίνωσε, στίς 25 Φεβρουαρίου 1861, σχέδιο 15 παραχωρήσεων πρὸς τήν βουλγαρική πλευρά, ἀναγνωρίζοντας, ἔτσι, γιά πρώτη φορά, τήν ἐθνική βάση τῶν βουλγαρικῶν διεκδικήσεων. Τόν Ἰούλιο 1861, ἀνάλογο σχέδιο τῶν Βουλγάρων ἔθετε τό πρόβλημα σέ καθαρῶς ἐθνοφυλετική βάση καί, ἐπιπλέον, εἰσήγαγε τό νέο πρόβλημα τῶν μικτῶν πληθυσμιακῶς ἐπαρχιῶν. Ἐκτοτε, τό ζήτημα δέν σημείωσε πρόοδο, παρά τίς προσπάθειες καί τήν σύσταση ἀλλεπάλληλων ἐπιτροπῶν καί συνελεύσεων (1862, 1864, 1865, 1866) πρὸς μελέτη καί διαπραγματεύση αὐτοῦ.

Μέ τήν γιά δεύτερη φορά ἐκλογή του στόν πατριαρχικό θρόνο (10 Φεβρουαρίου 1867) ὁ Γρηγόριος κλήθηκε νά ἀντιμετωπίσει μιᾶ ζοφερή κατάσταση στά ἐκκλησιαστικά καί ἐθνικά πράγματα. Συμφώνως πρὸς τοὺς Ἐθνικούς Κανονισμούς, ὁ Πατριάρχης περιορίστηκε σέ ἕναν ρόλο συντονιστικό-ἐκτελεστικό τῶν ἀποφάσεων τῶν δύο ἀσκούντων τήν πραγματική ἐξουσία Σωμάτων, δηλαδή τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἀρμόδιας γιά τά θρησκευτικά (πνευματικά) ζητήματα καί τοῦ Ἐθνικοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου, ὑπεύθυνου γιά τά ὕλικά (πολιτικά) ζητήματα. Ἡ τέως ἐνιαῖα ἐθναρχική ἐξουσία ἐπὶ τοῦ διδύμου Ἐκκλησία-Γένος, διασπασμένη στά δύο παραπάνω σκέλη, ἔβαινε διαρκῶς μειούμενη σέ κῦρος καί δικαιοδοσία. Τά περίφημα Προνόμια εἶχαν τεθεῖ σέ ἀμφισβήτηση, κατά τά τελευταῖα χρόνια, ἀπό τίς Ἀρχές, χωρίς οἱ θιγόμενοι νά προβάλλουν πραγματική ἀντίσταση. Ἦδη τό βεράτιο τοῦ Ἰωακείμ Β΄ (1860) ἦταν μειωμένο σέ ἀριθμό διατάξεων, ἄρα καί σέ ἰσχὺ καί σέ ἔκταση δικαιοδοσίας, ἐνῶ στοῦ Σωφρονίου Γ΄ (1863) ἔλειπε τό σκέλος πού ἀναφέρονταν στήν πολιτική ἐξουσία τοῦ πατριάρχου. Μάλιστα, τό 1866, ἡ Πύλη ζήτησε ἀπό τόν Σωφρόνιο νά μὴν τῆς ἀποστέλει, πλέον, τακρίρια ἐπὶ πολιτικῶν παρά μόνον ἐπὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων, μετατρέποντάς τον, ἔτσι, ἀπό ἐθνάρχη σέ ἀπλό θρησκευτικό ἡγέτη. Ὁ Γρηγόριος πίστευε πῶς μόνον ἡ ἐγκαθίδρυση ἑνός πατριαρχοκεντρικοῦ προτύπου διακυβερνήσεως, δηλαδή ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἐθναρχικῆς παραδόσεως στό Πατριαρχεῖο, ἦταν δυνατόν νά ἀντιστρέψει τήν καταστροφική πορεία. Γι' αὐτό ἀπαίτησε τήν ἐφαρμογή 5, συνολικῶς, μέτρων. Ἡ ἐκλογική συνέλευση καί οἱ γενικές, κατόπιν συνελεύσεις τοῦ Ἔθνους, ἀποδέχθηκαν τίς προτάσεις του καί τόν ἐξουσιοδότησαν νά διαχειριστεῖ ὅλα τά θέματα ἐν λευκῶ : ὁ Γρηγόριος ἦταν, ὁ ὄντως, ἐθνάρχης. Τά μέτρα αὐτά περιελάμβαναν:

- τήν ἔκδοση βερατίου ἴδιου μέ τά παλαιότερα, ὅπως, γιά παράδειγμα, μέ αὐτό τῆς πρώτης του πατριαρχείας, καί ὄχι μέ αὐτά τῶν τελευταίων ἐτῶν.

- τήν μετασκευή άρθρων τῶν Ἐθνικῶν Κανονισμῶν, ὥστε νά εἶναι σύμφωνα πρὸς τοὺς Ἱερούς Κανόνες καί τίς Ἐκκλησιαστικές Διατάξεις πού θεωροῦνταν ὡς ὑπερτέρας ἰσχύος.
- τήν ἐπιλογή καί τόν διορισμό ἀπό τόν ἴδιο τόν πατριάρχη, ἀριστίνδην, τῶν μισῶν Συνοδικῶν ἀρχιερέων.
- τήν μετατροπή τοῦ Ἐθνικοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου σέ ἀμιγῶς λαϊκό Ἐθνικό Συμβούλιο πού δέν θά εἶχε δικαίωμα νά ἀσκεῖ τήν δικαιοδοσία του ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν ἐκπαιδευτικῶν καί φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων παρά μόνον κατόπιν συνεννοήσεως καί ἐγκρίσεως τοῦ πατριάρχου.
- τήν ἀναβίωση τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλησιαστικῆς καί Πνευματικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ 1836, ὑπὸ νέα ὀνομασία : Κεντρική Ἐκκλησιαστική Ἐπιτροπή, ἀλλά μέ τὰ ἴδια καθήκοντα, καί μάλιστα μέ ἔμφαση στόν ἔλεγχο τῆς παιδείας.

Στόν τομέα τῆς παιδείας πρέπει νά ἐπισημανθεῖ τό γεγονός ὅτι ὁσο ὁ Γρηγόριος ἦταν πατριάρχης (μέχρι τίς 10 Ἰουνίου 1871), τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ἔλεγχε πλήρως καί χωρίς ἀμφισβήτηση τήν παιδεία τοῦ Γένους. Οἱ δύο κινήσεις πού θά ἐμφανιστοῦν ἐκεῖνη τήν ἐποχή, δηλαδή ὁ «ἐν Ἀθήναις Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων» (ἴδρυση, 17 Ἀπριλίου 1869) καί ἡ Ἐκπαιδευτική Ἐπιτροπή τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως (σύσταση, 2 Ἰουνίου 1871), μόλις μετά τό 1873 θά διεκδικήσουν μερίδιο στόν ἔλεγχο τῆς παιδείας, καί αὐτό ἀφοῦ διασπάστηκε ἡ Κεντρική Ἐκκλησιαστική Ἐπιτροπή σέ δύο ἐπί μέρους τμήματα.

Ἡ Ἐπιτροπή Ἀναθεωρήσεως τῶν Ἐθνικῶν Κανονισμῶν δέν ἦταν δυνατόν νά πραγματοποιήσῃ σημαντικές μεταβολές, ἀφοῦ, ἐξ ἀρχῆς, ἔπρεπε νά συμβιβαστεῖ μέ δύο ἀντικρουόμενες παραδοχές : νά μὴν θίξει τίς βασικές ἀρχές μέ τίς ὁποῖες ἐκπονήθηκαν οἱ Κανονισμοί καί νά ἐπιτύχει τήν συμφωνία τους μέ τοὺς Ἱερούς Κανόνες. Ἐπίσης, ἡ ἐμβόλιμη ἐνασχόλησή της μέ τὰ ὑπερεπεύγοντα οἰκονομικά προβλήματα τοῦ Πατριαρχείου, τήν ἐμπόδισε νά ἀφοσιωθεῖ στό κυρίως ἔργο της. Πάντως, ἐπέφερε ὀρισμένες τροποποιήσεις στόν τρόπο ἐκλογῆς τοῦ πατριάρχου, ἀναβάθμισε τήν ἀντιπροσώπευση τῶν ἐπαρχιῶν καί διεύρυνε τήν λαϊκή βάση τῶν ἐκλεκτόρων τῆς πρωτεύουσας (ἐκλογή ἀπό ἐνορίες) στίς πατριαρχικές ἐκλογές. Ἐνέκρινε, ἐπίσης, τήν λαϊκοποίηση τοῦ Ἐθνικοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου, συμφώνως πρὸς τήν ἐπιθυμία τοῦ Γρηγορίου.

Ἡ ἀνάμιξη τοῦ Πατριαρχείου σέ ζητήματα, ὅπως τό Ἀλεξανδρειακό καί τό Σιναϊτικό, ἔγινε ὕστερα ἀπό σχετική πρόσκληση ἐκ μέρους τῶν ἐνδιαφερομένων καί βασιζόταν στήν ἀρχαία συνήθεια τῆς Ἐκκλησίας γιά παροχή ἀδελφικῆς βοήθειας στίς ἐμπερίστατες ὁμόδοξες τοπικές Ἐκκλησίες. Ἡ ἐπέμβαση δέν ἐκτιμήθηκε, βεβαίως, ὅσο θά ἔπρεπε, μᾶλλον τό ἀντίθετο, ἀλλ' ὅμως τό τελικό ἀποτέλεσμα, δηλαδή ἡ ἀποκατάσταση τῆς Κανονικότητος σ' αὐτές, ἀπέδειξε τήν ἀναγκαιότητα τῆς ἐνέργειας τῆς «Μητρος πάντων τῶν Ὁρθοδόξων» Μεγάλης Ἐκκλησίας. Τό ἴδιο, εὐτυχῶς, ἀποτέλεσμα προέκυψε καί στήν περίπτωση τῆς Ἐκκλησίας στήν Ρουμανία, παρά τὰ συνεχῆ ἐμπόδια καί τίς παλινωδίες τῆς ἐκεῖ κυβερνήσεως καί τοῦ ἡγεμόνα Καρόλου Α', ἀλλά καί τήν ἀπροθυμία τῶν Ρουμάνων ἱεραρχῶν νά ἐφαρμόσουν τίς Κανονικές ἐκκλησιαστικές ἐπιταγές, προτιμώντας τόν βολικό «συσχηματισμό» τους μέ τήν κρατική ἐξουσία. Παρόμοιο σκεπτικό ἐπεκράτησε καί στό ζήτημα τῆς Μοναστηριακῆς περιουσίας, ἡ ὀριστική κατάσχεση τῆς ὁποίας προκάλεσε ὀξύτατο οἰκονομικό πρόβλημα στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί τοὺς ὑπόλοιπους Κυρίαρχους φορεῖς. Στό ζήτημα τῆς Μοναστηριακῆς περιουσίας στήν Κρήτη ὑπῆρξε αὐτεπάγγελτη παρέμβαση τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καί

διευθέτησή του σέ συνεργασία μέ τήν Γενική Συνέλευση Κρήτης, ένῶ στό ζήτημα τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως (1866-1869) τηρήθηκε ἡ πάγια ἀποθαρρυντική ἐξεγέρσεων κατά τῆς κρατικῆς ἐξουσίας πολιτική τοῦ Πατριαρχείου.

Στίς σχέσεις μέ τούς ἑτεροδόξους, σημαντική θεωρήθηκε ἡ ἄρνηση τοῦ Γρηγορίου καί 17 ἄλλων ὀρθοδόξων ἱεραρχῶν νά ἀποδεχθοῦν τήν πρόσκληση πού τούς ἀπηύθυνε ὁ Πάπας Πίος Θ΄ γιά συμμετοχή τους στήν Α΄ Σύνοδο τοῦ Βατικανοῦ (1869-1870) κατά τήν ὁποία διακηρύχθηκε καί τό παπικό ἀλάθητο, ἕνα ἀκόμη δογματικό ὀλίσθημα τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν. Ἀντιθέτως, ἐνθαρρυντική γιά τό μέλλον ὑπῆρξε ἡ σύσφιξη τῶν σχέσεων μέ τούς Ἀγγλικανούς, σέ πρακτικό ἐπίπεδο, μέ τήν παροχή ἀδείας πρός ταφή νεκρῶν ἑτεροδόξων σέ ὀρθόδοξα κοιμητήρια, ἀπό ὀρθοδόξους ἱερεῖς τηρουμένου συγκεκριμένου τυπικοῦ. Στόν δογματικό τομέα δέν ὑπῆρξε πρόοδος, λόγω ἐμφανῶν διαφορῶν μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, ένῶ στό θέμα τῆς ένώσεως, ὁ Γρηγόριος, σαφῶς, διετύπωσε τήν ἀρχή ὅτι ἡ δογματική ένωση ὀφείλει νά προηγεῖται τῆς τυχόν ἐκκλησιαστικῆς.

Οἱ ἀπόψεις τῶν ἐμπλεκομένων στό Βουλγαρικό Ζήτημα πλευρῶν διέφεραν ἀκόμη καί στόν χαρακτηρισμό αὐτοῦ ὡς πολιτικοῦ ἢ ὡς ἐκκλησιαστικοῦ προβλήματος.

Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ὡς ἐκκλησιαστικός ὀργανισμός ἀγνοοῦσε τήν ἔννοια καί τόν τρόπο ἐπιλύσεως προβλημάτων πολιτικοῦ χαρακτήρος καί μάλιστα ὅσον ἐμπεριεῖχαν ἐθνικές διεκδικήσεις. Τά μόνα ἔθνη πού ἀναγνώριζε τό Πατριαρχεῖο ἦταν τό Ρωμαϊκό Ἔθνος καί τά ὅμοιά του ἐθνοθρησκευτικά σύνολα, αὐστηρῶς, έντός τοῦ πλαισίου τοῦ ένός Ὀθωμανικοῦ πολιτικοῦ Ἔθνους. Βεβαίως, γνώριζε τήν ὑπαρξη ἐθνοτήτων-φυλῶν ὅπως αὐτές πού συναποτελοῦσαν τό Ρωμαϊκό Ἔθνος : Ἕλληνες, Βούλγαροι, Ἀραβες, Σέρβοι, Ρουμάνοι, Ἀλβανοί κ.λ.π., καμμία ὅμως, ἐθνότητα δέν εἶχε αὐτοτελῆ ὑπόσταση ἐκτός τοῦ ένιαίου Ἔθνους. Ὅλες μαζί ἐκπροσωπεύονταν συλλογικῶς μόνον ἀπό τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη, τόν λεγόμενο καί Ἐθνάρχη. Τό γεγονός τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας καί τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς στήν διοίκηση τοῦ Πατριαρχείου ὀφείλονταν περισσότερο σέ συγκυριακούς ἱστορικούς παράγοντες, ἄν καί ἡ ἀνωτερότητα καί ἡ ἐκκλησιαστική αὐθεντία τοῦ γλωσσικοῦ ὀργάνου καί τά ἰδιαίτερα προσόντα τῶν Ἑλλήνων ἦταν πανθομολογούμενα. Μετά ἀπ' ὅλα αὐτά γίνεται σαφές ὅτι ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία δέν ἦταν ἀρμόδια νά λύσει τό Βουλγαρικό Ζήτημα, ἐφ' ὅσον αὐτό χαρακτηρίζονταν ὡς πολιτικό. Ἀλλ' ὅμως, ἡ ἴδια θεωροῦσε τό Ζήτημα ὡς καθαρῶς ἐκκλησιαστικό, γι' αὐτό καί πρότεινε συγκεκριμένο σχέδιο ἐπιλύσεώς του, ἐπί Γρηγορίου, τό 1867. Ὅταν αὐτό δέν ἐγκρίθηκε, ὡς μόνη ἐναλλακτική πρόταση διέθετε αὐτήν τῆς συγκλήσεως Οἰκουμενικῆς Συνόδου, λύσεως καί πάλι ἐκκλησιαστικοῦ χαρακτήρος, στήν ὁποία ἐπέμενε ἀπό τόν Νοέμβριο τοῦ 1868.

Οἱ Βούλγαροι, ἀπό τήν πλευρά τους, ποτέ δέν μπόρεσαν νά ἀποκτήσουν ἀληθινό ἐκκλησιαστικό φρόνημα. Ἀπό τήν ἐποχή τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τους ἀκόμη, τόν 9ο αἰῶνα, ὑπό τόν ἡγεμόνα Μπόρις-Μιχαήλ, πάντοτε ὑπέτασαν τήν Ἐκκλησία στήν ὑπηρεσία πολιτικῶν σκοπιμοτήτων καί, γενικῶς, τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν εὐκόλων μεταπηδήσεων μεταξύ Ρώμης καί Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπό τό 1860, στό πρόσωπο τῆς ἀνεξάρτητης ἀπό τό Πατριαρχεῖο Ἐκκλησίας τους, οἱ Βούλγαροι, ἔβλεπαν τό ὄχημα γιά τήν ἐπίτευξη τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας τους. Στίς

διαπραγματεύσεις τους, έκτοτε, σκλήραιναν ολοένα και περισσότερο την στάση τους, προβάλλοντας διαρκώς νέες αξιώσεις, αφού δέν επιθυμούσαν πράγματι τόν φιλικό συμβιβασμό.

Ἡ Ἑλλάδα ἀναμίχθηκε στό Ζήτημα στήν ἀγωνία της νά διατηρήσει ἀκέραιες τίς ἐθνικές της φιλοδοξίες-διεκδικήσεις τόσο ἐπί τῶν ἐλληνικῶν πληθυσμῶν Μακεδονίας καί Θράκης, ὅσο καί τῶν ἐδαφῶν νοτίως τῆς ὀροσειράς τοῦ Αἴμου. Ὅμως, οἱ δυνατότητες τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς ἦταν περιορισμένες, ἐξ αἰτίας καί ἐσωτερικῶν λόγων, ὁπότε ὡς μόνη διέξοδος προέβαλε ἡ ὄξυνση τῶν πραγμάτων πρός πλέον ἐθνικιστικές θέσεις, ἰδίως μέσω τοῦ Τύπου, ἐπισείοντας, συγχρόνως, τό φόβητρο τοῦ ἐπερχόμενου πανσλαβισμού. Τόν ἴδιο κίνδυνο παρουσίασε καί πρός τίς ξένες Δυνάμεις, τήν βοήθεια τῶν ὁποίων προσπάθησε νά προσελκύσει, μάλιστα τῆς ρωσσοφθοβῆς Βρετανίας καί τῆς αὐτοκρατορικῆς, τότε ἀκόμη, Γαλλίας, ἀλλά ματαίως: καμμιά τους δέν συμμερίστηκε τούς πανσλαβιστικούς φόβους τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ Ρωσσία θεωρήθηκε ὅτι κρύβονταν πίσω ἀπό ὅλες τίς βουλγαρικές ἐθνικές διεκδικήσεις κινούμενη εἴτε ἀπό σλαβική ἀλληλεγγύη εἴτε ἀπό πανσλαβισμό-ρωσσικό ἐπεκτατισμό. Ὅμως, τουλάχιστον μέχρι τήν ἐποχή πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ἡ ἐπίσημη Ρωσσική κρατική πολιτική συνέχισε νά ὑποστηρίζει τό δόγμα τῆς ἐνότητος τῶν Ὀρθοδόξων καί νά μὴν ἐπιθυμεῖ τήν διάσπαση τους ἢ τό σχίσμα. Τό ἴδιο καί ἡ Ρωσσική Σύνοδος, ἡ ὁποία παρ' ὅλο πού δέν ἀσπάστηκε τήν περί Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἄποψη τοῦ Πατριαρχείου, δέν δίστασε νά δηλώσει πῶς θά θεωροῦσε τούς Βουλγάρους σχισματικούς ἂν δέν ὑπάκουαν στόν Πατριάρχη. Ἀκόμη, καί ὁ πολὺς Ἰγκνάτιεβ πού τόσο ἀγωνίστηκε γιά τήν προώθηση τοῦ ἐθνικοῦ βουλγαρικοῦ κινήματος, παραδέχθηκε ὅτι τό Βουλγαρικό Ζήτημα ἀκολούθησε τήν δική του, ἰδιαίτερη δυναμική τήν ὁποία δέν κατόρθωσε νά ἐλέγξει.

Ἡ Πύλη ἦταν ὁ παράγοντας πού μέ ἀριστοτεχνικές διπλωματικές κινήσεις προσέδωσε στό Ζήτημα τήν τροπή πού ἤθελε, χαρακτηρίζοντάς το ὡς πολιτικό. Κατόρθωσε, ἀλλά μόνον προσωρινῶς, νά τιμωρήσει τούς ταραξίες Ἑλληνας (Κρητική ἐπανάσταση), νά μειώσει τήν ἰσχύ τοῦ Πατριαρχείου, νά ἀπομακρύνει τήν ρωσσική ἐπιρροή ἀπό τά Βαλκάνια, νά ἀναβάλει τίς σερβικές διεκδικήσεις στήν Μακεδονία, νά ἐξαλείψει τίς ἐξεγέρσεις στήν Βουλγαρία. Τελικῶς, ἴδρυσε τήν ἀνεξάρτητη ἀπό τό Πατριαρχεῖο Βουλγαρική Ἐξαρχία, ἀλλά καταννοῶντας, ἴσως, τό σφάλμα της ἀνέβαλε γιά δύο χρόνια τήν ἐνεργοποίηση τοῦ δικοῦ της διατάγματος. Δέν ὑπολόγισε στίς σωστές διαστάσεις του τό πρόβλημα ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Βουλγαρίας πού ἐπιτεύχθηκε μέ τήν παράκαμψη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί τήν ὑπονόμευση τῆς οἰκουμενικότητός του, ἀποτελοῦσε κίνδυνο γιά τήν ὑπόσταση τῆς ἴδιας τῆς πολυφυλετικῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἐνθαρρύνοντας παρόμοιες ἀποσχιστικές ἐθνικές κινήσεις. Μήπως, τελικῶς, ἡ πρόταση τοῦ Γρηγορίου γιά σύγκληση Οἰκουμενικῆς Συνόδου πρός ἐπίλυση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Βουλγαρικοῦ Ζητήματος συνέφερε στήν Ὀθωμανική αὐτοκρατορία;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΑΡΧΕΙΑ

- Κ.Π.Α. - Κώδιξ Πατριαρχικής Άλληλογραφίας. Άρχειοφυλάκειον Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, Κωνσταντινούπολις.
- Α.Υ.Ε. - Ἱστορικό καί Διπλωματικό Άρχεῖο Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν Ἑλλάδος, Ἀθήνα.
- Α.Ι.Μ.Χ.Α. - Άρχεῖο Ἰδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, Θεσσαλονίκη.
- F. O. - Foreign Office, Public Record Office, Λονδίνο.
(Άπό μικροταινίες πού βρίσκονται στό Άρχεῖο τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, Θεσσαλονίκη).

Β. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

- ΑΒΟΥΡΗΣ, *Ἐκκλησιαστικά* = ΑΒΟΥΡΗΣ ΣΠ. Ν., *Τά Ἐκκλησιαστικά τῆς Ἐπτανήσου 1815-1867*, Ἀθήνα, 1965.
- ΑΒΟΥΡΗΣ, *Ζακύνθου* = ΑΒΟΥΡΗΣ ΣΠ. Ν., «Ζακύνθου Μητρόπολις», *ΘΗΕ*, 5, στήλες 1179 -1186.
- ΑΒΟΥΡΗΣ, *Ἴόνιοι* = ΑΒΟΥΡΗΣ ΣΠ. Ν., «Ἴόνιοι Νῆσοι», *ΘΗΕ*, 6, στήλες 909-913.
- ΑΒΟΥΡΗΣ, *Κερκύρας* = ΑΒΟΥΡΗΣ ΣΠ. Ν., «Κερκύρας καί Παξῶν, Μητρόπολις», *ΘΗΕ*, 7, στήλες 508-514.
- ΑΒΟΥΡΗΣ, *Κεφαλληνίας* = ΑΒΟΥΡΗΣ ΣΠ. Ν., «Κεφαλληνίας, Μητρόπολις», *ΘΗΕ*, 7, στήλες 531-536.
- ΑΒΟΥΡΗΣ, *Κυθήρων* = ΑΒΟΥΡΗΣ ΣΠ. Ν., «Κυθήρων, Μητρόπολις», *ΘΗΕ*, 7, στήλες 1085-1088.
- ΑΒΟΥΡΗΣ, *Λευκάδος* = ΑΒΟΥΡΗΣ ΣΠ. Ν. , «Λευκάδος καί Ἰθάκης, Μητρόπολις», *ΘΗΕ*, 8, στήλες 251-254.
- ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ = ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ ΑΛΕΚΟΣ Ν., «Ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Ἄνθιμος ὁ ΣΤ΄» *Ἡ Ἑλλάδα σέ Ἀποκλεισμό*, 173-181, ἐκδόσεις Μάτι, Κατερίνη, 2001.
- ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Γρηγόριος Ε΄* = ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, *Βίος καί πολιτεία τοῦ ἱερομάρτυρος Γρηγορίου Ε΄ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως*, Β΄ ἐκδοσις, Ἀθήνα 1865.
- ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἐτεροδιδασκαλία* = ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΝ., *Ὁ Κόσμος τῆς Ὁρθοδοξίας στήν Χερσόνησο τοῦ Αἴμου σήμερα*, 2 Τόμοι. Τόμος Β΄ : Ἡ ἐτεροδιδασκαλία τοῦ ἔθνοφυλετισμοῦ κατά τά «Ἐγγραφα Πατριαρχικά καί Συνοδικά περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ Ζητήματος 1852-1873, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1908» ἐκδοση : Ἰδρυμα Ἐθνικοῦ καί Θρησκευτικοῦ Προβληματισμοῦ καί Ἐκδοτικός Οἶκος Ἀδελφῶν Κυριακίδη Α.Ε. , Θεσσαλονίκη, 1998.

- ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Προπαγάνδα* = ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΝ., *Αί ξέναι προπαγάνδαι εἰς τὴν Ἐπαρχίαν Πολυανῆς κατὰ τὴν περίοδον 1870-1912*, ἐκδόσεις ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, 1993. Φωτοτυπική ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ 1973.
- ΑΓΓΕΛΟΥ-ΒΛΑΧΟΥ = ΑΓΓΕΛΟΥ-ΒΛΑΧΟΥ ΕΛΛΗ, *Ἡ παιδεία εἰς τὰς τουρκοκρατούμενας Σέρρας*, Ἀθήναι, 1935.
- ΑΙΩΝ = Ἐφημερίς Ἀθηνῶν «ΑΙΩΝ», περίοδος Β΄, δισεβδομαδιαία ἔκδοσις (κατὰ Δευτέραν καὶ Πέμπτην), φύλλα τῶν ἐτῶν ΛΑ΄ (1869-1870), ΛΒ΄ (1870-1871), ΛΓ΄ (1871-1872).
- ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ ΕΛ. = ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ ΕΛΕΝΑ Α., *Οἱ ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ Ἐντεῦθεν Πατριαρχεύσαντες*. Β΄ ἔκδοση, Σταμπούλ, 1962.
- ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Δράμας* = ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Ι. Ε., «Δράμας, Μητρόπολις», *ΘΗΕ*, 5, στήλες 220-222.
- ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Ἱστορία* = ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Ι.Ε., *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 2 τόμοι, Β΄ ἔκδοση, Θεσσαλονίκη, 1983.
- ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Ἰωαννίνων* = ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Ι. Ε., «Ἰωαννίνων, Μητρόπολις», *ΘΗΕ*, 7, στήλες 65-69.
- ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Πηγαί* = ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Ι.Ε., *Ἀνθολογία Πηγῶν Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας*, 2 τόμοι, Θεσσαλονίκη, 1979-1981.
- ΑΝΔΡΕΟΥ, *Ἡράκλεια* = ΑΝΔΡΕΟΥ Α., «Ἡράκλεια ἢ Λυγκηστική», *ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ Ἡ ΒΙΤΩΛΙΑ* (ἀφιέρωμα Περιοδικοῦ : Ἑπτὰ Ἡμέρες : ἔφημερίδος «Ἡ Καθημερινή», 16 Δεκεμβρίου 2001), 2-3.
- ΑΝΔΡΕΟΥ, *Ναός* = ΑΝΔΡΕΟΥ Α., «Ὁ Μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου», *ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ Ἡ ΒΙΤΩΛΙΑ* (ἀφιέρωμα Περιοδικοῦ : Ἑπτὰ Ἡμέρες ἔφημερίδος «Ἡ Καθημερινή», 16 Δεκεμβρίου 2001), 4-5.
- ΑΝΩΝΥΜΟΣ, *Νικάνωρ* = ΑΝΩΝΥΜΟΣ, *Τὰ κατὰ τὴν Αὐτοῦ Μακαριότητα τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας καὶ πάσης γῆς Αἰγύπτου Νικάνωρα καὶ τὴν ἐν Καῖρῳ λεγομένην ἐπιτροπὴν σὺν τοῖς περὶ αὐτὴν, Ἀλεξάνδρεια*, 1866, τύποις Ἡλία Ζαγκλῆ καὶ Φερδινάρδου Ὅδδη.
- ΑΡΑΜΠΙΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Λόγος* = ΑΡΑΜΠΙΑΤΖΟΓΛΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ Μ., Μητροπολίτης Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων, «Λόγος ἐπιμνημόσυνος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Μεγάλου Ρεύματος τῇ 21 Φεβρουαρίου 1930 κατὰ τὸ ἀρχιερατικὸν μνημόσυνον τὸ τελεσθὲν ὑπὲρ τῶν ἐν τῷ εἰρημένῳ ναῷ ἐνταφιασθέντων Οἰκουμενικῶν Πατριαρχῶν Σωφρονίου Β΄(1780), Γαβριὴλ Δ΄(1785), Κωνσταντίου Β΄(1859) καὶ Γρηγορίου ΣΤ΄ (1881)». *ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ*, 5 (1930) 62-68.
- ΑΡΑΜΠΙΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Μέγα Ρεῦμα* = ΑΡΑΜΠΙΑΤΖΟΓΛΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ Μ., Μητροπολίτης Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων, *Ἱστορία τοῦ Μεγάλου Ρεύματος (Ἄρναούτκιογι)*, τύποις ἀδελφῶν Τσιτούρη, Σταμπούλ, 1949.

- ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Πατριαρχείο* = ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ Μ., Μητροπολίτης Ήλιουπόλεως και Θείρων, «Οικουμενικόν Πατριαρχείον», *ΜΕΕ*, 18, 766-774.
- ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Φωτίειος* = ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ Μ., Μητροπολίτης Ήλιουπόλεως και Θείρων, *Φωτίειος Βιβλιοθήκη*, Α΄ Τόμος, Κωνσταντινούπολις, 1933, Β΄ Τόμος, Κωνσταντινούπολις, 1935.
- ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ = ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ Γ.Λ., «Αριστάρχης Νικόλαος», *ΜΕΕ*, 5, 496.
- ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ = ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ βέης, *Τό Βουλγαρικό Ζήτημα και αἱ νέαι πλεκτάνας τοῦ Πανσλαβίσμοῦ ἐν Ἀνατολή*, τεύχη 5, Ἀθήνας, 1875-1876.
- ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ = ΑΡΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ Θ., *Κωνσταντίου Α΄ τοῦ ἀπό Σιναίου, Ἐλάσσονες Συγγραφαί*, Κωνσταντινούπολις, 1865.
- ΑΣΠΡΕΑΣ = ΑΣΠΡΕΑΣ Γ., «Πανᾶς Εὐσέβιος», *ΕΕλ*, 10, 393.
- ΑΡΧΟΝΤΩΝΗΣ = ΑΡΧΟΝΤΩΝΗΣ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ, νῦν Οἰκουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, «Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός ὁ Ἰμβριος καί ἡ ἐν Φαναρίῳ Θεολογική Σχολή», *ΞΕΝΙΑ ΙΑΚΩΒΩ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΩ ΒΟΡΕΙΟΥ ΚΑΙ ΝΟΤΙΟΥ ΑΜΕΡΙΚΗΣ*, ἐπί τῆ 25ετηρίδι τῆς ἀρχιεπισκοπείας αὐτοῦ, Θεσσαλονίκη, 1985.
- ΑΤΖΕΜΟΓΛΟΥ = ΑΤΖΕΜΟΓΛΟΥ ΝΙΚΟΣ, *Τά Ἁγιάσματα τῆς Πόλης*, Ἀθήνα, 1990.
- ΒΑΒΟΥΣΚΟΣ = ΒΑΒΟΥΣΚΟΣ Κ., «Ἐκκλησιαστικάί σχέσεις Σέρβων καί Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατά τόν 19ο αἰῶνα». *ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΣΕΡΒΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ 1804-1830*. Σελίδες 19-24. Πρακτικά 1ου ἑλληνοσερβικοῦ συμποσίου (Καβάλα, 7-10 Νοεμβρίου 1976) Ι. Μ.Χ.Α., Θεσσαλονίκη 1976.
- ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία* = ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Ε., *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, 6 τόμοι, Θεσσαλονίκη, 1961-1982.
- ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Μακεδονία* = ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Ε., *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη, 1969.
- ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Μοναστήρι* = ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Ε., «Ἡ ἐξόντωση τῶν Ἀλβανῶν μισθοφόρων τῆς Πύλης εἰς τό Μοναστήρι (μέσα 1830), ἡ καταδίωξις τῶν τελευταίων Μακεδόνων κλεφταρματολῶν (1830-1834) καί ἡ ἐξάλειψις τοῦ θεσμοῦ των», *ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ*, 19 (1979) 1-10.
- ΒΑΚΙΡΤΖΗΣ, *Βογορίδης* = ΒΑΚΙΡΤΖΗΣ Ι. Δ., «Βογορίδης Στέφανος», *ΜΕΕ*, 7, 443-444.
- ΒΑΚΙΡΤΖΗΣ, *Σάμος* = ΒΑΚΙΡΤΖΗΣ Ι. Δ., «Σάμος», *ΕΕλ*, 11, 310-312.
- ΒΑΛΕΤΑΣ, *Ψυχάρης* = ΒΑΛΕΤΑΣ Γ. Μ., «Ψυχάρης Ἰωάννης», *ΜΕΕ*, 24, 861.
- ΒΑΛΛΙΑΝΑΤΟΣ = ΒΑΛΛΙΑΝΑΤΟΣ Θ., «Βαυβάκης Ἰωάννης Ἄνδρέου», *ΜΕΕ*, 6, 670.

- ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ, *Άρχεΐα* = ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ Ι.Κ., *Ίστορικά Άρχεΐα Μακεδονΐας. Τόμος Α΄ : Άρχεΐον Θεσσαλονΐκης (1695-1912), Θεσσαλονΐκη 1952. Τόμος Β΄ : Άρχεΐον Βεροΐας - Ναούσης (1598-1886), Θεσσαλονΐκη 1954. Τόμος Γ΄ : Άρχεΐον Μονΐς Βλαττάδων (1466-1839), Θεσσαλονΐκη 1955.* Ήκδοσις : Ήταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν - Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθμοὶ 13, 19, 20.
- ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ , *Μαμάρτσωφ* = ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ Τ., «Μαμάρτσωφ Γεώργιος - Μπουγιουγκλΐς», *ΜΕΕ*, 16, 591.
- ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ, *Νεόφυτος* = ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ Τ., «Νεόφυτος Μπόζβελι Χιλεντάρσκι», *ΜΕΕ*, 18, 201.
- ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ, *Σωφρόνιος* = ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ Τ., «Σωφρόνιος Στόϊκο Βλαντισλαύωφ», *ΜΕΕ*, 22, 733.
- ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ, *Ίστορία* = ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ, Μητροπολίτης Διδυμοτείχου, *Ήκκλησιαστικὴ Ίστορία ἀπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ίησοῦ Χριστοῦ μέχρι τῶν καθ΄ ἡμᾶς χρόνων*, 3 Τόμοι. Τόμος Γ΄ : *Νέα Ήκκλησιαστικὴ Ίστορία (1453-1908)*, Κωνσταντινούπολις, 1912. Μέροσ Β΄: *Διδυμότειχον*, 1928.
- ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ, *Πίος* = ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ, μητροπολίτης Ήρακλείας, «Πίος ὁ Θ΄», *ΜΕΕ*, 20, 224.
- ΒΕΛΛΙΑΝΙΤΗΣ, *Ίόνιοι* = ΒΕΛΛΙΑΝΙΤΗΣ Θ., «Ίόνιοι νῆσοι (Ίστορία)», *ΜΕΕ*, 13, 77-85.
- ΒΕΛΟΥΖΟΣ = ΒΕΛΟΥΖΟΣ Α. Ι., «Πΐηχυς», *ΜΕΕ*, 20, 167-168.
- ΒΕΡΓΩΤΗΣ = ΒΕΡΓΩΤΗΣ Γ.Θ., *Όρθόδοξεσ Κοινότητεσ στὴν Ίταλικὴ Χερσόνησο*, Θεσσαλονΐκη, 1989.
- ΒΕΡΕΜΗΣ, *Εΐσαγωγή* = ΒΕΡΕΜΗΣ ΘΑΝΟΣ, «Εΐσαγωγή», *ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΝΕΩΤΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ*, 11-26, ἔκδοση : Μορφωτικὸ Ίδρυμα Ἐθνικῆσ Τραπεζΐς, Ἀθήνα, 1997.
- ΒΕΡΕΜΗΣ, *Ἐθνικό* = ΒΕΡΕΜΗΣ ΘΑΝΟΣ «Άπὸ τό ἔθνικό κράτοσ στό ἔθνοσ δίχωσ κράτοσ» *ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΝΕΩΤΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ*, 27-52, ἔκδοση : Μορφωτικὸ Ίδρυμα Ἐθνικῆσ Τραπεζΐς, Ἀθήνα, 1997.
- ΒΕΡΡΟΣ = ΒΕΡΡΟΣ Ν. Κ., «Μΐλοσ Όβρένοβιτς», *ΕΕλ*, 9, 466.
- ΒΟΒΟΛΙΝΗΣ = ΒΟΒΟΛΙΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α., *Ή Ήκκλησία εΐσ τόν Άγῶνα τῆσ Ἐλευθερίας, 1453 ἔωσ 1953*, Ἀθήνα, 1952.
- ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ-ΜΑΡΙΝΑΚΟΥ = ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ - ΜΑΡΙΝΑΚΟΥ ΕΛΕΝΗ, *Αΐ ἔν Θράκη Συντεχνΐαι τῶν Ἐλλήνων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, Θεσσαλονΐκη, 1950 (ἔκδ. Ἁταιρείασ Μακεδονικῶν Σπουδῶν).
- ΒΟΥΡΗ = ΒΟΥΡΗ ΣΟΦΙΑ, «Όψεισ τῆσ Ἐκπαιδευτικῆσ Ζωῆσ στό Μοναστήρι» *ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ Ή ΒΙΤΩΛΙΑ* (ἀφιέρωμα Περιοδικοῦ : Ἐπτὰ Ἡμέρεσ : ἔφημερίδοσ «Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ» 16 Δεκεμβρίου 2001), 15 - 19.
- ΒΟΥΤΥΡΑΣ = ΒΟΥΤΥΡΑΣ Σ., *Λεξικόν Ίστορίας καΐ Γεωγραφΐας*, 9 τόμοι. Κωνσταντινούπολις, 1869-1890.

- ΒΡΥΕΝΝΙΟΣ = ΒΡΥΕΝΝΙΟΣ ΦΙΛΟΘΕΟΣ, ἀρχιμανδρίτης, σχολάρχης Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, Ἔκθεσις τῆς καταστάσεως τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1867 ἕως τοῦ 1870, Κωνσταντινούπολις, 1870, τύποις Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος.
- ΓΕΔΕΩΝ, Ἀθανάσιος = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., «Ἀθανάσιος Ἱεροσολύμων», *ΕΕΛ*, 1, 301.
- ΓΕΔΕΩΝ, Ἄνθιμος ΣΤ' = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., «Ἄνθιμος ΣΤ'», *ΜΕΕ*, 4, 721-722.
- ΓΕΔΕΩΝ, Ἀποσημειώματα = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., Ἀποσημειώματα Χρονογράφου, 1800-1913, Ἀθήναι, 1932.
- ΓΕΔΕΩΝ, Ἀριστάρχει = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., «Ἀριστάρχει», *ΕΕΛ*, 2, 442 καὶ *ΜΕΕ*, 5, 496.
- ΓΕΔΕΩΝ, Γράμματα Ἀκαδημίας = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., Γράμματα Πατριαρχικά περὶ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς (Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας), Κωνσταντινούπολις, 1903.
- ΓΕΔΕΩΝ, Γράμματα Τουρκικά = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., Ἐπίσημα Γράμματα Τουρκικά ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά ἡμῶν δίκαια, Κωνσταντινούπολις, 1910.
- ΓΕΔΕΩΝ, Διατάξεις = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., Κανονικαὶ Διατάξεις, Ἐπιστολαί, Λύσεις, Θεσπίσματα τῶν Ἄγιωτάτων Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως, 2 τόμοι, Κωνσταντινούπολις, 1888-1889.
- ΓΕΔΕΩΝ, Δίκαια = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., Βραχεῖα Σημειώσεις περὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν Δικαίων, Ἐκδοσις Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, Κωνσταντινούπολις, 1909.
- ΓΕΔΕΩΝ, Δραγουμάνος = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., «Δραγουμάνος», *ΜΕΕ*, 9, 529.
- ΓΕΔΕΩΝ, Ἐγγραφα = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., Ἐγγραφα Πατριαρχικά καὶ Συνοδικά περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ Ζητήματος (1852-1873), ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, Κωνσταντινούπολις, 1908.
- ΓΕΔΕΩΝ, Ἐκκλησίαι = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., Ἐκκλησίαι τῶν Ὁρθοδόξων ἐν Κωνσταντινουπόλει, Κωνσταντινούπολις, 1888.
- ΓΕΔΕΩΝ, Ἐορτολόγιον = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., Ἐορτολόγιον Κωνσταντινοπόλεως Προσκυνητοῦ, Κωνσταντινούπολις, 1904.
- ΓΕΔΕΩΝ, Εὐγένιος = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., «Εὐγένιος Ξηροποταμηνός», *ΜΕΕ*, 11, 706.
- ΓΕΔΕΩΝ, Ἐφημερίδες = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες, Εἰδήσεις ἐκ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας (1500-1912), Ἀθήναι, 1938.
- ΓΕΔΕΩΝ, Λογάδης = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., «Λογάδης Νικόλαος», *ΜΕΕ*, 16, 188.

- ΓΕΔΕΩΝ, *Μνεία* = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., *Μνεία τῶν πρό ἐμοῦ*, 1800-1863-1913, Ἀθήναι, 1934.
- ΓΕΔΕΩΝ, *Μνήμη Γανοχώρων* = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ. , *Μνήμη Γανοχώρων ἢ Θρακικαί Ἱστορίαι*, Πατριαρχικόν Τυπογραφεῖον, Κωνσταντινούπολις, 1913.
- ΓΕΔΕΩΝ, *Παυλίδης* = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., «Γρηγόριος Παυλίδης, μητροπολίτης Ἡρακλείας», *ΜΕΕ*, 8, 728.
- ΓΕΔΕΩΝ, *Πίνακες* = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., *Πατριαρχικοί Πίνακες, Εἰδήσεις Ἱστορικά Βιογραφικά περί τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως (36 -1884)*, ἐκδ. Β΄, Φιλολογική ἐπιμέλεια ὑπό Νικολάου Λυκ. Φοροπούλου, Ἀθήναι, 1996.
- ΓΕΔΕΩΝ, *Πνευματική* = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., *Ἡ Πνευματική κίνησις τοῦ Γένους κατά τόν ΙΗ΄ καί ΙΘ΄ αἰῶνα*, ἐκδ. ἐπιμέλεια : Ἀ. Ἀγγέλου - Φ. Ἡλιοῦ, Ἀθήνα, 1976.
- ΓΕΔΕΩΝ, *Φάσεις* = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., *Αἱ φάσεις τοῦ παρ' ἡμῖν Ἐκκλησιαστικοῦ Ζητήματος*, Κωνσταντινούπολις, 1910.
- ΓΕΔΕΩΝ, *Φουρτουριάδης* = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., «Γρηγόριος ΣΤ΄ ὁ Φουρτουριάδης», *ΜΕΕ*, 8, 725.
- ΓΕΔΕΩΝ, *Χρονικά Ἀκαδημίας* = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., *Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, 1454-1830*, Κωνσταντινούπολις, 1883.
- ΓΕΔΕΩΝ, *Χρονικά Οἴκου* = ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ., *Χρονικά τοῦ Πατριαρχικοῦ Οἴκου καί τοῦ Ναοῦ*, Κωνσταντινούπολις, 1884.
- Γ. Κ. - ΓΕΔΕΩΝ = χατζῆ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ , *Ἱστορικός ἐν Ἐπιτομῇ Πίναξ τῶν ἀπό τοῦ 1821 ἔτους Πατριαρχευσάντων ἐν Κωνσταντινουπόλει*. Τό ἔργο ἐκδόθηκε ἀπό τόν ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ. ΓΕΔΕΩΝ μέ τίτλο : *Πατριαρχικῆς Ἱστορίας Μνημεῖα, Γρηγορίου Ε΄ 9 διάδοχοι*, Ἀθήναι, 1922.
(Ἐπειδή τό ἔργο συνεκδόθηκε σέ ἐνιαῖο τόμο μέ τούς «Πατριαρχικούς Πίνακες» τοῦ ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ. , ἡ παραπομπή σέ κάποια σελίδα τοῦ ἔργου θά ἀντιστοιχεῖ στήν ἀρίθμηση τῶν σελίδων τοῦ ἐνιαίου τόμου).
- ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Γερμανός Δ΄* = ΓΕΡΜΑΝΟΣ Μητροπολίτης Σάρδεων καί Πισιδίας, *Ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Γερμανός Δ΄ (ὁ ἀπό Δέρκων)*, Κωνσταντινούπολις, 1931.
- ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Πατριαρχικοί Κατάλογοι* = ΓΕΡΜΑΝΟΣ Μητροπολίτης Σάρδεων καί Πισιδίας, *Συμβολαί εἰς τούς Πατριαρχικούς Καταλόγους Κωνσταντινουπόλεως ἀπό τῆς Ἀλώσεως καί ἐξῆς, 2 Τόμοι*, Κωνσταντινούπολις, 1935 -1938.
- ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΣ, *Ἰδρυσις* = ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΓΡ. , *Ἰδρυσις καί Διοίκησις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, Θεσσαλονίκη, 1967.

- ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΣ, *Ίστορία* = ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΓΡ.,
Ἐκκλησιαστική Ίστορία τῆς Ἑλλάδος, Τόμος Α΄,
 ἐκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1971.
- ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ = ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ Κ., «Δεῖσμός», *ΘΗΕ*, 4, στήλες 993-995.
- ΓΙΑΛΟΥΡΑΚΗΣ = ΓΙΑΛΟΥΡΑΚΗΣ ΜΑΝΩΛΗΣ, «Αἴγυπτος», *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ
 ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
 ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ : ΝΕΩΤΕΡΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ*, 5 (97-
 111), ἐκδόσεις Χάρη Πάτση, Ἀθήναι, 1968.
- ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ, *Ὁρθοδοξία* = ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ ΧΡΗΣΤΟΣ, *Ὁρθοδοξία καί Δύση
 στήν Νεώτερη Ἑλλάδα*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα, 1992.
- ΓΚΑΓΚΑΝΙΑΡΑΣ = ΓΚΑΓΚΑΝΙΑΡΑΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, ἀρχιμανδρίτης,
*Διαμάχες Ἑλλήνων καί Ἀρμενίων γιά τά
 Προσκυνήματα τῶν Ἁγίων Τόπων*, Θεσσαλονίκη, 1986.
- ΓΚΙΚΑΣ = ΓΚΙΚΑΣ Σ., «Πανθεϊσμός», *ΘΗΕ*, 9, στήλες 1122-1123,
 «Πανενθεϊσμός», *ΘΗΕ*, 9, στήλη 1122.
- ΓΛΥΚΑΣ = ΓΛΥΚΑΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, μητροπολίτης Μηθύμνης, *Βιογραφία καί
 Ἡμερολόγια*, 2 τεύχη, Ἀθήναι, 1907.
- ΓΟΝΗΣ = ΓΟΝΗΣ Δ. Β., *Ίστορία τῶν Ὁρθοδόξων ἐκκλησιῶν Βουλγαρίας καί
 Σερβίας*, Β΄ ἐκδοση, ἐκδ. Παρουσία, Ἀθήνα, ἄνευ
 χρονολογίας, (Α΄ ἐκδοση : 1996).
- ΓΟΥΝΑΡΗΣ = ΓΟΥΝΑΡΗΣ Β., «Ἀστική συγκρότηση τῶν Βιτωλίων»,
ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ Ἡ ΒΙΤΩΛΙΑ (ἀφιέρωμα Περιοδικοῦ :
 Ἑπτά Ἡμέρες : ἐφημερίδος «Ἡ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ» 16
 Δεκεμβρίου 2001), 7-11.
- ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ = ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ, Διμηνιαῖον
 Θεολογικόν καί Ἐκκλησιαστικόν Περιοδικόν,
 Ὅργανον τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, 1
 (1917)-συνεχίζεται. Θεσσαλονίκη.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἀγχίαλος* = ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Τ. ΑΘ., «Ἀγχίαλος», *ΘΗΕ*,
 1, στήλη 337.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἄνθιμος Δ΄* = ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Τ. ΑΘ. «Ἄνθιμος Δ΄»
ΘΗΕ, 2 στήλη 765.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἄνθιμος Ε΄* = ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Τ. ΑΘ. «Ἄνθιμος Ε΄»,
ΘΗΕ, 2, στήλη 766.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἄνθιμος ΣΤ΄* = ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Τ. ΑΘ. «Ἄνθιμος ΣΤ΄»,
ΘΗΕ, 2, στήλη 766.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Διονύσιος* = ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Τ. ΑΘ. «Διονύσιος ὁ Ε΄.
 Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1887-1891)»,
ΘΗΕ, 5, στήλες 25-26.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Δρυϊνουπόλεως* = ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Τ. ΑΘ.,
 «Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανῆς καί Κονίτσης
 Μητρόπολις», *ΘΗΕ*, 5 στήλες 226-228.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἰωακείμ Β΄* = ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Τ. ΑΘ., «Ἰωακείμ Β΄.
 Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως», *ΘΗΕ*, 6, στήλες
 1101-1102.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἰωσήφ* = ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Τ. ΑΘ., «Ἰωσήφ, μητροπολίτης
 Θεσσαλονίκης», *ΘΗΕ*, 7, στήλες 128-130.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Κασσανδρείας* = ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Τ. ΑΘ., «Κασσανδρείας
 Μητρόπολις», *ΘΗΕ*, 7, στήλες 391 -392.

- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Λαρίσης* = ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Τ. ΑΘ., «Λαρίσης και Πλαταμῶνος, Μητρόπολις», *ΘΗΕ*, 8, στήλες 124-132.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Λογάδης* = ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Τ. ΑΘ., «Λογάδης Νικόλαος», *ΘΗΕ*, 8, στήλες 317-319.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεγάλη Σχολή* = ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Τ. ΑΘ., *Πατριαρχική Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή*, 2 Τόμοι, Ἀθήναι, 1971. ἐκδ. «Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας ἀριθμός 59»
- ΔΑΛΕΖΙΟΣ = ΔΑΛΕΖΙΟΣ Α., «Διῆσιμος ἢ Δεῖσιμος», *ΜΕΕ*, 9, 346.
- ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Ἐγγραφα* = ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ, *Περιγραφικός Κατάλογος τῶν ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Ἰεροσολύμων ἐπισήμων ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων*. Τόμος Α΄. *Περί τῶν ἐν Ἄθω μονῶν, 1630-1863*, Κωνσταντινούπολις, 1902. Τόμος Β΄ : *Περί τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ Κύπρου, 1574-1863*, Κωνσταντινούπολις, 1904. Τόμος Γ΄ : *Περί τῶν Ἐκκλησιῶν Ρωσσίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, Σερβίας, Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου, 1564-1863, ἐν οἷς προστίθεται καὶ Ἱστορική Μελέτη περὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν*, Κωνσταντινούπολις, 1905.
- ΔΗΜΑΡΑΣ, *Ἱστορία* = ΔΗΜΑΡΑΣ Κ. Θ., *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, ἐκδ. Ε΄, Ἀθήναι, 1972.
- ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ = ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ Ι. Φ., «Μουστοξύδης Ἀνδρέας», *ΜΕΕ*, 17, 447.
- ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ, *Ἐβλιγιᾶ* = ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ ΒΑΣΙΛΗΣ, *Ἡ Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία κατὰ τὸν Ἐβλιγιᾶ Τσελεμπή*, Θεσσαλονίκη, 1973. (ἐκδ. Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν).
- ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Σλαῦοι* = ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ Α. Ν., «Σλαῦοι» *ΜΕΕ*, 22, 28-31.
- ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Σλανόφιλοι* = ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ Α. Ν., «Σλανόφιλοι», *ΕΕ λ*, 11, 578.
- ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Δοκίμιον* = ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ - ΚΥΡΙΑΚΟΥ Α., *Δοκίμιον Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας*, Ἀθήναι, 1878.
- ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Ἱστορία* = ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ - ΚΥΡΙΑΚΟΥ Α., *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, ἔκδοσις Β΄, τόμος Γ΄, Ἀθήναι, 1898.
- ΔΙΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ = ΔΙΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν ἀπάσαις ταῖς τῷ Οἰκουμενικῷ Θρόνῳ ὑποκειμέναις ἐπαρχίαις συστημένων ἢ συσταθησομένων Ἑλληνικῶν Παρθεναγωγείων, οὗ προηγείται περὶ τῆς ἐγκρίσεως καὶ συστάσεως αὐτῶν ἐκδοθεῖσα παρὰ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Ἐγκύκλιος, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1851.
- ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ = ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ Κ.Ι., «Ἀθανασίου Σχολή», *ΜΕΕ*, 2, 12.
- ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ, *Κάρλοβιτς* = ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ Κ. Ι., «Κάρλοβιτς μητρόπολις», *ΜΕΕ*, 13, 854.

- Ε.Α. = ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΛΗΘΕΙΑ, Κωνσταντινούπολις, 1(1880) - 43(1923)
- ΕΕΒΣ = ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, Ἀθήναι, 1(1924)-
- ΕΕΛ = ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗ, Ἔκδοσις Δ΄, ἐκδ. Ν.Νίκας καί Σία Ε.Ε., Ἀθήναι, 12 τόμοι.
- ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ = ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ περί συστάσεως Ἐπιτροπῆς Ἐκκλησιαστικῆς καί Πνευματικῆς. Ὅριστική τῶν χρεῶν ἐκάστου τῶν τῆς Ἐπιτροπῆς μελῶν · καί παραινετική εἰς πάντας τοὺς ἡμετέρους Ὁρθοδόξους, εἰς τὴν ὑπακοὴν καί εὐπειθειαν τῶν ἐν αὐτῇ διαφόρων Ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων. Συστηθεῖσα καί διακηρυχθεῖσα παρὰ τοῦ Παναγιωτάτου καί Θειοτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυρίου κυρίου Γρηγορίου, καί τῆς περὶ αὐτόν Ἱερᾶ Συνόδου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατὰ τὰ Πατριαρχεῖα, παρὰ Ἀ. Ἀργυράμμου, 1836.
- ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ = ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, μητροπολίτης Παραμυθίας, «Ὁ θεσμός τῶν Συγκέλλων ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ», *ΕΕΒΣ*, 4(1927) 3 - 38, 5(1928) 169-192, 6 (1929) 103-142, 7(1930) 308-326, 9(1932) 241-288.
- ΕΞΕΡΤΖΟΓΛΟΥ = ΕΞΕΡΤΖΟΓΛΟΥ ΧΑΡΗΣ, *Ἐθνικὴ Ταυτότητα στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν 19ο αἰῶνα : Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως : 1861-1912*, ἐκδόσεις Νεφέλη, Ἀθήνα, 1996.
- ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΕΡΙ ΚΥΡΙΛΛΟΥ = ΕΠΙΣΤΟΛΗ τοῦ Παναγιωτάτου, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἑλλάδος περὶ χειροτονίας Ἀρχιεπισκόπου Σιναίου, ἄνευ χρόνου, ἄνευ τόπου. (Πρόκειται γιὰ ἀναίρεση τῆς ἐπιστολῆς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Ζ΄ πού στάλθηκε τὸ 1860 πρὸς τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας Ἑλλάδος. Πιθανὸς συγγραφέας ὁ Παῦλος Νεοκλῆς ἢ Νεοκλέους, ἀρχιγραμματέας τοῦ Ἀγιοταφικοῦ Μετοχίου στό Φανάρι, ἔμπιστος καί φίλος τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Κυρίλλου Β΄).
- ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ = Ἐπιστολιμαῖον Ὑπόμνημα τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας πρὸς τὰς λοιπὰς Ὁρθοδόξους Αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας περὶ τῆς κατὰ τὰ ἔτη 1868-1870 πορείας τοῦ κατὰ Βουλγάρους Ἐκκλησιαστικοῦ Ζητήματος, ἐν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Ἀντωνίου Κορομηλά, 1870.
- ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, Πιτσιπιός = ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ ΤΡ. Ε. , «Πιτσιπιός Ἰάκωβος», *ΜΕΕ*, 20, 245.
- ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΑΛΠΙΓΞ = ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΑΛΠΙΓΞ, Σύγγραμμα Περιοδικόν Θεολογικόν, Ἠθικόν καί Ἱστορικόν ὑπὸ Γερμανοῦ ἱεροκήρυκος, Περίοδος Β΄, Τόμος Α΄, Ἀθήναι, 1836 (ἀριθμός 1 : Σάββατο 25 Ἀπριλίου 1836 - κυκλοφορία ἀνά 14 ἡμέρες).

- Ε.Φ.Σ.Κ. = Περιοδικόν τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, 1 (1863) - 32/33 (1911). Κωνσταντινούπολις.
- ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Γρηγόριος Ε΄ = ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν. ΓΡ., Γρηγόριος Ε΄. Σαφής ἔκφρασις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Πολιτικῆς ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη, 1974.
- ΖΙΩΓΟΥ - ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ = ΖΙΩΓΟΥ - ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥΛΑ, Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, ἡ Ὄθωμανικὴ Διοίκησις καὶ ἡ Ἐκπαίδευσις τοῦ Γένους, Κείμενα - Πηγές : 1830-1914, ἐκδ. Ἀδελφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1998.
- ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ Ε.Φ.Κ. = ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΚΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ. Ἔτη 1905, 1906, 1907. Κωνσταντινούπολις, 1904-1906.
- Θ.Η.Ε. = ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ, 12 τόμοι, Ἀθήναι, 1962-1968.
- ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ = ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, Τόμος ΙΓ΄ ἐκδόσεις : Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α.Ε., Ἀθήναι, 1975.
- ΙΣΤΟΡΙΑ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ = ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἔκδοσις 8η - μετὰ συμπληρώσεων ὑπὸ Παύλου Καρολίδου - τόμος 6ος, ἐκδόσεις Ἐλευθερουδάκη, Ἀθήναι.
- ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ = ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ ΜΙΧΑΗΛ ΑΘ., Αἱ Συντεχνίαι καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀθήναι, 1973
- ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ = ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ - ΜΕΡΤΙΚΟΠΟΥΛΟΥ ΚΑΛΛΙΑ, Ἑλληνικὸς ἀλυτρωτισμὸς καὶ Ὄθωμανικὲς μεταρρυθμίσεις : ἡ περίπτωσις τῆς Κρήτης 1868-1877, Σειρά : Ἑλληνικὴ Κοινωνία 6, ἐκδόσεις Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας» Ι.Δ. Κολλάρου καὶ Σίας Α.Ε., Ἀθήνα, 1988.
- ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ = ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ, «Ἡ Κρήτη 1829-1869» ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1770-2000, Τόμος 4, σελίδες : 373-388, ἐκδόσεις Ἑλληνικά Γράμματα, 2003.
- ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, Ἐκκλησιαστικά = ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ Β. Δ., Ἐκκλησιαστικά ἢ Ἐκκλησιαστικὸν Δελτίον, περιέχον τὴν σύγχρονον ἱστορίαν τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἰδίᾳ δὲ τοῦ Οἰκουμενικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Θρόνου ἀπὸ τοῦ ἔτους 1852 μέχρι τῆς 31ης Δεκεμβρίου 1866, τύποις Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος, Κωνσταντινούπολις, 1867.
- ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, Ἐκπαιδευτικά = ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ Β.Δ., Ἐκπαιδευτικά ἢ Συλλογὴ διαφορῶν ἐκθέσεων περὶ δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, περὶ διδακτικῶν βιβλίων, περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ταῖς ἐπαρχίαις τοῦ Ὄθωμανικοῦ Κράτους ἐκπαιδευτηρίων. Μετὰ στατιστικῆς αὐτῶν τε καὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι, Κωνσταντινούπολις, 1867.

- ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Ἐπιθεώρησις* = ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ Β. Δ., *Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιθεώρησις*, 4 Περίοδοι - 20 τόμοι, Κωνσταντινούπολις, 1871-1885.
- ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ, *Λόγοι* = ΚΑΛΛΙΦΡΩΝ Β. Δ., ἐκδίδοντας, *Συλλογὴ ἐκκλησιαστικῶν λόγων ἐκφωνηθέντων ὑπὸ ἱεραρχῶν καὶ ἱεροκηρῦκων τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, 1861-1886 καὶ ὑπὸ διακεκριμένων σχολαρχῶν καὶ διδασκάλων, Τόμος Α΄, Κωνσταντινούπολις, 1886.
- ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ = ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ ΙΩ. ΟΡ., *Ἱστορία τῶν Δογμάτων*, 2 τόμοι, ἐκδόσεις Π.Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1985.
- ΚΑΛΟΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ = ΚΑΛΟΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, «Κρήτη. Ἱστορία», *ΜΕΕ*, 15, 168-185.
- ΚΑΝΔΗΛΩΡΟΣ, *Σιών* = ΚΑΝΔΗΛΩΡΟΣ ΤΑΚΗΣ Χ., *Εἰς τὴν Σιών*, Ἀθῆναι, 1902.
- ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, *Βογορίδης* = ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ε., «Ἀθανάσιος Βογορίδης. Βιογραφικά καὶ Ἐργογραφικά ἑνὸς ἐκπροσώπου τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ» *ΠΑΡΟΥΣΙΑ* 7 (1991) 125-168. Ἐκδ. Συλλόγου Διδακτικοῦ Προσωπικοῦ Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
- ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, *Θεσσαλονίκη* = ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ε., *Θεσσαλονίκη καὶ Μακεδονία 1800-1825*, Θεσσαλονίκη, 1996. (ἐκδ. Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν).
- ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, *Καππαδοκία* = ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ε., *Καππαδοκία*, Ἐκδόσεις Μαίανδρος, Θεσσαλονίκη, 2001.
- ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, Πολυανή = ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ε., «Ἐπαρχίας καὶ Ἐπισκοπῆς Πολυανῆς περιπέτεια κατά τοὺς νεωτέρους χρόνους», 208-219, *ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΙΚΟΣ ΕΟΡΤΙΟΣ ΤΟΜΟΣ ΠΡΟΣ ΤΙΜΗΝ ΤΟΥ ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΑΡΟΝΑΞΙΑΣ ΚΥΡΙΟΥ ΑΜΒΡΟΣΙΟΥ*, Πάρος, 2004.
- ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, *Τρίσημη* = ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ε., *Ἡ τρίσημη ἐνότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, Ἀρχαιότητα -Βυζάντιο-Νέος Ἑλληνισμός*, ἐκδόσεις Ἀφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1985.
- ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Ὁρθοδοξία* = ΚΑΡΜΙΡΗΣ Ι., *Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός*, Ἀθῆναι, 1937.
- ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Λούκαρις* = ΚΑΡΜΙΡΗΣ Ι., «Κύριλλος Λούκαρις», *ΘΗΕ*, 7, στήλη 1185.
- ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Μνημεῖα* = ΚΑΡΜΙΡΗΣ Ι., *Τὰ Δογματικά καὶ Συμβολικά Μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, 2 τόμοι, Β΄ ἐκδ. Ἀθῆναι - Gratz, 1960 - 1968.
- ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ = ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ ΠΑΥΛΟΣ, *Περὶ τῆς Ἐθνικῆς καταγωγῆς τῶν Ὁρθοδόξων Χριστιανῶν Συρίας καὶ Παλαιστίνης*, Ἀθῆναι, 1909.

- ΚΑΡΠΑΘΙΟΣ =ΚΑΡΠΑΘΙΟΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ, ἀρχιμανδρίτης, «Γρηγόριος ὁ ΣΤ΄ καί τό Βουλγαρικόν Ζήτημα», *ΘΕΟΛΟΓΙΑ*, 15 (1937) 249-261, 340-348 (τό ἔργο παρέμεινε ἡμιτελές).
- ΚΑΦΤΑΝΤΖΗΣ = ΚΑΦΤΑΝΤΖΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, *Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρών καί τῆς περιφερείας τῆς*, 3 Τόμοι. Γ΄ Τόμος : Θεσσαλονίκη, 1996.
- ΚΑΨΑΛΗΣ = ΚΑΨΑΛΗΣ Γ.Δ., «Αἰνιᾶνες», *ΜΕΕ*, 2, 762-763.
- ΚΙΟΥΤΟΥΤΣΚΑΣ =ΚΙΟΥΤΟΥΤΣΚΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, «Ἡ Βουλγαρική Παροικία στήν Κωνσταντινούπολη ὡς τό 1878» *Ἡ ΚΑΘ΄ ΗΜΑΣ ΑΝΑΤΟΛΗ*, Πρακτικά ἐπιστημονικῆς ἡμερίδας : «Ἡ παρουσία τῶν ἐθνικῶν μειονοτήτων στήν Κωνσταντινούπολη τόν 19ο αἰῶνα», σελίδες : 91-126, Ἀθήνα, 5 Ὀκτωβρίου 1996, ἔκδοση : «Σύνδεσμος τῶν ἐν Ἀθήναις Μεγαλοσχολιτῶν», Ἀθήνα, 1997.
- ΚΙΣΚΗΡΑ = ΚΙΣΚΗΡΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ Π., «Ἀμερικανοί Ἱεραπόστολοι στήν πολυεθνική Κωνσταντινούπολη τοῦ 19ου αἰῶνα», *Ἡ ΚΑΘ΄ ΗΜΑΣ ΑΝΑΤΟΛΗ*, Πρακτικά ἐπιστημονικῆς ἡμερίδας : «Ἡ παρουσία τῶν ἐθνικῶν μειονοτήτων στήν Κωνσταντινούπολη τόν 19ο αἰῶνα», 127-154, Ἀθήνα, 5 Ὀκτωβρίου 1996, ἔκδ. «Σύνδεσμος τῶν ἐν Ἀθήναις Μεγαλοσχολιτῶν», Ἀθήνα, 1997.
- ΚΙΤΣΙΚΗΣ, *Ἱστορία* = ΚΙΤΣΙΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ , *Ἱστορία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, 1280-1924*, Δ΄ ἔκδοση, Ἀθήνα, 2003
- ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ = ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ ΠΑΣΧΑΛΗΣ : «Νοερές Κοινότητες καί οἱ ἀπαρχές τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος στά Βαλκάνια» *ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΝΕΩΤΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ*, 53-131, ἔκδοση : Μορφωτικό Ἴδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα, 1997.
- ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ = ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ Α. Μ., *Ἱστορία τοῦ Μοναστηρίου τῆς Πελαγονίας καί τῶν Περιχώρων*, ἔκδ. Ἀδελφῶν Κυριακίδη Α.Ε., Θεσσαλονίκη, 2003.
- ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἀρχίδος* = ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ ΓΕΡ. Ι., «Ἀρχίδος, Πατριαρχεῖον καί Ἀρχιεπισκοπή», *ΘΗΕ*, 3, στήλες 541-550.
- ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἱστορία* = ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Ι., *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, Τόμος Β΄, ἔκδοσις Β΄, Ἀθήναι, 1970.
- ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, *Ἀθανάσιος* = ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ ΣΠ. Δ. , «Ἀθανάσιος ὁ Ε΄, πατριάρχης Ἱεροσολύμων», *ΠΛΜπ*, 3, 247.
- ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, *Δέρκων*, = ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ ΣΠ. Δ., «Γρηγόριος μητροπολίτης Δέρκων», *ΠΛΜπ*, 19, 247.
- ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ = ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ ΣΠ. Δ., *Τό Σιναΐτικόν Ζήτημα (ΙΣΤ΄-ΙΘ΄ αἰ.)*, Ἀθήναι, 1987.
- ΚΟΝΟΡΤΑΣ = ΚΟΝΟΡΤΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ, *Ὀθωμανικές Θεωρήσεις γιά τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, 17ος ἕως ἀρχές 20ου αἰῶνα*, Α΄ ἔκδοση, Ἀθήνα, 1998.
- ΚΟΡΟΜΗΛΑΣ, *Δέρκων* = ΚΟΡΟΜΗΛΑΣ Γ. , «Γρηγόριος, μητροπολίτης Δέρκων», *ΜΕΕ*, 8, 730.
- ΚΟΥΚΟΥ, *Ἰόνια* = ΚΟΥΚΟΥ ΕΛΕΝΗ Ε., «Ἰόνια νησιά. Ἱστορία. Νεώτερη Περίοδος», *ΠΛΜπ*, 29, 412-417.

- ΚΟΥΚΟΥ, *Προνόμια* = ΚΟΥΚΟΥ ΕΛΕΝΗ Ε., *Θεσμοί και Προνόμια του Έλληνισμού μετά την Άλωση*, Β΄ έκδοση, Άθήνα - Κομοτηνή, 1988.
- ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, *Θεόφιλος* = ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ ΑΙΚ., «Καίρης Θεόφιλος», *ΠΛΜπ*, 31, 165-166.
- ΚΟΥΜΑΣ, *Ιστορία* = ΚΟΥΜΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Μ., *Ιστορία των ανθρώπινων πράξεων*, 12 Τόμοι, Τόμος 12ος : Βιέννη, 1832.
- ΚΡΙΚΡΗΣ = ΚΡΙΚΡΗΣ ΠΛΑΤΩΝ, ἀρχιμανδρίτης, *Ο Πατριάρχης Άλεξανδρείας Θεόφιλος Β΄ Παγκώστας ο Πάτριος (1805-1825)*, Άθήνα, 2002.
- ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Έλληνισμός* = ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ Κ., *Ιστορία του Σύγχρονου Έλληνισμού 1832-1892*, Τόμοι 2, Άθήναι, 1892 (φωτοτυπική ανατύπωση έκδ. Β.Ν. Γρηγοριάδης, Άθήναι, 1972).
- ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ίόνιοι* =ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Η. Γ., «Ίόνιοι νήσοι (Διεθνές Δίκαιον)», *ΜΕΕ*, 13, 85-86.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ, *Συμβολαί* = ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ, Άρχιμανδρίτης, *Συμβολαί εις την Ιστορίαν της Έγγυς Ανατολής, ανέκδοτα επίσημα έγγραφα και κείμενα Άλεξάνδρου Μαυρογένους Βέη*, 2 τόμοι, Σταμπούλ, 1950.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ = ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ, μητροπολίτης Ροδοπόλεως, «Φανάρι και Φαναριώτες», *ΦΑΝΑΡΙ 400 ΧΡΟΝΙΑ*, 90-91, έκδ. Οικουμενικού Πατριαρχείου, Κωνσταντινούπολις, 2001.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, *Άθανάσιος* = ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ Ι. Χ., «Άθανάσιος ο Ε΄, πατριάρχης Ίεροσολύμων», *ΘΗΕ*, 1, στήλη 551.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ , *Άνθιμος* = ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ Ι. Χ., « Άνθιμος, πατριάρχης Ίεροσολύμων», *ΘΗΕ*, 2, στήλες 775 -776.
- ΛΑΣΚΑΡΙΣ = ΛΑΣΚΑΡΙΣ Μ. Θ., *Τό Άνατολικόν Ζήτημα 1800-1923*, Τόμος Α΄ : 1800-1878, έκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1978.
- ΛΕΚΚΟΥ, *Άβερώφειο* =ΛΕΚΚΟΥ ΠΑΝΤΕΛΗΣ Κ., *Τό Άβερώφειο Γυμνάσιο Άλεξανδρείας από της ιδρύσεώς του έως τό 1960*, Θεσσαλονίκη, 2004.
- ΛΕΚΚΟΥ, *Άλεξάνδρεια* =ΛΕΚΚΟΥ ΠΑΝΤΕΛΗΣ Κ., «Άλεξάνδρεια 1858-1870: μία μεταβατική και ταραχώδης περίοδος της Άλεξανδρινής Έκκλησίας», *ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ*, 800 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2003) σελίδες 971-1032.
- ΛΕΚΚΟΥ, *Σωφρόνιος* = ΛΕΚΚΟΥ ΠΑΝΤΕΛΗΣ Κ., *Ο από Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχης Άλεξανδρείας Σωφρόνιος Δ΄ και ή Έλληνική Κοινότητα Άλεξανδρείας (1870-1899)*, Θεσσαλονίκη, 2006.
- ΜΑΘΑΣ, *Κατάλογος* = ΜΑΘΑΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ Ν., *έπίσκοπος Θήρας, Κατάλογος Ιστορικός των πρώτων Έπισκόπων και των έφεξης Πατριαρχών της έν Κωνσταντινουπόλει Άγίας και Μεγάλης του Χριστού Έκκλησίας*, Β΄ έκδοσις, Άθήναι, 1884.

- ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗΣ ΦΑΙΔΩΝ = ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗΣ ΦΑΙΔΩΝ, «Τά χειρόγραφα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου Σερρών», *ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ*, 119-123 : Ἐπιστημονικό Συμπόσιο, Ἱερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών, ἐκδ. Ἀδελφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1995.
- ΜΑΜΩΝΗ, Ἀγῶνες = ΜΑΜΩΝΗ ΚΥΡΙΑΚΗ, «Ἀγῶνες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατά τῶν μισσιοναρίων (Ἐκκλησιαστική Πνευματική Κεντρική Ἐπιτροπή 1836-1838)», *ΜΝΗΜΟΣΥΝΗ*, 8 (1980-1981), 179 -212 (Ἐτήσιον Περιοδικόν τῆς Ἑταιρείας Ἱστορικῶν Σπουδῶν ἐπί τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήναι).
- ΜΑΝΙΚΑΣ = ΜΑΝΙΚΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, *Σχέσεις Ὁρθοδόξων καί Ρωμαιοκαθολικῶν στήν Ἑλλάδα κατά τήν διάρκεια τῆς Ἐπαναστάσεως (1821-1827)*, Ἀθήνα, 2002.
- ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ = ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ ΣΠ. Β. , *Πολιτική Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, 1828-1964*, 4 τόμοι, ἐκδ. Πάπυρος Α.Ε., Ἀθήναι, 1966-1968.
- ΜΑΤΑΛΑΣ = ΜΑΤΑΛΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ, *Ἔθνος καί Ὁρθοδοξία. Οἱ περιπέτειες μιᾶς σχέσης. Ἀπό τό «Ἑλλαδικό» στό Βουλγαρικό Σχίσμα*, ἐκδόσεις : Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο, 2002.
- ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ = ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, *Πατριαρχικά Σελίδες : τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον 1878-1949*, Ἀθήναι, 1960.
- Μ.Ε.Ε. = ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ, (Παύλου Δρανδάκη), ἐκδόσεις Φοῖνιξ, Β΄ ἔκδοσις, 24 τόμοι + 4 τόμοι συμπλήρωμα, Ἀθήναι, 1957.
- ΜΕΛΑΣ = ΜΕΛΑΣ Μ. ΛΕΩΝ, *Πολιτικά Μελέται*, Ἀθήναι, 1900: ΑΙΜΧΑ/Ζ/ΦΑΚ. 34/ΕΓΓΡ. 2/σελ. 131 : Περί τοῦ Βουλγαρικοῦ Ζητήματος.
- ΜΕΞΑΣ Β., *Σχολεῖον* = ΜΕΞΑΣ ΒΑΛΕΡΙΟΣ, «Ὁ Μητροπολίτης Σερρών Γρηγόριος Φουρτουνιαδῆς καί τό ἀλληλοδιδασκτικόν σχολεῖον Σερρών», *ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΝ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ*, 283-288, Θεσσαλονίκη, 1937.
- ΜΕΞΑΣ Β., *Φιλικοί* = ΜΕΞΑΣ ΒΑΛΕΡΙΟΣ, *Οἱ Φιλικοί. Κατάλογος μελῶν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ἐκ τοῦ ἀρχείου Σέκερη*, Ἀθήναι, 1937.
- ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Δύσις* = ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ π. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ., «Ἡ κατά Ἀνατολήν Δύσις», *ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΚΑΙ ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ*, 259-323, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα, ἐπανεκδόση 2001.
- ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Καῖρικά I* = ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ π. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ., «Καῖρικά I», *ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΚΑΙ ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ*, 325-351, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα, ἐπανεκδόση 2001.
- ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Καῖρικά II* = ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ π. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ., «Καῖρικά II», *ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΚΑΙ ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ*, 353-402, ἐκδ. Δόμος, ἐπανεκδόση 2001.
- ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Μετάφρασις* = ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ π. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ., *Τό Ζήτημα τῆς Μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τήν*

- Νεοελληνικήν κατά τόν ΙΘ' αἰῶνα, ἔκδ. Ἄρμος, Ἀθήνα, 2004.
- ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Ξενοκρατία* = ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ π. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ., «Ρωμιοσύνη καί Ξενοκρατία», *ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΜΕΤΕΩΡΟΣ*, 220-252, ἔκδ. Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα, 1992.
- ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Οἰκονόμος* = ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ π. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ., «Ἡ ἀνάμειξις τοῦ Κων. Οἰκονόμου εἰς τό Ζήτημα τῆς Μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τήν Νεοελληνικήν», *ΘΕΟΛΟΓΙΑ*, 50 (1979), 536-566.
- ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, *Παραλειπόμενα* = ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ π. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ., *Ἑλλαδικοῦ Αὐτοκεφάλου Παραλειπόμενα*, Β' ἔκδοσις, ἔκδόσεις Δόμος, Ἀθήνα, 1989.
- ΜΗΛΙΑΡΑΣ = ΜΗΛΙΑΡΑΣ ΚΑΛΛΙΣΤΟΣ, ἀρχιμανδρίτης, *Οἱ Ἅγιοι Τόποι ἐν Παλαιστίνῃ καί τά ἐπ' αὐτῶν δίκαια τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, 2 τόμοι, Ἱεροσόλυμα, 1928-1933 (φωτοαναστατική ἐπανέκδοσις : University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2002).
- ΜΗΛΛΑΣ, *Γενοβέζοι* = ΜΗΛΛΑΣ ΑΚΥΛΑΣ, «Ἡ κυριαρχία τῶν Γενοβέζων στόν Γαλατᾶ», *ΠΕΡΑΝ, ΤΟ ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΡΩΜΙΟΣΥΝΗΣ*, 6-8 (ἀφιέρωμα Περιοδικοῦ : Ἑπτὰ Ἡμέρες ἑφημερίδος «Ἡ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», Ἀθήνα, Κυριακή 6 Ὀκτωβρίου 2002).
- ΜΗΛΛΑΣ, *Ἐκκλησίες* = ΜΗΛΛΑΣ ΑΚΥΛΑΣ, «Ἐκκλησίες τῆς Περαίας» *ΠΕΡΑΝ, ΤΟ ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΡΩΜΙΟΣΥΝΗΣ*, 9- 11, (ἀφιέρωμα Περιοδικοῦ : Ἑπτὰ Ἡμέρες ἑφημερίδος «Ἡ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ» Κυριακή 6 Ὀκτωβρίου 2002).
- ΜΗΛΛΑΣ, *Θεομητορικοί* = ΜΗΛΛΑΣ ΑΚΥΛΑΣ, «Θεομητορικοί ναοί», *ΠΑΝΑΓΙΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ*, 2-7 (ἀφιέρωμα Περιοδικοῦ : Ἑπτὰ Ἡμέρες ἑφημερίδος «Ἡ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», Ἀθήνα, Κυριακή 16 Αὐγούστου 1998).
- ΜΗΛΛΑΣ, *Καμαριώτισσα* = ΜΗΛΛΑΣ ΑΚΥΛΑΣ, «Παναγία ἡ Καμαριώτισσα», *ΠΑΝΑΓΙΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ*, 29-32 (ἀφιέρωμα Περιοδικοῦ : Ἑπτὰ Ἡμέρες ἑφημερίδος «Ἡ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», Ἀθήνα, Κυριακή 16 Αὐγούστου 1998).
- ΜΗΛΛΑΣ, *Περατική* = ΜΗΛΛΑΣ ΑΚΥΛΑΣ, «Ἡ Περατική Παναγία», *ΠΕΡΑΝ, ΤΟ ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΡΩΜΙΟΣΥΝΗΣ*, 12-13, (ἀφιέρωμα Περιοδικοῦ : Ἑπτὰ Ἡμέρες ἑφημερίδος «Ἡ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», Ἀθήνα, Κυριακή 6 Ὀκτωβρίου 2002).
- ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἀρμενία* = ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, «Ἀρμενία», *ΜΕΕ*, 5, 573-589.
- ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ, *Γενή Μαχαλέ* = ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, «Γενή Μαχαλέ», *ΜΕΕ*, 8, 190.
- ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ, *Πανσλαβισμός* = ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, «Πανσλαβισμός», *ΜΕΕ*, 19, 517-518.

- ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ, *Σερβία* = ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, «Σερβία. Ίστορία.» *ΜΕΕ*, 21, 681-690.
- ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ, *Σλανόφιλοι* = ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, «Σλανόφιλοι» *ΜΕΕ*, 22, 32
- ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ, *Φαναράκι* = ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, «Φαναράκι», *ΜΕΕ*, 23, 814.
- ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ = ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, «Βυζάντιον. Είσαγωγή», *ΘΗΕ*, 3, στήλες 1061-1076.
- ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ, *Βατικανού Α΄ Σύνοδος* = ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, «Βατικανού Α΄ Σύνοδος» *ΘΗΕ*, 3, στήλη 759.
- ΜΟΥΤΣΟΓΛΟΥ = ΜΟΥΤΣΟΓΛΟΥ ΒΑΣΙΛΗΣ Β., *Οι Έλληνες τής Κωνσταντινουπόλεως : 1821-1922, Ίστορικό σημείωμα*, εκδόσεις Παπαζήση, Άθήνα, 1998.
- ΜΠΑΛΑΝΟΣ = ΜΠΑΛΑΝΟΣ Δ., «Η Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Άθηνών. Ίστορική επισκόπηση 1837-1930», *ΕΝΑΙΣΙΜΑ ΕΠΙ ΤΗ 35Η ΕΠΕΤΗΡΙΔΙ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΔΡΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ*, έπιμελεία Γρηγορίου Χ. Παπαμιχαήλ, 142-186, Άθήναι.
- ΜΠΑΛΑΝΟΣ, *Βατικανή Σύνοδος* = ΜΠΑΛΑΝΟΣ Δ., «Βατικανή Σύνοδος» *ΜΕΕ*, 6, 828-829.
- ΜΠΟΝΙΔΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ = ΜΠΟΝΙΔΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ Θ., «Ό έν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος», *ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΣΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΑΙΩΝΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ*, Ίστορικό Άρχείο Νεολληνικής Έκπαιδύσεως (Ι.Α.Ν.Ε.), Τομέας Παιδαγωγικής, Φιλοσοφική Σχολή Α.Π.Θ., έκδοση : Κέντρο Ίστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, αριθμός 14, Θεσσαλονίκη, 1994.
- ΜΠΟΥΛΑΚΗ -ΖΗΣΗ, *Άναγεννητική* = ΜΠΟΥΛΑΚΗ -ΖΗΣΗ ΧΡΙΣΤΙΝΑ, «Ό Ίλαρίων Τυρνόβου καί ή Άναγεννητική Κίνησις έν Βουλγαρία κατά τάς πρώτας δεκαετίας του ΙΘ΄ αιώνας», *ΘΡΑΚΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΣ*, 1(1980) 363-371. Έκδόσεις Μορφωτικού Όμίλου Κομοτηνής, Κομοτηνή.
- ΜΠΟΥΛΑΚΗ - ΖΗΣΗ, *Ίλαρίων* = ΜΠΟΥΛΑΚΗ-ΖΗΣΗ ΧΡΙΣΤΙΝΑ, *Ίλαρίων Σιναΐτης μητροπολίτης Τυρνόβου. Η ζωή καί τό έργο αυτού*, Θεσσαλονίκη, 1983.
- ΜΥΛΩΝΟΠΟΥΛΟΣ = ΜΥΛΩΝΟΠΟΥΛΟΣ Σ. Α., «Ίόνιος Άστικός Κώδιξ», *ΜΕΕ*, 13, 88.
- ΝΑΝΑΚΗΣ = ΝΑΝΑΚΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, μητροπολίτης Άρκαλοχωρίου, Καστελλίου καί Βιάννου, *Έκκλησία Έθναρχούσα καί Έθνική*, Έκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2002.
- ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ = ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ ΠΑΥΛΙΝΑ, *Άμερικανικά Όράματα στη Σμύρνη τόν 19ο αιώνα. Η συνάντηση τής άγγλοσαξωνικής σκέψης μέ τήν έλληνική*, έκδ. «Εστία», Άθήνα, 2002.

- ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΚΥΠΡΙΟΣ = ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΚΥΠΡΙΟΣ, *Ἑπόμνημα περί τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ διαφόρων ἐθνῶν καί λογομαχιῶν αὐτῶν περί τῶν Παναγίων Προσκυνημάτων*, Κύπρος, 1900.
- ΝΙΑΡΧΟΣ, *Μελέτιος* =ΝΙΑΡΧΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ., «Μελέτιος μητροπολίτης Κρήτης», *ΘΗΕ*, 8, στήλη 962.
- ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ = ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Π. Γ., «Ἀριστάρχει», *ΘΗΕ*, 3, στήλες 133-134.
- ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ = ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ - ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ ΜΑΡΙΑ, *Οἱ Βαλκανικοὶ Λαοί. Ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση στὴν ἐθνικὴ ἀποκατάσταση (14ος-19ος αἰ.)*, β΄ ἔκδοση, ἑκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1991.
- ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ = ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ ΔΗΜ. Β., «Ρουμανικὴ Ἐκκλησία», *ΘΗΕ*, 10, στήλες 836-853.
- ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ = ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ, Κωνσταντινούπολις (Σταμπούλ), Α΄ Περίοδος : 1(1926) -38(1963). Β΄ Περίοδος : 1(1994) - συνεχίζεται Κωνσταντινούπολις - Θεσσαλονίκη.
- ΟΥΤΣΙΟΥ ΣΤΕΛΛΑ = ΟΥΤΣΙΟΥ ΣΤΕΛΛΑ, «Ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου Σερρών», *ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ*, 199-207 : Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο, Ἱερά Μονὴ Τιμίου Προδρόμου Σερρών, ἑκδ. Ἀδελφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1995.
- ΠΑΛΑΜΑΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ, *Ἐπικήδειος* = ΠΑΛΑΜΑΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ἀρχιμανδρίτης, σχολάρχης τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, «Ἐπικήδειος Λόγος εἰς τὸν πρῶτον Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον ΣΤ΄», *Ε.Α.*, 1 (1880-1881) 57-60.
- ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ = ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, «Ὁ Πατριαρχικὸς Ναὸς καὶ τὰ Κεμήλιά του», *ΦΑΝΑΡΙ 400 ΧΡΟΝΙΑ*, 185-200, ἑκδ. Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Κωνσταντινούπολις, 2001.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ=ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ ΤΙΜΟΘΕΟΣ, διάκονος, *Ἡ ἐκπαίδευση στὴν Κρήτη καὶ οἱ κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς ἐπιπτώσεις τῆς ἀπὸ τὴν ἵδρυση τῶν Δημογεροντιῶν (1858) μέχρι καὶ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1898)*, Θεσσαλονίκη, 1998 (μεταπτυχιακὴ διατριβή).
- ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ = ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Γ., «Σωφρόνιος ἐπίσκοπος Μυρίνης», *ΜΕΕ*, 22, 733.
- ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ, *Κύριλλος* =ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Γ., «Κύριλλος ὁ Σιναίου ὁ Β΄», *ΜΕΕ*, 15, 490.
- ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ, *Σινᾶ* =ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Γ., «Σινᾶ καὶ Ραϊθοῦ ἀρχιεπισκοπή», *ΜΕΕ*, 21, 856.
- ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ, *Σιναϊτικὸ Ζήτημα* =ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Γ., «Σιναϊτικὸν Ζήτημα», *ΜΕΕ*, 21, 857.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Π., *Σέρραι*= ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΕΤΡΟΥ Ν., *Αἱ Σέρραι καὶ τὰ προάστεια τὰ περί τὰς Σέρρας καὶ ἡ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου*, Β΄ ἔκδοση, Θεσσαλονίκη, 1988 (ἑκδ. Δημόσιας Κεντρικῆς Βιβλιοθήκης Σερρών).

- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ = ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΦΗ, *Άμερικανοί Θεραπόστολοι στην Ελλάδα*, έκδ. «Δωδώνη», Αθήνα-Γιάννινα, 2001
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Γ., *Τεραρχία* = ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Γ., *Η σύγχρονη Τεραρχία της Ορθόδοξου Ανατολικής Εκκλησίας*, τόμος 1, Αθήναι, 1895.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ = ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ π. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΝ., «Αί κατά τήν ἑλληνική ἐπανάστασιν προσπάθειαι πρός σύστασιν διαρκοῦς ἱεράς συνόδου» σελ. 245-260. *ΕΝΑΙΣΙΜΑ ἐπί τῇ 35ῃ ἐπετηρίδι τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τοῦ μακαριωτάτου Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος*, ἐπιμελεία Γρηγορίου Χ. Παπαμιχαήλ, Αθήναι, 1931.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ = ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ι., «Εἰσαγωγή στήν Ἱστορία τῶν Ἑλληνικῶν Φιλεκπαιδευτικῶν Συλλόγων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κατά τόν 19ο καί 20ο αἰῶνα» *ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ*, Περίοδος Β΄ : 4 (247-258), 1962.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ἀλεξάνδρεια* = ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος, «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας», *ΜΕΕ*, 3, 543-569.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Γρηγόριος* = ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, «Γρηγόριος Ε΄, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως», *ΜΕΕ*, 8, 724.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Γρηγόριος ΣΤ΄* = ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, «Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ΣΤ΄ καί ἡ Ἐκκλησία Ἑπτανήσου», *ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»*, Β΄ Περίοδος, 13(1918) 117-153.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ἐκατονταετηρίς* = ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος, «Ἡ πρώτη ἑκατονταετηρίς τῆς Ἐκκλησίας Ἑλλάδος» σελίδες 7-25. *ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»*, περίοδος Γ΄, ἔτη 1930-1936, Αθήναι, 1937.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ἐκκλησία Ἑλλάδος* = ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἐπί τῇ 1900ῃ ἐπετείῳ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς ὑπό τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, 50-1951*, β΄ ἔκδοσις, ἐπιμελεία Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, Αθήναι, 1951.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Οὐνίται* = ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, «Οὐνίται», *ΜΕΕ*, 19, 234-235.

- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Πάπας*, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν*, «Πάπα Πρωτεῖον» *MEE*, 19, 577-578.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ρουμανία* = ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν*, «Ρουμανική Ἐκκλησία», *MEE*, 21, 254-258.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Σερβική Ἐκκλησία*, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν*, «Σερβική Ἐκκλησία» *MEE*, 21, 690-692.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Σύνοδοι* = ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν*, «Σύνοδοι Κωνσταντινουπόλεως», *MEE*, 15, 642.
- ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ - SOKOLOV = ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ Γ. Χ., «Ἡ ἀπό τῆς Ἀλώσεως ἐκκλησιαστική ἡμῶν ἱστορία, κρινόμενη ὑπό Ρώσων. Κριτική Ἀνάλυσις» *ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ*, 8 (1905) 105-116, 186-198, 266-273, 335-352, 417-427. Ἀναφέρεται στό ἔργο τοῦ I. I. Sokolon, *Konstantinopolskaja cerkon v 19veka Orjit istoričeskago Izledovanija* (Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως κατά τόν 19ο αἰῶνα. Ἀπόπειρα ἱστορικής μελέτης), σελίδες 715, Πετρούπολη, 1904.
- ΠΑΠΑΝΤΩΝΑΚΗΣ = ΠΑΠΑΝΤΩΝΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, *Ἡ διπλωματική Ἱστορία τῆς Κρητικῆς Ἐπανάστασεως τοῦ 1866*, Ἀθήναι, 1926.
- ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ = ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Κ., *Οἱ Κανονισμοί τῶν Ὁρθοδόξων Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους καί τῆς Διασποράς, Τόμος Α΄: Νομοθετικές Πηγές - Κανονισμοί Μακεδονίας. Ἐκδόσεις Ἀδελφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1984.*
- ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ = ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ ΜΑΤΘΑΙΟΣ Κ., *Σχεδιάσμα περί τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπό Ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453μ. Χ.) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης (ΙΘ΄) ἑκατονταετηρίδος, Κωνσταντινούπολις, 1867.*
- ΠΑΣΑΔΑΙΟΣ = ΠΑΣΑΔΑΙΟΣ ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ, «Ὁ ἐν Φαναρίῳ Πατριαρχικός Οἶκος», *ΦΑΝΑΡΙ 400 ΧΡΟΝΙΑ*, 151-183, ἔκδ. Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Κωνσταντινούπολις, 2001.
- ΠΑΣΧΑΛΗΣ, *Εὐανθία* = ΠΑΣΧΑΛΗΣ Δ., «Καίρη Εὐανθία», *MEE*, 13, 481.
- ΠΑΣΧΑΛΗΣ, *Θεόφιλος* = ΠΑΣΧΑΛΗΣ Δ., «Καίρης Θεόφιλος», *MEE*, 13, 481-483 καί *ΕΕλ*, 7, 58-59.
- ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ, *Ἀφιέρωμα* = ΤΟ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ, Τόμος - Ἀφιέρωμα, ἔκδοση: Ὁρθοδόξου Κέντρου Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Γενεύη, Ἑλβετία - Ε. Τζαφέρη Α.Ε., Ἀθήνα, 1989.
- ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, *Φωτεινός* = ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ Χ. Γ., «Γρηγόριος ὁ Μυριοφύτου καί Περιστάσεως», *ΘΗΕ*, 4, στήλες 806-807.

- ΠΕΝΝΑΣ, *Σέρραι* = ΠΕΝΝΑΣ ΠΕΤΡΟΣ Θ., *Ιστορία τῶν Σερρῶν* (1383-1913), Β΄ ἔκδοση, Ἀθήναι, 1966. (ἔκδοση Ἱστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἑταιρείας Σερρῶν - Μελενίκου).
- ΠΕΤΑΛΟΝ = Συλλογὴ ἱστορικοῦ ὑλικοῦ περὶ τῆς νήσου Ἄνδρου ΤΕΥΧΟΣ 4ον : Καίρικὰ Σύμμεικτα ἐπὶ τῇ 200ετηρίδι τῆς γεννήσεως τοῦ Θεοφίλου Καίρη (1784-1984), Ἄνδρος, 1984.
- ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ - ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ = ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Ι. Α. - ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ ΑΙΚ., *Ἡ θεμελίωση τοῦ ἑλληνικοῦ Κράτους : Ὀθωνικὴ Περίοδος 1833-1843*, ἔκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα, 1982.
- Π.Λ.Μπ = ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΠΑΠΥΡΟΣ -ΛΑΡΟΥΣ ΜΠΡΙΤΑΝΝΙΚΑ, ἔκδ. Πάπυρος, Ἀθήνα, 1996, 61 τόμοι.
- ΠΟΛΕΜΗΣ, *Ἀλληλογραφία* = ΠΟΛΕΜΗΣ Δ. Ι., ἐκδίδων, *Ἀλληλογραφία Θεοφίλου Καίρη*, Μέρος πρῶτον : Ἐπιστολαὶ Θεοφίλου Καίρη : Τόμος Α΄ (1814-1839), Ἄνδρος, 1994. Τόμος Β΄ (1839-1844), Ἄνδρος, 1995. Τόμος Γ΄ (1844-1853), Ἄνδρος, 1996. Μέρος δεύτερον : Ἐπιστολαὶ Εὐανθίας Καίρη (1814-1866), Ἄνδρος, 1997. Μέρος τρίτον : Ἐπιστολαὶ πρὸς Θεόφιλον Καίρη : Τόμος Α΄ (1808-1839), Ἄνδρος 1998. Τόμος Β΄ (1839-1845), Ἄνδρος, 1998. Τόμος Γ΄ (1846-1852), Ἄνδρος, 1998. Μέρος τέταρτον : Ἐπιστολαὶ πρὸς Εὐανθία Καίρη, Ἄνδρος, 1998. Μέρος πέμπτον : Ἐπιστολαὶ διάφοροι : Τόμος Α΄ (1802-1853), Ἄνδρος, 1998. Τόμος Β΄ (1854-1906), Ἄνδρος, 1999.
- ΠΟΛΕΜΗΣ, *Διπλωματικὴ* = ΠΟΛΕΜΗΣ Δ. Ι., «Ὁ Καίρης εἰς τὴν διπλωματικὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ βρετανοῦ πρεσβευτοῦ», ΠΕΤΑΛΟΝ, 4 (1984) 104-114.
- ΠΟΛΕΜΗΣ, *Ἱστορία* = ΠΟΛΕΜΗΣ Δ. Ι., *Ἱστορία τῆς Ἄνδρου*, Ἄνδρος, 1981.
- ΠΟΛΕΜΗΣ, *Μαθηταί* = ΠΟΛΕΜΗΣ Δ. Ι., «Περὶ τοὺς μαθητὰς τοῦ Καίρη», ΠΕΤΑΛΟΝ, 4 (1984) 139-158.
- ΠΟΛΕΜΗΣ, *Μισσιονάριοι* = ΠΟΛΕΜΗΣ Δ. Ι., «Ὁ Θεόφιλος Καίρης καὶ οἱ προτεστάνται μισσιονάριοι εἰς τὸ Αἶγαϊον», ΠΕΤΑΛΟΝ, 4 (1984) 78-97.
- ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΑΙΓΥΠΤΟΥ = ΠΡΑΚΤΙΚΑ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Συνόδου κατὰ τοῦ ψευδοτοποτηρητοῦ τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου Ἀλεξανδρείας Εὐγενίου τοῦ Ξηροποταμηνοῦ, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, 1867, τύποις Ἡλία Π. Ζαγκλῆ καὶ Φ. Ὀδδη.
- ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΛΛΑΔΟΣ = ΚΩΔΗΞ ΙΕΡΟΣ περιέχων τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς συγκροτηθείσης ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τοῦ παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυρίου κυρίου Ἀνθίμου τοῦ Βυζαντίου περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐν ἔτει σωτηρίῳ, αων΄. Ἰνδικτιῶνος η΄. Κατὰ μῆνα Ἰούνιον. Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου.

- ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ = ΠΡΑΚΤΙΚΑ τῆς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, Περί Βαθμολογίας τῶν Συνοικεσιῶν, καί τῶν ἀναγομένων ὡς πρός τό Ἱερόν Μυστήριον τοῦ Γάμου, καί ἄλλων τινῶν ἀνηκόντων ἰδίᾳ ὡς πρός τοὺς Ἀρχιερεῖς τῆς Ἐπτανήσου. Ἐν οἷς προσετέθη καί ἡ προεκδοθεῖσα πρός τοὺς Ὁρθοδόξους Ἐγκύκλιος παραινετική Ἐπιστολή περί ἀποφυγῆς τῶν ἐπιπολαζουσῶν ἑτεροδιδασκαλιῶν. Ἦδη πρῶτον Τύποις ἐκδοθέντα παρά τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίου Κυρίου Γρηγορίου, καί τῆς περὶ Αὐτόν Ἁγίας καί Ἱερᾶς Συνόδου. Πρός γνῶσιν, καί ὁδηγίαν παντός τοῦ Ὁρθοδόξου πληρώματος. Κατά τὰ Πατριαρχεῖα αὐθ', παρά Α. καί Θ. Ἀργυράμμω. (σελίδες : στ'+191).
- ΡΑΔΟΠΟΥΛΟΣ = ΡΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΡΑΔΑΜΑΝΘΥΣ Γ., *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Ἀλεξανδρείας (1830-1927)*, Ἀλεξάνδρεια, 1928.
- ΡΑΛΛΗΣ -ΠΟΤΛΗΣ = ΡΑΛΛΗΣ Γ.Α. καί ΠΟΤΛΗΣ Μ., *Σύνταγμα τῶν Θεῶν καί Ἱερῶν Κανόνων*, 6 τόμοι, Ἀθήναι, 1852-1859 (φωτοτυπική ἀνατύπωσις : ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθήνα, 1992).
- ΡΟΥΣΣΟΣ-ΜΗΛΙΔΩΝΗΣ = ΡΟΥΣΣΟΣ-ΜΗΛΙΔΩΝΗΣ Μ. Ν., «Μειονότητα τῶν Καθολικῶν στήν Κωνσταντινούπολη τοῦ 19^{ου} αἰῶνα», *Ἡ ΚΑΘ' ἩΜΑΣ ΑΝΑΤΟΛΗ*, Πρακτικά ἐπιστημονικῆς ἡμερίδας : «Ἡ παρουσία τῶν ἐθνικῶν μειονοτήτων στήν Κωνσταντινούπολη τόν 19ο αἰῶνα» 171-184, Ἀθήνα, 5 Ὀκτωβρίου 1996, ἐκδ. «Σύνδεσμος τῶν ἐν Ἀθήναις Μεγαλοσχιολιτῶν», Ἀθήνα, 1997.
- ΣΑΒΒΑΤΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ = ΣΑΒΒΑΤΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ, Πολιτική καί Φιλολογική, Κωνσταντινούπολις, 1878.
- ΣΑΘΑΣ, *Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς* = ΣΑΘΑΣ Κ. Ν., *Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, Ἱστορικόν Δοκίμιον περὶ τῶν πρός ἀποτίναξιν τοῦ Ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ Ἐπαναστάσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους (1453-1821)*, Ἀθήναι, 1869.
- ΣΑΡΡΗΣ Ι., *Μοναστήριον* = ΣΑΡΡΗΣ Ι. Σ., «Μοναστήριον (Βιτώλια)», *ΜΕΕ*, 17, 327-328.
- ΣΑΡΡΗΣ , *Ὀσμανική* = ΣΑΡΡΗΣ ΝΕΟΚΛΗΣ, *Ὀσμανική Πραγματικότητα*, 2 Τόμοι, Ἀθήνα, 1990.
- ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ = ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Κωνσταντινούπολη : 1856-1908, Ἡ ἀκμή τοῦ Ἑλληνισμοῦ*, β' ἐκδοσις, Ἐκδόσεις : Ἐκδοτική Ἀθηνῶν Α.Ε., Ἀθήνα, 1995.
- ΣΙΔΕΡΙΔΗΣ Ξ., *Δέρκων* = ΣΙΔΕΡΙΔΗΣ ΞΕΝΟΦΩΝ Α., *Μητροπολίται Δέρκων (783-1925)* ἐκδ. Ἀδαμαντίου Κασαπίδου, διακόνου (ἀνατύπωσις ἐκ τῆς «Ὁρθοδοξίας»), Κωνσταντινούπολις, 1932.
- ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ = ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, *Τά Ἐθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα στήν*

- Κωνσταντινούπολη, Νοσοκομείο Βαλουκλή, έκδοση :*
 Ίδρυμα Μείζονος Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήνα, 1999.
- ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, *Παναγία* = ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΚΙΩΝ, «Ἡ Βαλουκλιώτισσα Παναγία», *ΠΑΝΑΓΙΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ*, 14-15 (ἀφιέρωμα Περιοδικοῦ : Ἑπτὰ Ἡμέρες : ἐφημερίδος «Ἡ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ» Κυριακή 16 Αὐγούστου 1998).
- ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ, *Λαοί* = ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ Γ. ΚΛ., *Λαοί καί Φυλαί τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθήναι, 1922. Β΄ έκδοση : ἐκδόσεις Ρῆσος, Ἀθήνα, 1990.
- ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ = ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ὁ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, *Ἡ Κωνσταντινούπολις*, 3 Τόμοι : 1851-1862-1869. Β΄ έκδοση : Ἀθήνα, Μάρτιος 1993 (φωτοτυπική ἀνατύπωση : ἐκδόσεις Πελεκάνος).
- ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Δύση* = ΣΚΟΠΕΤΕΑ ΕΛΛΗ, *Ἡ Δύση τῆς Ἀνατολῆς -Εἰκόνες ἀπό τό τέλος τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας*, ἐκδ. Γνώση, Ἀθήνα, 1992.
- ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Πρότυπο* = ΣΚΟΠΕΤΕΑ ΕΛΛΗ, *Τό «Πρότυπο Βασίλειο» καί ἡ Μεγάλη Ἰδέα, Ὅψεις τοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος στήν Ἑλλάδα (1830-1880)*, Ἀθήνα, 1988.
- ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Βιογραφίαι* = ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ Ι., *Βιογραφίαι τῶν Ἑλλήνων Μεγάλων Διεργηθέντων τοῦ Ὄθωμανικοῦ Κράτους*, Ἀθήναι, 1865 (ἐκδ. Π.Πουρναρά , Θεσσαλονίκη, 1973)
- ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεταρρύθμιση* = ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, *Μεταρρύθμιση καί Ἐκκοσμίκευση. Πρός μιᾶ ἀνασύνθεση τῆς Ἱστορίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τόν 19ο αἰῶνα*. Ἀθήνα, 2003.
- ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ = ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, «Ἐσωκαστρινές Παναγιές», *ΠΑΝΑΓΙΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ*, 8-11, (ἀφιέρωμα Περιοδικοῦ : Ἑπτὰ Ἡμέρες : ἐφημερίδος «Ἡ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ» Κυριακή 16 Αὐγούστου 1998).
- ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ἀγγλικανισμός* = ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. , «Ἀγγλικανισμός καί Ὁρθοδοξία», *ΘΗΕ*, 1 στήλης 200-203.
- ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ἐπισκοπική* = ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ., *Ἐπισκοπική Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Θεσσαλονίκη, 1996.
- ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ἱστορία* = ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ., *Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Θεσσαλονίκη, 1987.
- ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Μητροπόλεις* = ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ., *Αἱ Μητροπόλεις Χαλκηδόνος, Δέρκων καί Πριγκηποννήσων (Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον)*. Θεσσαλονίκη, 1991.
- ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Πατριάρχαι* = ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ., *Οἱ Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχαι, 1860 ἕως σήμερον*. Τόμος Α΄ : Ἱστορία, Θεσσαλονίκη, 1977. Τόμος Β΄ : Ἡ Πατριαρχική Τάξις - Κεῖμενα, Θεσσαλονίκη, 1978 (ἐκδοση Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν).

- ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Σερρών* = ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ., «Αί σχέσεις τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου Σερρῶν πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ τὴν Ἱεράν Θεολογικὴν Σχολὴν τῆς Χάλκης», *ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ*, 79-96 : Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο, Ἱερά Μονὴ Τιμίου Προδρόμου Σερρῶν, ἐκδ. Ἀδελφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1995.
- ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Σπουδαί* = ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ., «Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ αἱ Ὁρθόδοξοι Θεολογικαὶ Σπουδαί», *ΦΑΝΑΡΙ 400 ΧΡΟΝΙΑ*, 431-432, ἔκδοσις Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Κωνσταντινούπολις, 2001.
- ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΘΕΟΧΑΡΗΣ = ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΘΕΟΧΑΡΗΣ, *Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ Κύπρος. Τὰ Πατριαρχικά Ἐγγραφα τῶν ἐτῶν 1600-1878*, ἐκδ. Κέντρο Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου, Λευκωσία Κύπρος, 2001.
- ΣΤΑΥΡΟΥ ΤΑΤΙΑΝΑ = ΣΤΑΥΡΟΥ ΤΑΤΙΑΝΑ, *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, Τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας τοῦ Ἀλύτρωτου Ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήναι, 1967.
- ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ = ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ ΜΙΡΑΝΤΑ, *Ἡ Ἀγγλικὴ πολιτικὴ καὶ τὸ Κρητικὸ Ζήτημα (1839-1841)*, ἐκδόσεις Δόμος, Ἀθήνα, 1986.
- ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἱστορία* = ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ ΒΑΣ. Κ., ἀρχιμανδρίτης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ε΄ ἔκδοσις, ἐκδ. «Ἀστήρ»-Ἄλ. καὶ Ε. Παπαδημητρίου, Ἀθήναι, 1990 (ἀνατύπωσις ἐκ τῆς ἀναθεωρημένης ὑπὸ τοῦ συγγραφέως Β΄ ἐκδόσεως τοῦ ἔτους 1959).
- ΣΤΟΠΙΟΓΛΟΥ = ΣΤΟΠΙΟΓΛΟΥ Γ. ΑΧ., «Σερρῶν καὶ Νιγρίτης, Μητρόπολις», *ΘΗΕ*, 11, στήλες 113-117.
- ΣΤΡΑΓΚΑΣ = ΣΤΡΑΓΚΑΣ ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ, ἀρχιμανδρίτης, *Ἐκκλησίας Ἑλλάδος Ἱστορία ἐκ πηγῶν ἀψευδῶν, 1817-1967*, Α΄ τόμος, Ἀθήναι, 1969.
- ΣΤΡΑΤΗΣ, *Ἐκπαιδευτήρια* = ΣΤΡΑΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, «Ἱστορία τῶν ἐκπαιδευτηρίων τῆς πόλεως Σερρῶν», *ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΝ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ*, 2 (1909) 144-154.
- ΣΤΡΑΤΗΣ, *Εὐεργέται* = ΣΤΡΑΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, «Οἱ εὐεργέται καὶ δωρηταὶ τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Σερρῶν», *ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΝ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ*, 2 (1909) 142-144.
- ΣΤΡΑΤΗΣ, *Ἱστορία* = ΣΤΡΑΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, *Ἱστορία τῆς Πόλεως Σερρῶν*, Κωνσταντινούπολις, 1909.
- ΣΤΡΑΤΗΣ Δ., *Βαρθολομαῖος* = ΣΤΡΑΤΗΣ Δ., ἱερομόναχος, *Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός (1772-1851). Βιογραφία - Ἐργογραφία*, ἐκδ. Ι.Μ. Κουτλουμουσίου, Ἅγιον Ὄρος, 2002.
- ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, *Ἄνδρος* = ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ ΒΑΣ., «Ἄνδρος», *ΘΗΕ*, 2, στήλες 718-721.
- ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, *Ἀριστάρχης* = ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ ΒΑΣ., «Ἀριστάρχης», *ΠΛΜπ*, 11, 52.

- ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, *Βογορίδης* = ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ ΒΑΣ., «Βογορίδης Άθανάσιος», ΠΛΜπ, 14, 442-443.
- ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, *Βουλγαρία* = ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ ΒΑΣ., «Η Βουλγαρία από τό 1393 έως τό 1944», ΠΛΜπ, 15, 187-189.
- ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, *Δραγομάνοι* = ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ ΒΑΣ., «Οί Δραγομάνοι τοῦ Στόλου», *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ*, Τόμος Ε΄ : Άναγέννηση -Νεώτερος Έλληνισμός, 149-156, έκδ. Χάρη Πάτση, Άθήναι, 1968.
- ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, *Θεόφιλος* = ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ ΒΑΣ., «Καίρης Θεόφιλος», *ΘΗΕ*, 7 στήλες, 177-179.
- ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, *Ιστορία* = ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, *Ιστορία τῶν Σλαβικῶν Όρθοδόξων Έκκλησιῶν : Α΄. Ιστορία τῆς Βουλγαρικῆς Έκκλησίας*, έκδ. Άδελφῶν Κυριακίδη Α.Ε., Θεσσαλονίκη, 2002.
- ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, *Καροβικίων* = ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, *Τά προβλήματα τῆς μητροπόλεως Καροβικίων κατά τόν ΙΗ΄ αἰῶνα καί ὁ Yovan Rajich (1726-1801)*, Θεσσαλονίκη, 1972.
- ΤΑΧΙΑΟΣ, *Ιστορία* = ΤΑΧΙΑΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ - ΑΙΜΙΛΙΟΣ, *Ιστορία τῶν Σλαβικῶν Όρθοδόξων Έκκλησιῶν*, έκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1984.
- ΤΖΕΔΑΚΗΣ = ΤΖΕΔΑΚΗΣ Θ., «Ρεθύμνης καί Αὐλοποτάμου, Μητρόπολις», *ΘΗΕ*, 10, στήλες 780-787.
- ΤΖΙΡΑΚΗΣ = ΤΖΙΡΑΚΗΣ ΝΙΚ. Ε., «Σινᾶ Μονή», *ΘΗΕ*, 11, στήλες 168- 181.
- ΤΖΩΡΤΖΑΤΟΣ = ΤΖΩΡΤΖΑΤΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ, μητροπολίτης Κίτρους, *Οί βασικοί θεσμοί τῆς Διοικήσεως τῶν Όρθοδόξων Πατριαρχείων*, Άθήναι, 1972.
- ΤΡΙΤΟΣ = ΤΡΙΤΟΣ ΜΙΧΑΗΛ Γ. «Τό Κουτσοβλαχικό Ζήτημα» *ΕΚΚΛΗΣΙΑ*, ἔτος 1993, σελίδες : 102-105, 135-136, 206-208. (Άνάτυπο), Άθήνα, 1993.
- ΤΡΟΜΠΟΥΚΗΣ = ΤΡΟΜΠΟΥΚΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Η ἑλληνική ἰατρική στήν Κωνσταντινούπολη 1856-1923*, έκδ. «Σύνδεσμος τῶν ἐν Άθήναις Μεγαλοσχολιτῶν», Άθήνα, 2000.
- ΤΣΑΛΛΗΣ = ΤΣΑΛΛΗΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ Γ., *Τό δοξασμένο Μοναστήρι ἤτοι Ιστορία τῆς πατριωτικῆς δράσεως τῆς πόλεως Μοναστηρίου καί τῶν περιχώρων, ἀπό τοῦ ἔτους 1830 μέχρι τοῦ 1903*, Θεσσαλονίκη, 1932 (έκδ. Δημόσιας Βιβλιοθήκης Φλώρινας «Βασιλικῆς Πιτόσκα -Βάρνα» Μάϊος 1993).
- ΤΣΙΜΑΝΗΣ = ΤΣΙΜΑΝΗΣ ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, *Άπό ὑψηλή σκοπιά οί Πατριάρχει Κωνσταντινουπόλεως*, 2 Τόμοι, Άθήναι, 1981.
- ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ = ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ, *Τό Έλληνικό Κολλέγιο τῆς Ρώμης καί οί μαθητές του (1576-1700)*, έκδοση : Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη, 1980.
- ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, *Κεφαλληνιακά* = ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ ΗΛΙΑΣ Α., *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα*, 3 τόμοι, Άθήναι, 1904.
- ΤΣΟΥΡΚΑΣ = ΤΣΟΥΡΚΑΣ ΚΛΕΟΒΟΥΛΟΣ, «Η Ρουμανική Όρθόδοξος Έκκλησία» *Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ* Νο 9,

- ἐκδόσεις Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν - Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, Νο 99, Θεσσαλονίκη, 1968.
- ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ = ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ Β. Ν., «Ἀρτέμιος. Ὁ Παρδαλάκης. Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας», *ΘΗΕ*, 3, στήλη 262.
- ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, *Κρήτη* = ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β., «Σύντομον Διάγραμμα τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης ἐπὶ Τουρκοκρατίας» *ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ*, 14 (1960) 3-32 καὶ 156-163.
- ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ = ΥΨΗΛΑΝΤΟΥ - ΚΟΜΝΗΝΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Πολιτικῶν τῶν εἰς Δώδεκα, Βιβλίον Η', Θ' καὶ Ι', ἤτοι Τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν (1453-1789)*, ἐκδίδοντος ἀρχιμανδρίτου Γερμανοῦ Ἀφθονίδου Σιναΐτου, Κωνσταντινούπολις, 1870.
- ΦΕΙΔΑΣ, *Βατικανοῦ Σύνοδος* = ΦΕΙΔΑΣ ΒΛΑΣΙΟΣ ΙΩ., «Βατικανοῦ Σύνοδοι. Ἡ Α'.» *ΠΛΜπ*, 13, 382.
- ΦΕΙΔΑΣ = ΦΕΙΔΑΣ ΒΛΑΣΙΟΣ ΙΩ., «Τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Ἀλεξανδρείας», *ΠΛΜπ*, 6, 276-284.
- ΦΛΑΜΙΑΤΟΣ = ΦΛΑΜΙΑΤΟΣ ΚΟΣΜΑΣ, μοναχός, *Φωνὴ Ὁρθόδοξος καὶ Σπουδαία*, Α' ἐκδοσις, Ἀθῆναι, 1849. Ἐκδοσις ὡς «Ἄπαντα μοναχοῦ Κοσμᾶ Φλαμιάτου», ἐκδόσεις Κ. Χ. Σπανοῦ, ἐπιμέλεια μοναχοῦ Παύλου Ἐσφιγμενίτου, Ἀθῆναι, 1976.
- ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Βογορίδης* = ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν.Λ., «Βογορίδης Στέφανος», *ΘΗΕ*, 3, στήλη 947.
- ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Γεράσιμος* = ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν.Λ., «Γεράσιμος. Ὁ Δομνηνός», *ΘΗΕ*, 4, στήλες 344-345.
- ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Δέρκων* = ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν.Λ., «Γρηγόριος ὁ Δέρκων», *ΘΗΕ*, 4, στήλες 798-800.
- ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἰάκωβος* = ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν. Λ., «Ἰάκωβος ὁ Β'. Ὁ Παγκώστας. Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας», *ΘΗΕ*, 6, στήλες 645-646.
- ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Κύριλλος* = ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν.Λ., «Κύριλλος. Ὁ Β'. Ὁ Στρεκίδης, ὁ Βυζάντιος. Ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ καὶ Ραϊθοῦ 1859-1867», *ΘΗΕ*, 7, στήλες 1207-1208.
- ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Νικάνωρ* = ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν.Λ., «Νικάνωρ, Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (1866-1869)», *ΘΗΕ*, 9, στήλη 462.
- ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Παΐσιος* = ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν.Λ., «Παΐσιος. Ὁ Κεπόγλου. Μητροπολίτης Καισαρείας», *ΘΗΕ*, 9, στήλη 1065.
- ΦΡΑΝΤΖΗΣ ΑΜΒΡ., *Ἐπιτομή* = ΦΡΑΝΤΖΗΣ ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ, *Ἐπιτομή τῆς Ἱστορίας τῆς Ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος (1715-1837)*, 4 Τόμοι, Ἀθῆναι, 1839 -1841 (φωτοτυπικὴ ἀνατύπωσις ἐκδόσεων Β. Ν. Γρηγοριάδης, Ἀθῆναι, 1975).
- ΦΩΤΙΑΔΗΣ, *Γραμματικὴ* = ΦΩΤΙΑΔΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ, *Εἰρηναίου Θηρσίου, Μικρὰ Γραμματικὴ τῆς Κοινῆς Ἑλληνικῆς Διαλέκτου εἰς χρῆσιν τῶν ἀρχαρίων*, 1837.
- ΦΩΤΙΑΔΗΣ, *Ἐπιστολή* = ΦΩΤΙΑΔΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ, *Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἐν Σέρραις Κ.Θ.Φιλοπατρίδην περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ*

- σχολείου Σερρών, γραφείσα ἐκ Μονάχου παρά Ε.Φ., 1835.
- ΧΑΜΟΥΔΟΠΟΥΛΟΣ = ΧΑΜΟΥΔΟΠΟΥΛΟΣ Μ.Δ., «Ἡ Πατριαρχική Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή» ΔΕΛΤΙΟ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΗΣ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ, Τόμος Α', 447-552.
- ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ = ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ν. Ι., «Πανσλαβισμός», ΕΕΛ, 10, 410-411.
- ΧΑΣΤΟΥΠΗΣ = ΧΑΣΤΟΥΠΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παλαιάν Διαθήκην*, Ἀθήναι, 1981.
- ΩΡΟΛΟΓΑΣ = ΩΡΟΛΟΓΑΣ Β. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ, *Χειρόγραφες Σημειώσεις : ΑΙΜΧΑ/ Ζ/ ΦΑΚ. 29/ΕΓΓ. 9-ΣΤ/σελ. 35 : γιά τό Μοναστήρι (Βιτώλια)*.
- ANDERSON, *Φαντασιακές* = ΑΝΤΕΡΣΟΝ ΜΠΕΝΕΝΤΙΚΤ, *Φαντασιακές Κοινότητες -Στοχασμοί γιά τίς ἀπαρχές καί τὴν διάδοση τοῦ ἐθνικισμοῦ, μετάφραση : Ποθητή Χαντζαρούλα, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα, 1997.*
- ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ = ΒΕΛΙΤΣΚΟΦ ΓΚΕΟΡΓΚΙ, *Ἡ Βουλγαρική Ἐξαρχία κατά τίς Βουλγαρικές καί Ἑλληνικές Πηγές (1870-1945)*. Ἀνέκδοτη Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη, 1999.
- ΒÉRARD = ΒÉRARD V., *Τουρκία καί Ἑλληνισμός. Ὀδοιπορικό στήν Μακεδονία, ἐκδόσεις : Τροχαλία -Παρουσία, Ἀθήνα, 1987.*
- BITOSKI = BITOSKI KRSTE, *Dejnosta na Pelagoniskata Mitrorolija (1878-1912)*, Skorje, 1968. Κριτική τῆς διατριβῆς ὑπό καθηγητοῦ Ἀθανασίου Ἀγγελοπούλου, Δελτίο Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας, τεῦχος 20, Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 1968, ἐκδόσεις I.M.X.A.
- CLARKE = CLARKE JAMES F., *The Pen and the Sword : studies in Bulgarian History*, edited by Dennis P. Hupchick, East European Monographs No 232, Boulder, distributed by Columbia University Press, New York, U.S.A., 1988.
- ÇELIK ZEYNEP = ÇELIK ZEYNEP, *The remaking of Istanbul, Portrait of an Ottoman City in the 19th Century*, University of Washington Press, Seattle and London, 1986.
- DAMIANOV = DAMIANOV IGOR, «La Russie et la question Bulgare pendant la première moitié des années 40 du 19e siècle», 87- 93, *RELATIONS ET INFLUENCES RÉCIPROQUES ENTRE GRECS ET BULGARES (XVIIIe- XXe siècle)* 5eme Colloque Thessaloniki -Jannina, 27- 31 Mars 1988, ed. Institute for Balkan Studies No 225, Thessaloniki, 1991.
- DANOVA, Coray = DANOVA NADJA, «Coray et Pharmakidis en Bulgarie» pp. 126- 129, *ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΩΝ (ΜΕΣΑ ΙΕ' - ΜΕΣΑ ΙΘ' ΑΙΩΝΑ)* Πρακτικά β' Βουλγαροελληνικοῦ Συμποσίου, Σόφια, 18-22 Σεπτεμβρίου 1980, ἐκδ. Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, Σόφια, 1984.

- DONTAS = DONTAS DOMNA N., *Greece and the Great Powers, 1863- 1875* ed. Institute for Balkan Studies, No 87, Θεσσαλονίκη, 1966.
- DRIAULT, *Ανατολικό Ζήτημα* = DRIAULT ÉDOUARD, *Τό Ανατολικό Ζήτημα από τις αρχές του έως την Συνθήκη τῶν Σεβρών (1920)*, 2 τόμοι. Μετάφραση : Λίνα Σταματιάδη. Εισαγωγή-σχόλια : Ίάκωβος Ἀκτσόγλου. Ἐκδ. Ἱστορητής - Κάτοπτρο, Ἀθήνα, Τόμος 1ος : 1997. Τόμος 2ος : 2000.
- DRIAULT, *Μεγάλη Ἰδέα* = DRIAULT ÉDOUARD, *Ἡ Μεγάλη Ἰδέα*, ἐκδόσεις Κάτοπτρο, Ἀθήνα, 1998.
- DRIAULT- LHERITIER = DRIAULT ÉDOUARD et LHERITIER MICHEL, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, imprimé par Les Presses Universitaires de France, Paris, 1925.
- E.C.A.P. = The Eastern Church Association Papers (1864- 1910).
- Paper No 2 : pages 1- 3 : from «The Guardian», November 10, 1869 - information : George Williams, Vicarage, Ringwood, November 8, 1869.
 - Paper No 3 : pages 4- 7 : from «The Guardian» November 17, 1869 - information : George Williams, Vicarage, Ringwood, November 15, 1869.
- Πρόκειται γιά Ἐγγραφα τῆς Μονίμου Ἀγγλικανικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπί τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας δημοσιευμένα στήν βρετανική ἐφημερίδα «The Guardian» κατόπιν σχετικῆς ἀνακοινώσεως τοῦ ἐκπροσώπου τύπου τῆς Ἐπιτροπῆς κ. George Williams.
- ENGELHARDT = ENGELHARDT EDOUARD, *La Turquie et le Tanzimat ou Histoire des Reformes dans l' empire Ottoman depuis 1826 jusqu' à nos jours*, Paris, 1882.
- FLORESCU = FLORESCU RADU, *The Fanariot Regime in the Danubian Principalities*, BALKAN STUDIES, 9 (1968) 301- 318.
- FRAZEE = FRAZEE CHARLES A., *Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καί Ἑλληνική Ἀνεξαρτησία 1821-1852*, μετάφραση : Ἰωσήφ Ροηλίδης, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα, 1987.
- GEORGIEV = GEORGIEV JORDAN POP, *Bălgarit v sârskoto Pole*, Plovdiv, 1918.
- ΧΙΛΑΝΔΑΡΙΝΟΣ ΠΑΪΣΙΟΣ = ΧΙΛΑΝΔΑΡΙΝΟΣ ΠΑΪΣΙΟΣ, *Σλαβοβουλγαρική Ἱστορία*. Μετάφραση - Σχόλια : Βαίτσα Χανή - Μωϋσίδου. Πρόλογος : Ἀθ. Ἀγγελόπουλος. Ἐκδ. Ἀδελφῶν Κυριακίδη Α.Ε., Θεσσαλονίκη, 2003.
- HOBSBAWM, *Ἔθνη* = HOBSBAWM E. J., *Ἔθνη καί Ἐθνικισμός ἀπό τό 1870 μέχρι σήμερα : Πρόγραμμα, Μύθος, Πραγματικότητα*, ἐκδόσεις Καρδαμίτσα, Ἀθήνα, 1994.
- HOBSBAWM, *Ἐπαναστάσεις* = HOBSBAWM E. J., *Ἡ ἐποχή τῶν Ἐπαναστάσεων 1789-1848*, Β΄ ἐκδ., μετάφραση : Μαριέτα Οἰκονομοπούλου, ἐκδ. : Μορφωτικό Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα, 1972.

- HOPWOOD = HOPWOOD DEREK, *The Russian presence in Syria and Palestine (1843- 1914), Church and Politics in the Near East*, Clarendon Press - Oxford University Press, Great Britain, 1969.
- INALCIK, *Application* = INALCIK HALIL, «Application of the Tanzimat and its Social Effects» *ARCHIVUM OTTOMANICUM V* (1973), pp. 97- 128, The Peter de Ridder Press, Lisse, in INALCIK HALIL, *The Ottoman Empire : Conquest, Organization and Economy*, Collected Studies, VARIORUM REPRINTS CS87, London, 1978.
- JELAVICH = JELAVICH BARBARA, *History of the Balkans*, 2 volumes : volume I : 18th and 19th centuries, Volume II : 20th century. Cambridge University Press, U.S.A., 1983
- KONDIS = KONDIS BASIL, «The Tanzimat Reforms and their Effect in the Greek and Bulgarian Lands of the Ottoman Empire» 63-70, *ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΩΝ (ΜΕΣΑ ΙΕ' - ΜΕΣΑ ΙΘ' ΑΙΩΝΑ)* Πρακτικά Β' Βουλγαροελληνικού Συμποσίου, Σόφια, 18-22 Σεπτεμβρίου 1980, έκδ. Βουλγαρικής Ακαδημίας Έπιστημών, Σόφια, 1984.
- ΚΩΣΤΙΤΣ = ΚΩΣΤΙΤΣ ΤΡΑΪΑΝ, «Άρσένιος ό Γ'. Ό Τσερνόγιεβιτς. Πατριάρχης Πεκίου» *ΘΗΕ*, 3, στήλες 250-251.
- LUCIANI = LUCIANI GEORGES, *La Societé de Slaves Unis (1823- 1825) : Panslavisme et Solidarité Slave en XIXe siècle*, Université de Bordeaux, Paris, 1963.
- MAC GREW = MAC GREW WILLIAM, *Ίστορία τοῦ Κολλεγίου Ἀνατόλια Θεσσαλονίκης ἀπό τήν Μερζιφούντα τοῦ Πόντου ὡς τήν Θεσσαλονίκη*. (Συνέντευξη του στό περιοδικό ΠΑΝΣΕΛΗΝΟΣ, τεῦχος 195, ἔφημερίδος «ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ», Θεσσαλονίκη, 1 Ίουνίου 2003).
- MARKOVA, *Le Patriarchate* = MARKOVA ZINA, «Le Patriarchate de Constantinople et la vie culturelle Bulgare en XVIII siècle et durant les premières décennies du XIXe siècle» 227- 237 *CULTURAL RELATION BETWEEN GREEKS AND BULGARIANS FROM THE MIDDLE OF THE XVth TO THE MIDLE OF THE XIXe C.*, 1st Greek- Bulgarian Symposium, Thessaloniki, 22- 25 September 1978, ed. Institute for Balkan Studies, No 188, Thessaloniki, 1980.
- MARKOVA, *Russie* = MARKOVA ZINA, «La Russie et le probleme Ecclesiastique Bulgare durant le period 1856- 1864» 55-58, (Περίληψη μεγαλύτερου ἔργου της) *ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΩΝ (ΜΕΣΑ ΙΕ' - ΜΕΣΑ ΙΘ' ΑΙΩΝΑ)* Πρακτικά Β' Βουλγαροελληνικού Συμποσίου, Σόφια, 18-22 Σεπτεμβρίου 1980, έκδ. Βουλγαρικής Ακαδημίας Έπιστημών, Σόφια, 1984.
- MEININGER = MEININGER THOMAS A., *Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarchate (1864- 1872)*, The Department

- of History, University of Wisconsin, Madison Wisconsin, printed by Arno press Inc. New York, U.S.A., 1970.
- MILJUS = MILJUS BRANKO, *Les Habsbourg, L' Église et les Slaves du Sud*, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, R. Pichon et R. Durand- Auzias, Paris, 1970.
- ΜΙΛΛΕΡ = ΜΙΛΛΕΡ ΟΥΙΛΙΑΜ, *Η Τουρκία Καταρρέουσα : Ιστορία της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας 1801-1913*, μετάφραση Σπ. Π. Λάμπρου, έκδ. «Εστία», Άθηναι, 1914 (ἀνατύπωση : Βιβλιοπωλείο Ε.Κ.Λάζος, Άθηναι, 1994).
- MILOJKOVICH = MILOJKOVICH - DJURICH JELENA, *Panslavism and National Identity in Russia and in the Balkans 1830-1880 : Images of the Self and Others*, East European Monographs No 394, Boulder, distributed by Columbia University Press, New York, U.S.A., 1994.
- MOLDOVEANU = MOLDOVEANU ΙΩΑΝ (ΜΟΛΔΟΒΕΑΝΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ, πρεσβύτερος), *Σχέσεις μεταξύ των Ρουμανικών χωρών και του Άγίου Όρους(1650-1863)*, ανέκδοτος διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη, 1999.
- NELSON = NELSON DALE LAWRENCE, *Konstantin Leontiev and the Orthodox East*, University of Minesota, U.S.A., 1975.
- ORTAYLI = ORTAYLI ILBER, *Ο πιό μακρύς αιώνας της αυτοκρατορίας, ό Όθωμανικός 19ος αιώνας*, Κωνσταντινούπολη, 1999. Έλληνική μετάφραση : Κατερίνα Στάθη, επιμέλεια - σχόλια : Σ. Π. Παπαγεωργίου, έκδ. Παπαζήση, Άθήνα, 2004.
- PATINOT = PATINOT J., «Οί Ήνωμένοι Ρωμαιοκαθολικοί», *ΘΗΕ*, 10, στήλες 894 -901.
- PATINOT, Πίος = PATINOT J., «Πίος ό Θ΄» *ΘΗΕ*, 10, στήλες 401-403.
- PITZIPIOS, *Église* = PITZIPIOS JACQUES G., *L' Église Orientale*, en 4 parties, Imprimerie de la Propagande, Rome, 1855.
- PETROVICH = PETROVICH MICHAEL BORO, *The Emergence of Russian Panslavism 1856- 1870*, Columbia University Press New York and London, 3rd printing, U.S.A., 1966.
- RUNCIMAN = RUNCIMAN STEVEN, *Η Μεγάλη Έκκλησία έν Αίχμαλωσία*, 2 τόμοι, Μετάφραση : Ν.Κ. Παπαροόδου, έκδ. Μιχ. Μπεργαδη, Άθήνα, 1979.
- SCHOPOFF = SCHOPOFF A. , *Les réformes et la protection des chrétiens en Turquie : 1673- 1904*, Paris, 1904.
- SOKOLOV = βλέπε : ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ- SOKOLOV.
- ΣΤΑΡΟΚΑΝΤΟΜΣΚΥ = ΣΤΑΡΟΚΑΝΤΟΜΣΚΥ Μ. Α., «Πορφύριος. Ό Ούσπένσκυ.», *ΘΗΕ*, 10, στήλες 555-557.
- STAVRIANOS = STAVRIANOS LEFTEN S., *The Balkans since 1453*, London, 1958. 2nd edition London 2000. 3rd impression, October 2002.
- STAVROU = STAVROU THEOFANIS, *Russia interests in Palestine : 1882-1914*, edited by Institute for Balkan Studies, No 68, Thessaloniki, 1963.

- TACHIAOS, *Awakening* = TACHIAOS A-E., N., *The Bulgarian National Awakening and its Spread into Macedonia*, ed. Society for Macedonian Studies, Thessaloniki, 1990.
- ΤΡΑΪΚΟΒ = ΤΡΑΪΚΟΒ VESELIN, editor, *Despatches from United States Consuls in Greece (1837- 1906) from National Archives and Records Administration*, Washington, D.C., Department of State, BALKANICA II, INVENTAIRES ET CATALOGUES, Sofia, 1989 - C.I. B. A.L. = Centre International d' Information sur les sources de l' histoire Balkanique et Mediterranéenne.
- ΤΣΕΖΑΡ = ΤΣΕΖΑΡ ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ, ιεροδιάκονος, *Οι Έλληνες Αρχιερείς των Μητροπόλεων Ούγγροβλαχίας και Μολδαβίας, από τοῦ ΙΔ΄ ἕως τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος*, Θεσσαλονίκη, 1998.
- UBICINI, État = UBICINI A. et COURTEILLE PARET DE, *État présent de l' empire Ottoman : statistique, gouvernement, administration, finances, armée, communautés non musulmanes e.t.c.*, Paris, 1876.
- UBICINI, *Lettres* = UBICINI M.A., *Lettres sur la Turquie*, 2me édition, 2 vol., Paris, 1853.
- VINOT = VINOT FRANÇOIS, «Récherches sur la présence culturelle de la France et de la Grande- Bretagne dans le Proche - Orient Ottoman au milieu du XIXe siècle» *COLLECTION TURCICA*, 8, 865- 876, ed. Peeters, Paris, 1995. (Actes du 6me congrès international : Histoire économique et sociale de l' Empire ottoman et de la Turquie : 1326- 1960, Aix- en- Provence 1- 4 Juillet, 1992).
- WARD-GOOCH = WARD A. W. and GOOCH G. P., editors, *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783- 1919*, Volume II. 1815 - 1866. Octagon Books, New York, U.S.A., 1970.
- WARD-ROSTOW = WARD ROBERT E. and ROSTOW DANKWART A., editors, «The Nature of Traditional Society : Turkey», *POLITICAL MODERNIZATION IN JAPAN AND TURKEY*, Princeton University Press, Princeton New Jersey, U.S.A., 1964.
in INALCIK HALIL, *The Ottoman Empire : Conquest, Organization and Economy*, Collected Studies, VARIORUM REPRINTS CS 87, London, 1978.
- WHEATCROFT = WHEATCROFT ANDREW , *Οι Όθωμανοί, ελληνική μετάφραση Χρ. Σακελλαρόπουλου*, έκδ. Ν.Σύνορα - Α.Λιβάνης, Αθήνα, 1994.
- ZÜRCHER = ZÜRCHER ERIK JAN, *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*. Μετάφραση : Βαγγέλης Κεχριώτης, Έπιστημονική Έπιμέλεια : Σωκράτης Πετμεζάς, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004.